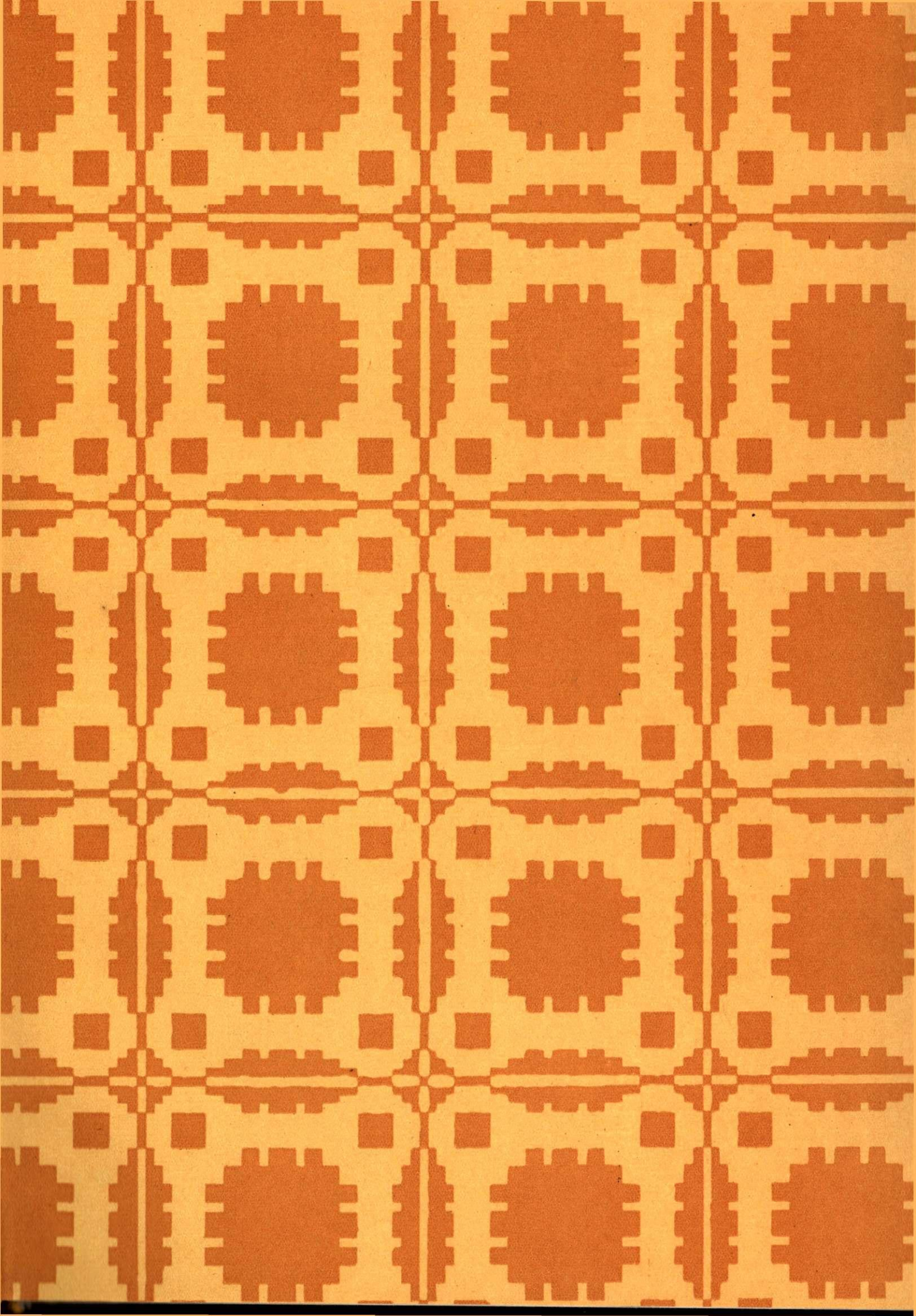

ARHEOLOGĪJA
UN
ETNOGRĀFIJA

XI

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XI

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XI

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS
MATERIĀLĀS UN GARĪGĀS KULTŪRAS
PIEMINEKĻU TIPOLOĢIJU
UN HRONOLOĢIJU

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGA 1974

9(L)
Ar 467

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ, XI
Очерки по типологии и хронологии памятников
материальной и духовной культуры Латвии
(АН ЛатвССР, Институт истории)
Издательство «Зинātne», Рига, 1974
На латышском языке

РЕДАКЦИЈАС КОЛЕЃИЈА:
vēstures zinātņu kandidāti E. MUGUREVICS (atb. red.),
A. STUBAVS, F. ZAGORSKIS

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA
Redakciju un izdevumu padomes 1973. g. 26. jūnija lēmumu*

© Izdevniecība «Zinātne», 1974

0-1-6-2-113
A M811(11)-74 46-74

PRIEKŠVārds

Sabiedrības materiālās un garīgās kultūras parādību izvērtēšanas zinātniskajā darbā pētnieks sastopas ar avotiem, ko nepieciešams sistematizēt un klasificēt tā, lai tie sniegtu iespējami pilnīgāku informāciju. Sevišķi grūti strādāt ar tādu vēsturisku materiālu, kura hronoloģija nav zināma. Lietojot atbilstošu metodiku, jānoiet garš ceļš, lai no iepriekš nedatēta materiāla rūpīgas analīzes rezultātā nonāktu pie hronoloģiska un vēsturiska rakstura secinājumiem.

Šī krājuma raksti daļēji balstās uz arheoloģijā plaši izmantoto tipoloģisko metodi,¹ kas pamatvilcienos bija izstrādāta vairāk nekā pirms simt gadiem, bet kas tagad, padomju arheologu darbos, guvusi pilnīgāku saturu un teorētisko pamatojumu. Tipoloģiskā metode balstās uz senlietu klasifikāciju pēc materiāla, no kura tās darinātas, pēc apstrādes veida, kā arī pēc to ārējās formas un ornamenta. Salīdzinot atsevišķas senlietas pēc šīm pazīmēm, iespējams veidot priekšmetu grupas, apakšgrupas, kur senlietas izvietotas attīstības kārtībā.

Ar tipu arheologi saprot vienu vai vairākas senlietas vai objektus, kam raksturīgas noteiktas līdzīgas pazīmes. Tips savukārt sadalās variantos, kas vai nu pastāv vienlaicīgi, vai arī hronoloģiski nomaina cits citu, sniedzot ieskatu senlietas vai objekta evolūcijā. Sākotnēji tipoloģiskā metode² tika izstrādāta evolūcijas teorijas un salīdzināmās indoeiropiešu valodniecības ietekmē. Saskaņā ar vienu no tipoloģiskās metodes nodibinātājiem — O. Monteliusa³ uzskatu šī metode ir uz cilvēka darbu attiecināta attīstības mācība. Analogiski toreiz jaunajai darvinisma mācībai O. Monteliuss atšķirībā starp vienas un tās pašas priekšmetu grupas dažādām formām un tipiem redzēja ne jebkuras pārmaiņas, bet gan tādas, kas cita citu hronoloģiski nomaina. Atzīmējot lietu, priekšmetu attīstības idejas lielo nozīmi, tomēr jāņem vērā tipoloģiskās metodes nosacītība. Pēc tipoloģiskās metodes vien droši varētu datēt tad, ja bez šaubīšanās par īstenību pieņemtu visu izstrādājumu nepārtrauktu vienlaidus attīstības likumu. Bet faktiski tas tā nav. Daudzos gadījumos gūti noteikt, vai kādas lietas attīstība laika gaitā bijusi pakāpeniska vai arī lēcienveidīga. Buržuāzisko arheologu darbos senlietu attīstības analīze bieži vien bez tam ir atrauta no tās vides, kur apskatāmie priekšmeti radušies, atrauta no sabiedrības attīstības apskata. Lietu, priekšmetu attīstības likums, faktiski jāaplūko, par pamatu ņemot ne tik daudz pašas lietas kā cilvēkus, attiecīgās sabiedriskās iekārtas pārstāvjus, kas šīs senlietas pagatavoja darba procesā. Neapšaubāmi, ka materiāla, konstrukcijas, formas vai tehnoloģijas izvēle bija atkarīga no sava laika sabiedrības un ražošanas attīstības līmeņa.

Padomju arheoloģijā par tipoloģiskās metodes teorētisko pamatu⁴ jāuzlūko attieksmes starp ražošanas attīstību un darba rīku attīstību, kas ir to sabiedrisko attiecību rādītājs, kurās norisinās darbs. Tādējādi tipoloģiskajai metodei⁵ jāklūst par instrumentu senlietu hronoloģijas noteikšanā, kā arī ražošanas un cilvēku sadzīves apstākļu raksturošanā. Taču jāiegaumē, ka sabiedrības materiālās un garīgās kultūras attīstība nav mehāniska, — ražošanas procesā liela loma ir cilvēka domāšanai. Arī arheologs, grupējot senlietas pēc tipiem, materiāla šķirošanā bieži ir spiests vadīties tikai no savas speciālista pieredzes, tāpēc pieņēmumiem pēc tipoloģiskās metodes atsevišķos gadījumos var būt intuitīvs raksturs.⁶ Neraugoties uz to, tipoloģiskā metode arheoloģijā kopā ar citām metodēm dod svarīgu faktoloģisko bāzi vēsturisku parādību interpretācijai, senvēstures parādību rekonstrukcijai.

Šajā krājumā ievietotie raksti varbūt vēl pilnībā neatbilst visām mūsdienu tipoloģiskās metodes prasībām, bez tam atsevišķu autoru (P. Stepiņa, J. Apalā) raksti vēltīti kāda atsevišķa jautājuma sīkam apskatam. Tomēr rakstu autoru veiktā Latvijas arheoloģiskā materiāla klasifikācija, to sadalot pa atsevišķiem tipiem, variantiem un tos apvienojot grupās vai apakšgrupās, noskaidrojot tipu savstarpējās sakarības, devusi jaunus svarīgus datus gan par atsevišķu materiālās kultūras objektu un senlietu hronoloģiju, gan par šo lietu pagatavotāju sociālo stāvokli, etnisko piederību, par iedzīvotāju kontaktiem ar citām zemēm un citiem jautājumiem.

Rakstu krājumū ievada F. Zagorska raksts. Tas vēltīts Burtnieku ezera krastā situētā pilnībā izpētītā akmens laikmeta Zvejnieku kapulauka apbedījumu tipoloģijai un hronoloģijai. Autors pārliecinoši izdala vairākas apbedījumu grupas, saistot tās ar mezolīta un neolīta laikā šeit dzīvojošiem iedzīvotājiem. I. Zagorska rakstā par vidējā akmens laikmeta zivju šķēpiem, kas ir viens no svarīgākajiem šī laikmeta darba rīkiem, balstās uz jaunajiem Zvejnieku apmetnes kultūras slāni iegūtajiem un labi datējamiem šķēpu atradumiem, kā arī pievērsās unikālajai Lubānas kaulu lietu kolekcijai, sadalot zivju šķēpus pēc tipiem un to funkcionālās nozīmes. L. Vankinas raksts vēltīts Sārnatē tipa atradumiem Latvijas neolīta apmetnēs. Rūpīgas analīzes rezultātā autore atrod jaunus pierādījumus jau agrāk izdalītajai Sārnatē tipa keramikai Rietumlatvijā (3. g. t. p. m. ē.). I. Loze rakstā par akmens laikmeta dzintara rotām Lubānas zemienē uzmanību vērs uz lielu dzintara rotu bagātību, kas 60. gados iegūta Lubānas kļānu apmetnēs. J. Graudona raksts vēltīts vienai no daudzveidīgākajām agro metālu laikmeta atradumu kategorijām — kaulu rotatām.

Autors rotadatu hronoloģiskajam dalījumam veiksmīgi izmantojis ne tikai atsevišķus labi datētus atradumus Latvijā, bet arī Baltijas dienvidaustrumos un Viduseiropā.

A. Caunes raksts par dobumakmeņiem Latvijā uzrakstīts uz literatūras, arhīva ziņu un autora paša pārbaudīto datu pamata un ir pirmais mēģinājums dot apkopojosu pārskatu par šo kulta pieminekļu veidu. Ā. Stubavs rakstā par Latvijas pilskalnu tipoloģijas problēmām risina jautājumu par iespējam šos senos nocietinājumus klasificēt grupās un tipos. Pamatojoties uz pilskalnu formu, aizsargsistēmas attīstību un katra pilskalna attīstību atbilstoši aizsardzības stratēģiskiem uzdevumiem, autors Latvijas pilskalnus sadala piecos pamattipos. I. Cimernane rakstā par spodrināto keramiku izseko šī keramikas veida izgatavošanas tehnoloģijai, raksturo trauka formas, rotājumus. Skaidrota arī šo trauku izmantošana, skarot jautājumu par spodrinātās keramikas hronoloģiju un lietotāju etnisko piederību. P. Stepiņš rakstā par senkapiem Iles mežā apraksta un analizē paša atklātos un izpētītos 2.—3. gs. kapu uzkalniņus, nonākot pie jauniem, interesantiem secinājumiem par šī tipa uzkalniņu hronoloģiju un bēru paražām. E. Brīvkalnes raksts veltīts Tērvetes pilskalnā un kapulaukā atrasto saktu analīzei. Tā kā Tērvetes saktas pārstāv lielu daļu no Latvijas teritorijā sastopamo saktu veidiem un to hronoloģija aptver laika posmu no 5. līdz 17. gs., tad E. Brīvkalnes konstatētās atziņas ir svarīgs atbalsts šī perioda senlietu datēšanai vispār. J. Apals rakstā par Araišu ezera pils dzīvojamām ēkām 9.—10. gs. tuvāk analizē t. s. jūgstūra konstrukciju. Veiksmīgi savāktās un izvēlētās etnogrāfiskās paralēles parāda šī senā celtniecības paņēmiena saglabāšanos un turpmāko attīstību Latvijas un kaimiņtautu vēlākā perioda celtņēs. M. Atgāža raksts veltīts dzelzs iedzītņa šķēpu galu ar atkarpēm, t. s. ango tipa šķēpu analīzei. J. Daiga aplūko latgaļu arheoloģiskajā materiālā bieži sastopamo rotaslietu, t. s. karavīru aproci, skaidrojot tās hronoloģiju un nēsātāju sociālo stāvokli. Nesen mirušās numismātes R. Ceplītes ilgus gadus vāktie materiāli par senajām svaru sistēmām, kuri daļēji apkopoti rakstā «Atsvaņiņi Latvijas 10.—13. gs. kapu inventārā», dod svarīgas jaunas ziņas par dārgmetālu svēršanai lietojamo atsvaraņu komplektiem. V. Urtāna raksts «Plastiskie bronzas zirdziņi» veltīts piekariņu — bronzas zirdziņu analīzei no tipoloģijas, hronoloģijas, atradumu topogrāfijas un mitoloģijas viedokļa, raksturojot zirga kultu, kas palīdz izprast zirga kā dekoratīvā elementa noturību latviešu tautas mākslā līdz pat mūsdienām. Ē. Mugurēviča rakstā «Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs.»

aplūkoti Latvijas teritorijā atrastie krustiņi, izsekojot to attīstībai, hronoloģijai un izplatībai. Apskatīta krustiņveida piekariņu loma vietējo iedzīvotāju ticējumos, kā arī krustiņu izplatība sakarā ar kristīgās ticības ieviešanu (11.—13. gs.). Rakstu papildina Dz. Hofertes veiktās bronzas krustiņu spektrālās analīzes. A. Zariņš raksts veltīts dažu Mārtiņsalas kapsētā iegūtu senlietu, kā ažuoro un dobo zirdziņu, divgalvaino putnveida piekariņu, analīzei. A. Zariņas un Ē. Mugurēviča uz laiku no 13. līdz 15. gs. attiecināmais arheoloģiskais materiāls ir uzskatāma liecība par vēlā dzelzs laikmeta mākslas vietējo tradīciju noturīgumu un parāda, kā šīs tradīcijas turpina attīstīties viduslaikos, kad Latvijas teritorijā pastāvēja Livonijas valsts. Z. Apals raksts «Sirdsveida saktas Latvijā» lasītāju iepazīstina ar vēlā viduslaiku perioda rotaslietu hronoloģiju un attīstību. Autore izseko sirdsveida saktu attīstības gaitai laikā no 13. līdz 17. gs., salīdzinot Latvijas saktas ar līdzīgiem atradumiem kaimiņu zemēs.

Noslēgumā divi raksti veltīti antropoloģiskajām tēmām. R. Deņisova aplūko Latvijas teritorijas iedzīvotāju antropoloģisko sastāvu 2. g. t. otrajā pusē, izdalot vairākus antropoloģiskos tipus un izsekojot to savstarpējām attiecībām. R. Grāveres raksts veltīts Latvijas pamatiedzīvotāju odontoloģiskā tipa apskatam laikā no 7. līdz 19. gs. Kaut gan avotu materiāls pagaidām nav sevišķi plašs, tomēr autore, izsekojot odontoloģiskā tipa izmaiņām, konstatē Latvijas teritorijas iedzīvotāju zobu īpatnības, kas veidojušās ilgstošas attīstības gaitā.

Kopumā krājumā publicētie raksti palīdzēs Latvijas un kaimiņu zemju senvēsturniekiem plašā arheoloģiskā materiāla (no 8. g. t. p. m. ē. līdz m. ē. 18. gs.) hronoloģijas izstrādāšanā. Bazējoties uz zinātniski klasificētu senlietu materiālu, kuru grupējot un apstrādājot svarīga loma bija tipoloģijai, rakstu autoriem izdevies parādīt atsevišķus Latvijas akmens, bronzas un dzelzs laikmeta kultūras novadus, konstatējot to kontaktus ar apkārtējām zemēm. Plašāk nekā līdz šim analizēts arī viduslaiku arheoloģiskais materiāls, kas līdz ar rakstītiem avotiem sniedz svarīgus norādījumus par vietējo iedzīvotāju kultūru feodālisma periodā. Lielāka vieta nekā agrāk rakstu krājumā ierādīta Latvijas teritorijas iedzīvotāju garīgās kultūras jautājumiem. Jaunas svarīgas atziņas iegūtas par Latvijas teritorijas iedzīvotāju etnisko vēsturi. Šai ziņā nozīmīgi bija tas, ka līdzās arheoloģiskā materiāla analīzei etnoģenēzes problēmas risināšanā, bazējoties uz izrakumos iegūto kranioģisko un odontoloģisko materiālu, savus apsvērumus par latviešu tautības veidošanos feodālisma periodā izteikuši arī antropologi.

Ē. Mugurēvičs

PARINDES

¹ Я. А. Шер. Типологический метод в археологии и статистика. — Доклады и сообщения археологов СССР. VII международный конгресс доисториков и протонисториков. М., 1966, 253.—265. lpp.; В. Almgren. Typologie. — Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, Bd. 2. Prag, 1969, 1519., 1520. lpp.

² В. А. Городцов. Археология, т. 1. М., 1923, 16. — 18. lpp.; W. Åberg. Typologie. — Realexikon der Vorgeschichte, Bd. 13. Berlin, 1929, 508.—516. lpp.; И. С. Каменец-

кий. К теории слоя. — Статистико-комбинационные методы в археологии. (СКМ). М., 1970, 86. lpp.

³ O. Montelius. Typologin eller utvecklingsläran. — Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, 10. Stockholm, 1896.

⁴ Шер 1966. 254., 255 lpp.

⁵ Каменецкий 1970. 86. lpp.

⁶ Я. А. Шер. Интуиция и логика в археологическом исследовании. — СКМ, 1970. 9. lpp.

F. Zagorskis

ZVEJNIEKU AKMENS LAIKMETA KAPULAUKA APBEDĪJUMU TIPOLOĢIJA UN HRONOĻIJA

Akmens laikmeta kapulauki ir viens no vismazāk zināmajiem pieminekļu veidiem. Latvijas teritorijā līdz šim apzināti un pētīti 4 kapulauki, no tiem 3 atrodas republikas austrumu daļā un viens ziemeļu daļā. Kapulauku hronoloģiskās robežas un apbedījumu skaits tajos ir atšķirīgs. Visvairāk ir neolīta beigū posma apbedījumu.

Krāslavas rajonā pie Ezerniekiem Jurkovas kapulaukā atklāti 7 vāji saglabājušies apbedījumi. Tā kā kapu piedevās atrasti tikai dzīvnieku zobu piekariņi, kapulauka precīza datēšana stipri apgrūtināta.¹ Apbedījumu raksturs un piedevas ļauj domāt, ka šis piemineklis attiecināms uz vēlo neolītu vai vidējā neolīta beigām. Kreiču kapulaukā pie Ludzas izpētīti 23 apbedījumi, kas datējami ar vidējā neolīta beigām un vēlo neolītu.² Uz vēlo neolītu attiecināms arī Aboras kapulauks Lubānas zemienē, kur izpētīts 61 apbedījums.³ Atšķirībā no iepriekšējiem pieminekļiem Aboras kapulaukā mirušie apbedīti tieši dzīves vietā, ierokot tos kultūras slānī.

1964. g. tika atklāts akmens laikmeta kapulauks Ziemeļlatvijā, Valmieras rajona Vecates ciemā pie Zvejnieku mājām. Kapulauks situēts Rūjas vecupes labajā krastā, netālu no tās ietekas Burtnieku ezerā, ziemeļrietumu-dienvidaustrumu virzienā izstieptajā grants paugurā, kas 4—7 m paceļas virs ezera līmeņa. Ziemeļos pauguram ir purvainā pļava, un tikai ziemeļrietumu virzienā tas pakāpeniski kļūst lēzenāks un ar nelielu ieplaku savienojas ar lielāku pauguru. Izrakumu gaitā kapulauka teritorijā atsegta 4500 m² liela platība, atklāti un izpētīti 304 apbedījumi,⁴ kas izvietoti 250 m garā joslā, sākot no paugura centra līdz tā dienvidaustrumu galam, izbeidzoties 80 m attālumā no Rūjas vecupes. Gar pašu Rūjas vecupes krastu atrodas literatūrā labi pazīstamā Zvejnieku neolīta apmetne (I. att.).

Pirmās ziņas par cilvēku skeletu atradumiem grants kalnā starp Zvejnieku un Bērzu mājām literatūrā sastopamas jau kopš 19. gs. 70. gadiem. Koka zārka paliekas un dzintara krustiņa atradums pie apbedījumiem, kā arī skeletu labā saglabāšanās pakāpe lika secināt, ka minētie apbedījumi nav seni.⁵ Cilvēku kauli tika atrasti arī vēlāk, taču atradumiem netika piegriezta vērība. Kapulauka pilnīga izpēte

pierādīja, ka Zvejnieku kapulauks, izņemot divus 17. gs. pēcapbedījumus, hronoloģiski aptver laika posmu no vēlā mezolīta līdz neolīta beigām, iespējams, nedaudz iesniedzoties bronzas laikmetā.⁶ Tādā kārtā minētais piemineklis ir ne vien pats lielākais pēc atklāto apbedījumu skaita, bet aptver arī hronoloģiski visplašāko diapazonu.

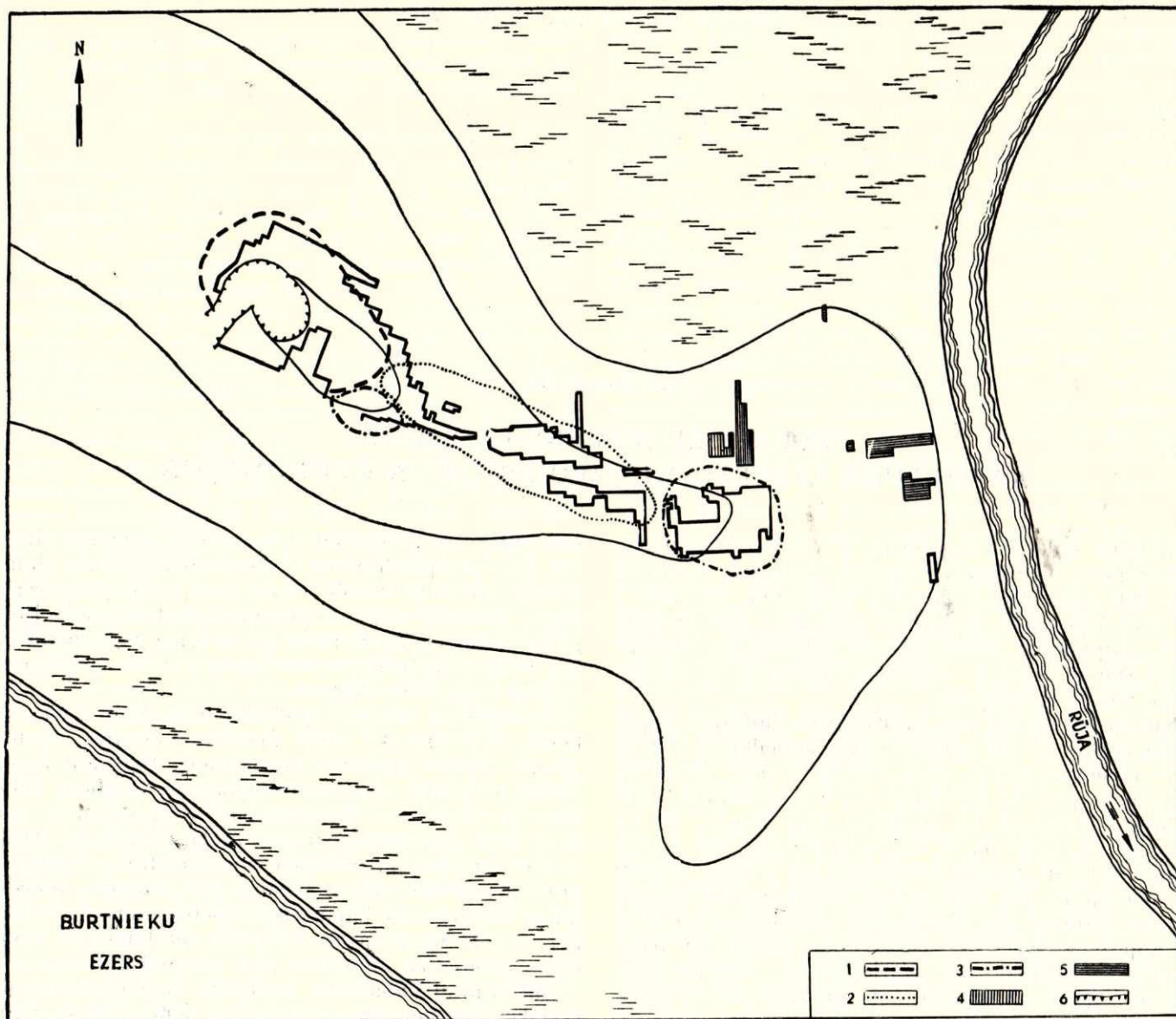
Apbedījumu skaits kapulaukā bijis lielāks par atklāto. Ap 600 m² liela platība nopostīta, ņemot granti, pirms izrakumu uzsākšanas, bez tam kapulauka teritorija stipri sarakņāta ar dažādiem vēlākiem pārrakumiem. Neizpētīta palikusi teritorija zem Zvejnieku dzīvojamās mājas un ar kokiem aizaugušais rajons, kas no ziemeļiem un ziemeļrietumiem pieguļ dzīvojamai mājai. Ņemot par pamatu apbedījumu blīvumu ap kapulauka izpētīto un pētniecībai nepieejamo zonu, varam aptuveni aprēķināt, ka Zvejnieku kapulaukā apglabāti pāri par 400 mirušo.

Apbedījumi kapulauka teritorijā veidoja divus atsevišķus grupējumus. Vienu no tiem veidoja kapi paugura centrālajā, augstākajā daļā, kā arī tā nogāzēs. Te 30—45 m platā un 90 m garā joslā atklāti 170 apbedījumi. Šinī platībā ietilpst arī granti rrokot izpostītā teritorijā. Otru grupējumu veidoja apbedījumi paugura zemākajā — dienvidaustrumu daļā, 100 m attālumā no pirmā. Apbedījumi koncentrējas 60 m garā un 25 m platā laukumā ap tagadējo Zvejnieku dzīvojamo māju. Tajā atklāti un izpētīti 120 apbedījumi. Abus grupējumus saistīja 10—15 m plata josla ar atsevišķiem, reti izvietotiem apbedījumiem.

Hronoloģiski agrāks ir pirmais grupējums, kas datējams galvenokārt ar vēlo mezolītu. Mezolīta apbedījumi atklāti paugura virsotnes ziemeļrietumu un ziemeļu nogāzēs. Virzienā uz dienvidaustrumiem tie kļūst hronoloģiski jaunāki un iesniedzas agrajā neolītā. Neliels apbedījumu skaits dienvidu nogāzē pēc apbedīšanas paražām atgādina otrā grupējuma apbedījumus, tāpēc tie pieskaitāmi neolītam. Paugura virsotnē konstatēti divi 17. gs. pēcapbedījumi un divi, spriežot pēc kapa bedrēs atrastās keramikas, uz bronzas laikmetu attiecināmi apbedījumi.

Otrais apbedījumu grupējums kapulauka dienvidaustrumu daļā teritoriāli un hronoloģiski kompak-

1. att. Zvejnieku kapulauka un apmetņu situācijas plāns.

1 — pirmās grupas apbedījumu rajons; 2 — otrās grupas apbedījumu rajons; 3 — trešās grupas apbedījumu rajons; 4 — Zvejnieku II apmetnes izpētītā daļa; 5 — Zvejnieku I apmetnes izpētītā daļa; 6 — postījumi.

tāks. Tas datējams ar vidējo un vēlo neolītu, un tikai neliels skaits kapu šī grupējuma ziemeļrietumu daļā pieskaitāms agrajam neolītam.

Visā kapulaukā mirušie apglabāti grants pamatzemē ieraktās vidēji 30—40 cm, retāk līdz 1 m dziļās kapa bedrēs pa vienam vai kolektīvi. Raksturīgs apbedīšanas veids ir mirušo apglabāšana izstieptā stāvoklī uz muguras, retāk uz vēdera vai sāniem. Kapa piedevas, it īpaši agrajā periodā, stipri vienveidīgas un nabadzīgas — galvenokārt dzīvnieku zobu piekariņi. Apmēram puse apbedījumu bija bez jebkādam piedevām. Vidējā un vēlā neolīta kapos stipri pieaug krama priekšmetu skaits un izplatās dzintara rotaslietas.

Kapa piedevu nabadzība, to vienveidīgais raksturs lielā mērā apgrūtināja atsevišķu apbedījumu precīzu hronoloģizēšanu. Bezpiedevu kapos hronoloģijas noskaidrošanā pamatojāties uz apbedīšanas paražām,

kapu novietojuma. Pamatojoties uz šādiem apsvērumiem, bija iespējams izsekot apbedīšanas paražu maiņai visā kapulauka izmantošanas laikā.

Pēc kapu inventāra, apbedīšanas paražām un teritoriāli Zvejnieku kapulaukā varam izdalīt četras lielākas hronoloģiskas apbedījumu grupas.

Pie pirmās grupas pieder apbedījumi, kas atklāti paugura virsotnes ziemeļrietumu un ziemeļu nogāzēs (1. att.). Šiem apbedījumiem ar reti izņēmumiem apbedīšanas rituālos lietots sarkanais, samalcinātais okers, ar ko nobērtā kapa bedre un apbērts pats mirušais. Kapa bedre pildīta ar pelēcīgu granti, dažreiz pildījums saturēja akmeņus. Apbedījumu virziens nav stingri noteikts. Visbiežāk mirušie guldīti ar galvu DR, ZA, ZR, DA, D, Z, retāk — R vai A.

Raksturīgākie kapi ar labi datējamu arheoloģisko materiālu ir sekojoši:

Kolektīvs apbedījums (14.—16.). Kapa bedres platums — 0,80 m, dziļums — 0,40 m. Kapa bedres pamatā, izstieptā stāvoklī uz muguras, ar galvu ZA apglabāta sieviete (16.). Kājas noraktas, rokot granti. Piedevas: ieslīpi pāri jostas skriemeļiem ar smaili uz leju — kaula šķēpa gals (2. att. : 8), kakla un sejas rajonā — 5 aļņa zobu piekariņi, no kuriem 4 šķeltie dzerokļi ar iegriezumu saknē un 1 priekšzobs. Piedevas ļoti intensīvi apbērts ar sarkano okeru.

Virš 16. apbedījuma izstieptā stāvoklī uz muguras, tikai ar galvām DR guldīti divi pieaugušie (14., 15.). Skeletu augšdaļas līdz jostas vietai nopostītas. Ap 14. kapa skeleta kauliem melna, ogļaina zeme, piedevu nebija. Ap 15. kapa skeleta kauliem pelēcīga grants. Piedevas: labās kājas ceļgala rajonā 3 šķeltu aļņa dzerokļu piekariņi ar iegriezumu saknē.

Kolektīvs apbedījums (27.—31.). Kapa bedres garums — 2,0 m, platums — 0,90 m, dziļums — 0,35 m. Tajā divās kārtās apglabāti divi pieaugušie un trīs bērni. Kauli saglabājušies vāji. Apakšējā kārtā, orientēts ar galvu ZA, uz muguras izstieptā stāvoklī apglabāts pieaugušais (29.). Skeleta garums — 1,80 m. Tam labās rokas elkonis mazliet izvēršs uz āru, kājas ceļgalos nedaudz saliekta. Piedevas: ap kreiso roku un ceļgaliem 23 zobu piekariņi ar iegriezumiem. Ap skeletu intensīvs okera slānis.

Pieaugušajam abās pusēs guldīti bērni. Pie galvas, kreisajā pusē izstieptā stāvoklī uz labajiem sāniem likts bērns, kas orientēts tāpat kā pieaugušais — ar galvu ZA (30.). Skeleta garums 70 cm. Piedevas: iegurņa rajonā 4 zobu piekariņi ar iegriezumu saknē. Ap skeletu intensīvs okera slānis.

Pieaugušajam labajā pusē pie kājām, orientēts pretējā virzienā — ar galvu DR —, izstieptā stāvoklī uz labajiem sāniem guldīts otrs bērns (27.). Skeleta garums 85 cm. Piedevas: pie kreisās gūžas ornamentēts kaula duncis (2. att. : 9), krūšu rajonā likais kaula duncis (2. att. : 7), ceļgalu rajonā — kaula smailla fragments; kakla rajonā, virs krūtīm, pie kājām mežacūku, aļņa, staltbriežu 46 zobu piekariņi ar iegriezumu un viens ar regulāru apaļu izurbtu caurumiņu. Ap skeletu intensīvs okera slānis.

Pieaugušajam kreisajā pusē, 15 cm attālumā no kājām, orientēts tāpat kā pieaugušais ar galvu ZA, izstieptā stāvoklī uz muguras guldīts trešais bērns (31.). Skeleta garums 95 cm. Piedevas: virs galvas rajona 4 mežacūkas priekšzobu piekariņi ar iegriezumu, iegurņa rajonā 37 šķelti aļņa dzerokļi ar iegriezumu. Ap skeletu intensīvs okera slānis.

Ieslīpi pāri visiem šiem apbedījumiem uz muguras guldīts pieaugušais (28.), orientēts ar galvu DRD. Tā labā roka elkonī stipri saliekta, kreisā roka un kāju apakšstilbu kauli nopostīti. Piedevas: virs krūtīm 2 aļņa zobu piekariņi ar iegriezumu saknē. Ap skeletu pelēcīga grants bez okera.

41. apbedījums (pusaudža). Kapa bedres garums — 1,30 m, platums — 0,40 m, dziļums — 0,50 m, pildījumā pelēcīga grants. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras ar galvu ZA. Kauli stipri izdējuši. Piedevas: pie labās kājas ceļgala ar smaili uz leju — kaula šķēpa gals ar nolauztu smaili. Kaps intensīvi apbērts ar sarkano okeru.

45. apbedījums. Kapa bedres garums — 1,90 m, platums — 0,70 m, dziļums — 0,95 m. Gar tās ziemeļu malu un abos galos no iekšpuses sakrauti da-

žāda lieluma akmeņi, pildījumā pelēcīga zeme. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras ar galvu R, rokas cieši piespiestas pie sāniem, kājas cieši kopā. Tas, liekas, bijis sasiets. Piedevas: labajā pusē pie iegurņa kaula ar smailēm uz augšu, saspiesti kopā atradās 6 kaula šķēpu gali (2. att. : 1, 3, 4), kas acimredzot bijuši ievietoti makstī. Ap šķēpu galiem 7 zobu piekariņi, kas varēja būt maksts rotājums; 2 mežacūkas priekšzobi ar caurumiņu, 2 aļņa priekšzobi ar iegriezumu, 3 savvaļas zirga zobi ar caurumiņu. Labajā pusē pie pēdām ar smaili uz augšu novietots vēl viens kaula šķēpa gals (2. att. : 2). Ap skeletu intensīvs okera slānis.

57. apbedījums (sievietes; skat. 8. att. starp 16. un 17. lpp.). Kapa bedres garums — 1,85 m, platums — 0,60 m, dziļums — 1,10 m. Sienas, sākot no augšas, nobērtas ar sarkano okeru, bet pildījums saturēja nekārtīgi samestus akmeņus un pelēcīgu granti. Mirušā guldīta izstieptā stāvoklī uz muguras, ar galvu ZR, rokas cieši piespiestas pie sāniem, kāju pēdas kopā. Piedevas: augšpus pieres — akmeņš cirvis bez kāta cauruma ar rūpīgi noslīpētu asmeni (2. att. : 13), ap kuru vēdekļveidā izvietoti mazi zobu piekariņi, starp ceļgaliem kaula duncis, kam rokturis izgatavots aļņa galvas veidā (2. att. : 6), blakus tam — krama nazis ar muguriņas retušu (2. att. : 10) un krama atšķila. Iešķērsām pāri kreisās kājas apakšstilbam ar smaili uz leju novietots kaula šķēpa gals (2. att. : 5), pie labās kājas apakšstilba — krama mikrogriezni, labās rokas plauksta rajonā — krama kasiklis (2. att. : 11, 12). Gar kreisajiem sāniem un iegurņa rajonā 47 caururbti un pilnīgi neapstrādāti aļņa, staltbrieža un taura zobi, kas izvietoti grupās. Ap skeletu intensīvs okera slānis.

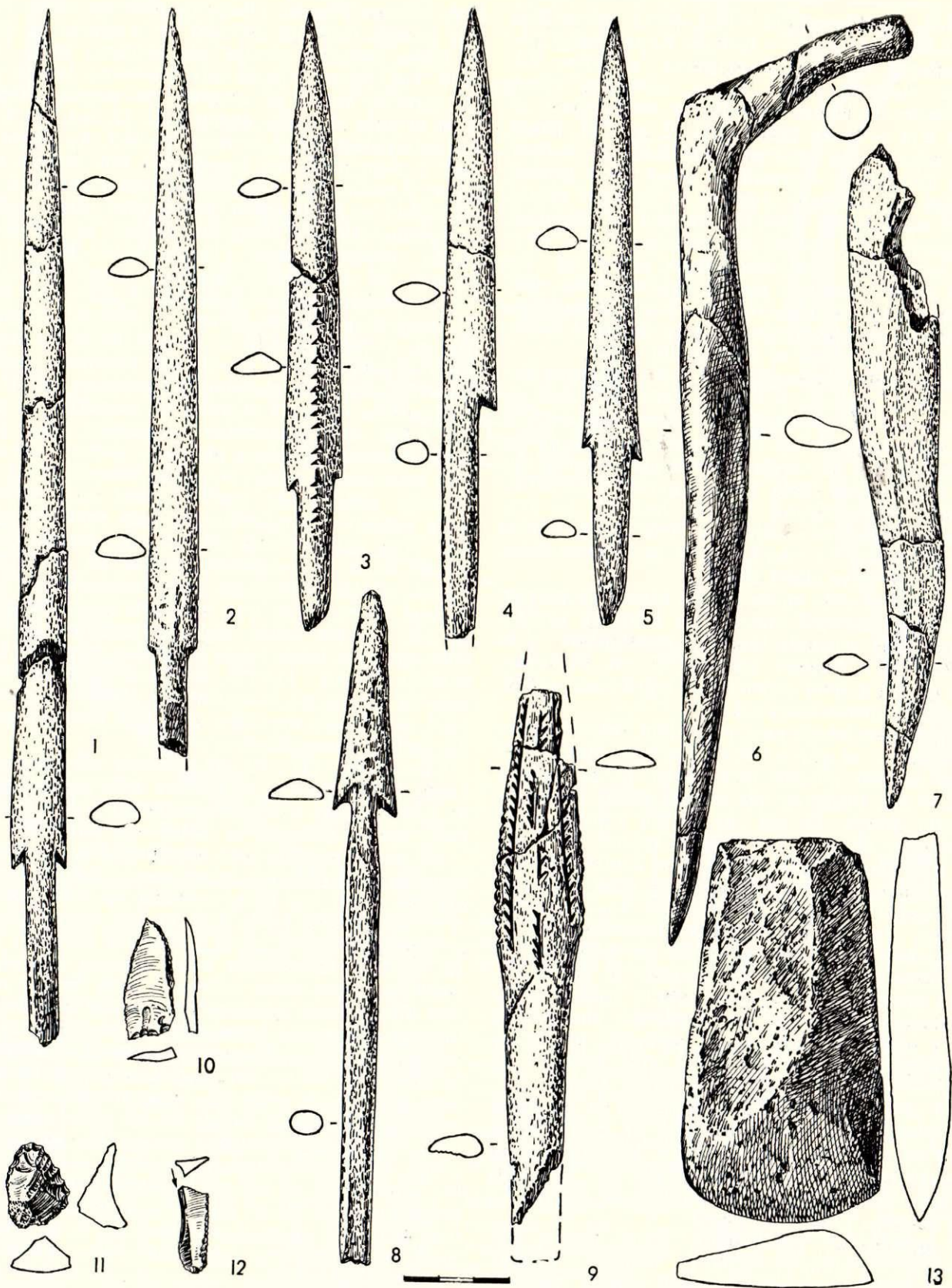
Citos kapos (11., 12., 22.) atrasti vēl metakarpālo kaulu ileni, akmeņš cirvji bez kāta cauruma (32., 51.), likie dunči (33.), neizteiksmīgi krama kasikliši, naži, krama gabaliņi ar lietošanas pazīmēm.

Šīs apbedījumu grupas hronoloģiskās robežas raksturo kapos līdzotais inventārs — dunči, šķēpu gali, akmeņš cirvji bez kāta cauruma un zobu piekariņi.

Ornamentētam kaula duncim, kas atrasts 27. kapā, ir lapveida forma, sānu šķautnēm iegriezti robiņi (2. att. : 9). Ornamentu veido taisnas svītras, kam pieslēdzas īsas, sīkas svītriņas. Šāds motīvs raksturīgs Maglemoses kultūras atradumiem Rietumeiropā.⁷ Līdzīgs ornaments konstatēts arī uz harpūnas fragmenta, kas atrasts Narvas apmetnes II mezolīta slānī un datēts ar laiku starp 6. g. t. otro pusi un 5. g. t. otro pusi.⁸ Šajā pašā 27. kapā atrasts arī neornamentēts likais kaula duncis (2. att. : 7). Līdzīgas formas duncis, ornamentēts ar garāku slīpu svītru grupu, atrasts 33. kapā. Likie dunči, ornamentēti un bez ornamenta, atrasti arī Lubānā.⁹ Tādā kārtā kapu grupas ar 27.—31. un 32.—34. apbedījumiem datējamas ar 6. g. t. p. m. ē. otro pusi vai 5. g. t. p. m. ē. Šiem apbedījumiem raksturīgi zobu piekariņi ar iegriezumiem saknē.

Kapos atrastie šķēpu gali iedalāmi vairākās grupās. Vienam atrastajam šķēpa galam ir garš kāts un īsa smaile, kam abās pusēs izveidotas simetriskas atkarpes (2. att. : 8). Iedzītņa daļa nolauzta. Pilnīgi līdzīgs kaula šķēpa gals, tikai visā garumā ornamentēts ar grupās izvietotām šķērssvītriņām, atrasts Osas apmetnes mezolīta slānī, kas datējams ar 5. g. t.

2. att. Mezolita apbedījumu raksturīgākais kapu inventārs.

1-4 - 45. apbedījums; 5, 6, 10-13 - 57. apbedījums; 7, 9 - 27. apbedījums; 8 - 16. apbedījums.

p. m. ē. pirmo pusi. Igaunijā šādi šķēpu gali atrasti Tervalā, diatomeju slānī, kas, pēc putekšņu analīzes datiem, attiecināms uz Litorīnas laiku, t. i., uz 5. g. t. p. m. ē.¹⁰ Šādi priekšmeti atrasti Lubānā,¹¹ bet ārpus Latvijas vēl Pleskavas apgabala dienvidos Naumovā, Žižices ezera piekrastē,¹² fragmentārs eksemplārs Oļeņijostrovas kapulauka 121. kapā.¹³ Tātad Zvejnieku kapulauka 14., 15. un 16. apbedījumi datējami ar 5. g. t. p. m. ē. pirmo pusi. Pie šīs kapu grupas atrasti šķeltie aļņu dzerokļi un mežacūku priekšzobi ar iegriezumu saknē. Arī Osas un Zvejnieku II apmetnē atrastajiem zobu piekariņiem ir iegriezums saknē.¹⁴ Zobu piekariņi ar izurbtu caurumiņu acīmredzot ir vēlāka parādība un vēl nav ieviesušies.

Nākošā kategorija ir šķēpu gali ar garu lapu, īsu kātu un atkarpi vienā vai abās pusēs. Tiem šķērsriezumā trīsstūrveida vai abpusēji izliekta virsma.

Atrasts viens šķēpa gals ar vienpusēju atkarpi (2. att. : 4). Latvijas teritorijā šādi šķēpi zināmi pēc savrupatradumiem Lubānas un L. Ludzas ezera krastos.¹⁵ Līdzīgi šķēpu gali ar vienpusēju atkarpi atrasti Igaunijā, Narvas apmetnes I un II mezolīta slānī, kas datējams ar 6.—4. g. t. p. m. ē. Šī forma pazīstama arī jau agrāk pēc atradumiem Kundā un Narvas II/III mezolīta slānī, tikai šķērsriezumā tiem viena sānu mala bieza, bet otra nobeidzas ar asu šķautni.¹⁶ Šķēpi ar vienpusējām atkarpēm atrasti arī Oļeņijostrovas kapulaukā, kur to formas stipri variē, bet daži varētu būt līdzīgi Zvejniekos atrastajiem.¹⁷

Zvejnieku kapulaukā lielākā skaitā atrasti šķēpu gali ar atkarpēm abās pusēs — gari un slaidi (2. att. : 1), kā arī īsāki eksemplāri (2. att. : 3, 5). Trim īsākiem eksemplāriem virsējā šķautne ornamentēta ar šķērssvītrīņām un trīsstūrveida iecirtumiem (2. att. : 3). Šādi šķēpu gali zināmi pēc savrupatradumiem Lubānā, Ludzā un Ičā.¹⁸

Īss, šķērsriezumā vairāk noplacināts eksemplārs atrasts agrā neolīta slānī Kēpas apmetnē Igaunijā.¹⁹ Tādi pazīstami arī Oļeņijostrovas kapulaukā.²⁰ Šķēpu gali ar vienpusīgu un divpusīgām atkarpēm Zvejniekos atrasti vienā kapā (45.), tādēļ jādomā, ka šīs formas pastāvējušas vienlaicīgi, laika posmā starp 5.—4. g. t. p. m. ē., t. i., mezolīta beigās, iesniedzoties agrajā neolītā. No tā secināms, ka šķēpu gali ar vienpusīgu atkarpi un divpusīgām atkarpēm, kas atrasti 41., 45. un 57. kapā, ir nedaudz vēlāki par šķēpu galiem ar īsu, simetriskām atkarpēm veidotu smaili. Līdz ar to arī minētie kapi ir nedaudz vēlāki par iepriekš apskatītajiem un datējami ar 5. g. t. beigām — 4. g. t. p. m. ē. sākumu. Šajos kapos nav atrasti šķeltie dzerokļi. Blakus zobu piekariņiem ar iegriezumiem saknē plaši ieviesušās zobu rotas ar izurbtu caurumiņu.

Kapulaukā pie 57. kapa atrasts arī duncis ar nedaudz liektu asmeni un speciāli izveidotu rokturi, kas atgādina shematisku aļņa galvu (2. att. : 6). Vairāki kaula duncī, kam rokturi izgatavoti aļņa galvas veidā, atrasti Oļeņijostrovas kapulaukā.²¹

Iepriekš analizētais kapu inventārs atrasts pie apbedījumiem, kas situēti paugura virsotnes ziemeļrietumu nogāzē. Kapu orientācija tiem nav stingri ievērota, mirušie guldīti ar galvām dažādos virzienos. Par rotaslietām izmantoti mežacūku, aļņu, tauru, staltbriežu, savvaļas zirgu zobu piekariņi, tai skaitā šķeltie dzerokļi. Zobu piekariņiem saknē ir

iegriezta gropīte, un tikai pie dažiem apbedījumiem sastopami zobu piekariņi ar saknē izurbtu caurumiņu.

Virsošnes ziemeļu nogāzē izdalās kapi, kuros mirušie apglabāti ar galvām D, retāk — Z. Arī šiem apbedījumiem lietots sarkanais okers, bet daļēji izmaiņās zobu piekariņu sastāvs un piestiprināšanas veids. Parādās arī citas rotaslietu kategorijas — bebru pakalķāju ceļgala locītavu kauliņi bez jebkādas apstrādes un pārnadžu dzīvniektu falangu kauliņi ar iegriezumu šaurākajā galā. Zobu piekariņi (ar atsevišķiem izņēmumiem) ir tikai ar saknē izurbtu caurumiņu. Nelielā skaitā piekariņu rotās sāk ieviesties suņu, kā arī plēsēju dzīvnieku — vilku, lapsu, caunu, āpšu — zobu piekariņi. Kā reti sastopams gadījums jāmin divos kapos atrastie cilvēka augšējais mazais un lielais dzeroklis ar izurbtu caurumiņu, kas virknējās kopā ar dzīvnieku zobu piekariņiem (62. un 114.).

Ļoti bieži šajos kapos pie apbedījumiem dažādās vietās atrod arī putnu kauliņus, kas jāuzskata par putnu gaļas ziedojušu paliekām. Vienam mirušajam pie galvas atradās purva bruņurupuču bruņu plāksnītes, kas acīmredzot kalpojušas par galvassegas rotājumu (91. kaps). Sniedzam dažu raksturīgāko šīs apakšgrupas apbedījumu aprakstu.

114. apbedījums (pieauguša). Kapa bedres garums — 1,80 m, platums — 0,50 m, dziļums — 0,50—0,60 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras ar galvu D, rokas cieši piespiestas pie sāniem, ceļgali un pēdas cieši kopā. Kapa pildījumā pelēcīga grants, ap skeletu intensīvs okera slānis. Piedevas: zem galvas — krama šķīlas grieznis ar muguriņas retušu, virs labā pleca krama nazveida šķīla un krama atšķīla. Krams gaiši brūnganā krāsā un pilnīgi līdzīgs 57. kapā atrastajam. Ap skeletu — virs galvas, kakla rajonā, virs krūtīm, gar apakšstilbiem un pie pēdām — 82 mežacūku, aļņu, tauru, zirgu, staltbriežu, stirnu, vilku vai suņu zobu piekariņi ar saknē izurbtu caurumiņu, starp tiem kreisās kājas apakšstilba ārpusē — cilvēka augšējais lielais dzeroklis, pēdu rajonā — bebra kauliņš.

122. un 123. apbedījums (vīrietis un bērns). Kapa bedres garums — 1,90 m, platums — 0,60 m, dziļums — 0,60 m, pildījumā pelēcīga grants, bet dienvidu gals nokrauts ar akmeņiem. Mirušie kapā guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras ar galvām D, bērns (123. kaps) likts tieši virs vīrieša, tā galva atradās virs apakšējā kapa jostas vietas, kājas — starp pieaugušā kājām. Piedevas: pāri vīrieša kreisajam plecam, kā arī ap bērna galvu un visapkārt kāju rajonam ļoti blīva piekariņu rota, kas saturēja 340 mežacūku, aļņu, staltbriežu, stirnu, zirgu, suņu, kā arī plēsēju — caunu, āpšu, lapsu — u. c. dzīvnieku caururbtus zobus, daži bija ar iegriezumu saknē. Starp rotaslietām bija arī viens bebra locītavas kauliņš.

132. apbedījums (vīrieša). Kapa bedres garums — 1,70 m, platums — 0,70 m, dziļums — 0,40 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras ar galvu D, rokas nostieptas gar sāniem, kājas leļpus ceļgaliem noraktas ar vēlāka laika bedri. Starp iegurnā kauliem un augšstilbiem atradās sīki bērna skeleta kauliņi, kas liecināja, ka virs pieaugušā guldīts bērns. Kapa bedres pildījumā pelēcīga zeme un akmeņi. Ap galvu un starp augšstilbiem ne visai biezs

okera slānītis. Piedevas: ap kaklu un starp augšstilbiem 61 caururbts mežacūkas, staltbrieža un suņa zoba piekariņš, galvas labajā pusē — 14 pilnīgi neapstrādāti aļņa griezējzobi, virs krūtīm un kapa virs-
pusē — 5 bebra kauliņi. Starp kājām atradās ne-
daudz zivju kauliņu — žokļi u. c.

Zobu piekariņu raksturs liecina, ka apskatītā apbedījuma apakšgrupa relatīvi ir nedaudz vēlāka par iepriekšējo un pakāpeniski no tās izaug. Hronoloģiski tā nevarētu būt jaunāka par 4. g. t. p. m. ē. sākumu, bet, kā liecina 114. kapā atrastie krama priekšmeti, varēja iesniegties arī 5. g. t. p. m. ē. beigās.

Otr u grupu veido apbedījumi, kas situēti uz A no paugura virsotnes (1. att.), blīvāk koncentrējoties paugura virsas nolaidenākajā daļā, bet atsevišķi kapi sastopami arī kapulauka dienvidaustrumu grupējuma rietumu malā. No iepriekšējiem tie atšķiras pēc kapu orientācijas, okera lietošanas daudzuma apbedīšanas rituālos, kā arī kapa piedevu sastāva un rakstura.

Mirušie apglabāti ar galvām A, retāk R. Sarkanais okers kapa bedrē konstatēts nelielā daudzumā, galvenokārt pie galvas vai arī ar plānu kārtiņu nobērtā visa kapa bedrē. Kapu piedevās samazinājies aļņu, mežacūku un staltbriežu zobu piekariņu skaits, pilnīgi trūkst zirgu zobu. To vietā plaši atrasti suņu zobu piekariņi, it īpaši ap galvu, tātad acīmredzot bijuši galvassegas rotājums.

Raksturīgākie šī perioda kapi ir sekojoši:

158. apbedījums (pieauguša) daļēji postīts. Kapa bedres platums — 0,50—0,55 m, dziļums — 0,20 m, tā nebija ierakta grants pamatzemē. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, ar galvu A, rokas elkonos nedaudz saliektas, pirksti virs iegurņa kauliem, kājas cieši kopā. Skeleta kreisā puse, sākot no pieres, pāri kreisajam plecam, līdz elkonim nonostīta ar vēlāku pārrakumu. Kapa pildījumā melna zeme, nedaudz okera pie galvas un labās rokas elkoņa. Piedevas: starp ceļgaliem ar smailēm uz augšu vienkopus atradās 16 kaula šķēpu šāli (3. att. : 18—22, 24), virs ribām, kreisajā pusē — šķēpa smailēs fragments (3. att. : 12). Pie labās rokas elkona — suņa zoba piekariņš un putnu kauliņi, galvas labajā pusē — 7 mežacūku, aļņu, briežu un suņu zobu piekariņi un putnu kauliņi. Putnu kauliņi atrasti arī pie labā ceļgala, virs krūtīm un zem skeleta visā kapa bedres rajonā.

164. apbedījums (vīrieša). Kapa bedres garums — 2,0 m, platums — 0,70 m, dziļums — 0,40 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, ar galvu A, rokas elkonos nedaudz saliektas, pirksti virs iegurņa kauliem, kājas cieši kopā. Skeleta kreisā puse, sākot no pieres, pāri kreisajam plecam, līdz elkonim nonostīta ar vēlāku pārrakumu. Kapa pildījumā melna zeme, nedaudz okera pie galvas un labās rokas elkoņa. Piedevas: starp ceļgaliem ar smailēm uz augšu vienkopus atradās 16 kaula šķēpu šāli (3. att. : 18—22, 24), virs ribām, kreisajā pusē — šķēpa smailēs fragments (3. att. : 12). Pie labās rokas elkona — suņa zoba piekariņš un putnu kauliņi, galvas labajā pusē — 7 mežacūku, aļņu, briežu un suņu zobu piekariņi un putnu kauliņi. Putnu kauliņi atrasti arī pie labā ceļgala, virs krūtīm un zem skeleta visā kapa bedres rajonā.

158. un 164. apbedījums situēts paugura virsotnes nolaidenajā austrumu daļā.

177. apbedījums (vīrieša). Kapa bedres garums — 2,10 m, platums — 0,70 m, dziļums — 0,50—0,55 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz vēdera, rokas elkoņos nedaudz saliektas, labās rokas pirksti zem iegurņa, kreisās rokas pirksti — mugurpusē virs iegurņa kaula, kājas cieši kopā. Kapa bedrē pildīta

ar melnu, ogļainu zemi, kas saturēja sikas krama nažveida šķīlas un dzīvnieku kaulus. Piedevas: starp kājām leļpus iegurņa kaulam ieslīpi ar smaili uz augšu atradās kaula bultas gals (3. att. : 17).

Kolektīvs apbedījums (178.—182.). Kapa bedres garums — 2,50 m, platums — 1,10 m, dziļums — 0,50 m. Tajā guldīti divi mirušie (178., 179.) ar galvām A, zem tiem, tikai ar galvām pretējos virzienos vēl divi mirušie (180., 181.). Gar kapa bedres ziemeļu malu, atsevišķi, ar galvu R guldīts pietais mirušais (182.).

178. apbedījums (pieauguša), vēlākais no grupas apbedījumiem. Mirušais guldīts gar kapa bedres dienvidu malu izstieptā stāvoklī uz vēdera, rokas gar sāniem. Labā kāja likta gar kapa bedres ārējo malu, kreisās kājas ceļgals izvirzīts uz āru. Piedevas: labā apakšstilba iekšpusē ar smaili uz leju — kaula harpūnas fragments (3. att. : 13), zemē virs galvaskausa — saknē caururbts zoba piekariņš. Ap skeletu melna zeme, galvaskausa rajonā — plāns okera slānītis.

179. apbedījums (vīrieša). Mirušais guldīts blakus 178. kapam izstieptā stāvoklī uz vēdera, seja pagriezta uz kreiso pusi, labā roka gar sāniem un atradās zem 178. skeleta ribām, kreisajai rokai elkonis izvirzīts uz āru, pirksti zem iegurņa kreisajā pusē, kājas nostieptas, ceļgali un pēdas cieši kopā, kāju pēdas atradās virs 182. skeleta kreisās rokas elkoņa. Ap skeletu melna zeme un nedaudz okera. Piedevu nav. Skeleta kaulos bija redzamas ievainojuma pēdas — labajā gūžas kaulā izsisti 4 apaļi caurumi, kas durti no priekšpuses. Apaļš caurums bija arī jostas skriemeli, bet krūšu skriemeli atradās iestrēgusi krama šķīla. Acīmredzot te apglabāts kāds sadursmē kritis vīrietis. Audu dzišanas pazīmes nav konstatētas.²²

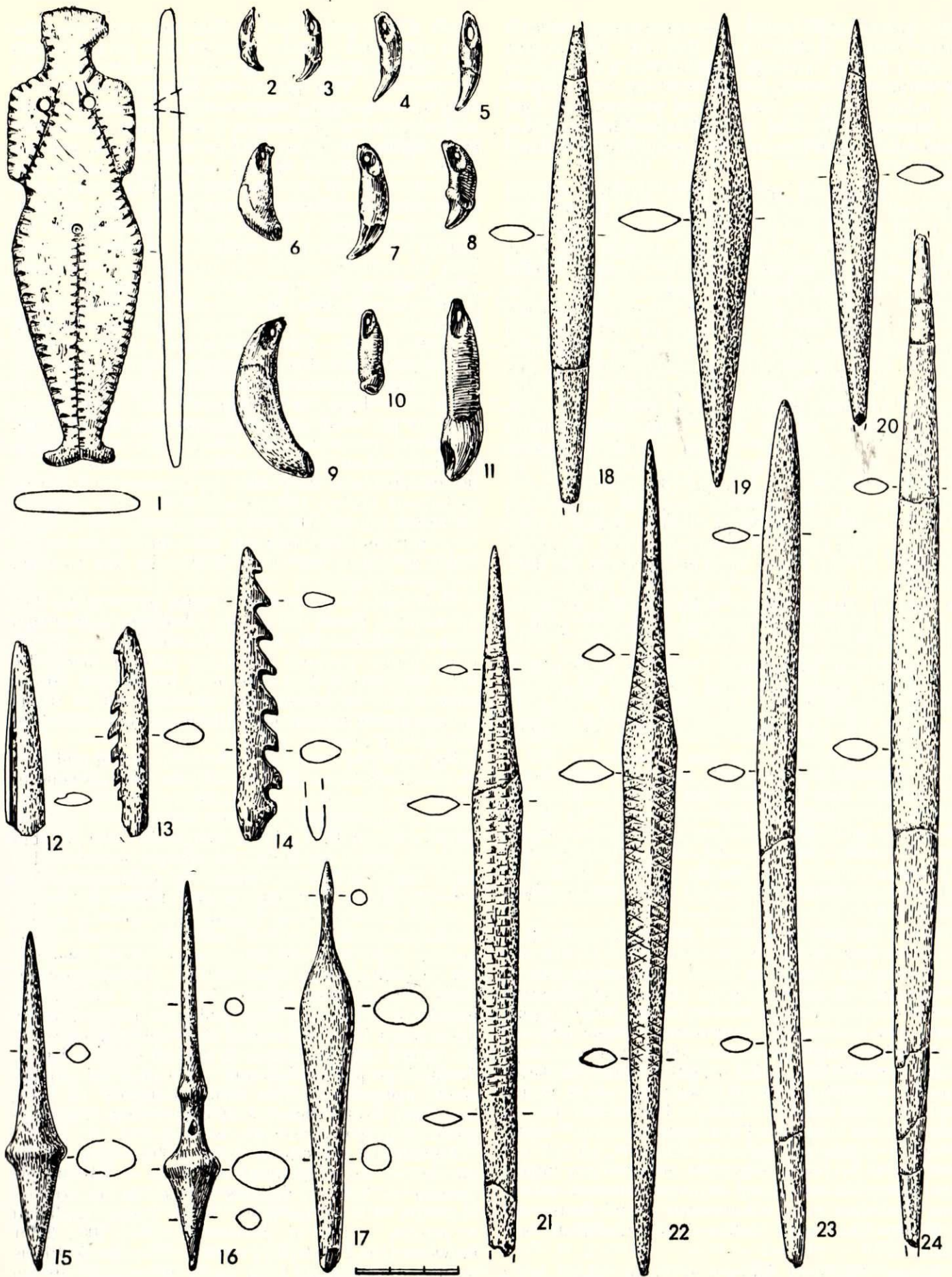
180. apbedījums (vīrieša). Mirušais guldīts gar kapa bedres dienvidu malu uz vēdera, nedaudz sagriezts uz kreisajiem sāniem, seja pagriezta uz labo pusi, labā roka nostiepta gar sāniem, kreisajai — elkonis nedaudz izvirzīts uz āru, labā kāja ceļgalā nedaudz saliekta un ceļgals izbīdīts uz āru, kreisās kājas trūkst. Ap skeletu melna zeme un vājas okera pēdas. Piedevu nav.

181. apbedījums (vīrieša). Mirušais guldīts līdzās 180. kapam uz vēdera, seja pagriezta uz labo pusi, rokas nostieptas gar sāniem, ceļgali plati izvērsti uz āru, pēdas kopā, skeleta labais plecs un labā roka nedaudz dziļāk par kreiso. Ap skeletu melna zeme un vājas okera pēdas. Piedevu nav. Galvaskausa pieres rajonā redzama neliela iesista bedrīte, iespējams, ievainojuma pēdas.

182. apbedījums (vīrieša). Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz vēdera, seja pagriezta uz labo pusi, rokas gar sāniem, ceļgali un pēdas cieši kopā. Kreisās rokas elkonis zem 181. kapa labās rokas elkoņa. Ap galvaskausu un leļpus iegurņa nedaudz okera. Kapa bedres pildījumā pelēcīga grants. Piedevu nav.

300. apbedījums (vīrieša). Kapa bedres garums — 1,90 m, platums — 0,50 m, dziļums — 0,70 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, rokas gar sāniem, kājas cieši kopā. Kapa bedrē pildīta ar melnu zemi, sarkanais okers konstatēts pakauša rajonā. Piedevas: ap galvu 59 caururbtu suņu zobu piekariņu

3. att. Agrā neolīta apbedījumu kapu inventārs.

1 — 172. apbedījums; 2—11, 23 — 158. apbedījums; 12, 18—22, 24 — 164. apbedījums; 13 — 178. apbedījums; 14—16 — 300. apbedījums; 17 — 177. apbedījums.

rota, galvas abās pusēs pie deniņiem pa vienam kaula bultas galam (ar smailēm uz augšu) (3. att.: 15, 16), kreisajā pusē blakus bultas galam vēl harpūna ar smaili uz augšu (3. att.: 14), pie labās rokas elkoņa — kaula nazis ar smaili uz leju.

Apskatītie 177.—182. un 300. apbedījumi atrodas kapulauka dienvidaustrumu grupējuma rietumu malā.

Pie otrās grupas apbedījumiem atrastas dažādas datēšanai nozīmīgas kapu piedevas — kaula šķēpu un bultu gali, harpūnas. Atsevišķu atradumu kategoriju veido 158. un 164. kapā atrastie šķēpu un bultu gali, kam šķērsgriezumā ir abpusēji izliekta virsma. Pēc ārējās formas tie iedalāmi slaidos šķēpos ar vienmērīgi sašaurinātu smaili un iedzītņi (3. att.: 18, 23, 24), kā arī šķēpu un bultu galos ar paplašinātu vidusdaļu, garu, vienmērīgi sašaurinātu iedzītņi un īsāku smaili, kam mazliet ierauti sāni (3. att.: 19—22). Dažiem šķēpu galiem virsma ornamentēta ar taisnu svītriņu iegriezumiem, kas izvietoti paralēlās rindās visā priekšmeta garumā (3. att.: 21) dažādos leņķos, veidojot rombus (3. att.: 22). Slaidie, garie šķēpu gali atrasti vēl Lubānā, Dvietē,²³ ārpus Latvijas Oļeņijostrovas kapulaukā,²⁴ kā arī Kaļiņingradas apgabālā, un tos datē ar vēlo mezolītu.²⁵ Pēdējie pēc formas, liekas, ir stipri masīvāki. Īsāki eksemplāri, šķērsgriezumā vairāk noplacināti, atrasti Kēpas apmetnē Igaunijā un datējami ar agro neolītu — 3. g. t. p. m. ē. pirmo pusi,²⁶ bet biežāki, šķērsgriezumā ovāli — Osas apmetnes agrā neolīta slāni, kas datējams ar 4. g. t. p. m. ē. pirmo pusi.²⁷

Bultu gali ar paplašinātu vidusdaļu tāpat raksturīgi agrajam neolītam.²⁸ Droši datējamās kompleksos līdz šim atrastie bultu gali, salīdzinot ar Zvejnieku kapulauka 164. kapā iegūtajiem, ir īsāki, un to šķērsgriezums ovāls.

No sniegtajām analogijām iespējams secināt, ka 158. un 164. apbedījums, kā arī blakus esošie apbedījumi, kas situēti paugura virsotnes nolaidenajā austrumu daļā, attiecināmi uz agro neolītu. Dažas kapu inventāra īpatnības, kā bultu un šķēpu galu lielākais garums un ornamenta raksturs, tuvina tās vēlamajam mezolītam.²⁹ Tādā kārtā šie apbedījumi būtu datējami ar 4. g. t. p. m. ē.

Netālu no 164. apbedījuma atklāts pilnīgi saposīts bērns kaps (172.), kurā starp sajauktajiem skeleta kauliņiem atrada no kaula plāksnes izgatavotu ornamentētu sievietes figūriņu (3. att.: 1). Figūriņa nēsāta kā amulets, par ko liecina tās krūšu rajonā izurbtie divi caurumiņi. Ornamentu veidoja trīsstūrveida zobiņu iegriezumi, kas klāja figūriņas sānu malas, izņemot kaju pēdas un galvu. Rokas un kājas atdalīja iegrieztas svītriņas, kam no abām pusēm pieslēdzās trīsstūrveida zobiņi. Pēc ārējās formas šāda figūriņa atgādina Pieladogas figūriņu,³⁰ tomēr pēdējā ir citāda pēc galvas veidojuma, kā arī pēc ornamenta. Zvejnieku figūriņas ornamentam līdzīgs ornaments, kas sastāv no svītriņām, kurām no sāniem pieslēdzas mazi trīsstūrveida zobiņi, konstatēts uz dažiem Osas agrā neolīta slāni atrastajiem raga smaiļiem.³¹

Nākošo atradumu kategoriju veido kaula bultu gali, kas atrasti 177. un 300. kapā. 177. kapā atras-

tajam bultas galam ir īsa, koniska smaile, paplašināta, griezumā ovāla vidusdaļa un garš, vienmērīgi sašaurināts, šķērsgriezumā apaļš iedzītņis (3. att.: 17). Tam pilnīgi analogisks atrasts Zvejnieku apmetnes agrā neolīta slāni, kas datējams ar 3. g. t. p. m. ē. pirmo pusi.³² 300. kapā atrastajiem bultu galiem ir gara, spīdīgi nogludināta koniska smaile, tās pamatā spēcīgi izteikts pāresninājums, kas nobeidzas ar īsu, asu, šķērsgriezumā rombveida vai ovālu, nenogludinātu iedzītņi (3. att.: 15, 16). Garākajam bultas galam smailē tuvāk pamatam izveidots vēl neliels pāresninājums. Šādiem bultu galiem ar konisku smaili un pamata pāresninājumu pilnīgi analogiski atrasti Kēpas apmetnē.³³

Pie apbedījumiem atrastas divas nelielas kaula harpūnas ar vienā pusē blīvi izveidotiem zobiem (3. att.: 13, 14), 178. kapā atrastā harpūnas fragmenta pamatne nolauzta, tā šķērsgriezums tuvs ovālam, zobiem izliekta forma. Otrā harpūna, kas atrasta 300. kapā, ir pilnīgi vesela, zobi taisni, izvietoti gar visu sānu malu, pamatne tai ķīļveida, ar nelielu pāresninājumu pēdējā zoba vietā. Šādas harpūnas raksturīgas mezolīta vidusposmam, par ko liecina atradumi Zvejnieku II apmetnē.³⁴ Atšķirība saskatāma stiebra šķērsgriezumā un zobu formā — tie vairāk izliekti. Harpūnas atradums-kopā ar agrajam neolītam raksturīgajiem bultu galiem liecina, ka šādas harpūnas, mainoties detaļās, turpina pastāvēt vēl agrajā neolītā.

Tādā kārtā kapu piedevu analīze parādīja, ka 300. apbedījums, kā arī 177.—182. apbedījumi attiecināmi uz agro neolītu, bet ir nedaudz vēlāki par apbedījumu grupu paugura virsotnes rietumu malā. Tie būtu datējami ar 3. g. t. p. m. ē. pirmo pusi. To apstiprina arī šo apbedījumu atrašanās līdzās trešās grupas apbedījumiem, kas attiecināmi uz nākošo hronoloģisko posmu.

Pie trešās grupas pieskaitāmi apbedījumi, kas izvietoti kapulauka dienvidaustrumu daļā un koncentrējas ap Zvejnieku dzīvojamo māju. Mirušie apglabāti, apbedīšanas virzienu nedaudz variējot, ar galvām A vai R. Tā kā šī kapulauka daļa ierīkota mezolīta apmetnes vietā, to pilnīgi sapostot, tad kapa bedru pildījumā vienmēr ir melna zeme, kas saturēja krama nažveida šķīlas, dažreiz arī kaula priekšmetu fragmentus. Raksturīga pazīme ir krama un dzintara izstrādājumu liela bagātība un daudzveidība kapu piedevās, stipri samazinājies zobu piekariņu skaits. Vienā kapa bedrē kolektīvajā apbedījumā likts ķemmes-bedrišu keramikas trauks, kas pagaidām ir pirmais šāds gadījums PSRS Eiropas daļas mežu joslā. Sarkanais okers apbedīšanas rituālos lietots tikai piedevu ziņā sevišķi bagātos kapos. Trešajai grupai pieskaitāms arī neliels apbedījumu skaits paugura virsotnes dienvidu nogāzē (1. att.), kas tāpat ierakti mezolīta apmetnes vietā. Raksturīgākie šīs grupas apbedījumi ir sekojošie:

Kolektīvais apbedījums (206.—209.). Kapa bedres garums — 2,0 m, platums augšdaļā — 1,10 m, pie pamata — 0,95 m, dziļums — 0,80 m, to izrokot, nopostīts 210. apbedījums. Kapa bedrē apglabāti 4 mirušie — trīs ar galvām R (206., 208., 209.) un viens (207.) pretējā virzienā — ar galvu A. Pirms mirušo apbedīšanas kapa bedrē nobērtā 8—10 cm bieza melnas zemes kārtā, tai virsū bērts 6—8 cm

biezs sarkanā okera slānis, kurā likti mirušie. Kapa bedre apbēta ar jauktu melno un grants zemi.

206. apbedījums (pusaudža), virsējais, guldīts grupas centrā, tieši virs 209. apbedījuma izstieptā stāvoklī uz muguras, galva mazliet pagriezta uz kreiso pusi, labā roka elkonī nedaudz saliekta, plauksta pārlikta pāri iegurnim, kreisajai rokai apakšdelma trūkst, kājas cieši kopā. Ap skeletu ar granti jaukta melna zeme, okers bija tikai zem muguras un roku kauliem. Ap galvaskausu konstatēta zilgano mālu kārtiņa. Piedevas: acu dobumos atradās pa dzintara ripai, pie pakauša — ovālas formas plakans dzintara piekariņš.

207. apbedījums (pusaudža), guldīts gar kapa bedres dienvidu malu izstieptā stāvoklī uz vēdera, labā roka nostiepta gar sāniem, kreisā — elkonī nedaudz saliekta, apakšdelms zem iegurņa kreisajā pusē, kājas cieši kopā, pēdas — pie 206. kapa galvaskausa. Ap skeletu intensīvs ar melno zemi jaukts okera slānis. Piedevas: pie galvas, kreisās rokas un starp kājām pa vienam krama bultas galam, zem kreisās rokas elkoņa ar smaili uz leju — kaula divrindu harpūna, pie skeleta — 2 krama kasikļi, kaula smaiļa fragments, apdrupusi dzintara plāksne, apstrādāts krama gabals.

208. apbedījums (pusaudža) guldīts gar kapa bedres ziemeļu malu izstieptā stāvoklī uz labajiem sāniem, labā roka nostiepta taisni, kreisā elkonī nedaudz saliekta, apakšdelms pārlikts iegurņa kaulam, kājas cieši kopā. Piedevas: zem kājām divas vienpusīgas kaula harpūnas, divi kaula duncī, kaula smailis, četri caursisti jauna aļņa indivīda garie kauli.

209. apbedījums (pusaudža) guldīts izstieptā stāvoklī uz kreisajiem sāniem, cieši blakus 208. apbedījumam, galva iepretī 208. apbedījuma krūtīm, labā roka elkonī nedaudz saliekta, pirksti pārlikti pāri iegurņa kaulam, kreisā roka nostiepta taisni, kājas cieši kopā, labā pārlikta pāri kreisajai. Piedevas: pie kājām apstrādāts kauls.

208.—209. apbedījumam virs krūtīm māla trauks.

Kolektīvā apbedījuma (206.—209.) kapa bedres dienvidrietumu stūrī, pie 207. kapa kājām, novietots ziedojušs, kas saturēja 31 priekšmetu. Tie izlikti 30 cm diametrā lielā laukumā 10 cm biežā okera slānī. Ziedojušs saturs: 5 krama šķēpu un bultu gali, kaula vienpusīgā harpūna, uznavas bultas gals, kaula kalts, raga un kaula smaiļi, kaula un raga gabali ar apstrādājuma pēdām, bebru zobi, krama kasikļi, naži, apstrādāti krama gabali, smilšakmens galodiņa, trīs dzintara piekariņi, dzintara gabals, kā arī krama un kaula šķīlas.

212. apbedījums (pieauguša). Kapa bedres garums — 1,80 m, platums — 0,40—0,45 m, dziļums — 0,35 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, ar galvu A, neliela novirze uz Z. Galva noliekta virs krūtīm, rokas cieši piespiestas pie sāniem, kājas cieši kopā. Kapa bedre pildīta ar melnu zemi, kas saturēja vairākas krama šķīlas. Piedevas: virs krūtīm, pie zoda, pie kreisā vaiga, pieres 43 dzintara pogas vai to fragmenti, gužu rajonā un starp kājām — 14 dzintara piekariņi.

Kolektīvs apbedījums (220.—225.), vienlaciņš. Kapa bedres garums — 2,30 m, platums — 1,0 m, dziļums — 0,55—0,65 m. Tajā divās kārtās guldīti

pieci pieaugušie un viens bērns (224.). Četri mirušie (220.—223.) bija likti ar galvām A, ar nelielu novirzi uz D, bet divi (224.—225.) — pretējā virzienā. Augšējais — 220. apbedījums bija neokerēts, pārējie apbēti ar sarkano okeru.

220. apbedījums (vīrieša), vēlākais no grupas apbedījumiem, guldīts tieši virs apakšējā (222.) apbedījuma izstieptā stāvoklī uz muguras, galva pagriezta uz kreiso pusi, labā roka elkonī nedaudz saliekta, apakšdelms pārlikts pāri iegurnim, kreisā piespiesta pie sāniem, kājas cieši kopā. Piedevu nav.

221. apbedījums (pieauguša). Mirušais guldīts gar kapa bedres ziemeļu malu izstieptā stāvoklī uz muguras. Skeleta augšdaļa nedaudz sagriezta uz kreisajiem sāniem, galva noliekta uz priekšu, kreisajai rokai apakšdelms nedaudz atvirzīts, kājas cieši kopā. Okera slānis konstatēts pie pakauša, apakšstilbiem, bet sevišķi intensīvs, sākot no jostas vietas līdz ceļgaliem. Piedevas: 56 dzintara rotaslietas — piekariņi, riņķi, ripas — koncentrējās rajonā no gūžām līdz ceļgaliem, tikai viens dzintara riņķis atradās zem pakauša. Bez tam virs jostas vietas atradās smilšakmens, tam blakus — slānekļa riņķis. Virs krūtīm rombveida krama bultas gals ar nolūzušu smaili un iedzītņi, otrs — lapasveida — kreisās rokas augšdelma ārpusē. Ceļgalu rajonā raga vāles ar iečmaugu vidū, pie labās kājas apakšstilba — kaula pile ar dubultgalvu, turpat tuvumā — divi kaula makšķeres āķu fragmenti, smilšakmens galodiņa, izliekts kaula priekšmets un māla cilvēka figuriņa.

222. apbedījums (pieauguša). Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, galva pagriezta uz labo pusi, rokas elkoņos nedaudz saliektas, labās rokas pirksti pārlikti pāri iegurnim, kreisais apakšdelms pāri jostas rajonam, kājas cieši kopā. Neliels okera slānis novērojams ap galvu, virs krūtīm, tikko samanāms — kāju rajonā. Piedevu nav.

223. apbedījums (pieauguša). Mirušais guldīts gar kapa bedres dienvidu malu izstieptā stāvoklī uz muguras. No skeleta saglabājušies galvaskausa fragmenti un kājas, pārējie kauli iznikuši. Nedaudz okera konstatēts ap galvu, 8 cm biezs slānis ap kājām. Piedevas: pēdu rajonā apdrupis kaula duncis (?), kāju rajonā — 2 krama gabali ar retušu un viena šķīla.

224. apbedījums (bērns). Saglabājušies sīki galvaskausa un kāju kauliņi, kas atrasti starp 222. un 223. apbedījuma kāju pēdām un apakšstilbiem. Okera slānis konstatēts ap kājām. Piedevu nav.

225. apbedījums (vīrieša). Mirušais guldīts gar kapa bedres ziemeļu malu izstieptā stāvoklī uz labajiem sāniem, kājas atradās starp kapa bedres malu un 221. apbedījumu, rokas gar sāniem. Ap skeletu tumša zeme, pieres un sejas rajons nolipināts ar sarkanajiem māliem, kam apkārt bērts okers. Okerēts laukums atradās iepretī krūšu rajonam, kur koncentrējās lielāks skaits dzintara rotu. Piedevas: pretī sejai — divas dzintara ripas, pretī krūtīm — dzintara riņķis, ripa, 10 piekariņi, 2 putna kaulu caurulītes, virs kreisās rokas plauksts — dobais kaula kalts. Ņemot no sejas mālus, acu dobumos atrada pa vienai dzintara ripai.

228. apbedījums (vīrieša). Kapa bedres garums — 1,80 m, platums — 0,50 m, dziļums — 0,65 m. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, ar galvu A, rokas sakrustotas virs iegurņa kauliem, kājas cieši

kopā. Kapa bedre pildīta ar melnu zemi. Piedevas: virs krūtīm virknē 17 dzintara pogas, pie zoda no kaula un raga izgatavotas divas cilvēku un divas dzīvnieku figūriņas — piekariņi, virs krūtīm — krama bultas gals, krama šķilas.

256. apbedījums (sievietes). Kapa bedres garums — 1,90 m, platums — 0,80 m, dziļums — 0,30 m. Tās ziemeļu mala nokrauta ar akmeņiem. Kapa bedre pildīta ar melnu zemi, ap skeletu nedaudz okera. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras, labā roka cieši piespiesta pie sāniem, kreisā — elkonī nedaudz saliekta, apakšdelms pārlikts pāri iegurnim. Piedevas: zem labā augšstilba kaula — liela dzintara ripa, pie kājām — divi dzintara piekariņi, izdru-
puši.

Trešās grupas apbedījumu hronoloģiskās robežas vislabāk raksturo kapos atrastās kaula harpūnas, krama šķepu un bultu gali, kā arī dzintara un slānekļa rotaslietas.

Cetras kaula harpūnas atrastas tikai kolektīvajā 206.—209. apbedījumā. Viena no harpūnām (4. att. : 13) ir samērā plata, ar diviem slaidiem, spēcīgiem zobiem, pamatnes sānu malās iegriezti 2 robiņi, šķērsgriezums ovāls. Otra ir mazāka, diviem knābjeveida zobiem ar abpusēji paplašinātu un noplacinātu pamatu, šķērsgriezums ovāls (4. att. : 12). Šādas harpūnas pazīstamas pēc savrupatradumiem Lubānas ezerā,³⁵ tās atrastas Narvas I apmetnē Igaunijā³⁶ un datējamas ar vidējo neolītu — 3. g. t. otro pusi.³⁷

Interesi izraisa kolektīvā 206.—209. apbedījuma ziedošanas vietā atrastais kaula uznavas bultas gals (4. att. : 8), kam smaile iezīmējās ar nelielu paplašinājumu, rombveida šķērsgriezumu, bet uznavas apaļa un resnāka. Līdz šim bija zināms, ka kaula uznavas bultu gali parādās tikai bronzas laikmetā,³⁸ bet atradums Zvejnieku kapulaukā slēgtā kapu inventārā kopā ar vidējā neolīta senlietām liecina, ka to parādīšanās jāattiecinā uz vidējā neolīta otro pusi un acīmredzot jāuzskata par bronzas uznavas šķepu galu priekšteci.

Kolektīvā apbedījuma ziedošanas vietā un pie pašiem apbedījumiem likti krama šķepu un bultu gali, kam ir plašas analogijas vidējā neolīta pieminekļos ar ķemmes-bedrišu vai bedrišu keramiku. Te vispirms minami rombveida šķepu gali ar nelieliem izvīzījumiem parējā no smailēs uz iedzītni un it kā nocirstu iekātojuma daļu (4. att. : 9—11).

Latvijas teritorijā lielākā skaitā tie iegūti Suļkas apmetnē Lubānas zemienē,³⁹ plaši izplatīti Volgas un Okas baseina neolīta apmetnēs⁴⁰ un datējami ar 3. g. t. p. m. ē. vidu un otro pusi. Šādi šķepu un bultu gali atrasti arī pie 201., 211. un 263. apbedījuma.

Otru apakšgrupu sastāda mazāki, neregulāra rombveida krama bultu gali ar pagarinātu smaili un īsāku iedzītni (4. att. : 4, 7). Tie atrasti pie 204., 207., fragmentārs eksemplārs — pie 221. apbedījuma (4. att. : 1).

Trešo apakšgrupu veido slaidi vai platāki lapasveida bultu gali. Tie atrasti 206., 209. apbedījuma ziedošanas vietā (4. att. : 5), kā arī pie 221. un 252. apbedījuma (4. att. : 2, 3). Šie bultu gali raksturīgi vidējam neolītam, bet iesniedzas arī vēlajā neolītā. Latvijas teritorijā tie atrasti Sārnotes,⁴¹ Piestiņas,⁴² Suļkas, Aboras I⁴³ apmetnē, kā arī Igaunijā.⁴⁴

Nozīmīgu vietu hronoloģijas jautājumu risināšanā ieņem arī dzintara rotaslietas. Kapos atrasti dažādas formas un lieluma piekariņi, pogas, ripas, krelles, riņķi un starplocekļi. Piekariņiem ir vairākas formas: vienu grupu veido no neregulāra dzintara gabala izgatavoti priekšmeti, kam tievākajā galā izurbts caurumiņš (5. att. : 11). Viens tāds priekšmets atrasts ziedošanas vietā, kur bija arī vairāki dzintara gabali bez apstrādes. Otru grupu veido slaidi, gari trapecveida piekariņi ar taisnu vai ieliektu pamatni. Šādi piekariņi atrasti tikai pie 212. apbedījuma kopā ar apaļām vai iegarenām pogām, kam abpusēji izliekta virsma (5. att. : 10). Šādas formas piekariņi raksturīgi vidējam neolītam un atrasti Piestiņas,⁴⁵ Nainiekstes,⁴⁶ kā arī Sārnotes⁴⁷ apmetnēs.

Visvairāk Zvejnieku kapulaukā atrasts liela un vidēja izmēra plakano piekariņu, kam ir noapaļota trīsstūrveida vai četrstūra forma un vienā galā izurbti 1—3 caurumiņi (5. att. : 6, 7, 12—14). Divi šādi piekariņi atrasti ziedošanas vietā, sevišķi bagātīgi pie 221., mazāk pie 220., 225., 256., 277., bet pa vienam pie 201. un 206. apbedījuma. Tie raksturīgi vēlā neolīta sākuma posmam, bet, kā rāda to atradumi pie 201. un 206. apbedījuma un ziedošanas vietā, tie iesniedzas arī vidējā neolīta beigu posmā. To apstiprina arī šādu formu ieguvums Lubānas zemienes apmetnēs — Suļkā, Aborā I, Dzedziekstē.⁴⁸

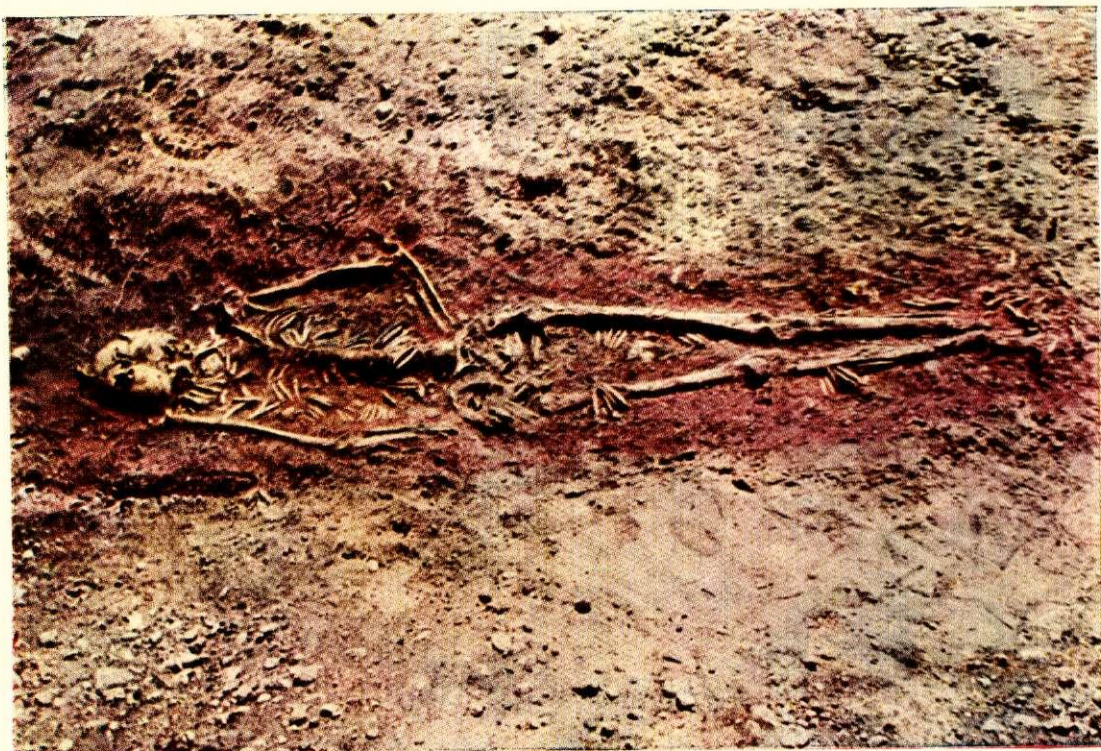
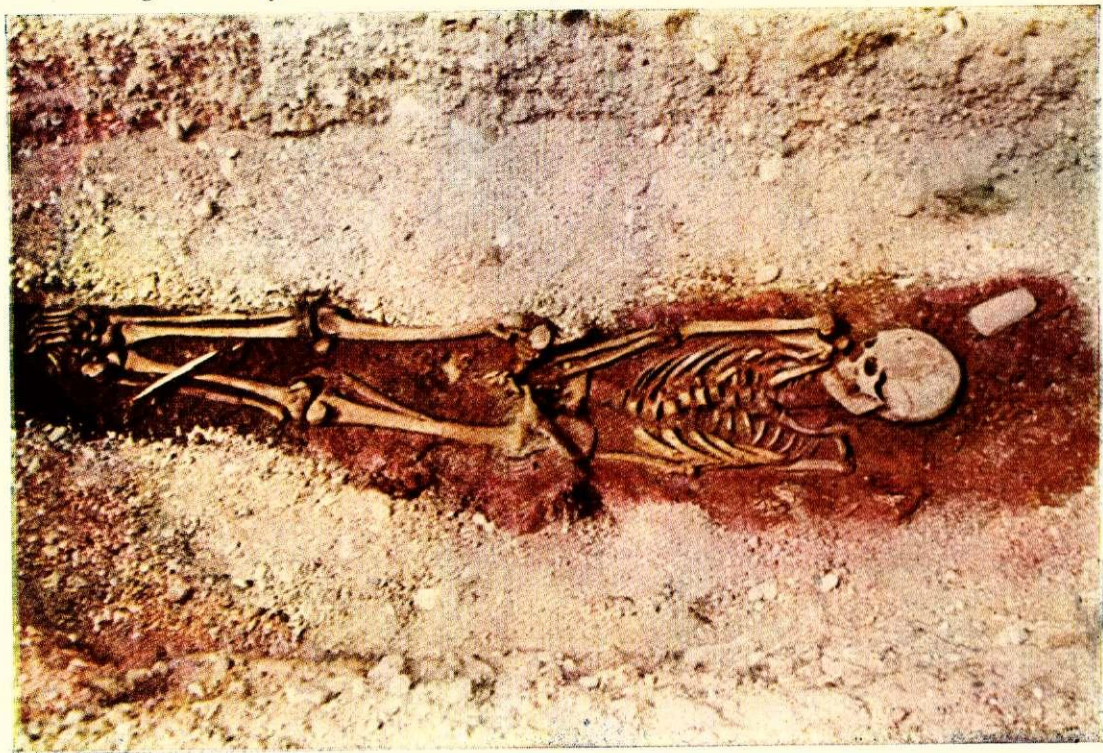
Pie 221. apbedījuma atrasts viens t. s. lāsesveida piekariņš (5. att. : 9); tā kā tam pilnīgi analogisks atrasts Eiņu apmetnē, tas datējams ar vēlā neolītu.⁴⁹ Atrasts arī viens (pie 277. apbedījuma) t. s. starplocekļis (5. att. : 8), kam noapaļota trapecveida forma ar nedaudz ierauktām sānu malām un pamatni, bet katrā stūrī izurbts caurumiņš.

Dzintara pogas atrastas pie 194., 195., 212. un 228. apbedījuma. Tās ir ar vienpusēju V veida urbumu, apaļas un ar abpusēji izliektu virsmu (5. att. : 1). Izņēmums ir dažas 212. kapā iegūtās pogas, kam iegarena forma, bet dažām 228. kapā atrastajām pogām bija segmenta griezumus. Apaļas pogas ar abpusēji izliektu virsmu raksturīgas galvenokārt vidējam neolītam, kamēr vēlajā neolītā valdošais ir segmentveida griezumus.⁵⁰ Kapos nelielā skaitā atrastas arī krelles. Tām ir cilindriskas un mucīņveida forma (5. att. : 2, 3). Cilindriskās krelles atrastas tikai pie 194., bet mucīņveida — pie 277. apbedījuma.

Dzintara ripas Zvejnieku kapulaukā atrastas pie 206., 220., 221., 225., 264., 275. un 277. apbedījuma. Tās ir nelielas, ar noapaļotu ārējo šķautni un vidū izurbtu caurumiņu (5. att. : 4, 5). Kapā tās atrastas acu dobumos, pretī sejai vai arī iegurņa rajonā un pie kājām. Kā liecina 206. kapa pārējais inventārs, tās ieviešas vidējā neolīta beigu posmā, bet pastāv arī vēlajā neolītā. Liela diametra ripas (277. un 256. apbedījumi) raksturīgas tikai vēlajam neolītam (5. att. : 15).

Nelielā skaitā pie apbedījumiem likti arī dzintara riņķi. Tie ir ar lielāku vai mazāku diametru. Riņķis ar lielāku diametru un samērā šauru loku atrasts pie 221. apbedījuma (5. att. : 16) un acīmredzot raksturīgs vēlā neolīta sākuma posmam. Šajā pašā 221. kapā atrasti arī viens slānekļa un viens kaļķakmens riņķis (5. att. : 18, 19). Mazs šifera riņķītis atrasts arī pie 275. apbedījuma (5. att. : 17).

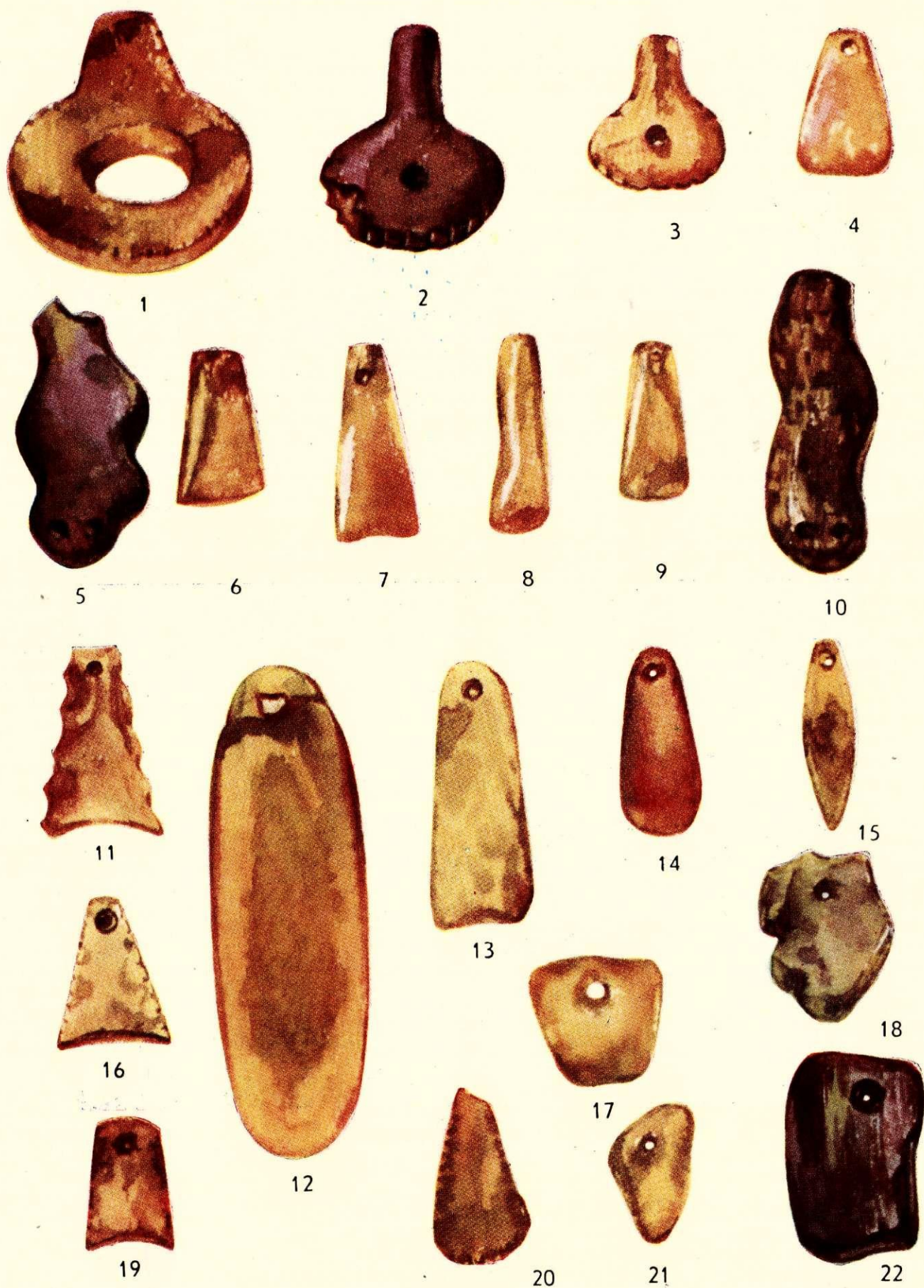

8. att. Mezolīta apbedījumi — 57. (augšā) un 170. (apakšā) — Zvejnieku kapulaukā.

I. Loze. Akmens laikmeta dzintara rotas Lubānas zemiēnē.

I. att. Lubānas zemes neolīta apmetnēs atrastie dzintara piekariņi: 1—3 — slēdzenes galvas veida; 4, 11, 13, 16, 19 — trapecveida; 5, 10 — dzīvnieku figūriņas; 6—9 — zobveida; 12 — ovālais; 14, 15 — lāsesveida; 17, 18, 21, 22 — neregulārie; 20 — cirvjveida.
1—10, 15, 17, 18, 20, 21 — Abora I; 11, 13, 16, 19 — Nainiekste; 12 — Dzedzickste; 14, 22 — Eiņi.

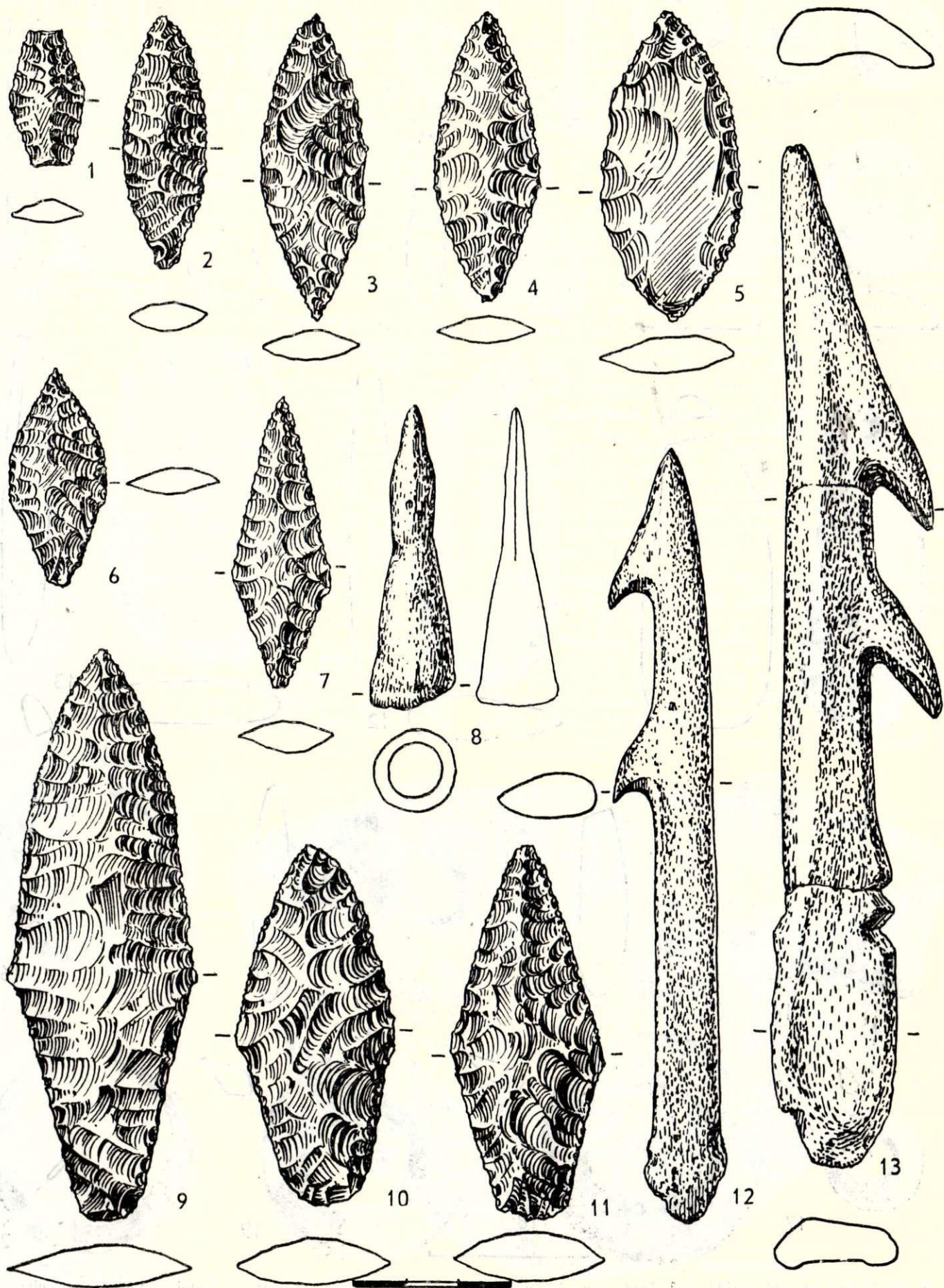
2. att. Lubānas zemienes neolīta apmetnēs atrastās krelles un citas rotaslietas: 1—21, 23—25 — krelles; 22 — ripa; 28 — krellu virkņu saturētājs; 27, 29 — krellu pusfabrikāti; 26, 30—36 — pogas. 1—10, 12—19, 24—30, 32, 33, 35, 36 — Abora I; 11, 21 — Suļka; 20 — Abora II; 22 — Eiņi; 23 — Nainiekste; 31 — Dziedziekste; 34 — Āsne.

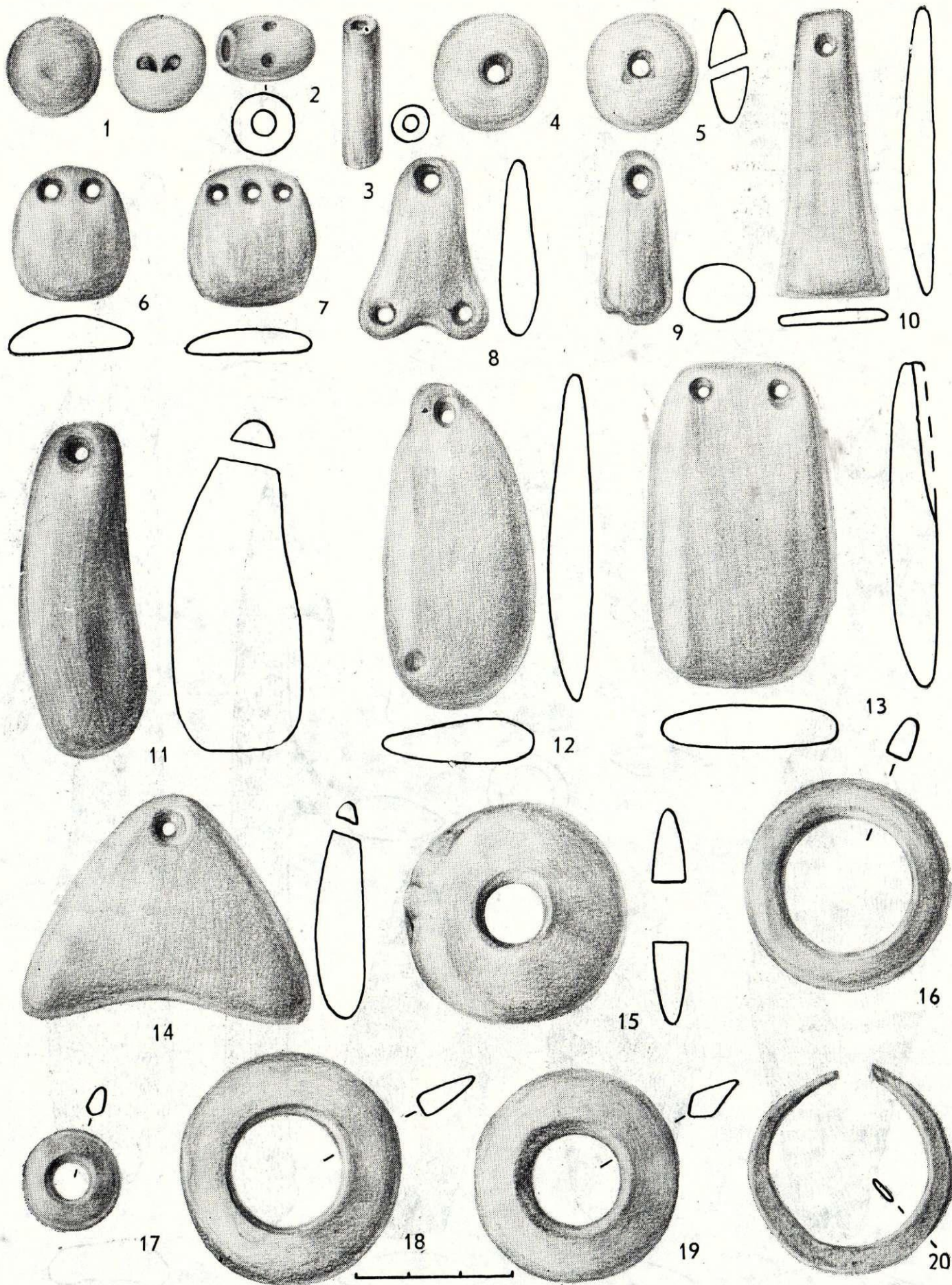
13. att. Karavīra aproce. (L. Baloža krāsu diapozitīvs.) Augšā pa kreisi — Kivtu 107. kaps (III tips); apakšā pa kreisi — Izvaltas Brūveri, savrupatradums (III tips); augšā pa labi — Latvija, atraduma vieta nezināma, savrupatradums (I tips); apakšā pa labi — Kivtu 119. kaps (II tips).

4. att. Videjā un vēlā neolīta apbedījumu kapu inventāra raksturīgākie zvejas un medību rīki.
 1, 3 — 221. apbedījums; 2 — 252. apbedījums; 4 — 207. apbedījums; 5, 6, 8, 9, 12 — 206.—209. apbedījums, ziedoņums; 7 — 204. apbedījums;
 10 — 211. apbedījums; 11 — 263. apbedījums; 13 — 208. apbedījums.

5. att. Videjā un vēlā neolīta apbedījumu kapu inventāra raksturīgākās dzintara, akmens un metāla rōtaslietas un kulta priekšmeti.

1, 3 — 194. apbedījums; 2, 7, 8, 14, 15, 20 — 277. apbedījums; 4 — 225. apbedījums; 5 — 206. apbedījums; 6, 11 — 206.—209. apbedījums, ziedoņums; 9, 12, 13, 16, 18, 19 — 221. apbedījums; 10 — 212. apbedījums; 17 — 275. apbedījums.

Sevišķi nozīmīgi ir divi no plānas bronzas plāksnes izgatavoti riņķi, kas atrasti pie 277. apbedījuma (5. att.: 20). Tie pagaidām ir senākais bronzas izstrādājums Latvijas teritorijā, kas atrasts kopā ar vēlajam neolītam raksturīgajiem priekšmetiem.

Kolektīvo 206.—209. apbedījumu labi datē māla trauks. Traukam ir bļodiņas forma ar apaļu dibenu, uz āru izvērstas malas, augšmala noplacināta, ielikta uz iekšu un uzbiezināta, kā arī ornamentēta ar slīpiem ķemmveida zobiņu spiedoga iespaidumiem. Bļodiņas augstums 11 cm, diametrs pie augšmalas — 21 cm, sienu biezums — 0,7 cm. Trauka virsmu klāj paraleli malai ejošas slīpu ķemmes zobiņu spiedoga iespaidumu zonas, kas mijas ar iedziļinājumu zonām (6. att.), pie kam iedziļinājumi iespiesti ar šī paša spiedoga stūri.

Kapā atrastā trauka forma un augšmaliņas veidjums ir tipiskai ķemmes-bedrišu keramikai raksturīga pazīme, bet māla masas sastāvs, bedrišu aizstāšana ar ķemmveida spiedoga stūra iespaidumiem trauku tuvina Piestiņas tipa keramikai. Sādi trauki Latvijas teritorijai raksturīgi vidējā neolīta otrajai fāzei un datējami ar 3. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni.

Pie trešās apbedījumu grupas atrastā kapu inventāra analīze pierādīja, ka šī grupa datējama ar vidējo un vēlo neolītu. Ar vidējo neolītu, pat ar vidējā neolīta beigu posmu, t. i., 3. g. t. p. m. ē. otro pusi un pēdējo ceturksni, datējami apskatītie 194., 195., 201., 206.—209. apbedījumi, bet 220.—225. apbedījumu grupa ir nedaudz vēlāka un varētu tikt attiecināta uz 3./2. g. t. p. m. ē. miju. Visvēlākie ir 275.—277. apbedījumi, kas datējami jau ar 2. g. t. pirmo pusi.

Apbedījumi grants paugura virsotnes dienvidu nogāzē (112., 133., 134., 141., 142., 148., 156., 157., 159., 163., 166. un 192.), kas atrodas cieši līdzās agrā neolīta apbedījumiem, iespējams, ir nedaudz agrāki par apbedījumiem pie Zvejnieku mājām un varētu tikt

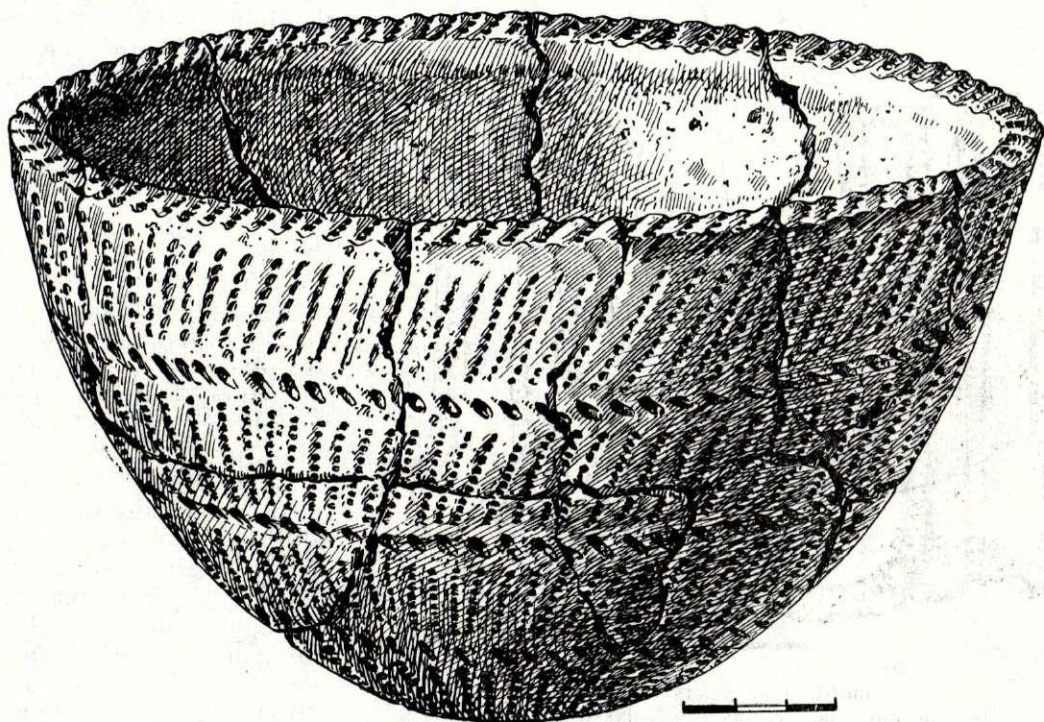
attiecināti uz vidējā neolīta sākuma posmu — t. i., uz 3. g. t. p. m. ē. vidu. Tie visi veidoja atsevišķu, kompaktu grupu, kapi bija ierakti mezolīta apmetnes melnajā kultūras slānī. Nekādas kapu piedevas pie šiem apbedījumiem netika atrastas. Arī sarkanais okers nebija konstatējams.

Apbedīšanas paražu un kapu inventāra formu tālāka turpināšanās no vidējā neolīta vēlajā neolītā liecina par vidējā neolīta kultūras pakāpenisku pāraugšanu vēlā neolīta kultūrā.

Pēdējo, ceturto grupu veido 7 apbedījumi, kas konstatēti rajonā starp abām kapulauka daļām, kā arī atsevišķās vietās starp trešās grupas apbedījumiem pie Zvejnieku dzīvojamās mājas. No iepriekš apskatītiem tie atšķiras vispirms pēc skeleta stāvokļa kapa bedrē un arī pēc orientācijas. Mirušie apglabāti uz muguras vai sāniem ar ceļgalos saliektām kājām un ar nelielām novirzēm orientēti ar galvu D vai Z (183., 186., 197., 202., 203., 303., 304.). Raksturīgākie šīs grupas apbedījumi ir sekojoši:

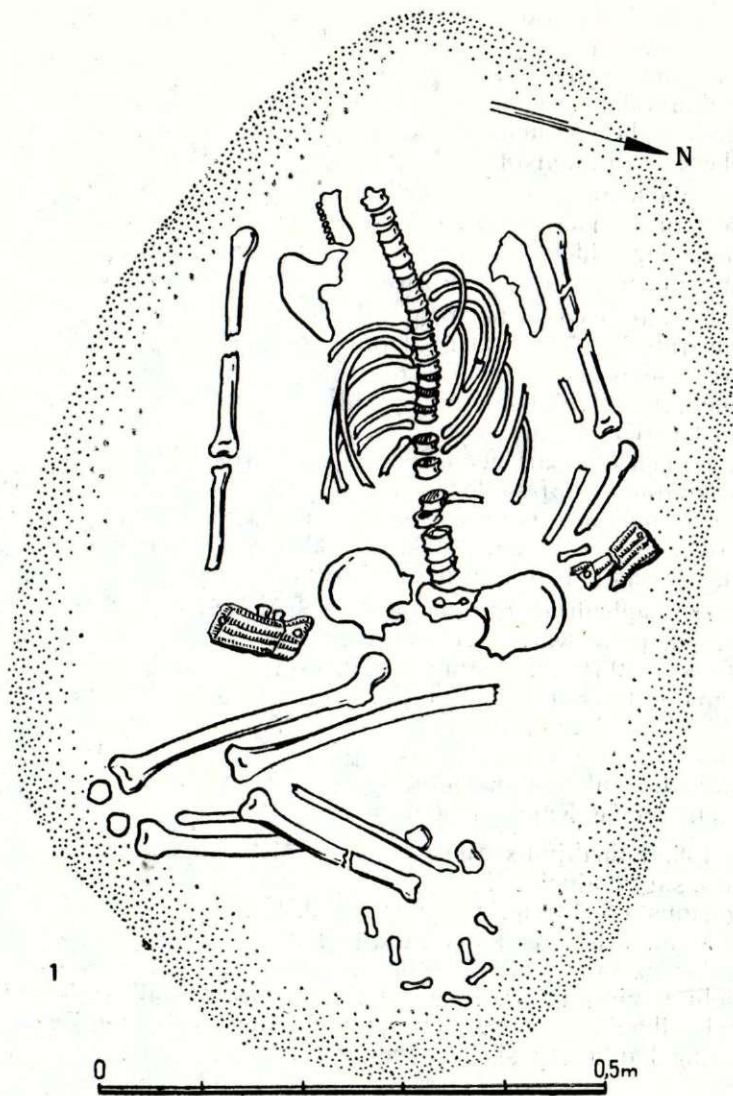
183. apbedījums (pieauguša). Skeleta kauli stipri satrudējuši. Kapa bedres garums — 1,20 m, platums — 0,70 m, dziļums — 0,45—0,50 m. Mirušais kapā guldīts uz labajiem sāniem, ar ceļgalos stipri saliektām kājām, pēdas atradās tikai nedaudz zemāk par augšstilba kauliem, galva D, rokas elkoņos saliektas, plaukstas pieliktas pie galvas. Ap skeletu melna zeme. Kapa piedevu nav.

186. apbedījums (pusaudža). Galvaskauss nopostīts, saglabājusies tikai puse apakšžokļa. Kapa bedres garums — 1,0 m, platums — 0,70 m, dziļums — 0,30 m. Mirušais kapā guldīts uz muguras, ar ceļgalos uz labo pusi saliektām kājām, galva D, ar nelielu novirzi uz R, labā roka nostiepta taisni, kreisais elkonis nedaudz atvirzīts, pirksti pie kreisā augšstilba kaula. Ap skeletu melna zeme. Piedevas: virs

6. att. Māla trauks pie 206.—209. apbedījuma.

7. att. 1 — 186. apbedījuma skeleta stāvoklis; 2 — pie 186. apbedījuma atrastās raga plāksnītes.

labās un kreisās rokas delnas kauliem ornamentētas raga plāksnītes (7. att.).

Līdzīgi, tikai ar galvu Z, kapā bija guldīts 197. apbedījums. No 202. un 203. apbedījumiem neskarti saglabājušies kāju kauli leļpus augšstilbiem; kājas bija saliektā stāvoklī.

Sis apbedījumu grupas hronoloģijas noskaidrošanai sevišķi nozīmīgas ir pie 186. apbedījuma atrastās divas raga plāksnītes (7. att.: 2). Tām ir garena forma, viens gals abpusēji uz sāniem paplašināts un ieliekts, bet otrs gals nedaudz paplašināts un taisns. Plāksnītēm platākajā galā vidū izurbti divi caurumiņi, šaurākajā viens, virsma rūpīgi ornamentēta. Rotājums sastāv no 3 mm platām reljefā likloča joslām, ko ieskauj divas paralēlas svītras. Viena šāda josla iet visapkārt gar pašu plāksnītes malu, bet divas paralēlas joslas stiepjas plāksnītei pa vidu. Abas plāksnītes bija pilnīgi vienādi ornamentētas.

Latvijas teritorijā šādas plāksnītes līdz tam nebija zināmas. 1970. g. pilnīgi līdzīgi ornamentētas plāksnītes fragments atrasts Aboras I apmetnē,⁵¹ bet ārpus Latvijas teritorijas tāda zināma no bij. Austrumprūsijas teritorijas un saistāma ar auklas keramikas kultūru.⁵² Plāksniņu atrašanās kapā šķērsām pāri delnas kauliem liecina, ka šādas plāksnītes nēsātas virs katras rokas kā aproces un raksturīgas vēlā neolīta auklas keramikas kultūrai, tāpēc datējamas ar 2. g. t. p. m. ē. sākumu.

Kapulauka izpēte pierādīja, ka tajā mirušie apglabāti ilgstoši, sākot no 6. g. t. p. m. ē. beigām vai 5. g. t. sākuma līdz 2. g. t. p. m. ē. pirmajai pusei, ieskaitot. Līdzās kapulaukam pastāvējusi arī apmetne. Nesajauktu mezolīta kultūras slāni izdevās konstatēt nelielā ieplakā ziemeļos no Zvejnieku dzīvojamās mājas (1. att.). Atradumu raksturs liecina, ka šī Zvejnieku II apmetnes daļa datējama ar 7.—6. g. t. p. m. ē.⁵³ un tādat ir senāka par apbedījumiem kapulaukā. Iespējams, ka senākie apbedījumi varēja atrasties grants karjera noraktajā paugura daļā, jo tieši ap šo rajonu atsegti vissenākie apbedījumi.

Melnā mezolīta laikmeta kultūras slānis konstatēts paugura virsotnes dienvidu un ziemeļu nogāzēs, kā arī paugura turpinājumā uz dienvidaustrumiem trešās apbedījumu grupas rajonā. Tas stipri postīts, ierokot neolīta laika apbedījumus un apstrādājot zemi. Tē atrastas galvenokārt sikas nažveida šķīlas, ieliktni, naži, kasikļi, griežņi; kaula izstrādājumi sastopami ļoti reti. Šī apmetnes daļa varēja būt vienlaicīga ar senākajiem kapulauka apbedījumiem.⁵⁴ Pie mezolīta apbedījumiem atrastajiem kaula šķēpu galiem un akmens cirvjiem pilnīgi līdzīgi iegūti Zvejnieku I apmetnes teritorijā Rūjas vecupes krasta tuvumā⁵⁵ (1. att.). Tas liecina, ka vēlajā mezolītā apmetnes teritorija aizņēmusi samērā lielu platību paugura virsotnes nogāzēs, bet kapulauks ierīkots tiešā apmetnes tuvumā — augstākajā daļā.

Rīku lielākās daļas formās un izgatavošanas tehnikā vēlajā mezolītā turpinās boreālā perioda Kundas kultūras tradīcijas.⁵⁶

Apmetnē agrā neolīta materiāls iegūts niecīgā daudzumā — dažas māla trauku lauskas ar virsmas šķīkājumu un augšmalīņas noapaļojumu. Iespējams, ka apmetne šīni posmā bijusi vāji vai arī īslaicīgi apdzīvota, jo arī agrā neolīta apbedījumu skaits kapulaukā nav liels. Nav izslēgts, ka agrajā neolītā

apdzīvots kāds noteikts rajons, kas vēl nav pētīts.

Kapulaukā iegūtajam arheoloģiskajam materiālam tuvākas analogijas saskatāmas Latvijas austrumdaļas un Igaunijas agrā neolīta apmetņu inventārā, kas pieskaitāms Narvas kultūrai.

Vidējā neolīta arheoloģiskais materiāls — ķemmesbedrīšu keramika, krama šķēpu un bultu gali, kasikļi u. c. izstrādājumi atrasti galvenokārt Zvejnieku I apmetnē. Raksturīgi, ka arī šī laika kapulauks pārvietots tuvāk apmetnei un ierikots vēlā mezolīta apmetnes vietā. Tas varētu liecināt par zināmu jaunu etnisku grupu ieplūšanu minētajā apgabalā.

Šī laika apbedījumi neapšaubāmi pieder ķemmesbedrīšu keramikas kultūras ciltim, kas ienākušas Austrumbaltijā no ziemeļaustrumu apgabaliem.

Paraža mirušos apglabāt saliektā stāvoklī parādās tikai vēlajā neolītā un nav sastopama iepriekšējos

periodos. Tas liecina par zināmiem impulsiem vai pat par nelielas jaunu cilšu grupas ieplūšanu no Dienvidaustrumbaltijas apgabaliem, kur šajā laikā mīta senās baltu ciltis.

Tādā kārtā secināms, ka Zvejnieku kapulauks bijis Zvejnieku I un Zvejnieku II apmetnes iedzīvotāju nekropole. Kapulauks ierikots blakus apmetnei, tāpat kā tas konstatēts, pētot Kreiču apmetni pie Ludzas.

Ilgstošas cilvēku dzīves vietas pastāvēšana Burtnieku ezera ziemeļu krastā bijusi iespējama, pateicoties ļoti labvēlīgajai Zvejnieku apmetnes situācijai. Pussala, kas dziļi iestiepās ezerā, brīžiem pat sala, bija labs dabisks aizsargs pret meža zvēru un iespējamo citu cilšu uzbrukumu, ezera sekļie liči, vēlāk izveidojusies upe, bija neizsīkstošs zivju un ūdensputnu ieguves avots, bet zivīm un putniem akmens laikmeta iedzīvotāju uzturā bija liela nozīme.

PARINDES

¹ I. Cimermane. Aizsardzības izrakumi Jurkovas senvietā. — RT 1967. Rīga, 1968, 55., 56. lpp.; L. Vankina, I. Cimermane. Izrakumi Jurkovas senvietā 1968. g. — RT 1968. Rīga, 1969, 57., 58. lpp.

² F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — AE, 3. Rīga, 1961, 3.—17. lpp.

³ I. Loze. Jauns neolīta laikmeta kapulauks Austrumlatvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, 4, 29.—36. lpp.; I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Aboras I apmetnē Lubānas zemienē. — RT 1970. Rīga, 1971, 44.—46. lpp.; I. Loze. Arheoloģiskā pētniecība Lubānas klāņos. — MaĢ 1971. Rīga, 1972, 84.—87. lpp.

⁴ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta izrakumi 1965., 1966., 1968., 1970. un 1971. g. autora vadībā.

⁵ C. Grewingk. Das Ineinandergreifen und Zusammenwirken von Naturwissenschaft und Archäologie. — Sitzungsberichte Dorpater Naturforscher-Gesellschaft, Bd. 4, 1875, 20. lpp.

⁶ Ф. Загорскис. Некоторые вопросы хронологии могильника каменного века Звейниекы (Латвийская ССР). — Беларускія старажытнасці. Мінск, 1972.

⁷ J. G. D. Clark. The Mesolithic Settlements in Northern Europe. Cambridge, 1936, 60. att.: a, b; 62. att.: 2, 3, 4.

⁸ IVI 4264:2696; L. Jaanits. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetestland. — Finskt Museum, LXXII, 1965, 44. lpp.

⁹ I. A. Loze. Рисунок и орнамент на костяных и роговых предметах эпохи камня Латвии. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, 11, 1. tab.: 2, 3.

¹⁰ R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland. Stockholm, 1948, 93.—95. lpp.

¹¹ A 10519:1002; 10035:3.

¹² A. Mikļajeva savākie materiāli Valsts Ermitāžā Ļeņingradā.

¹³ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. — МИА, 47. М.—Л., 1956, 75. lpp.; 39. att.: 9.

¹⁴ VI 168:259—261.

¹⁵ A 10519:509; Ludzas novadpētniecības muzejs (turpmāk — LM), 1907.

¹⁶ L. Jaanits. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung. 22. att.: 7; R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland. 69. att.: 6—7; IVI 4264:1028, 2948.

¹⁷ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. 76. lpp.; 40. att.: 2, 6, 7.

¹⁸ A 10035:4; 10067:9; 10519:991; 11928:49.

¹⁹ L. Jaanits. Kultuuri arengupidevusest Eestis üleminekul keskmiselt nooremale kiviajale. — Studia archaeologica in memoria Harri Moora. Tallinn, 1970, 83. lpp., 1. att.: 2.

²⁰ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. 39. att.: 10—13.

²¹ Turpat, 130. att.

²² В. Я. Дерумс. Множественные боевые ранения на территории Латвии эпохи каменного века. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1972, 8, 99.—102. lpp.

²³ A 11928:27; 9586:110.

²⁴ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. 67. lpp., 34. att.: 8.

²⁵ C. Engel. Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I. Königsberg, 1935, 135. lpp.; 16. tab.: B:t.

²⁶ L. Jaanits. Die frühneolithische Kultur in Estland. — Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum. Helsinki, 1968, 4. att.: 2—5.

²⁷ F. Zagorskis. Agrais neolīts Latvijas austrumdaļā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1973, 4, 66. lpp.

²⁸ Turpat, 63., 64. lpp.

²⁹ I. Zagorska. Zvejas un medību rīki akmens laikmeta apmetnē un kapulaukā Zvejniekos. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1970, 12, 59. lpp.

³⁰ Н. Н. Гурина. Древняя история северо-запада европейской части СССР. — МИА, 87. М.—Л., 1961, 19. att.: 14.

³¹ VI 91:204.

³² I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Lubānas zemienē. — RT 1969. Rīga, 1970, 51.—53. lpp.; VI 77:113.

³³ L. Jaanits. Die frühneolithische Kultur in Estland. 4. att.: 13.

³⁴ VI 168:172.

³⁵ A 10519:1494.

³⁶ Н. Н. Гурина. Из истории древних племен западных областей СССР. — МИА, 144. Л., 1967, 90. att.: 1, 3.

³⁷ I. Zagorska. Akmens laikmeta harpūnas Latvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1972, 8, 88.—93. lpp.; 3., 4. att.

³⁸ Граудонис 1967. XII tab.: 7—9.

³⁹ I. Lozes izrakumi, VI 99:55.

⁴⁰ И. К. Цветкова. Племена рязанской культуры. — Окский бассейн в эпоху камня и бронзы. М., 1970, 118. lpp.; 20. att.: 2.

⁴¹ Вankina 1970. V, VI tab.

⁴² F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1965, 6, 4. att.: 1—5.

⁴³ И. Лозе. Поздний неолит и ранняя бронза в Восточной Латвии. Автореф. канд. дис. Л., 1972, 10.—16. lpp.

⁴⁴ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы. Таллин, 1959, 16.—19. att.

⁴⁵ F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. 5. att.: 23.

⁴⁶ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике. — СА, 1969, 3, 128. lpp., 3. att.: 1—6.

⁴⁷ Вankina 1970. XLV tab.: 9—16.

⁴⁸ Arheoloģiskie materiāli iegūti I. Lozes vadītajos izrakumos. VI 76:1562, 1839; 99:582.

⁴⁹ Arheoloģiskie izrakumi I. Lozes vadībā. Materiāli glabājas VI.

⁵⁰ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике. 5. att.

⁵¹ Arheoloģiskie izrakumi I. Lozes vadībā. Materiāli glabājas VI.

⁵² C. Engel. Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I. 49. tab.: B: e, g.

⁵³ F. Zagorskis, I. Zagorska. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku II apmetnē. — Mat 1972. Rīga, 1973, 76. lpp.

⁵⁴ I. Zagorska. Izrakumi Zvejnieku I un II apmetnē. — RT 1970. Rīga, 1971, 63.—64. lpp.

⁵⁵ I. Zagorska. Zvejas un medību rīki akmens laikmeta apmetnē un kapulaukā Zvejniekos, 4. att.: 12, 13.

⁵⁶ F. Zagorskis. Das Spätmesolithikum in Lettland. — The Mesolithic in Europe. Warszawa, 1973, 662. lpp.

Ф. Загорскис

ТИПОЛОГИЯ И ХРОНОЛОГИЯ ПОГРЕБЕНИЙ МОГИЛЬНИКА КАМЕННОГО ВЕКА ЗВЕЙНИЕКИ

Резюме

В результате археологических раскопок 1965, 1966, 1968, 1970 и 1971 годов Институтом истории АН Латвийской ССР под руководством автора был исследован могильник каменного века Звейниеки в северной части Латвии на берегу оз. Буртниеку у устья р. Ружа Вецатского сельсовета Валмиерского района. Раскопками вскрыта площадь в 4500 м², обнаружено 304 погребения.

Могильник расположен на холме из гравия, вытянутом с северо-запада на юго-восток и возвышающемся на 4—7 м над современным уровнем озера. Погребения обнаружены в полосе протяженностью 250 м и шириной 25—40 м. Умерших хоронили в вытянутом положении на спине, редко — на животе, в могильных ямах глубиной 30—40 см, изредка до 1 м. Выявлены две концентрации погребений: одна — в северо-западной, вторая — в юго-восточной части могильника. В промежуточной полосе располагались отдельные редкие погребения.

Все погребения типологически и хронологически разделяются на четыре группы (рис. 1).

К первой группе относятся погребения, размещенные на более возвышенной северо-западной части холма, на ее северо-западном и северном склонах. Ориентировка погребений разная, но редко встречается положение умершего головой на восток или запад. Почти всюду наблюдается обычай засыпать могильную яму и умершего размельченной красной охрой. Могильный инвентарь состоит главным образом из расчлененных коренных зубов и резцов лося, кабана, тура, благородного оленя, дикой лошади с нарезным пазом для привешивания. В отдельных погребениях найдены костяные наконечники копий, кинжалы (рис. 2: 1—9), шилья, каменные топоры (рис. 2: 13), мелкие кремневые изделия (рис. 2: 10—12). Эти погребения датируются рубежом VI и V — началом IV тысячелетия до н. э.

На северном склоне выделяются погребения, ориентированные головой на юг, изредка на север. В могильном инвентаре встречаются в основном привески из резцов животных, в которых просверлено отверстие. В качестве украшений использовались также косточки бобра, фаланги парнокопытных, в двух погребениях найдены просверленные человеческие зубы. Эти погребения датируются концом V — началом IV тысячелетия до н. э.

Ко второй группе относятся погребения, расположенные к юго-востоку от первой группы (рис. 1).

Умерших хоронили головой на восток, реже на запад, засыпка охрой слабая. Здесь в качестве украшений часто использованы также зубы собак и других хищников (рис. 3: 2—11), которыми украшали головной убор. В инвентаре погребений встречаются костяные наконечники копий и стрел (рис. 3: 12, 15—24), гарпуны (рис. 3: 13—14); в полностью разрушенном детском захоронении была найдена костяная фигурка женщины (рис. 3: 1). Все эти погребения датируются ранним неолитом — IV—первой половиной III тысячелетия до н. э. Наиболее ранние из них расположены ближе к мезолитическим погребениям (погр. 158, 164, 172 и др.).

К третьей группе относятся погребения, расположенные в юго-восточной части могильника, и 12 погребений на южном склоне вершины холма (рис. 1). Эта часть могильника была сооружена на месте позднемезолитической стоянки. Умерших хоронили головой на восток или запад, засыпка охрой применялась изредка: лишь в таких захоронениях, где обнаружен богатый инвентарь. При умерших в значительном количестве встречаются изделия из кремня — наконечники стрел и копий (рис. 4: 1—7, 9—11), скребки, а также отщепы; появляются изделия из янтаря — подвески, пуговицы, шайбы, бусы, кольца (рис. 5: 1—16). В небольшом количестве найдены костяные наконечники стрел и гарпунов (рис. 4: 8, 12, 13), шилья, костяная, роговая и глиняная мелкая пластика — фигурки человека и животных, шиферные и известняковые кольца (рис. 5: 17—19). В одном захоронении (277) найдены два медных (бронзовых?) кольца (рис. 5: 20). В коллективном погребении двух подростков, в области груди, был обнаружен сосуд с гребенчато-ямочным орнаментом (рис. 6).

Третья группа погребений датируется средним и поздним неолитом — второй половиной III и первой половиной II тысячелетия до н. э. Наиболее ранними, очевидно, являются погребения на южном склоне вершины холма, наиболее поздними — погребения 275—277 и др.

Сохранение погребального обряда, а также некоторых форм предметов в среднем и позднем неолите свидетельствует о тесных генетических связях позднего неолита со средним.

К четвертой группе относятся 7 погребений, которые расположены между погребениями второй и третьей групп. Умерших хоронили в скорченном положении на спине или на боку, головой на

юг или север (рис. 7:1), засыпка красной охрой не обнаружена. При одном захоронении (186) на запястьях обеих рук покойного были найдены орнаментированные роговые пластинки (рис. 7:2). Эти погребения датируются поздним неолитом.

Рядом с могильником расположены мезолитическая стоянка Звейниeki II и неолитическая стоянка Звейниeki I. В могильнике находятся захоронения жителей этих стоянок начиная с позднего мезолита и кончая поздним неолитом.

Погребения первой группы следует отнести к поздней стадии культуры Кунда. Большинство вещественного материала, найденного при захоронениях второй группы, тяготеет к нарвской культуре раннего неолита. Археологический материал из погребений третьей группы включается в состав культуры гребенчато-ямочной керамики. Орнаментированные роговые пластинки и обряд погребения в скорченном положении характерны для культуры шнуровой керамики.

F. Zagorskis

TYOLOGIE UND CHRONOLOGIE DES STEINZEITLICHEN GRÄBERFELDES ZVEJNIEKI

Zusammenfassung

Im Zuge archäologischer Grabungen in den Jahren 1965, 1966, 1968, 1970 und 1971 erforschte eine Expedition des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR unter Leitung des Autors das in Nordlettland an der Mündung des Fließchens Rūja in den Burtnieku-See, auf dem Gebiet des Dorfsowjets Vecate (Rayon Valmiera) gelegene steinzeitliche Gräberfeld Zvejnieki. Hierbei wurden auf einer Fläche von 4500 m² insgesamt 304 Grabstätten aufgedeckt.

Das etwa 250 m lange und 25—40 m breite Gräberfeld liegt auf einem Grobsandhügel, der sich, eine Höhe von 4 bis 7 m über dem gegenwärtigen Wasserspiegel des Sees erreichend, von NW nach SO erstreckt. Die Toten wurden 30 bis 40 cm, mitunter auch bis zu einem Meter tief in gestreckter Rückenlage, in seltenen Fällen in Bauchlage bestattet. Die Grabstätten konzentrieren sich um zwei Punkte im nord- und südöstlichen Teil des Gräberfeldes, zwischen denen sich nur wenige verstreute Gräber befinden.

Die Begräbnisse lassen sich nach typologischen und chronologischen Gesichtspunkten in vier Gruppen einteilen (Abb. 1).

Zur ersten Gruppe gehören die im höhergelegenen Teil des Hügels, und zwar an seinem nordwestlichen und nördlichen Hang befindlichen Gräber. Ihre Orientierung ist verschieden, doch ist die Lage mit dem Kopf nach O oder W nur selten anzutreffen. Fast immer ist sowohl die Gruft als auch der Bestattete selbst mit zerkleinertem rotem Ocker bestreut. Das Grabinventar besteht hauptsächlich aus gespaltenen, mit Nuten zum Anhängen versehenen Backen- und Schneidezähnen von Elchen, Wildschweinen, Auerochsen, Edelhirschen und Wildpferden. In manchen Gräbern wurden knöcherne Speerspitzen, Dolche (Abb. 2:1—9), Ahlen sowie Steinäxte (Abb. 2:13) und kleine Feuersteingeräte (Abb. 2:10—12) gefunden. Diese Grabstätten werden in das 6.—5. und den Beginn des 4. Jahrtausends v. u. Z. datiert.

Am nördlichen Abhang sind die Gräber vorwiegend südlich, in Einzelfällen nördlich orientiert. An Beigaben findet man hauptsächlich durchlochte Zahnanhänger, Biberknochen und Phalangen von Paarhu-

fern, die als Zierat verwendet wurden. In zwei Grabstätten fand man durchbohrte Menschenzähne. Diese Begräbnisse werden in das Ende des 5. und den Beginn des 4. Jahrtausends v. u. Z. datiert.

Zur zweiten Gruppe gehören die südöstlich von den Gräbern der ersten Gruppe gelegenen Grabstätten (Abb. 1). Hier wurden die Toten, nur schwach mit Ocker bestreut, mit dem Kopf nach O, seltener nach W beigesetzt. Neben anderem Zierat findet man in diesen Gräbern häufig Hunde- und andere Tierzähne (Abb. 3:2—11), mit denen die Kopfbedeckung geschmückt wurde. Weitere Grabbeigaben sind Knöcherne Speer- und Pfeilspitzen (Abb. 3:12, 15—24), sowie Harpunen (Abb. 3:13, 14). In einem stark zerstörten Kindergrab ist eine knöcherne Frauenfigur (Abb. 3:1) gefunden worden. Diese Gräber werden in das Frühneolithikum, und zwar in das 4. Jahrtausend sowie in die erste Hälfte des 3. Jahrtausends v. u. Z. datiert. Am ältesten sind die in der Nähe der mittelsteinzeitlichen Begräbnisse gelegenen Gräber (Nr. 158, 164, 172 u. a.).

Die dritte Gruppe bilden die im südöstlichen Teil des Gräberfeldes gelegenen sowie zwölf weitere Grabstätten am südlichen Hügelhang (Abb. 1). Dieser Teil des Gräberfeldes ist am Standort einer vormaligen spätmesolithischen Siedlung angelegt. Die Gräber sind mit dem Kopfende nach O oder W orientiert. Ockerstreuung ist selten und kommt nur in Grabstätten vor, die reich mit Beigaben versehen sind. Unter den letzteren gibt es zahlreiche Feuersteingeräte — Pfeil- und Speerspitzen (Abb. 4:1—7, 9—11), Kratzer und Splitter; auch Bernsteinschmuck-Anhänger, Knöpfe, Scheiben, Halsketten und Ringe kommen vor (Abb. 5:1—16). In geringen Mengen findet man knöcherne Pfeil- und Harpunenspitzen (Abb. 4:8, 12, 13), Ahlen, kleine Knochen-, Horn- und Tonplastiken, die Tier- und Menschenfiguren darstellen, sowie Schiefer- und Kalksteinringe (Abb. 5:17—19). Grab Nr. 277 enthielt zwei Kupfer- bzw. Bronzeringe (Abb. 5:20). In einem Doppelbegräbnis, in dem zwei Halbwüchsige bestattet waren, befand sich in Brustkorbnähe ein Gefäß mit Kamm- und Grübchenverzierung (Abb. 6).

Die dritte Gruppe wird in das Mittel- und Spätneolithikum, d. h. in die zweite Hälfte des 3. und die erste Hälfte des 2. Jahrtausends v. u. Z. datiert. Am ältesten sind augenscheinlich die am südlichen Hügelhang gelegenen Grabstätten, während die Gräber Nr. 275—277 zu den jüngsten gehören.

Die Kontinuität der Bestattungsriten sowie mancher Arten von Grabbeigaben im mittleren und Spätneolithikum zeugt von einer engen genetischen Beziehung des letzteren zur mittleren Jungsteinzeit.

Zur vierten Gruppe gehören sieben zwischen den Begräbnissen der zweiten und dritten Gruppe gelegene Gräber. Die Toten waren in Hockstellung rücklings oder seitlings mit dem Kopf nach S oder N ohne Ockerstreuung beigesetzt (Abb. 7:1). In einer Grabstätte (Nr. 186) wurden an beiden Handgelenken des Toten verzierte Hornplatten gefunden

(Abb. 7:2). Diese Gräber werden in das Spätneolithikum datiert.

Neben dem Gräberfeld befindet sich die mittelsteinzeitliche Siedlung Zvejnieki II und die zur Jungsteinzeit gehörige Siedlung Zvejnieki I. Das Gräberfeld wurde von den Bewohnern dieser Siedlungen seit dem Spätmesolithikum und weiterhin bis in die späte Jungsteinzeit hinein als Nekropole benutzt.

Die Begräbnisse der ersten Gruppe gehören kulturhistorisch zum späten Stadium der Kundakultur. Die Sachfunde aus den Gräbern der zweiten Gruppe beziehen sich vorwiegend auf die Narvakultur, während der Fundstoff der dritten Gräbergruppe der kamm- und grubchenkeramischen Kultur angehört. Die verzierten Hornplatten sowie die Hockgräber sind für die Kultur der Schnurkeramik kennzeichnend.

I. Zagorska

VIDĒJĀ AKMENS LAIKMETA ZIVJU ŠĶĒPI LATVIJĀ

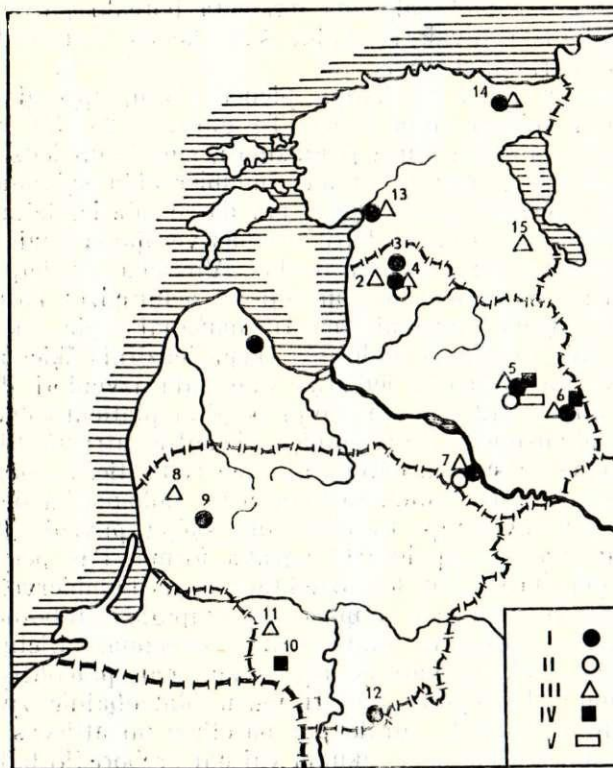
Akmens laikmetā izplatīts zvejas veids ir zivju duršana ar zivju šķēpu vai žebērkli. Šie rīki sastāv no divām daļām — zobainiem smailiem un garāka koka kāta, kas savā starpā sastiprināti nekustīgi. Kāta gala šķelumā ievietojot vienu zobainu uzgali, izveidojas zivju šķēps (рыболовное копье, Fischspeer, Fishspear), bet, kātam piestiprinot divus līdz trīs vai vairākus uzgaļus, rodas rīks, ko sauc par žebērkli (острора, Fischstecher, Leister). Rīkus ar zobainajām smailēm varēja mest no attāluma vai arī zivis ar tiem varēja durt tieši. Kā redzams, zivju šķēps un tā paveidi nav īsti specifiski zvejas rīki, bet vairāk saistīti ar sauszemes dzīvnieku medību paņēmieni pārņemšanu citā vidē — ūdenī.

Ziemeļeiropā zivju šķēps pirmo reizi parādās senākā akmens laikmeta — paleolīta — beigās, bet it īpaši plaši un masveidā ieviešas vidējā akmens laikmetā — mezolītā, kad tas dažādās variācijās sastopams visā mežu joslā no Anglijas rietumos līdz Urālu kalnu grēdai austrumos.¹ Arī Latvijā starp vidējā akmens laikmeta atradumiem ir daudz šādu no kaula un raģa pagatavotu zobainu smailu, kas varētu būt zivju šķēpu vai žebērķļu daļas.

Lielākā skaitā tie atrasti Latvijas austrumos un dienvidaustrumos — Lubānas ezera nūsusinātajā daļā, arī pie Dvietes upes iztekas no Dvietes ezera.² Atsevišķi šķēpi savākti L. Ludzas ezera krastos.³ Daži atradumi atzīmējami arī pārējā Latvijas teritorijā (Pantene, Lubezers).⁴ Vienīgā mezolīta laika dzīves vieta, kurā bagātīgi iegūti kaula šķēpi, ir nesen atklātā un pētītā Zvejnieku II apmetne Burtņieku ezera krastā Ziemeļlatvijā.⁵ Fragmentāri šķēpi vēl atrasti Zvejnieku I apmetnē⁶ (1. att.).

Arheoloģiskajā literatūrā ilgu laiku vienīgais pazīstamais mezolīta laika šķēps bija Pantenes purvā iegūtais eksemplārs.⁷ Pēc bagātīgajiem kaula priekšmetu atradumiem Lubānā 30. gadu beigās un vēlāk radās iespēja pievērsties šai rīku kategorijai. Pirmais arheoloģiskajā materiālā zivju šķēpus izdalījis E. Šturms.⁸ Tuvāk vairākas formas (kā Kundas tipa šķēpus, šķēpus ar trisstūrveida šķērsriezumu) aplūkojusi I. Loze.⁹ Izteiksmīgi šķēpu daudzveidību parādījusi L. Vankina.¹⁰ Raksturīgākās zivju šķēpu formas uz plašāka Austrumbaltijas akmens laikmeta

materiāla pamata sniedzis E. Šturms savā pētījumā par Baltijas akmens laikmetu.¹¹ Speciālu, tikai šķēpiem veltītu pētījumu nav. Skaita un formu ziņā bagātais savrupatradumu materiāls, kā arī jauni atradumi apmetņu kultūras slāņos (Zvejnieki I un II) ļauj vēlreiz atgriezties pie jautājuma par vidējā akmens laikmeta zivju šķēpiem Latvijā.

1. att. Zivju šķēpu atradumi Austrumbaltijā.

I — Kundas tipa zivju šķēpi (1. tips); II — šķēpi ar strupiem zobiem (2. tips); III — šķēpi ar trisstūrveida griezumam (3. tips); IV — šķēpi ar īsajiem iegriezumiem (4. tips); V — šķēpi ar vienu zobu (5. tips).

1 — Lubezers; 2 — Rīņņukalns; 3 — Pantenes purvs; 4 — Zvejnieku I un II, apmetnes; 5 — Lubānas ezers; 6 — Ludzas ezers; 7 — Dviete; 8 — Platēji; 9 — Janopole; 10 — Junišķi; 11 — Bērininki; 12 — Margi; 13 — Pērnavas upe; 14 — Kundas purvs un Laņasmēģi apmetne; 15 — Kēpa.

Rakstā apskatīti visi pašreiz zināmie vidējā akmens laikmeta kaula šķēpi, skaitā ap 450, kurus ar lielāku vai mazāku ticamību var saistīt ar zivju zveju. Tipoloģiski tuvāk izvērtējot Latvijas atradumus, kā galvenā pazīme ņemta vērā zobu forma, taču ievērotas arī pārējās detaļas, kā iedzītņu veidojums, stāva šķērsgriezums un apdares īpatnības. Rezultātā varam izdalīt piecus zivju šķēpu tipus ar apakštipiem, izsekojot to savstarpējai saistībai un zināmai attīstībai visa vidējā akmens laikmeta robežās.

ŠĶĒPI AR CIESU KNĀBJVEIDA ZOBOJUMU (KUNDAS TIPS)

Skaitliski visvairāk (ap 250) Latvijas teritorijā iegūts slaidu šķēpu ar cieši gar vienu malu izvietotiem, slīpi griežtiem knābjveida zobiem (2. att.). Šis rīks arheoloģiskajā literatūrā pazīstams kā Klarka 6. tips, Kundas tipa harpūna, vienrindas harpūna ar sīkiem zobiem, zobainā harpūna, zivju šķēps. Tā kā šim rīkam nav harpūnai raksturīgo iestiprināšanas pazīmju, turpmāk lietosim pēdējo nosaukumu. Zivju šķēpi ar ciešu knābjveida zobojumu Latvijā atrasti galvenokārt Lubānas ezera apkaimē un Zvejnieku II apmetnē, bet atsevišķi eksemplāri L. Ludzas ezera krastos, Dvietē, pie Lubezera un Pantenes purvā (skat. 1. att.). Spriežot pēc labi datētajiem Kundas atradumiem Igaunijā, šķēpu lietošana attiecināta uz vidējā akmens laikmeta boreālo posmu.¹² Tipoloģiski tuvāk izsekojot šos šķēpus, varam tos iedalīt trīs apakštipos.

Pie pirmā apakštipa pieder slaidi, spēcīgi un rūpīgi veidoti zivju šķēpi. To garums 25—30 cm, vidusdaļā šķēpi stipri paplašināti, smailē un iedzītnī sašaurināti, tiem ir izteikts bumbierveida šķērsgriezums. Raksturīgākā šķēpu pazīme ir platie, lejpuse nedaudz liektie zobi, kuru starpās vērojamas vairākkārtēju asu iegriezumu pēdas. Virzienā uz lejpusi nelielie iegriezumi ir abpusēji un acimredzot kalpojuši šķēpa labākai piestiprināšanai pie kāta (2. att. : 1). Viena gadījumā šķēpa iedzītnis šķiet nolūzis un nolūzušā iedzītna augšgalā izveidoti divi nelieli zobi (2. att. : 7). Zivju šķēpi ar platiem zobiem un abpusējiem iegriezumiem iedzītnī atrasti tikai Lubānas ezera krastos¹³ un neuzrāda tiešas paralēles arī starp Kundas atradumiem. Jādomā, ka tie ir vai nu savdabīgs Kundas tipa šķēpu paveids Lubānā, vai arī tipoloģiski agrāka forma. Par pēdējo liecina platie zobi, ļoti izteiktais, asais bumbierveida šķērsgriezums un abpusējais, rūpīgais robojums iedzītnī. Līdzīgas platzobainas harpūnas Rietumeiropā tiek uzskatītas par senu, pat paleolītisku formu.¹⁴ Iespējams, ka arī mūsu platzobainie zivju šķēpi ir nedaudz agrāki par pārējiem un attiecas uz boreālā posma pašu sākumu vai pat preboreālo laiku.

Pie otrā apakštipa pieder lielākais vairums šķēpu. Tie ir vidēji 15—20 cm gari, bet sastopami arī 6—8 cm gari (2. att. : 12) un pāri par 30 cm gari (2. att. : 14) eksemplāri. Zobi tiem vidēja lieluma, izvietoti knābjveidā, samērā cieši un regulāri. Starp zobiem saglabājušās divu vai trīs nelielu iegriezumu pēdas. Šķēpu šķērsgriezums ir bumbierveida (2. att. : 2—5). Pēc iekātojuma veida izšķirami divi šo rīku varianti: ar vienpusējiem iegriezumiem

iedzītnī un ar gludu iekātojuma daļu.¹⁵ Zivju šķēpi ar vienpusējiem iegriezumiem, kas sniedzas līdz pašam iedzītna galam (2. att. : 2), atrasti Lubānas ezera krastos, Dvietē, pie Lubezera, kā arī Zvejnieku II apmetnē.¹⁶ Daži šādi eksemplāri atzīmējami starp Kundas un Pērnavas atradumiem.¹⁷ Lielākai daļai šķēpu tomēr ir gluda iekātojuma daļa (2. att. : 5). Parasti gludais un noplacinātais iedzītnis aizņem $\frac{1}{3}$ vai $\frac{1}{4}$ no visa rīku garuma, bet atsevišķos gadījumos arī vairāk, kad attiecīgi samazinās arī zobu skaits (2. att. : 4). Šķēpi ar gludo iekātojuma daļu iegūti Lubānas ezera krastos, pie L. Ludzas ezera, Zvejnieku II apmetnē.¹⁸ Raksturīgi tie arī Kundas purva, Lamasmēgi apmetnes un Pērnavas upes atradumos, tāpat pazīstami Lietuvā.¹⁹

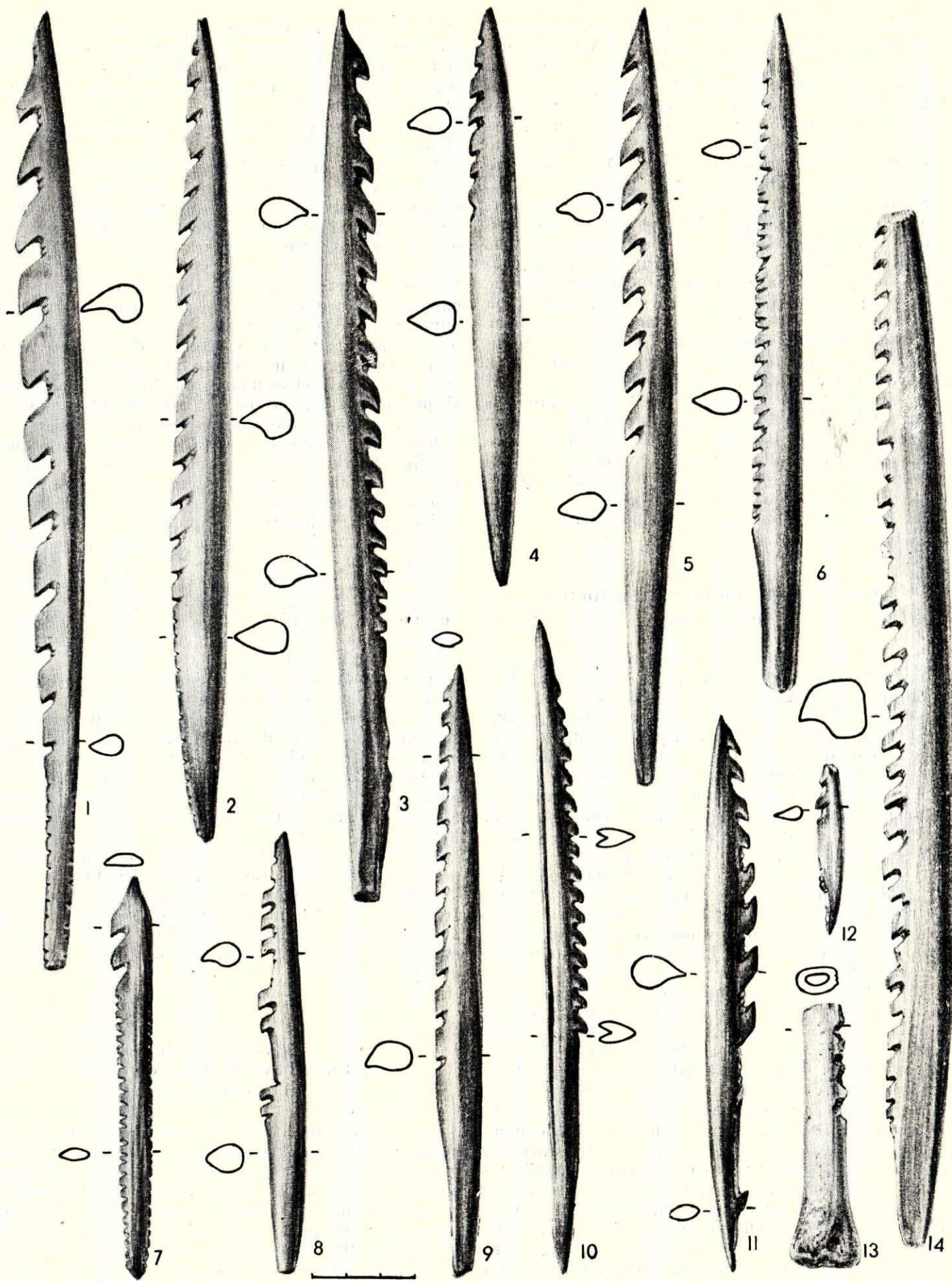
Vairākiem šī paša veida šķēpiem ir vērojamas dažādas īpatnības. Tā, piemēram, šķēpiem zobi dažreiz izvietoti grupās, ar lielākām atstarpēm (2. att. : 8). Diviem veseliem Lubānas šķēpiem un vienam fragmentāram no Zvejnieku II apmetnes zobiem pretējā pusē iegriezta rieva krama asmenīšu ielikšanai. Rieva parasti aizņem visu rīka aizmuguri (2. att. : 10). Starp šķēpiem ir arī daži ar pretēji vērštiem zobiem (2. att. : 11, 12). Līdzīgi atradumi zināmi arī Igaunijā — Kundas purvā, Lamasmēgi apmetnē un Pērnavā.²⁰ Īpatnēji un savdabīgi ir kaula šķēpi, kuru zobos savukārt iegriezti robiņi vai zobiņi (2. att. : 9).²¹ Zvejnieku II apmetnē atrasta kāda Kundas tipa šķēpa sagatave. Dzīvnieku garā kaula vienā malā iegriezti robi zobu izveidošanai. Tomēr kauls pārzagēts, un šis fragments tālāk vairs nav apstrādāts (2. att. : 13).

Spriežot pēc Kundas atradumiem, tāpat arī pēc līdzīgiem atradumiem, kas iegūti Zvejnieku II apmetnē, visi šie zivju šķēpi ar ciešo knābjveida zobojumu attiecināmi uz mezolīta boreālo laiku, t. i., uz 7., 6. g. t. p. m. ē.

Trešajam apakštipam jāpieskaita daži mazāki un neregulārāk veidoti šķēpi (2. att. : 6; 6. att. : 7). Tie ir apmēram 20 cm gari, maziem, nevienādiem un pavisam cieši izvietotiem zobiem, starp kuriem vairs nav saskatāmi iegriezumi. Iekātojuma daļas šķēpiem gludas. Šķērsgriezums ir bumbierveida, bet ļoti stipri noplacināts, arī segmentveida. Šādi šķēpi atrasti Lubānā un Zvejnieku I apmetnē.²² Šķēpi ar cieši iegrieztajiem zobiem nedaudz atšķiras no iepriekš aprakstītajām šķēpu formām un varbūt arī Latvijā attiecināmi uz boreālā perioda pašam beigām un atlantiskā perioda sākumu. Par to, ka tas tā varētu būt, liecina šī veida šķēpa fragments, kas atrasts Zvejnieku I apmetnē. Minētās apmetnes apakšējos slāņos konstatēti vēlā mezolīta rīki kopā ar neolīta laikmeta atradumiem. Iespējams, ka Kundas tipa zivju šķēpi vēl saglabājās vēlajā mezolītā un pat agrā neolīta sākumā. Tas pilnīgi saprotams, ņemot vērā šo šķēpu intensīvo pielietojumu iepriekšējā periodā. Līdzīgi kaula šķēpi, kas datēti ar atlantiskā perioda sākumu, pazīstami Ziemeļvācijā.²³

Tātad zobainais šķēps ar roboto vai gludo iekātojuma daļu ir tipisks vidējā akmens laikmeta rīks. Savdabīgie, tikai Latvijai raksturīgie šķēpi ar plātākajiem zobiem, spēcīgiem iegriezumiem starp tiem ir īpatnējo pamatni, šķiet, ir nedaudz agrāki par pārējiem un raksturīgi Latvijai. Boreālajā periodā un atlantiskajā perioda sākumā, zobainais šķēps

2. att. Kundas tipa zivju šķēpi no Lubānas (1—11) un Zvejnieku II apmetnes (12—14).

1 — A 11928 : 456; 2 — 10509 : 1452; 3 — A 11928 : 458; 4 — A 10519 : 1423; 5 — A 11928 : 460; 6 — A 10519 : 1443; 7 — A 11928 : 187; 8 — A 10519 : 1428; 9 — A 10519 : 1321; 10 — A 10519 : 1837; 11 — A 10519 : 1451; 12 — VI 198 : 225; 13 — VI 198 : 140; 14 — VI 198 : 277.

pazīstams ne tikai Austrumbaltijā. Tas sastopams arī tālāk uz ziemeļaustrumiem (Nižņeje Veretjes apmetne Vologdas apgabālā) un uz dienvidrietumiem gar Baltijas jūras piekrasti līdz pat Anglijai.²⁴ Jau nācējā akmens laikmetā šis šķēpu veids minētajās teritorijās izzudis, bet parādās tālāk uz dienvidaustrumiem, piemēram, Donas augštecē. Arheologi to izskaidro ar Baltijas ietekmēm, kas Donu sasniegušas caur Volgas—Okas starpujū baseinu.²⁵

Šis rīks, domājams, lietots galvenokārt lidaku ķeršanai. Daudziem Dānijas bijušajos ezeros nogrimušajiem zobainajiem šķēpiem smailē ir tumšāka josla, kas atbilst lidakas vidējam biežumam. Acīmredzot zivis kopā ar kaula šķēpiem aizpeldējušas dzelmē un tur nobeigušas. Vairākkārt jau minēti šādu šķēpu atradumi samērā tuvu vai kopā ar lidakas kauliem, kā Skonē (Dienvidzvidrijā) un Kundas purvā Igaunijā. Vienā gadījumā Kundā šķēps atrasts pie vairāk nekā metru garas lidakas mugurkaula.²⁶

Arī Zvejnieku II apmetnes inventārā dominē šis šķēpa veids, jo no 96 tūr iegūtajiem kaula šķēpiem 75 pieder pie zivju šķēpiem ar ciešo knābjveida zobojumu. Apmetnes kultūras slānī savāktie zivju kauli galvenokārt (95%) pieder lidakai.²⁷ Zvejnieku II apmetnē trīs, gan ļoti slikti saglabājušies, šī veida šķēpi atrasti vienkop²⁸ un acīmredzot varēja veidot senā žebērķļa trīs atzarus.

ŠĶĒPI AR STRUPIEM UN RETIEM ZOBĪEM (SIGIRAS TIPS)

Pie otrā šķēpu tipa pieder slaidi rīki ar vienā pusē reti izvietotiem īsiem un strupiem zobiem (3. att.). Šādu šķēpu Latvijā ir mazāk, ap 50; tie atrasti galvenokārt Lubānas ezera baseinā, arī Dvietē, Zvejnieku II apmetnē (1. att.). Visi pie šīs grupas piederīgie šķēpi ir slaidi, īsām, gludām smailēm un gariem, gludiem iedzītniem, kas pakāpeniski sašaurinās. Šķersgriezums ir bumbiurveida vai ovāls, ar vienu biežāku, otru plānāku malu. Šķēpu plānākajā malā iegriezti īsi un strupi zobi.

Visi šķēpi ir samērā vienveidīgi, vidēji 18—28 cm gari un atšķiras tikai pēc zobu lieluma. Zobi tiem strupi, lielāki (3. att.: 1—3) vai mazāki (3. att.: 4), brīžiem pat mazu, četrstūrīgu izcilnišu veidā (3. att.: 5, 6). Zobojumu veido arī pavisām nelieli, strupi zobiņi (3. att.: 7). Ļoti raksturīgs šai grupai ir zobu šķēlums, kad zobs it kā dubultojas (3. att.: 8, 9, 12). Zobi izvietoti vienmērīgi gar visa šķēpa malu. Ja zobu nedaudz, tie stipri reti. Citur tie grupēti pa vairākiem kopā (3. att.: 2). Atsevišķos gadījumos zobi apvienoti grupās pa divi, pa divi un trīs (3. att.: 6, 7). Dažreiz ritmiski mijas divu zobiņu grupa un viens atsevišķs zobiņš (3. att.: 10). Šķēpu šķersgriezums ir bumbiurveida vai noplacināts ovāls ar vienu biežāku, bet otru plānāku malu. Izņēmuma gadījumos šķersgriezums ir apaļš vai trīsstūrveida (3. att.: 11). Šķēpiem parasti īsa, spēcīga smaile un gluda iekātojuma daļa. Smailu un iekātojuma veidojumā daļai šķēpu tomēr vērojama zināma dažādība. Tā, atsevišķiem šķēpiem parādās smailes lancetveida paplašinājums (3. att.: 9). Vairākos gadījumos virs iedzītna daļas šķēpa plānākajā malā izdarīti nelieli griezumī, acīmredzot šķēpa labākai iestiprināšanai

kātā (3. att.: 12). Vienam šķēpam iedzītnis speciāli paplašināts un izveidots trīsstūrveidīgs. Atsevišķiem rīkiem kāta daļa vienpusīgi ierakta (3. att.: 12). Kādam šķēpam uz kāta vērojami neregulāri izvietoti punktveida urbumi.²⁹

Šādi šķēpi atrasti Lubānā, bet nelieli fragmenti arī Dvietē un Zvejnieku II apmetnē.³⁰

Tāpat šķēpi ar strupajiem zobiem galvenokārt atrasti Latvijas dienvidaustrumu un austrumu rajonos. Citur Austrumbaltijā šādi rīki pagaidām nav zināmi. Arī Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastei tie nav raksturīgi. Tuvākas paralēles mūsu šķēpiem konstatējamās ziemeļaustrumu virzienā — Veretjes apmetnes apakšējā slānī un Oļņijostrovas kapulaukā Oņegas ezera salā.³¹ Līdzīgi ir arī atradumi Sigiras purvā Urālos, kur sastopami slaidi, gari šķēpi ar strupiem, spēcīgiem, dažkārt arī šķeltiem zobiem gar malu.³² Tā kā tur atrasti ļoti raksturīgi un izteikti eksemplāri un arī literatūrā šis šķēpu veids kļuvis pazīstams pēc atradumiem Urālos, tad tos varētu nosaukt par Sigiras tipa šķēpiem.

Joprojām sarežģīta ir šo šķēpu datēšana. Anglijā, Starkaras purva apmetnē iegūtos līdzīgos šķēpus ar izteiktiem strupiem zobiem attiecina uz vidējā akmens laikmeta sākuma posmu,³³ bet Veretjes apmetnes un Oļņijostrovas kapulauka šķēpus ar nelielajiem, strupajiem zobiņiem pētnieku lielākā daļa pašreiz saista ar vēlo mezolītu.³⁴

Iespējams, ka vismaz garākie, slaidākie šķēpi ar spēcīgajiem zobiem un izteiktu šķersgriezumu ar vienu biežu, otru plānu malu (3. att.: 1—3) pastāvēja jau vidējā akmens laikmeta sākuma posmā un vēlāk, vienlaikus ar Kundas tipa šķēpiem. Daļa no šķēpiem acīmredzot saglabājās un daudzveidojās vēlajā mezolītā; par to liecina vesela virkne pazīmju, kā mazākie izmēri, zināms šķēpu noplacinājums, lancetveida smailes un dažādība iekātojumā. Šī grupa arī vistuvāka Oļņijostrovas kapulauka atradumiem. Iespējams, ka kādas no šo šķēpu formām turpināja pastāvēt arī vēlāk, bet pagaidām Latvijas jaunākā akmens laikmeta apmetnēs šādu šķēpu atradumu nav.

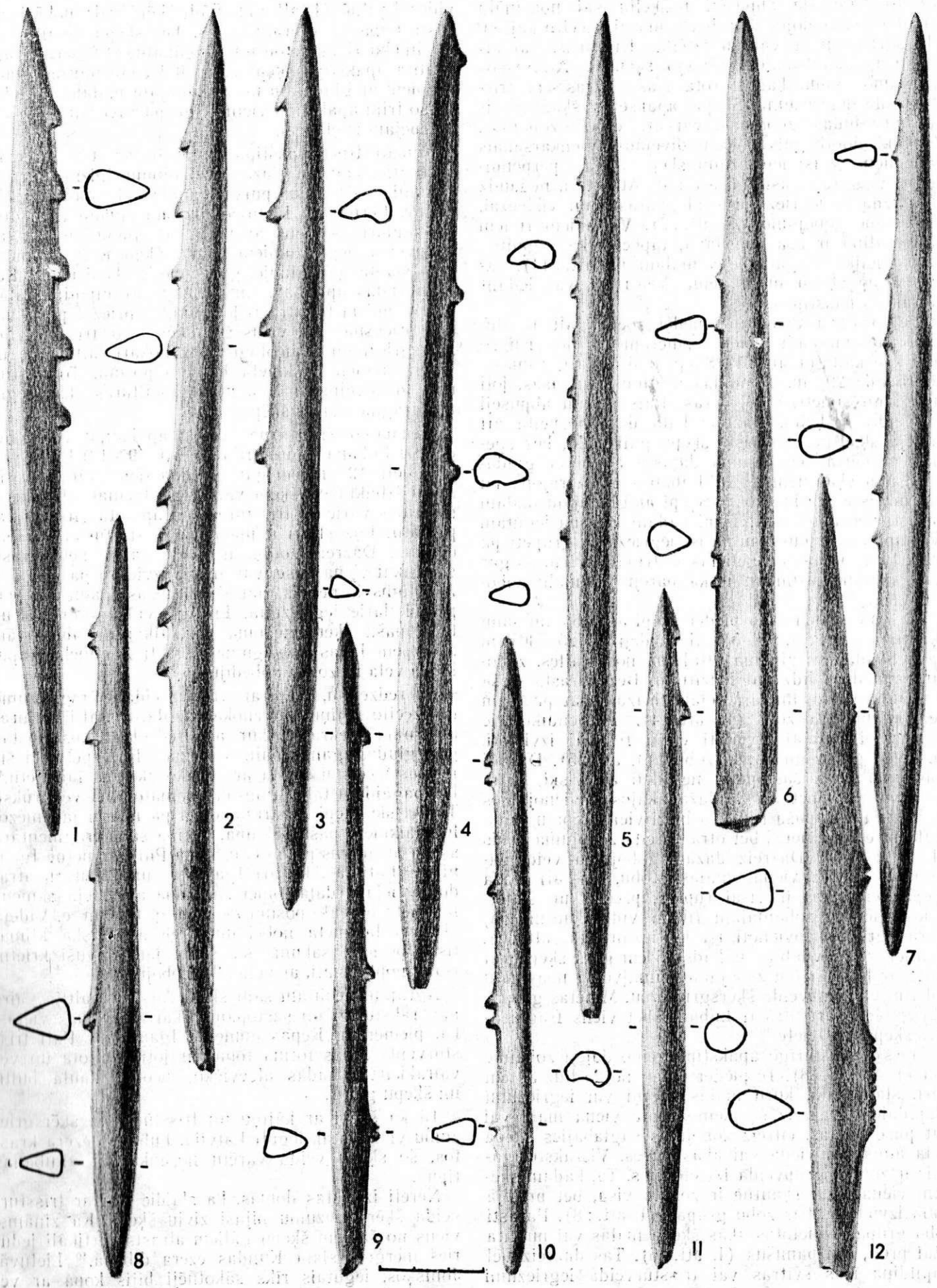
To, ka šo šķēpu veidu var saistīt ar zivju ķeršanu, norāda zināmas etnogrāfiskas paralēles. Līdzīgus, no koka pagatavotus smailus ar retiem, strupiem zobiem, zivju (lašu) duršanai lietojuši Ziemeļamerikas, kā arī Grenlandes eskimosi. Viņi šādus smailus, zobainās puses vērsot uz iekšu, sastiprinājuši kopā pa diviem vai trim.³⁵

ŠĶĒPI AR KĀJIŅU UN TRISSTŪRVEIDA ŠĶERSGRIEZUMU (LUBĀNAS TIPS)

Labi pazīstams vidējā akmens laikmeta rīks ir slaidis šķēps ar izteiktu kājiņu un trīsstūrveida šķersgriezumu (4. att.), t. s. Klarka 13. tips.³⁶ Latvijā pašreiz zināmi ap 90 šādu šķēpu; tie galvenokārt atrasti Lubānas ezera, arī L. Ludzas ezera apkaimē, atsevišķi eksemplāri Dvietē, Zvejnieku II apmetnē un Riņņukalnā Ziemeļlatvijā (skat. 1. att.).

Šie šķēpi visumā ir slaidi, 20—30 cm gari. Virzienā uz smaili šķēpu lapa vienmērīgi sašaurinās,

3. att. Zivju šķēpi ar strūpajiem zobiem no Lubānas.

1 - A 9794 : 139; 2 - A 9514 : 3; 3 - A 10519 : 1309; 4 - A 9579 : 9; 5 - 10137 : 1; 6 - A 10519 : 1315; 7 - A 9636 : 89; 8 - A 10519 : 1306;
 9 - A 11928 : 475; 10 - A 11928 : 472; 11 - A 10120 : 133; 12 - A 10045 : 9.

bet to lejasdaļa abpusēji nošķelta vai noasināta zīmuļveidā, veidojot vairāk vai mazāk izceltu kājiņu. Šķersgriezums ir vai nu izteikts trīsstūris, vai arī trīsstūris ar noapaļotu virsējo šķautni. Atsevišķos gadījumos vidusšķautni rotā īsas svītras vai trīsstūrveida iegriezumi. Šķēpa apakšējās šķautnes ir vai nu gludas, zobainas, vai arī daļēji zobainas. Zobi izveidoti galvenokārt divējādi. Vienkāršākais paņēmieni ir īsi iegriezumi šķēpa malās, perpendikulāri tā garajai asij (4. att.: 3). Atkārtoti, nedaudz slīpi izdarīti iegriezumi veido parasto un visbiežāk sastopamo zobojumu (4. att.: 2). Vairākiem rīkiem pati maliņa ir asa un plāna, tāpēc it kā atgādina krama ieliktnus gar šķēpa malām (4. att.: 14). Atkarībā no šķēpu malu veida šos rīkus var iedalīt vairākos apakštipos.

Pie pirmā apakštipa pieder šķēpu gali ar gludām malām, tādi veido apmēram $\frac{1}{5}$ no visu šo rīku kopskaita (4. att.: 1). Šķēpi ir dažāda garuma — no 15 līdz 29 cm. To malas ir gludas un asas, ļoti rūpīgi un simetriski veidotas. Kāts īss un abpusēji kaltveidā nošķelts. Dažreiz kāta daļā nošķelta arī virsējā šķautne. Atsevišķi šķēpu gali īsāki, bez speciāli uzsvērtas iekātojuma daļas.³⁷ Šķēpi ar gludajām sānu šķautnēm iegūti Lubānas ezera rajonā un L. Ludzas ezera krastos.³⁸ Šķēpi ar gludajām malām parasti neornamentēti. Tikai kādam Lubānā iegūtam eksemplāram vidusšķautnē īsi iegriezumi, grupēti pa trim. Ļoti vieglas un nelielas svītriņas izvietotas gar sānu malām, iezīmējot it kā pāreju uz malu zobojumu.

Pie otrā apakštipa pieder šķēpi ar zobotām sānu šķautnēm (4. att.: 2—5); tie vidēji ir 25—30 cm gari. Sākdamies zināmā attālumā no smailes, zobojums sniedzas līdz pat iedzītnim. Bez parastā ciešā zobojuma sastopami arī lielāki, brīžam pat pavisam lieli knābjveida zobi (4. att.: 4). Perpendikulārie iegriezumi parasti izvietoti cieši; retināti izvietoti, tie veido garus un slīpus zobus (4. att.: 5). Dažādi zobojuma veidi sastopami ne tikai atsevišķi, katrs uz sava rīka, bet arī visdažādākajos apvienojumos uz viena un tā paša rīka. Tā bieži vien šķēpam vienā malā izveidots viens, bet otrā — cits zobojuma veids (4. att.: 3—5). Dažreiz dažādi zobojuma veidi sastopami pat uz vienas malas. Zobu, kā arī paša šķēpa veidojums ir visai rūpīgs, precīzs un simetrisks. Vienam zobainajam rīkam vidusšķautni klāj četras grupas apvienoti īsi iegriezumi (4. att.: 2). Īpatnējs un savdabīgs ir kāds 15 cm garš šķēps vai bulta ar ļoti smalku zobojumu, zīmuļveidā noasinātu iedzītni un rombveida šķersgriezumu. Minētās grupas rīki galvenokārt atrasti Lubānā, bet viens fragmentārs šķēps — Dvietē.³⁹

Trešo raksturīgo apakštipu veido daļēji zobainie rīki (4. att.: 6—8). Tie pieder vidēji no 25 līdz 30 cm gari, slaidi rīki, kuru malas zobiņi vai iegriezumi klāj daļēji. Dažreiz šķēpiem zobota viena mala vai pat puse no tās, citreiz zobojums saglabājies šķēpa gala augšgala vienā vai abās pusēs. Visraksturīgākais ir zobiņu grupveida izvietojums. Tā, kādam šķēpam viena sānu šķautne ir zobota visa, bet pretējā malā izvietotas trīs zobu grupas (4. att.: 8). Parasti zobu grupas izvietotas abās šķēpa malās vai nu cita citai preti, vai pamīšus (4. att.: 6). Tās dažreiz vēl papildina īsas svītras vai trīsstūrveida iegriezumi

vidusšķautnē (4. att.: 7). Šādi šķēpi galvenokārt atrasti Lubānas ezera krastos, bet šķēpu smailes — Zvejnieku II apmetnē un Riņņukalnā.⁴⁰ Šķiet, ka apskatītā apakštipa šķēpi veido it kā starpformu starp šķēpiem ar gludajām un zobainajām malām, norādot uz šo triju apakštipu vienlaicīgu pastāvēšanu un savstarpējām ietekmēm.

Minēto trīs apakštipu šķēpiem ar trīsstūrveida šķersgriezumu un dažādo zobojumu līdzīgi atrasti Igaunijā — Kundas purvā, Kundas—Lamasmēgi apmetnē, Pērnāvā.⁴¹ Lietuvā līdz šim zināmi tikai divi eksemplāri — viens ar malu zobojumu un otrs ar grupveida iegriezumiem sānu šķautnēs.⁴² Samērā lielā skaitā gan gludie, gan zobtie šķēpi iegūti Kaļiņingradas apgabālā un Ziemeļaustrumpolijā, tālāk uz rietumiem tie atrasti ļoti reti.⁴³ Spriežot pēc Kundas priekšmetiem, visus šos šķēpus ar trīsstūrveida šķersgriezumu arheologi galvenokārt attiecina uz vidējā akmens laikmeta boreālo posmu. To apstiprina arī Zvejnieku II apmetnes kultūras slāni iegūtais fragmentārais šķēps.

Ceturto šīs formas šķēpu apakštipu veido nedaudzi Lubānā iegūtie rīki (4. att.: 9—13).⁴⁴ Tie visi ir nelieli, 12—17 cm gari. Kājiņa tiem vairs nav tik stipri izteikta un šķēpi vairāk noplacināti. To šķersgriezums variē no trīsstūra ar noapaļotu virsotni vai pamatni līdz stipri noplacinātam trīsstūrim vai pat ovālam. Dažreiz zobiņi ir abās malās, bet parasti gan tikai vienā pusē, vai arī tie izvietoti pa grupām. Zobojums ir neliels, pat smalks, sastopami arī perpendikulārie iegriezumi. Līdzīgi, vidēja garuma un tāda paša šķersgriezuma rīki, tikai ar abpusējām atkārpēm lapas nobeigumā, atrasti Zvejnieku kapulaukā vēl mezolīta apbedījumos.⁴⁵

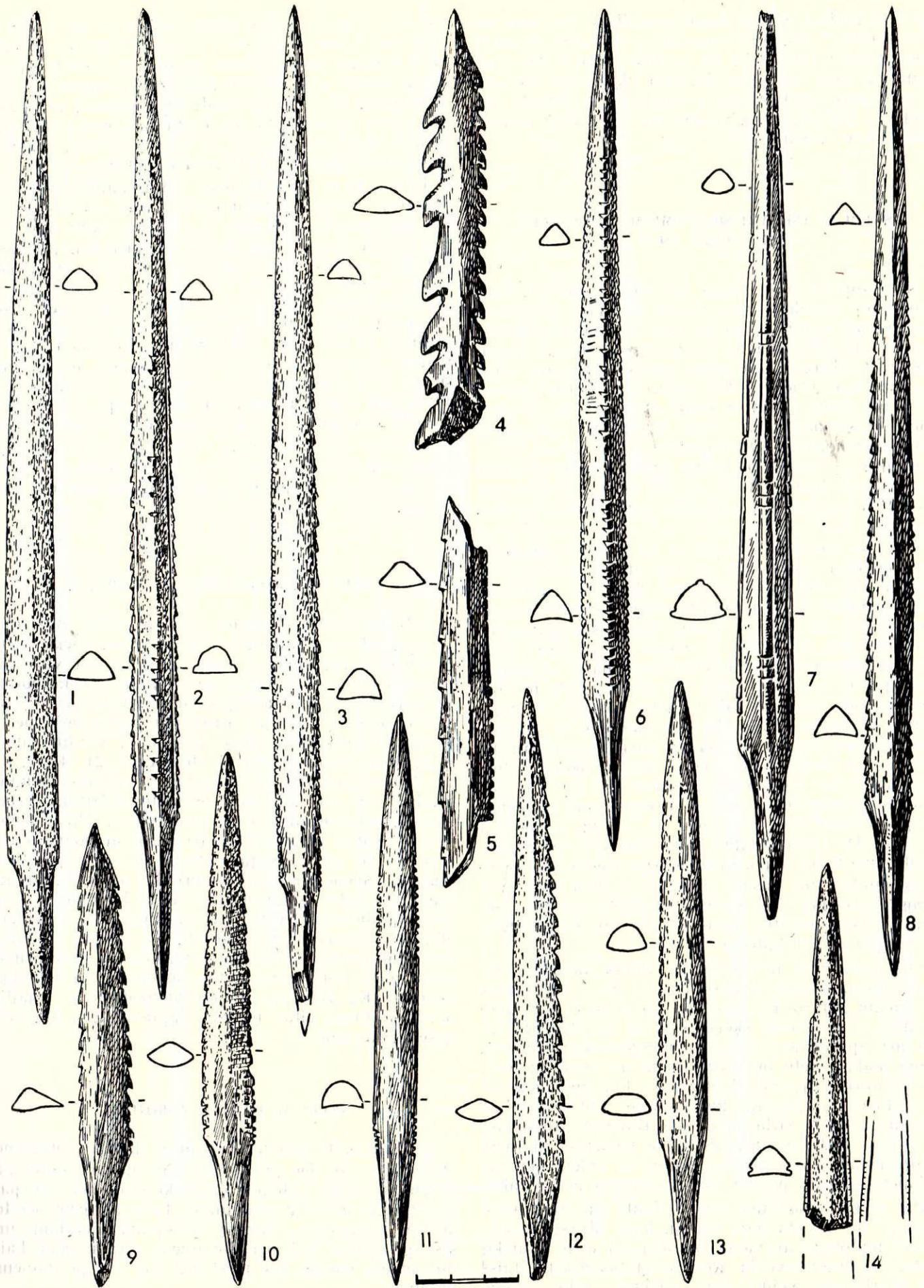
Kā redzējam, šķēpi ar trīsstūrveida šķersgriezumu un izcelto kājiņu galvenokārt izplatīti Baltijas jūras austrumu piekrastē, kur acimredzot blakus pastāv gan gludās, gan zobainās formas. Daži pētnieki šīs formas izcelsmi saista ar senāko akmens laikmetu,⁴⁶ bet pagaidām tam stingrāka pamatojuma vēl trūkst. To, ka šie šķēpi Austrumbaltijā pazīstami jau mezolīta laikmeta pašā sākumā, liecina šāda fragmentāra šķēpa atradums preboreālā laika Pulli apmetnē Igaunijā.⁴⁷ Latvijas, kā arī Igaunijas un Lietuvas atradumu lielākā daļa tomēr saistāma ar vidējā akmens laikmeta boreālo posmu — 7., 6. g. t. p. m. ē. Vidējā akmens laikmeta nobeigumā jeb atlantiskā klimatiskā perioda sākumā šie šķēpi jau kļuvuši krietni īsāki, noplacināti, ar nelielāku zobojumu.

Agrajam neolītam šādi šķēpi Austrumbaltijā vairs nav raksturīgi un sastopami tikai atsevišķās vietās, kā, piemēram, Kēpas apmetnē Igaunijā.⁴⁸ Pati trīsstūrveida lapas forma tomēr ir ļoti iemīļota un vēl vairākkārt parādās atsevišķos neolīta kaula bultu un šķēpu galos.

Tā kā šķēpi ar kājiņu un trīsstūrveida šķersgriezumu visbagātāk iegūti Latvijā, Lubānas ezera krastos, šo šķēpu veidu varētu nosaukt par «Lubānas tipu».

Nereti izteiktas domas, ka slaidie rīki ar trīsstūrveida šķersgriezumu bijuši zivju šķēpi. Kā zināms, viens no šādiem šķēpu galiem atrasts vertikāli iedūries merģeļa slāni Kundas ezera dibenā.⁴⁹ Lietuvā, Jonišķos, iegūtais rīks sākotnēji bijis kopā ar vēl

4. att. Skēpi ar trīsstūrveida šķērsgriezumu no Lubānas (1—13) un Zvejnieku II apmetnes (14).

1 — A 10519 : 11928; 2 — A 10519 : 1870; 3 — A 10519 : 1860; 4 — A 10519 : 1210; 5 — A 11943 : 14; 6 — A 10519 : 1209; 7 — A 10519 : 1246;
 8 — A 10120 : 197; 9 — A 10519 : 1228; 10 — A 10519 : 1236; 11 — A 10519 : 1241; 12 — A 10519 : 1447; 13 — A 10519 : 1240; 14 — VI 198 : 484.

četriem tādiem pašiem kaula smailiem, kas nav saglabājušies.⁵⁰ Bij Austrumprūsijas teritorijā (Plautā) kopā atrasti trīs gludi šīs formas šķēpi.⁵¹ Tas viss runā par labu uzskatam, ka šādi rīki varēja būt gan zivju šķēpi, gan žebērķļu sastāvdaļas. Domā, ka šķēpi ar dažādu malu veidojumu saistīti ar dažāda veida zivju duršanu.⁵²

SĶĒPI AR ISIEM IEGRIEZUMIEM VIENĀ MALĀ (DUVENZĒ TIPS)

Kā ceturtais zivju šķēpu tips jāapskata rīki, kuru zobojuma izveidē lietots mums jau labi pazīstams paņēmiens — isi, šķēpa garajai asij perpendikulāri iegriezumi. Atšķirībā no iepriekšējiem rīkiem apskatāmajiem šķēpiem zobojums veidots tikai no iesiem iegriezumiem. Tie var būt cieši, ar nelielām atstarpēm, bet, retāk izvietoti, veido slaidus, gari stieptus zobus. Sastopams arī ciešo iegriezumu un slaido zobu apvienojums. Šķēpu garums ir 15—28 cm, šķērsriezums — ovāls, ar vienu biezu un otru plānu malu. Šādi šķēpi, skaitā ap 55, iegūti kā savrupatradumi Lubānas un L. Ludzas ezera baseinos (skat. 1. att.).

Pirmo apakštipu, skaitā ap 13, veido slaidi šķēpi (galvenokārt fragmenti) ar īsu, gludu smaili, vienmērīgi sašaurinātu iekātojuma daļu un nelieliem, rīka garajai asij perpendikulāriem iegriezumiem vienā malā (5. att.: 3, 4, 8). Šķēpu šķērsriezums bumbierveida un ovāls, ar vienu biezu, otru plānu malu. Iegriezumi izdarīti plānākajā malā, ar nelielu atstarpi, tie ir samērā sekli. Tie sākas netālu no rīka smailes, bet izbeidzas labi tālu no apakšas, veidojot gludu iekātojuma daļu. Kādam slaidam, 27 cm garam šķēpam iegriezumi sākas pāris centimetru no smailes un stiepjas līdz šķēpa vidum. Šķēpu vidusdaļā rotā īsu iegriezumu grupas (5. att.: 3). Šīs grupas šķēpiem bieži vien malu iegriezumi apvienoti grupās — pa divi, trīs, pat pa astoņi un desmit (5. att.: 4). Ipaši izdalās kāds rīks ar noplacinātu, gludu smaili un abpusējiem iegriezumiem, kas sniedzas gandrīz līdz pašam lejasgalam. Rīka šķērsriezums rombveida. Tas acīmredzot izgatavots no kāda garāka šķēpa iedzītņa daļas (5. att.: 9). Visi minētie šķēpu gali atrasti Lubānā.⁵³

Išie iegriezumi ir raksturīga vidējā akmens laikmeta šķēpu detaļa. Austrumbaltijā šādi iegriezumi sastopami gan uz Kundas tipa šķēpiem, gan uz šķēpiem ar trīsstūrveida šķērsriezumu (4. att.: 5). Tālab arī apskatītie rīki ar nelielajiem iegriezumiem vienā malā varētu būt attiecināmi uz mezolītu, varbūt tā boreālo posmu. Lietuvā un Igaunijā šiem rīkiem līdzīgi pagaidām nav zināmi. Līdzīgs malas zobojuma veids (Klarka 2. jeb Duzenzē tips) labi pazīstams Baltijas jūras dienvidu piekrastē, it īpaši VDR ziemeļos, kur tas tiek datēts ar vidējā akmens laikmeta boreālo posmu, bet sastopams arī agrāk.⁵⁴

Pie otrā apakštipa pieder skaitā ap 35 samērā spēcīgi, 15—28 cm gari smarļi, kuru šķērsriezums ir vai nu ovāls ar vienu biežu un otru plānāku malu, vai bumbierveida. Reti izvietotie nelielie, taisnie iegriezumi veido gari stieptus, retus zobus

(5. att.: 1, 2, 7). Zobu skaits neliels — no 1 līdz 5. Zobi var tikko iezīmēties vai arī būt lielāki. Smaile un iedzītis gluds. Vienā gadījumā nelielu divzobainu smaili rotā īss, divkārtēju zigzagveida līniju iegriezums (5. att.: 7). Šādi šķēpi atrasti kā Lubānas ezera baseinā, tā arī L. Ludzas ezera krastā.⁵⁵ Nelieli, gari stiepti zobi ir arī vienam no Lietuvā atrastajiem mezolītiskajiem smarļiem.⁵⁶

Trešajam apakštipam jāpieskaita nedaudzi (septiņi) īpatnēji eksemplāri, kuros apvienoti abi iepriekš minētie elementi — slaidie zobi un īsie iegriezumi (5. att.: 5, 6, 10, 11). Tā, piemēram, dažiem šķēpiem nelielos iegriezumus šķēpa vienā malā pārtrauc slaidais zobojums (5. att.: 6, 11). Atsevišķiem šķēpiem garos, slaidos zobus klāj īsie iegriezumi. Tādi vērojami kāda neliela vienzobaina šķēpa sānu šķautnē (5. att.: 10). Cita fragmentāra šķēpa četrus slaidos zobus rotā 4—5 sekli iegriezumi. Iegriezumu grupa izvietota arī šķēpa otrajā pusē, smaile, pretim pirmajam zobam (5. att.: 5). Šādi šķēpi atrasti tikai Latvijā (Lubānā)⁵⁷ un arī acīmredzot ir mezolītiski.

Spriežot pēc visu triju apakštipu šķēpu slaidās formas un zobojuma rakstura, arī minētie rīki varēja būt zivju šķēpi, lai gan tiešu pierādījumu tam trūkst.

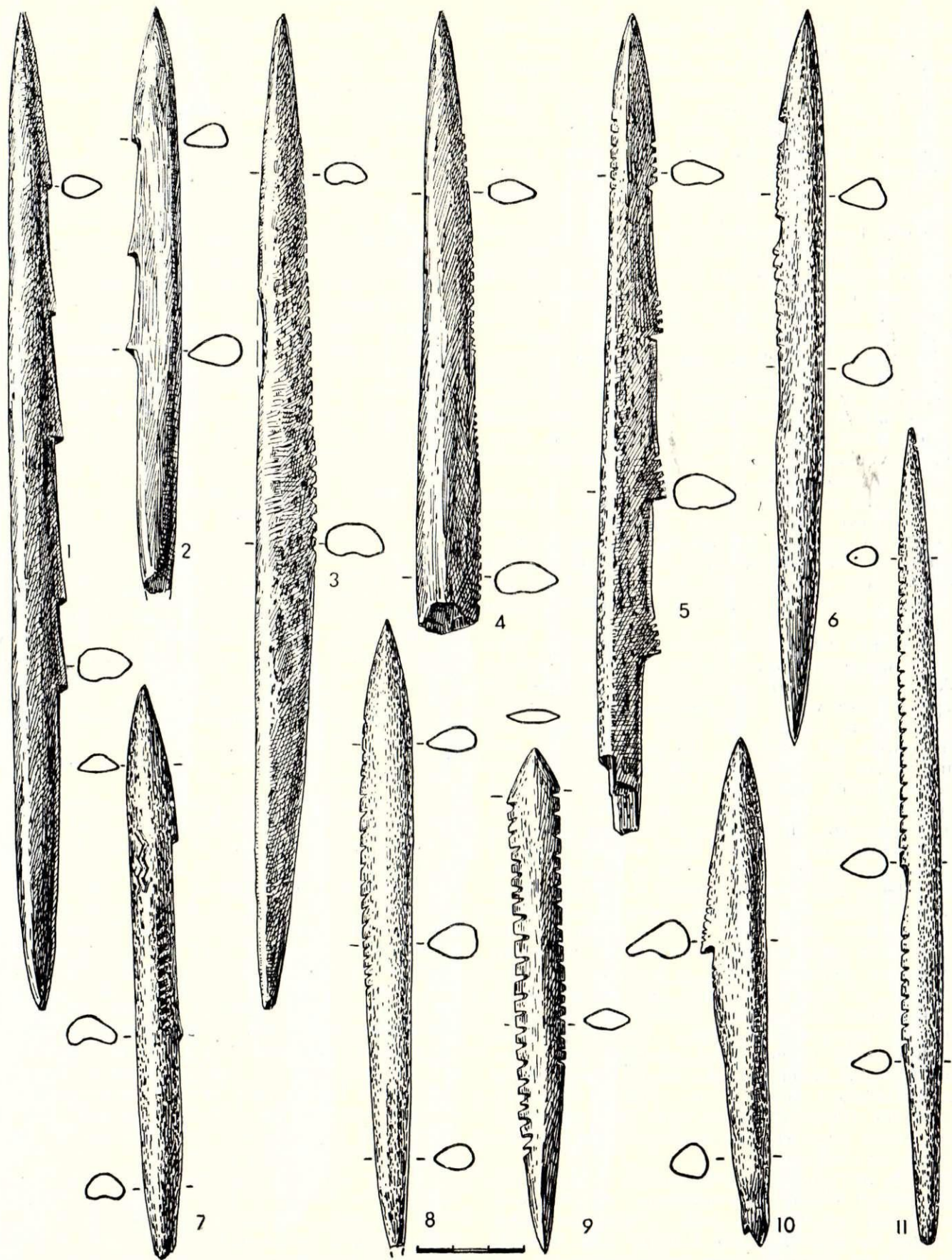
SĶĒPI AR VIENU ISU ZOBU SMAILE

Ļoti raksturīgs Latvijas, kā arī visas Austrumbaltijas akmens laikmetam ir šķēps ar vienu vienkopusēju atkarpi smailē. Šādi šķēpi atrasti vairākās jaunākā akmens laikmeta dzīves vietās (Osā, Aborā), tie atrasti arī kā savrupatradumi Lubānas ezerā. Grūti izdalīt no pārējās atradumu masas tieši mezolītiskās formas; pagaidām varam minēt tikai divus nelielus šķēpus (6. att.: 1, 2). Tie ir 18 un 22 cm gari rīki ar vienkopusēju, īsu zobu smailē, gludu kātu un kaltveidā nošķeltu iedzītņi. Pirmā šķēpa šķērsriezums ir segmentveida. Otrā šķēpa šķērsriezums lapas daļā ir trīsstūris ar noapaļotiem stūriem, bet kātā tuvojas četrstūrim ar noapaļotiem stūriem. Šķēpu mazākie izmēri, kā arī raksturīgais lapas un kāta šķērsriezums, kāta ķīļveidīgais nobeigums liecina, ka tie varētu attiekties uz vidējā akmens laikmeta beigu posmu. Kā liecina etnogrāfiskais materiāls, šādu rīku kātam varēja piestiprināt vienu pašu, bet visbiežāk tas sastopams kā žebērķļa atzars.⁵⁸ Kā žebērķļa atzars vienzobainais smailis pārdzīvo visas citas formas, saglabājoties līdz pat nesēnai pagātnei.

SĶĒPI AR DAŽĀDU ZOBOJUMU

Vēl jāapskata nedaudzi šķēpi ar dažādu zobojumu (6. att.: 3—6). Šie priekšmeti galvenokārt iegūti kā savrupatradumi Lubānas ezera krastos, bet nav pazīstami dzīves vietu atradumos. Taču, spriežot pēc to slaidā veidojuma, dažām zobojuma detaļām un šķērsriezuma, arī pēc līdzīgiem atradumiem kaimiņzemēs, varam tos pieskaitīt pie vidējā akmens laikmeta.

5. att. Šķēpi ar īsajiem iegriezumiem malā no Lubānas.

1 — A 11928 : 463; 2 — A 11928 : 476; 3 — A 10045 : 12; 4 — A 10519 : 1454; 5 — A 11860 : 4; 6 — A 10519 : 1459; 7 — A 9710 : 8;
 8 — A 11928 : 490; 9 — A 11928 : 186; 10 — A 11928 : 376; 11 — A 9716 : 5.

Kādam 28 cm garam rīkam vienā malā tuvu smaili ir neliela knābveida zobu josla. Pati smaile un pārējā daļa gluda un iekātojuma daļā vienmērīgi sašaurinās. Šķēpa šķērsgriezums — noplacināts segments (6. att.:6). Lidzīgam, tikai nedaudz īsākam rīkam nelielo zobojuma joslu veido tuvi izdarīti iegriezumi, kas atgādina zāga zobus. Šķēpa šķērsgriezums — trīsstūris ar noapaļotiem stūriem (6. att.:5). Lubānā atrasts arī šāda paša šķēpa smailis.⁵⁹

Dažiem Lubānā atrastajiem smailiem iegriezumi sānu malā izdarīti slīpi, veidojot nelielus, cieši citu pie cita izvietotus regulārus zobīņus (6. att.:3). Tie sākas netālu no smailes un izbeidzas jau labu gabalu pirms iekātojuma daļas. Pēdējā vienmēr gluda. Šķēpu šķērsgriezums dažāds. Tas ir gan segmentveida, gan bumbierveida, gan noapaļota trīsstūrveida. Jāatzīmē arī kāds slaidis, spēcīgs, 29 cm garš eksemplārs ar ciešu zobojuma joslu un gludu iekātojuma daļu.⁶⁰ Dažiem citiem Lubānā atrastajiem šķēpiem zobīņi nelieli, iegriezti cieši gar vienu malu. Kādam nelielam šķēpam šie zobīņi apdrupuši, atstājot it kā viļņveida malu (6. att.:4).

Aprakstītie zobojuma veidi vidējā akmens laikmetā pazīstami arī Baltijas jūras dienvidrietumu piekrastē,⁶¹ lai gan atsevišķi īpatnēji eksemplāri neatkārtojas. Arī šos rīkus pieskaitīt zivju šķēpiem varam tikai to ārējā veidojuma dēļ. Īpaši tas sakāms par šķēpiem ar zobojumu smailē, kas labi piemērots zivju duršanai.

Vairāk par 450 Latvijā iegūto kaula zivju šķēpu galu hronoloģiski aptver gandrīz visu vidējo akmens laikmetu (7. att.). Izcelsmes ziņā sens varētu būt šķēps ar trīsstūrveida šķērsgriezumu. Daži no rīkiem, kā, piemēram, Kundas tipa šķēpi ar platajiem zobiem, varētu būt raksturīgi jau preboreālajam posmam. Formu ziņā visbagātāk pārstāvēts ir mezolīta boreālais posms. Šim laikam raksturīgi t. s. Kundas tipa šķēpi ar ciešo zobojumu, šķēpi ar retinātiem, strupiem zobiem, slaidi šķēpi ar izteiktu kājiņu un trīsstūrveida šķērsgriezumu, šķēpi ar īsiem, samērā ciešiem iegriezumiem malā un rīki ar nelieliem, slaidiem zobiem. Jāatzīmē arī īpatnēji eksemplāri ar dažādu zobojumu. Šiem šķēpiem raksturīgs bumbierveida, ovāls ar vienu biezu un otru plānu malu un trīsstūrveida šķērsgriezums. Vairākas no minētajām formām, kā, piemēram, šķēpi ar trīsstūrveida šķērsgriezumu, ar strupiem zobiem, pastāv arī vēlajā mezolītā, tikai šķēpu izmēri kļuviši īsāki, to šķērsgriezums noplacinātāks, šķēpi veidoti paviršāk. Mezolīta beigu posmā, šķiet, parādās vidēja garuma šķēps ar vienu īsu zobu smailē. Nereti vidējā akmens laikmeta šķēpu formu atbalsis saglabājas vēl neolītā (šķēpi ar trīsstūrveida šķērsgriezumu). Visilgstošāk, pārveidojoties formā, saglabājas šķēps ar vienu īsu zobu smailē.

Latvijā un pārējā Austrumbaltijā atrastie zivju šķēpi pilnīgi iekļaujas Ziemeļeiropas mezolīta laikmeta kaula izstrādājumu lokā, uzrādot atsevišķas paralēles uz rietumiem gar Baltijas jūru (Kundas tipa šķēpi un šķēpi ar īsiem iegriezumiem jeb Duvenzē tips) vai arī austrumu virzienā (šķēpi ar stru-

pajiem zobiem jeb Šigiras tips). Šo zināmo šķēpu formu līdzību acīmredzot nosacīja kā vienādie ģeogrāfiskie, tā ekonomiskie apstākļi, no kā arī izrietēja šo rīku vienādaī saimnieciskais pielietojums sekojošos akmens laikmeta attīstības posmos.

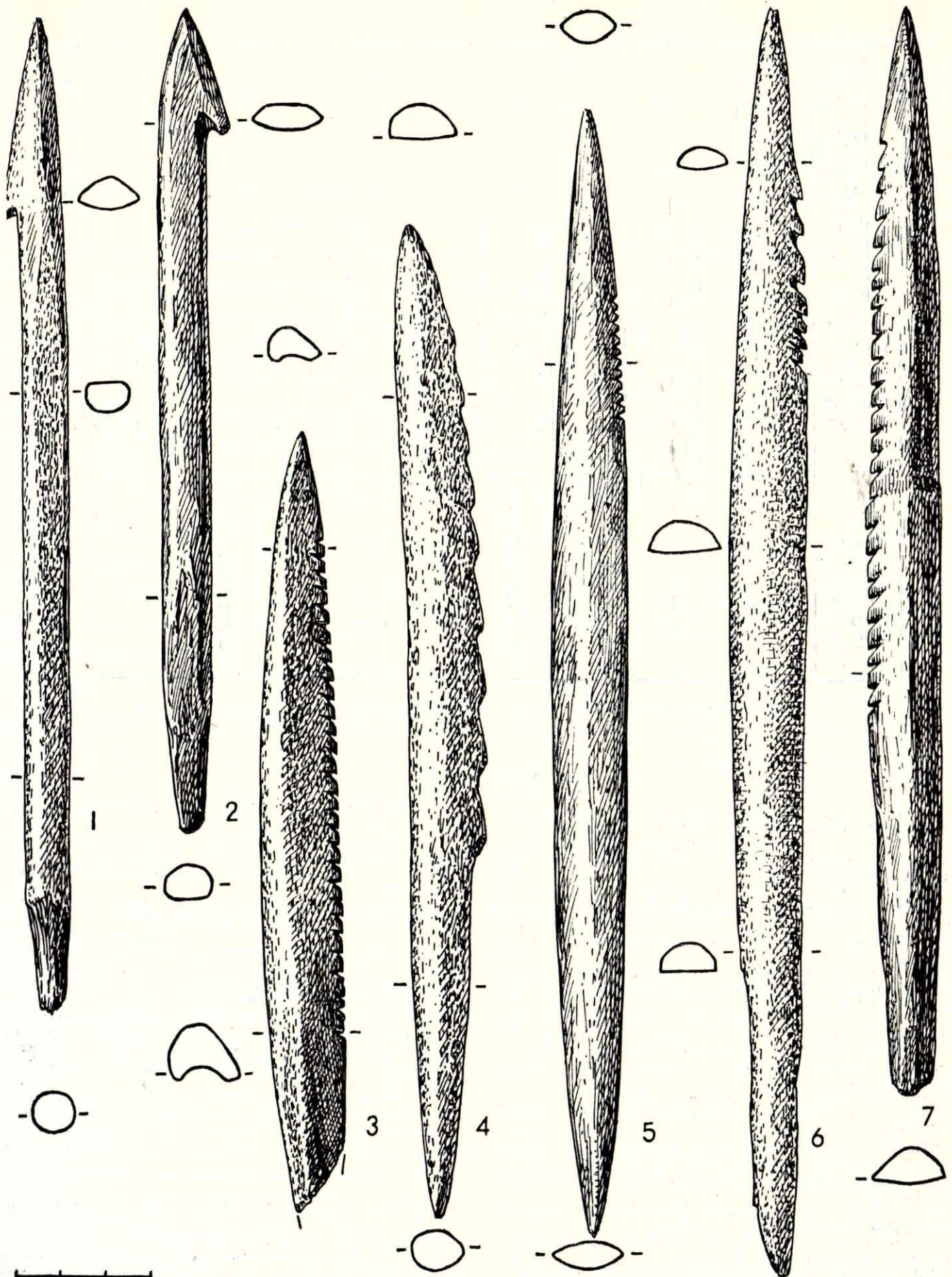
Tomēr zivju šķēpu veidojumā vienmēr parādās arī tikai noteiktam apgabalam raksturīgas īpatnējas detaļas. Tā, Austrumbaltijas šķēpiem raksturīgas iezīmes ir abpusējie iegriezumi iedzītnī, nelielie izciļņveidīgie zobīņi, īpatnējs dažādu zobojuma elementu apvienojums. Dažas no rīku formām raksturīgas galvenokārt tikai Austrumbaltijas teritorijai (šķēpi ar izcelto kājiņu un trīsstūrveida šķērsgriezumu jeb Lubānas tips).

Visus kaula šķēpa uzgaļus kātam piestiprināja tieši un neatdalāmi. Daudzu šķēpu iedzītnī vēl tagad lejasdaļā, 6—7 cm platā joslā glabā kādas tumšas saistvielas paliekas un nosējumu pēdas. Vienu no šķēpiem Kundā atrada kopā ar koka kāta paliekām. Kātam tos piestiprināja pa vienam vai vairākus kopā. Pēdējā gadījumā žebērķļa vidus jeb centrālo zaru varēja veidot arī gluds smailis. Iedurot zivij ar centrālo asmeni, sānu zobi aizturēja zivi, kamēr to izvilka no ūdens.⁶² Žebērķli un duramo šķēpu parasti lietoja lagūnās, seklo ezeru līčos un upītēs, īpaši pavasara nārsta laikā un arī vēlā rudenī. Zivis ar žebērķli dūra gan dienā, gan arī naktī uguns gaismā gan brišus, gan braucot ar laivu. Ziemā ļoti izplatīts zvejas veids bija zivju duršana pie āliņģa. Kā rāda Ziemeļsībijijas tautu etnogrāfiskais materiāls, virs āliņģiem bieži vien no mizām un tāsīm uzcelti slieķi, upes dibens dažkārt izklāts baltām tāsīm, lai zivis būtu labāk saredzamas. Zivju pievilināšanai lietota koka zivtiņa — māneklis. Zivju duršana ziemā pa āliņģi novērota arī Austrumbaltijā. It īpaši ar žebērķli dūra zušus, kad tie atradās ziemas guļā ezera dibenā dūņās.⁶³

Acīmredzot arī vidējā akmens laikmeta plašie ūdeņi un zivju bagātības tajos ļāva izmantot zveju ar šķēpu un žebērķli. Par to stāsta daudzie atrastie kaula šķēpu gali Lubānas un L. Ludzas, bij. Dvīetes ezera krastos, pie Burtņieku ezera (skat. 1. att.). Uzskatāmu liecību par šo zvejas veidu vidējā akmens laikmetā sniedz arī Zvejnieku II apmetne, kas atrodas sena ezera līča pašā malā. Lielāko daļu no apmetnē iegūtajiem zvejas un medību rīkiem veido tieši zivju šķēpi. Te atrasti arī rīki zivju atzvēņošanai — dobtie kaula kalti ar nelieliem trīsstūrveida iešķēlumiem darba daļā. Apmetnes kultūras slānī atrastie zivju kauli liecina, ka galvenokārt ķertās līdakas, arī sami, plauži, zandarti, ālates, sapali un asari. Zivis bijušas lielu izmēru. Piemēram, līdakas un sami sasniedz pat 1,50—2 m garumu. Tas viss liecina par ļoti intensīvu nodarbošanos ar zveju, kurā galvenokārt lietots šķēps.

Kā rāda arheoloģiskais materiāls, zivju šķēps tā dažādākajās formās ir bijis svarīgākais vidējā akmens laikmeta individuālais zvejas rīks. Kaut gan šķēpam blakus pastāv un zvejā tiek lietoti daži bultu galu veidi, makšķeru āķi un tīkli, pēdējie savu izšķirīgo lomu iegūst tikai jaunākajā akmens laikmetā.

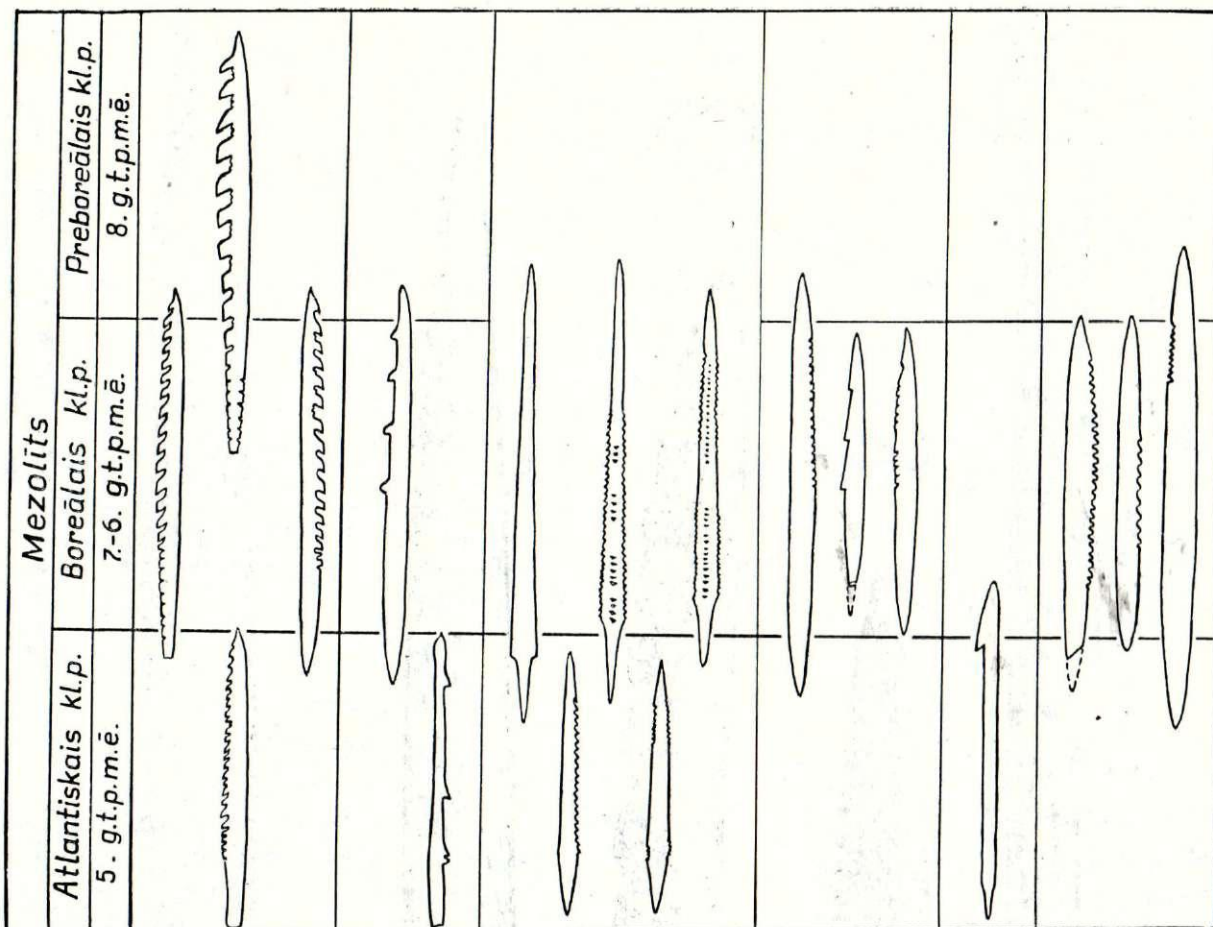

6. att. Sķēpi ar dažādu zobojumu (Lubāna).

1 — A 10519 : 501; 2 — A 11928 : 334; 3 — A 10045 : 13; 4 — A 9636 : 69; 5 — A 11928 : 481; 6 — A 10519 : 1449; 7 — A 11860 : 21.

периодизации неолита на Верхнем Дону. — Палеолит и неолит СССР, т. 5, М.—Л., 1965, 250. lpp.

²⁶ J. G. D. Clark. The development of fishing in Prehistoric Europe. 58.—59. lpp.; R. Indreko. Muinasaegeest kalastusest Eestis. Tallinn, 1937, 6. lpp.

²⁷ Zivju kaulus noteicis biol. zin. kand. J. Sloka.

²⁸ VI 198 : 378, 379, 380.

²⁹ A 10519 : 1328.

³⁰ A 9314 : 12; 9636 : 89; 10120 : 130; 10519 : 1306, 1310, 1315, 1328, 1333, 1337, 1340, 1356; 11928 : 47, 466, 471, 475 u. c. VI 92 : 56.

³¹ М. Е. Фосс. Древнейшая история севера европейской части СССР. — МИА, 29, М., 1952, 23. att. : 2, 3; Н. Н. Гуркина. Оленеостровский могильник. М.—Л., 1956, 41. att. ; 80. lpp.

³² П. А. Дмитриев. Шигирская культура на восточном склоне Урала. — МИА, 21, М., 1951, 53. lpp.; 3. att. : 22; В. М. Раушенбах. Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. М., 1956, 22. att. : 2, 3; Государственный Эрмитаж. Отдел истории первобытной культуры, 5546 : 19, 23, 24, 28, 30, 36, 40, 41; 5547 : 21, 22, 24, 27, 28; 5548 : 15.

³³ J. G. D. Clark. Excavations at Star Carr. Cambridge, 1954, 12. lpp.; 47., 48. att.

³⁴ В. Ф. Филатова. Комплекс орудий Оленеостровской стоянки на Онежском озере. — КСИА, 126, М., 1971, 139. lpp.

³⁵ J. G. D. Clark. The mesolithic settlements in Northern Europe. VI tab.

³⁶ Turpat, 41. att. : 13; E. Šturms. Mezolīta atradumi Latvijā. 36. lpp., 1. att. : 6, 7; И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. 12., 13. lpp.; II tab. : 5—7.

³⁷ A 10519 : 1237, 1239, 1242, 1243.

³⁸ A 10519 : 1196, 1197, 1198, 1200; LM 1215, 1297 u. c.

³⁹ A 10519 : 1445; 11928 : 363, 366, 372 u. c. E. Šturms. Mezolīta atradumi Latvijā. 37. lpp.; 3. att. : 6.

⁴⁰ A 11928 : 358, 361, 368; 10519 : 1216, 1223; IVI 1234 : 30.

⁴¹ R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland. 246.—251. lpp.; 65. att. : 3—7; Л. Янитс. Новые данные по мезолиту Эстонии. 3. att. : 10; IVI 1579 : 15; 2761 : 11; IVI arhivs, PM 21, 32; IVM 13749—88 : 46 u. c.

⁴² Р. К. Римаантене. Палеолит и мезолит Литвы. 115. lpp.; 101. att. : 4, 5.

⁴³ St. Kozłowski. W sprawie granicy paleolity i mezolity w Polsce. — Światowit, XXX, Warszawa, 1969, 127. lpp.; 4. att.; St. Kozłowski. Kościane harpuny i ostrza mezolityczne. 141., 142. lpp.

⁴⁴ A 10519 : 1228, 1229, 1236, 1240, 1241, 1446, 1447; 11928 : 359, 360.

⁴⁵ Ф. Загорскис. Некоторые вопросы хронологии мо-

гильника каменного века Звейниекы (Латвийская ССР). — Беларускія старажытнасці. Мінск, 1972, 16. lpp.

⁴⁶ R. Indreko. Origin and area of settlement of the Fenno-Ugrian Peoples. Heidelberg, 1948, 6. lpp.; St. Kozłowski. Kościane harpuny i ostrza mezolityczne. 115. lpp.; Р. Римаантене. Палеолит и мезолит Литвы. 115. lpp.

⁴⁷ Л. Янитс. Мезолитическое местонахождение в Пулли. — Археологические открытия 1969 года. М., 1970, 338. lpp.

⁴⁸ L. Jaanits. Kultuuri arengupidevusest Eestis üleminekul keskmiselt nooremale kiviajale. — Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, 83.—85. lpp.; 3. att. : 5.

⁴⁹ C. Grewingk. Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat, 1882, 23. un 26. lpp.

⁵⁰ Р. К. Римаантене. Палеолит и мезолит Литвы. 115. lpp.

⁵¹ E. Šturms. Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. 39. lpp.

⁵² И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. 13. lpp.

⁵³ A 10519 : 1448, 1450, 1454, 1461, 1463; 11860 : 5, 6; 11928 : 186, 490; Daugavpils novadpētniecības muzeja fondi, 414 u. c.

⁵⁴ E. Schultdt. Hohen Viecheln. — Akademie-Schriften für Vor- und Frühgeschichte. Bd. 10. Berlin, 1961, 112., 113. lpp.; St. Kozłowski. Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p. n. e. Warszawa, 1972, 36. lpp.; IIa tab. : 1.

⁵⁵ A 11928 : 363, 463, 465, 470, 473, 476, 477, 479, 778; 9710 : 8; 10519 : 1349, 1351; LM 1211, 1168 u. c.

⁵⁶ Р. К. Римаантене. Палеолит и мезолит Литвы. 124. lpp.; 109. att. : 5.

⁵⁷ A 9716 : 5; 10051 : 9, 17; 10519 : 1459, 1461; 11860 : 4; 11928 : 376.

⁵⁸ A. Sulcs. Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 3. Rīga, 1966, 104. lpp., 22., 23. att.

⁵⁹ A 11943 : 8.

⁶⁰ L. Vankina. Nozīmīgākās akmens laikmeta kolekcijas Latvijas PSR Vestures muzejā. 51. att. : 7; 55. lpp.

⁶¹ R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland. 227. lpp.; 61. att.; И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. 9. lpp.; I tab. : 10.

⁶² А. П. Окладников, Н. А. Береговая. Древние поселения Баранова Мыса. Новосибирск, 1971, 48. lpp.

⁶³ А. П. Окладников. Неолит и бронзовый век Прибайкалья, ч. I и II. М.—Л., 1950, 256.—259. lpp.; Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra, 1. Rīga, 1942, 16.—70. lpp.; S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — AE, 4. Rīga, 1962, 168., 169. lpp.; S. Cimermanis. Saldūdens zveja Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, 5. 1963, 89.—92. lpp.

И. Загорска

РЫБОЛОВНЫЕ КОПЬЯ ЭПОХИ МЕЗОЛИТА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

Среди костяных изделий, найденных как подъемный материал на отмелях оз. Лубанас, Лиелайс-Лудзас и в Двиете, на стоянках Звейниекы I и II (рис. 1), выделяются зубчатые костяные остря. Судя по археологическим находкам и этнографическим параллелям, такие остря использовались главным образом как наконечники рыболовных копий и острого.

На территории Латвии найдено свыше 450 таких наконечников копий. Они разделяются на пять типов: 1) с часто расположенными клювообразными зубцами (т. н. кундский тип, рис. 2); 2) с редкими, тупыми зубцами (т. н. шигирский тип, рис. 3); 3) с треугольным поперечным сечением и выделенным черешком (т. н. лубанский тип, рис. 4); 4) с короткими насечками (т. н. дувензейский тип, рис. 5); 5) с одним коротким зубцом (рис. 6 : 1,

2). Отмечены также отдельные своеобразные остря (рис. 6 : 3—7), не включающиеся в названные типы.

Хронологически рыболовные копия относятся ко всей эпохе мезолита — VIII—V тысячелетиям до н. э. (рис. 7). Некоторые из наконечников кундского типа (рис. 2 : 1), возможно, относятся к более раннему периоду. Но большинство находок представляют собой формы бореального периода (VII—VI тысячелетий до н. э.). Отдельные из них (рис. 2 : 6, 3 : 9, 4 : 9—13) существовали еще в позднем мезолите. В конце мезолита появляются остря с одним коротким зубцом, которые существуют очень долго (рис. 6 : 1, 2).

Подобные костяные копия мезолитического возраста широко распространены в лесной зоне Северной Европы. Наконечники кундского типа и остря

с короткими нарезками известны на южном побережье Балтийского моря, а наконечники с тупыми редкими зубцами встречаются в восточном направлении до Урала. Некоторые формы (копья лубанского типа) характерны главным образом для Восточной Прибалтики. Находки из Восточной Прибалтики также имеют особенности в деталях (свое-

образии формы зубцов, частое применение коротких нарезок).

Судя по многочисленным находкам костяных острий на территории Латвии и особенно по наблюдениям на стоянке Звейниеки II, рыболовные копья служили важнейшими орудиями индивидуального лова в эпоху мезолита.

I. Zagorska

MESOLITHISCHE FISCHSPEERSPITZEN AUF DEM TERRITORIUM LETTLANDS

Zusammenfassung

In den Untiefen des Lubānas- und des Lielais Ludzas-Sees, in der Dviete sowie den prähistorischen Siedlungen Zvejnieki I und II wurden neben anderen Knochengeräten gezahnte Knochenspitzen gefunden (Abb. 1). Archäologische und ethnographische Entsprechung lassen darauf schließen, daß diese Geräte hauptsächlich als Fischspeerspitzen und Fischstecker dienten.

In Lettland sind bisher mehr als 450 solcher Speerspitzen gefunden worden, die sich in fünf Typen einteilen lassen: 1) Speere mit dicht beieinanderstehenden schnabelförmigen Widerhaken — sogenannter Kundatypus (Abb. 2); 2) Speere mit leicht abgestumpften, weit voneinander abstehenden Widerhaken (Šigir-Typus, Abb. 3); 3) Speere mit dreieckigem Querschnitt und sich deutlich abhebender Angel — sogenannter Lubāna-Typus (Abb. 4); 4) Speere mit kleinen Kerben (Duvensee-Typus, Abb. 5); 5) Speere mit einem kurzen Widerhaken (Abb. 6: 1, 2). Es kommen auch einige andere Formen von Speerspitzen vor (Abb. 6: 3—7), die sich nicht in das genannte Schema einordnen lassen.

Die Fischspeere sind für die gesamte Mittelsteinzeit — vom 8. bis zum 5. Jahrtausend v. u. Z. — charakteristisch (Abb. 7). Einige Speerspitzen vom Kundatypus (Abb. 2: 1) sind möglicherweise

älteren Ursprungs. Die Mehrzahl der Funde gehört jedoch ins Boreal (7.—6. Jahrtausend v. u. Z.), und manche Formen sind noch im Spätmesolithikum anzutreffen (Abb. 2: 6; Abb. 3: 9; Abb. 4: 9—13). Am Ende der Mittelsteinzeit treten die Speerspitzen mit einem kurzen Widerhaken in Erscheinung und sind noch lange Zeit danach gebräuchlich (Abb. 6: 1, 2).

Derartige Knochenspeere waren in der nordeuropäischen Waldzone während der Mittelsteinzeit stark verbreitet. Die Speerspitzen vom Kundatypus sowie die Spitzen mit kleinen Kerben findet man an der südlichen Ostseeküste, während die Spitzen mit abgestumpften, weit voneinander abstehenden Widerhaken im Osten bis an den Ural anzutreffen sind. Manche Formen (z. B. der Lubāna-Typus) sind hauptsächlich für das Ostbaltikum charakteristisch. Die aus dem Ostbaltikum stammenden Speere zeichnen sich durch charakteristische Besonderheiten aus (eigenartige Form der Widerhaken, häufiges Vorkommen der Kerbung).

Die starke Verbreitung der Knochenspeerspitzen in Lettland und insbesondere die in der Siedlung Zvejnieki II gemachten Beobachtungen lassen darauf schließen, daß die Fischspeere während der Mittelsteinzeit als Geräte für den Einzelfischfang eine große Bedeutung hatten.

L. Vankina

SĀRNATES TIPĀ ATRADUMI LATVIJAS NEOLĪTA APMETNĒS

Vēl ne visai senā pagātnē, kad bija uzkrājies neliels uz neolītu attiecināms materiāls, runāja tikai par divām neolīta kultūrām Latvijā: par ķemmes-bedrīšu keramikas kultūru, kuru piedēvēja somugriem,¹ un auklas keramikas un laivas cirvju kultūru, par kuras nesējiem uzskatīja indoeiropiešus.² Atklājot jaunus pieminekļus, tāpat arī pēc jauniem pētījumiem, radās arī dažas pārdomas un jaunas atziņas, jo ne vienmēr visu materiālu varēja ietilpināt šo divu kultūru ietvaros. Jau 1930. g. Zebrus ezera ziemeļrietumu krastā pie Lejasciskām atklātās apmetnes materiāls radīja zināmas grūtības. To mēģināja saistīt gan ar Riņņukalna, gan Cedmaras (Serovo) apmetni bij. Austrumprūsijā.³ Rakstā par pētījumiem Purciema apmetnē E. Šturms atzīmē, ka šai apmetnē (C mītnē) atrasto keramiku varētu gan uzskatīt par deģenerētu ķemmes-bedrīšu keramiku, taču turpat piebilst, ka tādām apgalvojumam trūkst droša pamatojuma. Tāpēc iespējams, ka šī bedrīšu keramika, kurai radniecīga atrasta Zebrus ezera apmetnē, pieder kādai citai kultūras grupai.⁴

Jauni un neparasti atradumi tika iegūti 1938.—1940. g. izrakumos Sārnates purvā, kurus ne hronoloģiski, ne arī pēc kultūras piederības nevarēja ierindot līdz šim pazīstamajā neolīta materiālā. Trauku profils, dibena veidojums un skopais rotājums it kā atgādināja Rietumbaltijas vēlā mezolīta kekenmedingu keramiku, kamēr skulpturāliem veidojumiem saskatīja paralēles Urālos. Materiāla publikācijā E. Šturms atzīmē, ka šīs kultūras orientāciju (uz rietumiem vai austrumiem) un etnisko piederību varēs atrisināt tikai turpmākie pētījumi,⁵ tomēr jau 1948. g. atzīst, ka Kurzemes rietumu krastā pie Sārnates ir atklāta kāda līdz šim nepazīstama kultūra.⁶

Padomju Baltijā, izvērtoties sistemātiskiem akmens laikmeta pētījumiem, igauņu arheologs L. Jānitss, balstoties uz stratigrāfiskiem novērojumiem Narvas apmetnē,⁷ atklāja jaunu, t. s. Narvas tipa keramiku, kas hronoloģiski ir agrāka par ķemmes keramiku, un 1958. g. tās pašas kultūras tīru kompleksu Igaunijas dienvidaustrumos Kēpas apmetnē.⁸

Arī Latvijas teritorijā 60. gadu pirmajā pusē izpētot Piestiņas un Osas apmetnes, F. Zagorskis vairs nevarēja ietilpināt atrasto keramiku agrākajās gru-

pās, bet izdalīja «Piestiņas» tipa keramiku, kuru datē ar neolīta vidu, un «Osas» tipa keramiku, kuru saista ar t. s. Narvas tipa keramiku, ar to nodalot agrā neolīta kultūras grupu Austrumlatvijā.⁹

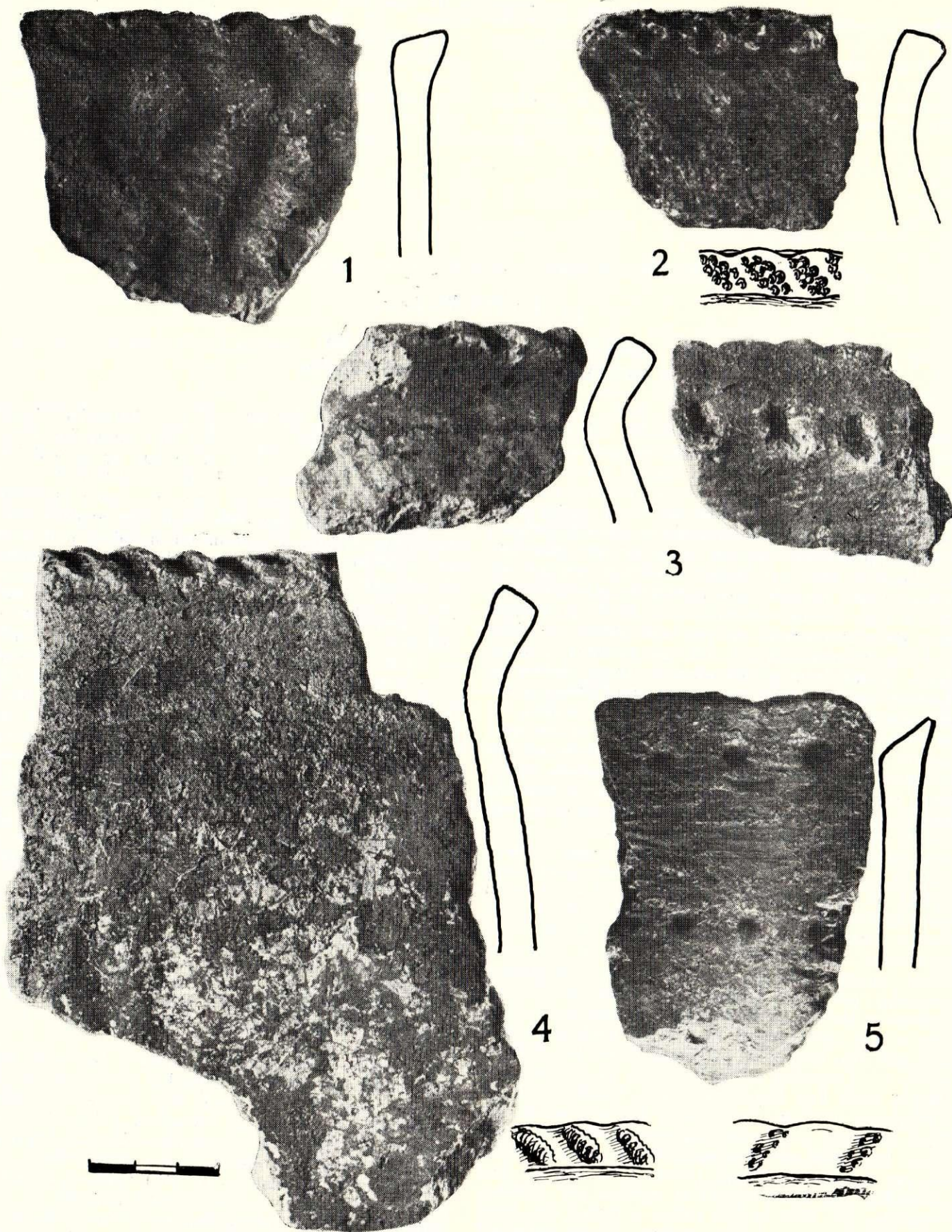
1949.—1959. g. izrakumi Sārnates purva apmetnē un iegūtā īpatnējā materiāla vispusīga analīze (datēšanā izmantojot arī dabzinātņu metodes) ļāva precizēt apmetnes hronoloģiju un kultūras piederību, līdz ar to izdalīt arī īpašu Rietumlatvijas agrā neolīta kultūras grupu¹⁰ ar ļoti spilgtām iezīmēm, sevišķi keramikā, pavardu un celtnu konstrukcijā u. c.

Līdzās Sārnates tipa mītnēm tika atklātas 15 mītnes ar tīru ķemmes-bedrīšu keramikas kompleksu (3. g. t. p. m. ē. otrā puse), kas pamatos atšķīrās no Sārnates tipa mītnēm gan ar atradumiem, gan uzbūvi. Tas ļāva precizēt Sārnates tipa mītnu un ķemmes keramikas mītnu savstarpējās attiecības un noskaidrot to vietu neolīta kultūru vidū. Īpatnības tika atklātas arī atsevišķo (pavisam atsegtas 25 mītnes) Sārnates tipa mītnu materiālā, konstatējot vismaz divas attīstības fāzes, kuras tomēr vieno kopīgas pazīmes, kopīgi elementi, sevišķi trauku ornamentā, kuri vijas cauri visā šīs kultūras grupas pastāvēšanas laikā. Pirmās fāzes (A, F, J, K, N, T, X, Y, Z) mītnēm (3. g. t. p. m. ē. pirmā puse vai vidus) raksturīgi trauki ar liektām vai taisnām iemalām, kamēr otrās fāzes (3. g. t. otrā puse) mītnu (I, M, R, D, E, P, W) traukiem parādās slīpas iemalas ar uzbiezinājumu vai atkāpi iekšpusē un daži jauni rotājuma elementi (stabiņi, smalkie zobiņi). Dažas īpatnības vērojamas arī L, S un citu mītnu keramikā.

Šī raksta nolūks mēģināt saskatīt Sārnates tipa iezīmes arī citu neolīta pieminekļu materiālā, sevišķi Rietumlatvijā, kur jau agrāk bija konstatētas dažas savādības. Šim nolūkam izmantota galvenokārt keramika, kas vislabāk atspoguļo attiecīgās kopienas vai kultūras grupas īpatnības un radniecību.

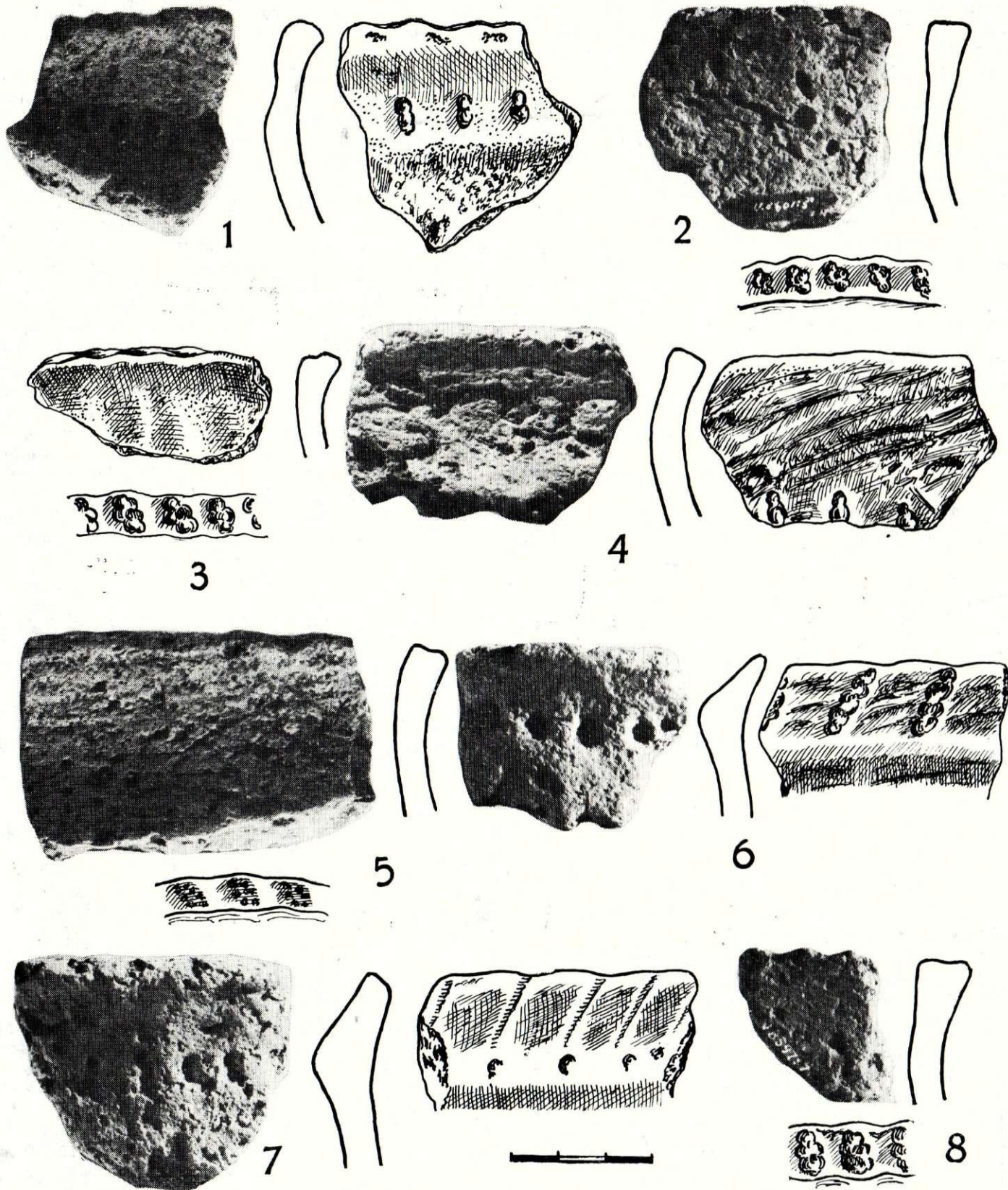
Sārnates tipa keramiku (I. att.) raksturo divējāda veida trauki: apaļi, dažāda lieluma (līdz 50 cm diametrā) trauki un ovālas bļodiņas. Visi trauki gatavoti no zilā purva māla ar augu daļu vai sasmalcinātu gliemežvāku piejaukumu, kas laika gaitā iznīcis, atstājot plaisas. Tāpēc tagad visa Sārnates tipa

1. att. Sārnotes tipa keramika. Sārnotes purva apmetne.
 1-4 — ar viļņotu virsmu; 5 — ar bedrīšu rotājumu. 1 — CVVM 63416 : 287; 2 — CVVM 65252 : 157; 3 — CVVM 63416 : 430; 4 — CVVM 65469 : 76a; 5 — CVVM 65242 : 22.

2. att. Sārnotes tipa keramika. Lejascisku apmetne.

1, 5 — A 8601 : 5; 2 — A 8606 : 3; 3 — A 8596 : 8; 4 — A 8596 : 9; 6 — A 8596 : 9; 7 — A 8597 : 1; 8 — A 8597 : 7.

keramika ir poraina. Dažreiz trauka iekšpuse un ārpusē klāta ar melnu apvārijuma kārtu. Trauka virsma iekšpusē un ārpusē parasti švīkota.

Apaljie trauki ir ar smailu dibenu un profilētām vai taisnām iemalām, pie kam iemalu biežums līdzinās trauka sienu biežumam. Rotājums skops, dažkārt tā pilnīgi trūkst, vai arī tas novietots trauku augšmalā, bet trauku iemalas vienmēr rotātas ar mezglveida vai pītas auklas iespaidumiem. Ornamenta elementi bez minētajiem ir bedrītes, gan lielas, gan mazas, seklas un vāji iespiestas, retāk — nagu svītras. Sastopami arī urbumi. Sevišķi raksturīga ir keramika ar viļņoto virsmu. Viļņojums radies, gludinot ar pirkstiem trauka virsmu vēl nesacietējušā stāvoklī.

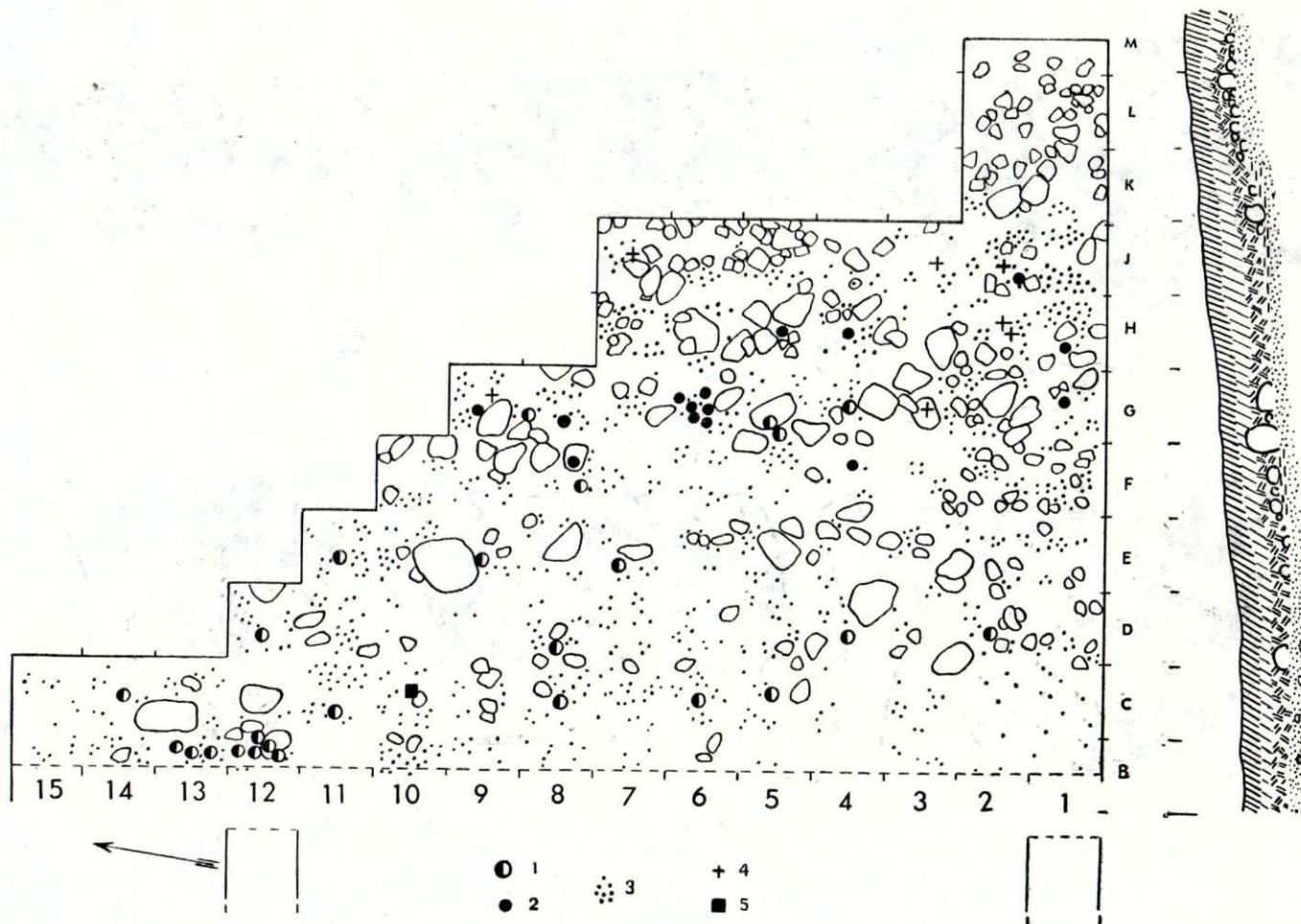
Arī ovālo bļodiņu malas rotātas ar līdzīgiem auklas vai mezglveida iespaidumiem.

Pārskatot Latvijas neolīta materiālu, keramiku ar līdzīgām iezīmēm var saskatīt arī dažās citās apmetnēs, kā Lejasciskās, Purciemā u. c.

Lejascisku apmetne atrodas Dobeles rajonā, Zeburus ezera ziemeļrietumu galā, pārpurvota ezera liča austrumu krastā, apmēram 60 m no tagadējā ezera.¹¹ Tur 1930. g. gar novadgrāvju austrumu malu E. Sturms izpētīja 99 m² lielu laukumu ar stratigrāfiski vienveidīgu kultūras slāni. Laukumā uz smil-

šainas pamatzemes atradās bez noteiktas kārtības lieli akmeņi (3. att.). Senlietas izkaisītas puslīdz vienmērīgi visā atsegtajā laukumā, kamēr dzīvnieku kauli atrasti galvenokārt laukuma rietumu daļā tuvāk grāvim, kaut gan 3 m uz rietumiem no tā kaulu vairs nebija. Trauku lauska bija atrodamas visā laukumā un dažās vietās gulēja ligzdveidā, to trūka vienīgi pašā piekalnē uz austrumiem no akmeņiem un rietumiem no grāvja.

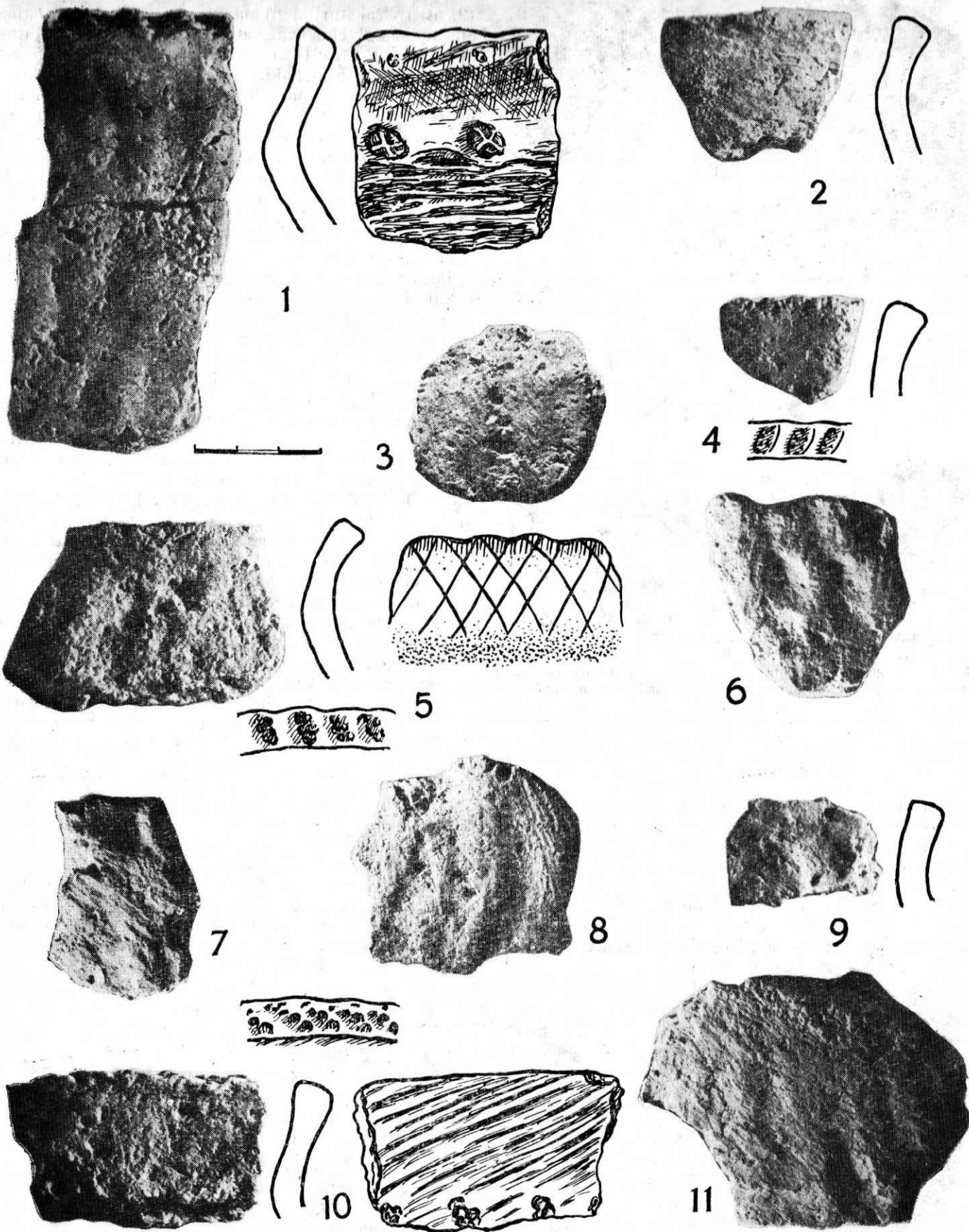
Lejasciskās kopskaitā atrastas 5360¹² lauskas; lielākā to daļa ir sīkas, apdrupušas, porainas drumslas. Apmēram 90% visas keramikas ir bez rotājuma. No rotātajām lauskām lielākā daļa ir malu gabali. Tas norāda, ka trauki bijuši rotāti tikai augšmalā. Trauku malu biežums parasti līdzinās sienu biežumam, dažreiz malas arī abpusīgi paplašinātas un pret iekšpusi slīpas. Dominē keramika ar bedrīšu un svītru vai stabiņu rotājumu, sastopami arī urbumi. Izšķirami vairāki keramikas tipi, kas pārstāv dažādas neolīta kultūras grupas. No visa rotāto lausku skaita 0,37% pieder pie pazīstamās ķemmes-bedrīšu keramikas ar tipisko ķemmes zobīņu un bedrīšu rotājumu un pārsvarā ar smalku zvīrgzdu piejaukumu¹³ mālam. Ķemmes keramikai pieskaitāma arī daļa bedrīšu keramikas lausku, kas pēc ornamenta stila un izpildījuma, kā arī pēc māla masas sastāva iederas

3. att. Dažādu tipu keramika Lejascisku apmetnē (atzīmētas tikai keramikas atrašanās vietas).

1 — Sārnatē tipa keramika; 2 — ķemmes-bedrīšu keramika; 3 — nenosakāmas sīkas lauskas; 4 — lodveida amforu keramika; 5 — auklas keramika.

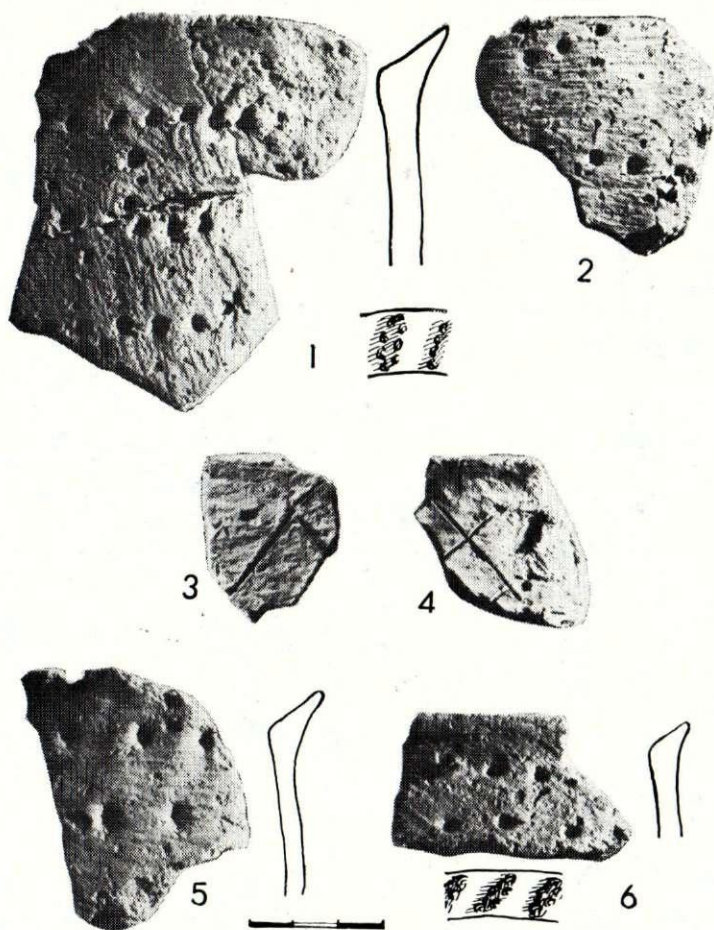

4. att. Sārņates tipa viļņotā keramika. Purciema C mitne.

1 — A 10079 : 75; 2 — A 10079 : 76; 3 — A 10079 : 93; 4 — A 10079 : 4; 5 — A 9123 : 15; 6 — A 10079 : 36; 7 — A 10079 : 10; 8 — 10079 : 1; 9 — A 10079 : 4; 10 — A 10079 : 75; 11 — A 10079 : 1.

5. att. Sārnotes tipa keramika ar bedrišu un lineāro rotājumu (attīstības otrā fāze). Purciema apmetnes C mītne.

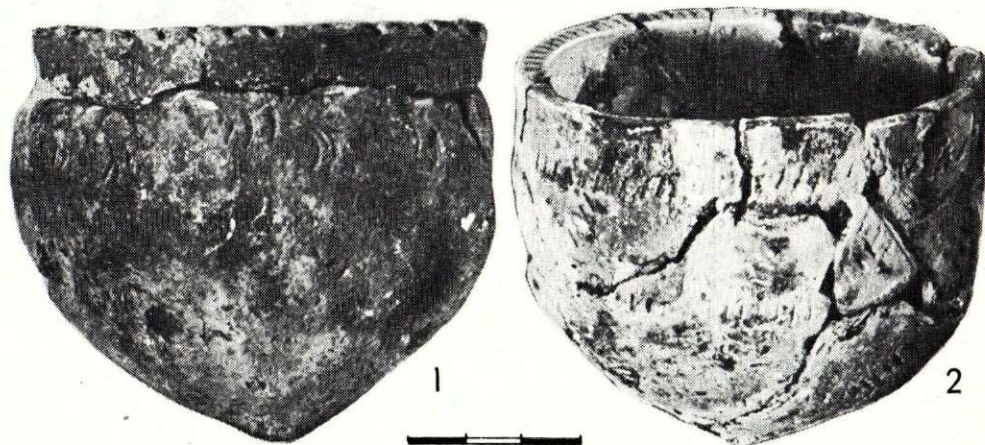
1 — A 10079 : 122; 2 — A 10079 : 15; 3 — A 10079 : 72; 4 — A 10079 : 71;
5 — A 10079 : 88; 6 — A 10079 : 6.

šai grupā.¹⁴ Bez tam Lejascīsku apmetnes keramikā vērojamas arī lodveida amforu kultūras ietekmes.¹⁵ Sevišķi raksturīgas ir dažas lauskas ar īsu, ieraktu kaklu, kā arī t. s. svītru ornamenti, kas Lejascīskās tik kuplā skaitā pārstāvēti pirmo reizi.

Pārskatot Lejascīsku keramiku, starp lielākiem lausku gabaliem, sevišķi iemalām, var atrast Sārnotes tipa keramikai radniecīgas keramikas lauskas

(2. att.). Raksturīga to pazīme ir profilētās iemalas un ar mezglveida vai citiem iespaidumiem rotātās apmales (2. att. : 1—5, 8) un līdzīgi iespaidumi arī trauku iekšpusē uz kakla liekuma (2. att. : 1, 4). Dažreiz arī ārpusē kakla rajonā sastopamas neregulāras bedrītes (2. att. : 1).¹⁶ Visas šī veida lauskas ir porainas. Kaut gan tās stipri izdēdējušas, tomēr uz vienas daļas vēl saskatāms vājš švīkojums trauku ār- un iekšpusē. Uz dažām lauskām saskatāms arī Sārnotei tipiskais viļņojums (2. att. : 3, 8). Daļa lausku ir mazliet blīvākas, ar vāji saskatāmu rotājumu uz apmales, tomēr pēc stila arī tās būtu pieskaitāmas Sārnotes tipa keramikai (2. att. : 5). Daļu Lejascīsku apmetnes lausku varētu uzskatīt arī par radniecīgām Sārnotes tipa otrās fāzes keramikai. Tām raksturīgas platas, iekšpusē slīpas, dažreiz nedaudz uzbiezinātas iemalas ar pītas auklas iespaidumiem un mezglu vai bedrišu rotājumu ārpusē (2. att. : 6, 7).¹⁷ Tās atgādina Sārnotes L mītnes lauskas.¹⁸ Tāpat daļu lausku ar apaļu bedrišu rotājumu varētu uzskatīt par radniecīgām Sārnotes keramikai. Starp lauskām ir vismaz trīs trauku smailo dibenu fragmenti ar švīkotu virsmu.¹⁹ Tātad trauki bijuši ar smailu dibenu. Tomēr lielākā daļa keramikas ir ļoti izdēdējusi un sabirzusi sīkos gabalos, kurus vairs droši nevar pieskaitīt pie kādas noteiktas keramikas grupas. Precīzēt atsevišķu tipu izplatību atsegtajā izrakumu laukumā apgrūtinā liels nenosakāmo lausku skaits. Sārnotes tipa keramika it kā grupējas laukuma rietumu daļā (kvadrātos B—G₁₋₁₄) tuvāk senajam ezeram līcim (3. att.). Pēc izrakumu laikā izdarītajām atzīmēm atradumu atrašanās dziļums vispār ir 50—75 cm, Sārnotes tipa keramikas atrašanās dziļums aptuveni 55—65 cm.

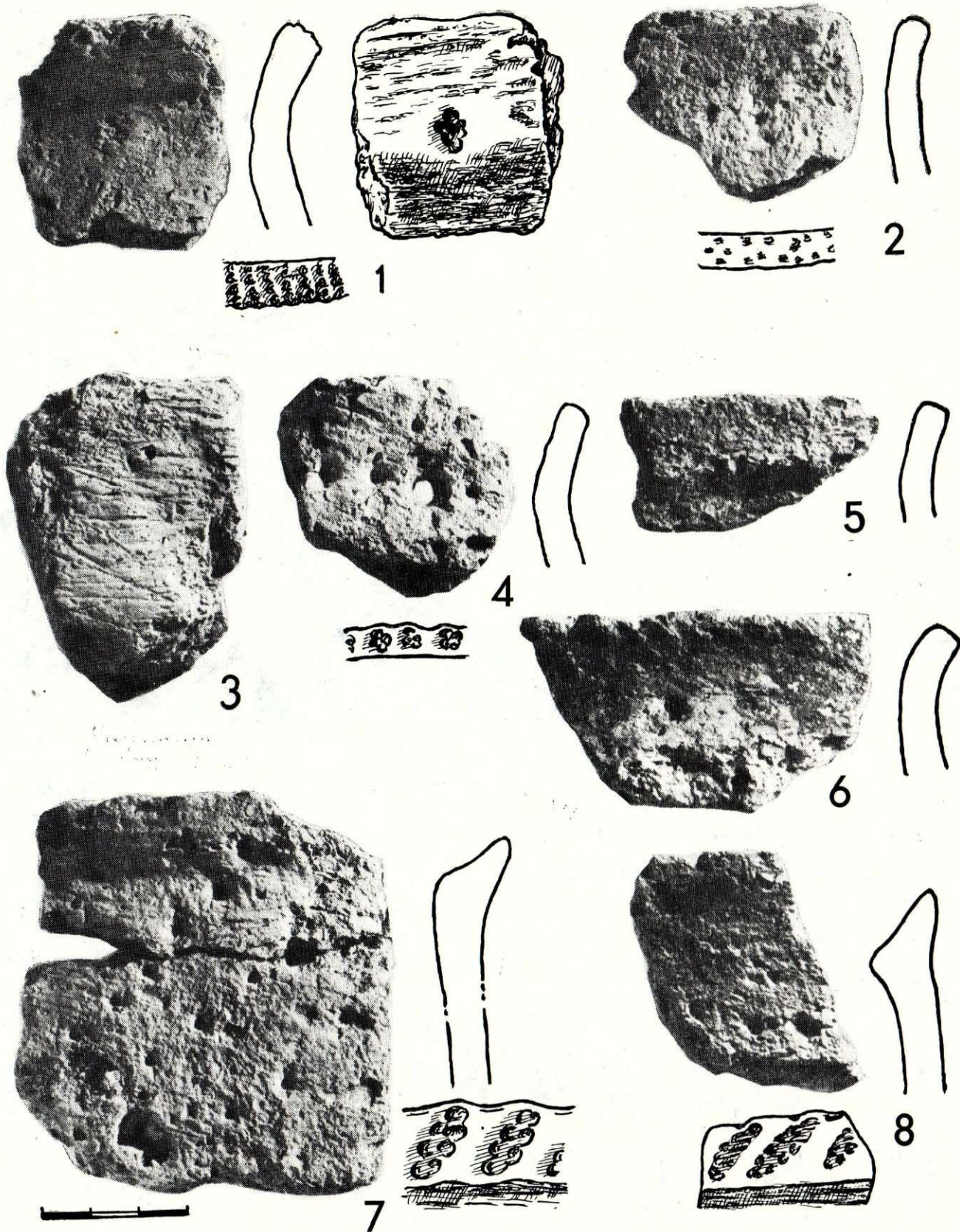
Purciema neolīta apmetne atrodas Rīgas jūras līča piekrastes kāpās, apmēram 0,3—0,6 km no tā.²⁰ Te Pilsupes abos krastos E. Šturms izpētīja septiņas atsevišķas mītņu vietas (A, B, C, D, E, F, G). No tām E mītne un D mītne 1938. g. paplašinājumā atrada tipiskās ķemmes-bedrišu keramikas tīru kompleksu.²¹ Pārējās mītnes deva jauna tipa materiālu, kas atbilst Sārnotes tipa keramikai un pārstāv to pašu neolīta kultūras grupu, ko Sārnote (10. att.). Sevišķi raksturīga ir C mītne, kas ierīkota 6 m platā un 1,3 m dziļā kāpu bedrē, virs kuras vēlāk vājš sadzinis 1,6 m augstu smilšu kāpu. Kultūras slāņa biezums šai mītņē 1,2—1,3 m ar stipri izlocītu apakšējo

6. att. Māla trauciņi.

1 — Sārnotes purva apmetne, N mītne, CVVM 65469 : 36; 2 — Purciema C mītne, A 10079 : 109.

7. att. Särnates tipa keramika. Siliņupes apmetne.

1 — A 11399 : 9; 2 — A 11399 : 9; 3-6 — A 11399 : 9; 7 — A 11385 : 13; 8 — A 11399 : 24.

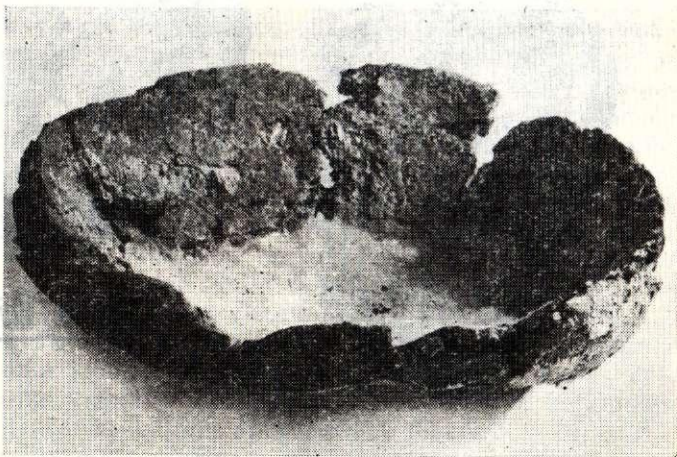
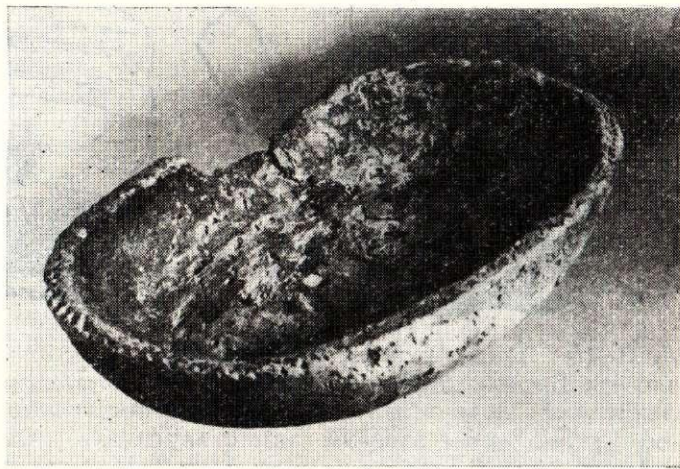
liniju. Starp kultūras slāņa augšējo un apakšējo horizontu konstatēts starpslānis bez atradumiem. C mītnē iegūts ap 3400 māla lausku no dažāda lieluma traukiem, daļēji ar S veidā liektām malām. Lauskas porainas, ļoti sikas, sadrupušas. Ar Sārnates keramiku analoga ir Purciema C mītnē atrastā viļņotā keramika (4. att.: 1—11).²² Trauku malas tāpat rotātas ar mezglu vai pītas auklas iespaidumiem (4. att.: 1, 2, 4, 5, 10). Tas pats motīvs novietots kakla iekšpusē (4. att.: 1, 10).²³ Viļņotiem traukiem iekšpusē uz iemalas dažreiz sastopams arī lineārs rotājums (4. att.: 4).²⁴ Arī Purciema bedrīšu keramikai ar švikotu virsmu un iekšpusē slīpu, it kā uz āru izstieptu iemalu (5. att.: 1, 2, 5, 6)²⁵ tuvākas paralēles rodams Sārnates tipa otrās fāzes keramikā, sevišķi I un M mītnēs.²⁶ Arī lineārais rotājums (5. att.: 3, 4) atrodams uz Sārnates F, A, Z mītņu keramikas.²⁷ Kopēja iezīme ir pītās auklas rotājums uz platās, slīpās iemalas.

Ar zināmu ticamību Sārnates tipam varētu pieskaitīt arī mazo Purciema C mītnes trauciņu (6. att.: 2), kura forma atgādina Sārnates taisnsienu traukus. Tas rotāts ar sīku C veida iespaidumu joslām, kas atgādina ar nagu iespiestas svītras. Šis rotājuma elements retumis sastopams arī Sārnatē (6. att.: 1),²⁸ Lejascīskās, Siliņupē, bet sevišķi bieži — bij. Austrumprūsijā, Cedmaras apmetnē.

Purciema C mītnes austrumu daļā atrastas arī dažas drūpošas lauskas ar smalkas grants piejaukumu mālam,²⁹ kas pēc sastāva it kā atgādina Sārnates N un S mītņu drūpošo keramiku, bet rotājuma veidā ar apaļu bedrīšu un svītru pārmaiņus joslām jūtama ķemmes keramikas ietekme. Sārnates tipa keramika atrasta arī Purciema D mītnē,³⁰ tāpat A, B, F, G mītņu keramikā³¹ atbilst C mītnes resp. Sārnates tipa keramikai. Starp lauskām liels vairums sāngabalu ar švikotu vai viļņotu virsmu.

Trešā apmetne atrodas Lapmežciemā, mazās Siliņupītes kreisajā krastā, apmēram 0,7 km no Rīgas jūras līča piekrastes un ap 10 km uz ziemeļrietumiem no Slokas. Seit 1954. g. autore vadībā izdarīja pārbaudes izrakumus,³² atsedzot 23 m² lielu laukumu,³³ kur atrada 121 kaula, akmens un dzintara senlietu un porainu, ļoti drūpošu keramiku. Ornamenti gan drīz vienmēr sedz trauku iemalu un bieži arī augšdaļu. Ornamenta galvenie elementi — seklas, reti izvietotas un vāji iespiestas dažādas bedrītes, līnijas, vadziņas, aptītā aukla. Sārnates tipa keramiku atgādina profilētās iemalas, virsmas švikojums, ornamentēšanas paņēmieni. Līdzīgi Sārnates keramikai dažas lauskas ir ar viļņotu virsmu (7. att.: 1—3, 6) un īpatnēji, ar sīkiem, nenosakāma veida iespaidumiem rotātu iemalu (7. att.: 1, 2). Tām līdzīgs malu rotājums ir dažām Sārnates J un A mītņu lauskām.³⁴ Arī paņēmieni rotāt traukus profilētā kakla iekšpusē ar mezglveida iespaidumiem, tāpat mezglu un pītās auklas iespaidumi uz trauku iemalām (7. att.: 4, 5) ir raksturīga Sārnates tipa keramikas pazīme. Dažas Siliņupes lauskas ar izkaisītām, sīkām, it kā iebadītām bedrītēm (7. att.: 7, 8) atgādina Sārnates T mītnes lauskas,³⁵ tikai Siliņupes lausku iemalas iekšpusē ir slīpas un mazliet uzbiezinātas. Iemalu rotājums tāpat līdzīgs Sārnates, sevišķi L mītnes keramikai.³⁶

Siliņupes apmetnē atrasta viena ovāla bļodiņa

8. att. Māla bļodiņas.

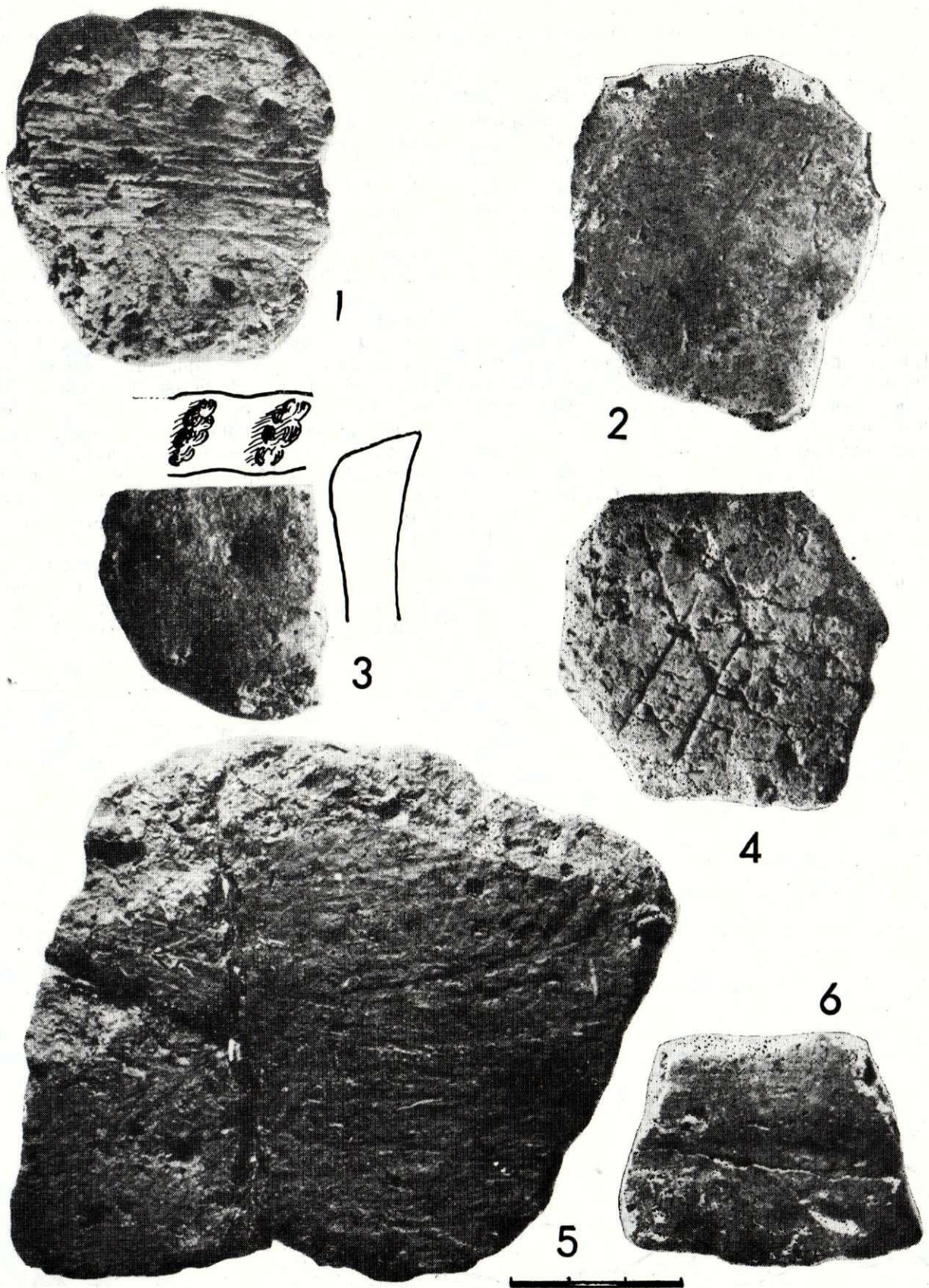
1 — Sārnates purva apmetnes K mītne, GVVM 65242 : 87; 2 — Siliņupes apmetne, A 11399 : 45.

(8. att.: 2) un otras bļodiņas fragments. No Sārnates bļodiņām (8. att.: 1) tā atšķiras ar malas veidojumu. Siliņupes bļodiņai malas ir plānākas par sienām, apmale noapaļota, bez rotājuma.

Ceturrtā apmetne atklāta 1969. g. Rīgas rajonā pie Romu-Kalniņu mājām, starp Lielupi un Babītes ezeru, iekšzemes kāpas dienvidu nogāzē. Senatnē tā atradusies jūras lagūnas³⁷ ziemeļu krastā. 1970. g. pavasarī tur veikti nelieli pārbaudes izrakumi autore vadībā.³⁸ Apmetnes ziemeļu daļā atrada ķemmes-bedrīšu keramiku, bet dienvidu daļā (zemiņē) zem sterila vēlāka kūdras slāņa 60—80 cm dziļumā atklāja tīru kompleksu ar porainu keramiku (9. att.), kas atgādina Sārnates tipa keramiku. Lauskas bija ļoti drūpošas, ar švikotu virsmu, melnas un, šķiet, tāpat kā Sārnates keramika, gatavotas no zilā purva māla. Uz dažām bija bedrīšu rotājums (9. att.: 1). Dažas lauskas, kas atradās pavarda tuvumā pelnos, bija gaišākas (9. att.: 1, 4). Uz vienas no lauskām bija lineārs rotājums (9. att.: 4), kas atgādina Sārnates G un A mītņu lineāro rotājumu,³⁹ tāpat pītās auklas iespaidumi uz trauka iemalas (9. att.: 3).

Tālāk austrumu virzienā autorei pagaidām nav izdevies konstatēt drošu Sārnates tipa keramiku ar

9. att. Sārnotes tipa keramika. Romu-Kalniņu apmetne. A 12136 : 35.

raksturīgo pītas auklas rotājumu. Kāda poraina Ičas sēkļa lauska ir it kā ar pītas auklas motīvu uz iemalas un neregulārām bedrītēm ārpusē un iekšpusē uz kakla.⁴⁰ Tās virsmu sedz parupjš švīkojums, kas vietām it kā pāriet tekstilos iespaidumos. Kāda cita lauska ar bedrišu rotājumu, malas uzbiezinājumu iekšpusē un pītas auklas motīvu uz apmales atrodamā starp Kreiču apmetnes lauskām.⁴¹ Ja vispār šīs lauskas būtu piešķiramas Sārnates tipam, tad tās varētu saistīt ar Sārnates tipa keramikas beigu fāzi.

Sārnates ovālajām māla bļodiņām radniecīga Dvīetes apmetnes bļodiņa ar plānām, gludām malām.⁴² Pēc formas tā atbilst Siliņupes bļodiņai. Vairākas rotātas bļodiņas atrastas arī Osas apmetnē⁴³ un tāpat liecina par sakariem ar Rietumbaltijas kultūras grupu. Pārējā Osas tipa keramika atšķirībā no Sārnates tipa keramikas darināta no blīvākas māla masas, virsmas švīkojums ir smalkāks, trauku formā dominē noapaļotas, nerotātas iemalas, koniski dibeni, citāds rotājums.

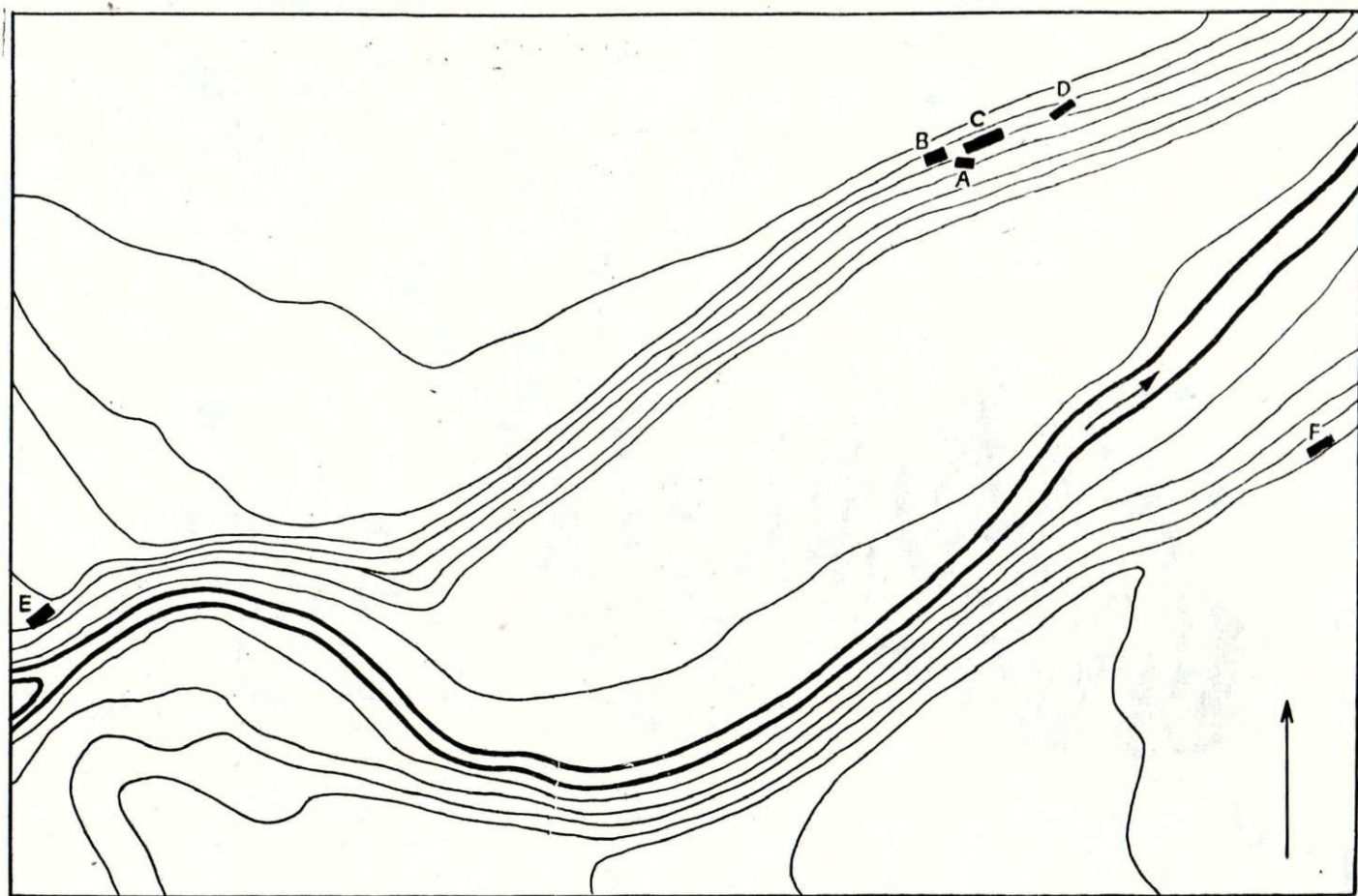
Pārējais materiāls nav tik tipisks un ir grūtāk salīdzināms. Sārnates tipa mītnēs, kā Sārnatē, tā Purciemā un pagaidām arī Romu-Kalniņū apmetnē, gandrīz nav saglabāties kauls un krama rīki atrasti pavisam nelielā skaitā, kamēr koka priekšmeti saglabājušies vienīgi Sārnatē.

Nedaudzie krama rīki un samērā lielais krama šķembu skaits darināti no ļoti vienkārša pelēcīga krama šķirnes ar matētu virsmu plīsuma vietās. Lī-

dzīgs krams 1939. g. iegūts Pāvilstas kāpu apmetnē P. Stepiņa pārbaudes izrakumos. Tur nelielā platībā savāca ļoti daudz šķembu un tikai dažus rīkus.⁴⁴ Pēdējie, iespējams, ir no agrāka perioda. Visās aplūkotajās apmetnēs iegūts gan apstrādāts, gan neapstrādāts dzintars. Dominē vienas un tās pašas Baltijas jūras piekrastei īpatnējās formas — piekariņi un pogas.⁴⁵

Tātad visās līdz šim atklātajās Rietumlatvijas apmetnēs⁴⁶ var atrast Sārnates tipa atradumiem līdzīgas senlietas.

Minētās apmetnes, izņemot Lejascīskas apmetni, atrodas Baltijas jūras vai seno jūras lagūnu krastos. Pēc novietnes tās tagad ir purva (Sārnate, Romi-Kalniņi) un kāpu (Purciems, Siliņupe) apmetnes. Visbagātāko un raksturīgāko agrā neolīta materiālu devusi Sārnates purva apmetne, jo purva apstākļos tur saglabājušies tādi lieliski un daudzveidīgi koka priekšmeti un celtnu paliekas, kādi sauszemes apmetnēs aizgājuši bojā. Līdzīgs materiāls, sevišķi keramika, iegūts Purciema apmetnē, kas atrodas Pilsupes krastā, kāpās, apmēram 12 m virs tagadējā jūras līmeņa. Senatnē arī tā atradusies jūras lagūnas krastā, jo toreiz jūras līmenis bijis augstāks. Kā Sārnatē, tā Purciemā atsegta vairākas atsevišķas mītnu vietas (10. att.). Lejascīsku apmetne ierīkota uz smilšu pamatzemes sena ūdens baseina krastā. Spriežot pēc materiāla, visas šīs apmetnes pārstāv vienu kultūras grupu, varbūt dažādās attīstības fāzēs.

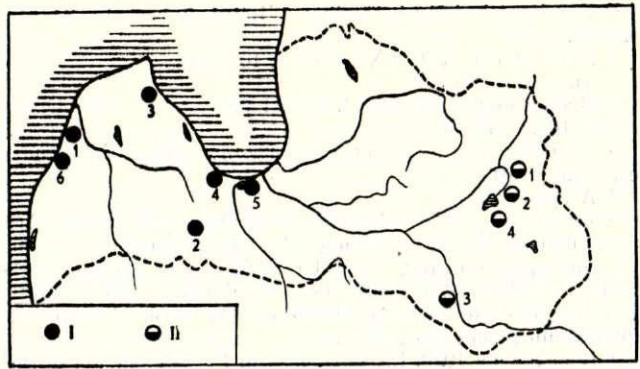
10. att. Purciema apmetnes situācijas plāns.

Minētajās vietās, izņemot Siliņupi, atrasta ķemmes keramika. Lejascīsku apmetnē atsevišķie keramikas tipi stratigrāfiski nav nošķirami, tāpēc šeit Sārnates tipa keramika atrasta kopā ar pārējiem tiptiem. Sārnatē ķemmes keramika iegūta pilnīgi atsevišķās mītņu vietās, kas atšķiras no Sārnates tipa mītnēm kā pēc uzbūves, tā arī pēc atradumu kompleksa. Līdzīgs stāvoklis ir Purciemā. Tāpat Romu-Kalniņu apmetnē Sārnates tipa keramiku atrada zemienē, tuvāk senajam ūdens baseinam, bet ķemmes keramiku — piekalnē. Visās vietās tā pārstāvēta nelielā skaitā, turklāt kā tipiskā, ģeometriskā ķemmes keramika, kuras vēlākās attīstības pakāpes pagaidām nav izsekojamas, vismaz Rietumlatvijā ne. Tas liecina, ka ķemmes keramikas pārstāvji, kas šeit ieradusies apmēram 3. g. t. p. m. ē. vidū, nākdami no ziemeļaustrumiem gar Baltijas jūras piekrasti, apmetušies un kādu laiku dzīvojuši agrākajiem iedzīvotājiem kaimiņos, bet ātri asimilējušies, protams, atstājot savas pēdas vietējās kultūras materiālā.

Visās apskatītajās apmetnēs konstatētas arī auklas keramikas un laivas cirvju kultūras pēdas. Šī kultūra Latvijas teritorijā parādījās ap 2000. gadu p. m. ē. Sārnates purva apmetnē to pārstāv keramika un agrinā tipa laivasveida cirvis,⁴⁷ kas atrasti kultūras slāņa virspusē un, šķiet, nav tieši saistāmi ar pārējo Sārnates tipa mītņu materiālu. Dažas lauskas ar skujiņas ornamentu atrastas Purciema C mītnē starp kultūras slāņa augšējo un apakšējo horizontu.⁴⁸ Viena sika lauska ar auklas rotājumu iegūta Lejascīskās, bez tam tur pārstāvēta lodveida amforu kultūra.⁴⁹ Arī Pāvilostā atrasta viena lauska ar valnīti un pirkstu iespaidumiem uz tā.⁵⁰ Šādi trauki raksturogi auklas keramikas kultūrai Kuršu kāpās.⁵¹

Hronoloģiski Sārnates tipa mītnes un Purciema C mītne ir vienlaicīgas. Abās apmetnēs konstatējamas divas attīstības fāzes, no kurām pirmā (senākā) attiecas uz 3. g. t. p. m. ē. pirmo pusi vai vidu, kamēr otrā (vēlākā) pieder 3. g. t. p. m. ē. otrajai pusei. Purciema atsevišķo mītņu dažāda augstums virs jūras līmeņa (10. att.) tāpat vedina domāt, ka kāpas

11. att. Neolīta apmetnes ar Sārnates tipa (I) un Osas tipa (II) atradumiem Latvijā.

I — 1 — Sārnates apmetne; 2 — Lejascīskas; 3 — Purciems; 4 — Siliņupe; 5 — Romi-Kalniņi; 6 — Pāvilosta. II — 1 — Osa; 2 — Iča; 3 — Dviete; 4 — Zvejsalas.

apdzīvotas vairākos paņēmienos (atkarībā no jūras līmeņa svārstībām). Savdabīgāks raksturs ir Lejascīsku un Siliņupes apmetnēm. Tur atrastās mazās harpūnas ar paplašināto pamatu pēc analogijām Latvijā un citur attiecināmas uz 3. g. t. p. m. ē. otro pusi vai beigām. Arī keramikas rotājums nav tik vienvēidīgs. Lejascīskās samērā daudz ir stabiņu rotājuma, kas vai nu pārņemts no auklas keramikas kultūras, vai arī tai pieder. Siliņupē sastopams apītās auklas rotājums. Šķiet, ka šīs apmetnes varētu pārstāvēt kādu vēlāku Rietumlatvijas agrā neolīta kultūras attīstības fāzi.

Atradumi rāda, ka Baltijas jūras piekrastē agrajā neolītā pastāv īpatnēja kultūra, kas tālāk attīstās vidējā neolītā. Tās pēdas saskatāmas vismaz Rietumlatvijas apmetnēs, sevišķi spilgti to pārstāv Sārnates purva apmetne.⁵² To, kādas attiecības pastāv starp Latvijas agrā neolīta rietumu grupu (Sārnates tips) un austrumu grupu (Osas tips), rādīs turpmākie pētījumi.

PARINDES

¹ X. A. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — Вопросы этнической истории эстонского народа. Сборник статей под редакцией X. A. Моора. Таллин, 1956, 63. lpp.; Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье реки Эмайгы. Таллин, 1959 (turpmāk — Л. Ю. Янитс. Поселения...), 354. lpp.

² Л. Ю. Янитс. Поселения... 343. lpp.; X. A. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, 9.—33. lpp.; L. Kilian. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.

³ E. Sturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrussee in Kurzeme. — CSAB, 420. lpp.

⁴ E. Sturms. Neolīta apmetne Dundagas Purciemā. — SM, 1937, 1, 52. lpp.

⁵ E. Sturms. Sārnates purva mītnes. — SM, 1940, 1, 60, 62. lpp.

⁶ E. Sturms. Die Moorsiedlungen im Ostbaltikum und Westsibirien. — Fornvännen, 1948, 5—6, 362. lpp.

⁷ Л. Ю. Янитс. Поселения... 94.—97., 122.—127. lpp.; III—V tab.

⁸ L. Jaanits. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetland. — Finskt Museum, LXXII, 1965, 12.—16. lpp.

⁹ Ф. А. Загорский. Ранний и развитый неолит в восточ-

ной части Латвии. Автореф. канд. дис. Рига, 1967, 12.—18., 26. lpp.

¹⁰ Ванкина, 1970.

¹¹ E. Sturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrussee in Kurzeme. 411.—422. lpp.

¹² Skaitis ņemts pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja inventāra grāmatām, A 8593—8606.

¹³ E. Sturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrussee in Kurzeme. 414. lpp.; I tab.: 1—5.

¹⁴ Turpat, 415. lpp.; I tab.: 6—11.

¹⁵ Turpat, I tab.: 12—14.

¹⁶ A 8596: 8, 9; 8597: 2, 7; 8598: 2, 4, 12; 8599: 7, 9, 11; 8600: 8; 8601: 3, 4, 5, 8; 8602: 5; 8603: 4.

¹⁷ A 8599: 7, 9; 8603: 2; 8606: 2 u. c.

¹⁸ CVVM 65243: 189, 195; Ванкина 1970. LXXVI tab.: b.

¹⁹ A 8602: 6, 7.

²⁰ E. Sturms. Neolīta apmetne Dundagas Purciemā. 46.—54. lpp.

²¹ Turpat, 4. att.; A 9125: 33; 10082: 1.

²² Purciema viļņotā keramika: A 9123: 15; 9158: 4; 10079: 2, 4, 10, 11, 22—24, 36, 40, 43, 70, 75, 76, 78, 96, 99; 10080: 2.

²³ Ванкина 1970. LIX tab.: 2, 4; LX tab.: 10.

²⁴ Turpat, LXIII tab.: 2, 3, 7.

- ²⁵ Purciema bedrīšu keramika: A 10079 : 5, 6, 8, 13, 23, 81, 88, 104, 122.
²⁶ Ванкина 1970. LXV tab. : 7, 10 u. c.
²⁷ Turpat, LXIII tab.
²⁸ Ванкина 1970. LXXI, LXXII tab.
²⁹ A 10079 : 13, 38.
³⁰ A 9158 : 4. E. Sturms. Neolīta apmetne Dundagas Purciemā. 8. att.
³¹ A 9123 : 15.
³² Izrakumu pārskats Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā. Atradumi: A 11385 un 11399.
³³ Siliņupes apmetnē, tāpat kā Purciema C mitnē, tika konstatēts saskalots starpslānis bez atradumiem starp kultūras slāņa augšējo un apakšējo horizontu. Tā noskaidrošanai būtu nepieciešami ģeoloģiski pētījumi.
³⁴ Ванкина 1970. LX tab. : 4, 8 un LXXVI tab. : 3, 8, 10, 12.
³⁵ Turpat, LXIV tab. : 2, 4.
³⁶ Turpat, LXXVI tab. : 36—38, 39.
³⁷ Э. Ф. Гринбергс. Позднеледниковая и послеледниковая история побережья Латвийской ССР. Рига, 1957, 48., 49. lpp.
³⁸ Materiāls Latvijas PSR Vēstures muzejā, A 12136 : 1—56.
³⁹ Ванкина 1970. LXIII tab. : 10; CVVM 63416 : 10, 343.
⁴⁰ A 10920 : 92.

- ⁴¹ VI 59 : 13.
⁴² L. Vanķina. Nozīmīgākās akmens laikmeta kolekcijas Latvijas PSR Vēstures muzejā. — Muzeji un pieminekļi. Rīga, 1970, 53. att. : 9; A 9637 : 54.
⁴³ F. Zagorskis. Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumdaļā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1973, 4, 56.—69. lpp., 1., 3. att.
⁴⁴ A 10446 : 2—60.
⁴⁵ Ванкина 1970. XLII—XLVII, LIII—LIV tab.
⁴⁶ Bez minētajām dažas lauskās atrastas arī Užavas upē pie Sises, dažas no tām ir tekstilās, bet pārējās pagaidām droši nav piešķiramas nevienai no zināmajām kultūras grupām.
⁴⁷ Ванкина 1970. LXXVIII tab.
⁴⁸ E. Sturms. Neolīta apmetne Dundagas Purciemā. 52. lpp.; 6. att. : a, b.
⁴⁹ E. Sturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrussee in Kurland. 416. lpp.; IV tab. : 11.
⁵⁰ A 10446 : 1.
⁵¹ W. Gaerte. Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Königsberg, 1927, 118., 119., 204., 205. att.
⁵² Raksts veltīts tikai Latvijas pieminekļu apskatam, bet Sarnates tipa keramikai radniecīga zināma arī ārpus Latvijas robežām (Ellerbeka, Cedmara, Restervizena, Svetoja, Lona, Brabrana u. c.).

Л. Ванкина

НАХОДКИ САРНАТСКОГО ТИПА НА НЕОЛИТИЧЕСКИХ СТОЯНКАХ ЛАТВИИ

Резюме

Начиная с 1930 года значительно возросло количество материала из неолитических стоянок Латвии (Леясцискас, Пурциемс, Сарнате). Новый материал нельзя было отнести к известным культурам гребенчато-ямочной и шнуровой керамики.

Уже в последние десятилетия на территории Эстонии в стоянках Нарва и Кяэпа найдена новая, так называемая керамика нарвского типа, более древняя, чем типичная гребенчато-ямочная керамика, а в начале 60-х годов были обнаружены остатки той же культуры в восточной части Латвии на стоянке Оса (тип Осы).

В 1949—1959 годах на торфяниковой стоянке Сарнате были вскрыты остатки 25 жилищ сарнатского типа, а рядом 15 жилищ с чистым комплексом гребенчато-ямочной керамики. Анализ найденного материала (для датировки использованы методы естественного радиоуглеродного датирования) помог установить хронологию и культурную принадлежность стоянки, была выделена культурная группа раннего неолита в Западной Латвии (сарнатский тип) с яркими чертами своеобразия в керамике и в конструкции очагов и жилищ. Жилища сарнатского типа прошли две фазы развития. Посуда из жилищ первой фазы (первая половина и середина III тысячелетия до н. э.) имеет профилированные или прямые края, у керамики из жилищ второй фазы (вторая половина III тысячелетия до н. э.) появляются косые венчики с утолщением или уступом внутри. Вся керамика сарнатского типа пористая, со штрихованной поверхностью, конически-округлым дном и скупым орнаментом (малозаметные ямочки, сверления, оттиски витого шнура или узелков). Венчик всегда украшен оттисками узелков и грубого шнура. Особенно характерны горшки с волнистой

поверхностью (рис. 1) и овальные мисочки (рис. 8:1).

Керамика сарнатского типа найдена и на других неолитических стоянках Латвии. Одна из стоянок расположена на берегу оз. Зебрус около усадьбы Леясцискас, где исследованная в 1930 году площадь в 99 м² имеет однородный культурный слой (рис. 3). Здесь найдено 5360 плохо сохранившихся черепков гребенчато-ямочной, шаровидной и шнуровой керамики, представлена и керамика сарнатского типа (рис. 2). Последняя имеет профилированные края с узелковидными и иными оттисками на венчике (рис. 2:1—5,8), на шейке (рис. 2:1,4), иногда поверхность волнистая (рис. 2:3,8). С сарнатской керамикой второй фазы развития имеют сходство черепки с утолщением внутри венчика и орнаментом в виде отпечатка витого шнура (рис. 2:6,7).

Вторая стоянка — Пурциемс расположена на дюнах, примерно в 300—600 м от Рижского залива, где на берегах р. Пилсупе открыто 7 жилищ (рис. 10). В одном из них — жилище Е найдена типичная гребенчато-ямочная керамика, а в других жилищах обнаружена керамика нового типа, сходная с керамикой сарнатского типа. Особенно характерно жилище С, где обнаружено около 3400 черепков. Керамика с волнистой поверхностью и узелковидным и шнуровым орнаментом на венчике и внутренней стороне шейки (рис. 4:1—11) аналогична керамике из Сарнате. Встречается и линейный орнамент (рис. 4:5; рис. 5:3,4). Пурциемская керамика с ямочным орнаментом (рис. 5:1,2,5,6) имеет также параллели среди сарнатской керамики второй фазы. Общий признак — орнамент в виде отпечатка витого шнура на венчике. Параллели с сарнатским типом обнаруживает и керамика с ногтевидными

вдавнениями (рис. 6:1,2). Сходная керамика найдена и в других жилищах стоянки Пурциемс.

Третья стоянка расположена в Лапмежиемсе, на левом берегу р. Силиньупе, примерно в 0,7 км от Рижского залива и около 10 км от Слоки. В 1954 году там на раскопе в 23 м² найдена керамика плохой сохранности. Такие особенности, как профилированные края, штриховка поверхности, способ орнаментации, а также ее элементы — узелковидные оттиски внутри профилированной шейки, орнаментированные венчики (рис. 7:4,5), рассеянные ямочки (рис. 7:7,8), наличие среди сосудов овальных мисочек (рис. 8:2), сближают эту керамику с керамикой сарнатского типа. Некоторые черепки имеют волнистую поверхность (рис. 7:1—3,6).

Четвертая стоянка расположена около усадеб Роми и Калныни между оз. Бабите и р. Лиелупе. При контрольных раскопках в 1970 году здесь найдена керамика двух типов — гребенчато-ямочная и

сарнатского типа (рис. 9). На некоторых черепках были ямочки или линии, а также оттиски витого шнура на венчике.

Дальше к востоку орнамент витого шнура, типичный для сарнатской керамики, пока неизвестен. Овальные мисочки, найденные на стоянках Двиеге и Оса, отличаются от сарнатских мисочек деталями, но форма этой посуды свидетельствует о связях с западнобалтийской культурой раннего неолита.

Керамика сарнатского типа обнаружена пока на всех исследованных стоянках Западной Латвии. Это свидетельствует о том, что все стоянки принадлежат к одной культуре (рис. 11). Сходная керамика найдена также на некоторых стоянках вне территории Латвии.

Какие отношения существуют между западной группой раннего неолита Латвии (сарнатский тип) и восточной группой (тип Осы), покажут будущие исследования.

L. Vankina

FUNDE DER JÜNGEREN STEINZEIT VOM SÄRNATE-TYPUS AUF DEM TERRITORIUM LETTLANDS

Zusammenfassung

Schon seit 1930 häufte sich neues Material aus der jüngeren Steinzeit (Siedlungen von Lejasciskas, Purciems, Särnate), das nicht zu den schon bekannten Kulturen der Kamm- und Schnurkeramik gehörte.

In der Nachkriegszeit fand man in Estland in den Siedlungen von Narva und Kääpa eine neue Keramikart, eine frühere als die typische Kammkeramik, die sogenannte Narvak Keramik, und Anfang der 60er Jahre — Reste derselben Kultur in der Siedlung Osa, im östlichen Teil Lettlands (Osa-Typus).

In den Jahren 1949—1959, beim Fortsetzen der Ausgrabungen in der Moorsiedlung von Särnate, wurden 25 Wohnstellen vom Särnate-Typus und daneben 15 Wohnstellen mit Kamm- und Grübchenkeramik aufgedeckt. Die Analyse des geborgenen Materials (beim Datieren desselben wurden auch naturwissenschaftliche Methoden angewandt) erlaubte die Chronologie und Kulturzugehörigkeit dieser Siedlung zu präzisieren und demzufolge auch eine frühneolithische Kulturgruppe Westlettlands mit charakteristischen Merkmalen in der Keramik und Konstruktion der Herde und Bauten (Särnate-Typus) festzustellen. Auch unter den Wohnstellen vom Särnate-Typus wurden zwei Entwicklungsphasen festgestellt. Zur ersten Phase (erste Hälfte und Mitte des 3. Jahrtausends v. u. Z.) gehören Gefäße mit profilierten oder geraden Rändern, wogegen die Wohnstellen der zweiten Phase (zweite Hälfte des 3. Jahrtausends v. u. Z.) schräge Ränder mit Verdickung oder Profilierung innseitig aufweisen. Die ganze Keramik vom Särnate-Typus ist porös, mit geriffelter Oberfläche, spitzem Boden und ärmlicher Verzierung (flach eingedrückte Grübchen, Bohrungen, eingedrückte geflochtene Schnur- oder Knoten-

artige Verzierungen). Die Kanten der Gefäße sind immer mit eingedrückten Knoten oder groben Schnüren verziert (Abb. 1). Besonders charakteristisch ist die Keramik mit gewellter Oberfläche sowie die ovalen Tonschalen (Abb. 8:1).

Keramik vom Särnate-Typus wurde auch in anderen Siedlungen der jüngeren Steinzeit in Lettland geborgen. Eine dieser Siedlungen befindet sich am Ufer des Zebrus-Sees bei Lejasciskas, wo 1930 eine Fläche von 99 m² aufgedeckt wurde, die eine stratigraphisch einheitliche Kulturschicht aufweist (Abb. 3). In der Siedlung wurden im Ganzen 5360 schlecht erhaltene Tonscherben gefunden, und neben der Kamm- und Grübchenkeramik Kugelamphoren und Schnurkeramik, darunter auch Scherben vom Särnate-Typus (Abb. 2). Diese weisen profilierte Ränder mit knotenartigen u. a. Einkerbungen auf (Abb. 2:1—5, 8), manchmal auch eine gewellte Oberfläche (Abb. 2:3, 8). Die zweite Phase des Särnate-Typus vertreten die Scherben, die eine Verdickung der inneren Seite des Randes aufweisen und mit einer geflochtenen Schnur verziert sind (Abb. 2:6, 7).

Die zweite Siedlung befindet sich in den Dünen von Purciems, 300—600 m vom Rigaer Meerbusen entfernt, wo an den beiden Ufern des Flusses Pilsupe sieben einzelne Wohnstellen aufgedeckt wurden (Abb. 10). Dort wurde in der Wohnstelle E die typische Kamm- und Grübchenkeramik, in den übrigen Wohnstellen jedoch ein neuer Keramiktypus gefunden, der die gleiche Kulturgruppe wie Särnate vertritt. Besonders charakteristisch ist die Wohnstelle C, wo rund 3400 Scherben gefunden wurden. Analog mit der Särnate-Keramik ist hier die gewellte (Abb. 4:1—11), mit Knoten- und geflochtenen

Schnurverzierungen an den Rändern und an der Innenseite des Halses. Eine lineare Verzierung kommt gleichfalls vor (Abb. 4:5; Abb. 5:3, 4). Auch die Grübchenkeramik von Purciems weist Parallelen mit der Keramik vom Särnate-Typus zweiter Phase auf. Gemeinsam sind die Verzierungen durch Abdrücke einer gewundenen Schnur auf der Kante. Auch mit dem Fingernagel eingedrückte Striche weisen Parallelen mit dem Särnate-Typus auf (Abb. 6:1, 2). Ähnliche Keramik wurde in den übrigen Wohnstellen der Siedlung Purciems gefunden.

Die dritte Siedlung befindet sich in Lapmežciems, am linken Ufer der Siliņupe, etwa 0,7 km vom Rigaer Meerbusen und 10 km von Sloka. Im Jahre 1954 wurde dort auf einer 23 m² großen Fläche sehr schlecht erhaltene Keramik gefunden. Diese ist durch ihre profilierten Ränder, geriffelte Oberfläche, die Verzierungsart und ihre Elemente — knotenartige Eindrücke an der Innenseite des Halses, verzierte Kanten (Abb. 7:4, 5), verstreute Grübchen (Abb. 7:7, 8), ovale Schüsselchen (Abb. 8:2) — der Särnate-Keramik ähnlich. Etliche Scherben weisen auch eine gewellte Oberfläche auf (Abb. 7:1—3,6).

Die vierte Siedlung befindet sich neben den Gesinden Romi und Kalniņi zwischen dem Babītes-See

und Lielupe. Bei Prüfungsausgrabungen fand man dort zwei verschiedene Keramiken — vom Kamm und Grübchen- und Särnate-Typus (Abb. 9). Manche Scherben hatten Grübchen- oder lineare Verzierungen, dergleichen Verzierungen mit geflochtener Schnur auf den Kanten.

Weiter östlich wurden vorläufig keine für Särnate typische Verzierungen (mit geflochtener Schnur) festgestellt. Ovale Schüsselchen wurden in den Siedlungen Dviete und Osa geborgen. Die Einzelheiten ihrer Form weichen von den Särnate-Schüsselchen ab, trotzdem zeugt die Art dieser Gefäße von Verbindungen mit der westbaltischen Kulturgruppe der jüngeren Steinzeit.

Die Keramik vom Särnate-Typus ist in allen bisher erörterten Siedlungen Westlettlands gefunden worden, was beweist, daß sie alle einer Kulturgruppe angehören (Abb. 11). Eine verwandte Keramik wurde auch in mehreren Siedlungen außerhalb des Territoriums Lettlands gefunden.

Wie sich die westliche Gruppe der jüngeren Steinzeit in Lettland (Särnate-Typus) zur östlichen (Osa-Typus) verhielt, muß anhand weiterer Forschungen geklärt werden.

I. Loze

AKMENS LAIKMETA DZINTARA ROTAS LUBĀNAS ZEMIENĒ

Baltijas jūras piekrastē arheologi jau kopš pagājušā gadsimta vidus atraduši izcilas akmens laikmeta dzintara rotas. Īpaša vieta šai ziņā pieder Baltijas jūras austrumu piekrastei, jo tieši šeit koncentrēti vislielākie dzintara (sukcenīta) krājumi, kas ļāva jau sirmajā senatnē cilvēkam apgūt tā apstrādi. Ievērojami dzintara izstrādājumi atrasti Jodkrantē, Kuršu kāpās, kur dzintars iegūts vēl pagājušā gadsimta otrajā pusē, kā arī Sventojas purvos Palangas apkārtnē. 20. gs. 50. gados liels skaits dzintara rotu iegūts Sārnatē purva mītņu izrakumos, bet, sākot ar 60. gadiem, šīs rotas atrod arī Sventojas un tāpat Lubānas zemienes apmetnēs.

Visi šie izcilie atradumi, izņemot pēdējos, ir labi pazīstami arheoloģiskajā literatūrā.¹ Tās ir lielas kolekcijas, kas sastāv ne tikai no atsevišķām rotām, bet arī no rotu fragmentiem un pusfabrikātiem. Jodkrantē atrasti 434, Sventojas purvos Palangas tuvumā — 153, bet Sārnatē — 387 rotu eksemplāri. Šīs rotas (kopskaitā 974) sniedz liecību par Austrumbaltijas dienvidrietumu neolīta kultūru zonu ar visām tai piemītošajām īpatnībām. Tapēc līdz pašam pēdējam laikam par Austrumbaltijas dzintara rotu savdabību sprieda tieši pēc šiem atradumiem.

Jauns pavērsiens Austrumbaltijas akmens laikmeta dzintara pētniecībā sākās pēc tam, kad bija iegūti atradumi Lubānas zemienes apmetnēs. Seit laikā no 1964. līdz 1973. g. savākts 2212 dzintara izstrādājumu, to fragmenti un pusgatavi eksemplāri. Daļa no šī materiāla, kas iegūta 1964.—1966. g. izrakumos, ir jau apskatīta arheoloģiskajā literatūrā, lai gan apskats diemžēl nedod pilnīgu priekšstatu par Lubānas zemienes dzintara rotu kompleksa savdabībām.²

Austrumbaltijas akmens laikmeta pētnieki, to skaitā arī autore, līdz šim aprobežojušies ar rotu klasifikāciju, nepievēršot īpašu uzmanību to tipoloģijai. Visi autori klasifikācijas pamatā likuši rotu dažādās formas, kas veido vienu atsevišķu izstrādājumu grupu. Rezultātā izdalītas šādas galvenās dzintara izstrādājumu grupas: piekariņi, pogas ar V veida urbumu, krelles, krellu virkņu saturētāji, ripas un riņķi, kā arī figūrrotas. Tā, R. Klebss 1882. g. publicētajā darbā par Jodkrantes un citiem atradumiem Kuršu kāpās min 17 rotu formas (to vidū krelles, pogas, lēcas un ripas, riņķi, dažādi piekariņi,

t. s. gala- vai viduslocekļi krellu virkņu saturēšanai, riņķi ar rokturi, dzīvnieku un cilvēku figūras).³ R. Klebsa klasifikāciju bez ierunām pieņēmis arī V. Tarvids, gatavojot publicēšanai materiālus par Palangas tuvumā savākto dzintara rotu kolekciju.⁴

Amforu kultūras austrumu variantā dzintara senlietas klasificējis E. Šturms, izdalot 6 dzintara rotu grupas (cauruļveida krelles, pogas ar V veida urbumu, piekariņi, krellu virkņu saturētāji, lēcas un ripas, kā arī dubultcirvveida krelles).⁵ Arī savā pirms tam rakstītajā darbā, kas veltīts dzintara maiņas problēmai laikā pirms mūsu ēras, minētais autors sniedzis dzintara izstrādājumu rūpīgu klasifikāciju.⁶ Viņš norāda, ka nepareizs un maldīgs ir R. Klebsa mēģinājums piedēvēt plāksņveida piekariņiem cirvveida formu, lai arī šiem piekariņiem ir labi izteikta trapecveida vai trīsstūrveida forma.

L. Vankina monogrāfijā par Sārnatē purva apmetni dzintara izstrādājumus dala 8 grupās (ripas, riņķi, cilindruveida krelles, pērlveida krelles, pogas, piekariņi, krellu virkņu saturētāji un figūras).⁷

Autore atšķirībā no L. Vankinas Lubānas zemienes dzintara rotas, cilindruveida un pērlveida krelles apvienojot vienkop, dala septiņās grupās.

Šis raksts ir mēģinājums, pamatojoties uz Lubānas zemienē atklātajiem materiāliem, iezīmēt galvenās tipoloģiskās pazīmes atsevišķu dzintara rotu grupu formu attīstībā jaunākā akmens laikmeta jeb neolīta ietvaros šajā rajonā.

Vislielāko dzintara rotu grupu Lubānas zemienē veido **piekariņi**. Tapēc jo sevišķi interesanti ir izsekot to tipoloģiskajām izmaiņām laika gaitā. Dzintara piekariņus pēc arheoloģiskā literatūrā pieņemtās terminoloģijas parasti dala neregulāros un regulāros (arī asimetriskos un simetriskos). Neregulārās formas jeb asimetriskie piekariņi ir izgatavoti no dabiska dzintara gabaliņa ar mākslīgu urbumu tā plātākajā galā (1. att.: 17, 18, 21, 22). Šie piekariņi, kas raksturīgi visām Lubānas zemienes vidējā un vēlā neolīta apmetnēm, ir līdzīgi, tapēc arī tipoloģisku rindu neveido⁸ (1. un 2. att. skat. starp 16. un 17. lpp.).

Regulāriem jeb simetriskiem piekariņiem ir noteikta forma. Lubānas zemienes apmetnēs konstatējamas

sekojošas piekariņu formas: trapecveida, ovālas, zobveida, slēdzenes galvas veida, lāsesveida, cirvjveida un sirdsveida. Šīs piekariņu formas atšķirībā no iepriekšējām diferencējas un tāpēc veido noteiktu tipoloģisku rindu.

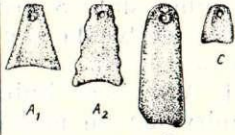
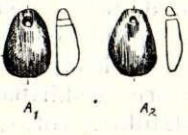

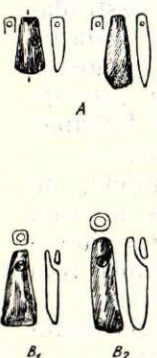
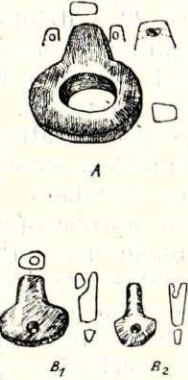
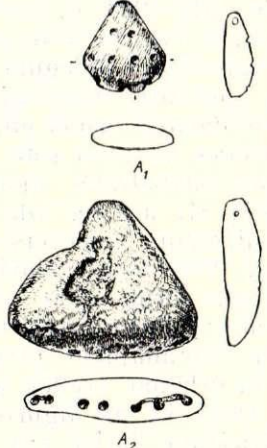
Trapecveida piekariņi, kas pēc formas atgādina garumā izstieptu trapeci, ir dalāmi vairākos tipos. Pie pirmā no šiem tiptiem (A tips) pieder vidēja izmēra piekariņi ar ģeometriski absolūti pareizi izleiktām ārējām kontūrām (1. att.: 11, 16, 19). Šie piekariņi ir visai simetriski. Taisni nogrieztā augšmala manāmi šaurāka par apakšmalu, kas ir taisna vai arī ieliekta. Šādu piekariņu sānu malas reizēm rotā sīku iegriezumu raksts (1. att.: 16), retāk to malas ir vilņotas (1. att.: 11). Pēdējos var uzskatīt arī par piekariņu A tipa variantiem. Otru trapecveida piekariņu tipu (B tips) pārstāv lielākas rotas ar ne tik spilgtu simetriju, viegli noapaļotu augšmalu, kas tikai nedaudz šaurāka par apakšmalu (3. att.). Pēdējā, tāpat kā iepriekšējā tipa piekariņiem, ir taisna vai arī mazliet ieliekta uz iekšpusi. Pie trešā (C) tipa pieskaitāmi piekariņi, kuru trapeces forma ir visai nosacīta (1. att.: 4). To augšmala ir taisna vai nedaudz noapaļota, apakšmala var būt taisna vai arī nedaudz ieliekta uz iekšu.

Minētie trapecveida piekariņu tipi raksturīgi visam Austrumbaltijas neolītam, lai gan Lubānas zemienē tie pagaidām sastopami tikai vidējā un vēlā neolīta apmetnēs. Par agrākajiem šeit uzskatāmi A tipa piekariņi, kas atrasti tik raksturīgā, labi datētā vidējā neolīta apmetnē kā Nainiekstē (1. att.: 11, 16, 19; 3. att.). Vienlaikus ar tiem nereti sastopami arī B un C tipa piekariņi, lai gan visilgāk, kā liecina arheoloģisko izrakumu materiāli no Aboras I un Lagažas vēlā neolīta apmetnēm, pastāvējuši tieši C tipa pie-

kariņi. Klasiskā, labi izteiktā trapecveida piekariņu forma raksturīga tikai vidējā neolīta pieminekļu dzintara izstrādājumiem, un to nevar sastapt vēlā neolīta apmetnēs. Trapecveida piekariņi ir vidējā neolīta valdošā piekariņu forma, tā dominē ne tikai Nainiekstes, bet arī Piestiņas u. c. šī laika apmetnēs. Turpretī vēlā neolīta apmetnēs tie sastopami tikai retumis, liecinot, ka šim laikam nav raksturīgi (1. att.: 4). Tāpat kā visas pārējās rotu grupas, Lubānas zemienē trapecveida piekariņi attiecināmi uz subboreālo klimatisko periodu.⁹

Absolūtos skaitļos šo piekariņu, tāpat kā pārējo vidējā neolīta rotu grupu, pastāvēšanas laiku Latvijā var izteikt sekojoši: 4636 ± 70 (TA-265)¹⁰— 4250 ± 50 (JE-867)¹¹, tātad tie raksturīgi laika posmam no 3. g. t. p. m. ē. otrā ceturkšņa līdz 3. g. t. p. m. ē. beigām. Nainiekstes apmetnes datējums nav pret-runā ar šo pieņēmumu: 4170 ± 130 (JE-648). Tieši ar šo pēdējo laika sprīdi datējami A tipa piekariņi.

Trapecveida piekariņi kā tipiska Austrumbaltijas vidējā neolīta rota plaši izplatīti PSRS Eiropas daļas mežu joslā, tajā skaitā arī Karēlijas teritorijā.¹² Jau tagad, izstrādājot vidējā neolīta pieminekļu hronoloģiju kaimiņu teritorijā, piemēram, tādos rajonos kā Augšvolgā (kur šie piekariņi sastopami kapu inventārā Sahtišas VIII apmetnes apbedījumos), ņem vērā Lubānas zemienes trapecveida piekariņu datējumus,¹³ sinhronizējot kultūras grupas. Šie piekariņi Lubānas zemienē ir raksturīgi t. s. Piestiņas tipa keramikas kultūras grupai, tos nevar uzskatīt par tipiskiem ķemmes-bedrišu keramikas kultūrai. Arī D. Krainovs, kurš pēdējos desmit gadus pēta Augšvolgas neolītu, uzskata, ka trapecveida piekariņi saistāmi ar Volosovas, bet nevis ar ķemmes-bedrišu keramikas kultūru.¹⁴ Sahtišas IV un V apmetnes apbedījumu inventāra

Periodizācija	Trapecveida piekariņi	Ovālie piekariņi	Zobveida piekariņi	Slēdzenes galvas veida piekariņi	Sirdsveida piekariņi
Vidējais					
Neolīts					
Vēlais					

3. att. Dzintara piekariņu tipoloģiskā shēma.

piekariņi ir stipri līdzīgi Lubānas B un C tipa trapecveida piekariņiem.

Ovālie piekariņi ir divējāda tipa. Daļai to, mazāk izteiksmīgiem, ir noplacināti ieapaļa forma (3. att.), turpretī citiem — iegareni izstiepta forma (1. att.: 12). Pirmā tipa (A) piekariņi ir sastopami tikai vidējā neolīta pieminekļos, bet otrā (B) tipa — vēlā neolīta un pat agrā bronzas laikmeta apmetnēs. Ovālie piekariņi atšķirībā no trapecveida piekariņiem ir mazāk izplatīti. Atsevišķi eksemplāri atrasti Suļkas un Nainiekstes apmetnēs (A tips), divi eksemplāri, viens vesels un otrs fragmentārs, — Dziedzietes apmetnē (B tips). Par to, ka B tipa piekariņi ir jaunāki par pirmajiem, t. i., A tipa piekariņiem, liecina tas, ka caurums tiem nav urbts, bet gan kausēts. Šim procesam (kausēšanai) neapšaubāmi bija nepieciešams metāla rīks, kurš Lubānas zemienē varēja parādīties vai nu vēlā neolīta beigās, vai arī agrā bronzas laikmeta sākumā, atkarībā no tā, vai šo rīku izgatavoja uz vietas, vai arī ieguva maiņas ceļā.¹⁵

Daudz ovālo A tipa piekariņu (pēc L. Vankinas terminoloģijas — «noapaļoto») atrasts arī Sārnaties agrājās un vēlākajās mītnēs.¹⁶ Tātad hronoloģiski tie aptver galvenokārt tikai agrā un vidējā neolīta periodus. Nav nozīmes sniegt absolūtos datējumus skaitļos; tie figurē jau trapecveida piekariņu aprakstā. Atzīmējams, ka B tipa ovālo piekariņu izplatība ir meklējama laika posmā starp 1700. un 1300. g. p. m. ē. (3640±70 (TA-396) un 3240±70 (JE-868), pēc La-gažas apmetnes datējumiem).

Zobveida piekariņi, kas pēc formas atgādina dzīvnieka zobu, ir ar taisnu vai noslīpinātu, gludu vai arī sikiem iegriezumiem rotātu apakšmalu. Ja sānu šķautnes ir rūpīgi iezīmētas, šķērsriezums ir četrstūrainis, ja tās vispār nav izdalītas (1. att.: 6—9; 3. att.), šķērsriezums ir ovāls. Pēc izurbtā cauruma zobveida piekariņi dalāmi divos tipos. Vieniem (A tips) caurums urbts sānos, otriem (B tips) caurums urbts no aizmugures, retāk — no sānu šķautnes un ovālā vai četrstūra augšējā laukuma puses (3. att.). Zobveida piekariņi, kas masveidā līdz šim iegūti Aboras I un Asnes apmetnēs (1. att.: 6—9), raksturo Lubānas zemienes vēlo neolītu. Zīmīgi, ka šādi piekariņi nav pazīstami Kuršu kāpās; tātad to areāls, salīdzinot ar trapecveida u. c. formu piekariņu izplatību, ir šaurāks. Zobveida piekariņiem (A tips), kas pazīstami ārpus Austrumbaltijas zonas (Streļica, Gomeļas apgabals Baltkrievijas PSR teritorijā), ir sānu urbumi.¹⁷

B tipa piekariņus var klasificēt arī sīkāk, nodalot variantu ar krasi izteiktām sānu šķautnēm (B₁) vai arī bez tām (B₂). Ja piekariņu sānu šķautnes ir izteiktas, to augšējam laukumam ir četrstūra forma, pretējā gadījumā laukums ir noapaļots. Aboras I un Asnes apmetņu kultūras slāņos nav izsekojamas stratigrāfiskā rakstura atšķirības piekariņu izvietojumā, tāpēc grūti spriest, kura tipa piekariņi ir agrāki. Šim nolūkam var izmantot materiālus no citām republikām.

Kā bija norādīts iepriekš, A tipa piekariņi atrasti arī ārpus Austrumbaltijas zonas, un proti, Baltkrievijas PSR teritorijā Streļicas apmetnes kapulauka 43. kapā¹⁸, tajā pašā kapulaukā, kura datēšanai izrakumu autors I. Artjomenko izmanto kapulaukā atrasto Ēģiptes fajansa segmentveida krelli un pie-

dēvē to Ēģiptes XVIII dinastijai (ap 1560.—1380. g. p. m. ē.).¹⁹ Grūti, protams, spriest, vai mirušie ar dzintara piekariņu virknēm (43. nr.) un fajansa krellēm (40. nr.) bija apbedīti vienlaicīgi. Vismaz kapu orientācija un dziļums ir dažāds; tāpat arī keramika šajos apbedījumos ir atšķirīga. Jāņem vērā tas, ka A tipa zobveida piekariņi Streļicas kapulaukā atrasti kopā ar bronzas diadēmu(?) vai kaklariņķi, un tas, protams, nekādi neliecina par samērā agru šo piekariņu datējumu.²⁰

A tipa zobveida piekariņi, skaitā 9, atrasti arī turpat Baltkrievijā apmetnē Sožas upes krastos pie Proletarskija ciemata. Tie iekļaujas 1. apbedījuma inventārā (kopā ar vara deniņu gredzenu).²¹

Izrakumu vadītājs I. Artjomenko Streļicas un Proletarskija ciemata apmetņu kapulaukus attiecina uz Vidusdņepras kultūras vēlāko attīstības posmu — 2. g. t. p. m. ē. pirmo pusi (2200./2100.—1500./1400. g. p. m. ē.).²²

Aboras I apmetnes radiokarbons datējumi (3860±100 (JE-749), 3870±70 (JE-671) un 3770±60 (TA-394)) liecina, ka zobveida piekariņus Lubānas zemienes senie iedzīvotāji varēja sākt nēsāt ne ātrāk par 1920.—1820. g. p. m. ē. Tas ir visai ticami, jo kūdras un koka paraugi, kas apstrādāti Ļeņingradas un Tartu radiokarbons laboratorijās, ir ņemti no apmetnes pārpurvotās daļas, kas sevišķi bagāta ar abu tipu (A un B) dzintara piekariņiem. Cik ilgi B tipa piekariņi eksistējuši, grūti pagaidām vēl spriest, bet par A tipa piekariņiem, pateicoties fajansa krelles atradumam Streļicas kapulaukā, var apgalvot, ka tos mēdza izgatavot arī vēl 16.—14. gs. p. m. ē.

Slēdzenes galvas veida piekariņiem korpusu veido riņķis vai ripa ar caurumu vidū, augšgalam jeb roktura daļai ir izstiepta taisnstūrveida forma. Lubānas zemienē sastopami divējādi šā veida piekariņi. Daļai (A tips) ir riņķveida galva ar īsu augšdaļu (1. att.: 1; 3. att.). Cauruma urbums veido padziļinājumu, kurā savukārt izurbti divi sānu caurumi. Daļai piekariņu (B tips) korpusi ir darināts ripas veidā ar nelielu caurumu vidū, aizņemot 1/2—2/3 no visas rotas garuma (1. att.: 2, 3; 3. att.). Šiem piekariņiem, tāpat kā daļai zobveida piekariņu, raksturīgs savdabīgs cauruma urbums, kas urbts no priekšmeta (B₁) aizmugures vai sānu šķautnes (B₂) un ovālā augšējā laukuma puses. Ripas malas nereti rotā siki iegriezumi.

Slēdzenes galvas veida piekariņi ir pazīstami arī Jodkrantes atradumos Kuršu kāpās.²³ Taču šiem piekariņiem caurums ir urbts no priekšpusēs. Atšķirības ir arī rotas korpusā, piestiprināmās daļas proporcijās (Lubānas zemienes piekariņiem — īsa, bet Kuršu kāpu — iegarena roktura daļa). Tāpēc Jodkrantes piekariņi nepieder ne pie viena no Lubānas zemienē aprakstītajiem piekariņu tipiem, bet veido atsevišķu tipu.

Slēdzenes galvas veida piekariņi ir raksturīga vēlā neolīta apmetņu rota (Aboras I apmetne). Var droši uzskatīt, ka tie ir sinhroni zobveida piekariņiem. Par to liecina ne tikai noteiktas tipoloģiskās pazīmes, kā, piemēram, savdabīgais cauruma urbums (B tips), bet arī to stratigrāfiskais izvietojums Aboras I apmetnes kultūras slānī. Divi slēdzenes galvas veida piekariņi (B tips) atsegti arī pie Aboras I apmetnes

33. apbedījuma, kurš gulēja saliektā stāvoklī. Šo apbedījumu autore saista ar Austrumbaltijas laivas cirvju kultūru, kas padara neapstrīdamu faktu par šo un arī zobveida piekariņu piederību pie tieši šīs kultūras nesējiem.

Vairāki slēdzenes galvas veida piekariņi (A un B tipa) atrasti ārpus Austrumbaltijas teritorijas. A tipa piekariņš atsegts uz Vidusdņepras kultūru attiecināmajā Moškas II. kurgāna I. apbedījuma visai bagātajā inventārā Hodosoviču sādžas tuvumā, Gomeļas apgabalā Baltkrievijas PSR.²⁴ Šeit tas atradās kopā ne tikai ar krama trīsstūrveida bultu galiem, laivas cirvjiem, bet arī ar vara cirvi, šķēpa galu un brillveida jeb dubultveida piekariņiem. Izrakumu vadītājs I. Artjomenko Hodosoviču kurgānu grupu attiecina uz Vidusdņepras kultūras vēlāko periodu;²⁵ šis datējums sakrīt ar Lubānas zemienes vēlā neolīta, konkrēti ar Aboras I apmetnes, datējumu. Vidusdņepras kultūra ir viens no Austrumeiropas kaujas cirvju un auklas keramikas kultūras variantiem un vismaz savā vēlākā attīstības posma pirmajā pusē ir vienādi datējama ar Austrumbaltijas laivas cirvju kultūru.

C tipa piekariņi, spriežot pēc atradumiem Gotlandē un Dānijā, ir pazīstami arī vēlajā neolītā vai agrajā bronzas laikmeta pieminekļos.²⁶

Pārējo veidu piekariņu atradumi Lubānas zemienē ir gadījuma rakstura, un tāpēc to tipoloģijas izstrāde ir apgrūtināta. To vidū ir lāsesveida, cirvjveida un sirdsveida piekariņi.

Lāsesveida piekariņi izgatavoti lietus lāses vai rasas piliena veidā (1. att.: 14, 15). Šie piekariņi ir gan miniatūri, gan arī lielāku izmēru, caurums tiem urbts no priekšpuses. Lāsesveida piekariņi atrasti galvenokārt Dzedziekstes, Eiņu un Aboras I apmetnēs, tāpēc tos var attiecināt uz vēlo neolītu.

Cirvjveida piekariņiem ir laivas cirvja forma, reizēm ar uzrautu un noapaļotu asmens daļu (1. att.: 20). Šiem piekariņiem ir sānu urbums, rūpīgi slīpētas sānu šķautnes. Tie atrasti Aboras I apmetnē un ir tipiska vēlā neolīta rota.

Sirdsveida piekariņi ir dažādu izmēru (3. att.). Tiem ir sānu urbums. Virsma gluda vai arī rotāta ar bedrītēm. Atrasti divi, abi Aboras I apmetnē. Masīvajam apakšmalā ir trīs pāri savstarpēji savienotu urbtu caurumu, kas liecina, ka rotai piekāra 3 mazāka izmēra piekariņus.

Visi šie pēdējie trīs dažādu veidu piekariņi ir raksturīgi atradumi Lubānas zemienes vēlā neolīta apmetnēs.

Otru, skaitliski lielāko rotaslietu grupu Lubānas zemienes apmetnēs pārstāv **pogas ar V veida urbumu** (2. att.: 26, 30—36). Šīm rotām, kas vērtas virknē kā krelles, ir apaļa vai četrstūra forma un divi, viens pret otru ieslīpi izvietoti t. s. V veida urbumi to apakšpusē.

Apalās pogas, kurām ir precīzi apaļa (A tips) vai arī ovāla forma (B tips) pēc šķersgriezuma daļa lēcveida (A₁ un B₁) un segmentveida (A₂ un B₂) pogās. Pogas ar lēcveida šķersgriezumu Lubānas zemienē ir raksturīgas vidējam neolītam, lai gan Latvijas rietumu daļā — Sārnatē purva mitnēs — tās pazīstamas jau agrajā neolītā.²⁷ Šīs pogas Lubānas zemienē ir atrastas Suļkas un Nainiekstes purva apmetnēs kopā ar pogām ar segmentveida griezumumu (4. att.). Tās raksturīgas arī vēlā neolīta pieminek-

ļiem — Aboras I, Asnes un Eiņu apmetnēm, kur atrastas masveidā. Atšķirībā no vidējā neolīta pogu malām vēlā neolīta pogu malas biežāk ir ornamentētas ar sīkiem iegriezumiem. To vidū dominē apaļās pogas, turpretī ovālās sastopamas visai reti. Apaļās pogas ar V veida urbumu ir neatņemama dzintara izstrādājumu kompleksa sastāvdaļa jebkurā neolīta apmetnē ne tikai Latvijas, bet arī Austrumbaltijas teritorijā. Apaļās pogas ir visai plaši pazīstamas arī ārpus šīs zonas. Šeit varētu nosaukt Karēlijas (Zalavrugas IV un Vojnavolokas VI²⁸) un Somijas azbesta keramikas apmetnes ziemeļos,²⁹ lodveida amforu kultūras kapulaukus Kujavijā (Polijā) u. c.³⁰

Četrstūrainās pogas (C tips) ir dalāmas vairākos variantos. Daļai no tām ir taisnstūra forma (C_I), nereti ar noapaļotiem sāniem (C_{II}) un ar taisnstūra šķersgriezumu (4. att.). Lielākajām no šīm pogām ir divi pāri urbtu caurumu. Ir sastopamas arī kvadrātveida pogas (C_{III}), kā arī pogas, kuru virs-puse sastāv no atsevišķām fasetēm (C_{IV}), pēdējo šķersgriezums ir tuvs segmentam (4. att.).

Četrstūrainās pogas Lubānas zemienē ir raksturīgas tikai vēlā neolīta apmetnēm (Abora I, Asne un Eiņi). Neviena no šīm pogām nav atrasta vidējā neolīta pieminekļos. Autore rīcībā nav datu, kas liecinātu, kuras no četrstūrainajām pogām ir visvecākās. Domājams, ka visu šo variantu pogas eksistējušas vienlaicīgi. Par to liecina Aboras I kapulauka 3. vīrieša apbedījuma inventārs, kur kopā ar apaļajām pogām atrastas arī visu variantu četrstūrainās pogas.³¹

Četrstūrainās pogas raksturīgas arī Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastei (Jodkrante),³² bet bagātīgāk tās atrastas Zlotas kultūras kapulaukos Polijā.³³ Šīs kultūras pieminekļus, kas pārstāv vienu no daudzajiem kaujas cirvju un auklas keramikas kultūras variantiem Eiropā, poļu arheologi datē ar 3. g. t. p. m. ē. beigām un 2. g. t. p. m. ē. sākumu.³⁴

Pēdējo tipu pārstāv sirdsveida, kā arī noapaļota trīsstūra veida pogas (D), kurām ir segmentveida griezumums (2. att.: 26). Atsevišķi šo pogu eksemplāri atrasti tikai vēlā neolīta apmetnēs (Abora I un Asne).

Krelles Lubānas zemienē ir cauruļveida un ziļveida. Cauruļveida krelles ir cilindrvēda (2. att.: 1—10), mucīņveida (2. att.: 17, 21), kā arī ar paplašinātu vidusdaļu (2. att.: 23), ziļveida krelles ir lodveida (2. att.: 11) un ripveida (2. att.: 18, 19).

Visizplatītākās ir cilindrvēda krelles. (A I tips). Tās sastopamas visos vidējā un vēlā neolīta pieminekļos (4. att.). Krellēm ir dažādi izmēri, kā arī dažādi iegriezumi. Mazākā skaitā konstatētas mucīņveida krelles (A II tips), kas pazīstamas no Suļkas (2. att.: 21) un Aboras I apmetnēm (2. att.: 17).

Toties cilindrvēda krelles ar paplašinātu vidusdaļu (A III tips) ir raksturīgas tikai vidējā neolīta pieminekļiem, tās atrastas Nainiekstes apmetnē (2. att.: 23). Līdz pašam pēdējam laikam Nainiekstes apmetne bija vienīgā, kur atrastas līdzīga tipa krelles.

Pēdējā laikā tās iegūtas arī Sahtišas VIII apmetnē Augšvolgā kā apbedījumu inventāra sastāvdaļa.³⁵ Tā kā Nainiekste ir labi datēts pieminekļis (4170±130), var uzskatīt, ka šīs krelles senie Lubānas zemienes

iedzīvotāji nēsājuši 3. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturksnī un ne vēlāk.

Šajā pašā laikā, spriežot pēc Nainiekstes apmetnes materiāliem, Lubānas senie iedzīvotāji izgatavojuši arī ripveida krelles ar dažādu griezumu (B tips). Pēdējās ir raksturīgas arī vēlā neolīta apmetnēm, lai gan skaitliski to šeit ir nesalīdzināmi mazāk (2. att.: 18, 19).

Ripveida krelles ir labi datētas arī Zviedrijas un Norvēģijas kaujas cirvju kultūras pieminekļos, it sevišķi tās raksturīgas Skones apmetnēm (2. g. t. p. m. ē.).³⁶

Lodveida krelles (C tips) ir vidējā neolīta rotu kompleksa sastāvdaļa (2. att.: 11). Tās atrastas Sulkas un Nainiekstes apmetnēs, pēdējā — pusgatavā veidā. Vēlajiem pieminekļiem tās nav raksturīgas. Arī šīm krellēm, spriežot pēc apmetņu datējumiem, eksistences laiks nav bijis ilgāks par 3. g. t. beigām.

Ripveida, tāpat kā cilindveida krelles ir plaši izplatītas neolīta Eiropā. Starp citu, ar tām bagāti Dānijas savrupo apbedījumu kultūras pieminekļi.³⁷

Nākošo dzintara izstrādājumu kategoriju Lubānas zemenē veido **riņķi** (4. att.). To diametrs svārstās no 2,3 līdz 5,5 cm. Pēc šķērsriezuma riņķus var dalīt vairākos tipos. Kā pirmos var minēt riņķus ar trīsstūra vai arī noapaļota trīsstūra griezumu (4. att.). Šie riņķi ir visagrākie (A tips), tie sastopami Nainiekstes un Sulkas apmetnē, arī Latvijas rietumu daļā, Sārnatē, tie atrasti ķemmes-bedrišu keramikas mītnēs.³⁸ Dzintara riņķis ar noapaļota trīsstūra griezumu ir zināms pēc atradumiem Kolmhāras (Somijā) kapulauka 1. kapā.³⁹ Šis kapulauks pieder pie agrā neolīta Jekerles keramikas grupas, kuru somu arheologi, ņemot vērā Helsinku radio-

karbona laboratorijas absolūtos datējumus, attiecina pat uz 4. g. t. p. m. ē. otro ceturksni.⁴⁰

Riņķi ar trīsstūrveida griezumu Lubānas zemenē (A tips) ir atrasti datētās apmetnēs, tāpēc tos šajā rajonā var droši attiecināt uz 3. g. t. p. m. ē. otro pusi.

Tipoloģiski vēlāki ir riņķi ar noapaļotu četrstūra šķērsriezumu (4. att.). Šādi riņķi atrasti Aboras I apmetnē tās paaugstinātajā daļā. Abora I, tāpat kā iepriekšējās apmetnes, ir labi datēts piemineklis. Tāpēc šī tipa (B) riņķu datējums — 2. g. t. p. m. ē. otrais ceturksnis — nevar izraisīt iebildumus. Noapaļota četrstūra šķērsriezums ir arī uz bronzas laikmetu attiecināmajam Rezu kapulaukā atrastajam riņķa fragmentam.⁴¹ Vēls datējums, liekas, varētu būt arī Jodkrantes kolekcijas šā tipa riņķiem ar taisno iekšmalu un malas noapaļojumu.⁴² Šie riņķi tuvāki pie Zlotas kultūras piederošajiem dzintara riņķiem, kas atrasti Grodzisko I kapulaukā Sandomiras rajonā Polijā.⁴³ Jodkrantes riņķi atšķirībā no Nainiekstes un Aboras I riņķiem pārstāv citu tipu (C).

Dzintara riņķi atšķirībā no šifera riņķiem, ar kuriem sevišķi bagāti Somijas pieminekļi,⁴⁴ veido savu tipoloģisko rindu, lai gan Lubānas zemenē — Osas un Zvejsalu agrā neolīta apmetnēs — atrastajiem šifera riņķiem ir labi izteikts trīsstūra, bet vēlajiem riņķiem, kā, piemēram, eksemplāram no Lagažas — četrstūra griezums.

Viena no visraksturīgākajām Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes neolīta rotām — dzintara **ripas** — Lubānas zemenē līdz šim ir maz pazīstamas. Zināms tikai viens vesels eksemplārs no Eiņu apmetnes (2. att.: 22) un divi fragmenti, kas iegūti Aboras I apmetnes izrakumos. Ripai neliels caurums ir

Periodizācija	Pogu ar v veida cauruma urbumu			Krelles					Riņķi		
	A-apaļās	B-ovālās	C-četrstūrīnās	A1-cilindrveida	All-mucinveida	All-cilindrveida ar paplašinātu vidusdaļu	B-ripveida	C-lodveida	A-ar Δ griezumu	B-ar noapaļotu griezumu	
Neolīts	Vidējais	A ₁	B ₁		A1	All ₁	All _{III}	B ₁	C		
		A ₂	B ₂					B ₂			
		A ₃									
Vēlais	A ₁		C ₁	A1 ₁	All ₂		B ₂				
	A ₂		C ₂	A1 ₂			B ₃				
			C ₄	A1 ₃							

4. att. Dzintara pogu, krellu un riņķu tipoloģiskā shēma.

vidusdaļā. Tā ir apaļa vai arī ovāla, griezumā — segmentveida vai lēcveida. Atsevišķiem eksemplāriem, kā, piemēram, Eiņu apmetnē atrastajiem, ir papildu caurumiņš — piekāršanai. Latvijas rietumu daļā ripas ir pazīstamas kopš agrā neolīta. Tām ir lēcveida griezumā.⁴⁵

Ripas pēdējā laikā atrastas arī Zvejnieku kapulaukā septiņos kapos, kurus F. Zagorskis datē ar vidējā neolīta beigām un vēlo neolītu.⁴⁶

Dzintara ripas ir sevišķi raksturīgas lodveida amforu kultūrai,⁴⁷ kurā tās sastopamas gan ar lēcveida, gan arī ar segmentveida griezumā. Nesen vairākas dzintara ripas arheologiem izdevās atrast arī Somijas dienvidrietumos, kur tās datē ar ķemmes keramikas II : 1 un II : 2 attīstības stilu.⁴⁸ Šīm ripām, kam, salīdzinot ar lodveida amforu kultūrām piederošajām, tai skaitā arī ar Jodkrantes ripām, ir nesalīdzināmi mazāks diametrs, raksturīgs kā lēcveida, tā segmentveida šķersgriezums.

Noapaļots segmentveida griezumā ir Hējarpā Skonē (Zviedrijā) atrastajai ripai, kas pēc formas tuva Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes ripām.⁴⁹ Šī ripa datējama ar Zviedrijas un Norvēģijas kauņas cirvju kultūras pastāvēšanas laiku, kas atbilst 3./2. g. t. p. m. ē. mījai. Liela izmēra ripa ar lēcveida griezumā pazīstama arī pēc atraduma azbesta keramikas apmetnē Somijā, kurai tāpat ir vēls datējums.⁵⁰

Minētie dati rāda, ka ripas ar dažādiem griezumā sastopamas visdažādāko laiku pieminekļos. Tāpēc nevar novilkt stingras robežas starp A un B ripu tipu izplatību laikā.

Eiņu apmetnes ripai (2. att. : 22) paralēles sameklējamas Dānijas vēlā neolīta pieminekļos.⁵¹

Savdabīgu dzintara rotu grupu Lubānas zemienē veido **zoomorfās figūriņas** — ūdensputna (Iča, Nainiekste), putna (Eini), aļņa (Abora II), bebra (Suļka) un čūskas atveidojumi. Aboras I apmetnē atrastas divas figūriņas, kas atveido čūsku (1. att. : 5, 10). Viena no tām ir 18. kapa (bērna) inventārā (1. att. : 10), otra atrasta apmetnes pārkūdotajā daļā. Abas figūras ir līdzīgas. Tām raksturīgs formas viiģums un rūpīgi iezīmētas acis. Šīs figūras atšķirībā no iepriekš aprakstītajām rotaslietām ir unikāli nirmatnējās mākslas un kulta priekšmeti un tāpēc atšķirībā no vēlākajām dzelzs laikmeta visdažādāko zoomorfo piekariņu sērijām tipoloģiskas rindas neveido.

Zoomorfās figūriņas (lācītis un grūti nosakāms dzīvnieks) atrastas Tamulas un Valmas apmetnēs, Igaunijas teritorijā,⁵² kā arī Sārnates apmetnē (aļņa galva un lācītis).⁵³

Zoomorfās dzintara figūriņas, kurām nereti ir caurumini piekāršanai, baģātīgi nārstāvētas arī Dānijas akmens laikmeta pieminekļos, sākot jau ar Maglemoses kultūras laiku (piemēram, aļņa galva no Egemmarkes Zēlandē u. c.⁵⁴).

Aplūkojot galvenās neolīta dzintara rotu grupas Lubānas zemienes apmetnēs, īsumā jāpakāvējas pie šo rotu nēsāšanas veida. Ieskatu par to sniedz ne tikai kapulaukos atrastās rotas, bet arī atsevišķu rotu tipu cauruma urbuma raksturs, kā arī īpaša dzintara izstrādājumu kategorija — t. s. **kreļļu virkņu saturētāji**, kurus arheoloģiskajā literatūrā bieži vien dēvē par viduslocekļiem vai gala locekļiem (концевые или срединные части, Zwischenstücke, Mittelstücke).

Arheoloģiskie dati liecina, ka neolīta dzintara izstrādājumus, to skaitā piekariņus, pogas, krelles, riņķus un ripas, varēja nēsāt kā virknēs, tā arī atsevišķi, veidojot visdažādākās rotu kompozīcijas. Arheologu rīcībā ir dati arī par dzintara rotu izvietojumu apbedījumos Augšvolgas un Vidusdņepras apgabalos; tas arī palielina zināšanas šajā jomā. No 21 dzintara zobveida piekariņa (A tips), kā jau bija minēts iepriekš, veidota galvas vai kakla rota kopā ar vara diadēmu (?) jeb kakla gredzenu Streļicas kapulauka 13. kapā Baltkrievijas PSR teritorijā.⁵⁵ Kapa inventārs bija saglabājies *in situ*. Turpretī otrā tipa zobveida piekariņus (B), ievērojot cauruma savdabīgo urbumu, nevarēja vērt virknē. Spriežot pēc kāda posīta kapa inventāra Aboras I apmetnē, otrā tipa piekariņus izmantoja piekāršanai pie kādas lielāka izmēra rotas, piemēram, pie masīvā sirdsveida piekariņa, kura apakšpusē atradās speciāli šai vajadzībai izurbtie caurumu pāri. Abi minētie piekariņi Aboras I apmetnē bija atrasti vienkopus, *in situ*, pie kam mazākais, domājams, zem lielākā.

Acīmredzot cita praktiska nozīme bija trapecveida piekariņiem. Spriežot pēc cauruma urbuma, šos piekariņus visērtāk bija piestiprināt pie apģērba. Tā, Zvejnieku kapulauka vairākos apbedījumos (piemēram, 212.) šie piekariņi virs mirušajiem bija izvietoti lokveidā, liecinot, ka šādu piekariņu rindas patiešām varēja rotāt mirušā apģērbu.⁵⁶

Arī pogas ar V veida urbumu senie Lubānas klānu apdzīvotāji vēra virknēs. Par to liecina pogu virkne Aboras I kapulauka 3. kapā, kas bija saglabājusies zem mirušā kreisās rokas augšdelma kaula atslēgas kaula tiešā tuvumā. Pogu virkne sastāvēja no 27 vienkopus izvietotām pogām (apaļām, kvadrātveida, taisnstūrveida).⁵⁷ Dzintara pogas, domājams, veidoja virknes kopā ar dzīvnieku zobu piekariņiem.⁵⁸

Vesela kreļļu virkne atrasta Aboras I apmetnē, kāda izpostīta kapa tiešā tuvumā. Tā sastāvēja no 22 cilindruveida krellēm, 5 zobveida piekariņiem (B tips) un viena kreļļu virkņu saturētāja. Pēdējam bija četstūra prizmas forma ar diviem pāriem caurumu galā, liecinot, ka krelles vērtas divās virknēs (2. att. : 28). Šādas formas saturētāji plaši izplatīti. Ir zināmas plāksnes ar trim vai pat četriem caurumiem (piemēram, Jodkrantes kolekcijā no Kuršu kāpām un Šlezvigā-Holšteinā⁵⁹). Šī tipa kreļļu virkņu saturētāji Lubānas zemienē pagaidām ir atrasti tikai Aboras I apmetnē, liecinot par pilnīgi drošu to piederību pie noteiktā vēlā neolīta posma. Arheologu rīcībā nav faktu, kas liecinātu, ka šī tipa saturētāji varētu būt raksturīgi arī vidējā neolīta laikam. Domājams, ka norādītajā laika posmā šai vajadzībai varēja izmantot plānākās dzintara plāksnes ar diviem pāriem caurumu, kas urbti no priekšpuses, bet nevis no sānu šķautņu puses. Šādi saturētāji atrasti, piemēram, Sārnates apmetnē.⁶⁰

Dzintara riņķus varēja nēsāt atsevišķi vai arī tos vēra virknēs kopā ar krellēm, kā, piemēram, to darīja Viduseiropā krietni vēlāk — Halštates periodā.⁶¹

Dzintara ripas, kuras arheologi nereti ūzskata arī par saules kulta simbolu,⁶² atrastas Zvejnieku kapulauka atsevišķu apbedījumā (225. un 275.) gūžu rajonā un acu dobumos.⁶³ Pēdējais fakts liecina ne tikai par apbedīšanas paražu savdabību, bet arī par dzintara rotu rituālo nozīmi.

Rakstā aplūkots Lubānas zemienes apmetņu dzintara izstrādājumu materiāls ļauj ieskicēt galvenos vilcienos šo rotu tipoloģiskās izmaiņas hronoloģiski dažādos neolīta posmos. Gandrīz ikvienam šim posmam ir raksturīgas savas noteiktas dzintara izstrādājumu grupas, lai gan zināma daļa no izstrādājumiem ļoti konsekventi saglabā savu formu. Vispildīgāk hronoloģiskās izmaiņas izsekojamas piekariņu formu veidojumā (3. att.). Piekariņiem kā vienai no izplatītākajām Lubānas zemienes rotu grupām vērojama vislielākā formu diferencēšanās pakāpe — ir trapeceveida, ovālie, slēdzenes galvas veida u. c. veidu piekariņi. Trapecveida un ovālie piekariņi turklāt raksturīgi visam neolītam (atsevišķi to eksemplāri sastopami pat pārejas perioda apmetnēs uz bronzas laikmetu), turpretī citu grupu piekariņi, kā, piemēram, zobveida, slēdzenes galvas veida, cirvjveida, sirdsveida u. c. piekariņi, sastopami tikai vēlā neolīta pieminekļos. Tas liecina, ka tieši vēlajā neolītā Lubānas zemienē piekariņi kļuviši par vienu no valdošajām rotu formām.

Vidējā neolīta piekariņu pamatformas — trapeceveida piekariņu — attīstībā nav vērojama progresējoša līnija, jo labi izteiktas trapeceveida formas (Nainiekste, Piestiņa) pāriet visai nosacītās trapeces formās (Abora I, Lagaža), kuras, starp citu, plaši sastopamas jau arī pašā vidējā neolīta pieminekļos.

Zobveida piekariņi, kā izdevās pierādīt, dalās divos pamattipos — A tipa piekariņos ar cauruma urbumu sānos un B tipa piekariņos ar savdabīgo caurumu, kas urbts no augšējā plakanā laukumā un priekšmeta vienas puses (B₁) vai arī sānu šķautnes puses (B₂). Grūti spriest par šo piekariņu vecumu. Domājams, ka tie eksistējuši tomēr vienlaicīgi, pie kam A tipa piekariņi bija ilgāk izplatīti. Ja pirmie datēti pēc Aboras I apmetnes kūdras un koku paraugiem, tad otrā veida piekariņu eksistences beigu posmu nosaka atradumi Streļicas kapulaukā Baltkrievijas PSR teritorijā.

Tas pats sakāms arī par slēdzenes galvas veida piekariņiem — ir piekariņi ar savdabīgo cauruma urbumu (B tips) un vienkāršāku urbumu (A tips). Pēdējie, kā zināms, atrasti Streļicas kapulaukā kopā ar vara brillveida jeb dubultspirāles piekariņiem, kas liecina par to vienlaicīgu pastāvēšanu.

Pogas ar V veida urbumu ir raksturīgas visam neolītam. Tomēr atsevišķu šo pogu tipu izplatība laika zinā ir stingri ierobežota. Apaļas pogas ar lēcveida griezumumu (A₁ tips) ir sastopamas tikai vidējā neolītā, kamēr pogas ar segmentveida griezumumu (A₂ tips) raksturīgas kā vidējam, tā arī vēlajam neolītam. Savukārt četrstūrīgās pogas (C tips) ir sastopams tikai vēlā neolīta pieminekļos, pie kam visi šo pogu varianti — taisnstūra (C_I tips), taisnstūra ar noapaļotiem stūriem (C_{II} tips), kvadrātveida (C_{III} tips), kā arī kvadrātveida ar fasetēto virspusi (C_{IV} tips), domājams, ir vienlaicīgi.

Krelles, tāpat kā piekariņi un pogas, veido noteiktu tipoloģisko rindu. Par visagrākajām un reizē arī par visilgāk lietotajām krellēm jāuzskata cilinderveida krelles (A I tips). Tas pats ir sakāms par mu-

ciņveida krellēm (A II tips), lai gan visizteiksmīgākie eksemplāri ir sastopami vidējā neolīta, konkrēti ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras apmetnēs (Suļka). Turpretī cilinderveida krelles ar paplašinātu vidusdaļu (A III tips) ir tikai vidējam neolītam raksturīga rota un pieder pie t. s. Piestiņas tipa keramikas kultūras.

Ripveida krelles, kurām ir taisnstūra griezumums (B tips), raksturīgas jau vidējā neolītā; vēlajā neolītā tās sastopamas retāk.

Lodveida krelles (C tips) līdz šim pazīstamas tikai vidējā neolīta pieminekļos.

Lubānas zemienes apmetņu dažādo kultūru (ķemmes-bedrīšu, Piestiņas tipa keramikas, auklas keramikas) dzintara izstrādājumu kompleksi, ņemot vērā dzintara senlietu izvietojumu konkrētās apmetnēs, apmetņu relatīvos un absolūtos datējumus, izmantotajam neolīta kultūru hronoloģisko shēmu veidošanai ne tikai Austrumbaltijas, bet arī kaimiņu teritorijās.

Lubānas zemienes dzintara izstrādājumu komplekss ir tipisks Austrumbaltijas teritorijai, lai gan tajā, ievērojot Jodkrantes atradumus Kuršu kāpās un savrupatradumus Šventojas purvos, ir dažas savas specifiskas īpatnības (zobveida piekariņi utt.).

Lubānas zemienes dzintara apstrādes centrs, par kuru jau rakstijām agrāk,⁶⁴ neapšaubāmi izraisa lielu interesi ne tikai Austrumeiropas neolīta kultūru sinhronizācijā, bet tam ir liela nozīme arī neolīta ekonomisko sakaru skaidrošanā, dzintara izplatības ceļu iezīmēšanā rajonā uz austrumiem, ziemeļiem, dienvidaustrumiem no Baltijas jūras — sukcenta ieguves vietām.

Rakstā izmantotie materiāli papildina ne tikai kopējo ieskatu par Austrumbaltijas dzintara izstrādājumu kompleksa īpatnībām, bet ļauj ieskicēt galvenos vilcienos dzintara rotu atsevišķu grupu attīstības gaitu vienā noteiktā rajonā — Lubānas zemienē.

1. tabula

Lubānas zemienes apmetnēs iegūto dzintara rotu skaits

Periods	Apmetnes nosaukums	Apmetnes raksturs	Izrakumu vadītājs	Gads	Rotu skaits
Vidējais neolīts	Abora II	purva	I. Loze	1965.	9
	Nainiekste	"	"	1964.	265
	Piestiņa	"	F. Zagorskis	1963./1964.	56
	Suļka	"	I. Loze	1964./1965.	59
Vēlais neolīts	Zvejsalas	uz paceluma	"	1968./1969.	2
	Zvidzianas krogis	purva	"	1973.	448
	Abora I	uz paceluma un purvā	"	1964./1965. un 1970./1971.	1220
	Asne	uz paceluma	"	1964.	27
	Dzedzietste	purva	"	1970./1971.	53
	Eiņi	"	"	1966./1967.	28
	Lagaža	"	"	1965./1966. un 1968.	39
	Malmutas grīva	"	"	1972.	6
Kopā					2212

- ¹ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Lokalitäten Preussens. Königsberg, 1882; B. Tarvydas. Senovės gintarinių papuošalų rinkinys. — Gimtasai Kraštas, 1 (13). Kaunas, 1937, 46.—55. lpp.; Ванкина 1970. 105.—114. lpp.; 6. pārskata (обзорная) tabula.
- ² И. Лозе. Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике. — СА, 1969, 3. М., 124.—134. lpp.
- ³ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit... 10.—31. lpp.
- ⁴ B. Tarvydas. Senovės gintarinių papuošalų rinkinys. 46.—56. lpp.
- ⁵ E. Sturms. Der Bernsteinschmuck der östlichen Amphorenkultur. — Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte, 5. Bonn, 1956, 13., 14. lpp.
- ⁶ E. Sturms. Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit. — Commentationes Balticae, I. Bonn, 1953, 170.—174. lpp.
- ⁷ Ванкина 1970. 105.—114. lpp., kā arī 6. pārskata tabula.
- ⁸ Agrā neolīta apmetnēs dzintara rotās Lubānas zemienē līdz šim nav atrastas.
- ⁹ Arī Sārņates purva agrā neolīta mītnēs trapecveida piekariņi attiecināmi uz šo pašu klimatisko periodu.
- ¹⁰ Sārņates apmetnes datējums (Latvijas rietumdaļā). Trapecveida piekariņi šajā apmetnē pārstāvēti sērijveidā.
- ¹¹ Piestiņas apmetnes datējums (Lubānas zemienē).
- ¹² И. Лозе. Новый центр обработки янтаря... 129. lpp.
- ¹³ Д. Я. Крайнов. Стоянка и могильник Сахтыш VIII. — Кавказ и Восточная Европа в древности. М., 1973, 54. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 53. lpp.
- ¹⁵ Dzedzietkstes apmetne Aiviekstes labajā krastā arheoloģiskajā literatūrā pagaidām pazīstama kā vidējā neolīta piemineklis. Iegūtais materiāls pieder pie savrupatradumu kategorijas, tāpēc grūti vēl noteikt apmetnes istās hronoloģiskās robežas. Skat. RT 1970. Rīga, 1971, 47. lpp.; RT 1971. Rīga, 1972, 86.—87. lpp.
- ¹⁶ Ванкина 1970. 6. pārskata tabula.
- ¹⁷ И. И. Артеменко. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. М., 1967, 41. att.: 3.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Turpat, 91. lpp.; F. F. S. Stone and L. C. Thomas. The use and distribution of faience in the ancient East and prehistoric Europe. — Proceedings of the Prehistoric Society. N. S., vol. XXII for 1956, 58. lpp. Šī tipa segmentveida krellēm ir kobaltzila krāsa, tās ir spektrogrāfiski noteiktas. Konkrētu ziņu par Streļicas krellēm I. Artjomenko grāmatā diemžēl trūkst. Vispār segmentveida fajansa krelles ir raksturīgas agrā bronzas laikmeta pieminekļiem (1800.—1450. g. p. m. ē.). Tās pazīstamas pēc atradumiem Zlotas kultūras auklas keramikas pieminekļos Vislas lejasdaļā, kā arī Eiropas vidus- un dienvidaustrumdaļā, it sevišķi bieži ūpītes kultūras kapulaukos.
- ²⁰ И. И. Артеменко. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. 90. lpp.; 53. att.: 11.
- ²¹ Turpat, 19. lpp.
- ²² Turpat, 105., 106. lpp.
- ²³ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit... VIII tab.: 8—10, 12.
- ²⁴ И. И. Артеменко. Неолитические стоянки и курганы эпохи бронзы близ с. Ходосовичи Гомельской обл. БССР. — Памятники каменного и бронзового веков. М., 1964, 11. att.: 30.
- ²⁵ Turpat, 81. lpp. Tieši šīs formas briļļuveida jeb dubultspirāles piekariņi ir agras formas un izgatavoti pēc Tuvo Austrumu paraugiem (2100.—1750. g. p. m. ē.). Tie raksturīgi ūpītes kultūras agrājiem pieminekļiem Ungārijas austrumos un Rumānijas rietumos. Skat. D. Popescu. Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. București, 1944, 147. lpp., 15. att. M. Gimbuta savā grāmatā «Bronze age cultures in Central and Eastern Europe» (Paris, The Hague, London, 1965, 35. lpp.) rakstā, ka tie Eiropā parādījušies ne vēlāk par 1900.—1800. g. p. m. ē. Šīs formas piekariņi ir pazīstami arī pēc Fatjanovas kultūras pieminekļiem — Volosovas, Daņilovas u. c. kapulaukiem. Д. А. Крайнов. Древнейшая история Волго-Окского междуречья. М., 1972, 53. att.: 12, 13.
- ²⁶ I. E. Forssander. Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas. Lund, 1936, 6. tab.: 5; P. Glob. Late stone age. — Danske Oldsager, vol. II. København, 1952, 131. lpp.; 637. tab.
- ²⁷ Ванкина 1970. 6. pārskata tabula.
- ²⁸ Autore pateicas par laipni sniegto informāciju PSRS ZA Karēlijas filiāles Vēstures, valodas un literatūras institūta vec. zin. līdzstrādniekam G. Pankruševam.
- ²⁹ A. Siiriäinen. Yli-Iin Kierikki. Asbestikeraaminen asuinpaikka Pohjois-Pohjanmaalla. — Suomen Museo, 74. Helsinki, 1967, 37. lpp.
- ³⁰ M. i W. Chmielewscy. Grób kultury amfor kulistych w Kuczynie, w pow. Włocławskim. — Przegląd Archeologiczny, t. IX, z. 2—3. Poznań, 1953, 3. att.
- ³¹ I. Loze. Jauns neolīta laikmeta kapulauks Austrumlatvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, 4, 3. att.: 17—26.
- ³² R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit... II tab.: 19—21.
- ³³ Z. Krzak. Cmentarzysko kultury zlockiej «nad Wawrem» w Złotej. Warszawa, 1970, 60. att.: d, e, c.
- ³⁴ Turpat, 201. lpp.
- ³⁵ Autore pateicas D. Krainovam par atļauju iepazīties ar PSRS ZA Arheoloģijas institūta Augšvolgas ekspedīcijas arheoloģiskajiem materiāliem.
- ³⁶ M. P. Malmer. Jungneolithische Studien. — Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, Nr. 2. Bonn—Lund, 1962, 210. lpp.; 60. att.: 11—30.
- ³⁷ P. Glob. Late stone age. 87., 88. lpp.; 136., 137. nr.
- ³⁸ Ванкина 1970. 107. lpp.; LI tab.: 9.
- ³⁹ T. Edgren. Jäkärälä-gruppen en västfinsk kulturgrupp under yngre stenålder. (SMYA, 64). Helsingfors, 1966, 14. fig.: C.
- ⁴⁰ C. F. Meinander. Radiokarbondateringar till Finlands stenålder. — Societas Scientiarum Fennica Årsbok-Vousikirja, XLVIII, B, N: 05. Helsingfors, 1971, 7. lpp.
- ⁴¹ J. Graudonis. Reznū kapulauks. — AE, 3. Rīga, 1961, I tab.: 25., 37. lpp.
- ⁴² R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit... IV tab.: 6, 8.
- ⁴³ Z. Krzak. Cmentarzysko kultury zlockiej... 66. att.: e.
- ⁴⁴ A. Kopisto. Die Schieferringe der kammkeramischen Kultur Finnlands. — Suomen Museo, LXVI. Helsinki, 1959, 5.—17. lpp.
- ⁴⁵ Ванкина 1970. 107. lpp.
- ⁴⁶ F. Zagorskis. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka apbedījumu tipoloģija un hronoloģija (šai rakstu krājumā).
- ⁴⁷ E. Sturms. Der Bernsteinschmuck der östlichen Amphorenkultur. IV tab., V tab.: 7—10, 14, 19, 20, 21.
- ⁴⁸ V. L. Luho. Kokemäen Pispán kivikautainen asuinpaikka. — Suomen Museo, LXVII. Helsinki, 1961, 12., 20. att.
- ⁴⁹ M. P. Malmer. Jungneolithische Studien. 69. att.: 2.
- ⁵⁰ A. Siiriäinen. Yli-Iin Kierikki. 7. att.: j.
- ⁵¹ P. Glob. Late stone age. 131. lpp.
- ⁵² L. Jaanits. Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz aus Tamula in Estland. — SMYA, LVIII, 1957, 4. att.: 19; Л. Ю. Янитс. Неолитическое поселение Валма. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959, 56. lpp.; 11. tab.: 1.
- ⁵³ Ванкина 1970. LV tab.: 1, 2.
- ⁵⁴ Th. Mathiassen. An amber elk head from Zealand. — Acta Archaeologica, vol. XXIII. København, 1952, 167.—169. lpp.; J. Brøndsted. Nordische Vorzeit, Bd. I. Neumünster, 1960, 79. lpp.; fig. f; Th. Mathiassen. Early stone age amber ornaments. — Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie. København, 1959.
- ⁵⁵ И. И. Артеменко. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. 53. att.: 11.
- ⁵⁶ F. Zagorskis. Neolīta apbedījumi Zvejnieku kapulaukā. — Mat 1971. Rīga, 1972, 105. lpp.
- ⁵⁷ I. Loze. Jauns neolīta laikmeta kapulauks Austrumlatvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1968, 4, 3. att.: 1, 2, 5—26.
- ⁵⁸ Turpat, 4. att.: 1, 2.
- ⁵⁹ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit... I tab.: 16.
- ⁶⁰ Ванкина 1970. LXIX tab.: 17, LIV tab.: 32.
- ⁶¹ F. Mørtton. Hallstatt und die Hallstattzeit. Viertausend Jahre Salzkultur. Berlin, 1953, 10. tab.
- ⁶² E. Sturms. Der Bernsteinschmuck der östlichen Amphorenkultur. 14. lpp.
- ⁶³ F. Zagorskis. Neolīta apbedījumi Zvejnieku kapulaukā. 14. lpp.
- ⁶⁴ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря... 124.—134. lpp.

ЯНТАРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ КАМЕННОГО ВЕКА ИЗ СТОЯНОК ЛУБАНСКОЙ НИЗМЕННОСТИ

Резюме

Настоящая статья посвящена изучению многосерийной коллекции янтарных изделий из стоянок Лубанской низменности, расположенной на востоке Латвии. Здесь при раскопках стоянок среднего (Найниексте, Пиестыня, Сулька, Дзедзиекте и пр.) и позднего неолита (Абора I, Асне, Лагажа и Эйни, а также устье р. Малмута) в течение 1964—1973 годов добыт первоклассный материал, состоящий примерно из 2212 единиц изделий, их фрагментов и полуфабрикатов. Весь материал исследователями разбит на следующие группы: подвески, пуговицы с V-образно просверленными отверстиями, пронизы, кольца, шайбы или плоские кружки с отверстием в центре, зооморфные изображения и так называемые срединные части для скрепления ожерелий.

Преобладающие среди янтарных изделий подвески разделены на следующие виды: трапециевидные (рис. 1:11, 16, 19), овальные (рис. 1:12), ключеобразные (рис. 1:1—3), зубовидные (рис. 1:6—9), каплевидные (рис. 1:14, 15), топоровидные (рис. 1:20) и сердцевидные. Трапециевидные, а также ключеобразные и зубовидные подвески имеют, в свою очередь, более мелкое типологическое деление (рис. 3). Автор делает попытку проследить распределение отдельных типов во времени, привлекая также данные радиоуглеродной датировки отдельных памятников. Если трапециевидные и овальные (с плоско-выпуклым сечением) подвески характерны, в основном, для среднего неолита, то остальные, в том числе ключеобразные, зубовидные, топоровидные и сердцевидные, типичны для позднего неолита. Для установления абсолютной хронологии изделий автор привлекает также материалы с соседних территорий, в частности останавливается на небезызвестных находках из Стрелицкого могильника в Гомельской области Белорусской ССР.

Пуговицы с V-образно просверленными отверстиями автор на основе внешних контуров изделий распределяет на 8 типов: округлые, овальные, прямоугольные, прямоугольные с округленными углами, квадратные с фасетированной поверхностью и треугольные, причем более дробное деление производится с учетом поперечного сечения изделий (рис. 4).

Установлено, что пуговицы округлых форм типичны для всего неолита, причем пуговицы с линзовидным сечением характерны для среднего, а с плоско-выпуклым — для позднего неолита. В позднем неолите встречаются все типы пуговиц четырехугольной, а также треугольной формы.

Пронизки разделены на цилиндрические (рис. 4), цилиндрические с расширением в средней части (рис. 2:23), бочковидные (рис. 2:21); бусины — на шаровидные (рис. 2:11) и кольцеобразные (рис. 2:18, 19).

К наиболее ранним формам относятся шаровидные, а также цилиндрические пронизки с расширением в средней части. Подобные изделия обнаружены исключительно на стоянках среднего неолита. Остальные типы пронизок и бусин характерны для всего неолита Лубанской низменности в целом.

В основу разработки типологии колец положена форма поперечного сечения предмета. Для наиболее ранних колец свойственно треугольное поперечное сечение, а для поздненеолитических — угловатое, а порой четырехугольное сечение (рис. 4). Подобное явление наблюдается при разработке типологии шиферных колец на территории Латвии.

Шайбы на стоянках Лубанской низменности обнаружены в единичных экземплярах (стоянки Абора I и Лагажа). Им свойственно линзовидное и плоско-выпуклое поперечное сечение. Для данной территории эти изделия типичны исключительно для позднего неолита.

Зооморфные фигурки происходят из различных стоянок среднего (Найниексте, Сулька, Абора II) и позднего неолита (Абора I, Эйни). Большей частью эти фигурки представляют собой подвески. Выделяются изображения водоплавающей птицы, бобра, лося и пресмыкающегося (рис. 1:5, 10). Подобные изделия, в отличие от предыдущих, типологического ряда не образуют, так как, по существу, представляют собой предметы искусства, которые серийно не изготавливаются.

Для скрепления нитей ожерелий, состоящих из подвесок с боковым сверлением отверстий, пуговиц с V-образным сверлением отверстий, пронизей, бусин, колец и шайб, а также зооморфных фигурок с боковым сверлением, употреблялись так называемые срединные части, изготовленные в виде четырехугольной призмы с двумя или тремя парами отверстий (рис. 2:28). Часть подвесок, в том числе зубовидные и ключеобразные со специфическим сверлением отверстий (тип В), либо подвешивались к более крупным изделиям, имеющим специально просверленные для этой цели отверстия в нижней части, или же просто нашивались на одежду так же, как это делалось с трапециевидными, овальными и каплевидными подвесками, не имеющими бокового сверления.

Настоящая статья является попыткой классификации янтарных изделий Лубанской низменности, предпринятой для выяснения возможности разработки типологии изделий, найденных на стоянках среднего и позднего неолита. Предлагаемая типологическая схема отнюдь не претендует на всеобъемлющий характер, ибо археологическое изучение Лубанской низменности еще не закончено и лишь дальнейшие работы в этом районе, намеченные на следующие 10 лет, помогут более детально распределить янтарные изделия разных типов во времени.

STEINZEITLICHE ERZEUGNISSE AUS BERNSTEIN IN DER LUBĀNAS-NIEDERUNG

Zusammenfassung

Der Artikel ist der Untersuchung einer umfassenden Sammlung von Bernsteinerzeugnissen aus steinzeitlichen Siedlungen der Lubānas-Niederung (Ostlettland) gewidmet. Hier wurde in Siedlungen der mittleren (Nainiekste, Piestiņa, Suļka, Dzedzickste u. a.) und späteren Jungsteinzeit (Abora I, Asne, Lagāža und Eiņi sowie die Mündung des Flusses Malmuta) in den Jahren 1964—1973 ein aus 2212 Gegenständen bzw. Fragmenten und Halbfabrikaten bestehender Fundstoff von erstrangiger Bedeutung gewonnen. Er wurde von den Forschern in folgende Gruppen eingeteilt: Anhänger, V-förmig durchbohrte Knöpfe, Röhren und Perlen, Ringe, Scheiben mit zentralem Bohrloch, Tierfiguren und sogenannte Mittelstücke zum Schließen des Halsschmucks.

Die Anhänger als wichtigste Gruppe wurden ihrer Form nach in folgende Typen unterteilt: trapezförmige (Abb. 1: 11, 16, 19), ovale (Abb. 1: 12), schlüsselähnliche (Abb. 1: 1—3), zahnförmige (Abb. 1: 6—9), tropfenförmige (Abb. 1: 14, 15), beilförmige (Abb. 1: 20) und herzförmige. Die trapezförmigen sowie die schlüsselähnlichen und zahnförmigen Anhänger sind ihrerseits in weitere typologische Unterabteilungen gegliedert (Abb. 3). Die Verfasserin unternimmt den Versuch einer chronologischen Einordnung dieser Gruppen; hierbei stützt sie sich auch auf die Altersbestimmung einzelner Denkmäler mit Anwendung der Radiokarbon-Datierung. Die trapezförmigen und ovalen (im Schnitt eine flache Krümmung der Umrisslinie aufweisenden) Anhänger sind hauptsächlich für das mittlere Neolithikum charakteristisch, während die übrigen Formen, darunter auch die schlüsselähnlichen sowie die zahn-, beil- und herzförmigen Anhänger ein typisches Kennzeichen des Spätneolithikums sind. Bei der Bestimmung des absoluten Alters der Erzeugnisse berücksichtigte die Verfasserin auch Forschungsergebnisse aus benachbarten Gebieten, darunter den bekannten Fundstoff des Gräberfeldes Strelica (Gomel, Belorussische SSR).

Die Knöpfe mit V-förmigen Bohrlöchern unterteilt die Verfasserin nach ihrer Form in mehreren Typen. Die weitere Detaillierung erfolgt anhand der Querschnittform der Erzeugnisse (Abb. 4).

Festgestelltmaßen sind die rund bzw. rundlich geformten Knöpfe für die gesamte Jungsteinzeit charakteristisch, und zwar sind Knöpfe mit linsenförmigem Querschnitt ein typisches Erzeugnis des mittleren Neolithikums, während solche mit flach gewölbter Umrisslinie des Querschnitts für das Spätneolithikum kennzeichnend sind. Für das letztere sind auch sämtliche Typen der viereckig sowie dreieckig geformten Knöpfe charakteristisch.

Die Röhren werden in zylindrische (Abb. 4), zylindrische mit einer Verdickung in der Mitte (Abb. 2: 23) und faßförmig gebauchte (Abb. 2: 21), die Perlen in kugelförmige (Abb. 2: 11) und ringförmige (Abb. 2: 18, 19) unterteilt.

Zu den ältesten Formen gehören die kugelförmigen Perlen sowie die zylindrischen Röhren mit Verdickung in der Mitte. Erzeugnisse dieser Art sind ausschließlich in Siedlungen der mittleren Jungsteinzeit gefunden worden, während die sonstigen Röhren- und Perlentypen der Lubānas-Niederung für das gesamte Neolithikum kennzeichnend sind.

Der typologischen Gliederung der Ringe wurde die Querschnittform des Erzeugnisses als maßgebliches Kennzeichen zugrunde gelegt. Für die ältesten Ringe ist ein dreieckiger, für die Ringe des Spätneolithikums ein eckiger, mitunter viereckiger Querschnitt charakteristisch (Abb. 4). Eine ähnliche Erscheinung ist bei der typologischen Gliederung der Schieferringe in Lettland zu beobachten.

Scheiben wurden in der Lubānas-Niederung in nur wenigen Exemplaren in Abora I und Lagāža gefunden. Sie haben einen linsenförmigen oder flach gewölbten Querschnitt. In der Lubānas-Niederung sind diese Erzeugnisse ausschließlich für das Spätneolithikum charakteristisch.

Die Tierfiguren stammen aus verschiedenen Siedlungen des mittleren Neolithikums (Nainiekste, Suļka, Abora II) und Spätneolithikums (Abora I, Eiņi). Größtenteils handelt es sich um Anhänger, die die Form von Wasservögeln, Bibern, Elchen oder Schlangen haben (Abb. 1: 5, 10). Im Gegensatz zu den früher genannten Gegenständen bilden diese Erzeugnisse keine Typenreihe, da sie ihrem Charakter nach Kunsterzeugnisse sind, die nicht serienmäßig hergestellt werden.

Zum Schließen des Halsschmucks, der aus seitlich durchbohrten Anhängern, Knöpfen mit V-förmigem Bohrloch, Röhren, Perlen, Ringen und Scheiben sowie an der Seite durchbohrten Tierfiguren bestand, dienten die sogenannten Mittelstücke in Form eines viereckigen Prismas mit zwei oder drei Bohrlochpaaren (Abb. 2: 28). Ein Teil der Erzeugnisse, darunter die zahnförmigen und schlüsselähnlichen Anhänger (Typus B), wurde an größere Schmuckgegenstände angehängt, die im unteren Teil eigens dazu vorgesehene Bohrlöcher hatten, oder sie wurden einfach an die Kleidung angenäht, ebenso wie die trapezförmigen, ovalen und tropfenförmigen Anhänger ohne seitliches Bohrloch.

Im Artikel wird ein Versuch gemacht, die in Siedlungen des mittleren Neolithikums und Spätneolithikums gefundenen Bernsteinerzeugnisse typologisch zu gliedern. Die vorgeschlagene Typeneinteilung erhebt jedoch keinen Anspruch auf Vollständigkeit, da die archäologische Erforschung der Lubānas-Niederung noch nicht beendet ist. Die für die nächsten zehn Jahre vorgesehene Grabungstätigkeit in diesem Gebiet wird dazu beitragen, da die Bernsteinerzeugnisse eingehender erforscht und ihre verschiedenen Typen genauer datiert werden können.

J. Graudonis

PAR DAŽIEM LATVIJAS AGRO METĀLU PERIODA KAULA ROTADATU TIPIEM

Latvijas agro metālu perioda (2. g. t. p. m. ē. vidus līdz m. ē. 1. gs.) arheoloģiskajos pieminekļos ievērojamā daudzumā atrod kaula rotadatas. Ķivutkalna kapulaukā šādas adatas atrada apbedīto indivīdu krūšu rajonā. Adatu novietojums neapšaubāmi liecināja, ka ar tām bijis sasprausts apģērbs. Liekas, ka šāda praktiska nozīme bija visām kaula rotadatām, taču jādoma, ka vienlaicīgi tās bija arī apģerbu rotājošs priekšmets.

Lai gan kaula rotadatas atrod arī citu zemju pieminekļos un tās minētas arheoloģiskajā literatūrā, šīs atradumu kategorijas tipoloģisko un hronoloģisko analīzi vēl maz.¹

Daļa Latvijā iegūto kaula rotadatu pagaidām nav tuvāk datejamas, bet liekas, ka uz agro metālu periodu attiecināmas ap 500 adatas, tāpēc radusies iespēja sākt šo atradumu tuvāku apskatu. Nepretendējot uz jautājuma galīgu atrisināšanu, šai rakstā mēģinājam izdalīt dažus Latvijā atrasto kaula rotadatu tipus un nosacīt šo tipu hronoloģiju.

Kaula rotadatas savā starpā atšķiras pēc garuma, pēc stāva šķērsriezuma formas un masivitātes, kā arī pēc galvas daļas izveidojuma. Salīdzinot dažādas rotadatas, vērojams, ka to stāva veidam un masivitātei, tāpat kā adatu garumam, ir nejaušības raksturs. Tos nosaka adatas gatavošanai ņemtā kaula lielums un veids, tāpat darinātāja prasme un gaume, arī tas, vai nēsājot adatu nav lūzusi. Vienīgi galvas daļas izveidojumā konstatējamas tādas pastāvīgas iezīmes, kas adatām var būt raksturīgas kādā noteiktā apgabalā un liecina par noteiktu paraugu ietekmi vai pauž paša darinātāja prasmi, gaumi un radošo izdomu. Rotadatu klasifikācijai var izmantot tikai tās pazīmes, kam nav nejaušības raksturs.

Tāpēc šai rakstā kaula rotadatu klasifikācijai un izdalīto tipu hronoloģijas noteikšanai par pamatu ņemts tikai galvas daļas veidojums. Kaula rotadatu tipu izdalīšanu apgrūtina to lielā formu daudzveidība, kā arī nelielās atšķirības daudzu adatu starpā. Šīs adatas nevar droši atzīt par tādām, kas pieder pie viena tipa, taču nevar tās arī kategoriski nošķirt kā divu dažādu tipu priekšmetus. Rotadatu tipu izdalīšanai šai darbā izvēlētas tikai vizuāli labi atšķiramas

iezīmes. Citu klasifikācijas kritēriju atrašana šo daļījumu papildinās un labos.

Vēl lielākas grūtības pagaidām ir, nosakot Latvijā atrasto kaula rotadatu hronoloģiju, tāpēc ka ne kapulaukos (Kalniešu pirmajā, Ķivutkalnā), ne dzīvesvietās kaula rotadatas nav atrastas tādos kompleksos, kas būtu tuvāk datejami. Pētīto apmetņu (Asote, Kļāņgukalns, Ķivutkalns) kultūras slānis nav datēts ar modernajām metodēm.

Par Latvijas kaula rotadatu hronoloģiju domājot, nozīmīgs ir fakts, ka šīs adatas nav atrastas Latvijas neolīta pieminekļos ne Lubānas, ne Burtnieku ezera baseinos, ne arī republikas rietumdaļā pētītajās apmetnēs, piemēram, Sārnatē, apmetnē pie Zebrus ezera u. c. Spriežot pēc literatūras, kaula rotadatu nav arī Lietuvas un Igaunijas akmens laikmeta atradumos;² tās šī laika materiālos nav konstatētas ne PSRS teritorijas ziemeļu daļā,³ ne dažu citu zemju arheoloģiskajos materiālos.⁴ Tā kā akmens laikmeta pieminekļos tomēr atrod dažādus kaula priekšmetus (harpūnas, šķēpu un bultu galus, makšķeru āķus u. c.), tad, ja kaula rotadatas būtu lietotas, tās būtu arī saglabājušās un būtu atrastas.

Agrākās kaula rotadatas ārpus Latvijas minētas neolīta beigu pieminekļos, piemēram, Vislas lejteces novadā,⁵ Dānijā⁶ u. c. Bronzas laikmetā jau plaši izplatītas dažādu formu bronzas rotadatas.⁷ Tas liecina, ka plašākā Eiropas teritorijā neolīta beigās un metālu laikmeta sākumā apģērba gatavošanā un nēsāšanā notikušas tādas izmaiņas, kas izraisījušas nepieciešamību pēc apģērba saspraužamām adatām.

Zemēs ar agri attīstītu metāla kultūru jau bronzas laikmetā lieto dažādi veidotas bronzas adatas. Latvijā un pat visā Baltijā agro metālu periodā metālu vēl bijis maz un tie izmantoti galvenokārt citu priekšmetu pagatavošanai. Tā, Latvijā zināmas tikai 10 bronzas un viena dzelzs rotadata, kas datejamas ar agro metālu laikmetu. Turpretī šī paša laika kaula rotadatu, kā redzējam, ir vairāki simti.

Kaula rotadatas reti sastopamas mūsu ēras pieminekļos, kur gan kapulaukos, gan dzīvesvietās arī Latvijā atrod daudz dažāda veida bronzas un dzelzs rotadatu.⁸

No Latvijā arheoloģiskajos izrakumos atrastajām kaula rotadātām pašlaik agrākās, liekas, ir Ķivutkalna kapulaukā iegūtās rotadatas. Šis kapulauks attiecināms uz 2. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni. Nocietinātās apmetnes — Kļauņukalns, Ķivutkalns, kur iegūts lielāks skaits kaula rotadatu, — datētas ar 1. g. t. p. m. ē. Citos pilskalnos šādas adatas atrastas lielākoties ar laiku pirms mūsu ēras datējamās slāņos (Mūkukalns, Asote u. c.). No tā izriet, ka kaula rotadatas Latvijā lietotas galvenokārt laikā no 2. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturksņa līdz m. ē. sākumam, t. i., līdz tam laikam, kad tās lielā mērā aizstāja metāla izstrādājumi.

Kaula rotadatu tipu datējumam šai rakstā izmantotas tām formā līdzīgās bronzas rotadatas, kuru hronoloģija izstrādāta labāk. Šada pieceja jautājumam liekas pamatota tāpēc, ka, ieviešoties jaunai priekšmetu kategorijai, tā ienāk ar tādām jaunām formām, kas Latvijā nav pazīstamas agrāk, bet plaši izplatītas Centrāleiropā un arī Vislas baseinā, kur metālu kultūra attīstījās agrāk. Daudzu kaula un bronzas adatu vienādība ir tik liela (piemēram, 1. att. : 9, 10 un 11, 14 un 15; 3. att. : 5 un 6), ka nav šaubu par attiecīgām bronzas adatām kā kaula adatu pirmparaugiem. Par Latvijas agro metālu perioda kaula adatām domājot, nozīmīgs ir arī konstatējums pēc citiem materiāliem (metāla priekšmetiem, keramikas u. c.), ka šai laikā Austrumbaltija iekļāvusies Viduseiropas metālu kultūras lokā un te jūtamas spēcīgas Lužicas kultūras ietekmes.⁹ Tieši šo ietekmju rezultātā, domājams, metāla priekšmetu formas parādījušās no vietējā materiāla gatavotajiem priekšmetiem. Saprotams, ka metāla priekšmetiem raksturīgās formas, kas bija pazīstamas Viduseiropā un Baltijas dienvidaustrumos, Austrumbaltijā ienāca ar zināmu novēlošanos.

Daļa rotadatu ir gatavotas no sīkiem kauliem, kam viens gals jau dabiski pāresnināts. No šādiem kauliņiem pagatavotām adatām galvas daļā atstāta kaula dabiskā forma, tām tikai noasināta smaile (1. att. : 1, 8) vai nedaudz nogludināts stāvs (1. att. : 3, 4). Lielākā daļa rotadatu tomēr gatavotas no prāvāku cauruļkaulu šķembām, noslīpējot tām apaļu stāvu un pēc noteiktiem paraugiem vai arī pēc brīvas izdomas veidojot galvas daļu. Tā radušās daudzveidīgas rotadatas. Tās gatavojot, kaulu sākotnējā forma zudusi pilnīgi. Pēc rotadatu darināšanas veida tās var dalīt divās lielās pamatgrupās:

I — rotadatas ar dabisku kaula galvas daļu;

II — rotadatas ar brīvi izvēlētā formā veidotu galvas daļu.

Atkarībā no izraudzītā kaula dabiskās formas pirmās (I) pamatgrupas adatām galvas var būt trīsstūrveida, noapaļotas vai citādas (1. att. : 1—8). Šīs īpatnības nav kaula apzinīgas apstrādes rezultāts un nav uzlūkojamas par priekšmetu klasifikācijas pazīmēm.

Primitīvās I pamatgrupas kaula rotadatas ir viena tipa (I—1), bet var būt a) ar galvā izurbtu caurumu (1. att. : 2—5, 7) vai b) bez cauruma (1. att. : 1, 6, 8). I grupas 1. tipa adatu variantus apzīmēsim: I—1a — ar galvas caurumu, I—1b — bez cauruma. Caurums galvā urbts, domājams, praktiskai vajadzībai: adatas piesiešanai, lai tā, no apgērba izslīdot, nepazustu. Tomēr tam varēja būt arī rotājoša ele-

menta loma, tāpat kā dažu adatu galvās urbtajām bedrītēm (1. att. : 2).

Vienkāršākās rotadatas kā ar galvas caurumiem, tā arī bez tiem atrastas Latvijā, Lietuvā, Igaunijā,¹⁰ arī Daugavas, Volgas un Dņepras augšteču apgabala pieminekļos¹¹ un citur.¹² Turklāt šī veida rotadatas iegūtas dažādu periodu arheoloģiskajos pieminekļos. Atzīmējams, ka vienkāršās kaula rotadatas neatrada Ķivutkalna kapulaukā, kas būtu datējams ar 2. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni. Te apbedītajiem līdz dotās kaula rotadatas ir samērā masīvas, šķiet, arhaiskas, tomēr rūpīgi darinātas. Primitīvās kaula rotadatas nav iegūtas arī Kalniešu pirmajā kapulaukā, kur atrada vairākus kaula priekšmetus.¹³ Tāpat ārpus Latvijas agrākās kaula rotadatas nav šīs vienkāršās, bet gatavotas, kaulu sākotnējo formu izmainot pilnīgi. Ķivutkalna nocietinātā apmetnē, kas datējama ar 1. g. t. p. m. ē., tās atrada visās kultūras slāņa kārtās. Tās ieguva arī Mūkukalnā, Vinakalnā, Ķentē, Asotes pilskalnā un tāpat citos pieminekļos, kas datējami ar laiku no 1. g. t. p. m. ē. līdz pat 13. gs.¹⁴ Var domāt, ka no maziem kauliņiem gatavotās primitīvās rotadatas Latvijā ieviesušās vēlāk par šī veida priekšmetu vispārējās lietošanas sākumu. Agrākās adatas gatavotas pēc metāla adatu paraugiem, kaulus rūpīgāk apstrādājot. Tad cilvēki izpratuši, ka praktisko uzdevumu veic arī vienkāršāk veidoti priekšmeti, un sākuši lietot vienkāršās adatas, kas iegūtas, dabisko kaulu pielāgojot praktiskai vajadzībai.

No minētā izriet, ka primitīvās kaula rotadatas nevar saistīt ar kādu īsāku laika posmu. Tās nav raksturīgas ne kādai atsevišķai kultūrai, ne etniskai vienībai.

Daudz lielāka formu variācija ir otrās (II) pamatgrupas kaula rotadātām, kas gatavotas, pilnīgi izmainot kaulu dabisko veidu. Pēc galvas daļas veidojuma šīs rotadatas dalāmas divās apakšgrupās: A — adatas ar caurumu galvas daļā un B — adatas bez cauruma galvas daļā. Rotadatas ar caurumu galvas daļā var būt ar vienu vai vairākiem caurumiem.

No citiem A grupas kaula rotadatu tiem ar vienu galvas caurumu pēc visa veidojuma krasi atšķiras Ķivutkalna kapulauka K ugunskaņā atrastā adata (1. att. : 15). Tās apaļajam (Ø ap 3 mm), viscaur vienādajam stāvam galvas lejasdaļā neliels paplašinājums ar iegarenu caurumu tajā. Adatas stāvs viegli izliekts, bet, šķiet, tas izliecies, tievajam kaula priekšmetam degot. Pēc neliela fragmenta spriežot, tāda paša tipa (II—A2) kaula rotadata bijusi arī B ugunskaņā.

Šo kaula rotadatu pirmparaugi ir pēc formas un pat pēc izmēriem līdzīgās bronzas adatas, kas iegūtas Centrāleiropas ūnetices kultūras atradumos (1. att. : 14)¹⁵ un Lužicas kultūras pieminekļos.¹⁶ Pēc formas tuvas bronzas un kaula adatas Dānijā un Zviedrijā uzlūko par šujamadatām.¹⁷ Tām tomēr isāks stāvs, caurums atrodas vidusdaļā un ap adatu stāvu pāresninājums nav jūtams. Šīs pazīmes ļauj tās atšķirt no rotadātām.

Ķivutkalna kapulaukā atrastās rotadatas pagaidām ir vienīgie šādi atradumi Latvijā un būtu datējamas ar 2. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni vai varbūt

ar 2. un 1. g. t. p. m. ē. miju, bet tās var būt lietotas arī nedaudz vēlāk.

Citu kaula rotadatu tipu (II—A3a) veido adatas, kam caurums urbts vertikāli galvas lejasdaļas īpašā paplašinājumā (1. att.: 18—20). Šī tipa adata atrasta Dvietē (1. att.: 19).¹⁸ Tai pāresnināts galvas gals, nedaudz izliekts stāvs, bet galvas lejasdaļā izliekuma pusē uz sāniem izvirzīts plakans paplašinājums, kurā caurumiņš urbts paralēli adatas stāvam. Šī paša tipa vēlāka rotadata atrasta L. Ludzas ezerā (1. att.: 18).¹⁹ Pāresninātā galva tai noslēdzas jau ar iezīmētu valniti, galvas lejasdaļas paplašinājumā caurumiņš nav urbts. Pie šī tipa pieder arī Kalniešu pirmā kapulauka 1. ugunskapā atrastā kaula rotadata (1. att.: 20), kas datēta ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi, pat ar pirmo ceturksni.²⁰ Ļoti rūpīgi darinātajai rotadai stāvs taisns, labi izteikts gala valnītis, bet zem tā ar horizontālām svītrām nodalītas trīs slīpsvītru ornamenta joslas. Sānu izvirzījumā vertikāli urbts caurumiņš.

Vairākas šī tipa kaula rotadatas atrastas Sebežas rajona Osinas pilskalnā.²¹ Osinas pilskalna adatām, sekojot pirmparaugiem (1. att.: 16, 17), veidots ievērojams stāva izliekums, labi izcelts izliekuma pusē darinātais izcilnis ar vertikālo caurumu. Tām arī ļoti spēcīgs gala valnītis, kas izskatās jau pēc cepurītes. Uz paplašinātā galvas gala un stāva iestrādāts saulišu rotājums. Pie aplūkojamā tipa pieder arī adata, kas atrasta Lietuvā, Vosgeļu pilskalnā.²² Šai adai apaļš stāvs, labi izteikts gala valnītis. Galvas daļas lejas paplašinājums izveidots trīs šķērsvālniņu veidā, kam cauri vertikāli izurbts caurumiņš.

Visas šīs adatas gatavotas, atdarinot kaulā bronzas osiņadatas (1. att.: 16, 17),²³ kas datētas ar 2. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni. Tā E. Šturms datē arī Dvietē atrasto osiņadatu tipa kaula rotadatu.²⁴ Vēlāka ir L. Ludzas ezerā iegūtā, paviršāk darinātā; tāpat, liekas, jau tālāka attīstības pakāpe ir atradums Kalniešu pirmajā kapulaukā (1. att.: 20), kas atgādina metāla adatas arī pēc slaidā stāva veidojuma. Šīs kaula osiņadatas būtu datējamas ar 2. g. t. p. m. ē. beigām un 1. g. t. pirmo pusi.

Kaula osiņadatu variantam (II—A3b) saglabāts liektais stāvs un stāva ieliekuma pusē izveidots plakans paplašinājums. Šai paplašinājumā caurums urbts perpendikulāri stāvam (1. att.: 21, 22).

Dažām no tām galvas veidojums līdzīgs Dvietes osiņadatas galvai, citām vairāk līdzības ar atradumu Kalniešu pirmajā kapulaukā. Pie šī variantā piederīgās rotadatas atrastas Ķivutkalnā,²⁵ arī Lietuvā un Igaunijā.²⁶ Variants, liekas, radies, meklējot racionālāko veidu bronzas paraugu atdarināšanai kaulā. Stāva paplašinājums ieliekuma pusē pastiprināja adatas izturību.

Šī variantā osiņadata ir arī 1. att.: 23 parādītais eksemplārs. Spriežot pēc darināšanas veida un atrāšanas apstākļiem, aplūkojamais osiņadatu variants būtu attiecināms uz 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi un vidu.

Citam adatu tipam (II—A4a; 2. att.: 1, 2) galvas daļa saplūst ar stāvu, veidojot it kā trīsstūri (par variantu II—A4b jāuzskata adatas ar diviem galvas caurumiem (2. att.: 13). Šīm adatām, kas iegūtas Ķivutkalna kapulaukā un arī apmetnē, raksturīgs lie-

lāks galvas caurums nekā citām adatām. Tas, ka adatas ar trīsstūra galvas veidojumu atrastas Ķivutkalna kapulaukā un arī kultūras slāņa apakšējā daļā, liecina, ka tās lietotas 2. g. t. p. m. ē. beigās un vēlāk.

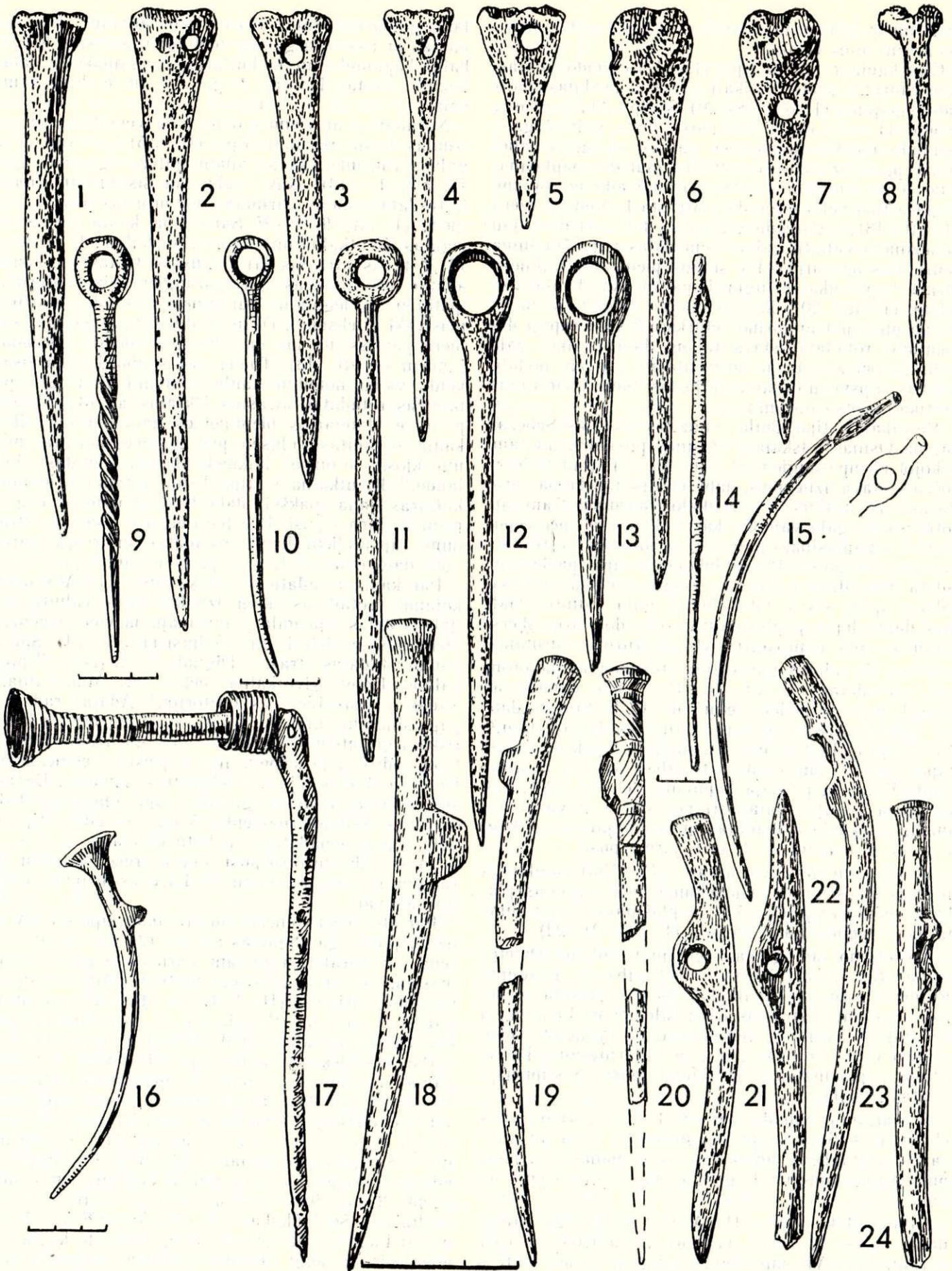
No adatām ar vienu galvas daļā veidotu caurumu izdalās kaula rotadatu tips (II—A5) ar tādu lielu galvas caurumu, ka šo adatu galva atgādina riņķi (1. att.: 11—13). Nav šaubu, ka šīs vispār rūpīgi izstrādātās adatas darinātas pēc bronzas pirmparaugiem (1. att.: 9, 10).²⁷ Šāda tipa kaula rotadatas iegūtas Ķivutkalnā un Tērvetes pilskalnā (1. att.: 11, 13),²⁸ tādas atrastas arī Lietuvā.²⁹ Gatavojot kaula adatas pēc bronzas pirmparaugiem, izejmateriāla īpatnību dēļ iegūti no paraugiem nedaudz atšķirīgi, masīvāki priekšmeti. Dažu adatu darinājums pat samērā paviršs, un tās maz līdzīgas metāla izstrādājumiem (1. att.: 13). Tomēr nav šaubu, ka tās visas veido vienu noteiktu kaula rotadatu tipu. Šī tipa bronzas rotadatas atrastas Ukrainā ar 13.—11. gs. p. m. ē. datējamās pieminekļos, tādas pašas, tikai kaula, norādītas Viduseiropas ūnetices kultūras pieminekļos,³⁰ bronzas laikmeta beigās lietotas Gotlandē.³¹ Ķivutkalnā šī tipa kaula rotadatas iegūtas kultūras slāņa apakšējā daļā, kas datējams ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi. Pēc paralēlēm un šādiem atradumu apstākļiem kaula rotadatas ar riņķa galvu būtu datējamas ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi.

Par kaula rotadatu atsevišķu tipu (II—A6) uzlūkojamas rotadatas, kam izteikts gala valnītis un galvas daļas lejasgalā paplašinājuma vietā izveidoti vienā pusē novietoti četri izcilniši (1. att.: 24). Šādas kaula rotadatas atrastas Dignājas³² un Asotes³³ pilskalnās, Doles Ķivutkalnā, liekas, arī Mūkukalnā.³⁴ Tādas iegūtas Lietuvas teritorijā.³⁵ Adatas radušās, paplašinājuma urbšanu aizstājot ar iegrieztām krustiskām gropītēm. Tā griežot izveidotie izcilniši praktiski nodrošināja iespēju adatas piesiet, bet neapšaubāmi vienlaikus bija arī dekoratīvs elements. Dažām šī variantā adatām galvas daļu klāj spirāliski iegriezti tikliņa ornamenti. Šis kaula adatu tips ir vēlāks par osiņadatām un būtu datējams ar 1. g. t. p. m. ē. vidu un otro pusi. Pēc pašreiz zināmām atradumu vietām tas raksturīgs Latvijas dienvidu daļai un Lietuvai.

Par atsevišķu viencauruma rotadatu tipu (II—A7a) uzlūkojamas garengalvas adatas (2. att.: 3—5). Garēnā, ar paralēlām malām darinātā galva samērā masīva, tā var būt dažāda platumā. Arī šim tipam var būt variants (II—D7b) ar diviem caurumiem galvā (2. att.: 6). Mūkukalnā un Ķivutkalnā atrastās šī tipa rotadatas var datēt ar 1. g. t. p. m. ē.

Par atsevišķu rotadatu tipu (II—A8a) ar vienu galvas caurumu var uzlūkot apaļgalvas rotadatas (2. att.: 8, 10, 11). Tām plakanā galvas daļa pret-skatā izteikti apaļa vai nu ar asāk izteiktu ierāvumu pārejā uz stāvu, vai arī ar vienmērīgāku sašaurinājumu. Šī tipa adatu variants (II—A8b) ir apaļgalvas adatas ar diviem vai trim galvas daļā urbtiem caurumiem (2. att.: 9). Visas šīs adatas simetriskas, labi noslīpētas. Šo Mūkukalnā,³⁶ Ķivutkalnā,³⁷ Vinakalnā un arī Lietuvā³⁸ atrasto un rūpīgi darināto kaula rotadatu pirmparaugi varētu būt bronzas laikmeta bronzas adatas ar plakanām, apaļām galvām (2. att.: 7).³⁹ Kauls kā izejmateriāls noteicis to zināmas atšķirības

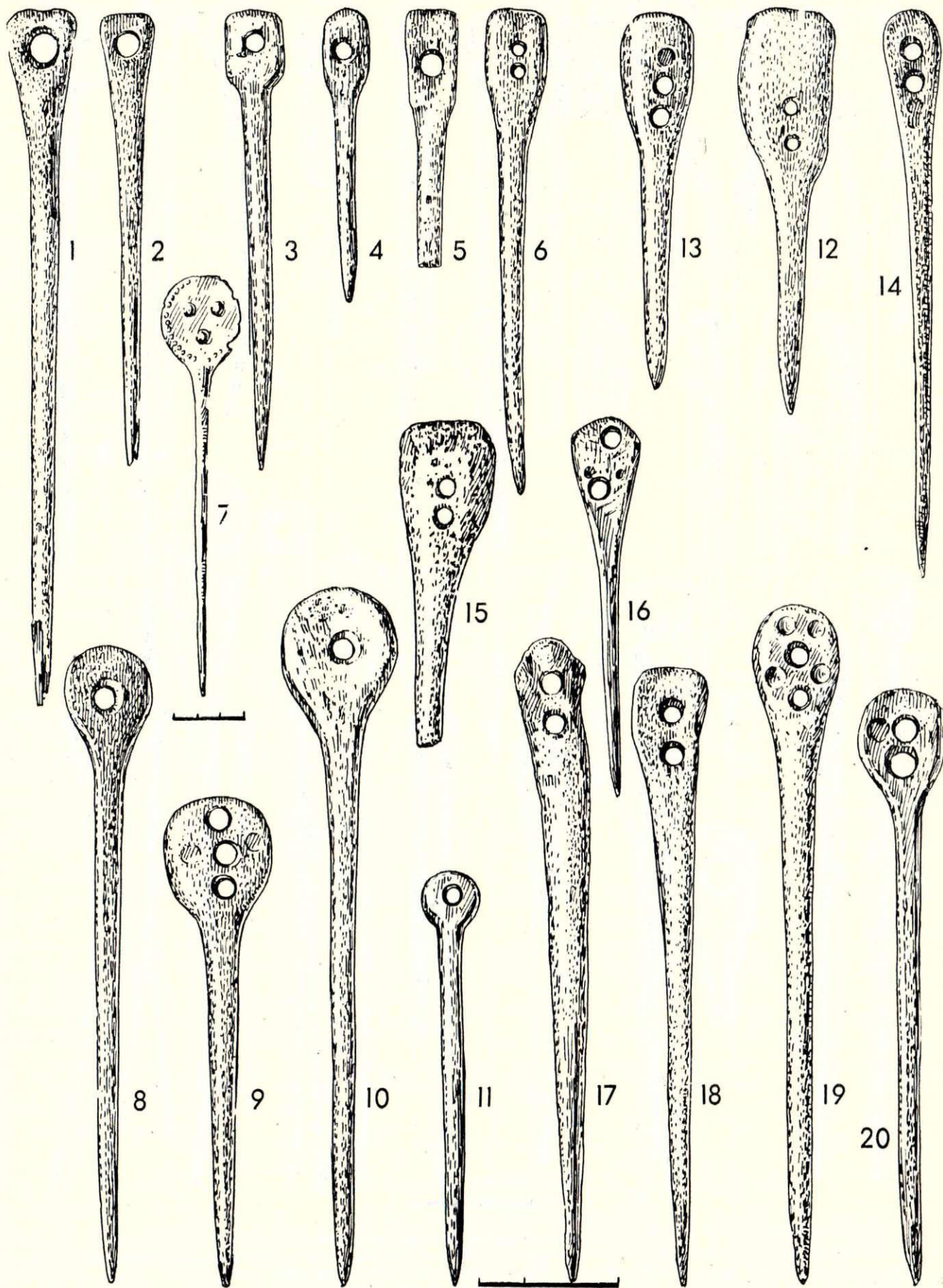

1. att. Kaula un bronzas rotadatas.

2-5, 7 - I - 1a tipa; 1, 6, 8 - I - 1b tipa; 11-13 - II - A5 tipa; 15 - II - A2 tipa; 18-20 - II - A3a tipa; 21-23 - II - A3b tipa; 24 - II - A6 tipa; 9, 10, 14, 16, 17 - bronzas rotadatas; pārējās - kaula.
 1-4, 6, 7, 11, 12, 15, 21-23 - Ķivutkalns (VI 120 : 2566, 958, 1779, 865, 1945, 1688, 2212, 2518, 173 : 65, 120 : 2076, 1587, 2350); 5, 8 - Daugmales pilskalns (CVVM 63901 : 4821, 1543); 13 - Tērvetes pilskalns (VI

24 : 1960/149); 18 - L. Ludzas ezers (A. 11758 : 172); 19 - Dviets (priekšmets gājis bojā); 20 - Kalniešu pirmais kapulauks (CVVM 64547); 24 - Asotes pilskalns (VI 15 : 980); bronzas rotadatas : 9 - Hansson 1927, 34. tab.: 159; 10 - Березанская 1972, XXII tab.: 4; 14 - Gimbutas 1965, 195. att.: 3; 16 - Gimbutas 1965, 195. att.: 10; 17 - Sturms 1936, 17. tab.: i.

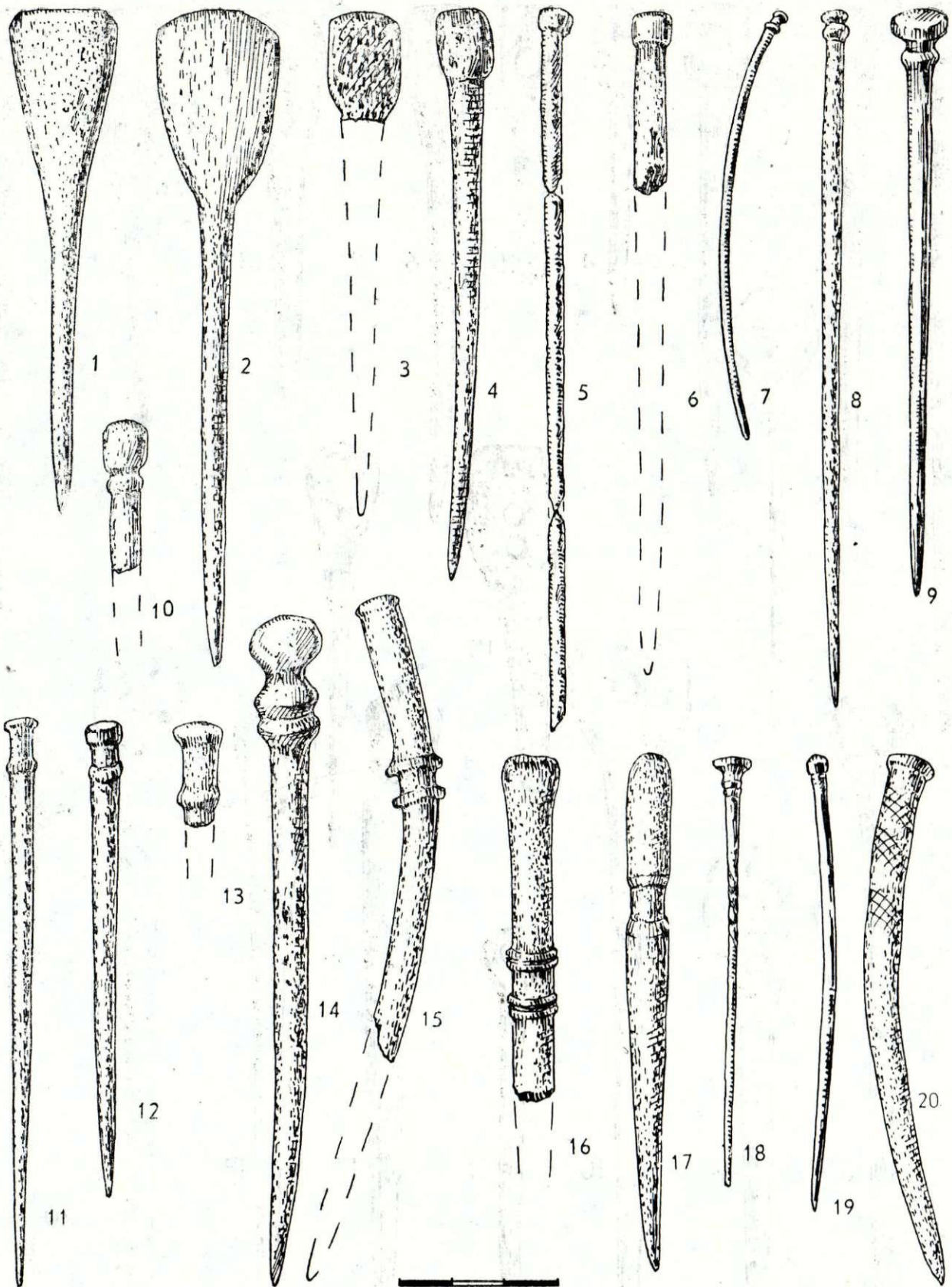

2. att. Kaula un bronzas rotadatas.

1, 2 — II — A4a tipa; 3–5 — II — A7a tipa; 6 — II — A7b tipa;
 8, 10, 11 — II — A8a tipa; 9 — II — A8b tipa; 13 — II — A4b tipa;
 12, 14–20 — III pamatgrupas; 7 — bronzas rotadata; pārējās — kaula.
 1, 17–19 — Ķivutkalna kapulauks (VI 173 : 53, 46, 15, 47); 2–4, 6,

8–11, 14, 16, 20 — Ķivutkalns (VI 120 : 1925, 2192, 2525, 1634, 2279, 1722,
 1744, 1603, 1858, 1588, 54); 5 — Daugmales pilskalns (CVVM 63901 : 2764);
 12, 13, 15 — Mūkukalns (CVVM 63184 : 513, 763, 405); bronzas rotadata:
 7 — Gimbutas 1965, 164. att.: 6.

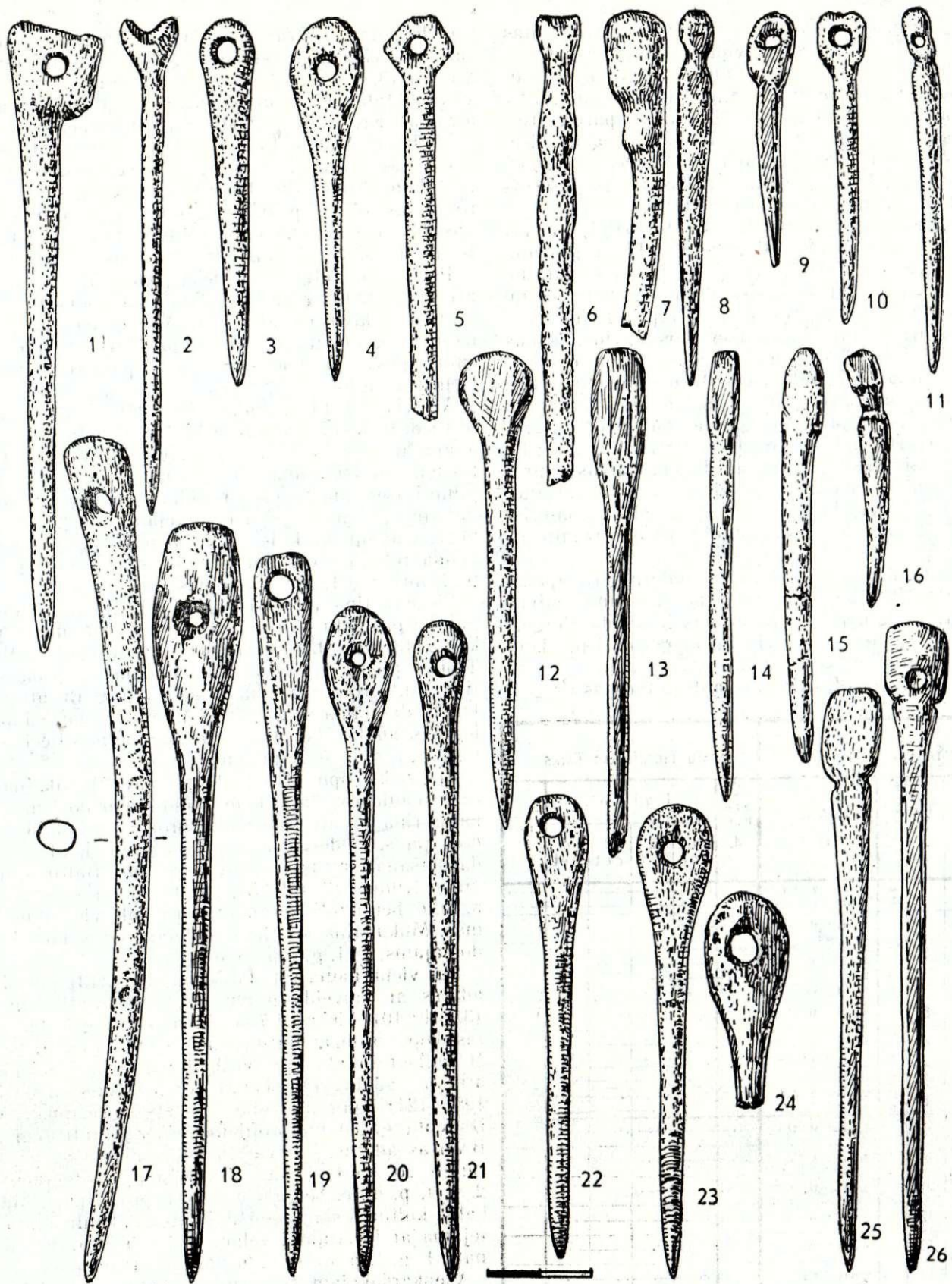

3. att. Kaula un bronzas rotadatas.

1, 2 — II — B14 tipa; 3, 4 — II — B16 tipa; 6 — II — B12 tipa; 8 — II — B10 tipa; 10 — II — B13 tipa; 12, 13 — II — B11 tipa; 14—17 — II — B9 tipa; 20 — II — B15 tipa; 5, 7, 9, 18, 19 — bronzas rotadatas; pārējās — kaula.
 1, 2, 12 — Kivutkalns (VI 120 : 1702, 1850, 2296); 3, 4, 6, 10, 14, 17, 20 — Mūkukalns (CVVM 163184 : 51, 187, 509, 255, 219, 803, 175); 8 — L. Ludzas ezers; 13 — Daugmales pilskalns (CVVM 63901 : 2161); 15 — Kļangukalns (A 9960 : 43); 16 — Asotes pilskalns (VI 15 : 980); bronzas rotadatas: 5 — Sturms 1936, 13. tab.: b; 7 — Točik, Vlađar 1971, 34. att.: 8; 9 — Točik, Vlađar 1971, 34. att.: 2; 11 — Vlađar 1964, 13. att.: 5; 18 — Hansson 1927, 34. tab.: 158; 19 — Točik, Vlađar 1971, 34. att.: 12.

4. att. Dažādu veidu kaula rotādatas.

1, 5 — Daugmales pilskalns (CVVM 63901 : 6792, 114); 3 — Tērvētes pilskalns (VI 24 : 1959/115); 6, 8 — Mūkukalns (CVVM 463184 : 853, 678); 7 — Dignājas pilskalns (PV 29056); citas — Kivutkalna (VI 120 : 1801, 636, 688, 369, 2430, 1332, 862, 2363, 780, 2459, 173 : 67, 120 : 241, 2460, 2090, 2461, 2259, 1403, 1748, 1699, 638).

no pirmparaugiem. Latvijā atrastās kaula rotadatas var būt no 1. g. t. p. m. ē. vidus un otrās puses.

Daļa adatu ar vienu vai vairākiem galvas caurumiem neiekļaujas izdalītajos tipos. Tās (2. un 4. att.) apvienojamas pagaidām vienā grupā — «pārējās rotadatas». Daļai šo adatu līdzās galvas caurumiem ierubtas viena vai vairākas rotājuma bedrītes (2. att.: 9, 13, 14, 19, 20), kas, liekas, atbilst bronzas adatu rotājošiem izcilnīšiem (2. att.: 7).

Daļai rūpīgi apstrādātu (2. att.: 9, 13, 14) vai arī paviršāk darinātu (2. att.: 12, 15, 17, 18) kaula adatu galvas daļā urbti divi, vienai pat trīs caurumi. Šādas rotadatas atrastas Ķivutkalna kapulaukā un apmetnē, Mūkukalnā, Vīnakalnā, tāpat Ķentē. Tās zināmas arī Lietuvā. Ka atsevišķos apvidos šādas adatas varēja būt iecienītas, liecina to biežie atradumi Ķivutkalna kapulaukā (10) un apmetnē (19). Pēc galvas daļas veidojuma šīs adatas ir ar apaļu galvu (2. att.: 9, arī 19), garenu galvu (2. att.: 6, varbūt arī 20) un ar trīsstūra galvu (2. att.: 12, 15, 17). Šai rakstā adatas ar diviem galvas caurumiem atzīmētas kā attiecīga tipa rotadatu varianti. Iespējams tomēr, ka, uzkrājoties lielākam materiālam, šīs savdabīgās kaula rotadatas varēs izdalīt atsevišķā grupā.

Brīvā formā darināto kaula rotadatu otru apakšgrupu (II—B) veido rotadatas bez cauruma galvas daļā. Arī šīs grupas adatu formas ir daudzveidīgas, kaut arī nesasniedz to variāciju bagātību, kāda konstatējama adatām ar caurumu galvas daļā.

Vienu tipu (II—B9) veido kaula rotadatas ar gal-

vas lejasdaļā iestrādātiem šķērsvalnīšiem. Tām var būt divi vienkārši valnīši (3. att.: 15), divi dubultvalnīši (3. att.: 16) vai arī tikai iezīmēta šo valnišu vieta (3. att.: 17). Rūpīgi darinātas šī tipa rotadatas atrastas Ķivutkalna kapulaukā un apmetnē, Asotes pilskalnā,⁴⁰ Mūkukalnā un Kļauņukalnā.⁴¹ Igaunijā šīs adatas datē ar 1. g. t. p. m. ē. otro ceturksni. Atradums Ķivutkalna kapulaukā liecina, ka šī veida rotadatas bijušas pazīstamas jau 2. g. t. p. m. ē. beigās, bet to ieguvumi citos pieminekļos, — ka to lietošana turpinājusies arī 1. g. t. p. m. ē.

Pie šī tipa rotadatām, liekas, pieskaitāmas adatas arī ar plakānu, sānos ierobotu vai vienā pusē pat profilētu galvu (3. att.: 14). Adatas pagatavošanai izraudzītais kauls nav bijis piemērots apaļa griezuma galvas izveidošanai, tomēr pamattipa formas elementi saglabāti.

Atsevišķa kaula rotadatu tipa (II—B10) paraugs ir 1958. g. L. Ludzas ezera krastā atrastā kaula rotadāta ar mazu profilētu galviņu (3. att.: 8). Tā ir taisna, salīdzinājumā ar garumu samērā tieva un pilnīgi atgādina bronzas rotadatas ar mazo profilēto galviņu (3. att.: 7),⁴² kas datējamas ar 2. g. t. p. m. ē. beigām un 1. g. t. pirmo pusi. Latvijā iegūtā slaidā rotadāta var būt attiecināma uz 2./1. g. t. p. m. ē. miju vai 1. g. t. pirmo pusi.

Pie cita tipa (II—B11) pieder kaula rotadatas ar garāku profilētu galvu, kas atrastas Daugmales pilskalnā (3. att.: 13) un Ķivutkalnā (3. att.: 12), arī Troicas pilskalnā Maskavas apgabalā.⁴³ Agrākā šāda tipa kaula rotadāta zināma Slovaikijā⁴⁴ (3. att.: 11), kur tā datējama ar 2. g. t. p. m. ē. otro pusi. Latvijā iegūtās adatas liekas vēlākas un būtu attiecināmas uz 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi.

Atsevišķu tipu (II—B12) pārstāv Mūkukalnā atrastā kaula rotadāta, kam apaļo stāvu noslēdz vienkārša ripa (3. att.: 6). Šādas bronzas rotadatas, kas, domājams, noderējušas par paraugu kaula adatu darināšanai, atrastas Slovaikijā⁴⁵ un Baltijas dienvidaustrumos (3. att.: 5), kur tās datētas ar 2. g. t. p. m. ē. beigām.⁴⁶ Neraugoties uz lielo vienādību formās, Mūkukalna atradums datējams ar vēlāku laiku, domājams, ar 1. g. t. p. m. ē.

Par vienu kaula rotadatu tipu (II—B13) jāuzskata adatas ar lodveida galvu un šķērsvalnīti zem tās (3. att.: 10). Liekas, ka arī šādas kaulā grieztās adatas kopē bronzas pirmparaugus (3. att.: 9).⁴⁷ Pie šī kaula rotadatu tipa pieskaitāma Troicas pilskalnā atrastā adāta (Maskavas ekspedīcijas materiāli, 1957: 121), gan arī adāta ar šķērsgrīzumā apaļu izstieptu galvu un profilējošu šķērsvalnīti zem tās. Bronzas adatas, kas varētu būt noderējušas par paraugu šo kaula adatu darināšanai, datējamas ar 2. g. t. p. m. ē. beigām — 1. g. t. pirmo pusi. Mūkukalnā kultūras slāņa augšdaļā atrastā kaula adāta datējama ar ievērojami vēlāku laiku. Tā var būt darināta 1. g. t. p. m. ē. vidū vai pat otrajā pusē.

Vienkāršākajām šīs grupas adatām (II—B14) ir trīsstūra galva (3. att.: 1), kas samērā masīva. Par šī tipa adatām uzlūkojamas arī rotadatas, kam pārējā no galvas uz stāvu jūlamas asāks ierāvums (3. att.: 2). Šīs adatas iegūtas ar 1. g. t. p. m. ē. datējamās pieminekļos.

Par citu šī tipa rotadatas variantu uzlūkojamas kaula adatas ar izteiktu gala valnīti un virzienā uz

ROTADATU TIPI				ADATU LIETOŠANAS LAIKS							
PAMĀTGRUPA	APAKŠGRUPA	TIPS	TIPĀ IZSKIRAMIE VARIANTI	ADATU ATTĒLI	2. g. t. p. m. ē.	1. g. t. p. m. ē.				m. ē.	
						4. cet.	1. cet.	2. cet.	3. cet.		4. cet.
I	A	1	a	1. att.: 2-5,7	...	...	...	...	...	...	
			b	1. att.: 1,6,8	...	...	...	...	...	...	
		2	a	1. att.: 15	...	...	...	...	...	...	...
			b	1. att.: 18-20 1. att.: 21-23	...	...	...	...	...	...	...
		4	a	2. att.: 1,2	...	...	...	...	...	...	...
			b	2. att.: 13	...	...	...	...	...	...	...
		5	a	1. att.: 11-13	...	...	...	...	...	...	...
			b	1. att.: 24	...	...	...	...	...	...	...
	7	a	2. att.: 3-5	...	...	...	...	...	...	...	
		b	2. att.: 6	...	...	...	...	...	...	...	
	8	a	2. att.: 8,10	...	...	...	...	...	...	...	
		b	2. att.: ...	...	...	...	...	...	...	...	
	B	9	a	3. att.: 15-17	...	...	...	...	...	...	...
			b	3. att.: 8	...	...	...	...	...	...	...
		11	a	3. att.: 12,13	...	...	...	...	...	...	...
			b	3. att.: 6	...	...	...	...	...	...	...
13		a	3. att.: 10	...	...	...	...	...	...	...	
		b	3. att.: 1,2	...	...	...	...	...	...	...	
15		a	3. att.: 20	...	...	...	...	...	...	...	
		b	3. att.: 3,4	...	...	...	...	...	...	...	
16	a	2. un 4. att.	...	...	...	...	...	...	...		

5. att. Daži agro metālu perioda kaula rotadatu tipi un to hronoloģija.

smaili pakāpeniski sašaurinātu stāvu (3. att.:20). Asotē, Mūkukalnā, Tērvetē,⁴⁸ Ķentē⁴⁹ un arī Ķivutkalnā⁵⁰ atrastās adatas veidojušās, liekas, asi grieztās galvas vietā darinot to mazāku, ar slīpāku pāreju uz stāvu. Varbūt šādu attīstību ietekmējušas darinātāja kaut kur redzētās bronzas adatas ar mazu ripas galvu (3. att.:18, 19) vai pat stipri līdzīgās kaula rotadatas,⁵¹ varbūt pat bronzas adatas ar gala valnīti līdzīgu, bet spēcīgāk veidotu galvu.⁵² Norādītās bronzas adatas un arī kaula adata attiecas uz bronzas laikmeta vidu vai arī beigu posmu. Kaulā darinātās Latvijā var būt lietotas l. g. t. p. m. ē. vidū un otrajā pusē.

Vienkāršas ir arī kaula rotadatas (II—B16) ar lāpsta galvu (3. att.:3, 4). Ar aso ierāvumu pārejā no četrstūrainās galvas uz stāvu šīs adatas izskatās kā lāpsta ar kātu. Šī tipa kaula rotadatas iegūtas Mūkukalnā un Kļāņgukalnā,⁵³ Igaunijā un Lietuvā,⁵⁴ arī Maskavas apgabala Troicas un Staraja Kaširas pilskalnā.⁵⁵ Tām paralēles atrodam Gotlandes bron-

zas laikmeta materiālos.⁵⁶ Speciālā pētījumā par lāpsta galvas adatām norādīts, ka Igaunijā tās datējamas ar l. g. t. p. m. ē. otro pusi un m. ē. sākumu,⁵⁷ bet Latvijā atrastās liekas nedaudz agrākas.

Liels skaits otrās pamatgrupas kaula rotadatu gan ar caurumiem galvā, gan arī bez tiem šai rakstā izdalītajos tipos neietveras. Vai nu adatu gatavošanai ņemtais kauls nav bijis piemērots noteikta parauga adatas galvas izveidošanai, vai arī darinātājs gatavojis praktiskai vajadzībai derīgu priekšmetu, īpaši nedomājot par galvas daļas noteiktu izveidojumu. Tā radušās tik dažādu formu kaula rotadatas, ka to klasifikācija ar šo darbu var būt tikai aizsākta. No kaula rotadatu masas izdalīti tikai tipi ar labi konstatējamām atšķirībām. Tās rotadatas, kas šai rakstā izdalītajos tipos neiekļaujas, apzīmējam kā «pārējās», iedalot III pamatgrupā. Par šo adatu hronoloģiju var spriest tikai pēc to atrašanās apstākļiem, t. i., pēc tā pieminētajai vai kultūras slāņa kārtas, kurā konkrētā adata atrasta.

PARINDES

¹ A. Vassar. Die Knochenadeln mit Spatenkopf aus Estland. — Litterarum societatis Esthonica 1838—1938. Liber saecularis (turpmāk — Vassar 1938). Tartu, 1938; J. Graudonis. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I gadu tūkstotī priekš mūsu ēras. — Latvijas PSR ZA Vestis, 1961, 3.

² P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai (turpmāk — LAB). Vilnius, 1961; Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы (Эстонская ССР) (turpmāk — Янитс 1959). Таллин, 1959; skat. arī Ванкина 1970.

³ М. Е. Фосс. Древнейшая история севера европейской части СССР. — МИА, 29 (turpmāk — Фосс 1952). М., 1952; Н. Н. Гурина. Древняя история северо-запада европейской части СССР. — МИА, 87 (turpmāk — Гурина 1961). М., 1961.

⁴ С. Engel. Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I (turpmāk — Engel 1935). Königsberg, 1935, 131. u. sek. lpp.; J. Brøndsted. Nordische Vorzeit, I. Steinzeit in Dänemark (turpmāk — Brøndsted 1960). Neumünster, 1960.

⁵ Engel 1935. 178. lpp.; 49. tab.:A:e; B:d.

⁶ Brøndsted 1960. 331. lpp.; h, i, k att.

⁷ J. Filip. Pradzieje Czechosłowacji (turpmāk — Filip 1951). Poznań, 1951, 18., 19. tab.; M. Gimbutas. Bronze age cultures in Central and Eastern Europe (turpmāk — Gimbutas 1965). Paris, the Hague, London, 1965, 32.—35., 75. u. c. att.; A. Тоčíк, J. Vlădar. Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. — Slovenská Archeológia, XIX—2 (turpmāk — Тоčíк, Vlădar 1971), 1971, 6., 23., 34. att.

⁸ Latviešu kultūra senatnē. Rīga, 1937, XI. tab.:10; XV. tab.:1—5; XXVIII. tab.:1—5 u. c.

⁹ В. А. Лыугас. Период раннего металла в Эстонии (с середины II тысячелетия до н. э. до начала н. э.). Автореферат канд. дис. Таллин, 1970, 44., 45. lpp.

¹⁰ Граудонис 1967. X. tab.:13, 18; XI. tab.:12, 14—17, 20, 21; LAB, 70. att.:5; А. К. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. — Древние поселения и городища. Археологический сборник, I (turpmāk — Вассар 1955). Таллин, 1955, 41. att.:4.

¹¹ П. Н. Третьяков. Древние городища Смоленщины. — П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние городища Смоленщины. М.—Л., 1963, 14. att.:17—19, 23; 42. att.:14—19.

¹² P. Herfert. Die frühmittelalterliche Großsiedlung mit Hügelgräberfeld in Ralswiek, Kr. Rügen. — Ausgrabungen und Funde, Bd. 12, H. 4, 1967, 4. att.:i, j.

¹³ L. Vanķina. Kalmiešu pirmais kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Archeoloģija (turpmāk — Vanķina 1962). Rīga, 1962, 37. att.:1—3, 5—7.

¹⁴ Шноре 1961. VIII. tab.:3; P. Kulikauskas, Nemenčinės piliakalnis. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, I. Vilnius, 1958, 12. att.:3.

¹⁵ Gimbutas 1965. 195. att.:3, 4.

¹⁶ J. Kostrzewski. Kultura lużycka na Pomórzu. Poznań, 1958, 67. un 201. att.:2.

¹⁷ E. Baudou. Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis (turpmāk — Baudou 1960). Stockholm, 1960, 86., 283.—285. lpp.; XVIII. tab. (XXV H₁ un XXV H₂).

¹⁸ E. Sturms. Dvietes un Lubānas kaula senlietas (turpmāk — Sturms 1938). — SM, 1938, 2, 72. lpp.; I. att.; Граудонис 1967. 91. lpp.; VII. tab.:1.

¹⁹ Граудонис 1967. VII. tab.:3.

²⁰ Vanķina 1962. 20., 21. lpp., 37. att.:2; Граудонис 1967. 91. lpp.; VII. tab.:2.

²¹ Pateicos. Izrakumu vadītājam P. Tretjakovam par laipni sniegto informāciju.

²² Kaunas Valsts mākslas un vēstures muzeja fondi, 1378:87.

²³ E. Sturms. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum (turpmāk — Sturms 1936). Berlin und Leipzig 1936, 60.—62. lpp., 15. tab.; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreußens (turpmāk — Gaerte 1929). Königsberg, 1929, 74. lpp., 49. att.:b, c, f.

²⁴ Sturms 1938. 72. lpp.

²⁵ VI 120:27, 1008, 1587, 1902, 2076, 2350.

²⁶ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. Lietuvių liaudies menas. Senoves lietuvių papuošalai, I (turpmāk — LLM). Vilnius, 1958, 45. att.; Вассар 1955, 41. att.:3, 5 (bez caurumiņa).

²⁷ H. Hansson. Gotlands bronsålder (turpmāk — Hansson 1927). Stockholm, 1927, 34. tab.:159; Filip 1951. 18. tab.:4, 22, 23; Gimbutas 1965. 176. att.:1; Археологія Української РСР, т. I. Первісна археологія (turpmāk — АУ). Київ, 1971.

²⁸ Граудонис 1967. XI. tab.:4.

²⁹ LLM, 54. att.

³⁰ С. С. Березанская. Средний период бронзового века в Северной Украине. Киев, 1972, XXII. tab.:3, 4; АУ, 392. lpp., 111. att.; Gimbutas 1965. 176. att.:1, 2; Filip 1951. 18. tab.:4 (kaula), 18, 22.

³¹ Hansson 1927. 34. tab.:159.

³² PV 29513 (skat. arī Граудонис 1967. VII. tab.:7), 29023 (priekšmeti gājuši bojā).

³³ Шноре 1961. I. tab.:4.

³⁴ Граудонис 1967. VIII. tab.:3.

³⁵ LLM, 46., 47. att.

³⁶ CVVM 163164:68, 758, 852.

³⁷ VI 120:1958, 1744, 1720, 2121, 2123 u. c.

³⁸ LLM, 52., 53. att.

³⁹ Gimbutas 1965. 164. att.:4—8.

⁴⁰ Шноре 1961.

⁴¹ Граудонис 1967. VII. tab.:4, 6.

⁴² Тоčíк, Vlădar 1971. 34. att.:8; sal. to ar 6. att.:10—

13, 19; O. Almgren. Die ältere Eisenzeit Gotlands. Stockholm, 1914, 1. tab.: 1; varbüt arī C. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. — SMYA, 54. Helsinki, 1954, 20. tab.: a.

⁴³ Maskavas ekspedīcijas materiāli, 1958: 142, 326; gan ne daudz atšķirīga veidojuma.

⁴⁴ J. Vládar. K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. — Slovenská Archeológia, XII, 2, 1964, 13. att.: 5.

⁴⁵ Točik, Vladar 1971. 34. att.: 6, i paši 12.

⁴⁶ Sturms 1936. 64. lpp.; 13. tab.: 6.

⁴⁷ Točik, Vladar 1971. 34. att.: 2; Filip 1951. 19. tab.: 38, 39.

⁴⁸ Шноре 1961. I tab.: 1; Граудонис 1967. VIII tab.: 1, 2, 5, 10, 19.

⁴⁹ VI 31: 1525.

⁵⁰ R. Indreko. Asva linnus-asula. — Muistse Eesti linnused. Tartu, 1939, 19. att.: 2.

⁵¹ Sal. Baudou 1960. XVIII tab.: XXV F3 un XXB G2.

⁵² Sturms 1936. 17. tab.: c; 21. tab.: 4, 5.

⁵³ Граудонис 1967. 92. lpp.; IX tab.: 1, 2, 7.

⁵⁴ Vassar 1938; LAB, 70. att.: 3.

⁵⁵ Maskavas ekspedīcijas materiāli, 1957: 393, 469; PSRS Vēstures muzejs, 61876. u. c. fondi.

⁵⁶ Hansson 1927. 3. att.

⁵⁷ Vassar 1938. 811. lpp.

Я. Граудонис

О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ КОСТЯНЫХ БУЛАВОК ПЕРИОДА РАННЕГО МЕТАЛЛА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

На археологических памятниках периода раннего металла в Латвии (II тысячелетие до н. э. — I век н. э.) добыто около 500 костяных булавок. Находки из могильника Кивуткалнс свидетельствуют о том, что эти булавки употреблялись для скрепления одежды.

По форме головки все костяные булавки бывают двух основных групп: I — булавки с головкой, сохраняющей естественную форму кости (рис. 1:1—8), и II — булавки, головке которых придана произвольно выбранная форма (рис. 1:11—13, 15, 18—24; рис. 2—4).

Булавки I основного типа можно разделить на две группы: I—1a — с отверстием в головке (рис. 1:2—5, 7) и I—1в — без отверстия (рис. 1:1, 6, 8). Костяные булавки этого типа находят в археологических памятниках различных периодов в Латвии, Эстонии, Литве и в других местах. Судя по имеющимся находкам на территории Латвии, они были в употреблении главным образом в I тысячелетии до н. э. и, в небольшой мере, — в нашей эре.

Костяные булавки II основной группы также подразделяются на две подгруппы: II-A — с отверстием в головке (рис. 1:11—13, 15, 18—22; рис. 2) и II-B — без отверстия (рис. 3).

В соответствии с детализацией головки костяные булавки подгруппы II-A подразделяются на семь

типов: II-A2 — с овальным расширением головки (рис. 1:15); II-A3 — типа булавки с ушком (рис. 1:18—23) — в двух вариантах; II-A4 — с головкой в виде треугольника (рис. 2:1, 2, 13); II-A5 — с кольцевидной головкой (рис. 1:11—13); II-A6 — с выпуклостями в нижней части головки (рис. 1:24); II-A7 — с продолговатой головкой (рис. 2:3—6); II-A8 — с круглой головкой (рис. 2:8—11).

Подгруппа II-B включает костяные булавки восьми типов: II-B9 — с поперечными валиками на головке (рис. 3:15—17); II-B10 — с маленькой профилированной головкой (рис. 3:8); II-B11 — с профилированной головкой (рис. 3:12, 13); II-B12 — с колесовидной головкой (рис. 3:6); II-B13 — с головкой в виде ядра и профилирующим валиком под ним (рис. 3:10); II-B14 — с головкой в виде треугольника (рис. 3:1, 2); II-B15 — с концевым валиком (рис. 3:20) и II-B16 — с лопаткообразной головкой (рис. 3:3, 4).

Параллели к этим булавкам обнаруживаются на территории Эстонии, Литвы и некоторых районов РСФСР. Сходные по форме с костяными бронзовые булавки (например, рис. 1:10, 11, 14, 15; рис. 3:5 и 6) обнаружены в областях лужицкой культуры и в других местах. Ввиду значительного сходства форм и в соответствии с характером памятников, в которых эти булавки найдены, по хронологии бронзовых булавок определялось время употребления костяных (см. рис. 5).

J. Graudonis

ÜBER EINIGE FRÜHMETALLZEITLICHE KNOCHENSCHMUCKNADELTYPEN AUF DEM TERRITORIUM LETTLANDS

Zusammenfassung

In den archäologischen Denkmälern der Frühmetallzeit Lettlands (2. Jahrtausend v. u. Z. bis 1. Jh. u. Z.) sind etwa 500 knöcherne Schmucknadeln gefunden worden. Wie aus dem im Gräberfeld von Kivutkalns

gehobenen Fundstoff hervorgeht, dienten diese Zier-nadeln zum Zusammenheften der Kleidung.

Nach der Form des Nadelkopfes lassen sich sämtliche knöchernen Schmucknadeln in zwei Hauptgrup-

pen einteilen: I — Schmucknadeln, deren Kopf die natürliche Knochenform beibehalten hat (Abb. 1:1—8), II — Schmucknadeln mit willkürlich gestalteter Form des Nadelkopfes (Abb. 1:11—13, 15, 18—24; Abb. 2—4).

Der zur ersten Gruppe gehörende Nadeltypus kommt in zweierlei Varianten vor: I-1a — Schmucknadeln mit Ohr (Abb. 1:2—5, 7) und I-1b — Schmucknadeln ohne Ohr (Abb. 1:1, 6, 8). Man trifft diesen Typus in archäologischen Denkmälern verschiedener Perioden in Lettland, Estland, Litauen und andernorts. In Lettland wurden solche Schmucknadeln, den bisherigen Funden nach zu urteilen, hauptsächlich im 1. Jahrtausend v. u. Z. und in geringer Zahl auch noch zu Beginn unserer Zeitrechnung verwendet.

Die Schmucknadeln der zweiten Hauptgruppe lassen sich ebenfalls in zwei Untergruppen einteilen: II-A — mit Nadelöhr (Abb. 1:11—13, 15, 18—22; Abb. 2) und II-B — ohne Nadelöhr (Abb. 3).

Bei den Nadeln der Untergruppe II-A lassen sich nach der Form des Nadelkopfes 7 Typen unterscheiden: II-A2 — knöcherne Schmucknadeln mit oval gebauchtem Kopf (Abb. 1:15), II-A3 — mit Ösen versehene Nadeln (Abb. 1:18—23); von den letzteren gibt es zwei Abarten, und zwar II-A4 — Nadeln mit dreieckigem (Abb. 2:1, 2, 13) und II-A5 — mit ring-

förmigem Kopf (Abb. 1:11—13); II-A6 — Nadeln mit kleinen Vorsprüngen am unteren Kopfteil (Abb. 1:24), II-A7 — mit langgestrecktem Kopf (Abb. 2:3—6), II-A8 — mit rundem Kopf (Abb. 2:8—11).

Die Untergruppe II-B besteht aus 8 Typen: II-B9 — Nadeln mit einem ringsum verlaufenden kleinen Wulst (Abb. 3:15—17); II-B10 — Nadeln mit einem kleinen profilierten Kopf (Abb. 3:8); II-B11 — Nadeln mit profiliertem Kopf (Abb. 3:12, 13); II-B12 — Nadeln mit scheibenförmigem Kopf (Abb. 3:6); II-B13 — Nadeln mit kugelförmigem Kopf und darunter befindlichem Wulst (Abb. 3:10); II-B14 — Nadeln mit dreieckigem Kopf (Abb. 3:1, 2); II-B15 — Nadeln mit abschließendem Wulst (Abb. 3:20) und II-B16 — Nadeln mit schaufelähnlichem Kopf (Abb. 3:3, 4).

Parallelen zu diesen Schmucknadeltypen findet man in Denkmälern Estlands, Litauens und einiger Gebiete der RSFSR. Bronzenadeln, die eine den knöchernen Schmucknadeln ähnliche Form haben (vgl. z. B. Abb. 1:10 und 11, 14 und 15; Abb. 3:5 und 6), wurden in den Gebieten der Lausitzer Kultur und andernorts gefunden. Auf Grund dieser Ähnlichkeit und des Charakters der Denkmäler, in denen die Schmucknadeln gefunden wurden, konnte anhand der Chronologie der Bronzenadeln das Alter der knöchernen Nadeln bestimmt werden (s. Abb. 5).

A. Stubavs

PAR LATVIJAS PILSKALNU TIPOLOĢIJU UN KLASIFIKĀCIJU

Latvijas PSR teritorijā reģistrēti pāri par 400 pilskalnu,¹ tomēr daži no tiem nav uzskatāmi pilnīgi droši par tādiem, jo trūkst kultūras slāņa un zemes darbu pazīmju. Jau sen pilskalnu pētnieki pēc ārējām pazīmēm — terasēm, vaļņiem un grāvjiem — iedalījuši pilskalnus vairākos tipos. Labi pamatotu Latvijas pilskalnu tipoloģiju sniedzis A. Bilenšteins. Rakstā «Die lettischen Burgberge», kura pamatā ir X arheologu kongresā Rīgā 1896. g. nolasītais referāts, A. Bilenšteins Latvijas pilskalnus iedalījis šādi: 1) izolēts kalns ar pastāvinātām nogāzēm, bez vaļņiem un grāvjiem (Vecsātes pilskalns); 2) pilskalns ar vairākiem vaļņiem un grāvjiem (Embūtes u. c. pilskalns); 3) pilskalns ar valni visapkārt un muldveida plakumu (Tukuma pilskalns); 4) pilskalns — dabiska zemes reljefa paaugstinājums ar valni plakumā (Kandavas, Sabiles u. c. pilskalns); 5) pilskalns, kas ierīkoti morēnu grēdās ar vaļņiem abās pieejas pusēs (Ķentes pilskalns u. c.); 6) pilskalns, kas ierīkoti augstienes galā, zemes mēlē, upju satekās un pieejas pusē nostiprināti ar vaļņiem, grāvjiem, terasēm (Kazdangas, Matkules, Tērvetes, Satezeles, Kokneses u. c. pilskalns). Autors pareizi norāda, ka tas ir visizplatītākais pilskalnu tips. Dažkārt šim pēdējam tipam ir priekšpils.² Var iebilst, ka priekšpilis ir arī dažiem citiem A. Bilenšteina minētajiem pilskalnu tiem.

Otrs Latvijas pilskalnu pētnieks F. Balodis savu Latvijas pilskalnu tipoloģiju, kas izstrādāta 1928. g., lielā mērā balsta uz A. Bilenšteina tipoloģiju. Tomēr F. Balodis to būtiski pārveido, atmetot svarīgo 6. tipu, kā arī vispār sagrozīti attēlo A. Bilenšteina tipoloģisko shēmu. F. Balodis Latvijas pilskalnus iedala 5 tipos: 1) pilskalns bez vaļņiem un grāvjiem; 2) ar terasēm, resp. kāpeņu pilskalns; 3) ar valni plakuma vienā pusē (un terasēm); 4) «городище» tipa³ pilskalns — kalnu grēdas galā vai vidū ar vienu vai vairākiem sekliem grāvjiem un samērā zemiem vaļņiem; 5) ar valni plakumam visapkārt. Pēc autora uzskata, senajai Lībijai (lībiešu zemei) vispatnējākie ir 4. tipa («городище») pilskalns.⁴ Šī tipa pilskalnu etniskās piederības jautājumu F. Balodis nerisina metodiski pareizi, jo lībiešu zemēm pieskaita arī etniski jauktos novadus — Idumeju un Aizkraukles novadu. Pavisam senajā lībiešu zemē F. Balodis uzskaita 54 pil-

skalnus, tai skaitā it kā 12 «городище» tipa pieminekļus. Tas nav pareizi, jo no šī skaita atskaitāmi vismaz divi pilskalns — Lielvārdes un Liepupes, kas, pēc paša autora kritērija, pieder pie cita pilskalnu tipa. Ja vēl atskaita Ķentes pilskalnu kā etniski jauktu, paliek deviņi šī tipa pilskalni, no kuriem četri atrodas etniski jauktos novados. Tīri lībiskos novados F. Baloža 4. tipa pieminekļi procentuāli pārstāvēti apmēram tādā pašā proporcijā kā latgaļu zemēs.

Minētais piemērs rāda, cik grūti risināms Latvijas pilskalnu etniskās piederības jautājums. Nav viegli atrast šai problēmai zinātniski pamatotu kritēriju, kas ļautu izšķirt, kādā mērā dabiskie ģeogrāfiskās vides apstākļi nosacījuši tā vai cita pilskalnu tipa lielāku izplatību zināmā novadā atšķirībā no tīri immanentām, ar attiecīgo etnisko vienību saistītām pilskalnu būves tradīcijām.

Pilskalnu aprakstus un uzmērojumu plānus publicējis E. Brastiņš, lai gan pats pilskalnu tipoloģiju nav izstrādājis.⁵

Padomju laikā pilskalnu tipoloģijas problēmai pievērsies V. Urtāns. Autors izšķir četrus galvenos Latvijas pilskalnu tipus: 1) bez vaļņiem un grāvjiem, ar nolīdzinātu plakumu un pastāvinātām nogāzēm; 2) ar vienu vai vairākiem vaļņiem un grāvjiem plakuma vienā galā; 3) ar vienu vai vairākiem vaļņiem un grāvjiem plakuma abos galos; 4) ar vaļņiem un terasēm nogāzēs (vienkāršā terase vai terase, kas pāriet valni un grāvī). Autors norāda, ka ir vairāki uzskaitīto tipu paveidi, kā arī piemin pilskalnus ar priekšpili un pilskalnus ar valni visapkārt,⁶ minēto elementu vietu un nozīmi savā pilskalnu tipoloģijas shēmā sīkāk neanalizējot. Latvijas pilskalnu tipoloģijas problēmas apspriestas arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta un Latvijas PSR Kultūras ministrijas rīkotajā zinātniskajā sesijā.⁷

Pilskalnu tipoloģijas problēmu risinājumam šī veida Latvijas arheoloģisko pieminekļu pētniecībā ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme. Labāk izprotot pilskalnu aizsardzības sistēmu kopumā un tās atsevišķo elementu savstarpējo sakarību, turpmāk arheoloģiskajos izrakumos, cerams, lielāku vērību pievērsīs sānu, nogāžu un apakšējo aizsarglīniju, kā arī papilduēju sistemātiskai izpētei. Līdz šim galvenā uzmanība arheoloģiskajos izrakumos tikusi pievērsta

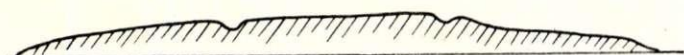
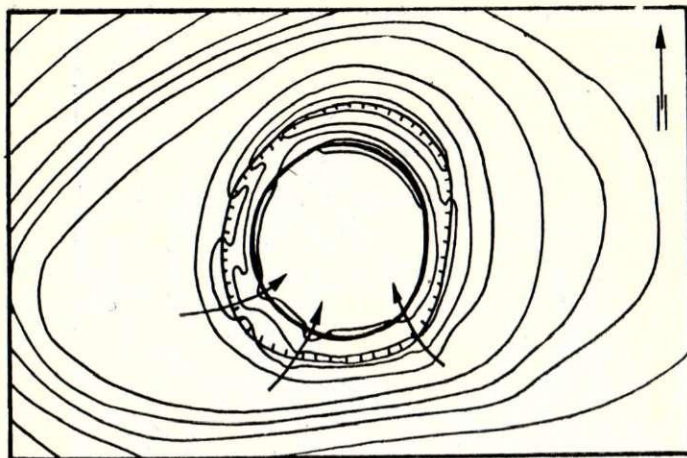

centrālajam nocietinājumam, pārējos pilskalnu aizsardzības elementus atstājot novārtā.

Pilskalnu klasifikācijas problēma risināta arī citā aspektā, iedalījuma pamatā liekot sabiedriski ekonomiskos faktoros un pieminekļu hronoloģiju. Šai sakarā ievēribu pelna H. Mooras sniegtā Austrumbaltijas pilskalnu klasifikācija ar iedalījumu četrās grupās. Pirmajā grupā autors ieskaita nocietinātās apmetnes, kuras hronoloģiski attiecas uz l. g. t. p. m. ē. Šie pieminekļi ir pastāvīgi un relatīvi blīvi apdzīvoti. Otrā grupa — patvēruma pilskalni, kas radušies pirmatnējās kopienas iekārtas sairšanas periodā — m. ē. l. g. t. pirmajā pusē. Pieminekļi nav pastāvīgi apdzīvoti, bet izmantoti īslaicīgi militāro apdraudējumu laikā. Patvēruma pilskalnu raksturīgākas iezīmes — relatīvi vāja nocietinājumu sistēma un plāns kultūras slānis. Trešā grupa — jau labāk nocietinātie un pastāvīgi apdzīvotie šķiru veidošanās perioda pilskalni (no m. ē. l. g. t. vidus). Ceturtā grupa — ļoti spēcīgi nocietinātie pilskalni — feodāļu pilis un pārvaldes centri ar pilnveidotu un sarežģītu nocietinājumu sistēmu. Šie pilskalni radušies l. g. t. beigās un pastāv visu agrā feodālisma periodu. Dažos gadījumos tie izveidojušies uz iepriekšējā perioda nelielu un vidēji stipri nocietināto pilskalnu bāzes.⁸ H. Mooras atzinumi kopumā pareizi raksturo Latvijas pilskalnu veidus un galvenās attīstības fāzes. Turpmākie arheoloģiskie pētījumi, cerams, noskaidros, vai bez patvēruma pilskalniem Latvijas teritorijā l. g. t. pirmajā pusē nav eksistējuši arī pastāvīgi apdzīvoti pilskalni, kādi šai laikā pazīstami Lietuvas teritorijā.⁹

Kuršu apdzīvotajās zemēs ar zināmu drošību var izdalīt īpašu seno nocietinājumu kategoriju — pilskalnus svētnīcas. No pārējiem kuršu pilskalniem ar savu savdabīgo apaļo formu un nosaukumu «Elkukalns» atšķiras senais nocietinājums pie Dunalkas (Liepājas raj.). Pieminekļa uzmērotājs atzīmē,¹⁰ ka A. Bilenšteins šim pilskalnam ar vairākiem nelieliem pusapļa vaļņiem saskatījis it kā sešas ieejas, bet pats par drošām atzīstot tikai četras. Taču no pilskalna nocietinājumu drošības viedokļa arī četras ieejas tik mazam pilskalnam nebūtu pieļaujamas. Tomēr šis apstāklis kļūst ļoti labi izprotams, ja Elkukalnu pieņemam par nocietinātu kulta vietu, kuras nocietinājumiem ir vairāk simbolisks raksturs, jo gandrīz visu seno tautu svētnīcu neaizskaramību sargāja nerakstītas tradīcijas un ticējumi. Pieminekļa mītņu slānis ir niecīgs, un tas arī pastiprina hipotēzi par speciālu kulta pilskalnu. To teritorijā, domājams, nenotika nekāda aktīva saimnieciska dzīve, kā tas ir īstos pilskalnus.

Vēl krasāk izteiktas nocietinātas kulta vietas pazīmes ar vāju kultūras slāni, trim ieejām un lokveida valni ir senajam nocietinājumam pie Aizviķiem (Liepājas raj.), kas vietējo iedzīvotāju nosaukts par Pilskalnu. Nocietinājumi (0,5—1 m augsti vaļņi, grāvji) izbūvēti lēzena pakalna centrā, lai gan pakalns pēc dabiskiem apstākļiem pilskalna izbūvei maz piemērots (I. att.). Arī uzmērotājs šo pieminekli atzīst drīzāk par kulta vietu. Pieminekļa savdabīgums īpaši izceļas, ja šo nocietinājumu salīdzina ar tā tiešā tuvumā (otrpus Vidvidas upītei) izbūvēto Lieldāmes pilskalnu — tipisku augstienes stūra no-

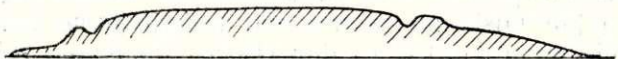
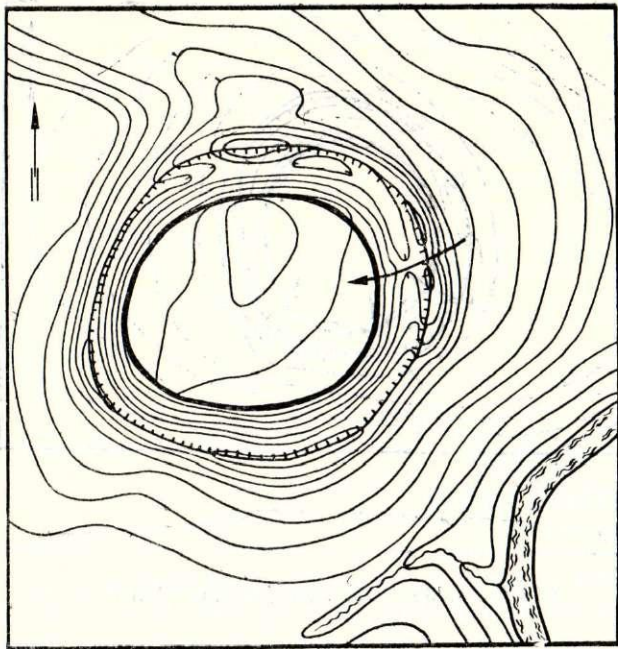

I. att. Aizviķu senā nocietinājuma plāns.

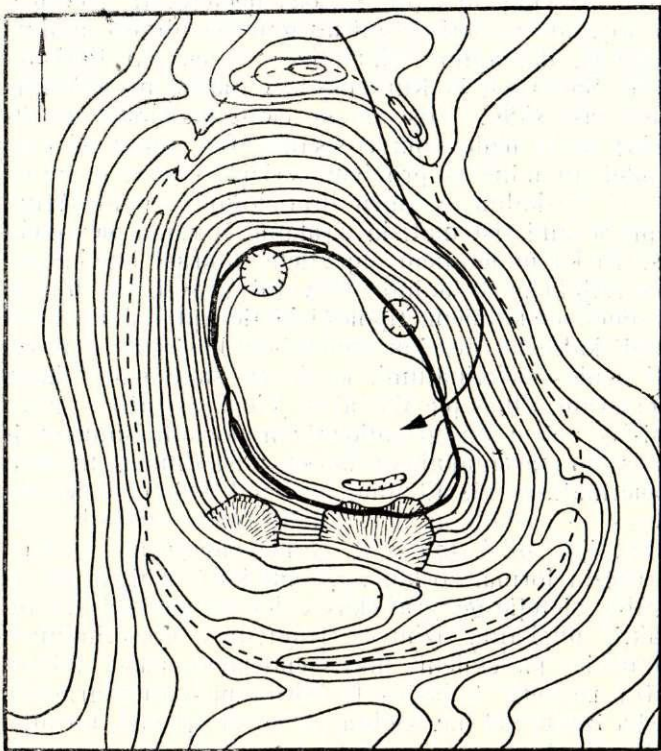
cietinājumu ar 6 m augstu galveno valni, priekšvalni un papildieēju plakuma šaurākajā galā.¹¹ Blakus šim spēcīgajam pilskalnam simbolisko nocietinājumu, kas zaudējis savu īsto kulta kalna (Elkas, Jāņukalna vai citādu) nosaukumu, nevar atzīt par parastu pilskalnu. Aizviķu pilskalns ir sena nocietināta svētnīca. Tā aplūveida nocietinājumi un gandrīz pilnīgi apaļais plakums, domājams, simbolizē Saules vai Pērkonas kultu. Savukārt, ja Kurzemē bija īpašas nocietinātas svētnīcas, šķiet, bijis arī speciāls personāls (svētnieki) kulta uzdevumu veikšanai. Šis hipotēzes pārbaudei un minētās problēmas risinājumam kopumā, kā arī pilskalnu svētnīcu hronoloģijas skaidrošanai nepieciešami sistemātiski izrakumi šī veida pieminekļos. Tā kā minētajiem objektiem ir krasi izteikti zemes reljefa pārveidojumi — vaļņi, grāvji, kas līdzīgi īstajiem pilskalniem, tipoloģiski tie aplūkojami kopā ar pilskalniem. Bez jau minētajiem kuršu zemē ir vēl citi senie nocietinājumi, ko tautā sauc par Elkām. Piemēram, Elkas pie Vārtajas (Liepājas raj.) ar savu tipisko formu un grandiozajiem nocietinājumiem ir viens no spēcīgākajiem kuršu pilskalniem, turpretī nocietinājums pie Elkumuižas un Elkukalns pie Gaviezes — varbūtējas nocietinātas kulta vietas.¹²

Latvijas pilskalniem ir daudzveidīga un dažkārt sarežģīta forma, ko kopumā noteikusi to ilgstošā atbilstība, vietējie ģeogrāfiskās vides un ģeoloģiskie apstākļi, pilskalnu izbūves tradīcijas, nocietinājumu tehniskie paņēmieni un sociālekonomiskie faktori katrā periodā. Latvijas teritorijā pilskalnu arheoloģiskā izpēte vēl nav veikta tik plašā apjomā, lai pilskalnu tipoloģiju varētu izstrādāt vienīgi pēc izrakumu materiāliem. Tomēr arheoloģiskie materiāli sniedz nozīmīgus datus arī tipoloģijai, kaut gan šajā aspektā lielākā vai mazākā mērā izmantojami tikai dati par 18 pilskalniem. Galvenais faktors pilskalnu tipoloģijas izstrādāšanā joprojām vēl paliek pilskalnu ārējā forma, t. i., aizsargsistēmas sastāvdaļas — vaļņi, grāvji, terases, to skaits un izvietojums, kā arī pārējie pieminekļa elementi (uzeja, priekšpilis u. c.), tos vērtējot kā atsevišķi, tā savstarpējā sakarā. Visi šie faktori kopumā nosaka pilskalnu to vai citu tipu.

2. att. Podgures pilskalns.

3. att. Tukuma pilskalns.

Jautājuma labākai izpratnei izdalāmi un precizējami šādi elementi un jēdzieni: 1) ar pilskalna aizsargsistēmas perimetru apzīmējam centrālās aizsargsistēmas kopgarumu; 2) ar centrālo jeb augšējo aizsargsistēmu — aizsargsienu (neatkarīgi no to stipruma pakāpes) loku ap plakumu; 3) ar sānu aizsarglīniju —

pilskalna papildu nocietinājumus pilskalna nogāzēs; 4) ar apakšējo aizsarglīniju — papildnocietinājumus pilskalna piekājē; 5) ar aizmugures aizsarglīniju — pilskalna no dabas vislabāk aizsargāto pusi, kas nocietināta ar provizoriskām aizsargsiēmām; 6) ar galveno aizsarglīniju — visstiprākos nocietinājumus no pieejas puses pilskalnam.

Pilskalnu nocietinājumu sistēmas vērtējumā jāņem vērā dabas radītie faktori. Piemēram, moreņu grēdas vidū var izbūvēt vienīgi pilskalna tipu ar divām galvenām pieejām. Līdz šim, izstrādājot pilskalnu tipoloģiju, šie dabiskie faktori ne katreiz pietiekami ievēroti. Kalna zemes masa, kas tāpat kalpo par pilskalna aizsargelementu, dažkārt simtām reīzu pārsniedz cilvēka mākslīgi radītos pieminekļa zemes reljefa pārveidojumus (vaļņus, grāvjus, terases).

Šai rakstā Latvijas pilskalnu tipi vērtēti arī no to attīstības viedokļa, pamatā liekot vienkāršākos variantus. Tie sakārtoti tipoloģiskā virknē atkarā no tipa un variantu sarežģītības un nocietinājumu drošības viedokļa.

Pilskalni ir ne tikai militāras aizsargbūves, bet vienlaikus (izņemot patvēruma pilskalnus) pastāvējuši kā cilvēku dzīves un saimnieciskās darbības vietas. Šai aspektā starp abiem faktoriem rōdas zināmas pretrunas, kas varēja ietekmēt dažu tipu izplatību, attīstību vai pat izzušanu. Piemēram, kā pastāvīga dzīvesvieta pils iedzīvotājiem vispiemērotākais ir pilskalns ar ērtu uzeju (ceļu), kādu radīt dažu pilskalnu tipiem ir visai grūti.

Šajā rakstā Latvijas pilskalnu tipoloģijas izstrādāšanā izmantota iepriekš minētā šai jautājumā publicētā literatūra, ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīva,¹³ kā arī citu iestāžu apzināšanas materiāli, Latvijas PSR Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības daļas kartotēka un autora dabā pārbaudītie dati par Latvijas pilskalniem.

Par kritēriju izvirzot pilskalna formu, aizsargsistēmas veidu, attīstību un ikvienu tipa atbilstību pilskalna aizsardzības stratēģiskiem uzdevumiem, Latvijas pilskalni shematiski iedalāmi šādos piecos pamattipos:

A. Pilskalns — savrups apaļš vai ieapaļš kalns ar aplveida nocietinājumu sistēmu. Šis tips nosacīti dalāms četros variantos:

1) ar nolīdzinātu plakumu un pastāvinātām nogāzēm. Tāds ir pilskalns pie Pormaļiem (Jēkabpils raj.).¹⁴ Šim variantam jāpieskaita arī attiecīgas formas Latvijas pilskalni, par kuriem bez arheoloģiskiem izrakumiem nav iespējams noteikt, vai piemeklīm ir vispār kādi cilvēka veikti dabiskā reljefa pārveidojumi, piemēram, pilskalns Rēznes ezera salā pretī Giņeviču ciemam (Rēzeknes raj.);

2) ar vienu vai vairākām terasēm — pilskalns pie Gauzāniem (Stučkas raj.);¹⁵

3) ar vienu vai vairākiem vaļņiem un grāvjiem, kas ikviens veido noslēgtu apla aizsarglīniju — Podgures¹⁶ pilskalns (Daugavpils raj.) (2. att.). Dažkārt šim variantam no dabas labāk aizsargātā pusē vaļņi pāriet terasē;

4) tas pats, kas A₃ variantā, bet vēl papildināts ar pilskalna piekājes lokveida nocietinājumu līniju — Tukuma pilskalns (3. att.).¹⁷

A tipa pilskalniem galvenā aizsarglīnija atbilst augšējās aizsargsienas perimetram vai ir tuva tam. Shematiski šo tipu var attēlot ar apli (skat. 16. att.). A tipa pilskalni sastāda apmēram $\frac{1}{3}$ no visiem Latvijas pilskalniem ar identificējamu formu. Visvairāk to ir Augšzemē, relatīvi daudz Latgalē un Vidzemē, maz — Zemgalē.

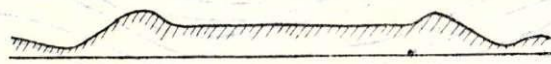
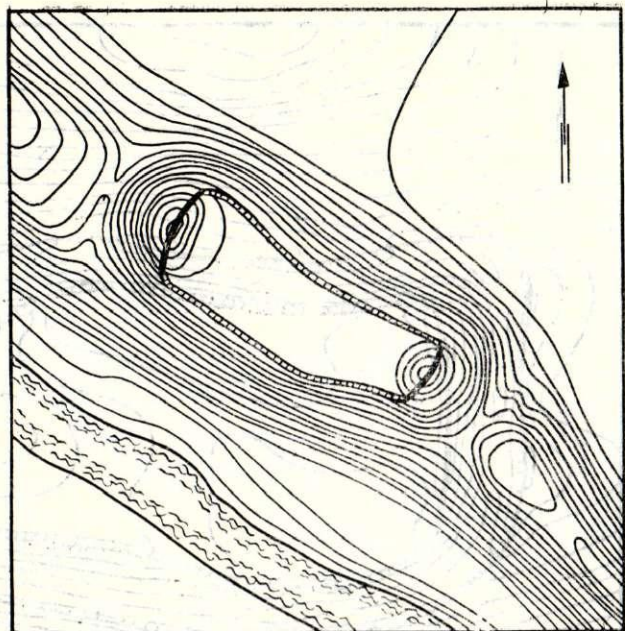
Latvijas ģeoloģiskās vides apstākļos šī tipa tālākā attīstība — iespēja radīt stiprāku un ērtāku nocietinājumu — praktiski izslēgta. Šķiet, ka Tukuma pilskalam bijusi pat neliela priekšpils apakšējās nocietinājumu līnijas ietvaros (starp priekšvalni un kalna ziemeļu nogāzi). Protams, varētu izveidot arī nedaudz lielāku priekšpili, bet isti plašu priekšpilu radīšana šī tipa pilskalniem būtu saistīta ar tik garu, izstieptu apakšējo nocietinājumu līniju, ka pēdējās aizsardzība prasītu neattaisnojami lielus spēkus. Pamatplakuma aizsardzība A tipa pilskalniem nerada būtiskas grūtības, jo ir kompakta un pieļauj aizsardzības spēku brīvu manevrēšanu tā ietvaros. Turpretī ļoti neērta ir uzeja pilskalnā pa visai stāvo ceļu. Daži vienkāršākie A tipa pilskalni drošības pastiprināšanai lokalizēti purvos un nelielās ezeru salās.

B. Kaupres tipa pilskalni ar vienu vai vairākiem vaļņiem un grāvjiem abos galos (daži papildināti ar sānu terasēm). Šis tips dalāms trīs variantos:

1) ar vaļņiem, kas apvienoti savstarpēji saistītā aizsargsistēmā, piemēram, pilskalns pie Ķoderiem (Ogres raj.) (4. att.);¹⁸

2) tādi kā B₁ variantā, bet papildināti ar vienu vai divām priekšpilīm, piemēram, tāds ir Ķentes pilskalns¹⁹ pēc pēdējo nocietinājumu uzcelšanas 8. gs. (5. att.);

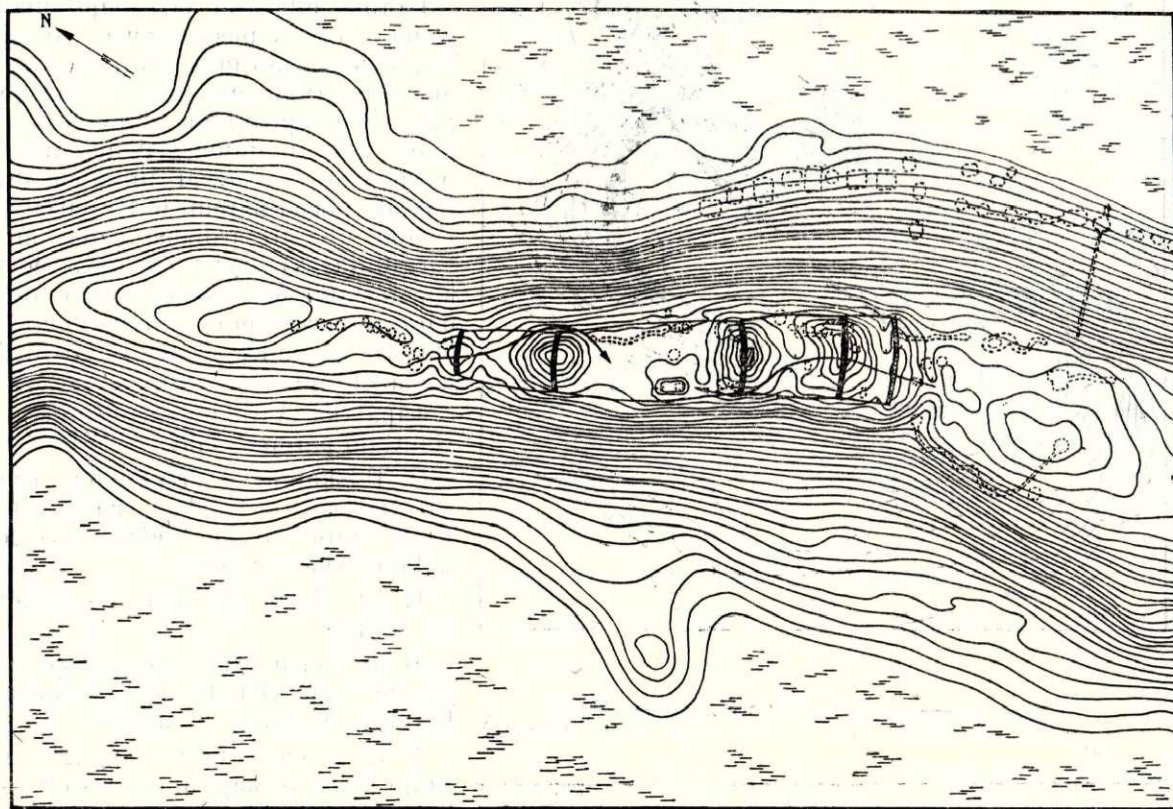
3) ar vaļņiem, grāvjiem un terasēm, kas divos līmeņos veido noslēgtus nocietinājumu lokus, pie kam

4. att. Ķoderu pilskalns.

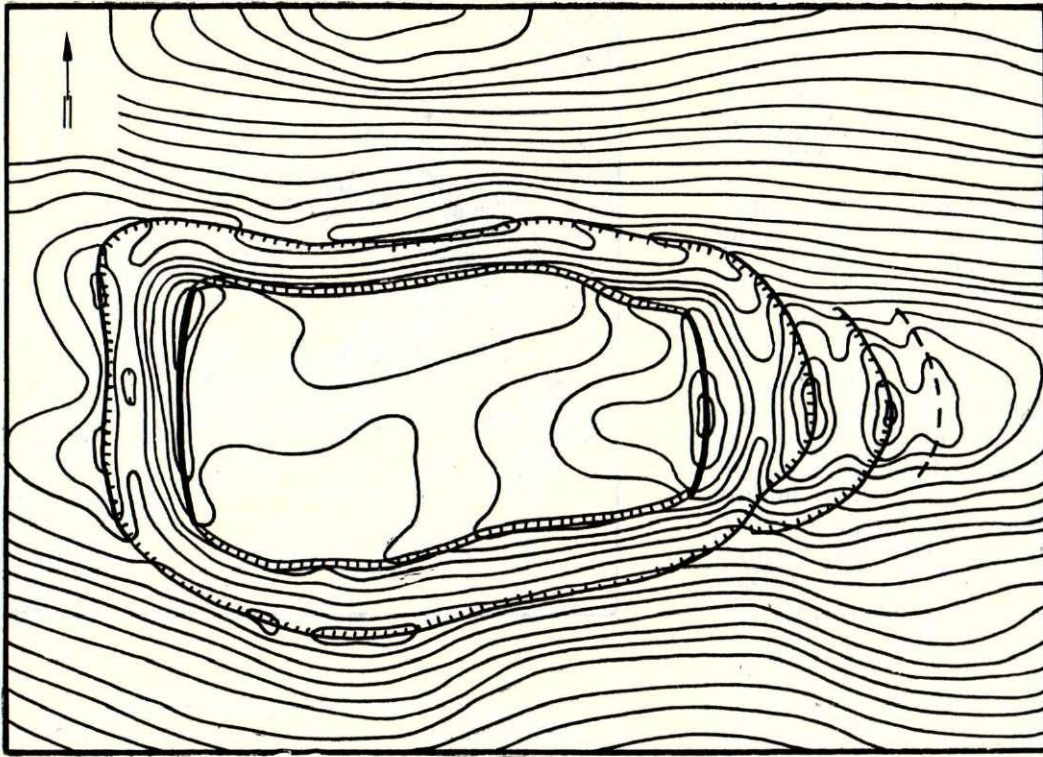
šie nocietinājumu kompleksi konstruktīvi nav saistīti, piemēram, Eversmuižas (Ludzas raj.)²⁰ un Gorodokas (Preiļu raj.)²¹ pilskalni (6. att.).

B tipa pilskalniem raksturīgas divas pieejas, jo tie celti kaupres vidū, retāk — tās galā. Atkarībā no tā,

5. att. Ķentes pilskalna plāns.

vai tie izvietoti kaupres vidū vai galā, minētais tips dalās divās lielās apakšgrupās, kas pilskalnu tipu izplatības kartē atzīmētas ar variētu zīmi. Kopumā B tipa pilskalniem raksturīga iezīme ir zemi vai vi-

dēji augsti valņi (parasti skaitā vairāki) pretstatā C, D un E tipa pilskalniem, kuru valņi ir augstāki. Galvenā aizsarglīnija B tipa pilskalniem i sāka par augšējās aizsargsistēmas perimetra pusi. Shematiski šis tips attēlojams kā četrstūris ar divām pieejām. B tipa pilskalni sastāda apmēram 1/9 no Latvijas pilskalniem ar noteicamu formu. Visvairāk tie izplatīti Latgalē un Vidzemē.

B tipa pilskalni ērti papildināmi ar priekšpilīm vienā vai otrā pieejas pusē vai pat abās tās pusēs. Vajadzības gadījumā šim tipam var radīt nocietinātas apmetnes (pat senpilsētas), kaut gan pagaidām tādas pie Latvijas pilskalniem nav konstatētas. Šī tipa pilskalnu nocietinājumu sistēmai ir savi trūkumi, proti, pārāk izstiepta aizsarglīnija un divas pieejas. Kompaktāki nocietinājumi ir B₃ variantam, pie tam te atrisināti divi aizsardzības uzdevumi: a) saīsināta aizsarglīnija; b) izvietojot koka nocietinājumus divos konstruktīvi nesaistītos horizontos, ievērojami mazinātas pils augšējo nocietinājumu aizdegšanās briesmas, ja pretinieks ieņēmis un aizdedzinājis zemāko aizsarglīniju.

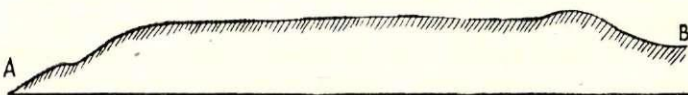
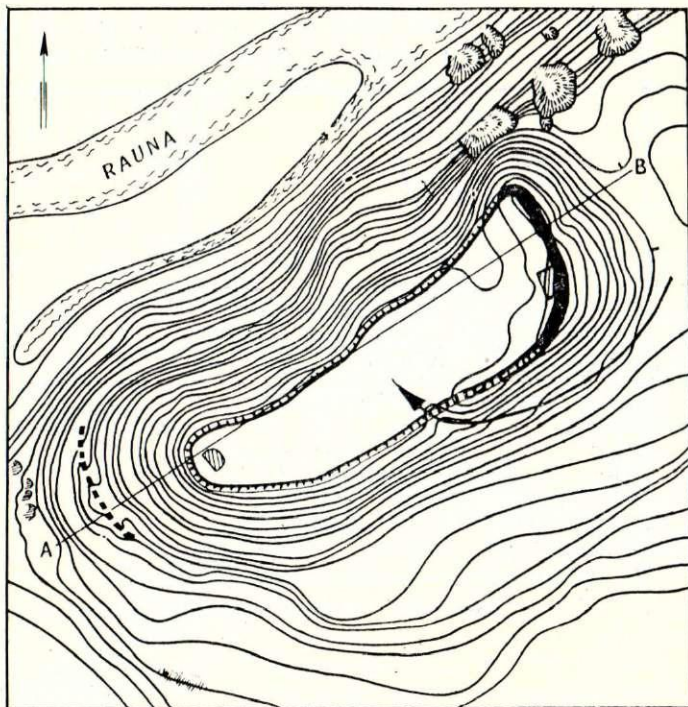
Tāpat kā A tipam, arī B tipam ir daži apakšvarianti un pārejas veidi.

C. Pilskalni — savrupi, iegareni kalni ar galveno valni plakumā un uzeju gar valņa galu vai pa nogāzē izveidotu ceļu. Šis tips dalāms trīs variantos:

1) ar vienu plakumu — Raunas Tanīsa kalns (7. att.);²²

2) ar diviem plakumiem, resp., divu šādu pilskalnu apvienojums vienotā nocietinājumu sistēmā, — Aizkraukles pilskalns (8. att.);²³

3) kā C₁ variantā, bet papildināts ar nocietinājumu līniju kalna piekāvē un priekšpili — Alūksnes Tempļa kalns (9. att.).²⁴

7. att. Raunas Tanīsa kalns.

Galvenā aizsarglīnija C tipa pilskalniem sastāda tikai $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ no centrālā nocietinājuma aizsargsistēmas perimetra. Šī tipa aizsargsistēmas modelis — uz augšu izstiepts pusloks ar šauru pamatni. C tipa pilskalni sastāda apmēram $\frac{1}{10}$ no Latvijas pilskalnu skaita, visvairāk tie izplatīti Vidzemē un Kurzemē.

C tipa pilskalniem racionālāk nekā A tipam atrisināta uzejas problēma. Ceļš pilskalnā parasti ved gar galvenā vaļņa vienu galu vai arī pa nogāzi ieslīpi uz augšu; līdz ar to ceļam nav tik stāvs kāpums. Ceļa drošību sekmē vaļņos uzceltie nocietinājumi.

Minētā tipa pilskalnu būtisks trūkums ir tas, ka pilskalnu nocietinājumi nav papildināmi ar augšējo priekšpili, jo pamatā ir atsevišķs kalns, kura robežas nevar paplašināt. Pieejas pusē kalns parasti ir zemāks. Lai radītu pilnīgāku nocietinājumu un izbūvētu kaut nelielas priekšpilis, dažkārt tiek izveidota sarežģīta kalna piekājes nocietinājumu sistēma (skat. Tempļa kalna plānu 9. att.). Cits šīs problēmas atrisinājums Aizkraukles pilskalnā ar vienā sistēmā apvienotiem diviem šī tipa pilskalniem. Mazākais plakums līdz ar to pārvērties it kā par priekšpili. Šajā variantā sasniegta uzejas vietas maksimālā drošība.

D. Kraujas tipa pilskalni ar pusloka vai pakavveida nocietinājuma sistēmu un no dabas labi nodrošinātu aizmugures līniju. Tiem divi varianti:

1) ar vienu garu puslokveida galveno valni, kas pieslēdzas stāvākai un augstākai aizmugures kraujai — Jersikas pilskalns (10. att.);²⁵

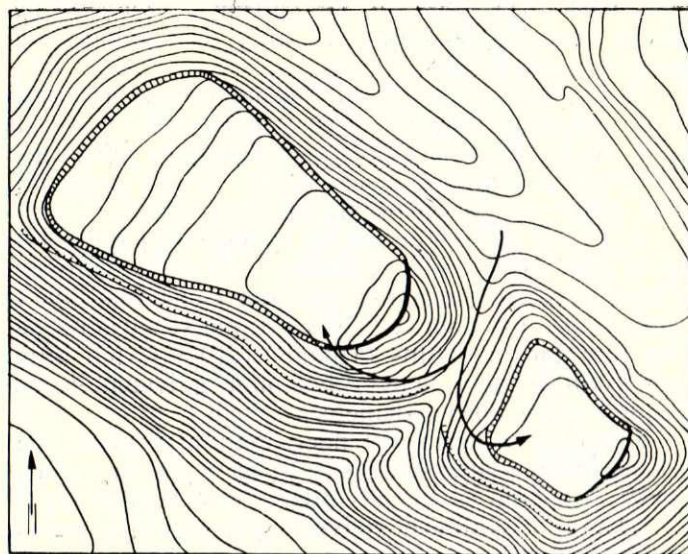
2) kā D₁ variantā, bet papildināts ar piekājes priekšvalni un aizsarggrāvi vai terasi — Mežotnes pilskalns (11. att.).²⁶

D. tipam varētu izdalīt arī trešo variantu — pilskalnu ar priekšpili, ko pārstāvētu Tērvetes Zviedru kalns.²⁷ Pēdējais identificējams ar Atskaņu hronikā pieminēto vācu krustnešu celto Svētkalna pili.²⁸ Hipotētiski var pieņemt, ka vācu nocietinājums celts zemgaļu nocietinātā kulta kalnā, jo jāšaubās, vai ziemas apstākļos krustneši varēja veikt tik plašus zemes darbus, kādi raksturīgi šim nocietinājumam, pie tam ļoti stiprās Tērvetes zemgaļu pils tuvumā. Pirms šī hipotēze vēl nav pierādīta ar plašāka apjoma arheoloģiskiem izrakumiem, Zviedru kalnu vēl nevaram droši pieskaitīt Latvijas vietējo iedzīvotāju celtajiem pilskalniem.

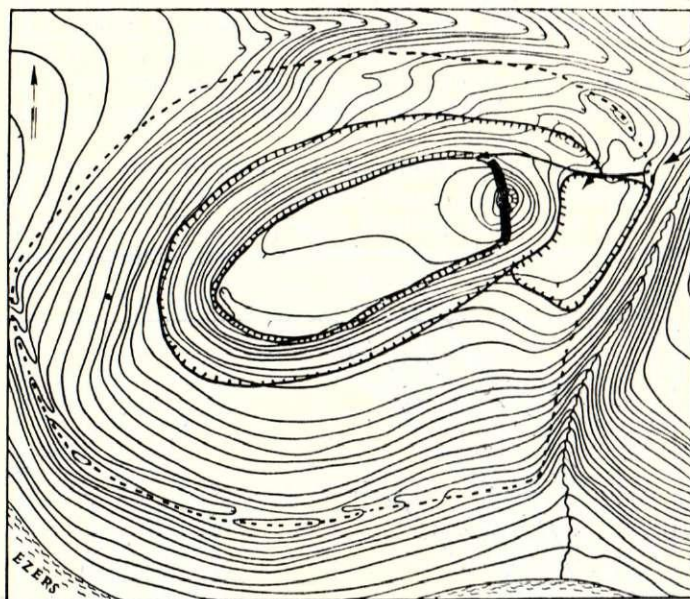
D tipa pilskalniem galvenā aizsarglīnija garāka par aizsargsistēmas perimetra pusi. Aizsargsistēmas shematiskais modelis — apļa puse. D tipa pilskalni sastāda nepilnu $\frac{1}{20}$ no Latvijas pilskalniem. To visvairāk ir Zemgalē, kā arī Daugavas krastos, bet Augšzemē un Kurzemē to ir maz.

D tipa pilskalnu aizsargsistēmas «šaurā vieta» — gari stieptais garais valnis, kura stiprākai izbūvei jāpatērē daudz darbaspēka. Pretinieks pils galvenajiem nocietinājumiem var piekļūt garā frontē, tāpēc šī tipa pilskalnu galveno vaļņu būvē lietoti sarežģīti tehniskie paņēmieni ar kamerveida un citām koka konstrukcijām vaļņa zemes uzbēruma nostiprināšanai. Uzeja parasti diezgan gari izstiepta. Mežotnes pilskalnā tā stiepjas starp abiem vaļņiem ar noslēgumu kalnā stāvajā ziemeļu pusē (pret strauta gravu). Ieeju pils plakumā sargā vārtu eja un torņveida koka virsbūve.²⁹

D tipa pilskalnus nevar aizsargāt ar mazu kardaudzī, kaut gan pils aizstāvjiem tās nocietinājuma

8. att. Aizkraukles pilskalns.

9. att. Alūksnes pilskalns (Tempļa kalns).

ietvaros ir lielas manevrēšanas iespējas. Sai ziņā svarīgs faktors ir pilskalna no dabas ļoti labi aizsargātā aizmugures līnija, ko parasti papildus nodrošina ūdens šķēršļi — upe, ezers. D tipa pilskalni pretēji A tipa pilskalniem izvietoti galvenokārt upju un ezeru krastos.

E. Pilskalni — augstienes stūra nocietinājumi. Šim tipam pieci varianti:

1) ar vienu vai vairākiem vaļņiem vai grāvjiem pieejas pusē. Viens no raksturīgākajiem šī veida pieminekļiem ir ar 7 m augsto valni nocietinātais libiešu Satezeles pilskalns jeb Lību kalns (Rīgas raj.) (12. att.), kā arī Sabiles³⁰ u. c. pilskalni;

2) kā E₁ variantā, bet ar rezerves ieeju plakuma šaurākajā galā un papildnocietinājumiem (valni, terasi) šīs ieejas aizsardzībai — piemēram, Kazdan-

gas pilskalns.³¹ Pēdējam hipotētiski var pieņemt piekājes aizsardzības līniju (13. att.), kas, jādodomā, veidojusi noslēgtu loku;

3) kā E₁ vai E₂ variantā, bet papildināts ar priekšpili galvenās ieejas pusē, piemēram, Kuldīgas (14. att.), Tērvetes, Lielvārdes, Kokneses pilskalns.³² Tērvetes pilskalnam, šķiet, bijusi arī otra priekšpils, kur vēlāk uzcelta vācu mūra pils;³³

4) kā E₃ variantā, bet ar priekšpili papildieejas pusē. Te pieskaitāma Turaidas pils vieta, kur zem 1214. g. celtās mūra pils slāņiem konstatēta lībiešu koka mūra pils apbūve.³⁴ Nosacīti pie šī varianta pieder Matkules pilskalns (Tukuma raj.),³⁵ ja par pirmo priekšpili pieņem nelielo laukumu galvenās uzejas rajonā starp abiem ziemeļu vaļņiem;

5) kā E₂ variantā, bet nocietinājumi novietoti vairākos līmeņos ar relatīvi sarežģītu vaļņu un aizsarggrāvju sistēmu — Vecpils pilskalns (Liepājas raj.).³⁶

E tipa pilskalniem galvenā aizsarglīnija parasti veido $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{3}$ no augšējās aizsargsistēmas perimetra. Aizsargsistēmas shematiskais modelis — trīsstūris, četrstūris vai neregulārs daudzstūris ar šauru pamatni. E tips Latvijā visvairāk izplatīts un veido ap $\frac{2}{5}$ no visiem tipoloģiski nosakāmiem Latvijas pilskalniem. Šī tipa pilskalni pazīstami visos Latvijas novados; procentuāli visvairāk to ir Kurzemē (ap 60% no visiem Kurzemes pilskalniem) un Zemgalē, mazāk Augšzemē (19% no šī novada pilskalniem) un Latgalē.

Dabiskie priekšnoteikumi, kas veido E tipa Latvijas pilskalnu pamatu, īpaši piemēroti pilskalnu būvei un tālākai attīstībai. Lielākā daļa priekšpilu konstatētas tieši šī tipa pilskalniem. E tipa pilskalniem var izbū-

vēt ērtas un drošas ieejas (ceļus). Uzeja pili parasti iekārtota tā, lai, uzbrucējam virzoties pa ceļu uz pils centrālo plakumu, ar vairogu neaizsargātais plecs būtu pavērsts pret pils aizstāvjiem. Šis nosacījums ne katreiz tiek ievērots, īpaši šī tipa hronoloģiski agrākajās formās, kad ceļš nereti ved pāri galvenajam vaļnim. Tomēr arī šeit ieeja ir visstiprāk nocietinātā pils daļa ar papildu aizsargkonstrukcijām (Kokneses pils šķiru veidošanās periodā). Dažkārt pils ceļš ir bruģēts un tā nobeigumu aizsargā torņveida koka konstrukcijas, piemēram, Talsu pilskalns.³⁷

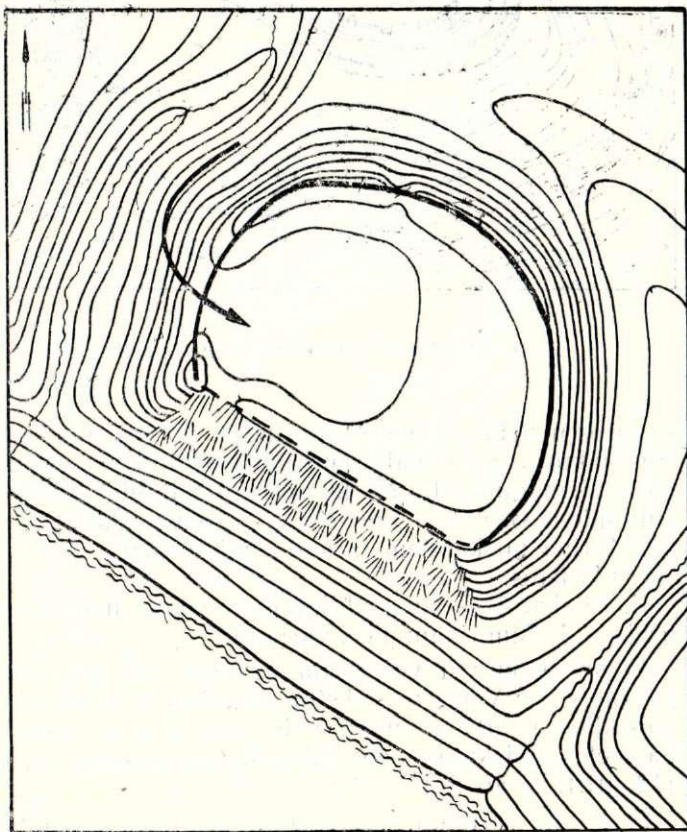
Par E tipa pilskalnu īpašo atbilstību visaugstāk attīstītiem un pilnveidotiem nocietinājumu veidiem liecina arī tas apstāklis, ka šī tipa senajos pieminekļos — Tērvetē, Dobelē,³⁸ Turaidā, Koknesē, Lokstenē³⁹ u. c. — vēlāk Latvijā visvairāk celtas mūra pilis.

Pilskalnu pamattipu izplatība redzama 15. attēlā, to shematiska nocietinājumu sistēmas atveide (ar variantiem) — 16. attēlā.

Par to, vai kādam Latvijas vietējo iedzīvotāju pilskalnam bijusi īsta ūdens aizsardzības sistēma ar mākslīgi izraktiem aizsarggrāvjiem, analogi dažām Livonijas perioda vācu mūra pilīm, nav drošu datu, kaut gan par Vecpils pilskalnu šāds uzskats izteikts.⁴⁰ Taču Vecpils pilskalna aizsarggrāvji nav tik plati un neveido noslēgtu grāvju loku, lai no pils aizsardzības viedokļa būtu mērķtiecīgi tajos uzturēt ūdeni. Ūdens piegāde un saglabāšana šajā augstajā kalnā ir visai sarežģīta. Daudz piemērotāks šādam uzdevumam būtu Liepupes pilskalns, kam ir pakaveida aizsarggrāvja forma ar platu un mitru gultni. Aizsarggrāvī tomēr ir slīps kritums pret Liepupi un ūdens noplūdes aizturēšanai grāvja galos nav izveidoti nekādi zemes uzbērumi. Mitrums grāvī, domājams, ir dabisks un radiēs no grunts avotiem. Pēc uzņēmotāja atzinuma, Liepupes pilskalns — kaut gan varētu būt vietējo iedzīvotāju darbs — celts pēc vācu pils (Vainīžos) parauga.⁴¹ Par šo atzinumu jāšaubas, jo Liepupes pilskalns ar galveno un piekājes aizsargvalni un no dabas nodrošinātu aizmugures līniju ir raksturīgs Latvijas D₂ tipa pilskalns.

Var saskatīt dažas savstarpējas sakarības starp pilskalnu tipiem un to klasifikācijas grupām (pēc H. Mooras). Hronoloģiski agrākajiem pilskalniem — nocietinātajām apmetnēm — konstatējami visi tipi, galvenokārt to vienkāršākajos variantos A₁₋₂, B₁, C₁, D₁, E₁₋₂. Tomēr dažām nocietinātām apmetnēm arī vienkāršāko variantu ietvaros konstatējama relatīvi augsti attīstīta nocietinājumu tehnika un plānojums (piemēram, Ķivutkalna nocietinātā apmetne Doles salā l. g. t. p. m. ē. ar nekaķētām kamerveida koka iebūvēm 4. posma vaļņa zemes uzbērumā⁴²).

Nekādas būtiskas izmaiņas nocietinājumu sistēmā neprasiņa tie patvēruma pilskalni, kuri iepriekšējo nocietināto apmetņu vietā turpināja savu eksistenci kā īslaicīgas patvēruma vietas. Tikai tagad to nocietinājumi dažkārt bija pat vienkāršāki nekā pastāvīgi apdzīvotajām nocietinātajām apmetnēm. No otras puses, līdz ar iedzīvotāju skaita pieaugumu un jaunu saimniecisko rajonu apgūšanu radās nepieciešamība pēc jauniem pilskalniem. Pie tam šis process sācies ne tikai ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem, ar pirmatnējās kopienas iekārtas sairšanu, bet atsevišķos gadījumos jau pirms mūsu ēras. Par to liecina

10. att. Jersikas pilskalns.

Salaspils patvēruma pilskalns (vēlākās Salaspils mūra pils vietā).⁴³ Šim piemineklim konstatēti vāji nocietinājumi (aizsargsiena stabu konstrukcijā), atrastas nedaudzas 1. g. t. p. m. ē. senlietas un keramika, bet pilnīgi trūkst citām pastāvīgi apdzīvotām nocietinātām vietām raksturīgo elementu un materiālu: nav celtņu vietu un pavaržu, kultūras slānis ļoti plāns, bez cilvēku ikdienas dzīves un saimnieciskās darbības iezīmēm (keramikas lielākā skaitā, barības paliekām dzīvnieku kaulu veidā u. c.).

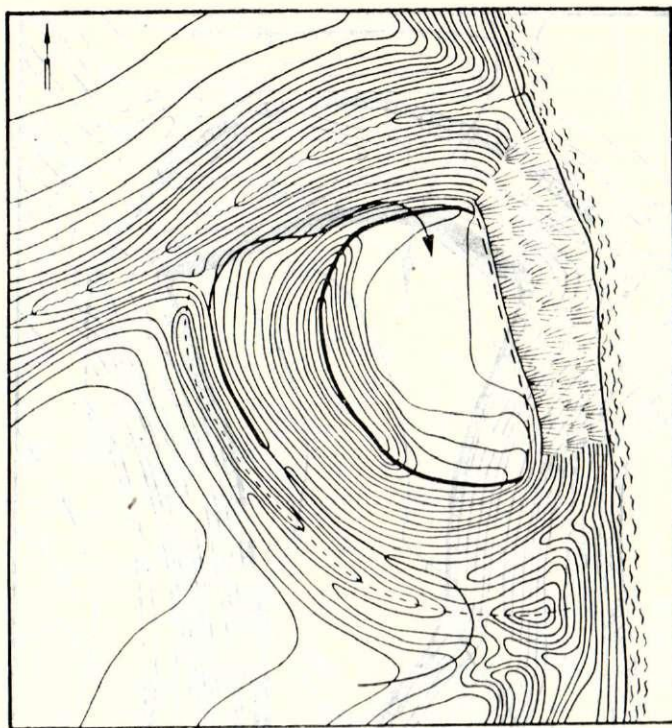
Patvēruma pilskalnu vienkāršotās nocietinājumu sistēmas un niecīgā kultūras slāņa dēļ to rašanās faktoru izpēte apgrūtināta pat sistemātiskos arheoloģiskos izrakumos. Patvēruma pilskalnu skaits, domājams, ir lielāks un to hronoloģiskās robežas plašākas, nekā varam droši secināt pēc līdzšīnējiem arheoloģisko izrakumu un apzināšanas materiāliem. Domājams, ka daļa par pilenēm apzīmēto pieminekļu, kā arī vairāki Latvijas PSR Kultūras ministrijas aizsargājamo objektu skaitā iekļautie pilskalni bez krasi izteikta kultūras slāņa pazīmēm, bet ar saglabājušos pilskalna nosaukumu bijuši patvēruma pilskalni. Šķiet, ka atsevišķos gadījumos patvēruma pilskalni pastāvējuši līdz agrā feodālisma periodam.

Tāpat pie patvēruma pilskalniem būtu jāpieskaita visi pieminekļi, kuri sistemātiskos izrakumos izpētīti lielākās platībās, bet kuros nav droši konstatējami uz attiecīgo periodu attiecināmu nocietinājumu (tie vājā kultūras slānī iznikuši?), celtņu vietu, apkures ierīču, ne arī izteikta kultūras slāņa. Izrakumos tomēr te iegūta attiecīgā perioda keramika un senlietas, pie kam lietiskais materiāls datējams ar vairākiem gadsimtiem. Par kritēriju jāuzskata lietisko atradumu masa salīdzinājumā ar šādiem atradumiem līdzīgos pastāvīgi apdzīvotos pilskalnus un apmetnēs. Pie tam atradumi jāsadala pa pieminekļu eksistences gadsimtiem, kā arī jāņem vērā izrakumu platība, kultūras slāņa kubatūra u. c. Ja atradumu masas (senlietu, keramikas) ir 5—10 reizes, dažos gadījumos pat 15—20 reizes mazāk nekā citos šī perioda pieminekļos, tad tādu proporciju nevar izskaidrot ar pilskalna vai apmetnes lokālām īpatnībām. Latvijas apstākļos, pat atšķirīgo etnisko vienību teritorijās, tik krasa atšķirība materiālās kultūras līmenī pēc izrakumu materiāliem nav konstatēta.

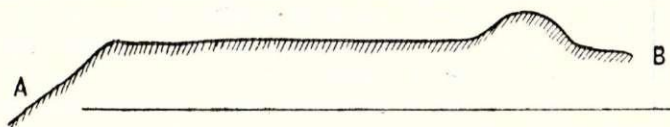
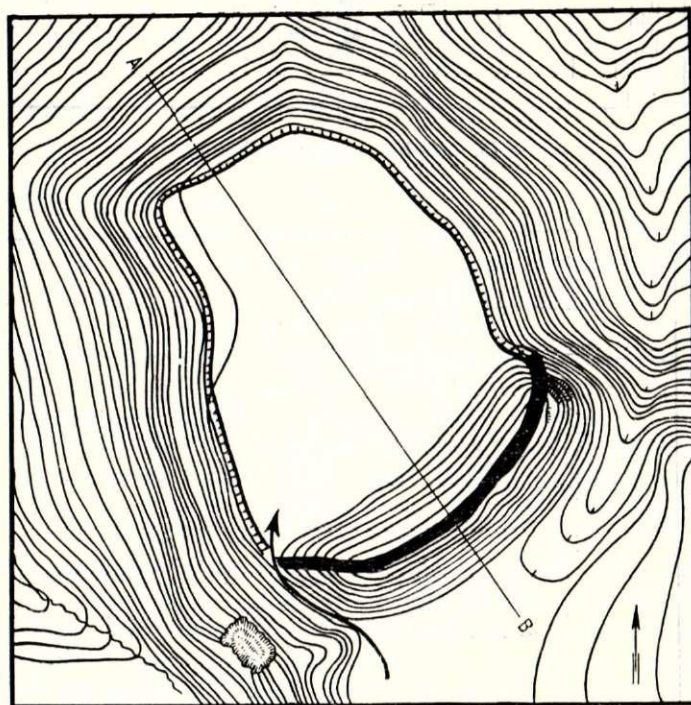
Tomēr nav jāpieņem, ka Latvijā mūsu ēras pirmajos četros gadsimtos nebija neviena pastāvīgi apdzīvota pilskalna. Daļa nocietināto apmetņu hronoloģiski iesniedzas mūsu ērā, savukārt daži dižciltīgo pilskalni varēja rasties pirms 5. gadsimta.

Tāpat uz patvēruma pilskalna bāzes, pieaugot pilskalnu sporādisko sardžu dienesta lomai (nelielas sardzes, domājams, bija vairumam patvēruma pilskalnu), varēja rasties pastāvīgi apdzīvoti pilskalni.

Latvijas pilskalnu uzplaukuma laikmetu ievada šķiru veidošanās periods — 1. g. t. vidus un otrā puse.⁴⁴ Ar biežākiem laupīšanas kariem un bagāto iedzīvotāju virsslāņa izveidošanos⁴⁵ radās arī nepieciešamība pēc pastiprinātas esošo pilskalnu nocietināšanas un jaunu izbūves. Visumā šai periodā vēl neizpaužas krasāka pretruna starp iepriekšējo periodu pilskalnu relatīvi vienkāršajiem tipiem un vajadzību palielināt pilskalnu platību. Tomēr ievērojami pilnveidojās šī perioda pilskalnu būves tehnika (kaķētas kameras kā virszemes vaļņu nocietinājumu

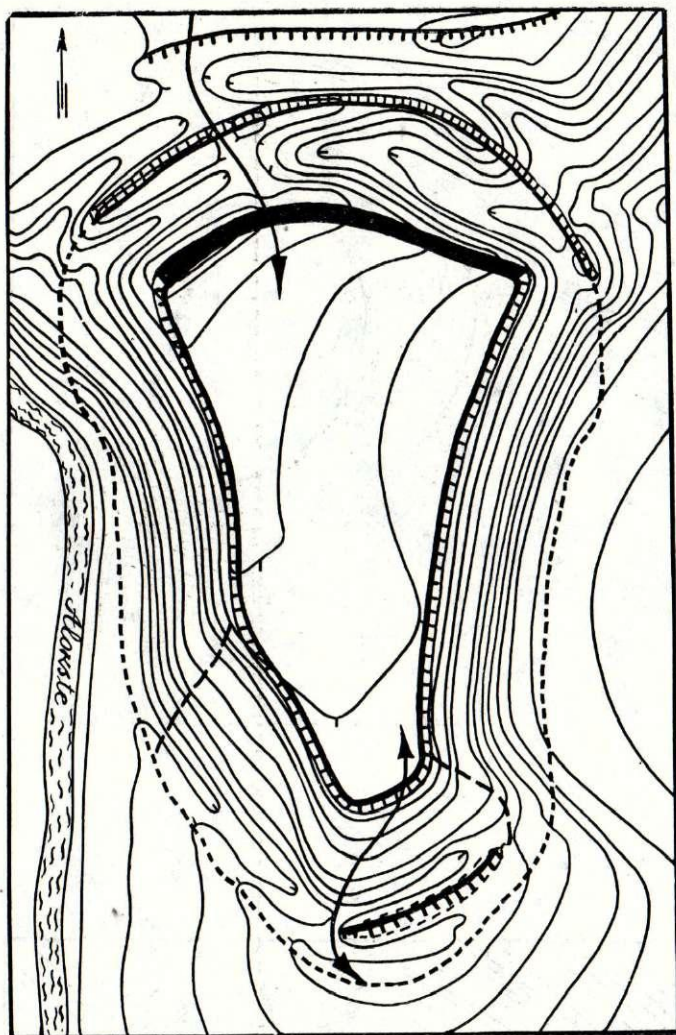

11. att. Mežotnes pilskalns.

12. att. Satezeles pilskalns (Siguldā).

13. att. Kazdangas pilskalns.

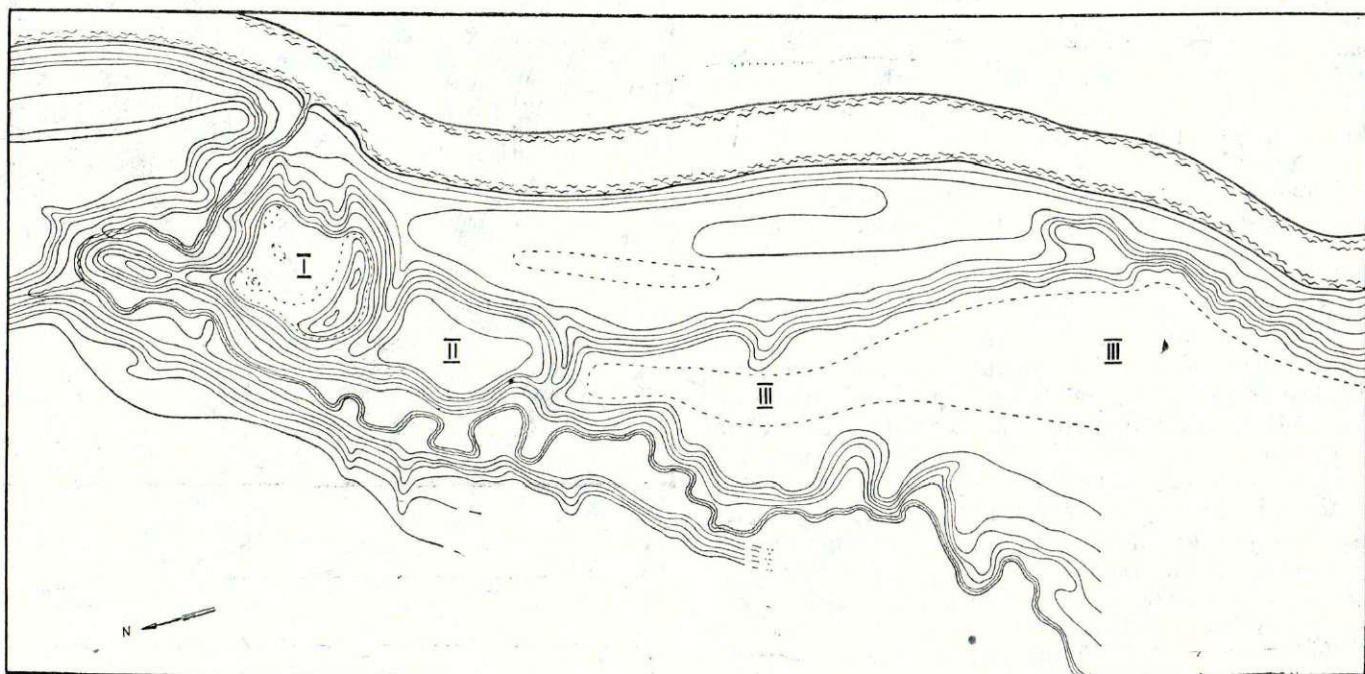
pamats u. c.) un plānojums. Pie dažiem minētā perioda pilskalniem pastāv nenocietinātas apmetnes (līdz 2 ha lielas), kuru ekonomikā vairāk nekā pašos pilskalnus izpaužas amatnieciskā ražošana.

Šķiru veidošanās perioda pilskalni (pēc H. Mooras) vairākumā ir nelieli vai vidēji. Tomēr arī šai laikā vērojama pilskalnu pilnveidošanās, jo bez vienkāršākajiem tipiem un to variantiem aizvien biežāk sastopami vidējo tipu pilskalni un to varianti. No arheoloģiski pētītajiem Latvijas pilskalniem te iekļaujas B₂, C₁₋₂, D₂, E₁ tipi. Hipotētiski var pieņemt, ka šai periodā sastopami visu tipu gandrīz vai visi varianti (atskaitot varbūt A₁ tipu kā pārāk vienkāršotu) — A₂₋₄, B₁₋₂, C₁₋₂, D₁₋₂, E₁₋₃ vai pat E₄.

Agrā feodālisma periodā pilskalnus — zemju un novadu vai lielo feodāļu daudz stiprāk nocietinātos militāros centrus — galvenokārt pārstāv vairāk pilnveidotu pilskalnu tipi (C, D, E — parasti to sarežģītākajos variantos): C₁₋₃, D₁₋₂, E₃₋₅. No A un B tipa pilskalniem šai grupai hipotētiski var pieskaitīt A₅ un B₃ variantus.

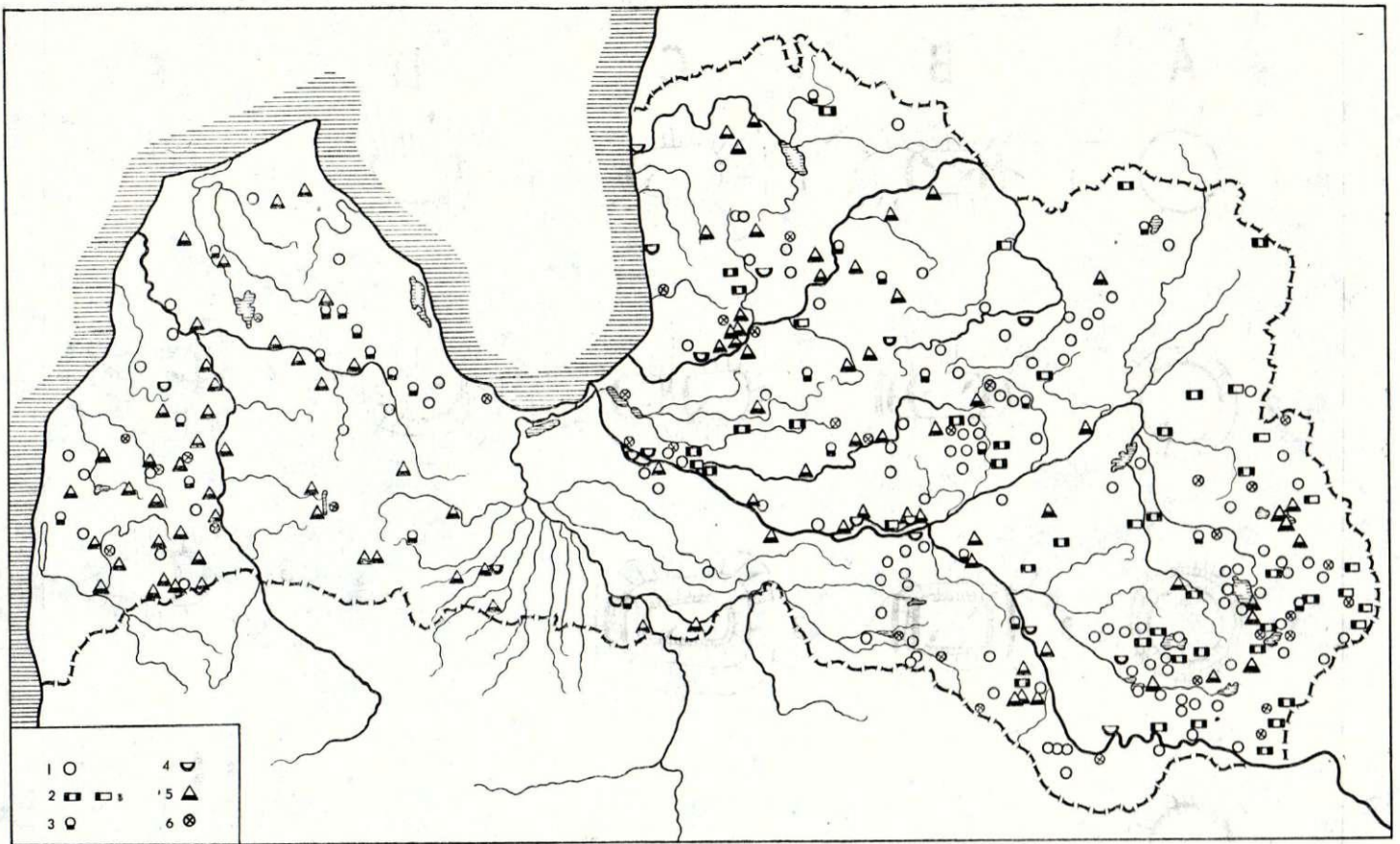
Šīs grupas pilskalnus īpaša uzmanība veltīta pieejas puses nocietināšanai. Ar pirmo valstisko veidojumu rašanos Latvijas teritorijā ievērojami pieaudzis atsevišķo zemju militārais potenciāls. Pilnveidojoties uzbrukuma ieročiem un paņēmieniem, kā arī karašanas stratēģijai, savukārt vajadzēja pilnveidot agrā feodālisma perioda piļu aizsargsistēmas. Pilskalnu galvenās aizsarglīnijas pastiprināta nocietināšana kļuva par jebkuras pils plānotāju un cēlāju pirmo uzdevumu. Pilskalnu aizsargvaļņi tagad kļūst ievērojami augstāki,⁴⁶ pastiprināti tiek aizsargātas ieejas (ceļi), turpinās iepriekšējā perioda piļu būves tehnisko paņēmienu attīstība (pilnveidotas koka iebūves vaļņos u. c.).⁴⁷

Gandrīz pie visiem līdz šim arheoloģiski pētītajiem agrā feodālisma pilskalniem izrakumos konsta-

14. att. Kuldīgas pilskalna (I), priekšpils (II) un senpilsētas (III) plāns.

15. att. Latvijas pilskalnu izplatības karte.

1 — A tips; 2 — B tips; 3 — C tips; 4 — D tips; 5 — E tips; 6 — nenoteikta tipa vai nenoteicami pilskalni.

tētas lielāka vai mazāka apmēra apmetnes. Izņēmums vienīgi varbūt ir daži apjomā ļoti lieli pilskalni, piemēram, Oliņkalns, kur apmetnes funkcijas (kā amatnieciskās ražošanas un tirdzniecības centrs) it kā daļēji pārņēmis pats pilskalns.

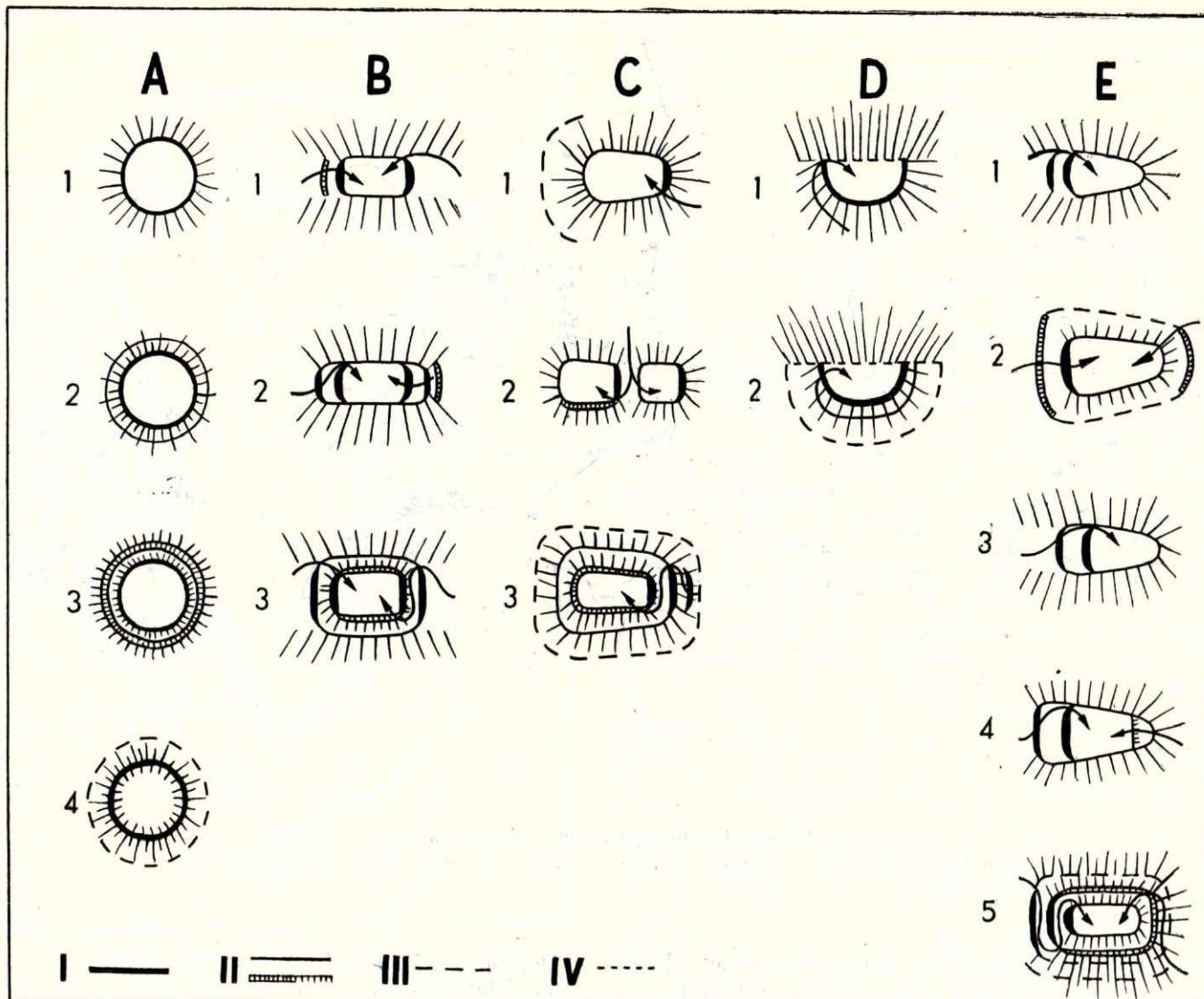
Dažas no šīm apmetnēm ir relatīvi lielas (10—15 ha), un tās nosacīti var saukt par senpilsētām.⁴⁸ Bez citiem kritērijiem (amatniecības un tirdzniecības loma senpilsētas iedzīvotāju ekonomikā u. c.) kā būtiska senpilsētas pazīme jāvērtē tās platība. Ja par Latvijas senpilsētām apzīmē pat 1—2 ha lielas apmetnes, zūd kritērijs agrā feodālisma pie pilskalniem esošo apmetņu atšķiršanai no šķiru veidošanās perioda tikpat lieliem amatniecības centriem pie pilskalniem. Šos pēdējos gan varam uzskatīt par Latvijas senpilsētu priekštečiem. Vislielākās apmetnes — senpilsētas Latvijas teritorijā — konstatētas galvenokārt pie D₁₋₂ un E₃ tipa pilskalniem, t. i., pie vietējo iedzīvotāju izcilākajiem zemju un novadu militārajiem, politiskajiem un saimnieciskajiem centriem: Jersikas, Tērvētes, Mežotnes, Kuldīgas pilskalniem. D tipa pilskalniem ir gari izstiepta puslokveida centrālā aizsarglīnija, tomēr šis apstāklis nav pretrunā ar visa kompleksa militāro uzdevumu. Pilskalna aizsargsistēma kopumā ļauj aizsardzībā mobili izmantot lielu aizstāvju skaitu, kuri kara laikā ieplūst pili no senpilsētas, kā arī no tuvākajiem pils novada ciemiem.

Domājams, ka Latvijas senpilsētu skaits ir ievērojami lielāks, jo tādas vēl var tikt atklātas pie vairākiem pilskalniem, kur zem viduslaiku piļu slāņiem senpilsētas teritorijā var būt arī agrā feodālisma perioda apbūve lielākā platībā (Trikatā, Ludzā u. c.).

Vai kāda Latvijas senpilsēta bijusi nocietināta — par to nav pilnīgi drošu datu, jo izrakumi senpilsētu teritorijā līdz šim veikti nelielā apjomā. Koknesē nocietinātās 13. gs. sākuma—17. gs. vācu senpilsētas teritorijā izrakumos atrastas agrā feodālisma perioda senlietas. Tā kā pilsētas senā aizsarggrāvja un pa daļai nolīdzinātā vaļņa rajonā izrakumi nav izdarīti, tad pieminekļa 11.—13. gs. sākuma stratigrāfija līdz ar to paliek neskaidra.

Spriežot pēc Kuldīgas senpilsētas izvietojuma dabiski no divām pusēm aizsargātā zemes mēlē (trešā pusē senpilsēta pieslēdzas priekšpils nocietinājumiem), visticamāk, ka nocietināta senpilsēta atradusies pie Veckuldīgas pilskalna (skat. 14. att.). No dabas neaizsargātajā pusē aizsarggrāvja vai vaļņa paliekas nav konstatētas. Kuldīgas senpilsētai varēja būt visai vienkārša koka aizsargsiena vai arī agrā feodālisma perioda grāvja un vaļņa paliekas iznīcinātas, paplašinot vēlāko ceļu. Zemes darbu (vaļņu, grāvju), kas norobežotu senpilsētu, nav arī Jersikas senpilsētai, kura pat rakstītos avotos nosaukta par pilsētu. Kā netieši secināms pēc 1210. g. cīņu apraksta, Jersikas pilsēta bijusi nocietināta.⁴⁹

16. att. Latvijas pilskalnu tipu nocietinājumu shematiskie attēli.

I — galvenā aizsarglīnija (no pieejas vai galveno vaļņu puses); II — sānu aizsarglīnija, terase, papildvaļņi; III — apakšējā aizsarglīnija; IV — aizmugures aizsarglīnija.

Dažkārt speciālā literatūrā kopā uzskaitīti pilskalni ar apmetni vai priekšpili.⁵⁰ Tomēr nevar likt vienlīdzības zīmi starp apmetni un priekšpili. Priekšpils ir pilskalna būtiska sastāvdaļa un arī tipoloģiski apskatāma kopā ar pilskalnu kā vienots komplekss.

Agrā feodālisma periodā Latvijas pilskalnu kopskaitis, domājams, bijis nedaudz mazāks kā iepriekšējā periodā. Līdz ar iesākušos centralizācijas procesu daži iepriekšējā perioda sīkāko novadu centri zaudēja savu militāro un sociālekonomisko nozīmi un izzuda. Tāpat dažiem pilskalna tipiem trūka dabisko nosacījumu tālākai attīstībai atbilstoši jaunajiem apstākļiem. Pēdējo aizstāšanai (dažkārt jau iepriekšējā perioda beigās) nereti agrāko centru tuvumā izauga jauna tipa pilskalni. Šķiet, tā radies Mežotnes pilskalns senākā Vinakalna pilskalna⁵¹ tiešā tuvumā. Starp abiem pieminekļiem lielāku platību aizņem

feodālisma perioda senpilsēta, kur izrakumos konstatēti nozīmīgi ar amatniecības nozaru specializāciju saistāmi atradumi.⁵²

Eventuālie kuršu pilskalni — svētnīcas pieder pie viena tipa, proti, A₁₋₃. To apļveida nocietinājumu sistēma, domājams, būtiski izriet no šī veida pieminekļu īpašā kulta vietas rakstura un nozīmes.

Latvijas pilskalnu tipoloģiskā analīze rāda, cik sarežģītu, atsevišķos aspektos pat pretrunīgu divus gadu tūkstošus ilgu ceļu nogājusi Latvijas vietējo iedzīvotāju pilskalnu attīstība. Pilskalnu tipos un variantos, to attīstībā un savstarpējā sakarā — ko visā pilnībā atsegt ir arheologu un vēsturnieku nākotnes uzdevums — atspulgu rod cilvēku kolektīva nerimtīgie centieni to vai citu vēsturisku uzdevumu pilskalnu aizsardzības jomā atrisināt atbilstoši sava laikmeta prasībām.

PARINDES

- ¹ Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts. Rīga, 1969, 49.—118. lpp.
- ² A. Bielenstein. Die lettischen Burgberge. — Труды десятого археологического съезда в Риге 1896, т. II. Рига, 1899, 24.—28. лрр.
- ³ F. Balodis šo terminu lieto, pat minot A. Bielensteina vienu pilskalnu tipu, kaut ne pats Bielensteins, ne citi autori šādu terminu pilskalnu tipu apzīmēšanai nelieto.
- ⁴ F. Balodis. Mūsu pilskalni. — Arheoloģijas raksti, IV sēj., 1. daļa. Rīga, 1928, 8.—11. lpp.
- ⁵ E. Brastiņš. Latvijas pilskalni, I. Kuršu zeme. Rīga, 1923; t. p. Latvijas pilskalni, II. Zemgale un Augšzeme. Rīga, 1926; t. p. Latvijas pilskalni, III. Latgale. Rīga, 1928; t. p. Latvijas pilskalni, IV. Vidzeme. Rīga, 1930 (turpmāk — Latvijas pilskalni, I, II, III, IV).
- ⁶ J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdās. Rīga, 1961, 28., 29. lpp.
- ⁷ A. Stubavs. Dažas Latvijas pilskalnu tipoloģijas un klasifikācijas problēmas. — RT 1967. Rīga, 1968, 7.—12. lpp.
- ⁸ H. Moora. Einige Ergebnisse der Burgbergforschung im Ostbaltikum. — Suomen Museo, 1967, 64.—96. lpp.
- ⁹ P. Kulikauskas. I—IV a. archeologiniai paminklai. — LAB, 144.—158. lpp.
- ¹⁰ Latvijas pilskalni, I. 105., 106. lpp.
- ¹¹ Turpat, 71., 72. lpp.
- ¹² Turpat, 83., 84., 93., 94., 101., 102. lpp.
- ¹³ E. Brivkalne un A. Stubava sastādītais Latvijas pilskalnu saraksts, pilskalnu karte, mērogā 1:200 000, sektora apzīmēšanas ekspedīciju materiāli.
- ¹⁴ Latvijas pilskalni, II. 51., 52. lpp.
- ¹⁵ Turpat, II. 53., 54. lpp.; 1.—4., 6.—13. attēlā — pilskalnu plāni shematiski; 5. un 14. attēlā — A. Stubava instrumentāli uzmērojumi.
- ¹⁶ Turpat, III. 52., 53. lpp.
- ¹⁷ Latvijas pilskalni, I. 53., 54. lpp.
- ¹⁸ Turpat, IV. 56., 57. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 30., 31. lpp.; A. Я. Стубавс. Раскопки городища Кенгескалне в 1954—1956 гг. Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I (turpmāk — ТПОКЭ). М., 1959, 188.—196. lpp.; 1. att.
- ²⁰ Latvijas pilskalni, III. 118., 119. lpp.
- ²¹ Turpat, 44., 45. lpp.
- ²² Turpat, IV. 92., 93. lpp. F. Balodis. Tanīsa kalnā izdarītie izrakumi un konstatēto mītnu slāņu kārtu datējums. — Arheoloģijas raksti, IV sēj., 1. daļa. Rīga, 1928, 20.—50. lpp.
- ²³ Latvijas pilskalni, IV. 36., 37. lpp.; V. Urtāns. Aizkraukles archeoloģiskās ekspedīcijas guvumi 1971. gadā. — RT 1971. Rīga, 1972, 99.—103. lpp.
- ²⁴ Latvijas pilskalni, IV. 176., 177. lpp.
- ²⁵ Latvijas pilskalni, III. 22., 23. lpp.; F. Balodis. Jersika un tā 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīga, 1940, 7.—113. lpp., 51. att.
- ²⁶ Latvijas pilskalni, II. 31., 32. lpp.; E. Brivkalne. Rakstītās ziņas un archeoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2. Rīga, 1960, 61.—78. lpp.; 2. att.
- ²⁷ Э. П. Бривкалне. Городище Тервете и его историческое значение. — ТПОКЭ, 1, 2. att.
- ²⁸ Atskaņu hronika. Rīga, 1936, 247., 248. lpp. (9930.—9939. rinda).
- ²⁹ E. Brivkalne. Rakstītās ziņas un archeoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. 72., 73. lpp.; 14.—16. att.
- ³⁰ Latvijas pilskalni, IV. 64., 65. lpp.; I. 37., 38. lpp.
- ³¹ Turpat, I. 85., 86. lpp.
- ³² Turpat, II. 29.—33. lpp.; IV. 32., 33., 42., 43. lpp.
- ³³ A. Stubava Tērvetes senvietu kompleksa instrumentāli uzmērojums (ar augstuma līnijām) publicēts — Э. П. Бривкалне. Городище Тервете и его историческое значение. — ТПОКЭ, 1, 2. att.
- ³⁴ A. Stubavs. Turaidas pilskalns. — LME, III, 572. lpp.
- ³⁵ Latvijas pilskalni, I. 51., 52. lpp.; Э. Мугуревич. Укрепленное поселение начала нашей эры в Западной Латвии (Курземе). — Пронксияст varase feudalismini. Tallinn, 1966, 139., 140. lpp.; 1. att.
- ³⁶ Latvijas pilskalni, I. 97., 98. lpp.
- ³⁷ A. Karnups. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. g. — SM, 1936, 4, 68.—78. lpp.; 2.—4., 7.—10. att.
- ³⁸ Latvijas pilskalni, II. 25., 26. lpp.
- ³⁹ Turpat, IV. 48., 49. lpp.; E. Mугуревичс. Lokstenes ekspedīcijas 1963. gada archeoloģiskie izrakumi. — RT 1963. Rīga, 1964, 12.—14. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas pilskalni, I. 98. lpp.
- ⁴¹ Turpat, IV. 198., 199. lpp.
- ⁴² J. Graudonis. Doles Ķivutkalna archeoloģisko izrakumu rezultāti. — RT 1967. Rīga, 1968, 23. lpp.; Ķivutkalns. — LME, II, 218. lpp.
- ⁴³ A. Stubavs. Archeoloģiskie izrakumi Salaspils pils vietā 1970. gadā. — RT 1970. Rīga, 1971, 54. lpp.
- ⁴⁴ Šķiru veidošanās periods, kas pēc raksta autora uzskata dalāms 2 posmos, hronoloģiski noslēdzās ar 10. gs. beigām. Minētais viedoklis par vienu gadsimtu atšķiras no vispār pieņemtā šī perioda beigu datējuma (H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīga, 1952, 10. lpp. (turpmāk — Moora 1952); Latvijas PSR vēsture, I. Rīga, 1953, 27. lpp.). Agrā feodālisma perioda sākuma datējumu ar 1000. gadu nosaka virkne sociālekonomisko u. c. faktoru, kuru sikāks iztirzājums ir cita, speciāla raksta uzdevums.
- ⁴⁵ Moora 1952. 112., 113. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 143., 144., 156. lpp.
- ⁴⁷ Шноре 1961, 20.—23. lpp.; 25.—29. att.; E. Brivkalne. Tērvetes pilskalna archeoloģiskie izrakumi 1958. g. — RT 1958. Rīga, 1959, 35.—38. lpp.; E. Mугуревичс. Oļņkalna archeoloģiskās ekspedīcijas darba rezultāti 1961. gadā. — RT 1961. Rīga, 1962, 8. lpp.
- ⁴⁸ Attiecībā uz kādiem pieminekļiem var lietot šo terminu, pētnieku uzskatos nav vienprātības. Dažkārt zināmas atšķirības konstatējamas pat viena autora uzskatos. H. Moora 1952. g. atzīst Latvijas senpilsētu pastāvēšanu (Moora 1952. 143., 157. lpp.; 91., 104. att.), bet savā pēdējā publikācijā vispār apšauba istu pilsētu pastāvēšanu Baltijā līdz 13. gs. (H. Moora, H. Ligi. Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts. Tallinn, 1970, 22. lpp.).
- ⁴⁹ Indriķa Livonijas hronika. Rīga, 1936, XIII, 4. §.
- ⁵⁰ Latvijas PSR vēsture, I. Karte starp 68. un 69. lpp. Ar kopīgu zīmi kartē atzīmēti pilskalni ar apmetni vai priekšpili (karti sastādījis A. Stubavs, pēc E. Brivkalnes un A. Stubava kopīgiem materiāliem).
- ⁵¹ Latvijas pilskalni, II. 33., 34. lpp.; E. Brivkalne. Rakstītās ziņas un archeoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. 2. att.
- ⁵² M. Atgāzis. Mežotnes archeoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970, 43., 44. lpp.

A. Стубавс

О ТИПОЛОГИИ И КЛАССИФИКАЦИИ ЛАТВИЙСКИХ ГОРОДИЩ

Резюме

Первую систематически разработанную типологию латвийских городищ с подразделением их на шесть групп создал А. Биленштейн (A. Bielenstein) в 1896 году. В 1928 году Ф. Балодис опубликовал свою типологию городищ (пять типов). В 1961

году В. Уртан свел городища Латвии к четырем основным типам, указав при этом на существование нескольких подтипов.

Х. Моора, положивший в основу классификации общественно-экономические и хронологические при-

знаки, подразделил городища Восточной Прибалтики на четыре группы: 1) укрепленные поселения (I тысячелетие до н. э.); 2) городища-убежища (1-я половина I тысячел. н. э.); 3) городища, относящиеся к периоду перехода к классовому обществу (с середины I тысячелетия); 4) сильно укрепленные замки феодалов и административные центры (с конца I тысячелетия). Придерживаясь в основном данной классификации Х. Моора, автор в статье о территории куршей выделяет особую категорию древних укреплений — городища-святилища (рис. 1 — городище близ Айзвики).

В качестве критериев в статье принимаются форма городищ, вид оборонительных систем и соотношение их отдельных элементов, а также развитость городищ и соответствие каждого типа стратегическим оборонительным задачам. На этой основе выделяются пять основных типов (с вариантами).

А. Городище — отдельно стоящий холм круглой либо округлой формы с кольцевой системой укреплений:

1) с выровненной площадкой и склонами искусственно увеличенной крутизны (например, Пормальское городище);

2) с одной или двумя террасами (Гаузанское городище);

3) с одним или несколькими валами и рвами (рис. 2, Подгурское городище);

4) вариант А₃, дополненный дугообразной линией укреплений у подножья (рис. 3, Тукумское городище).

У городищ типа А главная оборонительная линия соответствует периметру верхней оборонительной системы или близка к нему. Схематическое изображение городища этого типа имеет вид окружности (см. рис. 16). Городища типа А составляют $\frac{1}{3}$ всех латвийских городищ (из числа идентифицируемых по форме). В наибольшей мере они распространены в Аугшземе, сравнительно часто встречаются в Латгале и Видземе, редко — в Земгале (см. рис. 15).

В. Городища этого типа с одним или несколькими валами и рвами на обоих концах (подразделяются на две подгруппы, отмеченные на карте схемой варьирующим знаком):

1) с валами, объединенными во взаимосвязанную оборонительную систему (рис. 4, Киодерское городище);

2) вариант В₁, дополненный форбургами (рис. 5, городище Кентескалнс после возведения последних укреплений VIII века);

3) с валами, рвами и террасами, образующими на двух уровнях укрепления в виде замкнутых окружностей, конструктивно не связанные между собой (рис. 6, Городокское городище).

Городища типа В обычно имели два подхода, что объяснялось тем обстоятельством, что они были построены посередине вершины ознго холма, реже — на его краю. Главная оборонительная линия у них короче половины периметра верхней оборонительной системы. Схематически они изображаются в виде четырехугольника с двумя подходами. Городища этого типа составляют примерно $\frac{1}{9}$ всех лат-

вийских городищ; наибольшее распространение они имели в Латгале и Видземе.

С. Городища — отдельно стоящие удлиненные холмы с главным валом на площадке и входом по дороге, идущей мимо конца вала или по склону холма:

1) с одной площадкой (рис. 7, Таниса-Калнс в Рауне);

2) с двумя площадками, т. е. два городища, объединенные в одну систему укреплений (рис. 8, Айзкраукльское городище);

3) вариант с одной площадью, дополненный линией укреплений у подножия холма и форбургом (рис. 9, Темпля-Калнс в Алуksне).

Главная оборонительная линия у городищ типа С составляет $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ периметра верхней оборонительной системы. Модель оборонительной системы — вытянутый вверх полукруг с узким основанием. Городища этого типа составляют $\frac{1}{10}$ общего числа латвийских городищ. Тип получил наибольшее распространение в Видземе и Курземе (особенно в северо-восточной части последней).

Д. Городища обрывистого типа с полукруглой или подковообразной системой укреплений и естественным препятствием в виде обрыва с тыла:

1) с одним длинным валом в виде полукруга, примыкающим к более крутому и высокому обрыву в тыловой части (рис. 10, Ерисское городище);

2) вариант D₁, дополненный внешним валом у подножия и оборонительным рвом (рис. 11, Межотненское городище).

Главная оборонительная линия городищ типа D длиннее половины периметра верхней оборонительной системы. Модель такой оборонительной системы представляет собой полукруг (см. рис. 16). Городища типа D составляют $\frac{1}{20}$ всех латвийских городищ. Больше всего они встречаются в Земгале и на берегах Даугавы.

Е. Городища с угловым укреплением:

1) с одним или несколькими валами и рвами со стороны подхода (рис. 12, Сатезельское городище, или Либу-Калнс, в Сигулде);

2) вариант E₁, дополненный резервным входом в самой узкой части площадки и укреплениями для его защиты (рис. 13, Каздангское городище);

3) вариант E₁ или E₂, дополненный форбургом со стороны главного входа (рис. 14, Кулдингское городище, а также Терветское, имевшее, по-видимому, второй форбург; Лиелвардское, Кокнесское и другие);

4) вариант E₃, но с форбургом со стороны дополнительного входа (Турайдское городище ливов, на месте которого в 1214 году был построен каменный замок, и условно — Маткульское городище);

5) вариант E₁ с той разницей, что укрепления расположены на нескольких уровнях и представляют собой сложную систему валов и оборонительных рвов.

У городищ типа E главная оборонительная линия обычно составляет $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{3}$ периметра верхней оборонительной линии. Модель данной оборонительной системы — треугольник, четырехугольник или неправильный многоугольник с узким основанием. Городища этого типа наиболее распространены в

Латвии и составляют около $\frac{2}{5}$ всех городищ, поддающихся определению по типологическим признакам. Они представлены во всех частях Латвии, но наиболее часто встречаются в Курземе (особенно на исконных территориях куршей), в Земгале, реже — в Аугшземе и Латгале.

В статье рассматривается также возможность существования водной оборонительной системы у некоторых городищ Латвии, равно как и взаимо-

связи отдельных типов и классификационных групп городищ. В заключение автор ставит вопрос о существовании в Латвии древних городов при отдельных городищах раннефеодального периода, причем указывает на возможность наличия укреплений при них. По мнению автора, такое предположение не лишено оснований, однако прямые археологические доказательства отсутствуют ввиду ограниченности раскопок подобных объектов.

A. Stubavs

ÜBER DIE TYPOLOGIE UND KLASSIFIKATION DER BURGBERGE LETTLANDS

Zusammenfassung

Die erste, im Jahre 1896 veröffentlichte typologische Einteilung der Burgberge Lettlands stammt von A. Bielenstein, der sechs Gruppen von Burgbergen unterschied. Im Jahre 1928 veröffentlichte F. Balodis seine Typologie der Burgberge mit fünf Typen. V. Urtāns (1961) teilte die Burgberge Lettlands in vier Haupttypen ein und wies auf das Vorhandensein von mehreren Untertypen hin.

H. Moora legte der Klassifikation sozialwirtschaftliche und chronologische Gesichtspunkte zugrunde und teilte dementsprechend die Burgberge des Ostbaltikums in vier Gruppen ein: 1) befestigte Siedlungen (1. Jahrtausend v. u. Z.); 2) Zufluchts-Burgberge (1. Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z.); 3) Burgberge der Periode des Überganges zur Klassengesellschaft (seit Mitte des 1. Jahrtausends); 4) stark befestigte feudale Burgen und Verwaltungszentren (seit Ende des 1. Jahrtausends). Der Autor der vorliegenden Untersuchung über die Burgberge hält sich im großen und ganzen an die von H. Moora vorgeschlagene Klassifikation. Hierbei ergänzt er sie durch eine weitere Kategorie der vorzeitlichen Befestigungen, und zwar durch den Typus der kultischen Burgberge im Siedlungsgebiet der Kuren (Abb. 1 — Burgberg von Aizvīķi).

Als Kriterien wurden bei der Klassifikation berücksichtigt: die Form der Burgberge, die Art der Verteidigungsanlagen und die Beziehungen ihrer Elemente zueinander, die Entwicklungsstufe der Burgberge sowie die Eignung des jeweiligen Typus für strategische Verteidigungsaufgaben. Anhand dieser Merkmale werden die Burgberge in fünf Haupttypen (mit Varianten) eingeteilt.

A. Burgberg in Form eines gesondert dastehenden, annähernd kreisförmigen Hügels mit Befestigungsring;

1) mit eingeebnetem Plateau und künstlich verstärkter Abschüssigkeit der Böschungen (z. B. Burgberg bei Pormāļi);

2) mit einer oder zwei Terrassen (Burgberg von Gauzāni);

3) mit einem oder mehreren Wällen und Schutzgräben (Abb. 2, Burgberg bei Podgure);

4) Variante A₃, ergänzt durch eine bogenförmig verlaufende Befestigungslinie am Bergfuß (Abb. 3, Burgberg von Tukums).

Bei den Burgbergen des Typus A entspricht die Länge der Hauptverteidigungslinie annähernd dem Umfang des oberen Verteidigungsgürtels. Schematisch (Abb. 16) sind die Burgberge dieses Typus in Form einer Kreislinie dargestellt. Zu diesem Typus gehören etwa ein Drittel aller Burgberge Lettlands. Am meisten ist er in Augšzeme verbreitet; verhältnismäßig häufig trifft man ihn in Latgale und Vidzeme, selten in Zemgale (Abb. 15).

B. Burgberge vom Os-Typus mit je einem oder mehreren Wällen und Schutzgräben an beiden Hügelfenden (dieser Typus ist in zwei Untertypen unterteilt, die auf der Typenkarte unterschiedlich dargestellt sind):

1) mit Wällen, die ein einheitliches geschlossenes Verteidigungssystem bilden (Abb. 4, Burgberg bei Ķoderi);

2) Variante B₁, ergänzt mit Vorburgen (Abb. 5, Burgberg Ķenteskalns nach der Errichtung der letzten Befestigungen im 8. Jh.);

3) mit Wällen, Schutzgräben und Terrassen, die in zwei Ebenen baulich nicht miteinander verbundene Befestigungsgürtel bilden (Abb. 6, Burgberg Gorodok).

Die Burgberge des Typus B haben meist zwei Zugänge; das hängt damit zusammen, daß sie gewöhnlich mitten auf dem Rücken des Os-Hügels, seltener an seinem Rande errichtet waren. Die Länge ihrer Hauptverteidigungslinie beträgt weniger als die Hälfte des Umfanges des oberen Befestigungssystems. Schematisch sind sie in Form eines Vierecks mit zwei Zugängen dargestellt. Zu diesem Typus gehört etwa ein Neuntel aller Burgberge Lettlands; am häufigsten ist er in Latgale und Vidzeme vertreten.

C. Burgberge in Form von gesondert dastehenden, langgestreckten Hügeln mit Hauptwall auf dem Plateau und Eingang von der am Wallrand verlaufenden Straße oder vom Hügelabhang;

1) mit nur einem Plateau (Abb. 7, Tanīsa kalns in Rauna);

2) mit zwei Plateaus, d. h. zwei zu einem Befestigungssystem vereinigte Burgberge (Abb. 8, Burgberg von Aizkraukle);

3) Variante C₁, ergänzt durch einen Befestigungsgürtel am Hügelfuß und eine Vorburg (Abb. 9, Tempļa kalns in Alūksne).

Die Länge der Hauptverteidigungslinie von Burgbergen des Typus C beträgt etwa ein Fünftel bis ein Viertel des Umfanges des oberen Befestigungsgürtels. Dieser Typus ist schematisch durch einen nach oben hin verlängerten Halbkreis mit schmaler Basis dargestellt. Zu diesem Typus gehören etwa ein Zehntel aller Burgberge Lettlands; am meisten ist er in Vidzeme und Kurzeme (besonders in dessen nordöstlichem Teil) verbreitet.

D. Burgberge des sogenannten Steilhangtypus mit halbkreis- oder hufeisenförmigem Befestigungsgürtel und natürlicher Rückendeckung:

1) mit einem halbkreisförmigen langgestreckten Wall, der im rückwärtigen Teil an einen hohen Steilhang stößt (Abb. 10, Burgberg von Jersika);

2) Variante D₁, durch einen Außenwall am Hügelfuß und einen Schutzgraben ergänzt (Abb. 11, Burgberg von Mežotne).

Die Länge der Hauptverteidigungslinie von Burgbergen des Typus D beträgt mehr als die Hälfte des Umfanges des oberen Befestigungsgürtels. Schematisch ist dieser Typus durch einen Halbkreis dargestellt (Abb. 16). Zu ihm gehören etwa ein Zwanzigstel aller Burgberge Lettlands. Am häufigsten ist er in Zemgale und an den Ufern der Daugava anzutreffen.

E. Burgberge mit Eckbefestigung:

1) mit einem oder mehreren Wällen und Schutzgräben an der Zugangsseite (Abb. 12, Burgberg Satezele — Libu kalns in Sigulda);

2) Variante E₁, ergänzt durch einen Reserveeingang im schmälsten Teil des Plateaus mit Befestigungsanlagen zu seiner Verteidigung (Abb. 13, Burgberg von Kazdanga);

3) Variante E₁ oder E₂, ergänzt durch eine Vorburg am Haupteingang (Abb. 14, Burgberg von Kuldīga, Burgberg von Tērvete, der augenscheinlich

noch eine zweite Vorburg hatte, die Burgberge von Lielvārde, Koknese und andere);

4) Variante E₃, jedoch mit Vorburg am Reserveeingang (der livische Burgberg Turaida, an dessen Stelle im Jahre 1214 die steinerne Burg Turaida erbaut wurde; bedingt — Burgberg Matkule);

5) Variante E₁ mit dem Unterschied, daß die Befestigungen in mehreren Ebenen angelegt sind und ein kompliziertes System von Wällen und Schutzgräben bilden.

Bei den Burgbergen des Typus E beträgt die Länge der Hauptverteidigungslinie gewöhnlich etwa ein Fünftel bis ein Drittel des Umfanges des oberen Befestigungsgürtels. Dieser Typus ist schematisch durch ein Dreieck, ein Viereck oder ein unregelmäßiges Vieleck mit schmaler Basis dargestellt. Er ist in Lettland am häufigsten, und zwar durch etwa zwei Fünftel aller Burgberge vertreten, die sich nach typologischen Merkmalen in die eine oder andere Gruppe einordnen lassen. Man trifft diesen Typus in allen Gebieten Lettlands, am häufigsten in Kurzeme (vor allem in den früher von Kuren besiedelten Gebieten), in Zemgale und seltener in Augšzeme und Latgale.

Im Artikel wird auch die Möglichkeit erörtert, daß an manchen Burgbergen Lettlands Verteidigungssysteme mit Wasserhindernissen bestanden haben. Ein weiterer Gegenstand der Betrachtung sind die Wechselbeziehungen zwischen den einzelnen Typen und Klassen der Burgberge. Abschließend wird die Frage zur Diskussion gestellt, ob es in Lettland an einzelnen Burgbergen in der Periode des Frühfeudalismus befestigte Altstadt gegeben habe. Nach Ansicht des Verfassers scheint eine solche Annahme nicht unbegründet, doch gibt es dafür keine direkten archäologischen Belege, da die archäologischen Ausgrabungen an derartigen Objekten sehr beschränkt sind.

A. Caune

DOBUMAKMEŅI LATVIJĀ

Viens no grūtākajiem arheologu uzdevumiem ir izprast un rekonstruēt pirmatnējo cilvēku garīgo pasauli, viņu izziņas formu un priekšstatu rašanos un attīstības gaitu. Šajā jautājumā zināmu ieskatu sniedz seno kulta vietu izpēte.

Pirmatnējās kulta vietas bieži vien atradušās līdzās akmeņiem. Daļa akmeņu virsmā saglabājusi jau tālā senatnē cilvēku rokām veiktus iekalumus, veidojumus, zīmes. Sastopami vairāki kultakmeņu tipi ar dažādu iekalumu izveidojumu. Pazīstamākie no tiem — elķu tēli, pēdakmeņi¹ un dobumakmeņi. Šajā rakstā tuvāk aplūkosim tieši Latvijas PSR teritorijā sastopamos dobumakmeņus, sniedzot pārskatu arī par līdzšinējo pētniecību, dobumakmeņu tipu raksturojumu un izplatību.

Dobumakmeņi ar vienu vai vairākiem iedobumiem izplatīti visā pasaulē.² To nosaukumi atvasināti no iedobumu izskata, kas parasti atgādina apaļas formas trauku. Krievu valodā šādus akmeņus sauc par «чашечные», «воронкообразные», «тазообразные камни», «камни с мисками»,³ vācu valodā par «Schalensteine», «Tellersteine», retāk — «Näpfchensteine», «Grübchensteine», «Muldensteine»⁴.

Līdzšinējā arheoloģiskajā literatūrā latviešu valodā pazīstams nosaukums — bļodakmeņi, ar kuru tiek apzīmēti visi dobumakmeņi. Minētais nosaukums, liekas, pārņemts, tulkojot vācu «Schalensteine». Tautā ar nosaukumu «bļoda» vietumis apzīmē akmeņos esošus apaļus, lielus iedobumus, kas atgādina šādu trauku. Citiem dobuma veidiem tāds nosaukums nav konstatēts.

Liekas, ka pareizāk būtu par bļodakmeņiem saukt akmeņus ar vienu noteiktu dobuma veidu, kas atgādina apaļu, lielu bļodu, bet kā vispārēju apzīmējumu kultakmeņiem ar dažādiem iedobumiem (izņemot pēdasveida iedobumu) lietot vārdu «dobumakmeņi». Šādā nozīmē minētie nosaukumi būs lietoti arī turpmāk šajā rakstā.

Arheoloģiskajā literatūrā Latvijas dobumakmeņiem nav veltīti speciāli pētījumi. Tie parasti pieminēti kopā ar citiem senajiem kulta pieminekļiem.

Kā arheoloģiskiem pētniecības objektiem Latvijas kultakmeņiem pirmais uzmanību pievērsis Tartu universitātes profesors F. Kruze jau 19. gs. sākumā.

1838. un 1839. g., apceļojot Baltijas guberņas, viņš vācis materiālus par vietējiem senatnes pieminekļiem. F. Kruzes uzmanības lokā iekļuvuši arī septiņi kultakmeņi.⁵ No tiem aprakstīti vairāki pēdakmeņi, citi dobumakmeņu veidi nav īpaši izdalīti, lai gan, piemēram, F. Kruzes aprakstītajā Pērkones akmenī šāds dobums bijis.

Līdz pat 20. gs. sākumam Latvijas dobumakmeņi, kā arī citi kultakmeņi arheoloģiskajā literatūrā vairs tikpat kā netiek pieminēti. Atsevišķi nostāsti par akmeņiem publicēti folkloras materiālu krājumos. Tajos galvenokārt aprakstītas tautas atmiņā saglabājušās senās tradīcijas un ticējumi. Mazāk rodams ziņās par akmeņu izskatu un dobumu izveidojumu.⁶

1924. g. E. Kurca apkopoja un publicēja literatūrā rodamās ziņas par senajām kulta vietām Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē,⁷ reģistrējot arī 73 dažādus akmeņus. Starp tiem pieminēti 16 akmeņi arī ar dobumiem.

Pēc buržuāziskās Latvijas Pieminekļu valdes inspektora A. Štāla ierosinājuma iesāka apzināt, uzmērot un aizsargāt arī šāda tipa arheoloģiskos pieminekļus. Publicējot rakstus par pieminekļu aizsardzību, A. Štāls sīkāk aprakstījis arī atsevišķus dobumakmeņus.⁸ Rokrakstā palicis plašāks A. Štāla pētījums par Latvijas pēdakmeņiem.⁹ Darbā izmantotas ziņas par 48 tolaik reģistrētiem šādiem akmeņiem. Seit pirmo reizi dota arī Latvijas kultakmeņu klasifikācija, kā īpašas grupas izdalot bļodakmeņus un pēdakmeņus.

Vairāki dobumakmeņu apraksti publicēti tālaika presē.¹⁰

Tomēr Pieminekļu valdē savāktais samērā plašais materiāls par Latvijas dobumakmeņiem palika neapkopots un npublicēts. Pēc Lielā Tēvijas kara apzināti jauni kultakmeņi, bet nopietnāki pētījumi par vēsturiskiem akmeņiem nav publicēti. Atsevišķu akmeņu apraksti, kā arī neliels pārskats par pēdakmeņiem sniegts tikai populārzinātniskos rakstos.¹¹

Pēckara gados veikti pirmie arheoloģiskie izrakumi kultakmeņu tuvumā, senajās ziedojumu vietās. Pētījumi izdarīti Mārtiņsalā blakus tēlam, kas attiecināms uz 14.—15. gs. un saistāms ar mājas garu

kultu.¹² Nelieli pārbaudes izrakumi izdarīti arī pie Aizkraukles Melkītāru Muldas akmeņa.¹³

Sajā rakstā apkopotas ziņas par 56 Latvijas PSR teritorijā reģistrētajiem dobumakmeņiem.¹⁴ Lai gan reģistrēto dobumakmeņu skaits pārsniedz 50, no tiem uzmērīti vai sīkāk aprakstīti ir tikai 32. Turklāt daļa no reģistrētajiem akmeņiem dabā nav vairs atrodami. Tālab nav iespējams ne konstatēt dobuma veidu visos akmeņos, ne arī iegūt kaut cik pilnīgu priekšstatu par dobumakmeņu izplatību.

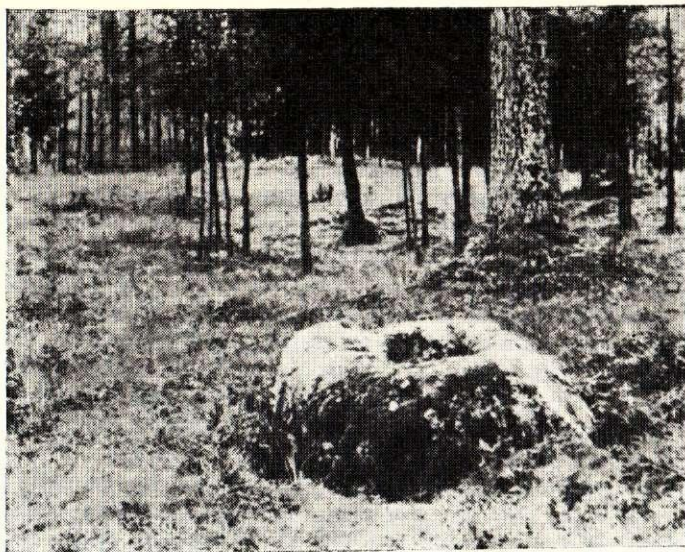
Nemot par pamatu dobumu dažādo izveidojumu akmeņos, līdz šim apzinātos dobumakmeņus var iedalīt trijos tipos: 1) bļodakmeņi, 2) akmeņi ar daudziem maziem iedobumiņiem, 3) muldakmeņi.

Bļodakmeņiem dobums izveidots kā liels, lēzens trauks, sekla bļoda vai šķīvis. Šādi dobumi redzami 1., 2. un 3. attēlā.

Pēc atšķirīgajām dobumu formām bļodakmeņi savukārt iedalāmi divās apakšgrupās.

Pirmkārt, bļodakmeņi ar vienu iedobumu. Dobumam parasti cilindra forma, atsevišķos gadījumos, kad apakšējais diametrs nedaudz mazāks par augšējo, veidojas konisks iedobums. Dobuma dibena plakne horizontāla — līdzena. Bļodas diametrs 22—60 cm, dziļums — 7—30 cm. Dobums, liekas, veidots, akmeņi virsmu mākslīgi apstrādājot — kaļot.

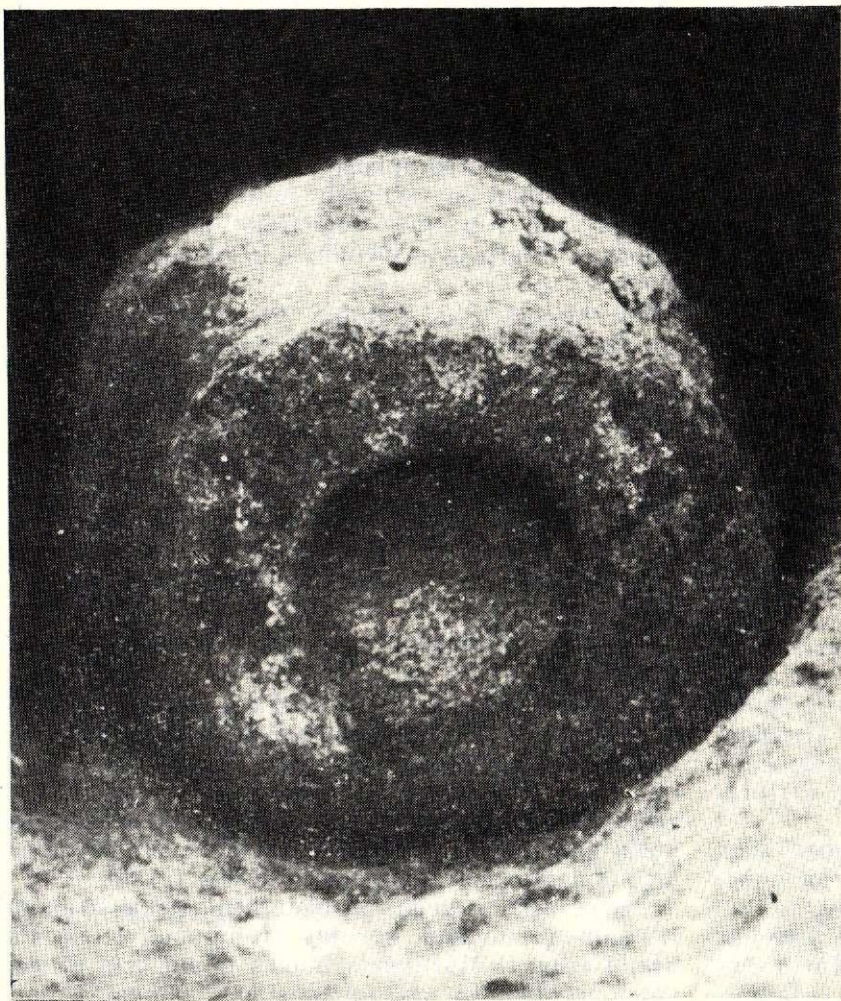
Sī tipa pieminekļi zināmi Liepājas raj. Ulmales Pinnās un Dzeņos, Saldus raj. Lutriņu Mizaiņos, Tu-

1. att. Akmeņi ar cilindrisku dobumu Ulmales Dzeņos.

kuma raj. Jaunpils Laimdotās, Preiļu raj. Jasmuižas (Aizkalnes) Solkās un Jaunaglonā (Kameņecā).

Izņemot Jaunaglonas akmeni, kura izmēri ir 325×275×150—175 cm, pārējie akmeņi ir nelieli, diametrā līdz 1,5 m, to augstums nepārsniedz 1 m. Daļai šo akmeņu dabiski veidota cilindriskā forma

2. att. Akmeņi ar cilindrisku dobumu Ulmales Pinnās.

3. att. Akmens ar 2 sfēriskiem dobumiem pie Riņņukalna.

(skat. Ulmales Pinnu akmeni 2. attēlā un Dzeņu akmeni 1. attēlā) ar līdzenu, plakānu virsmu. Lutriņu, Jaunpils un Jasmuižas akmeņiem arī ārējās malas apstrādātas. Bļodveida iekalums atrodas akmens lēzenajā virspusē, centrā. Akmeņi atgādina lielas akmeņus bļodas vai arī nepabeigtus dzirnakmeņus.

Vēl nesēnā pagātnē daži no tiem piesaistījuši dzirnakļu uzmanību. Kā stāsta vietējie iedzīvotāji, Ulmales Pinnu¹⁵ un Jasmuižas Solku akmeņi sākotnēji atradušies ar dobumu uz augšu. Dzirņu kalēji, meklējot sev piemērotu materiālu, tos izrakuši un apgāzuši uz sāniem. Solku akmeni pat sākuši akmeņus preņķējā pusē kalt otru iedobumu. Īpaši nosaukumi tautas atmiņā saglabājušies tikai diviem no minētajiem akmeņiem. Ulmales Pinnu akmens saukts par Dievekļa akmeni, bet Kameņecas akmens — par Velna akmeni. Pārējiem akmeņiem tautā nosaukumu nav.

Par zināmu senu cilmi liecina dažu akmeņu atrašanās citu senvietu tuvumā. Piemēram, netālu no Lutriņu Mizaiņu akmens atrodas pilskalns, bet Jasmuižas Solku akmens guļ veca kapukalna pakājē.

Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā galvenā ceļa malā atrodas vairāki rūpīgi apstrādāti granīta bluķi, kuriem augšgalā iekalti apaļi liela izmēra dobumi. Tos pēc tradīcijas dēvē par t. s. vergu bļodām. Par vergu bļodu izcelsmi un nozīmi nav drošu ziņu. Iespējams, ka dažas no tām varētu pieskaitīt pie minētā kultakmeņu tipa. Piemēram, t. s. Vecauces vergu bļoda sākotnēji atradusies pie Vecauces muižas rijas. Nav izslēgta varbūtība, ka tā jau 18. vai 19. gs. pārvietota uz muižu no kādas iznīcinātas senas kulta vietas. Vecauces bļoda pēc lieluma un izmēriem līdzīga minētajiem kultakmeņu iedobumiem. Atšķirībā no tiem Vecauces vergu bļodai rūpīgi apstrādātas arī ārējās malas. Apskaldot prāvo laukakmens bluķi, panākta arī noteikta cilindra forma. Iepriekš minēto kultakmeņu un Vecauces vergu bļodas izmēri sniegti sekojošajā tabulā:

Akmens atrašanās vieta	Cilindriskā akmens		Cilindriskā dobuma	
	diametrs cm	augstums cm	diametrs cm	augstums cm
Vecauces vergu bļoda	97	55	60	27
Ulmales Pinna	120—140	95	61—52	16
Ulmales Dzeņi	140	80	42	13—14
Jaunpils Laimdotas	125	65—75	30—32	5—7
Jasmuižas Solkas	74	45	22	22
Kameņeca	—	—	30	30

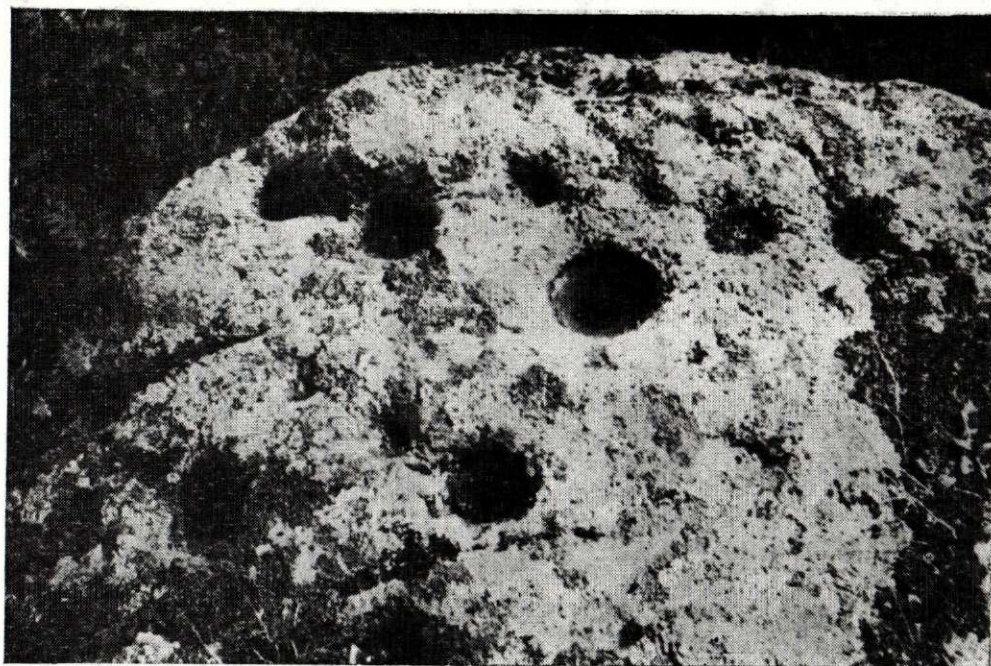
Pie otrās bļodakmeņu grupas pieskaitāmi akmeņi ar vienu vai vairākiem lēzeniem, sfēriskiem šķīvjveida iedobumiem. Atšķirībā no iepriekšējā tipa šie dobumi veidoti, liekas, akmeņi kaļot un pēc tam slīpējot. Parasti šādiem bļodakmeņiem izvēlēti dažādas formas laukakmeņi, kuriem lēzena, līdzena galdveida virsma. Akmeņu dabiskā forma palikusi nemainīta, vienīgi to virsmā ieslīpēti 1—3 dobumi.

Uzmēroti divi šādi bļodakmeņi — Valmieras raj. Vecates c. p. pie Riņņukalna un Rēzeknes raj. Bērzgales Sarkanos.

Riņņukalna bļodakmens atrodas neolīta apmetnes teritorijā, t. s. Riņņukalna ziemeļrietumu pakājē, pašā Salacas upes krastmalā. Pirms Salacas iztekas padziļināšanas un Burtnieku ezera līmeņa pazemināšanas tas, liekas, ilgāku laiku atradies zem ūdens. Tāpēc arī minētais dobumakmens apkārtņē maz pazīstams. Lēzenais granīta bluķis (1,0×1,3 m) paceļas tikai 0,4 m virs zemes. Tā virsmā viens otram līdzās rūpīgi ieslīpēti divi sfēriski 3—4 cm dziļi ieapaļi dobumi. To diametrs 30—32 cm un 30—39 cm (skat. 3. att.).

Sarkanu akmens guļ neliela uzkalna virsotnē līdzās diviem citiem granīta bluķiem. Arī šī bļodakmens izmēri nelieli — 93×110 cm. Akmens paceļas 30 cm virs zemes. Tā vienā galā izveidots ap 10 cm dziļš, apaļš dobums lēzenām malām. Dobuma diametrs ap 50 cm.

4. att. Akmens ar vairākiem nelieliem iedobumiņiem Jaunburtņieku Dāviņos.

Spriežot pēc aprakstiem, līdzīgi akmeņi atradušies arī citās vietās Vidzemē un Latgalē. Šie akmeņi iznīcināti, un to dobumu izveidojums vairs nav pārbaudāms.

Valmieras raj. Matīšu Pučurgās veca vītola pakājē bijis plakans akmens (diametrs 2 m), kas tikai dažus centimetrus pacēlies virs zemes. Tā centrā bijis lēzens šķivjveida iedobums, kurā novietoti ziedojumi.¹⁶

Alūksnes raj. pie Alsviķu Vizukoku Dišleru mājām Mellupes krastā bijis liels akmens ar lēzenu blodveida dobumu. Ar akmeni saistīti daudzi nostāsti par upurēšanu.¹⁷

Zināmi arī akmeņi ar 3 dobumiem. Tāds bijis Krāslavas raj. Ordovkas ezera rietumu krastā, uzkalnā, kuru saukuši par dieva lūgšanu kalnu. Blakus akmeņim audzis liels, vecs ozols.¹⁸ Līdzīgs akmens minēts arī Valkas raj. Plāņu Jura baznīcas drupās.¹⁹

Pie otra dobumakmeņu tipa pieder akmeņi ar daudziem maziem, konusveida vai trīsstūra prizmai līdzīgiem padziļinājumiem. Šīs nelielās bedrītes novietotas gan akmeņa augšpusē, gan arī sānos. Akmeņu forma ir neregulāra. Citu apstrādājuma pazīmju akmeņos nav. Dabumu iekalšanai izvēlēta līdzīgākā akmeņa virsmas vieta. Tā kā akmeņos dobumiņi novietoti dažādās pusēs, domājams, to novietojuma orientācijā nav bijis noteiktas likumsakarības.

Pazīstamākais šāds pieminekļis atrodas Valmieras raj. Bērzaines (Jaunburtņieku) Dāviņos, neliela strauta krastā, tīruma nogāzē. Vietējie iedzīvotāji to dēvē par Lielo jeb Dāviņu akmeni. Šim granīta blukim ir neregulāra forma, tā lielums 3,2×5 m. Akmeņa nogāzes pusē paceļas 1,7 m virs zemes. Tā samērā lēzenās virsmas līdzīgākajā vietā austrumu pusē apmēram 1×0,7 m lielā laukumā koncentrēti 15 nelieli konusveida dobumiņi (skat. 4. att.). To diametrs 3—14 cm, bet dziļums 3—9 cm. Dobuma dziļums aptuveni atbilst tā diametram.

Par Dāviņu akmeni saglabājies nostāsts, ka vecos laikos pēc ražas novākšanas dobumiņos bēruši graudus. Cik dobumiņu bijis, tik bijis dieviņu.

Līdzīgs liels laukakmens, kura augšgalā ziemeļu pusē mākslīgi izveidotas 11 apaļas bedrītes, atrodas Abavas senlejas nogāzē Tukuma rajona Pūres c. p., netālu no 12.—14. gs. kuršu kapulauka pie Zviedru mājām.

Ir ziņas par akmeni ar septiņiem trīsstūra prizmas veida iedobumiem Valmieras raj. Sēļu c. p. starp Aņģišu un Dreimaņu mājām.

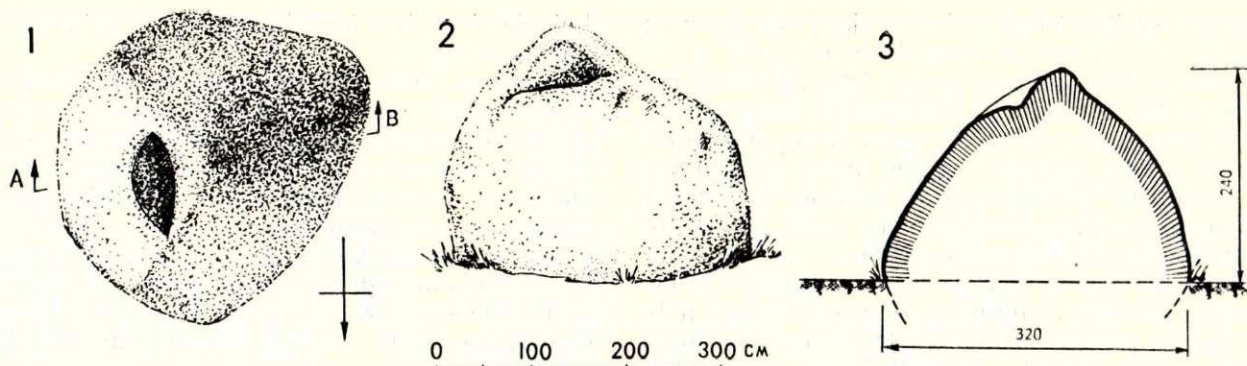
Liels granīta blukis ar 3 apaļiem iedobumiem sānu virsmā atradies Talsu raj. Valdgailes Melkartu māju tuvumā netālu no Abavas.

Iespējams, ka šī tipa pieminekļi ir tautas nostāstos minētie akmeņi ar t. s. velna pirkstu nospiedumiem. A. Lerha-Puškaiša Latviešu teiku krājumā minēts akmens ar velna pirkstu nospiedumiem Mārcienas Trušļos, Aronītes upes krastā. Pirms Lielā Tēvijas kara līdzīgs akmens bijis arī Lustes muižā (tag. Dobeles rajonā).

Jāpiemin, ka arī atsevišķos pēdakmeņos bez cilvēka pēdai līdzīgā iedobuma dažādās akmeņa virsmas vietās nereti atrodamas viena vai vairākas nelielas, apaļas bedrītes. Piemēram, Talsu rajonā Nurmuižas Mežmaļos tīruma vidū lēzenā uzkalnā, t. s. Velna pēdas akmeņa virsmā atrodas arī 7 dažāda lieluma dobumiņi. Lielauces Sodiņos Velna akmeņa sānos iekalti 2 iedobumiņi — viens apaļš un otrs iegarens, pēdveida.

Trešais tips, t. s. m u l d a k m e ņ i, ir lieli granīta bluki, kam augšpusē atrodas neregulāri, parasti garenī, dobumi. Dobumu garums svārstās no 50 līdz 200 cm, platums — no 25 līdz 50 cm, dziļums, salīdzinot ar garumu, samērā niecīgs — 4—20 cm. Apstrādājuma pazīmes dobumos ir ļoti neizteiktas. To izveidojums un sienu apdare neliecina ne par rūpīgu akmeņkaļa darbu, ne arī par vēlēšanos iedobumu nogludināt vai piešķirt tam īpašu noteiktu formu. Atsevišķi šādi dobumi varētu būt pat dabiskas izcel-

5. att. Muldakmens Patkules Iivānos.
1 — plāns; 2 — pretskats; 3 — griezum A-B.

smes. Tautā tos dēvē nevis par bļodām, bet gan par muldām vai silēm, kuru formu tie atgādina.

Akmeņi ar muldveida dobumiem pēc formas un lieluma ir ļoti dažādi. Visi tie ir lielāki par 2×2 m, to augstums 1 līdz 3 m.

Ūzmēroti vai sīkāk aprakstīti pagaidām ir tikai astoņi šādi akmeņi Vidzemē.

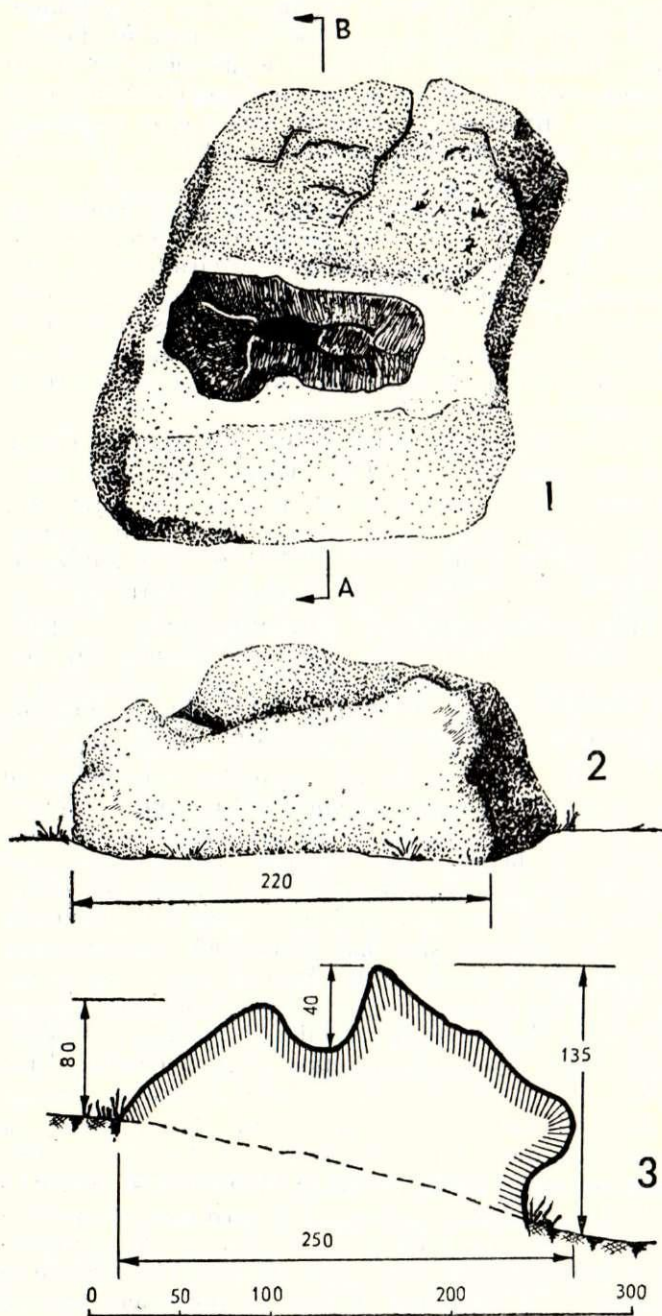
Stučkas raj. Aizkraukles Melķītārēs aizauguša ezera, tagad nosusināta purva malā guļ milzīgs laukakmens, kas pēc formas atgādina siena kaudzi. Tā apkārtmērs ir ap 15 m, augstums — 2,6 m. Akmens ziemeļu pusē izveidots 195×50 cm liels un 15—25 cm dziļš dobums, kas atgādina muldu.²⁰ Lai piekļūtu pie muldas, kura atrodas akmens augšgalā, granīta blūķim sānos izcirsti vairāki robi pakāpieniem. Līdzīgas akmeņi cirstas «kāpnēs» bijušas arī Cēsu raj. Veļķu Cibuļu dobumakmeņim.

Pēc akmeņa formas, muldas novietojuma un izveidojuma Aizkraukles akmeņim ļoti līdzīgs ir Madonas raj. Patkules Iivānu t. s. Upurakmens (skat. 5. att.). Šī akmeņa apkārtmērs ir 12 m, augstums 2,4 m. Akmeņa augšgalā austrumu pusē iekalta 1 m gara, 30 cm plata un tikai ap 4 cm dziļa mulda.

Lielus muldveida dobumus atrodam arī mazākos akmeņos. Ogres raj. Lauberes c. p. starp Ozolmuižu un Liepiņu mājām guļ $2,2 \times 2,5$ m liels un ap 1 m augsts neregulāras formas laukakmens. Tā virsotnē izveidota 1,25 m gara, 50 cm plata un 18 cm dziļa mulda (skat. 6. att.).

Lielo izmēru dēļ muldveida akmeņi piesaistījuši cilvēku uzmanību jau senatnē. Vēl tagad par tiem dzirdami nostāsti plašākā apkārtnē. Vienam un tam pašam akmeņim min vairākus nosaukumus. Gandrīz katru no tiem sauc par Muldakmeni vai Velnakmeni. Sastopami arī tādi nosaukumi kā Lielais akmens, Upurakmens vai Ziedošanas akmens. Ir ziņas, ka senāk akmeņu tuvumā bijuši arī lieli, veci koki, kas turēti par svētiem. Milzu bērzs audzis pie Veļķu Cibuļu Velnakmens. Lieli ozoli atradušies Aizkraukles Muldakmens un Allažu Lielā akmeņa tuvumā.

Tautas atmiņā saglabājušās daudzas kulta tradīcijas, kas saistītas ar šiem akmeņiem. Ūdens, kas lietus laikā sakrājies dobumos, izmantots kā dziedniecības līdzeklis. Pie akmeņiem likti ziedojumi — dzijas, prievītes, nauda, rudzu vārpas, olas, ogles. Akmeņa tuvumā nākuši līgot. Stāsta, ka vecos laikos pie Aizkraukles Muldakmens kristīti bērni.

6. att. Muldakmens Lauberes Liepiņās.
1 — plāns; 2 — pretskats; 3 — griezum A-B.

Akmeņus apvij arī teikas, kurās skaidrota dobumu izcelšanās, kas saistīta ar velna darbību.

Aizkraukles Muldakmens pakājē 1972. g. veikti nelieli pārbaudes izrakumi.²¹ Kūdrainajā zemē atklāts māla klājums, ogles, pelni. Atrastas dažas sikas glazētu māla trauku lauskas. Iegūtie materiāli gan nesniedz atbildi uz jautājumu, kad radusies ziedojumu vieta akmens tuvumā, bet apstiprina ziņas par ziedošanas tradīcijām vēl nesēnā pagātnē.

Jāatzīmē, ka muldu garenā forma atgādina pēdas veidojumus akmenī. Literatūrā ir pieminēti arī lieli, līdz 1 m gari dabiski iedobumi, kurus krievu tautas tradīcijās saista ar pēdas simbolu.²² Bet no parastajiem Latvijas pēdakmeņiem vietējie muldakmeņi tomēr atšķiras. Muldveida veidojumus tautā parasti nesauc par pēdām.²³ Nav zināmas noteiktas ziedojumu tradīcijas, kas būtu saistītas tikai ar pēdakmeņiem, turpretī tādas ir saistītas ar visiem muldakmeņiem. Parasti pēdas veidojums nepārsniedz 30 cm un atgādina cilvēka pēdas nospiedumu. Pēdas veidojums novietots arī dažādās akmens vietās gan augšpusē, gan arī sānu plaknēs, turpretī muldas — tikai akmens augšā.

Jāatzīmē, ka atsevišķos gadījumos senās ziedojumu tradīcijas, kas saistās ar dobumakmeņiem, konstatētas arī pie akmens graudberžiem. Graudberži, roku dzirnavu priekšteči, kalpojuši graudu sabēršanai milto līdz 11. gs.²⁴ Vēlāk, zaudējot savu saimniecisko nozīmi, tie kā nevajadzīgi pamesti. Šie akmeņi ir nelieli, ar gludi noslīpētu augšpusi, kas atgādina lielu, lēzenu trauku.

Šāds graudberzis, tautā saukts par Akmens bļodu, atradies Liepājas raj. Tāšu Rindaugās, senā kapu kalniņā, blakus divām vecām liepām. Tas bijis 70×48×82 cm liels, ovāls granīta akmens ar dobumveidā noslīpētu augšpusi. Vēl 1924. g. vecie ļaudis atcerējušies, ka rudenī uz šī akmens mieloti veļi.²⁵

Līdzīgi divi akmeņi — senī graudberži —, apvīti ar ziedojumu tradīcijām, bijuši Daugavpils raj. Salienas Pučānu Pogulāņu māju tuvumā, upītes gravas malā.²⁶ Preiļu raj. Jasmuižas (Aizkalnes) apkārtnē graudberzi tautā saukuši par senu upuru trauku.²⁷

Latvijas PSR teritorijā apzināto dobumakmeņu skaits ir pārāk niecīgs, lai konstatētu noteiktas likumsakarības to izplatībā. Tomēr pievienotajā kartē redzams, ka dažāda veida dobumi koncentrējas noteiktos rajonos. Bļodakmeņi ar cilindriskiem dobumiem sastopami galvenokārt republikas dienvidu daļā, bet lēzenās, sfēriskās bļodas iekaltas akmēnos Ziemeļvidzemē un Latgalē. Akmeņi ar vairākiem nelieliem iedobumiņiem reģistrēti gan Vidzemē, gan arī Kurzemē. Muldveida iekalumi un dabiskie padziļinājumi lielos akmēnos apzināti tikai Vidzemē. Taču liekas, ka tādi varētu būt arī citos novados.

Dobumi kultakmeņos pazīstami visā Ziemeļ- un Austrumeiropā. Salīdzinājumam ar Latvijas akmeņiem aplūkosim tikai līdzīgos pieminekļus Austrumbaltijā — Igaunijā, Lietuvā. Par teritoriju uz Austrumiem no Latvijas PSR plašāku ziņu par dobumakmeņiem pagaidām vēl nav.²⁸ Igaunijas un Lietuvas kulta akmeņi arheoloģiskajā literatūrā pieminēti samērā bieži, taču dobumu tipu sīkāka analīze nav sniegta. Neiztirzājot visu Igaunijā un Lietuvā sastopamo kultakmeņu dobumu izveidojumus, sīkāk pakavēsimies

tikai pie tiem, kas ir noteikti līdzīgi dobumiem Latvijas akmeņos.

No vairāk nekā 500 Igaunijas dažādajiem kultakmeņiem gandrīz puse ir akmeņi, kuru virsmā izveidoti daudzi nelieli apaļi iedobumiņi.²⁹ Šie veidojumi līdzīgi Valmieras raj. Dāviņu un Tukuma raj. Pūres akmeņiem. Nelielie konusveida dobumiņi Igaunijas akmeņos atrodas gan akmens virspusē, gan arī klāj tā sānos. Parasti vienā akmenī ir tikai līdz desmit šādu iedobumu, bet atsevišķos gadījumos arī vairāki simti.³⁰ Dobumu izmēri līdzīgi Latvijas akmeņos izveidotajiem — to diametrs 5—10 cm, bet dziļums 2—4 cm.³¹

Eiropā šī tipa dobumakmeņi izplatīti galvenokārt tās ziemeļu un vidus daļā.³² Skandināvijā nelieli konusveida iedobumi atrodami jau neolīta megalītkapu akmeņos³³ un plaši pazīstami arī vēlākajos laikmetos. Tikpat plaši tie sastopami Baltijas jūras austrumu piekrastē — Somijā³⁴ un Igaunijā. Lietuvā tie nav vairs konstatēti. Jāpieņem, ka Baltijas jūras austrumu piekrastē šā tipa dobumakmeņu izplatības dienvidu robeža atrodas Latvijas vidusdaļā.

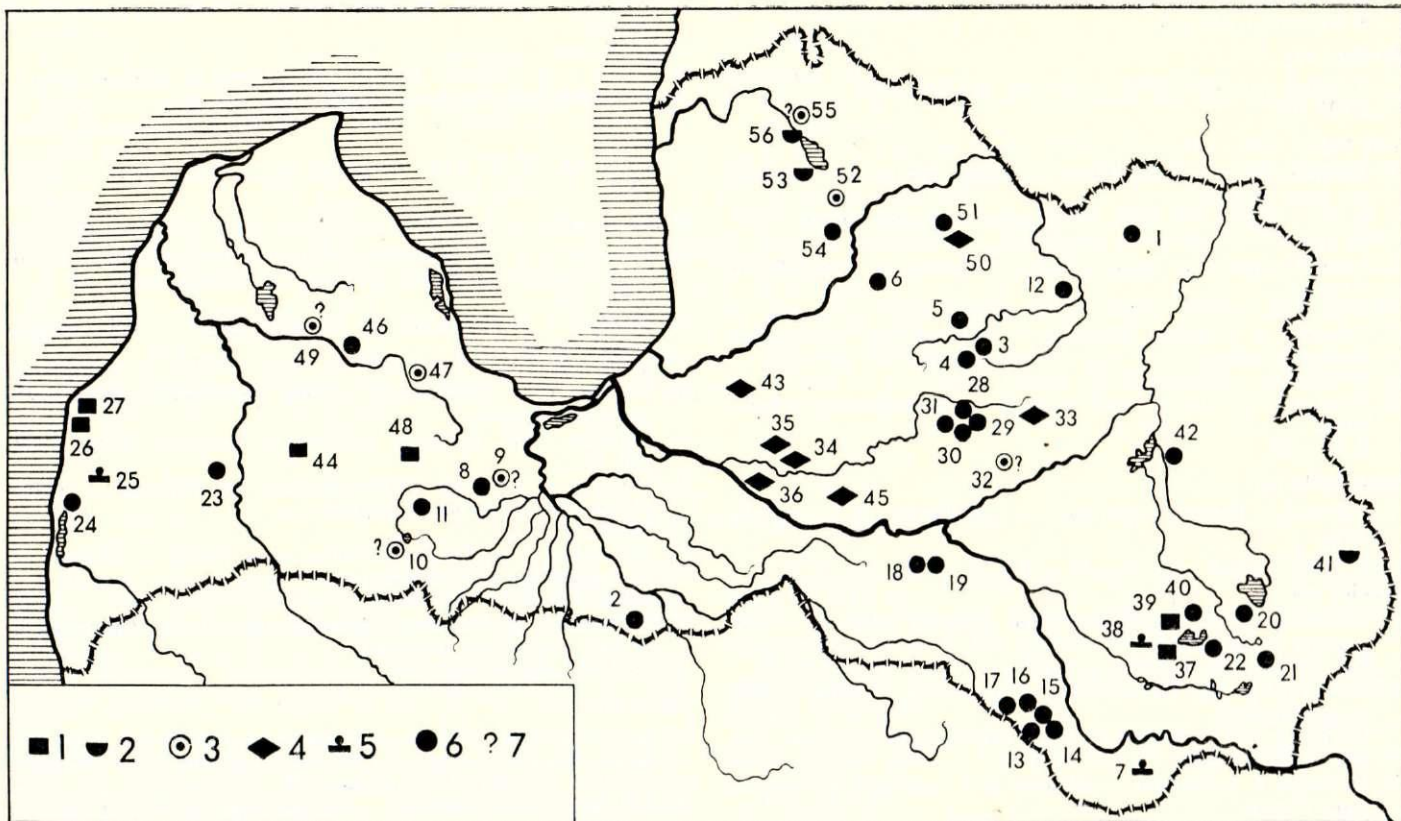
Par laiku, kad dobumakmeņi parādās Baltijas jūras austrumu piekrastē, izteikti atšķirīgi pieņēmumi. A. Talgrens³⁵, J. Hautala³⁶ uzskata, ka akmeņi ar daudziem maziem iedobumiem Somijā un Igaunijā izplatījušies tikai vēlajā dzelzs laikmetā. H. Moora³⁷, nenoraidot šo hipotēzi, norāda, ka daļa dobumakmeņu varētu būt gan agrākas, gan arī vēlākas izcelsmes. V. Leugass izvērza domu, ka akmeņi ar daudzajiem nelielajiem iedobumiem Baltijas jūras austrumu piekrastē parādījušies 1. g. t. p. m. ē. otrajā pusē, laikā, kad Igaunijā vērojama spēcīga skandināviskās kultūras ietekme.³⁸ Minētie autori savus datējumus pamato ar dobumakmeņu ģeogrāfisko novietojumu, atrašanos citu senvietu tuvumā vai arī ar svešu kultūru ietekmi. Pagaidām nav arheoloģiskā materiāla, kas būtu iegūts kulta akmeņu tuvākajā apkārtnē un apstiprinātu vai noraidītu minētās hipotēzes. Jāpievienojas H. Mooras uzskatam, ka dobumakmeņu datējums Austrumbaltijā vēl ir atklāts jautājums.

Līdztekus nelielajiem dobumiņiem Igaunijas kultakmeņos sastopami arī iedobumi lielas bļodas veidā. Parasti akmens augstākajā daļā atrodas viens šāds veidojums, bet sastopami akmeņi arī ar divām vai trim bļodām. Vairumam šo bļodu diametrs 20—25 cm, bet dziļums nepārsniedz 10 cm. Lielākās bļodas diametrs 50 cm, dziļums — 20 cm.³⁹ Dažu šo Igaunijas bļodu izveidojumā un novietojumā saskatāma ievērojama līdzība ar Latvijas akmeņiem.

Riņņukalna bļodakmeņi atgādina pazīstamais Tartu Domkalna akmens. Arī šī granīta blūka lēzenajā galdveida virsmā slīpējot izveidoti divi apaļi, lēzeni sfēriski padziļinājumi.⁴⁰ Neapstrādāts laukakmens blūķis, kas tikai nedaudz paceļas virs apkārtējā zemes līmeņa, ar lēzenu, apaļu dobumu centrā atrodas arī Hanila Virtsu.⁴¹ Pēc sava izveidojuma un formas tas atgādina akmeni Valmieras raj. Matīšos, Pučurgas upītes krastā.

Ziedošanas tradīcijas, kas saglabājušās pie Igaunijas akmeņiem līdz pat 20. gs., ir līdzīgas Latvijā pazīstamajām. Lietus ūdens no akmens dobumiem izmantots kā dziedniecības līdzeklis, ārstējot it īpaši acu un ādas slimības. Dobumos likti ziedojumi —

7. att. Dobumakmeņu izplatība Latvijā (skaitļi uz kartes atbilst skaitļiem dobumakmeņu sarakstā, skat. raksta beigās).
 1 — bļodakmens ar cilindrisku dobumu; 2 — bļodakmens ar sfērisku dobumu; 3 — akmens ar vairākiem nelieliem iedobumiņiem; 4 — muldakmens; 5 — graudberzis ar ziedojuma tradīcijām; 6 — akmens, kura dobums nav sīkāk apskatīts; 7 — iespējams.

lupatiņas, sāls, olas u. c. priekšmeti. Arī akmeņu nosaukumi līdzīgi (Upurakmens, Velnakmens u. tml.).⁴²

Lietuvā, pēc P. Tarasenkas datiem, zināmi vairāk nekā 250 kulta akmeņi. Starp tiem ap 30 ar iedobumiem.⁴³ Kā liecina šādu arheoloģisko pieminekļu apzināšana Skodas un Kretingas rajonos, kur atrasti jauni, minētā autora sarakstā neminēti dobumakmeņi, liekas, ka dobumakmeņu skaits Lietuvā daudz lielāks.⁴⁴

Spriežot pēc publicētā materiāla, Lietuvā akmeņos konstatējami vairāki mākslīgu dobumu tipi. Dienvidlietuvā, Eišiškos, zināms laukakmens blukis, kura līdzenajā virsmā blakus atrodas divi lieli, lēzeni, koniski, bļodām līdzīgi dobumi.⁴⁵ Lielākā skaitā sastopami akmeņi ar vienu dobumu centrā. Kā norāda V. Urbanavičs⁴⁶, šeit izšķirami divējāda tipa dobumi. Pirmkārt, nelielos, plakanos, neapstrādātos akmeņos centrā veidoti piltuvveida, diametrā līdz 20 cm lieli iedobumi. Otrās grupas akmeņiem apskaldot piešķirta cilindriska forma, nogludināts augšgals, kurā izkalts cilindrisks dobums. Akmeņu diametrs ap 1 m, augstums nepārsniedz 60—80 cm. Dobuma diametrs līdz 50 cm, bet dziļums līdz 10—12 cm. Pēc dobumu izveidojuma un akmeņu formas šīs grupas akmeņi vistiešāk atbilst mūsu bļodakmeņu pirmajam tipam. Vienīgi Latvijas bļodakmeņiem šādi dobumi reizēm izveidoti lielāki.

1970. un 1971. g. pie vairāk nekā 30 dažādiem Lietuvas senajiem kultakmeņiem veikti arheoloģiski izrakumi,⁴⁷ atklājot senās ziedojuma vietas — bedres

ar sārta paliekām. Neizpostītās kulta vietās esošie cilindriskie akmeņi novietoti uz vairākiem nelieliem akmeņiem. Pelni un ogles konstatēti arī pie vairākiem Latvijas dobumakmeņiem (Aizkraukles Melķītārēs, Valkas raj. Plāņu Gulbišos u. c.).

Tomēr arī samērā plašie arheoloģiskie pētījumi pie Lietuvas kultakmeņiem nesniedz atbildi uz jautājumu, kad dobumakmeņi radušies. Spriežot pēc keramikas lauskām, pie tiem ziedots vēl 16.—17. gs.

Raksta nobeigumā jāpasvītro, ka šīnī darbā aplūkots tikai viena Latvijas kultakmeņu grupa. Ārpus pētījuma ietvariem palikuši cita veida ziedojumu akmeņi.⁴⁸ Lai atrisinātu daudzus neskaidros jautājumus, kas saistās ar akmeņu datēšanu un to nozīmi pirmatnējo cilvēku garīgajā dzīvē, nepieciešams apkopot ziņas par visiem šī veida pieminekļiem. Turpmākajā darbā, veicot arheoloģiskos izrakumus senajās ziedojumu vietās, minētos jautājumus būs iespējams skaidrot uz daudz plašākas arheoloģiskā materiāla bāzes.

LATVIJAS PSR TERITORIJĀ REĢISTRĒTIE DOBUMAKMEŅI (Literatūras norādēs sniegti tikai galvenie avoti.)

Saīsinājumi: K—E. Kurtz. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Bd. 22, H. 2. Riga 1924, 47.—119. lpp.; LVM AA — Latvijas PSR vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīva materiāli.

Alūksnes raj.

1. Alsviķu c. p. Vizukoku Dišleros Mellupes malā tirumā —

liels akmens ar bļodveida dobumu.
K Nr. 226, LVM AA.

Bauskas raj.

2. Svītenes c. p. Dučnēnos — akmens ar dobtu vidu.
LVM AA.

Cēsu raj.

3. Jaunpiebalgā pie Kāpurkalna — Māras jeb Laimas akmens, pie kura upurēts.
K Nr. 179, K. Vētra. Vidzemes augstiene. Rīga, 1957, 63. lpp.
4. Jaunpiebalgas c. p. Veļķu Cibuļos — akmens ar lielu dobumu virspuse.
K Nr. 178.
5. Gatartas c. p. Kalna Milakšās — akmens, kur traukā likts dieviņiem ēdiens.
K Nr. 150.
6. Raunas c. p. Startos vecā kapsētā — upurakmens ar iedobumu.
K Nr. 188.

Daugavpils raj.

7. Saliēnas c. Pučānu Poguļankā — graudberži, pie kuriem ziedots.
LVM AA.

Dobeles raj.

8. Bērzes c. p. Sīpeles Griezēs pie Gaurata ezera — Velna akmens ar dobumu.
Pēc arhitekta G. Jansona ziņām.
9. Bērzes c. p. pie Lustes pils — akmens ar «velna pirkstu nospiedumiem».
V. Ziemeļis. Dobeles novads no tūrisma viedokļa. Dobeles, 1939, 44. lpp.
10. Lielauces c. p. Sodiņos — akmens ar 2 nelieliem iedobumiem sānu virsmā.
LVM AA.
11. Zebrenes c. p. starp Zebrus ezeru un Svētezeru — Elkukalns, uz kura bijis liels akmens ar dobumu.
Pēc arheologa M. Atgāža ievaktajām ziņām.

Gulbenes raj.

12. Sinoles c. p. Skujniešos 1924. g., nojaucot senu riju, atrasts laukakmens ar dobumu.
Pēc keramiķa E. Detlava ziņām.

Jēkabpils raj.

- 13.—14. Aknīstes c. p. Rindānos un Kamatišķos — izdobti akmeņi (seni dzirnakmeņi (?)), pie kuriem ziedots.
LVM AA.
15. Aknīstes c. p. Saltupēs — svētavots un pie tā akmens ar dobumu.
LVM AA.
16. Elkšņu c. p. Pilskalnā pie Elkšņu muižas — akmens ar lielu dobumu.
K Nr. 484.
17. Rītes c. p. pie Kalnastupeļu pilskalna — akmens ar dabisku dobumu.
Pēc muzeju darbinieka A. Gusara ziņām.
18. Sēlpils c. p. pie Babrānu pilskalna — akmens ar dobumu.
Pēc arheologa M. Atgāža ziņām.
19. Sēlpils c. p. Krieviņos — akmens ar dobumu pie Kraukļu kalna.
LVM AA.

Krāslavas raj.

20. Andrupenes c. p. Skrabju ciemā akmeņi esot iecirsts dobums kā cirvja piets.
LVM AA.
21. Dagdas c. p. Panovas tuvumā mežā bijis akmens ar dobumu.
LVM AA.
22. Kastuļinas c. p. Ordovkas ezera rietumu krastā — liels akmens ar trim bļodveida iedobumiem.
Latvijas Saule, 73/74, 1929, 751. lpp.

Kuldīgas raj.

23. Rudbāržu c. p. Laukmuižas Bišu priedienā — liels akmens ar dobumu.
K Nr. 329.

Liepājas raj.

24. Grobiņas c. p. Pērkonē — Pērkonas akmens ar dobumu.
K Nr. 294.

25. Tadaikū c. p. Tāšu Rindaugu mājās — akmens bļoda, kurā ziedots.
LVM AA.

26. Sakas c. p. Ulmales Dzeņos — akmens ar dobumu centrā.
LVM AA, Latvijas Saule, 59/60, 1927, 665. lpp.

27. Sakas c. p. Ulmales Pinnās — Dievekļa akmens ar 1 dobumu.
LVM AA. A. Stāls. Sargāsim savas tautas senatni. Rīga, 1924, 146.—147. lpp.

Madonas raj.

28. Liezeres c. p. pie Kārzdabas kapsētas — liels akmens, kur «velns sēdējis un atstājis iedobumu kā katlu».
K Nr. 199.

29. Liezeres c. p. Ozoliešos, pie Cilmijas upītes — liels akmens ar iedobumu.
K Nr. 168.

30. Liezeres c. p. Strupaušos — sens upurakmens ar māksliģiem iedobumiem.
Latvijas PSR Kultūras pieminekļu saraksts. Rīga, 1959, 138. lpp.

31. Liezeres c. p. starp Tīrumnomaļiem un Puļķiem — Velna akmens ar «velna iesēdētu dobi».
LVM AA.

32. Mārcienas c. p. Trušļos Aronites upes krastā — akmens ar «velna pirkstu iespaidumiem».
K Nr. 149.

33. Sarkaņu c. p. Patkūles Ivānos — Lielais jeb Upurakmens ar lielu muldveida iedobumu.
LVM AA, K Nr. 162.

Ogres raj.

34. Lauberes c. p. Ančiņos — akmens ar muldveida iedobumu.
LVM AA, A. Čaune. Pedakmeņi Latvijā. — Dabas un vēstures kalendārs 1971. Rīga, 1972.

35. Lauberes c. p. Liepiņās — muldakmens ar lielu muldveida iedobumu.
LVM AA.

36. Rembates c. p. Sietiņos — liels akmens, saukts par Velna akmeni, ar trīsstūrveida dobumu.
A. Zariņas pārskats par apzinašanas ekspedīciju 1967. g. Latvijas PSR ZA VI.

Preiļu raj.

37. Aglonas c. p. Jaunaglonā (Kameņecā) — Velna akmens ar dobumu.
LVM AA, Latvijas Saule, 35, 1925, 377.—378. lpp.

38. Aizkalnes c. p. Jasmuižas apkārtnē — akmens graudberzis, saukts par «senu upuru trauku».
Latvijas Saule, 49/50, 1927, 545. lpp.

39. Aizkalnes c. p. Jasmuižas Bašķu ciemā Aikša kalnā — ziedoģumu akmens ar dobumu.
LVM AA.

40. Aizkalnes c. p. Jasmuižas Solkās — cilindrisks akmens ar dobumu centrā.
Latvijas Saule, 49/50, 1927, 544.—545. lpp.

Rēzeknes raj.

41. Bērzgales c. p. Sarkaņos uzkalna vidū — 3 akmeņi; vienam no tiem centrā leģens dobums.
LVM AA, Latvijas Saule, 37/38, 1926, 402. lpp.

42. Gaigalavas c. p. Ideņos — akmens ar dobumu.
Pēc arheoloģes I. Lozes ziņām.

Rīgas raj.

43. Allažu c. p. Cernaуска mājās — liels akmens ar neregulāru dobumu (muldu).
LVM AA, K Nr. 2.

Saldus raj.

44. Lutriņu c. p. Mizaiņos, pilskalna pakājē — dzirnakmenim līdzīģs akmens ar dobumu centrā.
LVM AA.

Stučkas raj.

45. Aizkraukles Melķitārēs — Muldakmens ar lielu muldveida iedobumu.
LVM AA, K Nr. 6, V. Urtāns. Aizkraukles ekspedīģijas darģs. — Mat. 1972. Rīga, 1973, 71. lpp.

Tukuma raj.

46. Kandavas Sķērsciemā — liels akmens ar dobumu vidū.
Pēc novadpēģnieka K. Bregģa ziņām.

47. Pūres c. p. Zviedros Abavas krastā — akmens ar 11 iedobumiņiem.
E. Mugurēvičs. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1963. gadā. — RT 1963. Rīga, 1964, 15. lpp.
48. Jaunpils c. p. Laimdotās — dzirnakmenim līdzīgs akmens ar dobumu vidū.
LVM AA.

Talsu raj.

49. Valdgales c. p. Melkartēs, netālu no Abavas — akmens ar 3 iedobumiem sānos.
K Nr. 422.

Valkas raj.

50. Plāņu c. p. Gulbišu mežā — upurakmens ar lielu muldveida iedobumu; pie akmens daudz ogļu un pelnu.
LVM AA.

51. Plāņu c. p. pie t. s. Jura baznīcas drupām — upurakmens ar 3 iedobumiem.
LVM AA.

Valmieras raj.

52. Bērzaines c. p. Dāviņos — Lielais jeb Dāviņu akmens ar 15 dobumiņiem.
LVM AA, Latvijas Saule, 37/38, 1926, 401., 402. lpp.
53. Matišu c. p. Pučurgās, upītes krastā — lezens akmens ar šķivjveida iedobumu.
LVM AA, Latvijas Saule, 87/90, 1930, 992. lpp.
54. Mujānu Vitulenos — akmens ar dobumu, saukts par Velna pulksteni.
K Nr. 123.
55. Seļu c. p. starp Anģiņu un Dreimaņu mājām — Velna akmens ar 7 iedobumiem.
Pec prof. M. Rudzītes ziņām.
56. Vecates c. p. Salacas krastā pie Riņņukalna — akmens ar diviem dobumiem.

PARINDES

¹ Akmeņi, kuru virsmā izkalti zīmējumi vai iedobumi, kas atgādina cilvēka pēdu kontūras. Reizēm arī šādus dabiskus veidojumus uzlūkoja par dieva, velna vai dzīvnieka pēdām un lika tur ziedus.

² W. Hansen. Schalensteine, ihre Verbreitung und Bedeutung im Glauben und Brauch der Vorzeit. Hamburg, 1937, 7. lpp.

³ A. A. Спицын. Разведки памятников материальной культуры. Л., 1927, 124. lpp.; A. A. Спицын. Литовские древности. — Tauta ir žodis, 3, 1925, 169. lpp.

⁴ W. Hansen. Schalensteine, ihre Verbreitung und Bedeutung im Glauben und Brauch der Vorzeit. 7. lpp.

⁵ F. Kruse. Necrolivonica. Dorpat, 1842. Beilage A, 61., 67. tab.; F. Kruse. Necrolivonica. Dorpat, 1859. Nachtrag, 10. lpp.

⁶ A. Lerhis-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas. I—VII. Rīga, 1891—1903.

⁷ E. Kurtz. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Bd. 22, H. 2. Rīga, 1924, 47.—119. lpp.

⁸ A. Stāls. Sargāsim savas tautas senatni. Rīga, 1924, 19., 146., 147. lpp.; A. Stāls. Mūsu dzimtenes senatnes un kultūras pieminekļi. — Latvijas Saule, 1/2, 1923; A. Stāls. Senajā reliģiskā kulta pieminekļi. — Latvijas Saule, 37/38, 1926.

⁹ A. Stāls. Svetās pedas. Manuskripts Latvijas PSR Vēstures muzejā.

¹⁰ M. Grigorovičs. Senatnes liecinieki Rušūnas apkārtnē Latgalē. — Latvijas Saule, 49/50, 1927; M. Grigorovičs. Vēsturiskās vietas Latgalē Rušūnas apkārtnē. — Latvijas Saule, 35, 1925; M. Grigorovičs. Senvietas Latgalē. — Latvijas Saule, 73/74, 1929.

¹¹ J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. Rīga, 1961, 114.—117. lpp.; A. Caune. Pēdakmeņi Latvijā. — Dabas un vēstures kalendārs, 1971. Rīga, 1970, 247.—251. lpp.

¹² E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1970. g. — RT 1970. Rīga, 1971, 48. lpp.

¹³ V. Urtāns. Aizkraukles ekspedīcijas darbs. — Mat 1972. Rīga, 1973, 71. lpp.

¹⁴ Materiāli vākti literatūrā, Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas un Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvos, kā arī izmantotas ziņas par autora dabā pārbaudītiem un apzinātiem dobumakmeņiem.

¹⁵ A. Stāls. Sargāsim savas tautas senatni. 147. lpp.

¹⁶ Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas (turpmāk LVM AA) arhīva materiāli; Latvijas Saule, 87—90, 1930, 992. lpp.

¹⁷ A. Lerhis-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas. 7. sēj. Cēsis, 1903, 354., 339., 357. lpp.

¹⁸ M. Grigorovičs. Senvietas Latgalē. 751. lpp.

¹⁹ LVM AA.

²⁰ Literatūrā vairākkārt minēti citi akmens izmēri (augstums 4 m, mulda 175×40×18 cm), kas pārbaudot izrādījās kļūdaini. Lielas, muldas izmēri mēriti ūdens līmeņa augstumā, kāds sakrājis dobumā lietus laikā. Skat. J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. 115. lpp.

²¹ V. Urtāns. Aizkraukles ekspedīcijas darbs. — Mat 1972, Rīga, 1973, 71. lpp.

²² A. A. Формозов. Камень «Шеглец» близ Новгорода и камень-«следовики». — СЭ, 1965, 5, 138. lpp.

²³ Ogres raj. Lauberes Ančiņos atrodas akmens ar 1,25 m garu muldveida dobumu. So dobumu dēvē gan par muldu, gan arī par velna pēdu.

²⁴ V. Urtāns. Jaunieviestās rotejamās ierices Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. — Latvijas PSR ZA Vestis, 1959, 8, 28. lpp.

²⁵ LVM AA.

²⁶ LVM AA.

²⁷ M. Grigorovičs. Senatnes liecinieki Rušūnas apkārtnē Latgalē. 545. lpp.

²⁸ A. Tallgrens norāda, ka šādi akmeņi sastopami arī Novgorodas apkārtnē. A. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, Bd. 2. Dorpat, 1925, 169. lpp.

²⁹ V. Lōugas. Väikeste lohku dega kultusekivid. — Eesti Loodus, 1972, 12, 729. lpp.

³⁰ Turpat, 729. lpp.

³¹ R. Viidalepp. Iseloomustavat Eesti ohvrikividest. Tartu, 1940, 18. lpp.

³² W. Hansen. Schalensteine, ihre Verbreitung und Bedeutung im Glauben und Brauch der Vorzeit. 20.—24. lpp.

³³ J. Brøndsted. Nordische Vorzeit. Bd. 1. Neumünster, 1960, 348. lpp.

³⁴ J. Hautala. Itä-Suomen uhrikiviryhmistä. — Suomen Museo, 67, 1960, 115. lpp.

³⁵ A. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. 166., 167. lpp.

³⁶ J. Hautala. Itä-Suomen uhrikiviryhmistä. 115. lpp.

³⁷ H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932, 66. lpp.

³⁸ V. Lōugas. Väikeste lohku dega kultusekivid. 731. lpp.

³⁹ R. Viidalepp. Iseloomustavat Eesti ohvrikividest. 18. lpp.

⁴⁰ A. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. 184. lpp.

⁴¹ H. Moora. Die Bodenaltertümer Estlands. — Sb GEG, 1924. Dorpat, 1926, 124. lpp.

⁴² R. Viidalepp. Iseloomustavat Eesti ohvrikividest. 13.—17. lpp.

⁴³ P. Tarasenko. Pēdos akmenyje. Vilnius, 1958, 66.—81. lpp.

⁴⁴ I. Jablonskis. Dubenēti akmenys Skuodo ir Kretingos rajonuose. — Kraštotyra. Vilnius, 1969, 109.—117. lpp.; I. Jablonskis. Dar apie dubenētuosius akmenis Kretingos ir Skuodo rajonuose. — Kraštotyra. Vilnius, 1971, 128.—136. lpp.

⁴⁵ P. Tarasenko. Gimtoji senovė. — Šiauliai, 1925, 70. lpp.

⁴⁶ В. Урбанавичюс. Языческие святилища XVI—XVII в. в Литве. — АО 1971. М., 1972, 421. lpp.

⁴⁷ V. Urbanavičius. Mitologinių akmenų tyrinėjimai 1970.—1971. g. — Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais. Vilnius, 1972, 77. lpp.

⁴⁸ Nav apkopotas un publicētas ziņas par elku tēliem, pēdakmeņiem, akmeņu krāvumiem jeb krāsmatām, lieliem akmeņiem bez ipašām zīmēm, kuri arī saistīti ar senām tradīcijām, ziedojumiem u. tml.

А. Цауне

КУЛЬТОВЫЕ КАМНИ С ВЫЕМКАМИ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Резюме

В настоящей статье дана характеристика особого вида культовых камней, которые имеют определенное значение для изучения истории духовной культуры латышского народа. На поверхности камней расположены углубления, нанесенные ручным способом. На территории Латвийской ССР известно 56 таких культовых камней.

Положив в основу классификации форму углублений, всю известную автору серию находок этого рода можно разделить на следующие группы:

1) чашечные камни — с большими тазообразными выемками цилиндрической или конической формы, глубиной 5—30 см, диаметром 20—60 см; плоской сферической формы, глубиной 3—10 см, диаметром около 30 см (рис. 1, 2, 3);

2) камни с несколькими воронкообразными

углублениями малых размеров, глубиной 3—9 см, диаметром 3—14 см (рис. 4);

3) камни с большой корытообразной выемкой нерегулярной удлиненной формы; длина 50—200 см, ширина 25—50 см, глубина 4—20 см (рис. 5, 6).

По старинным традициям почти все эти камни использовались как места жертвоприношения, их названия связаны с культовыми традициями. В конце статьи производится сравнение культовых камней Латвии с аналогичными памятниками Литвы и Эстонии. Близкие параллели для первой группы можно найти в камнях Литвы, а для второй группы — Эстонии.

Для установления хронологии описанных выше групп культовых камней в будущем необходимо провести археологические раскопки на месте расположения этих камней.

A. Caune

GEHÖHLTE KULTISCHE STEINE IN LETTLAND

Zusammenfassung

Der Artikel enthält Angaben über eine besondere Art von kultischen Steinen, die für die Erforschung der Geschichte der geistigen Kultur des lettischen Volkes von großer Bedeutung sind. Auf der Oberfläche dieser Steine befinden sich verschiedenartig geformte, durch Handarbeit hergestellte Vertiefungen. Insgesamt sind in Lettland 56 derartige Steine bekannt.

Nach der Form der Vertiefungen lassen sich sämtliche dem Autor bekannten Geschichtsdenkmäler dieser Art folgendermaßen klassifizieren:

1) Schalensteine mit einer großen beckenförmigen Aushöhlung, die in zwei Varianten auftritt: zylindrisch bzw. kegelförmig, 5 bis 30 cm tief, mit einem Durchmesser von 20 bis 60 cm; von flacher sphärischer Form, 3 bis 10 cm tief, mit einem Durchmesser von etwa 30 cm (Abb. 1, 2, 3);

2) Schalensteine mit mehreren kleinen trichterfö-

migen Vertiefungen, 3 bis 9 cm tief, mit einem Durchmesser von 3 bis 14 cm (Abb. 4);

3) Muldensteine mit einer großen muldenförmigen Aushöhlung von unregelmäßiger gestreckter Form, 50 bis 200 cm lang, 25 bis 50 cm breit und 4 bis 20 cm tief (Abb. 5, 6).

Nach altem Brauch wurden fast alle diese Steine als Opfersteine benutzt; ihre Bezeichnungen weisen auf kultische Überlieferungen hin.

Abschließend werden im Artikel die kultischen Steine Lettlands mit analogen Geschichtsdenkmälern Litauens und Estlands verglichen. Nahe Entsprechungen zu den Steinen der ersten Gruppe sind in Litauen, zu denen der zweiten Gruppe in Estland festzustellen.

Zur chronologischen Einordnung der beschriebenen kultischen Steine sind archäologische Ausgrabungen an den Fundstätten notwendig.

I. Cimermane

SPODRINĀTĀ KERAMIKA LATVIJĀ

Latvijas 1. g. t. dzīvesvietu un arī kapulauku keramikas vidū nelielu vietu ieņem t. s. spodrinātā jeb pulētā keramika.¹ Šīs labās kvalitātes, parasti plānās trauku lauskas, kas nelielā daudzumā sastopamas līdzās rupjajām, kvalitatīvi daudz sliktākajām bezripas gludajām, apmetajām, tekstilajām u. c. trauku lauskām, jau sen saistījušas arheologu uzmanību, taču speciālu pētījumu par šo keramikas veidu vēl nav.

Parādība, ka līdzās rupjai bezripas keramikai vienlaikus sastopams neliels procents ļoti labas kvalitātes spodrināto trauku lauku, vērojama arī kaimiņu teritoriju arheoloģiskajā materiālā — Lietuvā,² Igaunijā,³ Smoļenskas apgabalā,⁴ Starajā Ladogā,⁵ Džakovas kultūras apgabalā⁶ u. c.

Vairums spodrināto trauku ir nelielu izmēru bļodiņas vai zemi podiņi, kuru augšas diametrs ir 10—15 cm; retāk sastopami lielāki trauki ar diametru ap 20, atsevišķos gadījumos pat 25 cm. Piedegums šai trauku grupai nav raksturīgs. Tas liecina, ka tie tikuši izmantoti galvenokārt kā galda trauki.

Māla masa, no kā darināti spodrinātie trauki, ir smalkgraudaina, ar sīku zvīrgzdiņu vai smilšu, nereti arī ar sīku vizlas graudiņu piejaukumu. Atšķirībā no gludajiem traukiem trauku virsma speciāli apdarināta. Izveidotie trauki apžāvēti un pēc tam ar gludu akmeni vai kaulu nospodrināti, līdz ieguvuši metāliski spožu, gludu virsmu. Kvalitātes ziņā visi spodrinātie trauki nav vienādi. Daļa trauku ir cieti, plānām sienām, ar rūpīgi nospodrinātu iekš- un ārpusi, ļoti rūpīgi izveidotu trauka formu. Citi ir biezākām sienām, paviršāk izveidotu formu, rupjāku zvīrgzdu piejaukumu, ar spodrinājumu tikai trauka ārpusē vai pat tikai trauka augšdaļā. Visiem tiem tomēr kopīga īpašība, proti, tie ir ar īpatnēju spīdumu, ļoti gludi, bez asi izvirzītiem zvīrgzdu vai smilšu graudiņiem; tas ļoti izjūtams, pataustot lauku pirkstos.⁷

Trauku spodrinājumam ir ne vien estētiska, bet arī praktiska nozīme. Pussausā stāvoklī trauku gludinot, tiek noslēgtas trauka virspusē esošās poras un tukšumi, tā samazinot trauka ūdenscaurlaidības spēju. Zviedru arheologs D. Sellings šo procesu pēc tā nozīmes pielīdzina vēlāk pielietotajai trauku vāpēšanai.⁸

Spodrināto trauku krāsa ir vai nu tumši pelēka, pat melna, vai arī gaiša — sarkanīgi vai dzeltenīgi pelē-

cīga. Tumšos traukus ieguva, speciāli apdedzinot. Trauku vispirms nokaitēja, pēc tam ugunij piemeta stipri dūmojošu kurināmo — bērza tāsis u. tml. — un aplāja traukus tā, lai tiem nevarētu brīvi, vajadzīgā daudzumā piekļūt gaiss. Šādos apstākļos traukus apdedzinot, mālā esošais trīsvertīgās dzelzs oksīds tiek reducēts par divvertīgās dzelzs oksīdu, kā rezultātā mainās trauku krāsa. Trauku virskārta no dūmgāzēm tiek piesātināta ar oglekli, it kā impregnēta ar kvēpiem, kļūst tumša. Analizējot vairākas Kivtu apmetnes spodrinātās lauskas, konstatēts, ka tās no abām pusēm piesātinātas ar oglekļa daļiņām un pāris milimetru dziļi kļuvušas tumšas, vidusdaļā saglabājot iepriekšējo krāsu. Oglekļa daļiņas, aizbīvējot māla poras, padarījušas lauskas gandrīz pilnīgi ūdenscaurlaidīgas.⁹

Ja tumšos traukus vai to lauskas atkārtoti dedzina oksidējošā ugunī, brīvi piekļūstot gaisam, reducētais dzelzs oksīds oksidējas un lauskas atkal kļūst gaišas. Tas ļoti novērojams, spodrinātos traukus līmējot. Dažkārt gadās, ka saderīgas lauskas ir gan gaišas, gan tumšas, liecinot, ka daļa lauku atkārtoti nonākušas ugunī (6. att.: 1).

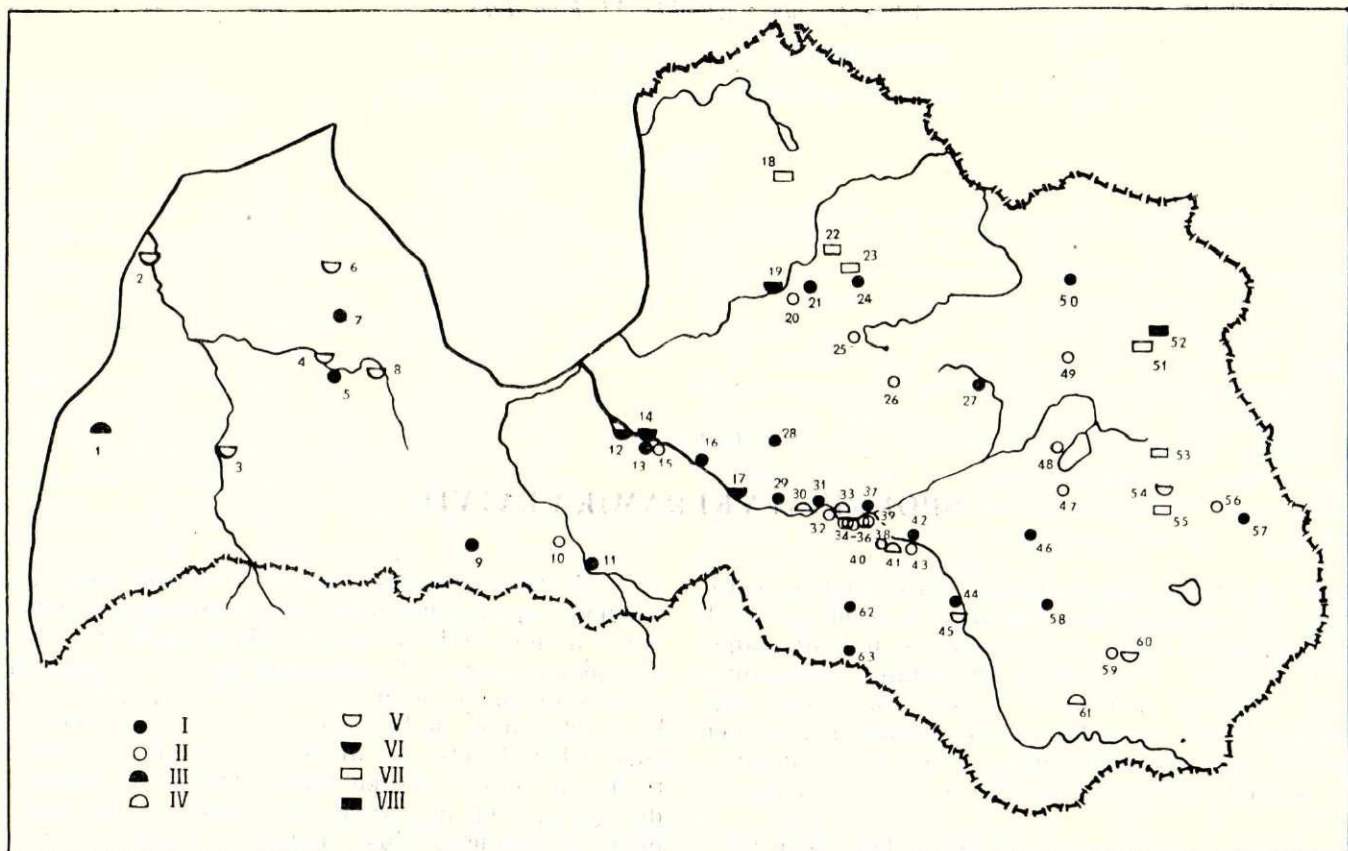
Spodrinātie trauki Eiropā pazīstami jau kopš bronzas laikmeta, kad to formās vērojami centieni atdarināt bronzas trauku metāliskās formas un ornamentu. Šādi trauki pazīstami Ziemeļvācijas un Dānijas bronzas laikmeta atradumos.¹⁰ Tie sastopami arī Lužicas kultūras keramikā un tās ietekmē arī Zarubincu un Čerņahovas kultūrās un kā tālāka atbalss Ziemeļaustrumeiropā.

Latvijas teritorijā spodrinātā keramika atrasta vairāk nekā 60 vietās (1. att.) — gan apbedījumos, gan dzīvesvietās.

ATRADUMI APBEDIJUMOS

Senākās datētās spodrinātās keramikas lauskas iegūtas uzkalniņu kapos ar apbedījumiem māla urnās. Cīravas Dārznieku kapulaukā atrastas vairākas spodrinātās lauskas, no tām viena ar profilējumu.¹¹ Lauskas ir no traukiem, kuru diametrs 10—19 cm, ar spodrinājumu tikai lauskas virspusē. Lauku krāsa dzeltenīgi sārti pelēka. Trauku forma nav restaurē-

1. att. Spodrinātās keramikas atradumu vietas.

Apzīmējumi: I — pilskalns; II — apmetne; III — uzkalniņu kapi ar apbedījumiem māla urnās; IV — latgaļu-sēļu vidējā dzelzs laikmeta kapi; V — dažādi kapi; VI — lībiešu 10.—11. gs. kapi; VII — akmeņu krāvumu kapi; VIII — akmeņu šķirstu kapi.

1 — Liepājas raj. Ciravas Dārznieki; 2 — Ventpils raj. Vārves Striķi; 3 — Kuldīgas raj. Raņķu Kapenieki; 4 — Talsu raj. Sabīles «Krievu kapi»; 5 — Tukuma raj. Matkules pilskalns; 6 — Talsu raj. Ārlavas Liepmuiža; 7 — Talsi, Talsu pilskalns; 8 — Tukuma raj. Kandavas Reinas; 9 — Dobeles raj. Tērvetes pilskalns; 10 — Jelgavas raj. Jaunsvirlaukas Vedgas; 11 — Bauskas raj. Mežotnes pilskalns; 12 — Rīgas raj. Doles Vampenieši; 13 — Rīgas raj. Daugmales pilskalns; 14 — Rīgas raj. Salaspils Laukskola; 15 — Rīgas raj. Nāvēssalas apmetne; 16 — Ogres raj. Ķenteskalns; 17 — Ogres raj. bij. Lielvārdes pārceltute; 18 — Valmieras raj. Jaunburtņieku Saulieši; 19 — Rīgas raj. starp Krimuldas Plato mājām un Jauno kapsētu; 20 — Cēsu raj. Āraiši; 21 — Cēsu raj. Sārunkalns; 22 — Cēsu raj. Liepas Braslas; 23 — Cēsu raj. Baižkalna Upmaļi; 24 — Cēsu raj. Raunas Taniskalns; 25 — Cēsu raj. Taurenas Gailiši; 26 — Cēsu raj. Vecpiebalgas Ezēni; 27 — Madonas raj. Cesvaines pilskalns; 28 — Ogres raj. Madlienas Vecuzānu pilskalns; 29 — Stučas raj. Aizkraukles pilskalns; 30 —

Stučas raj. Aizkraukles Lejasbitēni; 31 — Stučas raj. Mukuķalns; 32 — Stučas raj. Kukuru apmetne; 33 — Stučas raj. Pļaviņu Kalnieši; 34 — Jēkabpils raj. Sēlpils Lejasdopeles; 35 — Jēkabpils raj. apmetne pie Sēlpils pilskalna; 36 — Jēkabpils raj. Sēlpils Piģēnu apmetne; 37 — Stučas raj. Lokstenes pilskalns; 38 — Jēkabpils raj. Sēlpils Plāteri; 39 — Jēkabpils raj. Sēlpils Spietiņi; 40 — Jēkabpils raj. Ābeļu Ķunci; 41 — Jēkabpils raj. Ābeļu Boķi; 42 — Jēkabpils raj. Asotes pilskalns; 43 — Jēkabpils raj. Ābeļu Grantenieki; 44 — Jēkabpils raj. Dignājas Dreimaņi; 45 — Jēkabpils raj. Dignājas pilskalns; 46 — Jēkabpils raj. pilskalns pie Atašienes Troškiem; 47 — Rēzeknes raj. Garanču Zoseru apmetne; 48 — Madonas raj. Aboras I apmetne; 49 — Gulbenes raj. Ušuru ezera mītne; 50 — Madonas raj. Beļavas pilskalns; 51 — Balvu raj. Nauduševas «Naudas kalns»; 52 — Balvu raj. Pērkones c. Rijnieku «Kara kapi»; 53 — Rēzeknes raj. Makašēnu Salenieki; 54 — Rēzeknes raj. Dricēnu Rudzusieki; 55 — Rēzeknes raj. Sakstagala Lielpuderi; 56 — Ludzas raj. Zvirgzdenes Kivti; 57 — Ludzas raj. Ķišukalns; 58 — Preiļu raj. Jasmuižas Snopstu pilskalns; 59 — Preiļu raj. Kapiņu Kristapēni; 60 — Preiļu raj. Kapiņu Relenģi; 61 — Daugavpils raj. Višķu Maskavas ciems; 62 — Jēkabpils raj. Saukas Kūliņu pilskalns; 63 — Jēkabpils raj. Rītes Margas pilskalns.

jama. Atradumi Ciravas Dārzniekos attiecas uz 1. g. t. p. m. ē.¹²

Dažas spodrinātās keramikas lauskas atrastas arī Ziemeļlatvijas akmeņu šķirstu kapos Pērkones Rijniekos.¹³ Lauskas ir nelielas — tie ir divi sāngabali un viens dibena fragments ar ierauktu dibenu — gaišas, no maziem trauciņiem, kuru diametrs apmēram 8 cm. Arī šīm lauskām spodrinājums ir tikai lauskas ārpusē. Izrakumu vadītāji Rijnieku atradumus datē ar 1. g. t. p. m. ē. pēdējiem gadsimtiem un m. ē. pašu sākumu.¹⁴

Bagāta spodrinātās keramikas kolekcija iegūta Makašēnu Salenieku uzkalniņu un akmeņu krāvumu kapos. Spodrinātā keramika te atrasta kopā ar švīkato,

tekstīlo un gludo bezripas keramiku. Mirušajiem līdz dotie māla trauki apbedīšanas rituāla laikā sadauzīti pret kapulauka akmeņiem. Latvijas PSR Vēstures muzejā glabājas 15 salīmēti un restaurēti Salenieku trauki, kā arī lielāks daudzums spodrināto lausku, kas attiecas uz 2.—4. gs.¹⁵ Salenieku trauki ir vairāku veidu. Vienkāršākie ir nelieli podiņi (diametrs 7—10, augstums 7—10 cm) ar nelielu lauzumu plecu daļā, ierauktu kaklu, parasti uz āru atliektu maliņu un līdzenu plakanu dibenu (2. att.: 1, 2, 4, 5). Otrs veids ir padziļas bļodiņas, bikoniskas, ar lauzumu trauka vidusdaļā vai nedaudz augstāk un plakanu dibenu. Šo bļodiņu diametrs 11—15 cm, augstums 8—10 cm (2. att.: 3, 6). Formas ziņā pēdējām tuvas ir biko-

2. att. Makašēnu Salenieku
spodrinātā keramika.

1 — A 10870; 2 — A 10877; 3 — A
10902; 4 — A 10892; 5 — A 10880; 6 —
A 10871.

niskas padziļas bļodiņas ar ļoti izteiktu, asu sānu
līnijas lauzumu un ierauktu dibena daļu, kas kā uz
kājiņas balstās uz reljefas apmales, kura iet visap-
kārt dibenam. Šādu trauku izmēri ir diezgan da-
žādi — diametrs no 9 līdz 19 cm, augstums no 7 līdz
12 cm (3. att.: 1, 2, 3). Šī ir viena no izteiksmīgā-
kajām spodrinātās keramikas formām, ar spilgti iz-
teiktu metālisku raksturu. Sevišķi tas sakāms par
34. akmeņu krāvumā atrasto trauku (3. att.: 1).¹⁶

Pēc laiskām rekonstruēto trauku vidū vērojamas
arī noapaļotākas formas, bez asiem profilējumiem.
Tādas ir 35. uzkalniņā atrastā trauka fragmentiem,¹⁷
kam lauzuma šķautne ir tikko pamanāma (4. att.: 2),
kā arī tai pašā uzkalniņā atrastajam trauka frag-
mentam ar ieapaļiem, nedaudz liektiem sāniem, kam
lūzuma šķautnes vispār nav¹⁸ (4. att.: 6).

Salenieku spodrinātie trauki ir sārti vai dzeltenīgi
pelēki. Mālam ir sīku zvīrgzdiņu un smilšu piejau-
kums, apdedzinājums ne visai labs, jo lauskas sa-

mērā drupanas. Trauku sienu biezums 3,8—6,6 mm,
visbiežāk ap 5 mm. Spodrinājums parasti tikai trauka
ārpusē. Starp lauskām atrasti arī vairāki melni, ļoti
labas kvalitātes abpusēji spodrināti fragmenti; diem-
žēl tie ir nelieli sāngabali, kas neļauj spriest par šo
trauku formu.¹⁹

Salenieku keramikai tuvākās paralēles zināmas uz
šo pašu laiku attiecināmajos Igaunijas akmeņu krā-
vumu kapulaukos, kur gludo un spodrināto trauku
raksturs un formas pilnīgi atbilst aprakstītajām. Tā,
piemēram, Veru raj. Veru akmeņu krāvumā atrastās
keramikas vidū ir gan nelieli podiņi ar ierauktu augš-
malu,²⁰ gan bikoniski trauki,²¹ gan arī trauki ar
ierauktu dibenu un gredzenveida apmali ap to.²²

Bikoniski trauki ar «kāju» sastopami arī Zarubincu
kultūras keramikā. D. Mačinskis šāda veida trauku,
kuram gan ir citas proporcijas — tas ir lēzenāks un
platāks par Salenieku 34. krāvuma trauku — datē ar
1.—3. gs.²³

3. att. Makašēnu Salenieku
spodrinātā keramika.

1 — A 10903; 2 — A 10867; 3 —
A 10866; 4 — A 10900.

H. Moora uzskata, ka Salenieku tipa spodrinātie trauki, kuru formām nav vietēju sakņu, saistāmi ar ietekmēm no Vislas lejteces apgabala, kuras caur Igauniju nonākušas Ziemeļlatvijas akmeņu krāvumu kapos.²⁴

No pārējiem akmeņu krāvumu kapiem lielāks spodrināta trauciņa fragments atrasts Sakstagala Lielpuderos²⁵ (4. att.: 3). Šis nelielu izmēru trauciņš radniecīgs Salenieku bikoniskajiem traukiem ar kājiņu (diametrs — 10 cm, augstums — 7 cm). Baižkalna Upmaļu, Liepas Braslu, Jaunburtnieku Sauliešu un Balvu Nauduševas akmeņu krāvumu kapos atrastas tikai nelielas spodrinātas lauskas, pēc kurām trauku formu rekonstruēt nav iespējams.

Māla trauki ar spodrinātu virsmu iegūti arī latgaļu un sēļu vidējā dzelzs laikmeta kapulaukos Aizkraukles Lejasbitēnos, Ābeļu Boķos un Pļaviņu Kalniešos. No minētajiem kapulaukiem pirmajos divos mirušie apbedīti laikā no agrā līdz vēlajam dzelzs laikmetam, bet pēdējā — galvenokārt 8. gs. Šais kapulaukos trauku lauskas tikai retumis atrastas kapu bedru pildījumā, to lielākā daļa nāk no pavardu vietām un upurbedrēm vai arī atrastas kā savrupatradumi kapulauka virsējā, saartajā zemes kārtā. Bedres ar māla trauku lauskām, ogļītēm un dažkārt arī degušiem priekšmetiem — nažiem, ileniem u. c. — parasti atradās kapulauka nomalē.²⁶ Tas vedina domāt, ka trauki saistāmi ar bērnu tradīcijām. Apbedot mirušos, kapulauka malā kurināja uguni, te ēda un dzēra, bet traukus uz vietas saplēsa. Dažkārt uguni svieda arī ziedošajos priekšmetus. Aprakstītā paraža nav novērojama Boķu agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos, bet konstatēta gan tais uzkalniņos, kur ierakti vidējā dzelzs laikmeta apbedījumi. Savukārt šī paraža izzūd, pārejot uz vēlo dzelzs laikmetu. Interesanti, ka Lejasbitēnu kapulaukā lauskas koncentrējas laukumos, kur ir vidējā dzelzs laikmeta sākuma un vidus perioda apbedījumi. 1963. g. izrakumos, kur atrasti galvenokārt 9. gs. beigu un 10. gs. apbedījumi, šī veida lausku nav gandrīz nemaz. Tātad šim laikam, kad apbedījumi netiek vairs ierakti gredzenveidā ap uzkalniņu, bet tiek guldīti A—R virzienā, tradīcija vairs nav raksturīga. Tas ļauj minēt traukus datēt ar vidējo dzelzs laikmetu.

Vairums minētajos kapulaukos atrasto trauku ir ar gludu virsmu, bet ir rekonstruēti arī vairāki spodrināti trauki. Tās ir seklākas un dziļākas bļodiņas (4. att.: 10—12), kam raksturīga apgāzta kona forma. Ir arī līdzīgas formas augstāki — podveida trauki (4. att.: 9). Traukiem ir stipri paplašināta augšdaļa, to sienas samērā taisnas, parasti ar nelielu profilējumu netālu no augšmalas. Profilējums var būt gan vāja lauzuma veidā (4. att.: 8, 9, 10), gan arī kā neliels valnītis (4. att.: 5), kas izveidots, savienojot divas māla joslas trauka gatavošanas procesā. Trauku dibeni parasti ir ar nelielu izvīzījumu — pēdīņu. Pēc lieluma trauki ir diezgan dažādi — to augšējais diametrs ir no 12 līdz 28 cm.

Vienai no Lejasbitēnu kapulaukā atrastajām bļodiņām, kas rekonstruēta zīmējumā (4. att.: 12), mala virs profilējuma rotāta ar iespiestu trīskāršu lauztā līkloča ornamentu. Rotājums iespiests mitrā malā ar bronzas spirālīti. Spirālīte izgatavota no stieples, kam trīsstūra griezum.

Spodrinājums Lejasbitēnu — Boķu grupas traukiem nav visai izcils, parasti tas ir tikai trauka ārpusē. Mālam, no kā gatavoti trauki, ir sīku zvīrgzdu piejaukums, apdedzinājums dažādas kvalitātes. Krāsa — dzeltensārti pelēka. Melnas vai tumši pelēkas krāsas trauku šai grupā nav.

Aprakstītajai trauku grupai pieskaitāmas arī dažas Višķu Maskavas ciema kapulaukā atrastās spodrinātās lauskas, kas pēc rakstura atbilst Boķu un Lejasbitēnu keramikai. Tās acīmredzot saistāmas ar minētā kapulauka vidējā dzelzs laikmeta apbedījumiem.

Spodrinātas bļodiņas, kas formas ziņā samērā tuvas aprakstītajām, sastopamas Baltkrievijas un Ukrainas teritorijā Zarubincu kultūras pieminekļos.²⁷ Vairumam no tām ir citāds malas izveidojums, proti, malas liekums ir lielāks un līdz ar to mala ir vai nu vertikāla, vai pat nedaudz uz iekšu ieliekta, turpretī Boķu—Lejasbitēnu bļodiņām mala ir vērsta uz āru, turpinot vai tikai nedaudz izmainot trauka slīpo sānu līniju. Dažkārt visai līdzīgi malu profilējumi sastopami arī Zarubincu keramikā.²⁸

Libiešu vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos Daugavas un Gaujas lejteces kā parasta piedeva līdzās rotaslietām, ieročiem un darbarīkiem sastopami arī māla trauki. Kapā tie parasti novietoti mirušajam pie galvas vai kājām. Acīmredzot tajos bijis ievietots mirušajiem līdz dotais ēdiens. Trauki ir gan ar podnieka ripu darināti, gan arī bezripas — gludi, apmesti, rotāti ar nagiespiedumiem un arī spodrināti.

Vairākos kapos²⁹ atrastas spodrinātas bļodiņas ar gandrīz apaļu, mazliet noplacinātu dibenu (5. att.: 3). Bļodiņu mala nedaudz ieraukta uz iekšu, plecu daļā veido nelielu profilējumu. To diametrs 13—16 cm, augstums 7,5—8,5 cm. Spodrinājums šīm bļodiņām parasti tikai ārpusē, krāsa tumša, brūngani pelēka.

Laukskolas kapulauka 286. kapā atrasts spodrināts zems podiņš,³⁰ kas pēc formas tuvs aprakstītajām bļodiņām, ar līdzīgu malas veidojumu, bet noplacinātu dibenu un augstāks (līdzīgs 5. att.: 2).

Vesels spodrināts trauciņš atrasts arī Laukskolas kapulauka 3. kapā.³¹ Šim trauciņam ir bumbierveida forma — paplašināta un pabiezināta trauka lejasdaļa. Atšķirībā no vairuma spodrināto trauku šis ir smags, biezs, tā sienu biezums sasniedz 11 mm.

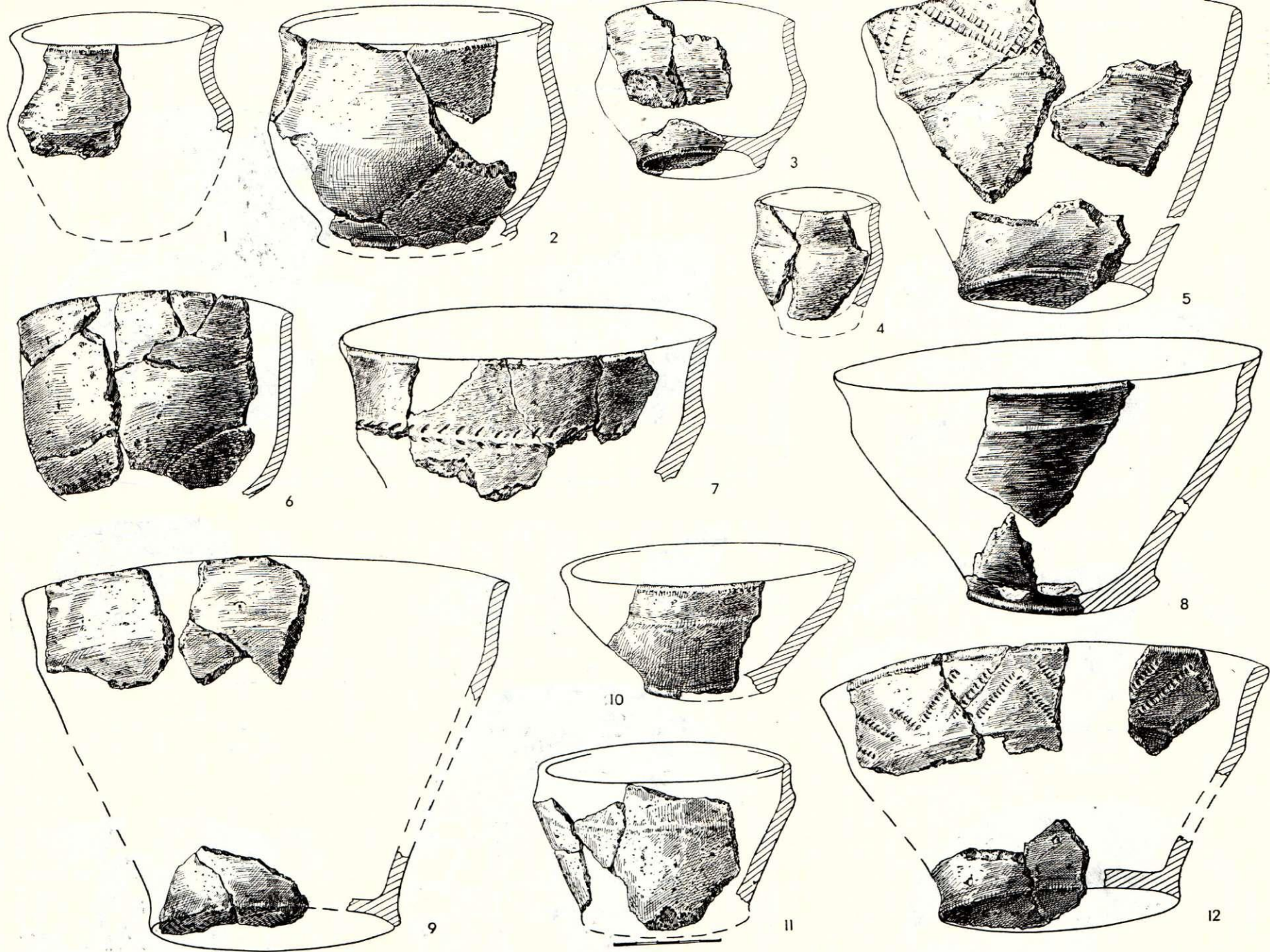
Spodrinātu trauku lauskas atrastas arī kapulaukā pie Lielvārdes bij. pārceltuves (10. un 14. kapā),³² Vampeniešu kapulauka 121. kapā³³ un citur.

Kā liecina atradumi Krimuldas kapulauka 1. uzkalniņā un Vampeniešu kapulauka 127. kapā, spodrinātā bezripas keramika sastopama libiešu apbedījumos vēl pat 11. gs., t. i., laikā, kad lietošanā jau ir ieviesušies ar podnieka ripu darinātie trauki.

Vesels spodrināts pods, kas attiecināms uz 10. gs.,³⁴ atrasts Sabiles «Krievu kapu» 3. uzkalniņa apbedījumā (5. att.: 2). Pēc formas šis trauks līdzīgs Laukskolas 286. kapa podam, vienīgi ir nedaudz lielāks par to. Dažas atsevišķas spodrinātas lauskas iegūtas arī šī paša kapulauka 6. uzkalniņā.³⁵

Vairāku spodrinātu trauku fragmenti atrasti Vārves Strīķu kapulaukā. Te starp švikātās, gludās un apmestās keramikas lauskām atrasti arī vairāku spodrinātu trauciņu malu fragmenti, traucīnu diametrs 4—10 cm.³⁶ Traukiem vidusdaļā ir profilējums, augšdaļa ieraukta un mala atliekta uz āru

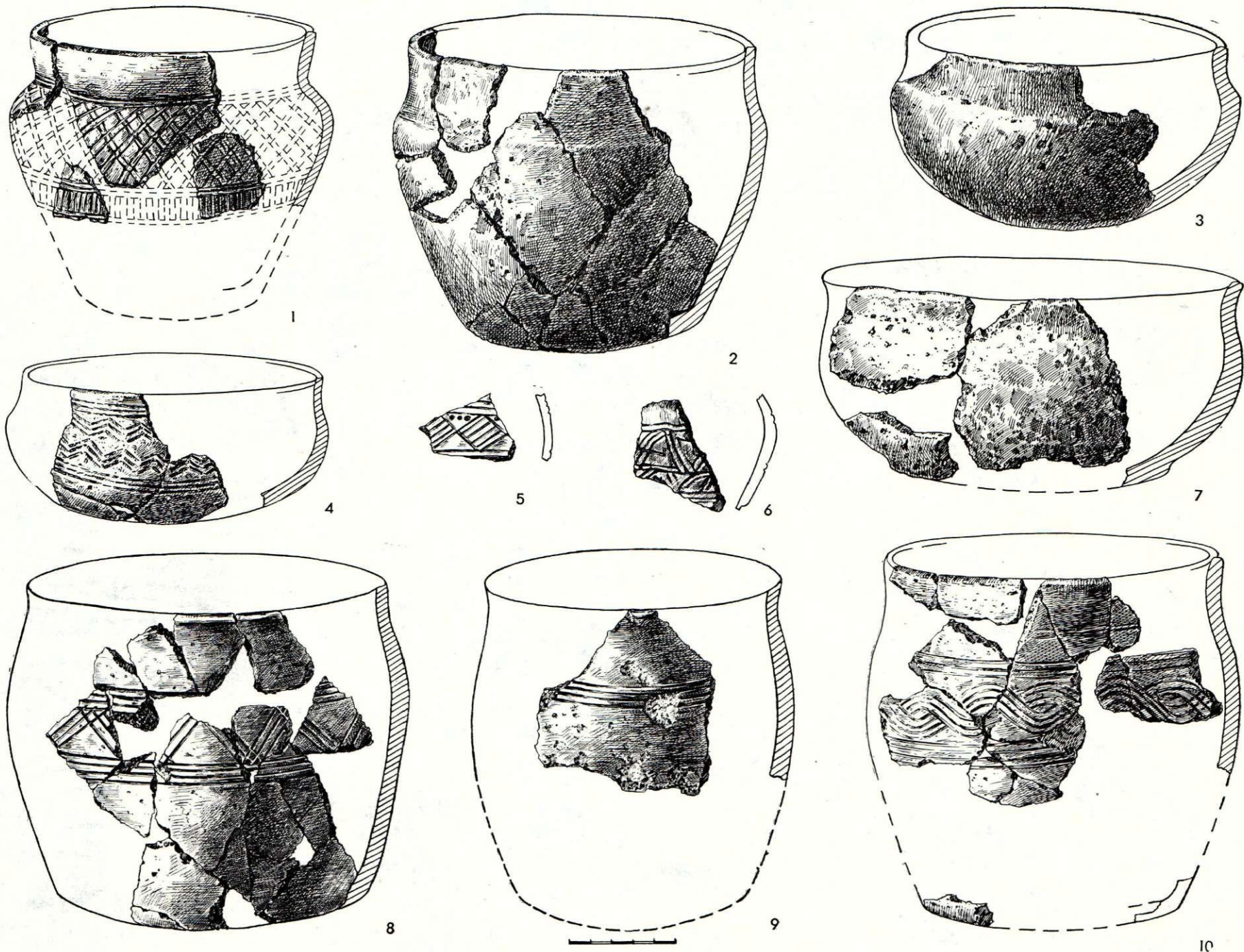

4. att. Spodrinātā keramika Latvijā.

1 — Vārves Striķi, A 10811 : 109; 2 — Makašēnu Salenieki, A 10893 : 1; 3 — Sakstagala Lielpuderi, A 10823 : 33; 4 — Vārves Striķi, A 10811 : 109; 5 — Dignājas pilskalns, A 10520 : 11; 6 — Makašēnu Salenieki, A 10893 : 2; 7 — Daugmales pilskalns; A 9964 : 8333; 8 — Daugmales pilskalns, A 9964 : 8788 h; 9 — Ābeļu Boķi, A 11777 : 208; 10 — Ābeļu Boķi, A 11777 : 205; 11 — Aizkraukles Lejasbitēni, A 11823 : 1185; 12 — Aizkraukles Lejasbitēni, A 11823 : 1184.

5. att. Spodrinātā keramika Latvijā.

1 — Talsu pilskalns, CVVM 65171; 2 — Sabiles «Krievu kapi», A 5977; 3 — Krimulda, Kapulauks starp Plato mājām un Jauno kapsētu, A 9883 : 12; 4 — Daugmales pilskalns, A 11971 : 1842; 5 — Daugmales pilskalns, A 9964 : 8742; 6 — Daugmales pilskalns, A 9964 : 8340; 7 — Talsu pilskalns, CVVM 65171; 8 — Daugmales pilskalns, A 9964 : 8333; 9 — Daugmales pilskalns, A 9964 : 8333; 10 — Daugmales pilskalns, A 11971 : 1861.

(4. att.: 1, 4). Nevienam no trauciņiem nav saglabājies dibens, tāpēc tā veidojums nav zināms.

Strīķu kapulaukā atrastā keramika pēc atrašanās apstākļiem precīzi nav datējama. Sai kapulaukā atrasts 2. gs. p. m. ē. apbedījums ar gludas virsmas māla podu, kā arī dažādu vēlāku laikmetu sajauktu apbedījumu paliekas. Zināmu norādījumu minēto trauciņu datējumam var sniegt salīdzinājums ar Gotlandes atradumiem. Gotlandē Blasnungas, Vallhageras u. c. kapulaukos atrasti ar 1. g. t. p. m. ē. beigām un m. ē. sākumu datējami līdzīgas formas un izmēru trauki.³⁷ Trūkst tomēr pietiekama pamata, lai minētos Strīķu savrupatradumus droši attiecinātu uz šo agro posmu.

Pāris desmit spodrināto lausku atrastas arī Raņķu Kapenieku vēlā dzelzs laikmeta ugunskapu inventārā³⁸ kopā ar gludajām lauskām. Dažas no šīm lauskām ir ar profilējumu pie augšmalas. Trauku diametrs 11—18 cm. Šie trauki uzskatāmi par apbedījumu piedevām.

ATRADUMI DZĪVESVIETĀS

Visvairāk spodrinātās keramikas atrasts pētītajās dzīvesvietās — pilskalnos un apmetnēs. Sevišķi izcilu vietu pēc spodrinātās keramikas atradumiem ieņem Kivtu apmetne (spodrinātās lauskas — 8,2% no visām lauskām), Daugmales pilskalns (spodrinātās lauskas — pāri par 4% no visām bezripas lauskām) un Talsu pilskalns (spodrinātās lauskas — 14,3% no bezripas keramikas)³⁹.

Kivtu apmetnē atrastās spodrinātās keramikas lauskas iespējams attiecināt uz visu tās pastāvēšanas laiku, sākot ar dziļākajiem slāņiem — pirms mūsu ēras — līdz tās pastāvēšanas beigām — m. ē. 6. gs. Grūtības rada Kivtu apmetnes keramikas datēšana. Apmetnes kultūras slānis ir stipri saarts, sajaukts, apmetnē iegūts samērā maz datējamu atradumu, grūti izdalīt vienlaicīgus atradumu kompleksus. Ar zināmu drošību uz agrāko posmu — pirms mūsu ēras — var attiecināt BB₉, BB₁₀ un BB₁₁ laukumu zemākajās kārtās atrastās lauskas, kas atrastas uzkalna ieplakā, kur saglabājies neskarts kultūras slānis. Šeit atrasti arī kaula īleni, kaltniņš un akmens cirvja piets, kas ļauj šīs kārtas datēt ar 1. g. t. p. m. ē.

Kivtu apmetnes dziļākajās kārtās atrastās spodrinātās lauskas ir samērā labas kvalitātes, tās ir tumši pelēkas vai gaišas, ar asāku vai arī noapaļotu profilējumu 2—4 cm no malas. Atrastie trauku dibenu fragmenti parasti taisni, lai gan daži ir arī ar ieraukumu.

Daļa Kivtu spodrināto trauku sasauca ar Salenieku keramiku. Tie ir nelieli podiņi ar ierauktu augšmalu, nelieli bļodiņveida trauki gan ar taisnu, gan ierauktu dibenu⁴⁰; ir arī Strīķu traukiem līdzīgas formas. Kivtu apmetnē sastopami arī lielāku izmēru spodrinātie trauki — podi ar apmēram 20 cm, dažos gadījumos pat līdz 25 cm diametru, kādi nebija atrasti apbedījumos. Tāpat kā nelielajiem podiņiem, arī šiem pie augšmalas ir neliels lauzums (vai noapaļojums) un uz iekšu ieraukta kakla daļa. Ir atrastas arī lauskas ar dubultu profilējumu plecu daļā.⁴¹

Salīdzinot ar Salenieku keramiku, Kivtu traukiem raksturīgs maigāks, ne tik ass profilējums, pie kam

tas parasti izvietots trauku augšdaļā, retāk trauku vidusdaļā. Ir tomēr arī izņēmumi — trauki ar ļoti spēcīgu lauzumu plecu daļā, bet tādu ir maz.

Pilskalnu keramikā — Daugmales, Dignājas, Talsu pilskalnos, Ķentē un citur — daļēji atkārtojas jau aprakstītās trauku formas — nelielie, zemie podiņi un bļodiņas ar profilējumu vai noapaļotu liekumu plecu daļā. Atšķirībā no Kivtu un Salenieku keramikas te samērā reti sastopami trauki ar ieraukto dibenu. Trauku dibeni parasti ir līdzīgi, dažkārt ar nedaudz uz āru izvīzītu pēdiņu.

Samērā bieži pilskalnu keramikā sastopamas bļodiņas vai zemi podiņi ar apgāzta kona formu — līdzīgi jau aprakstītajiem Boķu un Lejasbitēnu kapulauku traukiem. Tādi ir atrasti Daugmales (4. att.: 7, 8), Dignājas (4. att.: 5), Asotes⁴² pilskalnos, Ķentē⁴³ un citur. Arī šeit tām ir neliels profilējums vai lauzums augšdaļā un dažkārt arī ar spirāli iespiests rotājums (4. att.: 5).⁴⁴ Kādai no Daugmales bļodiņām abās pusēs profilējuma šķautnei ar smailu priekšmetu iebadītas garenas bedrītes, kas kopā veido it kā skujiņas ornamentu (4. att.: 7).⁴⁵

Pilskalnu keramikas vidū ir arī tādas trauku formas un ornamentāli, kas līdz šim aplūkotajā materiālā nebija parādījušas. Viena no šādām formām ir Daugmales pilskalnā atrastie vidēja lieluma mucīņveida podi, kuru augšdaļa ornamentēta ar ģeometriskā ornamenta joslu. So trauku augšas diametrs ir tikai par dažiem centimetriem lielāks nekā pamata diametrs (augšas diametrs 14—17 cm, pamata — 12—14 cm). Trauku kakla daļa ir nedaudz ieraukta un pati maliņa mazliet atliekta uz āru, tā veidojot tikko jūtamu S veida liekumu trauka malā. Izliekums ir ļoti noapaļots, plūdēns. Augstums traukiem, kam to iespējams noteikt, ir nedaudz lielāks vai aptuveni tāds pats kā šo trauku augšas diametrs. Vairāki no šādiem traukiem ir restaurēti vai rekonstruēti zīmējumā (5. att.: 8—10; 6. att.: 1, 2). Ornamentu tiem veido samērā precīzas, dziļas, it kā iegrieztas līnijas, taisnas vai liektas. Vienkāršākajam no traukiem ir tikai četru paralēlu horizontālu svītru josla plecu daļā (5. att.: 9).⁴⁶

Trīs trauki ir ar vienādu rotājumu — lauza līkloča ornamentu starp divām četru horizontālu svītru joslām. Lauzto līkloci veido trīs paralēlas līnijas (5. att.: 8; 6. att.). Trauku augšas diametrs ir 16—17,5 cm, augstums — 15—17,5 cm. Šie trauki savstarpēji atšķiras tikai proporcijās.⁴⁷

Piektais trauks ir ļoti grezni ornamentēts.⁴⁸ Starp divām četru paralēlu līniju joslām te izveidots no četrām paralēlām liektām līnijām veidots vijuma ornaments (trauka augšas diametrs 16 cm, augstums nedrošs, jo dibena fragments ļoti sīks) (5. att.: 10).

Par vienu no minētajiem traukiem (6. att.: 1) ir publicējums 1936. g. Trauks datēts ar 5. gs.⁴⁹

Divu citu trauku fragmenti atrasti slānī, ko var datēt ar 5.—6. gs.

Aprakstītajiem līdzīgas formas neornamentēta spodrināta trauka fragmenti atrasti Nāvessalas apmetnes 2. pavardā.⁵⁰

Ārpus Latvijas paralēles šiem traukiem var saskatīt bij. Austrumprūsijas materiālā. O. Tišlers savā darbā par Austrumprūsijas arheoloģiju rāda līdzīgas formas neornamentētu trauku no Dolkeimas un datē

6. att. Daugmales pilskalna
spodrinātās keramikas trauki.
1 — A 9964 : 8332; 2 — A 9964 : 8331.

to ar 4.—5. gs.⁵¹ Ornamenta ziņā tuvi trauki rodami starp šīs teritorijas 5.—6. gs. kapu urnām. Šeit sastopams paralēlu horizontālu līniju grupas ornamenti, kā arī lauztā likloča ornamenti starp horizontālu līniju grupām. Arī daļa trauku formu ir radniecīgas. Tuva līdzība konstatēta ar traukiem no Kellaru kapulauka.⁵² Grūtības rada tas, ka šie trauki pazīstami tikai no shematiskiem zīmējumiem, kas neļauj spriest par māla raksturu, trauka virsmas apstrādi un ornamenta tehnisko izpildi.

Līdzīga rakstura, bet hronoloģiski vēlākus spodrinātos traukus rāda D. Sellinga savā darbā par Zviedrijas vikingu laikmeta keramiku.⁵³ Tie ir zemi podiņi, kas pēc formas — sānu liekuma un dibena veidojuma —, tikai ar citām proporcijām, ir radniecīgi apskatītajiem Daugmales pilskalna podiem. Vienam no tiem ir četru paralēlu horizontālu līniju ornamenti, otram — divu trīskāršu horizontālu līniju joslu vidū trīskāršs lauztā likloča ornamenti, kas ievilkts gan ļoti neprecīzi, pavirši. D. Sellinga šiem traukiem kā paralēli min publicēto Daugmales trauku. Šāda veida keramiku autore uzskata par svešu Zviedrijai un pamato ar ietekmēm no Baltijas jūras austrumu krasta — Igaunijas, Latvijas un Somijas. Zviedrijas materiālā šāda keramika sastopama laikā no 9. gs. vidus līdz 10. gs. vidum.⁵⁴ Ņemot vērā visu teikto, varam secināt, ka apskatāmie trauki iekļaujas vidējā dzelzs laikmeta ietvaros.

Ornamentam ar vijuma joslu pagaidām paralēles nav izdevies atrast.

Ornamenta ziņā aprakstītajiem podiem tuva ir arī Daugmales pilskalnā atrastā spodrinātā bļodiņa (5. att.: 4),⁵⁵ kas rekonstruēta zīmējumā (augstums — 7 cm, diametrs — 14 cm). Bļodiņai bijis vai nu apaļš, vai nedaudz noplacināts dibens. Gar malu ornamenti, ko veido divas trīskāršas lauztā likloča joslas starp divām trīskāršu paralēlu līniju joslām. Līdzīgas formas trauki, bet bez ornamenta sastopami Daugmales un Talsu pilskalnās un jau

minētajos libiešu kapulaukos (5. att.: 3, 7). Formas ziņā šis trauks plašāk Latvijas teritorijai nav raksturīgs. Ārpus Latvijas teritorijas tuvākās paralēles tam rodamas Igaunijas arheoloģiskajos pieminekļos, kur dažāda lieluma bļodiņas ar apaļu vai nedaudz noplacinātu dibenu plaši izplatītas. Tās atrastas Sāmsalas kapulaukos, Iru, Reuges, Asvas pilskalnās u. c. Igaunijas cietzemē vairums bļodiņu ir vai nu bez ornamenta, vai ar samērā nabadzīgu ornamentu. Ar bagātu ornamentu izceļas atradumi Sāmsalā. Latvijas PSR Vēstures muzejā (bij. Doma muzeja kolekcijā) glabājas trauka malas fragments no Sāmsalas.⁵⁶ Šis lauskas ornamenti ir līdzīgs Daugmales bļodiņas ornamentam. Vienīgā atšķirība tā, ka pirmajam ornamentu veido nevis trīs, bet gan piecu paralēlu svītru joslas. Līdzīgs ornamenti sastopams arī uz Kārmas Kēku kapulaukā atrastajām lauskām.⁵⁷ Apskatāmā tipa bļodiņveida traukus visumā H. Moora un V. Leugass datē ar 1. g. t. otro pusi.⁵⁸ Kārmas Kēku kapulauku A. Kustina datē ar 11.—12. gs.⁵⁹ un norāda, ka Sāmsalas keramikas īpatnība ir tā, ka te ilgāk saglabājas dažādas bezripas keramikas formas. Atšķirībā no Igaunijas cietzemes, kur ripas keramika ieviešas jau 11. gs., Sāmsalā tā parādās tikai 13. gs. Bļodiņveida traukus Zviedrijas materiālā D. Sellinga datē ar laiku no 9. gs. vidus līdz 10. gs. vidum un uzskata, ka tie radušies austrumu (sevišķi Somijas) ietekmju rezultātā.⁶⁰

Spodrinātu ieapaļa dibena bļodiņu lauskas atrastas arī Okas augšteces pieminekļos, kur spodrinātās keramikas īpatsvars pārejās keramikas vidū ir sevišķi liels (15—20%).⁶¹

Līdzīgas formas bļodiņas, gan ar gludu virsmu, plaši izplatītas apgabalā starp Volgu un Oku garā laika posmā — jau kopš m. ē. 3./4. gs. līdz 11./12. gs.⁶² Pēc literatūrā publicētajiem attēliem grūti spriest, vai šīs formas traukiem bijusi arī spodrināta virsma.

Var uzskatīt, ka Latvijā atrastās apskatītās formas bļodiņas raksturīgas vidējā dzelzs laikmeta otra-

jai pusei, bet kā tradīcija saglabājas arī vēl vēlā dzelzs laikmeta sākumā, pat 11. gs., tāpat kā tas ir ar apmesto, nagiespiedumiem rotāto un bezripas gludo keramiku, kas 11. gs. sastopama vēl līdzās ripas traukiem.

Bez jau aprakstītajiem veselajiem un rekonstruētajiem ornamentētajiem traukiem pilskalnu keramikā ir zināmas vēl citas spodrinātas lauskas ar līdzīga rakstura ģeometrisku ornamentu. Te vispirms minamas kāda trauka lauskas — 2 malu gabali un 2 sāngabali — no Talsu pilskalna.⁶³ Trauka malas veidojums atšķirīgs no aprakstītajiem — augšmala cilindriska, tālāk uz leju pāriet izteiktā paplašinājumā ar apaļu vēderu (5. att. : 1). Tā kā nav saglabājušies trauka dibena fragmenti, nav skaidrs, vai tas bijis podiņš vai bļodiņa. Trauka bagāto ornamentu veido slīpu līniju tīkla josla un vertikālu līniju josla. Abas joslas ietver gar malām divas un vidū atdala trīs horizontālas līnijas. Trauka bagātais ornaments vedina domāt, ka tas bijis augstākas — podveida formas, jo bļodiņai ornaments kompozicionāli par smagu. Zināmas paralēles šim ornamentam atkal varam atrast Sāmsalas materiālā Randveres akmeņu krāvuma 2. g. t. sākuma kapulaukā. Tur atrastas māla trauku lauskas, ko rotā slīpu līniju veidota tīkla josla.⁶⁴ Interesanti, ka šeit šis pats ornaments pāriet uz vēlāko — ripas keramiku.⁶⁵

Arī pārējām pilskalnās atrastajām rotātajām spodrinātajām lauskām ornaments izvietots joslu veidā trauka augšdaļā. To veido gan laužts liklocis, rombi, gan krustojošās līnijas, kas dažkārt tiek papildinātas ar punktiem un bedrītēm. Ornaments parasti iekomponēts starp horizontālu līniju grupām (5. att. : 5, 6).

* * *

Kā rāda spodrinātās keramikas izplatības karte, šis keramikas veids sastopams visā Latvijā (lielākais tās atradumu skaits Austrumlatvijā un gar Daugavu izskaidrojams ar arheoloģiskās izpētes līmeni). Spodrinātās keramikas izplatība plašā teritorijā arī ārpus Latvijas, etniski dažādos apgabalos, ļauj secināt, ka šis keramikas veids nav uzskatāms par kādas noteiktas etniskas vienības raksturīgu pazīmi. Tā ir vispārēja parādība, kas m. ē. 1. g. t. aptver plašu teritoriju. Etniska nozīme varētu būt atsevišķām trauku formām, kā, piemēram, apaļdibena bļodiņām, kas uzskatāmas par somiskām, jo sastopamas galvenokārt somiskas apdzīvotības rajonos.

Spodrinātās keramikas atradumu apskats liecina, ka Latvijas teritorijā tā visintensīvāk lietota 1. g. t. m. ē., saglabājoties vēl arī 11. gs. Liekas, ka šī keramikas veida sākumi Latvijā attiecināmi uz 1. g. t. p. m. ē. Kaut gan ar šo laiku datēti spodrinātās keramikas atradumi ir visai nabadzīgi, tie tomēr liecina par tās eksistenci. Netieši to apstiprina arī fakts, ka 1. g. t. p. m. ē. spodrinātā keramika sastopama mūsu tuvāko kaimiņu — Lietuvas un Igaunijas arheoloģiskajā materiālā.⁶⁶ Nav domājams, ka Latvija šai ziņā būtu izņēmums.

Spodrinātās keramikas sākotne meklējama Vidusēiropā jau bronzas laikmetā. No turienes tā pakāpeniski izplatījies Austrum- un Ziemeļeiropā, sasniedzot Okas augšteci, Djakovas kultūras apgabalu, Somiju u. c. diezgan tālu ziemeļos esošās teritorijas.

Laika gaitā pārveidojušās un vienkāršojušās trauku formas, arī trauku gatavošanas tehniskā kvalitāte kļuvusi vājāka, bet pats šo trauku darināšanas princips saglabājies. Spodrinātā keramika izzūd līdz ar pilnīgu pāreju uz ripas keramiku. Jaunā kvalitātē spodrinātā keramika atdzimst jau vēsturiskos laikos — kā piemēru šai sakarā var minēt Maskavas 16.—18. gs. melni spodrināto keramiku.⁶⁷

Pārdomas dažkārt izraisījis jautājums par to, vai spodrinātā keramika darināta uz vietas, vai tikusi ievesta. Tam par iemeslu ir lielā kvalitatīvā atšķirība starp spodrināto un pārējo rupjo keramiku. Šķiet, var pievienoties J. Stankevičas un A. Stubava uzskatam,⁶⁸ ka sākumā atsevišķi eksemplāri tikuši ievesti un noderējuši par paraugu tālākiem vietējiem darinājumiem. Tā, piemēram, Salenieku bikoniskie trauki ar kājiņu ir forma, kas neizaug no vietējās keramikas, bet ir ienākusi. To pašu var teikt par Lejasbitēnu—Boķu tipa bļodiņām, kā arī par apaļa dibena bļodiņām. Lielais vairums pie mums atrasto spodrināto trauku neapšaubāmi darināti uz vietas. Par to liecina liela daļa trauku formu, kam ir paralēles vietējā citu veidu keramikā (rupjajā). Arī jaunienākušās trauku formas sastopamas ne tikai spodrinātajā, bet arī citu veidu, sevišķi gludajā keramikā. Rupjās un spodrinātās keramikas līdzās pastāvēšana, šķiet, nav izskaidrojama ar trauku gatavotāju podniecības zināšanu trūkumu, bet ar tīri utilitāriem apsvērumiem. Ikviens no šiem trauku veidiem bija domāts savai vajadzībai un bija tai piemērots. Nelielie, skaisti spodrinātie, bieži tumšas krāsas trauki derēja kā galda trauki, bet pēc māla sastāva un virsmas apdares nebija piemēroti ēdiena vārīšanai (karsējot tie zaudētu tumšo krāsu). Lielie trauki, kurus gatavojot māla masai piejauca lielāku daudzumu rupju liesinātāju — zvirgzdus, speciāli sasmalcinātus graņīta graudus u. c. — uz uguns bija stiprāki, sakarstot un atdziestot retāk plīsa. Rupjajai porainajai keramikai piemita arī īpašība labāk saglabāt vēsumu, kas bija svarīgi, uzglabājot produktus.

Kādi varētu būt ietekmju virzieni un ceļi, pa kuriem spodrinātā keramika nonākusi Latvijā? Var piekrist H. Mooras uzskatam par ietekmēm no Vislas lejteces — Lužicas kultūras apgabaliem —, kas nonākušas pie mums pa Baltijas jūru. Vai šīs ietekmes nonākušas Latvijā caur Igauniju, kā to norāda H. Moora, vai varbūt tiešā ceļā caur Kurzemi, pēc pašreizējā materiāla grūti spriest. H. Mooras domai par labu runā fakts, ka Igaunijas (sevišķi Asvas) keramikā Lužicas kultūras elementi jūtami daudz spēcīgāk nekā Latvijas keramikā. Jāņem tomēr vērā, ka pašreiz mums tikpat kā nav sistemātiskos izrakumos iegūtu materiālu par Kurzemes 1. g. t. keramiku.

Otrs ietekmju virziens varētu būt no austrumiem — Dņepras baseina pa Daugavas ūdensceļu no Zarubincu kultūras apgabaliem. Ar šīm ietekmēm varam saistīt Lejasbitēnu—Boķu tipa bļodiņu parādīšanos. Interesanti, ka tās izplatītas galvenokārt Latvijas austrumu daļā, pie tam vairums to atrasts Daugavas ūdensceļa krastos (Dignāja, Asote, Boķi, Kalnieši, Lejasbitēni, Ķente).

1. g. t. otrajā pusē spodrinātās keramikas materiālā, īpaši Daugmales un Talsu pilskalnās, jūtama ziemeļu kaimiņu, sevišķi Sāmsalas ietekme.

- ¹ Raksta sagatavošanai izmantoti galvenokārt Latvijas PSR Vēstures muzeja materiāli, kā arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora Kivtu apmetnes kolekcija.
- ² E. Данилайте. Штрихованная керамика в Литве. Автореферат канд. дис. Вильнюс, 1967, 23., 24. lpp.
- ³ В. А. Лыугас. Период раннего металла в Эстонии. Автореферат канд. дис. Таллин, 1970, 27., 28. lpp.
- ⁴ П. Н. Третьяков. Древние городища Смоленщины. — П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние городища Смоленщины. М.—Л., 1963, 12., 54. lpp.
- ⁵ Я. В. Станкевич. Керамика нижнего горизонта Старой Ладogi. — СА, XIV, 1950.
- ⁶ И. Г. Розенфельдт. Керамика дяковской культуры. Автореферат канд. дис. М., 1969, 11., 12. lpp.
- ⁷ Tuva spodrinātajai ir t. s. gludinātā keramika, kas arī ir smalkgraudaina, gluda, rūpīgi apdarināta, bet matēta, bez spiduma. Pataustot pirkstos, tā ir «asa», jūтами trauka virspusē izspiedušies sīki zvīrgzdiņi vai smilšu graudiņi. Šo trauku izgatavošanas procesā trūkst spodrināšanas posma, tie ir tikai ar rokām nogludināti.
- ⁸ D. Selling. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm, 1955, 17. lpp.
- ⁹ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora (turpmāk VI) arhivs 006 : 2. Analīzes izdarītas Geoloģijas un zemes dzīļu aizsardzības pārvaldes centrālajā laboratorijā E. Vitiņa vadībā.
- ¹⁰ Н. С. Броholm. La céramique de l'âge du bronze au Danemark. — Mémoires de la Société royale des antiquaires du Nord. Copenhagen, 1932—1933, 5. tab. : 15, 17; 7., 8. u. c. tab.
- ¹¹ A 9162 : 2.
- ¹² E. Sturma izrakumu pārskats Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā (turpmāk AA). Граудонис 1967. 61. lpp.
- ¹³ VI 98 : 5, 25, 27.
- ¹⁴ С. Лаул, Я. Граудонис. Археологические раскопки в «Каракапи» у хутора Рийнеки Балвского р-на в 1964 г. — ТД 1965. Рига, 1966, 24. lpp. Граудонис 1967. 54. lpp.
- ¹⁵ R. Snore. Izrakumi Salenieku «Kara kapos» Makašānu pagastā. — SM, 1936, 2, 42. lpp.
- ¹⁶ A 10903.
- ¹⁷ A 10893 : 1.
- ¹⁸ A 10893 : 2.
- ¹⁹ A 10891 : 2; 32. uzkalniņš.
- ²⁰ IVI 4161 : 709.
- ²¹ IVI 4161 : 772, 789.
- ²² IVI 4161 : 176, 663, 891, 892 u. c.
- ²³ Д. А. Мачинский. О хронологии некоторых типов вещей зарубицкой и одновременных ей культур. — КСИА, 94, М., 1963, 22. lpp.
- ²⁴ Н. Моора. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Tartu, 1933, 531., 562. lpp.
- ²⁵ A 10823 : 33; 2 kaps.
- ²⁶ V. Urtāns. Kalniņu otrais kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. Rīga, 1932, 38. lpp.; I un II tab. : L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1951. gadā. — RT 1962 Rīga, 1963, 14. lpp.; V. Urtāns. Ko jāņem vērā izrakumi Aizkraukles Lejasbitenos. — RT 1932. Rīga, 1933, 15., 16. lpp.
- ²⁷ Л. Д. Поболь. Славянские древности Белоруссии. Минск, 1971, 154. lpp.; Д. А. Мачинский. О хронологии... 22. lpp.
- ²⁸ П. И. Хавлюк. Памятки зарубицкой культуры на Побужжі. — Археологія. Київ, 1971, 4, 88. lpp.; 4. att. : 6, 7.
- ²⁹ A 9888 : 12 — Krīmulda. kapulauks staro Plato mājam un Jauno kapsētu, 1. uzkalniņš; VI 124 : 1388 — Doles Vampeniēšu kapulauka 127. kaps; VI 128 : 341 — Salaspils Laukskolas kapulauka 67. kaps.
- ³⁰ VI 128 : 3226.
- ³¹ A 8944 : 8.
- ³² CVVM 63502, 63506.
- ³³ VI 124 : 1351.
- ³⁴ A 5977. E. Snore. Izrakumi Sabiles «Krievu kapos». — Vēstures atziņas un tēlojumi. Rīga, 1937, 372. lpp.; 4. att. : 1.
- ³⁵ A 5994.
- ³⁶ A 10811 : 109.
- ³⁷ E. Nylen. Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands. Uppsala, 1955, 222., 235. u. c. att.
- ³⁸ A 7619 : 36; 7628 : 2, 20; 7633 : 38 u. c.
- ³⁹ Vairums Talsu pilskalna keramikas kara laikā gājis zudumā. Procenti aprēķināti pēc tās daļas, kas saglabājusies.
- ⁴⁰ Э. Шноре, И. Цимермане. Поселение и могильник Кивты. — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966, 181. lpp.; 2. att. : 2, 6, 11.
- ⁴¹ Turpat, 2. att. : 10.
- ⁴² Э. Шноре. 1961. XVIII tab. : 15. Šai bļodiņai tiešas paraļes rodāmas Zarubincu kultūras pieminekļos; skat. П. И. Хавлюк. Памятки... 6. att. : 8.
- ⁴³ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskajiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1. Rīga, 1957, III tab. : 11.
- ⁴⁴ Turpat, IV tab. : 1.
- ⁴⁵ A 9964 : 8333; SM, 1936, 4, 13. att. : 2; trauks datēts ar 5. gs.
- ⁴⁶ A 9964 : 8333.
- ⁴⁷ A 9964 : 8331, 8332, 8333.
- ⁴⁸ A 11971 : 1861.
- ⁴⁹ SM, 1936, 4, 13. att. : 1.
- ⁵⁰ A 12113 : 87.
- ⁵¹ O. Tischler. Ostpreussische Altertümer. Königsberg, 1902, XXVII tab. : 1.
- ⁵² F. Jakobsona disertācijas materiāli. AA.
- ⁵³ D. Selling. Wikingerzeitliche... 39. tab.
- ⁵⁴ Turpat, 153., 154. lpp.
- ⁵⁵ A 11971 : 1842; L laukuma 2. kārta.
- ⁵⁶ CVVM 65084.
- ⁵⁷ IVI 3995 : 34, 42, 328, 357.
- ⁵⁸ Х. Моора. О результатах исследования городищ в Эстонской ССР. — Древние поселения и городища. Таллин, 1955, 90. lpp.; V. Lūugas. Asva linnuse dateerimisest. — Известия АН ЭССР, XVI, 1967, 1, 94. lpp.
- ⁵⁹ А. Кустин. Археологические памятники периода зарождения раннефеодальных отношений на островах Сааремаа и Муху. Автореферат канд. дис. Таллин, 1962, 15. lpp.
- ⁶⁰ D. Selling. Wikingerzeitliche... 151.—153. lpp.
- ⁶¹ Т. Н. Никольская. Культура племени бассейна верхней Оки в I тысячелетии н. э. — МИА, 72, М., 1959, 47., 48. lpp.
- ⁶² Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья. — МИА, 94, М., 1961, 15., 59. att.
- ⁶³ CVVM 65171, Talsu pilskalna В laukuma I kārta, 77 : 28.
- ⁶⁴ А. Э. Кустин. Каменный могильник в Рандвере на острове Сааремаа. — Древние могильники и клады. Таллин, 1967, 15. tab. : 3, 7, 10.
- ⁶⁵ Turpat, 15. tab. : 4, 6.
- ⁶⁶ В. А. Лыугас. Период раннего металла... 27., 28. lpp.; Е. Данилайте. Штрихованная... 24. lpp.
- ⁶⁷ Р. Л. Розенфельдт. Московское керамическое производство XII—XVIII вв. М., 1968, 28.—30. lpp.
- ⁶⁸ Я. В. Станкевич. Керамика нижнего горизонта Старой Ладogi. 294. lpp.; А. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs... 30. lpp.

И. Цимермане

ЛОЩЕНАЯ КЕРАМИКА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

Среди керамики, обнаруженной при раскопках поселений и могильников I тысячелетия н. э. на территории Латвии, а также на соседних террито-

риях, небольшой процент приходится на долю лощеной керамики.

Лощеные сосуды в большинстве случаев пред-

ставляют собой небольшие миски или горшки с верхним диаметром 10—15, редко до 25 см. Они являются настольной посудой, для которой характерно отсутствие пригара. Лощеные сосуды имеют темно-серый, даже черный, или же красноватый либо желтовато-серый цвет. Сосуды неодинаковы по качеству: наряду с темными, с обеих сторон лощеными сосудами представлена и не так тщательно обработанная посуда, у которой лощение встречается лишь на внешней стороне, а иногда и там оно покрывает сосуд только частично.

При изготовлении лощеной керамики сосуды сначала формировались, потом обсушивались, после чего при помощи гладкого камня или кости ложились и, наконец, обжигались. Обжигание части сосудов происходило в редуцирующей среде, отчего они получили темный цвет.

На территории Латвии насчитывается более 60 мест находок лощеной керамики (рис. 1).

Самая ранняя лощеная керамика обнаружена в курганах с захоронениями в глиняных урнах I тысячелетия до н. э. (несколько черепков в Дарзниеки) и в погребениях в каменных ящиках I тысячелетия до н. э. — начала I тысячелетия н. э. (несколько черепков в Рийниеки). Более многочисленна эта керамика в каменных могильниках Северной Латвии II—IV веков н. э., где она в наибольшем количестве найдена в могильнике Салениеки (рис. 2, 3; рис. 4:2, 6). Найденная здесь лощеная керамика родственна керамике того же времени, обнаруженной в каменных могильниках Южной Эстонии.

Лощеная керамика ниже качеством встречается в могильниках латгалов и селов V—VI веков среди остатков погребальной тризны или как жертвоприношения на краю могильника (Леясбитены — рис. 4:11, 12, Боки — рис. 4:9—10). В этих сосудах можно усмотреть некоторое сходство с лощеными мисками зарубинецкой культуры.

В ливских погребениях X—XI веков в лощеные сосуды клали пищу, предназначавшуюся для умершего (рис. 5:3).

Отдельные фрагменты лощеных сосудов найдены и в могильниках в Курземе (Стрики — рис. 4:1, 4, Сабиле — рис. 5:2, Капениеки).

Среди исследованных поселений находки этой керамики наиболее многочисленны в поселении Кивты и на городищах Даугмале и Талсы. Обнаруженная здесь керамика отчасти повторяет уже известные по погребальным памятникам формы со-

судов. Отдельные сосуды имеют орнамент в виде оттисков бронзовой спирали (рис. 4:5).

Своеобразную группу составляют сосуды среднего железного века с геометрическим, как бы врезаемым орнаментом, образующим вокруг верхней части сосуда пояс из горизонтальных и зигзагообразных линий (рис. 5:8—10, рис. 6). Некоторые черты этой группы сосудов роднят ее с керамикой из Калининградской области. Описанным сосудам близка по орнаменту миска с Даугмальского городища (рис. 5:4). Миски подобной формы, обычно без орнамента, были распространены в конце среднего железного века и встречаются вплоть до XI века наряду с гончарной керамикой. Эта форма лощеной керамики свойственна главным образом для финских и сопредельных им территорий. К упомянутому времени относится и лощеный сосуд с богатым орнаментом из городища Талсы (рис. 5:1).

Распространение лощеной керамики по всей территории Латвии, а также в этнически разнородных областях вне территории Латвии свидетельствует о том, что этот вид керамики необходимо рассматривать как общее явление, а не как присущее определенной этнической общности. Истоки этой керамики необходимо искать в Средней Европе уже в бронзовом веке, где она возникает путем подражания металлическим формам бронзовых сосудов. Оттуда, постепенно упрощаясь по форме, причем проще становилась и техника изготовления сосудов, эта керамика распространилась в Восточной и Северной Европе. Ее ареал простирается до верхнего течения р. Оки, областей дьяковской культуры и даже до Финляндии. Лощеная керамика в Латвии исчезает в период полного перехода к гончарной керамике.

На территории Латвии лощеная керамика наиболее многочисленна в I тысячелетии н. э., хотя отдельные находки свидетельствуют о наличии ее уже в I тысячелетии до н. э. Как традиция лощеная керамика еще сохраняется в некоторой мере в XI веке, сосуществуя с гончарной керамикой.

Лощеные сосуды в Латвии изготовлены на месте под влиянием отдельных привозных экзепляров. В этой керамике отражаются как проникавшие через Балтийское море влияния лужицкой культуры из нижнего Повисленья, так и, возможно, влияния, проникавшие водным путем по р. Даугаве из области зарубинецкой культуры.

Во второй половине I тысячелетия, судя по лощеной керамике, прослеживаются оживленные сношения с северными соседями — территорией Эстонии, особенно с о-вом Сааремаа.

I. Cimermane

POLIERTE KERAMIK IN LETTLAND

Zusammenfassung

Unter der Keramik, die während der Ausgrabungen von Wohnstätten und Gräberfeldern in Lettland zu Tage gefördert ist, gehört ein kleines Prozent der polierten Keramik an.

Es sind größtenteils kleine polierte Schüssel oder Töpfe, deren oberes Diameter 10—15, selten bis 25 cm beträgt. Es ist Tafelgeschirr ohne Spuren von Anbrennung. Die polierten Gefäße haben dunkel-

graue, sogar schwarze, oder hellrote bis gelbgraue Farbe. Sie sind verschiedener Qualität: neben dunklen, beiderseitig polierten, festen Gefäßen findet man Gefäße niedriger Qualität, nur äußerlich poliert. Bei der Anfertigung dieser Keramikgefäße wird zuerst geformt, dann abgetrocknet, dann mit einem glatten Stein oder Knochen poliert und anschließend angebrannt. Das Anbrennen, nach der auf einigen Gefäßen zu spürenden dunklen Farbe zu urteilen, ist in reduzierendem Feuer erfolgt.

In Lettland ist die polierte Keramik aus mehr als 60 Fundorten bekannt (Abb. 1).

Die früheste polierte Keramik ist in Hügelgräbern mit Bestattungen in tönernen Urnen des 1. Jahrtausends v. u. Z. (einige Scherben aus Dārznieki) und in Steinkisten aus Ende des 1. Jahrtausends v. u. Z. — Anfang des 1. Jahrtausends u. Z. (einige Scherben aus Rijnieki) entdeckt worden. Zahlreicher sind die Funde dieser Keramik in Steinsetzungen des 2.—4. Jh. vertreten, bis jetzt hauptsächlich vom Gräberfelde Salenieki bekannt (Abb. 2, 3; Abb. 4: 2, 6). Diese Keramik hat Parallelen in der Keramik der Steinsetzungen Südostlands.

Weniger qualitative polierte Keramik findet man in Gräberfeldern des 5.—8. Jh. der Latgaler und Selen, wo sie in Resten des Begräbnismahles oder als Opfergabe am Rande des Gräberfeldes gefunden wurde (Lejasbitēni — Abb. 4: 11, 12; Boķi — Abb. 4: 9, 10). In dieser Keramik kann man einige Ähnlichkeit mit der polierten Keramik der Zarubincy-Kultur erblicken.

Die polierten Gefäße der livischen Gräber des 10.—11. Jh. sind als Behälter der Nahrung für den verstorbenen zu betrachten (Abb. 5: 3). Einzelne polierte Gefäße sind auch in Gräbern in Kurzeme zu Tage gefördert (Striķi — Abb. 4: 1, 4; Sabile — Abb. 5: 2; Kapenieki).

Aus den Siedlungen ist die Keramik dieser Gattung am zahlreichsten in der Siedlung Kivti und den Burgbergen Daugmale und Talsi vertreten. In der hier gefundenen Keramik wiederholen sich die von den Gräberfeldern bekannten Formen. Einzelne Gefäße sind ornamentiert (Abb. 4: 5).

Eigenartig ist eine Gruppe von Gefäßen der mittleren Eisenzeit mit geometrischem Ornament aus Horizontal- und Zickzacklinien, das bandartig das

Oberteil der Gefäße umfaßt (Abb. 5: 8—10; Abb. 6). Diesen tonnenartigen Gefäßen sieht hinsichtlich des Ornaments die Schüssel aus Burgberg Daugmale (Abb. 5: 4) ähnlich. Schüssel dieser Form, gewöhnlich ohne Ornament, sind am Ende der mittleren Eisenzeit verbreitet und kommen noch im 11. Jh. neben der Scheibenkeramik vor. Solche Gefäße sind für das finnische Kulturareal und die anliegenden Gegenden charakteristisch.

Dieser Zeit gehört auch das reich ornamentierte polierte Gefäß aus Burgberg Talsi an (Abb. 5: 1).

Das Areal der polierten Keramik in Lettland und anderen ethnisch verschiedenen Gegenden außerhalb Lettlands beweist, daß diese Keramikgattung eine allgemeine und keine ethnische Erscheinung ist. Die Urheimat dieser Keramik ist in Mitteleuropa schon in der Bronzezeit zu suchen, wo diese Keramik als Nachahmung der metallischen bronzenen Gefäße entsteht. Von Mitteleuropa verbreitet sich diese Keramik, sich fortwährend in ihren Formen vereinfachend, nach Ost- und Nordeuropa. Ihr Areal erstreckt sich bis zum Oberlauf des Flusses Oka, den Gebieten der Djakowokultur und sogar bis nach Finnland. Die polierte Keramik in Lettland verschwindet in der Zeit des Überganges zur Scheibenkeramik.

In Lettland ist die polierte Keramik am zahlreichsten im 1. Jahrtausend u. Z. anzutreffen, obwohl einige Funde vom Vorhandensein dieser Keramik schon im 1. Jahrtausend v. u. Z. zeugen. Als alte Tradition besteht sie noch einigermaßen noch im 11. Jh. neben der auf der Töpferscheibe angefertigten Keramik.

Die polierte Keramik in Lettland ist ein einheitliches Erzeugnis, das nach Vorbild einiger importierten Gefäße angefertigt ist. In dieser Keramik widerspiegeln sich die Einflüsse der Lausitzer Kultur aus dem Unterlauf der Weichsel, die sich hier auf dem Umweg über die Ostsee geltend machen sowie die Einflüsse, die über den Daugava-Wasserweg der Zarubincy-Kultur entstammen.

In der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends ist, nach den Funden der polierten Keramik zu urteilen, ein reger Verkehr mit den nordischen Nachbarn — mit dem Territorium Estlands und besonders mit der Insel Saaremaa — zu spüren.

P. Stepiņš

SENKAPI ILES MEŽĀ

1938. g. kādas arheoloģiskās ekspedīcijas laikā ar Iles mežniecības darbinieku palīdzību izdevās atklāt jaunu, vēl neregistrētu un pie tam samērā labi saglabājušos agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņu grupu Dobeles rajona (toreiz — Jelgavas apriņķa) Iles mežniecības Ciemata mežsarga apgaitas 19. kvartālā (1. att.).

1940. g. jūlijā šeit tika izdarīti apzināšanas izrakumi, no 26 kapu uzkalniņiem izpētot piecus.

Senkapi atradās dziļi mežā, ap 4 km uz ziemeļrietumiem no Iles sanatorijas un ap 0,5 km tādā pašā virzienā no Vipēdes ezera, lēzenas smilšu kaupres dienvidu nogāzē. Kalna kaupres pretējā piekājē ir kāds pavisam mazs ezeriņš bez nosaukuma.

Maz ticams, ka senvieta kādreiz būtu arta: ja tas būtu darīts, nebūtu vairs pavisam mazo kapu uzkal-

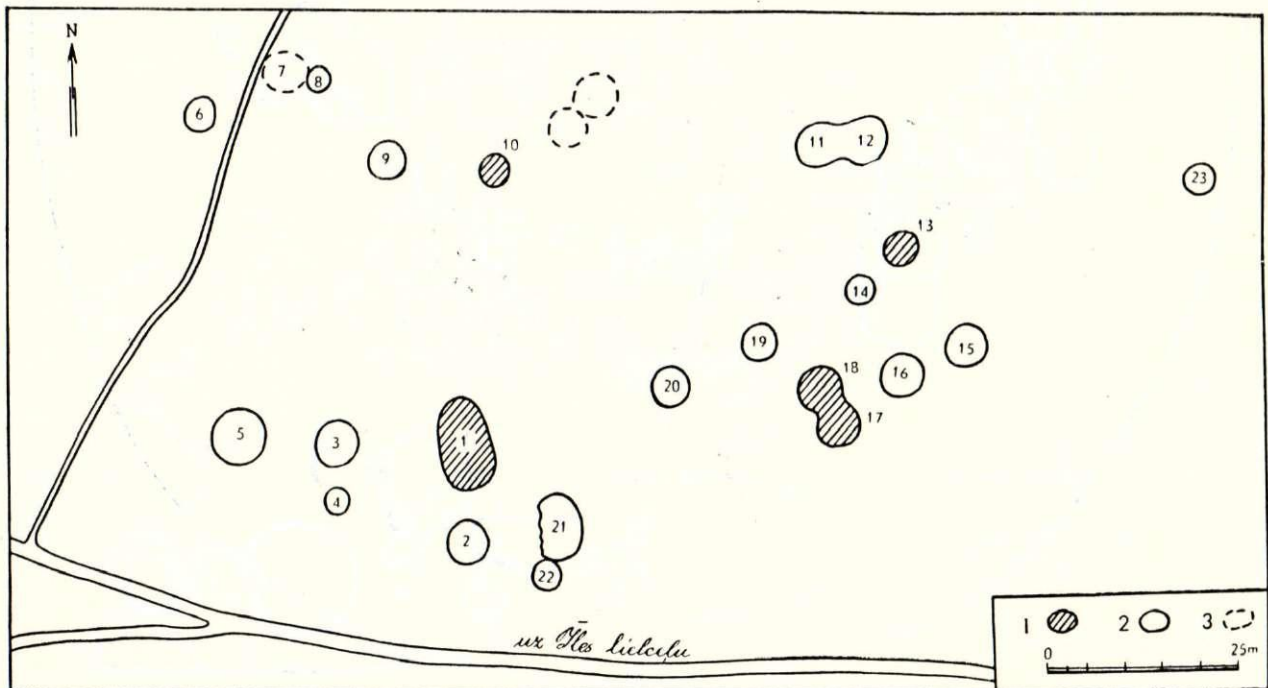
niņu, kādi šeit saglabājušies un kādu nav nekur citos tā laika kapulaukos.

Tomēr apkārtnes iedzīvotājiem senkapi bijuši zināmi. Viņu uzmanību saistījuši gan paši uzkalniņi, gan arī akmeņi ap tiem. Kā liecina bedrites gar dažu uzkalniņu malām, daļa akmeņu izrakli un aizvesti. Zināmus bojājumus senkapos nodarījuši ziņkārīgie meklētāji, kuri lielākās daļas uzkalniņu centrā izrakuši bedres; dažas bedres izrādījās senas, citas — pavisam sveigas. Tomēr šo bedrišu dēļ senkapi nav uzskatāmi par iznīcinātiem.

Grupā ir pavisam 26 uzkalniņi, kas izvietoti ne visai krasi nodalītos trijos pudurišos.

Uzkalniņi ir dažāda lieluma, to diametrs ir no 3 līdz 7 m, bet augstums — no 20 līdz 95 cm.

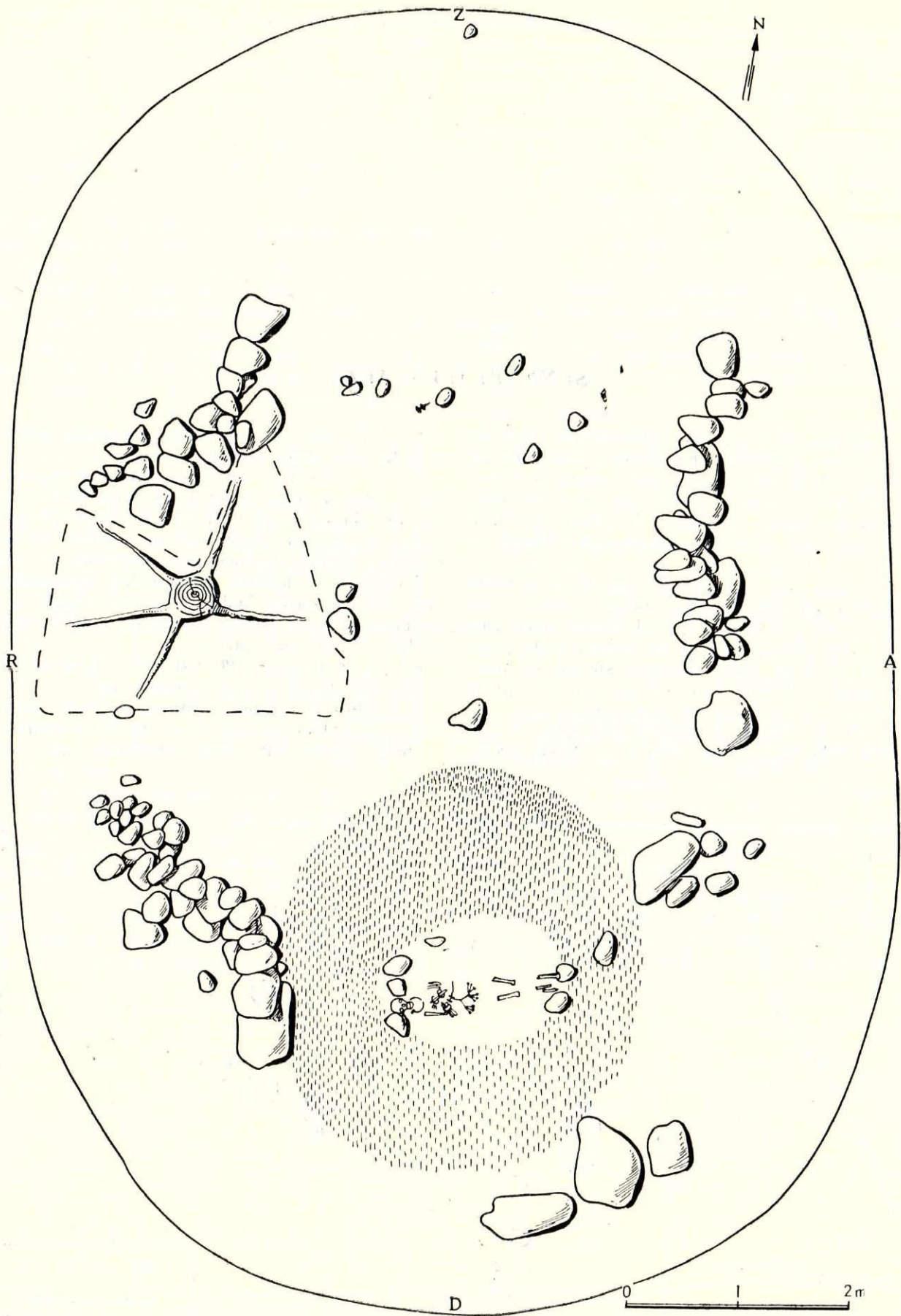
Divi uzkalniņi ir ovāli (viens no tiem izpētīts),

1. att. Agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņi Dobeles rajona Iles mežā.

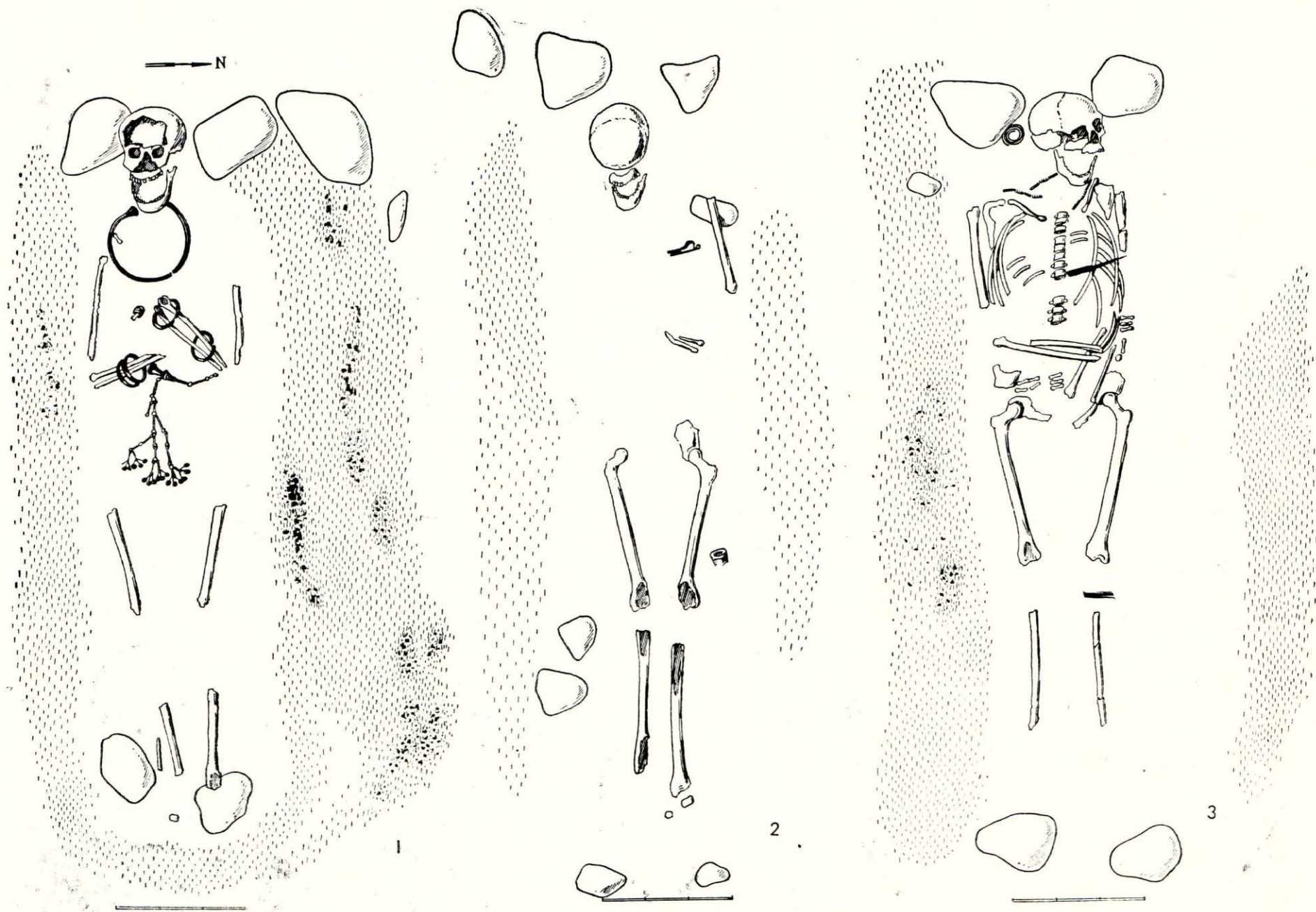
1 — pētītie, 2 — nepētītie, 3 — varbūtējie.

2. att. 1. uzkalniņa plāns.

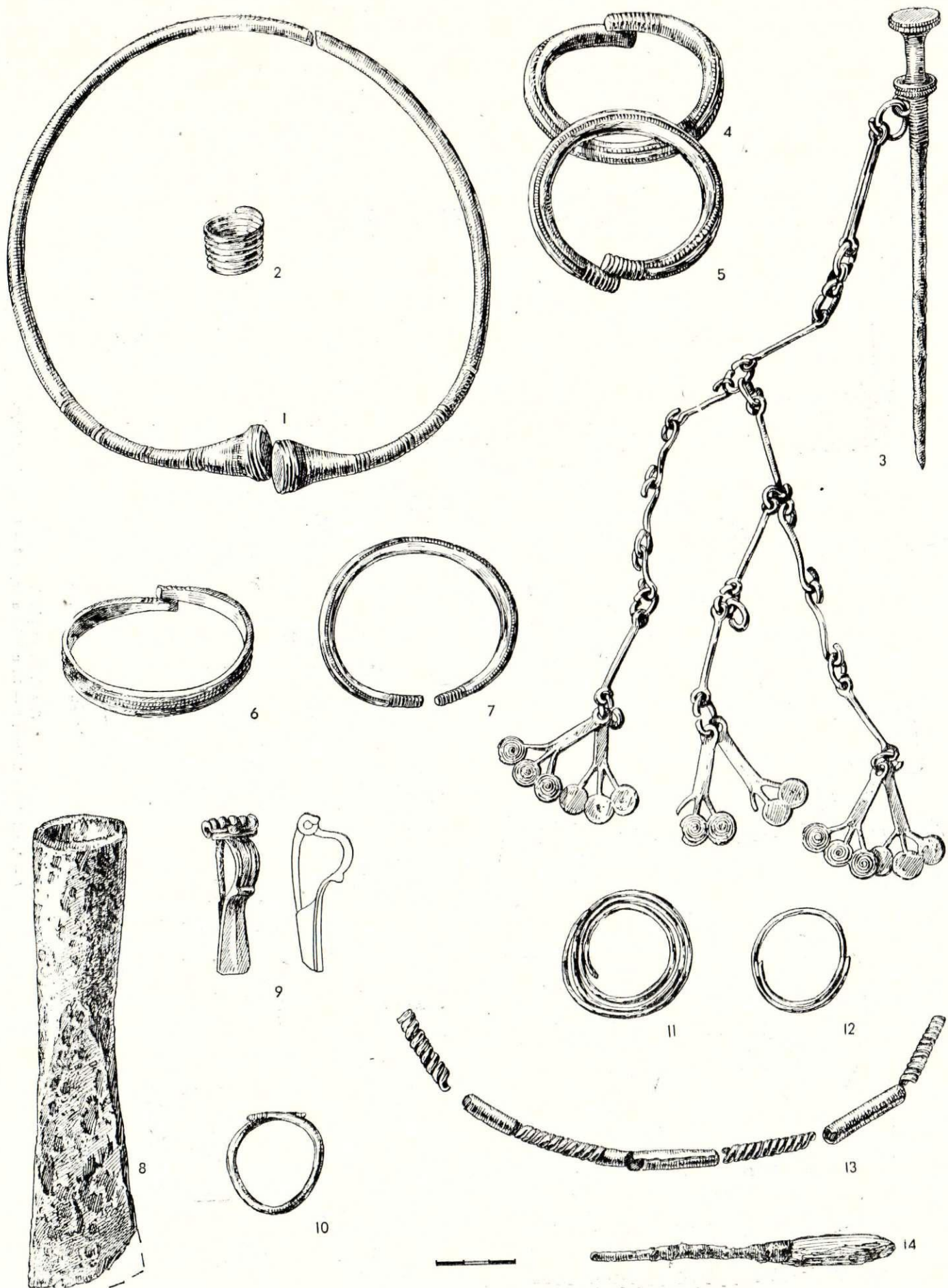

3. att. Kapu plāni.

1 — 1. uzkalniņa 1. kaps; 2 — 17. uzkalniņa kaps; 3 — 18. uzkalniņa kaps.

4. att. Izrakumos atrastās senlietas.

1. uzkalniņa 1. kapā: 1 — bronzas kaklariņķis ar tauru galiem, pārlūzis, A 10410 : 1; 2 — bronzas gredzens, sešas vijas no griezuma pusapaļas stieples, A 10410 : 6; 3 — bronzas rotadāta ar ripas galvu un dzelzs kāju, trīsdalīgu bronzas važiņrotu, A 10410 : 7; 4, 5, 7 — griezumā apaļas bronzas aproces, A 10410 : 3-5; 6 — bronzas lentveida aproce ar sašaurinātiem šķērsvitrotiem galiem, A 10410 : 2; 17. uzkalniņa kapā: 8 — dzelzs uz-

mavas cirvis, A 10410 : 12; 9 — bronzas saulišu sakta, A 10410 : 11; 10 — griezumā apaļa bronzas aproce, fragmentāra, piederība kapam nav droša, A 10410 : 13; 18. uzkalniņa kapā: 11 — plakana apaļas bronzas stieples trīsviju spirāle, A 10410 : 14; 12 — gredzenā saliekta apaļa bronzas stieple, A 10410 : 15; 13 — bronzas skārda caurulišu un spirālišu kakla rotas fragmenti, A 10410 : 16; 14 — dzelzs ilens koka spalā, A 10410 : 17.

divi uzkalniņu pāri ir kopā saplūduši (viens pāris izpētīts), divi citi atrodas cieši līdzās viens otram, bet nav saplūduši kopā.

Aplūkojot jaunatklāto kapu uzkalniņu grupu, pārsteidza divu uzkalniņu ovāla forma, kā arī liela atšķirība to dimensijās, kāda nebija novērota nevienā citā kapulaukā.

Kā pirmo sāka rakt ovālo uzkalniņu (1.), tā garums bija 11,5 m, platums — 8, augstums — 1,07 m.

Uzkalniņa centrā bija par 1 m dziļāka postījuma bedre, tomēr tā nebija skārusi uzkalniņu nozīmīgā vietā, jo centrā, izrādījās, apbedījumu nemaz nebija.

Pēc sūnām apaugušas plānās 5 cm zemes virskārtas norakšanas atklājās gaišpeleka smilts.

Pēc 15 cm biezas kārtas norakšanas uzbērumā dažādā dziļumā parādījās savrupi akmeņi, kuru nozīme nav droši izskaidrojama — varbūt tās ir paliekas no akmeņu seguma.

Lai labāk varētu izsekot uzkalniņa stratigrāfijai, vispirms noraka uzkalniņa dienvidu pusi.

0,5 m dziļumā parādījās neliels pelnu plankums, kas dziļāk kļuva plašāks, līdz aizņēma visu dienvidu pusi, bet koncentrētāks bija ap pašu kapa vietu.

Se atraktais kaps (3. att.) bija orientēts RDR—AZA virzienā. Mirušā (sieviete) bija guldīta uz muguras uz pamatzemes — smilts starpkārtiņas ar prāvu māla saturu, skats uz augšu, rokas sakrustotas uz krūtīm. Pie galvas un kājām — pa akmeņu pārim, pie kam kreisā kāja un arī galva labajā pusē atbalstījās uz akmens. Varbūt ar kapu kāds sakars ir arī trim citiem akmeņiem tā tuvumā un vienādā dziļumā ar to.

Kaps bagāts piedevām (4. att.). Bronzas kakla gredzens ar masīviem taurveida galiem atradās ar galiem uz mugurpusi, pārlūzis. Uz labās rokas apakšdelma vidū divas bronzas aproces: viena šaura, bieza, lentveida ar trim gareniskām svītrām, noapaļotiem, šķerssvītrotiem galiem, otra — griezumā apaļa. Uz kreisās rokas — divas apaļa griezuma aproces, viena no tām pie delnas locītavas, otra — pie elkoņa. Uz kāda kreisās rokas pirksta — sešu viju spirāl-gredzens, darināts no pusapaļas stieples (diametrs — 22 mm). Vidukļa rajonā ap jostas vietu šķērsām ieslīpi — bronzas rotadeta ar dubultripu galvu un liektu, pārrūsējušu dzelzs kāju. Osiņā pie adatas galvas riņķišu un stieniņu važiņa, kas ap vidu sadalās trijos nozarojumos, kam galos piekariņi — plakani trijzuburiši ar ripiņām galos.

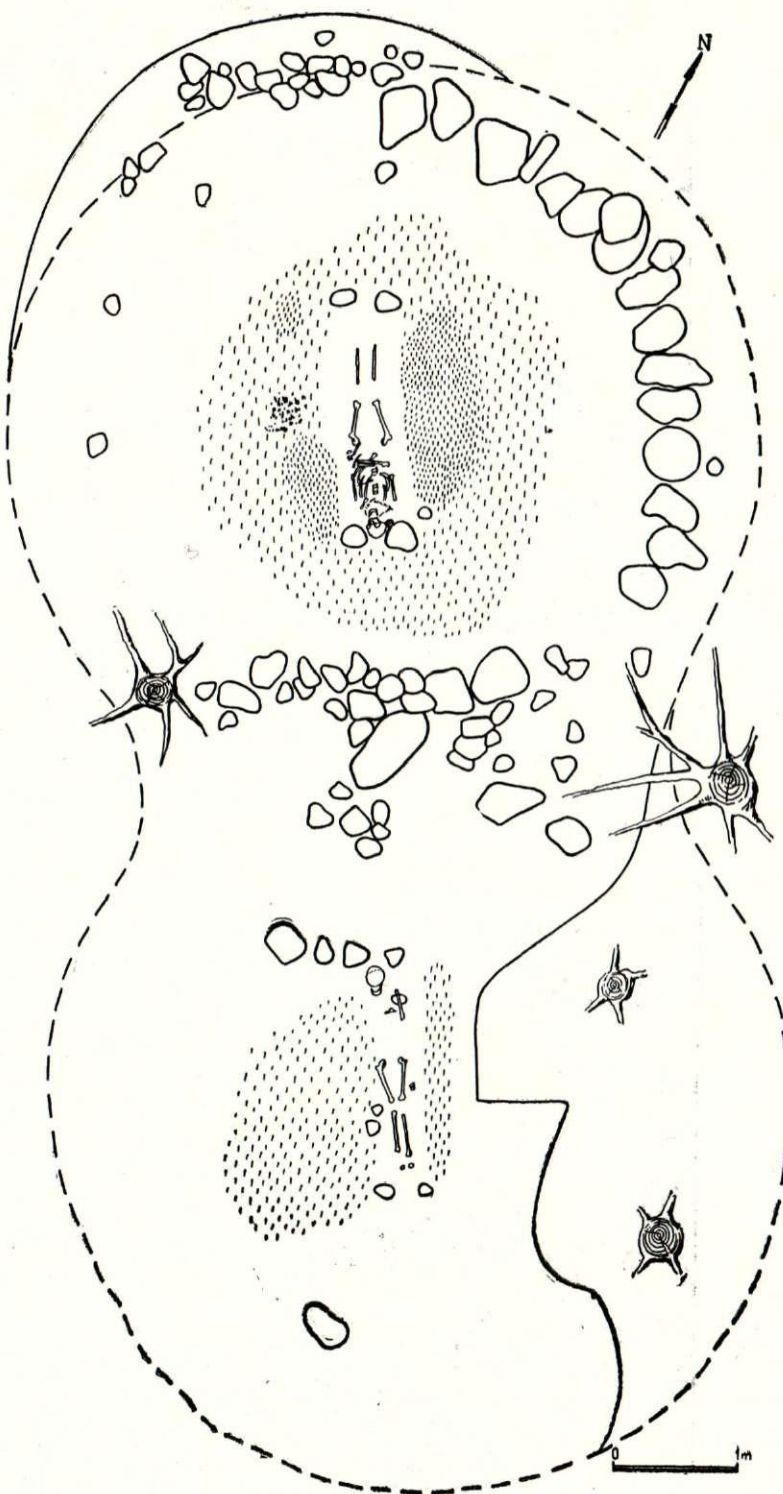
Uzkalniņa ziemeļu pusē atrada tikai dubultripu rotadatas galvu un dažus akmeņus, kas varētu būt bijuši kapam piederīgi. Nekādu skeleta palieku nebija. Nebija arī skaidru postījuma pēdu — jādoma, kaps izjaukts jau senatnē. Seit nebija arī ugunsкура palieku.

Uzkalniņa akmeņu iežogs, kaut arī neregulārs un nepilnīgs, sastāvēja no divām, vietumis pat trim akmeņu kārtām. Iežoga forma ovāla (2. att.).

10. uzkalniņš bija viens no mazākajiem (diametrs — 4,5 m, augstums — 0,53 m). Arēji likās, ka tas ir ļoti labi saglabājies.

Uzkalniņa virsotnē bija diezgan blīvs akmeņu krāvums, un varēja domāt, ka zem tā būs kāds pilnīgi neskarts apbedījums. Zeme bija gaiša smilts ar māla saturu — ļoti cieta, rokama ar lielu piepūli. Dziļāk

parādījās dažas vertikālas dzīvnieku alas. Kad pauguru noraka līdz pirmatnējai zemes virskārtai, kur parādījās grants plankumi, atrada agrā dzelzs laikmeta kapiem parastos kapa sānu akmeņus. Starp trim akmeņiem DA atradās liels galvaskausa fragments. Kājgali ZR — divi akmeņi un to tuvumā bronzas skārda riņķa saktiņa ar ierakstu — *Verbum domini manet.*¹

5. att. 17. un 18. uzkalniņa plāns.

6. att. 17. un 18. uzkalniņš pēc zemes virskārtas norakšanas no dienvidrietumiem.

13. uzkalniņš norakts nolūkā izzināt šī kapulauka vismazāko uzkalniņu uzbūvi un raksturu.

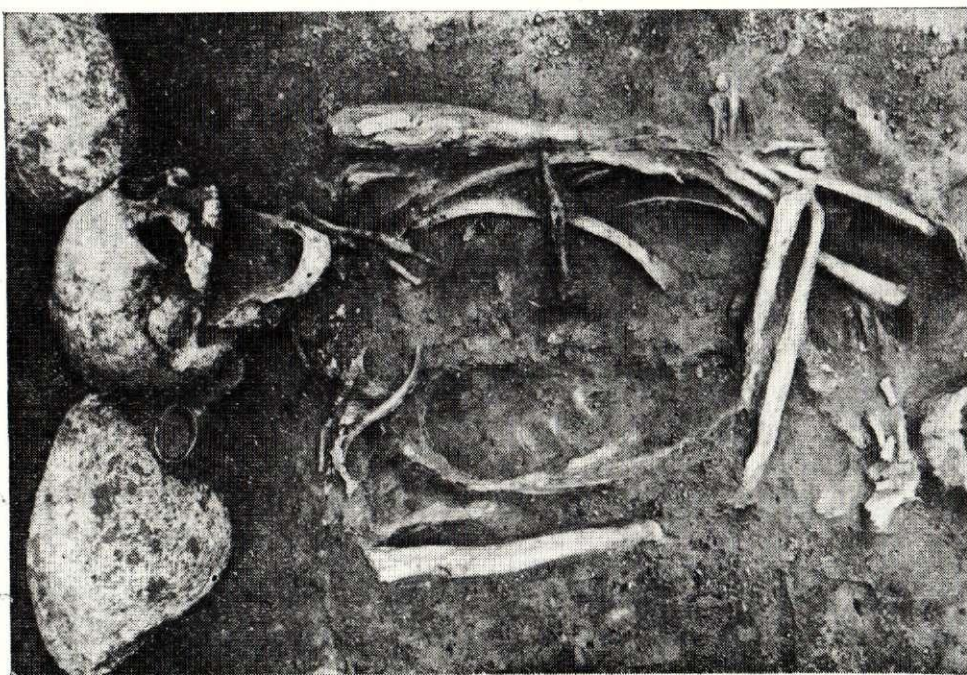
Uzkalniņš bija tik zems, ka grūti bija noteikt tā diametru (diametrs — 4,75 m, augstums — 0,22 m).

Ziemeļu malā atrada divus lielākus akmeņus — riņķa paliekas, bet vairāk akmeņu nebija. Paugura centrā uz pamatzemes — smilts, kas no uzbēruma nav atšķirama, atrada DA—ZR virzienā orientēta skeleta paliekas. Pie galvas un kājām pa parastajam akmeņu pārim. Vienīgā kapa piedeva bija mirušajam uz krūtīm novietotais īlens. Apkārt bija vairāki tikko saskatāmi pelnu plankumi (9. un 10. attēli).

17. un 18. uzkalniņš bija saplūduši, pirmajam no tiem diametrs — 6,25 m, augstums — 0,72 m, otrajam — attiecīgi 6,25 m un 0,67 m. Abu uzkalniņu

virskārtā konstatēti daži savrupi akmeņi, iespējams, kādreizējā seguma paliekas (6. att.).

17. uzkalniņš uzbērts no gaišdzeltenas vieglas smilts. Tā centrā atradās vīrieša kaps, orientēts ZR—DA virzienā pelnu plankumā. Galvgali un kājgali — pa diviem akmeņiem, bet ar kapu varbūt saistīti tā tuvumā vienādā dziļumā novietoti vēl 5 citi akmeņi. Zem mirušā kreisās rokas augšdelma — garš akmens. Skelets vāji saglabājies. Mirušais guldīts uz muguras, skats vērst uz kājgali. Tas, ka skeletam trūkst labās rokas kaulu, vedina domāt, ka kaps ir postīts, kaut gan postījumu bedre nebija manāma, un ka līdz ar to varēja iet zudumā kāda kapa piedeva, piemēram, šķēpa uzgalis, kas parasti mēdz atrasties mirušajam labajā pusē. Varbūt šim kapam

7. att. Kaps 18. uzkalniņā.

8. att. 18. uzkalniņš pēc norakšanas no ziemeļrietumiem.

pieder griezumā apaļā aprobe, ko atrada šī paša paugura dienvidu malā zemes virskārtā. Uz krūtīm kreisajā pusē — saulišu saktiņa, bet pie kājas kreisajā pusē — vertikāli dziļi zemē iecirsts uznavas cirvis.

18. uzkalniņa centrā DA—ZR virzienā uz pamatzemes spēcīga, ap 30 cm bieza degumu plankuma vidū atklāja sievietes kapu. Pie galvas un kājām — pa izmeklētu, ieapaļu akmeņu pārim, bez tam vēl viens mazs akmentiņš pie labā pleca. Skelets uzglabājies samērā labi. Mirušajai mutē nebija neviena zoba, pie kam varēja vērot, ka apakšžoklī zobu vietas ir pilnīgi aizaugušas. Mirušā guldīta uz muguras, galva mazliet pagriezta uz kreiso pusi. Rokas sakrustotas uz iegurņa kreisajā pusē.

Ar piedevām kaps nabadzīgs. Bronzas plakanspirāle labajā pusē no galvaskausa noslidējusi sānis. Kreisajā pusē pie deniņiem bija nevis spirāle, bet vienkāršs no apaļas bronzas stieples pavirši saliekts riņķis. Ap kaklu bija bronzas skārda caurulišu un spirālišu rota. Uz krūtīm kreisajā pusē — ilens koka spalā (3. un 4. att.).

Akmeņu riņķis saglabājies tikai daļēji, rietumu daļā tas izpostīts. Ziemeļrietumu malā daļa iežoga krauta no maziem akmeņiem divās kārtās, bet ziemeļaustrumu daļā — iežogu veido vienkāršā lokā krauti lieli laukakmeņi, tomēr arī šeit vienu akmeni atrada novietotu uz kāda pamatkārtas akmens. Austrumu pusē uzmanību saistīja akmens, kam bija drusku sapspiestas lodes veids. Robežā starp abiem pauguriņiem bija sakrauti gan lielāki, gan mazāki akmeņi divās kārtās, tie krauti ne sevišķi rūpīgi — iespējams, kādreiz tie mazliet sajaukti (5. att.).

Izrakumos izpētīta piektā daļa uzkalniņa, tomēr, tā kā rakšanai ir izraudzīti no dažādajiem šē sastopamajiem paveidiem paši raksturīgākie uzkalniņi, izrakumu materiāli var noderēt par pamatu kapulauka datēšanai un kapu veida raksturošanai.

Senlietas visumā ir Rietumzemgalei parastās un attiecas apmēram uz laika posmu ap 2. gs.

Īpaši būtu minamas bronzas plakanspirāles, kuras šeit pirmo reizi Latvijas teritorijā atrastas skeletkapā; līdz ar to ir kļuvis zināms to valkāšanas veids. Līdzīgu spirāļu pāris jau 1934. g. bija atrasts E. Snores izrakumos akmeņu krāvuma kapos Laidzes Lazdiņos (Talsu rajons); H. Moora tās attiecina uz 2. gs.² Šādas spirāles izplatītas Lietuvā 2. gs. kapos,³ vecākās attiecināmas uz 500. g. pirms m. ē., tās atrastas Kretingas raj. Kurmaiču kapu A uzkalniņa 7. skeletkapā.⁴

Atzīmējama arī vēl 1. uzkalniņā piedevām bagātajā 1. kapā atrastā īpatnējā važiņrota pie rotadatas ar ripas galvu. Šī važiņrota ir laikmetam raksturīgu važiņrotu jauns variants.

Īles kapulauka visspilgtākā īpatnība ir kapu uzkalniņi ar individuāliem apbedījumiem.

1. kapu uzkalniņš neparasto ovālo formu ieguvis tāpēc, ka tanī ir divi apbedījumi: viens vienā, otrs — otrā uzkalniņa galā.

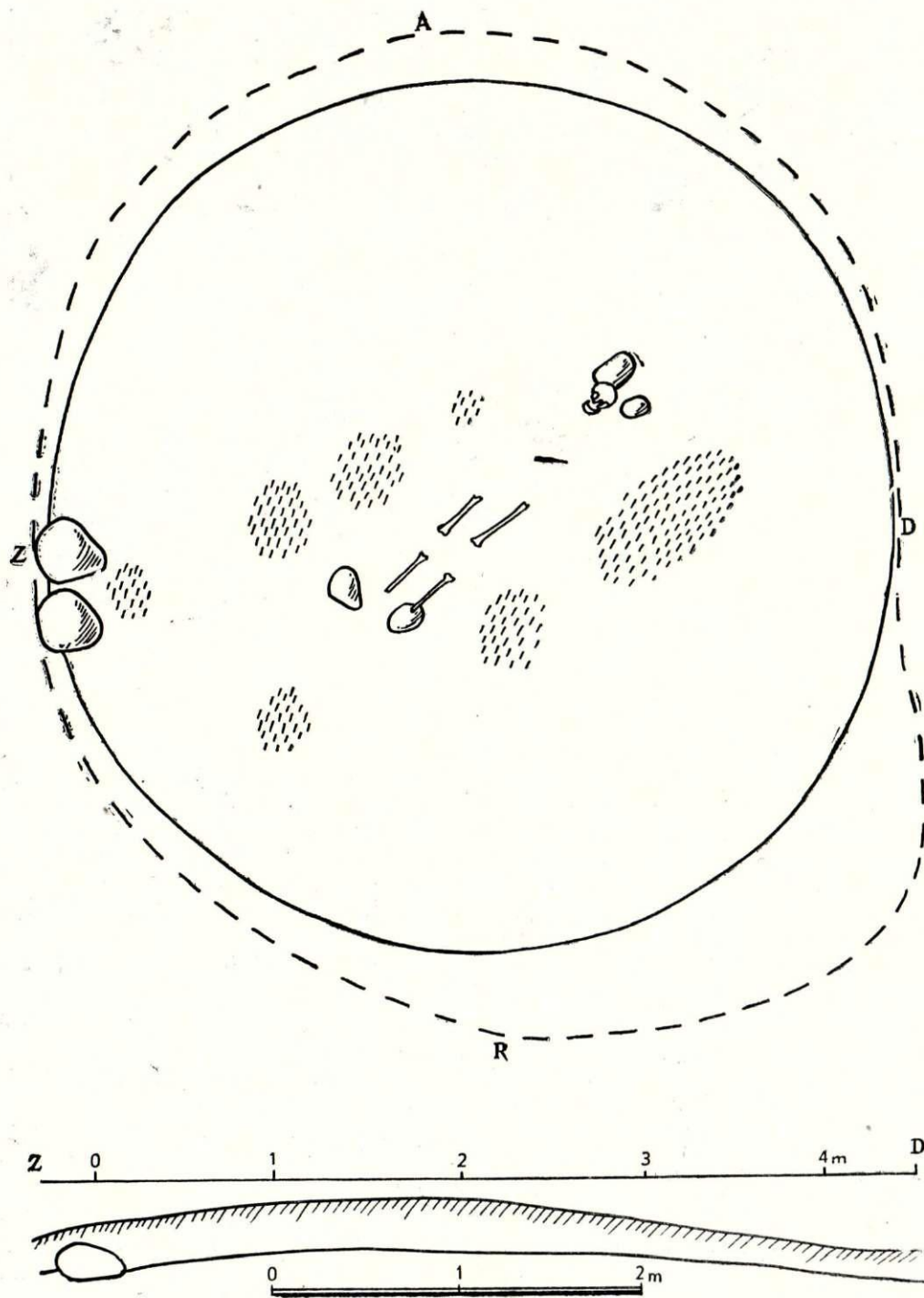
17. un 18. uzkalniņš, kas daļēji saplūduši, sedza pa vienam apbedījumam. Abus mirušos, domājams, saistījusi radniecība — varbūt te apbedīti vīrs un sieva.

Šis kapulauks nav vienīgais agrā dzelzs laikmeta zemgaļu kapulauks ar individuāliem apbedījumiem uzkalniņos. Tipoloģiski un hronoloģiski līdzīgs bija diemžēl ļoti izpostītais kapulauks Zantē (Tukuma rajons), kur izrakumus 1892. g. izdarīja R. Hausmanis.⁵

Pie katra kapa konstatēti attiecīgajam laika posmam ļoti raksturīgie četri kapa stūrakmeņi. Tādi ir sastopami visos šī laika posma kapos gan Latvijas, gan Lietuvas PSR teritorijā kā uzkalniņos, tā arī Lietuvā sastopamajos bedru kapos.

Ļoti zīmīga, savdabīga un svarīga parādība ir lielā atšķirība uzkalniņu dimensijās un atbilstoši arī kapu piedevās. No diviem izpētītajiem mazajiem uzkalni-

ņiem vienā kapu piedevu nemaz nebija, bet otrā bija tikai dzelzs ilens; abi tie bija pieaugušu indivīdu kapi, un kapu veids bija tāds pats kā lielākajos pauguros. Šīs atšķirības vedina domāt, ka mazajos uzkalniņos apbedīti kādas trūcīgākas sociālas grupas pārstāvji, resp., tās liecina par Rietumzemgales iedzīvotāju zināmu mantisku diferenciaciju jau mūsu ēras sākumā.

Kapulauks pieder kādai zemgaļu 2. gs. kopienai — ģintij, kura šinī apvidū dzīvojusi neilgu laiku — ne ilgāk par gadsimtu. To liecina tiklab atrasto senlietu piederība neilgam laika posmam, kā arī apbedījumu nelielais skaits kapulaukā. Kopienā varēja būt

trīs saimes, kas savus piederīgos apbedīja savrup nelielā attālumā no pārējām.

Izrakumos bija iespējams novērot un precizēt jau agrāk novērotās attiecīgā laika posma apbedīšanas tradīcijas. Visos izpētītajos uzkalniņos konstatēti lielāki vai mazāki degumu plankumi. Mirušie guldīti ugunsgrūdu vietu centrā. Šie ugunsgrūdi nav saistāmi ar bērnu mielastiem — trauku lausku tajos nav, un tie nav arī kurināti mirušajam līdzās. Ugunsgrūds, pie tam parasti plašs, kurināts vietā, kas bija izraudzīta kapa ierīkošanai. Arī mirušā apbēšanai, vismaz daļēji, ir ņemta zeme, kas saturēja degumus.⁶

10. att. Kaps 13. uzkalniņā no dienvidrietumiem.

PARINDES

¹ Kā kapu uzkalniņā varēja nokļūt šī viduslaiku perioda saktiņa, kuru no apbedījuma šķir ap 1000 gadu? — Iespējams, ka tik ilgu laiku par senvietu tautā saglabājās atmiņas kā par kapu vietu un saktiņa tur nolikta kā ziedojums.

² H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Tartu, 1938, 473. lpp.; 70. att.: 2; Э. Шноре. Каменный могильник в Лаздыни. — *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn, 1970.

³ Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1958, 134. att. Sargenu (pie Kauņas) 14. kaps.

⁴ LAB, 130.—132. lpp.; 77. un 79. att.

⁵ R. Hausmann. Hügelgräber zu Santen. — *Sb. Kurl.* 1892. Mitau, 1893, 67.—84. lpp. un tabula pielikumā.

⁶ Šī bērū tradīcija ir sena un plaši pazīstama. Izrakumos Bārtas Pukuļos (Liepājas rajons) 1964. g. kapu uzkalniņā, kas attiecināms uz l. g. t. p. m. ē., zem akmeņu klāsta, kas krauts uz pamatzemes tūlīt pēc tās «šķīstišanas ar uguni», atrada ne vien pelnus, bet pat labi saglabājušos pārogļojušos priežu ža-gariņus.

П. Степіньш

КУРГАНЫЙ МОГИЛЬНИК БЛИЗ ИЛЕ

Резюме

Приблизительно в 6 км к северу от известного курганного могильника раннежелезного века, исследованного Х. Моора и Р. Шноре в 1930 и 1934 годах, автором этой статьи был обнаружен и в 1940 году частично исследован другой курганый могильник того же периода. Так как курганы, находившиеся в лесу, по-видимому, не распахивались, они сохранились довольно хорошо. Всего здесь имеется 26 курганов, располагающихся тремя группами (рис. 1). Форма и размеры курганов различные. Два кургана имеют овальную форму; длина некоторых достигает 7 м, высота — 0,95 м, другие, длина которых — 3—5 м, а высота — только 20 см, едва выделяются.

Целью раскопок являлось выявление этих различий и установление характера открытого могильника. Овальный курган, окруженный частично разрушенной оградой, содержал два труположения (рис. 2, 3). Двойной курган (17 и 18) содержал

два труположения — одно мужское и одно женское. Каждый курган имел каменную, частично разрушенную ограду (рис. 5, 6, 7, 8).

Несколько курганов отличалось своими небольшими размерами. Два из них подверглись исследованию. Оба кургана имели остатки каменной ограды и по одному труположению. Здесь, как и в остальных случаях, место могилы было обозначено четырьмя камнями. В одном погребении (10) погребальный инвентарь отсутствовал, в другом (13) на груди умершего лежало железное шило (рис. 9, 10).

Исследованные курганы, содержащие индивидуальные труположения, отличаются от других курганых могильников (курган в Гайлиши около Иле, содержащий 28 погребений).

Находки из исследованных нами курганов датируются II веком и хорошо известны в западной части Земгале (рис. 4).

Заслуживают быть отмеченными височные спирали, часто находимые в Литве, но известные и из каменного могильника в Лаздыни (Талсинский район).

В кургане 1 найдена булавка с шайбовидной головкой и трехчастной цепочкой, представляющая новый вариант этого украшения, распространенного в раннем железном веке.

Место погребения было освящено и очищено огнем, о чем свидетельствуют остатки золы и кусочки угля.

Большая разница в размерах курганов и соответствующие различия в погребальном инвентаре указывают на дифференциацию общества уже в начале нашей эры.

P. Stepiņš

HÜGELGRÄBER ZU ILE

Zusammenfassung

Etwa 6 km nordwärts von den bekannten, von H. Moora und R. Snore 1930 und 1934 untersuchten Hügelgräbern der älteren Eisenzeit, ist ein neues Hügelgräberfeld derselben Periode bekannt und 1940 teilweise untersucht worden.

Da das bewaldete Gelände wahrscheinlich nie als Acker benutzt worden ist, sind die Grabhügel verhältnismäßig gut erhalten.

Es gibt hier 26 Grabhügel, die auf drei schwach voneinander abgesonderten Gruppen verteilt sind (Abb. 1).

Ihrer Form und ihren Ausmaßen nach waren die Grabhügel sehr verschieden. Zwei Hügel hatten einen ovalen Grundriß; viele waren 7 m im Durchmesser und bis 0,95 m hoch, einige dagegen waren kaum bemerkbar — etwa 3—5 m im Durchmesser und nur 20 cm hoch.

Das Ziel der Probegrabung war, diese Verschiedenheiten zu erklären und den Charakter des neuentdeckten Gräberfeldes zu bestimmen.

Es erwies sich, daß der Hügel mit ovalem Grundriß (Hügel 1) zwei Leichenbestattungen barg und einen halbzerstörten Steinkreis ovaler Form hatte (Abb. 2, 3).

Der Doppelhügel 17 und 18 (solche gab es zwei) enthielt zwei Leichenbestattungen — eine männliche und eine weibliche. Jeder Hügel hatte einen Steinkreis (halbzerstört) (Abb. 5—8).

Es gab hier mehrere auffallend kleine Hügel, zwei von diesen sind untersucht worden. Beide Hügel hatten den Rest von einem zerstörten Steinkreis und eine Leichenbestattung mit den üblichen 4 «Grenzsteinen» daneben. Das eine Grab (Nr. 10) enthielt keine Bei-

gaben, das andere (Nr. 13) — nur eine eiserne Ahle (Abb. 9, 10).

Alle Grabhügel enthalten hier also individuelle Leichenbestattungen, und dadurch unterscheidet sich dieses Gräberfeld eigenartig von den Hügelgräberfeldern der älteren Eisenzeit, indem es einen Gegensatz zum 2. Grabhügel von İles Gailīši bildet, der als der größte von den uns bisher bekannten Grabhügeln dieser Periode bezeichnet werden kann und 28 Bestattungen enthält.

Die Funde gehören einem kurzen Zeitraum, dem zweiten Jahrhundert u. Z., an (Abb. 4).

Im ganzen sind die hier gefundenen Gegenstände in Westzemgale wohlbekannt.

Besonders zu erwähnen wären nur die Schläfenspiralen, die in Litauen mehrfach vorkommen, aber auch in der Steinsetzung von Laidzes Lazdiņi (Rayon Talsi) gefunden worden sind.

Die im Grabhügel 1 gefundene Scheibenkopfnadel mit dreiteiligem Kettenschmuck ist eine neue Variante des in der älteren Eisenzeit sehr beliebten Kettenschmuckes.

Der für die Bestattung eines jeden Toten bestimmte Platz ist durch Feuer geweiht und gereinigt worden, wovon Überreste von Asche und kleine Stücke von Kohle zeugen.

Jede Grabstätte hatte die üblichen vier «Grenzsteine».

Der große Unterschied in den Dimensionen der Hügel und dementsprechend der Mangel oder die Armut an Beigaben in den kleinen Hügeln sind wohl ein Hinweis auf eine Eigentumsdifferenzierung der Gesellschaft bereits am Anfang unserer Zeitrechnung.

E. Briokalne

TĒRVETES SAKTAS

Tērvetes senvietu kompleksā, it sevišķi Tērvetes pilskalnā,¹ laikā no 1951. līdz 1960. g. izrakumos atrasts liels skaits dažādu senlietu.² To vidū kā amatniecības darinājumi ievērojama vietu ieņem rotas. Šai rakstā analizētas Tērvetes saktas, tās salīdzinot ar citur atrastām saktām.

Lai gan Tērvetē 1951.—1960. g. izrakumos atrasts samērā daudz saktu — 246 eksemplāri,³ tomēr tās nepārstāv visas senajā Zemgalē sastopamās saktu formas. Tērvetē atrastas arī pusgatavas saktas. Šie pusfabrikāti ļauj tuvāk noskaidrot saktu darināšanas tehnoloģiju.

Tērvetes saktas, kaut arī tikai daļēji, papildina un paplašina priekšstatu par dažu saktu izplatību; sevišķi tas sakāms par plāksnes saktām, t. i., ripas, četrstūra, krusta un riņķa saktām.

Lielākā daļa saktu — 199 no minētajām 246 saktām — nāk no Tērvetes pilskalna. Priekšpili atrastas četras, senpilsētā — deviņas, kapulaukā — 34 saktas. Lielākais vairums saktu darinātas no bronzas, bet dažas arī no dzelzs, sudraba un cita baltmetāla. Greznākās stopa saktas zemgaļi rotājuši ar zelta plāksnītēm.

Pēc formas Tērvetes saktas var iedalīt trīs lielākās grupās: stopa saktās, pakavsaktās un plāksnes saktās.

STOPA SAKTAS

Tērvetes pilskalnā atrastas triju tipu stopa saktas, kas saglabājušās gan tikai fragmentārā veidā (skat. 1. att.: 1, 3, 5). No gredzenotās stopa saktas atrasta zelta plāksnīte (1. att.: 1), kas bijusi iestiprināta starp saktas gredzeniem, no šķērsrievotās stopa saktas — tikai stiegra (1. att.: 3), no šķēršotās stopa saktas atrada šķērses daļu (1. att.: 5).

Gredzenotā stopa sakta

Šī tipa saktas fragments Tērvetes pilskalnā — zelta plāksnīte (1. att.: 1) — atrasta ceturta slāņa nogāzes tumšā mītņu zemē 2,3 m dziļumā. Tā ir ļoti

plāna, rotāta ar iespiestu, tīklotu ornamentu, tās izmēri 1,24×1,24 cm, svars 0,29 g. Plāksnītes ornaments, izmēri un lielums rāda, ka tā varēja rotāt stopa saktu, kas līdzīga gredzenotai sudraba stopa saktai ar zelta plāksnītēm no Katlakalna Pļavniekkalna (1. att.: 2). Šīs grupas gredzenotās stopa saktas datētas ar laiku no m. ē. 450. g. līdz apmēram 550. g. Tērvetes pilskalna zelta plāksnīte apstiprina H. Mooras⁴ norādījumu, ka šo saktu, sevišķi grezno sudraba eksemplāru, īstenais centrs ir zemgaļu kultūras loks — Lielupes līdzenums un apgabals uz rietumiem no tā.

Lietuvas PSR teritorijā⁵ atrastās gredzenotās stopa saktas ir līdzīgas Kaļiņingradas apgabalā⁶ atrastajām saktām. Pirmparaugs zemgaliskajai gredzenotajai stopa saktai acīmredzot ņemts no Kaļiņingradas apgabala vai Lietuvas rietumdaļas saktām.⁷

Trīs zemgaliskās gredzenotās stopa saktas, kas, tāpat kā Pļavniekkalna kapulauka sakta, darinātas no sudraba un rotātas ar četrām zelta plāksnītēm, līdz ar citām zemgaļiem raksturīgām rotām atrastas dārglietu depoziņā Kardlā Tartu tuvumā.⁸ Arī Somijā⁹ konstatētas dažas līdzīgas stopa saktas.

Arheoloģiskais materiāls liecina, ka zemgaļu dārglietas, kas ap 1. g. t. vidū darinātas dzimtas vecāko vai citu dižciltīgo vajadzībām, nokļuvušas arī igauņu un somu senajos centros.

Šķērsrievotā stopa sakta

No šķērsrievotās stopa saktas¹⁰ Tērvetes pilskalnā atrasta tikai bronzas stiegra (1. att.: 3) ar nolauztām cilpām, ar kurām tā bijusi piestiprināta pie saktas ass, kas parasti veidota no dzelzs. Tērvetes stopa saktas fragments, spriežot pēc veida un lieluma, attiecināms uz 8. gs. Tāda pati stiegra ir Dobeles Ošu šķērsrievotajai stopa saktai (1. att.: 4), kas atrasta kapulauka 20. kapā.¹¹ Ošu saktai uz kājas kā ornamentāli paaugstinājumi paceļas stilizētas zvēra acis. To, ka stilizējuma pamatā patiesi ir zvēra galva, liecina Ezeres Griezes dzirnavās atrastā stopa sakta,¹² kas pēc stiegras un pogu veidojuma datējama ar m. ē. 1. g. t. vidu. Šīs saktas pēda ir izlieta kā izteik-

smīga zvēra galva, pārējā kājas daļa ar visu skaldni sadalīta divās sādaiās, kas šķērsrievotas t. s. slīp-grebuma tehnikā, bet saktas loks rotāts spirālēm. Apmēram divi gadsimtus jaunāka par Ezeres saktu ir Ķeipenes Saliņu stopa saktā,¹³ kam reljefi rievoti arī pēdā, loks un stiegra (pogas nav uzglabājušās) un tikai divi konusveida paaugstinājumi norāda uz acs vietu. Tā ir vecākā no visām līdz šim atrastajām šķērsrievotajām stopa saktām (7. gs. beigas — 8. gs. sākums). Hronoloģiski tai seko Tērvetes pilskalna, Oliņkalna,¹⁴ Pļaviņu Kalniešu,¹⁵ Aizkraukles Lejas-

bitēnu,¹⁶ Krustpils Mantu Kalniņa¹⁷ un Mērdzenes Dzērvju ciema kapulauka¹⁸ 8. gs. saktas.

Ar laiku ap 800. g. E. Šnore datē Nukšu 90. kapā¹⁹ un Zvirgzdenes Kivtu šķērsrievotās stopa saktas.²⁰ Uz to pašu laiku attiecināma Ķentes²¹ fragmentārā saktā.

9. gs. šķērsrievotās stopa saktas darinātas slaidākas, to šķērsrievas smalkākas; tāda ir, piemēram, Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā,²² Nukšu 133. kapā,²³ Līvānos²⁴ u. c. atrastā saktā.

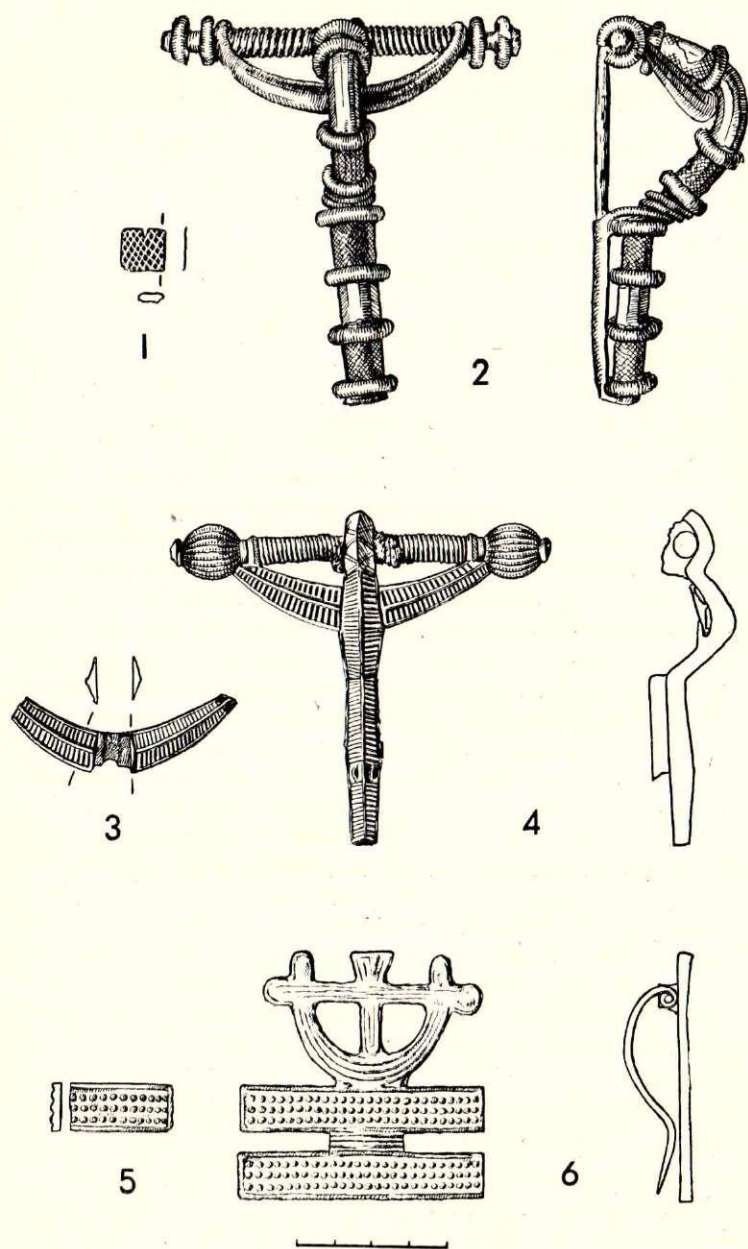
Uz 9.—10. gs. miju attiecināma Īslīces Ziedoņskolas kapulauka 1. kapā²⁵ atrastā šķērsrievotā stopa saktā.

10.—11. gs. šī tipa saktas gatavotas lielākas un plakanākas. Saktas stāvu, stiegru un pogas klāj siku svītriņu gravēts ornamenti. Ornamentālās acu vietas izveidotas augstāk uz kājas, bez tam ir vēl cilindriski paaugstinājumi uz galvas, stiegras un pēdas galā (piemēram, Salgaļes Pudžu depoziņa sudraba stopa saktā²⁶).

Lielajām un plakanajām šķērsrievotajām 10.—11. gs. stopa saktām uz galvas un pēdas iestiprināts stieples lociņš važiņu iekāršanai. Tādi stieplu lociņi konstatēti Jaunsvirlaukas Ciemaldes,²⁷ Codes Jumpravmuižas kapsētas,²⁸ Tērvetes apkārtnes,²⁹ Aizkraukles Lejasbitēnu,³⁰ Mērdzenes Dzērvju³¹ un Ludzas Odukalna³² saktām.

Līdz šim Latvijas PSR teritorijā izdevās konstatēt 76 šķērsrievotās stopa saktas. Lielākā daļa šo saktu nākušas no seno latgaļu apdzīvotās teritorijas. Šī tipa saktas atrastas vienīgi vīriešu kapos. Pēc E. Šnora atzinuma,³³ Nukšu kapulaukā 90. un 133. kapā apbedītie vīrieši, kam bija dotas līdz šķērsrievotās stopa saktas, pēc sociālā stāvokļa bijuši bajāri vai dižciltīgie karadraudzes locekļi. Arī zemgaļu kapos, kur konstatētas šķērsrievotās stopa saktas, apglabāti labi apbruņoti karavīri.³⁴ Tāpat līdzīgi latgaļiem šīs saktas nēsājuši zemgaļu dižciltīgie karadraudzes locekļi. Tās lietotas apmetņa saspaušanai. Šķērsrievotās stopa saktas parasti darinātas no bronzas ar dzelzs asi un adatu. No Latvijas PSR teritorijā atrastajām šī tipa saktām (76) tikai Pudžu depoziņa saktā darināta no sudraba. Lietuvas PSR teritorijā, galvenokārt Sauļu apkārtnē, konstatētas četras šī tipa saktas,³⁵ kas darinātas no sudraba. Lietuvā atrastās sudraba un bronzas šķērsrievotās stopa saktas līdzīgas Latvijas teritorijā atrastajām, izņemot kādu īpatnēju vēlo saktu variantu.³⁶ Sevišķi lielā skaitā šī tipa saktas atrastas Lietuvas rietumu daļā (Klaipēdas apgabālā), seno kuršu kādreiz apdzīvotajā teritorijā. Jāsecina, ka šķērsrievotā stopa saktā ir raksturīga seno latviešu un lietuviešu cilšu dižciltīgo rotaslieta. Šī tipa saktas mazā skaitā konstatētas arī senprūšu zemēs — Kaļiņingradas apgabalā, kā arī Igaunijas PSR teritorijā.³⁷ Lielākā skaitā nekā Igaunijā šī tipa saktas atrastas Somijā (apmēram 25 eksemplāri).³⁸ Pēc E. Kivikoski domām,³⁹ šo austrumbaltisko saktu prāvais skaits Somijā liecina, ka tās darinātas uz vietas.

Tā kā latviešu cilšu zemēs konstatētas šī tipa saktas agrākie eksemplāri, tad liekas, ka saktā būs vispirms izveidota Latvijas teritorijā un iecienīta bijusi arī lietuviešu zemēs. Šīs saktas pēc latviešu un lietuviešu paraugiem darinātas arī Somijā.

I. att. Stopa saktas.

1 — Tērvetes pilskalna zelta plāksnīte, VI 24 : 503/55; 2 — Katlakalna Pļavniekkalna 1. kapā sudraba gredzenētā stopa saktā ar četrām zelta plāksnītēm un dzelzs asi, RDM I 194 K; 3 — Tērvetes pilskalna šķērsrievotās stopa saktas bronzas stiegra, VI 24 : 1294/57; 4 — Dobeles Ošu kapulauka 20. kapā bronzas šķērsrievotā stopa saktā ar dzelzs ass paliekām, A 3175; 5 — Tērvetes pilskalna šķēršotās stopa saktas sudrabota bronzas šķērša fragments, VI 24 : 464/57; 6 — Mežotnes kapulauka 29. kapā šķēršotā stopa saktā, A 9625 : I.

Šķēršotā stopa sakta

Kā jau minēts, Tērvetes pilskalnā no šķēršotās stopa saktas atrasts tikai neliels šķērša fragments (1. att.: 5). Sakta bijusi darināta no bronzas un apsudrabota vai alvota. Fragmentu atraka pilskalna otrā slāņa laikā (13. gs.) uzpildītā kārtā, kas jaukta ar tumšu mītņu zemi. Spriežot pēc atradumiem, tumšā zeme ņemta no zemākajiem slāņiem. Minētajā jauktajā uzpildījumā atrada gan 13. gs. raksturīgos dzelzs stopa bultu galus, gan 11.—13. gs. bronzas pakavsaktas un citus priekšmetus. Apskatāmais fragments pieder plakanai šķēršotai saktai, kādas atrastas zemgaļu un latgaļu 10. un 11. gs. kapos.

Šķēršoto stopa saktu pirmās jeb galvenās grupas attīstībai iespējams izsekot apmēram tūkstoš gadu ilgā laika posmā — no 5. līdz 13./14. gs. Kā krāšņi izveidotu paraugu no galvenās šķēršoto stopa saktu grupas varam minēt Mežotnes pilskalna depozīta saktu.⁴⁰ Tērvetē atrastās saktas fragments pieskaitāms šī saktu veida otrajai grupai. Tas ir 9.—10. gs. izveidots šķēršotās stopa saktas variants. Šīs saktas ir mazākas un plakanākas par galvenās grupas attiecīgā laika saktām.⁴¹ Tērvetes šķēršotā stopa sakta bijusi līdzīga Mežotnes kapulauka 29. kapa (1. att.: 6) un Mežotnes pilskalna ziemeļu malas valnī atrastajai saktai.⁴²

No Latvijas PSR teritorijā atrastajām zināmajām 14 plakanajām šķēršotajām stopa saktām⁴³ septiņas nākušas no senās Zemgales teritorijas. Spriežot pēc atradumiem kapulaukos, ar šī tipa saktām kā vīrieši, tā sievietes sasprauduši apmetņus vai villaines. Tā kā šķēršotās stopa saktas atrastas kapos ar samērā bagātīgām piedevām, iespējams, ka tās nēsājuši agrā feodālisma aristokrātijas pārstāvji. Plakanās šķēršotās stopa saktas, pie kurām pieder Tērvetes pilskalna saktas fragments, sastopamas lietuviešu (9.—10. gs.)⁴⁴ un latviešu zemēs (10.—11. gs.).

PAKAVSAKTAS

Skaitliski lielāko un daudzveidīgāko Tērvetes saktu grupu veido 166 pakavsaktas.⁴⁵ To lielākā daļa, 145 eksemplāri, atrastas pilskalnā. Trīs pakavsaktas atrada priekšpili, sešas pakavsaktas senpilsētā pilskalna ziemeļu piekājē un 12 — kapulaukā. Bez tam Tērvetē atrastas 58 saktu zoslas jeb adatas.

Tērvetes pakavsaktas pēc to galu veidojuma iedalītas piecās apakšgrupās.⁴⁶ Izšķiramas: pakavsaktas 1) ar atrotītiem galiem, 2) ar zvērgalvu galiem, 3) ar skaldņotu pogu galiem un to variācijām, 4) ar magonņpogaļu un apaļu pogu galiem un 5) pakavsaktas ar pāresninātiem un paplašinātiem galiem, kā arī viena plakanā pakavsakta.

Pakavsaktas ar atrotītiem galiem

Vēstures institūta izrakumos Tērvetē atrastas 43 pakavsaktas ar atrotītiem galiem.⁴⁷ To vairums darināts no bronzas, atrasta arī viena dzelzs un viena sudraba pakavsakta.

Dzelzs pakavsakta⁴⁸ (2. att.: 1) atrasta jauktā zemē, ar ko pildīta un nolīdzināta trešā slāņa terase.

Tā pieskaitāma pie agrajām pakavsaktām ar atrotītiem galiem, kas atrastas 8.—9. gs. kapos.⁴⁹ Līdzīgas dzelzs pakavsaktas atrastas nelielā skaitā gan kapulaukos (Šķērštaiņos (1),⁵⁰ Nukšos (2),⁵¹ Kivtos (10)⁵² un Grobiņā (1)⁵³), gan pilskalnos (Ķentē (2),⁵⁴ Mūkukalnā (1)⁵⁵).

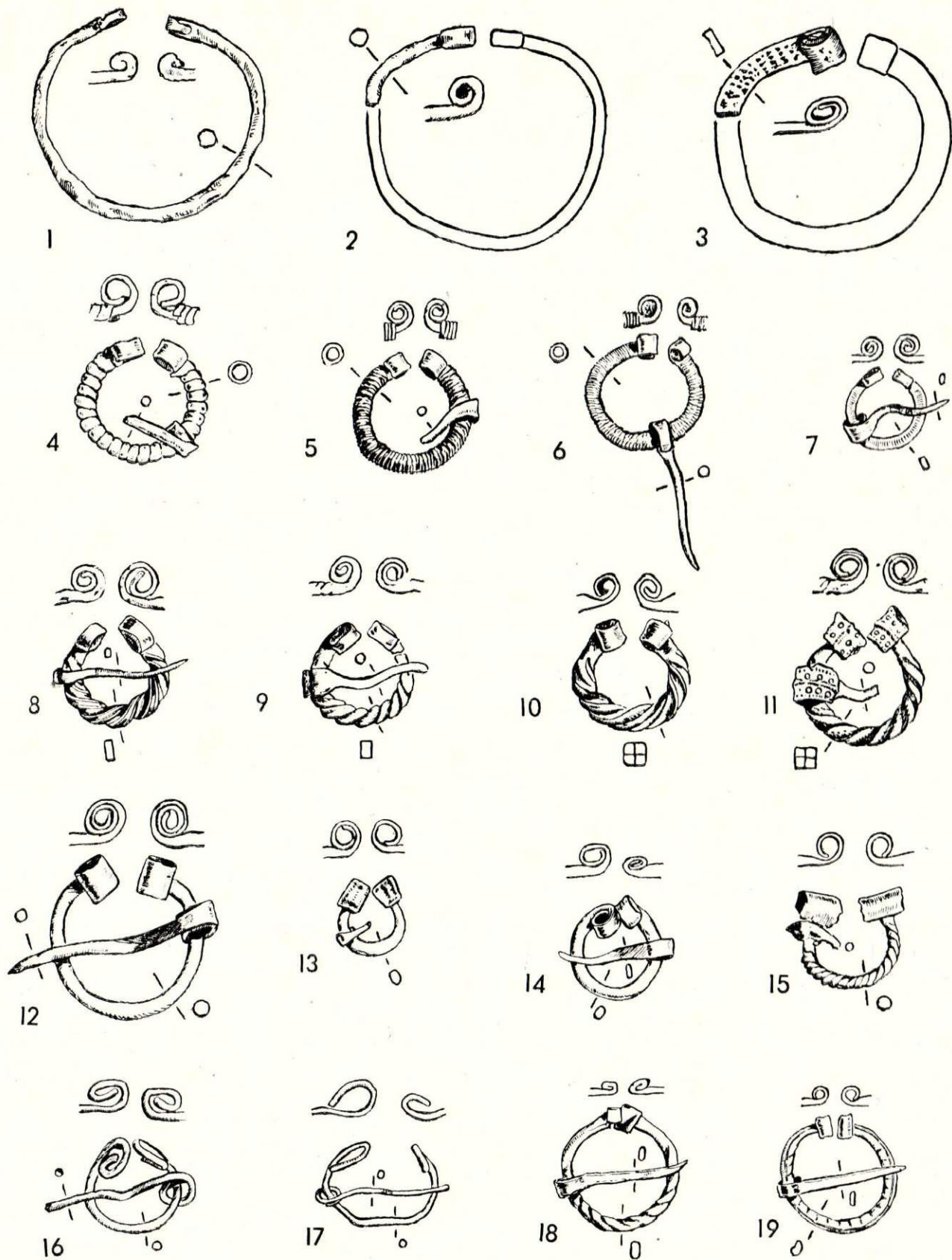
Dzelzs pakavsaktas sastopamas arī kaimiņu zemēs — Lietuvā,⁵⁶ Igaunijā,⁵⁷ Somijā⁵⁸ un Zviedrijā.⁵⁹ Agrākie zināmie dzelzs pakavsaktu atradumi ir no skitu kurgāniem Voronežas tuvumā, kurus S. Zamjatņins datē ar 3. gs. p. m. ē.⁶⁰ Skitu saktas ir nedaudz lielākas (loka diametrs 6 un 7 cm) par Tērvetes dzelzs pakavsaktām, spirālē satītie gali atliekti uz āru un nevis uz augšu kā Tērvetes un citām 8./9. gs. pakavsaktām. Tērvetes saktai ļoti līdzīgu dzelzs pakavsaktu ar atrotītiem galiem devis Jaroslavas grupas 6.—7. gs. meriešu apmetņu arheoloģiskais materiāls Volgas—Okas starpupju apgabalā.⁶¹ No Okas baseina, kur pakavsaktas ir vietējs darinājums, pēc A. Talgrena⁶² domām, nākuši pakavsaktu paraugi Baltijas jūras piekrastes pakavsaktām. Sākot ar 8. gs., tās tur darinātas gan no dzelzs, bet it sevišķi no bronzas, gan arī dažreiz no sudraba (9.—13. gs.).

No sudraba darināta pakavsakta Tērvetes pilskalnā atrasta tikai viena (2. att.: 11). Tās loks vīts no šķērsgrīzumā četrstūrainām stieplēm, kurām viena mala smalki rievota, lai iegūtu vītas sfieples imitāciju. Savītā loka gali saplacināti plātnītēs, kas satītas vai «atrotītas» uz augšu divām kārtām, tā izveidojot mazliet paplašinātus galus ar vidus profilējumu, kam katrā pusē mazā riņķīšu un sīku iedziļinātu robīņu virknes. Tāpat ar mazu, noapaļotu vidusšķautni un līdzīgu ornamentu izveidots saktas zoslas platākais gals, kas aptīts ap loku. Saktas forma un arī atrašanās apstākļi ļauj saktu datēt ar 12. gs. Šo saktu, kam uz loka bija uzvērta sudraba gredzens (ar pāresninātu vītu priekšpusi), atrada trešā slāņa graudos. Domājams, ka šīs rotaslietas glabājušās noliktavā, kas 13. gs. sākumā gājusi bojā ugunsgrēkā. Pagaidām, ne Latvijas teritorijā, ne kaimiņu republikās nav izdevies konstatēt šai saktai gluži līdzīgu eksemplāru, tāpēc jāpieņem, ka sakta darināta 12. gs. uz vietas Tērvetes senās pils rotkaļa darbnīcā.

Spriežot pēc sīkām spraudziņām, loks vīts arī kādai Tērvetes pilskalna 13. gs. bronzas saktai (2. att.: 10), kam gali saplacināti un atrotīti, bet loks apstrādāts ar vīli. Sakta atstāj nepabeigta veidojuma iespaidu, jo saktas atliektie gali robaini un ievīlētās rievās nav ievīts smalku stieplu vijums, kāds parasts zemgaļu saktām un gredzeniem.

Tērvetes pilskalnā atrastas 29 bronzas pakavsaktas ar atrotītiem galiem, pilskalna ziemeļu piekājē senpilsētas vietā atrada divas saktas un Tērvetes kapulaukā desmit (2. att.: 18, 19). Minētās saktas pēc loka veidojuma var dalīt septiņos tipos. Visvairāk (23) saktu ir ar apaļu loka šķērsgrīzumu (2. att.: 2, 12, 13), 16 no tām ir ar bronzas stieples aptinumu. Aptinuma stieple ir vai nu smalka, apaļa (2. att.: 5, 6), vai līdzīga plakanai plāksnītei (2. att.: 4). Pilskalnā saktas ar apaļu loka šķērsgrīzumu un loka aptinumu atrastas slāņos, kas attiecināmi uz 11.—13. gs. Arī trīs pakavsaktas⁶³ (2. att.: 14) ar atrotītiem galiem un ovālu loka šķērsgrīzumu datējamas ar to pašu laiku. Jāatzīmē arī divas no šķērsgrīzumā apaļas

2. att. Pakavsaktas ar atrotītiem galiem.

Tērvetes pilskalns: 1 — VI 24 : 509,57; 2 — VI 24 : 522,55; 3 — VI 24 : 763,57; 4 — VI 24 : 18,58; 5 — VI 24 : 164,57; 6 — VI 24 : 37,59; 7 — VI 24 : 764,54; 8 — VI 24 : 116,55; 9 — VI 24 : 20,55; 10 — VI 24 : 623,54; 11 — VI 24 : 1014^a; 12 — VI 24 : 398,55; 13 — VI 24 : 44,58; 14 — VI 24 : 928,54; 15 — VI 24 : 132,58; 16 — Tērvetes senpilsēta

pilskalna ziemeļu piekāpjē, VI 25 : 234,52; 17 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 504,57; 18 — Tērvetes kapulauks, 7. kaps, VI 21 : 170,53; 19 — Tērvetes kapulauks, 26. kaps, VI 21 : 241,53; 1 — dzelzs, 11 — sudraba, pārējās — bronzas.

stieples pavisam vienkārši saliektas pakavsaktiņas, kas datējamas ar 13. gs. Stieples gali nenoplacināti, atliekti uz augšu vai atrotīti. Saktas zosla darināta no tās pašas stieples, vienu galu apliecot ap loku, tās otrs gals tikai nocirsts vai nolauzts, bet nav, kā parasts saktām, rūpīgi nosmailināts. Viena no stieples saktiņām atrasta senpilsētā pilskalna ziemeļu piekājē (2. att.: 16), bet otra — pilskalnā (2. att.: 17). Tātad līdzās specializētu amatnieku rūpīgi darinātām masīvām saktām, ko nēsājuši turīgie zemgaļi, trūcīgie ļaudis vai vergi no bronzas stieples gatavojuši sev pakavsaktas terpa saspraušanai. Vienkāršā stieplu sakta atrasta arī Mežotnes un Talsu pilskalnās,⁶⁴ kā arī Oliņkalnā⁶⁵ un Sēlpils priekšpili. Rūpīgi veidotas bronzas stieplu saktas apģērba saspraušanai lietojuši labi apbruņoti karavīri, kā to liecina atradumi Ciemaldes un Alsungas Kalniņu senkapos.

Tērvetes pilskalnā atrastas divas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un plakanu, šķērsriezumā četrstūrīgu loku. No lielākās saktas atrasts neliels fragments (2. att.: 3). Plakanā loka virspuse rotāta ar slīpi iesistu, padziļinātu četru punktu rindu. Atrotītais gals satīts vaļīgi un pavirši. Arī H. Salmo,⁶⁶ apskatot Somijā, Gotlandē un Ziemeļzvidrijā atrastās līdzīga veida pakavsaktas, raksturo tās kā sevišķi slikti izstrādātas, kas radot gadījuma darinājuma iespaidu. Somijā atrastās dzelzs pakavsaktas ar plakanu, četrstūrīgu loku attiecināmas uz 8. gs. Turpretī Birkā atrastās šī tipa bronzas saktas H. Salmo attiecina uz 9.—11. gs. Tērvetes pilskalna bronzas pakavsaktas fragments no 3. slāņa ar plakanu, četrstūrīgu loku stratigrāfiski datējams ar 11.—12. gs. Šīs saktas loka rotājums — iedziļinātā 4—7 zobīņu rinda — redzama arī vēl uz divām 12.—13. gs. Tērvetes saktām (4. att.: 23).

Cita Tērvetes pilskalna pakavsaktiņa ar atrotītiem galiem ir sevišķi maza (2. att.: 7), tās loka diametrs 1,8 cm, šķērsriezums — 2×2 mm. Loka augšpusē un apakšpusē iespiesta šķērsrieveņu josla. Saktiņu atrada akā sabirušajās vai sabērtajās zemēs, tā varētu būt attiecināma uz 13. gs. Spriežot pēc atrastā fragmenta, pirmā sakta derīga vīriešu svārkus saspraušanai, bet mazā piemērota kreklam.

Bez jau minētajiem pakavsaktu loku veidojumiem jāapskata pakavsaktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku, kā arī ar tordējuma vai vijuma imitējumu. Tērvetes pilskalnā atrastas divas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku, bet Tērvetes kapulaukā — deviņas. Vienai pilskalna 3. slānī atrastajai pakavsaktai (11.—12. gs.) loks sagriezts no šķērsriezumā kvadrātiska stieniša (2. att.: 9), bet otrai, kas atrasta pirmā pasaules kara tranšējā, loks sagriezts no plakanas, četrstūrīgas stieples, tā iegūstot tordējumu ar nevienāda atstatuma šķautnēm (2. att.: 8). Kapulaukā atrasto bronzas pakavsaktu darināšanai ņemti tievāki četrstūrīgi stieniši, to tordējums un galu veidojums paviršāks nekā pilskalna saktām. Kapu saktu zoslas nav tā nosmailinātas kā pilskalna saktu zoslas, bet veidotas no vienāda platuma plāksnītes, kas līdzīga jostas sprādzes mēlītei. Šīs saktas liecina par labu materiālu un labu speciālistu — amatnieku trūkumu. Kapulauka pakavsaktas pēc ātrastajām monētām datējamas ar 16. gs. otro pusi un 17. gs. pirmo pusi. Mirušajiem līdz dotās trūcīgās rotas, nabadzīgais kapu inventārs liecina

par vācu feodāļu smago jūgu. (Pēc medicīnas zinātnu doktora V. Deruma atzinuma, dažiem Tērvetes kapulauka skeletiem novērojama kaula deformācija smaga darba un sliktu dzīves apstākļu rezultātā).

Tērvetē konstatētas divas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un loka virspuses rievojumu — vijuma vai tordējuma imitāciju. Viena no tām atrasta pilskalnā sajauktā zemē un datējama ar 13. gs. (2. att.: 15). Pakavsaktas atrotītie gali trīsreiz plātāki par loku, kas veidots no šķērsriezumā apaļas stieples, kuras virspusē iegravētas slīpas rievās. Otrā pakavsakta (2. att.: 19) atrasta Tērvetes kapulauka 26. kapā kopā ar 1575. g. kalnu Rīgas brīvpilsētas sudraba šiliņu. Pakavsakta ar atrotītiem galiem veidota no gareniski pārliktas un saspīestas plāksnītes ar iespiestām rievām — tordējuma imitāciju.

Dažādība pakavsaktu materiālā, kā arī formas un apstrādes ziņā liecina par mantisko un sociālo diferenciāciju laika posmā no 9. līdz 13. gs. Vēlākās (16.—17. gs.) pakavsaktas ar atrotītiem galiem atšķiras no agrākajām, lai gan darinātas pēc to parauga.

Pakavsaktas ar zvērgalvu galiem

Viena no skaitliski plašākajām Tērvetes pakavsaktu apakšgrupām (35) ir pakavsaktas ar zvērgalvu galiem, kas visas gatavotas no bronzas: 32 no šīm pakavsaktām atrastas Tērvetes pilskalnā, viena — priekšpili, viena — Tērvetes senpilsētā, pilskalna ziemeļu piekājē. Bez tam viena sakta atrasta Tērvetes kapulauka 4. kapā (3. att.: 27). Daļa no minētajām saktām ir fragmentāras, pie kam no četrām uzglabājusies zvērgalva ar daļu no loka. Sevišķi interesanta ir viena no šīm četrām saktām (3. att.: 8) — pusgatava galviņa, kam nav vēl izveidotas ne acis, ne ausis, ne atplestā mute.

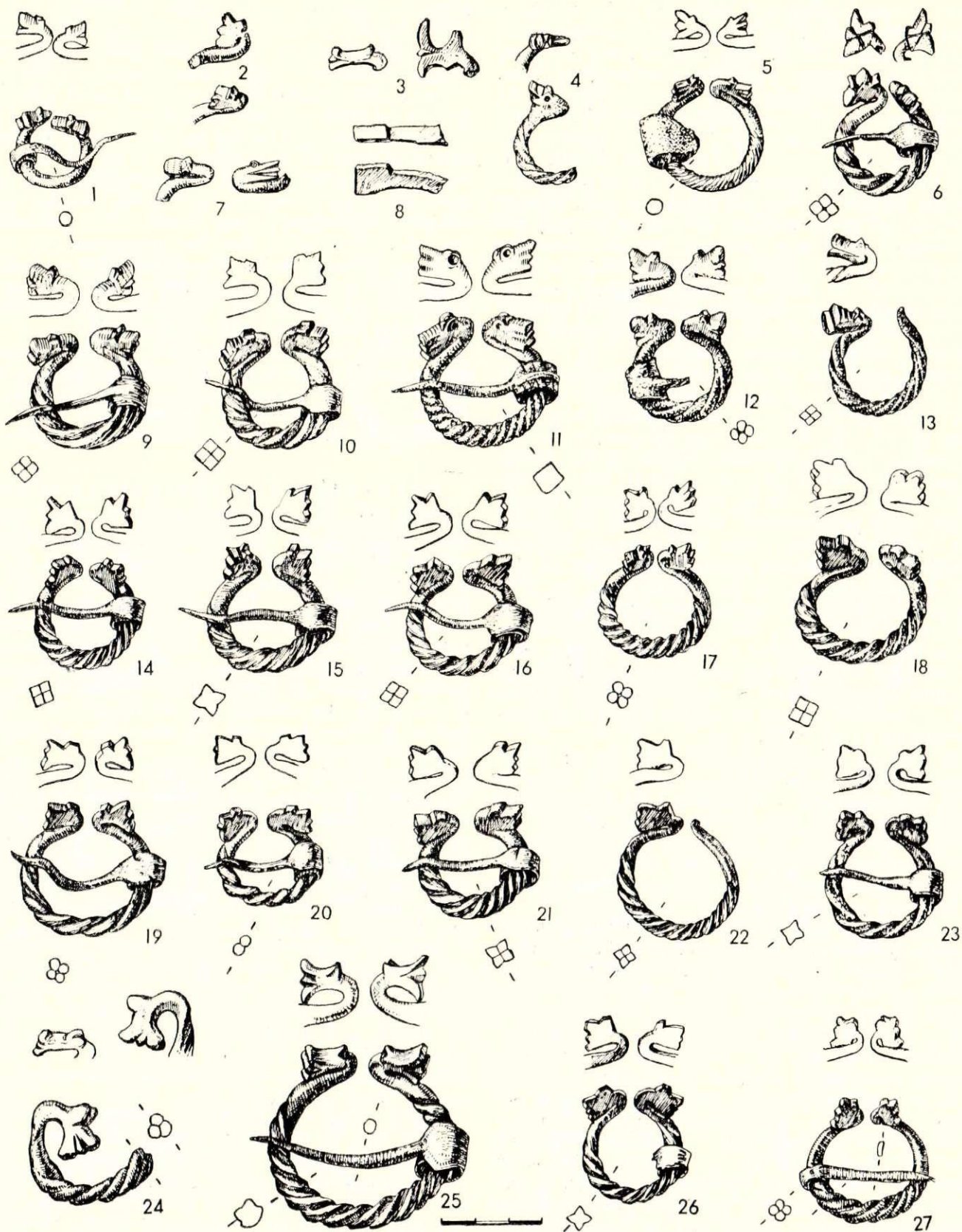
Tērvetes zvērgalvu pakavsaktām visbiežāk (29) ir vīts loks, bez tam uz pusfabrikāta loka gala saskatāmas saplacinātas vijuma līnijas (3. att.: 8). Divām saktām loks ir rievots (3. att.: 5, 25), vienai saktai loka šķērsriezums ovāli apaļš (šķērsriezuma izmēri 3,8×3,5 mm) (3. att.: 1). Pie divām galviņām palikušās loka atliekas neļauj spriest par pakavsaktu loka formu (3. att.: 3, 7).

Tērvetes pakavsaktu zvērgalvu gali izveidoti samērā daudzveidīgi. Pēc gala formas šīs pakavsaktas dalāmas četros tipos. Pie 1. tipa pieskaitāmas piecas pakavsaktas ar reljefi izveidotām zvēru galviņām (3. att.: 1, 4, 7, 11, 13). Šī tipa četras saktas ir no pilskalna 3. slāņa (11.—13. gs.), viena — no aizbirušās akas. Pēdējai saktai ir paviršāka apdare, liekas, ka tā nav pilnīgi pabeigta.

Pie 2. tipa pieskaitāmas piecas pakavsaktas (3. att.: 5, 6, 9, 10, 12); to galvas no sāniem vairāk saplacinātas, purns šķērsrieve, izņemot vienu (3. att.: 5), kam uz galvas saskatāma viena iedziļinātā gareniska rievīņa. Sai saktai arī lietais, rievotais loks atšķiras no pārējo saktu lokiem, kuri vīti. Vēl vairāk stilizētas ir 3. tipa pakavsaktu zvērgalvas bez ornamenta. Uz dažām galvām ausis izveidotas kā neliels paaugstinājums. Pie šī tipa pieder visvairāk (21) Tērvetes pakavsaktu ar zvērgalvu galiem (3. att.: 14—23, 26, 27).

Šī tipa pakavsaktas, atskaitot kapulaukā atrasto (16. gs.), datējamas ar laika posmu no 11. līdz 13. gs.

3. att. Bronzas pakavsaktas ar zvērgalvu galiem.

Tērvetes pilskalns: 1 — VI 24 : 1292/57; 2 — VI 24 : 271/56; 3 — VI 24 : 331/55; 4 — VI 24 : 158/58; 5 — VI 24 : 602/55; 6 — VI 24 : 348/57; 7 — VI 24 : 153/58; 8 — VI 24 : 69/54; 9 — Tērvetes senpilsēta pilskalna ziemēju pickājē, VI 25 : 266/52; 10 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 39/57; 11 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 707/55; 12 — Tērvetes pilskalns; VI 24 : 231/55; 13 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 307/55;

14 — Tērvetes priekšpils (grāvja nogāze), VI 20 : 311/51; Tērvetes pilskalns; 15 — VI 24 : 252/56; 16 — VI 24 : 328/54; 17 — VI 24 : 285/54; 18 — VI 24 : 184/56; 19 — VI 24 : 211/56; 20 — VI 24 : 126/57; 21 — VI 24 : 517/55; 22 — VI 24 : 1076/57; 23 — VI 24 : 135/55; 24 — VI 24 : 63/55; 25 — VI 24 : 961/57; 26 — VI 24 : 213/55; 27 — Tērvetes kapulauks (sanatorijas ābeļu dārzā), 4. kaps, VI 21 : 154/53.

Pie 4. tipa pieskaitāmas Tērvetes pilskalna trīs pakavsaktas (3. att.: 3, 24, 25) ar stilizētām zvērgalvām, kam plaši atplesta mute. Saktu gali atgādina ziedu vai zivs asti, taču ausis liecina, ka tās ir stilizētas dzīvnieku galvas. Šīs pakavsaktas stratigrāfiski datējamas ar 11.—13. gs.

Pakavsaktas ar zvērgalvu galiem nav zemgaļu vietējs izgudrojums. Agrākā ar zeltu klātā dzelzs pakavsakta ar zvērgalvu galiem zināma no 3. gs. p. m. ē. un atrasta skitu kurgānā pie Voronežas.⁶⁷ Lai gan laika starpība ir vairāk nekā gadu tūkstošs, tomēr saktas rotāšanas veids varēja no šī apgabala pamazām nonākt Latvijas teritorijā tāpat kā dažas citas skitu laika rotaslietu formas⁶⁸ un ornamenti.⁶⁹ Pagaidām grūti izšķirt, kādā ceļā šī veida saktas nonākušas Tērvetē un pārējā zemgaļu teritorijā. E. Kivikoski⁷⁰ Somijā atrastu dzelzs pakavsaktu, kam ar bronzas stiepli aptīts loks un dzīvnieku galvām līdzīgi gali, ierindojuši starp 700.—800. g. pakavsaktām. Tātad šīs saktas tips varēja nonākt pie zemgaļiem no somu apdzīvotās teritorijas, varbūt ar igauņu starpniecību, vai arī no Krievzemes. Piemēram, Tartu depoziāta 11. gs. sudraba pakavsakta ar zvērgalvu galiem un vītu loku (pēc A. Vasara⁷¹ atzinuma) ir tipiski krieviska. Sudraba pakavsakta ar vītu loku un zvērgalvu galiem⁷² atrasta arī Mežotnes pilskalna 13. gs. slāni. Mežotnes sudraba pakavsaktai, lai gan tā pa daļai sakususi, ir līdzība gan ar minēto Tartu depoziāta krievu tipa saktu, gan arī ar Tērvetes pakavsaktu 3. tipa eksemplāriem.

Zvērgalvu pakavsaktas sastopamas arī citur Latvijas teritorijā, sevišķi latgaļu zemēs.⁷³ Tērvetes pakavsaktām ar zvērgalvu galiem līdzīgas saktas atrastas vēl Lietuvas PSR teritorijā⁷⁴ un Kaļiņingradas apgabalā.⁷⁵ Jāatzīmē, ka šī tipa Tērvetes pakavsaktām ir līdzība ar Igaunijas PSR teritorijā⁷⁶ atrastajām saktām.

Nepārlicina B. Nermana⁷⁷ pieņēmums, ka zvērgalvu pakavsaktas tips, kas izplatīts Baltijas jūras piekrastes zemēs, sākot no Somijas līdz Kaļiņingradas apgabalam, radies Gotlandē.

Kāds samērā reti sastopams pakavsaktas tips, kā to uzskatāmi parāda B. Nermans,⁷⁸ izveidots Zviedrijā; viens šī tipa stilizēts eksemplārs atrasts Klaipēdas apgabalā Vesceitos, taču šo pakavsaktu zvērgalvu (ar saistītām mēlēm) stilizējuma veids un loka šķērsgriezums nelīdzinās Latvijas teritorijā sastopamo pakavsaktu ar zvērgalvu galiem attiecīgajiem elementiem. Nevaram uzskatīt par droši pierādītu, ka kāda Gotlandes pakavsakta ar stilizētām zvērgalvām (tuvāki atrašanās apstākļi nav zināmi) būtu darināta pēc lauvas galvas pakavsaktas parauga,⁷⁹ jo loka veidojums norāda, ka tā darināta pēc parauga ar vītu loku, kāds nav Gotlandes saktai. Jāatzīmē, ka S. Zamjatņins⁸⁰ jau minētās skitu pakavsaktas dzīvnieku galvas identificē ar mežakuīļa galvām. Bez tam pakavsaktu zvērgalvas atgādina pūķu galvu attēlus.⁸¹ Tāpēc liekas, ka pakavsaktu zvērgalvas darinātas sakarā ar senajiem ticējumiem.

Pakavsaktas ar skaldņotu pogu, ziedveida un četrstūrainu pogu galiem

Tērvetes pilskalnā atrastas 25 ar 11.—13. gs. datējamas pakavsaktas ar skaldņotu pogu galiem

(4. att.: 1—15, 18, 19, 21, 22), bet pilskalna ziemeļu piekāpjē — senpilsētas vietā — viena šī tipa sakta (13. gs.) (4. att.: 20). Bez pieminētām 25 saktām atrasta skaldņota šī tipa saktas podziņa, kam vēl nav izurbts caurums piestiprināšanai loka galā. Šis vidēja lieluma skaldņotas podziņas pusfabrikāts (4. att.: 17), kura izmēri 7×7×6 mm, liecina, ka šī tipa saktas darinātas uz vietas. Tērvetes saktu lielākajai daļai ir samērā masīvas vai vidējas pogas, un tikai diviem 11. gs. eksemplāriem ir mazas, skaldņotas pogas (4. att.: 1, 2). Kā uz mazajām, skaldņotajām pogām, tā arī vairumam vidējo un masīvo pogu uz virsējās četrstūrainās skaldnes ir iedziļināts riņķītis vai riņķītis (arī vairāki) ar punktu, saules simbolu, vidū (4. att.: 1—9, 12—14, 17—22). Dažreiz saulītes uzsistas arī uz pogu malu skaldnēm (4. att.: 14, 21). Trim 12.—13. gs. pakavsaktām arī zoslas platākā, ap loku aptītā daļa virspusē rotāta ar mazliet izceltu vidusskautni un saulišu virkni katrā malā (4. att.: 12, 18, 20). Tikai vienai 13. gs. pakavsaktai uz astoņstūrainām virsējām un sešstūrainām malu skaldnēm un zoslas platākā gala saskatāmas šķērsrievīņu josliņas (4. att.: 11).

Tērvetes pakavsaktas ar skaldņotu pogu galiem pēc loka formas var sadalīt vairākos tipos. Visvairāk saktu (11) ir ar rombisku vai četrstūrainu loku (4. att.: 1—6, 8). Apaļš vai gandrīz apaļš loks ir četrām saktām (4. att.: 7, 9—11).

Vīti loki ir deviņām saktām (4. att.: 12—15, 18—20), no tām piecām pakavsaktām vītā loka rievās ievīta smalkāka dubultstieplīte (4. att.: 12, 14, 15, 18, 20). Bez tam divām ar 12.—13. gs. datējamām pakavsaktām loki izlieti ar rievotu virspusi (4. att.: 21, 22), pie kam vienas loks ir tordējuma imitācija, bet otras — vijuma ar dubultstieplītes ievijumu imitācijas viengabala atlējums.

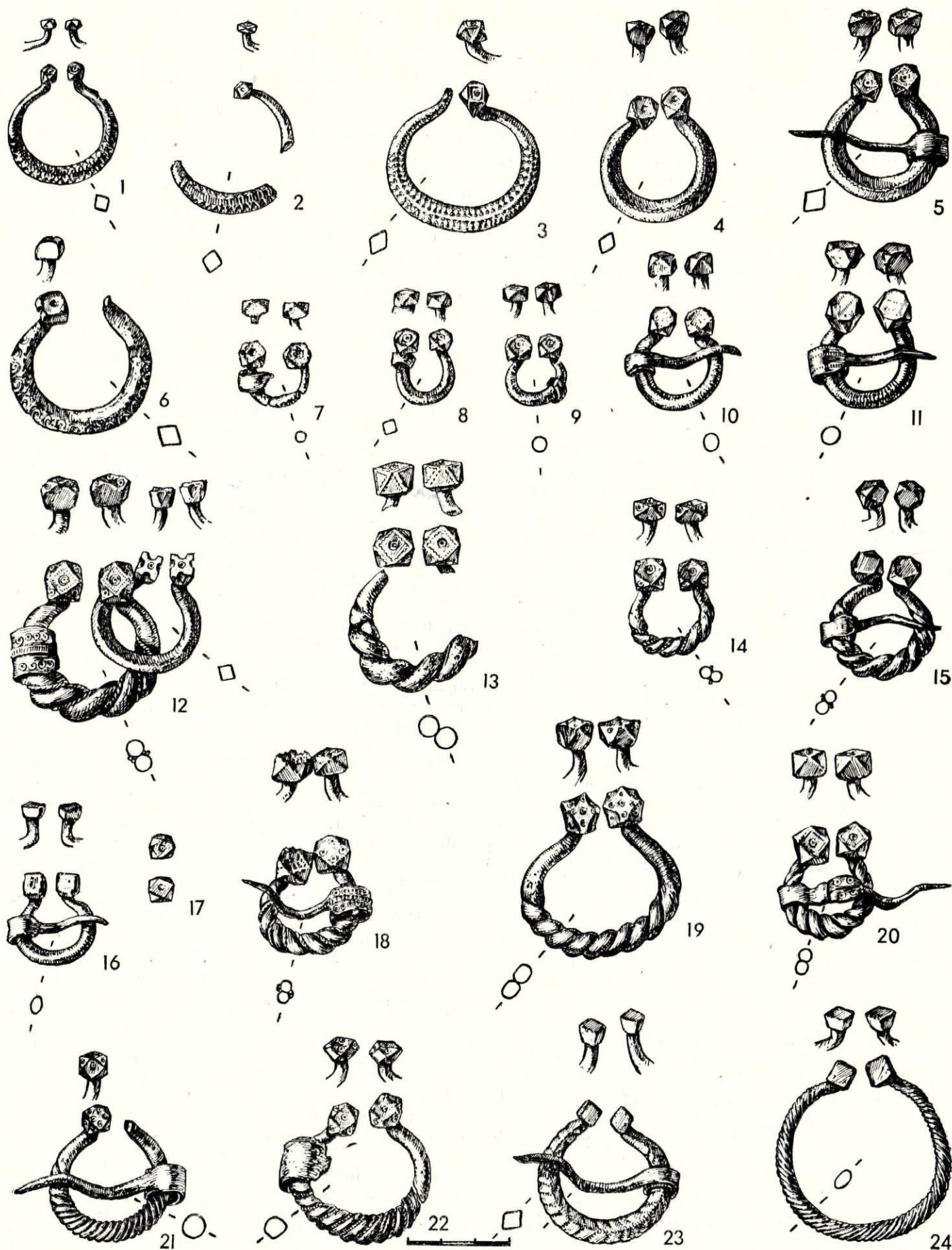
Seit apskatītās Tērvetes pakavsaktas ar skaldņotu pogu galiem pēc formas un stratigrāfiski datējamas ar 11.—13. gs. Tērvetē neizdevās konstatēt agrākās šī tipa pakavsaktas, kādas, piemēram, atrastas Mežotnes pilskalnā⁸² (9. gs.), Kandavas Reinās,⁸³ Kivotos⁸⁴ (19. kaps), kā arī Lietuvā⁸⁵ un Igaunijā,⁸⁶ kas datētas ar 9.—10. gs.

Pakavsaktas ar mazu, skaldņotu pogu galiem un rombisku vai četrstūrainu loku atrastas katrā zemgaļu pilskalnā, kur izdarīti izrakumi — bez Tērvetes arī Mežotnes un Daugmales pilskalnās, kā arī latgaļu Asotes⁸⁷ pilskalnā u. c.⁸⁸ Pakavsaktas ar mazajām skaldņotajām pogām, kā norāda loka četrstūrainais griezumums un ornamenti,⁸⁹ liekas, gatavotas Zemgalē pēc ievesta parauga.

Pakavsaktas ar vidēja lieluma un lielām, masīvām skaldņotām pogām (4. att.: 3—15, 17—22), ņemot vērā to lielo skaitu un raksturīgo izveidojumu (četrstūraini vīti un liets rievots loks), gatavotas uz vietas. Kā Tērvetē, tā Mežotnē un citur senajā Zemgalē⁹⁰ iemīļotas bijušas vīto loku pakavsaktas ar vītas dubultstieplītes ievijumu. Arī senajā Krievzemē nēsātas saktas⁹¹ ar skaldņotu pogu galiem, bet to pogu un loka izveidojums atšķiras no zemgaļu šī tipa pakavsaktu attiecīgajiem elementiem.

Saktu ar skaldņoto pogu galiem īpatnējs pārveidojums ir pakavsakta ar ziedveida galiem un četrstūrainu loku, kam ārējās skaldnes malas rotā tikko saskatāmu gravētu trīsstūrainu punktu rindas

4. att. Bronzas pakavsaktas ar skaldņotu pogu, ziedveida un četrstūrīgu pogu galiem.

Tērvetes pilskalns: 1 - VI 24 : 271/55; 2 - VI 24 : 245/58; 3 - VI 24 : 304/57; 4 - VI 24 : 766/57; 5 - VI 24 : 488/57; 6 - VI 24 : 320/56; 7 - VI 24 : 550/55; 8 - VI 24 : 615/57; 9 - VI 24 : 1115/57; 10 - VI 24 : 141/57; 11 - 24 : 762/54; 12 - VI 24 : 457/57; 13 - VI 24 : 1011/57; 14 - VI 24 : 259/57; 15 - VI 24 : 635/57; 16 - VI 24 : 155/55; 17 - VI 24 : 559/57; 18 - VI 24 : 454/57;

19 - VI 24 : 354/57; 20 - Tērvetes senpilsēta pilskalna ziemeļu piekāje, VI 25 : 239/52; 21 - Tērvetes pilskalns, VI 24 : 1044/57; 22 - Tērvetes pilskalns, VI 24 : 370/55; 23 - Tērvetes senpilsēta pilskalna ziemeļu piekāje, VI 25 : 207/52; 24 - Tērvetes pilskalns, VI 24 : 490/54.

(4. att.: 12b). Šādu saktu atrada uzvērtu uz otras pakavsaktas loka; stratigrāfiski (2./3. slānis) tā datējama ar 12.—13. gs. Tērvetes pakavsakta atšķiras no somu pakavsaktām gan pēc ziedveida pogu izveidojuma, gan arī pēc loka ornamentācijas un datējuma (11. gs. vai pat vēlāk).⁹²

Tērvetē atrastas trīs pakavsaktas ar četrstūrīgiem pogu galiem. Pogas nelielas, to virsējā plāksne kvadrātiska un lielāka par četrām sānu skaldnēm, tā ka, no virsas skatoties, redzama četrstūra plāksnīte. Agrākajai no saktām, kuru atrada pilskalna uzbērumā zem 2. slāņa (12.—13. gs.), loks ir apaļš (4. att.: 16), bet 1. slāņa 13. gs. saktai (4. att.: 24) liešanas tehnikā izveidots virspusē rievots loks — tordējuma imitācija. Līdzīga pakavsakta ar četrstūra pogu galiem un rievotu loku atrasta Novgorodā⁹³ (13.—14. gs.), tai rievās klāj loka vidusdaļu. Pilskalna ziemeļu piekājē (1. slānis, 13. gs.) senpilsētas vietā atrastajai saktai šķērsriezumā četrstūrainis loks, kura virsējās sānu skaldnes rotātas iesistām slīpām rievīņu grupām, izveidojot skujiņu (4. att.: 23).

Pakavsaktas ar magoņpogaļu un apaļu pogu galiem

Tērvetes pilskalnā atrastas astoņas pakavsaktas ar magoņpogaļu galiem (5. att.: 1, 3, 5—9) un četrus šādu saktu fragmenti (5. att.: 10—13). Viena no minētajām saktām (5. att.: 3) nav vēl saliekta pakavveidā, tātad ir pusfabrikāts. Trīspadsmi šī veida pakavsaktu atrada priekšpils vietā (5. att.: 4).

Lai gan ikvienai no šīm saktām magoņpogaļas veidotas mazliet citādi, tomēr pēc lieluma tās var saņemt trijās grupās: pakavsaktas ar lielām magoņpogaļām (sešas saktas), ar vidējām (trīs) un ar mazām magoņpogaļām (četras). Pati agrākā ir 11. gs. pakavsakta ar samērā lielām, apaļām magoņpogaļām, kam apakšā izveidots ziedlapu pamatnes gredzenveida valnītis (5. att.: 1). Arī zem mazajām magoņpogaļām trim pakavsaktām, kas datējamas ar 11.—12. gs., atzīmēts gredzenveida valnītis (5. att.: 4, 8, 9). Pieciem eksemplāriem, ieskaitot pusgatavo pakavsaktu, magoņpogaļas vairāk stilizētas un apakšējie valniši nav vairs izveidoti (12.—13. gs.).

Lielākā daļa magoņpogaļu ir bez ornamenta, uz vienas pakavsaktas pogaļām saskatāmi riņķīši ar punktu vidū (5. att.: 6), uz citas (5. att.: 10) iegravētas pusloka līniju grupas, vēl citai (5. att.: 14) gali izveidoti pogas veidā un tikai paaugstinājums pogas centrā norāda uz magoņpogaļu. Šīs saktas pogu ornamenti — laužto līniju grupas — ir tāds pats kā pakavsaktām ar apaļu pogu galiem, bet pēdējām vairs nav riņķveida paaugstinājuma uz pogām.

Pakavsaktām ar magoņpogaļu galiem loka gali ir uzlikti uz augšu. Loku diametrs ir dažāds un svārstās no 1,95 līdz 6,16 cm. Ar lielākajām pakavsaktām sasprausti vīriešu apmetņi un sieviešu villaines, ar vidējām — vīriešu svārkī un sieviešu jakas, bet ar mazākām — krekli. Kā liecina kāda pusgatava pakavsakta, magoņpogaļas parasti atlietas kopā ar loku, lai gan lietots vēl otrs paņēmieni, proti, loks izveidots atsevišķi un pogaļa uzmaukta uz uzliktā loka gala. Par to liecina kādas saktas gala fragmenti (5. att.: 13).

Magoņpogaļu saktai, liekas, bijusi paredzēta Tērvetes pilskalnā atrastā pusgatavā zosla (5. att.: 2) ar «gaiļa seksti». Šādas zoslās gatavotas arī Daugmales senpilsētā.⁹⁴ Lejasdopeļu⁹⁵ 5. uzkalniņa 1. un 2. apbedījuma pakavsaktu ar magoņpogaļu galiem zoslās grezno līdzīgs sekstesveida izrotājums, bet loks vienai saktai ir pīts, otrai — vīts. Seno zemgaļu teritorijā šī tipa saktām šādi loki nav konstatēti.

Ņemot vērā pakavsaktu formu, skaitu un darināšanas laiku, jāsecina, ka zemgaļi šī tipa saktas paraugus pārņēmuši no dienvidrietumiem,⁹⁶ t. i., no tagadējās Lietuvas PSR teritorijas Salantu un Skodas rajoniem, jo tur to atrasts sevišķi daudz 10.—11. gs. sieviešu un vīriešu apbedījumos. Bez tam Mežotnes pilskalnā atrasta kāda sakta⁹⁷ ar magoņpogaļu galiem, kuras loka rotājums līdzīgs Lietuvas PSR teritorijā atrasto saktu ornamentam.⁹⁸

Pakavsaktas ar magoņpogaļu galiem izplatītas arī pārējā Latvijas teritorijā, senprūšu apdzīvotajā teritorijā,⁹⁹ kā arī senajā Krievzemē.¹⁰⁰ Šī tipa saktas atrastas arī Igaunijā,¹⁰¹ Somijā¹⁰² un Gotlandē.¹⁰³

Pakavsaktas ar apaļu pogu galiem ir 12.—13. gs. pārveidotas saktas ar magoņpogaļu galiem. Kā pārēja formu, kur pogas veidotas samērā plakanas — sēņveida, bet pogas virsū vēl atzīmēts stilizēts magoņpogaļas gals, varam minēt Tērvetes pilskalna pakavsaktu (5. att.: 14), Asotes pilskalna,¹⁰⁴ Spliteres¹⁰⁵ (pie Sovetskas) pakavsaktu u. c.¹⁰⁶

Tērvetes pilskalnā atrastas sešas pakavsaktas ar apaļu pogu galiem (5. att.: 15—20), priekšpili viena (5. att.: 21), kapulaukā — viena (5. att.: 22) izpostītā kapā (16. gs.). Kapulauka pakavsaktai pogas nav pusapaļas vai sēņveida kā 12.—13. gs. saktām, bet gan plakanas, ripveida, bez ornamenta. Agrāko pakavsaktu lielākajai daļai pogas rotātas ar laužto līniju grupām (5. att.: 16, 17, 20, 21) vai krustotām līnijām un riņķīšiem ar punktu vidū — saules simboliem (5. att.: 18). Bez tam vienai mazai pakavsaktiņai uz pogām ir īpatnējs stilizētu augu (?) ornamenti (5. att.: 15).

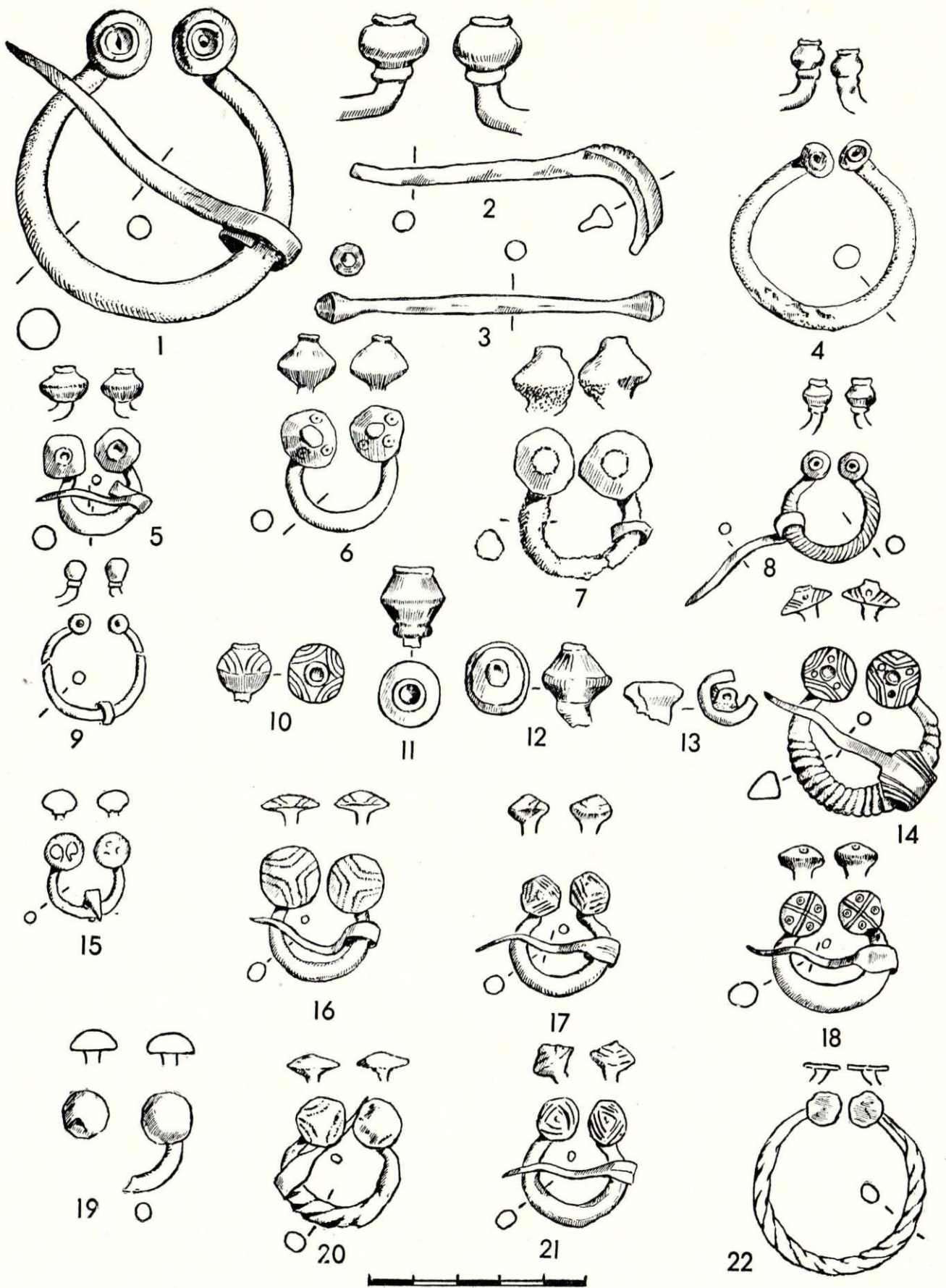
Pakavsaktas ar apaļu pogu galiem ir nelielas, to loka diametrs svārstās no 1,8 līdz 2,4 cm, un tikai vēlajai kapulauka pakavsaktai diametrs sasniedz 3,84 cm. Loka šķērsriezums apaļš vai iegarens, tikai vienai Tērvetes pilskalna saktai loks vīts vai tordēts (5. att.: 20); kapulauka saktas loks savīts no rievotām plāksnītēm un mazliet saplacināts (5. att.: 22).

Pakavsaktas ar apaļu pogu galiem ir raksturīga zemgaļu 12.—13. gs. rota; pārveidotas tās sastopamas arī 16.—17. gs. arheoloģiskajā materiālā (5. att.: 22). Bez jau Tērvetē atrastajām konstatētās arī Mežotnes pilskalnā,¹⁰⁷ Ciemaldes kapulauka¹⁰⁸ 21. un 26. kapā u. c.

Pakavsaktas ar pāresninātiem un paplašinātiem galiem. Plakanā pakavsakta

Tērvetē konstatētas 20 bronzas pakavsaktas ar pāresninātiem jeb vāļu galiem, no tām 19 atrastas pilskalnā, bet viena — senpilsētas vietā Tērvetes pilskalna ziemeļu piekājē. Saktu loku izmēri ir dažādi (diametrs 2,07—4,92 cm), dažādi ir arī loku šķērsriezumi, kas veidoti gan apaļi, gan iegareni

5. att. Bronzas pakavsaktas ar magonpogaļu un apaļu pogu galiem.

1 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 154/58; 2 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 169/59; 3 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 797/57; 4 — Tērvetes priekšpils, VI 20 : 299/51; Tērvetes pilskalns: 5 — VI 24 : 197/55; 6 — VI 24 : 385/57; 7 — VI 24 : 86/57; 8 — VI 24 : 636/55; 9 — VI 24 : 195/57; 10 — VI 24 : 214/57; 11 — VI 24 : 445/54; 12 — VI 24 : 618/57; 13 — VI 24 : 1041/57; 14 — VI 24 : 811/57; 15 — VI

24 : 677/55; 16 — Tērvetes priekšpils, VI — 20 : 244/51; 17 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 140/54; 18 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 69/55; 19 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 341/57; 20 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 807/57; 21 — Tērvetes priekšpils, VI 20 : 244/51; 22 — Tērvetes kapulauks, VI 21 : 17/53.

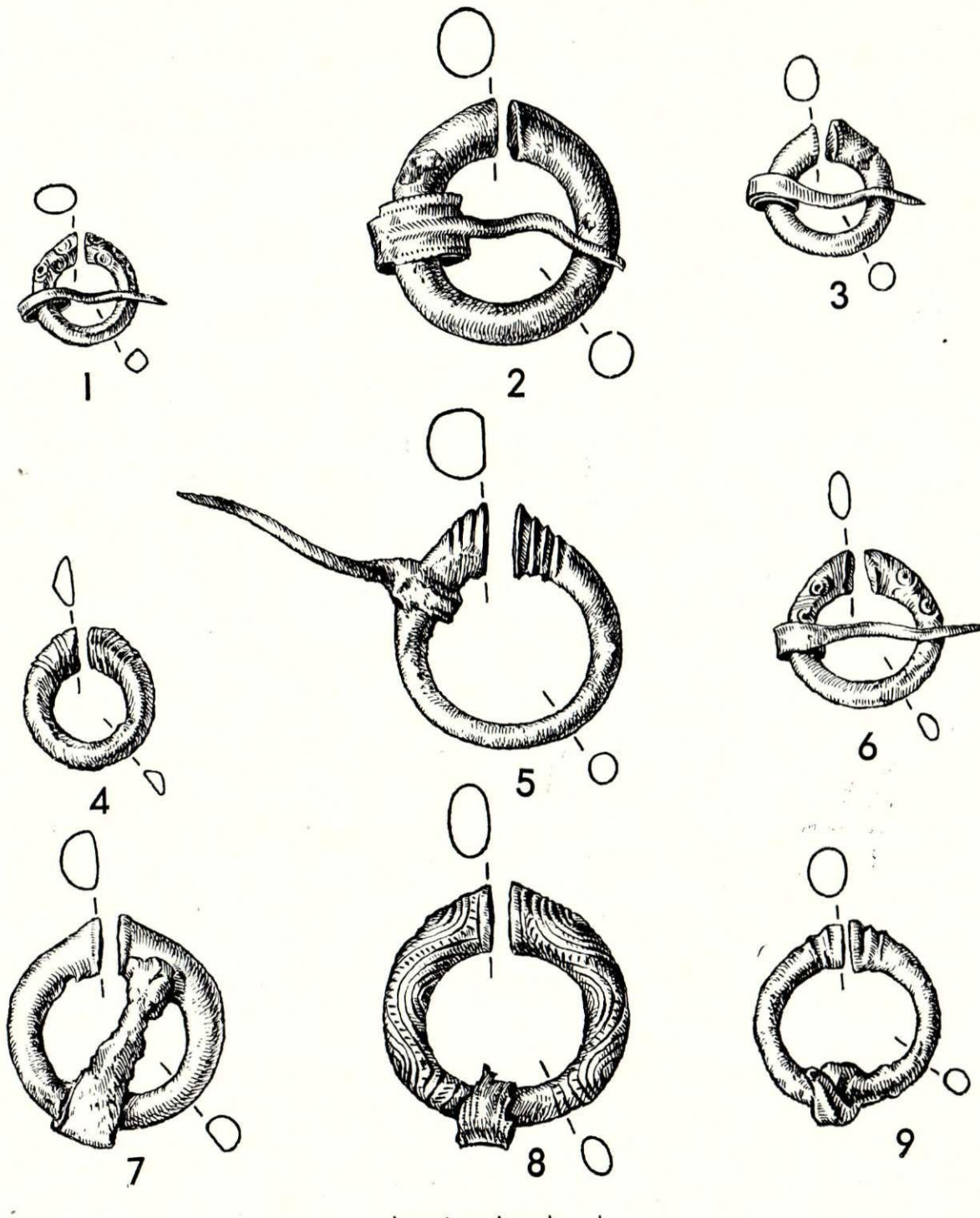

noplacināti (6. att.: 1—3, 5, 8, 9). Vienai Tērvetes pilskalna pakavsaktai, kas atrasta 3. slāņa terases pamatā ārējās kameras pildījuma zemē (ap 1000. g. vai 11. gs.), pāresnīnāto galu iekšpusē iedobums, lai sakta būtu vieglāka (6. att.: 9).

Lielākā daļa (12) šī tipa saktu ir masīvas, vienmuļīgas, bez ornamenta. Divām 11. un 12. gs. pakavsaktām galos iedziļinātas rievas ar valnišiem starpā

(6. att.: 5, 9). Pakavsaktas ar rievainiem galiem jau agrāk konstatētas seno kuršu Grobiņas pilskalnā,¹⁰⁹ senprūšu zemē (Kaļiņingradas apgabalā),¹¹⁰ Klaipēdas apgabalā (Lietuvas PSR rietumu daļā),¹¹¹ kā arī Gotlandē.¹¹² Liekas, pie šīs grupas pieskaitāma arī Baltkrievijas Pienemunas apgabalā pie Zasviru ciema atrastā dzelzs pakavsakta.¹¹³

Divas Tērvetes pilskalna 12.—13. gs. pakavsaktas

6. att. Bronzas pakavsaktas ar pāresnīnātiem un paplašinātiem galiem.

Tērvetes pilskalns: 1 — VI 24 : 162/54; 2 — VI 24 : 622/54; 3 — VI 24 : 464/55; 4 — VI 24 : 468/55; 5 — VI 24 : 107/59; 6 — VI 24 : 4/56; 7 — VI 24 : 816/54 (ar dzelzs zoslu); 8 — VI 24 : 115/57; 9 — VI 24 : 1239/57.

ar pāresninātiem galiem izrotātas gravējuma tehnikā ar spirāļu variācijām (6. att.:8). Ar spirāļu ornamentu rotātas arī Mežotnes pilskalnā, Vilkumuižas ezerā Talsos¹¹⁴ un Baltkrievijas Pienemunas¹¹⁵ kurgānos atrastās saktas.

Bez tam uz mazas Tērvetes pilskalna saktiņas iesistas trīs rindas riņķišu ar punktu vidū (saules simboli) (6. att.:1) un divām saktām galos uz augšējās šķautnes ievīlēti siki robiņi (6. att.:3).

Kā sevišķi interesants rotāšanas paņēmieni jāatzīmē divu metālu inkrustācija. Pēc zaļās patinas noņemšanas kādas fragmentāras Tērvetes pilskalna 1. slāņa (13. gs.) bronzas pakavsaktas¹¹⁶ gala virspusē kļuva redzamas piecas šķērsām iestiprinātas iesārtas vara stieplītes. Šis rotāšanas paņēmieni, liekas, nācis no dienvidiem, varbūt no Pienemunas, kur atrasta bronzas pakavsakta ar sudraba inkrustāciju.¹¹⁷

Dažas pakavsaktas ar pāresninātiem galiem konstatētas arī seno latgaļu teritorijā,¹¹⁸ tomēr vērojams, ka šī tipa saktu sākotnējais centrs meklējams Klaipeņas apgabalā vai vēl vairāk uz dienvidaustrumiem.

Viens no tikko aprakstītā pakavsaktu tipa paveidiem ir pakavsakta ar paplašinātiem galiem; Tērvetes pilskalnā atrastas trīs šādas saktas (6. att.:4, 6, 7).

Vistuvāk pakavsaktām ar pāresninātiem galiem stāv lielākā no šīm atrastajām pakavsaktām (6. att.:7), kuras loka diametrs ir 4,33 cm. Saktas gali vēl samērā stipri pāresnināti, bez ornamenta, kas raksturīgs saktām ar pāresninātiem galiem. Sakta darināta no bronzas, ar dzelzs zoslu, kuras ap loku aptītā daļa nedaudz paplašināta. Sakta atrasta 2. slānī, tāpat stratigrāfiski datējama ar 13. gs. pirmo pusi.

Šī veida mazākās bronzas pakavsaktas loka diametrs ir 2,65 cm (11.—12. gs.). Paplašinātie gali rotāti ar ne visai rūpīgi iegravētām šķērssvītrīņām (6. att.:4).

Trešā, vidējā lieluma pakavsakta datējama ar 13. gs. (diametrs 3,1 cm), darināta no bronzas, plakanāka nekā iepriekšējās. Loka gali ornamentēti svītrīņu grupām un saulītēm (6. att.:6). Mazais iedziļinātais punkts uz zoslas norāda, ka arī šeit bijusi iesista saulīte, bet riņķītis nodilis un palicis tikai dziļākais viduspunkts. Šādi nodilumi novērojami uz Tērvetes spirālgredzeniem u. c.

Pakavsaktām ar paplašinātiem galiem paralēles rodamas kuršu¹¹⁹ arheoloģiskajā materiālā un arī Rīgā.¹²⁰ Līdzīgi eksemplāri konstatēti Lietuvas rietumu daļā, Gotlandē¹²¹ un Somijā.¹²² Pēc H. Salmo atzinuma, Somijā, Iliskiles 9. kapā, atrastā sakta ieviesta no Austrumbaltijas.

Neparasti plāna un plakana ir kāda Tērvetes pilskalnā atrastā pakavsakta, kuras loka diametrs 3,2 cm, biezums 0,5—1,5 mm. Saktas virspuse rotāta sikiem riņķīšiem, kas sakārtoti 2—3 rindās. Zosla nav uzglabājusies. Saktu atrada 3. slāņa terases pamatā starp trūdējušiem kokiem (11. gs.). Plakana bronzas sakta atrasta arī Daugmales pilskalnā,¹²³ tai saglabājusies šaura zosla. Plakana sudraba sakta atrasta Sāmsalā.¹²⁴ Liekas, ka šī saktu forma darināta pēc Gotlandes riņķa adatu parauga,¹²⁵ bet tās veidotas aizvien plakanākas, un to adatas isākas līdzīgi parastām saktu zoslām.

PLĀKSNES SAKTAS

Sajā grupā apvienotās saktas var sadalīt četrās apakšgrupās: ripassaktas, četrstūrainās saktas, krusta saktas un riņķa saktas.

Ripassaktas

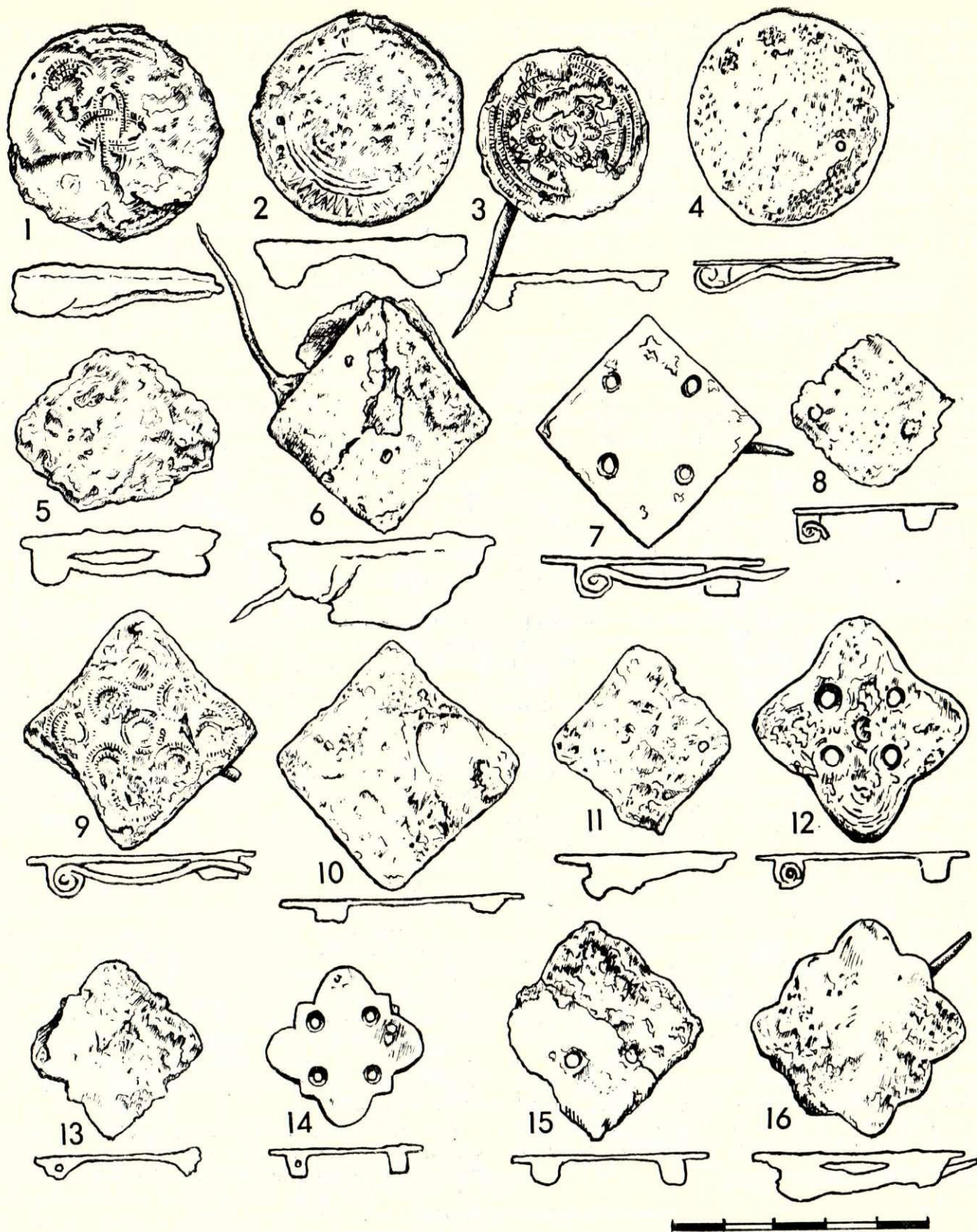
Tērvetē atrastas 13 ripassaktas vai to fragmenti, no tām 12 pilskalnā un viena sakta pilskalna ziemeļu piekājē. Ripassaktas darinātas no bronzas ar sudraba vai bronzas platējumu, kas pielodēts ar alvu vai citu baltmetālu. Bez minētajām saktām Tērvetes pilskalnā atrasta dzelzs ripiņa (Ø 4,73 cm, biezums — 0,2—0,28 cm) ar sudraba platējumu. Dzelzs rūdas pikas neļauj droši konstatēt, vai tā bijusi sakta vai ripas adata. Tikai trim no 11. gs. datējamām ripassaktām platējums ir saglabājies puslīdz labi (7. att.:1, 2, 3), tā ka iespējams konstatēt ornamentu. Septiņām saktām uzglabājušās platējuma vai lodējuma paliekas, bet četrām, piemēram, senpilsētas saktai (7. att.:4), saglabājies tikai saktas pamats. Uz vienas bronzas plaksnītes redzami izspiesti riņķi un līklocis — saules motīvs — to starpā (7. att.:2), arī uz otras sudraba platējuma redzams staru līklocis; tas novietots četrū riņķu ielokā, tuvāk centram, kurā zieda rozete (7. att.:3). Trešās ripassaktas platējuma vidusdaļā saskatāms četrcilpu mezgls, bet malās tam atradušies četri koncentriski riņķi, no kuriem puslīdz uzglabājies tikai viens (7. att.:1). Visiem trim minētajiem platējumiem riņķis un četrcilpu mezgls ir ar smalkām šķērsrievīņām (filigrāna imitējums). Pēc J. Stšigovska uzskata,¹²⁶ mezgla motīvs cēlies Irānā vai Afganistānā (8.—10. gs.). Eiropā šis ornaments bieži rotā reliģiska rituāla priekšmetus un rotaslietas. 10.—11. gs. mezgla motīvs Zemgalē sastopams ne tikai uz ripassaktu platējuma, bet arī uz pakavsaktas četrstūra galiem¹²⁷ un kā ažuŗās saktas¹²⁸ rotājums. Austrumeiropā četrcilpu mezgla ornaments saglabājas ilgi, piemēram, tas redzams vēl uz Suzdaļas kņaza Daniila Borisoviča monētas¹²⁹ (14. gs. beigās—15. gs. sākums).

Tērvetes ripassaktas atrastas slāņos, kas attiecas uz 11.—13. gs. Ripassaktas un arī citas ar sudraba platējumu klātas saktas bija bagāto rota. Tā, piemēram, Mežotnes kapulaukā 10. gs. bagātas sievietes kapā¹³⁰ bez pakavsaktas, šķēršotās saktas ar sudraba platējumu un citām zemgaļu rotaslietām 1938. g. atraka arī ripassaktu.

Četrstūrainās saktas

Tuvu ripassaktām stāv otrs plāksnes saktu veids — četrstūrainās saktas. Tērvetē to atrasts 16 eksemplāru. Tāpat kā ripassaktas, tās bijušas klātas ar plānu skārda platējumu, kas lielākoties nokritis. Tikai senpilsētas saktai (7. att.:9) saskatāms platējuma ornaments — deviņi dubulti pērlaini iespiesti riņķīši, kas norāda, ka paraugs ņemts no filigrāna rotājuma. Pie saktas pamata plāksnītes platējums pielodēts. Plātnīte, liekas, darināta no bronzas, tāpat kā pamats, lodējuma metāls vēl nav noteikts. Saktu izmēri dažādi (diagonāle 2,88—4,45 cm, biezums —

7. att. Ripassaktas un četrstūrīnās saktas.

1 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 264/58; 2 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 173/58; 3 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 93/59; 4 — Tērvetes senpilsēta pilskalna ziemeļu piekāpjē, VI 25 : 182/52; 5 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 373/55; 6 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 139/58; 7 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 282/54; 8 — Tērvetes pilskalns, VI

24 : 106/54; 9 — Tērvetes senpilsēta pie Ikšķīšiem, VI 25 : 13/60; Tērvetes pilskalns; 10 — VI 24 : 39/59; 11 — VI 24 : 520/55; 12 — VI 24 : 718/57; 13 — VI 24 : 162/57; 14 — VI 24 : 105/57; 15 — VI 24 : 497/57; 16 — VI 24 : 561/55.

0,5—2 mm), tāpat dažāds ir malas izveidojums. Plānākajām saktām adatas piestiprinājuma vietās redzamas kniedes (7. att.:8). Daļai saktu plāksnē izveidoti četri caurumi (7. att.:7, 12, 14).

Lai kvadrātisko vai rombisko saktu taisnās malas nebūtu tik vienmuļas, senie meistari noapaļojuši to stūrus, taisno malu līnija ieliekta (7. att.:12) vai izveidoti stūraini izvīzījumi (7. att.:13, 14, 16). Daudz vairāk pārveidota kvadrātiskā plāksnīte vai ripa, veidojot krusta saktas. Četrstūrainās saktas, tāpat kā krusta saktas, atrastas uz 11.—13. gs. attiecināmos Tērvetes pilskalna slāņos.

Krusta saktas

Tērvetes pilskalnā izraktas 10 krusta saktas un trīs iespējami šo saktu fragmenti. Par neapšaubāmām saktām uzskatām tās, kam otrā pusē uzglabājusies saktas adata vai tās piestiprinājuma paliekas (8. att.:1—5, 8—11).

Tērvetes krusta saktas var iedalīt trīs tipos. Pie pirmā tipa pieskaitāmas saktas, kuru pamatā bronzas kvadrātiska plāksnīte ar stūros izveidotiem rombiem. Saktu virsma bijusi klāta ar plānu, ornamentētu platējumu, kas bojāts vai nokritis. Tērvetes pilskalnā atrastas četras šī tipa saktas (8. att.:8—11).

Pie otrā tipa pieskaitāmas krusta saktas ar noapaļotiem krusta zaru galiem. To pamats veidots no ripveida plāksnītes, ripā četrās vietās izdarot paplatus iešķēlumus. No šāda veida dzelzs krustiņiem atrada tikai divus fragmentārus eksemplārus, kam adatas piestiprinājuma vietas nav konstatējamas (8. att.:6, 7). Līdzīgi veidotas arī krustadatu galvas¹³¹ un Lietuvas arheoloģiskajā materiālā sastopamie metāla krustveida iemauktu siksnu sadalītāji.¹³²

Trešā tipa krusta saktām zari ir šķelti. Pamata plāksnīte vienai saktai ir no dzelzs (8. att.:1) un piecām saktām — bronzas (8. att.:2—5). Tas ir pats krāšņākais krusta saktas veids, jo rotaslieta atgādina sudrabaini mirdzošu ziedu. Uz saktas dzelzs vai bronzas pamatplāksnītes uzlodēts ornamentēts sudraba platejums, kas fragmentāri uzglabājies tikai divām saktām (8. att.:1, 2). Krusta saktas atrastas uz 11.—13. gs. attiecināmos pilskalna slāņos.

Krusta sakta ar šķeltiem galiem atrasta Mežotnes pilskalna 12. gs. slānī. Šī tipa saktas atrastas arī Kursas senkapos un Talsu Vilikumuižas ezerā¹³³ un tiek uzskatītas par kuršiem raksturīgu rotu.¹³⁴ Agrākās saktas atrastas Lietuvas PSR Kuršēnu un Salantu rajonos un datētas ar 9.—10. gs.¹³⁵ Tātad krāšņās krusta saktas darīšanas sākumi meklējami senās Kursas dienvidos.

Riņķa saktas

Riņķa saktas zemgaļu arheoloģiskajā materiālā lielākā skaitā sastopamas kopš 13. gs. Tikai daži tipi, kā riņķa saktas ar šķērsvalnīšiem un zvaigžņu saktas, sastopamas gadsimtu vai pāris gadsimtus agrāk.

Tērvetes pilskalnā atrastais agrākais eksemplārs ir riņķa saktas fragments ar šķērsvalnīšiem un segmenta šķērsgrīzumu. Šķērsvalnīši uz saktas loka ir

raksturīgi kuršu saktām. Ar mazliet izceltiem šķērsvalnīšiem kurši veidojuši ne tikai riņķa saktas, bet arī pakavsaktas ar rēdžu galiem (t. i., ar rombisku plāksnīti pakavsaktas galos). Tērvetes saktas samēri ļauj spriest, ka fragments ir no riņķa saktas, kādai līdzīgas atrastas arī Mežotnes pilskalnā¹³⁶ un senpilsētas vietā.

Stratigrāfiski Tērvetes riņķa sakta ar šķērsvalnīšiem datējama ar 11.—12. gs.

Pie riņķa saktu apakšgrupas plašākā nozīmē pieskaitāma arī t. s. zvaigžņu sakta, kas pareizāk būtu jāsauc par saules saktu, jo tā simbolizē sauli. Šī tipa saktu (9. att.:3) atrada Tērvetes pilskalna ziemeļu malā 98 cm dziļumā; turpat atrastas arī citas 12. un 13. gs. senlietas. Tērvetes sakta darināta no bronzas, rotāta ar riņķiņiem, kam punkts vidū. Salīdzinot ar Mežotnes pilskalna šī tipa saktu, Tērvetes sakta nav tik rūpīgi izstrādāta kā Mežotnes eksemplārs. Zvaigžņu saktas atrastas arī latgaļu un sēļu arheoloģiskajos pieminekļos.¹³⁷

Kā liecina izrakumi senkapos, latgaļu, sēļu un lietuviešu sievietes 12. gs. ar šī veida saktām saspraudušas villaines. Šī tipa saktas nēsājušas ne tikai latviešu un lietuviešu sievietes, tā ir arī iemīļota slāvu — krievu¹³⁸ rota.

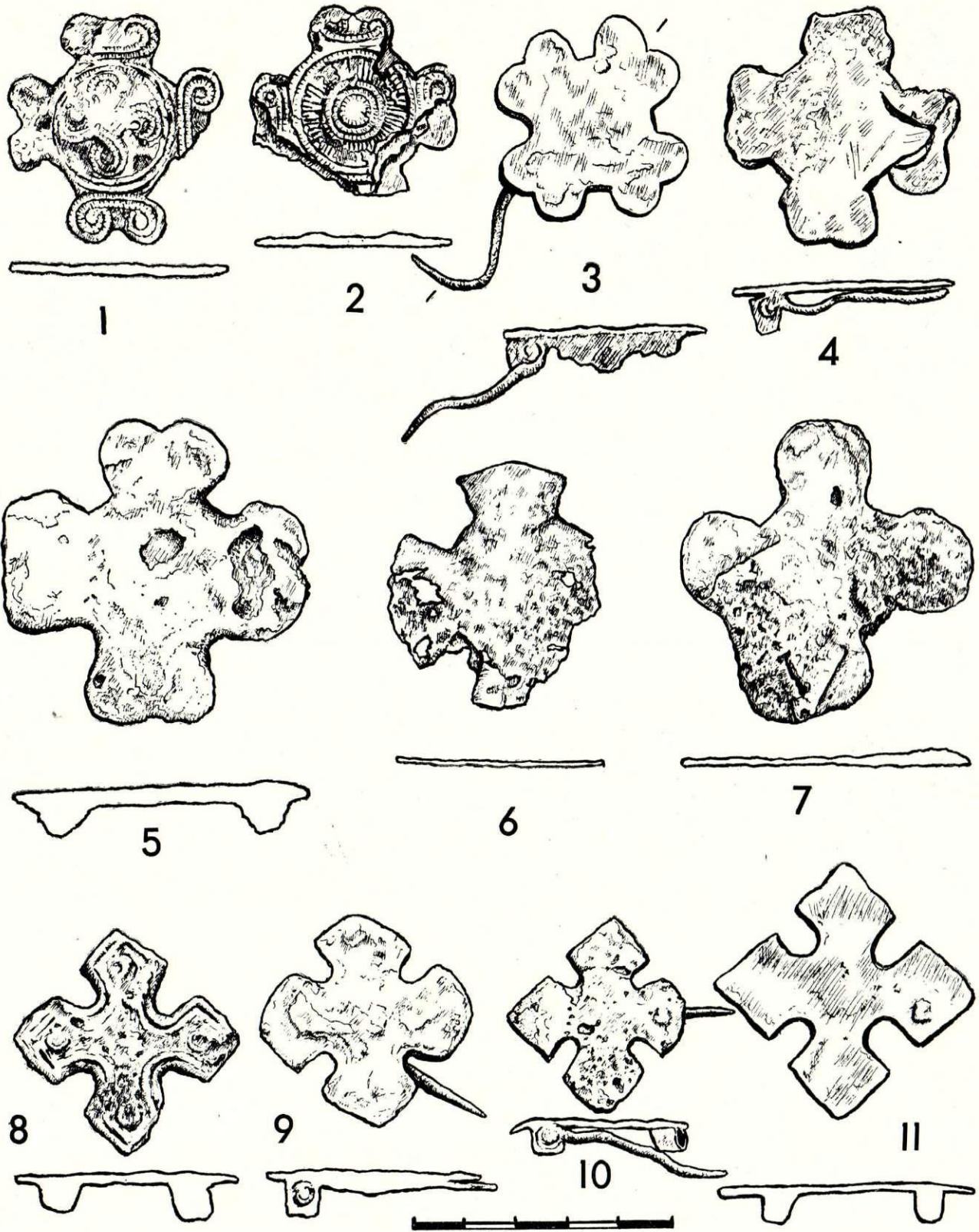
Astoņas Tērvetes pilskalna riņķa saktas, tāpat kā viens eksemplārs no priekšpils, darinātas no samērā plāna bronzas skārda. Tās visas atrastas 13. gs. slāņos. Trīs no tām ir plakanas (9. att.:2, 4). Divām malā iesisti trīsstūrīši ar lāsītēm, izveidojot saules starus; trešajai saktai izspiestas punktu virknes un sešas pumpiņas jeb kārpiņas loka vidū (9. att.:4). Pārējām sešām pilskalna riņķa saktām un vienai priekšpils saktai loka vidusdaļa izspiesta vaļņveidā uz augšu, lai radītu masīvāku iespaidu. Viena no saktām ornamentēta ar spirālēm un iedziļinātu punktu rindu gar malu (9. att.:6), pārējās ar iespiestu vai izspiestu punktu rindām (9. att.:1, 5, 7, 9).

Vēlāka tipa ir 18 riņķa saktas, kas atrastas Tērvetes kapulaukā. Pirmajā kapā apbedītajam vīrietim bez riņķa saktas (9. att.:15) dotas līdz divas Rīgas brīvpilsētas 1570. un 1578. g. kaltas sudraba monētas. Bez tam Tērvetes kapulaukā atrastas vairākas saktas, kas pēc senajām tradīcijām rotātas ar saules attēliem vai simboliem. Dažas saktas rotātas augu motīviem, kādi sastopami uz kristījamām blodām un citiem katoļu baznīcas metāla priekšmetiem. Viena no saktām ar augu motīviem atrasta 12. kapā (9. att.:13), kur mirušajam dotas līdz 16. un 17. gs. sākuma monētas.

Bez minētajām riņķa saktām Tērvetes kapulaukā atrada vienu veselu saktu un trīs fragmentus, kam vidū caurums kā riņķa saktām, bet ārmaļās atstāti četri stūri; līdz ar to sakta iegūst četrstūrainu veidu. Veselajai saktai rotājuma motīvs ir saule (9. att.:14), kas ornamentāli ar riņķi un slīpu zobiņu apli norobežota no stūriem. Vienu no četrstūraino saktu fragmentiem atrada 18. kapā ar septiņām Rīgas brīvpilsētas monētām, kam ļoti zems sudraba procents; sešas monētas kaltas laikā no 1570. līdz 1577. g. Veselā sakta un pārējie divi fragmenti nāk no sajuaktiem kapiem.

Tērvetes pilskalna saktu rotājumā dominē saules simboli, ar ko izteikta slava gaismas un dzīvības

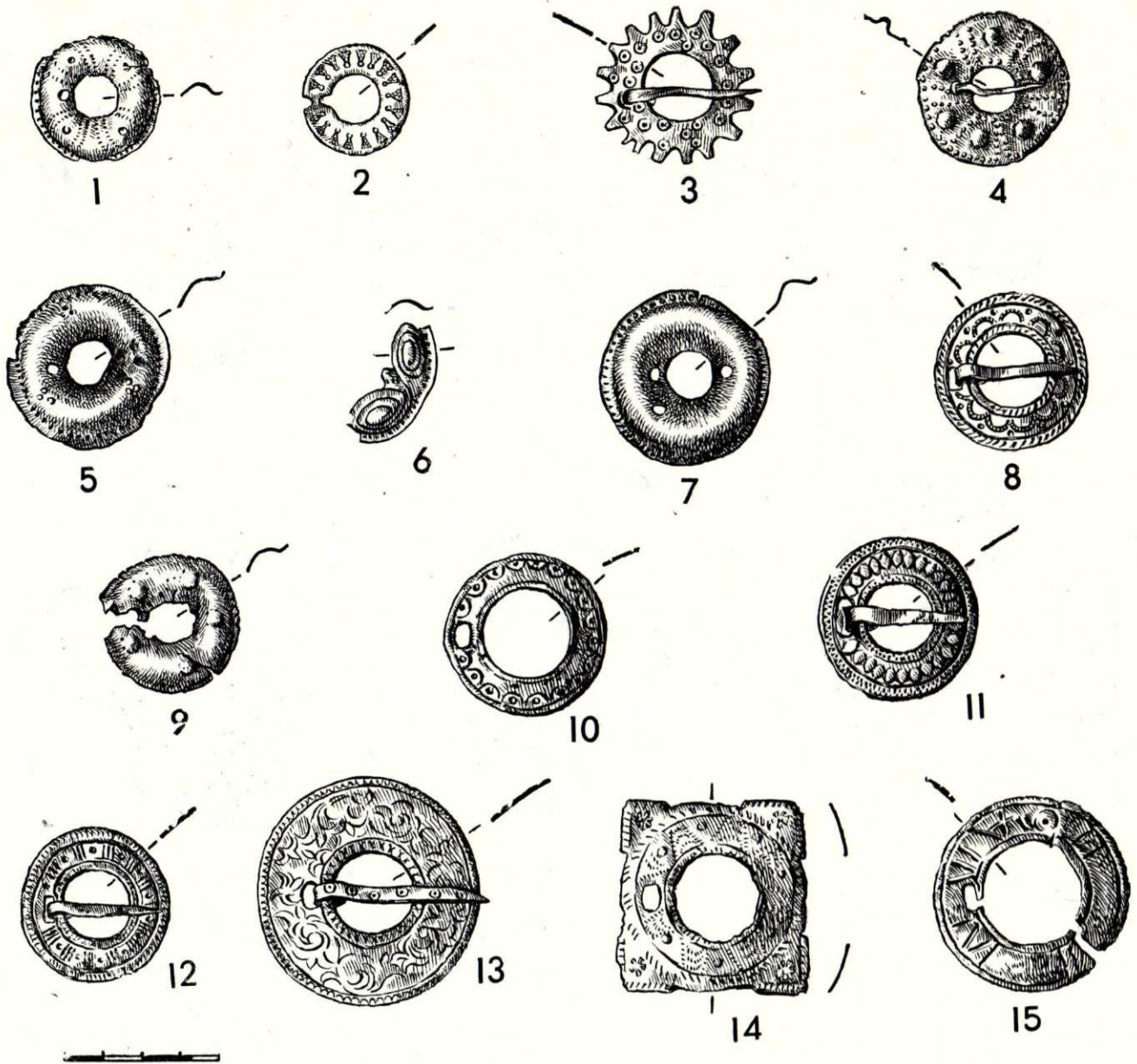

8. att. Tērvetes pilskalna krusta saktas.

1 — dzelzs sakta ar sudraba platējumu, VI 24 : 727/55; 2 — bronzas sakta ar sudraba platējumu, VI 24 : 1004/57; 3 — bronzas sakta, platējuma trūkst, VI 24 : 518/55; 4 — bronzas sakta, platējuma trūkst, VI 24 : 772/55; 5 — bronzas sakta, platējuma trūkst, VI

24 : 1030/57; 6 — dzelzs saktas (?) fragments, VI 24 : 65/57; 7 — dzelzs saktas (?) fragments, VI 24 : 778/54; 8 — bronzas sakta, VI 24 : 232/58; 9 — bronzas sakta, VI 24 : 460/55; 10 — bronzas sakta, VI 24 : 342/54; 11 — bronzas sakta, VI 24 : 529/57.

9. att. Bronzas riņķa saktas.

Tērvetes pilskalns: 1 — VI 24 : 286/54; 2 — VI 24 : 426/57; 3 — VI 24 : 1158/57; 4 — VI 24 : 897/54; 5 — VI 24 : 693/54; 6 — VI 24 : 457/54; 7 — VI 24 : 1059/57; 8 — Tērvetes kapulauks, VI 21 : 35/53; 9 — Tērvetes pilskalns, VI 24 : 1063/57; Tērvetes kapulauks; 10 — VI 21 : 69; 11 — VI 21 : 19; 12 — VI 21 : 40; 13 — VI 21 : 190; 14 — VI 21 : 4; 15 — VI 21 : 3.

devējai. Saules simboli rotā arī kapulaukā atrastas riņķa saktas adatu, bet saktas virsmu klāj kristīgo simboli — lilijas (9. att.: 13).

Sākot ar 13. gs., zemgaļu pilskalnās (piemēram, Mežotnē) vai to tuvumā (Tērvetes pilskalna ziemeļu piekājē, VI 24:146/58) retumis atrastas saktas ar

kristīgo uzrakstiem. Tērvetes kapulaukā atrastas trīs riņķa saktas ar šādiem uzrakstiem (9. att.: 15).

Tērvetes kapulauka saktu ģeometriskajam ornamentam (9. att.: 11) līdzīgs ornaments etnogrāfiskajā materiālā sastopams vēl mūsu gadsimtā.

PARINDES

¹ Tērvetes senvietu situācijas plāns, īss rakstīto avotu apskats par Tērveti, kā arī Tērvetes senvietu izrakumi 1951.—1955. g. publicēti rakstā: Э. П. Бривкалне. Городище Тэрвете и его историческое значение. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I. М., 1959, 254.—272. lpp.

² Tērvetes senvietu kompleksā izrakto senlietu skaits dots rakstā: E. Бривкалне. Amatniecības darinājumi Тэрветес пилскална. — АЕ, 6. Рига, 1964, 85. lpp.

³ Vairākas no minētajām 246 saktām ir fragmentāras. Bez minētajām Tērvetē atrastas atsevišķi 58 saktu adatas vai zoslas, daļa no tām pusgatavas.

⁴ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Tartu, 1938, 141.—143. lpp.

⁵ LAB, 146. un 230. att.

⁶ O. Tischler. Ostpreussische Alterthümer. Königsberg, 1902, 26. lpp.; III tab.: 17.

- ⁷ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland... 139.—141. lpp.
- ⁸ R. Hausmann. Der Depotfund von Tartu. — Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Riga, 1914, 97.—116. lpp.; XV tab.
- ⁹ A. Hackman. Die ältere Eisenzeit in Finnland. Helsingfors, 1905, 151. lpp.; 2. tab.: 3; R. Hausmann. Der Depotfund von Tartu. 105., 106. lpp.
- ¹⁰ Par šķērsrievotu stopa saktu šeit apzīmēta sakta ar šķērsrievotu stiegru, loku un kāju. Rievojums ar vidus joslu vai šķautni dalīts divās daļās. Sai saktu grupai ir raksturīgas rievotās magonpogaļas ass galos.
- ¹¹ R. Snore. Izrakumi Dobeles pagasta Ošu senkapos 1926. g. — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 19. rakstu krājums. Rīga, 1929, 175. lpp.; II tab.; 2. att.: 3.
- ¹² CVVM, 63148.
- ¹³ SM, 1937, 2, 49. lpp.; 7. att.: 1.
- ¹⁴ E. Mugurēviča 1960. g. izrakumi, VI 314.
- ¹⁵ V. Urtāns. Kalniešu otrās kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. Rīga, 1962, IV tab.: 3, 6.
- ¹⁶ V. Urtāna 1961. g. izrakumi, 20., 21. un 48. kaps.
- ¹⁷ Jēkabpils novadpētniecības un mākslas muzejs, inv. nr. 290-2.
- ¹⁸ E. Snore. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā. — SM, 1936, 2, 70. lpp.; 7. att.: 5.
- ¹⁹ Нукшинский могильник. Рига, 1957, VII tab.: 4.
- ²⁰ E. Snores izrakums 1948., 1955., 1957. g. atrasti 17 eksemplāri, visi vīriešu kapos.
- ²¹ A. Stubava izrakumi Ķenteskalnā 1957. g.
- ²² A. Stubava pārskats par izrakumiem 1952. g. Dreņģeru-Cūkāņu kapulaukā, 12. kaps. VI.
- ²³ Нукшинский могильник. XXI tab.: 2.
- ²⁴ A 7910-1 — bronzas ar alvojumu vai sudraboјumu.
- ²⁵ CVVM, 63989.
- ²⁶ RK 1896. 6. tab.: 5.
- ²⁷ C. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. — Sb. Kurl., 1896, 104. lpp.; V tab.: 1.
- ²⁸ CVVM, 63999.
- ²⁹ Saktas fragments glabājas Tērvetes skolā.
- ³⁰ V. Urtāna 1961. g. izrakumi, 332. kaps.: 6.
- ³¹ E. Snore. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā. 70. lpp.; 7. att.: 6.
- ³² [A. A. Спицын]. Люцинский могильник. — MAP, 14, 1893, 31. lpp.; VI tab.: 18.
- ³³ Нукшинский могильник. 41., 98. lpp.
- ³⁴ Piemēram, Dobeles Ošu 20. kaps (1926. g.), Dreņģeru-Cūkāņu 12. kaps (1952. g.), Islices Ziedoņskolas 1. kaps (1933. g.) un Ciemaldēs 11. kaps (1895. g. izrakumi).
- ³⁵ L. Nakaitē. Senovs lietuvu sidabriniai papuošalai. — Iš lietuvu kultūros istorijos, II. Vilnius, 1959, 63., 64. lpp.; 9. att.
- ³⁶ LAB, 474., 475. lpp.; 341. att.
- ³⁷ A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat, 1925, 24., 26., 82. att.
- ³⁸ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, I. Helsinki, 1947, 46. lpp.; 404. att.
- ³⁹ E. Kivikoski. Die Eisenzeit im Aurafussgebiet. — SMYA, XLIII. Helsinki, 1939, 86., 87. lpp.
- ⁴⁰ E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2. Rīga, 1960, 68. lpp.; 7. att., pa labi augšā.
- ⁴¹ Šķērso to stopa saktu abu grupu salīdzināšanai noder Mežotnes kapulauka 1. un 29. kapa saktas, kas glabājas LVM; skat. SM, 1939, 1, 27. att.
- ⁴² Bez tam Mežotnē pie rijas vai pilskalna jau 19. gs. beigās atrastas 2 plakanās šķērso to stopa saktas ar mazliet citādu ornamenta kompozīciju (KPM XVI, Nr. 1779). 1938. g. Mežotnes kapulaukā 17. kapā atrasti važturi (A 9614:2), kuru forma izveidota kā plakanā šķērso to stopa saktas bez šķēršiem.
- ⁴³ Bez jau minētajām Vecsaules Capānos atrastas 2 saktas (KPM XIII, XII, Nr. 1272:65, 66), Talsu pilskalnā (CVVM 373:1), Lielvārdē (RK 1896, 7. tab.:11), Aizkalnē (A 33629), Ludzas Odūkalnā, Nukšos (53. un 152. kapā) un Jēkabpils Priedniekos pa 1 saktai.
- ⁴⁴ R. Kulikauskienē, R. Rimantienē. Senovs lietuvu papuošalai, I. Vilnius, 1958, 354. lpp.; 411., 412., 415. att.
- ⁴⁵ Pakavsaktu skaitā ietvertas arī dažas pusgatavas saktas un to fragmenti.
- ⁴⁶ Sajās piecās apakšgrupās nebija iespējams iekļaut 12 pakavsaktu lokus vai to fragmentus.
- ⁴⁷ Pilskalnā atrasta 31 pakavsakta ar atrotītiem galiem, sen-
- pilsētā Tērvetes pilskalna ziemeļu piekāje — 2 un Tērvetes kapulaukā — 10 saktas.
- ⁴⁸ Dzelzs pakavsakta loka diametrs 5,6×4,5 cm, šķērsriezums 0,3 cm. Saktas loks veidots no apaļas stieples, tagad ļoti sarūsējis.
- ⁴⁹ Нукшинский могильник. 60. lpp., VII tab.:12; Kivtu 7. kaps; E. Snores 1948. g. izrakumi.
- ⁵⁰ A 4601.
- ⁵¹ Нукшинский могильник. 79. lpp.
- ⁵² E. Snores izrakumi 1957. g. Bez tam Kivtu kapulaukā atrastas 14 dzelzs pakavsaktas ar atrotītiem galiem, kuru loks aptīts ar bronzas stiepli vai sloksniti.
- ⁵³ B. Nerman. Grobin-Seeburg. Stockholm, 1958, 136. lpp.; 28. tab.: 154.
- ⁵⁴ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1. Rīga, 1957, 21. tab.: 7.
- ⁵⁵ J. Graudoņa izrakumi 1961. g., Nr. 643; bez tam turpat atrastas 3 dzelzs pakavsaktas ar atrotītiem galiem, bet ar plakanu, šķērsriezumā četrstūrīgu loku (Nr. 778, 887, 1038).
- ⁵⁶ Piemēram, Apūles pilskalna dzelzs pakavsakta glabājas Kaunas muzejā. Pēc R. Kulikauskienes informācijas, Lietuvā senkapos dzelzs pakavsaktas atrastas, sākot ar 10./11. gs.
- ⁵⁷ История Эстонской ССР, I. Таллин, 1961, 70. lpp.
- ⁵⁸ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands. 46. lpp.; 410. att.
- ⁵⁹ H. Arbman. Birka, I. Stockholm, 1940, 51. tab.:4; E. Kivikoski. Studien zu Birkas Handel im östlichen Ostseegebiet. — Acta archaeologica, VIII, 3. København, 1938, 245.—247. lpp.; 15. att.
- ⁶⁰ С. Н. Замятнин. Скифский могильник «Частые курганы» под Воронежем. — СА, VIII. М.—Л., 1946, 16., 14., 48., 49. lpp.; 3. un 29. att.
- ⁶¹ Э. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья. — МИА, 94, 1961, 36. att.: 24.
- ⁶² A. Tallgren. Zur ältesten Eisenzeit Ostbaltikums. — Congressus secundus archaeologorum Baltico-rigae, 19.—23. VIII 1930. Riga, 1930, 172., 173. lpp.
- ⁶³ VI 24 : 845/54, 928/54, 525/55.
- ⁶⁴ 1936. g. izrakto pieminekļu izstāde. Rīga, 1936, 36. lpp.; 15. att.
- ⁶⁵ E. Mugurēviča izrakumi, VI, Nr. 479.
- ⁶⁶ H. Salmo. Finnische Hufeisenfibeln. — SMYA, 56, Helsinki, 1956, 20., 21. lpp.
- ⁶⁷ С. Н. Замятнин. Скифский могильник. 44., 48., 49. lpp.; 35. att.
- ⁶⁸ В. П. Петренко. Могильник скифского времени в с. Гришенци. — МИА, 113. М., 1962, 146., 149. lpp.; 2. att.: 15, 16.
- ⁶⁹ С. Н. Замятнин. Скифский могильник. 25. lpp.; 10. att.: 6.
- ⁷⁰ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands. 46. lpp.; 411. att.
- ⁷¹ История Эстонской ССР, I. 110. lpp.
- ⁷² PV 21706 : 28.
- ⁷³ [A. A. Спицын]. Люцинский могильник. 33. lpp.; 20. att., VI tab.: 1; Шноре 1961. 121. lpp.; III tab.: 11, 16, 20, 21; Fr. Balodis, A. Teikmanis, P. Kundziņš, L. Kundziņš. Izrakumi Raunas Tanīsa kalnā 1927. g. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi, IV sēj., 1. Rīga, 1928, X tab.: 11.
- ⁷⁴ R. Kulikauskienē, R. Rimantienē. Senovs lietuvu papuošalai. 354. lpp.; 440., 441. att.; LAB, 480. lpp.; 348. att.
- ⁷⁵ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929, 328. lpp.; 264. att.; П. И. Кушнер. Этнические территории и этнические границы. М., 1951, 25. att.: 4.
- ⁷⁶ A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. 65. att.; III tab.: 11.
- ⁷⁷ B. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum. Stockholm, 1929, 141.—144. lpp.; 151., 152. att.
- ⁷⁸ B. Nerman. Der Handel Gotlands mit dem Gebiet am Kurischen Haff im 11. Jahrhundert. — Prussia, Bd. 29, 1931, 170., 171. lpp.; 19., 22., 23. att.
- ⁷⁹ Turpat, 171. lpp.; 20., 21. att.
- ⁸⁰ С. Н. Замятнин. Скифский могильник. 44. lpp.
- ⁸¹ М. Н. Кислов, О. Н. Чистякова. Консервация деревянных изделий из новгородских раскопок. — Историко-археологический сборник. М., 1960, 361. lpp.; 7. att.; arī 347. lpp.; 6. att.
- ⁸² E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. 68. lpp.; 7. att.
- ⁸³ A 7028 : 2.

- ⁸⁴ E. Snores 1948. g. izrakumi.
⁸⁵ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. Senovės lie-
 tuvių papuošalai. 335. lpp.; 453. att.
⁸⁶ A. M. Tallgren. Ett viktigt estländskt fornynd från
 slutet av mellersta järnåldern. — Finskt Museum, XXX, 1923.
 Helsingfors, 1924, 5., 6. att.
⁸⁷ Шноре. 1961. III tab.: 30.
⁸⁸ Piemēram, Kariņu Kristapēnu I. kapā, A 7064: 2.
⁸⁹ H. Salm o. Finnische Hufeisenfibeln. 60., 61. lpp.; 27. att.
⁹⁰ C. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute
 Zeemalden in Kurland. 110. lpp.; IX tab.: 3; RK 1930, 152. lpp.;
 42. tab.: 3 — Vecsaules Capāni, KPM 85.
⁹¹ M. B. Седова. Ювелирные изделия древнего Новго-
 рода X—XV вв. — МИА, 65. М., 1959, 245. lpp.; 6. att.: 21.
⁹² H. Salm o. Finnische Hufeisenfibeln. 63.—65. lpp.
⁹³ M. B. Седова. Ювелирные изделия древнего Новго-
 рода. 245. lpp.; 16. att.: 7.
⁹⁴ LVM — Daugmale, savrupatradums, 1/1935. g.
⁹⁵ E. Snores 1961. g. izrakumi.
⁹⁶ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. Senovės lie-
 tuvių papuošalai. 415., 422., 425.—429., 454. att.
⁹⁷ SM, 1939, 1, 83. lpp.
⁹⁸ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. Senovės lie-
 tuvių papuošalai. 425., 426. att.
⁹⁹ Fr. Kruse. Necrolivonica. Dorpat 1842. 12. tab.: 2;
 [A. A. Спицын]. Люцинский могильник. 33. lpp.; V tab.: 8;
 VI tab.: 4; 19. att.; RK 1930, 129. lpp.; 42. tab.: 10; 1936. g.
 izrakto pieminekļu izstāde. Rīga, 1936.
¹⁰⁰ A. Спицын. Курганы С.-Петербургской губернии. —
 МАР, 20. СПб., 1896, 19. lpp.; IX tab.: 20; M. B. Седова.
 Ювелирные изделия древнего Новгорода. 245. lpp.; 6 att.: 8;
 А. Ляўданскі. Археолёгічныя досьледы ў Смаленшчыне. —
 Працы сэкцыі археолёгіі, т. III. Менск, 1932, XVI tab.: 15.
¹⁰¹ A. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. 64., 65. lpp.;
 84. att.; III tab.: 3.
¹⁰² H. Salm o. Finnische Hufeisenfibeln. 54.—57. lpp.;
 25. att.
¹⁰³ B. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien
 und dem Ostbaltikum. 142.—144. lpp.; 155. att.
¹⁰⁴ Шноре. 1961. 121. lpp.; III tab.: 3.
¹⁰⁵ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 328. lpp.;
 264. att.
¹⁰⁶ J. K. Bähr. Die Gräber der Liven. Dresden, 1850,
 VIII tab.: 7.
¹⁰⁷ Mežotnes pilskalna valnis Nr. 29 (1938. g.).
¹⁰⁸ C. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute
 Zeemalden in Kurland. 109., 111. lpp.; VII tab.: 3; IX tab.: i.
¹⁰⁹ B. Nerman. Grobin-Seeburg. 170., 181. lpp.; 415. att.
¹¹⁰ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 235. att.
¹¹¹ E. Butenienė. Siraičių X—XII a. senkapis. — Iš lie-
 tuvių kultūros istorijos, II. Vilnius, 1959, 168. lpp.; 5. att.: 3;
 V. Nagevičius. Das Gräberfeld von Prižmonti. — Congres-
 sus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.—23. VIII
 1930. Riga, 1931, III tab.: 3.
¹¹² B. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien
 und dem Ostbaltikum. 258. att.
¹¹³ Ф. Д. Гуревич. Древности Белорусского Понеманья.
 М.—Л., 1962, 166. lpp.; 101: 4. att.
¹¹⁴ E. Sturms. Vilkuuizās ezera atradumi. — SM, 1936,
 2, 81., 84. lpp.; 12. att.: 8.
¹¹⁵ Ф. Д. Гуревич. Древности Белорусского Понеманья.
 102. att.: 2.
¹¹⁶ Tērvetes pilskalns, VI 24: 384/54.
¹¹⁷ Ф. Д. Гуревич. Древности Белорусского Понеманья.
 204. lpp.; 78. att.: 1.
¹¹⁸ [A. A. Спицын]. Люцинский могильник. 33., 34. lpp.;
 21. att.; Шноре. 1961. 121. lpp.; III tab.: 23.
¹¹⁹ E. Sturms. Vilkuuizās ezera atradumi. 81.—86. lpp.;
 12. att.: 9; A. Karnups. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. g. —
 SM, 1936, 4, 80., 84. lpp.; 13. att.: 13.
¹²⁰ RK 1896. 19. tab.: 4.
¹²¹ B. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien
 und dem Ostbaltikum. 167. lpp.; 16. att.
¹²² H. Salm o. Finnische Hufeisenfibeln. 84., 85. lpp.; 42. att.
¹²³ CVVM 63901/3902, E 338.
¹²⁴ RK 1896. 29. tab.: 7.
¹²⁵ B. Nerman. Der Handel Gotlands... 156. lpp.; 158. att.
¹²⁶ J. Strzygowski. Die altslavische Kunst. Augsburg,
 1929, 212. lpp.
¹²⁷ Piemēram, Jaunsvirlaukas Klabatēnu pakavsaktai uz četr-
 stūra gala plātnēm četrcilpu mezgls (smalki šķērsrievots —
 filigrāna imitācija), CVVM 63838.
¹²⁸ C. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute
 Zeemalden in Kurland. 100. lpp.; II tab.: 1.
¹²⁹ Н. Д. Мец. Некоторые вопросы систематизации монет
 Суздальско-Нижегородского княжества. — Историко-археоло-
 гический сборник. М., 1962.
¹³⁰ SM, 1939, 1, 90. lpp.; 24. att.
¹³¹ R. Snore. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. —
 Latviešu aizvēstures materiāli, I. Rīga, 1930, 74.—78. lpp., XIX—
 XXII tab.
¹³² R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. Senovės lie-
 tuvių papuošalai. 562. lpp.
¹³³ E. Sturms. Vilkuuizās ezera atradumi. 82. lpp.;
 12. att.: 12.
¹³⁴ Latviešu kultūra senatnē. Rīga, 1937, XXXVII tab.: 4.
¹³⁵ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. Senovės lie-
 tuvių papuošalai. 402., 403. lpp.
¹³⁶ SM, 1939, 1, 83. lpp.
¹³⁷ Э. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли
 в X—XIII вв. Рига, 1965, 90. lpp.
¹³⁸ A. Zariņa. Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. Rīga, 1970,
 76. lpp.; 34. att.; Л. Нидерле. Быт и культура славян.
 Прага, 1924, 222. lpp.; XII tab.: 15.

Э. Бривкалне

ТЕРВЕТСКИЕ ФИБУЛЫ

Резюме

В ходе археологических раскопок, проводившихся Институтом истории АН Латвийской ССР в 1951—1960 годах в Тервете, найдено 246 фибул и их фрагментов. Три фрагмента арбалетовидных фибул, обнаруженные на городище, представляют три их типа: фибулы с кольцами (V—VI века), пере-
 кладчатые рифленые (VIII век) и пере-
 кладчатые (X век). Арбалетовидные фибулы этих трех типов составляют первую группу терветских фибул (рис. 1).

Ко второй группе терветских фибул отнесены подковообразные фибулы — всего 166 экземпляров. Преобладающая их часть — 145 экземпляров — найдена на городище. По форме концов

подковообразные фибулы подразделены на пять крупных типологических подгрупп. Наиболее многочисленны подковообразные фибулы с завитыми концами — 43 экземпляра (рис. 2). За ними по численности следуют подковообразные фибулы с концами в форме звериной головы — 35 экземпляров (рис. 3). На третьем месте — подковообразные фибулы с гранеными пуговками на концах, которые вместе с вариантами составляют 30 экземпляров (рис. 4).

В четвертую подгруппу входят 13 подковообразных фибул с маковидными концами и 8 подковообразных фибул с круглыми пуговками на концах (рис. 5).

Пятую типологическую группу образуют подковообразные фибулы с утолщенными — 20 экземпляров (рис. 6:1—3,5,8,9) — и расширенными — 3 экземпляра (рис. 6:4,6,7) — концами, а также 1 уплощенная фибула.

Наиболее ранняя из терветских подковообразных фибул относится к VIII—IX векам. Это — найденная на площадке городища железная фибула с завитыми концами (рис. 2:1). Большая часть подковообразных фибул найдена на Терветском городище в слоях XI—XIII веков. К тому же времени относятся фибулы, найденные в форбурге (рис. 3:14; 5:4) и в посаде (рис. 2:16; 3:9; 4:20,23). Позднее датируются подковообразные фибулы с Терветского кладбища (XVI — начало XVII веков, рис. 2:18,19; 3:27; 5:22). Преобладающее большинство подковообразных фибул изготовлено из бронзы, лишь одна из них железная (рис. 2:1) и одна — серебряная (XII век, рис. 2:11). На Терветском городище констатирован редкий вид украшения — инкрустация по металлу.

Третья группа — пластинчатые фибулы — подразделяется на четыре типа: дисковидные (рис. 7:1—4), четырехугольные (рис. 7:5—16), крестообразные (рис. 8) и кольцевые (рис. 9). Варианты этих фибул, в свою очередь, подразделены на подгруппы.

На городище найдено 15 бронзовых четырехугольных фибул, 1 экземпляр (рис. 7:9) обнаружен на месте посада на левом берегу речки Тервете близ Ичкиши. По данным стратиграфии, четырехугольные, как и крестообразные, фибулы относятся к XI—XIII векам. На Терветском городище найдено

10 крестообразных фибул и 3 предположительных фрагмента (рис. 8).

К XI—XIII векам относятся и 11 кольцевых фибул с городища, а также 1 экземпляр с форбурга и кольцевая фибула с надписью, добытая у северного подножия городища. На кладбище в 1953 году найдены 22 кольцевые фибулы, которые по сопровождающим монетам датируются концом XVI века, тогда как один экземпляр мог бы датироваться началом XVII века (рис. 9:13).

Фибулы занимают существенное место среди найденных в Тервете украшений. Прежде они имели важное практическое значение. Арбалетовидные фибулы использовались для скальвания накидок и вилайне. Арбалетовидная фибула из драгоценного металла украшала накидку представителя знати. Характерным украшением накидки воина-дружинника была перекладчатая рифленая арбалетовидная фибула. Перекладчатые арбалетовидные фибулы использовались богатыми мужчинами и женщинами для скальвания верхней одежды.

Подковообразные фибулы составляют преобладающую часть всех находок фибул. Они отличаются как видом металла, так и его обработкой. Крупные использовались для скрепления верхней одежды, меньшими скальвали рубаху.

Пластинчатые фибулы с серебряной плакировкой служили украшением богатых в эпоху раннего феодализма.

Материал из погребений Терветского кладбища, расположенного на территории санатория в яблоневом саду, характеризует погребальные обряды латышских крестьян и металлические детали одежды конца XVI века.

E. Brīvkalne

DIE FIBELN VON TĒRVETE

Zusammenfassung

Bei den vom Historischen Institut der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR in den Jahren 1951—1960 in Tērvete durchgeführten archäologischen Grabungen wurden 246 Fibeln bzw. deren Fragmente gefunden. Drei im Burgberg von Tērvete ausgegrabene Fragmente sind jeweils Teile einer berillingten (5.—6. Jh.), einer quergebüllten (8. Jh.) und einer wiedergekreuzten (10. Jh.) Armbrustfibeln. Die durch diese drei Typen vertretenen Armbrustfibeln bilden Gruppe I der in Tērvete gefundenen Fibeln (Abb. 1).

Gruppe II bilden die Hufeisenfibeln, von denen 166 Exemplare gefunden wurden. Der größte Teil von ihnen — 145 Exemplare — stammt aus dem Burgberg. Nach der Form der Enden werden die Hufeisenfibeln in fünf größere typologische Einheiten unterteilt. Die meisten in Tērvete gefundenen Hufeisenfibeln — 43 Exemplare — haben aufgerollte Enden (Abb. 2). An zweiter Stelle stehen zahlenmäßig die Hufeisenfibeln mit Tierkopfen (35 Exemplare, Abb. 3). Weiter folgen die Hufeisenfibeln mit facettierten knaufartigen Enden; zusam-

men mit ihren Varianten sind sie durch 30 Exemplare vertreten (Abb. 4). Die vierte Unterabteilung enthält 13 Hufeisenfibeln mit mohnkapselförmigen Enden sowie eine ihnen nahestehende Abart — 8 Hufeisenfibeln mit runden knaufartigen Enden (Abb. 5). Die fünfte typologische Abteilung dieser Gruppe bilden Hufeisenfibeln mit verdickten (20 Exemplare, Abb. 6: 1—3, 5, 8, 9) oder verbreiterten Enden (3 Exemplare, Abb. 6: 4, 6, 7) sowie eine flachgeformte Hufeisenfibel.

Die älteste in Tērvete gefundene Hufeisenfibel ist eine aus dem Burgberg stammende eiserne Fibel mit aufgerollten Enden (8.—9. Jh., Abb. 2:1). Die meisten Hufeisenfibeln wurden in den zum 11.—13. Jh. gehörenden Schichten des Burgberges aufgedeckt. In die gleiche Periode gehören die Hufeisenfibeln aus der Vorburg (Abb. 3:14; Abb. 5:4) und der einstigen Stadtsiedlung (Abb. 2:16; Abb. 3:9; Abb. 4:20, 23). Die Hufeisenfibeln aus dem Kirchhof von Tērvete sind jüngeren Datums (16. Jh. bis Anfang des 17. Jh., Abb. 2:18, 19; Abb. 3:27; Abb. 5:22). Größtenteils sind die Hufeisenfibeln aus

Bronze, nur eine ist aus Eisen (Abb. 2:1) und eine aus Silber (12. Jh., Abb. 2:11) gefertigt. Unter dem in Tērvete geborgenen Fundstoff ist auch eine seltene Art der Metallverzierung — die Inkrustation vertreten.

Gruppe III bilden die plattierten Fibeln. Dazu gehören folgende 4 Fibeltypen: Scheibenfibeln (Abb. 7:1—4), viereckige Fibeln (Abb. 7:5—16), Kreuzfibeln (Abb. 8) und Ringfibeln (Abb. 9). Diese Typen sind ihrerseits weiter unterteilt.

15 viereckige Fibeln aus Bronze wurden im Burgberg von Tērvete und ein weiteres Exemplar (Abb. 7:9) in der Stadtsiedlung bei Īkšķīši am linken Ufer des Flusses Tērvete gefunden. Die viereckigen Fibeln gehören ihrer stratigraphischen Lage nach ebenso wie die Kreuzfibeln in das 11.—13. Jahrhundert. Im Burgberg von Tērvete wurden 10 Kreuzfibeln und 3 wahrscheinliche Fragmente derselben (Abb. 8) ausgegraben.

Ebenfalls ins 11.—13. Jh. datiert werden 11 Ringfibeln aus dem Burgberg sowie ein Exemplar aus der Vorburg, desgleichen eine Ringfibel mit Buchstaben, die am nördlichen Fuß des Burgberges gefunden wurde. 22 Ringfibeln, die im Jahre 1953 im Kirchhof aufgedeckt worden sind, werden anhand von Münzenbeigaben ins Ende des 16. Jh. datiert, während ein Exemplar aus dem Anfang des 17. Jh. stammen dürfte (Abb. 9:13).

Unter den in Tērvete gefundenen Schmuckgegenständen nehmen die Fibeln einen wichtigen Platz ein. Sie hatten früher eine große praktische Bedeutung. Die Armbrustfibeln dienten zum Zusammenheften des Überwurfs (apmetnis) oder des wollenen Umlegetuches (villaine). Eine Armbrustfibel aus Edelmetall pflegte den Überwurf von Angehörigen des Stammadels zu zieren. Ein charakteristischer Schmuck des Überwurfs von Kriegsgefolgschaftsmitgliedern war die quergerillte Armbrustfibel. Wiedergekreuzte Armbrustfibeln wurden von reichen Männern und Frauen zum Zusammenheften der Oberkleidung benutzt.

Den überwiegenden Teil aller im Burgberg von Tērvete gefundenen Fibeln bilden die Hufeisenfibeln. Sie sind aus verschiedenartigem Metall gefertigt und auf verschiedene Weise bearbeitet und ausgestattet. Die größeren Hufeisenfibeln dienten zum Zusammenheften der Oberkleidung, die kleineren erfüllten diese Aufgabe am Hemd. Fibeln mit Silberplattierung waren ein Schmuck der Reichen in der Periode des Frühfeudalismus.

Die im Kirchhof von Tērvete, im Garten des dortigen Sanatoriums ausgegrabenen Bestattungsreste geben Auskunft über die Begräbnissitten und das metallene Kleidungszubehör der unter dem Joch der deutschen Feudalherrschaft befindlichen lettischen Bauern am Ausgang des 16. Jh.

J. Apals

ĀRAIŠU EZERA PILS DZĪVOJAMĀS ĒKAS

(JŪGSTORA KONSTRUKCIJA)

Latvijā, tāpat kā visā Ziemeļaustrumeiropas mežu joslā, koks līdz pat nesēnai pagātnei bija galvenais celtniecības materiāls. Galvenā avotu grupa, kas sniedz ziņas par koka celtniecības attīstību, ir arheoloģiskie pieminekļi. Taču labi saglabājušos koka celtnu paliekas izrakumos joprojām ir samērā reta parādība, jo gadu simtu un tūkstošu gaitā kultūrslāņi ieslēgts koks saglabājas tikai paaugstināta mitruma vai sausuma apstākļos. Tādēļ dažādu koka celtnu tipu izcelšanās un attīstības jautājumu risinājumā vēl daudz neskaidrību. Tā tas ir arī jautājumā par guļbūves tehnikā celto dzīvojamo ēku attīstību. Šī tehnika kļuva par izplatītāko tikai pakāpeniskas attīstības gaitā, nomainot stāvbūves. Līdz šim iegūtais arheoloģiskais materiāls rāda, ka Latvijas PSR teritorijā stāvbūves ir dominējošais tips laikā no 3. g. t. p. m. ē. pirmās puses līdz pat m. ē. 1. g. t. pirmajai pusei.¹ Par svarīgāko priekšnoteikumu guļbūves izplatībai uzskata dzelzs darba rīku, īpaši dzelzs cirvja, masveida ieviešanos ražošanā, kas tagadējā Latvijas PSR teritorijā notiek m. ē. 1. g. t. sākumā.²

Diemžēl senākā attīstības posma guļbūvju paliekas līdz šim izdevies atrast ļoti fragmentārā veidā. Tādēļ par to konstrukciju dažkārt nācies spriest pēc atradumu apstākļiem un citiem materiāliem. Senākās minēto celtnu paliekas konstatētas Asotes pilskalna apakšējā horizontā, 1. g. t. p. m. ē. slānī³ un Ķivutkalnā, kur atsedza ar 1. g. t. p. m. ē. vidu datējamas ēkas pārrogojošos krusta pakši viena vainaga augstumā.⁴ Pamatojoties uz apdegušo māla apmetumu mērījumiem, kā arī uz atrastā celtnieku darba rīka — dzelzs «kaķa» fragmentu, secināja, ka Ķentes pilskalnā un apmetnē 6.—8. gs. valdošo dzīvojamo ēku tips ir bijis kaķētās guļbūves ar vienslīpes vai divslīpju grodu jumtu.⁵ Spriežot pēc māla apmetumiem, uzskata, ka Spietiņu apmetnes 2.—6. gs. dzīvojamās ēkas arī bijušas guļbūves.⁶ Mūkukalna augšējā horizontā atsedza kādu ar 4. gs. datējamu iedziļinātu dzīvojamo ēku; par guļbūvi to uzskatīja tāpēc, ka tās atrašanās vietā un tuvākajā apkārtnē neatrada Mūkukalna stāvbūvēm raksturīgās stabu vietas.⁷ Lejasziedu apmetnes izrakumos atklāja kādu nodegušu,

no iekšpuses ar mālu apmetu guļbaļķu dzīvojamo celtni, ko datē ar 1. g. t. vidu.⁸ Vairāku vāji saglabājušos guļbūves tehnikā celto dzīvojamo ēku paliekas atrastas Kokneses pilskalna 5.—9. gs. apdzīvotības slāņos,⁹ tāpat kā kādas guļkoku celtnes un ar 5. gs. datējamās ēkas griestu paliekas senpilsētā pie Vārtajas pilskalna.¹⁰

Plašs ar 1. g. t. otro pusi datējams koka celtniecības materiāls saglabājies Latvijas ezeru mītnēs,¹¹ piemēram, Āraišu ezera pili.¹² Laikā no 1965. līdz 1969. g. veiktajos izrakumos tur samērā nelielā (740 m²) platībā izpētīja 63 koka dzīvojamo un saimniecības ēku, kā arī aizsargceltnu paliekas, kas pastāvējušas laika posmā no 9. gs. pirmās puses līdz 10. gs. vidum. Celtnu apakšējo daļu un dažādu būvdetaļu labā saglabāšanās pakāpe ļāva detalizēti izpētīt celtnu konstrukciju un konstatēt kādu līdz šim mūsu arheoloģiskajā materiālā maz pazīstamu koka guļbūves paveidu. Vislabāk šīs celtnes bija saglabājušās sākotnējā apbūvē, kuras absolūtais vecums ir 1120 ± 50 gadi.¹³

Celtnu konstrukcijas labākai izpratnei vispirms nepieciešams galvenos vilcienos iepazīties ar pils

1. att. Skats uz Āraišu ezera saliņu, kur atradusies ezera pils.

sākotnējās apbūves plānojumu, kas ietekmējis arī atsevišķo ēku plānojumu.

Pils sākotnējās apbūves celtnes izvietotas 25×31 m lielā, ar apaļkoku pamatklāstu pārsegtā taisnstūrveida būvlaukumā,¹⁴ kas orientēts ziemeļaustrumu-austrumu—dienvidrietumu-rietumu virzienā. Apbūve bija ļoti blīva, jo apmēram 780 m² platībā novietojās aizsargceltne un, domājams, 24 dzīvojamās un saimniecības ēkas. No tām izrakumu laukumos atsedza 11 aizsargceltnes cirtņus, 17 dzīvojamās un četras saimniecības ēkas.¹⁵ Aizsargceltnes cirtņi bija celti gar būvlaukuma malām, pils dienvidrietumu stūrī atstājot pārtraukumu ieejai. Dzīvojamās un saimniecības ēkas izvietojās piecās rindās, no kurām četras atsedzās gar būvlaukuma malām, bet piektā — vidū (2. att.). To dibensienas pieslēgās aizsargceltnei, bet fasādes bija vērstas pret vidu; vidējās rindas ēkām tās bija dienvidu pusē. Saimniecības ēkas atradās pie ieejas un vidējās rindas rietumu galā. Ēkas novietojās ar sānsienām cieši līdzās cita citai, malējās rindās ik pēc 2—3 celtnēm bija atstātas ap 1 m platas ejas, pa kurām varēja piekļūt aizsargceltnei.¹⁶

Dzīvojamām ēkām raksturīgi lielāki izmēri, krāsni, piebūves, lieveņi, akmeņu drenas un senlietu materiāls. Nedaudzās saimniecības ēkas atšķīrās ar mazākiem izmēriem, novietojumu, piebūvju trūkumu, kā arī tīri konstruktīvi. Būvmateriāls, bet it sevišķi izvietojums blīvās apbūves rindās, bija noteicošie faktori dzīvojamo ēku plānojumā: tās bija taisnstūrveida vientelpas celtnes, kam fasādes sienas kreisajā pusē atradās ieeja, bet labajā — piebūve. Daļai ēku pie fasādes sienas bija arī lieveņi. Konstruktīvās uzbūves princips visām sākotnējās apbūves ēkām, ja neskaita dažus izņēmumus, bija vienāds; tās atšķīrās tikai izmēros, detaļās un izvietojumā.

Saurakā un garākā bija 19. ēka (3,1×4,4 m); kvadrāta formai tuvojās 33. (4,4×4,8 m) un 28. (4,4×4,7 m) ēka. Daudz lielākas atšķirības novēroja ēku platībā (neskaitot piebūvju platību): mazākā bija 30. ēka (3×3,7 m, platība — 11 m²), lielākā — 16. ēka (4,5×5,9 m, platība — 26 m²). Tuvāk iepazīsimies ar 14. ēku, kas izmēru, konstrukcijas u. c. ziņā pārstāv it kā vidējā lieluma ēku grupu.

14. ēkai no sākotnējās apbūves bija saglabājušās pamatnīcas, jūgkoks, kāršu pāri stūros, apaļkoku grīdojums, grīdas klons, sānsienas un galasienas trīs vainagu augstumā, ieejas vieta, māla kleķa krāsns, piebūve un akmeņu drenas pie dienvidaustrumu un dienvidrietumu stūriem.

14. ēkas telpas ārējie izmēri — 3,8×5,2 m, iekšējā platība — 14 m². Tās būvdaļu paliekas atrada sekojošā stāvoklī: ziemeļu, rietumu un austrumu sienu pamatnīcas (3. att.: 6) gulēja tieši uz pamatklāsta (3. att.: 5), kura koki augstākās vietās pietēsti, vietām — apdedzināti. Zem ziemeļu sienas pamatnīcas baļķu spraugas aizpildīšanai bija noliktā vidēji 5 cm resna egles kārtiņa, pati pamatnīca — 15 cm plata plēsta lapu koka puse — gulēja ar plakano pusi uz leju. Tās apaļā virspuse visā garumā bija nobērtā ar baltu smilti. Austrumu un rietumu pamatnīcās bija vidēji 16 cm resni bērzu baļķi ar visu tāsi. Dienvidu sienai pamatnīcas nebija. Pamatu iesvēršanai vienā limenī ēkas zemākajā — dienvidrietumu stūrī zem pamatnīcas atradās 22 cm resns skuju koka paliktnis.

Visos četros ēkas stūros abpus sānsienu pamatnīcām cauri pamatklāsta baļķu spraugām bija iedzītas 4—5 cm resnas egļu kārtis (3. att.: 7). Ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu stūros tās bija izdzītas cauri pamatklāsta baļķu sānos iecirstiem robiem. Dienvidu sienas pamatnīcas vietā atradās jūgkoks — līdz 20 cm plata, 15 cm bieza plēsta lapukoka puse ar 8×25 cm lieliem caurcirtumiem galos, kas no ārpuses aptvēra kāršu pārus un fiksēja tos nekustīgā stāvoklī (3. att.: 8). Bez tam dienvidaustrumu stūrī kārtis zem jūgkoka bija sakļūgotas. Abās pusēs jūgkokam gulēja 12—14 cm resni bērzu baļķi ar visu tāsi.

Virš pamatnīcām ēkas šķērsvirzienā gulēja apaļkoku grīdojums (3. att.: 9), kas sastāvēja no atlasītām, vienādi slaidām 8—12 cm resnām egļu, retāk — bērzu kārtīm ar visu mizu. Pēdējā bija saglabājusies pilnīgi neskarta. Grīdojuma gali 10—40 cm pārse dzās pamatnīcām pāri un pieslēdzās blakus esošās 19. ēkas grīdojuma pārļautajiem galiem. Pamatnīcas un grīdojums veidoja 15—20 cm augstu tukšu pagrīdi.

Ēkas sānsienas (3. att.: 10) bija saglabājušās trīs vainagu baļķu augstumā. Tās bija guldītas starp stūru kārtīm no taisniem, līdzeniēm, vidēji 15 cm resniem, mizotiem skuju koku baļķiem, apakšpusē dažas nelīdzenās vietas bija pietēstas. Tā kā iekšējais atstatums starp kārtīm bija tikai 10—12 cm, sānsienu baļķim ārpusē vai iekšpusē pietēsa «vaigu» vai iecirta robu līdz minētajam platumam. Sānsienu gali bija pārļauti galasienām ziemeļu pusē par 25—40, dienvidu pusē — 40—50 cm.

Galasienas (3. att.: 11) atrada trīs vainagu augstumā; to baļķu diametrs bija nedaudz lielāks kā sānsienām. Galasienas bija uzsēdinātas iekšējām kārtīm ar baļķu galos iecirstām un nedaudz ieplēstām spīlēm. Dienvidu sienas pirmajā vainagā, kā redzējam, atradās jūgkoks, otrajā — nemizots egles baļķis, trešajā — mizots skuju koka baļķis.

Ēkas grīdojumu sedza vidēji 15 cm biezs zemju klons, kas sastāvēja it kā no divām kārtām. Apakšdaļā uz grīdojuma kokiem gulēja dažādu organisko materiālu kārtā — zāļu stiebri, skaidas, mizas u. tml.; telpas dienvidrietumu stūris bija izklāts ar lapukoku, tai skaitā bērzu, žagariem. Klona augšējā daļa sastāvēja no melnās mitrņu zemes ar stipru smilšu, vietām — māla un glūdas piejaukumu, kurā atrada daudz māla trauku lausku un uzturā lietoto dzīvnieku kaulu fragmentus, kā arī senlietas.

Telpas vidū ar novirzi pret rietumu sienu atradās apaļas, 1,9 m diametrā māla kleķa krāsns paliekas ar sešiem akmeņiem virsmā (3. att.: 13).

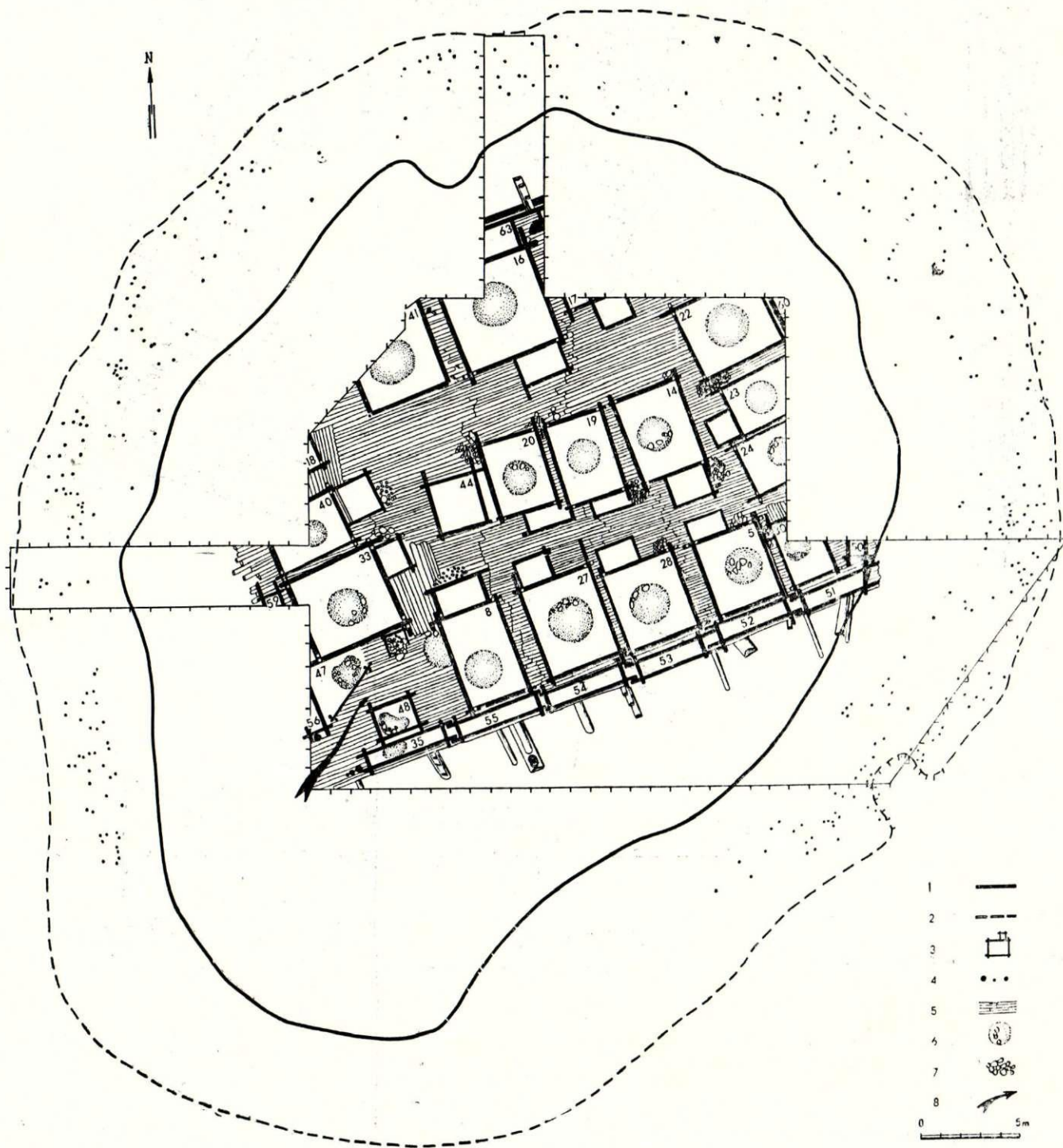
Ēkas fasādes — dienvidu sienas — labajā pusē atradās piebūve, bet kreisajā — ieeja. Durvju vietu norādīja 1,34 m garš gropējums dienvidu sienas trešā vainaga baļķī (3. att.: 12). No piebūves (3. att.: 14) bija saglabājušās pamatnīcas, apaļkoku grīdojums, dienvidu un austrumu sienu pirmie divi vainagi, kā arī grīdas klons. Piebūves izmēri — 1,5×2,4 m, iekšējā kvadrātūra — ap 2,2 m². Tā pieslēgās ēkas dienvidaustrumu stūrim. Piebūves pamatnīcas gulēja uz pamatklāsta; grīdojums sastāvēja no 17 apaļkokiem, kuru diametrs svārstījās no 7 līdz 12 cm. Piebūves dienvidaustrumu stūris bija cirsts

krusta paksī ar pārļaidumiem, bet austrumu sienas ziemeļu gals ar spili uzsēdināts ēkas dienvidaustrumu stūra iekšējai kārtij starp otro un trešo vainagu balķiem, pēc kura nevarēja secināt, vai piebūvei bijušas durvis vai ne. Piebūves grīdas klons tāpat sastāvēja no organisko materiālu pildījuma kopā ar melno zemi, kurā bija sastopami arī izdeguši graudi un sēklas.

Izņemot 19. ēkai piegulošo rietumu pusi, 14. ēkas

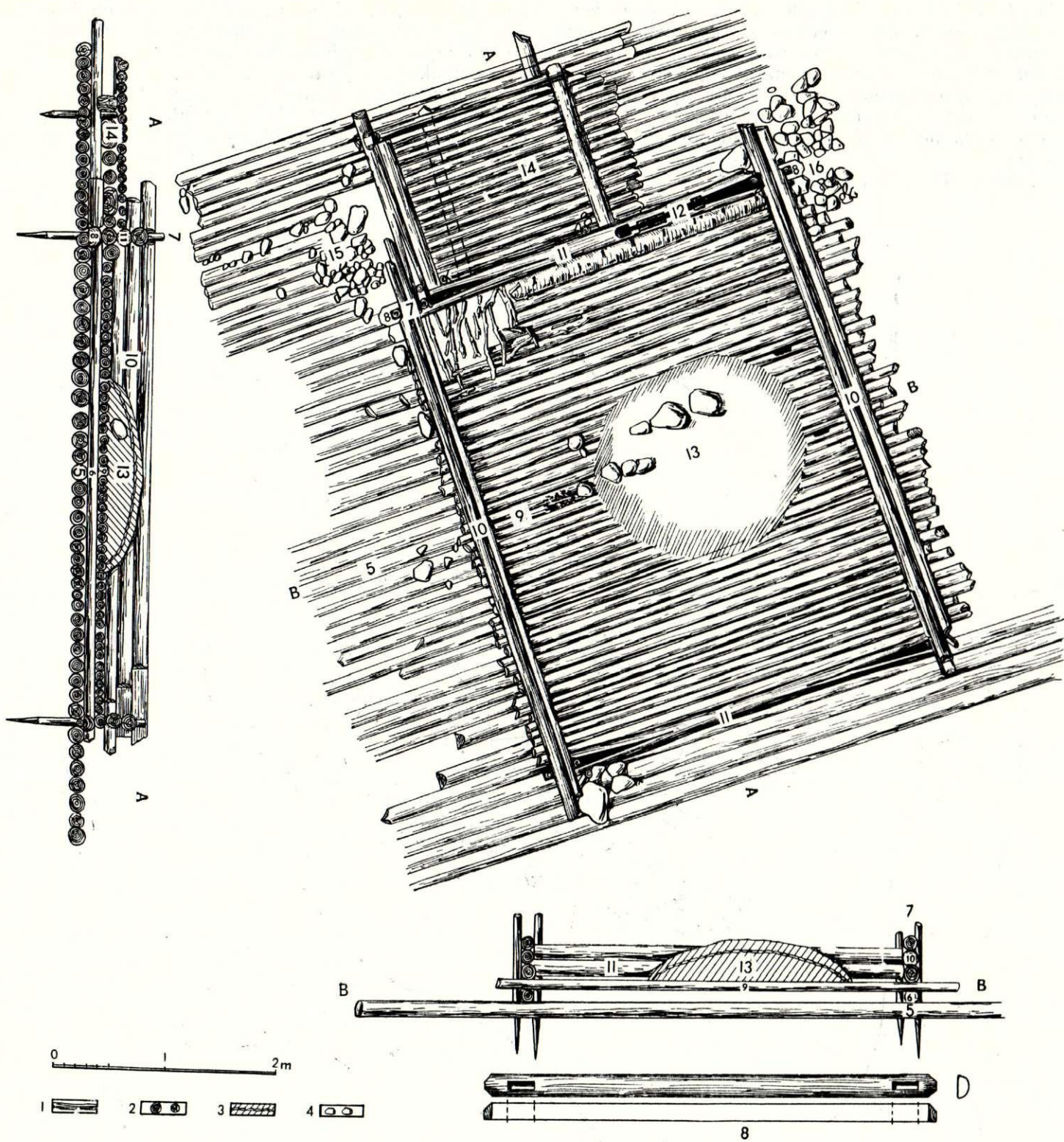
pamatus un pagrīdi no ārpuses noslēdza blīvi piegulošais ieliņu segums. Sākotnējā apbūvē tā bija ap 20 cm bieza organisko materiālu pildījuma kārtā, kuras apakšdaļa sastāvēja no sikiem žagariem un koka celtniecības atkritumiem — skaidām, mizām un nelieliem koka gabaliem, bet augšdaļa bija segta ar dažādu augu (tai skaitā idras) stiebiem, linu spaljiem utt. Gar austrumu sienas pamatiem un pie ziemeļaustrumu stūra atradās arī daži akmeņi.

2. att. Āraišu ezera pils sākotnējās apbūves ēku plāns.

1 — ūdenslīmeņa robeža; 2 — kultūras slāņa robeža pēdējās apbūves laikā; 3 — balķi; 4 — pāji, mieti; 5 — pamatklāsts; 6 — māla kleķa krāsns; 7 — akmeņu drenas; 8 — ieeja pili. Ēku numerācija: 5, 8, 14, 16–20, 22–24, 27, 28, 30, 33, 40, 41 — dzīvojamās ēkas; 44, 47, 48 — saimniecības ēkas; 35, 50–56, 59, 60, 63 — aizsargceltnes cirtņi. Numerācija atbilst kārtībai, kādā ēkas atklātas izrakumu laikā.

3. att. 14. ēkas plāns.

A—A, B—B — ēkas griezumi un ēkas profili. 1 — koks; 2 — kārtis; 3 — māls; 4 — akmeņi; 5 — pamatklāsts; 6 — pamatnīcas; 7 — stūru kārtis; 8 — jūgkoks; 9 — gridojums; 10 — sānsienas; 11 — gala sienas; 12 — ieejas vieta; 13 — māla kleķa krāsns; 14 — piebūve; 15, 16 — akmeņu drenas.

Starp 14. un 19. ēku stūriem 0,6 m platajā spraugā atsedzās 0,3×0,6×0,9 m liels akmeņu krāvums (3. att.: 15). Tas bija uzkrāts tieši uz pamatklāsta kokiem zem grīdām no akmeņiem, kuru diametrs bija 5—30 cm, apakšā liekot lielākos, augšā — mazākos. Krāvumā atradās 81 akmens.

Otrs, vēlākajās pārbūvēs izklidēts 0,3×0,8×1,2 m liels akmeņu krāvums atradās līdzās piebūves austrumu sienai (3. att.: 16). Liekas, ka šie akmeņu krāvumi ir akmeņu drenas, kuru uzdevums bija uztvert virsūdeņus un novadīt tos cauri pamatklāstam ezerā.¹⁷

Tāpat vai līdzīgi bija celtas arī citas sākotnējās apbūves ēkas.

Tālāk aplūkosim citās ēkās novērotos, galvenokārt atšķirīgos būvdetaļu variantus.

Ja pamatklāsts ēkas celšanai izvēlētajā vietā bija pietiekami līdzens, grīdojumu lika tieši uz pamatklāsta, iztiekot bez pamatnīcām; tā bija celtas 16. un 41. ēka.

33. ēkai par ziemeļu un dienvidu sienu pamatnīcām kalpoja pamatklāsta koki, kas ar paliktņiem bija pacelti virs pamatklāsta. Vairumā gadījumu pamatnīcas konstatēja zem visām četrām sienām. Dažās ēkās zem pamatnīcām atradās viens vai vairāki (20. ēkai pat pieci) baļķu paliktņi, kas zemākās vietās būvējamās ēkas pacēla vienādā līmenī ar blakus esošajām celtnēm. Pēdējais variants labi saskatāms 28. ēkas pamatos, kuri pacēlās līdz blakus esošo 5. un 27. ēkas līmenim (4. att.).

Interesantu variantu novēroja 27. ēkā, kur grīdojumu aizstāja pamatklāsta apaļkoku seguma posms. Šajā gadījumā pamatklāsta posma pasijas — līdz 30 cm resni un 8—9 m gari lapu koku baļķi — reizē kalpoja arī par 27. ēkas pamatnīcām (5. att.: 2).

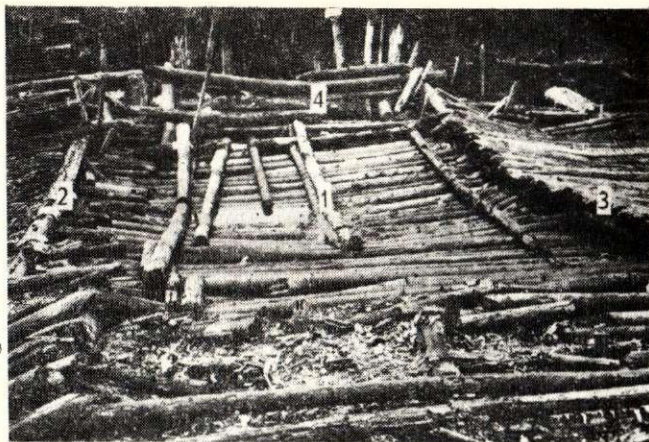
Lielākajai daļai sākotnējās apbūves ēku grīdojums bija analogs augstāk aprakstītās 14. ēkas grīdojumam; koku skaits pieauga atbilstoši ēkas lielumam. Tā, piemēram, vienai no lielākajām ēkām — 33. ēkai — grīdojumā saskaitīja 43 skujkokus kopā ar bērziem, kuru diametrs svārstījās no 7 līdz 10 cm. Dažām ēkām (5., 19. u. c.) garenvirzienā zem grīdām atradās arī pasijas.

Apdzīvotības laikā ēkas vairākkārt remontētas un pārbūvētas. Jaunās grīdas lika uz vienas vai vairākām pasijām, arī ēku garenvirzienā. Tā liktām grīdām galu pārlaidumu ārpus sienām nebija.

Divās ēkās — 24. (6. att.) un 8. — atsedza vēlākās pārbūvēs liktus plēstu dēļu grīdojumus. Spriežot pēc dažādiem izmēriem, formas un apdeguma, tie nebija speciāli izgatavoti grīdas dēļi, bet otrreizēji izlietas citu ēku būvdetaļas; būvdetaļu otrreizēja izlietošana izrakumos konstatēta samērā bieži. Grīdojumus vienmēr sedza 10—20 cm biezs zemju klons ar ļoti dažādu sastāvu. Klona apakškārtā uz grīdojuma kokiem allaž atradās jau iepriekš, runājot par 14. ēku, aprakstītais organisko materiālu slānis; 23. ēkā gar dienvidu sienu uz grīdojuma gulēja prāva kriju loksne, 24. ēkā — lieli tāšu gabali; 30. ēkas dienvidu daļā zem grīdas konstatēja blīvu lopu mēslu pildījuma kārtu. Domājams, ka šo organisko materiālu seguma slāni klonu apakškārtās virs grīdojuma kokiem kalpoja hidroizolācijai. Klona augšdaļā, kas sastāvēja no melnās mītņu zemes ar smilšu, māla un glūdas piejaukumu, parasti atrada ļoti daudz māla trauku lausku un uzturā lietoto dzīvnieku kaulu fragmentu. Liekas, ka lauskas un kauli apdzīvotības laikā klonam piejaukti ar nodomu; to apstiprina novērojumi 28. ēkā: ielūstot grīdai, pie krāsns izveidojās neliela bedre, ko pēc tam piepildīja ar lauskām, kauliem un melno mītņu zemi līdz apkārtējai klona līmenim.

Divās saimniecības ēkās konstatēja māla klonus, 44. ēkā no sarkanā māla, bet 37. — no zilās glūdas.

Ēku sienas bija saglabājušās tikai fragmentāri: sānsienas — līdz 7 vainagu augstumam (23. ēka, 7. att.), kādās galasienas fragments, ko atrada ār-

4. att. 28. ēkas pamati.

1 — 28., 2 — 5., 3 — 27; 4 — 53. ēka.

pus ēkas — piecos vainagos (8. att.) ar kārtīm spīļu galos. Celtnēm konstatēja divus sienu veidus: guļsienas un statņu sienas. Dominēja guļsienas, kas bija celtas no 12—16 līdz 19—22 cm resniem baļķiem; to diametru acīmredzot noteica ēkas izmēri. Galasienu baļķi parasti bija resnāki par sānsienu baļķiem. Baļķus iebūvēja sienās jauktā secībā ar visu mizu: mizoti bija jūgkoki, sliekšņu baļķi, stūru kārtis u. c. apstrādātās būvdetaļas, varbūt arī galasienas. Nelidzenās vietās baļķu apakšpuses bija pietēstas, tāpat kā pārļautie «vaigu» gali. Kaķējums baļķu garenvirzienā nekur nebija vērojams. Sānsienu vainagu gali parasti bija apcirsti V veidā,¹⁸ galasienu — pilnīgi taisni vai arī ar nelielu liekumu, pielāgojot tos stūrim. Pamatojoties uz attīrīšanas gaitā un nojaucot izdarītajiem novērojumiem, var secināt, ka katrs baļķis bija individuāli pielāgots savai vietai.

Drīvējums starp sienu baļķiem nevarēja konstatēt; domājams, to vietu izpildīja uz būvkokiem atstātā miza, kas zem celtnes svara sablīvējās. Pateicoties blīvajai apbūvei, ēkas bija aizsargātas no vējiem, un mizu drīvējums varēja būt pietiekams.

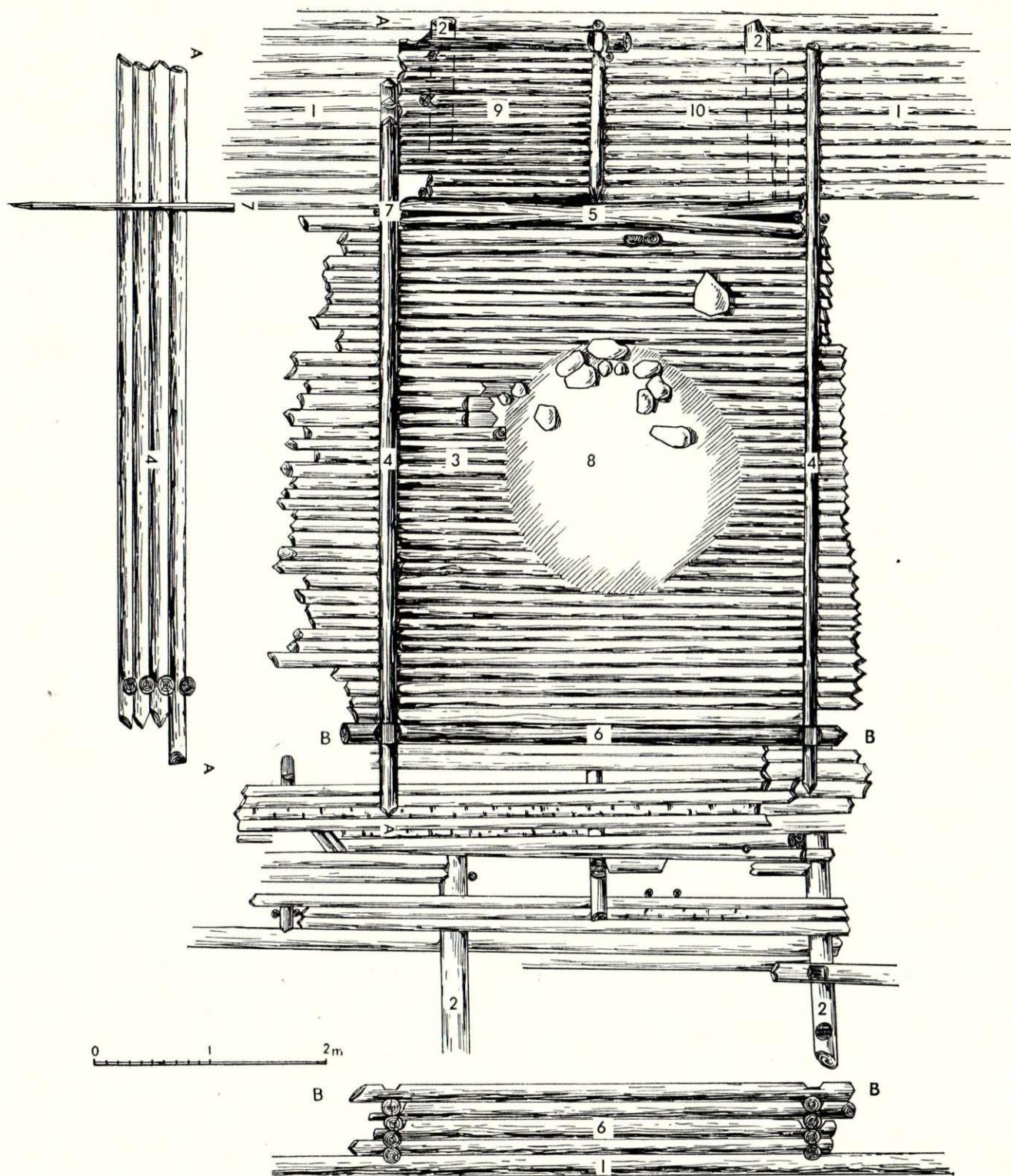
5. ēkā, austrumu sienas pirmajā vainagā konstatēja dubulto sienu. Tā bija cirsta no diviem blakus liktiem 15 cm resniem baļķiem, kas gulēja starp stūru kārtīm uz abu galasienu jūgkokiem. Abu baļķu sāni vidū bija pietēsti.

Statņu sienas novēroja divos gadījumos: 19. ēkas 1. vainaga baļķi, kur gropējums visā garumā atradās abpus durvju vietai, un vēlākai apbūvei piederošajā 32. ēkā (16. att.: 4, 5).

Arī citu sākotnējās apbūves dzīvojamo ēku stūros sienu savienojumā dominēja jūga konstrukcija, bet aizsargceltnes cirtņi un saimniecības ēkas bija cirstas kaķētā krusta pakši ar pārlaidumiem.

Vairākām celtnēm — 5., 28., 30., 33., 40. — jūgkoki atradās abās galasienās, citām — 14., 19. un 20. — tikai vienā, parasti fasādes sienā. Tie bija izgatavoti vai nu no apaļa (vairumā gadījumu), vai arī no plēsta koka. Parasti jūgkoki atradās pirmajā galasienas vainagā virs pamatnīcām; tādos gadījumos tiem bija iecirstas arī ieejas gropējums. Jūgkoku salaidums ar pamatnīcām bija izstrādāts ļoti rūpīgi (9. att.), savienojot kā krusta pakši.

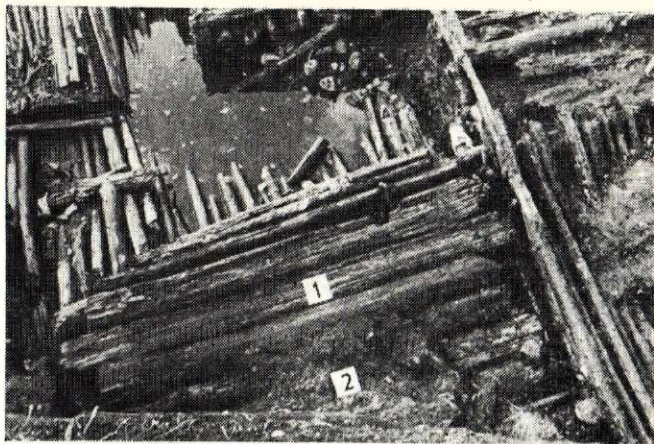
5. att. 27. ēkas plāns.

1 — pamatklāsts; 2 — pamatnīcas; 3 — gridojums; 4 — sānsienas; 5, 6 — gala sienas; 7 — stūru kārtis; 8 — māla kleķa krāsns; 9 — piebūve; 10 — durvju priekšas segums. Apzīmējumi tie paši, kas 3. attēlā.

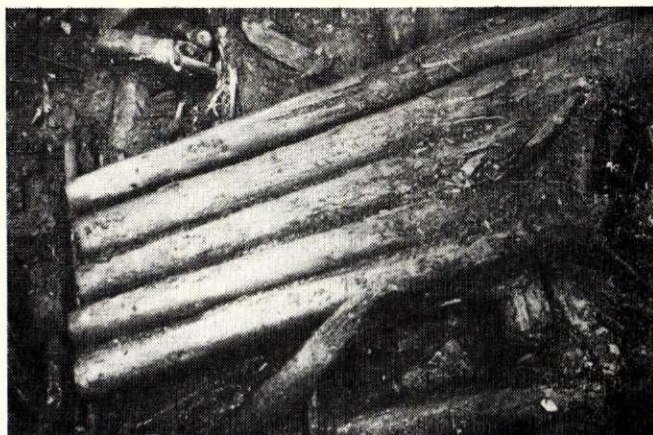
Stūru kārtis visbiežāk bija apaļas, taču tās atrada arī divpusēji vai trīspusēji aptēstas. Kāršu pāru klūgojumu zem jūgkoku aptverēm novēroja arī vēl 5. un 40. ēkā. Bez tam 5. ēkas rietumu sienai ārpusē blakus stūriem atrada kāršu paliekas, kas iekļāvās sienas vainaga ārpusē iecirstajos robos.

Ļoti interesantu konstruktīvo risinājumu izsekoja 27. ēkā, kuras dienvidu, austrumu un rietumu sienas bija saglabājušās 4—5 vainagu augstumā. Tās dienvidu siena ar sānsienām bija savienota kaķētā krusta paksī ar pārļaidumiem (5. att.: 6; 10. att.), bet ziemeļu — fasādes — siena pārējām dzīvojamām ēkām

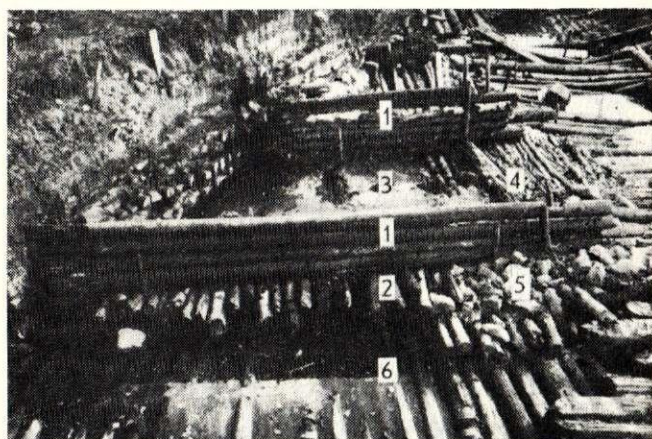

6. att. 24. ēkas grīdojums.
1 — dēji; 2 — māla kleķa krāsns.

8. att. Kādas ēkas sienas fragments *in situ*.

7. att. 23. ēkas kopskats (no ziemeļiem).
1 — sienas; 2 — grīdojums; 3 — māla kleķa krāsns; 4 — piebūves grīda; 5 — akmeņu drena; 6 — pamatklāsts.

9. att. Jūgkoki ēku stūru savienojumos.
1 — 33. ēkas ziemeļrietumu stūris; 2 — 40. ēkas dienvidrietumu stūris.

tradicionālajā jūgstūrī (5. att.:5). Diemžēl ziemeļu sienai bija saglabāties tikai pirmā vainaga balķis ar spīļu galiem, kurā nebija ieejas gropējuma.

20. ēkas dienvidrietumu stūrī daļēji bija saglabāties stūra drīvējums: galasienas spilē ap stūra kārti atradās kādas satrudējušu augu masas paliekas un ar smiltīm jaukta glūda. Līdzīgu drīvējumu atrada arī 19. ēkas dienvidrietumu stūrī.

Diemžēl ar izrakumu laukumu aptvertajā pieminekļa daļā neatrada durvis. Ieejas vietu ēkās iezīmēja dažādu veidu un izmēru gropējumi (1,2—1,5 m). Sarežģītākais variants atradās 33. ēkā (16. att.:8), kur abpusējie gropējumi un ligzdas, varētu domāt, iezīmēja stenderu vietas. 19. ēkas statņu sienā sliekšņa vietu iezīmēja 52 cm plats pārtraukums starp gropējumiem (16. att.:5).

Dažām ēkām bija konstatējami arī lieveņi. Skaidri izteikts sānsienu lievenis bija saglabāties 27. ēkā (5. att.). Ēkas sānsienu balķu pārlaidumi fasādes sienai par 1,4 m veidoja no sāniem slēgtu 3,8 m platu ēkas priekšu, kurai bija virs ēkas pamatnīcu galiem šķērsvirzienā likts apaļkoku grīdojums. Tās

labajā pusē, izmantojot rietumu sienas galu pārlaidumu, bija iebūvēta 1,2×1,9 m liela piebūve ar garenvirzienā uz pasijām liktu apaļkoku grīdojumu.

Liekas, ka apmēram 1,5×3,5 m liels vaļējais lievenis pastāvējis pie 8. ēkas ziemeļu galasienas; tā rietumu pusē atradusies 1,5×3,1 m liela piebūve. Lieveņa pamatnīcas austrumu galā bija saglabāties šķēlums un staba ligzda.

Zināmu priekšstatu par piebūvēm gūvām, apskatot 14. un 27. ēkas plānojumus. Piebūvju platībā un konstrukcijā bija vērojama liela dažādība, ko noteica gan ēkas lielums, pie kuras tā bija celta, gan tās iedzīvotāju nodarbošanās un ikdienišķās vajadzības.

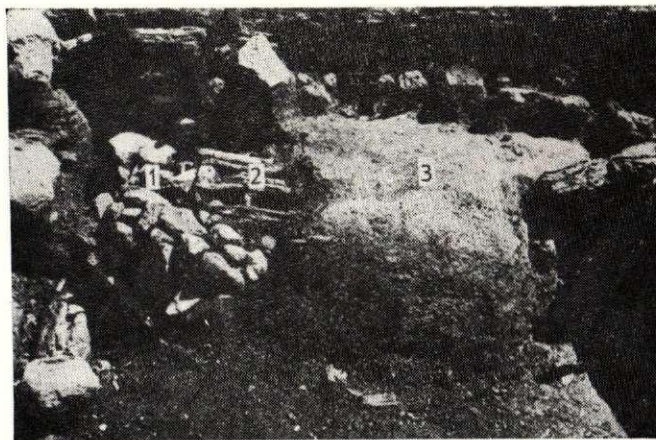
Piebūvju izmēri svārstījās no 0,85×2 m (19. ēkai) līdz 1,5×2,6 m (16. ēkai), to kvadrātūra tātad atbilstoši no 1,7 līdz 4 m². Vislabāk — četru vainagu augstumā — bija saglabājusies 40. ēkas piebūve (11. att.:1).

Tā kā piebūves novietojās galasienas un sānsienas pārlaidumu leņķī, tad parasti tām bija tikai divas krusta pakši cirstas sienas, no kurām viena pieslēdzās ēkas sānsienai, bet otra gāja paralēli fasādes

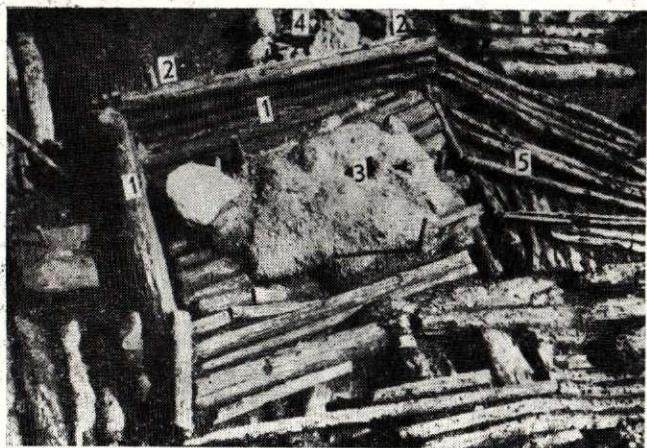

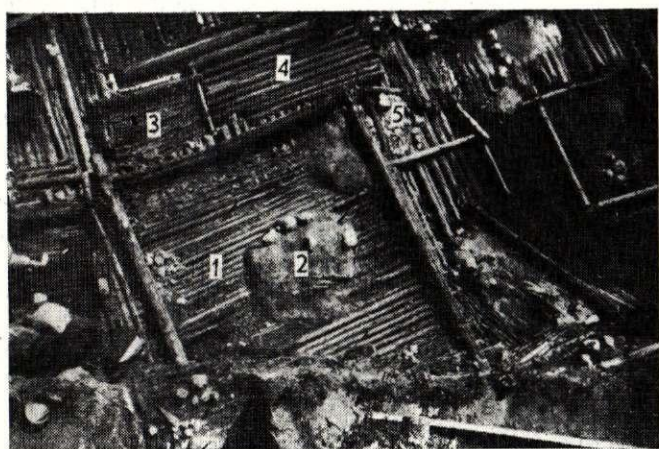
10. att. 27. ēkas krusta pakšis. Skats no iekšpuses.

13. att. Pakāpiens pie 8. ēkas.
1 — akmeņu krāvums; 2 — apaļkoku «restītes»; 3 — smilšu pārsegums.

11. att. 40. ēkas piebūve.
1 — sienas; 2 — kārtis; 3 — smilšu kaudze; 4 — akmeņu drena; 5 — durvju priekšas segums.

12. att. 33. ēka.
1 — grīdojums; 2 — māla kleķa krāsns; 3 — piebūve; 4 — durvju priekšas segums; 5 — akmeņu drena.

sienai; brīvo galu saturēja vai nu stabs un kārtis (27. ēkā, 5. att.: 9), vai arī tas bija ar spilēm uzsedzināts kārtij (40. ēkā, 11. att.: 1). 16. un 33. ēku piebūvēm bija trīs krusta pakšī cirstas sienas, kas pieslēdzās ēku fasādēm. Sienas un stūri kā no ārpuses, tā iekšpuses bija pastiprināti kārtīm. Nav zināms, vai piebūvēm bijušas durvis. Pie 8., 14., un 40. ēku piebūvju ārējiem stūriem atradās akmeņu drenas. Var pieņemt, ka 8., 19., 20. un 27. ēku piebūvē, kā redzams pēc to izvietojuma lieveņos un ēku priekšās, atradušās zem dzīvojamo ēku jumtu pārļaidumiem. Citām varbūt bija atsevišķi jumti. Spriežot pēc atradumiem, piebūves izmantotas produktu, materiālu un izejvielu uzglabāšanai; varbūt lielākās, kā 16. ēkai, izmantotas arī par darba telpām.

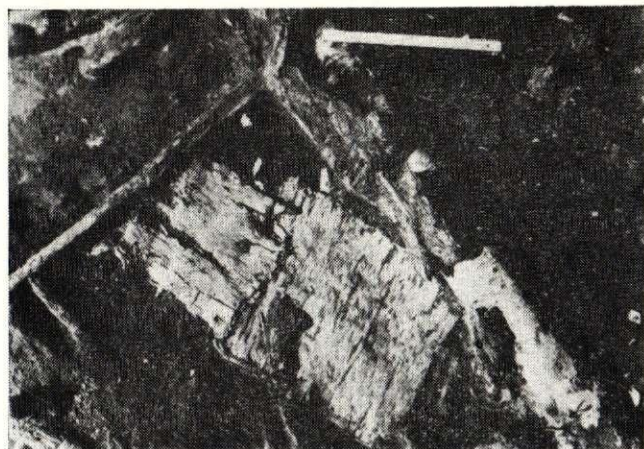
Arī durvju priekšas izveidojumā konstatēja dažādus risinājumus. Lielākai daļai ēku durvju priekšu sedza iepriekš raksturotais ieliņu organisko materiālu segums. 33. ēkas priekša visā platumā bija klāta ar baļķu ($\varnothing 14-20$ cm) apaļkoku klāstu (12. att.: 4); pie 40. ēkas durvīm atradās dubults trīsstūrveida koku klājums (11. att.: 5). 8. ēkas durvju priekšā atradās $0,85 \times 1,5$ m plats, ap $0,3$ m augsts pakāpiens (13. att.): virs akmeņu krāvuma uz pasijām novietotās apaļkoku «restītes» bija apbērtas ar 10 cm biezu baltu smilšu kārtu. Līdzīgs pakāpiens pēdējās apbūves kārtā atradās arī 14. ēkas durvju priekšā.

Izrakumu gaitā ēku apakšējās daļās novēroja vairākas detaļas un konstrukcijas, kas saistāmas ar drenāžu.

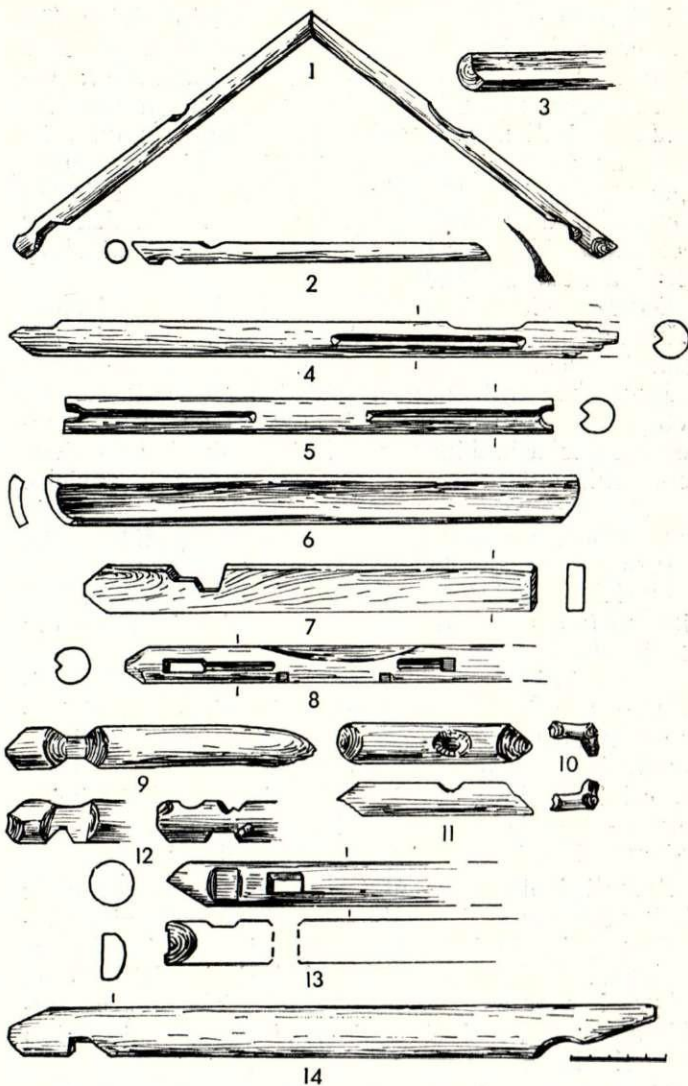
8. ēkā gar pirmo sienas vainagu uz grīdojuma bija nobērtā smilts, 41. ēkā — smalkas grants josla; 33. ēkas dienvidrietumu stūrī starp grīdu un pamatklāstu bija nolikta kupla eglīte.

Akmeņu drenas atradās gandrīz pie visām ēkām, tās bija novietotas gan pie ārējiem stūriem, gan blakus celto ēku stūru spraugās, kā jau to redzējām 14. un 19. ēkā. Izņēmums bija tikai 28. ēkā, kurai akmeņu drena bija nokrauta ēkas priekšas iekšējā stūrī blakus durvīm. Ap 33. ēkas akmeņu drenu atradās koka ietvere (12. att.: 5); 19. un 20. ēku ziemeļu galos starp stūriem atsedzās koka drena, kur akmeņus aizstāja koka gabali.

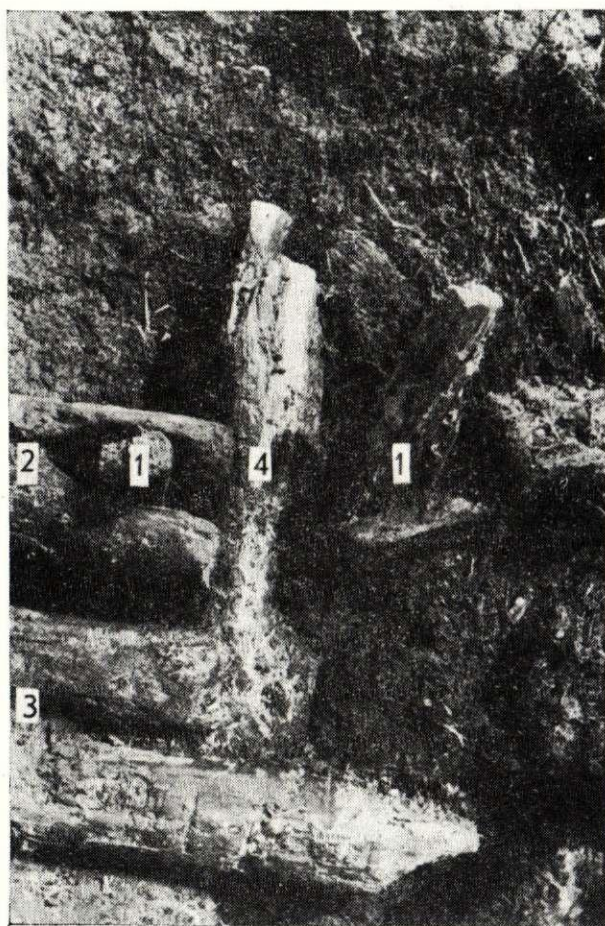

14. att. Tašu sloksnes.

16. att. Āraišu ezera pili atrastās būvdetaļas.

1, 2 — spāres; 3 — noteka; 4, 5 — statņu sienu vainagu balķi; 6, 7 — jumta dēļi (no 24. ēkas grīdas, skat. 6. att. : 1); 8 — 33. ēkas ieejas vietas gropējums; 9, 10 — kabes; 11 — zelmiņa sienas vainaga balķis; 12 — būvdetaļa; 13 — augšējais jūgkoks ar caurcirtumu un spārenīcas ligzdu; 14 — vēja delis.

15. att. Stūra savienojums Ušura ezera mītnes ēkā.

1 — stūra kārtis; 2 — gala sienas balķis ar spili; 3 — grīdojums; 4 — pamatnīca.

Ja ēku apakšējās daļas, sevišķi pamati un grīdojumi, bija pilnīgi saglabājušās, tad par to virsdaļām — sienu vainagu noslēgumu, griestu, zelmiņa un jumta konstrukcijām — varam spriest tikai aptuveni, pamatojoties uz atrastajām būvdetaļām un ēku vispārējo uzbūvi, kas pieļauj vienu un noraida citu konstruktīvo risinājumu.

Sākotnējās apbūves celtnu būvdetaļas parasti atrada uzpildījuma slāņos zem vēlāko apbūves kārtu ēkām; tā, piemēram, zem 9. ēkas atrada augšējā jūgkoka fragmentu, kam starp kāršu aptverī un galu atradās pakša iecirtums spārenīcai (16. att. : 13). Pie ēku augšējām konstrukcijām varētu pieskaitīt arī kādas citas būvdetaļas fragmentu (16. att. : 12). Spriežot pēc analogijas ar grīdām, arī griestu pārsegumam vajadzēja būt no apaļkokiem; dažāda resnuma un garuma apaļkoku kārtis atrada gan garenvirzienā liktos ieliņu segumos, gan uzpildījumā joslā ap pili.

No kabēm atrada nelielus fragmentus (16. att. : 9, 10). Spāres gadījās biežāk, tās atrada divos variantos (16. att. : 1, 2); isākās no tām varēja būt iebūvētas gan dzīvojamā ēku, gan piebūvju jumtos.

Pils kultūras slānī neatrada ne salmus, ne niedras, tādēļ par jumta seguma paliekām varētu uzskatīt

vairākās vietās atrastās lubas un plēstos dēļus. Tā, piemēram, iepriekš minētās daļēji izpētītās 24. ēkas grīdojums sastāvēja no 2,5—2,8 m gariem un 4—12 cm bieziem plēstiem dēļiem un lubām ar trīsstūrveida apcirstiem vai taisniem apakšgaliem un taisniem augšgaliem, uz kuriem vietām bija redzamas apdeguma pēdas (6. att.; 16. att.: 6, 7). Pie jumta konstrukcijām varēja piederēt arī t. s. vēja dēlis ar iecirtumu (16. att.: 14) spraugas piesegšanai starp zelmiņa sienu un jumtu.

Daudzās vietās kultūras slānī atrada prāva izmēra tāšu sloksnes (14. att.), kādas liek zem dēļu vai apaļkoku jumtiem.

Jumta konstrukcijām varētu piederēt arī kāda cita detaļa, ko daļēji atsedza 41. ēkā: 15 cm resnam mizota ozolkoka baļķim garenvirzienā bija izlēsts viens ceturksnis (16. att.: 3). Šādus baļķus varēja novietot jumta korē, uz kabju galiem jumta dēļu apakšējo galu atbalstam vai arī pakarināt zem pažobeles kā noteku ūdens novadišanai uz akmeņu drenu.

Iepriekš aprakstītajām būvdetaļām varēja būt arī cita nozīme un pielietojums; to skaidrojumā autors centies dot ticamāko variantu.

Pamatojoties uz teikto, iespējami apkopojoshi secinājumi par jūgstūru guļbūvju konstruktīvo risinājumu. Āraišu dzīvojamās ēkas bija cirstas guļkoku konstrukcijā ar jūga savienojumu sienu stūros. Būvmateriālam tika atlasīti dažāda izmēra skuju koku, retāk — lapu koku stumbri, kurus dažādi apstrādātus vai arī pilnīgi neapstrādātus iebūvēja celtnēs.

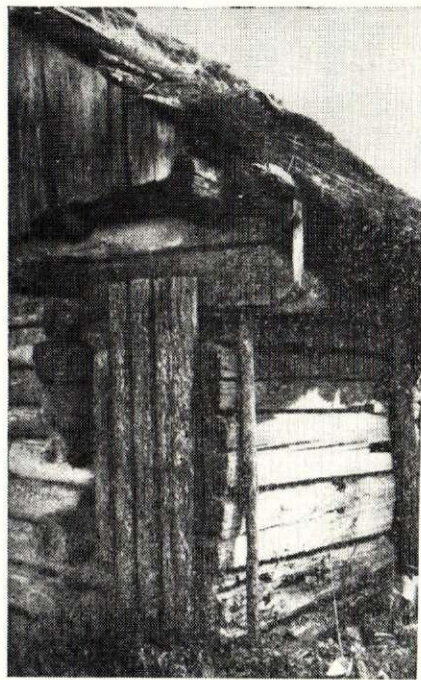
Pamati izpildīja vienlaicīgi vairākus uzdevumus: tie iesvēra ēku horizontālā līmenī, pacēla to virs būvlaukuma, izveidojot tukšu pagrīdi un reizē to arī noslēdza. Tādēļ pamatnīcām bieži izvēlējās lapu kokus, kas zem ēkas svara labi pieklāvās pamatklāsta nelīdzenajai virsmai un cieši savienoja celtni ar būvlaukumu.

Ēkas sienas veidoja it kā četrus atsevišķus blokus, kurus ar vertikālo stūru kāršu palīdzību kopā savienoja galasienu pirmos un pēdējos vainagos novietotie jūgkoki. Jūgkoki šajā konstrukcijā bija galvenais savienošais elements, uz tiem gūlās kā stāva svars, tā jumta sānspiede. Ēku stāvu horizontālajās plaknēs norobežoja līmeniskie grīdu un griestu guļkoku pārsegumi.

Domājams, ēkām bija divslīpju plēstu dēļu vai lubu jumti ar tāšu klājumu zem tiem; tāda veida jumti bija paši piemērotākie blīvās apbūves apstākļos kā no ugunsdrošības, tā konstrukcijas, materiāla pieejamības un, domājams, arī tālaika celtniecības tradīciju viedokļa. Kā vērojams, ēku jumti bija samērā lēzeni: ja gadījumā abas kopā atrastās spāres (16. att.: 1) nāk no vienas celtnes, tad šīs ēkas platumšs bijis ap 3 m, zelmiņa un līdz ar to jumta augstums — nedaudz vairāk par metru, no kā var secināt, ka jumta augstuma attiecība pret ēkas platumu bija 1 : 3.

Ēku ārējo formu tātad veidoja taisnstūrveida stāvs ar divslīpju jumtu. Ēku priekšas pie ieejas sienas bija telpiski vairāk vai mazāk norobežotas: dažos gadījumos tur veidojās pusatvērta ārtelpa — stabots vai daļēji slēgts lievenis. Ārtelpu izmantoja, labajā pusē novietojot nelielu papildtelpu — piebūvi.

Vainagu baļķos un jūgkokos abpusēji ieejai novē-

17. att. Priekšklēts stūra savienojums ar kārti. Klētiņa Krāslavas raj. Skaistas c. p. Kurtišu ciemā. 1971. g.

rotie gropējumi liek domāt par dēļu, plēstu koku vai apaļkoku stenderēm, kas ieejas labajā pusē saturējušas arī fasādes sienas baļķus durvju augstumā. Jautājums par durvju veidu materiāla trūkuma dēļ paliek atklāts.

Nekādus norādījumus par logiem izrakumu laikā neieguva.

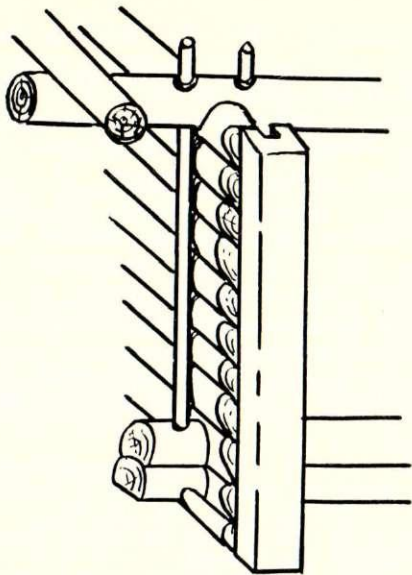
Tā kā visu pils apbūves platību aizņēma ēkas un blīvais, ūdensnecaurlaidīgais ieliņu segums, virsūdeņu pašnotece nebija iespējama un to novadišanai pilī bija izveidota drenāža. No jumtiem tekošais ūdens, domājams, pa notekām nokļuva uz akmeņu drenām, no kurienes cauri pamatklāstam ieplūda ezerā. Dzīvojamo telpu no mitruma centās pasargāt ar tukšajām, noslēgtajām pagrīdēm, hidroizolācijas slānīti starp grīdojumu un zemju klonu, kā arī smilts vai grants uzbērumu gar sienu pirmajiem vainagiem.

Āraišu dzīvojamām ēkām analogs stūra savienojums Latvijas arheoloģiskajā materiālā atrasts Ušura ezera mītnē (15. att.),¹⁹ kuras pamatu konstrukciju absolūtais vecums ir 1235 ± 70 gadu.²⁰ Domājams, ka arī citās Vidzemes ezeru mītnēs saglabājušās identiskas vai līdzīgas konstrukcijas ēkas, turklāt agrākās un vēlākās attīstības stadijās.

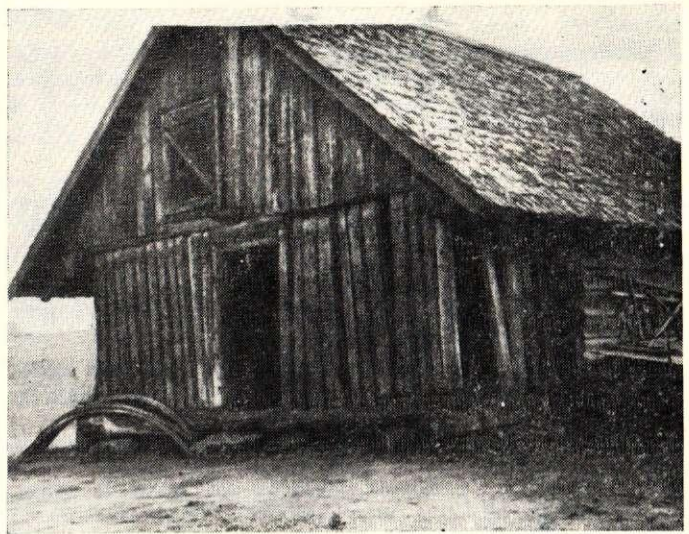
Analogas konstrukcijas ēkas kaimiņtautu arheoloģiskajā materiālā līdz šim vēl nav konstatētas, taču tas nenozīmē, ka tādas nav pastāvējušas, pie tam dažādos variantos. Spriežot pēc atrastajām būvdetaļām, līdzīgas konstrukcijas ēkas varētu būt Igaunijas PSR Valgezera mītnē,²¹ kuras absolūtais vecums ir 1370 ± 60 gadu.²²

Jūgkoki kā dažādu cita veida un nozīmes koka celtnu konstrukciju savienotāji elementi atrasti vairākās vietās, kur saglabājušās koka celtnu paliekas. Tie atrasti Gotlandē, ar 5.—6. gs. datējamā Tingstades ezera celtnē.²³ Valņa karkasam augšmalā un

18. att. Rijas stūra savienojums. Lietuvas PSR Sašu raj. (Pēc K. C e r b u l ē n a s. Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija. 24. att.).

19. att. Priekšklēts statņu siena. Klētiņa Cēsu raj. Drabešu c. p. Mazrukos. 1973. g.

apakšmalā novietotie jūgkoki ar aptverēm cauri izdzītu stabu saturēja vaļņa ārmalu rietumslāvu 7.—8. gs. pilskalnā — Grodišā pie Vīzenavas VDR.²⁴ Jūgkoki ar galos slīpi cauri izdzītiem mietiem atrasti 10. un vēlāko gadsimtu ēku pamatos Opoļē Polijas Tautas Republikā, kur tie izpildīja pamatnīcu funkcijas,²⁵ un kā savienotājelementi rietumslāvu koka tiltu celtniecībā.²⁶

Koka celtniecībai progresējot, jūgstūra guļbūve izzudusi, taču tās pēdas saglabājušās vairāku tautu etnogrāfiskajā materiālā.

No plānojuma un konstruktīvās uzbūves viedokļa latviešu tautas celtniecībā tuvākā līdzība ar Āraišu ēkām ir Vidzemes vientelpas gala klētīm,²⁷ kas liekas it kā Āraišu dzīvojamo ēku tiešs turpinājums tālākas attīstības gaitā. Tiesa, no pēdējām tās atšķiras funkcionāli un detaļās, proti, ar pamatnīcu novietojumu uz akmeņiem, krusta pakšiem sienu stūru savienojumā, jumta seguma materiālu un formu, kā arī ar augstāku zelmaņa sienu. Mežainākos novados vietām saglabājies arī senākais divslīpju lubu jumts.²⁸

Vidzemes gala klēts slēgtajā lievenī sastopam arī statņu sienas (19. att.).²⁹ Atsevišķos gadījumos priekšklēts guļkoku sienas ārējo stūri satur dēļi un kārts, kas vienkāršotā veidā atspoguļo seno jūgstūra savienojumu (17. att.).³⁰

Jūga savienojums novērojams arī citu Baltijas jūras ziemeļu un austrumu piekrastē dzīvojošo tautu etnogrāfiskajā materiālā. Lietuviešu tautas celtniecībā tas saglabājies rijās (18. att.),³¹ somu — vasaras virtuvēs,³² zviedru — īslaicīgi apdzīvojamās nojumēs.³³ Arī igauņu klēts stūra saturēšanai sānsienas ārpusē reizēm novietoja kārti, kas ielaista starp galasienas vainaga balķiem.³⁴

Salīdzinot mūsu rīcībā esošo arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu, secināms, ka Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas pārstāv kādu arhaisku guļbūves dzīvojamo ēku vientelpas stadijā, kuras raksturīgākā pazīme ir sienu savienojums jūgstūrī. Pēc savas

funkcionālās nozīmes tā ir apkurināmā dzīvojamā istaba³⁵ ar ieejas sienai piebūvētu nelielu saimnieciskas nozīmes palīgtelpu.

Āraišu dzīvojamās ēkas, domājams, attiecināmas uz jūgstūra guļbūves pastāvēšanas beigu posmu, kad 1. g. t. beigās tagadējā Latvijas teritorijā sakarā ar izvērsto pilskalnu celtniecību arvien plašāk ieviešas lielāku un konstruktīvi sarežģītāku ēku būvei vairāk piemērotais sienu savienojums krusta pakši. Šī procesa rezultātā jūga savienojums pamazām atkāpjas otrajā plānā un izzūd, saglabādamies piebūvēs un saimniecības celtnēs. 1. g. t. beigās un 2. g. t. sākumā krusta pakša savienojums kļūst par dominējošo.

Par jūgstūra guļbūves sākumiem Latvijas, tāpat kā kaimiņu teritoriju arheoloģiskajā materiālā vēl nav nekādu tuvāku norādījumu.

Par guļbūves primitīvu stadiju pieņemts uzskatīt žogveidā starp mietiem krautās būdu un nojumju sienas, kādas pazīst daudzas mežu joslā dzīvojošas tautas.³⁶ Vēl jo vairāk tas ir spēkā attiecībā uz jūgstūra celtnes attīstības sākumiem. To tālākā konstruktīvā attīstība, bez šaubām, saistāma ar pietiekami efektīgu kokapstrādes darba rīku, t. i., bronzas un dzelzs cirvja, ieviešanos. Jūgstūra celtnes acīmredzot ilgstošu laiku pastāvējušas līdzās kaķētā krusta pakši cirstajam guļbūvēm un kādā attīstības posmā hronoloģiski vai teritoriāli varēja būt arī dominējošās. Katrā gadījumā jūgstūra guļbūve nav uzskatāma par ēku celtniecības attīstības ķēdes starplokli, bet gan par patstāvīgu blakus līniju.

Pašreiz uzkrātie materiāli un arheoloģisko pieminekļu izpētes līmenis vēl neļauj sniegt neapstrīdamus secinājumus par jūgstūra guļbūves izcelšanās vietu un laiku. Arheoloģiskais un etnogrāfiskais materiāls rāda, ka jūgstūra savienojuma areāls atrodas ap Baltijas jūras austrumu piekrasti. Tā izcelšanās, attīstības stadiju un etniskās piederības jautājumu skaidrojums ir tālāko pētījumu saturs.

¹ Materiāli par dzīvojamā ēku tipiem un to analīze dota sekojošos darbos: Ванкина 1970. 19.—86., 125., 132. lpp.; I. Loze. Lubānas arheoloģiskās ekspedīcijas pētījumi 1968. g. — RT 1968. Rīga, 1969, 39.—41. lpp.; Граудонис 1967. 10.—31., 130.—132. lpp.

² J. Graudonis. Celtniecība Latvijā 1. g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — Latvijas PSR ZA Vestis, 1961, 4 (165), 18. lpp.

³ Шноре 1961. 55. lpp.; 79. att.

⁴ Граудонис 1967. 162. lpp.

⁵ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Kentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1. Rīga, 1957, 33.—38. lpp.

⁶ И. Дайга и М. Атгазис. Работа II Сельской археологической экспедиции в 1963 году. — RT 1963. Rīga, 1964, 39., 40. lpp.

⁷ J. Graudonis. Die befestigte Siedlung Mūkukalns in Lettland. — Suomen Museo, 1966, 47., 48. lpp.; 2. att.

⁸ V. Urtāns. Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. — RT 1964. Rīga, 1965, 22., 23. lpp.

⁹ A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. gadā. — RT 1965. Rīga, 1966, 25. lpp.; A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. — RT 1966. Rīga, 1967, 35. lpp.

¹⁰ P. Stepiņš. Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā. — RT 1963. Rīga, 1964, 17. lpp.

¹¹ J. Apals. Kļāstu mitnes Latvijas PSR teritorijā. — Latvijas PSR ZA Vestis, 1965, 5 (214).

¹² J. Apals. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965.—1969. g.). — Latvijas PSR ZA Vestis, 1971, 12 (293).

¹³ TA-305.

¹⁴ Pils pamatu konstrukciju aprakstu skat.: J. Apals. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti. 82. lpp.

¹⁵ Pilnīgi izpētīja 5., 8., 14., 19., 20., 27., 28., 33., 35., 37., 44., 47., 48., 51.—55. ēku; daļēji — 16., 18., 22.—24., 30., 40., 41., 50., 56., 59., 60. un 64. ēku.

¹⁶ Tādas ejas atradās starp 8. un 27., 5. un 28., 24. un 30., liekas arī starp 16. un 17. ēku.

¹⁷ 14. ēkas dienvidaustrumu un 19. ēkas dienvidaustrumu ceturkšņi ar kopējo akmeņu drenu eksponēti Mālpils meliorācijas muzejā.

¹⁸ Slipi apcērtot vainagu galus ar cirvi, koksnes šūnas sablī-

vējas, mazāk uzsūc mitrumu, tādēļ apcirstie gali ir izturīgāki pret trūdešanu nekā zāģētie.

¹⁹ J. Apals. Hidroarheoloģisko pieminekļu apzināšana 1964. gadā. — RT 1964. Rīga, 1965, 4. lpp.

²⁰ TA-134.

²¹ J. Selirand. Valgjärve arheoloģilise uurimise esialgseid tulemusi. — Eesti NSV Teadusti Akadeemia toimetised, IX köide, ühiskonna teaduste seeria. Tallinn, 1960, 3, 2. att.; I tab.: 4.

²² TA-83.

²³ E. Hult de Geer. Prehistoric bulwark in Gotland bio-chronologically dated. — Geografiska annaler, 1935, data 22, 523. lpp.; 4. att.; II un III tab.

²⁴ D. W. Buck, H. Geisler. Ausgrabungen auf dem älter-slawischen Burgwall «Grodisch» bei Wiesenau, Kr. Eisenhüttenstadt, im Jahre 1970. — Ausgrabungen und Funde, Bd. 16, H. 3, 1971, 148., 149., 154. lpp.; 2., 3. att.

²⁵ J. Kaźmierczyk. Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI—XIII wieku na obszarze Śląska. — Archeologia Polski, t. XIV, zes. 1, 1969, 6., 7. att.; 180., 181. lpp.

²⁶ W. Hensel. Die Slawen im frühen Mittelalter. Berlin, 1965, 171., 354., 403. lpp.; 340. att.

²⁷ P. Kundziņš. Latviešu klēts arhitektūra. — SM, 1940, 2, 46.—53. lpp.; 1. att.

²⁸ Turpat, 51., 52. lpp.

²⁹ Cēsu raj. Drabešu c. p. Mazrukos, 3 km no Āraišu ezera pils. Latvijas PSR Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvs.

³⁰ Krāslavas raj. Skaistas c. p. Kurtišos (turpat).

³¹ K. Cerbulēnas. Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija. — Valstybinės LTSR Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. Vilnius, 1958, 24. att.; 79., 80. lpp.

³² U. T. Sirelius. Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker. — Finnisch-ugrische Forschungen, Bd. 9. Helsingfors, 1909, 21., 22. lpp.; 153. att.

³³ S. Erixon. Führer durch Skansens kulturgeschichtliche Abteilung. Stockholm, 1925, 56., 57. lpp.; 34. att.

³⁴ G. Ränk. Saaremaa taluehitised etnograafiline uurimus, I. Tartu, 1939, 13. att., 16. lpp.

³⁵ P. Kundziņš. Latviešu senceltnes. — Latvijas arhaioloģija. Rīga, 1926, 133. lpp.

³⁶ U. T. Sirelius. Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker. 69. lpp.

Я. Апалс

ЖИЛЫЕ ПОСТРОЙКИ ЗАМКА НА ОЗЕРЕ АРАЙШУ

Резюме

С 1965 по 1969 года Арайшская археологическая экспедиция Института истории АН Латвийской ССР провела раскопки раннего деревянного замка на оз. Арайшу (рис. 1) (с/с Драбеши Цесисского р-на), где обнаружены хорошо сохранившиеся остатки деревянных построек IX—X веков. В статье рассматривается конструкция жилых построек первоначальной застройки замка, абсолютный возраст которой составляет 1120 ± 50 лет.

Фундаментом замка служила решетка из 13 поперечных и продольных стен, которая была покрыта сплошным бревенчатым накатом. Площадка была застроена пятью рядами домов, четыре из которых размещались по краям, а пятый шел в продольном направлении посередине (рис. 2). От некоторых построек сохранились стены высотой до 7 венцов. В конструктивном смысле они представляют до сих пор мало известный в латвийском археологическом материале вид сруба с ярмовым сопряжением углов.

Это были прямоугольные в плане однокамерные срубы, размеры которых варьировали от $3 \times 3,7$ до $4,5 \times 5,9$ м. Подробнее рассматривается конструкция сруба № 14 (рис. 3). Фундаментом постройки служили круглые бревна и плахи (рис. 3:6), которые покрывались жердевым и земляным полом (рис. 3:9). В каждом углу сруба находились две вертикально вбитые жерди, которые фиксировались сопрягающей балкой — «ярмом» (рис. 3:7,8). Бревна боковых стен укладывались между этими жердями; бревна торцовых стен при помощи торцовых «клешней» укреплялись на внутренних жердях (рис. 3). Каждый сруб с левой стороны торцовой стены имел вход, а с правой — небольшую пристройку (рис. 3:14). С южной стороны у каждого угла находились каменные дренажи, которые служили для отвода сточных вод (рис. 3:15, 16). Жилище отапливалось круглой глинобитной печью (рис. 3:13), поставленной в середине избы.

Найденные детали (рис. 16) указывают на то, что в последних венцах торцовых стен также находились сопрягающие балки (рис. 16:13), на концах которых лежали слепи. Думается, что потолок также был жердевым. Крыши были драночными (рис. 6, 16:6, 7); кажется, что под дранку клали бересту (рис. 14). Были найдены также дверные проемы (рис. 3:12, 16:8), самцы (рис. 16:11), курицы (16:9, 10), стропила (рис. 16:1, 2), причелины (рис. 16:14) и, думается, поток (рис. 16:3).

Углы аналогичной конструкции в латвийском археологическом материале обнаружены в поселении на оз. Ушура (рис. 15), абсолютный возраст которого — 1235 ± 70 лет. Подобная конструкция угла

встречается в латышском (рис. 17), литовском (рис. 18), финском и шведском этнографическом материале. Из латышских этнографических построек наиболее сходными по конструкции являются амбары.

Арайшские жилые постройки представляют собой архаичный вид однокамерного сруба, который существовал как самостоятельная линия развития избы наряду со срубами, рубленными в обло. Археологический и этнографический материал показывает, что ареалом распространения сруба с ярмовым сопряжением угла является восточное побережье Балтийского моря.

J. Apals

DIE WOHNBAUTEN DER BURG IM ĀRAIŠU-SEE

Zusammenfassung

Von 1965 bis 1969 führte die archäologische Expedition Āraiši des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR Grabungen im Āraišu-See bei Drabeši (Rayon Cēsis) durch, wo unter dem Wasser die gut erhaltenen Überreste einer hölzernen Burg aus dem 9.—10. Jh. (Abb. 1) gefunden wurden. Der Artikel handelt von den Wohnbauten der Urbebauung, deren absolutes Alter 1120 ± 50 Jahre beträgt. Die Bauten sind in der eigenartigen, bei den archäologischen Denkmälern Lettlands selten anzutreffenden Jochbalken-Blockbauweise errichtet. Es sind dies rechtwinklige Einraum Blockbauten mit einer Grundfläche von $3 \times 3,7$ bis $4,5 \times 5,9$ m. Einer näheren Betrachtung wird der Bau Nr. 14 (Abb. 3) unterzogen. Sein Fundament bildeten gespaltene Rundhölzer (Abb. 3:6), auf die eine ebenfalls aus Rundholz bestehende Bodenlage (Abb. 3:9) gebettet war. An den Ecken des Gebäudes waren je zwei Pfosten senkrecht in die Erde getrieben (Abb. 3:7) und unten durch einen Jochbalken (Abb. 3:8) festgemacht. Die Seitenwandbalken wurden zwischen die Pfosten gesetzt und die an den Enden gespaltenen Giebelwandbalken auf die inneren Pfosten aufgeklemt (Abb. 3:11). An der Vorderwand links befand sich der Eingang (Abb. 3:12), rechts ein kleiner Anbau (Abb. 3:14). Auf der Südseite befanden sich an den Gebäudeecken aus Steinen eingerichtete Dräns (Abb. 3:15, 16), die das Regenwasser auffingen und ableiteten. Die Bodenlage war mit einer Lehmschicht bedeckt, und ein aus Stampflehm gebauter Ofen (Abb. 3:13) wärmte den Raum.

Die in der Kulturschicht gefundenen Bauteile (Abb. 16) lassen vermuten, daß in den oberen Balkenkränzen der Giebelwände ebenfalls Jochbalken (Abb. 16:13) vorhanden waren, die den Dachsparren als Stütze dienten. Die Decke bestand vermutlich ebenso wie die Bodenlage aus Rundholz und das Dach aus zu Brettchen gespaltenen Hölzern (Abb. 6; Abb. 16:6, 7) mit einer Birkenrindenlage darunter (Abb. 14), die durch die Sparren gestützt wurde. Die Stelle, an der sich die Tür befand, ist am Falz und an Einschnitten in den Türpfosten (Abb. 16:8) zu erkennen. An den Dachrändern waren vermutlich Traufen eingerichtet (Abb. 16:3).

Eine Jochbalkenverbindung wurde in der Archäologie Lettlands bisher am Ušura-See-Wohnbau festgestellt (Abb. 15), dessen absolutes Alter 1235 ± 70 Jahre beträgt.

Die Jochbalkenverbindung hat sich auch im ethnographischen Material Lettlands (Abb. 17), Litauens (Abb. 18), Finnlands und Schwedens erhalten. Die unmittelbarste ethnographische Entsprechung dürfte die einräumige, an der Giebelseite des Wohnhauses befindliche Kornkammer von Vidzeme sein.

Die Wohnbauten der Burg von Āraiši sind als Vertreter eines archaischen einräumigen Blockbautypus anzusehen, der eine selbständige Nebenlinie zu der gewöhnlichen Bauweise mit kreuzartig gelagerten Balkenenden bildet. Nach dem vorhandenen archäologischen und ethnographischen Material zu urteilen, befand sich das Areal der Jochbalkenverbindung an der östlichen Küste der Ostsee.

M. Atgāzis

DZELZS IEDZĪTŅA ŠĶĒPU GALI AR ATKARPĒM LATVIJĀ

Kopš mūsu ēras sākuma, kad Latvijā plašāk ieviešas dzelzs ieroči, dzelzs šķēps gandrīz pusotra tūkstoša gadu bija pats svarīgākais ierocis senā karavīra apbrūņojumā. Šķēps sniedza tālāk nekā zobens vai cirvis, turklāt to varēja izmantot kā metamo ieroci. Tās bija šķēpa priekšrocības. Tā tas bija arī senajā Krievzemē un citur mūsu kaimiņos. A. Arcihovskis šo domu noved līdz konsekvencei: «Ne katram karavīram bija zobens, bet bez šķēpa viņš nebija karavīrs.»¹ Ievērojama nozīme šķēpam bija arī kā medību ierocim.

Latvijas teritorijā atrastos dzelzs laikmeta šķēpus kaut cik pilnīgi varētu apskatīt tikai plašā darbā. Šinī rakstā aplūkosim viena šķēpa veidu — iedzītņa šķēpu galus ar atkarpēm. Ērtāka šī šķēpa apraksta labad turpmāk tekstā lietosim visā Eiropā vidējā dzelzs laikmeta šķēpu galu ar atkarpēm apzīmēšanai lietoto terminu — angons² jeb arī angonveida šķēps.

Avoti. Jautājuma vēsture. Latvijas PSR Vēstures muzeja, republikas novadpētniecības muzeju fondos, Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā, Valsts Ermitāžā Ļeņingradā un PSRS Valsts vēstures muzejā Maskavā glabājas 156 angonveida šķēpu gali no 64 atradumu vietām. Vēl četriem Latvijā atrastiem šķēpiem nav konkrētas atradumu vietas norādes. Sistemātiskos izrakumos atrasti 111, taču apmēram 40 no tiem — pirmsrevolūcijas izrakumos, par kuriem mūsu rīcībā nav pietiekamas dokumentācijas, un tādēļ nav izšķirama to piederība pie noteiktiem kompleksiem. Tādējādi zinātniski nozīmīgāki ir apmēram 70 šķēpu gali. Tomēr, izvērtējot materiālu, nozīme ir arī tiem savrupatradumiem, kas gan pieder postītiem kapu inventāriem, bet faktiski rāda kopsaderīgas lietas. Šie savrupatradumi noder par papildmateriālu, kas, salīdzināts ar slēgtiem kapu inventāriem, sniedz daudz pilnīgāku kopainu par angonu tipiem, izplatību un hronoloģiju. Mūsu rīcībā esošā materiāla sadalījums pēc arheoloģisko pieminekļu kategorijām un iegūšanas veida sniegts 1. tabulā.

No atrasto angonveida šķēpu kopējā skaita tikai 16 iegūti dzīvesvietās — pilskalnos un apmetnēs. Ja senkapos atrastie angoni liecina arī par lietotāja

etnisko piederību, tad to nevar teikt par pilskalnos un apmetnēs atrastajiem šķēpiem, kas šajās vietās var būt nokļuvuši arī kara apstākļu dēļ. Depozītos, kas bieži vien labi parāda dažādu vienlaicīgi lietu ieroču un rotu formas, angonveida šķēpi diemžēl nav atrasti.

I. tabula

Dzelzs iedzītņa šķēpu galu ar atkarpēm atrašanas vietas un iegūšanas veids

Atrašanās vietas un to skaits	Iegūšanas veids			Kopā
	izrakumos		savrupatradumos	
	kompleksos	piederība pie kompleksiem nenosakāma		
Kapulauki (52)	62	35	40	137
Pilskalni un apmetnes (9)	9	5	2	16
Citi objekti (3)	—	—	3	3
Pavisam kopā 64	71	40	45	156

Atbilstoši tam, kā laika gaitā pakāpeniski uzkrājušies materiāli par angoniem un vairojušies novērojumi sistemātiskos izrakumos, mainījušies arī arheologu uzskati par šo šķēpa galu tipiem, hronoloģiju, lietošanas veidu un lietotājiem.

Latvijas arheoloģisko materiālu publikācijās šķēpu gali ar atkarpēm parādās jau 1842. un 1850. gadā izdotajos F. Kruzes³ un J. Bēra⁴ darbos, kuros publicēti Aizkraukles angoni. F. Kruze šķēpus ar atkarpēm gan īpaši neapskata, taču pēc teksta un rekonstrukcijas secināms, ka tie pieskaitīti metamajiem šķēpiem (Wurfspieße). Iedomātam 9. gs. varjagu karotājam šādi šķēpi (līdzīgā veidā kā metamie šķēpi senajiem romiešiem) F. Kruzes rekonstrukcijā novietoti ietverē vai sainī uz karavīra muguras. Daudzo vēsturisko analogiju starpā F. Kruze min arī franku metamo šķēpu. J. Bērs minētos šķēpus piešķir libiešiem un dēvē par bultu galiem ar atkarpēm (Pfeilspitzen ... mit Widerhaken).

Līdz 19. gs. beigām arheoloģiskās kolekcijas papildinājās ar atradumiem no Vecpiebalgas, Odzianas, Ķeipenes Saliņām, Kokneses Auliciema. A. Buhholcs, kas sastādījis X arheoloģiskā kongresa izstādes kataloga senlietu sarakstu, minētos atradumus dēvē vienkārši par bultu galiem vai par lieliem bultu galiem.⁵ R. Hausmanis šī paša kataloga ievadā par Odzianas un Vecpiebalgas eksemplāriem saka, ka tie ir vai nu šķēpu gali (Lanzenspitzen), vai lielāki bultu gali ar iedzītni un divām atkarpēm (größere Pfeilspitzen mit Angel und zwei Widerhaken). Aizkraukles kapulaukā iegūto eksemplāru R. Hausmanis dēvē par bultas vai harpūnas galu (Pfeil- oder Harpunaspitze mit Widerhaken). Kurzemē un Zemgalē — Pasilciemā un Sesavas Ežos — atrastos izmēros mazākos iedzītņa šķēpu galus ar atkarpēm R. Hausmanis apskata kopā ar bultām.⁶ Visus minētos šķēpu galus R. Hausmanis attiecina uz laiku pēc 8. gs. Odzianas, Vecpiebalgas un Sesavas Ežu šķēpus viņš aplūko, runājot par latviešu, Aizkraukles — par lībiešu materiālo kultūru. Arī Pasilciema atradumus R. Hausmanis attiecina uz kuršiem, kurus uzskata par lībiešu cilti, lai gan kā Aizkraukles, tā Pasilciema kolekcijās redz arī latviešu ciltīm raksturīgās senlietas.

19. gs. 90. gadu beigās krievu arheologi V. Sizovs, S. Bogojavlenskis un N. Brandenburgs bija pirmie, kas mūs pašreiz interesējošos ieročus viennozīmīgi pieskaita šķēpiem.

S. Bogojavlenskis savos 1896. g. izdarītajos izrakumos Ķeipenes Saliņās atrastos šķēpu galus ar atkarpēm sauc par šķēpiem ar asām lāpstīņām (с острыми лопастями) un norāda uz to līdzību ar Aizkrauklē atrasto šķēpu galu.^{6a}

Vēlā dzelzs laikmeta šķēpu plaša kolekcija, kuru datē 12.—14. gs. monētas, 1895. un 1897. g. tika iegūta V. Sizova un N. Brandenburga izrakumos Piltenes Pasilciemā.⁷ Šie arheologi Kurzemē atrastos šķēpus ar atskabargām sauc par metami šķēpiem (дротики). Pirms pirmā pasaules kara šie šķēpi līdzīgu nosaukumu iegūst Rīgas Doma muzeja arheoloģiskās kolekcijas pārkārtoļāja Makša Eberta interpretācijā: senlietu sarakstos un katalogā viņš dēvē tos par «Wurfspeerspitzen mit zweiseitigen Widerhaken und Angel» (t. i., metamo šķēpu gali ar abpusīgām atkarpēm un iedzītni) vai vienkārši par «Wurfspeer mit Angel».⁸ Nosaukums «Speer» parastā «Lanzenspitze» vietā rāda, ka domāts metamais medību šķēps. K. Engels angonu nosauc par harpūnu ar kāta iedzītni (Harpune mit Schaftangel).⁹ M. Eberts Ķeipenes Saliņās atrasto šķēpu ar atkarpēm apskata, runājot par 8.—10. gs. atradumiem, K. Engels Kokneses Auliciema angonu pieskaita pie raksturīgām austrumlatviešu vidējā dzelzs laikmeta lietām.

20. gs. 20. gados atrasto angonu skaits ievērojami pieaudzis. Tie iegūti senkapu pētījumos Cesvaines Lucēs, Abeļu Spietiņos un Boķos un Baižkalna Upmaļos. Datējamu kapu inventāra sastāvā šie šķēpi diemžēl ir tikai pāris gadījumos (Cesvaines Lucēs, Baižkalna Upmaļi).

Laikā no 1930. līdz 1940. g. muzeju kolekcijas atkal papildinās ar kapu inventāriem, kuros sastopami minētie šķēpu gali. Tādi iegūti izrakumos Aizkrauk-

les Lejasbitēnos un Nautrēnu Smiltainē, Višķu Mas-kavas ciemā un Rītes Ķebēnos. Vēlā dzelzs laikmeta atradumi iegūti arī izrakumos Dignājas Strautmaļos, Raņķu Kapeniekos un Medzes Strautiņos.

Kapu kompleksi deva pamatu noteiktākam atsevišķu šķēpa galu tipu datējumam. 1926. g. izdotajā «Latvijas arhaioloģijā» M. Šmīdehelme angonus datē ar vidējā dzelzs laikmeta beigām.¹⁰ F. Balodis turpat pilnīgi analogisku šķēpu apskata pie vēlā dzelzs laikmeta lībiešu senlietām.¹¹ Rakstot par vidējā dzelzs laikmeta atradumiem Latvijā, F. Jākobsons norāda, ka šie šķēpi ir jauna forma, kas parādās vidējā dzelzs laikmeta otrajā posmā (600.—800. g.),¹² bet kādā citā darbā¹³ pieskaita tos pie vidējā dzelzs laikmeta beigu posmam (apmēram 700.—800. g.) raksturīgajām senlietām.

20. gados sākas šķēpu latviskās terminoloģijas meklējumi. Piemēram, 1926. g. iznākušajā «Latvijas arhaioloģijā» lietots termins «šķēpu smaiļi ar iedzītni un atskabargām».¹⁴

A. Nore, A. Štokmanis¹⁵ un F. Jākobsons, vēlāk — R. Šnore¹⁶ minēto šķēpu apzīmējumam izvēlējušies tautas dziesmās metamā šķēpa nozīmē lietoto vārdu «šautra» vai «šautris». (Vēlāk to sastopam arī V. Urtāna rakstos.) Tomēr kopš 20. gadu beigām arheologu darbos ieviešas nosaukums «šķēpā gals ar atkarpēm un iedzītni». Turpmāk senlietu sarakstos šis nosaukums mazliet variē, — gan kā «šķēpa gals ar iedzītni un atkarpēm», gan kā valodnieciski ērtākais «iedzītņa šķēpa gals ar atkarpēm». Lai gan aprakstošo angona terminu vidū valdošais (un tādēļ arī šīnī rakstā lietotais) ir «dzelzs iedzītņa šķēpa gals ar atkarpēm», autoram tomēr saprotamāks šķiet termins «dzelzs iedzītņa šķēpa gals ar atskabargām». Daudznozīmība, kas piemīt vārdam «šautra», liek no šī termina atturēties.

Padomju varas gados atrasts prāvs skaits angonveida šķēpu, kas labi datējami pēc kapu piedevu kompleksiem. Tie iegūti E. Šnores izrakumos Zvirgzdenes Kivtos, L. Vankinas un V. Urtāna izrakumos Pļaviņu Kalniešos, L. Vankinas — Abeļu Boķos, V. Urtāna — Aizkraukles Lejasbitēnos un Cesvaines Lucēs, vēlie eksemplāri I. Cimermanes izrakumos Alsungas Kalniņos, E. Mugurēviča — Pļaviņu Radzēs, E. Šnores — Doles Vampeniēšos I. Šo materiālu papildina ieguvumi pilskalnos — A. Stubava raktajā Ogres Ķentes pilskalnā, J. Graudoņa — Kokneses Mūkukalnā, kā arī vēlie angonveida šķēpi, kas atrasti E. Šnores pētītajā Asotes pilskalnā, A. Stubava — Kokneses pilskalnā, A. Zariņas — Salaspils Laukskolas apmetnē. Lielāko skaitu angonu devuši izrakumi Boķos, Kalniešos, Lejasbitēnos un Ķentē.

Publicējumu par šiem materiāliem ir maz. Jautājuma izpratnei daudz dod lietpratīgi sastādītie padomju gados veikto izrakumu pārskati (piemēram, L. Vankinas pārskats par izrakumiem Boķos 1961. g.). No publicētajiem darbiem jāmin A. Stubava raksts par Ķenti. Rakstā attēloti Ķentes pilskalna atrasto šķēpu raksturīgākie tipi¹⁷ un norādīts uz to līdzību ar atradumiem Somijā un Igaunijā. Mūkukalna angona attēls publicēts J. Graudoņa rakstā.¹⁸ Pļaviņu Kalniešu II kapulauka šķēpi ar atkarpēm aplūkoti V. Urtāna rakstā; te sniegts arī visu kapu inventāra datējums.¹⁹ Kalniešu kolekcija dod pilnīgāko ieskatu

par šķēpa iestiprināšanu kātā. Savā 1970. g. publicētajā rakstā V. Urtāns²⁰ labi ieskicējis 6.—9. gs. angonveida šķēpu hronoloģiju, attīstības tendenci un etnisko piederību. Svarīga nozīme aplūkojamā tipa šķēpa attīstības izpratnei ir Boķu kapulauka atsevišķu apbedījumu datējumiem L. Vankinas,²¹ E. Snores²² un citu arheologu darbos.

Pamatojoties uz A. Anteina vidējā un vēlā dzelzs laikmeta angonveida šķēpu metalogrāfiskajām analīzēm, iespējams salīdzināt angonu metālu ar to, kas izmantots citiem šķēpiem.²³

Šķēps ar atkarpēm, tāpat kā citi šķēpu veidi, bija viens no senā karavīra piederumiem, kurš saskaņā ar ticību aizkapa dzīvei pavadīja karavīru arī kapā. Taču ne visos Latvijas novados tas bijis pazīstams un ne visos laikmetos lietots. Tāpat kā laika gaitā izmainījies angonu veids un izplatība, tā izmainījušās arī pašas tradīcijas, kas saistītas ar šķēpa līdzdošanu kapā.

Tipi. Hronoloģija. Atšķirībā no klasiskajiem angoniem, kas darināti ar uznavu, Latvijas šķēpu ar atkarpēm iestiprināšanai kātā kalpo iedzītņi. Tā kā dzelzs šķēpi ar uznavu un atkarpēm Latvijā atrasti nelielā skaitā²⁴ un tos apskatīt nav mūsu uzdevums, tad šajā rakstā ar vārdu angons, ja nav tuvākas norādes, jāsaprot iedzītņa šķēpu gali ar divām atkarpēm.²⁵

Angona aprakstā lietotie termini parādīti 1. attēlā — shēmā. Pēc atšķirībām lapas, kātiņa (kakliņa) un iedzītņa darinājumā un samēros var izšķirt četrus raksturīgus Latvijas angonu tipus — A, B, C, D ar variantiem. Šie tipi parādīti 2.—4. attēlā.

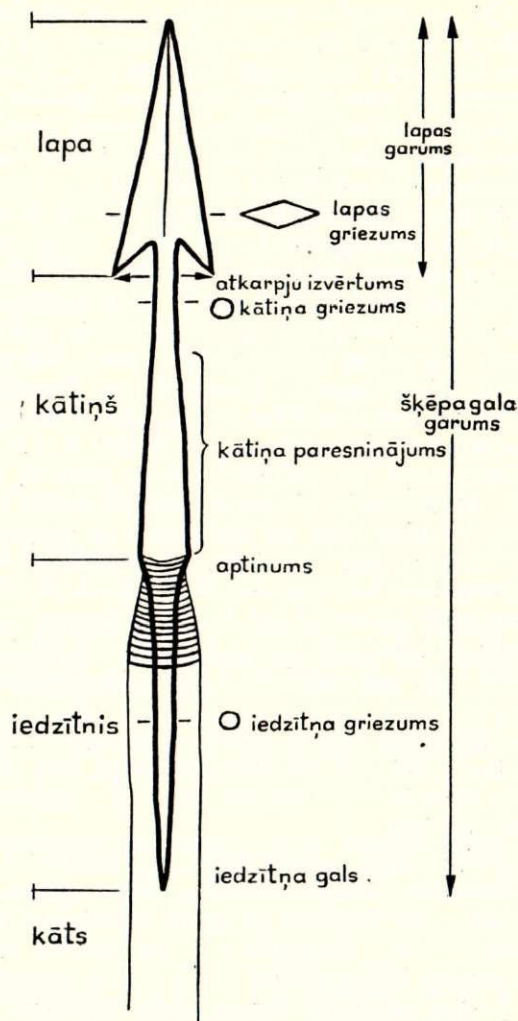
A tips. Tā raksturīgākā pazīme — attiecīgi strupa, profilā it kā «pietūkusi» lapas smailes daļa. «Pietūkuma» platākā vieta parasti ir lapas augšējās un vidusdaļas robežā vai nedaudz zemāk. To izceļ iezmaugums lapas apakšdaļā augšpus atkarpēm (2. att.: 1—5).

A tipu pārstāv seši eksemplāri, kas atrasti Ābeļu Boķos (3. uzkalniņa 19. un 24. kaps), Cēsaines Lucēs (12. kaps), Vecpiebalgā, Ogres Ķentē (2 eks.). Šķiet, ka vēl divas te atrastas angonu lapas arī piederējušas iedzītņa šķēpiem, lai gan pierādīt to nevaram.

A tipa angonu izmēri ir atšķirīgi, to garums svārstās no 18 (Ķente, inv. nr. 1175.) līdz 42 cm (Boķu 3. uzkalniņa 19. kaps).

Visiem A tipa angoniem kopīga pazīme ir daudzskaldņains iedzītņi, kas griezumā tuvs apaļam. Starp šķēpiem, kas pieder pie A tipa, ir eksemplāri gan bez izteikta pāresninājuma (skat. labi saglabājušos Ķentes šķēpus), gan ar pāresninājumu (Cēsaines Lucēs, Vecpiebalga). Dažiem šķēpiem noplacināts ir sāņus paliektais iedzītņa galiņš (Cēsaines Lucu 12. kaps, Boķu 3. uzkalniņa 24. kaps).

Pēc lapas darinājuma A tipu varētu dalīt divos variantos — A₁ un A₂. Šķēpu gali ar labi izteiktu «pietūkumu», kuru smaili dažkārt raksturo kā rombveida,²⁶ pieskaitāmi variantam A₁, kamēr slaidākie, ar vājāk izteikto «pietūkumu» — variantam A₂ (Boķu 3. uzkalniņa 19. kaps, Vecpiebalga). Robeža starp šiem variantiem kā starp atsevišķiem tipiem ir plūstoša, nosacīta. Mūsu novērojumi vedina domāt, ka

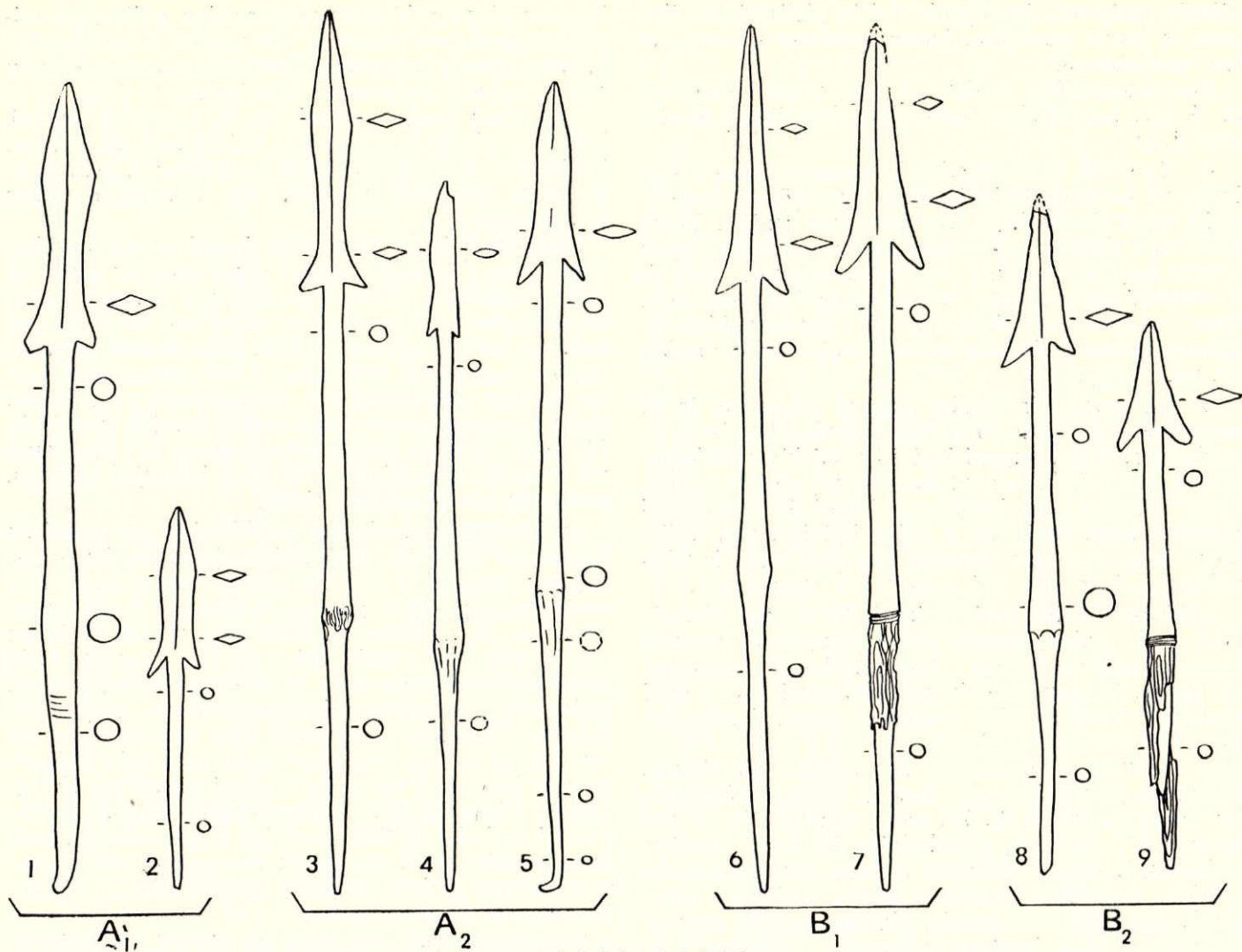
1. att. Dzelzs iedzītņa šķēpa gala ar atkarpēm (angona) aprakstā lietotie termini. Shēma.

šo šķēpu slaidākās formas (A₂ variants) ir attiecīgi vēlākas. Loģiski būtu pieņemt, ka izteiktāks pāresninājums, kas vērojams kātiņa pārejā uz iedzītņi, ir vēlāka pazīme.

Līdzīgi angoni pazīstami Somijā, taču kā lapas, tā iedzītņa darinājumā starp atradumiem Latvijā un Somijā ir atšķirības. Somijā A tipam tuvus eksemplārus datē ar 7. un 8. gs.²⁷ Nav šaubu, ka starp Latvijas un Somijas eksemplāriem hronoloģiski liela starpība nevarētu būt. Angona lapas darinājumā tuvāki mūsējiem ir atradumi Austrumlietuvā, taču tie ir uznavas šķēpi.²⁸ Pēdējos datē ar vidējā dzelzs laikmeta vidū.

Ko liecina Latvijā pētītie kompleksi? Boķu 3. uzkalniņa 24. kapā A tipa angons atrasts kopā ar bronzas vāļu galu aproci, kas rotāta ar šķērsvitru joslām, starp kurām tīkliņa rotājums, kopā ar dzelzs šaurasmens cirvi, īso, šauru vienasmens nazi, otru dzelzs uznavas lapveida šķēpu u. c. lietām, kuras pieņemts datēt ar 6.—7. gs. Līdzīgs inventārs atrasts tajā pašā uzkalniņā atsegtajā, līdzīgi orientētajā 23. kapā: šaurasmens cirvis, īsais, šaurais vienasmens kaujas nazis; bronzas aproce ar vāļu galiem un šķērsvitru joslu rotājumu (bez tīkliņa rotājuma);

2. att. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm, A un B tips (6.—9. gs.).

1 — Ābeļu Boķi, 3. uzkalniņš, 24. kaps, A 11777 : 103; 2 — Ķentes pilskalns, D apmetne, 5.^b izrakumu laukums, 2. kārta, VI 31 : 1175; 3 — Ābeļu Boķi, 3. uzkalniņš, 19. kaps, A 11777 : 86; 4 — Vecpiebalga, RDM I 1208; 5 — Cesvaines Lucēs, 12. kaps, A 11937 : 36; 6 — Ābeļu Boķi, 3. uzkalniņš, 11. kaps, A 11777 : 41; 7 — Pļaviņu Kalnieši, 25. kaps, CVVM 64538 : 132; 8 — Nautrēnu Smiltaine, 3. kaps, A 8114 : 9; 9 — Pļaviņu Kalnieši, 10. kaps, CVVM 64520 : 56.

bronzas loka sakta. 23. kapu L. Vankina datē ar 6. gs.²⁹ Ar 6. gs. datētas arī analogiskas loka saktas ārpus Latvijas.³⁰ Tādēļ arī 24. kaps attiecināms uz 6. gs.³¹ Zīmīgi, ka 24. kapu (ugunskaps) pārsedz 6. kaps (skeletkaps), kurā atrasta 7.—8. gs. raksturīgā dzelzs krukadata.

Boķu 3. uzkalniņa 19. kaps, kurā atrasts angona tipa A₂ variants, tāpat kā 23. un 24. kaps, orientēts DDR—ZZR virzienā un, tāpat kā pēdējie, guldīts uzkalniņa malā. Šis fakts un senlietu līdzība vedina domāt, ka hronoloģiski lielai atšķirībai šo kapu datējums nevajadzētu būt. Līdzīga 24. kapā atrastajai ir aprobe, turpreti citāds ir lapveida uzmavas šķēps, īsa, platais viensmens kaujas nazis ar paplašinājumu pret smaili, dzelzs īlens ar segmentveida galvu, ovāla bronzas sprādze ar iežmaugumu u. c., kas pārstāv relatīvi vēlākas formas, nekā vērojamas 24. kapa inventārā. L. Vankina un E. Šnore šo kapu datē ar 6. gs. beigām.³²

Trešais nozīmīgākais A tipa angona datējumam ir 12. kaps Cesvaines Lucēs, kur šis šķēps atrasts kopā ar uzmavas cirvi. Latvijas teritorijā uzmavas cirvji raksturīgi periodā līdz 7. gs. un 7. gs. sastopami diezgan reti (Islīces Ziedoņskolas parks). Vēlākos kompleksos autoram tie nav zināmi.

A tipa angona lapas darinājums tikai pirmajā brīdī var likties divains. Taču tajā var saskatīt līdzību ar 5.—6. gs. iecienītajiem (vēl 7. gs. retumis sastopamajiem) uzmavas šķēpu galiem ar figurāli veidotu, «pietūkušu» lapu un asiem stūra lūzumiem (spārniem). Šādus šķēpus redzam arī tajos kapulaukos, kuri devuši A tipa angonus: Boķu 3. uzkalniņa 7. kapā, Cesvaines Luču 11. kapā. Smailes strupajā rombveida noslēgumā var saskatīt kopējas iezīmes arī ar vidējā dzelzs laikmeta vidū lietotajiem uzmavas šķēpiem, kam īsa rombveida lapa, gari stiepta uzmava un kātiņš (kakliņš).³³ Jauns elements ir atkarpe un iedzītis. Ja iedzītis darba rīkiem

(ilēni) pazīstams jau agrāk, tad tā pielietojums šķēpam ir jauna parādība, kuras izcelsme Latvijā vēl nav noskaidrota.

Pēc pašreizējiem datiem, A tipa angoni datējami ar 6. gs., bet vēlākie eksemplāri, iespējams, iesniedzas 7. gs.

B tips. Tā raksturīgākās pazīmes parādās šķēpa lapas un iedzītņa darinājumā. B tipa šķēpam asmens līnija zīmē šauru leņķi vai tam tuvu figūru. Tādēļ šāda lapa dažkārt raksturota kā trīsstūrveida: lapas siluets profilā atgādina šaurleņķa trīsstūri, kura it kā ielauztajā pamatnē iekļaujas kātiņš (kakliņš). Otra pazīme — iedzītņis ir daudzskaldņains, šķērsgrīzumā daudzstūrainis vai tuvs aplim (2. att.: 6—9).

B tipa angoni ir lielākā angonu grupa; to ir 84 eksemplāri, no tiem 79 atrasti kapulaukos, četri — pilskalnos. B tipa angoni iegūti 37 objektos: 32 kapulaukos, četri pilskalnos un viens — nejaušā atraduma vietā. Slēgtos kapu inventāros iegūti 45 eksemplāri (izpētīto kapu skaits ar šī veida šķēpiem gan ir lielāks, taču vairākās pirmsrevolūcijas laikā iegūtās kolekcijās inventārs vairs droši nav nosakāms).

Izšķirami B tipa divi varianti: B₁ un B₂. Pirmais (B₁) — ar slaidu, samērā šauru lapu, kuras garums reizēm sasniedz 12 cm (Ābeļu Boķu 3. uzkalniņa 11. kaps). Ja lapu salīdzinām ar trīsstūri, tad tā sāni apakšējā trešdaļā virs atkarpēm viegli iežmaugti. Taču atšķirībā no A₂ tipa šī tipa (B₁) lapas smailes daļa sašaurinās vienmērīgi, bez izteikta pietūkuma. Sastopam gan ļoti slaidas formas šķēpus (Aizkraukles Lejasbitēnu 1., 44., 72. kaps, Ābeļu Boķu 3. uzkalniņa 11., 12. kaps, 8. uzkalniņa 14. kaps, Pļaviņu Kalniešu 1. kaps, Ļaudonas Āronas Mūrnieku Lāču kalniņš, Mēdzūlas Gulbēres muiža, Lubānas Ličagals), gan šķēpus ar mazliet platāku smailes daļu un lielākām, vairāk izceltām atkarpēm (Pļaviņu Kalniešu 15., 25., 26. kaps, Aizkraukles Lejasbitēnu 357. kaps, Ābeļu Boķu 8. uzkalniņa 13. kaps, Sāviena u. c.).

B₂ variants — angons ar attiecīgi īsu un strupu lapu, kur lapas garums nepārsniedz platumu (atkarpju izvērtumu) vairāk par 2—2,5 reizēm (Pļaviņu Kalniešu 4. un 10. kaps, Cesvaines Luču 6. kaps, Nautrēnu Smiltaines 3. un 11. (2.) kaps, Zvirgzdenes Kivtu 5. (31.) kaps).

B tips ir plašākā Latvijas angonu grupa. Šķiet, ka varianta B₁ slaidākās formas, piemēram, Ābeļu Boķu 3. uzkalniņa 11. un 12. kapā, 8. uzkalniņa 14. kapā, Aizkraukles Lejasbitēnu 26. un 27. kapā atrastie šķēpi, kas pēc sava veida ir tuvi A₂ variantam, ir visumā agrākas. Boķu 8. uzkalniņa 14. kapa inventārs, kurā atrasts slaidās formas šķēps, datējams ar 7. gs.: te atrasts 6.—7. gs. raksturīgs šaurasmens cirvis, 7.—8. gs. šķēps, 6.—7. gs. īsais, šaurais kaujas nazis, dzelzs krustadata. Zīmīgi, ka Boķu 3. uzkalniņa 14. kaps guldīts uzkalniņa malā, bet neiekļaujas apbedījumu rindās, kurās mirušie guldīti 8.—9. gs.³⁴ Tas netieši runā par labu šī apbedījuma agrākam datējumam. Līdzīgu šķēpu redzam Aizkraukles Lejasbitēnu 1. kapā³⁵, kuru H. Moora datējis ar 7.—8. gs., resp., ar 700. gadu,³⁶ E. Šturms ar laiku ap 8. gs. sākumu.³⁷ Šķiet, ka arī Aizkraukles Lejasbitēnu 26. un 72. kapa angoni pēc 26. kapā atrastās

bronzas stopa saktas ar magoņgalvu galiem un reljefu slīpgrebuma rotājumu un pēc 72. kapā atrastās bronzas aproces ar vāļu galiem un pinuma rotājumu (kā arī citām piedevām) attiecināmi uz 7. gs.

Pēc mūsu novērojumiem, tie B₁ varianta angoni, kam lapa platāka un atkarpes vairāk izvērstas sāpus, ir visumā vēlāki un visbiežāk sastopami 8. gs. kapos. Šī forma vislabāk pazīstama pēc Pļaviņu Kalniešu atradumiem.

Salīdzinot kapu inventāru, jāsecina, ka agrākos apbedījumos B₁ tipa angonus atrod kopā ar uznavas šķēpu, vēlākos — ar lapveida šķēpu ar iedzītņi. Agrākajos kapos kopā ar angonu atrod īso, šauro kaujas nazi vai mazu kaujas nazi, kam tikko jūtams paplašinājums pret smaili, vēlākajos — īso, plato kaujas nazi ar izteiktu paplašinājumu pret smaili. Piemēram, Boķu 8. uzkalniņa 13. kaps vēlāks par jau pieminēto 14. kapu. 13. kapa vēlākam datējumam par labu runā arī situācija uzkalniņā — 13. kaps iekļaujas ar 8. gs. datējamu pēcapbedījumu rindā.

Sprīžot pēc V. Urtāna publikācijā par Kalniešu kapulauku dotajiem datējumiem, jāsecina, ka 8. gs. angona varianti B₁ un B₂ pastāv līdztekus. B tipa variants B₂ pirms 8. gs. nav raksturīgs. Taču jāņem vērā, ka, B₁ varianta smailes galu nolaužot, šķēpu varēja noasināt, neatjaunojot agrāko garumu. Tādā kārtā tā forma būtu tuva B₂ varianta šķēpa formai. Nolauztu vēlā dzelzs laikmeta uznavas šķēpu «labošana» konstatēta vairākkārt. B₂ variantu parasti atrod kopā ar lapveida šķēpa galu, kas kātā iestiprināts ar iedzītņi. Vēlākie B₂ varianti, piemēram, Zvirgzdenes Kivtu 5. (31.) kapā atrastais angons, attiecināmi uz laiku ap 800. gadu jeb 9. gs. sākumu. Šajā kapā atrada dobu, skaldņotu bronzas aproci ar sašaurinātiem galiem, bronzas pakavsaktu ar atrotiem galiem un dzelzs zoslu.

B un A tipu vieno iedzītņa apaļais vai daudzskaldņainais griezumš, B un C tipu — lapas siluets, kas tuvs trīsstūrim. B tipa šķēpiem nav pazīstams iedzītņa galiņa atliekums, kāds dažos gadījumos ir A tipam. Gandrīz visiem B tipa angoniem ir saglabāties vairākkārtīgas aukliņas aptinuma pārsējums starp iedzītņi un kātiņu (kakliņu). Diezgan labā auklas saglabāšanās, domājams, izskaidrojama ar to, ka tā senatnē darvota, vaskota vai citādi speciāli apstrādāta. Aptinums ir viena no 7.—9. gs. lietoto B tipa šķēpu pazīmēm.

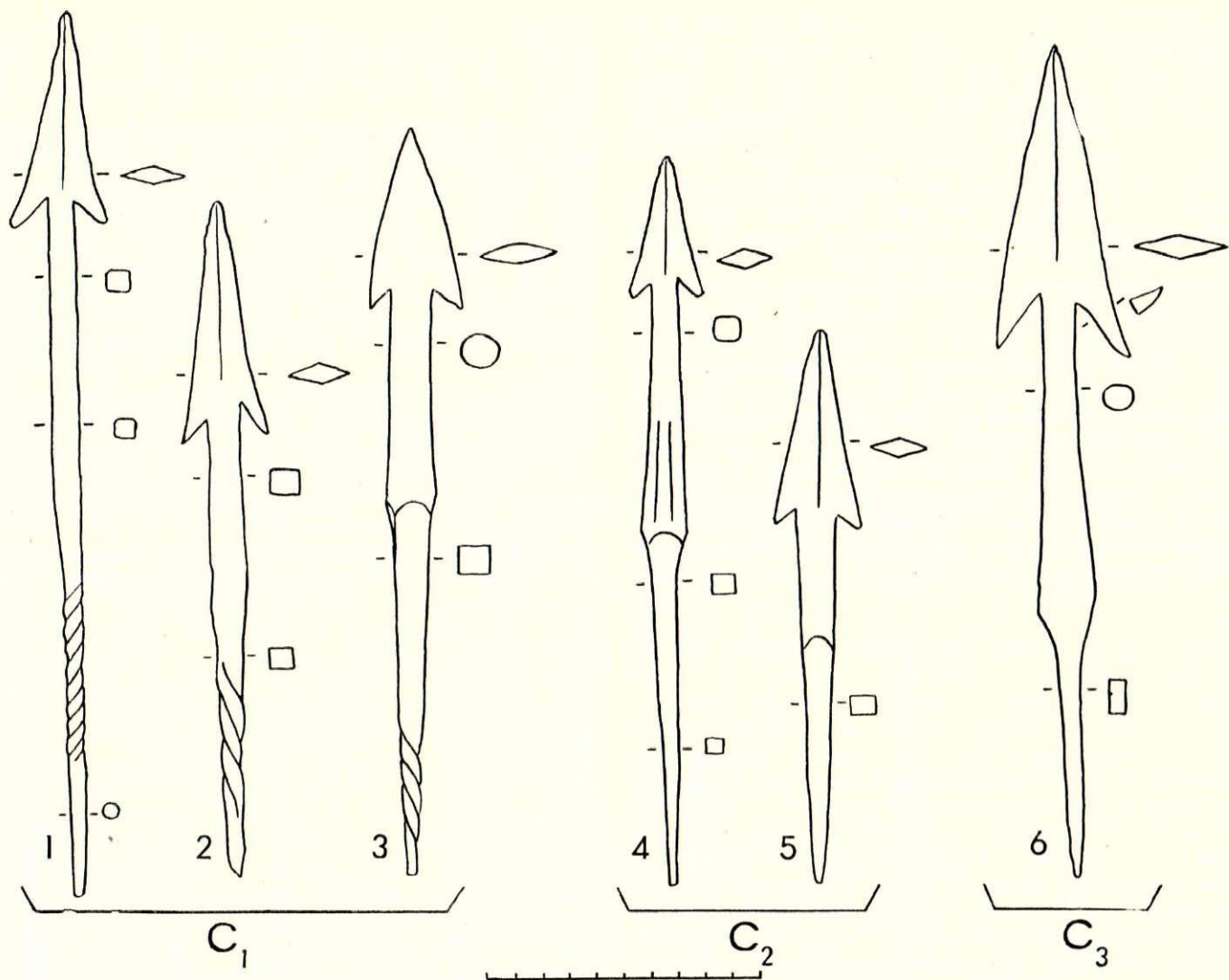
C tips. Tāpat kā B₂ variantam, C tipa angonam ir īsa, trīsstūrveida lapa. Lapas darinājumā īpaša atšķirība no B varianta nav vērojama. Raksturīgākā šī tipa šķēpu pazīme ir iedzītņa kvadrātiskais vai kvadrātiskajam tuvais griezumš. A tipa angoni ir īsāki (nepārsniedz 32 cm garumu), masīvāki, resnāku kātiņu (kakliņu), kas bieži vien darināts griezumā kvadrātisks, ar noapaļotām vai norauktām šķautnēm (3. att.).

Zināmi tikai 12 C tipa angoni, no tiem datējamu kapu inventāros — pieci.

Pēc iedzītņa veida izšķirami trīs C tipa varianti.

C₁ variants — ar kvadrātiska griezuma iedzītņi, kura vidus- vai lejasdaļa tordēta. Zināmi seši šī veida angonu eksemplāri, kas atrasti Višķu Maskavas ciema 40. kapā, Pļaviņu Radžu 15. kapā, Ludzas Odulnā, Lielā Ludzas ezera krastā, Mērdzenes

3. att. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm, C tips (9.—13. gs.).

1 — Višķu Maskavas ciems, 40. kaps, A 9987 : 5; 2 — Pļaviņu Radzes, 15. kaps, VI 85 : 24; 3 — Mērdzenes Mediševas purvs, savrupatradums, A 9876; 4 — Skrudalienas Vitanišķi, savrupatradums, PV 25229; 5 — Ikšķiles Kābeles, 33. kaps, RDM I 2226^d; 6 — Doles Vampenieši I, 112. kaps, VI 124 : 1274.

Mediševas purvā, Viļakas Cirnavas 37. uzkalniņā un viens eksemplārs no Rēzeknes vai Daugavpils apriņķa bez tuvāka atraduma vietas apzīmējuma.

C₂ variants — ar īsu, masīvu kātiņu (kakliņu) un griezumā kvadrātisku iedzītni. Reģistrēti trīs šādi angonveida šķēpi (Skrudalienas Vitanišķi, Jaungulbenes Rāviņi un Ikšķiles Kābeļu 33. kaps). C₂ vai C₁ variantam jāpieskaita arī angons ar bojātu iedzītņa daļu no Kalsnavas Strazdiņiem.

C₃ variants līdzīgs C₂ variantam un atšķiras no pēdējā tikai ar taisnstūrveida griezuma iedzītni, kurš noplacināts perpendikulāri šķēpa lapas plaknei. Šāds angons ir zināms tikai viens; tas iegūts Doles Vampeniešu I kapulauka 112. kapā.

Iedzītņa gala atliekuma C tipa šķēpiem nav.

Ko liecina atradumi slēgtos kompleksos? — Višķu Maskavas ciema 40. kapā atrastais šķēps, kas pēc formas no visiem C tipa šķēpiem tuvāks B tipa šķēpiem, atrasts kopā ar lapveida šķēpa galu, sīki šķērsrievotu bronzas aproci un dzelzs kružadatu ar bron-

zas trīsstūra griezuma stieples aptinumu. Šis kaps datējams ar 9. gs., un tānī atrastais šķēps raksturojams kā C₁ varianta agrā forma. Pļaviņu Radžu 15. kaps (E. Mugureviča izrakumi 1964. g.) iezīmē C₁ varianta angona tālāko attīstības tendenci — šķēps darināts īsāks, bet ar masīvāku iedzītni. Saglabājas iedzītņa kvadrātiskais griezums un tordējums. 15. kaps, spriežot pēc tur atrastā bronzas atsvariņa un bagātā inventāra, domājams, piederējis tirgotājam. Tajā atsegtās rotaslietas — saktas, gredzeni, aproces (arī karavīra aproce³⁸), ieroči — lapveida šķēps ar iedzītni, platsmens cirvis ar abpusīgi pagarinātu pietā segu, īsais, šaurais vienasmens kaujas nazis greznā, ar bronzu apkaltā makslī ļauj angonu datēt ar 11. gs. Stipri izrūsējis C₁ varianta šķēps atrasts Viļakas Cirnavas 37. uzkalniņā kopā ar 11.—12. gs. raksturīgu dzelzs platsmens cirvi, kam abpusēji pagarināta pietā sega un trīsstūrveida izlaidumi kātcauruma sānos.

Ikšķiles Kābeļu 33. kapa inventārā C₂ varianta

angons atrakts kopā ar 12. gs. un 13. gs. sākumam raksturīgām lietām — jostas sadalitāju un platasmens cirvi (piets bojāts). Kalsnavas Strazdiņos līdzīgs angons iegūts kopā ar šāda paša tipa cirvi³⁹ un 13. gs. lietām. Savrupatradums no Skrudalienas Vitanišķu kapulauka muzejā nodots kopā ar 11.—12. gs. cirvi; angons no Jaungulbenes Rāviņu kapulauka — ar tā paša laika šķēpu. Tās varētu būt lietas no saderīgiem kapu inventāriem, lai gan kā vienā, tā otrā vietā ir arī agrāki atradumi.

C₃ varianta datēšanai svarīgs angons iegūts Doles Vampeniēšu I 112. kapā (ugunskaps). Kapā līdzdotais divasmeņu zobens ar trīsdaļu pogu un taisniem šķēršiem, īsais, šaurais vienasmens kaujas nazis ar rievotu muguru, šķēps ar uznavu un lejasdaļā rombveida, pret smaili stieptu lapu, kā arī vēl viens šķēps ļauj inventāru datēt ar 11. gs.

Jāsecina, ka pēc pašreizējā mūsu rīcībā esošā materiāla C₁, C₂ un C₃ variantu šķēpi laikā no 11. līdz 13. gs. lietoti līdztekus. Pašreiz nav slēgtos kompleksos atrastu eksemplāru, kas pārstāvētu 10. gs., tomēr Višķu Maskavas ciema ar 9. gs. datējamā 40. kapa

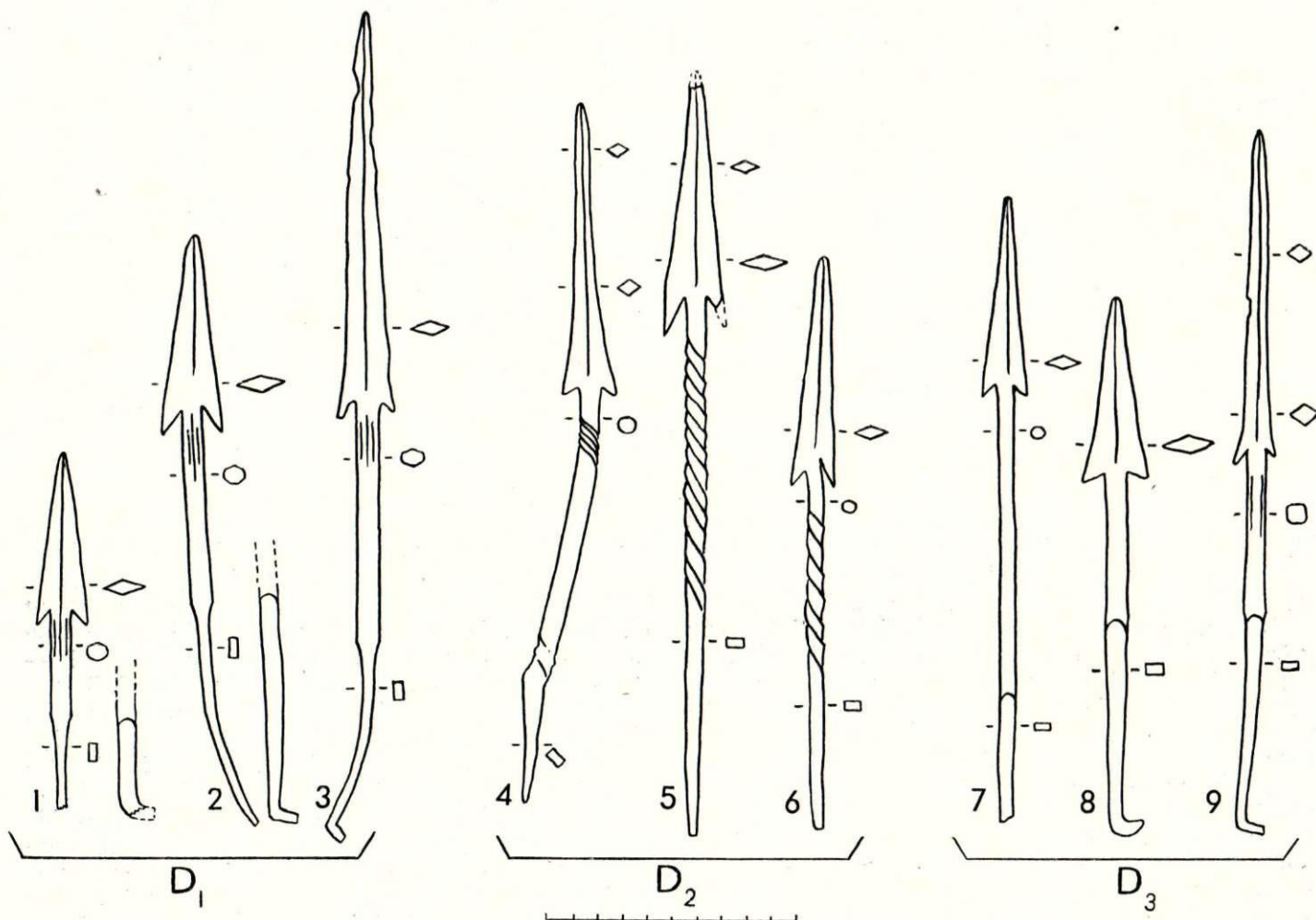
angona līdzība ar agrākiem un vēlākiem (Pļaviņu Radžu 15. kaps, kas attiecināms uz 11. gs.) atradumiem runā par angonveida šķēpa nepārtrauktu attīstību.

D tips. No iepriekš aplūkotajiem tipiem D tipa angoni atšķiras ar tievāku, slaidāku kātiņu (kakliņu), noplacinātu, griezumā taisnstūrveida iedzītņi un mazāku svaru. Ja B tipa šķēpiem svars reizēm sasniedz 230 g, tad D tipa eksemplāri parasti ir divreiz vai trīsreiz vieglāki. Šiem angoniem nav izteikta kātiņa pāresnājumā pārejā uz iedzītņi. Kātiņš 1,5—2 reizes tievāks nekā B un C tipa šķēpiem. Bieži sastop noplacināta iedzītņa gala paliekumu taisnā lenķī (4. att.).

Reģistrēti 54 D tipa angoni no 17 atradumu vietām (10 kapulaukiem, 7 dzīvesvietām). Noteikti izdalāmos kapu kompleksos atrasti deviņi eksemplāri.

Pēc iedzītņa un kātiņa (kakliņa) darinājuma izšķirami trīs varianti — D₁, D₂, D₃, kuru robežās nedaudz variē arī lapas samēri.

D₁ variants. Iedzītņis noplacināts perpendikulāri lapas plāksnei. Šiem angoniem parasti attiecīgi plata

4. att. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm, D tips (11.—13. gs.).

1 — Kokneses pilskalns, 9. laukums, 9. slānis, VI 62: 5755; 2 — Raņķu Kapenieki, 17. kaps, A 7436: 1; 3 — Piltenes Pasilciems, savrupatradums, RLB 126; 4 — Alsungas Kalniņi, 2. kaps, A 11668: 67; 5 — Talsi, Vilikumuižas ezers, A 10994: 1373; 6 — Talsi, Vilikumuižas ezers, A 8170: 97; 7 — Talsi, Vilikumuižas ezers, A 8326: 117; 8 — Dignājas Strautmaļi, 10. kaps, A 10204: 3; 9 — Krustpils Asotes pilskalns, 1952. g. izrakumi, B laukums, 1. (16). slānis, VI 14: 164.

(līdz 3 cm) lapa. Lapas garums variē no 7 cm (Kokneses pilskalns) līdz 15,5 cm (Piltenes Pasilciems, RLB 126). Lapas biezums svārstās no 3,6 līdz 6,3 mm. Eksemplāri ar šauru smailes daļu, kuras griezum tuvojas kvadrātiskam, sastopami reti (Talsu Vilikumuižas ezers (A 8170:96). Pavisam zināmi D_1 variantā 19 eksemplāri no sešām atradumu vietām. Četriem angoniem iedzītņa galiņš saliekts taisnā leņķī. Vienam no Pasilciemā atrastajiem D_1 variantā šķēpu galiem (ГЭ, 890/921) no tērauda izgatavotā lapa rotāta ar dzelzs joslām. Visvairāk — 14 — angonu devuši Piltenes Pasilciema senkapī. Kapu inventāros tie zināmi Raņķu Kapenieku 17. kapā un Doles Raušu 128. kapā.

D_2 variants. Iedzītis noplacināts lapas plāksnē, kātiņš (kakliņš) tordēts. Zināmi trīs šī variantā angoni: viens atrasts Alsungas Kalniņu kapulaukā 2. kapā, divi — Talsu Vilikumuižas ezerā (A 8170:97; 10994:1373). D_2 variantam iedzītņa galiņa liekums taisnā leņķī nav konstatēts.

D_3 variants. Iedzītis noplacināts lapas plāksnē, kātiņa griezum apaiš, ovāls vai daudzstūrainis. D_3 ir D tipa izplatītākais variants, kas pārstāvēts ar 25 angoniem no 14 atradumu vietām, proti, no deviņām apbedīšanas vietām un piecām dzīvesvietām. D_3 variantā astoņiem eksemplāriem angona iedzītņa galiņš saliekts taisnā leņķī. Aplūkojamo variantu angonus visvairāk devis Piltenes Pasilciema kapulauks (5) un Talsu Vilikumuižas ezers (4). Kapu inventāros šādi šķēpi iegūti pieci gabali: Raņķu Kapenieku 23. kapā, Alsungas Kalniņu 15. kapā, Medzes Strautiņu 1. kapā, Doles Raušu 148. kapā, Dignājas Strautmaļu 10. kapā.

No D tipa šķēpiem, kas datējami pēc atradumiem kompleksos vai slānī, agrākie pieder pie D_1 variantā, kuram īsa (7—8 cm) lapa. Tie attiecināmi uz 11. un 12. gs. Ar 11. gs. vai 12. gs. pirmo pusi tiek datēts Kokneses pilskalna 9. slānis, kur atrasts šāds neliels angons. Raņķu Kapenieku 17. kapā atrastais šķēps ar atkarpēm, spriežot pēc pārējām senlietām, kas iegūtas šajā kapā, attiecas uz 11. gs. beigām vai 12. gs. (šajā ugunskapā dots līdz divasmeņu zobens, iemaukti, trīs dzeramie ragi ar bronzas apmalēm, divi dzelzs iesmi, bronzas svāriņi un atsvariņš, harpūnveida šķēpa gals ar vienu atkarpi). Arī te atrastajam zobena maksts bronzas uzgalim ir 11. un 12. gs. raksturīga forma.⁴⁰ Liekas, ka uz 12. gs. attiecināms tāpat arī viens no Mārtiņsalas pili 4. kārtā (zem krāsns) atrastajiem šķēpiem ar atkarpēm. D_1 variantā šķēpu, kas atrasts Doles Raušu 128. kapā, izrakumu vadītāja E. Snore datē ar 12. gs. Piltenes Pasilciemā angoni vedina domāt, ka šī forma būs bijusi lietošanā arī vēl 13. gs., vismaz gadsimta sākumā, lai gan neapstrīdamu pierādījumu tam nav. Vilikumuižas ezerā, kur dominē 13.—14. gs. atradumi, iegūts tikai viens D_1 variantā angonveida šķēps ar šauru, kvadrātisku smailes daļu.

D_2 variantā šķēps Alsungas Kalniņu 2. kapā atrasts kopā ar mazu, masīvu uznavas šķēpa galu, kam viegli iežmaugta, kvadrātiska lapa, rotāta ar kvadrātiskām iespaidumu bedrītēm, un vēl ar trešo šķēpu, kam slaida, rombiska griezumā lapa. Kapā vēl iegūta bronzas lirasveida sprādze, bronzas un dzelzs iemauktu apkalumi, dzelzs stienis, kas atgā-

dina pātagas kātu, — inventārs, kas attiecināms uz 12. gs. Vilikumuižā atrastie eksemplāri attiecināmi uz 13. vai 14. gs. D_2 variantā angona kātiņam (kakliņam) ir tordējums, kas sevišķi kopš 13. gs. ir iecienīts paņēmiens arī citu rīku, piemēram, ilenu, darināšanā.

Vairāk ir kompleksu, kas palīdz datēt D_3 variantā angonus. Alsungas Kalniņu 15. kapā šī variantā šķēps atrasts kopā ar dzelzs izkopts fragmentiem, dzelzs veģveida šķīlamdzelzi, dzeramā raga bronzas apkalumiem, bronzas kaklariņķa fragmentu, bronzas jumbveida piekariņu, iemauktu siksnu bronzas sadaļitāju, dzelzs piesi ar īsu, taisnu, piramidālu dzelksni. Pēc dzelzs pieša un pārējiem priekšmetiem šis kops datējams ar 12. gs. Ar 12. gs. datējams arī Raņķu Kapenieku 23. apbedījuma D_3 variantā angons. Šajā kapā redzam līdzīgu šķīlamdzelzi kā Alsungas Kalniņu 15. kapā. Savukārt tā paša tipa piesis kā pieminētajā 15. kapā dots līdz Medzes Strautiņu 1. kapā. Te bez D_3 variantā angona mirušajam doti līdz vēl divi uznavas šķēpi, atrasta arī divasmeņu zobena atliekas — roktura bronzas poga, divi zobenu maksts bronzas uzgaļi, no kuriem viens pārstāv 11.—12. gs., bet otrs ir 12. gs. raksturīga forma. Roktura poga līdzīga Piltenes Pasilciema zobena pogai (KPM 1609) un Asotes pilskalna 16. slānī atrastajai (13. gs.) pogai.⁴¹ Otrajam — īsam V veida zobena maksts uzgalim ar krustu izgriezumā — paralēles saskatāmas Tērvetes pilskalna 12. gs. beigu slāņa atradumā.⁴² Arī citas Medzes Strautiņu 1. kapā atrastās lietas — bronzas pakavsakta ar apaļā griezuma loku un paplatiem, atrotītiem, satītiem galiem — liecina par 12. gs. beigām. Dignājas Strautmaļu 10. kapā D_3 variantā angons atrasts kopā ar platasmens cirvi, kam noraukta pieta sega — variants, kas pazīstams ap 12./13. gs. miju.⁴³ Arī mirušajam līdzdotās rotaslietas — bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem, griezumā rombisku loku un pašauru zoslu, bronzas gredzens ar pamišus galiem un paresninātu, tordējuma imitācijā darinātu priekšpusi — pārstāv 12. gs. rotas. Tāpēc Dignājas Strautmaļu 10. kops tiek attiecināts uz 12. gs.

Salaspils Laukskolas apmetnes 375. objektā — celtnes vietā (12. gs. beigas vai 13. gs. sākums)⁴⁴ un Asotes pilskalna 16. slānī (13. gs. otrā puse)⁴⁵ redzam D_3 variantā angonus ar šauru, tomēr diezgan biezu un masīvu lapu, kurai kvadrātam tuvs griezumums. Tas ir vēlākais no D_3 variantā paveidiem. Zīmīgi, ka Vilikumuižā, kur atradumu vairums attiecināms uz 13.—14. gs., šis paveids reprezentēts pilnīgāk nekā Pasilciemā, kur procentuāli vairāk agrāku atradumu. V. Sizova izrakumos 1895. g. Piltenes Pasilciema senkapos atrasts arī lielāks skaits 12.—14. gs. monētu, taču, kamēr nav sakārtotas un pieejamas V. Sizova izrakumu laikā izdarītās piezīmes, šo svarīgo datējošo materiālu nav iespējams konfrontēt ar pārējiem atradumiem un izmantot senlietu hronoloģijas precizēšanai.

Noslēdzot angona tipoloģisko apskatu, jāsecina, ka A, B un C tipu izveidojumā redzam nepārtrauktu attīstību laikā no 6. līdz 13. gadsimtam. Pašreiz gan nav uz 10. gs. attiecināmu atradumu, taču tas neatļauj runāt par pārtraukumu šī ieroča attīstībā.

Turpretim D tips stāv savrup gan tipoloģiski, gan

arī, kā turpmāk redzēsīm, izplatības ziņā. Nav drošu datu, kas ļautu secināt, ka D tipa angons mūsu teritorijā būtu izcēlies no A, B, C tipiem. Tomēr varam pieļaut, ka, līdzās pastāvot C un D tipam, varēja rasties tāda reta šķēpa forma kā C₃ variants, kas pēc lapas un kātiņa darinājuma atbilst C tipam, bet iedzītņa izveidojumā tuvs D tipam.

Dažādu tipu izplatība. Angons un apbedīšanas veids. Paralēles. Izcelšanās. Etniski jautājumi

A tipa izplatība kapu atradumos iezīmē it kā šauru trīsstūri starp Jēkabpili (Ābeļu Boķi), Cesvaini un Vecpiebalgu, ko ziemeļrietumu pusē papildina atradumi Ogres Ķentē.

A tipa angoni atrasti kolektīvajos uzkalniņos (Boķi) un līdzētajos skeletkapos (Cesvaines Luces). Pēc arheologu domām, tie ir vai nu latgaļu, latgaļusēļu, vai sēļu senkapi. Pētnieki ir vienprātis, ka šajos kapulaukos dominē baltiem raksturīgs apbedīšanas veids un inventārs. Tiesa, kā Boķos, tā Lucēs ir pa atsevišķiem ugunskapiem. Ugunskaps ir arī Boķu 3. uzkalniņa 24. apbedījums, kas devis A₁ varianta angonu. Senlietas šeit bijušas izvietotas kā skeletkapā.⁴⁶ Vai šajos kapos guldīti svešumā krituši vai citādi miruši ļaudis, kas pārvesti dzimtenē, vai arī te atspoguļojas Baltijas somu vai slāvu ietekmes, grūti noteikt.

Latvijas angoni atšķiras no klasiskajiem 6.—8. gs. franku un citu rietumģermāņu iecienītiem angoniem: pēdējiem garāka (60—124 cm) metāliskā daļa, kuras iestiprināšanai kātā kalpojusi uzmava, ļoti garš un tievs kātiņš (kakliņš).⁴⁷ Starp franku angoniem tomēr redzam Latvijas A tipa šķēpiem līdzīgu smailas darinājumu.⁴⁸ Ja angonveida šķēpi ar uzmavu vidējā dzelzs laikmetā lielākā vai mazākā mērā pazīstami dažādās vietās Eiropā, tad ar iedzītņi — tikai Somijā, Latvijā un nelielā skaitā Igaunijā un Zviedrijā.⁴⁹

Somijā redzam Latvijas A₁ varianta šķēpu galiem tuvas formas,⁵⁰ kaut arī ir atšķirības detaļās — lapas, kātiņa un iedzītņa samēros, iedzītņa griezumā. 1938. g. bijuši zināmi 24 eksemplāri no 15 atradumu vietām 11 draudzēs — visi Dienvidrietumsomijā. Angonu datēšanai Somijā ir maz pieturus punktu. H. Salmo⁵¹ un E. Kivikoski⁵² tos («angonus ar lielu lapu») attiecinājuši uz 8. gs. sākumu, pieminot, ka daļa atradumu varētu piederēt arī 7. gs. Turpretim mums, kā redzējam, nav neviena A tipa eksemplāra, ko varētu attiecināt uz 8. gs.

Cik spriežams pēc publikācijām, Latvijas A tipam lapas darinājumā līdzīgs bojāts angons atrasts Igaunijā, Kundas depoziņā, ko A. Talgrens datē ar 7. gs.⁵³ Taču pēc kātiņa (kakliņa) un iedzītņa samēriem (īss iedzītņis) šis un citi Igaunijas iedzītņa angoni tuvāki Somijas nekā Latvijas atradumiem.

Jautājumu, kā angons izplatījies Latvijā, pagaidām grūti izšķirt. Varam tikai atzīmēt, ka Somijā vairākkārt sastopamas agrākas, klasiskiem angoniem tuvas formas. Pie angoniem vārda istā nozīmē varam pieskaitīt Igaunijā, Sāmsalā atrasto uzmavas šķēpa galu ar atkarpēm⁵⁴ (garums ap 60 cm); no Latvijas atradumiem — tikai Ogres Ķentē atrasto angonu.⁵⁵ Pagaidām arheoloģiski vāji pazīstami ir Austrumlat-

vijai, sevišķi Augšzemei, radniecīgie Austrumlietuvu novadi. Ir zināms, ka arī te lietoti angoni ar uzmavu, kam lapa līdzīga A tipa šķēpu lapai.⁵⁶

Pilnīgāku ainu sniedz B tipa angonu izplatības karte. Tā atradumu daļa, kas var liecināt par zināmu etnisku piederību (t. i., senkapos iegūtie angoni), aptver Augšzemi, Aiviekstes baseinu, Ogres un Gaujas izteku rajonu. Precizējot varam teikt, ka B tipa angonu izplatības pamatteritoriju iezīmē šādas pazīstamas apdzīvotas vietas: Rite — Sece — Aizkraukle — Ķeipene — Nēkene — Jaungulbene — Bērziņpils — Sāviena — Līvāni — Slate. Šī teritorija pamatvilcienos sedzas ar dialektologu iezīmēto divu izlokšņu — sēliskās izlokšnes (kāpjošā intonācija) un tai pieslēdzošās izlokšnes ar sēliskām iezīmēm — areālu.⁵⁷ Ārpus šī areāla paliek nedaudzi angoni, niecīga daļa no izpētīto apbedījumu kopējā skaita. Piemēram, Zvirgzdenes Kivtos, kur izpētīti 175 kapi, — viens angons, pa diviem eksemplāriem Nautrēnu Smiltainē un Baižkalna Upmaļos. Turklāt jāņem vērā, ka Upmaļi un Smiltaine situēti pieminēto areālu tiešā tuvumā (15—30 km).

Zīmīgi, ka ne Kivtos, ne Smiltainē, ne Upmaļos neredzam B tipa agrīnos variantus. Pieminētā dialekta ar sēliskām iezīmēm areālā parastākā kapā līdzdoto šķēpu kombinācija 7.—8. gs. ir uzmavas šķēpa gals kopā ar angonu, kamēr ārpus šī areāla autoram nav zināms neviens kops ar šķēpiem šādā kombinācijā, toties angonus atrod kopā ar otru lapveida šķēpa galu ar iedzītņi. Sēliskā dialekta izplatības rajonos gan reizēm sastop angonu kopā ar otru iedzītņa šķēpa galu — lapveida. Šādā kombinācijā tie sastopami parasti 8. gs. vai tā beigu kapos. Angons vien kapos dots līdz tikai ļoti retos gadījumos.

B tipa angoni pagaidām nav atrasti ne Lietuvā, ne slāvu zemēs, ja neskaitām pieminēto atradumu Staraja Ladogas apkārtnē. Igaunijā zināms tikai viens eksemplārs, — no Reuges pilskalna.⁵⁸ Attāla līdzība ar Latvijā atrastajiem šķēpiem saskatāma tikai Somijas šķēpos, taču pēdējie kā paralēle B tipam neder kvadrātiskā iedzītņa šķērgriezuma dēļ un tāpēc ir tuvāki mūsu C tipam.

Kāda etniskajai grupai pieder senkapi, kuros sastopam A un B tipa angonus Latvijā? — Jautājumā par Daugavas kreisā krasta iemītniekiem pētnieki pēdējā gadu desmitā ir vienprātis — tie bijuši sēļi. Uzskati dalās par labā krasta — par Aiviekstes baseina iedzīvotājiem, par to piederību sēļiem vai latgaļiem. Taču jau 30. gados gan valodnieki, gan arheologi novērojuši sēļiem raksturīgās kāpjošās intonācijas iesniegšanos Austrumvidzemē un tās areāla sakrišanu ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapu austrumu grupas izplatības galvenajiem apvidiem, no tā secinot, ka kādreiz šeit sēļi bijuši pārsvarā (V. Rūķe⁵⁹, E. Šturms⁶⁰). Vēlākajos gados līdzīgu viedokli aizstāvējuši K. Ancītis un A. Jansons,⁶¹ A. Štokmanis,⁶² V. Urtāns.⁶³ L. Vankina, J. Graudonis un E. Šnore labā krasta pieminekļu piederību sēļu materiālajai kultūrai pašreizējā pētniecības stāvoklī neuzskata par izšķirtu.⁶⁴ Un patiesi — vēl gaužām vāji pazīstama ir Latgale un Dienvidaugšzeme mūsu ēras 1. g. t. pirmajā pusē un vidū.

Sēļu un latgaļu kultūras atšķirību un kopējo iezīmju skaidrošana vidējā dzelzs laikmeta apbedīšanas veidā un senlietās, to atzišana vai noliegšana ir turpmāko gadu pētījumu uzdevums. Tomēr autoram šķiet, ka 6.—8. gs. A un B tipu šķēpi ar atkarēm un iedzītni ir viena no pazīmēm, kas var palīdzēt atšķirt sēļu un latgaļu apbedījumus. Atsevišķi izņēmumi te neko negroza. Aplūkoto A un B tipu angonu izplatības sakrīšana ar 1.—6. gs. uzkalniņkapu austrumu grupas izplatību, no vienas puses, un ar sēliskā dialekta (t. i., sēlisko izlokšņu) areālu, no otras puses, ir zīmīgs fakts, kur nejausības moments liekas maz ticams. Viena no būtiskākajām dialekta iezīmēm ir intonācija, kuras areāls parādīts 5. attēlā. Pēc valodnieku atzinuma, austrumbaltu pirmvalodas sairums un strauja intonāciju veidošanās baltu valodās datējama aptuveni ar 7. gs.⁶⁵ Tas, kā autoram šķiet, ir viens no pierādījumiem, ka A un B tipa angonu izplatības un kāpjošās intonācijas areālu salīdzinājumā runa ir par hronoloģiski maz atšķirīgām, katrā ziņā salīdzināmām parādībām.

Zīmīgi, ka A un B tipa angonu krietna daļa atrasta vai nu kapu uzkalniņos, vai lidenes kapos, kas atrodas pirmajiem cieši līdzās, lai gan bieži vien nopostīto uzkalniņu pēdas konstatējamās, veicot tikai plašākus izrakumus. Līdz šim angoni uzkalniņkapos vai tiem līdzās esošajos lidenajos kapos atrasti Sece Biķerniekos, Ābeļu Spietīnos, Ābeļu Boķos, Slatē, Rītes Ķebēnos, Aizkraukles Lejasbitēnos, Krustpils Zvidzānu sila Mantu kalniņā, Ļaudonas Āronas Mūrnieku Lāču kalniņā; šādi uzkalniņi ir arī Vecpiebalgas, Meirānu, Odzianas, Sāvienas pagastos, kuros kā savrupatradumi iegūti angoni.

Visos gadījumos angons atrasts vīriešu kapos, kas, tāpat kā visi vīriešu kapi sēļu un latgaļu kultūras novadā, orientēti ar galvu A, taču ar novirzēm līdz pat DDA un ZZA virzienam. Ābeļu Boķos divi kapi ar angoniem (8. uzkalniņa 1. un 14. kaps) orientēti gluži pretēji — ar galvu R. Vai te atspoguļojas senatnē notikusi kļūda, vai runa ir par zēnu apbedījumiem, kuru orientācijā nav konsekvences, vai vēl citiem apstākļiem — grūti nosakāms.

Kādos gadījumos šķēpus liek kājgalī, kādos galvgalī — tas ir nenoskaidrots jautājums, kuru risināt nav iespējams vienas šķēpu grupas ietvaros.

Tāpat ir ar šķēpu un cirvja novietojumu labajā vai kreisajā pusē mirušajam. Autoram šķiet, ka šķēpa novietojums kreisajā pusē varbūt varētu liecināt par apbedītā kreilību.

A un B tipa angoni apbruņojumā bija galvenokārt 6.—8. gs., tāpat pārejas uz šķiru sabiedrību noslēguma posmā, militārās demokrātijas laikā, kad veidojas pamats feodālo attiecību aizsākumiem. Šajā laikā ieroči (šķēpi, cirvis, kaujas nazis) kapā doti līdz, kā šķiet, katram brīvajam vīrietim. Taču starp angonu īpašnieku apbedījumiem daži ir izcili bagāti. Piemēram, tāds ir Aizkraukles Lejasbitēnu 1. kaps — ar plaši pazīstamo, sudraba apkalumiem rotāto dzeramo ragu un greznu jostu; Pļaviņu Kalniešu 15. kaps ar sudraba pūcessaktu.⁶⁶ Šādi kapi liecina par mantisko un šķirisko noslaņošanu.

Skaita ziņā nedaudzo C tipa angonu izplatība bez tiem apvidiem, kur iepriekš redzējam tikai A un B tipa angonus (Kalsnavas Strazdiņi, Jaungulbenes

Rāviņi, Pļaviņu Radzes, Skrudalienas Vitanišķi) iezīmē plašāku teritoriju uz dienvidiem, austrumiem un ziemeļiem no A un B tipu areāla. C tipa angoni atrasti gan tādos lidenos skeletkapos, ko arheologi vienbalsīgi piešķir latgaļiem (Višķu Maskavas ciems, Ludzas Odūkalns), gan uzkalniņos, kurus uzskata par latgalizētu slāvu (Viļakas Cirnava) un Daugavas libiešu (Ikšķiles Kābeles) apbedījumu vietām. Viens eksemplārs atrasts libiešu lidenajos Doles Vampeniešu I ugunskaļos. Skrudalienas Vitanišķu kapulauka apkārtnē, spriežot pēc 13. gs. rakstītiem avotiem, mituši sēļi. Uz Pļaviņu Radžu kapulauka apkārtni varētu attiecināt to, kas Latviešu Indriķa Livonijas hronikā teikts par Kokneses apkārtni — te kopā dzīvojuši latgaļi un sēļi. Visās šīs atradumu vietās atrasts pa vienam vienīgam angonam. Ārpus Latvijas C tipam līdzīgu ieroci sastopam vēl tikai Somijā.

Zīmīgi, ka A, B un C tipa angoni nav atrasti ne Zemgalē, ne Kurzemē. Ir pamats domāt, ka C tips, būdams A un B tipu turpinājums, it kā rāda vienas, šķietami sēliskas iezīmes izplūšanu un pakāpenisku zušanu latgaļu un libiešu iedzīvotāju pamatvidē. No otras puses, tas, ka uz 9.—13. gs. attiecināmu angonu skaits ir niecīgs, atspoguļo arī faktu, ka visā Eiropā angoni pēc 8. gs. savu lomu apbruņojumā zaudē.⁶⁷

Kapu atradumos Austrumlatvijā pa vienam D tipa angonveidīgām šķēpam atrasts vienīgi Dignājas Strautmaļos, Viduslatvijā — Sesavas Ežos (savrupatradums kapulaukā), trīs šādi šķēpi atrasti Doles Raušu kapulaukā (pēc šī raksta iesniegšanas izdevniecībā). Pārējie D tipa šķēpu atradumi grupējas Kurzemē — teritorijā, kuras areālu iezīmē sekojoši punkti: Liepāja (Medzes Strautiņi)—Alsunga—Piltene—Talsi—Matkule—Saldus—Āizviķi.

Visi Kurzemē iegūtie D tipa angoni, ja atskaita vienīgi Medzes Kalnmaļu pilskalnā atrasto, ir ugunskaļņu piedeva. D tipa angonu izplatība iekļaujas kuršu 11.—14. gs. ugunskaļņu galvenajā izplatības rajonā.⁶⁸

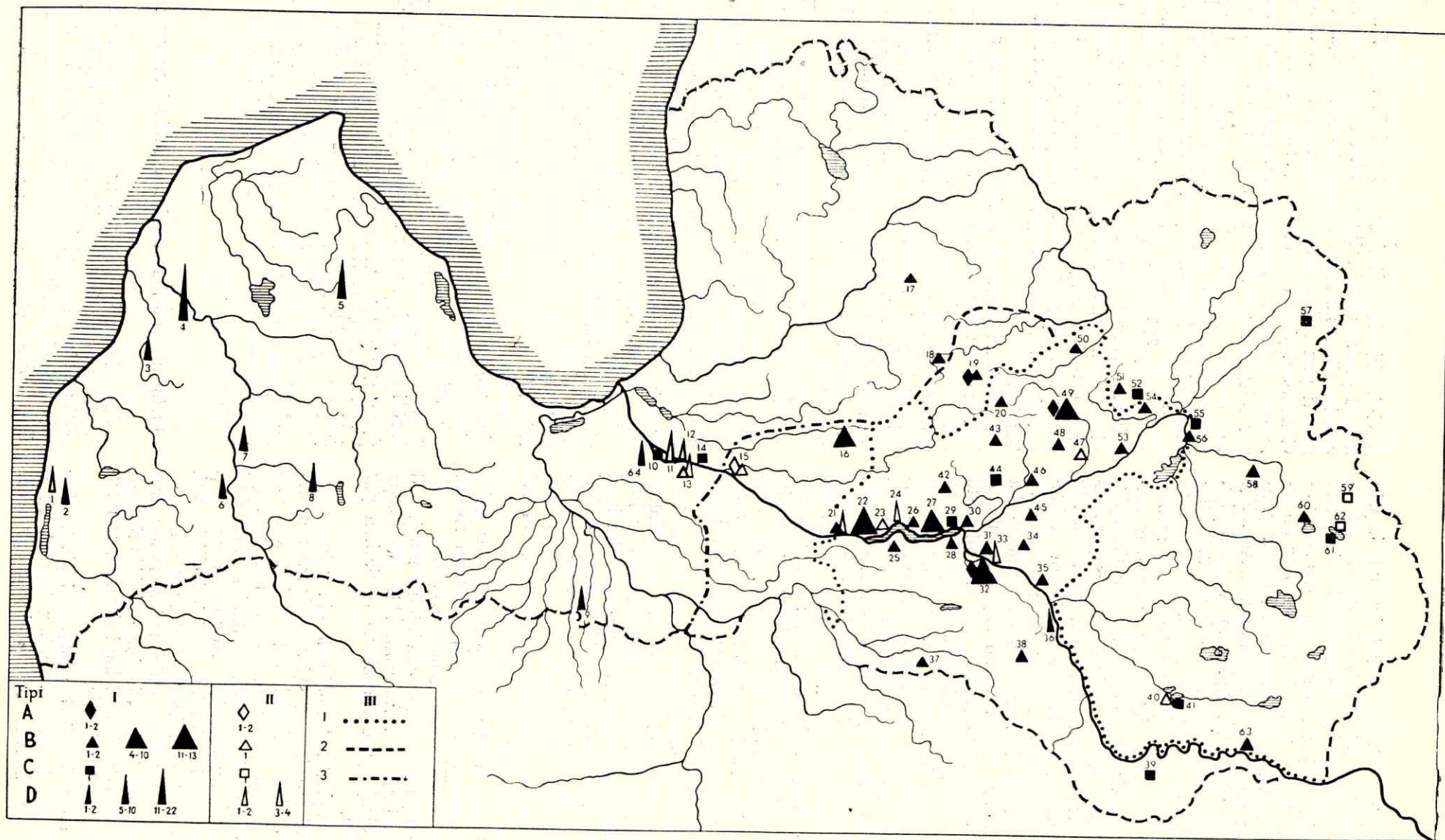
Ne Daugavas, ne Gaujas libiešu apbedījumos D tipa angoni nav parasti. 12. gs. skeletkapos Doles Raušos atrastie trīs angoni, kā liekas, rāda kuršu ietekmi libiešu materiālajā kultūrā; šī ietekme novērota arī citās senlietu formās. Atsevišķi eksemplāri iegūti dzīvesvietās gar Daugavas krastiem — Mārtiņsalā, Daugmalē, Salaspils Laukskolas senā ciema vietā, Aizkrauklē, Koknesē, Asotē. Šos šķēpus lietojuši arī vietējie iedzīvotāji, taču daļa no tiem laikam gan tur būs nokļuvusi kara apstākļu dēļ.

Ārpus Latvijas D tipa angonveida šķēpus sastopam bij. Austrumprūsijā — Sembas un Nātangas novados.⁶⁹ Retumis tie konstatējami Igaunijā starp 11.—13. gs. atradumiem.⁷⁰

Lietošana. Formas un funkcionālo izmaiņu sakars

Jau akmens⁷¹ un agro metālu laikmetā⁷² Latvijā medībās un zvejā lietotajiem šķēpu, harpūnu un bultu galiem bieži konstatējamās atkarpes. To uzdevums bija neļaut ievainotajam medījumam atbrīvēties no šķēpa. Agrā dzelzs laikmeta beigās un vidējā dzelzs

5. att. Dzelzs iedzītņa šķēpu galu ar atkarpēm atradumu vietas Latvijā (skaitļi zem apzīmējumiem — atrasto šķēpu skaits).

I — kapulaukos; II — dzīvesvietās un citās atradumu vietās; III — šķēpu atradumu izplatības salīdzinājums ar dialektoloģijas datiem (pēc M. Rudzītes): 1 — areāls, kas aptver sēliskās izloksnes (kāpjošā intonācija); 2 — izloksnes ar sēliskām iezīmēm; 3 — izloksnes ar vairākām augšzemnieku iezīmēm.
Atradumu vietas līdz ar šķēpa tipa norādi skat. 2. tabulā.

laikmeta sākuma atradumos Latvijā sporādiski parādās dzelzs uznavas šķēpu gali ar atkarpēm (Iles Gailīši,⁷³ Rubas Rūsiši—Debeši⁷⁴). Pa vienam eksemplāram uznavas šķēpu gali ar atkarpēm atrasti skandināviešu ugunskaļos Grobiņas Smukumos (4. kaps)⁷⁵ un Ogres Ķentē. Pieminētie dzelzs šķēpi pie mums plašāk neatīstās⁷⁶ un nav uzlūkojami par vietējo tautību darinājumu.

Ar 6. gs. ieviešas un ar 7. gs. visā Latvijas teritorijā izplatās rakstā aplūkotie angoni. Angonu lietošanas ziedu laiks (6.—8. gs.) Eiropā un Latvijā sakrīt. Par franku tradicionālā angona un tā priekšteča romiešu šķēpa *pilum* lietošanu saglabājušās ziņas rakstītajos avotos.⁷⁷ Franku karavīrs lietoja divus šķēpus — vienu ar masīvu, īsu metālisko daļu, otru — angonu ar uznavu, garu kātiņu (kakliņu) un atkarpēm. Tuvciņā karavīrs no neliela attāluma (kas parasti nepārsniedza 10 m) ar spēju metienu centās ievainot pretinieku vai trāpīt vairogā. Atkarpes neļāva angonu izraut ne no brūces, ne no vairoga. Iestrēdzis vairogā, tas apgrūtināja pretiniekam manevrēšanas iespēju. Tāpēc metējs steidzās pie pretinieka, centās satvert angonu aiz kāta, atvilkt pretinieka vairogu (lai atbrīvotu rokas cīņai, varēja arī ar kāju piemīt angona kātu zemei) un saistīto vai neaizsargāto pretinieku iznīcināt ar otru, duramo šķēpu, īso vienasmens zobenu — skramasaksu vai cirvi.

Aizstāvoties pretinieks centās atbrīvoties no vairogā iestrēgušā angona, pārcērtot tā kātu. Taču angona garās uznavas dēļ tas nebija viegli izdarāms: lai aizsniegtu vietu, kur sākās angona koka daļa, bija krietni jāatsedzas; šo momentu varēja izmantot uzbrucējs. Uzbrucējs savukārt centās šo atbrīvošanās laiku saīsināt, metot angonu no iespējami mazāka attāluma.

Protams, nevar bez iebildēm pilnīgi mehāniski atiecināt uz senās Latvijas karotājiem seno romiešu un franku cīņas paņēmienus. Tomēr jāievēro, ka, tāpat kā cīņās daudz kara mākslā no romiešiem aizguva senie ģermāņi (sevišķi franki), tā arī jaunie ieroči un cīņas paņēmieni, pārveidoti un piemēroti vietējiem apstākļiem, izplatījās tālāk plašā teritorijā. Ja ievērojam, ka tajā laikā Latvijā lietošanā ieviesušies arī visi citi franku zemēs lietotie ieroči ar līdzīgām funkcijām un ir tuvi tiem pēc formas (otrs šķēps kā angona pavadonis, īsais vienasmens zobens — kaujas nazis, cirvis) un ka šajā laikā Latvijā pazīstami arī līdzīgi vairogi, tad līdzīgus kaujas paņēmienus varam postulēt arī Latvijā. Ieroču kvalitāte Latvijas teritorijā, domājams, bija zemāka — tiklab formas, kā arī kvalitātes ziņā. Pirmkārt, Latvijā angoni nav darināti tik gari kā Rietumos, otrkārt — uznava tiem aizstāta ar iedzītņi. Bez šaubām, ar iedzītņi kātā iestiprināmu angonu bija vieglāk izkalt nekā angonu ar garu kātiņu un uznavu. Arī mūsu kaujas naži līdz 8. gs. bija mazi un neefektīvi.

Rodas jautājums, kālab A tipa angonu lapai tik neparasta, šķietami neracionāla forma. Taču līdzīga lapas smailes daļa šķēpiem 5.—6. gs. ir ļoti iecienīta un kombinācijā ar atkarpēm angonā gūst tikai jaunu pielietojumu. Šķiet, ka šādas formas smaile nav tikai modes untums, bet tai bijis savs loģisks attaisnojums: smailes daļai pārgriežot audus, paplašinātā

daļa ieplēsa plašāku brūci, šķēpa lapas iežmaugums un tievais kātiņš (kakliņš) veicināja šķēpa dziļāku ieduršanos ķermenī vai vairogā. Šāda smailes daļa bija piemērota arī medību šķēpam. Par labu tam, ka A tipa šķēps varēja kalpot arī šādam uzdevumam, liecina dažkārt sastopamais iedzītņa galiņa paliekums uz sāniem — harpūnveida šķēpa pazīme.

Taču A tipa angonam ir vairāki trūkumi — sevišķi lapas un kātiņa neizturība. Triecienā pret vairogu angons bieži vien lūza. Šķiet, ka vairāki Ķentē atrastie angona smailes daļu fragmenti ir radušies, šādā veidā nolūstot. Pēc A. Anteina veiktajām pāris analizēm spriežot, oglekļa saturs dažkārt A un B tipa angoniem bijis tik niecīgs, ka tos var uzskatīt par izgatavotiem no dzelzs.⁷⁸ Parasti uznavas, t. i., duramajiem, šķēpu galiem oglekļa saturs lielāks. Izskaidrojumu te varētu meklēt apstākļi, ka angons pieder pie metamajiem ieročiem — tāpēc tā lietošanai nav lietots kvalitatīvs tērauds. Otrkārt, viduvējs, trausls tērauds angona smailes darināšanai nebija piemērots, jo lūza biežāk. Iespējams, ka tādēļ smailes daļā lietoti dzelzij tuvi izstrādājumi.

B tipam raksturīgā trīsstūrveida lapa ieviešas šķēpa smailes daļas racionālākas un izturīgākas formas meklējumu rezultātā. Galvenā uzmanība, šo ieroči izgatavojot, šķiet, pakāpeniski koncentrējas centienā radīt izturīgāku smailes daļu. Agrākā, A tipa angoniem raksturīgā «pietūkusi» smaile šajā laikā izzudusi arī uznavas šķēpiem.

Par Latvijas angonu iekātojuma veidu mūsu rīcībā maz datu. Vērtīgākie ir materiāli, kas iegūti Pļaviņu Kalniešos un Ābeļu Boķos par B tipa šķēpiem. Kalniešu šķēpiem V. Urtāns kāta garumu leš apmēram uz 2 m. Kalniešu angoniem kāti izgatavoti no ozolkoka. Šī koka izvēli varētu izskaidrot ar vēlēšanos kātam piešķirt lielāku izturību. Metamajam šķēpam ozolkoks ir neparasts, un tā izraudzīšanu gribētos saistīt ar seno ieroču meistarū vēlēšanos piešķirt angonam lielāku caursišanas spēju. Ozolkoka izvēle angona kātam, kā arī pašas metāliskās daļas relatīvais smagums (līdz 230 g) runā par labu tam, ka angons mests no neliela attāluma.

Angona kāta paliekas Pļaviņu Kalniešos (piemēram, 10. kapā) rāda, ka kāts ietvēris iedzītņi līdz pāresnīnājumam, pret kura atkāpi tā gals balstās. Kāta gals šajā vietā bijis sašaurināts. Tāds tas darināts tāpēc, ka šeit kāta galu pārsēdzis aptinums, kura viena daļa, parasti kādas četras kārtas, pierūsējusi iedzītņim iedzītņa un kātiņa (kakliņa) starpposmā, kamēr sekojošie tinumi pārsēdz kāta augšdaļu. Aptinuma labā saglabāšanās vedina domāt, ka tas bijis yaskots vai darvots. Ka lapveida šķēpu galiem ar iedzītņi kāta aptinums darvots, liecina atradumi J. Apala vadītajos izrakumos Āraišu ezera pili, apakšējās celtniecības kārtās, kas attiecināmas uz 9. gs. Aptinuma uzdevums bijis nostiprināt kāta galu un novērst tā plīšanu, tādējādi it kā aizstājot uznavu. Pēc V. Urtāna pētījumiem, apsējumam lietots īpašs mezgls, kas pazīstams Latvijas etnogrāfiskajā materiālā; tādu sien zvejnieki. Aptinumam kalpojusi tieva aukla, kas labi pieklāvusies kātam tā sašaurinātajā, norauktajā galā. A un B tipa angona iedzītņis darināts griezumā daudzskaldņains vai apaļš, pēc formas stiepti konisks ar tādu aprēķinu, lai aizkavētu kāta

plīšanu. A un B tipa šķēpa trūkums — iedzītņa nestabilitāte kātā.

C tipa angonam, kas pazīstams kopš 9. gs., uzlabojas kātiņa un iedzītņa izturība un stabilitāte. To panāca, padarot īsāku, masīvāku smailes un iedzītņa daļu, iedzītņi vai kātiņu tordējot, iedzītņi darinot ar kvadrātisku griezumam.

Masivitātes pieaugumu, ko redzam C tipa angonam, varētu izskaidrot ar vispārējo bruņojuma attīstību, ar bruņās tērtu, izturīgākiem vairogiem un citiem ieročiem apgādātu pretinieku parādīšanos. Ja šim ierocim būtu saglabājusies agrākā nozīme, par ko runājām sakarā ar A un B tipa angonu lietošanu, tad loģiski būtu saglabāt garo kātiņu (kakliņu) un iedzītņi. Taču sakarā ar garo divasmeņu zobenu un āvas cirvju plašāku ieviešanos šķēpa kāta pārciršana karotājiem acīmredzot nav bijusi vairs problēma. Tādēļ šis ierocis praktisku nozīmi kaujā zaudē. Tā tas notiek visā Eiropā. Iespējams, ka angona ilgāka pastāvēšana pie mums saistās ar veco, eventuāli sēlisko tradīciju. Lielāka nozīme šādam šķēpam varēja būt kā medību ierocim līdzās harpūnveida vienasmens šķēpiem, kuri pie mums parādās kopš 10. gs. un kurus lietoja medībās, zvejā, bet dažreiz arī kaujā. Viens no C tipa šķēpiem atrasts Mērdzenes Medišēvas purvā. Nav neiespējams, ka tas tur nokļuvis senatnē rīkotu medību rezultātā. C tipa angons atrasts arī Ludzas ezera krastā: iespējams, ka ar tiem durtas zivis. Liela nozīme C tipa angona izzušanā varēja būt ieroču standartizācijas tendencēm, kāda vērojama agrajā feodālismā.

Kāda atšķirība no iepriekšējo tipu angoniem bijusi D tipa angona funkcionālā nozīme? Šo jautājumu palīdz izprast 13. gs. rakstītie vēstures avoti.

Sakarā ar nocietinājumu un kara mākslas attīstību vispār agrajā feodālismā arī Latvijā tālāk palielinās tālcīņas ieroču (metamo šķēpu, loka ar bultām un perioda beigās arī arbaleta) nozīme. Latvijā metamo šķēpu loma kaujā pieaug agrāk nekā senajā Krievzemē. Šķiet, ka tas izskaidrojams ar faktu, ka atšķirībā no senkrievu karotājiem senās Latvijas iedzīvotāji daudz vājāk bija apguvuši loka strēlnieku māku. Sevišķi tas sakāms par 12.—13. gs. Tad arī bijuši iecienīti aplūkotie D tipa šķēpi. To, ka tolaik biežāk metuši šķēpus, ieroču pētnieki saista ar kājnieku aktivizāciju un karaspēka piemērošanas cīņai mežainos un purvainos apvidos.⁷⁹

Metamais šķēps bija kājnieku palīgierocis, ko laida darbā tajā kaujas brīdī, kad karapulks tuvojās pretiniekam. Piemēram, starp sāmsaliešu-igauņu, no vie-

nas puses, un vācu, latgaļu un lībiešu apvienoto karaspēku, no otras, 1223. g. pie Jumaras upes notikušās kaujas sākums Vecākā Atskaņu hronikā apdzējots šādi:

«Tos gana dziļa grava šķīra,
Un kopā kļūt tie nevarēja,
Jo pukla [staigna] upe bij tur lejā,
Kas cīņā satikties tiem liedza;
No abām pusēm blāva, kļiedza,
Gan bultām šauj, gan šķēpiem met,
Kristīgie turp un pagāni pret.
Ar skubu steidz tie apmētāties.»⁸⁰

Indriķa Livonijas hronika vairākkārt stāsta, ka vietējo tautību iedzīvotāji kaujā, sevišķi piļu aplenkumos, «meta šķēpus kā lietus gāzes».⁸¹ Meta dažādus šķēpus. Piemēram, 1227. g. Monas pils (Sāmsalā) aplenkšanas aprakstā bez parasti lietotā šķēpa apzīmējuma (*lancea*) minēti vēl divi nosaukumi (*spiculum*, *iaculum*) — visi metamā ieroča nozīmē.⁸² Viens no šādiem ieročiem 11.—13. gs. bija D tipa angonveida šķēps. Šķēpa gala mazais svars (parasti nepārsniedz 100 g) liecina, ka šie šķēpi domāti mešanai no lielāka attāluma. Lai šķēpu līdzsvarotu, atbilstoši vieglākam bija jābūt arī šķēpa kātam. Šiem šķēpiem, kā liekas, parasti nav vairoga caursitēja nozīme. D tipa angonu, kā arī citu mazāko bezatkarpu šķēpu lielākā militārā nozīme slēpjas šo šķēpu organizētā, vienlaicīgā mešanā, jo no vairākiem, vienlaicīgi raidītiem šķēpiem aizstāvjiem grūti izvairīties.

Ar D tipa šķēpu ievainotam bija grūti no šķēpa atbrīvoties, izraut to no brūces kavēja atkarpes, atdalīt no kāta kavēja iedzītņa gala atliekums. Šis atliekums, kā to atzīmējis jau E. Sturms — gan runājot par kādu citu metamā šķēpa veidu —, rāda, ka šķēps kātā iestiprināts, iedzītņi ielaižot kāta sānos ierīkotā gropītē un pēc tam kātu nosienot.

Šī šķēpa priekšrocība bija iespēja to sekmīgi lietot kā medību un zvejas rīku, trūkums — nespēja ar to aizstāt duramo šķēpu (atkārtotam lietojumam), neērtība pārgājienos. Jāņem vērā arī tā attiecīgi sarežģītākā izgatavošana. Tādēļ pārsvaru gūst vienkāršākas formas metamie šķēpi, kas darināti bez atkarpēm.

Noslēgumā jāatzīst, ka Latvijā atrastie šķēpu gali ar atkarpēm ir viens no piemēriem, ka arī atsevišķu ieroču formu attīstībā un izplatībā atspoguļojas dažādas sociālekonomisko un etnisko procesu puses. Salīdzināti ar citiem arheoloģiskiem datiem, atsevišķi ieroču veidi var kalpot kā vēstures avots.

2. tabula

Latvijā atrastie dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm⁸³

Nr. s. attēla	Atrašanas vieta	Atrašanas apstākļi, iegūšanas laiks	Glabāšanās vieta	Sifrs un inventāra numurs	Tips
1	2	3	4	5	6
1	Medzes Kalnmaļu pilskalns, Liepājas raj.	sa. 1933. g.	LVM	A 8090 : 1	D
2	Medzes Strautiņi, Liepājas raj.	E. Šturma izr. 1938. g., 1. kaps (ugunskaps)	„	A 10789 : 67	D
3	Alsungas Kalniņi, Kuldīgas raj.	I. Cimermanes izr. 1959. g., 2. kaps (ugunskaps)	„	A 11668 : 67	D
	Turpat	I. Cimermanes izr. 1960. g., 15. kaps (ugunskaps)	„	A 11717 : 2	D

1	2	3	4	5	6
4	Piltenes Pasilciems, Ventspils raj. Turpat	V. Sizova izr. 1895. g. (kapu inv. nav izšķirami) tas pats	ГИМ	хр. 27/55 ^с , № 35129, по 65-му списку, 464	D
	"	"	"	tas pats, 465	D
	"	"	"	" 466	D
	"	"	"	" 469	D
	"	"	"	" 470	D
	"	"	"	" 471	D
	"	"	LVM	хр. 29/9 ^а	D
	"	sa.	"	CVVM 64389, KPM 1512	D
	"	"	"	CVVM 58702, RLB 126	D
	"	"	"	RLB 129	D
	"	"	"	RLB 130	D
	"	N. Brandenburga izr. 1897. g. (kapu inv. nav izšķirami) tas pats	ГЭ ОИПК	хр. 890/889	D
	"	"	"	" 890/891	D
	"	"	"	" 890/897	D
	"	"	"	" 890/899	D
	"	"	"	" 890/900	D
	"	"	"	" 890/905	D
	"	"	"	" 890/906	D
	"	"	"	" 890/907	D
	"	"	"	" 890/908	D
	"	"	"	" 890/921	D
	"	"	"	" 890/925	D
5	Talsu Vilkuņģu ezers, Talsu raj. Turpat	sa. 1933. g.	LVM	CVVM 61331, A 8170 : 96	D
	"	"	"	" A 8170 : 97	D
	"	"	"	" A 8170 : 98	D
	"	sa. 1934. g.	"	CVVM 61481, A 8326 : 117	D
	"	E. Šturma pētījumi 1934. g. tas pats	"	CVVM 61726, A 8671 : 655 ^а	D
	"	"	"	" A 8571 : 655 ^б	D
	"	sa. 1939. g.	"	" A 8571 : 656	D
	"	H. Riekstiņa pētījumi 1936. g. sa. kapulaukā 1934. g.	"	CVVM 63150, PV 24626	D
	"	"	"	CVVM 64212, A 10994 : 1373	D
	"	"	"	A 8514 : 41	D
6	Rudbāržu Lēnu mācītājmuiža, Kuldīgas raj.				D
7	Raņķu Ķapenieki, Kuldīgas raj. Turpat	E. Šturma izr. 1931. g., 17. kaps (ugunskaps) tas pats, 23. kaps (ugunskaps)	"	A 7436 : 1	D
8	Saldus, Ezera iela 9.	sa. kapulaukā 1932. g.	"	A 7630 : 11	D
9	Sesavas Eži, Jelgavas raj.	sa. kapulaukā	Jelgavas NM	A 8268 : 5	D
10	Doles Vampenieši I, Rīgas raj.	E. Snores izr. 1971. g., 112. kaps (ugunskaps)	VI	KPM 1922	D
	"	"	"	VI 124 : 1274	C
11	Salaspils Mārtiņsalas pils, Rīgas raj. Turpat	A. Buhholca izr. 1897. vai 1899. g. tas pats	LVM	CVVM 64844, DM I 2548	D
	"	"	"	CVVM 64844, DM bez nr. (41 A 593—596)	D
	"	E. Mūgurēviča izr. 1968. gs., VI izr. lauk. 4. kārtā	VI	CVVM 64844, DM I 2564	D
	"	"	"	VI 127 : 2268	D
12	Salaspils Laukskolas apmetne, Rīgas raj.	A. Zariņas izr. 1972. g., 375. objekts (celtnes vieta)	VI	VI 128 : 4782	D
13	Daugmales pilskalns, Rīgas raj. Turpat	VVM izr. 1937. g.; I tranšeja. III slānis, malas nogrūvums	LVM	A 9964 : 6584	D
14	Ikšķiles Kābeles, Rīgas raj.	sa. A. Buhholca izr. 1897. g., uzkalniņš, 33. kaps.	"	A 9964 : 6584 ^а	B
	"	"	"	CVVM 64713, RDM I 2226 ^а	C
15	Ogresgala Ķente, Ogres raj. Turpat	A. Stubava izr. 1957. g., dienvidu apmetne, 5. ^б izr. lauk., 2. kārtā	VI	VI 31 : 1175	A
	"	A. Stubava izr. 1958. g., III dienvidu valnis, 1. slānis	"	VI 31 : 1499	A
	"	A. Stubava izr. 1956. g., apmetnes 3. ^с izr. lauk., 1. kārtā	"	VI 31 : 680	B
16	Keīpenes Saliņas, Ogres raj. Turpat	A. Buhholca izr. 1895. g., 13. kaps tas pats, 14. kaps	LVM	CVVM 64818, RDM I 438 ^а	B
	"	S. Bogojavļenska izr. 1896. g. tas pats	ГИМ	CVVM 64819, RDM I 439 ^с	B
	"	"	"	хр. 31/13 ^а , № 3564, по 810-му списку	B
	"	"	"	хр. 31/13 ^с , № 3564, по 810-му списку	B
17	Baižkalna Upmaļi, Cēsu raj. Turpat	F. Jākobsona izr. 1927. g., 1. kaps tas pats, 20. kaps	LVM (deponēts Cēsu NM)	A 5277	B
	"	sa. kapulaukā 1935. g.	LVM	A 5356	B
18	Taurenas Nēķenes grantsbedres, Cēsu raj.	"	"	A 8832	B
19	Vecpiebalga, Cēsu raj. Turpat	sa. 1864. g. tas pats	"	CVVM 64659, RDM I 1207	B
	"	"	"	" RDM I 1208	A
	"	"	"	" RDM I 1209	B

1	2	3	4	5	6
20	Gulbēres muiža, Madonas raj.	sa. kapulaukā 1929. g.	LVM	A 6008	B
21	Aizkraukle, Stučkas raj.	sa.	"	CVVM 64713, RDM I 712	B
	Turpat	"	"	CVVM 64713, RDM I 716	D
	Turpat	sa.	"	CVVM 64713, RDM I 3139	B
22	Aizkraukles Lejasbitēni, Stučkas raj.	H. Riekstiņa izr. 1931. g., 1. kaps	"	A 7547	B
	Turpat	tas pats, 4. kaps	"	A 7550 : 1	B
	"	sa. kapulaukā 1931. g.	"	CVVM 60740	B
	"	V. Ūrtāna izr. 1961. g., 26. kaps	"	A 11822 : 72	B
	"	tas pats, 39. kaps	"	A 11822 : 131	B
	"	" 44. kaps	"	A 11822 : 147	B
	"	" 48. kaps	"	A 11822 : 166	B
	"	" 72. kaps	"	A 11822 : 277	B
	"	V. Ūrtāna izr. 1962. g., 197. kaps	"	A 11823 : 325	B
	"	sa. kapulaukā 1962. g.	"	A 11823 : 1073	B
	"	V. Ūrtāna izr. 1963. g., 357. kaps	"	A 11847 : 112	B
	"	tas pats, 370. kaps	"	A 11847 : 156	B
	"	" 372. kaps	"	A 11847 : 161	B
23	Kokneses Mūkukalns, Stučkas raj.	J. Ģraudona izr. 1962. g., 24. izr. lauk. 2. kārtā	"	A 11848 : 890	B
24	Kokneses pilskalns, Stučkas raj.	A. Stubava izr. 1965. g., 9. izr. lauk. 9. slānis	VI	VI 62 : 5755	D
25	Seces Biķernieki, Stučkas raj.	sa. kapulaukā 1925. g.	LVM	A 3065	B
26	Kokneses Auliciems, Stučkas raj.	sa. kapulaukā 1895. g.	"	RDM I 866	B
27	Pļaviņu Kalnieši II, Stučkas raj.	L. Vankinas izr. 1948. g., 2. uzkalniņš, 1. kaps	"	CVVM 64512 : 7	B
	Turpat	tas pats, 2. kaps	"	CVVM 64513 : 13	B
	"	" 3. kaps	"	CVVM 64514 : 6	B
	"	" 4. kaps	"	CVVM 64515 : 7	B
	"	" 10. kaps	"	CVVM 64521 : 4	B
	"	" 12. kaps	"	CVVM 64523 : 1	B
	"	V. Ūrtāna izr. 1949. g., 15. kaps	"	CVVM 64528 : 4	B
	"	" 25. kaps	"	CVVM 64538 : 6	B
	"	tas pats, 26. kaps	"	CVVM 64539 : 3	B
	"	" 27. kaps	"	CVVM 64540 : 3	B
28	Ābeļu Spietiņi, Jēkabpils raj.	A. Štokmaņa izr. 1921. g., 1. uzkalniņš, sa.	Jēkabpils NM	Jk. NM 1453 : 14 (agrāk Nr. 78)	B
29	Pļaviņu Radzes, Stučkas raj.	E. Muguŗēviča izr. 1964. g., 15. kaps	VI	VI 85 : 24	C
30	Aiviekstes Kampāni, Stučkas raj.	sa. kapulaukā 1968. g.	VI	VI 184 : 1	B
	Turpat	tas pats	VI	VII 78 : 2	B
31	Krustpils Zvidzānu sils, Mantu kalniņš, Jēkabpils raj.	A. Štokmaņa izr. 1923. g., 3. kaps	Jēkabpils NM	Jk. NM 1459 : 10 (agrāk Nr. 282 : 11)	B
	Turpat	tas pats, 9. kaps	"	Jk. NM 1459 : 3 (agrāk Nr. 290 : 3)	B
32	Ābeļu Boķi, Jēkabpils raj.	A. Štokmaņa izr. 1922. g., 1. uzkalniņš, 3. kaps	"	Jk. NM 1455 : 9 (agrāk Nr. 105 : 4)	B
	Turpat	tas pats, 2. uzkalniņš, sa.	"	Jk. NM 1455 : 10 (agrāk Nr. 202)	B
	"	sa. pie 2. uzkalniņa, 1945. g.	"	Jk. NM 1586 (agrāk Nr. 850)	B
	"	L. Vankinas izr. 1961. g., 3. uzkalniņš, 11. kaps	LVM	A 11777 : 41	B
	"	tas pats, 12. kaps	"	A 11777 : 48	B
	"	" 16. kaps	"	A 11777 : 63	B
	"	" 19. kaps	"	A 11777 : 86	A
	"	" 21. kaps	"	A 11777 : 92	B
	"	" (ugunskaps) 24. kaps	"	A 11777 : 103	A
	"	" 8. uzkalniņš, 1. kaps	"	A 11777 : 328	B
	"	" 13. kaps	"	A 11777 : 404	B
	"	" 14. kaps	"	A 11777 : 405	B
	"	" 30. kaps	"	A 11777 : 489	B
	"	" 34. kaps	"	A 11777 : 513	B
33	Krustpils Asotes pilskalns, Jēkabpils raj.	E. Snores izr. 1952. g., B. laukums, 1. (16.) slānis	VI	VI 14 : 164/52	D
	Turpat	tas pats	"	VI 14 : 165/52	D
34	Krustpils Dreimaņi, Jēkabpils raj.	J. Romanova izr. 1893. g.	ГИМ	хр. 15/21 ⁶ , № 30979, по 379-му списку	B
35	Livānu Veiguri, Preiļu raj.	sa. kapulaukā 1933. g.	LVM	A 8104 : 23	B
36	Dignājas Strautmaļi, Jēkabpils raj.	E. Snores izr. 1939. g., 10. kaps	"	A 10204 : 3	D
37	Rītes Ķebēni, Jēkabpils raj.	E. Snores izr. 1940. g., 1. uzkalniņš, 10. kaps	"	A 10530	B
38	Slate, Jēkabpils raj.	sa. kapulaukā	"	A 2182	B
39	Skrudalienas Vitanišķi, Daugavpils raj.	Ķ. Oša izr. 1939. g., sa. kapulaukā	"	PV 25229	C
40	Višķu ezera krasts, Daugavpils raj.	sa. 1937. g.	"	A 9112 : 8	B

1	2	3	4	5	6
41	Višķu Maskavas ciems, Daugavpils raj.	E. Šnores izr. 1938. g., 40. kaps	„	A 9987 : 5	C
42	Odziēna, Stučkas raj.	sa. kapulaukā 1889. g.	„	CVVM 64701, RDM I 1161	B
43	Vestienas Jaunbīrznieki, Madonas raj.	sa. kapulaukā 1927. g.	„	A 2779	B
44	Kalsnavas Strazdiņi, Madonas raj.	sa. kapulaukā	„	CVVM 64683, RDM I 2011	C
45	Sāviēna (Joksti), Madonas raj.	sa. kapulaukā	„	CVVM 64702, RDM I 880	B
46	Ļaudonas Āronas Mūrnieki, Madonas raj.	sa. kapulaukā — Lāču kalniņā 1935. g.	Madonas NM	A 8640 : 2	B
47	Praulienas Ūbānu pilskalns, Madonas raj.	sa. pilskalna plakumā 1957. g.	„	Mm 562	B
48	Madonas kapulauks, Madonas raj.	sa. kapulaukā, 8. Autotransporta kantora teritorijā	„	Mm, bez Nr.	B
49	Cesvaines Lucas, Madonas raj.	A. Nores izr. 1921. g., 2. kaps	LVM kartotēka (Cesvaines vidusskolas muzejā līdz II pasaules karam)	CsvM 586 ^a	B
	Turpat	tas pats, sa	turpat	Csv M, bez Nr.	B
	„	sa.	„	„	B
	„	sa. kapulaukā 1927. g.	LVM	A 2975	B
	„	V. Urtāna izr. 1965. g., 5. kaps	„	A 11937 : 9	B
	„	tas pats, 6. kaps	„	A 11937 : 14	B
	„	„ 11. kaps (ugunskaps)	„	A 11937	B
	„	„ 12. kaps	„	A 11937 : 36	A
50	Tirzas Zvanulejas, Gulbenes raj.	sa. kapulaukā	Tirzas astoņgadīgā skolā	—	B
51	Jaungulbenes Ušuri, Gulbenes raj.	A. Nores izr. 1922. g., sa. kapulaukā	LVM	A 9245	B
52	Jaungulbenes Rāviņi, Gulbenes raj.	sa. kapulaukā	„	CVVM 58740, RLB 532	C
53	Meirāni, Madonas raj.	sa. kapulaukā 1897. g.	„	CVVM 64698, RDM I 3060	B
54	Lubānas Ličagals, Madonas raj.	A. Felkerzāma izr. 1911. g.	„	„	B
55	Bērzpils pāg., Balvu raj.	J. Tomaševiča izr. 1924. g., sa. kapulaukā	„	CVVM 64692, RDM I 17 A 82	B
56	Bērzpils Bonifacova, Balvu raj.	sa. kapulaukā 1897. g.	„	A 8044 : 15	C
57	Viļakas Cirnava, Balvu raj.	R. Šnores izr. 1932. g., 37. uzkalniņš	„	RDM (kartotēka, katalogs IV 38)	B
58	Naurēnu Laizānu «Smiltaine», Ludzas raj.	H. Riekstiņa izr. 1933. g., 3. kaps	„	A 8189 : 3	C
	Turpat	H. Riekstiņa izr. 1935. g., 11. (2) kaps	„	A 8114 : 9	B
59	Mērdzenes Mediševas purvs, Ludzas raj.	sa. 1944. g.	„	A 9519 : 2	B
60	Zvirgzdenes Kivti, Ludzas raj.	E. Šnores izr. 1955. g., 5. (31.) kaps (ugunskaps)	VI	A 9876	C
61	Ludzas Odūkalns, Ludzas raj.	J. Romanova izr. 1891. g.	„	VI 4 : 4	B
62	Lielā Ludzas ezera krasts, Ludzas raj.	sa. 1957. g.	ГИМ Ludzas NM	xp. 15/45, № 26242 LM 1428	C B
63	Krāslavas Mazo Kusiņu ciems, Krāslavas raj.	sa. kapulaukā 1942. g.	LVM	A 10646	B
64	Doles Rauši, Rīgas raj.	E. Šnores izr. 1973. g. 128. kaps	VI	VI 146 : 866	D
	Turpat	tas pats, 148. kaps	VI	VI 146 : 948	D
	„	„ 164. kaps	„	VI 146 : 1035	D
	Šķēpi, kuriem nav tuvākas atraduma vietas norādes: Madonas apriņķis	sa.	Madonas NM	Mm 664	B
	Rēzeknes vai Daugavpils apriņķis (Rečiskovo)	„	LVM	Bijusi Viļņas muzeja kolekcija, № 21707	B
	Turpat	„	„	tas pats, № 21715	C
	Latvija	„	Ludzas NM	LM 80	B

PARINDES

¹ А. Арциховский. Русское оружие X—XIII вв. — Доклады и сообщения исторического факультета МГУ, вып. 4. М., 1946, 3. lpp.

² Uzskata, ka nosaukums cēlies no grieķu vārda *ankos*, kas nozīmē ieliekumu. Šo nosaukumu ar romiešu starpniecību pārņemtojuši franki. Tagadējā franču valodā metamo šķēpu ar atkarpēm apzīmē par *angon* vai *ancon*. Skat. Nouveau Larousse illustré. Dictionnaire universel encyclopédique, I. Paris, b. g., 311. lpp.; A. Demmin. Die Kriegswaffen in ihren geschicht-

lichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Eine Enzyklopädie der Waffenkunde. Leipzig, 1891, 202., 203., 771., 772. lpp. Vācu valodā publicētajā literatūrā lieto vārdu *Ango* vai *Angos*, krievu — *ангон*.

³ F. Kruse. Necrolivonica. Dorpat — Leipzig, 1842, 23. lpp.; 78. tab.

⁴ J. K. Bähr. Die Gräber der Liven. Dresden, 1850, 15., 61. lpp.; XVIII tab. : 8, 10.

⁵ RK 1896. 71. lpp., Nr. 525 : 6; 23. tab. : 13; 93. lpp.,

Nr. 624: 18, 21; 95. lpp., Nr. 627: 18; 96. lpp., Nr. 632: 13; 98. lpp., Nr. 642: 1—3.

⁶ RK 1896. XXXII, XLIII, LVI lpp.

^{6a} С. К. Богоявленский. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губернии летом 1896 г. — Труды X археологического съезда в Риге, т. III. М., 1900 (turpmāk — Богоявленский 1900), 101., 102. lpp.

⁷ В. И. Сизов. Предварительный отчет о поездке с археологической целью летом 1895 г. в Курляндскую губернию. — Археологические известия и заметки. Т. IV. М., 1896 (turpmāk — Сизов 1896), 40., 47. lpp. V. Sizovs vērs uzmanību uz analogiskiem šķēpiem un citiem atradumiem Austrumprūsijā; Н. Е. Бранденбург. Путеводитель по С.-Петербургскому музею. I отдел, доисторический. СПб., 1902 (turpmāk — Бранденбург 1902), 85., 86. lpp.

⁸ М. Ebert. Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung (Dommuseums). Rīga, 1914, 50. lpp.

⁹ С. Engel. Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Rīga, 1933, 64. lpp.; 5. A tab.: 14.

¹⁰ Latvijas arhaioloģija. Rīga, 1926 (turpmāk — LA 1926), 65., 66. lpp.; 33. att.: 8.

¹¹ Turpat. 120., 121. lpp.; 80. att.: 8.

¹² RK 1930. 87., 88. lpp.; 36. tab.: 1; 172. lpp.

¹³ F. Jākobsons. Senlatviešu ienākšana Latvijā. — Senatne, 1, 1929, 4. lpp.; 2. att.: 1.

¹⁴ Latvijas arhaioloģija. Rīga, 1926, 66. lpp.

¹⁵ A. Stokmanis. Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē. — Latvijas Saule, 51/52, 1927 (turpmāk — Stokmanis 1926, Jēkabpils), 560., 561. lpp.; 3. att.; A. Stokmanis. Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi pie Boķu mājām, Jēkabpils apkārtnē. — Latvijas Saule, 43/44, 1926 (turpmāk — Stokmanis 1926, Boķi), 474. lpp., 4. att.

¹⁶ R. Snore. Latgaļi. — LKV, 10. sēj. Rīga, 1933—1934, 20282.—20283. sleja.

¹⁷ А. Стубавс. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I. М., 1959 (turpmāk — Стубавс 1959), 210., 219. lpp., VI tab.: 1, 4.

¹⁸ J. Graudonis. Die befestigte Siedlung Mūkukalns in Lettland. — Suomen Museo 1966 (turpmāk — Graudonis 1956), 50., 53. lpp.; 8. att.: 1.

¹⁹ V. Urtāns. Kalniešu otrs kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. Rīga, 1962 (turpmāk — Urtāns 1962), 37.—82. lpp.

²⁰ V. Urtāns. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.—9. gs. — AE, 9. Rīga, 1970 (turpmāk — Urtāns 1970), 68., 71.—73. lpp.; 7. att.: 4; 8. att.: 2.

²¹ L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. — RT 1961. Rīga, 1962 (turpmāk — Vankina 1962), 14. lpp.

²² Э. Шноре, И. Циммермане. Поселение и могильник в Кивты (Восточная Латвия). — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966 (turpmāk — Шноре 1966), 176. lpp.

²³ A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (lidz 13. gs.). — AE, 2. Rīga, 1960 (turpmāk — Anteins 1960), 14., 18., 23., 25. lpp.; 29. att.: 2; 31. att.: 6; 62. att.: A. К. Антейн. Дамасская сталь в странах бассейна Балтийского моря. Рига, 1973 (turpmāk — Антейн 1973), 110., 123. lpp.; 133. att.: Д.

²⁴ Par uznavas šķēpa galiem ar atkarpēm skat. nodaļījumā par angona lietošanas veidu.

²⁵ Dati par visiem autoram zināmajiem Latvijā atrastajiem iedzītņa šķēpiem ar atkarpēm apkopotī rakstam pievienotajā 2. tabulā.

Sajā darbā nav iekļauti daži ārzemju muzejos nokļuvušie Latvijas teritorijā atrastie angoni, jo pēc pagājušā gadsimta publicētajiem stilizētajiem senlietu zīmējumiem ieroča tips droši nav nosakāms.

²⁶ Urtāns 1970. 68., 71. lpp.; 7. att.: 4.

²⁷ H. Salmo. Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland. Helsinki, 1938 (turpmāk — Salmo 1938), 222. lpp.

²⁸ LAB, 214. att.: 5.

²⁹ Vankina 1962. 14. lpp.

³⁰ V. Urtāns. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. — AE, 8. Rīga, 1968, 74., 75. lpp.; 14. att.: 3.

³¹ Sal. Urtāns 1970. 68., 71., 73. lpp.; 7. att.: 3, 4.

³² Шноре 1966. 176. lpp.

³³ Sal. Стубавс 1959. 219. lpp.; VI tab.: 2, 3, 4, 6.

³⁴ Urtāns 1970. 68. lpp.

³⁵ Salmo 1938. 228. lpp., 58. att.

³⁶ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā (turpmāk — Moora 1952). Rīga, 1952, 106. lpp.; 69. att.

³⁷ E. Sturms. 1931. gada ieguvumi arheoloģijā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1932, 1, 41. lpp.

³⁸ Lidzīgu karavīra aproci redzam Drabešu Liepiņu 138. kapā (J. Apala izrakumi 1972. gadā, VI 155:886) kopā ar masīvu bronzas aproci ar paresnīnātiem segmentveida galiem un rotātu ar rombiem, kam centrā lāsīte. Šāds aprocs raksturīgs 11. gs. (Э. Шноре. Нукшинский могильник. Рига, 1957, 26., 57., 108. lpp.; V tab.: 13). Arī pārējās senlietas nav pretrunā šī kapa datejumam ar 11. gs.

³⁹ M. Atgāzis. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — AE, 6. Rīga, 1964 (turpmāk — Atgāzis 1964), 115., 116. lpp.

⁴⁰ Мугуревич 1965. 54. lpp.

⁴¹ Шноре 1961. 46. lpp.; X tab.: 18.

⁴² Мугуревич 1965. 52. lpp.

⁴³ Atgāzis 1964. 115., 116. lpp.

⁴⁴ Ar šo laiku datēts arī 375. objektā atrastais un šajā krājumā publicētajā V. Urtāna rakstā pieminētais zirdziņš — sunītis.

⁴⁵ Шноре 1961. 46. lpp.; X tab.: 25, 26.

⁴⁶ Ugunskaņi ar B tipa angoniem un skeletkaņiem raksturīgo priekšmetu novietojumu vēl zināmi Cesvaines Lucēs (11. kaps) un Zvirgzdenes Kivtos (5. (31.) kaps).

⁴⁷ Uzskata, ka franku angons radies romiešu metamā šķēpa *pilum* ietekmē, to pārveidojot; skat. Salmo 1938. 227., 228. lpp.

⁴⁸ J. Filip. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, I. Prag, 1966, 92., 93. lpp.

⁴⁹ Viens neliels B tipam tuvs angons (garums — 19,5 cm), kas dēvēts par bultu, atrasts kādā 8.—9. gs. kūrģānā Velešā — Volhovas kreisajā krastā netālu no Staraja Ladogas (skat. B. B. Sedov. Новгородские сопки. — Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск E1—8. М., 1970, 27., 45. lpp., XVI tab.: 4).

⁵⁰ Uz šo līdzību norādījis jau Urtāns 1970. 69. lpp.: «6. gs. šautras ar atskabargām un rombveida lapas galu» (šajā rakstā — A tips) ... «pagaidām zināmas sēļu pieminekļos, Kēnteskalnā, arī Somijā».

⁵¹ Salmo 1938. 222. lpp.

⁵² E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, I. Helsinki, 1947, 55. lpp.; 64. tab.: 517; E. Kivikoski. Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Åland. Helsinki, 1963, 108., 125. lpp.; 2. tab.: 8; 14. tab.: 11.

⁵³ A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat, 1925, 24. lpp.; I tab.: 9.

⁵⁴ H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932, 50., 89. lpp.; 32. att.: 1.

⁵⁵ Стубавс 1959. 210. lpp.

⁵⁶ А. Таутавичус. Восточно-литовские курганы. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959, 146., 152.—153. lpp.; LAB 1961, 214. att.: 5.

⁵⁷ M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīga, 1964, 408., 409. lpp. Dialektu robežas mūsu publikācijā iezīmētas pēc M. Rudzītes doktora disertācijas autoreferātā pievienotajām kartēm (M. K. Rudzīte. Латышская диалектология. Рига 1969, 1. un 3. karte).

⁵⁸ М. Х. Шмидехельм. Городище Рыуге в юго-восточной Эстонии. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, I. М., 1959, 170., 182. lpp.; VIII tab.: 11. So šķēpu M. Šmidehelme saista ar latgaļu 7.—8. gs. ieročiem. Pēc attēla grūti noteikt, vai iedzītņi ir vai nav bijis tordēts. Tāpēc iespējams, ka šis šķēps pieskaitāms C tipam un ir vēlāks: bez vidējā dzelzs laikmeta inventāra Reugē ir arī daudz uz vēlo dzelzs laikmetu attiecināmu senlietu.

⁵⁹ V. Rūķe. Programma izlokšņu aprakstiem. Rīga, 1940, 5. lpp.

⁶⁰ E. Sturms. Latvieši aizvēstures gaismā. — Burtnieks, 3, 1936, 164. lpp.; E. Sturms. Sēji. — LKV, 19. sēj. Rīga, 1939, 38065. sleja.

⁶¹ К. Анцитис и А. Янсон. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, 6, 99.—102. lpp.; K. Ancītis, A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. AE, 5. Rīga, 1963, 52.—54. lpp.

⁶² A. Stokmanis. Senie sēji un viņu dzīvesvietas. — Padomju Daugava, 1965. g. 12. un 14. janvāri, 5. (3105.) un 6. (3106.) nr.

⁶³ Urtāns 1970. 67., 68. lpp.

⁶⁴ Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре. Археологические данные по этногенезу Латвии. М., 1964, 5., 6. lpp.

⁶⁵ В. Мажюлис. Относительно консервативного характера балтийских языков. — Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими и германскими языками. Рига, 1973, 28., 29. lpp.

⁶⁶ V. Urtāns. Pūces sakta. — AE, 3. Rīga, 1961, 55., 56. lpp.; 8. att.

⁶⁷ А. Н. Кирпичников. Древнерусское оружие, 2. — Археология СССР. Свод археологических источников. М.—Л., 1966, 17. lpp. (turpmāk — Кирпичников 1966).

⁶⁸ Sal. Э. Мугуревич. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X—XIV веках. — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига, 1970, 30. lpp.; 2. att.

⁶⁹ E. Sturms. Senprūšu kultūra. — LKV, 19. sēj. Rīga, 1939, 38179.—38180. sleja.

⁷⁰ А. Э. Кустин. Археологические памятники периода зарождения раннефеодальных отношений на островах Сааремаа и Муху. Таллин, 1962, 16. lpp.; А. Кустин. Kalmistu XIII—XIV sajandist Karjas, Saaremaal. — Известия Академии наук Эстонской ССР. Серия общественных наук, 1958, V tab.: 5.

⁷¹ I. Zagorska. Zvejas un medību rīki akmens laikmeta apmetnē un kapulaukā Zvejniekos. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1970, 12 (281), 51.—64. lpp.; I. Zagorska. Akmens laikmeta harpūnas Latvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1972, 8 (301), 80.—98. lpp.

⁷² Граудонис 1967. 89.—91., 122. lpp.

⁷³ R. Snore. Trešais kapu uzkalniņš 2.—6. gs. kapu laukā Iles Gailišos. — SM, 1938, 3, 78., 79. lpp.; 15. att.: 6.

⁷⁴ P. Stepiņš. Senkapī «Liepu kalnā» Rubas pag. Rūsišos-Debešos Jelgavas apg. — SM, 1939, 1, 59., 62. lpp.; 10. att.: 9.

⁷⁵ B. Nerman. Grobin-Seeburg. Stockholm, 1958, 177. lpp.; 12. tab.: 70.

⁷⁶ Bez pieminētajiem kā savrupatradumi zināmi vēl 2 uz-mavas šķēpu gali ar atkarpēm Bauņu Strautos (A 9713:1) un Pļaviņu Lokstenes pilskalnā.

⁷⁷ Е. А. Разин. История военного искусства, т. I. М., 1955, 274., 503. lpp.; т. II. М., 1957, 126., 127. lpp.; В. Д. Блаватский. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1954, 118., 119., 125. lpp.

⁷⁸ Anteins. 1960, 14., 15., 18. lpp.; 29. att.: 2, 31. att.: 6.

⁷⁹ Кирпичников 1966. 25. lpp.

⁸⁰ Atskaņu hronika. Atdzejojis Jēkabs Saiva. Rīga, 1936, 29. lpp.

⁸¹ Indriķa Līvонijas hronika. Tulkojis J. Krīpēns. Rīga, 1936, XV, 3. §, 94. lpp. u. c.

⁸² Turpat, XXX, 4. §, 219.—221. lpp. Sal. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. М.—Л., 1938.

⁸³ Pārskatot LVM fondus, konstatēti vēl 4 šķēpi: D₁ variants — Aizviķu Tiltiņos (PV 23752), D₃ variants (3 gab.) — Matkules kapsētā (V. Meijena izr, 1877. un 1879. g., RDM III 180, 181, 182).

М. Аггазис

ЖЕЛЕЗНЫЕ ДВУШИПНЫЕ ЧЕРЕШКОВЫЕ НАКОНЕЧНИКИ ДРОТИКОВ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

В статье рассматриваются черешковые двушипные наконечники копий-дротиков в древней Латвии.

В вводной части статьи показано, что с пополнением археологического материала изменялись представления о хронологии и назначении данного типа оружия. В археологическом материале Латвии данный вид копий представлен 156 экземплярами из 64 мест — 52 могильников, 9 городищ и поселений и иных мест.

Дротики подразделяются на 4 типа — А, В, С, D с вариантами (см. рис. 2—4). Деление на типы и варианты имеет условный характер. За его основу взяты такие признаки, как контур пера и разрез черешка дротиков.

Тип А характеризуется своеобразной формой пера, которое имеет небольшое сужение в средней и расширение в верхней части, круглым или многоугольным сечением черешка (рис. 2:1—5). На территории Латвии известно 6 экземпляров двушипных черешковых наконечников типа А. Судя по погребальным инвентарям могильника Абелью-Боки, вариант А датируется VI веком, вариант А₂ — концом VI или началом VII века.

Тип В: треугольное или близкое по форме к треугольному перо и круглый в сечении черешок (рис. 2:6—9). Это самая большая группа, в которой насчитывается 84 экземпляра, главным образом из могильников. Тип В бытовал с VII по начало IX века и особенно был распространен в VIII веке.

Форма варианта В₁ — с наиболее узким и стройным пером (рис. 2:6) — чаще встречается среди находок VII века. Вторая форма этого варианта,

с более широким пером (рис. 2:7), и вариант В₂, с коротким пером (рис. 2:8—9), были широко распространены в VIII веке и около 800-го года. Отмечено, что вариант В₂ чаще встречается в относительно поздних комплексах.

Тип С: довольно короткое перо (подобно варианту В₂), но черешок в сечении квадратный или прямоугольный (рис. 3). Всего известно 12 дротиков такого типа. В варианте С₁ встречается тордировка (перекручивание) черешка. Варианты С₂ и С₃ — без тордировки; они различаются формой сечения черешка. Наконечники типа С найдены в комплексах IX—XIII веков; варианты этого типа представлены небольшим количеством экземпляров (1—4). На рис. 3:1 изображен дротик, представляющий раннюю форму варианта С₁. Этот экземпляр найден в погребении IX века. Тенденцию дальнейшего развития варианта и типа в целом отражает изображенный на рис. 3:2 дротик, найденный в погребении начала XI века: дротики становятся короче и массивнее. Параллельно бытовали варианты С₂ и С₃, которые встречаются среди находок XI—XIII веков. Вариант С₃ представлен одним экземпляром, который найден в погребении XI века.

Тип D отличается от предыдущих стройной и тонкой шейкой без выраженного утолщения (характерного для типов А—С) и плоским черешком (рис. 4). Если вес наконечников типа А—С достигает 230 г (тип В), то дротики типа D обычно вдвое легче.

Тип D был распространен с XI по XIII век, но наиболее характерен для XII—XIII веков. Экземпляры, которые могут быть отнесены к XI —

началу XII века, встречаются в варианте D₁ (городище Кокнесе, могильник Капениеки).

Рассматривая типы А, В, С, можно проследить развитие формы дротиков с VI по XIII век. Тип D отличается от других типологически и территориально. У нас нет точных данных о том, что этот тип развился из типа С.

Схема распространения разных типов дротиков показана на рис. 5. Сопоставление ареала типов А и В по находкам в могильных памятниках с данными диалектологии показывает, что упомянутый ареал совпадает с территорией распространения восходящей интонации латышского языка, которая свойственна селонским и соседствующим с ними говорам, в которых языковеды тоже находят признаки языка селов. Этот ареал охватывает как Аугшземе на левобережье Даугавы, так и бассейн Айвиексте на правобережье.

Тип D чаще всего встречается в куршских трупосожжениях (Пилтенес-Пасилциемс, Алсунгас-Калыни, Медзес-Страутыни и др.).

В статье приведен сравнительный материал и показаны аналогии и различия между двушипными черешковыми наконечниками дротиков древней Латвии, с одной стороны, и сходными дротиками соседних стран — с другой. Судя по литературе, наиболее близкие типу А аналогии встречаются в юго-западной Финляндии и (в нескольких экземплярах) в Эстонии. Находки в Финляндии отличаются деталями — особенно тем, что черешки имеют квадратное или близкое к квадратному сечение. Че-

решки же латвийских дротиков типов А и В имеют в разрезе круг или многогранник.

Вопрос о путях внедрения этого оружия в Прибалтику остается открытым. В Латвии и Эстонии найдены только единичные втульчатые копья, которые по форме близки классическим ангонам.

Аналогии типу D есть среди дротиков из куршских могильников на территории Литвы и в прусских могильниках Калининградской области. Несколько экземпляров найдено на островах Эстонии.

То, что типы А и В встречаются в погребениях вместе со вторым, втульчатым, наконечником копья, говорит в пользу того, что интересующие нас дротики использовались в бою в качестве метательного оружия. Автор предполагает употребление их для броска с относительно близкого расстояния — наподобие франкского ангона. Изменение типов А—С связано с поисками наиболее рациональной формы. Расцвет этого оружия в Латвии, так же как и в других местах в Северной Европе, приходится на VI—VIII века (к этому времени относятся типы А, В), после чего двушипные черешковые дротики свое военное значение постепенно утрачивают (в этот период возникает тип С).

Массовое появление дротиков (в том числе типа D) связано с ростом значения оружия дальнего боя и активизацией пехоты в XII—XIII веках. Ручное метательное оружие в древней Латвии имело большее значение из-за менее развитого искусства лучников по сравнению с древней Русью. Тип D употреблялся, также, по-видимому, как для охоты, так и для рыбной ловли.

M. Atgāzis

EISERNE SPEERSPITZEN MIT ANGEL UND WIDERHAKEN IN LETTLAND

Zusammenfassung

Der Artikel handelt von eisernen Speerspitzen mit Angel und Widerhaken in Lettland.

In der Einführung wird gezeigt, wie mit der Erweiterung des archäologischen Fundstoffs sich die Vorstellungen über die Zeitstellung und Zweckbestimmung dieses Waffentyps änderten. Im archäologischen Fundstoff Lettlands ist diese Speergattung durch 156 Exemplare aus 64 Fundstätten, darunter 52 Gräberfeldern sowie 9 Burgbergen und eisenzeitlichen Siedlungen u. dgl. vertreten.

Die vom Autor bei der Beschreibung der Speere verwendeten lettischen Termini sind auf Abb. 1 erläutert.

Die Speere werden in 4 Typen — A, B, C, D mit Varianten eingeteilt (Abb. 2—4); hierbei wird auf die Bedingtheit einer solchen Gruppierung hingewiesen. Die Typeneinteilung erfolgte auf Grund des Blattumrisses und des Angelquerschnitts.

Typus A ist durch einen figuralen, oben mit einer Ausbuchtung versehenen Blattrand sowie einen runden bzw. vieleckigen Angelquerschnitt gekennzeichnet (Abb. 2:1—5). Aus Lettland sind bisher

6 Exemplare dieses Typs bekannt geworden. Nach den Bestattungsbeigaben des Gräberfeldes Ābeļu Boķi zu urteilen, gehört die Variante A₁ in das 6. Jh., während die Variante A₂ in das Ende des 6. und sogar den Beginn des 7. Jh. datiert wird.

Typus B — mit dreieckigem oder annähernd dreieckigem Blatt und rundem Angelquerschnitt (Abb. 2:6—9). Dieser Typus ist zahlenmäßig am stärksten, und zwar durch 84 vorwiegend aus Gräberfeldern stammende Exemplare vertreten. Der Typus B ist vom 7. bis zum Beginn des 9. Jh., hauptsächlich aber im 8. Jh. verbreitet.

Von der Variante B₁ gibt es zwei verschiedene Formen. Die eine — mit schmalem, schlankem Blatt (Abb. 2:6) — ist am häufigsten unter den Funden des 7. Jh. anzutreffen. Die andere Form — mit breiterem Blatt (Abb. 2:7) sowie die durch ein kurzes Blatt gekennzeichnete Variante B₂ (Abb. 2:8, 9) ist im 8. Jh. sowie in der Zeit um das Jahr 800 verbreitet. Die bisherigen Beobachtungen lassen darauf schließen, daß die Variante B₂ vorwiegend in verhältnismäßig jüngeren Grabkomplexen vorkommt.

Typus C — mit ziemlich kurzem Blatt (ähnlich der Variante B₂), jedoch quadratförmigem oder rechteckigem Angelquerschnitt (Abb. 3). Von diesem Typus sind gegenwärtig insgesamt 12 Speere bekannt. Bei der Variante C₁ ist die Angel tordiert, während sie bei den Varianten C₂ und C₃ keine Torsion aufweist und auch der Angelquerschnitt anders geformt ist. Die Speerspitzen vom Typus C stammen aus dem 9. bis 13. Jh.; die einzelnen Varianten dieses Typs sind durch eine geringe Zahl von Exemplaren (1 bis 4) vertreten. Der Speer auf Abb. 3 : 1 ist eine Frühform der Variante C₁; er wurde in einer Grabstätte des 9. Jh. gefunden. Als eine weitere Entwicklungsform dieser Variante und des gesamten Typus C ist der auf Abb. 3 : 2 dargestellte Speer anzusehen, der in einer Grabstätte aus dem angehenden 11. Jh. gefunden wurde; er ist kürzer und massiver. Daneben waren auch die Varianten C₂ und C₃ in Gebrauch, die in Fundstätten des 11. bis 13. Jh. angetroffen werden. Die Variante C₃ ist nur durch ein einziges, aus dem 11. Jh. stammendes Exemplar vertreten.

Typus D hat im Unterschied zu den bisher genannten Typen einen schlanken und schmalen Hals ohne ausgeprägte Verdickung (wie sie für die Typen A bis C charakteristisch ist) sowie eine flache Angel (Abb. 4). Die Speere vom Typus D sind gewöhnlich nur halb so schwer wie diejenigen der Typen A bis C, deren Gewicht annähernd 230 Gramm (Typus B) beträgt.

Der Typus D war vom 11. bis zum 13. Jh. gebräuchlich; besonders charakteristisch ist er für das 12. und 13. Jh. Dem 11. und dem Beginn des 12. Jh. angehörende Exemplare findet man bei der Variante D₁ (Burgberg von Koknese, Gräberfeld Kapenieki).

Anhand der Typen A, B und C läßt sich die Entwicklung der Speere vom 6. bis zum 13. Jh. verfolgen. Der Typus D unterscheidet sich von den übrigen sowohl typologisch als auch in bezug auf sein Verbreitungsgebiet. Wir verfügen über keinerlei Daten, aus denen man schließen könnte, daß dieser Typus eine Weiterentwicklung des Typus C darstellt.

Die territoriale Verbreitung der einzelnen Speertypen ist auf Abb. 5 dargestellt. Bei einem Vergleich des Areals der in Grabdenkmälern gefundenen Speere vom Typus A und B mit dialektologischen Daten ergibt sich die Schlußfolgerung, daß das Verbreitungsgebiet dieser Speere mit demjenigen der steigenden Intonation in der lettischen Sprache übereinstimmt. Eine solche Intonation ist für die Mundart der Selen und der ihnen benachbarten Stämme charakteristisch, bei denen nach Ansicht der Sprachforscher die gleichen sprachlichen Besonderheiten wie bei den Selen

festzustellen sind. Dieses Areal umfaßt Augšzeme am linken sowie das Stromgebiet der Aiviekste am rechten Ufer der Daugava.

Die Speere vom Typus D werden am häufigsten in kurischen Brandgräbern gefunden (Pasilciems bei Piltene, Kalniņi bei Alsunga, Strautiņi bei Medze u. a.).

Im Artikel werden die eisernen Speerspitzen mit Angel und Widerhaken aus Lettland mit ähnlichen Waffen der Nachbarländer verglichen. Die allernächsten Entsprechungen zum Typus A findet man nach Literaturangaben in Südwestfinland und in einigen Exemplaren auch in Estland. Die in Finnland gefundenen Speere unterscheiden sich von den lettischen nur in bezug auf Einzelheiten, insbesondere dadurch, daß der Angelquerschnitt bei ihnen quadratisch oder annähernd quadratisch ist, während die in Lettland gefundenen Speere vom Typus A und B einen runden oder vieleckigen Angelquerschnitt haben.

Die Frage nach der Herkunft dieser Waffenart im Baltikum steht noch offen. Nur vereinzelt sind in Lettland und Estland Speere mit Tülle gefunden worden, die in der Form den klassischen Angos ähnlich sind.

Zum Typus D gibt es Entsprechungen aus kurischen Gräberfeldern in Litauen sowie aus ostpreußischen Begräbnisstätten im Kaliningrader Gebiet. Einige diesem Typus nahestehende Exemplare sind auch auf den estnischen Inseln gefunden worden.

Die Tatsache, daß die Speerspitzen vom Typus A und B in den Grabstätten zusammen mit der anderen Form, den Lanzen spitzen mit Tülle, vorkommen, läßt die Annahme gerechtfertigt erscheinen, daß die Speerspitzen mit Angel im Kampf als Wurfgeschosse dienten, und zwar, wie der Autor vermutet, zum Werfen aus einer verhältnismäßig geringen Entfernung, wie etwa die fränkischen Angos. Die Entwicklung der Typen A bis C hängt mit dem Bestreben zusammen, den Speeren eine möglichst rationelle Form zu geben. Die Blütezeit dieser Waffenart in Lettland wie auch andernorts in Nordeuropa fällt in das 6. bis 8. Jh. (Typus A und B). Späterhin (Typus C) nimmt die militärische Bedeutung dieser Waffenart allmählich ab.

Das Aufkommen der Speere vom Typus D hängt nach Meinung des Autors mit der zunehmenden Bedeutung weittragender Waffen und der Aktivierung der Infanterie im 12.—13. Jh. zusammen. Die Handwaffen hatten im alten Lettland eine um so größere Bedeutung, als die Kunst des Bogenschießens hier im Vergleich mit Rußland weniger entwickelt war. Der Typus D diente augenscheinlich als Jagd- und Fischfanggerät.

J. Daiga

KARAVĪRA APROCE

Austrumlatvijā, latgaļu un sēļu apdzīvotā teritorijā, laikā no 9. līdz 11. gs. samērā izplatīta vīriešu rota un apbruņojuma papildinājums bijusi «karavīra aprobe». Starp daudziem aprobe veidiem tā izceļas ar neparasto formu: šīs aprobe ir platas, plakanas, ļoti masīvas (svars — 200—500 g) un bagātīgi ornamentētas. Ilgāku laiku dažādi autori meklējuši piemērotu nosaukumu šai īpatnējai aprobei, kuru nēsāja tikai vīrieši un vienmēr kreisajā rokā.¹ Par aprobe izcelšanos, nozīmi un valkāšanas veidu izvirzītas vairākas hipotēzes.

Karavīra aprobe saistījusi pētnieku uzmanību jau kopš pagājušā gadsimta vidus. Tās pieminētas F. Kruzes, J. Bēra, A. Spicina, K. Boja darbos, X arheoloģiskā kongresa izstādes katalogā.

F. Kruze² karavīra aprobei uzskatīja par ierīci loka uzvilkšanai (Bogenspanner) un iekļāva ieroču kategorijā. J. Bērs³ pārņēma F. Kruzes terminoloģiju un hipotēzi, tomēr pieļauj, ka tā varētu būt arī aprobe, kas sargāja roku pret zobena cirtiem, un, iespējams, to valkājuši visu mūžu nenotēmojot. A. Spicins,⁴ publicēdams J. Romanova un V. Sizova 1890. un 1891. g. izrakumos Ludzas Odukalnā iegūto karavīra aprobe kolekciju, nosauc tās par vairogveida (щитовидный) aprobe. Tās esot oriģinālas, ar dažādu galu šķērsgrīzumumu un rūpīgi, kaut arī vienveidīgi izpildītu ornamentu.

1895. g. K. Bojs⁵ konstatē karavīra aprobei zemgaļu kapulaukā Ciemaldē (Jelgavas raj.) un brīnās — kā tādu savādu, neērtu riņķi varējuši valkāt kā rotu, drīzāk jau tas esot lietots kā aizsardzības līdzeklis.

X arheoloģiskā kongresa izstādes katalogā R. Hausmanis⁶ karavīra aprobei dēvē par augstšķautnainu (hochkantige), un šis nosaukums literatūrā lietots samērā ilgi.

20. gs. 20. gados E. Paegle⁷ min «smagās aprobe kareivju kapos» — Jasmuižā, Jaunpiebalgā, Priekuļos (pie Cēsīm), Raunā, Lielvārdē un Skrābi ciemā pie Rēznas ezera. Šo domu tālāk attīsta F. Balodis. Tā kā šāda veida aprobe atrod vīriešu kapos kopā ar ieročiem, F. Balodis sāka tās dēvēt par «karavīra aprobe» un publicē dažas Odukalna aprobe no Maskavas Valsts vēstures muzeja krājumiem.⁸ Tā kā termins «karavīra aprobe» apzīmē noteiktu aprobe

kategoriju, tas ieviesies arheoloģiskajā literatūrā, aizstādamams citus.

30. gados karavīra aprobe pētīšanai pievērsusies E. Snore,⁹ analizējot Mērdzenes Dzērvju «Kara kapus». Izmantodama Valsts vēsturiskā muzeja materiālus un pamatojoties uz E. Snores Mērdzenes Dzērvju kapulauka aprobe tipoloģiju, karavīra aprobei savā diplomdarbā bija pievērsusies LVU studente V. Griķe,¹⁰ iedalot karavīra aprobe četros tipos, trim ņemot par pamatu galu šķērsgrīzumu, bet ceturtajā tipā iedalot bērnu aprobe.

Samērā plaši karavīra aprobe apskatīta publikācijā par Nukšu kapulauku.¹¹ Pētījuma autore E. Snore secina, ka senākās ir biežākas, vēlākās — plānākas, sākumā to šķērsgrīzums trapeceveida, tad kļūst T veida un vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē — I veida, ar asi izcēlām šķautnēm. Darbā sniegta arī šīs aprobe attīstības tipoloģiskā shēma. E. Snore apskata vairākkārt diskutēto jautājumu par karavīra aprobe izcelšanos un noraida hipotēzi, ka tā varētu būt atvasināta no t. s. profilētās aprobe, ar kuru karavīra aprobe kādu laiku sastopama vienlaicīgi.¹²

Pavisam Latvijas teritorijā atrasts ap 300 karavīra aprobe. Rakstā izmantotas ap 260 pašlaik dažādu krātuvju fondos esošās aprobe. Gandrīz puse no visām aprobe atrastas Ludzas novadā. Pati lielākā — 68 aprobe — ir Ludzas Odukalna kolekcija. Simt karavīra aprobe atrasts padomju laika arheoloģiskajos izrakumos: Pildas Nukšu kapulaukā (Ludzas raj.) iegūtas 42 karavīra aprobe, Aizkraukles Lejasbītenos (Stučkas raj.) — 20, Drabešu Liepiņās (Cēsu raj.) — 9, Zvirgzdenes Kivtos (Ludzas raj.) — 8, Pļaviņu Radzēs (Stučkas raj.) un Ērgļu Jaunākēnos (Madonas raj.) — pa 6, Madonas apkārtne — 4, Viesienas Mežārēs (Madonas raj.), Sēlpils Lejasdopelēs (Stučkas raj.), Svītenes Liksmaņos (Bauskas raj.), Izvaltas Brūveros (Krāslavas raj.), pie L. Ludzas ezera un Mežotnes centra kapulaukā — pa vienu aprobei (11. att.).

Parasti karavīra aprobe atrod kapulaukos — līdzēnajos skeletkapos, rētmis ugunskaļos (Zvirgzdenes Kivtu 46. kapā, Drabešu Liepiņu 54. un 95. kapā, Kapīņu Kristapēnu 1. kapā). Nedaudz karavīra aprobe atrasts arī uzkalniņu kapos — pie Jaunpiebalgas kap-

sētas, Zvirgzdenes Isnaudā, Kapiņu Kristapēnos, Liepkalnes Ķesteros, Kokneses Aizelkšņos, Sēlpils Lejasdopelēs. Tikai izņēmuma gadījumos šis aproces atrastas citos apstākļos: kāds mazs apdedzis fragments Dignājas pilskalnā, bet divas aproces — pie Strantes un L. Ludzas ezera. Piecas aproces konstatētas zemgaļu teritorijā. Lietuvā tās sastopamas ļoti reti.

Ja apbedītajiem ir karavīra aproce, tad parasti doti līdz arī ieroči: viens vai divi šķēpi, cirvis, duncis, reizēm arī zobens. Uz kreisās rokas valkāts arī greznis, ar bronzas stīpiņām ornamentēts rokauts vai vismaz rokas aptinums no ādas siksnīņas ar uzvērtām spirālītēm.¹³

Kopš 10. gs. reizē ar karavīra aproci, bet uz labās rokas, valkā masīvu segmentgriezuma aproci.

Karavīra aproce atrasta gandrīz visos piedevām bagātos sabiedrības virsslāņa kapos, kur, domājams, apbedīti kopienas vecākie, karadraudžu locekļi un tirgotāji. Tādos apbedījumos atrod vēl greznas, apkalas ādas jostas, pie kurām var būt piekārti ieroči, ādas makši ar sudraba monētām (neizslēdzot arābu dirhēmus), svariņi ar atsvariņiem; bez tam sastop dažādas rotas — saktas, piekarus, ieskaitot īpatnēju krūšu rotu — pīlīšu pāri. Tādā kārtā karavīra aproce bijusi ne vien vīriešu rota un zināma sabiedriskā stāvokļa apliecinātāja, bet tā varēja kalpot arī vairāgu atbalstam, rokas sargāšanai pret zobena cirtieniem un pret sitieniem. Iespējams, ka tai bijusi arī kāda vēl līdz šim nenoskaidrota nozīme.

Interesants fakts konstatēts Nukšu kapulauka 53. kapā, kur viena aproce bija mirušajam uz rokas, otra — senāka — atvērtā veidā, ielikta līdzās kā ziedojums.¹⁴

Karavīra aproces glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektorā, novadpētniecības muzejos Ludzā, Madonā, Cēsīs, Jēkabpilī, Jelgavā un Bauskā. Ārpus Latvijas karavīra aproces atrodas Valsts vēstures muzejā Maskavā (18), arī Valsts Ermitāžā (11), Vitebskas novadpētniecības muzejā, dažas Igaunijas (Tartu) un Lietuvas muzejos. Atsevišķas karavīra aproces vēl pagājušā gadsimta beigās nokļuvušas Helsinku, Londonas, Berlīnes, Varšavas un Krakovas muzejos.

Raksta uzdevums ir sniegt karavīra aproces tipoloģiju un ar to saistīto hronoloģiju, apskatīt ornamentu un aproces darināšanu, izplatību, mēģinot sniegt secinājumus par aproču darināšanas centriem. Atsevišķā grupā izdalītas bērnu aproces.

Par pamatu ņemot aproces galu šķērsriezumu, loka veidojumu, ornamenta īpatnības un darba rīkus, ar kādiem tas izpildīts, un arī aproces svaru kā masivitātes rādītāju, karavīra aproces dalāmas četros tipos (2.—8. att.).

I tips (2. att.). I tipa aproces ir ļoti masīvas, to svars parasti ir ap 400—500 g. Aproces loks šaurs, tuvs aplim, vidusdaļa sašaurināta, galu šķērsriezums — zema, plata trapece. Iespējami vairāki varianti: trapeces augšējā mala ir taisna (2. att.: Ia) vai viegli ieliekta (Ib), pamatne taisna (Ia) vai izliekta (Ib), tās stūrīši var būt nogrieztī (Ic). I tipa aproču attīstībā vērojama trapeces vertikālās ass pagarināšanās (Id).

I tipa aproču ornamenti ir ļoti atturīgi (2. att.), tas izvietots aproces malās, galos, vidū un uz ārējās šķautnes. Gar loka ārējo un iekšējo malu slīpo krustiņu rinda; krustiņus no vienas vai abām pusēm parasti iežogo sīku vertikālo robiņu vai horizontālo svītriņu rinda, ļoti reti — punktiņu virkne (Lejasbitēnu 400. kapa aprocei — svītriņas, 435. kapa aprocei — punktiņi).

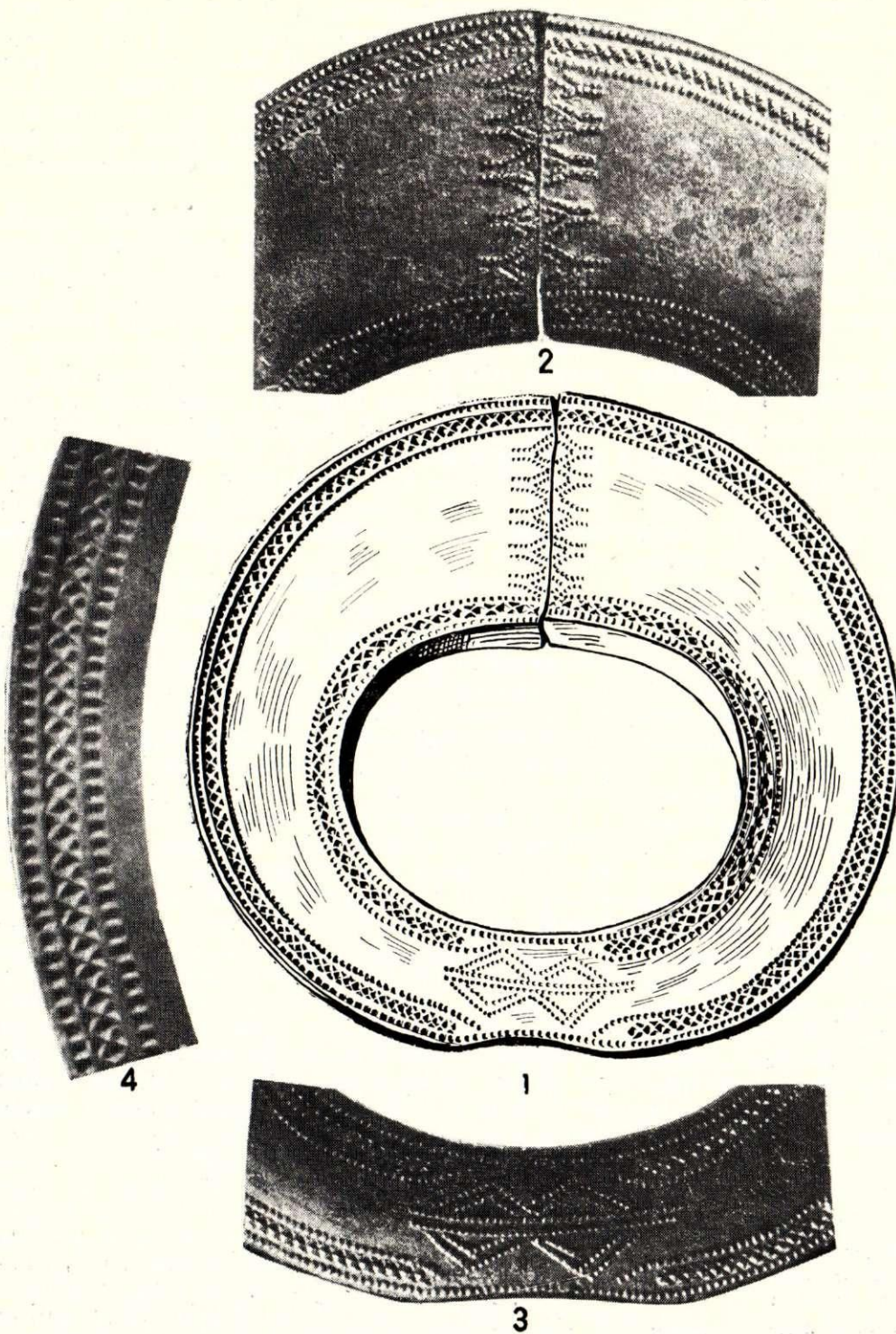
Noteikts ornamentāls rotājums veidojas arī aproces galos (2. att.: 1—5): katrā galā pa vienam divkāršas robotas līnijas jumtiņam (2. att.: 1—3); ja jumtiņi ir vairāki, veidojas likloča motīvs (2. att.: 4—5), skatot abus aproču galus kopā — no diviem jumtiņiem veidojas rombs (2. att.: 1). No katra jumtiņa uz sāniem atiet pa staram. Stara nobeigumā I tipa aprocēm ir puansona (blīvokļa) nospiedums ar slīpa krustiņa (2. att.: 2, 3) zīmējumu. Retumis šini vietā ir aplīša zīmējums (2. att.: 4), kas vēlāk — III un IV tipa aprocēm — kļūst par parastu parādību. Tradīcija iespiest aproces galos vertikālos jumtiņus — rombus-likločus — līdz ar stariem vērojama visu tipu aproces.

Aproces vidusdaļa sākumā var būt bez ornamenta, lai gan pamazām arī tur veidojas savs rotājums (2. att.: 6—10), vai arī tikai divi vertikāli jumtiņi, kas, pagriezti ar smailēm uz pretējo pusi, noslēdz aproces apmales ornamentu (2. att.: 6—7); reizēm jumtiņi savienoti ar laipiņu (2. att.: 8). Kādai aprocei (RDM 197) laipiņu veido slīpā tīkla motīvs, kas tālāk attīstās II tipā (2. att.: 9). Izņēmuma kārtā var arī būt saulīšu rotājums aproces vidusdaļā (2. att.: 10).

Līdz šim nebija īstas skaidrības par nupat aprakstīto karavīra aproces I tipu, t. i., par visagrākajām aprocēm. Pārējie trīs tipi iezīmējās daudz noteiktāk. Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos glabājas Aizkrauklē un tās apkārtnē iegūtās masīvās karavīra aproces ar trapeces gala griezumumu, kuras varētu gan būt agrākās, taču kā savrupatradumi nebija datējamās. Tikai V. Urtāna izrakumos Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā tās tika atrastas datējamās kapu inventāros un izrādījās, ka tās pārstāv agrāko tipu. Šai sakarā autore izsaka pateicību vēstures zinātni kandidātam V. Urtānam par atļauju izmantot nepublicētos materiālus par Lejasbitēnu kapulaukā iegūtajām karavīra aprocēm, bez kurām šis raksts būtu ļoti nepilnīgs. No Lejasbitēnos atrastajām 20 karavīra aprocēm (no tām divas bērnu aproces) 10 pieder pie I tipa, 10 — pie II tipa; tās visas pie tam atrastas kopā ar noteiktu kapa inventāru. I tipa aproce (piemēram, 395. kapā) atrasta kopā ar bronzas saktu, diviem šauriem vītollapas veida šķēpu galiem ar iedzītni, šaurasmens cirvi, īso, plato vienasmens zobenu. Pēc ieroču formām un stopa saktas šis kops datējams ar 9. gs. sākumu vai arī ar laiku ap 800. gadu. Tāpat datējams 250., 255. un 400. kaps. Ar 9. gs. sākumu datējams arī 289., 297., 393., 416. un 435. Lejasbitēnu kaps, kur bija līdzīgs inventārs. Ši tipa aproces atrastas vēl Kokneses Pastamuižas kapulaukā (RDM I 1469), Aizkrauklē (RDM 610), Lielvārdes Kaibalās (A 8842:3), četras — nezināmās vietās Latvijā (RLB 1013, 1416, RDM 197, KPM IIIa vītr.), Bērzpils apkārtnē (A 8044:1), kā arī Svītenes Liksmaņos 1950. g.

Tādā kārtā agrākās karavīra aproces datējamās ar laiku ap 800. gadu vai 9. gs. sākumu.

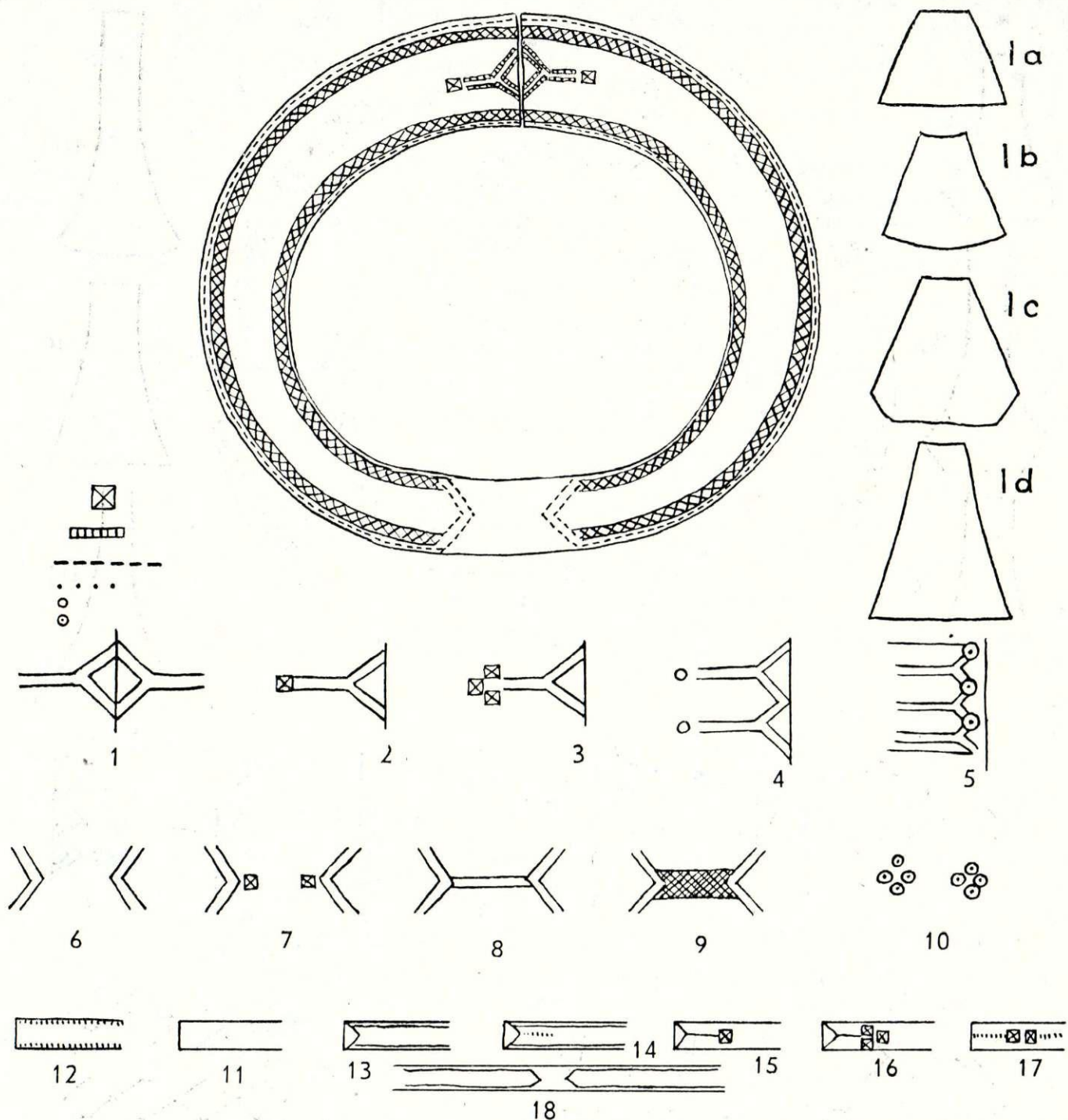
II tips (3., 4. att.). Arī II tipa karavīra aproču (3., 4. att.) attīstība vislabāk izsekojama pēc Lejasbitēnu materiāla.

Salīdzinājumā ar I tipu II tipa aproce kļuvusi plātāka, visumā arī plānāka, sevišķi tās ārmala. Tomēr aproce joprojām ļoti smaga, dažā pat vēl smagāka par I tipa aprocēm. No 10 Lejasbitēnu II tipa aprocēm tikai divu aproču svars ir 300—350 g, pārējās 420—567 g un viena pat 700 g smaga. Aproces galu šķērsriezums raksturojams kā šaura, augsta trapece ar ieliektiem sāniem un samērā platu pamatu. Trape-

ces augšējā mala attiecas pret apakšējo kā 1:3, retāk kā 1:2 un pat kā 1:5; pavisam konstatējami seši varianti (3. att.: IIa—f).

Otrā tipa otra pazīme ir ornaments, kas gar aproces malām ir smalks, tiklveida. Tikliņu veidojošais puansona nospiedums joprojām redzams arī aproces galu rotājumā. Tikliņš var būt pavisam plakans vai arī ļoti viegli fasetēts, t. i., ar iedziļinājumiem (3. att.). Aproces galu rotājums ir samērā vienvēdīgs — veidojas 2—3, retāk 4—5 posmu vertikālais liklocis, kas abos galos kopā veido attiecīgu rombu

2. att. I tipa karavīra aproce (Aizkraukles Lejasbitēni, 400. kaps; A 11844 : 536) līdz ar šī tipa aproču ornamenta variantiem. (Ikviena tipā — I, II, III, IV — aproču attēlā kreisajā stūrī parādīti attiecīgajam aproču tipam raksturīgie puansona nospieduma veidi.)

skaitu. No rombu galiem atiet stari ar tīklveida motīvu nobeigumā (3. att.: 1—3), taču staru var arī nebūt (3. att.: 5—7).

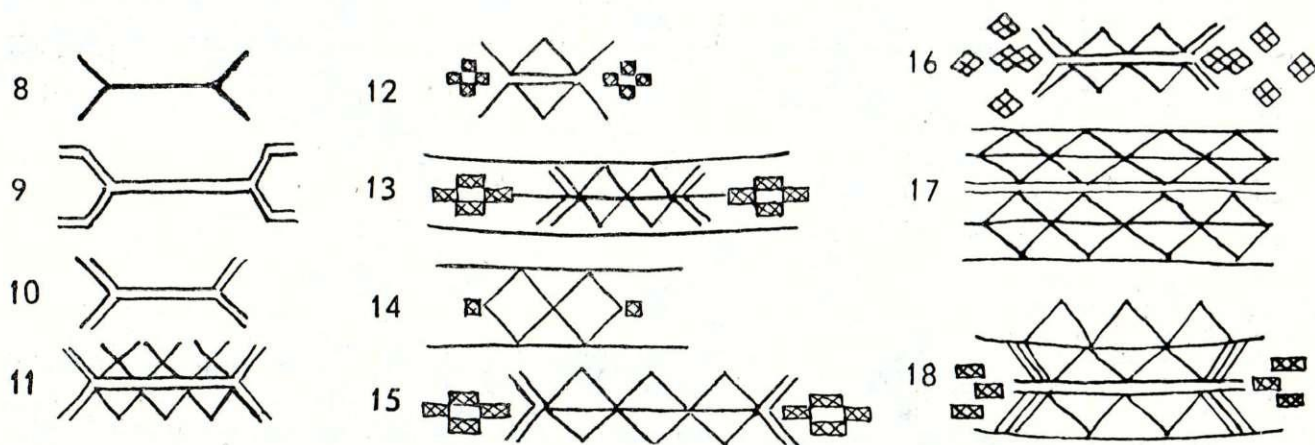
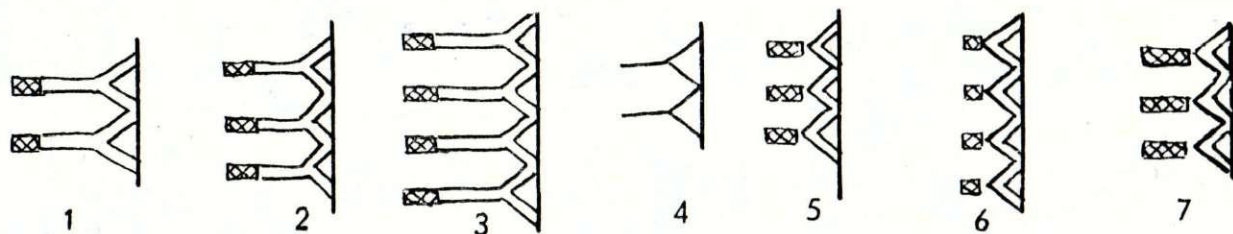
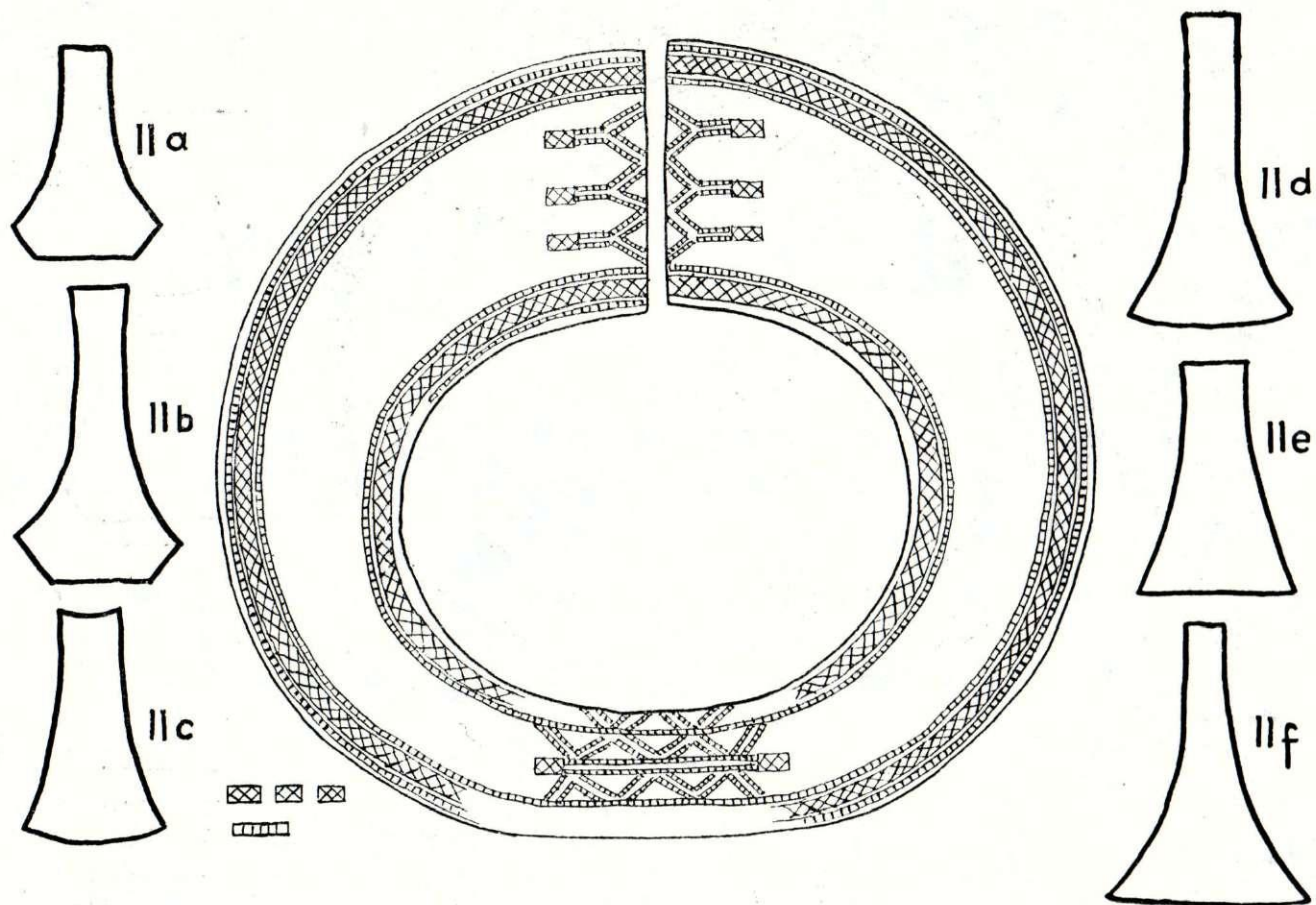
Liela dažādība ir aproces vidusdaļas rotājumā, pretēji I tipa aproču atturīgajam rotājumam tagad ornamentālā kompozīcija ļoti bagātīga un daudzveidīga, ikvienai aprocei sava (3. att.: 8—18; 4. att.: 1—17). Pamatā likloču un rombu motīvi uz vienas vai atkārtotas laipiņas (3. att.: 8—13, 15—18). Skujiņa sastopama ļoti reti (4. att.: 14, 17). Arī laipiņas galos nereti ir tīklveida motīvs dažādās kombinācijās

(3. att.: 12—16, 18; 4. att.: 4, 8—16). Saulītes II tipa aprocēm nav sastopamas.

Aproces ārējās šķautnes rotājums ļoti atturīgs, visumā tāds pats kā I tipa aprocēm (4. att.: 18—24).

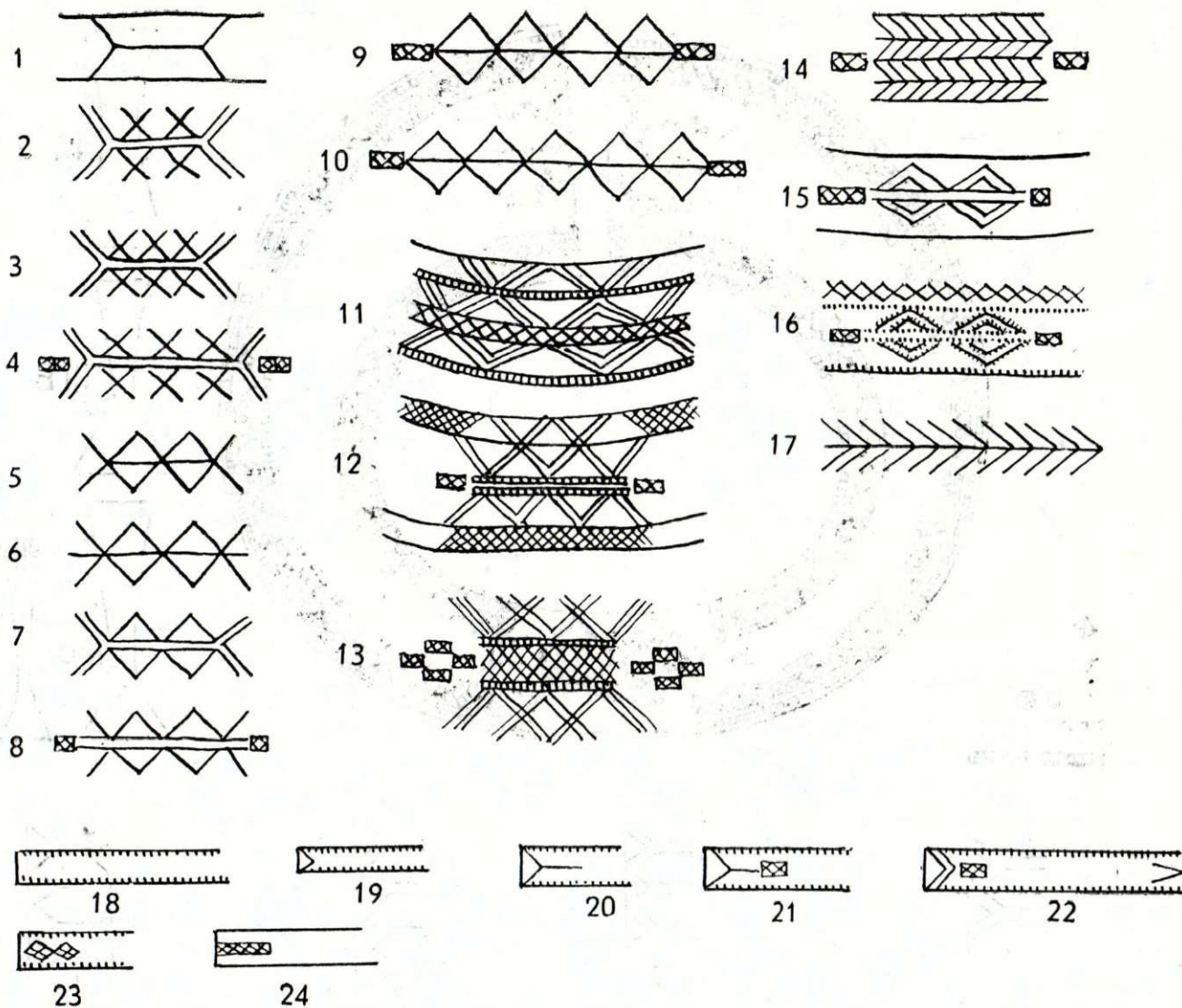
Bez Lejasbitēnos atrastajām II tipa karavīra aprocēm (ieskaitot arī pārejas tipa aproces no II uz III tipu) šādas aproces atrastas (ap 30 gab.) vēl arī citās vietās, piemēram, Kokneses Aizelkšņos — divas, Meņģeles Ozolēnos — viena, Madonas novadā — trīs, Cēsu, Daugavpils un Rēzeknes novadā pa vienai, visvairāk — 16 — Ludzas novadā. Tātad II tipa ap-

3. att. II tipa karavīra aproce (Zvirgzdenes Kivti, 25. kaps; VI 4: 25. k.) līdz ar šī tipa aproču ornamenta variantiem.

4. att. II tipa karavīra aproču ornamenta varianti (aproces vidusdaļa un uz šķautnes).

roces izplatītas jau plašākā Austrumlatvijas teritorijā un datējamas ar 9. gs., nedaudz iesniedzoties arī 10. gs.

Pārejas tipā no II uz III tipu ieskaitītas 12—15 aproces; tām ir gan II, gan III tipa pazīmes. Starp II tipa aprocēm parādās arī ļoti retas aproces ar šarnīru jeb izņemamu vidusdaļu. Aproces loks ir vienkāršs, galus imitē parastais ornaments. Lietuvā Smilgelos (Panevėžas rajonā¹⁵) atrastā karavīra aproce arī pieder pie II tipa un gandrīz ir identiska ar Kivtu 119. kapa aproci.

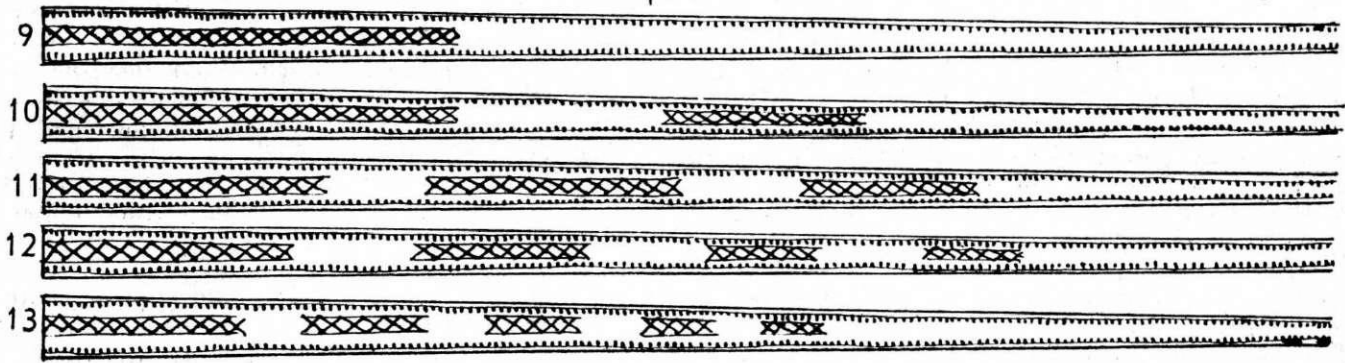
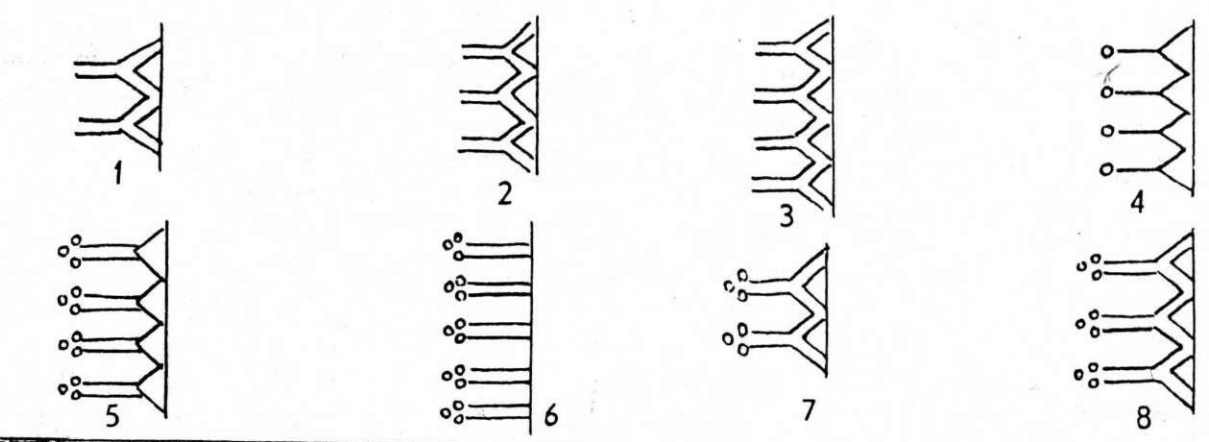
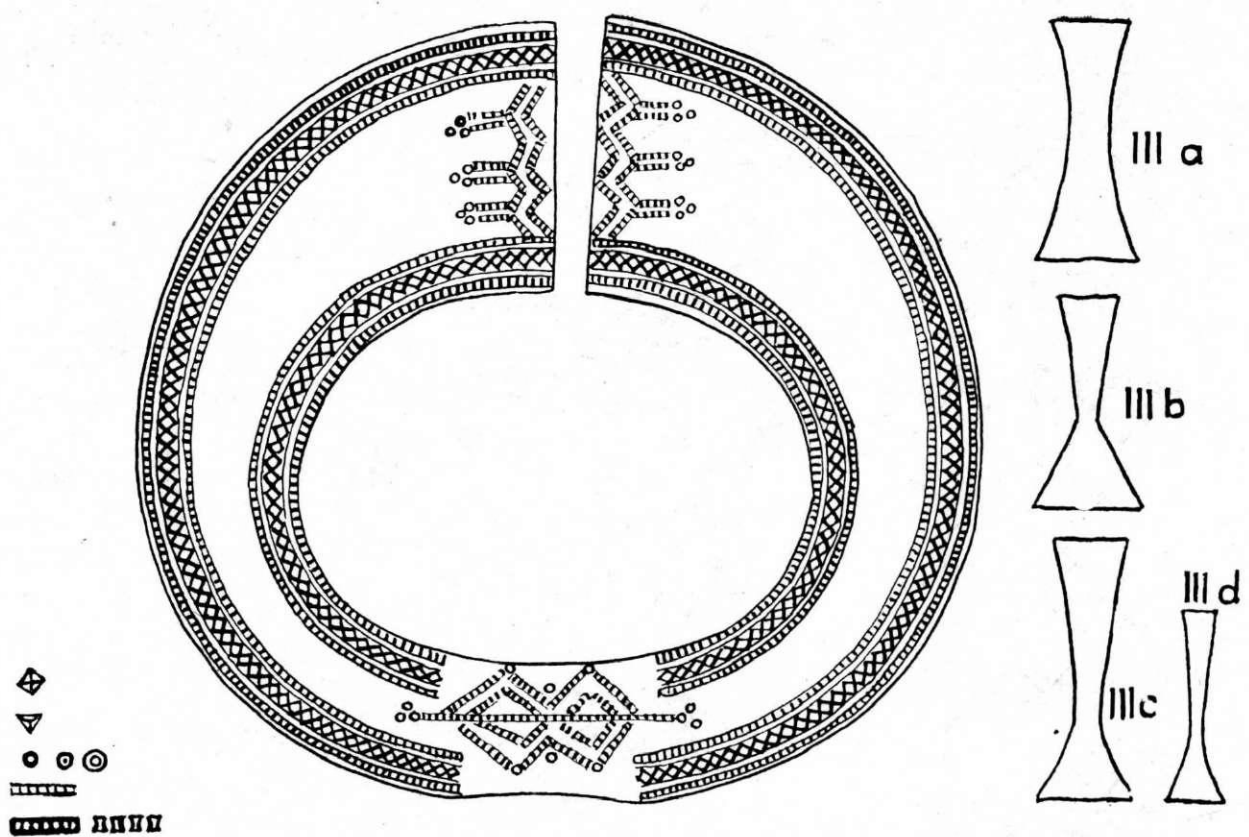
III tips (5., 6. att.). III tipa aprocēm raksturīgais griezumums ir trapece ar ierauktiem sāniem (5. att.: IIIa); trapeces apakšmala joprojām ir platāka pār augšmalu. Tālākajā attīstībā trapeces sānu ieraukums pārvēršas par ielauzumu (5. att.: IIIb—d). Trapeces vidusdaļa kļūst aizvien plānāka. Griezumā apakšējā daļa zem ielauzuma veido vienādmalu trīsstūri. Viss griezumums sāk atgādināt it kā izsaukuma zīmi, kuraš augšdaļu veido augsts vienādsānu trīsstūris. Aproces kļūst ne vien plānākas, bet arī vieglākas, jo griezumā apakšējais trīsstūris samazinās,

iekšējā mala kļūst aizvien šaurāka. III tipa aproces sver 200—300 g.

III tipa karavīra aprocēm raksturīgs ir fasetēts sīku rombu un trīsstūru ornaments, kas veido gar aproces abām malām bagātīgas ornamentālas joslas. Šīs joslas no abām pusēm vēl iežogo parupju robiņu rindas (5. att.: 9—13). Fasetējums rada gaismēnas jeb optiskos efektus — ornaments tiek uztverts reizēm kā pozitīvs, reizēm kā negatīvs, gan kā rombi un trīsstūri, gan kā slīpie krusti (1. att.). Sarežģītāka kļuvusi ornamenta izpildīšanas tehnoloģija.

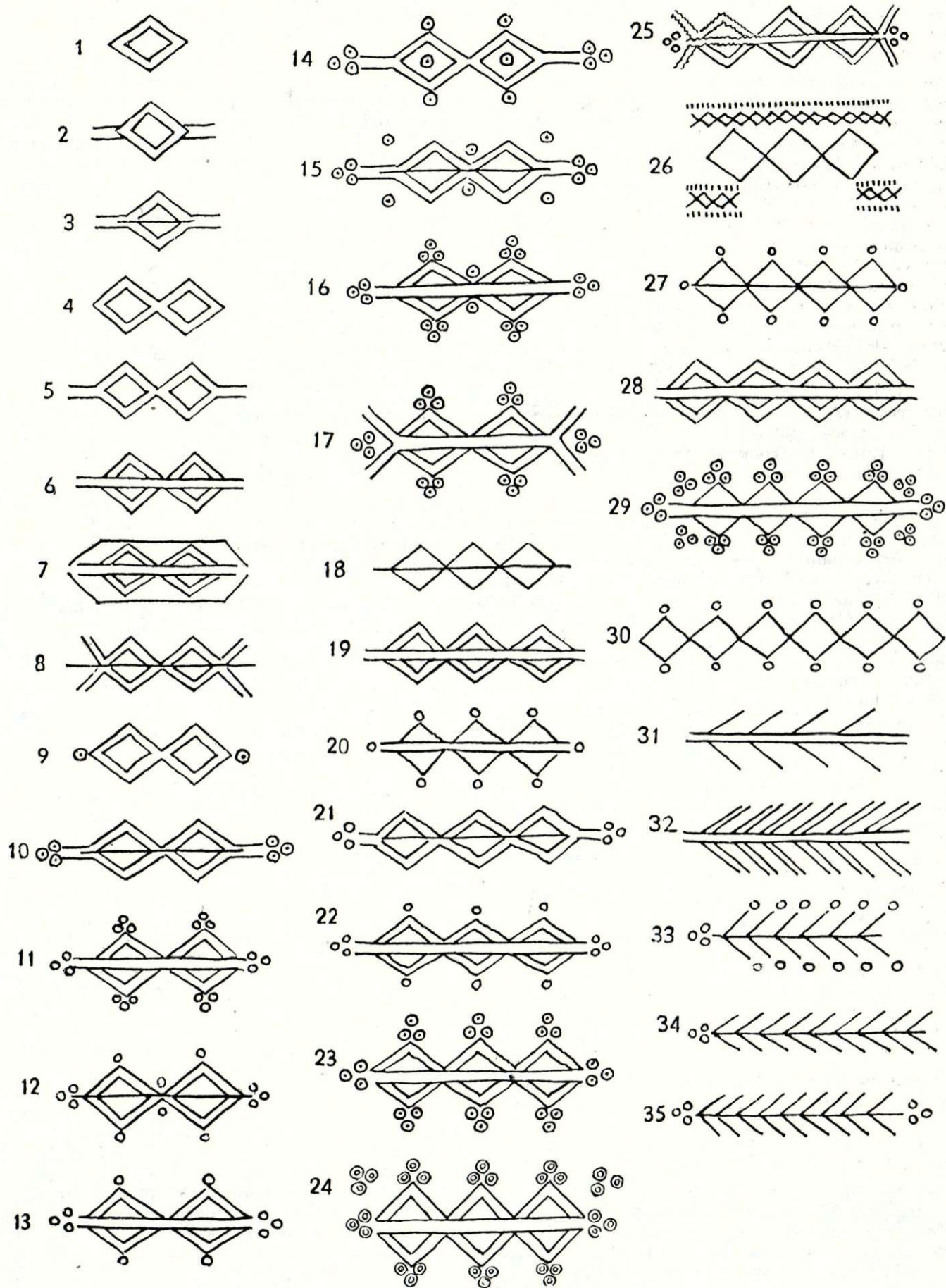
III tipa aprocēm visai vienkāršs kļuvis aproces galu ornaments: 3—5 vertikāla likloča posmi katrā galā, aproces galiem saejot kopā, veido 3—5 (reti 2) rombus. No romba sāniem atiet stari. Katra stara galā var atrasties saulišu rotājums — trīs aplīšu grupa, taču to var arī nebūt (5. att.: 1—3). Aplīši var būt vienkārši, divkārši vai ar punktu vidū (6. att.: 23, 24). Retāk redzam pa vienam aplītim stara galā (5. att.: 4). Likločus, rombus un starus parasti veido divkāršas līnijas, līnijas savukārt smalki robotas, robiņi smalkāki nekā aproces apmalēs.

5. att. III tipa karavira aprobe (Drabešu Liepiņas, 87. kaps; VI 155:595) līdz ar šī tipa aproču ornamenta variantiem aproces galos un uz šķautnes.

6. att. III tipa karavīra aproču ornamenta varianti (aproces vidusdaļā).

Tā tad robiņu motīva iesišānai lietoti divi dažādi puansonī. Rupjākie robiņi arī paši reizēm iegūst figūralu robiņu formu.

Aproces vidusdaļas jeb centra rotājums ir daudzveidīgāks par galu rotājumu, un tam ir daudzi varianti (6. att.: 1—35), lai gan tas sastāv gandrīz tikai no rombiem (parasti 2—3, reti 4—6). Pa diviem rombiem aproces centrā ir raksturīgs rotājums Ludzas novadā atrastajām aprocēm. Rombiem pa vidu arī tagad bieži vien iet laipiņa, kas bija sastopama jau I tipa aprocēm, bet galos tai parasti nav likloča (jumiņu) posmu (izņemot 6. att.: 17, 25). Laipiņu, tāpat kā pašus rombus, veido viena vai divas paralēlas līnijas. Rombu kompozīcijas nereti papildina dažādi saulišu rotājumi, parasti grupās pa trim, mazāk pa vienai (6. att.). Nesalīdzināmi retāk izmantots skujiņas motīvs; arī skujiņa var būt veidota no divkāršas līnijas, ar vai bez saulītēm (6. att.: 31—35).

Aproces ārējo šķautni rotā tāda pati ornamentālā josla kā aproces malas. Pie tam robiņi iet nepārtāuktās rindās, bet rombiņu un trīsstūrīšu josla — ar pārtraukumiem (5. att.: 9—13).

III tipa karavīra aproces attīstās 10. gs., nedaudz iesniedzoties arī 11. gs. Ar 10. gs. karavīra aproce iegūst zināmu masveidību un piedzīvo īstu uzplaukumu. Arī ornaments unificējas. Pavisam III tipa aproču atrasts ap 110 eksemplāru, galvenokārt no Ludzas novada (Odukalnā — 25, Nukšās — 22 kapos). Vispār III tipa aproces izplatītas visā Austrumlatvijas teritorijā — ap Daugavpili (Kapiņu Kristāpēnos, Jasmuižā u. c.), Rēzekni, Madonu—Cēsīm (Priekuļu Kampos), Pļaviņām (Radzēs), mazāk ap Ērgļiem (Jaunākēnos tikai 82. kapā).

III tipa aproces nemaz nav sastopamas Lejasbitēnos un apkārtnē, kur bija izplatītas I un II tipa aproces. Toties nereti III tipa aproces atrastas zēnu kapos. Iespējams, ka lielāks III tipa karavīra aproču skaits 10. un 11. gs., kā arī to parādīšanās zēnu kapos saistāms ar faktu, ka šajā laikā attīstījās topošo feodālu karadraudzes. Varbūt karavīra aproce pat norādīja uz piederību pie karadraudzes.

IV tips (7., 8. att.). IV tipa aproces galu griezumā atgādina romiešu vieninieku vai burtu I (tehniskās zinātnēs tāds ir profilētā dzelzs stieņa griezumā). Aproces ārējā šķautne kļūst aizvien platāka, aproces iekšējā mala vienmēr šaurāka par ārējo. Sastopami šī tipa divi varianti (7. att.: IV a un IV b). Šī tipa a variantam ārējās un iekšējās šķautnes asās malas nav noplacinātas, b variantam — noplacinātas.

Raksturīgs ornamenta elements ir sikais rombiņš ar lāsīti (punktiņu) vidū, ko iesit ar vienu puansonu. Visas aproces ar šādi izpildītu ornamentu ieskaitītas IV tipā, ar rombu bez punkta, bet ar IV tipa griezumu — pārejas tipā no III uz IV tipu.

Galū rotājums visumā tāds pats kā III tipa aprocēm: div- līdz četr- (reti piec-) posmu likločis veido rombus, ir arī stari, kas vienmēr rotāti ar saulītēm — grupās pa trim aplīšiem, vienkāršiem vai koncentriskiem. Līnijas vienmēr divkāršas (7. att.: 1—3). Staru var arī nebūt (7. att.: 4, 5), saulišu izvietojums reizēm bagātāks (7. att.: 6).

Aproces vidusdaļas ornamentālā kompozīcija izveidota daudzveidīgāk nekā galos, taču variantu jau daudz mazāk nekā III tipam. Sākuma posmā tā sastāv vēl no 1—3 rombiem ar saulišu rotājumiem; līnijas divkāršas. Tad rombu skaits sāk pieaugt, pat līdz astoņiem (Drabešu Liepiņās 8. kapā). Biežāk redzami 4—6 rombi, ko parasti veido viena līnija ar vienu sīku saulīti rombu galos. Centrālo kompozīciju abos laipiņas galos noslēdz triju saulišu grupas. Arī IV tipa (tāpat kā III tipa) aproču ornamenta robiņu rindas gar malām un pa ārējo šķautni veidotas ar rupjāku puansonu nekā rombu galos un vidū.

Aproču ārējās šķautnes rotāšanas raksturs līdzīgs III tipa aprocēm (8. att.: 5—8), bet ornamentālo joslu posmi var būt rotāti ar saulišu grupām (8. att.: 7—8).

Aproču svars vidēji svārstās 200—250 g robežās, taču ir arī vieglākas.

Savdabīgas formas karavīra aproces parādās Cēsu—Madonas novadā — aproces loka veidotais atvērums rokai nav ovāls, bet ir nierveida, t. i., ar iezmaugu vidū.

Pie IV tipa aprocēm, kuru pavisam atrasts ap 55, pieder gandrīz visas Ērgļu Jaunākēņu karavīra aproces (izņemot 82. kapa) ar ļoti slaidiem I veida griezumiem un vairums no Drabešu Liepiņās atrastajām aprocēm (izņemot 123. un 87. kapa).

IV tipa aproces attīstības uzplaukumu piedzīvo visvairāk Madonas un Cēsu novados, aizsniedzot pat Valku. Tās noteikti parādās arī Daugavas kreisajā krastā: pa vienai aprocei atrasts Sēlpils Lejasdopelēs, Dignājas pilskalnā un Abeļu Priedniekos. Ap Ludzu—Rēzekni atrastas tikai kādas 12 aproces. Tā tad veidojas arī jauns aproču izplatības centrs — sēļu teritorijā. IV tipa karavīra aproces attiecināmas uz 11. gs. Tās varēja iesniegties arī 12. gs. sākumā.

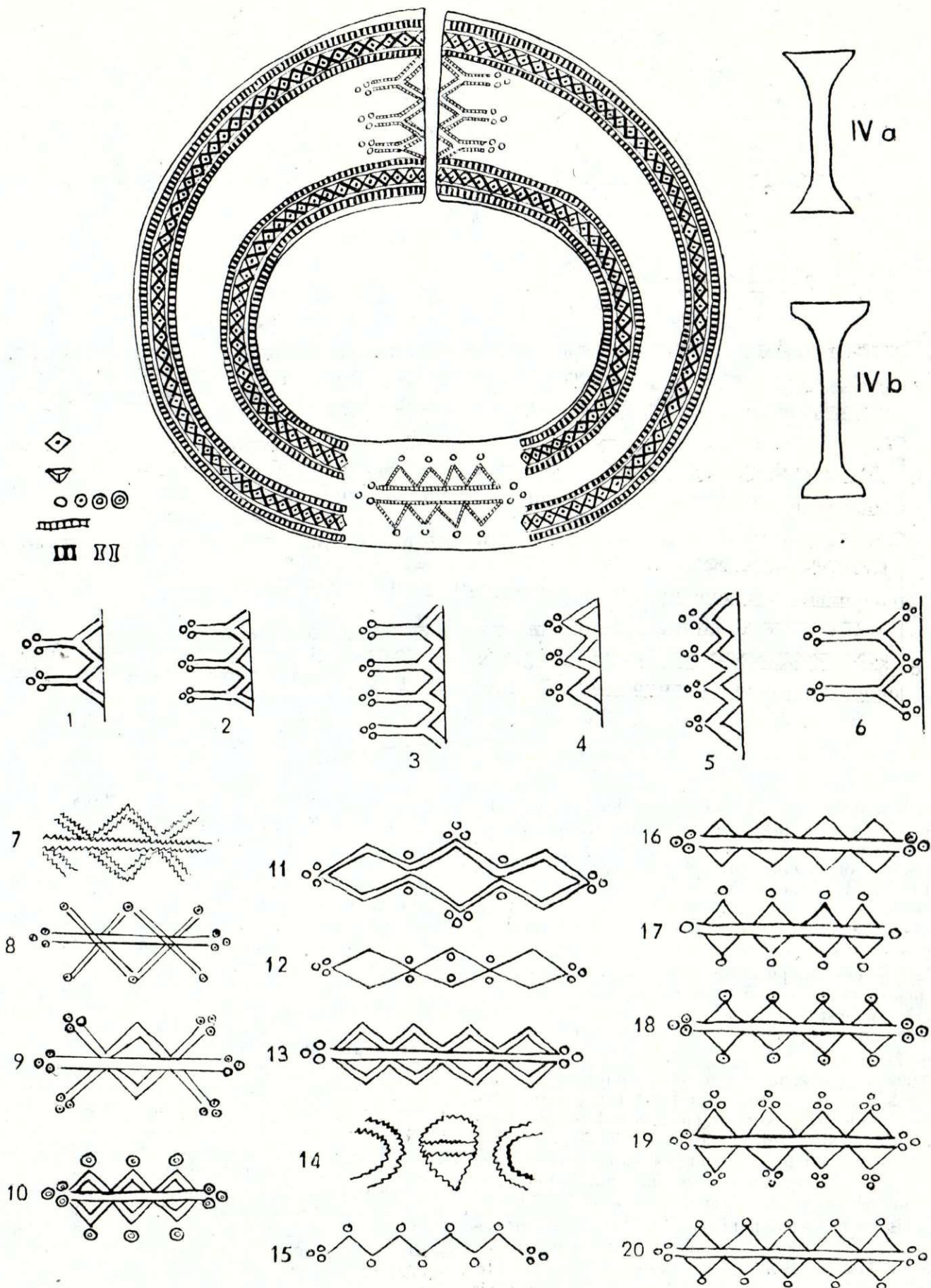
Karavīra aproces ornamenta izvietojums uz aproces ir tradicionāls visos četros tipos. Tas veidots no sīkiem elementiem, kas, atkārtodamies vienkāršās paralēlās rindās, veido joslas. Joslas izkārtotas tā, ka izceļ priekšmeta formu. Sevišķi uzsvērti vēl tiek gali un vidus ar savdabīgām ornamentālām kompozīcijām.

Sastopams tikai geometrisks ornaments. Kaut arī reizēm aproces šķiet līdzīgas, tomēr nav atrastas divas vienādas: tā tad ikviens no tām darināta pēc individuāla pasūtījuma.

Zēnu un pusaudžu karavīra aproces sastāda atsevišķu šo aproču grupu. Atrastas ap 30 zēnu un ap 10 pusaudžu aproces. Šīs aproces ir mazākas un vieglākas nekā pieaugušo aproces; tās tāpat atrodas mīrušajiem uz kreisās rokas. Arī atrastas tās tajos pašos kāpulaucos kā pieaugušo aproces: Odukalnā, Nukšos, Radzēs, Liepiņās, Jaunākēnos u. c.; tāpat tās atrastas arī kā savrupatradumi. Zēnu aprocītes reizēm ir pavisam niecīgas, to svars svārstās no 13 līdz 60 g, visbiežāk — ap 20—30 g. Zidaiņa vecuma bērnam domāta aproce atrasta Mežotnes centra kapulauka 81. kapā (10. att.: 2), Višķu Maskavas ciema kapulauka 30. kapā, ap gadu vecam bērnam — Nukšu 97. kapā (10. att.: 3).

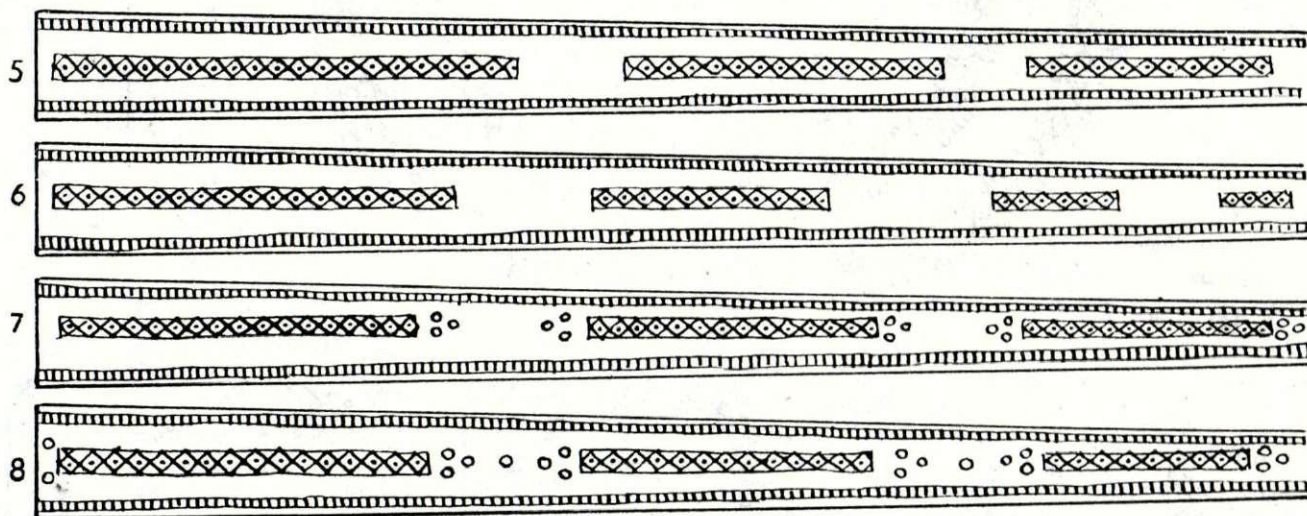
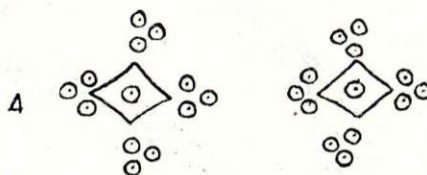
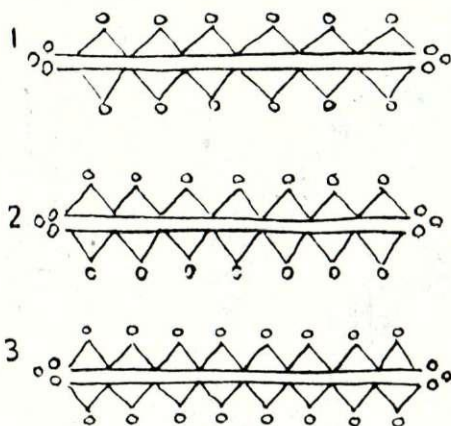
Pusaudžu aproces ir lielākas, to svars sasniedz 130 g. Zēnu un pusaudžu aproces visumā seko pieaugušo aproču tipiem, vienīgi reizēm tās grūtāk

7. att. IV tipa karavīra aproce (Viesienas Mežāres, 2. kaps; VI 10:5) līdz ar šī tipa aproču ornamenta variantiem aproces galos un vidū.

8. att. IV tipa karavīra aproču ornamenta varianti (aproces vidusdaļā un uz šķautnes).

attiecināmas uz kādu no minētajiem aproču tipiem, jo raksturīgās pazīmes tām izteiktas vājāk: šķersgriezums nav tik izteiksmīgs, ārējā šķautne ir noapaļota, ornamenti reti tiek iekalts, parasti tas ir iegravēts un ir nesalīdzināmi vienkāršāks. Ja aproce izrādījies zēna rokai par lielu, to salieca mazāku (10. att. : 2, 4), ja pārlūza, tad tanī izsita caurumus un sasēja ar stiepli (10. att. : 6).

Tā kā zēnu un pusaudžu aproces kaltas paviršāk un neprecīzāk un arī ornamenti iegravēti ar nedrošāku roku, iespējams, ka zēnu aproces darināja nevis meistari paši, bet mācekļi, kas rotkaļa amatu vēl tikai mācījās.

Dažos kapos zēniem līdz ar karavīra aproci doti arī ieroči un darba rīki — cirvis, nazis; tā, piemēram, Pļaviņu Rādzēs 27. kapā dots liels šaurasmens cirvis. Jauniešiem reizēm deva arī šķēpa galu. Tradīcija zēniem un pusaudžiem dot kapā karavīra aproci un ieročus varētu norādīt uz zēnu gatavošanu kara mākslā no mazām dienām.¹⁶

Pavisam reti sastopamas bērnu karavīra aproces hronoloģiski agrākos, 9. gs. kapos. Tā, I tipa aproce atrasta tikai Lejasbitēnu 169. (10. att. : 1) un 416. kapā. Vairums zēnu un pusaudžu aproču pieder pie III un IV tipa un datējamas ar 10. gs. otro pusi un 11. gs.

KARAVĪRA APROČU MATERIĀLS UN DARINĀŠANAS TEHNOĻĪJA. RAZOSANAS CENTRI

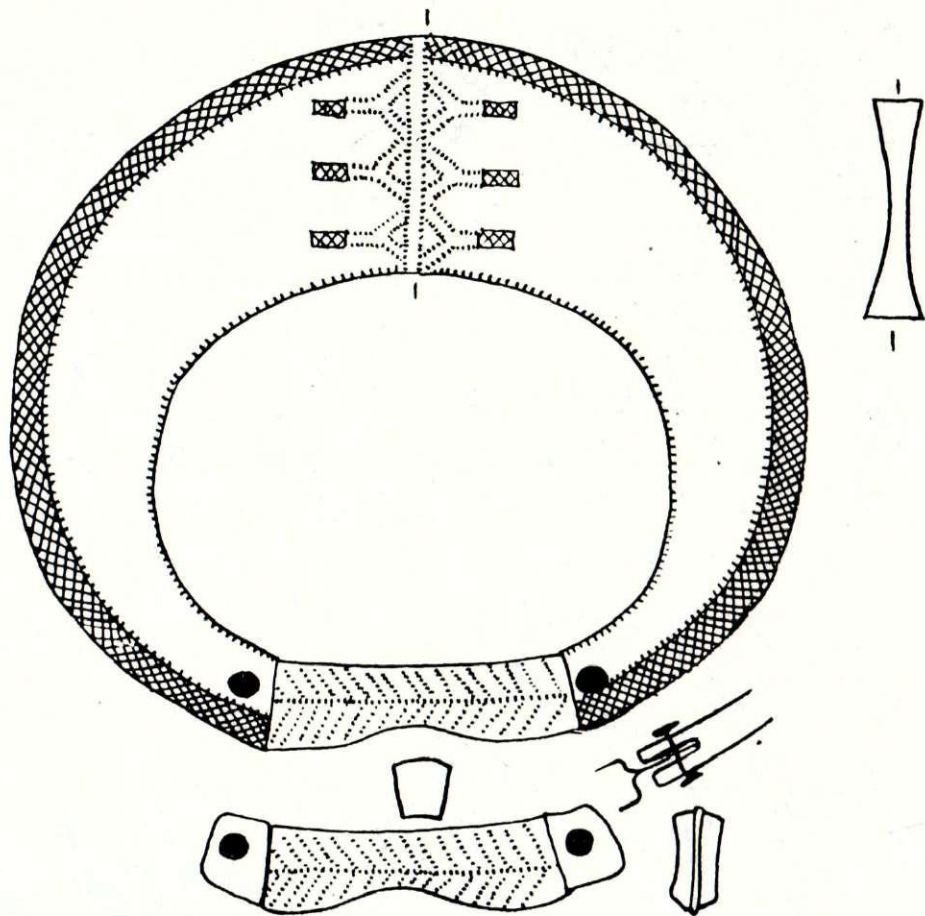
Karavīra aproces visas darinātas no bronzas, kā jau parasti latgaļu rotu lielākā daļa. Lai tuvāk noskaidrotu aproču metāla ķīmisko sastāvu, piecām aprocēm izdarītas spektrālās analīzes (skat. 1. tab.). Izrādās, ka visām aprocēm izmantots daudzkomponentu sakausējums uz vara pamata ar cinka pārsvaru pār alvu un svīnu. Pēc J. Čerņiha, D. Hofertes un T. Barcevas pētījumiem, šāds sakausējums pieder pie II grupas un ir raksturīgs Baltijai.¹⁷

Izejas materiāls aprocēm bija bronzas stienīši, ko ieguva maiņas tirdzniecības ceļā.¹⁸ No dažādiem atgriezumiem stienīšus lēja arī uz vietas, jo atrastas attiecīgas veidnes Āraišu ezera pils mītnē un Talsu pilskalnā. Lielāki stienīšu krājumi atrasti Lubānas Ērgaļu un Dantes Stiebru depoziēs. Pēc četrus stienīšu spektrālās analīzes rezultātiem arī to ķīmiskais sastāvs visumā pieskaitāms pie II grupas (1. tab., 6.—9. nr.), lai gan maza atšķirība konstatējama, proti, sakausējumā gandrīz trūkst alvas, bet svīna, sevišķi Ērgaļu stienīšos, ir daudz.

Karavīra aproču un tāpat arī bronzas stienīšu metāla ķīmiskais sastāvs rāda, ka šāds krāsaino metālu sakausējums labi kaļams, bet nav piemērots liešanai;

9. att. Karavīra aproce ar šarnīru (kniedēm) vidusdaļā (Ludzas Odukalns, 98. kaps; ГЭ 1437/52).

tai piemērotāka ir alvas bronza. Tātad jau pats metāla sastāvs sniedz liecību par aproču darināšanas tehnoloģiju.

Lai pārliecinātos, kādā tehnikā darinātas karavīra aproces, piecām no tām izdarītas metalogrāfiskās mikrostruktūras analīzes. Aproču virsmas, it sevišķi ornamenta, vizuālai apskatei izmantoti binokulārie mikroskopi МБС-1 un БМ-51-2, bet mikrostruktūras analīzēm mikroskops МИМ-7. Lai apskatītu metāla mikrostruktūru, parasti izgriež ap 1—2 cm lielu paraugu, tā virsmu slīpē un spodrīna spoguļgludu, pēc tam kodina, lai būtu redzami atsevišķi kristāli. Lai aproces nebojātu, mēģinājumā slīpēt un spodrināt kādu brīvi pieejamu aproces virsmas laukuma daļu. Uzdevums bija sarežģīts, jo lielās aproces vienmērīgi vienā plāksnē noslīpēt un nekustīgi nostiprināt apskatīšanai mikroskopā, kā arī nofotografēt nākas visai grūti. Krāsaino metālu šlifi (nospodrinātā daļa) nereti grūti kodināmi, tiem eksperimentālā ceļā ikreiz jāatrod labākais kodinātājs (kamēr melno metālu paraugi tiek kodināti vienmēr ar vienu un to pašu kodinātāju).

Latvijas teritorijā atrasto arheoloģisko priekšmetu krāsaino metālu mikrostruktūra vēl ļoti maz pētīta.¹⁹

Karavīra aproču metāla mikrostruktūras analīzes parādīja, ka visām aprocēm, ieskaitot bērna aproces, bija deformēta metāla struktūra, tātad tās visas bija kaltas. Pie tam rotkaļi pieredzes ceļā bija noskaidrojuši, ka gadījumā, ja aproci vairs nevarēja tālāk kalt, jo metāls bija kļuvis neelastīgs un ciets, bija

nepieciešama atkvēlināšana — priekšmeta ilgstoša karsēšana krāsnī augstā temperatūrā (ap 600°), kamēr metāls atkal kļuvis elastīgs. To, ka šāds paņēmiens izmantots, norāda t. s. dvīņu līnijas — metāla graudi, kas bijuši pārāk sasmalcināti, rekristalizējušies. Dvīņu līnijas redzamas visām aprocēm, un tās visas kaltas karstā veidā (12. att.).

Acīmredzot no gatava bronzas stienīša izkala aproces sagatavi. Stieņu svars — ap 200—300 g — atbilda vēlāko aproču svaram. Smagākajām (agrākajām) aprocēm reizēm ņēma divus stieņus un sakala tos kopā, jo nereti uz aproces ārējās un iekšējās šķautnes un galos redzama sakaluma rievā. Darbam nepieciešama bija darbnīca — telpa ar krāsnī, plēšām, dzelzs lakta, veseri, knaibles, cirtņi, vīles, aizzīmējamā adata, bet ornamenta ievēdošanai — dažādi puansonī un gravējamie rīki (dzeļi).

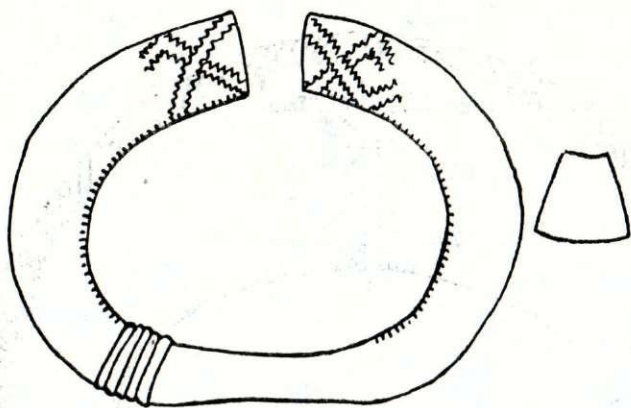
Brīvi izkalto sagatavi, domājams, ar trapecveida šķērsriezumu, salieca lokā pēc pasūtītāja rokas izmēriem. Gan placinot, gan metālu sēdinot, izkala gatavo aproci.

Visvienkāršāk kaļamas bija I tipa aproces; ikviena nākošā tipa aproces prasīja vairāk darba un lielāku meistarību. Vissarežģītāk bija izkalt IV tipa aproces ar I veida griezumumu, plānu vidu, platām ārmalām un iekšmalām un liekumā izvietot ornamentu.

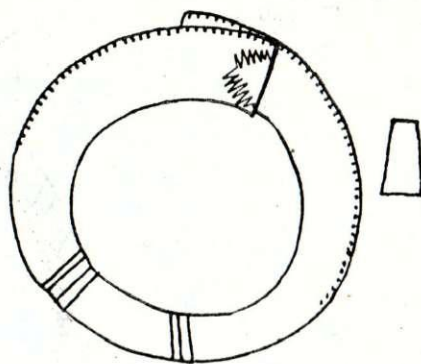
Izkalto aproci vilēja, slīpēja, spodrināja, sagatavojot virsmu ornamenta iekalšanai.

Ornamentēšana, ko varētu saukt par aproces

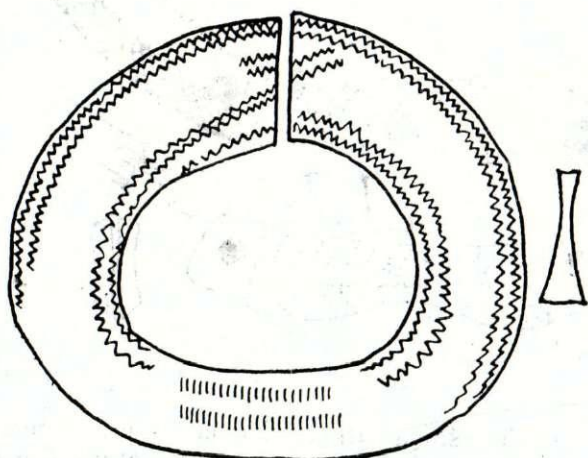

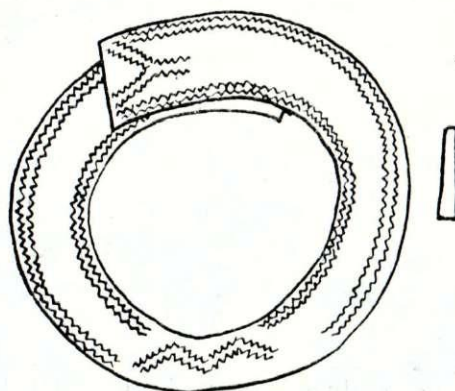
1

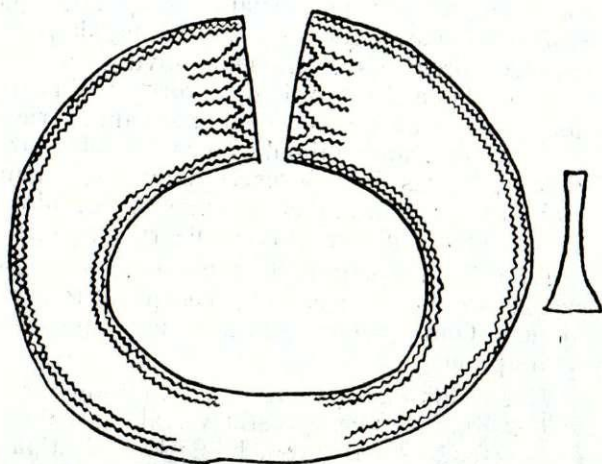
2

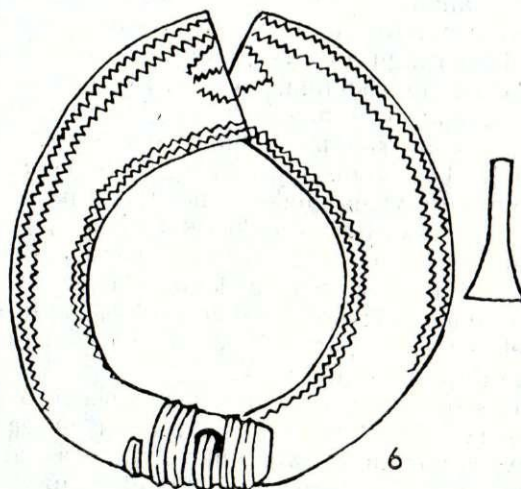
3

4

5

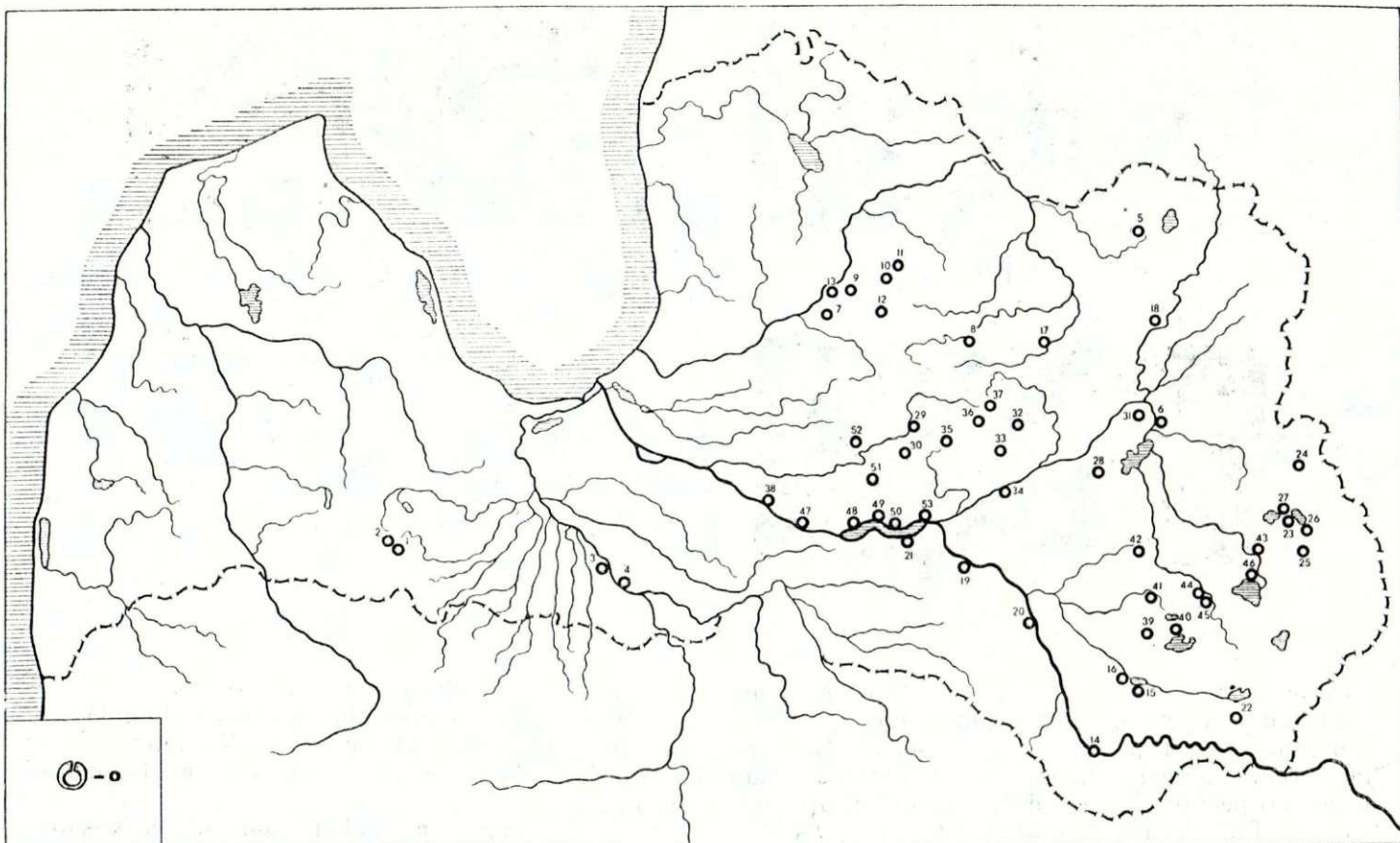

6

10. att. Zēnu karavira aproces.

1 — Aizkraukles Lejasbitēni, 169. kaps; A 11823 : 180; 2 — Mežotnes centra kapulauks, 81. kaps; VI 150 : 368; 3 — Nukšu kapulauks, 97. kaps; A 632 : 1; 4 — Višķu Maskava, 30. kaps; A 9470 : 1; 5 — Nukšu kapulauks, 175. kaps; A 652 : 1; 6 — Nukšu kapulauks, 42. kaps; A 65297 : 1.

11. att. Karavīra aprocēs izplatības karte.

1 — Dobeles raj. Lielaucē Skarē; 2 — Dobeles raj. Lielaucē; 3 — Jelgavas raj. Jaunsvīrlaukas Ciemalde; 4 — Bauskas raj. Mežotnes centra kapulauks; 5 — Alūksnes raj. Alsviķa Asarī; 6 — Balvu raj. Bērziņpils apkārtnē (Bonifacova); 7 — Cēsu raj. Drabešu Liepiņās; 8 — Cēsu raj. Jaunpiebalgas kapsēta; 9 — Cēsu raj. Priekuļu Kampi; 10 — Cēsu raj. Raunas Lejasruņģi; 11 — Cēsu raj. Raunas Strantes ezera krasts; 12 — Cēsu raj. Taurenē Lazdiņi; 13 — Cēsu raj. Drustu Keveri; 14 — Daugavpils apkārtnē; 15 — Daugavpils raj. Višķu Maskavas c.; 16 — Daugavpils raj. Višķu Spogi; 17 — Gulbenes raj. Tirzas Zvanulejas; 18 — Gulbenes raj. Vecgulbenes Dumpji; 19 — Jēkabpils raj. Ābeļu Priednieki; 20 — Jēkabpils raj. Dīgnājas pilskalns; 21 — Jēkabpils raj. Sēlpils Lejasdopeles; 22 — Krāslavas raj. Izvaltas Brūveri; 23 — Ludzas raj. Odukalns; 24 — Ludzas raj. Mērdzenes Dzērves; 25 — Ludzas raj. Pildas Nukši; 26 — Ludzas raj. Zvirgzdenes Isnauda I; 27 — Ludzas raj. Zvirgzdenes

Kivīti; 28 — Madonas raj. Barkavas Aizkārkļi; 29 — Madonas raj. Ergļu Jaunākēni; 30 — Madonas raj. Liepkalnes Kešteri; 31 — Madonas raj. Lubānas Vēverāji; 32 — Madonas raj. Madonas kapulauks; 33 — Madonas raj. Mārcienas Āronas krasts; 34 — Madonas raj. Sāvienas Joksti; 35 — Madonas raj. Vestienas Lindēni; 36 — Madonas raj. Viesienas Mežāres; 37 — Madonas raj. Viesienas Trolepes; 38 — Ogres raj. Lielvārdes Kairbalas; 39 — Preiļu raj. Aizkalne (centrs); 40 — Preiļu raj. Kapiņu Kristapēni; 41 — Preiļu raj. Silajāņu Leinakalns; 42 — Preiļu raj. Vidsmuižas Zeimuli; 43 — Rēzeknes raj. Makašānu Čadarāni; 44 — Rēzeknes raj. Maltas Skrabi; 45 — Rēzeknes raj. Maltas Giņeviči; 46 — Rēzeknes raj. Rēzeknes Puncuļeva; 47 — Stučkas raj. Aizkraukles kapulauks; 48 — Stučkas raj. Aizkraukles Lejasbītēņi; 49 — Stučkas raj. Kokneses Pastamuiža; 50 — Stučkas raj. Kokneses Aizelkšņi; 51 — Stučkas raj. Meņģeles Ozolēni; 52 — Stučkas raj. Taurupes Aderkaši; 53 — Stučkas raj. Pļaviņu Radzes.

izrakstīšanu, arī bija ilgstoša un darbietilpīga operācija, kas prasīja gan prasmi, gan lielu pacietību. Senie meistari arī šo darbu veica ar lielu precizitāti un atbildības sajūtu, cenšoties apmierināt pasūtītāju prasības.

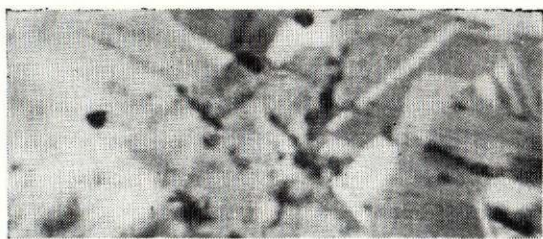
Īpaši jāaplūko vēl kāda maza aproču grupa (4 aprocēs); tās ir **karavīra aprocēs ar šarnīru** (9. att.). Sakarā ar šīm aprocēm aktuāls kļūst jautājums par karavīra aproču valkāšanu resp. uzvilkšanu un noņemšanu, kas nebūt nebija tik vienkārši izdarāms. Aproču gali paverami labākā gadījumā tikai mazliet virzienā no sevis vai uz sevi. Daudzas aprocēs pārliuzušas jau senatnē, tās uzvelkot vai noņemot.

Varbūt jāpiekrīt dažu autoru izteiktajām domām, ka karavīra aprocēs valkātas visu mūžu nenoņemot. I tipa aprocēm loks reizēm visai liels, un to varēja arī uzbīdīt uz rokas bez piepūles. Vēlākās aprocēs pie rokas vai rokauta pieguļ ciešāk. Aprocēs ar šar-

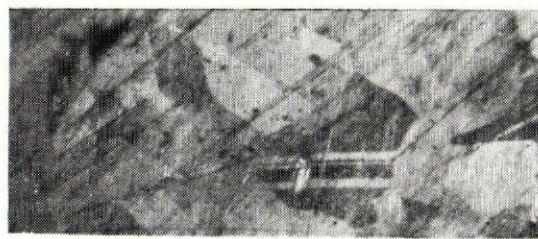
nīru ir mēģinājums padarīt ērtāku valkāšanu; tās liecina par interesantu tā laika (ap 9. gs. un 10. gs. miju) tehniskās domas izpausmi, kas aiz nezināmiem iemesliem tomēr neieviesās, varbūt tādēļ, ka aprocē ar šarnīru it kā zaudēja savu tradicionālo viengabalainību, bet, no otras puses, šarnīrs līdz galam neatrisināja jautājumu par iespēju aproci noņemt vieglāk un tātad biežāk.

Aprocēs ar šarnīru atrastas Ludzas Odukalna 98. kapā (Ermitāža 1437:52), nezināmā vietā Latvijā (KPM 161), Ezerniekos un Lielaucē Skarē (KPM 2068). Aprocēs loks izkalts viengabala, bet citkārtējā galu rotājuma imitācija saglabāta. Aprocēs apakšā vidusdaļa ir izņemama kā atsevišķa plāksnīte ar noplacinātiem galiem un caurumiņu kniedītei katrā galā. Aprocēs apakšējos galos ir attiecīgas spraugas arī ar caurumiņiem, kur lieko plāksnīti iebīda un ar kniedītēm sakniedē.

1

2

3

12. att. Karavīra aproču mikrostruktūra.
1 — Nukši (A 65418 : 4); 2 — Nukši (A 65456 : 69); 3 —
Mežāres (VI 10 : 8).

Karavīra aproces izpildītas parasti ļoti rūpīgi, veikli, un tām jūtama kāda kopība tehnikā, zināmas skolas pazīmes. Tāpēc jāsecina, ka tās darinātas lielākos centros, nevis lauku mazajās darbnīcās, kur, liekas, arī nebūtu pieejami dārgie puansoni ornamentēšanai. Tādā veidā izpildītus rakstus nesastopam uz parastākām rotām.

Principā nav kvalitatīvas atšķirības starp Ludzas Odukalna un Pildas Nukšu kapulauka karavīra aprocēm, kaut arī Ludza bija feodālais centrs, bet Nukši tāds nebija. Acīmredzot arī Nukšu karavīra aproces kaltas Ludzā, kur vienlaicīgi varēja strādāt vairāki meistari atsevišķās darbnīcās.

Ludzas aproču darināšanas centrs-sācis veidoties jau 9. gs. pirmajā pusē, tas pastāvēja līdz 11. gs. beigām, sevišķi uzplaukstot 10. gs. Karavīra aproces tolaik darināja arī citur ap tag. Daugavpili, mazāk Cēsīs.

9. gs. sākumā spēcīgākais aproču darināšanas centrs bija ap Aizkraukli, varbūt arī Koknesē.

11. gs. par valdošo kļuva Cēsu—Madonas, it sevišķi Cēsu centrs. No jauna veidojas Sēlpils centrs Daugavas kreisajā krastā. Ludzas centra ietekme mazinājusies.

11. gs. beigās vai 12. gs. sākumā karavīra aproce savu pastāvēšanu izbeidz.

PIELIKUMS

Metalogrāfisko analīžu apraksts

1. Karavīra aproce no Kivtu kapulauka 25. kapa (VI 4 : 25), svars 467 g. Tā ir liela, masīva, klāta ar miltu patīnu. Metāla krāsa gaiši dzeltena. Šlifs izdarīts aproces vidusdaļā uz apmales. Nekodinātā virsmā redzami ļoti reti, sīki svina ieslēgumi. Kodināts ar hlordzelzs šķīdinājumu. 210 reižu palielinājumā redzami vidēja lieluma poliedri ar dviņu linijām jeb dubultnīkiem: tā ir rekristalizācijas struktūra, tātad deformēta — kalta karstā veidā, ar biežu atkvēlināšanu — karsēšanu krāsni ap 600° temperatūrā vairākas stundas. Arī ornaments iekalts jeb iesists ar puansoniem karstajā metālā, kad tas ir plastiskāks, bet turpināt kalt varēja arī aukstā metālā. Spriežot pēc mikrostruktūras un metāla krāsas, aproces materiāls ir daudzkomponentu bronza ar vara pamatu, cinka un niecīgu svina piejaukumu.

2. Karavīra aproce no Nukšu kapulauka (fragments — puse, A 65418 : 4), klāta ar miltu patīnu. Šlifs aproces galā. Spektālās analīzes rezultāti: varš — 74%, cinks — 20%, alva — 2%, svins — 2% (1. tab., 4. nr.). Sāds krāsaino metālu sakausējums, pēc J. Cerniņa iedalījuma, pieder pie II grupas sakausējumiem, tā ir daudzkomponentu bronza ar cinka pārsvaru pār alvu un svinu. Metāls labi kaļams karstā veidā, ir plastisks un stiprs.

Nekodinātā šlifā redz nedaudz vienmērīgi izkliedētu svina graudiņu. Kodināts ar hlordzelzi. 210 reižu lielā palielinājumā redzama lielu poliedru struktūra ar dubultnīkiem, kas liecina par rekristalizāciju un lielāku daudzumu cinka. Kalta karstā

veidā. Pēdējā tehnoloģiskā operācija bijusi atkvēlināšana, kuras laikā izauguši lieli kristāli (12. att. : 1).

3. Karavīra aproce no Nukšu kapulauka (fragments — puse, A 65456 : 69). Liela, ļoti masīva aproce. Šlifs izveidots aproces galā. Metāla sastāvs pēc spektālās analīzes datiem gluži līdzīgs iepriekšējam, klāt nācis vienīgi kobalts (0,01%) (1. tab., 3. nr.). Nekodinātā virsmā redzami reti, melni, ļoti sīki punktiņi — svina graudiņi, kas no ilgstošas kalšanas stipri sadrupuši.

Šlifs kodināts ar amonija persulfātu, kodināts ilgi, kamēr virsma kļuva gluži melna. Citi kodinātāji vispār neiedarbojās. 210 reižu lielā palielinājumā raksturīga poliedru struktūra ar samērā lieliem kristāliem un dviņu linijām (12. att. : 2). Aproce kalta karstā veidā. Ornaments arī iekalts karstā stāvoklī. Aproces galā platākā vietā redz divas rievās — no metāla stieņu sakaluma vietas.

4. Karavīra aproce, bērna, no Nukšu kapulauka (fragments — puse, A 65456 : 65).

Aproce ļoti maza, plāna un viegla, šlifs izveidots aproces galā. Nekodinātā virsmā redz daudz svina graudu. Tie izstiepušies virknēs kā īsi diedziņi. Acīmredzot, tā kā aproce maza, tā kalta īsāku laiku un svina graudi izstiepušies kalšanas virzienā, tie nav vēl tik stipri sadrupuši kā lielajām aprocēm.

Kodināts ar hlordzelzi. Redzes laukā 210 reižu palielinājumā redz deformētu poliedru struktūru ar dviņu linijām. Graudi ir vidēji lieli, tātad atkvēlināts īsāku laiku. Ornaments stipri vien-

kāršots, iesisti robiņi un galos triju posmu liklocis ar attiecīgiem stariem.

5. Karavīra aprobe no Viesienas Mežāru kapulauka (VI 10:8) pieder pie IV tipa. Slifs izveidots ārējās šķautnes vidusdaļā. Aprobe lieliski saglabājusies, jo virsmu klāj cēla patina. Tā ir īsts precīza darba paraugs. Nekodināta slipējuma redz palielus, ovālus svina graudus, kas izrādās izvietojusies gar vara un cinka graudu kontūrām. Kodināta ar amonija persulfātu. Redzama ļoti sīku poliedru struktūra ar daudzām diviņu linijām. Aprobe kalta karstā veidā ar bieži sekojošu atkvēlināšanu. Tā kā graudi ļoti sīki, tad acimredzot pēdējā tehnoloģiskā operācija bijusi deformēšana, kurai atkvēlināšana nav sekojusi (12. att.: 3).

Lai iegūtu sarežģīto figurālo I veida šķērsgrīzumu, bija nepieciešama metāla ilgstoša mehāniska deformācija.

Labi vērojams, kā iekalts ornaments. Līnijas, pa kurām jāiekal ornamentālas joslas, iepriekš novilkta ar asu rīku, varbūt dzeli. Lietoti pieci puansonī, izveidojot atsevišķus ornamenta elementus — rombu ar lāsīti, trīsstūrīti ar padziļinājumu (fase-tētu), aplīti, ar zobainu puansonu izsita sīko rievīņu grupas, ar otru līdzīgu rīku izveidoja rupjākas rievīņas, ko iesita ik pa divām kopā. Binokulārā mikroskopā labi redzamas kļūdas, kādas radušās, iesitot ornamentu: te trīsstūrītis iesists par augstu vai par zemu, te uzsis cits citam virsū, tāpat arī rombiņi reizēm cits pa pusei sedz citu, lāsītes iznāk par tuvu — blakus cita citai. Redzams arī, ka lietota vīle, novilējot aprobe asās šķautņu malas plakanākas. Redzamas sīkas slipēšanas svītras.

Sīkās ornamenta iekalšanas kļūdas ar neapbruņotu aci nav saskatāmas. Tāpēc kopiespāids par aproci tāds, ka tā ir pieredzejuša rotkaļa ļoti rūpīgs darbs.

I. tabula

Karavīra aprobe un krāsaino metālu stienīšu ķīmiskais sastāvs pēc spektrālām analizēm

Nr. p. k.	Laborat. šifrs	Priekšmeta nosaukums	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Co	Mn	Au	Saku-sējumu grupa	Analīzes autors
1	5842	Karavīra aprobe, Lejasbītēni, A 11823 : 833	ap 66,0	2,5	2,0	30,0	0,005	0,06	0,01	0,13	0,13	0,05	0,06	0,008	0,001	II	Dz. Hoferte
2	0-326	Karavīra aprobe, zēna, Nukši, A 65456 : 65	80	4	2	13	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—	„	I. Bogdanova-Berezovska
3	0-337	Karavīra aprobe, Nukši, A 65456 : 69	74	2	2	20	—	—	0,1	0,5	0,1	—	0,01	—	—	„	„
4	0-340	Karavīra aprobe, pusaudža, Nukši, A 65418 : 4	74	2	2	20	—	—	0,1	0,5	0,2	—	—	—	—	„	„
5	30 : 6	Karavīra aprobe, Plaviņu Radzes, VI 85 : 164	94	1,05	0,54	4	—	—	0,004	0,02	0,003	—	—	—	—	„	Dz. Hoferte
6	12 : 6	Bronzas stienītis, Dunties Stiebri, A 5794 ^a	89	0,03	5,4	5,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	„	„
7	12 : 7	Bronzas stienītis, Dunties Stiebri, A 5794 ^b	88	0,015	3,0	8,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	„	„
8	12 : 8	Bronzas stienītis, Lubānas Ērgaļi, A 7442 : 4 ^a	78	0,015	11,8	10,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	„	„
9	12 : 9	Bronzas stienītis, Lubānas Ērgaļi, A 8032 : 2 ^b	80	0,001	10,5	8,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	„	„

2. tabula

Latvijas PSR teritorijā atrastās karavīra aprobe

Nr. p. k.	Rajons, apzīmējums kartē (II. att.)	Kapulauks, izrakumu autors, kapa nr.	Inventāra nr.	Svars (g)	Izmēri (mm)		Ornaments, rombu skaits		Tips	Datējums
					ārējie	iekšējie	galos	vidū		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Alūksnes	(5) Alsviķu Asari, sa.	A 8106 : 3	220	97×110	61×44	2	—	IV	11. gs.
2	Balvu	(6) Bērpils (Bonifacova?), sa.	A 8044 : 1	400	105×89	73×56	1	laipiņa	I	9. gs. sākums
3	Bauskas	(4) Mežotnes centra kapulauks, 81. k., M. Atgāža izr. 1970. g. (saliekta, bērna)	VI 150 : 368	32	46×43	30×28	1	svītras	—	—
4	„	Svītenes Liksmaņi, 11. k., V. Urtāna izr. 1950. g.	BNM	—	91×71	70×53	1	kā 2. att. : 6	Ia	ap 800. g.
5	„	Islīces Viesturi, sa. (grantsbedres)	BNM	—	113×94	66×50	3	—	III	10. gs.
6	Cēsu	(7) Drabešu Liepiņas, 1. k., J. Apala izr. 1971.—1972. g.	VI 155 : 6	226	114×104	68×48	3	6	IVa	11. gs. 1. puse
7	„	(7) t. p. (labota), 54. k.	VI 155 : 401	208	112×100	67×49	2	4	IVa	11. gs. 1. puse
8	„	(7) t. p. (bērna), 67. k.	VI 155 : 449	19	73×56	56×40	1	0	III?	10. (?) gs.
9	„	(7) t. p. (ugunskapā), 86. k.	VI 155 : 588	290	121×107	71×53	3	5	IVb	11. gs. 2. puse
10	„	(7) t. p., 87. k.	VI 155 : 595	221	114×101	69×49	3	2	III	10./11. gs.
11	„	(7) t. p., 88. k.	VI 155 : 607	166	113×106	69×52	7	3	IVb	11. gs. 2. puse
12	„	(7) t. p., 95. k.	VI 155 : 577	237	125×115	68×54	3	3	IVb	11. gs. 2. puse
13	„	(7) t. p., 123. k.	VI 155 : 882	365	108×97	66×52	3	3	II/III	10. gs. sākums

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
14	Cēsu	(7) Drabešu Liepiņas, 138. k.	VI 155 : 886	126	98×80	58×41	2	3	IVa	11. gs.
15	"	(13) Drustu Keveri, sa.	DM 1198	253	117×98	73×45	3	5	IV	11. gs. 2. puse
16	"	(8) Jaunpiebalgas kapsēta, 5. k., J. Prīmaņa izr. 1922. g.	A 833	247	113×104	67×54	3	5	IVb	11. gs. 2. puse
17	"	(10) Raunas Lejasruņģi, 1. k., P. Stepiņa izr. 1937. g.	PV 26015	—	113×103	67×55	2	4	IVa	11. gs.
18	"	(10) Rauna, sa.	IVI GEG 329	—	—	—	3	—	IV	11. gs.
19	"	(11) Raunas Strantes ezers, sa. (bojāta)	A 866	271	—	—	3	4	IV	11. gs.
20	"	(9) Priekuļu Kampi, 1. k., K. Ozola izr. 1925. g.	A 591	134	102×86	64×48	3	2	III	10. gs.
21	"	(9) t. p., 3. k.	A 607	298	117×95	70×49	2	2	III	10. gs.
22	"	(9) t. p., sa.	A 2791	160	104×90	75×60	3	5	II	9./10. gs.
23	"	(12) Taurenies Lazdiņi, 7. k., F. Ozoliņa izr. 1930. g.	A 3476	234	115×102	63×53	4	4	IVb	11. gs. 2. puse
24	"	(12) t. p. (pusaudža), sa.	A 3525	56	82×73	56×42	2	3	IV	11. gs.
25	Daugavpils	(14) Daugavpils, sa.	(A) 421-k	208	117×102	68×52	3	3	IV	11. gs.
26	"	(14) t. p., sa.	(A) 1789-a	324	119×103	70×57	4	3	II	9./10. gs.
27	"	(14) t. p. (puse, boj.), sa.	(A) 1789-b	226	113×100	41×64	4	—	III	10. gs.
28	"	(14) t. p., sa.	(A) 659	204	100×88	58×47	3	1	III	10. gs.
29	"	(16) Višķu Spogi, sa.	A 75991 : 7	219	105×95	66×50	4	2	III	10. gs.
30	"	(15) Višķu Maskavas c., 23. k., E. Snores izr. 1937.—1938. g. (pusaudža)	A 9463 : 5	38,5	70×62	58×40	1	0	—	10.—11. gs.
31	"	(15) t. p., 29. k.	A 9469 : 8	278	113×104	70×56	3	3	IIIa	10. gs. 1. puse
32	"	(15) t. p. (salocīta, bērna), 30. k.	A 9470 : 1	23	52×49	34×29	1	2	III?	10. (?) gs.
33	"	(15) t. p., 55. k.	A 10001 : 6	256	104×99	65×48	4	4	III	10. gs.
34	"	(15) t. p. (salocīta, bērna), 74. k.	A 10018 : 2	40	63×63	40×38	2	3	III	10. gs.
35	Dobeles	(1) Lielauces Skare (ar šarnīru)	JNM, KPM 2068	—	92×73	69×50	—	—	—	—
36	"	(2) Lielauce, sa.	KPM 238	—	—	—	—	—	I	9. gs. sākums
37	Gulbenes	(17) Tirzas Zvanulejas, sa., K. Oša izr. 1938. g. (pusaudža)	A 9735 : 5	69	85×72	54×40	2 stari	—	IV	11. gs.
38	"	(18) Vecgulbenes Vecdumpji, sa.	A 9009 : 1	250	112×96	66×44	3	skuja	III	10. gs.
39	"	(18) Jaungulbene, sa.	DM 1868	345	109×93	62×47	4	5+2	II	9. gs.
40	Jēkabpils	(19) Ābeļu Priednieki, A. Štokmaņa izr.	Jek. NM.	—	113×109	61×49	3	5	IVb	11. gs. 2. puse
41	Jelgavas	(3) Jaunsvirlaukas Ciemalde, K. Boja izr. 1895. g.	JNM, KPM 1095	—	113×	67×	2	—	III	10. gs.
42	Jēkabpils	(21) Sēlpils Lejasdopeles, 1. k., E. Snores izr. 1960. g. (uzkalniņu kpl.)	VI 56 : 309	237	111×92	68×49	3 (+2 krusti)	1 7. att. : 8	IV	11. gs.
43	"	(20) Dignājas pilskalns (tranšeja, 2. kārtā, sīks fragm.)	PV 29391	—	—	—	—	—	IV	11. gs.
44	Krāslavas	(22) Izvaltas Brūveri (fragments), sa.	PV 33796	—	100×90	65×51	—	—	III?	10.(?) gs.
45	"	(22) Izvaltas Brūveri (bērna), sa.	PV 33797	18	60×58	45×33	1	1	III	10. gs.
46	"	(22) Izvaltas Brūveri, sa. (ieguvis M. Atgāzis 1971. g.)	VI 153 : 134	334	122×112	70×50	5	2	IIIc	10. gs. beigas
47	Ludzas	(23) Ludzas Odūkalns, 4. k.	(A) 32728	151	109×97	63×50	3	skuja 6. att. : 33	IIIa	10. gs.
48	"	" t. p., 8. k., J. Romanova un V. Sizova izr. 1890.—1891. g.	(A) 1651	69	82×73	54×40	4	2	III	10. gs.
49	"	" t. p., 9. k. (bij. Viļņas kolekcija; VVM)	(A) 1852	281	116×106	67×51	4	2 6. att. : 15	IIIc	10. gs.
50	"	" t. p., 11. k.	(A) 1828	220	107×92	64×45	4	1	IIIb	10. gs.
51	"	" t. p., 14. k.	(A) 1668	166	109×96	70×50	3	4 7. att. : 18	IVa	11. gs. 1. puse
52	"	" t. p., 15. k.	(A) 1651	120	97×81	67×52	2	2 6. att. : 8	III	10. gs.
53	"	" t. p., 19. k.	(A) bez nr.	151	102×94	64×51	4	4 5. att. : 4	IIIc	10. gs. beigas
54	"	" t. p. (bērna), 22. k.	"	28	76×61	46×36	—	—	III	10. gs.
55	"	" t. p., 28. k.	"	270	114×107	71×54	4	2 6. att. : 7	II/III	10. gs. sākums

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
56	Ludzas	(23) t. p., 44. k.	„	187	107×98	61×51	3	2	II/III	10. gs. sākums
57	„	„ Ludzas Odukaiņš, 47. k.	(A) bez nr.	294	113×102	68×52	3. att. : 3 4	4. att. : 16 2	II/III	10. gs. sākums
58	„	„ t. p., 49. k.	„	220	112×104	67×49	5. att. : 3	—	III	10. gs. sākums
59	„	„ t. p., 59. k.	„	311	111×103	69×55	3	—	II	9./10. gs.
60	„	„ t. p., 62. k.	„	268	116×95	71×50	3 4	2 2	II/III	10. gs. sākums
61	„	„ t. p., 65. k. (bij. Viļņas kolekcija)	„	246	109×103	63×53	3. att. : 6	3. att. : 14	III	10. gs.
62	„	„ t. p. (pusaudža), 71. k.	„	95	91×78	60×44	3	1	III	10. gs.
63	„	„ t. p., 78. k.	„	350	115×107	70×58	4	2	II	9./10. gs.
64	„	„ t. p. (pusaudža), 87. k.	„	60	84×73	52×41	3	1	III	10. gs.
65	„	„ t. p., sa.	„	259	120×107	70×50	4	2	III	10. gs.
66	„	„ t. p., 3. k.	ГЭ 800 : 23	201	116×105	69×52	4	3	IIIc	10. gs. beigās
67	„	„ t. p., 11. k.	ГЭ 800 : 100	196	107×95	65×47	4	2	IIIb	10. gs.
68	„	„ t. p., 12. k.	ГЭ 800 : 111	273	110×98	68×51	3	4	IIIc	10. gs. beigās
69	„	„ t. p., 15. k.	ГЭ 800 : 133	250	113×102	65×50	4	2	IIIa	10. gs.
70	„	„ t. p., 21. k.	ГЭ 800 : 196	291	113×110	69×53	2	3	IVb	11. gs. 2. puse
71	„	„ t. p., 23. k.	—	300	121×110	70×53	5	2	III	10. gs.
72	„	„ t. p., 45. k.	ГЭ 1437 : 26	282	110×96	65×50	3	2	III/IV	11. gs. sākums
73	„	„ t. p. (ar šarnīru), 98. k.	ГЭ 1437 : 52	155	105×90	68×51	2	skuja	II/III	10. gs. 1. puse
74	„	„ t. p. (kaps?)	ГЭ 800 : 383	273	111×98	65×45	4	2	IIIa	10. gs.
75	„	„ t. p. (kaps?)	ГЭ 800 : 195	145	106×92	67×45	2	1	IV	11. gs.
76	„	„ t. p. (ekspozīcija)	ГЭ 800 : 264	—	—	—	—	—	IV	11. gs.
77	„	„ t. p., 39. k., J. Romanova izr. 1891. g.	ГИМ 507	—	111×101	71×51	3	2	III	10. gs.
78	„	„ t. p., 59. k.	ГИМ 508	—	93×83	60×46	2	1	IVa	11. gs. 1. puse
79	„	„ t. p., 74. k.	ГИМ 509	—	99×88	61×49	3	2	IIIb	10. gs.
80	„	„ t. p. (bērņa), 116. k.	ГИМ 510	—	65×53	43×35	—	—	II/III	10. gs.
81	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 511	—	104×108	69×56	3	2	III/IV	10./11. gs.
82	„	„ t. p., 65. k.	ГИМ 512	—	99×90	61×52	3	3	IIIb	10. gs.
83	„	„ t. p. (bērņa), 102. k.	ГИМ 513	—	79×59	55×38	—	—	II/III	10. gs.
84	„	„ t. p. (bērņa), 111. k.	ГИМ 514	—	73×55	49×36	2	—	III	10. gs.
85	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 540	—	100×90	66×51	3	2	IIIc	10. gs. beigās
86	„	„ t. p.	ГИМ 700	—	121×99	70×47	3	3	III/IV	10./11. gs. sākums
87	„	„ t. p., 44. k.	ГИМ 701	—	107×97	66×50	3	3	III/IV	10./11. gs.
88	„	„ t. p., 114. k.	ГИМ 702	—	123×110	70×56	4	2	IIIc	10. gs.
89	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 703	—	110×97	70×50	3	2	IIIb	10. gs.
90	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 1009	—	107×95	68×56	3	skuja 6. att. : 32	III/IV	10./11. gs.
91	„	„ t. p. (bērņa) (kaps?)	ГИМ 1011	—	68×66	48×37	3	krusts	III	10. gs.
92	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 17/326 1)	—	122×109	71×53	4	3	IIIc	10. gs.
93	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 17/326 2)	—	109×101	66×56	3	2	III/IV	10./11. gs.
94	„	„ t. p. (bērņa) (kaps?)	ГИМ 17/326 3)	—	67×65	49×35	3	2	III	10. gs.
95	„	„ t. p. (kaps?)	ГИМ 1052	—	107×100	66×55	3 stari	—	III/IV	11. gs. sākums
96	„	„ t. p. (kaps?)	LNM	—	—	—	4	3	III	10. gs.
97	„	„ t. p. (kaps?)	„	—	—	—	3	5	IV	11. gs.
98	„	„ Ludza (kaps?)	DM 172	150	105×93	63×50	3	1	III	10. gs.
99	„	„ Ludzas ezers, sa., ieguvis R. Snore 1959. g.	VI 186 : 1	315	107×94	65×46	4	2	III	10. gs.
100	„	„ Ludza, V. Sizova izr. 1896. g., uzkalniņu kapulaukā	KPM 1619	—	104×90	68×52	2,3	bojāts	II	9. gs.
101	„	„ Ludza (bērņa, bojāta) (kaps?)	KPM 1624	—	77×65	46×35	—	—	III?	10. gs.
102	„	(24) Mērdzenes Dzērvēs, 2. k., E. Snore izr. 1936. g.	A 8205 : 2	243	112×96	66×50	4	3	III	10. gs.
103	„	„ t. p., 4. k.	A 8207 : 3	272	113×101	68×52	4	2	III	10. gs.
104	„	„ t. p., 6. k.	A 8209 : 4	138	103×88	67×51	3	4	III	10. gs.
105	„	(25) Pildas Nukši (pusaudža), 14. k., E. Snore un J. Graudoņa izr. 1947.—1948. g.	CVVM 65271 : 1	128	94×81	55×41	3	2	IIIc	10. gs.
106	„	„ t. p., 16. k.	CVVM 65273 : 1	264	107×95	64×47	3	2	IIIb	10. gs.
107	„	„ t. p. (pusaudža), 23. k.	CVVM 65279 : 3	229	103×97	60×47	4	2	IIIc	10. gs.
108	„	„ t. p. (bērņa), 29. k.	CVVM 65285 : 3	30	67×56	40×32	1	—	III	10. gs.
109	„	„ t. p. (bērņa, saliekta), 30. k.	CVVM 65287 : 1	21	56×52	37×31	1	1	III	10. gs.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
110	Ludzas	(25) Pildas Nukši, 32. k.	CVVM 65288 : 1	200	110×97	70×55	2 7. att. : 1	4 7. att. : 18	IV	11. gs.
111	"	" t. p., 39. k.	CVVM 65294 : 4	215	106×92	68×50	4 5. att. : 3	3 6. att. : 18	IIIa	10. gs.
112	"	" t. p. (pusaudža), 41. k.	CVVM 65296 : 3	58	79×70	49×40	2	—	III	10. gs.
113	"	" t. p. (bērna, salauzta, sasieta), 42. k.	CVVM 65297 : 1	50	53×60	34×34	2	—	III	10. gs.
114	"	" t. p. (bērna), 44. k.	CVVM 65299 : 1	27	69×61	42×35	1	—	III	10. gs.
115	"	" t. p., 47. k.	CVVM 65302 : 3	156	96×86	57×47	3 3	1 2	III	10. gs.
116	"	" t. p., 49. k.	CVVM 65304 : 3	220	110×94	70×47	3 7. att. : 4	2 8. att. : 24	III/IV	10./11. gs.
117	"	" t. p. (īpatnēji raksti), 53. k.	CVVM 65308 : 2	220	112×100	64×51	2	2	IV	1. puse 11. gs.
118	"	" t. p. (ziedojušs), 53. k.	CVVM 65308 : 3	279	115×97	69×51	3	2	II	9./10. gs.
119	"	" t. p., 56. k.	CVVM 65311 : 4	290	111×95	64×46	3	2	III/IV	11. gs. sākums
120	"	" t. p. (pusaudža), 62. k.	CVVM 65316 : 1	102	90×79	53×42	3	1 6. att. : 2	IIIa	10. gs.
121	"	" t. p., 80. k.	LNМ	—	—	—	4	skuja 6. att. : 34	III	10. gs.
122	"	" t. p., 90. k.	CVVM 65342 : 3	348	105×97	66×54	3	2 skujas 4. att. : 14	II	9. gs. sākums
123	"	" t. p. (bērna), 97. k.	CVVM 65348 : 4	38	67×56	39×29	nenot.	laipiņa 2	III	10. gs.
124	"	" t. p., 102. k.	CVVM 65352 : 2	231	110×99	70×51	3	2	III/IV	11. gs. sākums
125	"	" t. p., 125. k.	CVVM 65370 : 2	185	106×95	65×49	3	2	III	10. gs.
126	"	" t. p., 126. k. (glabājas LNМ)	CVVM 65371 : 1	—	—	—	3	1	III/IV	11. gs. sākums
127	"	" t. p., 129. k.	CVVM 65373 : 1	213	98×81	62×43	2	laipiņa 4. att. : 1	II	9. gs.
128	"	" t. p. (bērna), 152. k.	CVVM 65395 : 1	42	72×61	44×33	2	2	III	10. gs.
129	"	" t. p. (pusaudža), 153. k.	CVVM 65396 : 1	150	94×87	59×45	2	1	III	10. gs. sākums
130	"	" t. p., 154. k.	CVVM 65397 : 1	195	102×96	62×49	3	2	III/IV	11. gs. sākums
131	"	" t. p., 163. k.	CVVM 65405 : 1	318	114×106	66×53	4	2	IIIb	10. gs.
132	"	" t. p., 164. k.	CVVM 65406 : 7	273	118×102	68×47	4	2	IIIc	10. gs.
133	"	" t. p., 168. k.	CVVM 65410 : 2	176	90×85	64×55	2	laipiņa 4. att. : 1	II	9. gs.
134	"	" t. p. (bērna), 175. k.	CVVM 65417 : 1	31	62×56	42×30	3	—	III	10. gs.
135	"	" t. p. (puse), 176. k.	CVVM 65418 : 4	220	107×94	35×54	3	—	IIc	9. gs.
136	"	" t. p., 183. k.	CVVM 65424 : 3	272	108×98	62×50	4	2	IIIc	10. gs.
137	"	" t. p., 191. k.	CVVM 65431 : 1	275	117×102	64×48	3	2	III/IV	11. gs. sākums
138	"	" t. p., 192. k.	CVVM 65432 : 2	210	107×95	66×46	3	2 6. att. : 14	IIIc	10. gs.
139	"	" t. p., 194. k.	CVVM 65434 : 1	238	112×105	65×50	4	4	IVb	11. gs. 2. puse
140	"	" t. p., 196. k.	CVVM 65436 : 3	170	114×97	66×53	4	4	IIIId	10. gs.
141	"	" t. p., 197. k.	CVVM 65437 : 1	280	110×102	68×53	4	2 6. att. : 16	IIIc	10. gs.
142	"	" t. p., 198. k.	CVVM 65438 : 1	252	111×102	63×50	3	2	IIIc	10. gs.
143	"	" t. p. (salauzta, sasieta), 213. k.	CVVM 65450 : 2	257	110×91	66×48	4	2	IIIc	10. gs.
144	"	" t. p., 214. k.	CVVM 65451 : 1	216	112×100	66×47	3 7. att. : 4	7 8. att. : 2	IVb	11. gs. 2. puse
145	"	" t. p. (puse), sa.	CVVM 65456 : 6	430	116×108	65×53	4	5?	IIb	9. gs.
146	"	" t. p. (puse, bērna), sa.	CVVM 65456 : 65	32	78×67	50×36	3	2	III	10. gs.
147	"	" t. p., sa.	CVVM 65456 : 72	266	113×97	63×45	3	2	III/IV	11. gs. sākums
148	"	(26) Zvirgzdenes Isnauda, 3. uzsk., F. Baloža izr. 1925. g.	A 7735 : 14	326	118×101	70×48	3	4 6. att. : 24	III	10. gs.
149	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
150	"	(27) Zvirgzdenes Kivti, 10. k., E. Snores izr. 1948., 1955., 1957. g.	VI 4 : 22	216	114×102	72×53	3	2	II/III	9./10. gs.
151	"	" t. p., 25. k.	VI 4 : 149	467	117×103	68×51	3	2+3	IIId	9. gs.
152	"	" t. p., 49. k.	VI 4 : 242	292	107×93	66×47	4	2	IIIc/d	10. gs.
153	"	" t. p. (ugunskapā, pusaudža), 96. k.	VI 4 : 217	88	87×75	51×39	3	3	III	10. gs.
154	"	(27) t. p., 107. k.	VI 4 : 313	365	126×111	69×53	5	2	IIIc	10./11. gs.
155	"	" t. p., 116. k.	VI 4 : 372	159	96×81	56×38	3	3	II/III	10. gs.
156	"	" t. p., 119. k.	VI 4 : 389	422	114×97	66×48	3	1 (2) krusti	II	9. gs.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
157	Ludzas	(27) Zvirgzdenes Kivti, 127. k.	VI 4 : 431	171	104×92	61×43	3	2	III d	10./11. gs.
158	Madonas	(28) Barkavas Aizkārklī, sa.	A 2615	225	113×101	68×51	3	4	IV b	11. gs. 2. puse
159	"	" t. p., sa.	A 2617	262	111×100	70×48	3	5	IV b	11. gs. 2. puse
160	"	(29) Ērgļu Jaunākēni, 5. k., J. Graudoņa izr. 1971.— 1972. g.	VI 154 : 33	149	104×95	60×41	4	3	IV b	11. gs. 2. puse
161	"	" t. p. (bērna), 8. k.	VI 154 : 57	13	76×61	56×46	—	—	IV	11. gs.
162	"	" t. p., 28. k.	VI 154 : 227	207	113×97	60×43	4	4	IV b	11. gs. 2. puse
163	"	" t. p., 55. k.	VI 154 : 401	240	116×100	65×47	3	5	IV	11. gs.
164	"	" t. p., 82. k.	VI 154 : 553	182	109×95	66×48	3	3	III	10./11. gs. sākums
165	"	" t. p. (puse), sa.	VI 154 : 11	220	114×102	64×46	3	4?	IV	11. gs.
166	"	(30) Liepkalnes Kēsteri, sa. (uzkalniņi), H. Rieksti- ņa izr. 1934. g.	A 7586 : 2	173	109×94	68×48	3	5	IV a	11. gs.
167	"	" t. p., 2. k.	A 7870 : 2	250	113×102	68×53	3	5	IV b	11. gs. 2. puse
168	"	(31) Lubānas Vēverāji, 1. k., R. Šnores izr. 1933. g. (bojāta)	A 8182 : 10	162	114×104	71×54	3	4	IV a	11. gs.
169	"	" t. p. (pārlūzusi), 2. k.	A 8183 : 4	183	106×103	70×51	4	5	IV a	11. gs.
170	"	(32) Madonas kapulauks, V. Urtāna izr. 1953. g.	MMA 11	342	108×95	62×51	3	2	II	9. gs.
171	"	" t. p., 4. k.	MMA 10	212	112×94	67×47	2	4	IV	11. gs.
172	"	" t. p., sa.	MMA 472	—	107×90	72×49	3	2	II	9. gs.
173	"	(pie 32) Viesienas Dietlavi, sa.	MMA 146	210	103×95	60×50	4?	—	II f/III	10. gs.
174	"	(pie 32) Līderes Kārklī (pusau- dža), sa.	MMA	—	81×71	52×39	1	2	IV?	11. gs.?
175	"	(33) Mārcienas Aronas krasts, sa.	A 9959 : 6	252	116×98	70×46	3	6	IV b	11. gs. 2. puse
176	"	(34) Sāvienas Joksti, sa.	A 2846	205	113×102	67×51	3	3	IV	11. gs.
177	"	(35) Vestienas Lindēni, sa.	A 3820	219	104×102	68×52	2	3	IV	11. gs.
178	"	(36) Viesienas Mežāres, 2. k., E. Šnores izr. 1948. g.	VI 10 : 5	261	110×108	67×45	3	4	IV	11. gs. 2. puse
179	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
180	"	(37) Viesienas Tropesles, sa.	A 2330	414	109×96	66×48	3 (4)	4+3	II e	9. gs.
181	Ogres	(38) Ķeipenes Usiņi, sa.	A 9246 : 2	240	128×107	70×46	3	4	IV b	11. gs. 2. puse
182	"	" Lielvārdes Kaibalas, sa.	A 8842 : 3	310	98×70	73×48	2	—	I a	ap 800. g.
183	"	" Taurupe (bojāta), sa.	RLB 1375 : 13	—	—	—	3	4	IV b	11. gs.
184	"	" t. p. (bojāta), sa.	DM 3334	200	—	—	4	4	IV b	11. gs. 2. puse
185	"	" Taurupe (bērna), sa.	DM 3333	46	70×57	49×32	—	—	III/IV	11. gs.
186	"	" Taurupes Aderkaši, sa.	RLB 352	255	113×97	67×43	3	8	IV b	11. gs. 2. puse
187	"	" Taurupes Lejasspeltas (pusaudža), sa.	A 882	77	83×78	53×43	2	2	IV	11. gs.
188	Preiļu	(39) Aizkalnes centrs, 1. k., E. Šnores izr. 1940. g.	A 10556 : 4	275	112×104	68×47	3	6	III c	10. gs.
189	"	" t. p., 12. k.	A 10567 : 4	302	110×102	62×52	4	2	III b	10. gs.
190	"	" Aizkalnes Jasmuiža, A kaps	RLB 266	215	104×92	63×47	4	2	III b	10. gs.
191	"	" t. p., B kaps	RLB 268	233	111×96	67×68	3	2	III	10. gs.
192	"	" t. p. (bērna, salūzusi), sa.	RLB 337	23	60×50	45×35	netip.	—	IV?	11. gs.?
193	"	" Jasmuižas Maskeviciški, 1. k., H. Riekstiņa izr. 1930. g. (2 fragmenti)	A 7335	—	—	—	—	—	III	10. gs.
194	"	" t. p., sa.	A 7236 : 15	—	65×50	44×31	—	—	III?	10. gs.?
195	"	(40) Kapiņu Kristapēni, 1. k., F. Jākobsona izr. (ugunskapā)	A 9595 : 1	185	102×88	65×50	3	3	III/IV	11. gs.
196	"	" t. p. (bērna), 3. k.	A 6288	62	77×62	55×39	1	1a piņa	II	9. gs.
197	"	(40) t. p., 7. k.	A 7070 : 2	187	108×94	62×50	2	1 (netip.) 7. att. : 6,14	IV a	11. gs.
198	"	" t. p. (bērna), 28. k.	A 7090 : 2	38	67×58	42×38	—	—	III	10. gs.
199	"	" t. p. (fragm., bērna), sa.	A 9200 : 6	25	70×56	44×32	2	2	III	10. gs.
200	"	" t. p., 30. k.	A 7092 : 2	269	107×91	65×46	3	3	III/IV	11. gs. sākums
201	"	" t. p., 31. k.	A 7092 : 3	284	110×98	63×48	4	2	III b	10. gs.
202	"	" t. p., sa.	A 9200 : 3	200	104×91	64×49	4	2	III b	10. gs.
203	"	" t. p. (puse), sa.	A 9200 : 4	119	112×99	33×53	3	2	III/IV	11. gs. sākums
204	"	" t. p. (puse), sa.	A 9200 : 5	241	110×97	35×55	4	4?	III	10. gs.
205	"	" t. p. (pārlūzusi), sa.	A 9200 : 6	123	102×93	66×45	3	4	IV	11. gs.
206	"	" t. p., sa.	A 9212 : 7	300	115×105	66×55	3	3	II/III	10. gs.
207	"	" t. p. (pusaudža), sa.	A 7306 : 31	68	82×67	67×35	3	1 (2 krusti)	III	10. gs.
208	"	" t. p. (bērna, puse), sa.	A 9200 : 6	25	75×66	44×33	2	1 krusts	III	10. gs.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
209	Preiļu	(41) Silajāņu Leinakalns, 1. k.	(A) 21211	227	106×73	67×52	3	2	IIIa	10. gs.
210	"	t. p., 4. k.	(A) 21251	286	107×94	62×48	3	un skuja	III	10. gs.
211	"	(42) Galēnu (Vidsmuižas) Zeimūži, sa.	(A) 21401	267	114×109	68×53	3	3	III	10. gs.
212	"	(43) Mākašēnu Cadarāni, sa.	A 8939 : 18	170	102×89	64×50	4	1	II	9. gs.
213	Rēzeknes	(44) Maltas Škrabi (izpostītā kapā)	A 11636 : 3	315	119×105	69×49	4	3	IIIc	10. gs.
214	"	(45) Maltas Gineviči (bērna), sa.	A 7203	41	65×60	38×33	2	2	III	10. gs.
215	"	(46) Rēznas Punculeva, (pusaudža), sa.	A 8779 : 1	53	99×83	56×37	3	—	III/IV	11. gs. sākums
216	Stučkas	(47) Aizkraukles kapulauks, sa.	DM 604	220	108×93	68×48	3	4	IV	11. gs.
217	"	" t. p., sa.	DM 605	209	112×96	69×46	4	7	IVb	11. gs. 2. puse
218	"	" t. p., sa.	DM 610	507	103×85	67×52	3	—	Ic	9. gs. sākums
219	"	(48) Aizkraukles Lejasbitēni (bērna), 169. k., V. Urtaņa izr. 1961.—1963. g.	A 11823 : 180	81	67×49	48×34	1	—	I	ap 800. g.
220	"	(48) t. p., 250. k.	A 11823 : 589	450	103×89	70×58	1	—	Ia	ap 800. g.
221	"	" t. p., 255. k.	A 11823 : 609	420	100×85	67×52	1	2. att. : 8	Ib	ap 800. g.
222	"	" t. p., 289. k.	A 11823 : 795	301	97×73	70×46	1	"	Ib	ap 800. g.
223	"	" t. p., 297. k.	A 11823 : 833	316	97×74	66×43	1	"	Id	ap 800. g.
224	"	" t. p., 299. k.	A 11823 : 842	420	107×95	70×56	2	4. att. : 3	IIa	9. gs. 2. puse
225	"	" t. p., 307. k.	A 11823 : 911	346	106×89	71×56	3	laipiņa	IIa	9. gs. 2. puse
226	"	" t. p., 339. k.	A 11847 : 17	566	116×100	70×56	2	"	IIf	9. gs. 2. puse
227	"	" t. p., 341. k.	A 11847 : 76	7001	122×114	67×52	3	4. att. : 13	IIc	9. gs.
228	"	" t. p. (pārlūzusi), 381. k.	A 11847 : 381	301	112×100	66×58	3	3	IIc	9. gs.
229	"	" t. p., 386. k.	A 11847 : 243	567	117×101	67×49	3	4. att. : 2	IIb	9. gs.
230	"	" t. p., 393. k.	A 11847 : 295	320	96×73	67×45	1	2. att. : 7	Ib	9. gs. sākums
231	"	" t. p., 395. k.	A 11847 : 311	300	98×78	67×51	1	2. att. : 8	Ib	9. gs. sākums
232	"	" t. p., 400. k.	A 11844 : 536	416	105×89	76×56	2. att. : 2	2. att. : 6	Ia	ap 800. g.
233	"	" t. p., 411. k.	A 11847 : 408	450	109×93	65×47	3	4. att. : 4	IIc	9. gs.
234	"	" t. p., 412. k.	A 11847 : 419	485	115×102	70×57	3	3. att. : 11 un	IIf	9. gs. beigās
235	"	" t. p. (bērna), 416. k.	A 11847 : 464	170	74×62	48×37	2	3. att. : 10	IIa	ap 900. g.
236	"	" t. p., 433. k.	A 11912 : 39	554	117×103	70×50	4	3. att. : 18	IIc	9. gs. 2. puse
237	"	" t. p., 435. k.	A 11912 : 57	316	95×82	68×50	1	2. att. : 8	Id	9. gs. sākums
238	"	" t. p., 450. k.	A 11912 : 171	532	116×101	70×52	3	4. att. : 11	IIc	9. gs.
239	"	(49) Kokneses Pastamuiža (puse), 1. k.	DM 1469a	194	85×69	62×45	1	2. att. : 8	Ia	9. gs. sākums
240	"	" Kokneses Aizelkšņi, 4. k.	DM 1121a	404	109×85	66×49	2	3. att. : 10	Ie	9. gs.
241	"	(50) t. p. (kaps?)	DM 1120b	370	112×109	67×52	3	3. att. : 13	Ie	9. gs.
242	"	(51) Meņģeles Ozolēni, sa.	A 8041 : 2	356	112×104	74×60	2	4. att. : 5	IIf	9. gs.
243	"	(53) Pļaviņu Radzes, 1. k., K. Oša izr. 1939. g.	PV 30292	124	102×90	68×53	2	3	IIIc	10./11. gs.
244	"	" t. p., 15. k., E. Mugurēviča izr. 1964. g.	VI 85 : 5	84	103×90	66×50	2	6. att. : 20	IVa	11. gs. 1. puse
245	"	(53) t. p., 16. k.	VI 85 : 30	87	103×85	61×43	2	7. att. : 15	IIIc	10./11. gs.
246	"	" t. p., 18. k.	VI 85 : 46	133	95×89	55×47	3	3	IIIb	10. gs. beigās
247	"	" t. p., 20. k.	VI 85 : 80	130	92×79	56×38	3	6. att. : 13	IIIb	10./11. gs.
248	"	" t. p. (bērna), 27. k.	VI 85 :	—	73×66	46×36	2	krusts	III	10. gs.
249	"	" t. p., 32. k.	VI 85 : 164	303	111×98	65×52	4	2	IIIb	10. gs.
250	Nezināms	" Latviņa, atraduma vieta nezināma, sa.	DM 166	—	115×112	71×54	4	4	IVb	11. gs. 2. puse
251	"	" t. p., sa.	DM 173	—	113×100	70×52	7. att. : 3	7. att. : 18	II/III	9./11. gs.
252	"	" t. p., sa.	DM 197	472	103×90	68×52	1	3	Id	9. gs. 1. puse
253	"	" t. p. (ar šarnīru), sa.	KPM 161	—	—	—	2. att. : 3	2. att. : 9	II	9. gs.
254	"	" t. p., sa.	KPM-vitr. IIIA	—	—	—	5	?	Ic	9. gs. 1. puse
255	"	" Latgale, atraduma vieta nezināma (2 siki fragmenti), sa.	RLB 833	—	—	—	1	2. att. : 6	II-III?	—
256	"	" Latviņa, atraduma vieta nezināma, sa.	RLB 1011	367	104×89	66×48	2	2	IIc	9. gs.
257	"	" t. p., sa.	RLB 1013	483	106×94	68×53	3. att. : 1	4. att. : 7	Id	9. gs.
258	"	" t. p., sa.	RLB 1014	262	110×97	64×54	1	—	IIIa	10. gs.
259	"	" t. p. (fragmentāra, slikti saglab.), sa.	RLB 1016	220	92×60	74×40	3	2	IIIa	10. gs.
							5. att. : 8	—	Ia	9. gs. sākums

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
260	Nezināms	t. p. (pārlūzusi), sa.	RLB 1018	250	113×103	68×45	4 7. att.: 3	4 7. att.: 18	IV	11. gs.
261	„	t. p., sa.	RLB 1019	150	100×94	61×48	3 7. att.: 2	4 7. att.: 18	IV	11. gs.
262	„	t. p., sa.	RLB bez nr.	—	124×112	70×52	4 stari kā 5. att.: 6	3	III	10. gs.
263	Krāslavas	Ezernieki, Ezernieku skola (ar šarnīru), sa. (pēc V. Urtāna datiem)	—	—	104×91	67×50	3	—	II	9.—10. gs.
264	Ogres	Taurupe, sa.	GEG 1375:1	—	—	—	3	6	IVb	11. gs. 2. puse

PARINDES

¹ Нукшинский могильник. Под ред. Э. Д. Шноре и Т. Я. Зейда. Рига, 1957, 38., 39. lpp.; 11., 12. att.; XVIII tab.: 1—4; XIX tab.: 1, 4; XX tab.: 1—4; XXI tab.: 1, 3, 4; XXII tab.: 1, 4, 6.

² Fr. Kruse. Necrolivonica. Dorpat—Leipzig, 1842, 24 lpp.; 19. tab.: 7.

³ J. Bähr. Die Gräber der Liven. Dresden, 1850, 11. lpp.; XIII tab., 14.—16. lpp.

⁴ [А. Спицын]. Люцинский могильник. — МАР, 14. СПб., 1893, 38.—40. lpp.; IX tab.: 1—2; X tab.: 20.

⁵ C. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. — Sb. Kurl. 1895. Mitau, 1896, 25. lpp. I tab.: 4.

⁶ RK 1896. 20. tab.: 30, 33.

⁷ E. Paegle. Senlatviešu rotas lietas. — Latvijas Saule, 21/22, 1924, 212. lpp.: 15 un 213. lpp.: 16.

⁸ Fr. Balodis. Velais dzelzs laikmets. — Latvijas arhαιoloģija. Rīga, 1926, 107. lpp.; 65. att.

⁹ E. Šnore. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā. — SM, 1936, 2, 68. lpp.

¹⁰ V. Griķe. Karavīra aproces. 1944. (Diplomdarbs rokraksta). Izsaku pateicību autorei par iespēju izmantot šo darbu.

¹¹ Нукшинский могильник. 26., 38. un 41. lpp.

¹² Turpat, 26. lpp.

¹³ A. Zariņa. Seno latgaļu apģērbs (7.—13. gs.). Rīga, 1970, 162.—166. lpp.

¹⁴ Нукшинский могильник. XX tab. 2; XXVIII tab.; 53.

¹⁵ Lietuvių liaudies menas. — Senoves lietuvių papuošalai, I. Vilnius, 1958, 504. att.

¹⁶ M. Atgāzis. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. AE, 6. Rīga, 1964, 123. lpp.

¹⁷ E. Н. Черных, Д. Б. Хоферте, Т. Б. Барцева. Металлургические группы цветного металла I тысячелетия н. э. из Прибалтики. — КСИИМК, 119. М., 1970, 110. lpp.

¹⁸ И. Дайга. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии. — СА, 3, 1960, 91. lpp.; 2. att.: 14.

¹⁹ Krāsaino metālu mikrostruktūras analīzes izpildīja autore. Pirmās no tām publicētas par t. s. pūcessaktām (skat. V. Urtāns. Pūcessaktas. — AE, 3. Rīga, 1961, 50. lpp.; 6. un 7. att.) un Kēntes sudraba skalānotu kaklariņķi (V. Urtāns. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.)). — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, III. Rīga, 1962, 81. lpp.; 7. att.

И. Дайга

ВОИНСКИЙ БРАСЛЕТ

Резюме

В статье рассматривается один из многочисленных видов мужских браслетов IX—XI веков, уже с середины прошлого века привлекавший к себе внимание ученых. Его отличают плоская, широкая форма, массивность и орнамент, необычные для других браслетов (рис. 1). Свое название браслет этого вида получил из-за того, что его всегда находили в мужских погребениях вместе с оружием — однолезвийным мечом (боевым ножом), одним или двумя наконечниками копий, топором. Он всегда бывает надет на левую руку, нередко вместе с кольчужным нарукавником. Миниатюрные формы этого браслета встречаются и в погребениях мальчиков. Всего на территории Латвии найдено около 300 воинских браслетов, работа написана на основании изучения около 260 доступных автору экземпляров.

Главное внимание в статье уделено типологии воинского браслета и технологии его производства. Прослеживается развитие браслета на протяжении 300 лет — с начала IX по XI век включительно. Среди изученных экземпляров довольно четко выделяются 4 типа. В основу типологии положены форма самого браслета, форма поперечного сече-

ния его концов, орнамент и инструмент (пуансон), которым орнамент выполнен. Принят во внимание также вес браслета.

Выделить I тип и проследить переход ко II типу и его характерные особенности стало возможным лишь после изучения материалов могильника Айзкрауклес-Леясбитены (раскопки В. Уртана).

В отделке браслетов большое место занимает орнамент, обычно он располагается на обеих плоских поверхностях браслета и по его наружному ребру. Орнамент является строго геометрическим, выполнен он чеканкой. Главные элементы — косой крестик, мелкая сетка, ромбы и треугольники, ромб с точкой, кружочки и насечка. Композиция орнамента симметрическая, отчасти традиционная, но сочетание традиционных элементов варьируется, особенно в средней части браслета. Каждый браслет представляет собой индивидуальное явление, так как их, по-видимому, изготовляли местные мастера по особому заказу в крупных ремесленно-торговых центрах раннефеодального общества.

В ходе работы применялось как визуальное изучение браслетов (бинокулярный микроскоп МБС-1),

так и металлографический и спектральный анализы (табл. 1). Микроструктура браслета оказалась деформированной в связи с его изготовлением путем горячейковки и последующего отжига. В качестве материала использовались, по-видимому, обычные слитки цветного металла — бронзы многокомпонентного состава с повышенным содержанием цинка (до 30%). Для изготовления одного браслета требовалось 1—2 слитка бронзы. Изготавливали воинские браслеты опытные, знающие мастера: работа выполнена очень аккуратно, с большим искусством. Детские браслеты ковались, вероятно, учениками, они сделаны не так умело, зачастую даже небрежно, орнамент на них выполнен гравировкой и более прост по своим элементам.

Вопросами типологии воинского браслета и социальной принадлежности его носителей занималась Э. Шноре по материалам Нукшинского могильника. Встречались браслеты в наиболее богатых погребениях воинов Нукшинского могильника — на 121 мужское погребение найдено 42 браслета.

Что касается назначения браслета, то, с одной стороны, он мог в какой-то степени играть роль средства защиты, а с другой — это было украшение и отличительный знак лиц, принадлежащих к социальной верхушке раннефеодального общества, отчасти к среднему слою, — военачальников, дружинников, вооруженных торговцев и т. п. (не исключая и представителей младшего поколения).

Этническая принадлежность носителей браслета не вызывает сомнений, так как места находок сосредоточены в восточной части Латвии на территории латгалов и селов (Видземе и Латгале), только единичные находки отмечены на территории земгалов и северной Литвы.

Возник воинский браслет на рубеже IX века на территории среднего течения Даугавы (от Лиелварде до Кокнесе), — именно там, особенно вблизи известного центра раннефеодального периода — Айзкраукле, в Леясбитены, найдены самые ранние типы (I и II) данного браслета (датируемые временем до начала X века). Распространялся он на север (Мадона, Цесис) и восток (Лудза, Резекне, Даугавпилс, Краслава). Лудза являлась крупным центром производства браслетов III типа (X век — начало XI века). Там найдена почти половина всех браслетов этого типа и свыше трети остальных.

Браслет IV типа (XI век) более распространен в районе Мадоны и Цесиса. Предполагается, что в окрестностях Цесиса был крупный центр производства этих браслетов, другим таким центром есть основание считать Селпилс (Екабпилсского района), где также представлен IV тип браслета (Приедниеки, Леясдопелес, Дигная):

Из изложенного видно, что всесторонний анализ одного изделия может дать ценные сведения о развитии ремесла, и в частности металлообработки, внося тем самым вклад в изучение раннефеодального общества.

J. Daiga

DAS KRIEGERARMBAND

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt eine besondere Art der zahlreichen männlichen Armbänder aus dem 9. bis 11. Jh., die bereits in der Mitte des vorigen Jahrhunderts die Aufmerksamkeit der Forscher auf sich lenkte und des öfteren beschrieben worden ist. Von den andern Armbändern dieser Periode unterscheidet sich das Kriegerarmband durch seine flache und breite Form, seine Massigkeit und das Ornament (Abb. 1). Dieses Armband erhielt seinen Namen im Zusammenhang damit, daß es ausschließlich in männlichen Grabstätten zusammen mit Waffen — einem einschneidigen Kampfmesser, einer oder zwei Speerspitzen, einem Beil — gefunden wird. Es befindet sich stets am linken Arm, nicht selten zusammen mit einem Schutzärmel (rokauts). In kleinerer Ausführung ist dieses Armband auch in Knabengräbern anzutreffen (Abb. 10). Insgesamt sind bisher in Lettland ungefähr 300 Kriegerarmbänder ausgegraben worden. In der vorstehenden Arbeit wurden etwa 260 der Verfasserin zugängliche Exemplare ausgewertet.

Im Artikel wird hauptsächlich die Typologie des Kriegerarmbandes und seine Herstellungsweise behandelt. Die Entwicklung dieses Armbandes im Laufe von drei Jahrhunderten — vom Beginn des 9. bis zum Ende des 11. Jh. — läßt sich gut verfolgen, und man kann es ziemlich exakt in 4 Typen einteilen

(Abb. 2—8). Der Einteilung liegt die Form des Armbandes, der Endenquerschnitt, das Ornament sowie die zur Herstellung desselben benutzte Prägeform zugrunde. Auch das Gewicht des Armbandes als Kennzeichen seiner Massigkeit wurde bei der Typeneinteilung berücksichtigt.

Die Darstellung des Typus I, seines Überganges zum Typus II und der charakteristischen Besonderheiten desselben wurde durch den Fundstoff des Gräberfeldes Lejasbitēni bei Aizkraukle ermöglicht (Ausgrabungen von V. Urtāns).

Das mit großer Sorgfalt hergestellte Ornament befindet sich gewöhnlich an beiden Flachseiten und am Außenrand des Armbandes. Es hat eine streng geometrische Form und ist durch Prägearbeit hergestellt. Seine Hauptelemente sind schräge Kreuzchen, ein feines Netzmuster, Rhombus und Dreieck, Rhombus mit Punkt, kleine Kreise und Kerben. Die Komposition ist symmetrisch, teilweise traditionell, jedoch abwechslungsreich, insbesondere in der Ausstattung der Armbandmitte (Abb. 1—10). Jedes Armband ist ein individuelles Erzeugnis, das vermutlich von einheimischen Meistern der Handwerks- und Handelszentren der frühfeudalen Gesellschaft auf besonderen Auftrag hin angefertigt wurde.

Die ausgegrabenen Armbänder wurden sowohl

visuell (mit dem binokularen Mikroskop МБС-1) als auch unter Anwendung von metallographischen und spektralanalytischen Methoden untersucht (siehe Tabelle 1). Hierbei wurde festgestellt, daß die Mikrostruktur des Metalls durch heißes Schmieden mit anschließendem Ausglühen deformiert war. Als Material dienten anscheinend die üblichen Barren aus Buntmetall — einer aus mehreren Komponenten bestehenden Bronzelegierung mit erhöhtem (bis zu 30 Prozent betragendem) Zinkgehalt. Zur Herstellung eines Armbandes wurden ein bis zwei Barren Bronze benötigt. Die kunstgerechte und sorgfältige Ausführung zeugt davon, daß die Armbänder von erfahrenen, fachkundigen Meistern gefertigt wurden. Die Knabenarmbänder wurden vermutlich von Lehrlingen geschmiedet; sie sind mit weniger Geschick, des öfteren sogar nachlässig angefertigt, das Ornament graviert und von einfacherer Form.

Fragen der Typologie des Kriegerarmbandes und der sozialen Zugehörigkeit seiner Träger wurden von E. Snore behandelt (Нукшинский могильник, 1957). Man findet dieses Armband in den repräsentativeren Kriegergrabstätten von Nukši, und zwar wurden in insgesamt 121 männlichen Gräbern 42 Armbänder gewonnen. In anderen Gräberfeldern sind sie bedeutend seltener.

Das Kriegerarmband konnte einerseits eine gewisse Bedeutung als Verteidigungsmittel haben, andererseits diente es als Schmuckgegenstand und als Zeichen der Zugehörigkeit zur Elite, teilweise auch zur Mittelschicht der frühfeudalen Gesellschaft. Es wurde von Heerführern, Kriegern, bewaffneten Kaufleuten usw. sowie von Vertretern ihres Nachwuchses getragen.

Die ethnische Zugehörigkeit der Armbandträger ruft keinerlei Zweifel hervor, da die Armbänder hauptsächlich in Ostlettland im Siedlungsgebiet der Lettgallen und Selen (Vidzeme und Latgale) verbreitet sind. Nur vereinzelt wurden sie im Siedlungsgebiet der Semgallen und in Nordlitauen gefunden.

Das Kriegerarmband tritt in Lettland erstmalig vor Beginn des 9. Jahrhunderts am Mittellauf der Daugava zwischen Lielvārde und Koknese in Erscheinung; in diesem Gebiet, insbesondere in Lejasbitēni bei Aizkraukle, das ein bekanntes Zentrum der frühfeudalen Periode war, wurden die ältesten, noch vor Beginn des 10. Jh. entwickelten Typen I und II des Kriegerarmbandes gefunden. Später verbreitete es sich nach Norden (Madona, Cēsis) und Osten (Ludza, Rēzekne, Daugavpils, Krāslava). Ludza war ein wichtiges Zentrum im Verbreitungsgebiet des Typus III (10. Jh.—Anfang des 11. Jh.). Dort wurde beinahe die Hälfte aller Armbänder dieses Typus und mehr als ein Drittel der übrigen gefunden.

Das Armband vom Typus IV (11. Jh.) ist mehr in der Gegend von Madona und vor allem in der Umgebung von Cēsis verbreitet. Ein weiteres Zentrum dürfte Sēlpils (Rayon Jēkabpils) gewesen sein, wo der Typus IV ebenfalls vertreten ist (Priednieki, Lejasdopeles, Dignāja).

Aus dem Gesagten ergibt sich, daß die allseitige Analyse eines einzelnen Erzeugnisses wesentlich zur Klärung des Entwicklungsniveaus des Handwerks im allgemeinen und der Metallverarbeitung im besonderen beitragen und somit die Forschung auf dem Gebiet der Geschichte der frühfeudalen Gesellschaft fördern kann.

R. Ceplīte

ATSVARIŅI LATVIJAS 10.—13. GS. KAPU INVENTĀRĀ

Arheoloģisko atsvariņu un svariņu problēmai Latvijas un Igaunijas teritorijā pirmais pievērsās F. Kruze. Savā darbā «Necrolivonica» atsevišķās nodaļās viņš apskata Aizkraukles, Užavas, Lejasdopeļu, Turaidas (Krimuldas?) un Palferes (Igaunijā) atradumus, salīdzinot tos ar Skandināvijas, Vācijas, Krievijas u. c. atradumiem.¹

1896. g. Rīgā notika X Viskrievijas arheoloģiskais kongress, sakarā ar ko iznāca speciāls A. Buhholca un R. Hausmaņa sastādītais katalogs.² Tajā sniegti svarīgi dati par svariņiem un atsvariņiem Latvijas un Igaunijas teritorijā līdz 1896. g.

Minētā kongresa laikā referātu par 11. un 12. gs. svaru sistēmu Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē nolasiņa J. Zaksendāls.³ Šajā referātā, kas iespiests 1904. g., apskatīti minētajās teritorijās atrastie 63 atsvariņi un 20 svariņi. Raksta pielikumā — tabulā autors sniedz datus par atradumu vietām un shematiskus zīmējumus, kas rāda, kādas zīmes (aplīši, līnijas, krusti) ir atsvariņu galos. Šeit pat ir arī dati par katra atsvariņa svaru un svara mazāko vienību. J. Zaksendāls cenšas pierādīt, ka šeit lietotā svaru sistēma aizgūta no Itālijas un ka izdalāmas divas atsvaru grupas. Atsvariņiem, kuriem svara vienība uz noplacinātiem galiem apzīmēta ar līnijām, pamatā ir vecā romiešu unciālā sistēma ar duodecimālo iedalījumu.⁴ Atsvariņiem, kuriem svara vienība uz noplacinātiem galiem apzīmēta ar aplīšiem, punktiņiem vai riņķīšiem, pamatā ir romiešu denāra svara sistēma republikas pēdējos vai ķeizārvalsts pirmajos gados; šeit atrasto atsvaru svara mazākā vienība ir 3,8—4,3 g.⁵ J. Zaksendāls uzsver, ka romiešu un grieķu atsvariņiem svara vienība arī apzīmēta ar punktiem, spēļu kauliņu acīm, lodītēm, aplīšiem un līnijām.⁶ Autors atzīmē, ka atsvaru otrajā grupā sastopami atsvariņi ar aplīšiem, kuriem pamatā cita vienība, taču nedod šīm vienībām izskaidrojumu.⁷

J. Zaksendāls pareizi norāda, ka ļoti svarīgi ievērot, cik zīmju vienā un cik otrā atsvariņa galā, jo katra šāda zīme apzīmē zināmu svara vienību.⁸ Šis atzinums, ko akceptē zviedru zinātnieks T. J. Arne,⁹ padomju zinātnieki A. Mongaits,¹⁰ V. Jaņins¹¹ un citi, paliek spēkā arī šodien. To apliecina arī Latvijas teritorijā atrastie atsvariņi. Tāpēc nav saprotams, kādēļ lietuviešu zinātniece R. Volkaite-Kulikauskieni, apskatot Lietuvā atrastos atsvariņus, kas līdzīgi mūsējiem, norāda, ka svara vienību aprēķināja pēc zī-

mēm, kas novietotas atsvariņa vienā galā, uzsverot, ka zīmju skaits uz abiem atsvara galiem vienāds.¹² Taču zīmju skaits uz abiem galiem visiem atsvariņiem nevarēja būt vienāds. Piemēram, 12 g smagiem atsvariņiem vienā galā ir 2, bet otrā galā 1 aplītis, 20 g smagiem atsvariņiem vienā galā 3, bet otrā 2 aplīši.

1914. g., pētot svaru sistēmu Zviedrijā,¹³ dažus Latvijas atsvariņus min T. J. Arne. Viņš savā darbā apskata 220 atsvariņus un norāda, ka 160 ir dzelzs ar bronzas apvalku vai arī no tīras bronzas. Tāpat minētais autors konstatē, ka uz atsvariņu abiem galiem punktiņi vai aplīši apzīmē dotā atsvariņa svaru, pie kam katrs aplītis rāda mazāko svara vienību. Kā rāda labāk saglabājušies atsvari, tā ir 4,016 g; šis svars tuvs sasanīdu drahmai (4,25 g) un krievu zolotņikam (4,26 g).¹⁴ V. Jaņins pamatoti norāda, ka 4,26 g nevar būt atsvariņu pamatvienība, jo tad, piemēram, jau 8 vienības smagu atsvariņu svars būtu 34,08 g un nevis ap 32,2 g, kāds parasts šādiem atsvariņiem.¹⁵

Pirmspadomju periodā arheoloģiskajos izrakumos iegūti vairāki svaru un atsvariņu komplekti no slēgtajiem kapiem. R. Šnore 1937. g. rakstā par seno monētu atradumiem Latvijā sniedz karti, kurā pirmo reizi atzīmētas svariņu un atsvariņu atradumu vietas Latvijas teritorijā. Turpat norādīts, ka 14 atradumu vietās atrasti 23 naudas svariņi un tāpat 14 pieminekļos iegūti 44 atsvariņi.¹⁶

Padomju laikā, sevišķi pēdējos 12 gados sakarā ar plašajiem izrakumiem Pļaviņu un Rīgas hidroelektrisko staciju celtniecības zonās, iegūts bagātīgs jauns materiāls: tirgotāju kapi ar atsvariņiem atsegti Kivtu, Mežāru, Lejasdopeļu, Vampeniešu I un II,¹⁷ Nīcas un Dīru,¹⁸ Vējstūru un Laukskolas,¹⁹ Mežotnes centra,²⁰ Jaunākēnu,²¹ Lejasžagaru²² un citos kapulaukos.²³ No šejienes nākuši ne tikai atsevišķi atsvariņi, bet arī veseli atsvariņu komplekti, kas it sevišķi nozīmīgi, pētot svaru sistēmu. Tāds komplekts, veicot zemes darbus, iegūts arī Madonas kapulaukā.²⁴ Bez tam liels skaits atsvariņu un svariņu fragmentu izrakti pilskalnu un apmetņu pētījumos. Atzīmēsim tikai, ka Daugmales pilskalnā un senpilsētā pavisam iegūti vismaz 60 atsvariņi un 18 svariņu daļas.²⁵

Nozīmīgu secinājumu, proti, ka Latvijā bija labi zināma gan krievu, gan skandināvu svaru sistēma, kas izveidojās uz vienas un tās pašas vienības pa-

mata,²⁶ devis J. Zemzaris jau 1955. g., balstoties galvenokārt uz rakstu avotiem. Rīgā skandināvu svaru sistēmu oficiāli apstiprināja arhibīskaps Alberts 13. gs. sākumā; šīs sistēmas pamatā bija marka (204 g), kura dalījās 8 ērās (ērās svars 25,5 g) vai 24 artugos (artuga svars 8,5 g).²⁷

Divējādu svaru sistēmas eksistēšanu Lietuvas teritorijā aizstāv O. Navickaite-Kunciene,²⁸ to akceptē arī R. Volkaite-Kulikauskiene.²⁹

Latvijas svariņu un atsvariņu problēmu darbos par Latvijas tirdzniecības ceļiem skar Ē. Mugurēvičs.³⁰ Viņš pirmais, balstoties uz Laukskolas 2. kapā, Mežotnes 2. kapā, Lejasdopeļu 10. uzkalniņā un citos kapulaukos atrastajiem un noteiktajiem arābu dirhēmiem un senlietām, svariņu lietošanas sākumu Latvijas teritorijā datē ar 10. gs. otro pusi. Līdz 1961. g. Latvijā 40 atradumu vietās (kapulaukos un dzīvesvietās) iegūti 86 svariņi (parasti fragmentāri) un 159 atsvariņi,³¹ bet 1965. g. Ē. Mugurēvičs min 44 atradumu vietās 93 svariņus un 169 atsvariņus,³² kurus arī kartografē.

Pēdējos gados vairākos, sevišķi Daugavas lībiešu kapos iegūtie svariņu un atsvariņu komplekti svaru sistēmas problēmu agrajā feodālismā ļauj traktēt citādi. Daugavas lībiešu atsvariņu komplektus var labi salīdzināt ar pārējo lībiešu, latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu teritorijās apbedījumos atrastajiem atsvariņu komplektiem, kā arī ar dzīvesvietās iegūtajiem atsvariņiem un kaimiņu teritoriju atradumiem.

Latvijas kapulauku 62 slēgtajos kapos iegūti vismaz 216 atsvariņi un 32 svariņi vai to daļas. Tie datējami ar laiku no 10. gs. otrās puses līdz 13. gs.

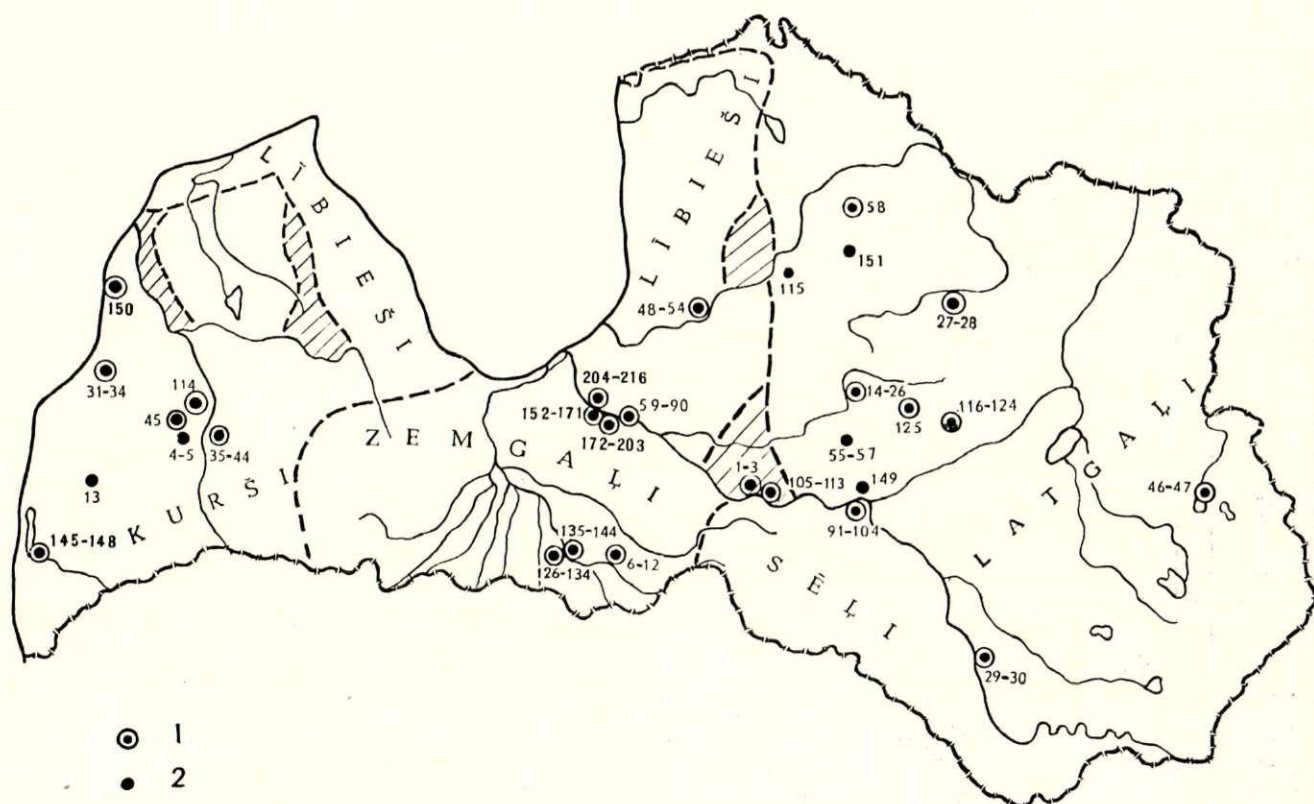
un pazīstami kuršiem, zemgaļiem, latgaļiem, sēļiem un lībiešiem.

Lai būtu labāks pārskats par šiem atradumiem, rakstam pievienota karte un pārskata tabula, kurā atzīmēts atsvariņu kārtas numurs, atrašanas vieta,³³ gads, izrakumu vadītājs, materiāls, forma, izmēri, zīmes galos, svars un svara vienība gramos, saglabāšanās pakāpe, glabāšanās vieta un inventāra numurs. Jāpiezīmē, ka daudziem atsvariņiem, kuri nosaukti par bronzas, kodols var būt arī no dzelzs, kā tas redzams bojātiem eksemplāriem. Jautājuma zīme likta tur, kur attiecīgi dati nav doti.

NO REDAKCIJAS

Numismāte Rasma Ceplīte pie Latvijas svaru un atsvariņu problēmas strādāja daudzus gadus, savācot plašu materiālu, izlasot daudz speciālās literatūras, nosverot atsvariņus, salīdzinot tos ar atradumiem citās zemēs. Ļaunā slimība un nāve 1973. gada 12. janvārī diemžēl darbu pārtrauca, un savas atziņas netaisīti paņēma līdz kapā. Redakcija tomēr domā, ka R. Ceplītes uzrakstītā historiogrāfija un sastādītā pārskata tabula par 10.—13. gs. atsvariņiem Latvijas slēgtajos kapos var kļūt par labu bāzi turpmākajiem svaru un atsvariņu problēmas pētīkiem, tāpēc to arī publicē.

R. Ceplītes darbu pārbaudīja, papildināja ar jaunākajiem atradumiem un karti publicēšanai sagatavoja viņas ilggadīgie darba biedri Latvijas PSR Vēstures muzejā V. Urtāns un V. Zobiņa.

1. att. Atsvariņi Latvijas kapu inventārā.

1 — atsvariņi kopā ar svariņiem; 2 — atsvariņi.

17	Tas pats	"	"					13,09(?)		apv. plīsis, deformējies, daļa nolūzusi	VI 154 : 131 ^a	
18	"	"	"	14	9	10,5		7,90		bojāts	VI 154 : 131 ^a	
19	"	dz.	deformējusies					3,61(?)		stīpri izrūsējis, deformējies	VI 154 : 131 ^a	
20	Jaunākēni, 28. kaps, J. Graudoņa izr. 1971. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	25	19	18(?)		34,25		apv. plīsis, izrūsējis, deformējies	VI 154 : 237	J. Graudoņis, 1972, 74., 75. lpp., ir svariņi
21	Tas pats	"	"	22	14	16,5(?)	galos gar malu punktu joslas	28,29		tas pats	VI 154 : 237	
22	"	"	"	18	12	11		14,63		apv. saplaisājis	VI 154 : 237	
23	"	dz. ar br. apv.	muciņas		13	14	galā 5(?) aplīši	10,72		fragmentārs, bojāts	VI 154 : 237	
24	"	dz.(?)	nenosakāma					9,22(?)		tas pats	VI 154 : 237	
25	"	"	"					5,23(?)		"	VI 154 : 237	
26	"	"	"			10		1,18(?)		"	VI 154 : 237	
27	Jaunpiebalgas kapsēta, Cēsu raj., 5. kaps, J. Prīmaņa izr. 1923. g.	"	muciņas	23(?)		20(?)		32,72		izrūsējis, apdrupis	A 841	E. Elksnīte, 1935, 18., 19., 22. lpp., ir svariņi
28	Tas pats	"	"	25(?)				25,03		tas pats	A 841	
29	Jersika, Jersikas c., Preiļu raj., 11. kaps, F. Baloža izr. 1939. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	15	9	12		ar stieplīti 10,56 bez stieplītes 9,77		vietām izdrupis, piekususi sudr. stieplīte	A 10346 : 2	O. Kalējs, 1940, 16., 19., 23., 29. lpp., ir svariņi
30	Tas pats	"	"	18	10	15	vienā galā punktu josla	18,34		stīpri bojāts	A 10346 : 3	
31	Kalniņi, Alsungā, Kuldīgas raj., 2. kaps, I. Cimermanes izr. 1959. g.	"	muciņas	21(?)				30,85		dz. pierūsējumi, deformējies	A 11668 : 66	I. Cimermane, V. Urtais, 1961, 12. lpp.
32	Kalniņi, 9. kaps, I. Cimermanes izr. 1959. g.	"	"	21	12	18		41,28		patina	A 11675 : 8	ir svariņi
33	Kalniņi, 34. kaps, I. Cimermanes izr. 1960. g.	.. (?)	"	27		23		45,29		aprūsējis	A 11736 : 3	
34	Tas pats	dz.	muciņas(?)	26(?)		20		22,29		deformējies, izrūsējis, saplaisājis	A 11736 : 3	
35	Kapenieki, Raņķu c., Kuldīgas raj., 17. kaps, E. Šturma izr. 1931. g.	br.	bikoniska	20	11	14	bojājuma dēļ zīmes nav redzamas	28,02		deformējies, patina	A 7436 : 8	E. Šturms, 1932, 8. lpp., ir svariņi
36	Kapenieki, 20. kaps, E. Šturma izr. 1931. g.	"	"	22	11	19	abos galos 5 aplīši	41,83	4,10	patina, šķautnē urbums, pierūsējumi	A 7435 : 10	ir svariņi
37	Tas pats	dz. ar br. apv.	muciņas	19	7,5	15	vienā galā 3, otrā — 2 aplīši, gar malu punktu josla	20,60	4,11	deformējies	A 7435 : 10	
38	"	br.	bikoniska	19	9,5		vienā galā 3, otrā — 2 aplīši	21,30	4,22	stīpra patina, pieoksidējumi	A 7435 : 10	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
39	Kapenieki, 7. kaps-ugunskaps, E. Šturma izr. 1931. g.	„	muciņas	22,5	11	18,5		44,78		dedzis, patina	A 7613 : 9	ir svariņu daļas
40	Kapenieki, 17. kaps — ugunskaps, E. Šturma izr. 1931. g.	„	„	24	15	17		44,56	abos galos iecirsts krusts	dedzis	A 7623 : 7	
41	Tas pats	„	„	16	12	11,5		15,08	galos paralelas svītras		A 7623 : 40	
42	Kapenieki, 21. kaps-ugunskaps, E. Šturma izr. 1931. g.	dz. ar br. apv.	muciņas (?)	23	12	12,5		37,96		apvalks saplīsis, stipra patina	A 7627 : 30	
43	Tas pats	„	„	22	11	16,5		31,52		apvalks saplīsis patina	A 7627 : 45	
44	„	br.	muciņas, krelle	16,5	11	10		9,85			A 7627 : 46	
45	Kazdanga, Liepājas raj., 1. kaps, J. Krieviņa izr. 1923. g.	„	bikoniska	26	15	15,5	vienā galā 8 aplīši, otrā — iecirtums, tā sānos 3 aplīši	45,09	3,22		A 1192	ir svariņi
46	Kivti, Žvirgzdenes c., Ludzas raj., 99. kaps, E. Snores izr. 1957. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	31	17	25	galā gar malu punktu josla	90,96		apvalks iepļīsis, virsmā robi	VI 4 : 243	Э. Мургуевн ч. 1965, 31.—33. lpp., ir svariņi
47	Tas pats	br.	„	13	9	10,5	abos galos aplītis, gar malu punktu josla	9,02			VI 4 : 243	
48	Krimulda, (Turaida(?)) kapā, F. Kruzes izr. 1839. g.						abos galos 4 aplīši	32,5	4,06		Berlīnes muz. II, 7018 : c, d, e, f, g, h, i.	J. Sachssendahl, 1904, 63.—68. lpp., ir svariņi
49	„							29,8				
50	„							27,0				
51	„							25,2				
52	„						abos galos 3 aplīši	22,3	3,71			
53	„						abos galos 2 aplīši	16,0	4,00			
54	„							7,25				
55	Ķesteri, Liepkalnes c., Madonas raj., 2. kaps, H. Riekstiņa izr. 1931. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	25		20,5		28,25(?)		apvalks saplīsis, deformējies, ādas maciņā	A 7870 : 29	H. Riekstiņš, 1939, 68., 72., 75. lpp.
56	Tas pats	„	„ (?)		10	16,5(?)	vienā galā 2 aplīši	16,06		tas pats	A 7870 : 29	
57	„	„	„					10,55		„	A 7870 : 29	
58	Ķikuti, Trikātas c., Valkas raj., kaps, 1893. g.	br.	iegarena, ar 6 laukumiem				uz laukumiem līnijas	12,73			IVI 1856 : 1	J. Sachssendahl, 1904, 39., 62., 63., 68. lpp., I tab., ir svariņi
59	Laukskola, Salaspils c., Rīgas raj., 2. kaps, LVM izr. 1936. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	2,3						stipri bojāts, aprūsējis, patinējies	A 8943 : 24	Э. Мургуевн ч. 1965, 31.—34. lpp.

60	Laukskola, 121. kaps, A. Zariņas izr. 1968. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	22	14	17	vienā galā 4(?) aplīši, gar malu punktu josla	38,90		apvalks vietām bojāts	VI 128 : 1243—1249	A. Zariņa, 1969, 61. lpp., ir svariņi
61	Tas pats	"	"	22,5	12	18		33,33		bojāts, izrūsējis		
62	"	"	"	20	12,5	15	galos punktu joslas	31,10		apvalks vietām bojāts		
63	"	"	"	19	13	13	vienā galā 4(?) aplīši un punktu joslas galos	24,00		tas pats		
64	"	"	"	17(?)	10	15		15,53		izrūsējis		
65	"	"	"	13,5	9	9	abos galos zīmes	8,90		apvalks vietām bojāts		
66	"	kristā-lisks me-tāla ga-bals br.	daudzskald-ņaina, nere-gulāra	16×14				7,59				
67	"	"	rotas frag-ments	15×17				5,96				
68	"	"	muciņas	10	8	6,5	galos krustotas punktu joslas	3,81		vietām robiņi		
69	"	"	apkalums ar 4 caurumi-ņiem	30				2,91				
70	"	kauls	caurulīte	12		13	ornamentēts	1,17				
71	Laukskola, 157. kaps, A. Zariņas izr. 1969. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	19		15		23,33		apvalks saplai-sājis, pierūsēju-mi	VI 128 : 1891	
72	Tas pats	br. (?)	"	16	11	12	abos galos 2 ap-līši un punktu josla gar malu punktu joslas	16,48			VI 128 : 1891	
73	"	dz. ar br. apv.	"	15	10	11		11,90		apvalks saplai-sājis, pierūsēju-mi	VI 128 : 1891	
74	Laukskola, 163. kaps, A. Zariņas izr. 1969. g.	dz. (?) ar br. apv.	"	21	11,5	15	galos punktu joslas	31,47		virisma apdiluši	VI 128 : 1951	
75	Tas pats	dz. ar br. apv.	"	17	10	12	vienā galā 2 ap-līši, gar malu punktu joslas	14,47		apvalks iepļisis, dz. izrūsējusi	VI 128 : 1952	
76	"	br.	pakavsaktas magoņgalva	11		13		4,77			VI 128 : 1954	
77	"	"	skrūvesveida galva	8		12	ornamentēts	2,71			VI 128 : 1955	
78	"	"	plācēņveida	11		5		2,84			VI 128 : 1953	
79	"	"	apkalums	15×12				1,56			VI 128 : 1956	
80	Laukskola, 225. kaps, A. Zariņas izr. 1969. g.	dz. (?)	muciņas	18(?)		15(?)	ornamentēts	14,04		izrūsējis, defor-mējies	VI 128 : 2418	
81	Tas pats	br.	"	16	7	7	vienā galā 3 pa-dziļināti punkti	4,61				
82	Laukskola, 245. kaps, A. Zariņas izr. 1970. g.	"	" (?)	ap 12				4,9		deformējies, ar rūsu	VI 128 : 2861	A. Zariņa, 1971, 67. lpp.
83	Laukskola, 261. kaps-ugunskaps, A. Zariņas izr. 1970. g.	"	"	17				16,90		tas pats	VI 128 : 2893	"
84	Laukskola, 275. kaps-ugunskaps, A. Zariņas izr. 1970. g.	"	"	22	12		vienā galā 4 ap-līši, gar malu punktu josla	31,50	3,93	otrā galā zīmes nav saskatāmas, te dz. pika	VI 128 : 3110	"

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
85	Tas pats	"	"	23				38,50		vienā galā robs, otrā — rūsas pika	VI 128 : 3111	
86	"	"	"	18	11	14		16,70		apvalks saplīsis, dz. izvirdums	VI 128 : 3112	"
87	Laukskola, 300. kaps-ugunskaps, A. Zariņas izr. 1970. g.	"	"	22	15	17	vienā galā 3 līnijas ar 5 aplīšiem, gar malu punktu josla	40,50	4,05	otrā galā lielāko daļu klāj rūsas	VI 128 : 3410	ir svariņi
88	Laukskola, 359. kaps-ugunskaps, A. Zariņas izr. 1971. g.	"	"	25	15	20(?)	nav saskatāmas	44,10		rūsa, deformējies	VI 128 : 4152	A. Zariņa, 1972, 110. lpp.
89	Tas pats	"	"	21	11(?)	18(?)	"	32,0		tas pats	VI 128 : 4151	
90	"	"	" (?)	15(?)			"	13,85		"	bez Nr.	
91	Lejasdopeles, Sēlpils c., Jēkabpils raj., kaps, F. Krūzes izr. 1839. g.	br.	bikoniska					12,82				J. Sachssendahl, 1904, 63. lpp.
92	Lejasdopeles, 5. uzsk. 1. kaps, E. Šnores izr. 1961. g.	dz. (?)	muciņas								VI 56 : 313	E. Šnore, 1962, 3. lpp., ir svariņi
93	Tas pats	dz. " br.	"	22						izrūsējis, deformējies	VI 56 : 313 VI 56 : 358	E. Šnore, 1962, 3. lpp., ir svariņi
94	Lejasdopeles, 5. uzsk. 2. kaps, E. Šnores izr. 1961. g.	apv.	"									
95	Tas pats	"	"	15						tas pats pilnīgi izrūsējis, deformējies	VI 56 : 358 VI 56 : 358	
96	"	dz.	"							tas pats	VI 56 : 358 VI 56 : 368	
97	"	br.	vārpstas skriemelis	24	12—13	17,5	virsmā 9 vertikālas joslas ar trīsstūriem, līnijām un punktiem	31,34			VI 56 : 358 VI 56 : 368	
98	Lejasdopeles, 9. uzsk. 1. kaps-ugunskaps, E. Šnores izr. 1961. g.	"	muciņas	14	8,5	9	abos galos aplītis, gar malu punktu josla	8,45	4,22	apvalkā robiņi	VI 56 : 380	
99	Lejasdopeles, 9. uzsk. 2. kaps-ugunskaps, E. Šnores izr. 1961. g.	"	"					8,03; 7,91	4,00			
100	Lejasdopeles, 10. uzsk. 1. kaps-ugunskaps, E. Šnores izr. 1961. g.	dz. ar br. apv.	"	21	12	14		27,61		apvalkā robiņi, pierūšējumi	VI 56 : 391	
101	Tas pats	dz. ar br. apv.	"	14,5	10	9,5		8,51		apvalkā robiņi, pierūšējumi	VI 56 : 391	
102	"	br.	krelle — 4 četrstūrā un 8 trīsstūrā laukumiņi	10		9		2,86			VI 56 : 385	
103	"	"	tas pats	10		9		2,16		virsmā caurumiņi	"	
104	"	"	"	9		8,5		2,00		virsmā 3 caurumiņi	"	

105	Lejasžagari, Stučkas raj., 16. kaps, V. Urtāna izr. 1972. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	23	12	17	vienā galā 5 aplīši, gar malu punktu josla	36,10(?)	apvalks ieplīsis, daļa bojāta	A 12221 : 113	V. Urtāns, 1973, 70. lpp., ir svariņi ar svaru kārbu	
106	Tas pats	"	"	21	12	17	vienā galā 5 aplīši, gar malu punktu josla	29,90(?)	rūsējis	A 12221 : 114		
107	"	dz.	" (?)	23(?)				26,75(?)	rūsējis, deformējis	A 12221 : 115		
108	"	dz. ar br. apv.	muciņas	19(?)	10	15(?)	vienā galā 3(?) aplīši, gar malu punktu josla	22,05(?)	tas pats	A 12221 : 116		
109	"	dz.	deformējusies					16,85(?)	"	A 12221 : 117		
110	"	dz. ar br. apv.	muciņas	16(?)	8(?)			13,37(?)	"	A 12221 : 118		
111	"	"	deformējusies					9,08(?)	"	A 12221 : 119		
112	"	"	daudzskaldnaina	7	7			2,76(?)	rūsējis	A 12221 : 120		
113	"	br.	bikoniska	8	3	6,5	abos galos aplītis	1,90	patina	A 12221 : 121		
114	Lielivande, Ivan- des c., Kuldīgas raj., kaps, J. Krie- viņa izr. 1922. g.	"	"							A 708		ir tikai svariņi
115	Liepiņas, Drabešu c., Cēsu raj., 128. kaps, J. Apala izr. 1972. g.	br. vai dz. ar br. apv.	muciņas	20,5	13	15	galos 4 aplīši, gar malu punktu josla	31,07	patina	VI 155 : 845		
116	Madona, 24. kaps, 1959. g.	dz. ar br. apv.	"	22	17,5	18	nav saskatāmas	36,57	br. apvalks sa- plīsis, deformē- jis	Madonas muz. A 640 : 1		Э. Мурге- вич. 1965, 31.—33. lpp., ir svariņi
117	Tas pats	"	deformējusies	20	10	17	"	29,50	br. apv. saplīsis	A 640 : 2		
118	"	"	"	apm. 17,5		14,5	"	13,08	slikta	A 640 : 3		
119	"	"	muciņas	16,5		11	"	4,35	tas pats	A 640 : 4		
120	"	"	"				"		deformējusies, sa- brucis	A 640 : 5		
121	"	"	"				"		tas pats	A 640 : 6		
122	"	"	"				"		"	A 640 : 7		
123	"	"	"				"		"	A 640 : 8		
124	"	"	"				"		"	A 640 : 9		
125	Mežāres, Viesienas c., Madonas raj., 4. kaps, E. Šno- res izr. 1948. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	22,5	13	17(?)	vienā galā 2 punktu joslas, gar augšgalu sā- nu daļās divas punktu joslas veido trīsstūri- šus, tajos pa trīs aplīšiem	37,73	br. apvalks sa- plīsis, robi	VI 10 : 20	Э. Мурге- вич. 1965, 32., 33. lpp., ir svariņi	
126	Mežotne, Mežotnes c., Bauskas raj., 9. kaps, VVM izr. 1938. g.	"	"	21		17		32,60	apv. plīsis, dz. pierūsējusi	A 9608 : 4		
127	Tas pats	br.	"	15	8,5	11,5	galā 4 aplīši sa- vienoti	12,10		A 9608 : 3		
128	"	"	"	14	8	9	galos izceltu punktu joslas	8,93		A 9608 : 9		
129	"	svins	plācēņveida	16		8		7,87	daļa atlūzusi	A 9608 : 5		
130	"	"	bikoniska	13	7	9,5		7,30	apdrupis	A 9608 : 7		
131	"	br.	"	10	5,5	8		3,42		A 9608 : 6		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
132	Tas pats	"	muciņas	8		9	vienā galā iedobums	2,84			A 9608 : 8	
133	"	dz. ar br. apv.	" (?)	21,5		18				izrūsējis, deformējies	A 9608 : 10	
134	Mežotne, 32. kaps, LVM izr. 1938. g.	"	"	19		17(?)		23,54		apvalks bojāts, dz. pierūsējusi	A 9628 : 4	ir svāriņi ar svaru kārbu
135	Mežotnes centrs, Bauskas raj., 79. kaps, M. Atgāža izr. 1970. g.	svins	bikoniska	20	14	14		30,37		virisma izdrupusi	VI 150 : 338 ^a	M. Atgāzis, 1971, 29. lpp., ir svāriņi
136	Tas pats	"	"	19	7	14		23,20		tas pats	VI 150 : 338 ^b	
137	"	"	nenosakāma					10,0(?)		sairis	VI 150 : 338 ^c	
138	"	"	bikoniska	9	5(?)	7		2,75		virisma izdrupusi	VI 150 : 338 ^d	
139	Mežotnes centrs, 86. kaps, M. Atgāža izr. 1970. g.	dz.	muciņas	20	12(?)	18(?)		35,20(?)		izrūsējis	VI 150 : 391 ^a	M. Atgāzis, 1971, 29. lpp., ir svāriņi
140	Tas pats	svins(?) alva(?) dz.	plāceņveida	17		9	vidusdaļā rotājuma paliekas	15,40		virisma izdrupusi	VI 150 : 391 ^b	
141	"	"	muciņas	15	10	12(?)		13,30		rūsējis, saplaisājis	VI 150 : 391 ^c	
142	"	"	"	15	10	12(?)		13,20		tas pats	VI 150 : 391 ^d	
143	"	br.	cilindra	7		6	vienā galā bedrīte	2,20			VI 150 : 391 ^e	
144	"	"	daudzskaldņaina ar caurumu vidū			16	uz skaldnēm 17 aplīši, gar skaldņu malām punkti gali ar švīkām sadalīti 4 sektoros	20,10		patinējies, ar dz. rūsu	VI 150 : 389	
145	Nīca, Liepājas raj., 2. kaps-ugunskaps, P. Stepiņa izr. 1964. g.	"	muciņas	21	16	17		43,30		patina	Liepājas muzejs 16392	P. Stepiņš, 1965, 15. lpp., ir svāriņi
146	Tas pats	"	bikoniska	20	11	12	vienā galā 4 aplīši, otrā iedobums	18,10		patina	Liepājas muzejs 16393	
147	"	"	"	14	8	12,5	vienā galā 4, otrā 5 aplīši	13,00		vidus šķautnē iecirtums	Liepājas muzejs 16394	
148	Nīca, ugunskaps, P. Stepiņa izr. 1964. g.	"	"	22	12	15	nav droši nosakāms	29,70		patina	Liepājas muzejs 16403	P. Stepiņš, 1965, 16. lpp.
149	Radzes, Pļaviņas, Stučkas raj., 15. kaps, E. Mugureviča izr. 1964. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	19	13	15	vienā galā 5 aplī, otrs izdrupis	19,3		viens gals izdrupis	VI 85 : 22	Э. Мурьевич, 1965, 32., 33. lpp., ir svāriņi
150	Silmalciems, Užavas c., Ventspils raj., 2. k. tuvumā, E. Šturma izr. 1936. g.	"	"	20,5	11	16,5		28,63		deformējies	A 9133 : 30	
151	Strante, Raunas c., Cēsu raj., 2. kaps, K. Ziversa izr. 1874. g.	br.	"	29	15	23		99				RK 1896, 85. lpp.

152	Vampenieši I, Doles sala, Rīgas raj., 24. kaps, E. Šnores izr. 1966. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	20	12	16	abos galos 4 aplīši, gar malu 2 joslas ar punktiem	32,27	4,03	patina, apvalks vietām saplīsis	VI 124 : 287	E. Šnore, 1967, 40. lpp.
153	Tas pats	br.	"	15	9	11	vienā galā 2, otrā 1 aplītis, gar malu 2 joslas ar punktiem	12,30	4,10	patina dažās vietās nogājusi	VI 124 : 289	
154	"	dz. ar br. apv.	"	14	9	10	vienā galā aplītis, gar malu josla ar punktiem	9,11		otrā galā br. apvalks saplīsis, rūsa	VI 124 : 288	
155	"	br.	bikoniska	10,5	7	7,5	bez zīmēm	3,90		laba	VI 124 : 291	
156	"	"	ar 6 četrstūrīgiem un 8 trīsstūrīgiem laukumiem	8,5	8,5	8,5	uz četrstūrīgiem laukumiem	4,53		patina, vienā vietā pieoksidējusies rūsa	VI 124 : 290	
157	"	"	bikoniska, ar mēlīti uz augšu deformējusies	10,5		14	bez zīmēm	4,03		laba	VI 124 : 292	
158	Vampenieši I, 91. kaps, E. Šnores izr. 1967. g.	dz., br. nav redzama	"					18,60		pieoksidējusies dz. un br. stieple	VI 124 : 917	E. Šnore, 1968, 75., 76. lpp.
159	Tas pats	"	"					20,70		slikta	VI 124 : 916	
160	"	dz. ar br. apv.	muciņas					12,22		deformējies	VI 124 : 919	
161	"	br.	muciņveida krelle	15×16	12			8,86			VI 124 : 918	
162	Vampenieši I, 94. kaps-ugunskaps, E. Šnores izr. 1967. g.	"	muciņas	21	11	18		39,03			VI 124 : 966	E. Šnore, 1968, 75., 76. lpp., ir svarīgi ar svaru kārbu
163	"	dz. ar br. apv.	muciņas	15,5	9	11,5	vienā galā viens, otrā 2 aplīši, gar malu josla ar punktiem	12,40	4,10	patina, rūsa	VI 124 : 968	
164	"	"	"	15		12	nav saskatāmas	9,95		deformējies, rūsa	VI 124 : 967	
165	"	"	"	12,5	9	10		8,93		rūsa	VI 124 : 969	
166	"	br.	ar 6 četrstūrīgiem un 8 trīsstūrīgiem laukumiem	9	9	9	bez zīmēm	5,22		laba	VI 124 : 970	
167	Vampenieši I, 101. kaps, E. Šnores izr. 1967. g.	"	muciņas	20,5	13	14,5	abos galos aplīši, gar malu 2 joslas ar punktiem	30,79	3,84	ļaudabīgā patina, daļēji nogājusi	VI 124 : 1015	E. Šnore, 1968, 75., 76. lpp., ir svaru stieņa vidusdaļa
168	Tas pats	"	"	18,5	11	13,5	tas pats	22,75	3,79	mazliet patinas malā bedrīte,	VI 124 : 1016	
169	"	"	"	10	6,5	7	bez zīmēm	3,45		patina nogājusi	VI 124 : 1017	
170	"	"	dubultkrelle		8,5	11,5	"	2,41		patina nogājusi	VI 124 : 1018	
171	Vampenieši I, 103. kaps, E. Šnores izr. 1967. g.	dz. ar br. apv.	deformējusies					16,90			VI 124 : 1045	E. Šnore, 1968, 75., 76. lpp.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
172	Vampenieši II, Doles sala, Rīgas raj., 18. kapsu- gunskaps, E. Snores izr. 1966. g.	"	muciņas	31	17	28		100,80		apvalks saplīsis, rūsa, patina	VI 144 : 72	E. Snore, 1967, 40. lpp., ir svariņi
173	Tas pats	"	"	22,5				41,20		deformējies	VI 144 : 73	
174	"	"	"					38,91		"	VI 144 : 74	
175	"	"	"	20	11	17		33,12		apvalks saplīsis, rūsa, patina	VI 144 : 75	
176	"	dz. ar br. apv.	muciņas	20		17		32,43		apvalks saplīsis, rūsa	VI 144 : 76	
177	"	"	"	18				26,97		"	VI 144 : 77	
178	"	"	"			ap 16		24,80		deformējies, stīpra rūsa	VI 144 : 78	
179	"	"	"	18	10	15	abos galos gar malu punktu josla	23,63		rūsa, patina	VI 144 : 79	
180	"	" (?)	"					17,42		deformējies	VI 144 : 80	
181	"	br.	"	15	8,5	12	vienā galā viens, otrā 2 aplīši, gar malu punktu josla	13,07	4,35	laba, mazliet pieoksidējusies rūsa	VI 144 : 81	
182	"	dz. ar br. apv. (?)	"	15	ap 9,5	12	nav saskatāms	12,80		deformējies, pa- tina	VI 144 : 82	
183	Vampenieši II, 73. kaps, E. Snores izr. 1967. g.	br.	"	22	13	16	abos galos 5 aplīši, gar malu punktu josla	39,49	3,94	laba, patina	VI 144 : 436	E. Snore, 1968, 75., 76. lpp., ir svariņi svaru kārbā
184	Tas pats	"	"	21	11	14,5	abos galos 4 aplīši, gar malu punktu josla	32	4	"	VI 144 : 438	
185	"	"	"	18,5	12,5	12,5	abos galos 3 aplīši, gar malu punktu josla	24,15	4,02	"	VI 144 : 437	
186	"	"	bikoniska	16,5	9	12	abos galos 2 aplīši, gar malu punktu josla	16,68	4,17	vienā galā pie- oksidējusies rū- sa	VI 144 : 435	
187	"	"	muciņas	15,5	9	10	vienā galā 2, ot- rā viens aplītis, gar malu pun- ktu josla	12,28	4,09	laba, patina	VI 144 : 434	
188	"	"	ar 6 četrstū- rainiem un 8 trīsstūrai- niem lauku- miem	9	9	9	uz 6 četrstūrai- niem laukumiem viens aplītis	4,84		"	VI 144 : 439	
189	"	br.	stieniša	6×6	5	10	punktu joslas	2,52		laba, patina	VI 144 : 440	
190	Vampenieši II, 74. kaps, E. Snores izr. 1967. g.	dz. ar br. apv.	muciņas	31	16	24,5	krusts ar 3 aplī- šiem katrā krus- ta galā (?), gar malu 2 punktu joslas	100,59	4,19	br. apvalks vie- tām saplīsis	VI 144 : 464	E. Snore, 1968, 75., 76. lpp.
191	Tas pats	dz. (?) ar br. apv.	"	21	13	18	vienā galā 5 aplīši, gar malu punktu josla	39,92	3,99	vienā galā stip- ra patina	VI 144 : 468	

192	„	dz. ar br. apv.	„	21	11	17	vienā galā 4 aplīši, gar malu punktu josla	31,70	3,96	tas pats	VI 144 : 465	
193	„	br.	„	18	10	14	vienā galā 3 aplīši, gar malu punktu josla	24,54	4,09	vienā galā stipra patina, pieoksidējusies rūsa	VI 144 : 466	
194	„	„	„	16,5	9	12	abos galos 2 aplīši, gar malu iedziļinātu punktu josla	16,60	4,15	nedaudz pieoksidējusies rūsa	VI 144 : 467	
195	„	„	bikoniska	15	9	10,5	vienā galā 1 aplītis	12,94	4,31	vienā galā pieoksidējusies rūsa, stipra patina	VI 144 : 474	
196	„	dz. ar br. apv.	muciņas	14,5	9	12(?)		12,38	4,12	galos rūsa	VI 144 : 469	
197	„	br.	daudzšķautņaina, ar 6 apaļiem laukumiņiem	8 un	5		lodītei nošķelti 2 gali, 4 vietās sāni	3,47		patina, pieoksidējusies rūsa	VI 144 : 473	
198	„	„	ar 6 četrstūrīgiem un 8 trīsstūrīgiem laukumiņiem	8,5	8,5	8,5		3,22		pieoksidējusies rūsa	VI 144 : 471	
199	„	br. un alva(?)	lodīte	9	9	9		1,71			VI 144 : 475	
200	„	br.	bijusi daudzšķautņaina					1,69		pusēs trūkst, pieoksidējusies dzelzs	VI 144 : 470	
201	„	„	saktas maģņopogaļa	10,5	6			5,86			VI 144 : 472	
202	„	br.(?)	stikls					1,60			VI 144 : 472 ^a	
203	„	br.	spirālite					0,75		ādas maciņā, ir arī ķiršu kauliņi	VI 144 : 472 ^b	
204	Vējstūri, Salaspils c., Rīgas raj., 32. kaps, A. Zariņas izr. 1967. g.	dz.	muciņas(?)	28(?)		22,5(?)		55,52		apdrupis, deformējies	VI 147 : 97	A. Zariņa, 1968, 84. lpp.
205	Tas pats	sudraba stieniņa gab.		dm. 6	g. 18,5			4,60			VI 147 : 97	
206	Vējstūri, 52. kaps, A. Zariņas izr. 1968. g.	dz. ar br. apv.	„			13	nav saskatāmas	13,06		deformējies	VI 147 : 207	ir svāriņi
207	Tas pats	„	„		9	13	katrā galā 2 aplīši, gar malu punktu josla	17,03	4,25	apvalks saplīsis, deformējies	VI 147 : 207	
208	„	„	„		ap 11		nav saskatāmas	25,79		deformējies	VI 147 : 207	
209	„	„	„		ap 11	ap 16	„	31,25		„	VI 147 : 207	
210	„	„	„				„	32,58		„	VI 147 : 207	
211	„	br.	iegārens stienītis	g. 25	pl. 6	b. 5	„	4,71		„	VI 147 : 207	
212	„	„	apkalums(?)		apm. 20×15			4,00			VI 147 : 207	
213	„	„	spirālite	dm. 18	g. 17			2,68			VI 147 : 207	
214	„	„	daudzšķautņaina, 6 skaldnes	8,5	8,5	6	uz 3 skaldnēm aplītis, 3 klāj patina	2,40		patina	VI 147 : 207	
215	„	„	nenoteikta priekšmeta detaļa					2,11			VI 147 : 207	
216	„	br., dz.	zvanveida	11		15		5,44			VI 147 : 207	

TABULA LIETOTIE SAISINĀJUMI

A	— Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas signatūra.	
apv.	— apvalks.	P. Stepiņš, 1965
M. Atgāzis, 1971	— M. Atgāzis. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. gadā. — RT 1970. Rīga, 1971.	
br.	— bronza.	sv.
I. Cimermane, V. Urtāns, 1961	— I. Cimermane, V. Urtāns. Latvijas PSR Vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā. — RT 1960. Rīga, 1961.	E. Snore, 1962
CVVM	— Latvijas PSR Vēstures muzeja signatūra.	
dz.	— dzelzs.	E. Snore, 1967
E. Elksnīte, 1935	— E. Elksnīte. Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi. — Filologu biedrības raksti, XV sējums. Rīga, 1935.	E. Snore, 1968
J. Graudonis, 1972	— J. Graudonis. Izrakumi Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā 1971. gadā. — Mat. 1971. Rīga, 1972.	E. Sturms, 1932
IVI	— Igaunijas PSR ZA Vēstures institūts.	V. Urtāns, 1973
KPM	— bij. Kurzemes Provinces muzejs.	VI
O. Kalējs, 1940	— O. Kalējs. Jersikas senkapi. — SM, 1940, 2.	— Latvijas PSR ZA Vēstures institūts.
LVM	— Latvijas PSR Vēstures muzejs.	A. Zariņa, 1968
Э. Мугуревич, 1965	— Э. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Рига, 1965.	A. Zariņa, 1969
H. Riekstiņš, 1939	— H. Riekstiņš. Izrakumi Liepkalnes pagasta «Kesteros». — SM, 1940, 2.	A. Zariņa, 1971
RK 1896	— Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896.	A. Zariņa, 1972
J. Sachssendahl, 1904	— J. Sachssendahl. Das Gewichtssystem des XI. und XII. Jahrhunderts in Liv-, Est- und Curland. — Sb GEG 1903. Jurjew (Dorpat), 1904, 34.—70. lpp.	

PARINDES

¹ Fr. Kruse. Necrolivonica. Dorpat—Leipzig, 1842, 14.—16. lpp.; Beilage E, 1.—29. lpp.; Beilage G, 2., 4. lpp.; 53., 54. tab.; t. p., Leipzig, 1859, 14.—16. lpp.; Beilage E, 1.—29. lpp.; Beilage G, 2. lpp.; Beilage D, 31.—38. lpp.; 53.—55. tab.

² Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga 1896.

³ J. Sachssendahl. Das Gewichtssystem des XI. und XII. Jahrhunderts in Liv-, Est- und Curland. — Sb GEG 1903. Jurjew (Dorpat), 1904, 34.—70. lpp.

⁴ Turpat, 39.—49., 60. lpp.

⁵ Turpat, 49.—60. lpp. ⁶ Turpat, 40. lpp. ⁷ Turpat, 50. lpp.

⁸ Turpat, 42. lpp.

⁹ T. J. Arne. La Suede et l'Orient. Upsala, 1914, 189. lpp.

¹⁰ A. Л. Монгайт. Рязанские гирьки. — КСИИМК, 14. Л., 1947, 66. lpp.

¹¹ В. Л. Янин. Денежно-весовые системы русского средневековья. М., 1956, 175., 176. lpp.

¹² Р. Волкайте-Куликаускаене. О весах и весовой системе в Литве в эпоху раннего феодализма. — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966, 221. lpp.

¹³ T. J. Arne. La Suede et l'Orient. 177. u. sek. lpp.

¹⁴ Turpat, 188.—191. lpp.

¹⁵ В. Л. Янин. Денежно-весовые системы русского средневековья. 178. lpp.

¹⁶ R. Snore. Seno monētu atradumi Latvijā. — Vēstures atziņas un tēlojumi. Rīga, 1937, 39. lpp.

¹⁷ E. Snore izrakumi; materiāli glabājas VI.

¹⁸ P. Stepiņa izrakumi; materiāli glabājas Liepājas Vēstures un mākslas muzejā.

¹⁹ A. Zariņas izrakumi; materiāli glabājas VI.

²⁰ M. Atgāža izrakumi; materiāli glabājas VI.

²¹ J. Graudona izrakumi; materiāli glabājas VI.

²² V. Urtāna izrakumi; materiāli glabājas LVM.

²³ I. Cimermanes izrakumos Alsungas Kalniņos, J. Apala izrakumos Drabešu Liepiņās un E. Mugurēviča izrakumos Pļaviņu Radzēs. Kalniņu materiāli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā, pārējie — VI.

²⁴ Materiāli glabājas Madonas novadpētniecības un mākslas muzejā.

²⁵ Dati ņemti pēc V. Urtāna referāta «Daugmales tirdznieciskie sakari 10.—12. gs.», kas nolasīts Rīgā 1970. g. 8. maijā. Materiāli iegūti LVM pirmskara un V. Urtāna pēckara izrakumos, glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā.

²⁶ Я. К. Земзарис. Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII—XVI вв.). — Проблемы источниковедения, IV. М., 1955, 208. lpp.

²⁷ Turpat, 209. lpp.

²⁸ O. Navickaitē-Kuncienē. Seniausios (X—XIII amžiu) svorio matų sistemas Lietuvoje klausimu. — Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 2 (21). Vilnius, 1966, 156.—159. lpp.; O. Kuncienē. Prekybiniai ryšiai IX—XIII amžiais. — Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. Vilnius, 1972, 172., 173., 281., 282. lpp.

²⁹ Р. Волкайте-Куликаускаене. О весах и весовой системе в Литве в эпоху раннего феодализма. 222., 223. lpp.

³⁰ E. Mugurēvičs. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gadsimtos. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1961, 1, 19., 20. lpp.; Mugurēvičs 1965. 31.—34. lpp.

³¹ E. Mugurēvičs. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem. 19. lpp.

³² Мугуревич 1965. 31. lpp.

³³ Atradumu vietas tabulā dotas alfabētiskajā kārtībā.

P. Ceplite

ГИРЬКИ ИЗ ПОГРЕБЕНИЙ X—XIII ВЕКОВ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

Первым ученым, изучавшим древние гирьки и веса Латвии и Эстонии, был Ф. Крузе. Каталог 1896 года, составленный А. Бухгольцем и Р. Гаусманом для X (Рижского) Всероссийского археологического съезда, содержит подробные данные о гирьках и весах Латвии и Эстонии, найденных до 1896 года. На этом съезде доклад о весовой системе XI—XII веков прочитал И. Заксендаль, опубликовавший свою работу в 1904 году. Ряд его выводов принят и другими учеными. В частности, Т. Арне, А. Монгайт, В. Янин и другие считают, что количество знаков на концах гирек показывает, сколько единиц веса в данной гирьке. Это необоснованно оспаривает Р. Волкайте-Куликаускене. Мнение Т. Арне о том, что единица, обозначенная на гирьках, была близка к русскому золотнику, считает неверным В. Янин.

Р. Шноре впервые картографировал места находок гирек и весов на территории Латвии до 1937 года; всего им зарегистрировано 23 экземпляра весов в 14 памятниках и 44 гирьки — из 14 памятников.

Советскими археологами много гирек и весов найдено при раскопках погребений торговцев и поселений. Из ученых Советской Прибалтики в разработку данной темы внесли определенный вклад Я. Земзарис, О. Навицкайте-Кунцене, Р. Волкайте-Куликаускене и Э. Мугуревич. В частности, Э. Мугуревич в 1965 году указал, что в 44 памятниках Латвии найдено 93 экземпляра весов и 169 гирек, которые картографируются.

На территории Латвии в раскопках обнаружено не менее 62 погребений с гирьками и весами или их частями, датируемых периодом со второй половины X до XIII века. Всего найдено 32 экземпляра весов и 216 гирек. В приложении даются картосхема и обзорная таблица о гирьках из погребений.

Долгие годы материал о гирьках и весах собирала руководитель Отдела нумизматики Музея истории Латвийской ССР Расма Цеплите, но болезнь и смерть 12 января 1973 года прервали ее труд. Незаконченную работу Р. Цеплите дополнили и подготовили для публикации В. Уртан и В. Зобиня.

R. Ceplite

GEWICHTE AUS GRÄBERN DES 10.—13. JH. AUF DEM TERRITORIUM LETTLANDS

Zusammenfassung

Der erste Gelehrte, der die Gewichte des Altertums Lettlands und Estlands studierte, war F. Kruse. Der Katalog aus dem Jahre 1896, den A. Buchholtz und R. Hausmann für den X. (Rigaer) Allrussischen Archäologenkongress zusammenstellten, enthält ziemlich genaue Angaben über die Gewichte und Waagen Lettlands und Estlands, die bis zum Jahre 1896 geborgen wurden. Über das Wiegsystem der XI.—XII. Jh. hielt J. Sachssendahl auf diesem Kongress einen Vortrag. Im Jahre 1904 wurde seine Arbeit veröffentlicht. Eine Reihe seiner Schlußfolgerungen wurden auch von anderen Gelehrten gebilligt.

Allerdings vertreten T. Arne, A. Mongait, W. Janin u. a. die Ansicht, daß die Zahl der Zeichen an beiden Enden der Gewichte anzeigt, wieviel Gewichtseinheiten das betreffende Gewichtstück enthält. Das aber wird unbegründet von R. Volkaite-Kulikauskiene bestritten. Die Grundeinheit des Gewichtes, annähernd gleich dem russischen Solotnik (T. Arne zufolge), hält wiederum W. Janin für unzutreffend.

R. Snore hat die Fundstellen der Gewichte und Waagen auf dem Territorium Lettlands, die bis zum Jahre 1937 geborgen wurden, als erster kartografiert: an 14 Fundstellen sind 23 Waagen und an 14 Fundstellen 44 Gewichte geborgen.

In der Sowjetzeit sind viele Gewichte und Waagen aus den Gräbern von Kaufleuten und aus Siedlungen geborgen.

Für dieses Thema haben die Arbeiten der Gelehrten der Ostseerepubliken der UdSSR J. Zemzaris, O. Navickaite-Kunciene, R. Volkaite-Kulikauskiene und E. Mugarēvičs eine große Bedeutung.

Unter anderem wird von E. Mugarēvičs im Jahre 1965 angegeben, daß in 44 Fundstellen Lettlands 93 Waagen und 169 Gewichte geborgen sind, die zur Zeit kartographiert werden.

In Ausgrabungen auf dem Territorium Lettlands sind nicht weniger als 62 Gräber mit Gewichten und Waagen oder Waagendetails bloßgelegt, die der zweiten Hälfte des 10. bis 13. Jh. angehören.

Anbei die Karte und Übersichtstabelle der Gewichte aus den Gräbern.

Das Material über Gewichte und Waagen hat im Laufe vieler Jahre die Leiterin des Numismatischen Abteilung des Historischen Museums der Lettischen SSR Rasma Ceplite gesammelt, jedoch wurde diese Arbeit durch Krankheit und ihr am 12. Januar 1973 erfolgtes Ableben unterbrochen.

Die vorliegende unvollendete Arbeit von R. Ceplite wurde von V. Urtāns und V. Zobiņa ergänzt und zur Veröffentlichung bearbeitet.

V. Urtāns

PLASTISKIE BRONZAS ZIRDZIŅI

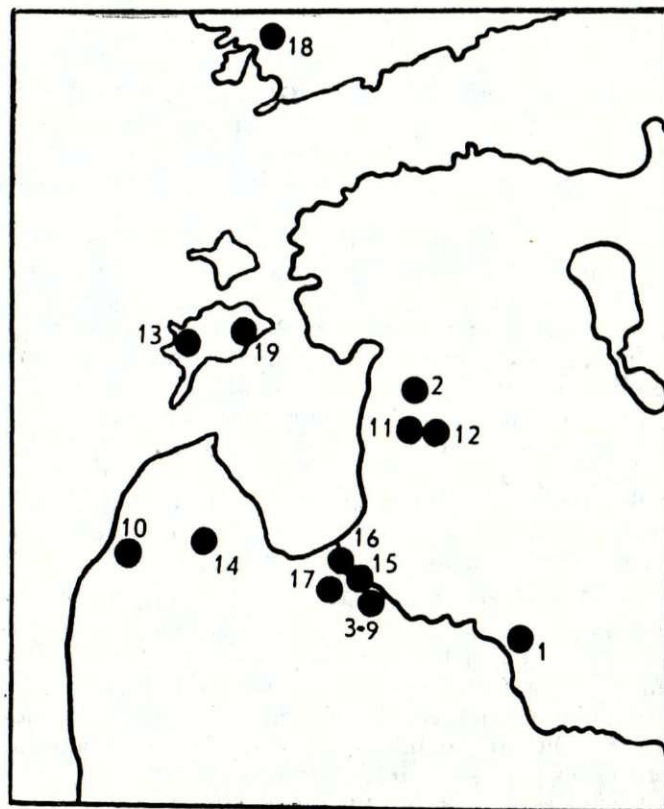
Arheoloģiskajos izrakumos iegūts milzums visdažādāko mūsu senatnes liecinieku. To vidū ir arī miniatūrie, plastiskie, nedaudz stilizētie bronzas zirdziņi. Tagad zināmas vismaz 19 šādas figūriņas no 11 senvietām: 16 eksemplāri iegūti Latvijas, divi Igaunijas un viens Somijas teritorijā (1. att.), pie kam 12 pirms, bet septiņi pēc Lielā Tēvijas kara.¹ To garums no 21 līdz 41 mm, augstums — no 11 līdz 22 mm. Zirdziņiem reālistiski, mazliet primitīvi un pat drastiski veidots ķermenis, galva, kājas, aste, izcelta mute un ausis. Virs muguras, dažreiz arī astes vietā izveidotas cilpiņas piekāršanai, izņemot vienu Daugmales (2. att. : 5; 4. att.), vienu Somijas (2. att. : 14; 9. att.) un divus Sāremas (2. att. : 15, 16) eksemplārus. Par zirdziņiem figūras var saukt nosacīti, jo to astes stāvoklis un kāju garums zirgiem neparasts, lai gan pēc zoologu, arheologu un citu atzinuma minētie priekšmeti visvairāk atgādinot zirgu. Zirdziņa nosaukums iegājis arī latviešu, vācu, krievu, igauņu un somu valodās.

Pirmo reizi plastiskie bronzas zirdziņi iegūti pagājušā gadsimta beigās Rīgas rajona Salaspils Mārtiņsalas pilsdrupās (2. att. : 12; 8. att. : 1) un Lonas akmeņu kapulaukā Kingisepas rajonā Sāmsalā (2. att. : 15). Pirmajam uz kakla, muguras cilpiņā un astē saglabājušies bronzas riņķīši. Tas ir lielākais no visiem eksemplāriem: garums 41 mm, augstums 22 mm. Otrais ir fragmentārs, bez cilpiņas, ar iezīmētām krēpēm.

1910. g. vasarā zemes darbos kapulaukā pie Cēsu stacijas kādā bedrē tika atrakti trīs kapi. Starp iegūtajām senlietām bija arī važiņā iekārts bronzas zirdziņš (2. att. : 2).² Spriežot pēc senlietām, visi trīs kapi bijuši sieviešu un datējami ar 11. gs. Pēdējo apstiprina arī karaļa Eitelreda (976.—1016. g.) sudraba monētas piekariņš, kas bijis vienai no mirušajām uz kakla blakus apaļajiem piekariņiem.³ Agrāk Cēsu kapulauka zirdziņš glabājās cēsnieka Otona kolekcijā, kur tagad — nav zināms.

Rīgas rajona Daugmales pilskalna izrakumos 1936. g. E laukumā ieguva vienu, bet 1937. g. I laukumā — piecus plastiskos zirdziņus (2. att. : 3—8; 3. att. : 2, 3; 4., 5. att.). Vienam no tiem nolauzta galva (2. att. : 4; 5. att. : 3), kādam citam nav cilpiņu (2. att. : 5; 4. att.), vienam cilpiņā saglabāju-

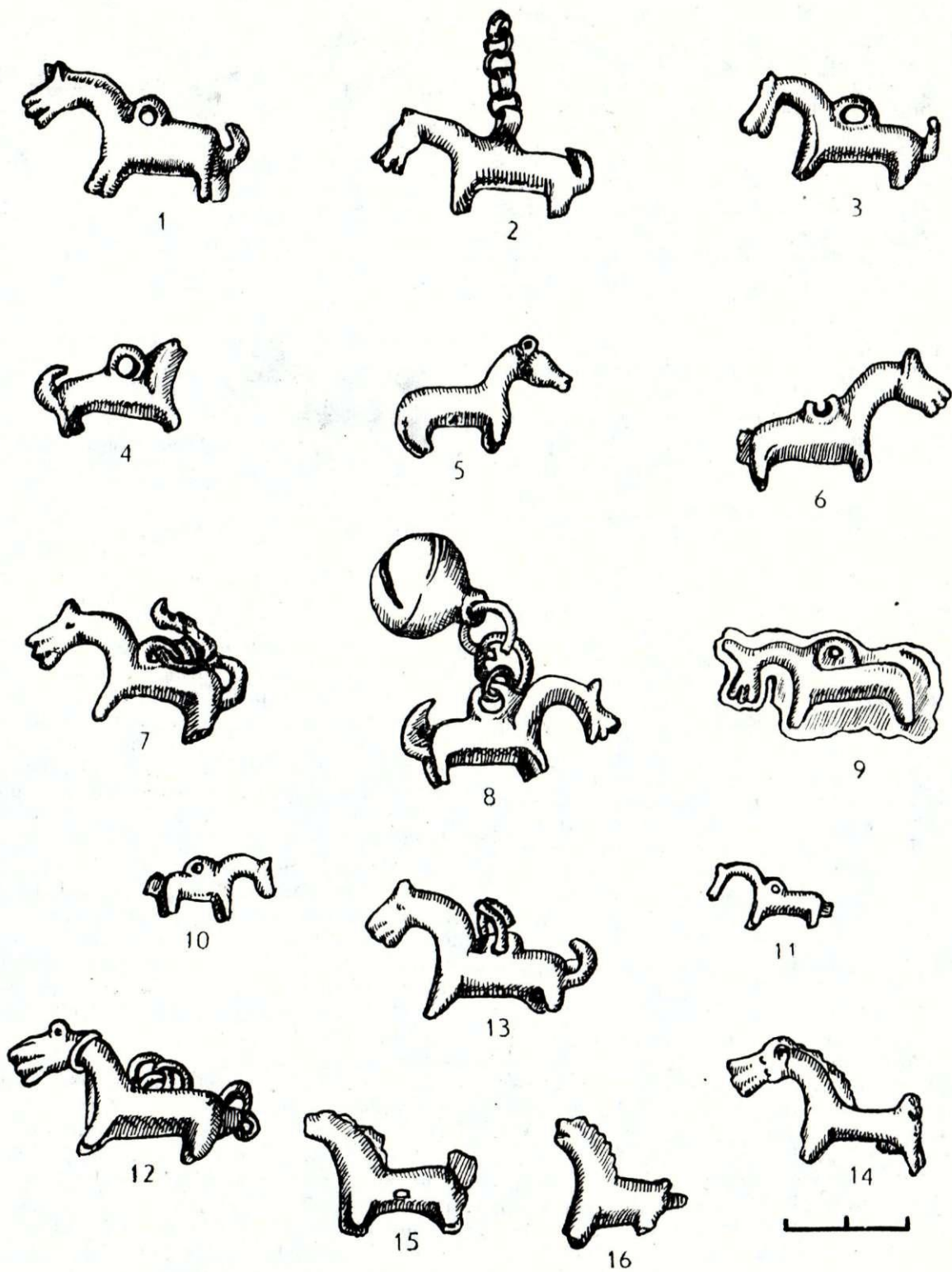
sies važiņa (2. att. : 7; 3. att. : 3), vēl citam važiņas galā ir apaļš bronzas zvārgulītis ar taisnu šķēlumu apakšā (2. att. : 8; 5. att. : 1). Daži no tiem pieminēti literatūrā.⁴ Daugmales pilskalna malas nobrukumā Daugavas krastā 1969. g. tika iegūts vēl viens līdzīgs, bet pusgatavs bronzas zirdziņš (2. att. : 9; 6. att.).⁵ Daugmales pilskalns tāpat devis septiņus plastiskos zirdziņus, t. i., vairāk par vienu trešdaļu no visiem zināmajiem.

1. att. Plastisko bronzas zirdziņu izplatība.

1 — Asotes pilskalns, 2 — Cēsu kapulauka 1. kaps, 3—9 — Daugmales pilskalns, 10 — Kalniņu kapulauks, savrupatradums, 11, 12 — Liepiņu kapulauka 24. kaps, 13 — Lonas kapulauks, 14 — Matkules kapulauks, savrupatradums, 15, 16 — Mārtiņsalas pils, 17 — Raušu kapulauka 74. kaps, 18 — Taskulas kapulauka 5. kaps, 19 — Viltinas kapulauks.

2. att. Plastiskie bronzas zirdziņi.

1 — Asotes pilskalns, VI 15 : 1953/299; 2 — Cēsu kapulauka 1. kaps; 3—9 — Daugmales pilskalns, A 9964 : 3574, 5903, 5994, 6314, 6549, 6589; 11971 : 2715; 10 — Kalniņu kapulauks, savrupatradums, A 11741 : 49; 11 — Matkuleš kapulauks, savrupatradums, A 9306 : 122; 12, 13 — Mārtiņsalas pils, RDM I 2379, VI 127 : 1791; 14 — Taskulas kapulauka 5. kaps, 13150 : 40; 15 — Lonas kapulauks, AI 3822 : 229; 16 — Viltinas kapulauks, AI 3884 : 943.

1937. g. augustā sīks bronzas zirdziņš — piekariņš ar sīku važiņas palieku — kā savrupatradums iegūts Tukuma rajonā Matkules kapulaukā (2. att.: 11; 7. att.: 2). Tas ir vismazākais eksemplārs (21 × 11 mm), kura svars 1,54 g.

1938. g. rudenī bronzas zirdziņš it kā ar krēpēm, bet bez cilpiņām un važiņām tika atklāts Dienvidrietumsomijā Marijas draudzes Taskulas kapulaukā 5. kapā (2. att.: 14; 9. att.). Šī bagātā vīriešu kapa inventārā blakus daudzām senlietām bija atsvariņi un divas sudraba monētas: Dortmundā kalta Heinriha IV (1056.—1106. g.) un Stefana (1135.—1154. g.).⁶

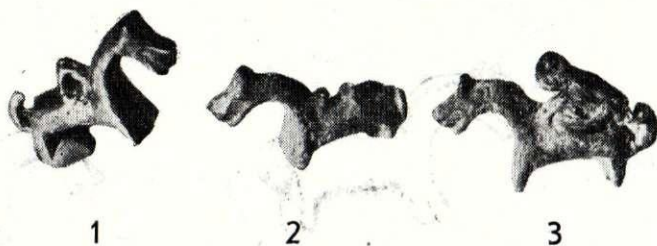
Bez tam 1940. g. Viltinas kapulaukā Sāremā tika iegūts fragmentārs bronzas zirdziņš (2. att.: 16).

Pēc Lielā Tēvijas kara bez jau minētā Daugmales pilskalna pusgatavā zirdziņa (2. att.: 9; 6. att.) 1953. g. Asotes pilskalnā izrakts 11. gs. zirdziņš,⁷ tā svars 13,52 g (2. att.: 1; 3. att.: 1), 1960. g. Alšungā Kuldīgas rajonā Kalniņu kapulaukā atrasts sīks (svars 2,36 g) Matkules zirdziņam līdzīgs eksemplārs (2. att.: 10; 7. att.: 1). 1968. g. Rīgas rajona Salaspils Mārtiņsalas pilsdrupās iegūts vēl viens zirdziņš, kuram cilpiņā važiņas paliekas (2. att.: 13; 8. att.: 2).⁸

Bez tam 1971. g. Cēsu rajona Drabešu Liepiņu kapulaukā 24. kapā ar ļoti bagātu latgaļu sievietei raksturīgu kapa inventāru⁹ lociņvažtura važiņās bija iestiprināti arī divi plastiskie zirdziņi (līdzīgi 3. un 5. att. redzamajiem). Gadu vēlāk Rīgas rajona Raušu kapulauka 74. kapā (meitenes) atrasts stienišu važiņas galā iekārts bronzas plastiskais zirdziņš kopā ar plastisko balodīti un plakano ažuuro putnu.

Sīkākā dati par 19 plastisko zirdziņu atrašanos vietām (alfabētiskā kārtībā), laiku, tāpat priekšmetu izmēri, glabāšanās vieta, inventāra un attēla numuri apkopoti tabulā (skat. 216., 217. lpp.).

Kāda ir šo atradumu hronoloģija? Asotes pilskalna zirdziņš (2. att.: 1; 3. att.: 1) atrasts 11. gs. slānī.¹⁰ Uz šo gadsimtu, spriežot pēc senlietām un Etelreda (976.—1016. g.) sudraba monētas piekariņa, attiecināms arī Cēsu kapulauka eksemplārs (2. att.: 2). Līdzīgie Daugmales pilskalna septiņi veidojumi iegūti 1.—3. slānī, kas attiecināmi uz 11. un 12. gs., jo 13. gs. slāņa Daugmalē nav. 12. gs. vidum vai otrajai pusei, spriežot pēc Stefana (1135.—1154. g.) monētas un citām senlietām, pieder Somijas zirdziņš no Taskulas kapulauka, tāpat līdzīgie Lonas un Viltinas kapulauku zirdziņi (2. att.: 15, 16). Līdzīgs (sevišķi galva), tikai ar cilpiņu un asti, ir Mārtiņsalas zirdziņš (2. att.: 12; 8. att.: 1), kas acīmredzot ir piederīgs Mārtiņsalas pils apdzīvotības agrīnajam posmam, t. i., 12. gs. beigām. Ar šo pašu laiku, pamatojoties uz senlietas stilu un stratigrāfiju (zirdziņš atrasts 150 cm dziļumā), jādatē arī otrs Mārtiņsalas pils zirdziņš (2. att.: 13; 8. att.: 2), lai gan Mārtiņsalas pils pastāvējusi no 12. gs. beigām (celta 1186.—1195. g.) līdz 14. gs.¹¹ Tāpat pie 12. gs. pieder Raušu 74. kapa zirdziņš, kopā ar kuru gulēja labi datējamas rotas: divi krustiņi ar augu rakstu, divi emaljētie krustiņi, divi krustiņi ar svētā attēlu, divkāršs bronzas kaklariņķis, stienišu važiņrota ar plastisko balodīti, ažuuro plakano putnu un aprakstīto zirdziņu galā u. c. Vissīkākākie un analogie zirdziņi kā savrupatradumi iegūti Kalniņu kapulaukā C III kārtā

3. att. Plastiskie bronzas zirdziņi.
1 — Asotes pilskalns, VI 15: 1953/299; 2, 3 — Daugmales pilskalns, A 9964: 6314; 9964: 6549.

4. att. Daugmales pilskalnā atrastais bronzas zirdziņš, A 9964: 5994.

(2. att.: 10; 7. att.: 1) kopā ar sievietes un vīriešu ugunskaņu lietām (bronzas pakavsakta ar noplacinātiem zvērgalvu galiem, gredzens ar paplašinātu priekšpusi, lentveida aproces, zobena apaļā, plakanā dzelzs poga u. c.), kas attiecināmas uz laiku ap 1200. gadu, un Matkules kapulaukā (2. att.: 11; 7. att.: 2). Arī Liepiņu 24. kapa, kura 42 senlietas (lentes vainags, bronzas kaklariņķis, kaklarota, lociņvažturis ar amuletiem, saktas, aproces, gredzeni, villaine u. c.), attiecināms uz 12. gs., tāpat datējami arī pie lociņvažtura važiņām piekārtie divi plastiskie zirdziņi.

Apskatītie bronzas plastiskie zirdziņi darināti un lietoti galvenokārt 11. un 12. gs., daži no tiem — arī 13. gs. sākumā.

No 19 zirdziņiem 15 eksemplāriem ir cilpiņas uz muguras, no kuriem savukārt 9 cilpiņās ir važiņas vai to paliekas. Tātad tie bijuši iekārti važiņās un nēsāti kā piekariņi. Trīs gadījumos (Cēsu, Liepiņu un Raušu kapulaukos) tie konstatēti sievietes kapos. Vienā gadījumā zirdziņš bez cilpiņas atklāts vīrieša — tirgotāja kapā kopā ar dzelzs atsvariņiem (Somijā, Taskulas kapulauka 5. kapā). Tāpēc somu arheoloģe E. Kivikoski pamatoti domā, ka tas izmantots kā atsvariņš.¹² Varētu būt; ka arī līdzīgie Lonas un Viltinas kapulauku zirdziņi (2. att.: 15, 16), tāpat Daugmales pilskalnā eksemplārs (2. att.: 5) lietoti atsvariņu vietā. Minētā Daugmales pilskalna zirdziņa svars 8,84 g, kas tuvs daudz Daugmales atsvariņu svaram (ap 8,5 g).

Analizējot zirdziņu teritoriālo izplatību, vērojams, ka tie raksturīgi Baltijas somu iedzīvotājiem — libiešiem (Daugmales pilskalns, Raušu kapulauks, Mārtiņsalas pils), tāpat vendiem (Cēsu kapulauks), igauniem (Lonas un Viltinas kapulauki), somiem (Taskulas kapulauks), bet pazīstami arī latgaļiem (Asotes pilskalns, Liepiņu kapulauks) un kuršiem (Kalniņu un Matkules kapulauki). Jādomā, ka tie atradīsies arī zemgaļu, leišu un vēl citās teritorijās.

Sīkāk apskatot plastiskos zirdziņus un pārbaudot to izmērus, jākonstatē, ka Daugmalē ir trīs atšķirīgi varianti (3. att.: 2, 3; 4. att.; 5., 6. att.). Pirmajam variantam līdzīgi atradumi ir Asotes pilskalnā (3. att.: 1), Liepiņu kapulaukā, bet trešajam — Cēsu

kapulaukā (2. att.:2) un Liepiņu kapulaukā. No visiem tiem savukārt atšķirīgi ir sīkie Kalniņu un Matkules (7. att.:1, 2), abi Mārtiņsalas (8. att.), kā arī Somijas (9. att.) un Sāmsalas (2. att.:15, 16) eksemplāri. Tātad pašreiz zināmi viena tipa vismaz seši atšķirīgi varianti.

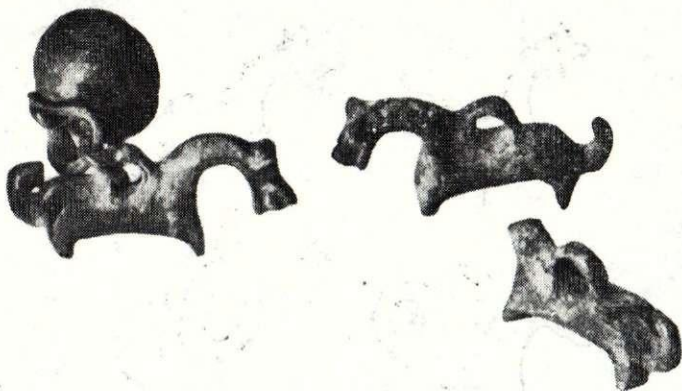
Līdz šim nebija droši pasakāms, kur šī sīkplastika darināta. 1969. g. Daugmales izrakumu laikā pilskalna nobrukumā uz Daugavu izdevās atrast pusgatavu zirdziņu (2. att.:9; 6. att.). Tam labi redzamas lējuma šuves, priekšmets nav vēl pat retušēts, tā svars 12,73 g. Labi vērojams, ka tas atliets divpusīgajā veidnē, bet nav pabeigts. Daugmale tātad ir bijusi vismaz viena no šādu priekšmetu darināšanas vietām. Iespējams, ka no šejienes 11. un 12. gs. nākusi ietekme vai arī tie nokļuvuši tieši Asotes pilskalnā, Salaspils Mārtiņsalā, Raušu kapulaukā, Cēsīs un Cēsu rajona Liepiņās, varbūt arī Sāmsalā un Somijā. Ar visām minētajām vietām Daugmali savieno ūdens vai sauszemes ceļi.

Aplūkotie 11. un 12. gs. plastiskie bronzas zirdziņi varēja būt par tiešu vai netiešu paraugu līdzīgajiem, bet plakanajiem Asotes pilskalna (10. att.:1)¹³ un Salaspils Mārtiņsalas 13. gs. piekariņiem (10. att.:2).⁴ Tie, iekārti ažūro zirdziņu kājās (skat. 244. lpp.), pazīstami arī pēc 13. gs. Daugmales zirdziņi varēja būt par paraugu arī 12.—13. gs. plastiskajiem Raunas kapusila (10. att.:3)¹⁵ un Salaspils Laukskolas apmetnes «sunīšiem».¹⁶ Abi pēdējie, iespējams, pat atlieti vienā formiņā.

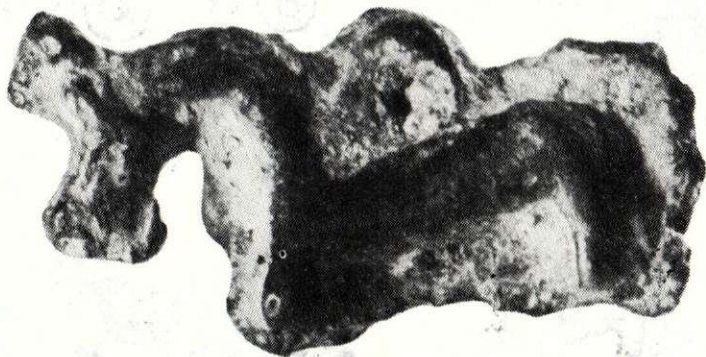
Tas viss apstiprina jau agrāk izteikto uzskatu, ka Daugavas kreisajā krastā esošais Daugmales pilskalns ar senpilsētu un seno ostu, kur iegūts pāri par 16 000 senlietu (relatīvi daudz importlietu un pusgatavu priekšmetu), bija ne tikai viens no ievērojamākajiem Baltijas tirdzniecības un amatniecības centriem 10.—12. gs.,¹⁷ bet arī sava laika modes un mākslas ietekmētājs.

Plastiskos bronzas zirdziņus lietoja galvenokārt kā rotaslietas, retāk kā atsvariņus. Vienlaikus tie pildīja arī amuletu funkcijas. Zirgs latviešiem un citām tautām bija labklājības, veselības, pat saules, gaismas un rita zvaigznes simbols. Tāpēc ar zirgu saistās daudzi ticējumi un dažādas izdarības Latvijas teritorijā jau kopš bronzas laikmeta, kad zirgs savas praktiskās noderības, ātrās gaitas un daiļuma dēļ sāk ieņemt izcilu vietu cilvēka dzīvē. Tā, bronzas laikmeta kapenēs Salaspils Reznēs un Kokneses Kalniešos bieži atrasti zirgu zobu vai veselu žokļu ziedojumi. Zirglietu apbedījumi vīriešu kapos izplatīti kopš mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem (Rucavas Mazkatužu kapulauks) un turpinās līdz pat 14. gs. Vismaz sešas reizes konstatēti arī zirgu apbedījumi ar tā īpašnieku, pie kam agrākais šāds apbedījums Rucavas Mazkatužu kapulaukā (23. kaps) ir no 3. gs. Sevišķi plaši izplatīti zirgu apbedījumi, pat veselas zirgu kapsētas, ir Lietuvā.¹⁸ Zirgu galvaskausi un kauli Talsu pilskalnā ierakti celtņu un vārtu pamatos, lai pasargātu celtnes un to apdzīvotājus no dažādām nelaimēm.¹⁹

Latvijas arheoloģiskajos izrakumos atklāti dažādi zirgu veidojumi, visvairāk bronzā, bet arī kaulā (10. att.:4). Tie lietoti visbiežāk kā piekariņi, bet arī kā jostu apkalumi u. c. Tos darināja atlejt

5. att. Daugmales pilskalnā atrastie bronzas zirdziņi, A 9964 : 6589, 3574, 5903.

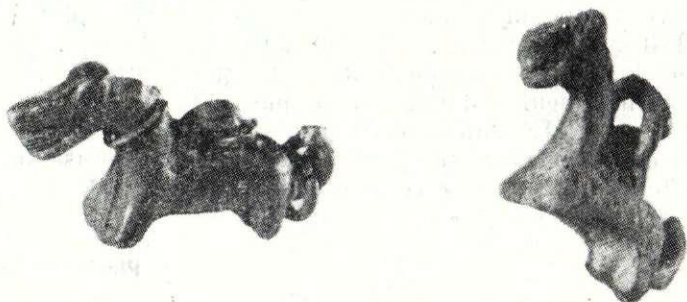

6. att. Pusgatavs plastiskais bronzas zirdziņš, palielināts apmēram 3 reizes, atrasts Daugmales pilskalnā, A 11971 : 2715.

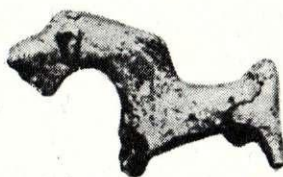

7. att. Sīkie plastiskie bronzas zirdziņi.

1 — Kalniņu kapulauks, savrupatradums, A 11741 : 49; 2 — Matkules kapulauks, savrupatradums, A 9306 : 122.

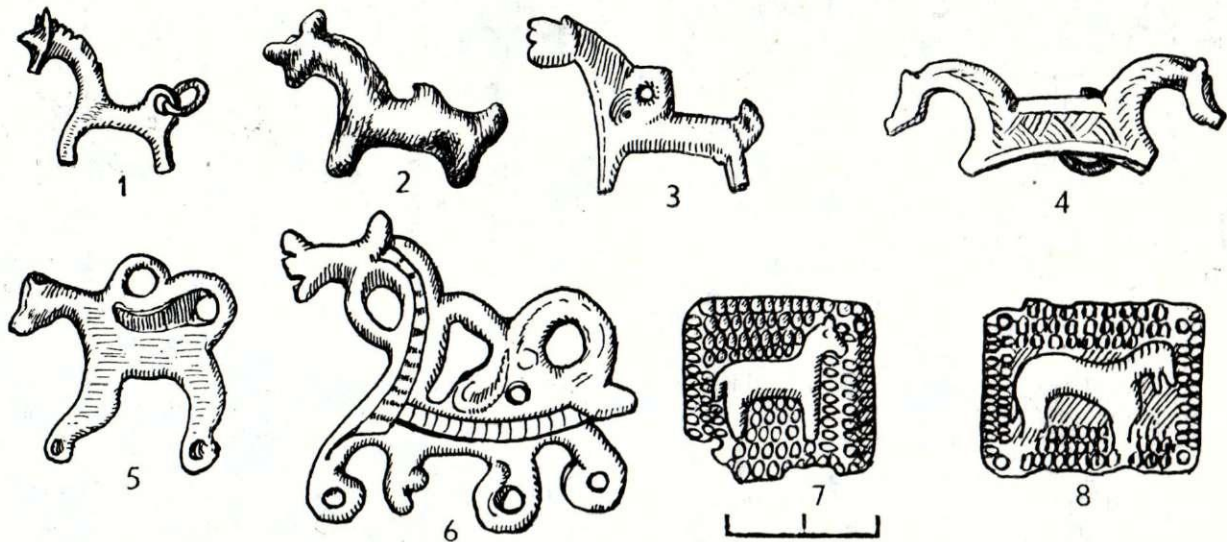

8. att. Mārtiņsalas pili atrastie bronzas zirdziņi, DM I 2379, VI 127 : 1791.

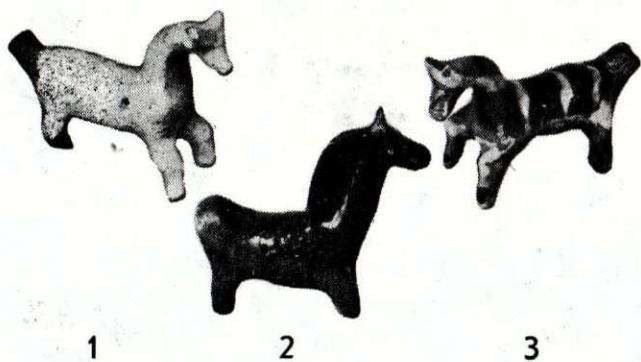

9. att. Taskulas kapulauka 5. kapā atrastais bronzas zirdziņš, Turku muzejā, 13150 : 40.

10. att. Bronzas atlietās (1—3, 5—6) un štancētās (7—8) figūriņas un kaula dubultzirdziņš — piekariņš (4).
1 — Asotes pilskalns, VI 11 : 1949/18; 2 — Mārtiņsalas pils, RDM I 2380; 3 — Viksnas kapusils, AI 1239 II : 6; 4 — Daugmales pilskalns; 5 — Daugmales pilskalns, A 11971 : 2291; 6 — Mārtiņsalas pils, RDM I 2327; 7 — Cesvaines Kalnapaukšu kapulauka 1. kaps; 8 — Lielstraupes Pūriču kapulauka 11. kaps, AI 1937 : 2.

11. att. Māla zirdziņi — svilpaunieki.

1, 3 — Silajāņu Sembeļu ciems, autors Izidors Paulāns, 19. gs. beigas vai 20. gs. sākums, CVVM 23396, 23448; 2 — Ludza, 20. gs. 40. gadu beigas, autora īpašums.

(10. att. : 1—3, 5—6) vai arī štancējot (10. att. : 7, 8). Ievēribu pelna plakanie zirdziņi, kas plaši izplatīti Baltijas pierobežā un Baltijā. Līdz šim domāja, ka tie darināti Krievzemē,²⁰ taču Daugmalē starp daudziem šādiem zirdziņiem ir arī pusgatavs eksemplārs (10. att. : 5).²¹ Jāpiezīmē, ka šie stilizētie 10.—13. gs. zirdziņi literatūrā tiek dēvēti par panterām, sunīšiem, telēniem, lūšiem. Ažurie plakanie zirdziņi (10. att. : 6),

kas visvairāk zināmi Daugavas baseinā, dobie zirdziņi ar skanošiem piekariņiem, kas tāpat nav retums Latvijā, datējami pa lielākai daļai ar 13.—14. gs., tie raksturīgi arī Krievijas ziemeļrietumu teritorijai. Štancētie jostu apkalumi ar zirdziņu motīvu pazīstami latgaļu (10. att. : 7) un libiešu (10. att. : 8) teritorijā. Mežotnes senpilsētā iegūts kāds atliets pusgatavs, masīvs, bet ieplakans zirdziņš.²²

Ar zirgu saistās daudz ticējumu un tradīciju.²³ Latviešiem ir pat zirgu dievs Ūsiņš, kuru vēlāk kristīgās baznīcas ietekmē aizstāj svētais Juris. Senākās — mitoloģiskās tautasdziesmas runā par Ūsiņu kā par saules kalpu, saules kumeļu braucēju un saules vedēju. Latviešu folklorā zirga (kumeliņa, bērīša u. c.) tēls ir visizplatītākais no visiem dzīvnieku tēliem. Zirgs kā kulta objekts fiksēts Baltijā jau 13. un 14. gs. rakstītajos avotos,²⁴ bet nav svešs arī vēlākajos avotos, etnogrāfijā (dubultzirdziņi uz jumtu korēm — mājas sargi) un tautas mākslā (māla zirdziņi — svilpaunieki). Latgales keramiķu svilpaunieki pēc formas un stila ir tādi paši, tikai lielāki un veidoti citā materiālā (11. att.).

Ar visu to sasaucas arī 11.—13. gs. plastiskie bronzas zirdziņi — amuleti. Šī izteiksmīgā sīkplastika ir izcils seno rotkaļu un tautas mākslas meistarību sniegums, kas saglabājis savu tradicionālo izskatu un formu latviešu tautas mākslā līdz mūsdienām.

Plastiskie bronzas zirdziņi

Nr. p. k.	Atraduma vieta	Koordinātes	Atrašanas laiks	Ķarums un augstums mm	Glabāšanās vieta	Inventāra nr.	Attēls
1	Asotes pilskalns, Jēkabpils raj.	B laukuma 12. slānis, kv. 11 g	22. VII 1953.	38×21,5	Rīgā	VI 15 : 1953/299	2. att. : 1; 3. att. : 1.
2	Cēsu kapulauks, Cēsu raj.	1. kaps, sievietes	1910. g. vasarā	ap 36×16	agrāk Cēsīs	—	2. att. : 2.
3	Daugmales pilskalns, Rīgas raj.	E laukums	25. VII 1936.	34×16	Rīgā	A 9964 : 3574	2. att. : 3; 5. att. : 2.
4	Turpat	I laukumā virskārta	22. V 1937.	24×15	„	A 9964 : 5903	2. att. : 4; 5. att. : 3.
5	„	I laukumā 1. slānis	22. VII 1937.	30×20	„	A 9964 : 5994	2. att. : 5; 4. att.

Nr. p. k.	Atradumu vieta	Koordinātes	Atrašanas laiks	Garums un augstums mm	Glabāšanās vieta	Inventāra nr.	Attēls
6	Daugmales pilskalns, Rīgas raj.	I laukuma 1. slānis	3. VIII 1937.	36×21	Rīgā	A 9964 : 6314	2. att. : 6; 3. att. : 2.
7	"	I laukuma 3. slāņa ma- las nogrūvums	30. VIII 1937.	38×21	"	A 9964 : 6549	2. att. : 7; 3. att. : 3.
8	"	tas pats	31. VIII 1937.	35×16	"	A 9964 : 6589	2. att. : 8; 5. att. : 1.
9	"	nobrukums uz Daugavu	18. VI 1969.	37×20	"	A 11971 : 2715	2. att. : 9; 6. att.
10	Kalniņu kapulauks, Kuldīgas raj.	C III kārtā, savrup- atradums	23. V 1960.	21,5×11	"	A 11741 : 49	2. att. : 10; 7. att. : 1.
11	Liepiņu kapulauks, Cē- su raj.	24. kaps, sievietes	26. VIII 1971.	38×19	Cēsis	VI 155 : 143	—
12	Turpat	"	26. VIII 1971.	38×19	"	VI 155 : 143	—
13	Lonas kapulauks, Kin- gisepas raj.	savrupatradums kapu- laukā	1891. vai 1898.	27×19	Tallinā	AI 3822 : 229	2. att. : 15.
14	Matkules kapulauks, Tukuma raj.	tas pats	4.—7. VIII 1937.	21×11	Rīgā	A 9306 : 122	2. att. : 11; 7. att. : 2.
15	Mārtiņsalas pils Rī- gas raj.	—	1897. vai 1899.	41×22	"	RDM I 2379	2. att. : 12; 8. att. : 1.
16	Turpat	V laukuma 4. kārtā, 93, 9 X 18, 1; dzi- lums 150 cm	8. VIII 1968.	39,5×21	"	VI 127 : 1791	2. att. : 13; 8. att. : 2.
17	Raušu kapulauks, Rī- gas raj.	74. kaps, meitenes	9. VIII 1972.	garums 34	Rīgā	VI 146 : 523	—
18	Taskulas kapulauks, Somija	5. kaps, vīrieša	1938. g. rudenī	ap 32×20	Turku	13150 : 40	2. att. : 14; 9. att.
19	Viltinas kapulauks, Kingisepas raj.	savrupatradums kapu- laukā	1940. g. vasarā	21×20	Tallinā	AI 3884 : 943	2. att. : 16.

PARINDES

¹ Plastisks, bet daudz lielāks un dedzis bronzas zirdziņš, pēc V. Valatkas informācijas, atrasts 1973. g. viņa izrakumos Kuķu kapulaukā Mažeiku rajonā. Arī citi plastiskie zirdziņi (Pūteļu kapulauks Rīgas rajonā, Ilplas kapulauks Kingisepas rajonā Samsalā, Nartauču depoziits Sauļu rajonā, Gorevaja Permas apgabalā u. c.) šai rakstā nav apskatīti, jo ir cita tipa.

² E. Kiwull. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Riga, 1911, 4., 29. lpp.; II tab. : 6.

³ Turpat, 2.—5. lpp.

⁴ F. Balodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. — SM, 1936, 4, 138. lpp.; I. tab. : 8 (137. lpp.); F. Balodis. Latviešu vesture. Riga, 1938, 151. lpp. (8. att.).

⁵ V. Urtāns. Daugmales ekspedīcijas darba rezultāti 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970, 68. lpp.

⁶ E. Kivikoski. Die Eisenzeit in Auraflussgebiet. — SMYA, XLIII. Helsinki, 1939, 9.—10., 171. lpp.; 17. att. (153. lpp.); E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II. Por- voo — Helsinki, 1951, 38. lpp.; 1085. att.; E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Helsinki, 1973, 142. lpp., 1162. att.

⁷ Шноре 1961. 27., 28. lpp.; V tab. : 18.

⁸ Э. Мугуревич. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. — Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie, Bd. II. Berlin, 1973, 6. tab. : 3.

⁹ J. Apals. 1971. gada izrakumi Drabešu Liepiņās. — Mat 1971. Rīga, 1972, 36. lpp.

¹⁰ Шноре 1961. 28. lpp.

¹¹ E. Mугуревичс. Мārtiņsalas pils un baznīca (1967. g. izrakumi). — RT 1967. Rīga, 1968, 63. lpp.

¹² E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II. 38. lpp.

¹³ Шноре 1961. 46. lpp.; V tab. : 13; VI 11 : 1949/78.

¹⁴ RDM I 2380.

¹⁵ RK 1896, 86. lpp. (598. nr. : 6); 18. tab. : 12.

¹⁶ A. Zariņas izrakumi 1972. g., 375. objekts, glabājas VI 128 : 4744.

¹⁷ V. Urtāns. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē. — Muzeji un kultūras pieminekļi. Rīga, 1969, 89.—96. lpp.

¹⁸ R. Volkaitē-Kulikauskienē. Lietuovio kario žirgas. Vilnius, 1971.

¹⁹ A. Karnups. Dzīvnieku galvaskausi Talsu pilskalnā. — SM, 1937, 4, 98.—101., 108. lpp.

²⁰ Б. А. Рыбаков. Ремесло Древней Руси. М., 1948, 458. lpp.; Н. П. Журжалина. Древнерусские привески — амулеты и их датировка. — СА, 1961, 2, 129., 130. lpp.; I. att. : 8; Мугуревич 1965. 91. lpp.; 39. att.; Очерки по археологии Белоруссии. Минск, 1972, 163. lpp.

²¹ A 11971 : 2291.

²² M. Atgāzis. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. gadā. — RT 1970. Rīga, 1971, 30. lpp.; VI 151 : 1118.

²³ L. Dumpe. Lopkopības tradīcijas latviešu zemnieku gads- kārtu svinībās 18.—19. gs. — AE, 9. Rīga, 1970, 115.—120. lpp.

²⁴ Indriķa Livonijas hronika. Tulkojis J. Kripēns. Rīga, 1936, I, 10; Atskaņu hronika. Atdzejojis J. Saiva. Rīga, 1936, 98. lpp.; Chronicon terrae Prussiae von Peter von Duisburg. — Scrip- tores Rerum Prussicarum, I, cap. V.

B. Уртанс

ОБЪЕМНЫЕ БРОНЗОВЫЕ КОНЬКИ

Резюме

Известно не менее 19 объемных бронзовых коньков из 11 мест (рис. 1), длина коньков 21—41 мм, высота 11—22 мм. Впервые бронзовые коньки-подвески найдены в конце XIX века в каменном замке о-ва Мартыньсала (рис. 2:12; рис. 8:1) и Лоонаском могильнике на о-ве Сааремаа, в 1910 году — в жен-

ском погребении XI века около железнодорожной станции г. Цесиса (рис. 2:2). На городище Даугмале в 1936—1937 годах обнаружено 6 коньков (рис. 2:3—8; 3:2—3; рис. 4,5), а в 1969 году — такой же полуготовый экземпляр (рис. 2:9; рис. 6). До второй мировой войны подобные коньки были

известны также из Маткульского могильника (рис. 2:11, 7:2), из погребения № 5 Таскулаского могильника в Финляндии (рис. 2:14; рис. 9), найденные вместе с монетами XII века и весами, и из Вильтинского могильника на о-ве Сааремаа (рис. 2:16). В послевоенное время подобные коньки обнаружены еще на Асотском городище (рис. 2:1; рис. 3:1), в Калныньском могильнике (рис. 2:10; 7:1), в каменном замке на о-ве Мартыньсала (рис. 2:13; 8:2), 2 экземпляра — в Лиепиняском могильнике в погребении № 24 и в погребении № 74 Раушского могильника. На основе особенностей стиля сопровождающих древностей и данных стратиграфии коньки датируются XI — началом XIII века. Их носили в качестве подвесков-амулетов; только не имеющие ушка экземпляры из Даугмальского городища (рис. 2:5; рис. 4), из каменных Лоонаского и Вильтинского могильников на о-ве Сааремаа (рис. 2:15, 16) и Таскулаского могильника — из погребения торговца (рис. 2:14; рис. 9) — являлись, по-видимому, гирьками. Вес даугмальского конька — 8,84 г. Так же могли использоваться и некоторые другие фигурки без ушка.

Объемные коньки, в трех случаях обнаруженные в женских погребениях и в одном случае — в мужском, типичны для финно-угорского населения — ливов, вендов, эстонцев, финнов, но известны также

латгалам и куршам. Мы знаем пока не менее 6 вариантов этих изделий. Они являлись образцами и для других фигурок (рис. 10:1—3). Даугмальское городище, где найдены 1 полуготовый и 6 готовых экземпляров, являлось важным торговым и ремесленным центром Прибалтики, одним из мест производства данных коньков.

У латышского, как и у некоторых других народов, конь был символом благополучия, даже символом солнца, зари и утренней звезды. Имеется много археологических данных о верованиях и обрядах, связанных с конем, начиная уже с бронзового века.

На территории Латвии открыты разные изделия с изображением коня в бронзе (рис. 10:1—3, 5—8) и в кости (рис. 10:4). Подвески изготовлены техникой литья (рис. 10:1—3, 5—6), а бляшки — техникой тиснения (рис. 10:7—8). Пластинчатые коньки, о которых предполагали, что они изготовлены в Древней Руси, найдены на Даугмальском городище в полуготовом виде (рис. 10:5). Другие типы коньков также часто встречаются на территории Латвии, одна полуготовая фигурка коня найдена на Межотненском посаде.

С конем связано много поверий и традиций в латышской этнографии, мифологии, фольклоре, в письменных источниках уже XIII—XIV веков, а также в народном искусстве (рис. 11).

V. Urtāns

DIE PLASTISCHEN BRONZENEN PFERDCHEN

Zusammenfassung

Im ganzen sind 19 plastische bronzene Pferdchen aus 11 verschiedenen Orten bekannt (Abb. 1). Ihre Länge beträgt 21—41 mm, die Höhe 11—22 mm. Zuerst wurden die bronzenen Pferdchen auf der Burgruine Mārtiņsala (Abb. 2:12; Abb. 8:1) und auf dem Gräberfeld Loona (Abb. 2:15) Ende des 19. Jh. gefunden. Dann erfolgte der Fund aus einem Frauengrab des 11. Jh. unweit der Eisenbahnstation Cēsis (Abb. 2:2). Bei den Ausgrabungen auf Burgberg Daugmale wurden in den Jahren 1936/1937 sechs solche Pferdchen entdeckt (Abb. 2:3—8; Abb. 3:2—3; Abb. 4—5) und im Jahre 1969 ein ebensolches, aber unfertiges bronzenes Exemplar (Abb. 2:9; Abb. 6) gefunden.

Vor dem zweiten Weltkrieg waren solche Pferdchen auch aus dem Gräberfeld Matkule bekannt (Abb. 2:11; Abb. 7:2), weitere aus dem Gräberfeld Taskula in Finnland, Grab Nr. 5 (Abb. 2:14; Abb. 9) samt Münzen und einer Waage aus dem 12. Jh. und aus dem Gräberfeld Viltina (Abb. 2:16).

In den Nachkriegsjahren wurden solche Pferdchen bei den Ausgrabungen auf Burgberg Asote (Abb. 2:1; Abb. 3:1), in dem Gräberfeld Kalniņi (Abb. 2:10; Abb. 7:1), auf der Burgruine Mārtiņsala (Abb. 2:13; Abb. 8:2), in dem Gräberfeld Liepiņas im Grabe Nr. 24 und in dem Gräberfeld Rauši im Grabe Nr. 74 entdeckt.

Auf Grund der stilistischen Analyse gleichzeitiger Funde und der Stratigraphie werden diese Pferdchen

in das 11. bis Anfang des 13. Jh. datiert. Sie wurden als Anhängselamulette getragen, nur die Exemplare ohne Öse — aus dem Burgberg Daugmale (Abb. 2:5; Abb. 4), Gräberfeld Loona (Abb. 2:15), Viltina (Abb. 2:16) und aus dem Gräberfeld Taskula — aus dem Grabe eines Kaufmannes (Abb. 2:14; Abb. 9) — sind offensichtlich als Gewichte benutzt worden. Das Pferdchen aus dem Burgberg Daugmale wiegt 8,84 Gramm. Es ist anzunehmen, daß auch die anderen Figürchen ohne Öse dem gleichen Zwecke gedient haben.

Die plastischen bronzenen Pferdchen aus drei Funden in Frauengräbern und ein Stück aus einem Männergrab sind typisch für die Bevölkerung des Ostseeraums finnischer Herkunft: sie waren den Liven, Wenden, Esten, Finnen, aber auch den Lettgallen und Kuren bekannt. Vorläufig sind 6 Varianten dieser Erzeugnisse bekannt. Sie dienten als Vorlagen für weitere Figürchen (Abb. 10:1—3).

Der Burgberg Daugmale, aus dem das unfertige Figürchen und die sechs fertigen Pferdchen stammen, war seinerzeit eines der wichtigsten Handels- und Handwerkszentren des Ostseeraums, einer der Orte, wo die Pferdchen erzeugt wurden.

Das Pferd war für das lettische Volk sowie die anderen Völker nicht nur das Symbol des Wohlstandes, sondern auch das Symbol der Sonne, des Morgenrots und des Morgensterns. Es gibt viele archäologische Urkunden über den Glauben und die

Traditionen, welche mit dem Pferde verbunden sind, schon seit Anfang des Bronzezeitalters.

Auf dem Territorium Lettlands wurden verschiedene Erzeugnisse mit der Darstellung des Pferdes aus Bronze (Abb. 10 : 1—3, 5—8) und aus Knochen (Abb. 10 : 4) gefunden. Die Anhängsel sind in der Technik des Gusses (Abb. 10 : 1—3, 5—6), die Platten in der Prägetechnik (Abb. 10 : 7—8) ausgeführt.

Eines der Plattenpferdchen, von denen angenommen wurde, da sie aus dem Alten Rus stammen,

wurde auf dem Burgberg Daugmale in unfertigem Zustand gefunden (Abb. 10 : 5). Andere Arten dieser Pferdchen werden gleichfalls oft auf dem Territorium Lettlands gefunden, ein halbfertiges Figürchen ist neben dem Burgberg Mežotne in einer Siedlung geborgen worden.

Wie die lettische Ethnographie, Mythologie, Folklore und Volkskunste sowie Urkunden seit dem 13.—14. Jh. bezeugen, waren mit dem Pferde verschiedene Bräuche der alten Letten verbunden.

E. Mugurēvičs

KRUSTIŅVEIDA PIEKARIŅI LATVIJĀ LAIKĀ NO 11. LIDZ 15. GS.

Latvijas teritorijā atrastie krustiņveida piekariņi līdz šim nav bijuši speciāla pētījuma objekts. Jau kopš pagājušā gadsimta vidus, kad parādījās pirmās plašākās arheoloģiskā materiāla publikācijas, senlietu tabulās savu vietu bieži atraduši arī krustiņveida piekariņi.¹ Taču, publicējot arheoloģisko materiālu, tie aplūkoti parasti tikai garāmejojot. Vēlākajā laikā izdarīti arī pirmie krustiņveida piekariņu sistematizācijas mēģinājumi,² tomēr šajos pētījumos vēl nebija ņemts vērā viss daudzveidīgais krustiņveida piekariņu asortiments, jo parasti tika aplūkoti tikai 11.—13. gs. darinājumi.

Pašlaik Latvijas teritorijā atrasts ap 500 laikā no 11. līdz 15. gs. darināto krustiņveida piekariņu, kas iedalāmi 10 lielākās grupās ar 65—70 atšķirīgiem tipiem vai to variantiem.

Viena no nozīmīgākajām un lielākajām krustiņveida piekariņu grupām ir emaljētie krustiņi, kas darināti iedobuma tehnikā. Pēc formas Latvijas emaljētie krustiņi pārstāv četrus tipus. Visvairāk (72 krustiņi no 31 atradumu vietas) ir emaljēto krustiņu ar noapaļotiem galiem, kas rotāti ar trim kārpīņām (1. att.: 1, 2). Krustiņi atlieti tā, ka izstrādājuma virsmā abās pusēs veidojas garenī iedobumi, kas krustiņa vidū un galos ir apaļi. Iedobumi pildīti ar dzeltenu vai zaļganu emalju. Reti sastopami krustiņi ar emalju tikai vienā pusē (Salaspils Laukskola). Visi Latvijas teritorijā atrastie krustiņi ir standartveida — 2 mm biezi, 37—40 mm gari, 30—33 mm plati. Par variācijām Latvijas krustiņu izmēros salīdzinājumā ar kaimiņu zemēs atrastajiem šī tipa krustiņiem priekšstatu dod 1. tabulas dati.³

1. tabula

Emaljēto krustiņu ar noapaļotiem galiem izmēri mm*

Atradumu vieta	Garums										Platums									
	33	34	35	36	37	38	39	40	41	46—47	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Latvija		1		3	11	7	6	11	4	1				2	1	3	15	21	6	3
Krievzeme	1		1			5		1		1	2			1		1	5	1	1	
Igaunija		1	1					1							1	1				
Lietuva	1										1									

* Kā šajā, tā 2. tabulā ailēs zem garuma un platumā attiecīgajiem cipariem dots mērīto eksemplāru skaits.

Latvijā šie krustiņi atrasti droši datējamos 12.—13. gs. sieviešu un meiteņu kapos (Jaunpiebalgas kapsētas 1. kaps,⁴ Ikšķiles Kābeļu 3. kaps⁵ u. c.), atsevišķos gadījumos pat vairāki eksemplāri vienā kapā (Raunas Strante,⁶ Priekuļu Kampu 11. kaps,⁷ Skaistas Stirnu 3. kaps⁸ u. c.).

Daudz šo krustiņu atrasts arī pilskalnos (Tērvetē (1. att.: 1), Daugmalē,⁹ Asotē¹⁰ u. c.). Ārpus Latvijas emaljētie krustiņi ar noapaļotiem galiem, kas rotāti ar trim kārpīņām, sastopami plašā apgabalā,¹¹ īpaši austrumslāvu zemēs,¹² kur tie datējami ar 11.—13. gs. Jādomā, ka daļa Latvijā atrasto apskatāmā tipa

emaljēto krustiņu ievesta no Krievzemes pa Dņepras—Daugavas ceļu, jo šo upju baseinos vērojama vislielākā krustiņu koncentrācija. Tomēr, salīdzinot ar Krievzemi, kur, pēc V. Malmas jaunākajiem datiem, iegūti tikai 47 šī tipa krustiņi, tāpat ievērojot zināmās atšķirības Latvijas un Krievzemes krustiņu izmēros, var pieņemt, ka daļa lielāko Latvijas emaljēto krustiņu ar noapaļotiem galiem darināta uz vietas pēc Krievzemē ražotiem paraugiem.

Otru emaljēto krustiņu tipu pārstāv krustiņi ar apaļiem galiem (13 krustiņu no 10 atradumu vietām). Šī tipa krustiņš būtībā sastāv no pieciem

aplišiem, kas izkārtoti tā, ka lielākais no tiem ar koncentrisku apli vienā un reljefu krustu otrā pusē ir centrā, bet četri mazāki apliši simetriski novietoti ap lielāko (1. att.: 3, 4). Visi apliši abās pusēs pildīti ar dzelteno emalju. Krustiņu izmēri, salīdzinājumā ar kaimiņu zemēs atrasto krustiņu izmēriem, parādīti 2. tabulā.

2. tabula

Emaljēto krustiņu ar apaļiem galiem izmēri mm

Atradumu vieta	Garums						Platums				
	30	32	33	34	35	36	25	26	27	28	29
Latvija	1	1	1	3	1	2	1	1	5	4	1
Krievzeme				2				1	1		
Somija				1					1		

Gandrīz visi šī tipa emaljētie krustiņi atrasti uz dienvidiem no Daugavas (senajās zemgaļu, sēļu un lībiešu zemēs) un datējami ar 12. gs. Sādu datējumu pamato vispirms slēgtu kapu inventāri (Ciemaldes kapulauka 27. kaps,¹³ Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 1. kaps¹⁴) un atradumi labi datējamā Tērvetes pilskalnā.¹⁵ Par ļoti svarīgu atradumu uzlūkojams Daugmales pilskalnā iegūtais šī tipa krustiņš,¹⁶ kam gar malām vēl vērojamas lējuma šuves. Krustiņš atstāj nepabeigta izstrādājuma iespaidu, tāpēc iespējams, ka šī tipa krustiņus ražoja uz vietas arī Daugmales pilskalnā. Ārpus Latvijas emaljētie krustiņi ar apaļiem galiem atrasti Krievzemē¹⁷ (septiņi gab.) un Somijā¹⁸ (viens gab.).

Retāk sastopami emaljētie krustiņi ar taisniem galiem (četri krustiņi no divām atradumu vietām). Krustiņu izmēri: garums 32—33, platums 19—22, biezums 2 mm. Šādi krustiņi (1. att.: 5) atrasti Tērvetes pilskalnā¹⁹ (trīs krustiņi, no tiem divi pie vienas stienišu važiņas) un Krustpils Ogenieku kapulaukā 8. kapā²⁰ (1. att.: 6). Šos krustiņus var datēt ar 12. gs. Ārpus Latvijas tiešas analogijas ar Tērvetes pilskalnā atrastajiem krustiņiem rodama Krievzemes materiālā,²¹ kur zināmi četri šī tipa krustiņi.

Beidzot var atzīmēt emaljēto krustiņu ar ovāliem galiem (1. att.: 7), kas atrasts Daugmales pilskalnā. Krustiņam katrā pusē pa deviņiem apaļiem vai iegareniem iedziļinājumiem, kas pildīti ar zaļgano emalju. Paralēles šim krustiņam, kura garums 26 mm, platums 18 mm, pagaidām nav zināmas.

Tātad šeit analizētais materiāls ļauj domāt, ka viens no emaljēto krustiņu ražošanas centriem jāmeklē Latvijā, iespējams, Daugavas lejteces apgabalā. Tam bijuši cieši sakari ar Kijevas apkārtnes emaljēto krustiņu ražošanas centriem. Pieņemumam, ka daļa emaljēto krustiņu ražota uz vietas, par labu runā arī spektrālo analīžu dati (skat. analīzes Nr. 9, 39 un 44 Dz. Hofertes rakstā).

Krievzemes materiālos²² pie emaljētiem krustiņiem parasti pieskaita arī palmetveida krustiņus ar ovāliem sirdsveida galiem, kas atšķirībā no jau pieminētā Daugmales krustiņa ir lielāki un kuriem ovālajos galos attēlotas stilizētas palmetes (1. att.: 8). Ja šī tipa Krievzemes krustiņiem iedobumi pildīti ar dzelteno emalju, tad Latvijā atrastajiem,²³ kas datējami ar 12.—13. gs., šāda emalja nevienā gadījumā

nav konstatēta. Krustiņu izmēri: garums 32—36, platums 24—27 mm. Latvijas teritorijā atrasti seši šī tipa krustiņi piecās vietās (Jersikas,²⁴ Tērvetes²⁵ un Daugmales²⁶ pilskalnos un kā savrupatrādumi Salaspils Laukskolā²⁷ un Aizkraukles baznīcas kapsētā²⁸). Aizkraukles krustiņš, salīdzinot ar iepriekš minētajiem, jau pārstāv šī tipa vietējo deģenerēto formu, kur ornamentālie motīvi vienkāršoti.

No krustiņiem ar ovāliem sirdsveida galiem tālāk veidojies ar sīkām rievīnām darināta krustiņa tips ar līdzīgiem galiem, kur tie papildus greznoti ar diviem austiņveida izlaidumiem (1. att.: 9, 10). Šie krustiņi ir 35—38 mm gari un 26—27 mm plati. Latvijas teritorijā zināmi seši šāda tipa krustiņi no sešām atradumu vietām (Ciemaldes kapulauka 22. kaps,²⁹ Galgauskas Ticēnu 1. kaps,³⁰ Ikšķiles kapsētas 493. kaps,³¹ Aizkraukles,³² Bukmuižas Nipeciem³³ un Salaspils Laukskolas³⁴). Palmetveida krustiņu ar ovāliem sirdsveida galiem dzimtene jāmeklē Piedņepras apgabalā.³⁵ Iespējams, ka daļa palmetveida krustiņu, kam pie ovālajiem sirdsveida galiem ir austiņas, 12.—13. gs. pēc pirmparaugiem darināti uz vietas Latvijā; par to liecina Kokneses priekšpils³⁶ 12. gs. un Mārtiņsalas pils³⁷ 12. gs. beigu slānī atrastie šim krustiņam stipri līdzīgie izstrādājumi, kas tomēr, salīdzinot ar iepriekš aprakstītajiem, jau pārveidoti. Pavisam deģenerēties šī tipa krustiņš bez ornamenta (1. att.: 11) atrasts Mārtiņsalas kapsētas 748. kapā³⁸ un attiecināms uz 13. gs., tomēr pēc spektrālās analīzes datiem (Nr. 28) tā sastāvs ir tuvs Piemaskavas vjatiču meistarū darināto krustiņu sastāvam.

Palmetveida krustiņi ar ovālajiem galiem (kā 1. att.: 8) ierosinājuši arī citu jaunu krustiņu tipu izveidi. Kā liecina atradumi Zviedrijā un Kārelijā, pēc šo krustiņu paraugiem rodas ažiurie sudraba krustiņi ar rūpīgi iegravētām palmetēm.³⁹ Zināma līdzība ar šiem Fennoskandijā atrastajiem krustiņiem ir arī kādam Latvijā iegūtajam ažiurajam sudraba krustiņam (1. att.: 13), kas jāuzlūko par vietējo vienkāršoto atdarinājumu prototipu.⁴⁰ Te vispirms jāaplūko ažiurie krustiņi ar ovāliem galiem un vienkāršotiem svešo augu motīviem (1. att.: 14). Šī tipa krustiņu hronoloģijai svarīgs ir Ikšķiles kapsētas 3. kapā atrastais krustiņš,⁴¹ ko labi datē 12. gs. beigu monētas un senlietas. Salīdzinot ar 1. att.: 8 redzamo krustiņu, Ikšķiles krustiņš ir daudz lielāku izmēru (garums — 71, platums — 54 mm), taču tā izmēri atbilst Latvijā atrastā sudraba krustiņa (1. att.: 13) izmēriem, ar kuru tam daudz kopēja kā formas, tā ornamentācijas ziņā, lai gan Ikšķiles krustiņa noformējums jau gājis vienkāršošanās virzienā.⁴²

Šī paša krustiņa tipa tālāka vietējā attīstība vērojama Talsu pilskalnā atrastajā krustiņā (1. att.: 15). Krustiņa izveidē un noformējumā vairs nav svešo stādu motīvu, to vietā krustiņa virsma izgreznota ar aplišiem. Ka šī tipa krustiņš (garums — 64, platums — 53 mm) neapstrīdami pagatavots uz vietas 12.—13. gs., liecina šai pašā pilskalnā atrastais krustiņa pusfabrikāts⁴³ (1. att.: 16), kas ar iepriekš aplūkoto krustiņu (1. att.: 15) atliets vienā veidnē. Ārpus Latvijas šiem Talsu krustiņiem⁴⁴ paralēles nav zināmas.

Ar šiem Talsu krustiņiem tipoloģiski saistāmi trīs

Zemgalē atrastie krustveida piekariņi (1. att.: 17, 20), kaut gan tie pieder pie cita varianta. Krusts ar ovāliem galiem te parādās kā zieda motīvs uz rombiskas bāzes (garums — 33, platums — 28, biezums — 3 mm). Šie krustiņi, kas uzlūkojami par 12.—13. gs. vietējo amatnieku izstrādājumu, par ko liecina arī spektrālās analīzes (Nr. 43) dati, atrasti Mežotnes senpilsētā⁴⁵, Codes Stūrišos⁴⁶ un Daugmales pilskalnā.

Jaunu ažuŗā krustiņa tipu pārstāv piekariņi ar slaidi ovāliem galiem (1. att.: 18, 19), kas iedalāmi divos variantos. Pirmā varianta krustiņiem galos ir lielāki ovāli caurumi, bet virsma klāta ar aplīšu ornamentu. Bez kāda Zemgalē iegūta krustiņa šī tipa piekariņš vēl atrasts Jaunsvirlaukas Kakužēnos⁴⁷ (1. att.: 18). Salīdzinot ar Talsu krustiņiem (1. att.: 15, 16), Kakužēnos atrastais jau liecina par tālāku attīstības stadiju, tāpēc datējams ar 13. gs. Otru šī krustiņa tipa variantu veido piekariņi, kam ovālo caurumu vietā ir apaļie un virsma klāta ar reljefām svitriņām (1. att.: 19). Bez attēlotā zināmi vēl astoņi šī varianta krustiņi no sešām atradumu vietām. Tie atrasti Ciemaldes kapulauka 24. kapā,⁴⁸ Mārtiņsalas kapsētās 782. kapā,⁴⁹ Mārtiņsalas pili⁵⁰ (divi gab.), Medzes Kalnmaļu pilskalnā,⁵¹ Rīgā Alberta laukumā⁵² un divās tuvāk nezināmās vietās Latgalē⁵³ un Zemgalē.⁵⁴ Ažuŗie krustiņi ar slaidi ovāļajiem galiem ir 62—67 mm gari, 49—52 mm plati. Šī krustiņu tipa otrais variants pēc slēgtajiem kapu inventāriem Ciemaldē un Mārtiņsalā datējams ar 13.—14. gs. un uzskatāms par vietējo izstrādājumu; ar šo uzskatu nav pretrunā arī spektrālo analīžu (Nr. 8 un 34) dati.

Ažuŗie krustiņi, kam ovāli robaini gali un četri iegareni un viens apaļš caurumiņš centrā, veido jaunu krustiņu tipu, kas pēc formas un hronoloģijas stāv tuvu tikko aprakstītajiem ažuŗajiem krustiņiem ar ovāliem galiem un krustiņiem ar zieda motīvu uz rombiskas bāzes. Ažuŗie krustiņi ar ovāliem robainiem galiem (izmēri: garums 46—54, platums 40—47 mm) dalāmi divos variantos. Pirmā varianta krustiņi darināti no baltmetāla dubultstieplītēm. Ovālos galus un apaļo centru vēl papildus grezno šī paša materiāla aplīši (1. att.: 21). Latvijā šie krustiņi atrasti Kārļu Ainavas 5. kapā,⁵⁵ Mārtiņsalas pili⁵⁶ (jau senatnē reparēts eksemplārs), Mārtiņsalas kapsētās⁵⁷ 1447. un 1611. kapā.

Šie krustiņi datējami ar 12. gs. beigām — 13. gs. sākumu. Šī tipa krustiņu otrais variants darināts, atlejšot to vienpusīgā veidnē, tāpēc krustiņa otrā puse vienmēr gluda. Dažiem krustiņiem ap caurlauzumiem ir siku svitriņu reljefs ornaments, kas kopumā veido zieda motīvu (1. att.: 22). Latvijas teritorijā zināmi 17 šī tipa krustiņi no deviņām atradumu vietām. Nozīmīgi ir tie krustiņi, kas atrasti slēgtu kapu inventāros, kā, piemēram, Makašēnu Greiņuļu 2. kapā⁵⁸ (seši gab. kopā ar 13.—14. gs. senlietām), Sēlpils kapsētās 20. kapā⁵⁹ (14. gs.) un Asotes pilskalnā⁶⁰ 16. slānī (datējams ar 13. gs. otro pusi — 14. gs. sākumu) u. c. Šī krustiņa tipa deģenerēti varianti iegūti Ikšķiles baznīcā⁶¹ un kapsētās 49. kapā⁶² un attiecināmi uz 14.—15. gs. sākumu.

Ažuŗie krustiņi ar ovāliem robainiem galiem tāpat atrasti galvenokārt viduslaiku pieminekļos gar Daugavu, īpaši tās lejteces apgabalā, kur, liekas, uz vie-

tas veidojies arī šī krustiņa tips. Ārpus Latvijas⁶³ šī tipa krustiņa abiem variantiem paralēles zināmas bij. Pēterburgas guberņā⁶⁴ (tikai 1. variantam), Igaunijā⁶⁵ un Somijā⁶⁶ (tikai 2. variantam).

Kāda cita veida ažuŗiem krustiņiem ir četrstūra rainiie apaļi gali. Atkarībā no centra noformējuma tie dalāmi divos variantos (krustiņu izmēri: garums 42—53, platums 35—42 mm). Pirmajam variantam centrā ir vāji izteikts krustveida caurlauzums, kam apkārt krustiņa virsmā ir rievots paaugstinājums ar rombveida formu (1. att.: 24). Šie krustiņi atrasti Jaungulbenes Pūķu sila 1. kapā,⁶⁷ Lejasciema Krampānos,⁶⁸ Kokneses pilskalnā,⁶⁹ Mārtiņsalas⁷⁰ pili un kapsētā, Cēsu kapulaukā⁷¹ un datējami ar 12. gs. Daži no šī varianta izstrādājumiem izmantoti par važturiem; tas konstatēts arī Somijā.⁷²

Šī tipa piekariņu otrajam variantam raksturīgs labi izteikts krustveida caurlauzums centrā, ap kuru grupējas 8—12 simetriski izvietoti apaļi caurumiņi. Krustiņa virsma var būt vai nu gluda (1. att.: 25), vai rotāta ar aplīšu ornamentu (1. att.: 26). Šie krustiņi atrasti 14 vietās (19 gab.), proti, Cēsu kapulauka 2. kapā,⁷³ Ciemaldes kapulauka⁷⁴ 22. un 26. kapā, Ceraukstes Podiņu 10. un 14. kapā,⁷⁵ Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 9. kapā,⁷⁶ Ikšķiles kapsētās 312. kapā,⁷⁷ Mārtiņsalas pili⁷⁸ un kapsētā, Daugmales pilskalnā⁷⁹ u. c. Minētie krustiņi datējami ar 12. gs. beigām — 14. gs. Kā liecina šo krustiņu tipoloģiskās un hronoloģiskās studijas, tie acīmredzot veidojušies no līdzīga tipa važturiem 12. gs. un kā vietēja forma bijuši raksturīgi 12.—14. gs. No spektrālās analīzes datu viedokļa pirmā varianta (analīze Nr. 1) ķīmiskais sastāvs nav tipisks Baltijai, kamēr otrs variants pieder pie Baltijai raksturīgo metālu III grupas (analīze Nr. 6).

Ažuŗos krustiņus ar apaļajiem galiem var sadalīt trīs variantos. Pirmo divu variantu krustiņiem, kas pēc izmēriem ir mazi (garums — 33—34, platums — 25—27 mm), centrā ir reljefs krusts, bet tuvu kopā novietotie gali ir apaļi; kā rotaslieta tie kopumā veido rombveida figūru (1. att.: 27—28). Atšķirība starp abiem variantiem ir tā, ka pirmajam variantam apaļie gali ir slēgti (1. att.: 27), kamēr otrajam tie ir darināti caurlauzumā (1. att.: 28). Pirmā varianta ažuŗie krustiņi ar apaļiem galiem atrasti divi, abi Asotes pilskalnā⁸⁰ 13. gs. slānī un uzlūkojami par importētiem. Analogi krustiņi atrasti Kijevas apkārtnē⁸¹ un Minskā.⁸² Ažuŗo krustiņu ar apaļajiem galiem otrais variants atrasts Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 1. kapā,⁸³ Daugmales pilskalnā⁸⁴ un Doles Raušu kapulauka 12. kapā.⁸⁵ Latvijas teritorijā šie krustiņi iegūti kompleksos, kas datējami ar 12.—13. gs., un, kā liecina spektrālā analīze (Nr. 21), darināti uz vietas.

Ažuŗie krustiņi ar apaļajiem galiem sastopami arī vēlākajos gadsimtos.⁸⁶ Par to liecina ažuŗo krustiņu ar apaļajiem galiem un neornamentētu vidu atradumi Valmieras pili⁸⁷ (divi gab.) un Kokneses priekšpili.⁸⁸ Visi minētie krustiņi attiecināmi uz 17. gs. Jādomā, ka šie krustiņi veidojušies no ažuŗa krustiņa ar apaļajiem galiem pirmā varianta uz vietas, jo ārpus Latvijas tiem analogiju nav.

Ažuŗie krustiņi ar apaļiem cilpveida galiem darināti no rievotas bronzas vai baltmetāla

plāksnītes tā, ka piekariņa četros stūros veidojas caurvērtas cilpas, bet centrā ir rombisks caurlauzums ar reljefu krustiņu (1. att.:29). Šie krustiņi zināmi no Rīgas⁸⁹ (divi gab.) un Asotes pilskalnā⁹⁰ (pēdējais stratigrāfiski datējams ar 13. gs. otro pusi). Krustiņa izmēri: garums — 47—49, platums — 37—38 mm. Līdzīga tipa, tikai izmēros mazāks krustiņš atrasts Lietuvā.⁹¹ Kā pirmparaugs Latvijas krustiņiem ar apaļiem cilpveida galiem nodēvējuši līdzīga tipa, tikai atšķirīgu ornamentu piekariņi, kas atrasti Krievzemē⁹² un Zviedrijā⁹³ lapu kulta vietās. Ka Latvijā atrastie šī tipa krustiņi varētu būt gatavoti arī uz vietas, liecina mazliet cita tipa krustiņa ar cilpveida galiem atliešanai darinātās lejamās veidnes atradums Selupinku Ķišukalnā.⁹⁴

Vēl sastopami ažiurie krustiņveida piekariņi ar enkurveida galiem (1. att.:30). Ir zināmi trīs šī tipa krustiņi (Doles Raušu kapulauka 39. kapā,⁹⁵ Virbu Zunnās⁹⁶ un Daugmales pilskalnā⁹⁷), kas datējami ar 12.—13. gs. Krustiņu izmēri: garums — 42—47, platums — 33—41 mm. Atšķirībā no krustiņa, kas redzams 1. att.:30, Daugmales krustiņam enkurveida gali ir cits no cita atdalīti. Ārpus Latvijas šiem krustiņiem paralēles nav zināmas, un, kā liecina spektrālā analīze (Nr. 24), tie darināti uz vietas.

Vairāki tipi konstatējami bronzas krustiņiem ar paplašinātiem galiem, kas rotāti ar trim izvīrzītiem apaļiem izcilnišiem. Hronoloģiski agrākie (11.—13. gs.) ir plāksņveida krustiņi ar atlietu reljefu ornamentu, krusta vai koncentriskiem apliem; tie rotāti abās pusēs (1. att.:31, 33, 35). Šie krustiņi ir 37—51 mm gari, 30—41 mm plati un 2—3 mm biezi. Izmēros mazākajiem vidusdaļā ir rombveida izcēlums ar izstieptiem stūriem, ko galos norobežo reljefi pārtvērumi (1. att.:32). Plāksņveida krustiņi ar paplašinātiem galiem Latvijā atrasti Daugmales pilskalnā⁹⁸ (četri gab.), Doles Raušu ciemā⁹⁹ (divi gab.), Andrupenes Kuļakovā (1. att.:33), Salaspils Laukskolā¹⁰⁰ ciemā un kapulauka 97. kapā, Krimuldā¹⁰¹ un nezināmā atradumu vietā Latvijā.¹⁰² Salaspils Laukskolā un Krimuldā iegūtie krustiņi atrasti bagātos 12. gs. lībiešu sieviešu kapos. Ārpus Latvijas šiem krustiņiem analogijas rodamas plašā apgabalā,¹⁰³ īpaši Krievzemes materiālā¹⁰⁴ (69 gab.). Šie Latvijas atradumi uzlūkojami par importu, jādodomā, no Krievzemes, kur tie, pēc N. Zuržaļinas un M. Fehneres datiem, sastopami jau 10.—11. gs. Ka krustiņi ar paplašinātiem galiem, kas rotāti ar izcilnišiem, darināti arī uz vietas Latvijā, liecina 1. att.:34, 36, 37 attēlotie piekariņi, kam ārpus Latvijas tiešas analogijas pagaidām nav konstatētas. No krustiņa, kāds redzams 1. att.:31, attīstījušies vienkāršotā varianta krustiņi, kādi Daugmales pilskalnā atrasti četri gabali¹⁰⁵ un datējami ar 12. gs. No 1. att.:33 parādītā krustiņa tipa uz vietas 12.—13. gs. tālāk attīstījies krustiņš, kāds redzams 1. att.:34. Šāda tipa krustiņi atrasti Raunas Vīksnas kapusilā,¹⁰⁶ Aizkraukles kapulaukā¹⁰⁷ (divi gab.) un Daugmales pilskalnā.¹⁰⁸ Tipoloģiski diezgan tuvi, bet tomēr no šī krustiņu tipa atšķirīgi varianti konstatējami Igaunijā.¹⁰⁹ Bronzas krustiņš ar paplašinātiem galiem, kas rotāti ar trim izvīrzītiem izcilnišiem, laika gaitā deģenerējies par krustiņu, kam gala paplašinājums noslēdzas ar vieglu robojumu. Šāda tipa

krustiņš, kas datējams jau ar 12./13. gs. miju, atrasts Daugmales pilskalnā,¹¹⁰ bet Mārtiņsalas kapsētas¹¹¹ 1184. kapā (1. att.:37) atrastais jau pārstāv krustiņu ar paplašinātiem galiem attīstības beigu stadiju; pēc kapā atrastajām monētām tas datējams ar 15. gs. trešo ceturksni. Arī spektrālās analīzes dati (Nr. 32) apliecina šī krustiņa vietējo izcelsmi, pie kam, kā rāda krustiņa ķīmiskais sastāvs (Nr. 25), iespējams, ka daļa krustiņu (kā 1. att.:31) ražoti uz vietas.

Krustiņi ar pāresninātiem, profilētiem galiem sastāda visplašāko Latvijā atrasto krustiņveida piekariņu grupu (vairāk nekā 150 gab. no 40 atradumu vietām). Izdalāmi vairāki šo krustiņu tipi. Hronoloģiski agrākie (11.—12. gs.) ir izmēros lielākie (garums 38—41 mm). Šis krustiņu grupas piekariņi (2. att.:1) atrasti Jersikas¹¹² un Daugmales¹¹³ pilskalnās, Krimuldā,¹¹⁴ Salaspils Laukskolā 159. kapā.¹¹⁵ Tie pazīstami Krievzemes ziemeļrietumu daļas arheoloģiskajā materiālā, Novgorodas¹¹⁶ un tās apkārtnes 11. gs. kapulaukos¹¹⁷ un, jādodomā, no turienes arī ievesti Latvijas teritorijā, kaut gan analīzes (Nr. 37) it kā liecinātu par to vietēju izcelsmi.

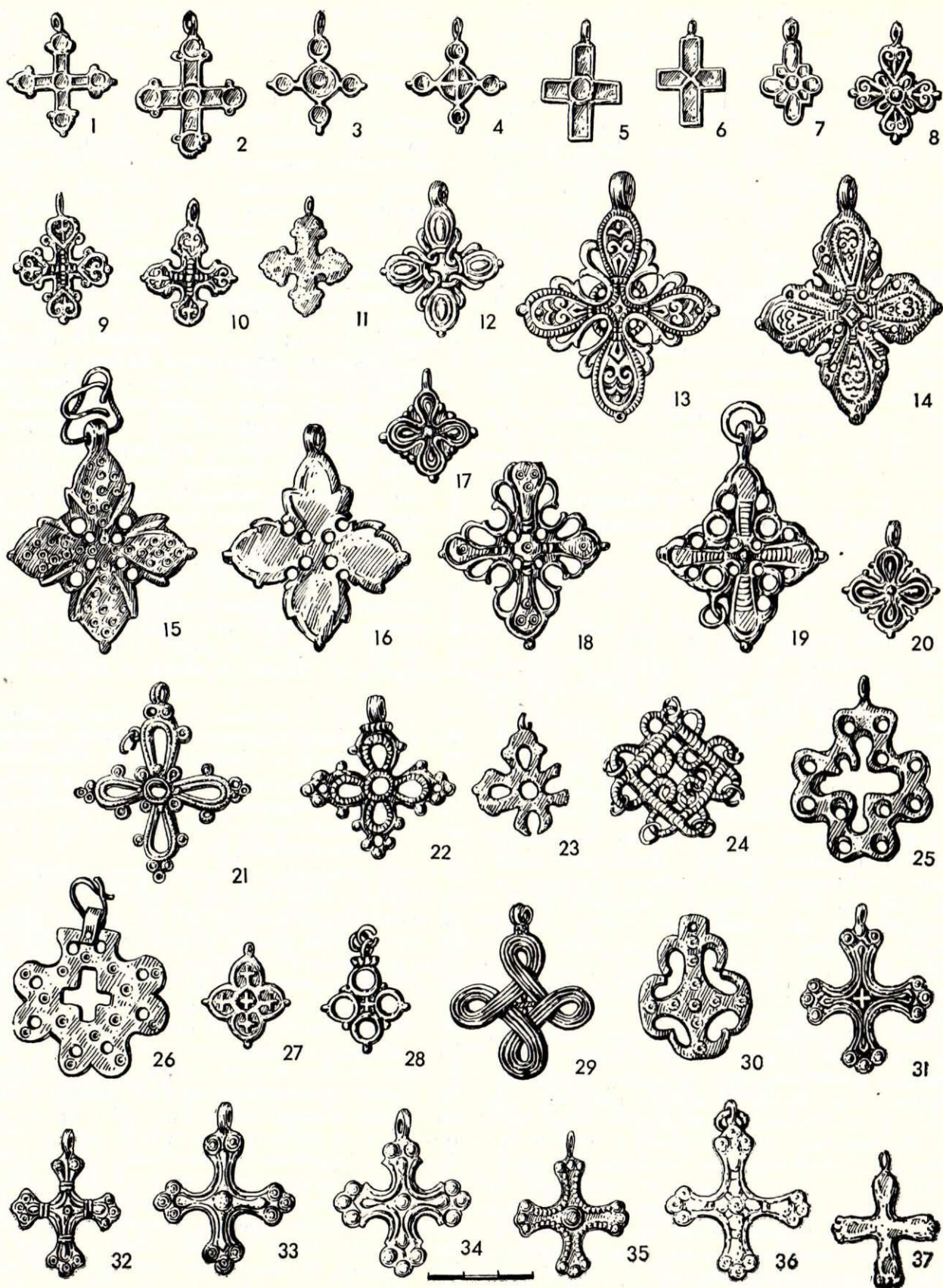
Viens no zīmīgākajiem tiem krustiņam ar pāresninātiem galiem ir krustiņš, kura apaļajā vai rombiskajā centrā saskatāms svētā attēls (2. att.:2). Šādu krustiņu (to garums — 33—37, platums — 24—28 mm) atrasts 17 gabalu 13 atradumu vietās. Datēšanai nozīmīgi ir Doles Raušu kapulauka 35. kapā¹¹⁸ (divi gab.), Seces Salasančos 1. kapā,¹¹⁹ Bukaišu Atvasēs 4. kapā,¹²⁰ Mežotnes kapulauka 27. kapā¹²¹ iegūtie krustiņi, kuri attiecas uz 12.—13. gs. Vēl šie krustiņi atrasti Tērvetes,¹²² Daugmales¹²³ un Jersikas¹²⁴ pilskalnās, kapulaukos — Pļaviņu Radzēs,¹²⁵ Ludzas Odukalnā, Ikšķiles Kābeļu 10. kapā, Alsviķos, Aizkrauklē¹²⁶ un Višķu Kusiņos.

Ārpus Latvijas krustiņiem ar svētā attēlu paralēles rodamas Novgorodā,¹²⁷ Kijevā¹²⁸ un Igaunijā,¹²⁹ tāpēc tie uzlūkojami par importu, par ko liecina arī spektrālo analīžu dati (Nr. 23).

Trešajam krustiņa ar pāresninātiem galiem tipam raksturīgs slīps krusts centrā (2. att.:3—5). Hronoloģiski agrākajam (12. gs.) šī tipa variantam (2. att.:3), kas atrasts Drabešu Liepiņu 24. kapā¹³⁰ (divi gab.), slīpais krusts ir reljefs ar pāri ejošiem galiem. Šim krustiņam paralēles nav zināmas.¹³¹ Biežāk sastopami ir mazāka izmēra (garums — 32—38, platums — 25—27 mm) krustiņi ar slīpu reljefu vai iedziļinātu krustu centrā (2. att.:4, 5). Šādi krustiņi atrasti Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 10. kapā¹³² (divi gab.), Pļaviņu Radžu 9. kapā¹³³ (trīs gab.), Daugmales¹³⁴ (trīs gab.) un Jersikas¹³⁵ (divi gab.) pilskalnās, Salaspils Laukskolā,¹³⁶ Mārtiņsalas ciemā¹³⁷ un Raunas Strantē.¹³⁸ Ārpus Latvijas šim krustiņa tipam zināma līdzība vienīgi ar Raikovecas pilskalnā¹³⁹ un Tulas apgabalā¹⁴⁰ atrastajiem krustiņiem, tāpēc var pieņemt, ka arī šis krustiņu tips 12.—13. gs. sākumā ražots uz vietas Latvijas teritorijā, ko apstiprina arī spektrālā analīze (Nr. 38).

Visbiežāk sastop krustiņus ar pāresninātiem galiem un gludu vidu (2. att.:6), kas atrasti Latvijā plašā teritorijā 11.—13. gs. pieminekļos, galvenokārt latgaļu zemē (Jersikas pilskalnā¹⁴¹ un kapulaukā¹⁴² (kopā 11 gab.), Asotes pilskalnā¹⁴³ (četri gab.),

1. att. Latvijas teritorijā atrastie krustiņveida piekariņi — emaljētie, palmetveida, ažūrie un ar paplašinātiem galiem (iekavās spektrālo analīžu numuri Dz. Hofertes rakstā).

1 — Tērvetes pilskalns, Dobeles raj., VI 24 : 78/1957 (Nr. 11); 2 — Salaspils Laukskolas ciems, Rīgas raj., VI 128 : 1579 (Nr. 39); 3 — Mežotnes senpilsēta, Bauskas raj., VI 151 : 380 (Nr. 44); 4 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964 : 66; 5 — Tērvetes pilskalns, Dobeles raj., VI 24 : 532/1957; 6 — Krustpils Ogļenieki, 8. kaps, Jekabpils raj., VI 3 : 8/1; 7 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964 : 3011; 8 — Jersikas pilskalns, Preiļu raj., CVMM 63418 : 1384; 9 — Bukmuižas Niperi, A kaps, Krāslavas raj., A

Bukmuižas Niperu A kapā¹⁴⁴ (divi gab.), Aglonas Ardaukā,¹⁴⁵ Kalsnavas Daktiņos,¹⁴⁶ Kapiņu Kristapēnos,¹⁴⁷ Annas Bundžēnos,¹⁴⁸ Kārļu Ainavas¹⁴⁹ 2. un 7. kapā, Kārdzabas grantsbedrēs,¹⁵⁰ Liezeres Salnas krogā,¹⁵¹ Lubānas Ličagala 2. kapā¹⁵² (seši gab.), Ludzas Odukalnā¹⁵³ (divi gab.), Raunas Strantē,¹⁵⁴ Skujenes Kaivē,¹⁵⁵ Stirnienes Kapeniekos¹⁵⁶ (trīs gab.), Višķu Putānos¹⁵⁷ un Vecstupeliškos,¹⁵⁸ Kokneses priekšpilī¹⁵⁹). Mazāk šo krustiņu atrasts lībiešu, zemgaļu, sēļu un kuršu zemēs (Āizkraukles kapulaukā¹⁶⁰ un baznīcas kapsētā¹⁶¹ (trīs gab.), Bukaišu Atvasēs 4. kapā,¹⁶² Daugmales pilskalnā¹⁶³ (astoņi gab.), Mežotnes kapulaukā 27. kapā¹⁶⁴ (divi gab.), Sēlpils Lejasdopelē¹⁶⁵ 2. uzkalniņa 1. kapā un 2. uzkalniņa 10. kapā (trīs gab.), Talsu pilskalnā,¹⁶⁶ Tērvetes pilskalnā¹⁶⁷ un Mārtiņsalas pilī¹⁶⁸). Krustiņu ar pāresninātiem, profilētiem galiem un gludo vidu areāls ir plašs¹⁶⁹ (Krievzeme, Baltija, Zviedrija). Pirmkārt, jāatzīmē, ka veidnes šī tipa krustiņu atliešanai zināmas no Kijevas¹⁷⁰ un Raikovecas.¹⁷¹ Tomēr droši nav iespējams pateikt, vai šajās veidnēs atlieti arī Latvijas teritorijā atrastie krustiņi, jo starp veidņu negatīvu un Latvijas krustiņu izmēriem ir atšķirības. Lai gan ar dažiem Krievzemē atrastajiem krustiņiem Latvijas atradumiem ir tiešas analogijas,¹⁷² tomēr Latvijas krustiņi pēc izmēriem (garums — 26—34, platums — 18—24 mm) un formas lielākoties ir atšķirīgi no austrumslāvu zemēs atrastajiem krustiņiem. Tas ļauj pieņemt, ka, ievērojot vēl šo krustiņu masveidību Latvijā, daļa to darināti uz vietas,¹⁷³ jo Krievzemes krustiņi parasti ir mazāki, ar reljefāk izteiktu galu profilējumu. Pieņēmumu, ka blakus importētajiem krustiņiem (Nr. 4, 13) sastop vietējos izstrādājumus (Nr. 30), apstiprina spektrālā analīze.

Bronzas krustiņi ar pāresninātiem galiem un rombveida vai četrstūra centru, kas var būt kā gluds, tā rotāts ar krustu, ir hronoloģiski vēlāki (2. att.: 7—11). Šo krustiņu centra noformējumam par paraugu, šķiet, noderējuši emaljētie krustiņi, jo arī tur sastopams kā gludais, iedziļinātais, tā arī ar taisno vai slīpo krustu rotātais centrs (1. att.: 3—6). Šī tipa krustiņu agrākie varianti ir ar apaļo vai četrstūrains iedziļinājumu rombveida centrā un datējami ar 11.—12. gs. Šādi krustiņi atrasti Daugmales pilskalnā,¹⁷⁴ Igaunijā¹⁷⁵ un Kijevas apgabālā.¹⁷⁶ Aplūkojamiem krustiņiem ir izteikti reljefs galu profilējums, kas raksturīgs Krievzemes pilsētu izstrādājumiem, tāpēc šie krustiņi Baltijā uzlūkojami par importētiem.

Vairāki varianti ir krustiņiem ar pāresninātiem galiem, kam rombveida centrā atrodas slīpais krusts (2. att.: 7—8). Šie krustiņi atrasti Mārtiņ-

salas pilī un kapsētas apakšējās kārtas apbedījumos,¹⁷⁷ Doles Raušu 12. kapā un datējami ar 12. gs. beigām — 13. gs. sākumu.¹⁷⁸ Ārpus Latvijas šie krustiņi zināmi no Kijevas apgabala¹⁷⁹ un Vladimiras zemes,¹⁸⁰ kur tie datēti ar 13. gs. pirmo pusī. Zināmu līdzību ar šiem krustiņiem uzrāda daži piekariņi, kas atrasti Igaunijā,¹⁸¹ Lietuvā,¹⁸² lapu kulta vietās¹⁸³ Zviedrijā, un kāds tuvāk nedatēts apkalums, kas atrasts Austrumvācijā.¹⁸⁴ Arī šī tipa krustiņi uzlūkojami par importu, jādama, no Krievzemes. To apstiprina arī spektrālās analīzes (Nr. 22) dati. Krustiņi ar rombveida vidu un taisno krustu centrā (2. att.: 9—11) datējami ar 12.—13. gs. un visi atrasti Mārtiņsalā.¹⁸⁵ Krustiņi ar gludo rombveida centru, spriežot pēc atradumiem Mārtiņsalas ciemā,¹⁸⁶ pilī un kapsētā, attiecas uz 13.—14. gs. un tāpat kā krustiņi ar taisno krustu centrā uzlūkojami par vietējo izstrādājumu.¹⁸⁷ Tam par labu liecina arī spektrālā analīze (Nr. 35, 36). Krustiņi ar pāresninātiem galiem un gludo rombveida centru vēl atrasti Ikšķīles baznīcā,¹⁸⁸ Asotes pilskalnā¹⁸⁹ un Doles Raušu kapulaukā 12. kapā¹⁹⁰ (trīs gab.).

Krustiņi ar šķēršotiem galiem veido citu piekariņu grupu, ko var iedalīt vairākos tipos. Vienu tipu pārstāv krustiņi ar filigrāna imitāciju, kur «granulas» pie krustiņa izkārtotas tā, ka lielākās abpus galiem ir pilienvēda un veido šķēršim līdzīgu paplašinājumu (2. att.: 12). Šie krustiņi ir 28—35 mm gari, 20—30 mm plati. Tie atrasti Kārļu Ainavas 7. kapā,¹⁹¹ Līvānu kapulaukā 1. kapā¹⁹² (divi gab.), Mārtiņsalas ciemā¹⁹³ un kapsētas¹⁹⁴ 748. kapā un Pasilciema kapos¹⁹⁵ (trīs gab.). Minētie krustiņi datējami ar 12.—13. gs. Veidnes šī tipa krustiņu atliešanai zināmas no Kijevas,¹⁹⁶ bet Latvijas krustiņiem paralēles konstatējamās Krievzemē¹⁹⁷ — Novgorodā un Vladimiras uzkalniņos, tāpēc tos var droši uzlūkot par importu; tas nav pretunā ar spektrālās analīzes datiem (Nr. 2, 28).

Sastop arī pēc izmēriem mazākus krustiņus, kam filigrāna imitācija ir ne vien abpus krustiņa galiem, kas šķēršoti, bet arī uz paša krustiņa virsmas. Šādi krustiņi atrasti Daugmales¹⁹⁸ un Asotes¹⁹⁹ pilskalnos, kapulaukos Alsungā,²⁰⁰ Aizkrauklē,²⁰¹ Sēlpils Lejasdopelēs²⁰² un Talsu Vilkmuižas ezerā²⁰³ un datējami ar 12.—13. gs. Šiem krustiņiem paralēles zināmas Kijevā,²⁰⁴ Krievzemes ziemeļrietumdaļas uzkalniņos²⁰⁵ un Igaunijā.²⁰⁶

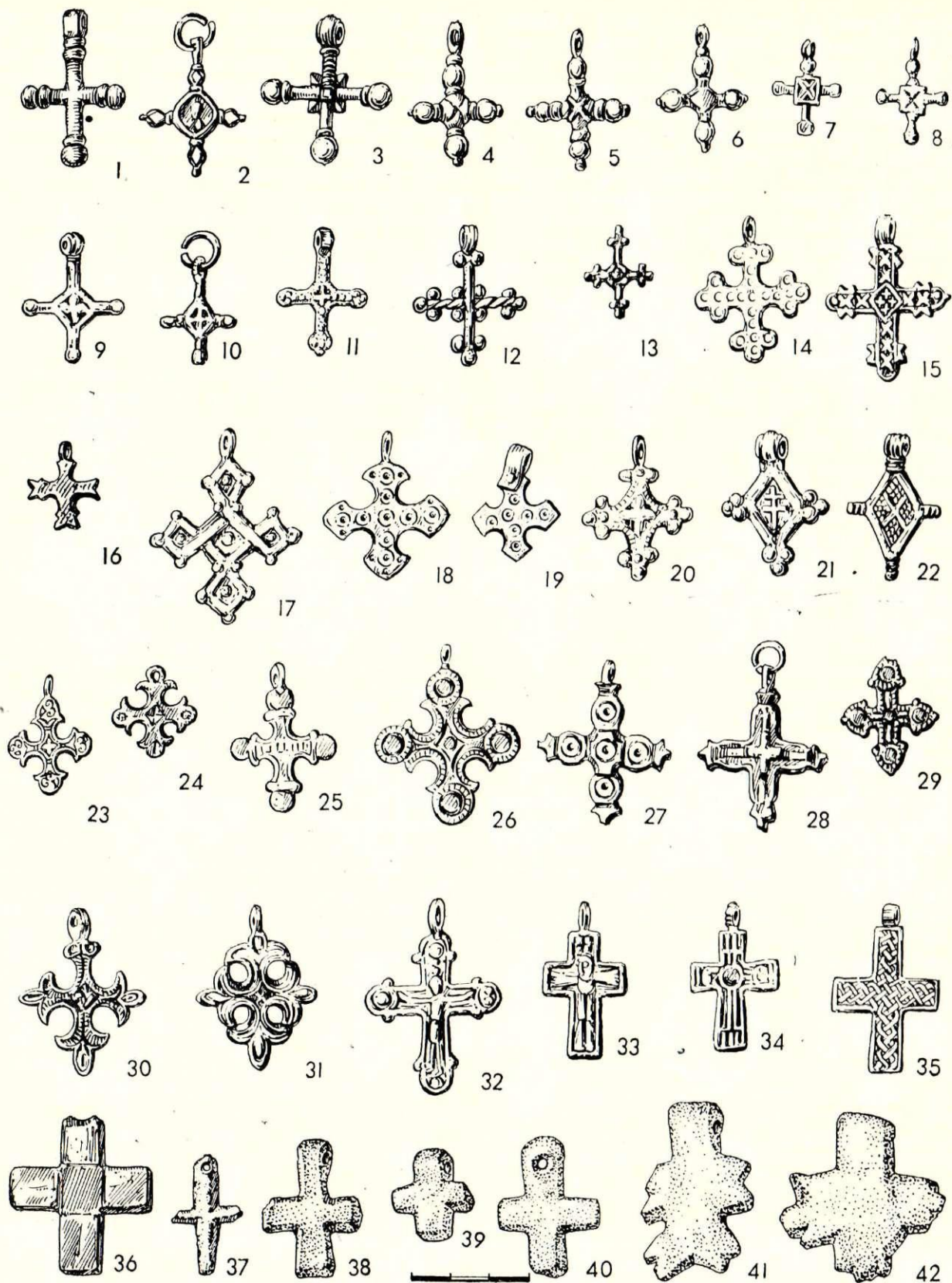
Abi tikko aplūkotie šķēršoto krustiņu tipi uzlūkojami par Krievzemes pilsētu ražojumu un Latvijas teritorijā ievesti pa Daugavas ceļu.

Visizplatītākais krustiņa ar šķēršotiem galiem tips Latvijā ir krustiņi ar aplīšu ornamentu

8151 : 11; 10 — Ikšķīles kapsēta, 493. kaps, Ogres raj., VI 130 : 606 (Nr. 42); 11 — Mārtiņsalas kapsēta, 748. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 940 (Nr. 28); 12 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 11971 : 259; 13 — Vidzeme, RLB 814; 14 — Ikšķīles kapsēta, 3. kaps, Rīgas raj., A 11932 : 66; 15 — Talsu pilskalns, Talsu raj., CVVM 65171, A III, 179 : 1; 16 — Talsu pilskalns, Talsu raj., CVVM 65171, A II 159; 17 — Mežotnes senpilsēta, Bauskas raj., VI 151 : 200 (Nr. 43); 18 — Zemgale, Jelgavas muzejs, 2873; 19 — Mārtiņsalas kapsēta, 1291. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 1627 (Nr. 34); 20 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 11971 : 1576; 21 — Mārtiņsalas kapsēta, 1447. kaps, Rīgas raj., VI 138 : 724; 22 — Makašēnu Greivuļi, 2. kaps, Rēzeknes raj., A 8994 : 1; 23 — Ikšķīles kapsēta, 49. kaps, Rīgas raj., VI 130 : 96 (Nr. 40); 24 — Mārtiņsalas pils, Rīgas raj., VI 127 : 286

(Nr. 1); 25 — Launkalne, Valkas raj., IVI 1064 : 7; 26 — Mārtiņsalas kapsēta, savrupatradums, Rīgas raj., VI 138 : 505 (Nr. 6); 27 — Asotes pilskalns, Jēkabpils raj., VI 15 : 716/1953; 28 — Doles Rauši, 12. kaps, Rīgas raj., VI 146 : 71; 29 — Rīga, Alberta laukums, VRVM 42000 : 540; 30 — Doles Rauši, 39. kaps, Rīgas raj., VI 146 : 246 (Nr. 24); 31 — Doles Raušu ciems, Rīgas raj., VI 145 : 61 (Nr. 25); 32 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964; 33 — Andrupenes Kuļakova, Krāslavas raj., CVVM 62106; 34 — Raunas kapusils, Cēsu raj., IVI 1239, II : 4; 35 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964 : 4579; 36 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964 : 3610; 37 — Mārtiņsalas kapsēta, 1184. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 1569 (Nr. 32).

2. att. Latvijas teritorijā atrastie krustiņveida piekariņi ar pasesnātiem, šķēršotiem, rombveida, noapaļotiem, trejlapu un taisniem galiem (iekavās spektrālo analīžu numuri Dz. Hofertes rakstā).

- 1 — Salaspils Laukskola, 159. kaps, Rīgas raj., VI 128 : 154 (Nr. 37); 2 — Doles Rauši, 35. kaps, Rīgas raj., VI 146 : 217 (Nr. 23); 3 — Drabešu Liepiņas, 24. kaps, Cēsu raj., VI 155 : 144 (Nr. 16); 4 — Salaspils Laukskola, 349. objekts, Rīgas raj., VI 128 : 4325/2 (Nr. 38); 5 — Jersikas pilskalns, Preiļu raj., A 10330 : 214; 6 — Mārtiņsalas pils, Rīgas raj., VI 127 : 955; 7 — Doles Rauši, 12. kaps, Rīgas raj., VI 146 : 71 (Nr. 21); 8 — Mārtiņsalas pils, Rīgas raj., VI 127 : 1776 (Nr. 36); 9 — Mārtiņsalas pils, Rīgas raj., VI 127 : 993; 10 — Mārtiņsalas kapsēta, savrupatradums, Rīgas raj., VI 122 : 1782 (Nr. 35); 11 — Mārtiņsalas kapsēta, savrupatradums, Rīgas raj., VI 138 : 1007 (Nr. 30); 12 — Kārļu Ainava, 7. kaps,

(2. att. : 14). Šie krustiņi, liekas, veidoti pēc krustiņu ar filigrāna imitāciju parauga, tikai vienkāršoti, jo izcilnišu vieta ir aplišu ornaments, bet galos un vidū ir plākšņveida paplašinājumi, t. s. šķērši. Krustiņu izmēri: garums — 34—38, platums — 29—31 mm. Šie krustiņi atrasti Sēlpils Lejasdopeļu²⁰⁷ 1. uzkalniņa 5. kapā (divi gab.) un 2. uzkalniņa 10. kapā, Kaunatas Rikopoles²⁰⁸ 16. uzkalniņā (divi gab.), Jaunpiebalgas kapsētas²⁰⁹ 1. uzkalniņā, Bukmuižas Niperu A kapā²¹⁰ (divi gab.), Jersikas pilskalnā²¹¹ un kapulaukā²¹² (kopā trīs gab.), Daugmales pilskalnā²¹³ (trīs gab.), Višķu Vecstupelišķos,²¹⁴ Tērvetes pilskalnā²¹⁵ (trīs gab.), Stirnienes Kāpeniekos²¹⁶ un Skaistas Stirnās.²¹⁷ Ārpus Latvijas²¹⁸ pāris šī tipa krustiņi zināmi no Krievzemes (Kijevas), Igaunijas un Zviedrijas lapu kulta vietām.²¹⁹ Kā liecina analogijas un spektrālās analīzes dati (Nr. 10), par šo krustiņu dzimteni jāuzlūko Krievzeme.

Šķēršoto krustiņu tālākajā attīstībā 13.—14. gs. izdalāmi trīs varianti. Pirmkārt, krustiņa gareno asi vēl krusto 1—2 šķērši. Šādi krustiņi atrasti Aizkraukles kapulaukā,²²⁰ Ciemaldes kapulauka 24. kapā²²¹ un Pļaviņu Radžu kapulaukā.²²² Ārpus Latvijas līdzīga tipa krustiņš zināms tikai no Kijevas apkārtnes.²²³ Otrkārt, sastopami šķēršotie krustiņi ar ģeometrisku ornamentu, kam dažkārt šķēršu gali ir robaini (2. att. : 15). Šie krustiņi (garums — 41—45, platums — 25 mm) atrasti Krustpils Trepē,²²⁴ un tiem ir attāla līdzība ar Novgorodas²²⁵ 14. gs. atradumiem. Mazliet savrup stāv pēc izmēriem (garums — 21, platums — 18 mm) diezgan mazi krustiņi ar taisniem, robotiem galiem (2. att. : 16). Tie atrasti tikai Ikšķiles kapsētas 312. kapā (četri gab.) kopā ar ažiuro krustiņu, kam ieapaļi četrstūrveida gali un krustveida caurlauzums centrā, tāpēc tie datējami ar 13.—14. gs. Lai gan krustiņiem ar robotiem galiem pagaidām analogijas nav zināmas, taču, ņemot vērā spektrālo analīzi (Nr. 41), tie uzlūkojami par importu.

Treškārt, jāaplūko šķēršotie krustiņi ar gludu virsmu bez ornamentācijas, kuru garums 30—34, platums 25 mm. Šādi krustiņi atrasti Ikšķiles baznīcā²²⁶ (divi gab.) un kapsētas 103. kapā²²⁷ un datējami ar 14.—15. gs. Līdzīgi krustiņi zināmi no senprūšu zemēm,²²⁸ tie iegūti kapulaukā, kas attiecināms uz 13. gs. beigām — 15. gs. vidu.

Rombveida krustiņi veido jaunu piekariņu grupu un iedalāmi vairākos tipos. Krustiņi ar rombveida galiem un rombveida vidu veidoti no pieciem vienāda izmēra rombiem un granulām šķautņu stūros (2. att. : 17). Šie krustiņi, kuru garums ir

50—51, platums — 40 mm, atrasti Kārļu Ainavas²²⁹ 5. un 7. kapā un datējami ar 12. gs. otro pusi. Kā pirmparaugs šī krustiņu tipa izveidē, šķiet, kalpojuši līdzīga veida ažiurie krustveida piekariņi, kādi sastopami Zviedrijā²³⁰ lapu kulta vietās un datējami ar 11.—13. gs. Pēc ārējā noformējuma šiem Zviedrijas krustiņiem tuvāka līdzība ir ar dažiem Igaunijas krustveida piekariņiem.²³¹ Tā kā Kārļu Ainavas krustiņiem ir lielāka kopība ar Igaunijas izstrādājumiem, var pieņemt, ka šie krustiņi importēti no igauņu²³² zemēm.

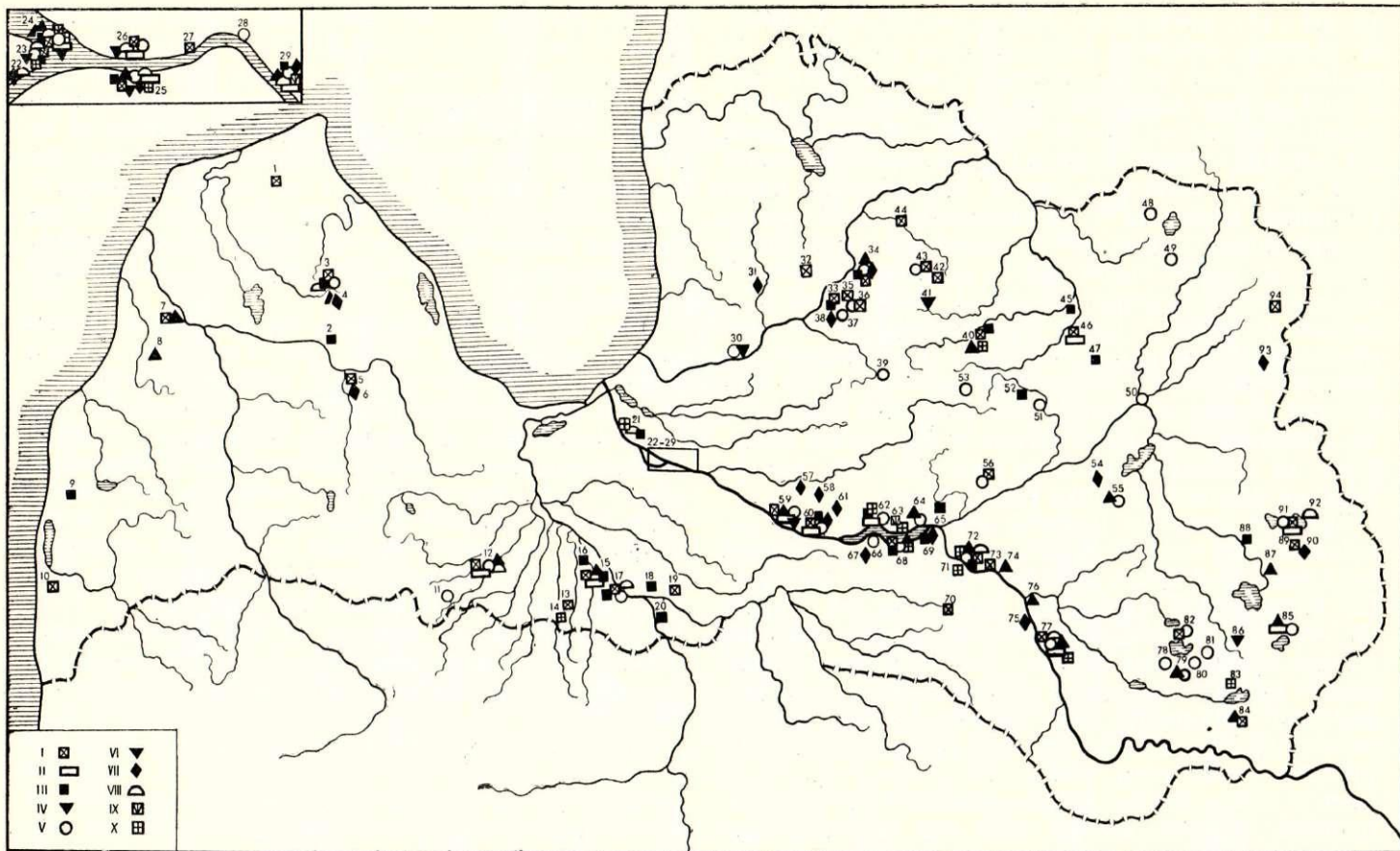
Otru bronzas krustiņu tipu ar rombveida galiem sastāda piekariņi ar noapaļotiem rombveida galiem (2. att. : 18—19). Šie krustiņi (garums — 29—39, platums 21—33 mm) atrasti Drabešu Uplantu kapulauka 39. kapā,²³³ Mārtiņsalas ciemā,²³⁴ Matkules pilskalna priekšpili²³⁵ un Talsu Vilkmuižas ezerā²³⁶ (ar sīku punktiņu ornamentu, kas centrā veido krusta motīvu). Ārpus Latvijas krustiņi ar noapaļotiem rombveida galiem sastopami Novogrudokā,²³⁷ arī Igaunijā,²³⁸ tomēr šie piekariņi ir tikai līdzīgi Latvijā atrastajiem, kas datējami ar 13.—14. gs. Jādodomā, ka krustiņi ar noapaļotiem rombveida galiem tomēr pieder pie importēto grupas, jo tam par labu liecina arī spektrālās analīzes (Nr. 15) dati.

Citu rombveida krustiņu grupu sastāda piekariņi ar relatīvi lielāku rombisku centru. Atkarībā no krustiņa galu noformējuma šie piekariņi pārstāv divus tipus. Šīs grupas pirmā tipa krustiņiem raksturīgs samērā plašs rombveida centrs un viegli šķēršoti gali, kas veidoti no trim reljefiem izcilnišiem (2. att. : 20, 21). Šajā ziņā rombveida krustiņi tuvojas šķēršotajiem krustiņiem, par to tipoloģisko radniecību bez tam liecina arī abu aptuveni vienāda hronoloģija. Rombveida krustiņu ar šķēršotiem galiem pirmajam variantam rombiskajā centrā ir reljefs taisns krusts (2. att. : 20). Šāds krustiņš atrasts tikai Vampeniešu II kapulauka 85. kapā²³⁹ un datējams ar 12. gs. Šim krustiņam līdzīgi, bet ne analogiski eksemplāri atrasti Kijevas apgabalā²⁴⁰ un Somijā.²⁴¹ Rombveida krustiņa ar šķēršotiem galiem otru variantu raksturo piekariņi, kam rombveidīgajā centrā ir reljefs, taisns krusts ar šķēršojumu augšējā daļā (2. att. : 21). Spriežot pēc atradumiem, Mārtiņsalas kapsētas 1197.²⁴² un 1547.²⁴³ kapu inventāra krustiņi datējami ar 13.—14. gs. Vēl viens šī tipa un varianta krustiņš zināms no Seces Bajāriem,²⁴⁴ bet kā savrupatradums tuvāk nav datējams. Rombveida krustiņi ar šķēršotiem galiem jāuzlūko par importu no Krievzemes. Spektrālā analīze ir devusi atšķirīgus

Cēsu raj., A 3410; 13 — Alsungas Kalniņi, savrupatradums, Kuldīgas raj., VI 41 : 4; 14 — Tērvetes pilskalns, Dobeles raj., VI 24 : 908/1954 (Nr. 10); 15 — Krustpils Trepē, Jēkabpils raj., RDM I 3288; 16 — Ikšķiles kapsēta, 312. kaps, Ogres raj., VI 130 : 380 (Nr. 41); 17 — Kārļu Ainava, 7. kaps, Cēsu raj., A 3409; 18 — Drabešu Uplanti, 39. kaps, VI 134 : 82 (Nr. 15); 19 — Matkules pilskalna priekšpils, Tukuma raj., VI 115 : 109; 20 — Doles Vampenieši II, 85. kaps, Rīgas raj., VI 144 : 590 (Nr. 20); 21 — Mārtiņsalas kapsēta, 1197. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 1576 (Nr. 33); 22 — Mārtiņsalas kapsēta, 1087. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 1475 (Nr. 31); 23 — Doles Vampenieši II, 70. kaps, Rīgas raj., VI 144 : 399 (Nr. 19); 24 — Rīga, Alberta laukums, VRVM 42000 : 587; 25 — Doles Vampenieši I, 132. kaps, Rīgas raj., VI 124 : 1430 (Nr. 18); 26 — Mārtiņsalas pils, Rīgas raj., RDM I 2255; 27 — Daugmales pils-

kalns, Rīgas raj., A 9964 : 408; 28 — Mārtiņsalas ciems, Rīgas raj., VI 121 : 914 (Nr. 3); 29 — Tērvetes pilskalns, Dobeles raj., VI 24 : 292/1957; 30 — Lokstenes pils, Stučkas raj., VI 70 : 818 (Nr. 12); 31 — Mārtiņsalas pils, Rīgas raj., RDM I 2333; 32 — Sēlpils Lejasdopeles, 2. uzkalniņa 13. kaps, Stučkas raj., VI 56 : 180; 33 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964 : 4660; 34 — Mārtiņsalas kapsēta, 56. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 64 (Nr. 26); 35 — Mārtiņsalas kapsēta, 240. kaps, Rīgas raj., VI 122 : 248 (Nr. 27); 36 — Mārtiņsalas ciems, Rīgas raj., VI 121 : 1748; 37 — Lokstenes pils, Stučkas raj., VI 70 : 614; 38 — Doles Rauši, 61. kaps, Rīgas raj., VI 146 : 413; 39 — Dundagas Laukumiža, 28. kaps, Talsu raj., A 9437 : 5; 40 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj., A 9964 : 789; 41 — Dundagas Laukumiža, 28. kaps, Tukuma raj., A 9437 : 7; 42 — Dundagas Laukumiža, 28. kaps, Tukuma raj., A 9437 : 6.

3. att. Krustiņveida piekariņu izplatība Latvijas teritorijā.

Apzīmējumi: I — emaljētie; II — palmēveida; III — ažiurie; IV — paplašinātie; V — pāresnātie; VI — šķēršotie; VII — rombveida; VIII — noapaļotie; IX — ar trijlapu; X — taisnie. 1 — Dundagas Laukumuiža, Talsu raj.; 2 — Virbu Zunnas, Talsu raj.; 3 — Talsu pilskalns Talsos; 4 — Vilkumuižas ezers Talsos; 5 — Matkules kapulauks, Tukuma raj.; 6 — Matkules pilskalns, Tukuma raj.; 7 — Zlēku Pasiļciems, Ventpils raj.; 8 — Alsungas kapulauks, Kuldīgas raj.; 9 — Medzes Kalnmaļu pilskalns, Liepājas raj.; 10 — Nicas kapulauks, Liepājas raj.; 11 — Bukaišu Alvas, Dobeles raj.; 12 — Tērvetes pilskalns, Dobeles raj.; 13 — Sesava, Jelgavas raj.; 14 — Sesavas Pujas, Jelgavas raj.; 15 — Ciemaldes kapulauks, Jelgavas raj.; 16 — Jaunsvirlaukas Kakužēni, Jelgavas raj.; 17 — Mežotnes pilskalns, senpilsēta un kapulauks, Bauskas raj.; 18 — Codes Stūriši, Bauskas raj.; 19 — Čapānu kapulauks, Bauskas raj.; 20 — Ceraukstes Podiņi, Bauskas raj.; 21 — Rīgas vecpilsēta; 22 — Vampeniešu I un II kapulauki, Rīgas raj.; 23 — Raušu ciems un kapulauks, Rīgas raj.; 24 — Mārtiņsalas ciems, pils, baznīca un kapsēta, Rīgas raj.; 25 — Daugmales pilskalns, Rīgas raj.; 26 — Laukskolas ciems un kapulauks, Rīgas raj.; 27 — Salaspils Jaunzemji, Rīgas raj.; 28 — Ikšķiles Kābeles, Ogres raj.; 29 — Ikšķiles baznīca un kapsēta, Ogres raj.; 30 — Krimulda, Rīgas raj.; 31 — Mazstraupe, Cēsu raj.; 32 — Lenču Striķi, Cēsu raj.; 33 — Cēsu kapulauks; 34 — Kārļu Ainava, Cēsu raj.; 35 — Priekuļu Kampi, Cēsu raj.; 36 — Priekuļu Sārunkalns, Cēsu raj.; 37 — Drabešu Liepiņas, Cēsu raj.; 38 — Drabešu Uplanti, Cēsu raj.; 39 — Skujenes Kaive, Cēsu raj.; 40 — Jaunpiebalgas kapsēta, Cēsu raj.; 41 — Raunas kapusils, Cēsu raj.; 42 — Raunas Kalnarunģi, Cēsu raj.; 43 — Raunas Strante, Cēsu raj.; 44 — Trikātas Lubumuiža, Valkas raj.; 45 — Lejasciema Krampāni, Gulbenes raj.; 46 — Galgauskas Ticēni, Gulbenes raj.; 47 — Jaungulbenes Pūku sils, Gul-

benes raj.; 48 — Alsviķi, Alūksnes raj.; 49 — Annas Bundzēni, Alūksnes raj.; 50 — Lubānas Līčagalns, Madonas raj.; 51 — Kārdzaba, Madonas raj.; 52 — Viesiena, Madonas raj.; 53 — Liezeres Salnaskrogs, Madonas raj.; 54 — Barkavas Bozēni, Madonas raj.; 55 — Stirnienes Kapenieki, Madonas raj.; 56 — Kalsnavas Dakstiņi, Madonas raj.; 57 — Lēdmanes Bedrites, Ogres raj.; 58 — Skriveru Lielrutuļi, Stučkas raj.; 59 — Aizkraukles kapulauks, Stučkas raj.; 60 — Aizkraukles kapsēta, Stučkas raj.; 61 — Aizkraukles Lejasziedi, Stučkas raj.; 62 — Kokneses pils un priekšpils, Stučkas raj.; 63 — Lokstenes pils, Stučkas raj.; 64 — Pļaviņu Radzes, Stučkas raj.; 65 — Pļaviņu Grīvas, Stučkas raj.; 66 — Seces Salasanči, Stučkas raj.; 67 — Seces Bajāri, Stučkas raj.; 68 — Sēlpils Lejasdopeles, Stučkas raj.; 69 — Sēlpils kapsēta, Jekabpils raj.; 70 — Elkšņu Ildzi, Jekabpils raj.; 71 — Jekabpils Ābeļi, Jekabpils raj.; 72 — Asotes pilskalns, Jekabpils raj.; 73 — Krustpils Ogļenieki, Jekabpils raj.; 74 — Krustpils Trepe, Jekabpils raj.; 75 — Dignājas Putekļi, Jekabpils raj.; 76 — Livānu kapulauks, Preiļu raj.; 77 — Jersikas pilskalns un kapulauks, Preiļu raj.; 78 — Aglonas Ardauka, Preiļu raj.; 79 — Višķu Vecstūpelišķi, Daugavpils raj.; 80 — Višķu Kusiņi, Daugavpils raj.; 81 — Višķu Putāni, Daugavpils raj.; 82 — Kapiņu Kristapēni, Daugavpils raj.; 83 — Aulejas Egļi, Daugavpils raj.; 84 — Skaistas Stīrnas, Krāslavas raj.; 85 — Bukmuižas Nīperi, Krāslavas raj.; 86 — Andrupenes Kuļakova, Krāslavas raj.; 87 — Kaunatas Rikopole, Rēzeknes raj.; 88 — Makašēnu Greivuļi, Rēzeknes raj.; 89 — Pildas Rugaiši, Ludzas raj.; 90 — Pildas Poļu Gorbunovi, Ludzas raj.; 91 — Ludzas Odukalns Ludzā; 92 — Cibla, Ludzas raj.; 93 — Šķilbēnu Logiņi, Balvu raj.; 94 — Viļakas Sauciņa purvs, Balvu raj.

datum — 2. att.: 20 redzamo krustiņu tuvīniet vietējiem izstrādājumiem, turpretī krustiņš 2. att.: 21 piešķaitāms Krievzemes meistaru darbam.

Rombveida krustiņa otrā tipa izveidē (to varētu saukt par krustiņu ar profilētiem galiem — 2. att.: 22) salīdzinājumā ar 1. tipa krustiņiem (2. att.: 20, 21) notikušas zināmas izmaiņas.²⁴⁵ Romb-

veida centra ārējais noformējums izmēru ziņā aptuveni palicis tas pats. Tikai tagad centru grezno sīku reljefu punktiņu ornamenti, kas ar slīpa krusta palīdzību sadalīti četros atsevišķos laukumīņos. Rombu stūros uz āru iziet īsi, viegli profilēti atzarojumi, kas imitē trīs krustiņu galus, kamēr ceturtajā ir ošiņa krustiņu piekāršanai. Sastopami rombveida krustiņi

ar slīpo centra krustu, kam no sāniem vēl papildus ir paralēlas svītras un punktiņi virsmā izceļas reljefāk. Šie krustiņi, šķiet, ir hronoloģiski agrāki, salīdzinot ar piekariņiem, kuriem virsmā ir tikai vāji saskatāmi punktiņi. Rombveida krustiņi ar profilētiem galiem ir 32—40 mm gari, 20—24 mm plati. Zināmi 48 šādi krustiņi no 14 atradumu vietām. Visvairāk (32) to atrasts Mārtiņsalā. Tie atrasti Mārtiņsalas kapsētas²⁴⁶ 240., 267., 1087. (četri gab.), 1106. (trīs gab.), 1115. (pieci gab.), 1178., 1184. (septiņi gab.) un 1236. (septiņi gab.) kapā. Šī tipa krustiņu datēšanai svarīgi ir 1087. un 1184. kapu inventāri, kuros ir 15. gs. otrās puses monētas. Latvijā šie krustiņi vēl atrasti Sēlpils kapsētas 225. kapā,²⁴⁷ Ikšķiles kapsētas 84. kapā²⁴⁸ (trīs gab.), Aizkraukles kapsētā²⁴⁹ (pieci gab.), Lēdmanes Bedrītēs,²⁵⁰ Barkavas Božēnos u. c. Visumā šie krustiņi datējami ar 14.—15. gs. Paralēles šim krustiņa tipam zināmas Igaunijā²⁵¹ (13 gab. no četrām atradumu vietām). Ņemot vērā šī tipa krustiņu biežo sastopamību un vietējo attīstības iespēju, var pieņemt, ka Latvijā atrastie rombeveida krustiņi ar profilētiem galiem ražoti uz vietas, šķiet, Daugavas lejteces rajonā; tam par labu liecina arī spektrālā analīze (Nr. 31).

Citu piekariņu grupu sastāda bronzas krustiņi ar noapaļotiem galiem; tie dalāmi vairākos tipos. Vispirms jāaplūko bronzas krustiņi ar apaļiem galiem un austiņām. Pie hronoloģiski senākajiem pieder tie krustiņi, kam apaļajos galos ir kāda auga lapu motīvs arābu trijnieka veidā, bet rombeveida centrā — reljefs krustiņš (2. att.:23). Šie krustiņi, kas ir maza izmēra (garums — 31—33, platums — 24 mm), atrasti Vampeniešu II kapulauka 70. kapā,²⁵² Raušu ciemā,²⁵³ Salaspils Laukskolā,²⁵⁴ Talsu,²⁵⁵ Jersikas²⁵⁶ un Daugmales²⁵⁷ (divi gab.) pilskalnos. Datēšanai nozīmīgi Vampeniešu un Talsu krustiņi, kas atrasti kompleksos kopā ar 11.—12. gs. sākuma senlietām. Ārpus Latvijas šī tipa krustiņi sastopami Igaunijā,²⁵⁸ Kijevas apgabālā²⁵⁹ (vismaz trīs gab.) un Rumānijā.²⁶⁰ Var diezgan droši pieņemt, ka šī tipa krustiņi Latvijas teritorijā ievesti 11. gs. no Piedņepras apgabala un lietošanā bijuši arī 12. gs. To Krievzemes izcelsmi apliecina arī spektrālā analīze (Nr. 19). Šī krustiņa tipa vienkāršots variants, kas ir līdzīga izmēra ar iepriekš aprakstīto krustiņu ar apaļiem galiem, tādu pašu rombeveida centru, ko šķērso krusts, bet bez ornamenta galos²⁶¹ (2. att.:24), tipoloģiski datējams ar 12. gs. Uz 12. gs. beigām attiecināms Mārtiņsalā²⁶² 1345. kapā atrastais līdzīga tipa krustiņš. Pie cita šīs grupas krustiņu tipa pieder lielāka izmēra (garums — 35—45, platums — 30 mm) krustiņi, kas greznoti ar sīku punktējumu vai neskaidru, geometrisku ornamentu (2. att.:25). Šie krustiņi atrasti Vampeniešu I kapulauka 132. kapā,²⁶³ kas datējams ar 11./12. gs. miju, Daugmales pilskalnā²⁶⁴ (trīs gab.) un viens krustiņš Latvijā²⁶⁵ tuvāk nenoskaidrotā vietā. Ārpus Latvijas šiem krustiņiem paralēles zināmas Kijevas apgabālā²⁶⁶ un Novgorodā,²⁶⁷ kur tos datē ar 11. gs. vidu. Arī šī tipa Latvijas krustiņus var uzlūkot par importu no Krievzemes, lai gan spektrālā analīze (Nr. 18) pieļauj arī dažu šo krustiņu vietējas izcelsmes iespēju.

Tuvākas analogijas trūkst šī tipa krustiņa variantam, kam rombeveida centrā ir apaļš, reljefs paug-

stinājums²⁶⁸ (2. att.:26). Šis krustiņš, kas atrasts Mārtiņsalas pilī, nevarētu būt agrāks par 12. gs. otro pusi.

Ipašu tipu pārstāv krustiņi ar ieapaļiem galiem, kam virsmā no abām pusēm ir koncentrisku aplīšu ornamenti, bet gali noslēdzas ar robainu profilējumu (2. att.:27). Šāds krustiņš vienā eksemplārā zināms no Daugmales pilskalna.²⁶⁹ Mazliet citu tipu veido krustiņi ar paplašinātiem, griezumā ovāliem galiem un reljefu krustu centrā (2. att.:28). Ar iepriekš aprakstīto krustiņu (2. att.:27) šo krustiņu saista vienāda robainais gala profilējums. Šie krustiņi, kuru garums ir 39—46, platums — 32—36 mm, atrasti Mežotnes senpilsētā²⁷⁰ un kapulauka 27. kapā,²⁷¹ Mārtiņsalas ciemā²⁷² un pilī, Ikšķiles baznīcā²⁷³ un Zemgalē.²⁷⁴ Ārpus Latvijas šī tipa krustiņam paralēles zināmas vienīgi Lietuvas²⁷⁵ ziemeļu daļā. Var diezgan droši pieņemt, ka arī šī tipa krustiņi darināti uz vietas 12. gs. otrajā pusē un 13. gs. Daugavas lejteces vai Lielupes baseinā. Tas nav preturā arī ar spektrālās analīzes datiem (Nr. 3).

Krustiņi ar noapaļotiem galiem, kas rotāti ar trim kārpiņām (2. att.:29), šķiet, darināti pēc līdzīga tipa emaljēto krustiņu parauga (1. att.:1, 2). Šie krustiņi, kuru garums ir 40—42, platums — 27 mm, atrasti Daugmales,²⁷⁶ Asotes²⁷⁷ un Tērvetes²⁷⁸ pilskalnos. Spriežot pēc kopatradumiem, šie krustiņi datējami ar 11. gs. un 12. gs. sākumu un uzlūkojami par importētiem. Ārpus Latvijas šie krustiņi sastopami Kijevas apkārtnē²⁷⁹ un Igaunijā.²⁸⁰ Šī krustiņa tipa vietējs variants atrasts Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 10. kapā un datējams ar 12. gs. otro pusi.

Bronzas krustiņi ar trijlapu galiem Latvijas teritorijā pārstāvēti ar diviem variantiem (2. att.:30, 31). Abu variantu krustiņi atlieti ar vienu ornamentētu un otru gludo pusi, to garums 38—42, platums 31—33 mm. Šī tipa krustiņa pirmajam variantam (2. att.:30) gar krustiņa malām ir sīku rievīņu ornamenti, bet centrā vai nu reljefs taisns krusts, vai iedziļinājums. Šādi krustiņi atrasti Mārtiņsalas pilī²⁸¹ un kapsētas²⁸² 332. un 1547. kapā, Ikšķiles kapsētas 231. kapā²⁸³ un Lokstenes pilī²⁸⁴ (divi gab.). Ārpus Latvijas šiem krustiņiem ir analogijas ar Novgorodas,²⁸⁵ Smoļenskas²⁸⁶ un Kijevas²⁸⁷ apkārtnes atradumiem, kuru krustiņi datējami ar 11.—14. gs.²⁸⁸

Otrajam šī tipa krustiņa variantam (2. att.:31) gar malām paralēlu svītru ornamenti, bet rombeveida centrā slīps krusts. Krustiņa gali veidoti tā, ka sānu lapiņas blakus situētajos galos saskaras. Šādi krustiņi iegūti Mārtiņsalas²⁸⁹ pilī un kapsētā (kopā trīs gab.), visi kā savrupatradumi.

Ārpus Latvijas šiem krustiņiem tiešu analogiju nav. Zināma līdzība tiem var būt ar bij. Austrumprūsijas²⁹⁰ un Lietuvas²⁹¹ teritorijā depozītos atrastajiem sudraba krustveida piekariņiem, kas datējami ar 13.—14. gs. un tiek uzlūkoti par importētiem no Krievzemes; pieņēmumam par labu liecina arī spektrālās analīzes (Nr. 7) dati. Tomēr Latvijas teritorijā iegūtie no Krievzemē atrastajiem atšķiras pēc materiāla, noformējuma un hronoloģijas, tāpēc daļu krustiņu ar trijlapu galiem var uzlūkot par vietēju 14.—15. gs. Daugavas lejteces rajona iedzīvotāju

ražojumu, kas darināti pēc Krievzemes paraugiem, jo dažu krustiņu spektrālā analīze (Nr. 12) uzrāda Baltijā sastopamu metāla sastāvu.

Krustiņi ar taisniem galiem darināti no dažādiem izejmateriāliem. Hronoloģiski senāki ir importētie bronzas un slānekļa krustiņi. Zīmīgs ir bronzas krustiņš — krucifikss (garums — 42, platums — 31 mm) ar krustā sistā attēlu (2. att.:33), kas atrasts Daugmales pilskalnā.²⁹² Vislīdzīgāks šis krucifikss ir Gotlandes depoziātos atrastajiem sudraba krucifiksiem, ko uzlūko par 11. gs. vietējo amatnieku darbu.²⁹³ Latvijā (Sēlpils Lejasdopelēs)²⁹⁴ atrasts vēl otrs krucifikss (2. att.:32), kam raksturīgi noapaļoti, ar austiņām rotāti gali. Šo krucifiksu, kura garums ir 49, platums — 33 mm, pēc pārējām kapa piedevām var datēt ar 12./13. gs. miju. Ārpus Latvijas tam tiešas analogijas ir Rjazanā²⁹⁵ un Novgorodā,²⁹⁶ kur šādus krucifiksus datē ar 12. gs.

Neapšaubāmi, ka abi Latvijā atrastie krucifiksi ir importēti, tikai no dažādām zemēm. Ja pirmais ievests no Gotlandes, tad otrā dzimtene ir Krievzeme. Pirmā krucifiksa (2. att.:33) forma devusi ierosinājumu atdarinājumiem. Par to liecina Mārtiņsalas kapsētā 56. kapā atrastie divi krustiņi²⁹⁷ (2. att.:34) un savrupatrastais krustiņš pili.²⁹⁸ Šiem krustiņiem, kuru garums ir 37, platums — 23—24 mm, krustā sistā attēla vietā vairs saskatāms tikai shematiskais svitrojums. Šie krustiņi datējami ar 13.—14. gs. Ar 15. gs. datējami krustiņi ar taisniem galiem, to garums ir 42, platums — 38 mm, un to virsmu rotā reljefs pinuma ornaments (2. att.:35). Šādi krustiņi atrasti Mārtiņsalas kapsētās²⁹⁹ 22. un 240. kapā, bet ārpus Latvijas līdzīga tipa krustiņi zināmi Novgorodā,³⁰⁰ kur tie arī attiecas uz 15. gs. Ka 13.—15. gs. krustiņi ar taisniem galiem varētu būt Krievzemes darinājums, liecina arī spektrālas analīzes dati (Nr. 26—27), uzrādot ķīmisko sastāvu, kāds raksturīgs Krievzemes meistaru ražojumiem. Mazliet citāda veida krustiņš ar taisniem galiem atrasts Izvaltā Egļos.³⁰¹ Šim krustiņam samērā mazi izmēri, slīps krusts centrā un četri simetriski izvietoti aplīši galos. Ka šādi savā ziņā vienkārši krustiņi varētu būt darināti uz vietas, liecina līdzīga tipa pusapstrādāts gluds bronzas krustiņš, kas atrasts Daugmales pilskalnā.³⁰² Pēc bronzas enkolpiona parauga taisni gali ar atkāpēm ir bronzas krustiņam ar iedziļināta krusta motīvu centrā (garums — 23, platums — 15, biezums — 3 mm), kas atrasts Jaunpiebalgas kapsētās 1. uzkalniņā.³⁰³ Pēc pārējām šī kapa bagātīgajām piedevām, starp kurām ir arī šī tipa enkolpioni,³⁰⁴ apskatāmais krustiņš datējams ar 12. gs. Latvijas teritorijā³⁰⁵ atrasti arī divi sārta šifera krustiņi ar taisniem, simetriskiem galiem (2. att.:36), kādi raksturīgi Kijevas apkārtnes pieminekļiem,³⁰⁶ kur diezgan bieži sastop no dažādu šķirņu mikstajiem minerāliem pagatavotus līdzīga tipa krustiņus.

Atšķirīgu krustiņu grupu sastāda baltmetāla krustiņveida piekariņi. Parasti tie ir ar taisniem, neregulāriem galiem un liešanas procesā skaidri redzamām lējuma šuvēm (2. att.:37). Šādi krustiņi atrasti Daugmales pilskalnā³⁰⁷ (2 gab.), Asotes pilskalnā,³⁰⁸ Lokstenes pilī³⁰⁹ u. c. Šie krustiņi ir 28—33 mm gari, 18—33 mm plati, 2—4 mm biezi un, spriežot pēc

rupjā, bieži vien it kā nepabeigtā darinājuma, uzskatāmi par vietējo ražojumu. Ārpus Latvijas līdzīgi, tomēr ne analogi baltmetāla un bronzas krustiņi pazīstami no Kijevas apkārtnes,³¹⁰ no tirdzniecības pilsētas Hedebijas³¹¹ u. c.

Krustiņi ar taisniem galiem darināti arī no kaula. Tāds ir Daugmales senpilsētā atrastais krustiņš, kura garums — 41, platums — 29 mm, ar ovālu paplašinājumu augšējā daļā, kur veidots caurumiņš piekāršanai.

Jersikas pilskalna 11. gs. slānī atrasts arī kāds no māla veidots krustiņš (garums — 72, platums — 52 un biezums — 22 mm) ar ieapaļiem galiem un izliektu virsmu, kas rotāta ar sīkām bedrītēm.³¹² Šo krustiņu arī var uzlūkot par vietējo darinājumu.

Plašāku krustiņveida piekariņu grupu sastāda dzintara krustiņi. Krustiņi ar taisniem vai mazliet paplašinātiem galiem atrasti Doles Raušu kapulauka 61. kapā (2. att.:38), Dundagas Laukumuižas³¹³ 28. kapā (2. att.:39), Daugmales pilskalnā (2. att.:40), Jersikas kapulauka 4. kapā,³¹⁴ Jersikas³¹⁵ un Kokneses³¹⁶ pilskalnos, Lokstenes pilī,³¹⁷ Rīgā³¹⁸ Alberta laukumā un Jaunielas kapsētā (vismaz seši gab.), Daugavas krastā pie Ābeļu skolas³¹⁹ (divi gab.) u. c. Ārpus Latvijas dzintara krustiņi ar taisniem galiem atrasti senkrievu pilsētās,³²⁰ kā Novgorodā, Minskā, Pleskavā, Polockā u. c., no kuriem daļa, jādomā, nākusi no Baltijas jūras piekrastes,³²¹ vismaz neapstrādāta dzintara veidā.

Otru dzintara krustiņu tipu raksturo piekariņi ar figurāliem galiem. Tie atrasti Dundagas Laukumuižas 28. kapā (2. att.:41, 42), Sesavas Pujās (ar slīpu krustu centrā),³²² Doles Raušu 14. kapā,³²³ Mārtiņsalas pilī³²⁴ u. c. Kā spriežams pēc pārējā inventāra, kas atrasts kopā ar dzintara krustiņiem, tad to abi tipi bijuši lietošanā 12.—14. gs.

Pārejot pie apskata par krustiņveida piekariņu nozīmi vietējo iedzīvotāju ticējumos, jāatzīmē, ka kopš pagājušā gadsimta vidus pētnieku vidū nav vienprātības, vai šos piekariņus uzlūkot par kristīgās ticības simboliem vai arī par amuletiem vai parastām rotaslietām. Viens no pirmajiem zinātniekiem, kas pievērsās Baltijas arheoloģijai, — F. Kruze³²⁵ atzīmē, ka skandināvisko un bizantisko krustiņu atradumi liecinot, ka ar 10. gs. beigām Baltijā starp pagāniem bijuši arī kristīgie. Arī K. Bojs³²⁶ 19. gs. beigās uzsver, ka atšķirībā no krustadatām un krustiņveida apkalumiem krustiņveida piekariņš esot drošs norādījums tam, ka jau ar 9. gs. skandināvi mēģinājuši kristīt vietējos iedzīvotājus, Šajā pašā laikā krievu arheologu vidū bija izraisījusies polemika, kas liecināja par pētnieku pūlēm krustiņveida piekariņus skatīt vispusīgi, ņemot vērā to atradumu apstākļus. Ja S. Sluckis³²⁷ aizstāvēja uzskatu, ka Baltijā atrastie krustiņi esot tikai kristīgās ticības liecīnieki, tad N. Haruzins³²⁸ uzsvēra, ka krustiņu lielākā daļa nēsāta kā parastie piekariņi. D. Anučins³²⁹ šai strīdā pareizi norādīja, ka daļa krustiņu neapšaubāmi esot kristīgās ticības simboli, bet vai šos krustiņus nēsāja tikai kristieši vien, tas jau esot cits jautājums. Balstoties uz Krievzemē iegūtajiem krustiņiem, D. Anučins atzīmē, ka sastop gan krustiņus kā kristīgās ticības simbolus (kapā atsevišķi ieliktus), tā arī tos pašus krustiņus, ko nēsājuši pagāni

kakla rotas sastāvā, vēl pirms kristīgā ticība bija pieņemta.

Par Latvijas teritorijā atrasto krustiņveida piekariņu nozīmi vietējo iedzīvotāju dzīvē atšķirīgi uzskati izteikti arī vēlākā laikā. Krustiņi tomēr visbiežāk uzlūkoti tikai par kristīgās ticības simboliem,³³⁰ kaut gan padomju laika pētījumos krustiņi, kas nēsāti kopā ar citiem piekariņiem kakla rotas sastāvā, skaidroti arī kā rotājums.³³¹

Tagad, kad republikā ir uzkrājies bagātīgs dažādu tipu krustiņveida piekariņu materiāls, pie tam daudz krustiņu (175 gab.) dod datējami kapu kompleksi, iespējams šo jautājumu risināt jaunā kvalitātē.

Aplūkoto 11.—15. gs. krustiņveida piekariņu analīze rāda, ka tie kā atradumu grupa parādās ātrāk par 11. gs., pie kam senākie (11.—12. gs. sākums) krustiņi jāuzlūko par drošu importa priekšmetu grupu (apmēram 90% no Krievzemes, 10% — no Skandināvijas). Šie krustiņi atrasti pilskalnos, apmetnēs un pa vienam eksemplāram bagātos sieviešu vai bērnu kapos (Andrupenes Kuļakova, Salaspils Laukskolas 97. kaps, Vampeniešu II kapulauka 70. kaps u. c.). Sastop arī dažus uz šo laiku attiecināmus vīriešu kapus, kuros atrasti krustiņi (Salaspils Laukskolas 159. kaps, Jersikas kapulauka 4. kaps³³² — tur atrasts krustiņš kā 2. att.: 14 — un Raunas Strantes C kaps³³³). Vispār Latvijas teritorijai nav raksturīgi krustiņu atradumi vīriešu kapos, turpretī tādi konstatēti Somijā un Karēlijā³³⁴ apbedījumos, kas uzlūkoti par kristīgo apbedījumiem. Par kristīgajiem tiek uzlūkoti arī visi tie atsevišķie 11. gs. vīriešu, sieviešu un bērnu apbedījumi, kas atsegti ar krustiņu piedevām Sarkelas kapulaukā.³³⁵

Ja 11.—12. gs. sākumā Latvijā atrasto krustiņu skaits vēl ir diezgan niecīgs (ap 10% no visiem aplūkojamiem krustiņveida piekariņiem), tad 12. gs. var droši uzlūkot par laiku, kad krustiņi vietējo iedzīvotāju vidū ieviešas visai plaši (apmēram 40% no visiem krustiņveida piekariņiem). Sieviešu un bērnu apbedījumos vienā kapā atrod pat vairākus krustiņus (Galgauskas Ticēni, Kārļu Ainavas 5. kaps u. c.). 12. gs. sākas strauja krustiņveida piekariņu atdarināšana uz vietas, kamēr importētie ienākuši mazākā skaitā kā no Krievzemes, tā no Skandināvijas.

Tomēr būtu grūti spriest par kristīgās ticības izplatību Latvijas teritorijā šai laikā, pamatojoties tikai uz krustiņu atradumiem vien. Jāņem vērā apbedījumu rituāls un citi ar kristīgo ticību saistītie atradumi. Pētnieki, kas risina šos jautājumus, gandrīz visi ir vienprātīgi, ka ugunskapu izzušana un skeletkapu parādīšanās to vietā ir viena no pazīmēm, kas liecina par kristīgās ticības izplatību apskatāmās teritorijas iedzīvotāju vidū.³³⁶ Šāda parādība Krievzemē konstatēta 10.—12. gs., Polijā,³³⁷ Somijā³³⁸ un Zviedrijā³³⁹ ar 11. gs. sākumu, pie tam pakāpeniski mainoties arī mirušo orientācijai, guldot tos ar galvām R virzienā. Daudz agrāk šī parādība vērojama Vācijā,³⁴⁰ īpaši tās dienvidu un rietumu daļā, kur agrākā D—Z virziena vietā ar 5.—6. gs., bet Ziemeļvācijā ar 7.—8. gs. izplatās mirušo R—A orientācija un izzūd uzkalniņu kapi.

Pamatoti rodas jautājums, vai arī Latvijas teritorijā 11.—12. gs. vērojamas kaut kādas lielākas iz-

maiņas vietējo iedzīvotāju apbedīšanas tradīcijās. Tiešām, Latvijas teritorijas atsevišķās vietās izmaiņās apbedīšanas veids, kaut gan ne tik radikāli kā minētajās kaimiņu zemēs. Piemēram, 11.—12. gs. Ziemeļkurzemē dzīvojošie Baltijas somi (libieši) sāk atmest mirušo sadedzināšanu.³⁴¹ Hipotētiski to varētu saistīt ar dāņu misionāru darbību, jo no rakstītajiem avotiem³⁴² zinām, ka 11. gs. otrajā pusē Kurzemē darbojusies dāņu tirgotāju uzcelta baznīca. Tā, jādomā, atradusies teritorijas ziemeļu daļā, kur dzīvoja libieši, jo kurši pie apbedījumiem ugunskaļos pieturas arī turpmāk. Iespējamā Kurzemes ziemeļu daļas iedzīvotāju pievēršanās kristīgajai ticībai atspoguļojas arī krustiņveida piekariņu topogrāfijā.³⁴³ Krustiņveida piekariņi tikpat kā nav atrasti Kurzemes dienvidu daļā, kamēr šīs teritorijas ziemeļu daļā sastopami vairāku tipu krustiņi.

Ar 12. gs. pakāpeniski izzūd arī Vidzemes libiešu ugunskaļi, dodot vietu skeletkaļiem. Pārējā Latvijas teritorijā jau iepriekšējā periodā dominēja skeletkaļi. Kas attiecas uz mirušo orientāciju, tad tā joprojām saglabā savas vecās tradīcijas.

Nemot vērā rakstīto avotu³⁴⁴ norādījumus par pareizticības sludināšanu Latvijas teritorijā 13. gs. sākumā, valodniecības datus,³⁴⁵ analizējot arheoloģisko materiālu, kā arī citus ar pareizticību saistītos atradumus,³⁴⁶ var pieņemt, ka ar 11. gs. otro pusi Latvijas teritorijas vidus un austrumu daļā jūtama pareizticības ietekme. Kā kristīgās ticības novadītājam latgaļu un libiešu zemēs svarīgākā nozīme bija Daugavas ceļam, par ko liecina ne vien krustiņveida piekariņu atradumu koncentrācija ap Daugavu, bet arī pie tā zināmie drošākie pareizticības centri, kā Jersika un Koknese. Indriķa hronika liecina, ka 13. gs. sākumā Jersikas pilsētā bijušas pareizticīgo baznīcas ar attiecīgo inventāru (zvaniem, svētbildēm), bet Koknesē uzturējies krievu diakons Stefans, kas bijis Polockas kņaza uzticības persona. Šie piemēri liecina, ka Daugavas baseinā kristīgā ticība bija laidusi dziļākas saknes nekā Gaujas baseinā, kur vēl 13. gs. sākumā krievi turpināja misionēru darbu. Pa Daugavas ceļu kristīgās ticības strāvas aizsniedza arī Latvijas rietumu daļu.

Tas, ka pilskalnos (Daugmale, Asote, Jersika u. c.) krustiņi parādās ātrāk (ar 11. gs.) nekā kapulaukos, pie kam tikai bagātākajos 11./12. gs. apbedījumos, varbūt izskaidrojams tādejādi, ka vispirms kristīgo ticību pieņēma (kaut arī formāli, jo apbedījumu tradīcijas mainās maz) valdošā šķira, lai ar tās palīdzību nostiprinātu savu politisko stāvokli. Tautas vidū vēl ilgi saglabājās pagāniskie ticējumi, formāli gan nēsāja krustiņus, bet kopā ar citiem piekariņiem. Ka daļai krustiņu bija rotājoša vai amuleta nozīme, liecina krustiņveida piekariņu plašā darināšana uz vietas, pārņemot tikai krustiņa formu, bet noformējumu piemērojot vietējai mākslinieciskajai uztverei. Krustiņus uz vietas darinājušas arī citas tautas, piemēram, ģermāņi³⁴⁷ krustiņa noformējumā izmantoja pagāniskā cirvja motīvus. Daudzi amuleti ar krustiņveida formu bija izplatīti arī Krievzemes ziemeļu daļas apgabalos jau 11. gs., kad pagānismam vēl bija liela nozīme.³⁴⁸ Tas rāda, ka daļai krustiņveida piekariņu vietējo iedzīvotāju uztverē nebija nekāda sakara ar kristīgo ticību. Tā kā Latvijas teri-

torijā krustiņi atrasti gandrīz tikai sieviešu un bērnu kapos, tad liela daļa to nēsāta kā piekariņš vai amulets.

Uz 13. gs. attiecināmi 30% no analizētajiem krustiņiem. Salīdzinot ar 12. gs., vēl vairāk ir pieaudzis vietējo izstrādājumu skaits, kuri bija kļuvuši dominējošie. Starp importētajiem krustiņiem pārsvarā ir Krievzemes ražojumi. Tas liek atcerēties Indriķa hronikā teikto, ka 13. gs. sākumā Pleskavas krievi vēl turpina izplatīt pareizticību Tālavā, kamēr imerieši svārstās, vai kopā ar tālaviešiem pieņemt pareizticību³⁴⁹ (*an Ruthenorum de Plicecowe cum aliis Letigallis de Tholowa an Latinorum debeant subire baptismum*). 1214. g. Tālivalža dēli no pareizticības pāriet katoļticībā³⁵⁰ (*se fidem christianam a Ruthenis susceptam in Latinorum consuetudinem commutare*). Par rietumu un austrumu baznīcu sadursmi liecina tas, ka vācu krustneši ne tikai sacentās ar krieviem Daugavas lībiešu kristīšanā,³⁵¹ bet līdz ar vietējiem pārvaldes centriem un kulta vietām centās iznīcināt arī pareizticīgo baznīcas Jersikā un Koknesē,³⁵² kur izrakumos atsegta 12. gs. otrās puses baznīcas drupas.

Par intensīvu katoļticības izplatīšanu liecina arī pārmaiņas apbedīšanas rituālā, kas vislabāk atspoguļojas pirmajās kristīgo kapsētās pie baznīcām Ikšķilē, Mārtiņsalā, Aizkrauklē u. c. Šajās kapsētās pie mirušajiem pa vienam atrastie krustiņi (Mārtiņsalas kapsētas 56., 1447. kaps u. c.) uzlūkojami par kristīgās ticības simboliem (krustiņi ar rombveida vidu, pāresnātiem galiem, dažī ažušie, noapaļotie u. c.). Tomēr lielākais krustiņu vairums nāk no kapiem, kur tie iegūti kopā ar citiem piekariņiem. Jautājums, vai šie krustiņi arī uzlūkojami par kristīgās ticības simboliem, paliek atklāts.³⁵³

14.—15. gs. vēl vairāk samazinās Latvijas teritorijā atrasto krustiņu skaits, sastādot apmēram 20% no visu laikā no 11. līdz 15. gs. atrasto krustiņu kopskaita. Šajā periodā pilnīgi dominē krustiņu vietējās formas, jo tikai 10% no šī laika krustiņiem varētu uzlūkot par importētiem, ar analogijām Krievzemes materiālā. Šie krustiņi ir trijlapu galiem divos gadījumos kapos atrasti pa vienam (Ikšķiles 231. un Mārtiņsalas 1547. kaps) mirušā kakla rajonā. Atrāšanas apstākļi varētu liecināt par labu pieņēmumu, ka šie krustiņi nēsāti kā kristīgās ticības simboli. Bet kā skaidrot faktu, ka vietējie iedzīvotāji vēl 14.—15. gs. atsevišķos gadījumos nēsā pareizticības simbolus? Šis fakts kļūst saprotams, ja atceramies 14. gs. vēsturisko situāciju. Ordeņa un bīskapa ķildu rezultātā 14. gs. sākumā Daugavas leitēces rajonā bija nopostītas ne tikai bīskapa mūra pilis, bet nīkuļoja arī baznīcas. Pāvests savā vēstulē³⁵⁴ Livonijas ordeņa mestram 1314. g. pārmet vāciešiem to savstarpējos karus, kuru laikā esot aizmirsts iedzīvotāju dvēseļu glābšanas darbs, kālab vietējie iedzīvotāji atgriezoties pie pagānu maldiem un pareizticības cienīšanas (*de paganorum erroribus, quam de observantia fidei orthodoxae*).

Bet kālab gan Latvijas teritorijā atrasti tik daudzveidīgi krustiņveida piekariņi? Kā tikko redzējam, tikai daļu no krustiņiem var uzlūkot par kristīgās ticības simboliem. Lai izprastu šīs piekariņu grupas plašo nozīmi senatnes cilvēka dzīvē, bez arheoloģiskā materiāla jāanalizē arī senie ticējumi un para-

žas, kas saistās ar krustu kā maģisku zīmi. Izrādās, ka krusts³⁵⁵ daudzām tautām jau sirmā senatnē bijis saules — uguns simbols, tāpēc arī krustiņveida piekariņus uzlūkoja par amuletiem, kas nēsātāju pasargāja no visām četrām pusēm. Tikai ar kristīgās ticības ieviešanu krusts kļūst arī par kristietisma simbolu, bet arī ne vienmēr tam ir tikai šī nozīme.

Arī Latvijas arheoloģiskais materiāls rāda, ka vismaz jau ar m. ē. sākumu ritentiņi, krusti u. c., ko Austrumbaltijā sastop adatu galvu un piekariņu veidā, nebija nejauši rotājumi, bet ar tiem saistās priekšstats kā par sargātājām zīmēm.³⁵⁶ Tāpēc arī izbrīnu neizraisa tas fakts, ka krustiņi nēsāti ne tikai kā piekariņi, bet to attēls 12.—13. gs. iespiests māla apmetumos³⁵⁷ (Mežotne), uz vertikālo aužamo stāvu atsvaru māla ripām³⁵⁸ (Daugmales pilskalns), uz bronzas trapecveida piekariņiem³⁵⁹ (Drabešu Liepiņas) u. c.

Latviešu tautas ticējumos un paražās krusta zīmes ieciršana³⁶⁰ nodrošina laimi, aizsargā pret ļauniem gariem un nelabvēļiem. Krustu kā aizsardzības zīmi³⁶¹ iegriez ceļmalas kokā, lai pa šo ceļu mirušais vairs nevarētu atgriezties atpakaļ. Arī zilēšanā liela vieta ierādīta priekšmetiem ar krusta attēlu. Piemēram, atslēga, kurai zobā ir krusts, palīdz atrast apslēptu mantu, izzīlēt nākotni utt. Minēto tradīciju hronoloģija, protams, nav precīzi nosakāma. Tomēr var droši pieņemt, ka ticējumi, kas saistās ar krustu, ir seni. Uz to norāda atsevišķu priekšmetu, piemēram, zobenu, lietošana, iecērtot krustu, kā tas ir sekojošā ticējumā.³⁶² «Cērt, cērt, dieveri, zobena krustu, cērt velnu, vērt skauģi deviņos gabalos» vai «durvīs krustu ieskaldīja, sāli meta ūdenī». No šiem tautas tradīcijās fiksētiem piemēriem redzam, ka krusts ir saprasts kā aizsardzības zīme. Pie tam šis priekšstats, šķiet, nav radies baznīcas dogmu, bet gan senso tautas ticējumu ietekmē. To ievērojot, kļūst saprotams, kāpēc viduslaikos jau vismaz ar 15. gs. krusts sāk pārvērsties par baznīcas apkarojamu zīmi. Piemēram, Zamlandes bīskaps Mihaels Junge (1425.—1442.) ar stipriem baznīcas sodiem noteica,³⁶³ ka kapsētās nedrīkst uzstādīt krustus (*ut nullam crucem circa sepulchra mortuorum locent*), jo tie kalpojot par pagāniskas pielūgšanas objektu. Arī 17. gs. Vidzemē vairākkārt atzīmēts, ka pie kapelām un krustiņiem notiekot pagāniski ziedojumi, tāpēc šādas vietas esot jāiznīcina.

15.—17. gs. cīņa pret krustu jau kā pagānisma simbolu, šķiet, ietekmējusi arī apbedījumu tradīcijas, jo 16. gs. pie mirušajiem krustiņveida piekariņus sastop reti. Tie no jauna biežāk apbedījumos sastopami ar 17. gs., bet šī laika krustiņveida piekariņiem ir jau cita forma, kas ar iepriekšējā perioda krustiņiem tipoloģiski nav saistāma.

Krustiņveida piekariņu tipoloģiskā analīze un to skaidrojums tautas ticējumos un reliģijas dogmās rāda, ka 11.—15. gs. daļai krustiņu bija reliģijas simbola nozīme. Tomēr, ņemot vērā tautas senso priekšstatus par krustu kā aizsardzības zīmi, krustiņveida piekariņus lielākoties atdarināja un nēsāja kā amuletus vai rotaslietu. Krustiņu plaša pielietošana amuleta nozīmē noveda pie tā, ka baznīca viduslaikos pilnīgi oficiāli uzsāka cīņu pret krustu kā pagāniskas pielūgšanas objektu.

¹ F. Kruse. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Est- und Curlands (turpmāk — Kruse 1842). Dorpat, 1842, 17. tab.: 3, 4, 8, 9; 19. tab.: 9; 39. tab.: k; J. K. Bähr. Die Gräber der Liven (turpmāk — Bähr 1850). Dresden, 1850, X tab.: 2, 3, 18; XII tab.: 1, 2, 3, 11, 12; C. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgrute Zeemalden in Kurland. — Sb. Kurl. 1895 (turpmāk — Boy 1895), VIII, IX tab.; RK 1896. 18. tab.: 14, 15, 24, 25.

² F. Balodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. — SM, 1936, 4, (turpmāk — Balodis 1936), 136. lpp.; 2. tab; Мугуревич 1965. 63.—71. lpp.; VIII tab., IX tab.: 1—13; X tab.: 3, 5 u. c.

³ Krustiņu skaitā nav ietverti tie eksemplāri, kas vai nu autoram izmērīšanai nebija pieejami, vai arī bija tik fragmentāri, ka vienu no to izmēriem nebija iespējams noteikt.

⁴ Мугуревич 1965. X tab.: 5.

⁵ C. Engel. Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga, 1933, 13. tab.: 12.

⁶ K. Sievers. Bericht über die im Jahre 1875 am Strante-See ausgeführten archäologischen Untersuchungen. — Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft in Dorpat, Bd. 8, H. 3, 1876, 25. lpp., II tab.: 12.

⁷ Lietgālietis: Arheoloģiski rakumi Kampu senajās kapenēs pie Cēsīm. — Latvijas Saule, 63/64, 1928, 697. lpp.; 5. att.

⁸ P. Stepiņa izrakumi 1939. g. CVVM 63137, PV 24554.

⁹ F. Balodis. Latviešu starptautiskie sakari ap 1000. gadu pēc Kristus. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1939, 1, 9. att.: 3; V. Urtāns. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē. — Muzeji un kultūras pieminekļi (turpmāk — Urtāns 1969). Rīga, 1969, 67. att.: 8. Atzīmējams, ka Daugmales pilskalnā atrastas vairākas māla ripas, kurās ir šī tipa krustiņu nospiedumi (turpat, 72. att.: 9).

¹⁰ Шноре 1961. V tab.: 3, 4.

¹¹ Мугуревич 1965. 63. lpp.

¹² В. А. Мальм. Крестики с эмалью. — Славяне и Русь (turpmāk — Мальм 1968). М., 1968, 113. lpp.

¹³ Boy 1895. IX tab.: 2.

¹⁴ E. Snores izrakumi 1960. g.

¹⁵ E. Brīvkalnes izrakumi 1955. un 1959. g.

¹⁶ Мугуревич 1965. VIII tab.: 3.

¹⁷ Мальм 1968. 114. lpp.; А. Ф. Медведев. Первые раскопки в Городце на Волге. — КСИА, вып. 110. М., 1967, 29. att.: 2.

¹⁸ A. Hirviluoto. Ett bysantinskt korssmycke från Haimionmäki i Lundo. — Finskt museum, 1970 (turpmāk — Hirviluoto 1970). Hagalund, 1971, 17. lpp.

¹⁹ E. Brīvkalnes izrakumi 1955. un 1957. g.

²⁰ Шноре 1961. 75. att.: 7.

²¹ Мальм 1968. 116., 117. lpp.

²² Б. А. Рыбаков. Деньги и денежное обращение. — История культуры Древней Руси, т. 1. М.—Л., 1951, 215. att.; Мальм 1968. 114. lpp.

²³ Мугуревич 1965. 64. lpp.

²⁴ F. Balodis. Jersika un tāi 1939. gadā izdarītie izrakumi (turpmāk — Balodis 1940). Rīga, 1940, XIV tab.: 8.

²⁵ E. Brīvkalnes izrakumi 1955. g. VI 24: 1955/154; 1956/43.

²⁶ Balodis 1936. 2. tab.: 6.

²⁷ CVVM 62949, PV 21417.

²⁸ V. Urtāna izrakumi 1971. g., A 12169: 90.

²⁹ Boy 1895. VIII tab.: h.

³⁰ RK 1896. Nr. 646.

³¹ J. Graudoņa izrakumi 1968. g., VI 130: 606.

³² Kruse 1842. 17. tab.: 9.

³³ Balodis 1936. 2. tab.: 5.

³⁴ A. Zariņas izrakumi 1972. g., VI 128: 4992.

³⁵ Līdzīgs, tikai pēc izmēriem mazāks krustiņš atrasts Ļiplavā (ГЭ 741/348).

³⁶ A. Stubava izrakumi 1963. g., VI 62: 3614.

³⁷ E. Mugurēviča izrakumi 1967. g., VI 127: 397.

³⁸ A. Zariņas izrakumi 1966. g.

³⁹ I. Serning. Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de Svenska lappmarkerna (turpmāk — Serning 1956). Stockholm, 1956, 58. lpp.

Zināmu analogiju ar Zviedrijā (P. Paulsen. Wikingerwaffen im Baltikum und ihre symbolische Bedeutung. — Pirmā Baltijas vēsturisku konference Rīgā 16.—20. VIII 1937. Rīga, 1938, 5. att.) iegūtiem krustiņiem sniedz atradums (skat. 1. att.: 12) Daugmales pilskalnā (Urtāns 1969. 67. att.: 5).

⁴⁰ Balodis 1936. 136. lpp.

⁴¹ R. Malvesa izrakumi 1961. g. Kapā atrastas 4 sudraba monētas, no kurām virsbīskapa Heinsbergas Filipa (1167.—1192.) Zostē kaltie denāri izmantoti par piekariņiem.

⁴² Pēc formas Ikšķiles krustiņam analogs eksemplārs (ornaments attēla neskaids) iegūts Somijā. E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II (turpmāk — Kivikoski 1951). Helsinki, 1951, 1073. att.

⁴³ Мугуревич 1965. 64. lpp.

⁴⁴ A. Karnupa izrakumi 1936. g.

⁴⁵ M. Atgāža izrakumi 1969. g.

⁴⁶ CVVM 63056, PV 23820.

⁴⁷ Balodis 1936. 2. tab.: 8.

⁴⁸ Boy 1895. VIII tab.: 9.

⁴⁹ A. Zariņas izrakumi 1966. g.

⁵⁰ RDM I 2332; 2336.

⁵¹ Liepājas Vēstures un mākslas muzejs, 8960.

⁵² M. Vilsone. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē. — Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs 1773.—1973. Rīga, 1973 (turpmāk — Vilsone 1973), 74. att.

⁵³ Balodis 1936. 2. tab.: 9.

⁵⁴ Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzejs, KPM II 2777.

⁵⁵ KR 1930. 46. tab.: 3 (katalogā krustiņa atraduma vieta minēta nepareizi).

⁵⁶ Мугуревич 1965. VIII tab.: 15.

⁵⁷ E. Mugurēviča izrakumi 1970. un 1972. gadā, VI 138: 824, 1247.

⁵⁸ E. Snores izrakumi 1935. g., A 8994.

⁵⁹ A. Zariņas izrakumi 1964. g., VI 88: 20.

⁶⁰ Шноре 1961. V tab.: 2.

⁶¹ A. Karnups. XIII—XVII gadsimteni. — Latviešu kultūra senatnē (turpmāk — Karnups 1937). Rīga, 1937, LVI tab.: 2.

⁶² J. Graudoņa izrakumi 1968. g., VI 130: 96.

⁶³ Мугуревич 1965. 64. lpp.

⁶⁴ ГИМ 41/30 а.

⁶⁵ IVI 2643: 202, 203.

⁶⁶ Hirviluoto 1970. 18. lpp.

⁶⁷ Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs, A 458.

⁶⁸ Мугуревич 1965. XXVIII tab.: 6.

⁶⁹ A. Stubava izrakumi 1965. g., VI 62: 5434.

⁷⁰ E. Mugurēviča izrakumi 1967. un 1970. g., VI 127: 286; 138: 600.

⁷¹ RK 1896. 18. tab.: 14.

⁷² Kivikoski 1951. 1036. att.; krustveida piekariņi ar krustveida caurlauzumu centrā, bet robainu gala formējumu pazīstami Somijā (Kivikoski 1951. 731. att.).

⁷³ E. Kiwul. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden. — Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Bd. 21, H. 1. Riga, 1911, I tab.: 6 b.

⁷⁴ Boy 1895. VIII, IX tab.

⁷⁵ K. Oša izrakumi 1939. g., CVVM 63240, 63244.

⁷⁶ E. Snores izrakumi 1960. g.

⁷⁷ J. Graudoņa izrakumi 1968. g., VI 130: 386.

⁷⁸ E. Mugurēviča izrakumi 1967.—1969. g., VI 127: 505.

⁷⁹ Balodis 1936. 2. tab.: 11.

⁸⁰ Шноре 1961. V tab.: 6.

⁸¹ КДИМ 11294.

⁸² ИИБ а²⁸⁴⁰₁₁₃₈.

⁸³ E. Snores izrakumi 1960. g.

⁸⁴ Urtāns 1969. 67. att.: 7.

⁸⁵ E. Snores izrakumi 1968. g.

⁸⁶ V. Urtāna 1965. g. izrakumos. Cesvaines pilskalnā iegūts bronzas krustiņš ar apaļiem galiem, kam caurlauzums ir ne tikai galos, bet arī centrā.

⁸⁷ E. Snore. 1937. g. izrakumi Valmierā. — SM, 1938, 3, 11. att.: 4.

⁸⁸ A. Stubava izrakumi 1961. g., VI 62: 144; Мугуревич 1965. 44. att.: 2.

⁸⁹ Vilsone 1973. 82. att.

⁹⁰ Шноре 1961. V tab.: 10.

⁹¹ J. Naudužas. Šiaulių miesto archeologiniai paminklai. — Iš lietuvių kultūros istorijos, II (turpmāk — Naudužas 1959). Vilnius, 1959, 6 att.: 5.

- ⁹² Б. А. Рыбакоў. Радзімычы. — Працы сэкцыі археолёгіі, т. III. Менск, 1932, VI tab.: 25.
- ⁹³ M. Stenberger. Det forntida Sverige. Uppsala, 1964, 322. fig., 795. lpp. Bez tam līdzīgu ornamentu, kāds ir uz apskatāmiem krustveida piekariņiem, sastop uz Zviedrijas vikingu laiku (9.—11. gs.) cita veida piekariņiem (Statens historiska museum och kungl. myntkabinettet, 1946—1948. Stockholm, 1952, 18. lpp.; 5. fig.).
- ⁹⁴ E. Snores izrakumi 1959. g.; Мугуревич 1965. X tab.: 6.
- ⁹⁵ E. Snores izrakumi 1968. g.
- ⁹⁶ Э. Мугуревич. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. — Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie, Bd. II. Berlin, 1973, 5. tab.: 9.
- ⁹⁷ V. Urtāna izrakumi 1966. g.
- ⁹⁸ Skat. 1. att.: 32, 35; A 9964: 2059; 11970: 1127 (V. Urtāna izrakumi 1966. g.).
- ⁹⁹ E. Snores izrakumi 1969. g., VI 145: 45, 61.
- ¹⁰⁰ A. Zariņas izrakumi 1968. g. un 1971. g., VI 128: 1003/32; 4300/2.
- ¹⁰¹ CVVM 58749.
- ¹⁰² CVVM 64954, 31 A 8.
- ¹⁰³ Мугуревич 1965. 65. lpp.
- ¹⁰⁴ Н. П. Журжалина. Древнерусские привески-амулеты и их датировка. — СА, 1961, 2, 125., 131., 132. lpp.; М. В. Фехнер. Крестовидные привески «скандинавского» типа. — Славяне и Русь. М., 1968, 210.—214. lpp.
- ¹⁰⁵ A 9964: 3610, 809; Urtāns 1969. 67. att.: 4.
- ¹⁰⁶ RK 1896. 18. tab.: 25.
- ¹⁰⁷ Kruse 1842. 19. tab.: 9 (attēlots mazliet atšķirīgs šī krustiņu tipa variants); Bähr 1850. 11. tab.: 11.
- ¹⁰⁸ V. Urtāna izrakumi 1970. g., A 12150: 310.
- ¹⁰⁹ A. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat, 1925, XIII tab.: 2.
- ¹¹⁰ A 9964: 292.
- ¹¹¹ A. Zariņas izrakumi 1966. g.
- ¹¹² Balodis 1940. XIV tab.: 3.
- ¹¹³ A 9964: 8208.
- ¹¹⁴ CVVM 58749.
- ¹¹⁵ A. Zariņas izrakumi 1969. g., VI 128: 154.
- ¹¹⁶ М. В. Седова. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.) (turpmāk — Седова 1959). — МИА, 65, 1959, 4. att.: 6.
- ¹¹⁷ А. Спицын. Курганы С.-Петербургской губернии (turpmāk — Спицын 1896). — МАР, 20. СПб., 1896, V tab.: 3.
- ¹¹⁸ E. Snores izrakumi 1968. g., VI 146: 217.
- ¹¹⁹ P. Stepiņa izrakumi 1938. g., CVVM 63589.
- ¹²⁰ CVVM 63915.
- ¹²¹ A 9623: 10.
- ¹²² E. Brivkalnes izrakumi 1957. g., VI 24: 578.
- ¹²³ Balodis 1936. 2. tab.: 3.
- ¹²⁴ Balodis 1940. 25. att.: 1; XI tab.: 1.
- ¹²⁵ Мугуревич 1965. VIII tab.: 10.
- ¹²⁶ Kruse 1842. 17. tab.: 3; Bähr 1850. XII tab.: 1.
- ¹²⁷ Седова 1959. 4. att.: 1 (atšķirībā no Latvijas atradumiem Novgorodā atrastais krustiņš ir stipri lielāks).
- ¹²⁸ Б. Н. Ханенко, В. И. Ханенко. Древности русские. Кресты и образки, т. II (turpmāk — Ханенко, Ханенко 1900). Киев, 1900, XVII tab.
- ¹²⁹ Мугуревич 1965. 65. lpp.
- ¹³⁰ J. Apala izrakumi 1971. g., VI 155: 144.
- ¹³¹ Vienīgais autoram zināmais gadījums, kur tieši atrasti krustiņi (kam centru šķērso slīps krusts ar pāri ejošiem galiem), ir daži Zviedrijas 9. gs. ugunskapi. (E. Floderus. Brandgraver med hängkors. — Fornvännen, 35, 1940, 1., 2. fig.) Tikai šie Zviedrijā atrastie krustiņi, ko uzlūko par importu no austrumiem, pēc savas formas diezgan tālu stāv no Drabešu Liepiņu krustiņiem, lai gan krustiņa pārsninātie gali un centru šķērsojošā slīpā krusta princips ir kopīgi. Drabešu Liepiņu krustiņu spektrālās analīzes (Nr. 16, 17) rāda Baltijas teritorijai netipisku metāla ķīmisko sastāvu.
- ¹³² E. Snores izrakumi 1960. g.
- ¹³³ Мугуревич 1965. VIII tab.: 7.
- ¹³⁴ A 9964: 4591, 2417; V. Urtāna izrakumi 1968. g. A 11971: 2649.
- ¹³⁵ Balodis 1940. XIV tab.: 4, 6.
- ¹³⁶ A. Zariņas izrakumi 1971. g., VI 128: 4325/2.
- ¹³⁷ E. Mugurēviča izrakumi 1960. g., VI 121: 760.
- ¹³⁸ IVI 1242: 15.
- ¹³⁹ Е. К. Гончаров. Райковецкое городище (turpmāk — Гончаров 1950). Киев, 1950, XXII tab.: 10.
- ¹⁴⁰ С. А. Изюмова. Курганы у с. Доброе Тульской области. — СА, 1970, 1, 7. att.: 11.
- ¹⁴¹ Balodis 1940. III tab.: 1, 2; V tab.: 1; IX tab.: 1; XII tab.: 10; XIV tab.: 1.
- ¹⁴² O. Kalējs. Jersikas senkapi. — SM, 1940, 2, 19. att.: 3.
- ¹⁴³ Шноре 1961. V tab.: 1, 8.
- ¹⁴⁴ A 8151: 9.
- ¹⁴⁵ A 9207: 6.
- ¹⁴⁶ A 1033.
- ¹⁴⁷ A 7306: 37, 38.
- ¹⁴⁸ A 1087.
- ¹⁴⁹ A 8323: 1; 3408.
- ¹⁵⁰ CVVM 63609.
- ¹⁵¹ A 7411: 2.
- ¹⁵² A 4964.
- ¹⁵³ [А. Спицын]. Люцинский могильник. — МАР, 14, 1893, VII tab.: 1.
- ¹⁵⁴ CVVM 64648.
- ¹⁵⁵ RDM I 1728.
- ¹⁵⁶ VI 169: 2—4.
- ¹⁵⁷ A 8854: 6.
- ¹⁵⁸ CVVM 63190.
- ¹⁵⁹ A. Stubava izrakumi 1964. g., VI 62: 4423.
- ¹⁶⁰ Kruse 1842. 17. tab.: 4; Bähr 1850. XII tab.: 2.
- ¹⁶¹ V. Urtāna izrakumi 1971. g., A 12170: 14, 26, 348.
- ¹⁶² CVVM 63915.
- ¹⁶³ A 9964: 5751; 3021; 4260; 4694; 5712; 5752; 6496; 8249.
- ¹⁶⁴ A 9623: 10.
- ¹⁶⁵ E. Snores izrakumi 1960. g.
- ¹⁶⁶ CVVM 65171.
- ¹⁶⁷ E. Brivkalnes izrakumi, VI 1954/104; 1957/200, 421, 798, 905.
- ¹⁶⁸ E. Mugurēviča izrakumi 1966. g., VI 121: 955.
- ¹⁶⁹ Мугуревич 1965. 65. lpp.
- ¹⁷⁰ М. К. Каргер. Древний Киев, т. 1. М.—Л., 1958, XLIX tab.
- ¹⁷¹ Гончаров 1950. XVII tab.: 5, 6.
- ¹⁷² М. В. Седова. Ювелирные изделия из Ярополча Залеского (turpmāk — Седова 1972). — КСИА, 129, 1972, 74., 75. lpp.; Седова 1959. 4. att.: 3, 4; Гончаров 1950. XXII tab.: 11; М. К. Каргер. Археологические исследования древнего Киева. Киев, 1950, 15. att.: 2.
- ¹⁷³ Ka šī tipa krustiņi uz vietas ražoti arī citās zemēs, liecina Rumānijā atrastā lejamveidne krustiņu ar pārsninātiem galiem atliešanai (Dinogetia, I. Biblioteca de arheologie, XIII (turpmāk — Dinogetia 1967). București, 1967, 38. fig.: 3).
- ¹⁷⁴ Мугуревич 1965. VIII tab.: 9.
- ¹⁷⁵ IVI 2670: 14.
- ¹⁷⁶ КДИМ $\frac{6-54}{233}$; 9022.
- ¹⁷⁷ A. Zariņas izrakumi 1966. g., VI 122: 1782.
- ¹⁷⁸ E. Snores izrakumi 1968. g., VI 146: 71.
- ¹⁷⁹ КДИМ $\frac{b-4554}{201}$.
- ¹⁸⁰ Седова 1972. 23. att.: 24.
- ¹⁸¹ IVI 4084: 109.
- ¹⁸² O. Kuncienė. Prekybiniai ryšiai IX—XIII amžiais. — Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. (turpmāk — Kuncienė 1972). Vilnius, 1972, 188. lpp.; 14. att.: 1.
- ¹⁸³ Serning 1956. 19. tab.: 16.
- ¹⁸⁴ H. Brachmann. Die Wallburg «Der Kessel». — Siedlung, Burg und Stadt. Berlin, 1969, 350. lpp.
- ¹⁸⁵ VI 127: 993, 2869; 122: 1782 un 138: 1007.
- ¹⁸⁶ E. Mugurēviča izrakumi 1966.—1972. g.
- ¹⁸⁷ Attāla līdzība ar šiem krustiņiem ir dažiem 12.—13. gs. piekariņiem Igaunijā (J. Selirand. Prillspiraalpāiste noeltega linikuned. — Pronksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966, 152. lpp.; 1. att.) un Baltkrievijas Pienemūnā 13.—14. gs. (skat. Ф. Д. Гуревич. Древности Белорусского Понеманья. М.—Л., 1962, 112. att.: 12).
- ¹⁸⁸ A 4767.
- ¹⁸⁹ Шноре 1961. V tab.: 7.
- ¹⁹⁰ E. Snores izrakumi 1968. g., VI 146: 71.
- ¹⁹¹ A 3392.
- ¹⁹² F. Zagorska izrakumi 1957. g.
- ¹⁹³ E. Mugurēviča izrakumi 1966. g., VI 121: 870.
- ¹⁹⁴ A. Zariņas izrakumi 1966. g., VI 122: 940.

- 195 ГИМ 35129:29/14 б.
- 196 Каргер 1958. XLVI tab.:3; LVII tab.:9.
- 197 Седова 1959. 4. att.:18; А. Спицын. Владимирские курганы. — Известия Археологической комиссии, 15. СПб., 1905, 467. att.
- 198 Valodis 1936. 2. tab.:4; V. Urtāna izrakumi 1971. g.
- 199 E. Snores izrakumi 1952. g., VI 14:1952/431.
- 200 VI 41:4.
- 201 V. Urtāna izrakumi 1971. g., A 12170:25.
- 202 Atšķirībā no krustiņiem ar šķēršotiem galiem un filigrāna imitāciju Selpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 10. kapa krustiņam granulas ir tikai galos, bet virsma gluda.
- 203 A. Sulca un I. Znotiņa pētījumi 1953. g.
- 204 Ханенко, Ханенко 1900. XVII tab.:185.
- 205 Спицын 1896. XII tab.:32.
- 206 IVI 2657:5; 2513:1 u. c.
- 207 E. Snores izrakumi 1960. g.
- 208 RK 1930. 46. tab.:1.
- 209 E. Snores izrakumi 1948. g. Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, 6053—6055.
- 210 A 8151:10.
- 211 Valodis 1940. XI tab.:2; XIV tab.:7.
- 212 Kalējs 1940. 19. att.:5.
- 213 Valodis 1939. 9. att.:4.
- 214 CVVM 63190.
- 215 E. Brivkalnes izrakumi, VI 24:1954/908; 1957/771.
- 216 VI 169:5.
- 217 CVVM 63135.
- 218 Мугуревич 1965. 66. lpp.
- 219 G. Hallström. Lapska offerplatser. — Arkeologiska studier tillägnade H. K. H. Kronprins Gustav Adolf. Stockholm, 1932. 124. lpp.; 5. fig.:4.
- 220 Kruse 1842. 17. tab.:8; Bähr 1850. XII tab.:3.
- 221 Вой 1895. VIII tab.:2, 3.
- 222 CVVM 63589.
- 223 КДИМ $\frac{b-4554}{198}$.
- 224 RDM I 3288.
- 225 Седова 1959. 4. att.:20.
- 226 Карнупс 1937. LIV tab.:11.
- 227 J. Graudoņa izrakumi 1968. g., VI 130:87.
- 228 R. Odziej. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych, przeprowadzonych w Równinie Dolnej, pow. Kętrzyn w 1956 i 1957 r. — Rocznik Olsztyński, I. Olsztyn, 1958, XVII tab.:9.
- 229 Мугуревич 1965. 66. lpp.; IX tab.:9.
- 230 Serning 1956. 4. tab.:44/16; Stenberger 1964. 322. fig.
- 231 O. Saadre. Arheoloogilised välitööd Eesti NSV-s 1956 ja 1957 aastal. — Известия АН ЭССР, Серия общественных наук, 1958, 2, 1. tab.:10. Šis Otepē pilskalnā atrastais krustiņš un vēl kāds cits nezināmā vietā Igaunijā iegūtais krustiņš (IVI 2643:204) darināti no baltmetāla stieplītem tādā tehnikā kā no votu argabaliem importētie tiklveida piekariņi (Мугуревич 1965. XXVI tab.:9).
- 232 Bez tam Igaunijā vēl iegūti 6 bronzas krustiņi ar rombveida galiem un rombveida centru, kas pārstāv šī krustiņa tipa citu variantu (IVI 3355:33—37).
- 233 J. Apala izrakumi 1971. g.
- 234 E. Mugurēviča izrakumi 1966. g., VI 121:461.
- 235 E. Mugurēviča izrakumi 1965. g.
- 236 E. Sturms. Vilikumuižas ezera atradumi. — SM, 1936, 3, 13. att.:5.
- 237 Гуревич 1962. 60. att.:1; 82. lpp.
- 238 IVI 2271:7; 2643:206; 3536:2. Igaunijas krustiņiem analogijas meklējamās Zviedrijas lapu kulta vietās (Serning 1965. 43. tab.:15—18).
- 239 E. Snores izrakumi 1967. g.
- 240 КДИМ $\frac{6-54}{497}$; Kijevas krustiņam rombiskajā centrā masīvs krustveida paaugstinājums.
- 241 Kivikoski 1951. 136. tab.:1071; Somijas krustiņam rombveida centrā apaļš paaugstinājums. E. Kivikoski darba 37. lpp. atzīmē, ka šis krustiņš esot vienīgais Somijā, bet analogijas tam nepareizi norāda uz kuršu krustveida saktām.
- 242 A. Zariņas izrakumi 1966. g.
- 243 E. Mugurēviča izrakumi 1972. g., VI 138:1125.
- 244 Bähr 1850. X tab.:18.
- 245 Kā starpposmu rombveida krustiņa attīstībā no 1. uz 2. tipu var uzlūkot Asotes pilskalnā atrasto krustiņu (Шноре 1961. V tab.:5), kas datējams ar 13. gs. Šim krustiņam ir vēl izteikti profilēti gali, bet samērā mazs centrs, kura iedziļinājumā jau parādās reljefie punktiņi.
- 246 A. Zariņas izrakumi 1966. g.
- 247 A. Zariņas izrakumi 1964. g., VI 88:333.
- 248 J. Graudoņa izrakumi 1968. g., VI 130:121—123.
- 249 V. Urtāna izrakumi 1971. g., A 12170:49, 66; kā savrupatradumi te dažādā laikā iegūti vēl 3 krustiņi.
- 250 Latviešu kultūra senatnē. Rīga, 1937, XLVII tab.:5.
- 251 IVI 2808:1—10; 2465:5 u. c.
- 252 E. Snores izrakumi 1967. g. Krustiņš atrasts kopā ar kādu vācu 11. gs. denāru. VI 124:399.
- 253 E. Snores 1969. g. izrakumi, VI 145:616.
- 254 A. Zariņas izrakumi 1971. g., VI 128:4192.
- 255 A. Karnups. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. g. — SM, 1936, 4, 13. att.:3; krustiņš atrasts pilskalna 4. slānī, ko A. Karnups min darba 84. lpp. un datē ar 11. gs.
- 256 Valodis 1940. IX tab.:2.
- 257 A 9964:5289; 11971:2725.
- 258 IVI 3579:5.
- 259 КДИМ 15445, 15447, $\frac{54}{299}$.
- 260 Dinogetia 1967. 192. fig.:5.
- 261 M. Vilsones izrakumi 1962. g.
- 262 E. Mugurēviča izrakumi 1969. g., VI 138:313.
- 263 E. Snores izrakumi 1971. g.
- 264 A 609, 2254, 9964 un A 11971:2000 (V. Urtāna izrakumi 1967. g.).
- 265 CVVM 64954, 31 A 9.
- 266 КДИМ $\frac{6-54}{218}$.
- 267 Седова 1959. 4. att.:9.
- 268 Мугуревич 1965. IX tab.:12.
- 269 Turpat, IX tab.:10.
- 270 M. Atgāža izrakumi 1971. g., VI 150:199.
- 271 O. Kalēja izrakumi 1938. g., A 9623:11.
- 272 E. Mugurēviča izrakumi 1966., 1968. g.
- 273 Karnups 1937. LIV tab.:12 (darināts ar caurlauzumu galos).
- 274 Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, II 2812.
- 275 Naudužas 1959. 6. att.:2.
- 276 A 9964:2629.
- 277 E. Snores izrakumi 1952. g., VI 14:1952/365.
- 278 E. Brivkalnes izrakumi 1957. g.
- 279 КДИМ 17143.
- 280 IVI 3710:25.
- 281 RDM I 2334 un VI 138:1006 (E. Mugurēviča izrakumi).
- 282 VI 122:337 (A. Zariņas izrakumi 1966. g.), VI 138:1124 (E. Mugurēviča izrakumi).
- 283 J. Graudoņa izrakumi 1968. g., VI 130:301.
- 284 Э. Мугуревич. Развитие раннесредневековых поселений на территории Латвии. — I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, t. IV. Warszawa, 1968, 4. att.:5.
- 285 Седова 1959. 4. att.:10.
- 286 Н. Н. Булычев. Раскопки по среднему течению р. Угры. — Записки Московского археологического института, т. XXXI, 1913, 11. tab.
- 287 КДИМ $\frac{b-4554}{210}$.
- 288 Седова 1959. 236. lpp.; В. П. Даркевич. Символы небесных светил в орнаментике Древней Руси. — СА, 1960, 4, 58. lpp.; 1. att.:11. Ar 13. gs. datēts šī tipa sudraba piekariņš Rjazaņā (A. Л. Монгайт. Старая Рязань. — МИА, 49, 1955, 115. att.:7). Te jāatzīmē, ka Krievzemē atrastie šī tipa krustiņi ir drusku lielāki.
- 289 RDM I 2333 un A. Zariņas izrakumi 1960. g., VI 122:1788, 1968.
- 290 C. Engel. Aus ostpreußischer Vorzeit. Königsberg, 1935, 63. att.
- 291 Kuncienē 1972. 20. att.
- 292 Valodis 1939. 8. att.:1.
- 293 M. Stenberger. Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, II. Stockholm, 1947, 255. att.:1; Stenberger 1958. 179., 180. lpp.
- 294 E. Snores izrakumi 1960. g.
- 295 Монгайт 1955. 139. att.
- 296 Седова 1959. 4. att.:15.
- 297 A. Zariņas izrakumi 1966. g.
- 298 A 7695:4.
- 299 A. Zariņas izrakumi 1966. g.

- ³⁰⁰ Седова 1959. 4. att.: 19.
³⁰¹ МАР, 4, 1896, 61. lpp.; 4. att.
³⁰² Urtāns 1969. 69. att.: 10.
³⁰³ Мугуревич 1965. 10. tab.: 5.
³⁰⁴ Sim krustiņam tiešas analogijas nav zināmas, bet līdzīga tipa enkolpioni atrasti Kijevas apkārtnē un Polijā (Мугуревич 1965. 66. lpp.).
³⁰⁵ Mārtiņšalā (E. Mugurēviča izrakumi 1972. g.) un kādā tuvāk nezināmā vietā Latvijā (Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, II, 2652) atrastais krustiņš ir no sārta šifera (garums — 21, platums — 16, biezums — 6 mm).
³⁰⁶ КДИМ $\frac{4554}{260}$; $\frac{4554}{266}$ u. c.; Р. О. Юра. Древний Колодяжн. — Археологічні пам'ятки УРСР, т. XII. Київ, 1962, 118. lpp.; 32. att.
³⁰⁷ А 9964: 835; 2541.
³⁰⁸ E. Snores izrakumi 1949. g., VI 11; 1949/436.
³⁰⁹ E. Mugurēviča izrakumi 1962. g.
³¹⁰ КДИМ $\frac{b-4554}{207}$.
³¹¹ T. Capelle. Der Metallschmuck von Haithabu. — Studien zur wikingischen Metallkunst. Neumünster, 1968, 30. tab.: 5, 6, 8.
³¹² Valodis 1940. IV tab.: 7.
³¹³ E. Snores izrakumi 1937. g.
³¹⁴ Kalējs 1940. 19. att.: 1.
³¹⁵ Valodis 1940. VIII tab.: 6.
³¹⁶ A. Stubava izrakumi 1961. g., VI 62: 1177; Мугуревич 1965. 44. att.: 5.
³¹⁷ E. Mugurēviča izrakumi 1964. g.
³¹⁸ Vilsone 1973. 76. att.
³¹⁹ Jēkabpils Vēstures un novadpētniecības muzejs.
³²⁰ Мугуревич 1965. 60., 61. lpp.
³²¹ P. Paulsen. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. Bonn, 1956, 204. lpp. P. Paulsens Baltijas jūras zemēs sastopamo dzintara krustiņu izcelsmi saista ar attiecīgajiem miniatūrajem dzintara cirviņiem.
³²² E. Sturms. Kāda dzintara senlieta. — Senatne, 1930, 2, 30. lpp.
³²³ E. Snores izrakumi 1968. g., VI 146: 88.
³²⁴ E. Mugurēviča izrakumi 1968. g., VI 127: 1594.
³²⁵ Kruse 1842. Pielikums C, 30. lpp.
³²⁶ Boy 1895. 123. lpp.
³²⁷ С. С. Слудский. О крестах в прибалтийских раскопках. — Археологические известия и заметки (АИЗ), 1896, 5—6, 167., 168. lpp.
Sēdē, kur S. Sluckis nolasiņa referātu, pret viņa viedokli bez N. Haruzina vēl vērsās V. Millers (valodnieciskie dati par kristīgo ticību neesot pārliecinoši), V. Sizovs (uzkalniņos, kur atrasti krustiņi, nevarot būt kristīgo apbedījumi), vienīgi D. Ilvaskis pilnīgi atbalstīja referentu.
³²⁸ Н. Харузин. Обзор доисторической археологии в балтийских губерниях по трудам местных исследователей. Ревель, 1894, 182. lpp.
³²⁹ Д. Н. Анучин. О христианских крестах и образках в могилах средней и западной России. — АИЗ, 1896, 9., 10., 318.—320. lpp.
³³⁰ Valodis 1936. 136. lpp.; Valodis 1940. 42., 57., 93. lpp.; Latvijas PSR vēsture, I. Rīga, 1953, 60. lpp.
³³¹ Шноре 1961. 129. lpp.; Мугуревич 1965. 70. lpp.
³³² Kalējs 1940. 16., 27. lpp.
³³³ RK 1896. 594, 85. lpp.
³³⁴ E. Kivikoski. Christliche Einflüsse in dem archäologischen Material der Wikingerzeit und der Kreuzzugszeit Finnlands. — Acta Visbyensia, III. Göteborg, 1969, 36., 40. lpp.
³³⁵ О. А. Артамонова. Могильник Саркела—Белой Вежи. — МИА, 109. М.—Л., 1963, 97. lpp.
³³⁶ Dienvidkrievijā kristīgā ticība izplatījās ātrāk, tāpēc te jau 10. gs. izzūd ugunskapi (Н.Ф. Лавров. Религия и церковь. — История культуры Древней Руси, II. М.—Л., 1951, 17. lpp.), kamēr, piemēram, vjatiču zemē kristīgā ticība nostiprinājās tikai ar 12. gs., kad šeit uzkalniņos virszemes apbedījumu vietā izplatās zemē ieraktie kapi. (Н. Г. Недошивина. Хронологические различия в погребальном обряде вятичей. — История и культура Восточной Европы по археологическим данным. М., 1971, 194. lpp.)
³³⁷ H. Zöll-Adamikowa. Małopolskie cmentarzyska z X—XII w. a kwestia recepcji chrześcijaństwa w Małopolsce. — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 1967, 1, 47. lpp.
³³⁸ Kivikoski 1969. 32., 33. lpp.
³³⁹ Stenberger 1964. 696. lpp.
³⁴⁰ K. Weidemann. Die frühe Christianisierung zwischen Schelde und Elbe im Spiegel der Grabsitten 7.—9. Jahrhunderts. — Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen, 3. Hildesheim, 1966, 195., 200. lpp.
³⁴¹ Э. Мугуревич. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X—XIV веках. — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига, 1970, 1., 2. att.
³⁴² Latvijas vēstures avoti (LVA), II, 1, 1937., Nr. 16.
³⁴³ Мугуревич 1965. 70. lpp.
³⁴⁴ Генрих Латвийский (turpmāk — ГЛ). Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. М.—Л., 1938, X, 3—4; XIII, 4.
³⁴⁵ J. Endzelīns. Латышские заимствования из славянских языков. — Darbu izlase, I. Rīga, 1971, 80.—113. lpp. Svarīgi ir ar kristīgo ticību saistīti vārdi, kas pārņemti no krievu valodas, kā kristīt, krusts, baznīca, gavēt, karogs, dienu nosaukumi u. c.
³⁴⁶ Мугуревич 1965. 71. lpp.
³⁴⁷ Paulsen 1956. 215. lpp.
³⁴⁸ Даркевич 1960. 58. lpp.
³⁴⁹ ГЛ, XI, 7.
³⁵⁰ ГЛ, XVIII, 3.
³⁵¹ ГЛ, XIV, 2.
³⁵² A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. g. — RT 1966. Rīga, 1967, 36. lpp.
³⁵³ Kā slāvi (Даркевич 1960. 58. lpp.), tā ģermāņi (Paulsen 1956. 220., 221. lpp.) līdz ar kristīgās ticības simboliem vēl plaši nēsājuši pagāniskos amuletus.
³⁵⁴ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch (turpmāk — LUB), Bd, II. Reval, 1855, Nr. 661.
³⁵⁵ Даркевич 1960. 57.—59. lpp.; Paulsen 1956. 231. lpp. No Krievzemes pārņemtos krustiņus kā amuletus nēsājuši arī senprūši (J. Antoniewicz. Niektóre dowody kontaktów słowiańsko-pruskich w okresie wczesnośredniowiecznym w świetle źródeł archeologicznych. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXII, 3—4. Warszawa, 1955, 265., 266. lpp.).
³⁵⁶ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. Tartu, 1938, 263. lpp.
³⁵⁷ SM, 1939, 1, 26. att.
³⁵⁸ Urtāns 1969. 72. att.: 9.
³⁵⁹ J. Apala izrakumi 1972. g., VI 155: 967.
³⁶⁰ Latviešu buramie vārdi. — Latviešu folkloras krātuves materiāli (LFKM), A, 10. Rīga, 1941, 642., 652. lpp.
³⁶¹ Latviešu tautas parašas, I. — LFKM, A, 11. Rīga, 1944, 56. lpp. Krustus iecirta arī akmeņi. Neskarot šeit jautājumu par akmens krustiem, var atzīmēt, ka akmeņi ar iecirstiem krustiem kalpojuši arī kā zemes īpašuma robežu zīmes, kas zināmas vismaz no 14. gs. (Livländische Güterurkunden, Bd. I, Rīga, 1908, Nr. 82, 108; LUB, Bd. XII. Rīga, 1910, Nr. 160) u. c. Jādomā, ka īpašnieku uztvērē akmeņi ar iecirstiem krustiem kalpojuši kā zemes gabalu aizsargātājas zīmes.
³⁶² LFKM, A, 106, 642, 651. lpp.
³⁶³ V. Mannharts. Latviešu-prūšu mitoloģija. Rīga, 1936, 158., 398. lpp.
³⁶⁴ Turpat, 491.—497. lpp.

Э. Мугуревич

КРЕСТОВИДНЫЕ ПОДВЕСКИ XI—XV ВЕКОВ В ЛАТВИИ

Резюме

На территории Латвии найдено около 500 крестовидных подвесок XI—XV веков, подразделяющихся на 10 крупных групп, в которые входят 65—70 раз-

личных типов или их вариантов. Эмалированные крестики, датируемые XII—XIII веками, представлены трехлопастноконечными (70 экз. — рис.

1:1,2), круглоконечными (13 экз. — рис. 1:3,4), прямоконечными (4 экз. — рис. 1:5,6) и овальноконечными (рис. 1:7) крестиками. Данные спектрального анализа эмалированных крестиков и их сопоставление с аналогичными находками на сопредельных территориях свидетельствуют о том, что один из центров их производства следует искать в низовьях Даугавы, где эти подвески производились по образцу русских эмалированных крестиков. Пальметовидные овальноконечные крестики с сердцевидными концами (6 экз. — рис. 1:8), датируемые XII—XIII веками, в Латвии найдены без эмали, в остальном они аналогичны экземплярам, изготовленным в Киевской Руси. Менее сходны с киевскими прототипами крестики с ушкообразными выступами на концах (рис. 1:9,10); численность их вместе с дегенерированным вариантом (рис. 1:11) — 9 экземпляров. Анализы показывают, что по составу металла эти крестики аналогичны найденным в курганах Подмоскovie. Под влиянием пальметовидных крестиков возникли некоторые типы ажурных крестиков (рис. 1:12,13), послуживших образцом для местных упрощенных подражаний XII—XIV веков, например овальноконечные крестики (рис. 1:14—19). Прототипом ажурных овальноконечных крестиков с неровными краями, представленным двумя вариантами (рис. 1:21 — начало XIII века и рис. 1:22 — XII—XIV века), явился крестик, датируемый концом XII века (рис. 1:20). Ажурные крестики с четырехугольными округлыми концами представляют собой два варианта, из которых первый (по спектральному анализу — привозной) (рис. 1:24) датируется XII веком, а второй, местный (рис. 1:25, 26), относится к концу XII—XIV веку. Реже встречаются крестики с круглыми (рис. 1:27,28), петлевыми (рис. 1:29) и якоревидными (рис. 1:30) концами.

Ранние крестики XI—XII веков с расширенными концами, украшенными тремя выступами (рис. 1:31,33,35), импортированы с русской территории, тогда как крестики (рис. 1:34,36,37) XII—XV веков изготовлялись на месте. Крестики с утолщенными профилированными концами в численном отношении составляют наиболее крупную группу крестообразных подвесок (150 экз. из 40 мест находок): хронологически наиболее ранними (XI—XII века) являются самые крупные по размерам (рис. 2:1). Большинство подвесок с изображением креста в центре (рис. 2:3—5) импортировано; часть из них, с изображением святого (рис. 2:2), с гладкой поверхностью (рис. 2:6), на основании спектральных анализов следует считать местными изделиями XII—XIII веков. К XII—XIV векам относятся крестики с ромбическим или четырехугольным центром (рис. 2:7—11), большей частью завезенные с территории Руси.

Крестики с перекладчатыми концами и имитацией филигранны (рис. 2:12,13), так же как и украшенные орнаментом из кружочков (рис. 2:14), импортированы в XII—XIII веках с русской территории. Они являются прототипом гладких крестиков с перекладчатыми концами, изготовлявшихся местными мастерами в XII—XIII веках.

Прототипом ромбовидных крестиков являются подвески, встречающиеся в шведском архео-

логическом материале; в эстонской модификации они обнаруживаются и на территории Латвии (рис. 2:17, XII век). В противоположность им крестики с округленными ромбовидными концами (рис. 2:18,19), как показывают спектральные анализы, следует считать русскими изделиями XIII—XIV веков. По-видимому, первый вариант ромбовидных крестиков с перекладчатыми концами (рис. 2:21) — русские изделия XII века, второй — местные XIII—XIV веков. Ромбовидные крестики с профилированными концами (48 экз., рис. 2:22), судя по типологическим и спектральным анализам, изготовлены в районе нижнего течения Даугавы в XIV—XV веках. С территории Руси импортированы крестики с закругленными концами (рис. 2:23,25,26,27,29). Крестики, изображенные на рис. 2:24,28, могут быть местного производства. Крестики с трилистными концами или импортированы (рис. 2:31), или изготовлены на месте в XIV—XV веках (рис. 2:30) по русским образцам XII—XIII веков.

Происхождение распятий, найденных на территории Латвии, различно. Так, если экземпляр, представленный на рис. 2:33, импортирован в XI веке с о. Готланд, то изображенный на рис. 2:32 следует считать ввезенным с русской территории. По образцу распятия XI века (рис. 2:33) в XIII—XIV веках изготовлены прямоконечные крестики (рис. 2:34,35), которые, судя по анализам, попали в Латвию с территории Руси. Сравнительно редко в Латвии встречаются крестики, сделанные из розового шифера (рис. 2:36) и белого металла (рис. 2:37). В XII—XIV веках в большом ходу были янтарные крестики с прямыми (рис. 2:38—40) и фигурными концами (рис. 2:41,42).

Анализ рассмотренных крестовидных подвесок показывает, что они появляются не ранее XI века и что древнейшие крестики XI—XII веков являются импортированными. Последние встречаются на городищах и в инвентаре наиболее богатых погребений. Несмотря на то что в Латвии погребальные традиции в этот период не меняются столь кардинально, как на некоторых соседних территориях, тем не менее часть погребений с находками крестиков можно считать христианскими. Примерно 40% всех находок крестовидных подвесок на территории Латвии относятся к XII веку; часть из них являются местными изделиями. Заимствована у них лишь общая форма, а детализация соответствует местным художественным вкусам. Крестики XIII—XV веков, найденные на территории Латвии, в большинстве своем местного изготовления.

Условия находок крестовидных подвесок, их типология и интерпретация в народных поверьях свидетельствуют о том, что только часть из них можно считать символом христианской веры. Принимая во внимание древнейшие народные представления о кресте как об охраняющем знаке, можно утверждать, что крестовидные подвески большей частью воспроизводили и носили либо в качестве амулета, либо как украшение. Широко распространенное использование крестиков в качестве амулетов имело своим следствием то, что католическая церковь в Латвии в XV—XVI веках совершенно официально повела борьбу с крестом как объектом языческого поклонения.

**KREUZFÖRMIGE ANHÄNGER AUS DEM 11. BIS
15. JH. IN LETTLAND**

Zusammenfassung

In Lettland sind etwa 500 kreuzförmige Anhänger aus dem 11. bis 15. Jh. gefunden worden. Sie lassen sich in 10 größere Gruppen einteilen, die ihrerseits aus 65—70 Typen bzw. deren Abwandlungen bestehen. Die emaillierten Kreuzchen, die ins 12.—13. Jh. gehören, lassen sich nach der Form der Balkenenden in folgende Typen einteilen: Kreuzchen mit drei Vorsprüngen an den Enden (70 Exemplare, Abb. 1: 1,2), mit runden (13 Exemplare, Abb. 1: 3, 4), geradwinkligen (4 Exemplare, Abb. 1: 5, 6) und ovalen (Abb. 1: 7) Enden. Wie die Spektralanalyse der emaillierten Kreuzchen und der Vergleich mit in Nachbarländern gefundenen zeigt, befand sich eines der Herstellungszentren dieser Kreuzchen am Unterlauf der Daugava, wo sie nach russischen Vorbildern gefertigt wurden. Die ins 12.—13. Jh. gehörigen palmettenförmigen Kreuzchen mit herztartig geformten Enden (6 Exemplare, Abb. 1: 8) sind in Lettland nicht emailliert, gleichen aber im übrigen den russischen. Eine Abart dieser Kreuzchen, die ebenfalls in russischen Städten hergestellt wurden, hat an den Enden kleine henkelartige Vorsprünge (Abb. 1: 9, 10); zusammen mit einer verschwommenen Variante (Abb. 1: 11) sind insgesamt 9 Exemplare dieser Gattung gezählt worden. Als eine Weiterentwicklung der palmettenförmigen sind einige Typen von durchbrochenen Kreuzchen (Abb. 1: 12, 13) zu betrachten. Diese dienten ihrerseits als Vorbild für in Lettland hergestellte vereinfachte Nachahmungen des 12. bis 14. Jahrhunderts, z. B. für Kreuzchen mit ovalen Enden (Abb. 1: 14—19). Den durchbrochenen Kreuzchen mit ovalen zackigen Enden — einem Typ, der durch zwei lokale Varianten, und zwar eine aus dem Beginn des 13. Jh. (Abb. 1: 21) und eine aus dem 13.—14. Jh. (Abb. 1: 22), vertreten ist — diente ein aus dem Ende des 12. Jh. stammendes Kreuzchen (Abb. 1: 20) als Prototyp. Die in Lettland hergestellten durchbrochenen Kreuzchen mit geradwinkligen, an den Enden abgerundeten Balken treten in zweierlei Varianten auf, von denen die eine, und zwar die laut Spektralanalyse eingeführte (Abb. 1: 24), ins 12. Jh. und die andere, einheimische (Abb. 1: 25—26) in den Zeitraum vom Ende des 12. bis zum 14. Jh. gehört. Seltener sind durchbrochene Kreuzchen mit runden (Abb. 1: 27, 28), schlingenförmigen (Abb. 1: 29) und ankerförmigen (Abb. 1: 30) Balken.

Die älteren, aus dem 11.—12. Jh. stammenden Kreuzchen mit verbreiterten, durch drei flache Buckel verzierten Balkenenden (Abb. 1: 31, 33, 35) sind aus Rußland importiert, während die ins 12.—15. Jh. gehörigen (Abb. 1: 34, 36, 37) örtlicher Herkunft sind. Die Kreuzchen mit verdickten, profilierten Enden bilden unter den in Lettland gefundenen kreuzförmigen Anhängern die zahlenmäßig größte Gruppe (150 Exemplare aus 40 Fundstätten). Die größeren von ihnen (Abb. 2: 1)

sind älteren Ursprungs (11.—12. Jh.). Kreuzchen, die in der Mitte ein schräg gelagertes Kreuz haben (Abb. 2: 3—5) sind größtenteils importiert; ein Teil der Kreuzchen mit einem Heiligenbild (Abb. 2: 2) und glattem Mittelstück (Abb. 2: 6) sind nach der Spektralanalyse einheimische Erzeugnisse aus dem 12. bis 13. Jh. Späteren Ursprungs (12.—14. Jh.) sind die aus dem Alten Rus eingeführten Kreuzchen mit rhombischem oder quadratförmigem Mittelteil (Abb. 2: 7—11).

Anhänger mit wiedergekreuzten Enden sowie Filigranimitationen (Abb. 2: 12, 13) und die mit kleinen Kreisen verzierten sind im 12.—13. Jh. aus Rußland importiert (Abb. 2: 14). Aus ihnen entwickelten sich später, im 13.—14. Jh., einheimische glatte Anhänger mit Wiederkreuzenden.

Als Prototyp der rhombusförmigen Kreuzchen sind in Schweden anzutreffende Anhänger anzusehen; im 12. Jh. findet man sie in einer von den Esten übernommenen abgewandelten Form (Abb. 2: 17) auch auf lettischem Gebiet. Dagegen sind die rhombusförmigen Kreuzchen mit abgerundeten Enden (Abb. 2: 18, 19) nach der Spektralanalyse als russische Erzeugnisse des 13.—14. Jh. zu betrachten. Variante 1 der rhombusförmigen Anhänger mit Wiederkreuzenden (Abb. 2: 21) ist aus Rußland importiert, jedoch Variante 2 (Abb. 2: 20) scheint ein örtliches Erzeugnis aus dem 13.—14. Jh. zu sein. Rhombusförmige Kreuzchen mit profilierten Enden (48 Exemplare, Abb. 2: 22) wurden nach der Typologie und laut Spektralanalyse im 14.—15. Jh. am Unterlauf der Daugava hergestellt. Die Kreuzchen mit abgerundeten Enden (Abb. 2: 23, 25, 26, 27, 29) wurden im 11.—12. Jh. aus Rußland importiert; dagegen dürften die in Abb. 2: 24, 28 dargestellten Anhänger örtlicher Herkunft sein. Die Kreuzchen mit dreiblättrigen Enden sind entweder importiert (Abb. 2: 31) oder scheinen einheimische Erzeugnisse des 14.—15. Jh. zu sein (Abb. 2: 30), die nach russischen Vorbildern aus dem 12.—13. Jh. hergestellt wurden.

Verschiedenartigen Ursprungs sind die in Lettland gefundenen Kreuzfixe. So wurde beispielweise das in Abb. 2: 33 dargestellte im 11. Jh. aus Gotland importiert, während dasjenige von Abb. 2: 32 als russisches Erzeugnis anzusehen ist. Nach dem Vorbild des Kreuzfixes (Abb. 2: 33) wurden, nach der Spektralanalyse zu urteilen, im 13.—14. Jh. in Rußland Kreuzchen mit geradwinkligen Balken (Abb. 2: 34, 35) gefertigt. Seltener sind in Lettland aus rosafarbenem Schiefer (Abb. 2: 36) oder Weißmetall (Abb. 2: 37) hergestellte Kreuzchen anzutreffen. Dagegen waren im 12. bis 14. Jh. Bernsteinkreuzchen mit geradwinkligen (Abb. 2: 38—40) oder figuralen (Abb. 2: 41—42) Balkenenden beliebt.

Die oben angeführten kreuzförmigen Anhänger aus dem 11. bis 15. Jh. treten als Fundstoffgruppe erst seit dem 11. Jh. in Erscheinung; die älteren von ihnen, die in das 11. und den Beginn des 12. Jh. gehören, sind importiert. Man findet diese Kreuzchen in Burgbergen und beigabenreichen Bestattungen. Obwohl in Lettland um diese Zeit keine so kardinalen Veränderungen der Bestattungssitten stattfanden wie in einigen benachbarten Ländern, können die Gräber, in denen kreuzförmige Anhänger festgestellt wurden, zum Teil als christliche Bestattungen angesehen werden. Ungefähr 40 Prozent der in Lettland gefundenen kreuzförmigen Anhänger stammen aus dem 12. Jh.; es handelt sich bei ihnen teilweise um einheimische Erzeugnisse, bei denen nur die Kreuzform in einer dem Kunstempfinden der ein-

heimischen Bevölkerung gemäßen Weise entlehnt ist. Die in Lettland gefundenen Kreuzchen aus dem 13.—14. Jh. sind vorwiegend einheimische Erzeugnisse.

Angesichts der Fundverhältnisse und typologischen Besonderheiten der Kreuzchen sowie auf Grund der Bedeutung des Volksglaubens sind die Kreuzchen nur zum Teil als christliche Glaubenssymbole anzusehen. Da das Kreuz seit uralten Zeiten als ein schützendes Zeichen galt, wurden die kreuzförmigen Anhänger vorwiegend als Amulette oder auch als Schmuck getragen. Der im Mittelalter verbreitete Brauch, Kreuze als Amulette zu tragen, veranlaßte die katholische Kirche in Lettland im 15.—16. Jh., einen offiziellen Kampf gegen die heidnische Kreuzanbetung zu führen.

Dz. Hoferte

DAŽU BRONZAS KRUSTIŅVEIDA PIEKARIŅU SPEKTRĀLĀS ANALĪZES REZULTĀTI

1972. g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta senlietu konservēšanas un restaurēšanas laboratorijā izdarītas 44 dažāda tipa 11.—15. gs. bronzas krustiņu spektrālās analīzes. Kā liecina analīžu dati, izpētīto krustiņu sastāvs ļoti dažāds, turklāt tie dalāmi vairākās grupās. Dabot analizētos bronzas krustiņus pa metālu grupām, par pamatu ņemts J. Cerniha¹ izstrādātais iedalījums Baltijas metālam m. ē. l. g. t.:

I grupa — tompaks, pustompaks, misiņš — Cu + Zn + (Pb). Obligāts priekšnoteikums: Zn > 1%, Sn < 0,3%.

II grupa — daudzkomponentu sakausējums — Cu + Zn + Sn + (Pb). Obligāts priekšnoteikums: Zn > 1%, Sn > 0,3%, Zn > Sn.

III grupa — daudzkomponentu sakausējums — Cu + Sn + Zn + (Pb). Obligāts priekšnoteikums: Zn > 1%, Sn > 1%, Sn > Zn.

IV grupa — alvas bronza — Cu + Sn + (Pb). Obligāts priekšnoteikums: Sn > 0,3%, Zn < 1%, Sn > Zn.

V grupa — «tīrs» varš. Ikviena piejaukuma komponenta mazāk par 1%, Sn < 0,3%.¹

Pie šīm metālu grupām pieskaitāmas apmēram 2/3 analizēto bronzas krustiņu:

pie I grupas — 2 priekšmeti (4,5%),
pie II grupas — 7 priekšmeti (16%),
pie III grupas — 6 priekšmeti (14%),
pie IV grupas — 11 priekšmeti (25%),
pie V grupas — 2 priekšmeti (4,5%)

28 priekšmeti (64%).

Tomēr ne visi analizētie krustiņi ietilpināmi šajās Baltijā izplatītajās metālu grupās. Samērā daudz krustiņu ķīmiskais sastāvs radniecīgs tam metāla sastāvam, kāds raksturīgs 11.—14. gs. kriviču kapu uzkalniņos atrastajām senlietām. Analizētajā materiālā parādās divas jaunas metālu grupas, kādu Baltijas metālā l. g. t. nebija (pēc A. Konovalova²):

alvas-svina grupa — Cu + Sn + Pb, kur Sn > 1%, Pb > 0,3%, Sn > Pb,

svina-alvas grupa — Cu + Pb + Sn, kur Pb > 0,3%, Sn > 1%, Pb > Sn.²

Šāda alvas-svina bronza ar augstu alvas koncentrāciju bija iecienīts Piemaskavas vjatiču meistarū sakausējums.³ Pie šīm metālu grupām pieder 16 krustiņi (36%), pie kam pie alvas-svina grupas — 12 priekšmeti (27%), svina-alvas grupas — 4 priekšmeti (9%).

I. tabula

Latvijas teritorijā atrasto bronzas krustiņu spektrālās analīzes

Nr. p. k.	Sifrs	Inventāra nr.	Atradumu vieta	Cu	Pb	Sn	Zn	As	Sb	Fe	Ni
1	26:1	VI 127:286	Mārtiņsalas pils	pamats	~10,8	~17	—	~1	0,52	>1	0,6
2	26:2	VI 121:870	Mārtiņsalas senais ciems	"	~10,5	~14	—	>1	0,7	0,4	0,52
3	26:3	VI 121:914	"	"	~11,6	~20	5,2	>1	0,94	~1	0,09
4	26:4	VI 127:955	Mārtiņsalas pils	"	~17	~9	0,8	~0,45	0,045	0,01	0,035
5	26:5	VI 122:248	Mārtiņsalas kapsēta, 240. kaps	"	~12,5	~20	—	>1	>1	0,16	~4
6	26:6	VI 138:505	" savrupatradums	"	~13	~13,5	10,5	~0,54	0,94	>1	0,28
7	26:7	VI 122:337	"	"	~10,8	~14	—	>1	>1	0,8	~4
8	26:8	VI 122:1003	" 332. kaps	"	~10,8	~20	11,5	~0,6	0,38	>1	0,33
9	26:9	VI 24:654	Tērvetes pilskalns	"	~14	~11	1,2	0,3	0,16	>1	0,13
10	26:10	VI 24:908	"	"	~13	~14	—	~0,6	0,28	0,25	1
11	26:11	VI 24:78	"	"	~11,6	~17	—	0,3	0,21	0,004	0,6
12	26:12	VI 70:818	Lokstenes pils	"	~10,2	~14	4	0,45	0,09	0,1	0,33
13	26:13	VI 49:12	Višķu c. Kampāni-Kusiņi	"	~10,8	~14	—	0,3	0,21	0,25	0,25

Nr. p. k.	Sifrs	Inventāra nr.	Atradumu vieta	Cu	Pb	Sn	Zn	As	Sb	Fe	Ni
14	26 : 14	VI 134 : 6	Drabešu Uplanti, 2. kaps	pamats	~ 15	~ 20	~ 10	~ 0,6	0,94	>1	0,52
15	26 : 15	VI 134 : 82	" 39. kaps	"	~ 13	~ 14	—	0,03	0,11	0,02	0,2
16	27 : 1	VI 155 : 144	Drabešu Liepiņas, 24. kaps	"	~ 14	~ 20	—	0,45	0,94	0,25	0,28
17	27 : 2	VI 155 : 144	" 24. kaps	"	~ 11,6	~ 12,5	—	0,15	0,7	0,03	0,2
18	30 : 12	VI 124 : 1430	Doles Vampenieši I, 132. kaps	"	0,54	0,13	4	—	0,0015	0,001	~ 0,01
19	30 : 13	VI 144 : 399	" II, 70. kaps	"	1,3	1,6	—	0,06	0,005	0,001	—
20	30 : 14	VI 144 : 590	" II, 85. kaps	"	0,36	3,5	1,8	0,1	0,03	0,03	0,08
21	30 : 15	VI 146 : 71	Doles Rauši, 12. kaps	"	0,2	1,3	1,4	—	0,01	0,02	0,02
22	31 : 1	VI 146 : 71	" 12. kaps	"	1,7	2,8	—	0,035	0,03	0,01	0,035
23	31 : 2	VI 146 : 217	" 35. kaps	"	1,2	1,6	—	0,07	0,025	0,007	0,025
24	31 : 3	VI 146 : 246	" 39. kaps	"	~ 8	0,33	> 10,5	0,05	0,013	0,02	~ 0,01
25	31 : 4	VI 145 : 61	Doles Raušu ciems	"	~ 10,2	1,6	> 10,1	0,1	0,11	0,4	—
26	31 : 5	VI 122 : 64	Mārtiņsalas kapsēta, 56. kaps	"	~ 8	1,9	—	0,22	0,16	0,01	0,045
27	31 : 6	VI 122 : 248	" 240. kaps	"	0,45	1,05	—	0,22	0,045	0,05	0,7
28	31 : 7	VI 122 : 940	" 748. kaps	"	0,45	1,6	—	—	0,01	0,01	~ 0,01
29	31 : 8	VI 122 : 940	" 748. kaps	"	0,45	1,3	—	—	0,01	0,003	—
30	31 : 9	VI 138 : 1007	" savrupatradums	"	—	1,6	—	0,07	0,001	0,001	—
31	31 : 10	VI 122 : 1475	" 1087. kaps	"	2,6	0,73	6,8	0,3	0,03	0,03	0,2
32	31 : 11	VI 122 : 1569	" 1184. kaps	"	1,3	1,6	9	0,035	0,007	0,03	0,045
33	31 : 12	VI 122 : 1576	" 1197. kaps	"	1,7	0,33	~ 0,1	0,01	0,01	0,03	< 0,01
34	31 : 13	VI 122 : 1627	" 1291. kaps	"	0,23	0,73	1,8	—	0,015	0,003	~ 0,01
35	31 : 14	VI 122 : 1782	" savrupatradums	"	0,23	1,7	~ 0,1	—	0,013	0,03	~ 0,01
36	31 : 15	VI 127 : 1776	Mārtiņsalas pils	"	0,23	0,15	—	0,02	0,03	—	0,045
37	32 : 1	VI 128 : 154	Salaspils Laukskola, 159. kaps	"	0,36	0,02	> 5	0,05	0,002	0,001	< 0,01
38	32 : 2	VI 128 : 4325 : 2	Salaspils Laukskolas ciems	"	0,07	3,5	—	0,01	0,005	< 0,001	0,02
39	32 : 3	VI 128 : 1579	"	"	0,23	0,5	—	0,02	0,004	0,004	—
40	34 : 4	VI 130 : 96	Ikšķiles kapsēta, 49. kaps	"	0,23	1,6	~ 1	0,05	0,004	0,004	—
41	34 : 5	VI 130 : 380	" 312. kaps	"	0,15	1,6	—	—	0,002	0,001	—
42	32 : 6	VI 130 : 606	" 493. kaps	"	0,23	1,6	—	0,02	0,001	—	—
43	32 : 7	VI 151 : 200	Mežotnes senpilsēta	"	0,54	1,6	~ 3	—	0,005	0,004	—
44	32 : 8	VI 151 : 380	"	"	0,07	0,23	—	—	0,003	0,003	—

PARINDES

¹ Е. Н. Черных, Т. Б. Барцева. О спектроаналитических исследованиях цветного металла черняховской культуры. — СА, 1968, 2, 98. лрр.; Е. Н. Черных, Д. Б. Хоферте, Т. Б. Барцева. Металлургические группы цветного металла I тысячелетия н. э. из Прибалтики. — КСИА, 119. М., 1969, 109, 110. лрр.

² А. А. Коновалов. Характеристика медных сплавов

украшений из кривичских курганов у дер. Каблуково. — Новое в археологии. Сборник статей, посвященный 70-летию А. В. Арциховского. М., 1972, 156. лрр.

³ А. А. Коновалов. Медные сплавы подмосковных курганов. — Вестник Московского университета, Серия истории, 1969, 2, 62.—64. лрр.

Д. Хоферте

РЕЗУЛЬТАТЫ СПЕКТРАЛЬНОГО АНАЛИЗА НЕКОТОРЫХ БРОНЗОВЫХ КРЕСТИКОВ

Резюме

В 1972 году лабораторией по консервации и реставрации археологического материала Института истории АН ЛатвССР были проведены спектральные анализы 44 бронзовых крестиков XI—XV веков. По своему химическому составу крестики ока-

зались очень разнообразными, на основе чего они были разделены на несколько групп. В основе этой группировки лежит разработанное Е. Н. Черных деление прибалтийского металла I тысячелетия нашей эры.

D. Hoferte

ERGEBNISSE DER SPEKTRALANALYSE EINIGER BRONZEKREUZCHEN

Zusammenfassung

Im Jahre 1972 führte das Laboratorium für Konservierung und Restaurierung archäologischen Fundstoffs des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR spektralanalytische Untersuchungen an 44 verschiedenartigen Bronzekreuzchen aus dem 11. bis 15. Jh. durch. Wie

die Ergebnisse zeigen, ist die chemische Zusammensetzung der Kreuzchen sehr verschieden, und man kann sie anhand dieses Kennzeichens in mehrere Gruppen einteilen. Eine geeignete Grundlage dafür bildet die von E. Černych erarbeitete Systematik der Metalle des Baltikums im 1. Jahrtausend u. Z.

A. Zariņa

DAŽU MĀRTIŅSALAS KAPSĒTAS KAPU SENLIETU KOMPLEKSI AR STILIZĒTU DZĪVNIĒKU FIGŪRU PIEKARIŅIEM

Vairākos Mārtiņsalas kapsētas 13.—15. gs. kapos atrastās monētas vai monētu piekariņi, tāpat arī citas senlietas, dod iespēju precizēt dažu līdz šim sīkāk neapskatītu senlietu hronoloģiju un raksturot pārmaiņas to formās laika gaitā. Šajā rakstā vērība veltīta dažiem senlietu kompleksiem ar Mārtiņsalas kapsētā bieži sastopamajām stilizētu dzīvnieku figūrām — piekariņiem: ažūrajiem dobajiem zirdziņiem, divgalvainajiem putnveida un šķiltavveida piekariņiem.¹ Dažus no šo piekaru veidiem (ažūros un dobos zirdziņus), raksturojot Daugmales pilskalna materiālus, pieminējis F. Balodis, norādot gan uz to somisko izcelsmi, gan arī uz iespēju, ka ažūros zirdziņus pēc ievestiem paraugiem darinājuši vietējie amatnieki.² Ē. Mugurēvičs noteicis tirdzniecības ceļus un rajonus, no kuriem mūsu zemē nokļuvuši šie priekšmeti, kā arī norādījis to hronoloģiju un izplatību.³

Kapos atrastās monētas lietotas apbedītā dzīves laikā, kaut arī atsevišķos gadījumos, it sevišķi monētu piekariņi, varēja saglabāties no iepriekšējam paaudzēm.⁴ Tomēr, kā to rāda vairākos gadījumos vienā kapā atrastās monētas un monētu piekariņi, starp tiem nav būtiskas hronoloģiskas atšķirības.⁵ Arī atradumi depozītos liecina, ka monētu piekariņu kakla rotas darinātas no apgrozībā esošajām monētām.⁶ Pilnīgi noteikta kapu datēšanai ir monētu un monētu piekariņu agrākā hronoloģiskā robeža, jo mirušais nevar būt apbedīts pirms monētas kalšanas.

Kopā ar stikla krellu un 14. gs. otrās puses monētu piekariņu⁷ kakla rotu Mārtiņsalas 1209. kapā atrasti divi ažūrie zirdziņi — piekariņi. Tiem savukārt pievienoti mazi, masīvi zirdziņi (1. att. : 1—2; 2. att. : 4). Arī 1282. kapā konstatēts ažūrais zirdziņš, kam piekārti mazie zirdziņi un cilpveida piekars kopā ar 14. gs. otrās puses monētu⁸ (1. att. : 6; 2. att. : 3). Abu kapu zirdziņu darināšanas veids ir dažāds. Lai monētu norādītājā laika posmā — no 14. gs. vidus līdz tā beigām — precizētu zirdziņu hronoloģiju, sīkāk jāaplūko to tipoloģiskās pazīmes.

Bronzas ažūrie zirdziņi, kā konstatējusi J. Daiga, ir atlieti divpusīgās māla vai akmens veidnēs. Tie ir plāksnes veida, 2—3 mm biezi, izveidoti ar izliektu kaklu, atplestu muti un mēles galu tajā, ar

četrām, it kā skrējienu attēlotām kājām, kurām galos ažūri apli piekariņu pievienošanai. No galvas zirdziņiem lokveidā nokarājas pavada, tās turpinājums attēlots kā loks uz muguras un saskaras ar gredzenā saliekto asti. Pavadas un astes apļos un to saskares vietā uz muguras izveidoti caurlauzumi. Pavadas apli virs muguras pievienota važiņa, bet kājām vairumam zirdziņu piekārti zvārguļi vai cita veida piekari. Zirdziņa kaklu un sānus abās pusēs iezīmē šķērsrievu ornamenta josla. Mārtiņsalas kapsētā atrasti 17 šādi zirdziņi.⁹ Tie atrasti arī Ikšķilē (3),¹⁰ Turaidas Baznīckalnā (2),¹¹ Lielstraupes Pūricās (2),¹² Talsu pilskalnā (1),¹³ Sēlpils Lejasdopelēs (1),¹⁴ Asotes pilskalnā (2),¹⁵ Salaspils Laukskolā (1),¹⁶ Madlienas baznīcas kapsētā (1)¹⁷ un Lielvārdes Apsītēs¹⁸ hronoloģiski atšķirīgos pieminekļos, no 12. gs. otrās puses līdz 14. gs. beigām. Šajā laikā zirdziņu darināšanā novērojamas tipoloģiskas izmaiņas, kas ļauj tos iedalīt sīkāk datējamās tipos. Pēc galvas un ornamenta izveidojuma tie dalāmi divās grupās: I — ar reljefu, līdz 5 mm biezu galvu un krūšu daļā nesavienotām kakla un sānu ornamenta joslām, un II — ar plakanu galvu un nepārtrauktu ornamenta joslu (1. tab.).

Senākie, laikā no 12. gs. otrās puses līdz 14. gs. sastopamie (I grupa), ir zirdziņi ar reljefu galvu un nesavienoto ornamentu joslu. To izmēri: augstums — 38—42 mm, garums — 45—50 mm, malas precīzas, ornaments reljefs un labi izdalās. Precīzas lējuma malas un reljefais ornaments bijis atkarīgs no veidnes. N. Rindīna konstatējusi, ka Novgorodas ažūrais zirdziņš, kā arī Lielstraupes Pūricu zirdziņš liets akmens veidnēs.¹⁹ Precīzas kontūras un reljefs ornaments, kas iegūts, lejojot akmens veidnēs, raksturīgs gandrīz visiem pirmās grupas zirdziņiem, izņemot Laukskolā atrasto, kam ornaments vāji izteikts. Iespējams, ka tas atliets māla veidnē. 12. gs. otrajā pusē un 13. gs. sastopami zirdziņi, kuriem sānu ornamenta josla sniedzas līdz astei, astes gredzena iekšējā daļa rotāta ar rievojumu, dažiem rievā daļa astes gredzena divās joslās. Šiem zirdziņiem ir izveidotas acis, pavadas un astes gredzena saskares vietā ar muguru — trīsstūrveida vai apaļš caurums, kas nepārtrauc sānu ornamentu. Tādi zirdziņi atrasti Sēl-

**Ažūro zirdziņu tipoloģiskās izmaiņas
laikā no 12. gs. otrās puses līdz 14. gs. beigām**

Grupa un priekšmetu skaits	Gadsimts	Izmēri mm	Galva	Ornaments	Pavada	Piekari	Piezīmes	Attēls
I (18)	12. gs. otrā puse līdz 14. gs.	augstums — 38—42; garums — 45—50	biezums — 4—5 mm, reljefa, dažiem ievēdotas acis	kakla un sānu ornamenta joslas krūšu daļā nesavienotas. Dažiem astes gredzena iekšējā daļā rievojums; dažiem astes gredzena vienas puses sākumā un nobeigumā ornamenti, bet otrā puse bez ornamenta	šaura, ar atrotītu galu; pavadas un astes saskares vietā uz muguras — trīsstūrveida vai apaļš caurlauzums, kas nepārtrauc sānu ornamentu	dažiem zvārguļi	ornaments reljefs, malu kontūras precīzas	1. att. : 3; 2. att. : 1, 2; 5. att. : 5
II (10; pārējie fragmentāri)	no 14. gs. sākuma līdz 14. gs. beigām	augstums — 40—43; garums — 50—55	plakana, dažiem ievēdotas acis	ornamenta josla nepārtraukta, turpinās arī astes gredzenā, dažiem tā sniedzas arī galvā	platāka, ar neskaidrāku atrotījumu, dažiem ornamentēta; saskares vietā apaļš caurlauzums, kas daļēji pārtrauc sānu ornamentu	zvārguļi vai cita veida piekari	ornaments mazāk reljefs, daļai malu kontūras mazāk precīzas	1. att. : 2, 6; 2. att. : 3, 4

pils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 9. kapā, kuru E. Snore datē ar 12. gs. otro pusi, un arī Salaspils Laukskolas 344. kapā.²⁰ Tiem līdzīgi ir arī Mārtiņsalas 1626.,²¹ 1248.²² (2. att. : 1; 5. att. : 5) un 1220. kapā²³ savrup atrastie zirdziņi,²⁴ kurus varētu datēt ar 13. gs.; abiem pēdējiem pievienoti zvārguļi.

Dažiem 13.—14. gs. sastopamajiem zirdziņiem katrā pusē ir atšķirīgs astes izveidojums: vienā pusē sānu ornaments nedaudz turpinās astes gredzena sākuma un arī nobeiguma daļā, otrā pusē ornamenta astes gredzenā nav, tas veido nedaudz reljefu cilpu. Pavadas un astes saskares vietā bieži izveidots apaļš caurums, acis nav iezīmētas. Zirdziņiem pievienoti zvārguļi. Šādi zirdziņi atrasti Asotes pilskalna 13. gs. slānī,²⁵ Mārtiņsalas 1173. kapā (1. att. : 3; 2. att. : 2),²⁶ Ikšķiles 118. kapā²⁷ u. c.

Zirdziņi ar plakanu galvu un nepārtrauktu ornamenta joslu sastopami 14. gs. (II grupa). Tiem ornaments kļūst mazāk reljefs, no sāniem pāriet astes gredzenā, dažiem rievotā josla izveidota arī plakanajā galvā, citiem izveidotas acis; pavadas atrotījums neskaidrs. Astes gredzena un pavadas loka saskares vietā virs muguras izveidots apaļš caurlauzums, kas daļēji pārtrauc sānu ornamentu. Zirdziņiem pievienoti zvārguļi vai cita veida piekari.

Līdz 14. gs. vidum vēl sastopami daži zirdziņi²⁸ ar iepriekšējās grupas zirdziņiem līdzīgiem izmēriem un diezgan rūpīgu apdari; tie, jādodomā, lieti akmens veidnēs. Mārtiņsalas 1282. kapā šādu zirdziņu datē monētās piekariņš, kas kalta laikā no 14. gs. vidus līdz 1390. g. Jāpieņem, ka monēta kalta 14. gs. vidū un nevis tā beigās, kad zirdziņiem vērojamas jau citas tipoloģiskās pazīmes. 1282. kapā zirdziņam pievienoti divi mazie zirdziņi (augstums — 16, garums — 28—35, biežums — 4—5 mm) un cilpveida piekariņš²⁹ (1. att. : 6; 2. att. : 3). Mazo zirdziņu masīvā, reljefā forma un rūpīgāka apdare atšķirtos no 14. gs. beigās sastopamajiem mazajiem zirdziņiem. Bez minētajiem Mārtiņsalā atrasti vēl divi šī tipa zirdziņi.

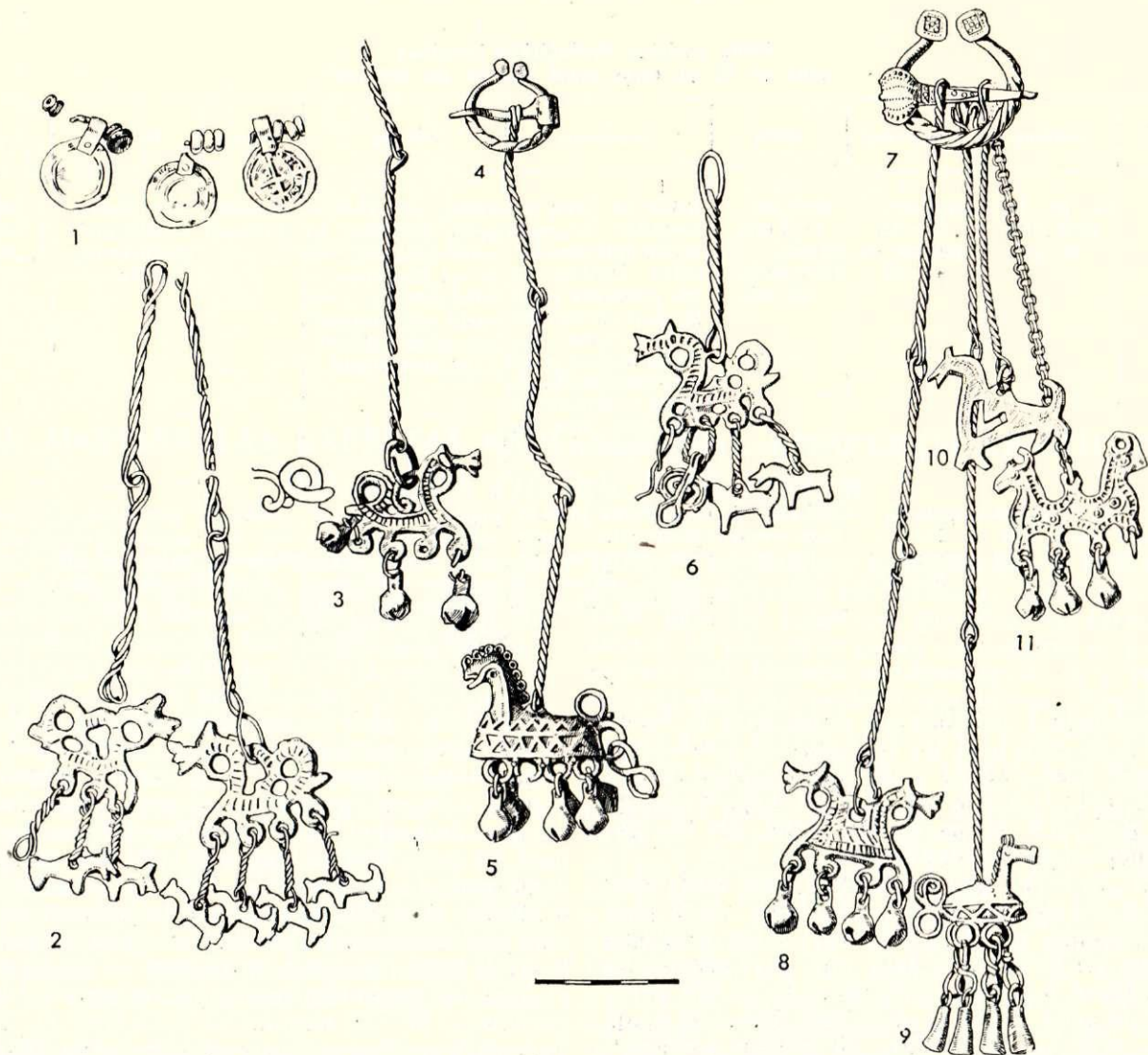
Visvēlākā, pēdējā attīstības stadija raksturīga 14. gs. otrajā pusē darinātajiem zirdziņiem. Tiem lējuma malas neprecīzas, tāpēc izmēri lielāki (augstums — 40—44, garums — 55 mm), ornaments kļūvis paviršs, neskaidrs, vāji izteikts, dažiem tikai vienā pusē, pavadas loks uz muguras plats un ornamentēts, domājams, ka šādi zirdziņi lieti māla veidnēs. Tādi ir Mārtiņsalas 1209. kapa abi zirdziņi, kurus ar 14. gs. otro pusi datē monētu piekariņi. Vēl attīstības forma ir arī šī kapa mazajiem zirdziņiem — arī tie kļuvuši plakani, ar negludām malām (augstums — 14—15; garums — 27—32; biežums — 2—3 mm) (1. att. : 2). Tādi paši uz 14. gs. otro pusi attiecināmi ažūrie zirdziņi kopā ar plakanām maziem zirdziņiem atrasti arī vēl Mārtiņsalas 271., 1303., 1431., 1532. kapā.³⁰

Kā redzams, laika gaitā no 12. gs. otrās puses līdz 14. gs. beigām izmainās vairākas, galvenokārt šādas ažūro zirdziņu tipoloģiskās pazīmes: reljefās daļas kļūst plakanākas, atdalītās ornamenta joslas saplūst vienlaidus līnijā, ietverot arī astes gredzenu, apdare kļūst paviršāka (1. tab.).

Jāatzīmē vēl divas savrupas, bet aprakstītajiem ažūriem zirdziņiem radniecīgas formas, kuras varētu uzskatīt par šādu zirdziņu variantiem, proti, Daugmales pilskalnā atrastais un Mārtiņsalas 246. kapa divgalvainais zirdziņš. Daugmales zirdziņam atšķirībā no analizētajiem ir aizvērta mute, zem galvas nav pavadas likuma, ir neskaidri izveidotas priekšējās, šķērsvītrotais ornaments iezīmē ne vien ķermeņa sānus un kaklu, bet arī kājas.³¹ Šāda veida figūras, kādas sastopamas arī Kostromas, Ļeņingradas un Pleskavas apgabalā 12. gs. uzkalniņu kapos,³² varētu būt noderējušas par analizēto ažūro zirdziņu izejas formu. Daugmales zirdziņam ir tieša analogija ar zirdziņu, kas atrasts Ļeņingradas apgabala uzkalniņu kapos.³³ Līdzīgas figūras fragments atrasts arī Lietuvas teritorijā.³⁴

Mārtiņsalas 246. kapā atrastais divgalvainais zirdziņš ažūro zirdziņu grupā iederas pēc līdzīgās

1. att. Salaspils Mārtiņsalas kapsētas 1209., 1173., 634., 1282. un 246. kapu senlietas.
 1-2 — 1209. kaps, kakla rota un ažiurais zirdziņš — piekariņš; 3 — 1173. kaps, ažiurais zirdziņš — piekariņš; 4-5 — 634. kaps, pakavsakta ar dobo zirdziņu — piekariņš; 6 — 1282. kaps, ažiurais zirdziņš — piekariņš; 7-11 — 246. kaps, pakavsakta ar četrus stilizētus dzīvnieku figūrām — piekariņiem.

reljefās galvas, apļveida kājām un ornamenta (1. att. : 8; 2. att. : 5). Pagaidām tam nav zināmas tiešas analogijas. Zināma tā formas radniecība saskatāma ar Piekamas un Kostromas 10.—12. gs. kapulaukos atrastajiem divgalvaino zirdziņu piekariem,³⁵ bet ažiurajiem zirdziņiem tuvais atsevišķu detaļu izveidojums liecina par vietēju darinājumu. Minētais 246. kapa divgalvainais zirdziņš atrasts kopā ar vēl trim atšķirīgiem stilizētu dzīvnieku figūru piekariem (1. att. : 7-11). Šī kapa hronoloģiski agrāko robežu, ap 14./15. gs., nosaka pakavsakta, kurai līdzīga sīkāk apskatīta kopā ar Mārtiņsalas 332. kapa senlietām.

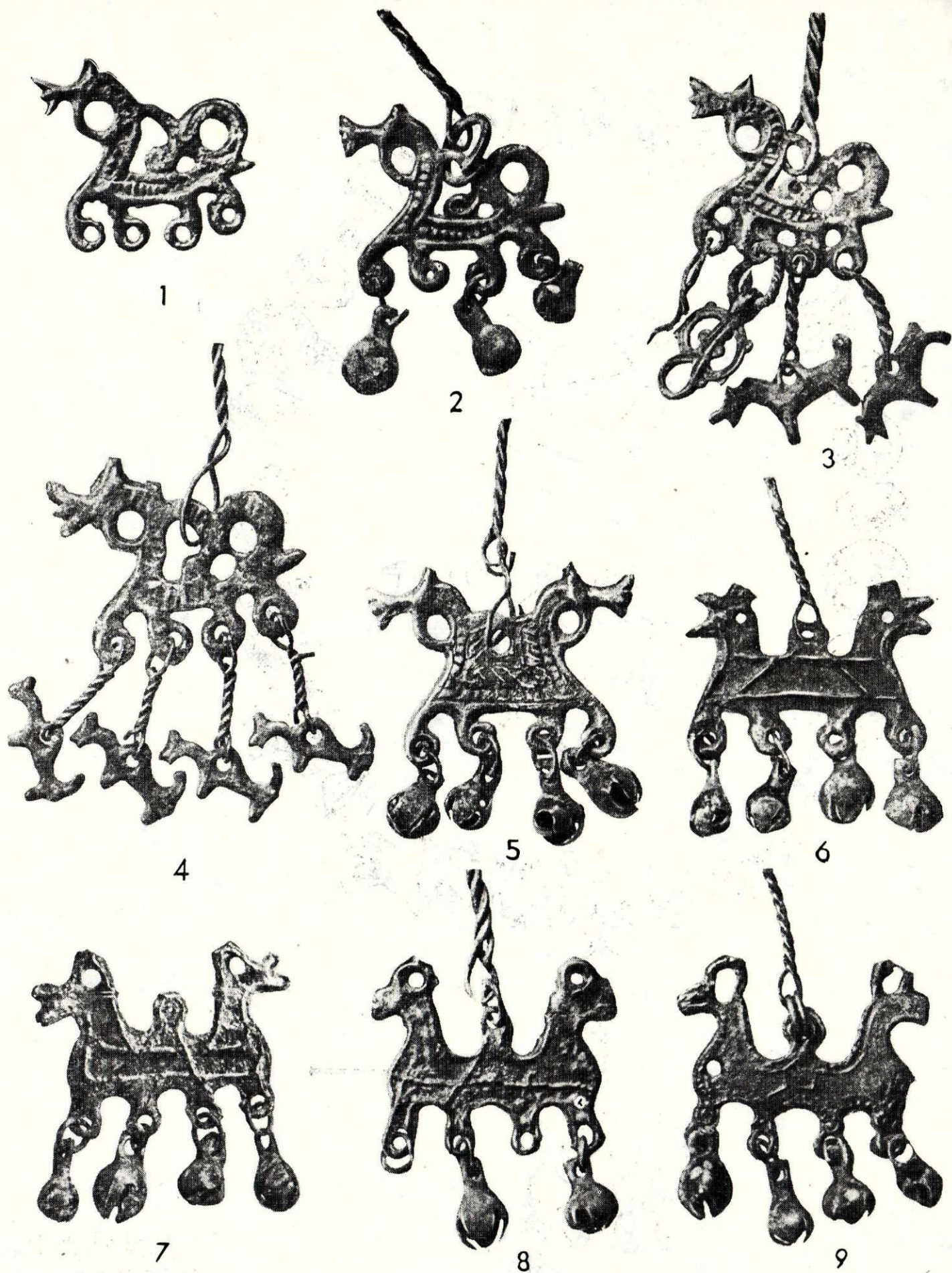
Analizētajiem ažiurajiem zirdziņiem līdzīgi ārpus Latvijas teritorijas vēl sastopami Igaunijā,³⁶ kā arī Ļeņingradas un Pleskavas apgabalu 12. gs. uzkalniņu kapos.³⁷ Uzskata, ka Latvijas teritorijā atrastie zirdziņi darināti uz vietas pēc ievestiem paraugiem.³⁸ To, ka šie zirdziņi tiešām darināti uz vietas, norāda arī atšķirības formā: Latvijā atrastie zirdziņi ir ar garāku kaklu un atšķirīgu galvas izveidojumu (at-

vērtā mutē attēlots mēles gals, kura Krievzemes zirdziņiem trūkst), tātad Latvijas un Krievzemes zirdziņi nevar būt atlieti vienās formās. Bez tam Krievzemē ažiurie zirdziņi raksturīgi 12. gs., turpretī Latvijas teritorijā tie sastopami krietni ilgāk un dažādās attīstības formās. Sauri lokāls raksturs ir arī paražai šos piekarus izgreznot ar mazajiem zirdziņiem.

Otrs Mārtiņsalas kapsētā bieži sastopamais piekariņš ir stilizēta divgalvainā dzīvnieka figūra. Viens no vēlākajiem šādiem piekariņiem atrasts 332. kapā kopā ar pakavsaktu, stūrainu riņķa saktu un kakla rotu, kas sastāv no stikla krellēm, kauri gliemežvākiem, 15. gs. pirmās puses monētu piekariņiem³⁹ un divu veidu krustiņiem⁴⁰ (3. att. : 1-4).

332. kapa bronzas pakavsaktai (diametrs — 55, loka diametrs — 7-8 mm) parupji tordēts loks un noplacināti četrstūrveida gali (12 mm², 2-3 mm bieži), uz kuriem iegravēti 5 aplīši, tos iežogo 3 paralēlas svītras (3. att. : 2). Šādi noplacināti un ornamentēti pakavsaktu gali vēl nav sastopami 13.-14. gs.

2. att. Salaspils Mārtiņšālas kapsētas stilizētu dzīvnieku figūras — piekariņi.

1 — 1248. kaps; 2 — 1173. kaps; 3 — 1282. kaps; 4 — 1209. kaps; 5 — 246. kaps; 6 — 992. kaps; 7 — 457. kaps; 8 — 1243. kaps; 9 — 457. kaps.

3. att. Salaspils Mārtiņšalas kopsētas 332. kapa senlietas. 1 — stūrainā sakta; 2 — pakavsakta; 3 — kakla rota; 4 — divgalvains putnveida piekariņš.

senlietu kompleksos,⁴¹ vērojams, ka tādus darina, sākot ar 14./15. gs.⁴² līdz 17. gs.,⁴³ kad dažām saktām gali kļūst ļoti plati un ir rotāti ar greznu ornamentu.⁴⁴ Saktas adatai 25 mm plata un ar izdobtiem cilnišiem rotāta pamatne. Ornamentēta ar adatas virsma. Platākas un ar cilnišiem ornamentētas dažu pakavsaktu adatas sastopamas jau 13.—14. gs.,⁴⁵ bet, kā konstatēts Mārtiņsalas kapsētā, visplatakas tās ir 14. gs. beigās un 15. gs.⁴⁶ Platas adatu pamatnes darina arī vēl dažām 17. gs. saktām, bet to rotājums mazāk grezns. Pakavsaktas ar platu adatas pamatni 14.—17. gs. sastopamas arī Lietuvas teritorijā.⁴⁷ Otra minētajā kapā ir stūrainā riņķa sakta,⁴⁸ kuras loku aptver šaura adata. Sakta rotāta ar vairākām iespiestu aplišu rindām (3. att.: 1). Līdzīga, ar 14.—15. gs. datējama sakta atrasta arī 357. kapā.⁴⁹ Mārtiņsalas kapsētā atrastas vairākas stūrainās riņķa saktas; par vecākajām uzskatāmas šaurākās un masīvākās, kurām adatas pamatne aptver loku. Dažām no tām mēdz būt uzraksts gotu burtiem «Ave Maria» u. c., kas 14. gs. sastopams arī parastajām riņķa saktām.⁵⁰ Saktas ar šādiem uzrakstiem ievestas, izplatoties kristietībai. Apskatāmā sakta ar ornamentu 15. gs. sākumā varēja būt vietēja rotkaļa darbs. Vēlāk, kā tas noskaidrots arī pēc citās kapsētās iegūtā materiāla,⁵¹ stūrainās saktas kļūst plānākas, izliektas, ar greznāku ornamentu un līdz 2 cm platas. Tām adata vairs neaptver loku, bet ievietota īpašā spraugā. Stūrainās saktas, it sevišķi 15. gs., izplatītas visā Latvijas teritorijā, sastopamas arī Dienvidigauņijā⁵² un Ļeņingradas apgabala⁵³ kapulaukos un arī kuršu kāpās Lietuvas teritorijā.⁵⁴

Vienai no 332. kapa saktām bijis pievienots piekariņš — minētā divgalvainā dzīvnieka figūra (3. att.: 4). Figūrai nav skaidri izteiktu kāda noteikta dzīvnieka pazīmju: galvām izveidoti vidēji plati purni ar caurlauzumiem acu vietās, nav ausu, ir nedaudz izliekti kakli un četras taisnas kājas ar apļveida ažiūriem galiem, kuros iekārti zvārguliši; figūras virspusē izveidota cilpa važiņai. Daži autori šādu piekariņu apzīmējuši par divgalvainu zirdziņu,⁵⁵ arī par aunu.⁵⁶ Figūras galva bez ausīm un iezīmētām krēpēm, tāpat arī taisnās kājas tomēr vairāk atgādina stilizētu putnu pazīmes, kā tās vērtē arī izšuvumos un kokgriezumos.⁵⁷ Putnu atgādina arī šīs figūras variants ar atvērtu muti, tāpēc minēto divgalvaino dzīvnieku figūru piekariņu varētu apzīmēt par putnveida piekariņu.

Putnveida piekariņi, tāpat kā ažiūrie zirdziņi, ir lieti no bronzas parasti māla, daži arī akmens divdaļu veidnēs, 2—3 mm biezi, ar reljefu līniju vai aplišu rotājumu abās pusēs.

Putnveida piekariņi atrasti Mārtiņsalas kapsētas kapos un kā savrupatradumi (27),⁵⁸ bez tam arī Ikšķiles baznīcas kapsētā — 8,⁵⁹ Salaspilī — 1,⁶⁰ Lielvārdē — 1⁶¹ un Staicelē — 1,⁶² pavisam — 38. Divgalvainie putnveida piekariņi sastopami laikā no 13. gs. līdz 15. gs. pirmajai pusei. Šajā laikā vērojamas arī dažas to tipoloģiskās izmaiņas.

Pēc galvas izveidojuma tie dalāmi divās grupās: ar atvērtu un aizvērtu knābi. Senākie, 13. un 14. gs. piekariņi ir ar atvērtu knābi. Tiem ar reljefu līniju iezīmētas figūras kontūras: galva, mugura un ķermeņa apakšdaļa. No piekaramās cilpiņas, figūras vi-

dusdaļā virzienā uz iekšējām kājām ievilkta divas slīpas šķērsvītras, acu vietā nelieli caurlauzumi, piekariņu augstums — 38—40, garums — 54—58 mm. No piekariņiem ar atvērtu knābi savrup izdalās Mārtiņsalas 992. kapa figūra ar precīzām lējuma malām, kas, domājams, iegūtas, lejojot akmens veidnē, un smailu, apvilētu knābi. To var uzskatīt par vienu no senākajām (2. att.: 6; 4. att.: 2).⁶³ Pārējiem šīs grupas piekariņiem malas nav tik precīzas un arī ornaments vājāk izdalās; tādi atrasti 14. gs. apbedījumos⁶⁴ (2. att.: 7; 4. att.: 6).

Biezāk sastopami otra veida divgalvainie putniņi — ar aizvērtu knābi un reljefiem izcēlumiem ap acīm. Tiem lējumā iezīmēts diezgan šaurs knābis, kas nenogrudināto malu dēļ izskatās plats un pēc izmēriem (augstums — 39—42, garums — 45—52 mm), salīdzinot ar piekariņiem, kuriem atvērts knābis, kļūvis nedaudz īsāks. Piekariņiem ar aizvērtu knābi sastopami divējādi rotājumi: a) viens no tiem ir atvasināts no iepriekšējo figūru rotājuma, kur reljefa svītra iezīmē figūru kontūras, ietverot arī kājas un divas slīpās šķērsvītras, kas vidusdaļā pārsvītrotas (2. att.: 8; 4. att.: 4); b) otra veida rotājumā figūras kontūras ietver divkārtas reljefas līnijas, starp tām novietoti sīki cilniši vai rievīņas, trīs vai četri lielāki cilniši atrodas figūras vidusdaļā (2. att.: 9; 3. att.: 4; 4. att.: 7). Šāds rotājums ir arī visvēlākajam no apskatītajiem — 332. kapa piekaram (15. gs. pirmā puse). Piekaru vairumam ornaments kļūvis vāji reljefs, paviršs. Piekariņi ar aizvērtu knābi atrasti kopā ar piekariņiem, kam atvērts knābis, 14. gs.⁶⁵ (4. att.: 6—7), atsevišķi arī vēl 15. gs. pirmās puses kapos⁶⁶ (3. att.: 4; 4. att.: 4).

Kā redzams, laika gaitā no 13. gs. līdz 15. gs. pirmajai pusei dažas divgalvaino putnveida piekariņu pazīmes izmainās: tie kļūst nedaudz īsāki, izmainās knābja izveidojums, ornaments no vienkārša izveidojas kuplāks, vēlākajiem kļūst neskaids un vāji reljefs (2. tab.).

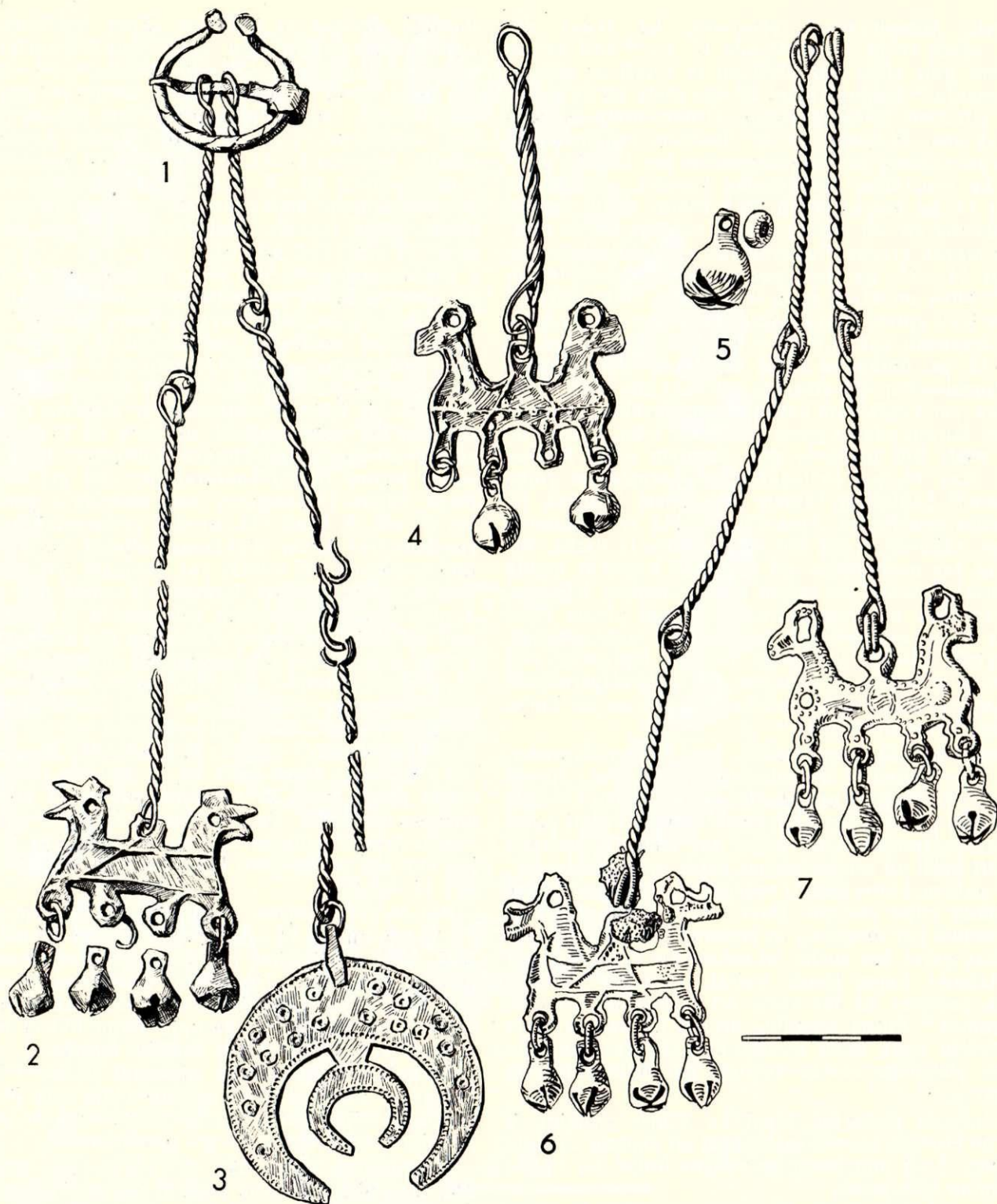
Pie divgalvainajiem putnveida piekariņiem pieder arī apmēram ar 14.—15. gs. datējamie Mārtiņsalas 1547. kapa un Ikšķiles 103. kapa pēc formas savrupstāvoši piekariņi.⁶⁷ Tiem tāpat izveidotas četras kājas, taču tie ir zemāki, ar slaidākiem kakliem nekā iepriekš aprakstītie, ar parupju līniju likloci figūras vidusdaļā, acīmredzot lieti dažādās formās.

Divgalvainie putnveida piekariņi ir šauri lokāla Daugavas lībiešu teritorijas iedzīvotāju rota (6. att.). Ārpus Latvijas teritorijas šāds piekariņš ar atvērtu knābi atrasts Lietuvā, 14. gs. apbedījumā.⁶⁸

Mārtiņsalas kapulauka ar 14./15. gs. datējamā 246. kapa piekariņu rotā kopā ar jau minētajiem (t. i., divgalvaino zirdziņu un putnveida piekariņiem) atrodas arī dobais zirdziņš — piekariņš, kas ir viens no Latvijas teritorijā visvēlākajiem⁶⁹ (1. att.: 9). Tas ir viengalvainš (augstums — 33, garums — 45 mm), ar diviem spirālē savītiem gredzeniem astes vietā un četrām važiņām ar konusveida zvaniņiem galos kāju vietā. Figūras apakšdaļu rotā reljefa, iežogota līkloča līnija, krēpes iezīmē rievots valnītis, purns masīvs, griezumā apaļš.

Pavisam Latvijas teritorijā dobie zirdziņi atrasti 9 atradumu vietās, bez Ē. Mugurēviča minētajiem zirdziņiem (Vecgulbene, Lielvārde, Balvu Aizezerī

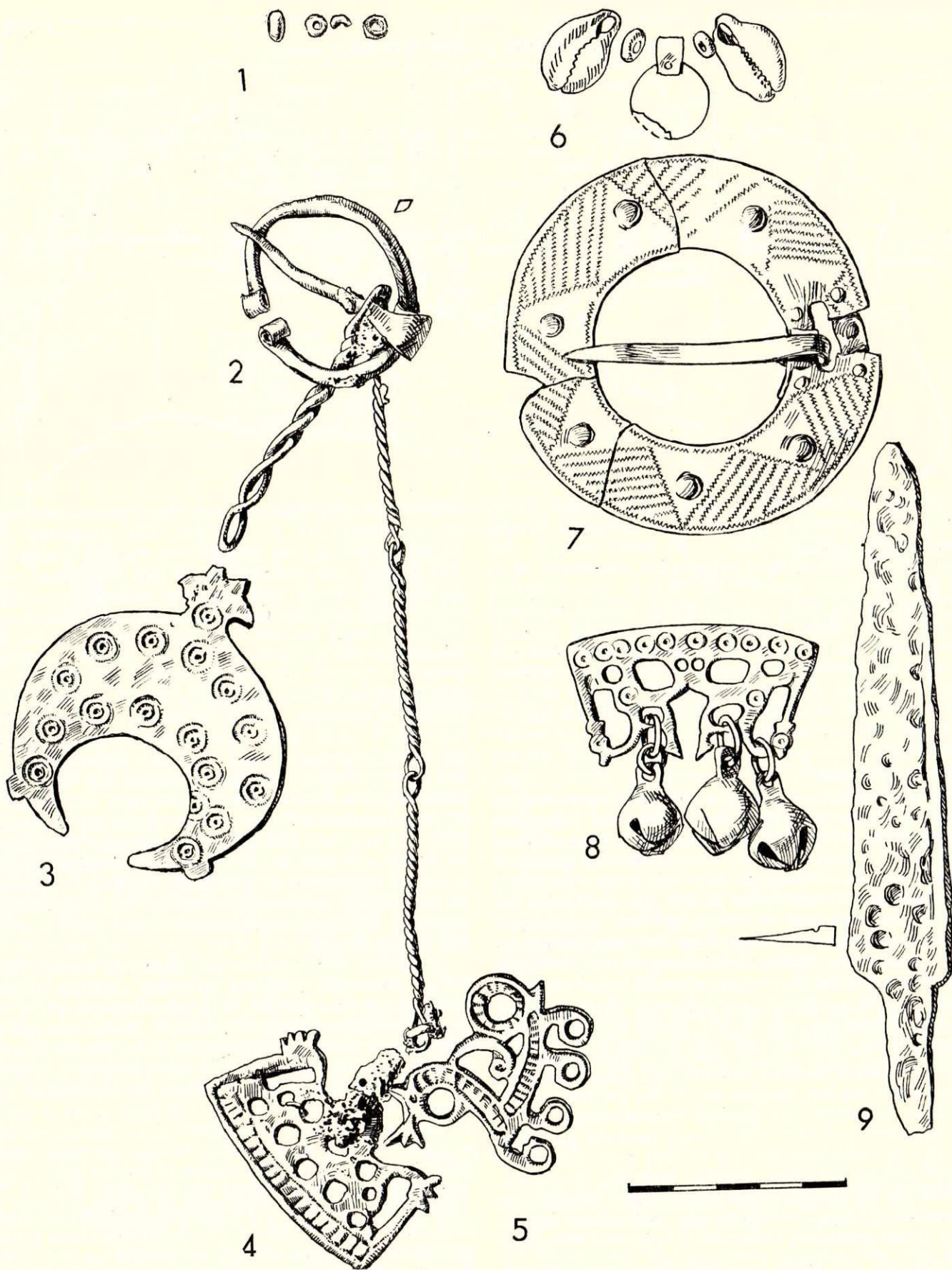
4. att. Salaspils Mārtiņsalas kapsētas 992., 1243. un 457. kapa senlietas.

1-3 — 992. kapa pakavsakta ar piekariņiem: divgalvainu putnveida figūru un lunulu; 4 — 1243. kaps, divgalvains putnveida piekariņš;
5-7 — 457. kapa zvārgulis un krelle no kakla rotas un divi divgalvaini putnveida piekariņi.

Krustpils Trepe)⁷⁰ arī vēl Balvu Daņilovkā — viens,⁷¹ Grundzāles Jaunbemberos — viens,⁷² Ikšķilē — viens,⁷³ Rīgā, Jaunielā — divi⁷⁴ un Mārtiņsalā — četri.⁷⁵ Pēc M. Sedovas grupējuma⁷⁶ tie dalāmi vien- un divgalvainos. Vairums Latvijas teritorijā 13.—14. gs. sastopamo dobo zirdziņu ir viengalvaini un līdzīgi minēta-

jam 246. kapa zirdziņam; tādi ir Vecgulbenes,⁷⁷ Balvu Aizezeru, abi Rīgā atrastie, Ikšķiles 279. kapa un Mārtiņsalas 718. un 1504. kapa zirdziņi (to augstums — 29—30, garums — 38—44, biezums — 12—18 mm). Tiem paralēles rodamas Ļeņingradas apgabalā 12.—13. gs. uzkalniņu kapos.⁷⁸ Viengalvaini, bet

5. att. Salaspils Mārtiņsalas kapsētas 1248. un 105. kapu senlietas.

1-5 — 1248. kapa kreļļu rota (1) un pakavsakta (2) ar lunulu (3), ažuuro zirdziņu (5) un šķiltavveida piekaru (4); 6-9 — 105. kapa kakla rota (6), riņķa sakta (7), šķiltavveida piekars (8) un nazis (9).

Divgalvaino putnveida piekariņu tipoloģiskās pazīmes

Grupa un priekšmetu skaits	Gadsimts	Izmēri mm	Galva	Ornaments	Piezīmes	Attēls
I (5)	13. un 14.	augstums — 38—40; garums — 54—58	atvērts knābis, ap acīm nav valnišu	ar reljefu līniju iezīmētas figūras kontūras bez kā- jām; figūras vidusdaļu šķērso divas slīpas svī- tras	dažiem precīzas malas; vairumam nelidzenas	2. att. : 6, 7; 4. att. : 2, 6
II (26; pārējie frag- mentāri)	14. un 15. gs. pirmā puse	augstums — 39—42; garums — 45—52; biezums — 2—3	aizvērts knābis, ap acīm reljefi valniši	a) ar reljefu līniju iezīmē- tas figūras kontūras, di- vas slīpās šķērsvītras figūras vidusdaļā pār- svitrotas b) figūras kontūras iezī- mē divkāršas, reljefas līnijas, starp tām cilniši vai rievīņas, trīs, četri lielāki cilniši figūras vi- dusdaļā; dažiem ne- skaidrs, deģenerējis	nelidzenas malas „	2. att. : 8; 4. att. : 4 2. att. : 9; 3. att. : 4; 4. att. : 7

ar plakaniem purniem ir Balvu Daņilovkas (augstums — 29, garums — 44 mm) un Krustpils Trepes (augstums — 25, garums — 44 mm) zirdziņi. Arī tiem līdzīgi sastopami Ļeņingradas apgabala 12.—13. gs. uzkalniņu kapos.⁷⁹ Ar 13.—14. gs. datējams arī Mārtiņsalas 634. kapa zirdziņš, kuram atšķirīgi no citiem izveidotas kuplākas krēpes, sānus rotā divas likloča līnijas un kāju vietā pievienoti zvārguļi (1. att. : 5). Līdzīgi izgreznots zirdziņš atrasts Maskavas apgabalā vjatiču kapulaukā.⁸⁰ Pārējie divi — Lielvārdes⁸¹ un Grundzāles Jaunbemberu zirdziņš — ir divgalvaini, tiem līdzīgi atrasti Piekamas uzkalniņu kapos,⁸² Novgorodā 13.—14. gs. slānī⁸³ un arī Somijas teritorijā.⁸⁴

Starp minētajiem Latvijas teritorijā atrastajiem vien- un divgalvainajiem zirdziņiem nav vērojama hronoloģiska atšķirība, tie galvenokārt sastopami 13.—14. gs., tāpat kā tas konstatēts Novgorodā.⁸⁵ Dabie zirdziņi uzskatāmi par raksturīgu somugru cilmes iedzīvotāju rotu. Tie 12.—14. gs. izplatīti Krievijas ziemeļaustrumu un ziemeļrietumu apgabalos,⁸⁶ arī votu Igaunijas teritorijā,⁸⁷ no kurienes arī nokļuvuši mūsu zemē. Dabie zirdziņi izgatavoti no bronzas, atlejoj pēc vaska modeļa darinātā māla veidnē.⁸⁸

256. kapa rotā vēl ietilpst atšķirīga stilizēta bronzas zirdziņa figūra ar īsu, izliektu kaklu, augstu krūšu daļu, mazām, stāvām ausīm, atvērtu muti, četrām īsām kājām, paceltu, atliektu asti. Figūra ir lieta, ar precīzām malām (augstums — 45, garums — 45, biežums — 2 mm), tās gludajā virsmā viegli iegravēti ornamenti (1. att. : 10). To var uzskatīt par šādu jau 12. gs. lībiešiem un arī sēļiem pazīstamo zirdziņu⁸⁹ vēlāku attīstības stadiju. Atšķirībā no 12. gs. Laukskolas figūras tā kļuvusi par 2 mm zemāka, ar stilizētāku galvas veidojumu un sirdsveida izgriezumam krūšu daļā.

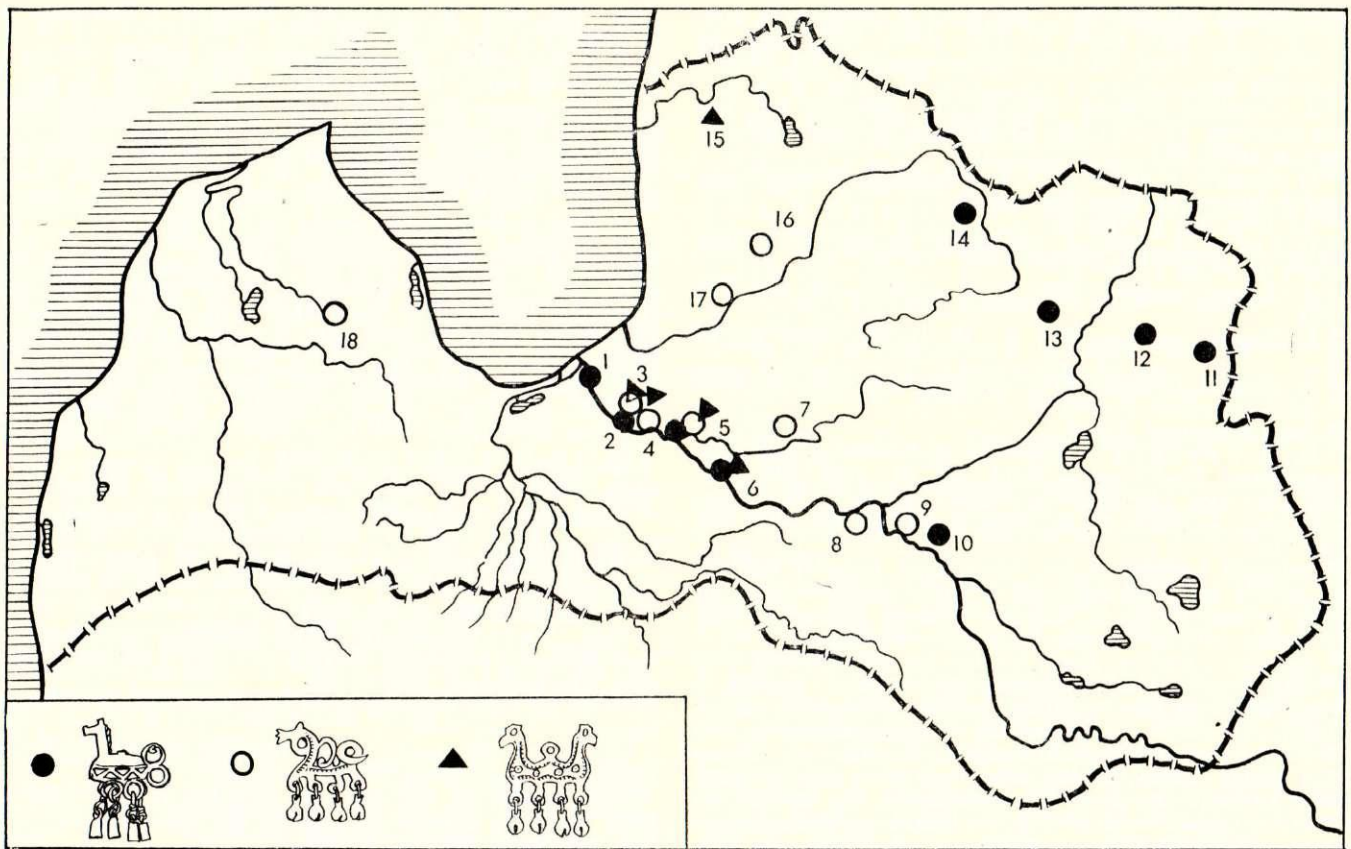
Jāmin arī vēl kopā ar analizēto ažuuro zirdziņu Mārtiņsalas 1248. kapā atrastais bronzas šķiltavveida piekars, kas rotāts ar divu zirgu un jātnieku stilizētām figūrām (5. att. : 4). Otrs līdzīgs piekars

atrasts arī 105. kapā (5. att. : 8). 1248. kapa senlietas datējamas ar 13. gs., bet 105. kapā tās datē 15. gs. pirmās puses monētas un monētu piekariņi.⁹⁰ Abu šķiltavveida piekaru izmēri tuvi (augstums — 30, garums — 55—57 mm) un maz atšķiras no līdzīgi rotātu šķīlamdzelžu izmēriem, taču atšķirībā no pēdējām darināti bez masīvās dzelzs daļas. Šādas šķīlamdzelzis ar stilizētu zirgu un jātnieku attēliem bronzas rokturos 10.—13. gs. nelielā skaitā sastopamas Latvijas un arī Lietuvas teritorijā un ievestas no Piekamas somugru cilmes iedzīvotāju apdzīvotajiem rajoniem.⁹¹ 1248. kapa šķiltavveida piekara apakšējās daļas ornamenta josla atgādina šķīlamdzelžu un arī ažuuro zirdziņu rievoto rotājumu, bet 105. kapa piekara gludā virsma rotāta ar iespīestu aplīšu rindu; figūru augšdaļu ažuurojos lokos pievienoti trīs zvārguļi, līdz ar to norādot arī piekara nēsāšanas veidu — ar figūru galvām uz leju. Abi šķiltavveida piekari ir lieti, 2 mm biezi, ar precīzām kontūrām. Jādomā, ka tie darināti uz vietas pēc ievesto šķīlamdzelžu paraugiem. Šķiltavveida piekariem citur Latvijas teritorijā līdzīgi nav atrasti.

Aplūkotās Mārtiņsalas stilizētās dzīvnieku figūras — piekariņi — ažurie un dobie zirdziņi, divgalvainie putnveida piekari, šķiltavveida piekari u. c. — atrasti sieviešu kapos. Tie iekārti 30—40 cm garās važiņās vai savītu stieplu locekļos, kas uzvērti saktas adatai (1. att. : 4, 5, 7—11; 4. att. : 1—3 u. c.). Rotu nēsājot, piekari atradās uz krūtīm. Tie uzskatāmi par amuletiem ar rituālu nozīmi. Līdzīgas piekaru rotas ar dzīvnieku zobiem, zvārguļiem u. c. amuletiem, kas važiņās piekārti pakavsaktai, lībiešu sievietes nēsājušas jau 11.—12. gs.,⁹² acīmredzot lībisko iedzīvotāju vidē tādas saglabājušās vēl līdz 15. gs.

Zirdziņi — piekariņi kā amuleti saistāmi ar zirga kultu, kas latviešu⁹³ un arī citu Austrumeiropas tautu, piemēram, somugru cilšu,⁹⁴ mitoloģijā ir ļoti sens. Arī 10.—12. gs. lībiešu pavardu pamatos atrasti ziedotu zirgu kauli. Zirga atveids ticējumos saistīts ar sauli, kas zemkopju tautām nodrošina labklājību un auglību, tāpēc arī piekariņi — zirdziņi ir tieši sievietes

6. att. Stilizētu dzīvnieku figūru — piekariņu izplatība.

1 — Rīga; 2 — Salaspils Mārtiņšala; 3 — Salaspils; 4 — Salaspils Laukskola; 5 — Ikšķile; 6 — Lielvārde; 7 — Madliena; 8 — Sēlpils Lejasdopeles; 9 — Asotes pilskalns; 10 — Krustpils Trepe; 11 — Balvu Danilovka; 12 — Balvu Aizezeri; 13 — Vecgulgbene; 14 — Grundzāles Jaunbemberi; 15 — Staicele; 16 — Lielstraupes Pūrcas; 17 — Turaida; 18 — Talsu pilskalns.

rotas. Divgalvainajām figūrām, tāpat kā Jumim latviešu mitoloģijā, šo rituāla nozīmi vēl vajadzēja uzsvērt. Tāpat ļoti sens ir arī ūdensputnu kults un to stilizētie atveidi plaši izplatīti. Latvijas teritorijā tādi sastopami jau 2. g. t. p. m. ē. Sarnates purva atradumos.⁹⁵ Latviešu tautas ticējumos putnu saista ar laimi, labklājību.⁹⁶ Tomēr ūdensputnu kults raksturīgāks ir Krievijas Viduspievolgas apgabalu somugru ciltīm, it sevišķi m. ē. 1. un 2. g. t. mijā; šīs tradīcijas turpinātas arī vēlāk.⁹⁷

Arī Latvijas teritorijā stilizēto dzīvnieku figūru piekariņu izplatība laikā no 13. līdz 15. gs. koncentrēta galvenokārt lībiešu apdzīvotajā rajonā (6. att.), pie kam šo piekariņu somisko cilmi raksturo tiem pievienotie skanošie piekariņi⁹⁸ — zvārguļi u. c. Te laikā no 13. līdz 15. gs. attīstījušies arī dažu piekariņu

veidi (ažūrie zirdziņi) un pat radušies jauni (divgalvainie putnveida piekari); acīmredzot šajā etniskajā vidē līdz pat 15. gs. tiem bijusi zināma rituāla nozīme, kaut gan iedzīvotāji formāli jau bija pakļauti kristīgai ticībai.

Kā spriežams pēc apskatītajām rotām, Latvijas, it sevišķi Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas iedzīvotājiem ar radniecīgajiem Krievijas ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu apgabalu somiskās cilmes iedzīvotājiem šajā laikā pastāvējuši saimnieciski un kultūras sakari. Tos nodrošināja un sekmēja tirdzniecības iespējas ar Novgorodas un Pleskavas zemēm; it sevišķi rosīgi tie bijuši līdz 13. gs., bet pastāvējuši arī vēlāk,⁹⁹ līdz pat 14. gs. otrajai pusei seno Rīgas—Pleskavas ceļu iezīmē arī ievesto dobo zirdziņu atradumu vietas (6. att.).

PARINDES

¹ Apskatīti 1966. gadā A. Zariņas pētītie (1.—1303.) kapi, no 1968. līdz 1972. g. E. Mugurēviča pētītie kapi (1304.—1626.) izmantoti salīdzināšanai. Monētas noteikusi numismāte R. Ceplīte.

² F. Valodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. — SM, 1936, 4, 136.—138. lpp.

³ Мугуревич 1965. 93. lpp.

⁴ Piemēram, Mārtiņšalas 1431. kapa monētu piekariņi (Edvards I—III, 1274. — 1307.; 1307.—1327.; 1327.—1377. g.).

⁵ Piemēram, Mārtiņšalas 105., 1071., 1184. kapā.

⁶ R. Ceplīte. XV—XVI gs. Livonijas monētu depozīts Ruzinas ciemā. — Numismātika. Rīga, 1968, 20., 21. lpp.

⁷ Mārtiņšalas 1209. kapā atrastie 3 monētu piekariņi: Flandrijas grāfa Ludviga II (1346.—1384.) graši.

⁸ Mārtiņšalas 1282. kapā atrasts Livonijas ordeņvalsts Rēvels artīgs, 14. gs. vidus—1390. g.

⁹ Mārtiņšalas kapsētā, A. Zariņas izrakumi 1966. g.: 271. kapā, VI 122 : 287; 1173. kapā, VI 122 : 1554; 1209. kapā (2), VI 122 : 1580; 1220. kapā, VI 122 : 1589; 1248. kapā, VI 122 : 1610; 1260. kapā, VI 122 : 1615; 1282. kapā, VI 122 : 1619; 1303. kapā, VI 122 : 1630;

savrupatradumi, VI 122:1971, 2200, 2203; E. Mugurēviča izrakumi 1972. g.: 1431. kapā, VI 138:1795; 1532. kapā, VI 138:1076; 1626. kapā, VI 138:1259; savrupatradumi LVM I 2326, 2327.

¹⁰ J. Graudoņa izrakumi 1969. g.: 118. kapā, VI 130:135; savrupatradums, VI 130:529; R. Malvesa izrakumi 1961. g.: 2. kapā, A 11932:92.

¹¹ D. Kleperes izrakumi 1970. g. (44. kaps). Materiāli glabājas Siguldas novadpētniecības muzejā.

¹² RK 1896, 597; 18. tab.:16.

¹³ F. Balodis, Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos, 1. tab.:3.

¹⁴ E. Snore izrakumi 1960. g., 2. uzkalniņa 9. kaps, VI 56:140.

¹⁵ E. Snore izrakumi 1949. g., VI 11:468; 1953. g., VI 15:6.

¹⁶ A. Zariņas izrakumi 1972. g., 344. kaps, VI 128:4040.

¹⁷ Savrupatradums, A 8804:6.

¹⁸ Savrupatradums, A 8258.

¹⁹ Н. В. Рындина. Технология производства новгородских ювелиров X—XV вв. — МИА, 117. М., 1963, 243. лрр.; М. В. Седова. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.). — МИА, 65. М., 1959, 2. атт.: 10, RK 1896, 597; 18. таб.:16.

²⁰ Salaspils Laukskolas 344. bērna kapā (postītā) bez zirdziņa atrasta bronzas pakavsakta ar apaļa griezuma loku, atrotītiem galiem, aprobe ar šauriem, gludiem galiem un nagiespiedumiem rotātās bezripas keramikas māla trauks.

²¹ 1626. kapā kopā ar divām lunulām un ažu ru piekaru.

²² 1248. kapā atrasta vēl bronzas pakavsakta ar plakanu, it kā ovālu griezuma loku, atrotītiem galiem, šķiltavveida piekars un lunula (5. att.:1—5). Sādas 13.—14. gs. sastopamās liela izmēra lunulas ar iesistu aplīšu rotājumu ir agrāko, no slāviem aizgūto lunulu vēlaka, lokāla attīstības forma. Tās visvairāk atrastas agrākajā Daugavas lībiešu teritorijā: bez minētās arī vēl Mārtiņšalas 992. kapā (4. att.:3), 1626. kapā un kā savrupatradums Mārtiņšalā (RDM I 2251) un arī Ikšķilē (A 528). Kopā ar 13.—14. gs. senlietām tāda lunula zināma arī Igaunijas teritorijā (H. Moora. Wotische Altertümer aus Estland. — ESA, IV. Helsinki, 1929, 278.—280. lpp., 2. att.:7).

²³ 1220. kapā citu senlietu nav.

²⁴ Savrupatradums, VI 122:1971.

²⁵ Шноре 1961. V tab.:23; VI 11:546. Lidzīgs arī otrs Asotes pilskalnā atrastais zirdziņš, VI 15:6.

²⁶ Mārtiņšalas 1173. kapā citu senlietu nav.

²⁷ Ikšķiles 118. kapā kopā ar divgalvainu putnveida piekariņu un vairogredzenu; līdzīgs arī savrupatradums, VI 130:529.

²⁸ Mārtiņšalas 1282. kapā; 1260. kapā, kurā nav citu senlietu; savrupatradā (VI 122:2203) zirdziņa plakanajā galvā ievēdotas acis; zirdziņš atrasts kopā ar izliektu, profilētu riņķa saktu un divgalvainu putnveida piekariņu.

²⁹ Sikāk par mazajiem zirdziņiem skat. V. Urtāna rakstā šai krājumā. Cilpveida piekars — važturis — atliets no bronzas votu rotām raksturīgā paņēmienā — ar cilnišiem sānos. Radniecīgs važturis atrasts Kārļu Ainavas 3. kapā (Mugurēvič 1965. 93. lpp.; XXVI tab.:10).

³⁰ Mārtiņšalas 271. kapā kopā ar pakavsaktu, kurai rievots, apaļa griezuma loks un mazi pogasveida gali, ar divkāšiem rombveida piekariem, divgalvainu putnveida piekariņu u. c.; 1341. kapā, kopā ar mazu riņķa saktu un kakla rotu, kas sastāvēja no stikla krellēm, kauri gliemežvākiem, zvārguļiem un 5 monētu piekariņiem (Edwards I—III, 1274.—1307.; 1307.—1327.; 1327.—1377. g.); 1532. kapā fragments kopā ar dzelzs jostas sprādzi; 1303. kapā kopā ar stūrainu riņķa saktu, kurai uzraksts «Ave Maria».

³¹ A 9964:2916.

³² Н. П. Журжалина. Древнерусские привески-амулеты и их датировка. — СА, 1961, 2, 137. лрр.

³³ А. Спицын. Курганы С.-Петербургской губернии. — МАР, 20. СПб., 1896, VII таб.:18.

³⁴ О. Кунциенė. Prekybiniai ryšiai IX—XIII amžiais. — Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. Vilnius, 1972, 193. lpp.; 14. att.:2.

³⁵ Р. Л. Розенфельдт. О происхождении двуконьковых шумящих подвесок Прикамья. — СА, 1972, 3, 354. лрр.; 1. att.:2; Ф. Д. Нефедов. Раскопки курганов в Костромской губернии, произведенные летом 1895 г. — Материалы по археологии восточных губерний России, т. III. М., 1899, 4. таб.:18.

³⁶ Lehavere pilskalnā, IVI 4133:1907 u. c.

³⁷ Н. П. Журжалина. Древнерусские привески-аму-

леты. 136. лрр.; А. Спицын. Курганы С.-Петербургской губернии. VI. таб.:20; VII таб.:21.

³⁸ F. Balodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. 138. лрр.; Mugurēvič 1965. 93. лрр.

³⁹ Mārtiņšalas 332. kapā atrasti 3 monētu piekariņi; Rīgas arhibīskapijas Johana II Ambundi (1418.—1424.) šiliņš; Rīgas arhibīskapijas Heninga Sarpenberga (1434.—1448.) šiliņš; Livonijas ordenvalsts Rēveles artīgs (15. gs. pirmais gadu desmits līdz 1422. (1426.?) g.) un 4 monētveida žetoni — piekariņi.

⁴⁰ Skat. E. Mugurēviča rakstu šajā krājumā.

⁴¹ Piemēram, Annas Bundzēnu kapulaukā, kuru J. Daiga datē ar 13.—14. gs. (J. Daiga. Arheoloģiskie izrakumi Alūksnes rajona Annas c. p. Bundzēnos. — RT 1969, 30.—32. лрр.); Dundagas Laukumuižas kapulaukā, kuru E. Šturms datē ar 13.—14. gs. (E. Šturms. 1931. g. ieguvumi arheoloģijā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1932, 1, 45. лрр.) u. c.

⁴² Piemēram, Mārtiņšalas 267. kapā kopā ar rombeida krustiņu; 332. kapā kopā ar minētajām 15. gs. pirmās puses monētām piekariņiem; 810. kapā kopā ar 14. gs. beigām—1422. (1426.?) g. Tartu bīskapijas feniņu u. c.

⁴³ Piemēram, Mārtiņšalas 551. kapā kopā ar 1636. g. Rīgas šiliņu.

⁴⁴ Piemēram, Kastrānes Skubiņu 1. un 3. kapā kopā ar 17. gs. monētām.

⁴⁵ Piemēram, Dzelzavas Strūgukalna 15. kapā; Dundagas Laukumuižas 2. kapā u. c.

⁴⁶ Piemēram, 267. un 332. kapā u. c.

⁴⁷ В. Урбанавичюс. Матерiальная и духовная культура сельского населения Литвы в XIV—XVII вв. Автореферат канд. дис. Вильнюс, 1967, 21. лрр.

⁴⁸ VI 122:335; diametrs — 45 mm; loka platums — 10 mm; biezums — 2 mm.

⁴⁹ VI 122:560, kopā ar 2 Livonijas ordenvalsts Rēveles feniņiem — piekariņiem, 14. gs. beigām—1422./1426. g.

⁵⁰ Piemēram, 14. gs. depozītā; A. Bruiningk. Über den Fund Rigascher Schmuckgegenstände aus dem XIV. Jh. — Sb. Rig., 1902. Riga, 1903, 90., 91. лрр.

⁵¹ E. Snore. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. Darvdedžos. — SM, 1937, 2, 61. лрр.

⁵² A. Voolmaa. Eesti ehted. Tallinn, 1970, 15. лрр., 42., 43. att.

⁵³ В. А. Мальм. Подковообразные и кольцевидные застежки-фибулы. — Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1967, 170. лрр.; 25. att.:5.

⁵⁴ P. Kulikauskas. Seniausieji Kuršių Neringos gyventojai. — Iš lietuvių kultūros istorijos, II. Vilnius, 1959, 83. лрр.; 15. att.:9.

⁵⁵ RK 1896, 757; А. Стубав. Археологические находки из древнего Саласпилса и хронология памятника. — Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, 184. лрр.; 3. att.:3.

⁵⁶ F. Balodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. 136. лрр.

⁵⁷ И. И. Шангина. Изображение коня и птицы в русской крестьянской вышивке XIV—начала XX века. — СЭ, 1972, 3, 116., 117. лрр.

⁵⁸ A. Zariņas izrakumi 1966. g.: 154. kapā, VI 122:181; 246. kapā, VI 122:255; 271. kapā, VI 122:287; 332. kapā, VI 122:338; 375. kapā(2), VI 122:336*; 382. kapā, VI 122:395; 383. kapā, VI 122:395; 431. kapā, VI 122:451; 457. kapā(2), VI 122:466; 601. kapā, VI 122:660; 917. kapā, VI 122:1175; 992. kapā, VI 122:1357; 1032. kapā, VI 122:1398; 1039. kapā(2), VI 122:1406; 1138. kapā, VI 122:1526; 1243. kapā, VI 122:1606; 1290. kapā(2), VI 122:1626; savrupatradumi: VI 122:2203; 1970, 1785 un RDM I 2271; E. Mugurēviča izrakumi 1972. g.:1525. kapā, VI 138:1048; 1547. kapā, VI 138:1123.

⁵⁹ J. Graudoņa izrakumi 1969. g.:103. kapā, VI 130:93; 118. kapā, VI 130:136; 130. kapā, VI 130:171; R. Malvesa izrakumi 1951. g.:20. kapā, A 4634; 52. kapā, A 4656; savrupatradumi: A 4791; RDM I 1784; RDM I 1785.

⁶⁰ А. Стубав. Археологические находки... 3. att.:3; VI 126:761.

⁶¹ Н. Е. Hartmann. Kleidung, Schmuck und Bewaffnung. — Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat, 1871, V tab.:8., 55. лрр.

⁶² A 11768:15.

⁶³ Mārtiņšalas 992. kapā atrasta vēl maza bronzas pakavsakta, kurai apla griezuma rievots loks un mazi, pogveida gali un lunula (4. att.:1—3.); Lidzīgas pakavsaktas sastopamas

13.—14. gs. apbedījumos, piemēram, Sēlpils 52. kapā, kurā 13.—14. gs. monēta brakteāts, Annas Bundzēnu 5. kapā u. c. Ar 13.—14. gs. datējama arī 992. kapa lunula (par lunulām skat. 22. parindi).

⁶⁴ Mārtiņšalas 457. kapā, kopā ar otru putnveida piekariņu, kam aizvērts knābis, un krellju-zvārguļu kakla rotu; 271. kapā kopā ar pakavsaktu, kurai apaļa griezuma un iecirtumiem rotāts loks un pogveida gali, rombveida piekariem, ažuuro zirdziņu un vairogredzenu.

⁶⁵ Mārtiņšalas 457. kapā; 154. kapā kopā ar stikla krellju, kauri gliemežvaku, divkārsu rombveida piekaru kakla rotu un mazu riņķa saktu; 365. kapā kopā ar pakavsaktu, kurai rievots, apaļa griezuma loks un pogveida gali, vairogredzenu un gre-dzenu ar vītu priekšpusi u. c.; 246. kapā (1. att.: 7—11); 1039. kapā kopā ar pakavsaktu, kurai apaļa griezuma ar iecirtumiem rotāts loks un pogveida gali, un kakla rotu ar divkārsiem rombveida un apaļiem ornamentētiem piekariņiem u. c.; 1243. kapā kopā ar monētu piekariņu — Livonijas ordeņvalsts 14. gs. otrās puses artigu u. c.

⁶⁶ Mārtiņšalas 332., arī 1032. kapā, kopā ar monētu pieka-riņu, Livonijas ordeņvalsts Rēveles artigu (15. gs. pirmie gadu desmiti līdz 1422. (1426.?) g.); Ikšķiles 130. kapā, kopā ar 14 monētveida zetoniem piekariņiem (15. gs.?) u. c.

⁶⁷ Mārtiņšalas 1547. kapā, VI 138:1123, galvas fragmen-tāras, kopā ar diviem atšķirīgiem krustiņiem; Ikšķiles 103. kapā (VI 130:93) piekaram pilei līdzīga galva, tas atrasts kopā ar krustiņu un 2 zvārguļiem ar krustveida šķelumu.

⁶⁸ V. Urbanavičius. Rumšiskēnai XIV—XVI amžiais. — Acta Historica Lituonica, VI. Vilnius, 1970, 21. lpp.; 21. att.: 11.

⁶⁹ Latvijas teritorijā līdz šim atrastie dobie zirdziņi datējami ar 13.—14. gs. (Mугуревич 1965. 93. lpp.).

⁷⁰ Мугуревич 1965. 93. lpp.

⁷¹ Balvu Daņilovkas II uzkalniņu grupas 7. uzkalniņa 2. kaps, E. Snores izrakumi 1951. g.; kaps datējams ar 13. gs.

⁷² Grundzāles Jaunbemberu 1. kaps (postīts), I. Cimermanes izrakumi 1971. g. Kapulauks datējams ar 13.—14. gs. (I. Ci-mermanē. Izrakumi Jaunbemberu kapulaukā. — Mat 1971. Rīga, 1972, 60. lpp.)

⁷³ Ikšķiles, 279. kapā, J. Graudoņa izrakumi 1969. g., VI 130:338; kopā ar apaļiem ar cilnišiem rotātiem pieka-riņiem, cilpveida važturi, vairogredzenu, mazu riņķa saktu u. c.

⁷⁴ Rīgā, Jaunielā, M. Vilsones 1969. g. izrakumi, atradumi datējami ar 12.—14. gs. (M. Vilsonē. Arheoloģiskie izra-kumi Rīgā 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970).

⁷⁵ Mārtiņšalas 718. kapā, VI 122:901; 1504. kapā, VI 138:957, kuros nav citu piedevu, minētajā 246. un 634. kapā, kopā ar pakavsaktu, kurai mazi pogveida gali un rievots, apaļa griezuma loks; tādas visbiežāk sastopamas 13.—14. gs.

⁷⁶ M. B. Седова. Ювелирные изделия древнего Новго-рода. 231. lpp.

⁷⁷ F. Balodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. 1. tab.: 6.

⁷⁸ А. А. Спицын. Курганы С.-Петербургской губернии. VIII tab.: 19.

⁷⁹ Turpat, VIII tab.: 15, 17.

⁸⁰ А. А. Юшко. Покровские и Стрелковские курганы. — СА, 1972, 1, 198. lpp.; 7. att.: 2.

⁸¹ Мугуревич 1965. XXVI tab.: 11.

⁸² А. А. Спицын. Древности камской чуди. — МАР, 26. СПб., 1902, VI tab.: 10.

⁸³ А. В. Арциховский. Раскопки на Славне в Новго-роде. — МИА, 11. М.—Л., 1949, 150. lpp., 22. att.: e.

⁸⁴ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II. Helsinki, 1951, 136. tab.: 1075.

⁸⁵ M. B. Седова. Ювелирные изделия древнего Новго-рода. 230., 231. lpp.

⁸⁶ Н. П. Журжалина. Древнерусские привески-аму-леты. 139. lpp.; Мугуревич 1965. 93. lpp.

⁸⁷ Н. Моога. Wotische Altertümer aus Estland. 273., 277. lpp.

⁸⁸ M. B. Седова. Ювелирные изделия древнего Новго-рода. 231. lpp.

⁸⁹ F. Balodis. Mākslas pieminekļi latviešu 9.—12. gs. apmetnēs un kapos. 1. tab.: 11; Salaspils Laukskola, VI 128:4993; Sēlpils Lejasdopeles, 2. uzkalniņa 9. kaps, VI 56:140.

⁹⁰ 4 brakteāti — Ditriha IV Reslera (1413.—1440.) 1422./1426.—1440. g. šerfs; 1 monēta piekariņš — Livonijas ordeņvalsts Rēveles artigs (14. gs. beigās—15. gs. pirmais gadu desmits).

⁹¹ Мугуревич 1965. 93. lpp.; XXIX tab.: 9; O. Kup-cienė. Prekybiniai ryšiai IX—XIII amžiais. — Lietuvos gyven-toju prekybiniai ryšiai I—XIII a. Vilnius, 1972, 182., 183. lpp.; 11. att. Kaut arī šādas šķiltavas Piekamas apgabalā raksturīgas 10. gs. otrajai pusei un 11. gs., atsevišķi eksemplāri tur konsta-tēti vēl 14. gs. apbedījumos (J. A. Голубева. Огнива с бронзовыми рукоятками. — СА, 1964, 3, 132. lpp.).

⁹² Piemēram, Salaspils Laukskolas 11. gs. 37. kapā u. c.; tādas sastopamas arī Pieladogas somiem (H. E. Бранденбург. Курганы южного Приладожья. — МАР, 18. СПб., 1895, 55. lpp.; 14. att.).

⁹³ Skat. V. Urtāna rakstu šai krājumā.

⁹⁴ А. Л. Голубева. Коньковые подвески верхнего При-камья. — СА, 1966, 3, 80. lpp.; Л. Нидерле. Быт и культура древних славян. Прага, 1924, 225. lpp.

⁹⁵ Ванкина 1970. 103., 104. lpp.

⁹⁶ P. Smits. Latviešu tautas ticējumi, III. Rīga, 1940, 1506., 1507. lpp.

⁹⁷ Е. И. Горюнова. Этническая история Волго-Окского междуречья. — МИА, 94. М., 1961, 140.—142. lpp.

⁹⁸ В. В. Седов. Финно-угорские элементы в древнерусских курганах. — Культура Древней Руси. М., 1966, 248. lpp.

⁹⁹ Мугуревич 1965. 91.—93., 108.—111. lpp., 46. att.

А. Зариня

МОГИЛЬНЫЙ ИНВЕНТАРЬ С ЗООМОРФНЫМИ ПОДВЕСКАМИ В НЕКОТОРЫХ ПОГРЕБЕНИЯХ НА КЛАДБИЩЕ ОСТРОВА МАРТЫНЬСАЛА

Резюме

В статье описан инвентарь некоторых погребений на кладбище о-ва Мартыньсала, содержащий подвески, представляющие собой стилизованные фигурки животных, точнее датировать которые позволяют найденные вместе с ними монеты и другие предметы. Более подробно анализируются бронзовые ажурные коньки, двойные птицеобразные подвески, полые коньки и огнивовидные подвески.

Ажурные коньки найдены в 17 погребениях, причём в погребениях № 1209 и 1282, которые можно

датировать по найденным там монетам, они представляют поздние формы, относящиеся ко второй половине XIV века. На территории Латвии найден всего 31 ажурный конек в хронологически различных памятниках, относящихся к периоду от второй половины XII до конца XIV века. За этот промежуток времени наблюдаются их типологические изменения. По форме головы и орнаменту ажурные коньки могут быть разделены на две группы (табл. 1): I — с рельефной головой толщиной до

5 мм и шейным и боковым орнаментальными поясами, не соединяющимися в грудной части, и II — с плоской головой и непрерывным орнаментальным поясом. Коньки I группы более древние, они встречаются во второй половине XII века и в XIII веке (рис. 2:1, 5:5), а также в XIII—XIV веках (рис. 1:3; 2:2). Коньки II группы встречаются среди находок XIV века (рис. 1:2, 6; 2:3, 4). Наиболее поздние из них, изготовленные в конце XIV века, имеют небрежно сделанный орнамент, нечеткие края (рис. 1:2; 2:4). В период со второй половины XII до конца XIV века рельефные части ажурных коньков становятся более плоскими, разорванная линия орнамента сливается в непрерывную, охватывающую также хвостовое кольцо, отделка становится менее тщательной. К ажурным конькам часто прикреплены звенящие подвески, обычно бубенчики, а у более поздних — также маленькие коньки.

Вне вышеупомянутых групп стоят два экземпляра коньков: 1) обнаруженный на городище Даугмале, имеющий аналогию с коньком XII века, найденным в Ленинградской области, и 2) двойной конек из погребения № 246 на о-ве Мартыньсала (рис. 1:8; 2:5); погребение датировано по подково-видной фибуле и относится примерно к концу XIV века.

Вне территории Латвии ажурные коньки XII—XIII веков встречаются главным образом в курганах Ленинградской и Псковской областей, а также на территории Эстонии. Существует мнение, что коньки, найденные на территории Латвии, изготавливались на месте по завезенным образцам. Это предположение подтверждается отличиями формы латышских коньков по сравнению с найденными на Руси, к тому же русские подвески обычно относятся к XII веку, а на территории Латвии они встречаются до конца XIV века, проходя различные стадии развития.

На кладбище о-ва Мартыньсала часто встречаются также украшенные бубенчиками подвески в виде двойной птицеобразной фигурки. Вместе с монетой первой половины XV века такой подвесок найден в погребении № 332; для этого периода характерны также другие предметы могильного инвентаря, обнаруженные в этом погребении (рис. 3:1—4).

Птицеобразные подвески, так же как и ажурные коньки, отливались из бронзы в двудольных каменных или глиняных формах. На территории Латвии их найдено всего 38, преимущественно на о-ве Мартыньсала и на ближайшей территории в погребениях XIII — первой половины XV века. По тому, как изображена голова, их можно разделить на две группы: I — с открытым и II — с закрытым клювом. Подвески I группы — более древние, они относятся к XIII—XIV векам. На них рельефная линия проходит по краям фигуры и образует посредине две наклонные черты (рис. 4:2, 6; 2:6,7). Подвески II группы, встречающиеся в XIV и первой половине XV века, имеют украшение двух видов — сходное с украшением подвесок I группы (рис. 4:4; 2:8) и бугорчатое (рис. 1:11; рис. 2:9; 3:4; рис. 4:7). Со временем, в период между XIII и первой половиной XV века, двойные птицеобразные подвески

становятся немного короче, изменяется форма клюва, орнамент становится богаче, но в то же время теряет в четкости и рельефности. И эти подвески имеют различные варианты. Двойные птицеобразные подвески являются узко локальными украшениями, распространенными на территории даугавских ливов. Вне территории Латвии такой подвесок XIV века найден в Литве.

В погребении № 246 (о-в Мартыньсала), датированном концом XIV века, вместе с упомянутыми двойным коньком и птицеобразным подвеском найден также полый конек, являющийся одним из наиболее поздних подвесков такого рода на территории Латвии (рис. 1:9). Всего на территории Латвии в 9 местах найдено 13 полых коньков (рис. 6). Большинство из них одноголовые, по виду похожие на полый конек из погребения № 246; некоторые отличия имеют более нарядный подвесок из погребения № 634 на о-ве Мартыньсала (рис. 1:5), датированного XIII—XIV веками, и два двойных полых конька. Между упомянутыми одноголовыми и двойными полыми коньками нет хронологических различий, они относятся главным образом к XII—XIV векам, и их следует считать украшением, характерным для финно-угорского населения. Параллели упомянутым конькам обнаруживаются в северо-западных и северо-восточных областях России, а также на территории Эстонии, откуда они и были завезены в Латвию.

Кроме упомянутых трех подвесков в погребении № 246 на о-ве Мартыньсала найдена также стилизованная фигурка конька с выгравированным орнаментом (рис. 1:10). Этот подвесок можно причислить к более позднему типу подвесков, встречающемуся у ливов и селов в XII веке.

В погребении № 1248 (XIII век) на о-ве Мартыньсала вместе с описанным ажурным коньком найден также бронзовый огнивоподобный подвесок, украшенный стилизованными фигурками двух лошадей и всадников (рис. 5:4). Второй огнивоподобный подвесок, украшенный бубенчиками, найден в погребении № 105, которое по монетам датируется первой половиной XV века (рис. 5:8). Подвески, сходные с названными, на территории Латвии больше нигде не найдены. Надо полагать, что они изготовлены на месте по образцу огнив X—XIII веков, в небольшом числе встречающихся на территории Латвии и попавших сюда из приволжских районов, населенных финно-угорскими племенами. Рассмотренные стилизованные зооморфные подвески найдены в женских погребениях подвешенными к фибулам на цепочках длиной 30—40 см.

Использование амулетов в форме коньков связано с культом коня, существовавшим у латышей и других восточноевропейских, особенно финно-угорских, народов. Такие подвески-коньки имели ритуальное значение и олицетворяли благосостояние, плодородие. Двойные фигурки должны были усиливать это ритуальное значение. Очень древним является также культ водоплавающих птиц.

Найденные на территории Латвии и описанные в статье стилизованные фигурки животных сосредоточены преимущественно в районе, который прежде населяли ливы (рис. 6). Они имели языческое риту-

альное значение, хотя формально в этот период население было уже крещеным.

Как видно из рассмотрения украшений, у жителей Латвии, особенно на территории даугавских ливов, в это время существовали хозяйственные и культурные связи с родственными финскими пле-

нами северо-западных и северо-восточных областей Руси, стимулировавшиеся торговлей с новгородскими и псковскими землями. Особенно оживленными эти связи были до XIII века, но древний путь из Риги на Псков вплоть до конца XIV века отмечен находками полых коньков.

A. Zariņa

EINIGE KOMPLEXE GRÄBERFUNDE AUF DEM FRIEDHOF AUF MĀRTIŅSALA (KIRCHHOLM) MIT TIERANHÄNGERN

Zusammenfassung

Der Artikel bietet eine Übersicht über einige komplexe Gräberfunde mit den auf dem Friedhof auf Mārtiņsala häufig anzutreffenden stilisierten Tieranhängern, deren chronologische Einordnung durch am selben Ort gefundene Münzen und anderen Fundstoff ermöglicht wird. Einer eingehenden Betrachtung werden durchbrochene Bronzepferdchen, zweiköpfige Vogelanhänger, hohle Pferdchen und feuerzeugähnliche Anhänger unterzogen.

Durchbrochene Pferdchen wurden in 17 Gräbern von Mārtiņsala gefunden; in den durch Münzenfunde datierbaren Gräbern Nr. 1209 und 1282 handelt es sich um Spätformen aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. Insgesamt sind in Lettland 31 durchbrochene Pferdchen bekannt, die aus Geschichtsdenkmälern verschiedenen Alters — von der 2. Hälfte des 12. Jh. bis zum Ende des 14. Jh. u. Z. — stammen. Am Fundstoff sind die innerhalb dieses Zeitraums erfolgten typologischen Veränderungen zu erkennen. Nach der Kopfform und dem Ornament lassen sich die durchbrochenen Pferdchen in zwei Gruppen einteilen: I — mit reliefartigem, bis 5 mm starkem Kopf sowie an Hals und Flanken befindlichen Zierstreifen, die sich an der Brust nicht vereinigen; II — mit flachem Kopf und zusammenhängendem Zierstreifen. Die Pferdchen der ersten Gruppe sind älteren Ursprungs; man findet sie bereits in der zweiten Hälfte des 12. und 13. Jh. (Abb. 2:1; Abb. 5:5) sowie im 13.—14. Jh. (Abb. 1:3; Abb. 2:2).

Die Pferdchen der zweiten Gruppe gehören ins 14. Jh. (Abb. 1:2, 6; Abb. 2:3, 4). Die spätesten von ihnen stammen aus dem Ende des 14. Jh.; sie haben ein flüchtig gestaltetes Ornament und eine ungenaue Umrißlinie (Abb. 1:2; Abb. 2:4). Im Laufe der Zeit, von der zweiten Hälfte des 12. bis zum Ende des 14. Jh., wird das Relief der durchbrochenen Pferdchen flacher, die ursprünglich getrennten Zierstreifen fließen zu einer ununterbrochenen Linie zusammen, in die auch der geringelte Schwanz einbezogen wird, und die Ausstattung ist oberflächlicher. Die durchbrochenen Pferdchen sind oft mit kleinen Anhängern, meist Schellen, in späterer Zeit auch mit kleinen Pferdefiguren behängt.

Außer diesen durchbrochenen Pferdchen gibt es noch zwei Varianten: 1 — das im Burgberg von Daugmale ausgegrabene Pferdchen, das Analogien mit einem im Leningrader Gebiet gefundenen aus dem 12. Jh. aufweist, 2 — das zweiköpfige Pferdchen

aus dem Grab Nr. 246 von Mārtiņsala (Abb. 1:8; Abb. 2:5). Dieses Grab wird anhand einer hufeisenförmigen Fibel in das Ende des 14. Jh. datiert.

Außerhalb Lettlands findet man durchbrochene Pferdchen aus dem 12.—13. Jh. hauptsächlich in den Hügelgräbern des Leningrader und des Pskower Gebiets sowie in Estland. Man nimmt an, daß die in Lettland gefundenen Pferdchen einheimische, nach importierten Vorbildern gefertigte Erzeugnisse sind. Für diese Annahme spricht einerseits die Tatsache, daß die Pferdchen sich in der Form von den in Rußland hergestellten unterscheiden, andererseits der Umstand, daß die Pferdchen in Rußland ein charakteristisches Attribut des 12. Jh. sind, während sie in Lettland in verschiedenen Entwicklungsformen bis zum Ende des 14. Jh. anzutreffen sind.

Auf der Mārtiņsala findet man häufig mit Schellen behängte zweiköpfige Vogelanhänger. Ein solcher wurde unter anderem im Grab Nr. 332 zusammen mit einer Münze aus der ersten Hälfte des 15. Jh. aufgedeckt. Für diese Periode sind auch andere Beigaben dieses Grabes (Abb. 3:1—4) kennzeichnend.

Die Vogelanhänger wurden ebenso wie die durchbrochenen Pferdchen durch Bronze- oder Lehmformen hergestellt. Insgesamt sind in Lettland 38 solche Anhänger gefunden worden, hauptsächlich auf der Mārtiņsala und ihrer Umgebung in Gräbern aus der Zeit vom 13. Jh. bis zur ersten Hälfte des 15. Jh. Der Kopfform nach sind zu unterscheiden: I — Vogelanhänger mit offenem, II — mit geschlossenem Schnabel. Die Anhänger mit offenem Schnabel sind älteren Ursprungs: sie stammen aus Gräbern des 13. und 14. Jh. Kennzeichnend für sie ist ein Reliefstreifen, der dem Umriß der Figur folgt und innerhalb derselben zwei schräge Linien bildet (Abb. 4:2, 6; Abb. 2:6, 7).

Die Anhänger mit geschlossenem Schnabel, die man in Gräbern aus dem 14. Jh. und der ersten Hälfte des 15. Jh. findet, sind auf zweierlei Art, und zwar erstens auf eine der vorhergehenden Gruppe entlehnte Weise (Abb. 4:4; Abb. 2:8) und zweitens durch reliefartigen Schmuck (Abb. 1:11, Abb. 2:9; Abb. 3:4; Abb. 4:7) verziert. Im Laufe der Zeit, vom 13. Jh. bis zur ersten Hälfte des 15. Jh., werden die zweiköpfigen Vogelanhänger etwas kürzer; die Schnabelform ändert sich, das Ornament wird reicher, aber verschwommener und flacher im Relief. Auch diese Anhänger kommen in verschiedenen Varianten

vor. Die zweiköpfigen Vogelanhänger sind ein kennzeichnender lokaler Schmuck der an der Daugava ansässigen Liven. Außerhalb Lettlands ist ein aus dem 14. Jh. stammender Anhänger dieser Art in Litauen gefunden worden.

Im Grab Nr. 246 von Mārtiņšala, das in das Ende des 14. Jh. datiert wird, wurde zusammen mit den bereits erwähnten Funden — dem zweiköpfigen Pferdchen und den Vogelanhängern — ein hohles Pferdchen (Abb. 1:9) geborgen. Anhänger dieser Art stellen in Lettland eine Spätform dar; insgesamt wurden hier in 9 Fundstätten 13 hohle Pferdchen gefunden (Abb. 6). Sie sind größtenteils einköpfig und demjenigen des Grabes Nr. 246 ähnlich. Anders, und zwar prunkvoller gestaltet ist der im Grab Nr. 634 von Mārtiņšala gefundene, ins 13.—14. Jh. gehörige Anhänger (Abb. 1:5); zwei ebenfalls dort gefundene Pferdchen sind zweiköpfig. Zwischen den ein- und zweiköpfigen hohlen Pferdchen gibt es keine chronologischen Unterschiede; die einen wie die anderen gehören vorwiegend in das 13.—14. Jh. und sind als ein charakteristischer Schmuck der finnisch-ugrischen Bevölkerung anzusehen. Vergleichbaren Fundstoff gibt es in den nordwestlichen und nordöstlichen Gebieten Rußlands sowie bei den Woten in Estland, von wo diese Pferdchen nach Lettland eingeführt worden sind.

Der vierte im Grab Nr. 246 von Mārtiņšala gefundene Anhänger stellt eine stilisierte Pferdefigur mit eingraviertem Ornament dar (Abb. 1:10); es darf als eine spätere Entwicklungsform der bei den Liven und Selen im 12. Jh. gebräuchlichen Anhänger angesehen werden.

Im Grab Nr. 1248 von Mārtiņšala, das aus dem 13. Jh. stammt, wurde zusammen mit dem bereits genannten durchbrochenen Pferdchen auch ein bronzenes feuerzeugförmiger Anhänger gefunden, der mit den stilisierten Figuren von zwei Pferden samt Reitern verziert ist (Abb. 5:4). Ein anderer feuerzeugähnlicher, mit Schellen geschmückter Anhänger befand sich im Grab Nr. 105, das anhand eines Münzen-

fundes in die erste Hälfte des 15. Jh. datiert wird (Abb. 5:8). Weitere Anhänger dieser Art sind in Lettland nicht gefunden worden. Vermutlich wurden sie hier nach dem Vorbild der ähnlich geformten eisernen Feuerzeuge hergestellt, die man in Lettland in geringer Zahl im 10. bis 13. Jh. findet. Diese Feuerzeuge wurden aus dem von finnisch-ugrischen Stämmen bewohnten Gebieten an der Wolga eingeführt.

Die im obigen geschilderten stilisierten Tieranhänger stammen aus Frauengräbern und sind mittels 30—40 cm langer Kettchen an die Fibel gehängt. Sie sind als Amulette mit ritueller Bedeutung zu betrachten.

Der Brauch, solche Anhänger als Amulette zu tragen, hängt mit dem Pferdekult zusammen, der in der Mythologie der Letten und anderer, hauptsächlich finnisch-ugrischer Völker Osteuropas als ein Mittel zur Gewährleistung von Wohlstand und Fruchtbarkeit eine Rolle spielt. Bei den zweiköpfigen Figuren tritt diese kultische Bedeutung verstärkt in Erscheinung. Sehr alten Ursprungs ist auch der Kult der Wasservögel.

Die im Artikel besprochenen stilisierten Tieranhänger sind hauptsächlich in den früher von Liven bewohnten Gebieten Lettlands gefunden worden (Abb. 6). Die Anhänger hatten eine rituelle Bedeutung, obwohl die Bevölkerung in der betreffenden Periode bereits zum Christentum bekehrt war.

Wie aus den Besonderheiten des im Artikel betrachteten Zierats hervorgeht, bestanden zwischen den in Lettland, insbesondere an der Daugava ansässigen Liven und den ihnen verwandten finnischen Völkern der nordwestlichen und nordöstlichen Gebiete Rußlands zu jener Zeit wirtschaftliche und kulturelle Beziehungen, die durch den Handel mit Nowgorod und Pskow begünstigt wurden. Besonders lebhaft waren diese Beziehungen bis zum 13. Jh., wurden aber auch noch später bis ans Ende des 14. Jh. gepflegt. Davon zeugen die an der Handelsstraße Riga—Pskow gelegenen Fundstätten der nach Lettland importierten hohlen Pferdchen.

Z. Apala

SIRDSVEIDA SAKTAS LATVIJĀ

60. gados veikti sistemātiski pētījumi dažās vēlo viduslaiku perioda kapsētās,¹ kur līdzās citiem atradumiem kapu senlietu kompleksos iegūtas arī nelielas, iegarenas saktiņas ar sirdsveida izgriezumu vidū, t. s. sirdsveida saktas. Līdz tam šīs saktas bija zināmas galvenokārt kā savrupatradumi; to vēlākās formas pazīstamas etnogrāfiskajā materiālā.

Pirmspadoņu perioda arheoloģiskajā literatūrā ziņas par sirdsveida saktu atradumiem Latvijā sastopamas reti.² Nav sniegta ne šo saktu formu analīze, ne tuvāka hronoloģija. Tās attiecinātas uz laiku ap 16. gs.³

Speciāla pētījuma par minētajām saktām, izņemot mazu informāciju par Leimaņu Augsto kapu izrakumos iegūtajām sirdsveida saktām,⁴ nav arī padoņu arheologu izdevumos.

Šajā rakstā analizētas 82 sirdsveida saktas no 41 atradumu vietas Latvijas PSR teritorijā. Saktas glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora, Latvijas PSR Vēstures muzeja, Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģijas nodaļu fondos, kā arī nelielā skaitā republikas novadpētniecības muzejos un Igaunijas PSR ZA Vēstures institūtā.⁵

Daļa aplūkojamo saktu iegūtas arheoloģiskajos izrakumos; no tām visvairāk Augstajos kapos Augšzemē un Doles Dūdiņās Rīgas HES celtniecības zonā.

Doles Dūdiņu kapsētā izpētīti 164 apbedījumi, kas guldīti vairākās kārtās. Daļai apbedījumu konstatētas dažādas kapu piedevas, galvenokārt monētas — 17. gs. zviedru valdīšanas laikā Rīgā kaltie šiliņi⁶ — un 10 sirdsveida saktas.⁷

Augstajos kapos atsegti 189 skeletapbedījumi,⁸ kas attiecināmi galvenokārt uz 17. gs. Te sastopami arī nedaudzi 18. un 19. gs. kapi un savrupatradumi no 15. un 16. gs. pārraktajiem apbedījumiem. Augsto kapu apbedījumu kapu inventārā bez monētām, riņķa saktām, burbuļsaktām u. c. atradumiem ir arī 16 sirdsveida saktas,⁹ piecas no tām — savrupatradumi postītos kapos.

Krimuldas Annas kalna kapsētā, kuru pēc atrastajām monētām datē ar 17. gs. otro pusi,¹⁰ 24 atsegto kapu nedaudzo piedevu skaitā ir divas sirdsveida saktas.¹¹

17. gs. intensīvi izmantotajā Turaidas Baznīckalna kapsētā¹² izpētīti 45 apbedījumi. Piedevas, starp tām arī divas sirdsveida saktas, konstatētas tikai 14 kapos.¹³

Veicot pārbaudes izrakumus Kurzemē, sirdsveida saktas atrastas divos objektos: 17.—19. gs. kapsētā Durbes Jaunoktē un 17. gs. kapsētā Kalvenes Sērmuļos.¹⁴

Viena sirdsveida sakta iegūta Grobiņas Priedulāja 4. uzkalniņa pēcapbedījumā.¹⁵

Pārējās no šīm saktām ir dažādos apstākļos un laikos iegūti savrupatradumi. Tā kā ziņas par tiem dažkārt visai skopas un aptuvenas, izsekot kādu noteiktāku likumsakarību saktu formu attīstībā un hronoloģijā ir pagrūti.

Šis darbs ir pirmais mēģinājums sniegt sirdsveida saktu tipu raksturojumu un to hronoloģiju, kā arī parādīt šo saktu izplatību Latvijā.

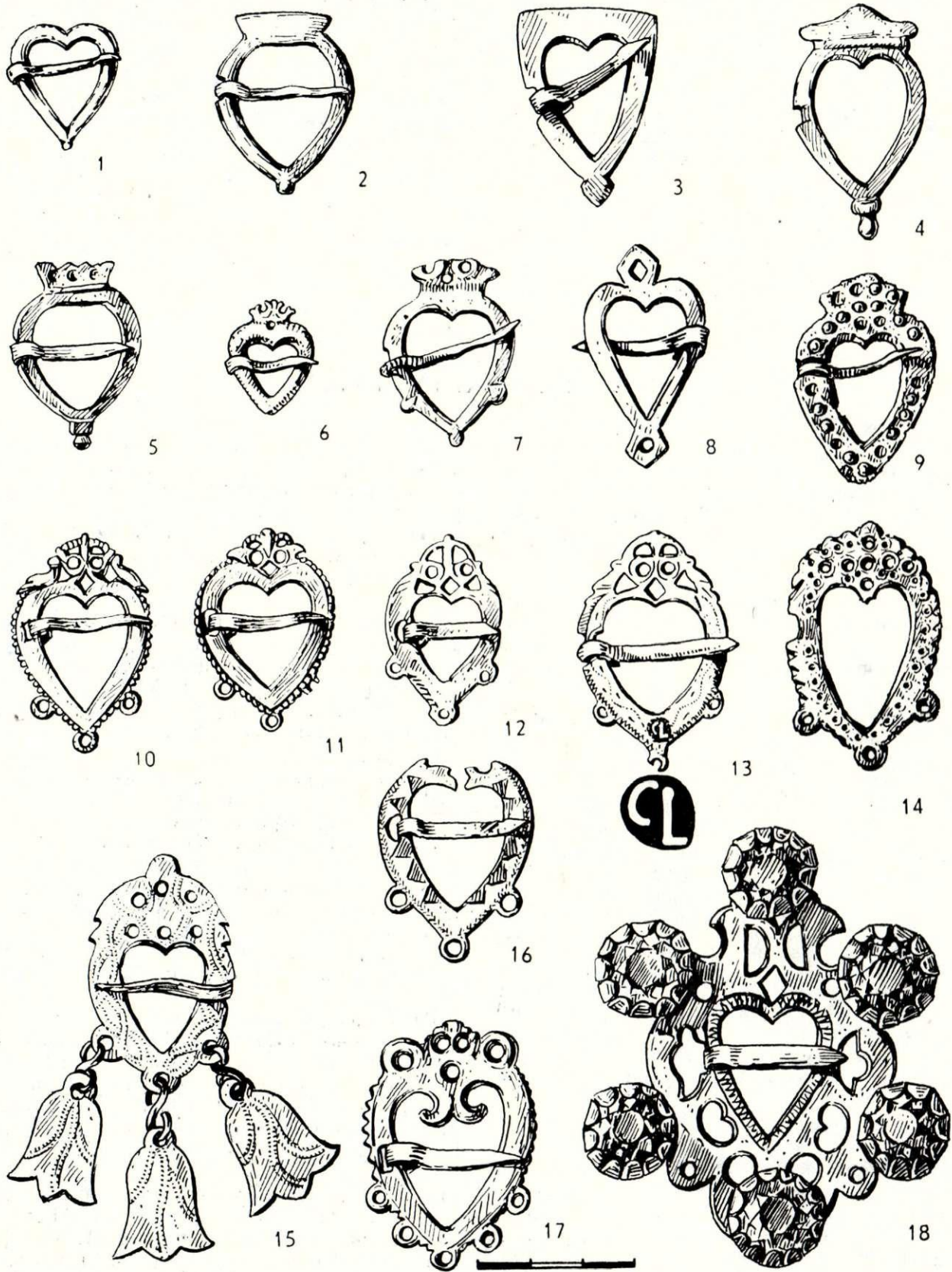
Pārskatāmības labad saktu atradumu vietas kartografētas (skat. 2. att.),¹⁶ rakstam pievienota tabula ar sīkākām ziņām (atrašanās vieta, apstākļi, saktas izmēri, materiāls u. c.) par katru darbā izmantoto sirdsveida saktu.¹⁷

Analizējot sirdsveida saktas pēc to ārējām pazīmēm, var izdalīt četrus pamattipus ar 2—5 variantiem katrā.

Pie **I tipa** pieskaitītas izmēros nelielas (24—30×21—30 mm) vienkāršas saktas ar sirdsveida izgriezumu un gludu virsmu. Apakšmalā saktu noslēdz mazs, iegarens izvīzījums. Saktu malas šauras, adata aptver malu. Grobiņas Priedulāja 4. uzkalniņa pēcapbedījumā atrasta šāda sakta (1. att.: 1; 1. tab.: 1) kopā ar Sigismunda II Augusta 1548. g. Lietuvā kalto pusgrasi. Analoga sakta zināma Zemgalē (1. tab.: 17). Nedaudz atšķirīgas, tomēr pie šī paša tipa piederīgas saktas iegūtas arī Ikšķiles Zariņos (1. tab.: 40) un Kurzemē (1. tab.: 74). Abas pēdējās nedaudz plakanākas un bez apakšmalas noslēguma, to virsma plātāka un viegli ornamentēta ar riņķiņiem un svītriņiem.

II tipa saktām raksturīga paaugstināta un uz malām nedaudz paplatināta augšējā mala, bet apakšmala noslēdzas līdzīgi I tipa saktām vai arī ar nelielu pagarinājumu, kam galā lodīte. Saktas loka virsma nav ornamentēta; adata aptver saktas malu.

I. att. Sirdsveida saktas.

I tips: 1 — Grobiņas Priedulāis, VI 111 : 43. II tips: 2 — Ilūkstes Orgi, A 7198 : 3; 3 — Doles Dūdiņas, VI 171 : 399; 4 — Mārcienas Asmas, A 10486; 5 — Leimaņu Augstie kapi, VI 136 : 311; 6 — Doles Dūdiņas, VI 171 : 154; 7 — savrupatradums Latvijā, A 7400 : 5; 8 — Lielstraupes Pūricas, IVI 1935 : 8. III tips: 10 — Pāle, savrupatradums, A—Ds 63; 11 — Turaidas Jaunslakteri, savrupatradums, A—Ds 64; 12—14 — Leimaņu Augstie kapi, VI 136 : 201, 253, 360; 15 — Skrunda, savrupatradums, KPM 2027 : 4; 16 — Leimaņu Augstie kapi, VI 136 : 16; 17 — Madliena, savrupatradums, A 8883 : 8. IV tips: 9 — Doles Dūdiņas, VI 171 : 18; 18 — Leimaņu Augstie kapi, VI 136 : 124.

Izmēros vērojama lielāka dažādība (30—44×20—29 mm); tās ir arī mazliet lielākas, slaidākas par I tipa saktām. Augšmalu un apakšmalu veidojumā izsekojamas zināmas atšķirības, kuru dēļ II tipa sirdsveida saktas iedalāmas piecos variantos:

1. v a r i a n t a pieder saktas, kam augšmalas paaugstinājums nobeidzas ar taisna griezuma līniju (1. att.:2; 1. tab.:71), bet apakšmalā — tāpat kā I tipa saktām — mazs, ieapaļš izvīrējums. Saktu iekšējam izgriezumam sirdsveida forma neizteikta. Kā izņēmums minama Doles Dūdiņu 164. kapā saktas (1. att.:3; 1. tab.:30), kam augšmala vēl neizveidota vai ar nodomu atstāta bez sānu ielauzuma, tāpēc saktas ārējā kontūra atgādina vairogu.

2. v a r i a n t a saktām augšmalas veidojumu iezīmē valnītis vai iedziļināta ap 2 mm plata rieviņa, virs kuras atrodas it kā kronim līdzīgi veidojumi, apakšmalā izteikts pagarinājums (1. att.:4; 1. tab.:52). Šādas saktas atrastas Vidzemē (Mārcienas Asmās, Cēsu apkārtnē) (1. tab.:38) un kādā tuvāk nezināmā vietā Latvijā (1. tab.:76).

3. v a r i a n t a saktu augšmalas forma vēl vairāk atgādina valdnieka kroņa veidojumu: parādās rotājumi — 2—3 iedobti vai caurlauzti aplīši, kas augšmalā izveidoti trīsstūra veidā — divi augstāk, viens — zemāk (1. tab.:35, 43 u. c.) — vai arī rindās — trīs vai četri gar pašu augšmalu, viens zemāk (1. tab.:33, 34, 45, 81). Divas šī varianta saktas datētas ar monētām: Augsto kapu 169. kapā (1. att.:5; 1. tab.:63) saktas atrasta kopā ar Kārļa X Gustava (1654.—1660.) Rīgas šiliņu, bet Turaidas Baznīckalnā 15. kapā (1. tab.:35) tā bija kopā ar Kristīnes 1652. g. Rīgas šiliņu.

4. v a r i a n t a saktām raksturīga ažiuri veidota kroņveida augšmala, bet apakšmalai gluds noslēgums bez jebkādiem papildveidojumiem. Šāda saktas, mazākais (22×16,5 mm) Latvijas sirdsveida saktu eksemplārs, iegūta Doles Dūdiņu kapulauka 57. kapā (1. att.:6; 1. tab.:24) kopā ar Kārļa X Gustava (1654.—1660.) Rīgas šiliņu. Līdzīgas, tikai izmēros lielākas saktas atrastas Turaidas Baznīckalnā (1. tab.:36) un Puzes apkārtnē Kurzemē (1. tab.:8).

5. v a r i a n t a saktām augšmalas veidojums tāpat ir ažiurs, līdzīgs 4. varianta saktu augšgalam, vienīgi ir mazliet augstāks. Toties saktas apakšmalā atrodas trīs nelieli, ovāli izvīrējumi — austiņas bez caurlauzumiem — jauns elements saktu apakšmalas izveidē. Šādas saktas zināmas kā savrupatradumi Kurzemē (1. tab.:6, 7) un Latgalē (1. tab.:73); bez tam vienas šādas saktas atrašanās vieta nav zināma (1. att.:7; 1. tab.:78).

5. varianta saktas sagatavo it kā pāreju uz nākošo tipu, kam apakšmalas austiņās jau izveidoti caurlauzumi.

Atsevišķi minama 1874. g.¹⁸ Lielstraupes Pūricās iegūtā sirdsveida saktas (1. att.:8; 1. tab.:39). Tā darināta no alvas ar dzelzs adatu, augšmalas centrā ovāls pacēlums ar rombveida caurumu vidū, bet apakšmalā — rombveida austiņa ar apaļu caurumiņu. Sava īpatnējā veidojuma dēļ saktas nepieder ne pie viena no iepriekš aplūkotajiem variantiem un uzskatāma par II tipa saktām radniecīgu izņēmumu.

III tipa saktām raksturīga greznāka, ažiuri izstrādāta augšmala, kas ietver dabas elementu atveido-

jumu. Apakšmalas austiņās caurlauzumi domāti piekariņu piestiprināšanai. Jāpiebilst tomēr, ka piekariņi atrasti tikai vienai¹⁹ no 32 šā tipa saktām. Bez tam šīm saktām virsmas plakni bieži rotā geometriski svītriņu vai punktiņu raksti, kas reti konstatējami I un II tipa saktām. Adatu aptver saktu malu vai arī tā atrodas īpašā gropītē saktas vidusdaļā. Saktu izmēri dažādi (32—46×21—31 mm), lai gan var vērot, ka daļa no tām kļūst lielākas. Mazākais šī tipa saktu eksemplārs (25×18 mm) atrasts Doles Dūdiņu 142. kapā (1. tab.:29). III tipa saktām vērojamas nelielas atšķirības augšmalas veidojumā, kuru dēļ tās iedalāmas trīs variantos:

1. v a r i a n t a saktām ir rūpīgi veidota, ažiura augšmala, kam caurumotā tehnikā izveidots it kā saules jeb austras koks, kuru no abām pusēm balsta putnu figūras. Gar saktas ārējo kontūru siku, noapaļotu robiņu (pērlišu) joslas, bet apakšmalā — trīs austiņas. Šī varianta saktas ļoti līdzīgas, arī izmēros atšķirības niecīgas, tās atrastas Leimaņu Augstajos kapos (1. tab.:67), Staiceļē (1. tab.:47), Doles Dūdiņās (1. tab.:29), Lestenes Cīruļos (1. tab.:12) un Pāles apkārtnē (1. att.:10; 1. tab.:46). Kā izņēmums minama sudraba saktas, kas iegūta 1928. g. vasarā Turaidas Jaunslakteros (1. att.:11; 1. tab.:37). Tās augšmalā, vietā, kur citām 1. varianta saktām austras koka atveidojums, ir pūces figūra.

Izdevumā «Latviešu kultūra senatnē» šī Jaunslakteru saktas ievietota 16. gs. atradumu tabulā.²⁰ Tomēr 1. variantam atbilstošās saktas, kas atrastas slēgtos kapu kompleksos un ar monētām datētos pieminekļos, liecina, ka tās bijušas lietošanā vēl 17. gs. otrajā pusē.

2. v a r i a n t a saktām augšmalas veidojums zaudē izteiksmes skaidrību. Tas joprojām paliek ažiurs, taču austras koks un putnu figūras tiktāl stilizētas, ka būtu grūti izprotamas, nezinot 1. varianta saktu veidojumu. Apakšmalā 2. varianta saktām trīs austiņas, tomēr piekariņi nav konstatēti nevienai. Šim variantam atbilstošā saktas atrasta Augstajos kapos (1. att.:12; 1. tab.:55, 59, 60); 122. apbedījumam uz krūtīm; apbedījumam mutē bija likts 1785. g. Fridriha II Prūsijas trīsgrasis. Līdzīga saktas konstatēta arī 49. apbedījumā (1. tab.:56), tikai kopā ar 1811. g. monētu — krievu cara Aleksandra I divkapeiku. Izmēros lielāka saktas atrasta 149. kapā, kur uz mirušā labās rokas augšdelma bija Aleksandra I 1811. un 1813. g. kaluma monētas (1. att.:13; 1. tab.:61). 2. varianta saktas atrastas arī Jēkabpils Bašos (1. tab.:69) un Zemgalē (1. tab.:18). Atzīmējams, ka Augsto kapu izrakumos tieši šī varianta saktas iegūtas vairākumā (11 eksemplāri no 16). Te atrasta arī alvas saktas, kam virsmu rotā nelieli punktveida iedobumi (1. att.:14; 1. tab.:66).

3. v a r i a n t a saktām augšdaļā darināti stipri stilizēti putnu atveidi, dažreiz augšdaļā vēl arī caurlauzumi. Saktu gludo virsmu rotā iegravēti likloča, zvaigznīšu vai aplīšu raksti, austiņas — piekariņi (1. att.:15; 1. tab.:11). Saktu izmēri: 45—46×26—32 mm (pamatnei). Šī varianta saktas zināmas kā savrupatradumi Kurzemē (1. tab.:3, 11) un Zemgalē, līdzīgas saktas pazīstamas 19. gs. etnogrāfiskajā materiālā kā Kurzemes kreklu saspraužamās saktas.²¹

Pie III tipa piederīga, bet savrupstāvošas formas sakta (37,5×30 mm) atrasta Augsto kapu izrakumos. Tās augšmalā — paaugstinātā ažiūrā veidojuma vietā — divas cieši pretī novietotas, stilizētas dzīvnieku (?) galvas. Apakšmalā līdzīgi kā pārējām šī tipa saktām trīs austiņas, bet virsmā iegravēts svītriņu raksts (1. att.:16; 1. tab.:54). Sakta plāna, kalta no sudraba.

Ipatnējs aplūkojamā tipa saktas eksemplārs (45×32 mm) atrasts 1936. g. Madlienas baznīcas kapsētā. Bronzas saktai gar ārējo malu izveidoti robiņi, bet apakšdaļā piecas austiņas. Augšmalā darināti pieci caurumi, pie tam divi izvirzīti malās uz āru. Galvenā atšķirības pazīme tomēr ir saktas augšdaļas iekšpusē, kur izveidoti divi pagarinājumi ar nosmailinātiem, nedaudz uz augšu uzliektiem galiem (1. att.:17; 1. tab.:44).

IV tipa sirdsveida saktas ir greznākas par iepriekš aprakstīto tipu vienkāršajām saktiņām. Saktas veidotas ažiūrā, to virsma rotāta ar citu materiālu — slīpētiem krāsainiem stikliņiem vai krellēm. Sānu malas platas, ornamentētas, adatas iestrādātas caurlauzumā malas iekšpusē.

Vispirms minama savdabīga sakta no Doles Dūdiņu kapsētas (1. att.:9; 1. tab.:21). Sakta darināta no alvas, bet tās virsmā 1—3 rindās izvietotas zaļas un dzeltenas stikla krelles. Pēc pamatformas tā atbilst II tipa saktām, taču virsmas apdares elementi jau uzrāda jauno, IV tipam raksturīgo veidojumu.

Izteiksmīga IV tipa sakta atrasta Augsto kapu 74. kapā (1. att.:18; 1. tab.:58) līdz ar Kārļa XI (1660.—1697.) Livonijas šiliņu. Tā kalta no sudraba un ir lielākā (75×57,5 mm) analizēto saktu skaitā. Saktas ažiūrajai un, šķiet, pat viegli apzeltītajai virsmai uzlodētas sešas apaļas ietveres ar sarkaniem škautnainiem stikliem. Saktas iekšējā izgriezuma malās ir gravējuma josla, bet apakšmalā — divas austiņas. Līdzīga sakta, tikai ar dzeltena stikla greznajumu un mazāka izmēros iegūta Pociema kapsētā grants karjera vietā, kur atrastas arī 17. gs. monētas (1. tab.:48).

Uz 17.—18. gs. attiecināta šim tipam atbilstošā sakta (50×40 mm), kas atrasta Rūjienas tuvumā.²² Etnogrāfiskā materiāla publikācijās norādīts, ka šādas saktas 18. un 19. gs. pazīstamas Krustpils apkārtnē²³ un Ziemeļvidzemē.²⁴ Etnogrāfiskajiem eksemplāriem ir arī trapeceveida, lapasveida, apaļi u. c. formu piekari.

Sirdsveida saktu hronoloģija ir visai sarežģīta un tajā vēl daudz neskaidrību.

Senākās Latvijā ir I tipa sirdsveida saktas, ko raksturo formu vienkāršība un šauras malas; tās attiecināmas uz 16. gs. vidu. Arī II tipa saktiņām forma ir vienkārša, malas tām jau nedaudz platākas un augšdaļā kronim līdzīgs paaugstinājums. Pēc kapos atrastajām monētām spriežot, tās attiecināmas uz 17. gs. vidu un otro pusi (3. un 4. variants), šī tipa 1. un 2. varianta saktas, kas ir vienkāršākas formas un maz atšķiras no I tipa saktām, varētu būt vēl agrākas.

17. gs., iespējams, jau 16. gs., lietotas III tipa saktas. To apdarē vērojamas būtiski jaunas iezīmes —

zoomorfi veidota augšdaļa un austiņas piekariņu pietīpināšanai apakšdaļā. Platākas kļūst saktu malas. Šo saktu 1. (izteiktākais) variants laika gaitā deģenerējas, un 18. gs. beigās/19. gs. sākumā saglabājusies vairs tikai tā stilizētā forma (1. att.:13, 15).

Līdztekus tam 17. gs. otrajā pusē kļūst pazīstams jauns — IV — saktu tips, kam raksturīgas platas malas un izgreznota virsma (1. att.:18). Šī tipa saktas ir visai tālas no I un II tipa mazajām, pieticīgajām saktiņām. No teiktā izriet, ka daļa sirdsveida saktu tipu un to variantu pastāvējuši vienlaicīgi, iespējams, pat savstarpēji konkurējot.²⁵

Vislielākā dažādība vērojama 17. gs., kad lietošanā bijušas II tipa 3., 4. varianta, III tipa 1. varianta un IV tipa saktas. Turklāt, ja II tipa saktām šis bija norieta laiks, tad IV tipa saktas, liekas, tikko sāka ieviesties. Kā liecina etnogrāfiskais materiāls, tās pastāvēja vēl 18. un 19. gs.

Runājot par sirdsveida saktu hronoloģiju, jāievēro, ka saktu dažkārt lietoja vismaz pussimt gadu vai arī mantoja no paaudzes paaudzē. No otras puses, monētas bija apgrozībā ilgāku laiku un fakts, ka, piemēram, Rīgā šiliņi pēc 1665. g. vairs nav kalti, bet apgrozībā tomēr palikuši visu 17. gs. un pat vēl 18. gs. sākumā,²⁶ pieļauj iespēju, ka tie nokļuvuši kopā vairākus gadu desmitus pēc kalšanas.

Sirdsveida saktas darināja — lēja vai kala — no dažādiem metāliem — bronzas, svina alvas, sudraba. Visizplatītākās bijušas bronzas saktas. No šeit aplūkoto saktu kopējā skaita 62 izgatavotas no bronzas, 13 no sudraba un tikai 7 no svina alvas.

I un II tipa saktas, izņemot vienu eksemplāru, gatavotas no bronzas, III tipa saktu darināšanai turpretim izmantoti visi trīs minētie metāli, taču tie nav saistāmi ar kādu noteiktu saktas tipa variantu. Pat pilnīgi analogas saktas (1. tab.:12, 47, 67 u. c.) tika gatavotas kā no bronzas, tā arī no sudraba.

IV tipa saktas visbiežāk gatavotas no sudraba, greznajumam izmantojot citus materiālus. Saktu pamatnei uzlodēja ietveres greznuma elementu iestiprināšanai. Šādu saktu darināšanas paņēmieni bija sarežģītāki, daudzveidīgāki, salīdzinot ar I—III tipa no viena materiāla izgatavoto saktu darināšanas paņēmieniem.

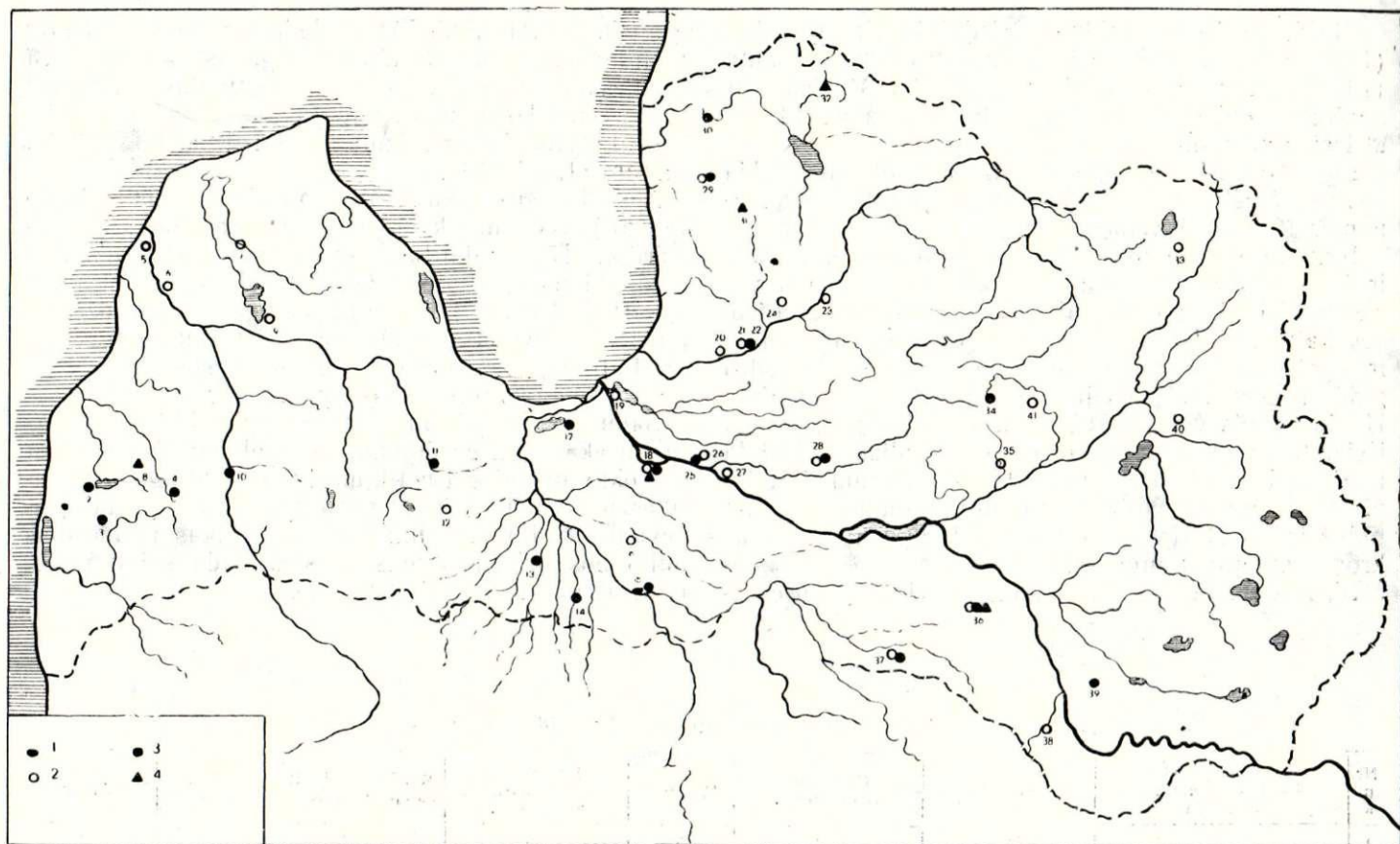
Metāls kā sirdsveida saktu izgatavošanas galvenais materiāls saglabājas arī etnogrāfiskajām saktām. Līdzās tam izmantoja dzintaru. Tā, 19. gs. pirmajā pusē Dienvidkurzemē — Bārtā, Nicā un it sevišķi Rucavā — bija iecienītas no dzintara izgatavotās sirdsveida saktas.²⁷

Lielākā daļa saktu, šķiet, ir vietēji darinājumi. Tikai vienai no visām aplūkotajām saktām (1. att.:13) apakšmalā redzama meistara zīme. Saktas virsma, sevišķi apakšmala, ļoti nodilusī, tāpēc zīmes precizēšana apgrūtināta. Nedaudz iedziļinātā laukumā saktas galā saskatāmie burti CL varētu būt 1600. un 1608. g. pieminētā Rīgas meistara Kristofera Leises (Leyse, Lysse Christopher) zīme.²⁸

Latvijas teritorijā zināmi vairāki saktu izgatavošanas centri,²⁹ no kuriem lielākais bija Rīgā. To, ka saktas izgatavotas vairākās vietās, rāda arī aplūkojamais materiāls.

Ja salīdzina abu lielāko atradumu vietu — Doles Dūdiņu un Augsto kapu — sirdsveida saktas, vēro-

2. att. Sirdsveida saktu izplatība Latvijas teritorijā.

1 — I tips; 2 — II tips; 3 — III tips; 4 — IV tips. 1 — Grobiņas Priedulājs, 2 — Durbes Jaunokte, 3 — Tadaikī, 4 — Kalvenes Sērmuļi, 5 — Vārve, 6 — Piltenes Landze, 7 — Puze, 8 — Stroķu skola, 9 — Mežmuižas apkārtnē, 10 — Skrunda, 11 — Lestenes Cīruļi, 12 — Dobeles apkārtnē, 13 — Jaunplatone, 14 — Sesavas Ranka, 15 — Bauskas apkārtnē, 16 — Iecavas Burkāni, 17 — Babītes Piņķi, 18 — Doles Dūdiņas, 19 — Rīgas Vecbaznīcas kalniņš, 20 — Krimuldas Annas kalns, 21 — Turaidas Baznīc-

kalns, 22 — Turaidas Jaunslakteri, 23 — Cēsu apkārtnē, 24 — Lielstraupes Pūricas, 25 — Ikšķiles Zariņi, 26 — Ikšķile, 27 — Ogres apkārtnē, 28 — Madlienas baznīcas kapsēta, 29 — Pāle, 30 — Staicele, 31 — Pociems, 32 — Rūjiena, 33 — Alūksnes apkārtnē, 34 — Liezeres Ozolmuiža, 35 — Mārcienas Asmas, 36 — Leimaņu Augstie kapi, 37 — Rītes Baši, 38 — Ilūkstes Orgi, 39 — Kalupe, 40 — Bērzpils, 41 — Cesvaines apkārtnē.

jamas zināmas atšķirības, pirmkārt, jau izgatavošanas materiālā — Dūdiņās atrastas tikai no bronzas un alvas izgatavotas saktas, turklāt tās ir mazākas izmēros. Augsto kapu saktas ir lielākas, formās izteiktākas un gandrīz puse no tām (7 no 16) izgatavotas no sudraba, bet pārējās — no bronzas un alvas. Augsto kapu materiālā jūtama rūpigāka rotkaļa pieeja izstrādājumam, turpretim Dūdiņu saktām dažkārt paviršāk ievērota saktu līniju simetrija, tāpat paviršāk apdarināta virsma (1. tab.: 28 u. c.).

Latviešu rotkaļu amatam bija senas, tehniski augstu attīstītas tradīcijas. Līdz ar vācu iebrukumu 13. gs. rotkaļu darbības apjoms tiek sašaurināts, bet ne pārtraukts. Rīgā vēl 16. gs. pastāv latviešu saktu kalēja amats, kam ir tiesības gatavot un tirgoties ar pašu izgatavotām saktām, gredzeniem un spraudēm.³⁰

17. gs., kad sudrablietu un zeltlietu izstrādājumu ražošana koncentrējās Rīgā un pilnīgi nonāca zeltkaļu amata rokās, vācu zeltkaļi turpināja gatavot dokumentos apzīmētās «Bauer-Bretz», «Wepen-Bretz», t. i., zemnieku saktas, villaiņu saktas, pēc latviešu saktu kalēju paraugiem.

Izmantojot rotaslietas kā tirgus precis, vācu zeltkaļi atturējās no lielāku pārmaiņu ieviešanas, bet gan tur-

pināja latviešu gaumei un prasībām atbilstošu rotu darināšanu.³¹

Tomēr rotaslietu formas bez etniskā un saimnieciskā faktora atrodas zināmā atkarībā arī no sava laikmeta modes tendencēm.

Sirdsveida saktas viduslaikos bija plaši izplatītas Vidus- un Ziemeļeiropas zemēs. Taču to izcelsmes un vecuma noteikšanā vēl daudz neskaidrību.³²

Sirdsveida saktu forma ir sveša Latvijas arheoloģiskajā materiālā pazīstamajām saktām un ieviesies šeit, domājams, kultūras un tirdzniecības sakaru rezultātā.

Uz analizētā materiāla pamata pašreiz nevar noteikt šī veida saktu parādīšanos Latvijā. Tomēr vairāki apsvērumi ļauj izteikt pieņēmumu, ka tās varētu būt pazīstamas Latvijā jau 13.—14. gs.

Pirmā sirdsveida sakta Latvijā atrasta 1874. g. Lielstraupes Pūricās vēlā dzelzs laikmeta lībiešu uzkalniņu kapulauka sievietes kapā kopā ar 12. gs. bronzas važturi. Zināmas pārdomas izraisa fakts, ka šinī kapā atrasts arī Bagdādes kalifa al Mansura (754.—775.) dirhēms.³³ Tā kā tuvāku ziņu par atrašanās apstākļiem nav, tad šo saktu tomēr nevarētu droši uzskatīt par senāko sirdsveida saktu Latvijā.

Citādi tas ir ar Grobiņas Priedulājā atrasto saktu (1. tab.: 1), kas pašreiz ir senākā droši datētā sakta (16. gs.). Paralēles tai zināmas Polijā, Ščecinā, kur analoga vienkāršas formas sakta atrasta uz 13. gs. attiecināmā slāni.³⁴

Literatūrā rodamas norādes, ka Igaunijā sirdsveida saktas pazīstamas kopš 13. gs.; visbiežāk tās sastopamas 19. gs. Sāmsalā.³⁵

Igaunijā sastopamās sirdsveida saktas pēc formas ir tuvas dažiem Latvijā atrastajiem saktu tipu variantiem. I. Maninens atzīmē, ka Igaunijā atrastajiem vecākajiem sirdsveida saktu eksemplāriem apakšdaļā ir apaļš veidojums.³⁶ Tāds pagarinājums ar lodīti galā raksturīgs Latvijas teritorijā sastopamajām II tipa sirdsveida saktām (1. att.: 4, 5). Sāmsalā iecienītās saktas³⁷ ar divu putnu atveidiem augšdaļā līdzīgas Latvijā atrastajām III tipa saktām. Vēl jāpiebilst, ka ārēji līdzīga Igaunijā zināmajām saktām³⁸ ir arī II tipa 3. varianta (1. att.: 6) sakta ar kroņa veidojumu augšmalā.

Sirdsveida saktas sastopamas arī ziemeļvācu etno-

grāfiskajā materiālā, frīzu valodā tās sauc par *Hätje* («sirsniņa») vai *Bruthart* («līgavas sirds»)³⁹. Šī frīzu saktu tipa forma, īpaši augšmalas veidojums ar dzīvības koku un divu putnu attēliem, ir radniecīga Latvijā 17. gs. izplatītā III tipa 1. varianta saktām (1. att.: 10).

Apskatot sirdsveida saktu atradumu vietas kartē (2. att.), redzams, ka to izplatība Latvijā nav vienmērīga. Tās izplatītas vairāk Kurzemes dienvidu daļā, rajonā ap Rīgu un Ogrī, Jēkabpils un Turaidas apkārtnē, kā arī izklidētas Zemgalē un Vidzemes jūrmalā. Turpretim Vidzemes ziemeļaustrumos, kā arī Latgalē, īpaši tās dienvidu daļā, sirdsveida saktas sastopamas reti vai vispār nav atrastas.

Šādu nevienmērību tomēr grūti izskaidrot ar likumsakarīgām parādībām — vienkārši tāds var būt stāvoklis pašreizējā pētījumu līmenī. Pilnīgāka izplatības un citu jautājumu skaidrošana ir nākotnes uzdevums, kad viduslaiku kapsētu tālākās pētniecības gaitā būs uzkrājies plašāks sirdsveida saktu materiāls no visiem Latvijas novadiem.

1. tabula

Latvijas PSR teritorijā atrastās sirdsveida saktas

Nr. p. k.	Atrašanās vieta, iekavās — atzīme 2. attēlā	Kapa Nr.	Glatāšanās vieta, inv. nr.	Materiāls	Izmēri: garums×platums; biezums mm	Monētas vai citas datejošās piedevas	Tips, variants	Attēls
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Grobiņas Priedulājs (1) Liepājas raj.	4. uzkalniņš, pēcapbedījums	VI 111 : 43	bronza	24×21	1548. g. Sigismunda II Augusta pusgrasis (Lietuvā kalts)	I	1. att. : 1
2	Durbes Jaunokte (2) Liepājas raj.	sa.	Liepājas MVM	„	30,7×20,2	—	III ₃	—
3	Tadaiki (3) Liepājas raj.	„	KPM 2013 : 5	„	44×26	—	III ₃	—
4	Kalvenes Sērmuļi (4) Liepājas raj.	4. kaps	Liepājas MVM	„	30×30	Kapsētā atrasti 17. gs. Vidzemes vara solīdi	—	—
5	Turpat	5. kaps	„	„	30×30	—	—	—
6	Vārve (5) Ventpils raj.	sa.	CVVM 64916	„	34×33,5	—	II ₅	—
7	Piltenes Landze (6) Ventpils raj.	„	A 2305	„	31,5×20	—	II ₅	—
8	Puze (7) Ventpils raj.	„	KPM 1071 : 54	„	32×22,5; 1,5	—	II ₄	—
9	Stroķu skola (8) Liepājas raj.	„	A 7270 : 1	sudrabs	43×30	—	IV	—
10	Mežmuižas apkārtnē (9) Kuldīgas raj.	„	Kuldīgas NM 1615	bronza	—	—	II	—
11	Skrunda (10) Kuldīgas raj.	„	KPM 2027 : 4	„	45×27	—	III ₃	1. att. : 15
12	Lestenes Ciruļi (11) Tukuma raj.	„	A 8259 : 1	sudrabs	39×27; 1,2	—	III ₁	—
13	Dobeles apkārtnē (12) Tukuma raj.	„	KPM 1986 : 12	bronza	36×22	—	II ₄	—
14	Jaunplatone (13) Jelgavas raj.	„	KPM 1986 : 5	„	40,6×30,2	—	III ₃	—
15	Sesavas Ranka (14) Jelgavas raj.	„	KPM 1996 : 4	„	39×29	—	III ₂	—
16	Turpat	„	KPM 1996 : 5	„	36×28	—	III ₂	—
17	Bauskas apkārtnē (15)	„	Bauskas NM 37	„	27,5×24; 2,1	—	I	—
18	Turpat	„	Bauskas NM 501	„	37,5×25; 2,2	—	III ₂	—
19	Iecavas Burkāni (16) Bauskas raj.	„	A 2574	„	39×25; 2,5	—	II ₂	—
20	Babītes Piņķi (17) Rīgas raj.	„	RDM 188	„	39×29	—	III ₁	—
21	Doles Dūdiņas (18) Rīgas raj.	13. kaps	VI 171 : 18	alva	40×27,5; 5	—	IV	1. att. : 9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
22	Doles Dūdiņas (18) Rīgas raj.	25. kaps	VI 171 : 66	bronza	33×20,5; 2,1	16. g. Kārļa XI Rīgas šiliņš	II ₃	—
23	Turpat	31. kaps	VI 171 : 94	alva	fragmenti	1662. g. Kārļa XI Rīgas šiliņš	—	—
24	„	57. kaps	VI 171 : 154	bronza	22×16,5; 2,2	Kārļa X Gusta- va 1654.— 1660. g. šiliņš, 1661. g. Rīgas šiliņš	II ₄	1. att. : 6
25	„	59. kaps	VI 171 : 155	„	30,5×21; 2	—	II ₃	—
26	„	71. kaps	VI 171 : 184	alva	31,5×27,5; 3	1663. g. Kārļa XI Livonijas šiliņš	II ₅	—
27	„	106. kaps	VI 171 : 262	bronza	37,1×27; 2,2	—	III ₁	—
28	„	121. kaps	VI 171 : 319	„	29,5×27,5; 1,5	—	—	—
29	„	142. kaps	VI 171 : 363	„	25×18; 2	—	III ₁	—
30	„	164. kaps	VI 171 : 399	„	37,5×27; 1,5	—	II, iz- ņēmums	1. att. : 3
31	Vecmilgrāvja Vecbaznī- cas kalniņš (19) Rīgā	sa.	VRVM 41790/5	„	40×30; 2	17. gs. zviedru klipes	II ₃	—
32	Turpat	„	VRVM 41788/38	„	30,2×20; 2	—	II ₃	—
33	Krimuldas Annas kalns (20) Rīgas raj.	11. kaps	Siguldas NM	„	30,5×20,5; 2	monēta, nenosa- kāma, sadru- pusi	II ₃	—
34	Turpat	sa.	Siguldas NM	„	30,7×20,7; 2	—	II ₃	—
35	Turaidas Baznīckalns (21) Rīgas raj.	15. kaps	Siguldas NM 3935 : 2	„	30×20	Kristīnes 1652. g šiliņš	II ₃	—
36	Turpat	43. kaps	Siguldas NM 3942	„	30×22; 1,5	—	II ₄	—
37	Turaidas Jaunslakteri (22) Rīgas raj.	sa.	A—D _s 64	sudrabs	30,7×20,7	—	III, iz- ņēmums	1. att. : 11
38	Cēsu apkārtnē (23)	„	RDM	bronza	44×24	—	II ₂	—
39	Lielstrāupes Pūricas (24) Cēsu raj.	8. kaps	IVI 1935 : 8	alva	41×22	bronzas važtu- ris, 12. gs. (?)	II, iz- ņēmums	1. att. : 8
40	Ikšķiles Zariņi (25) Ogres raj.	sa.	privātlipašums	bronza	27×21; 1	—	I	—
41	Ikšķile (26) Ogres raj.	„	RDM	„	40×29	—	II ₃	—
42	Ogres apkārtnē (27)	sa.	RDM 94	bronza	30,4×20,7	—	II ₁	—
43	Madlienas baznīcas kapsēta (28) Ogres raj.	„	A 12051 : 29	„	32,2×20,8; 1,5	—	II ₃	—
44	Turpat	„	A 8883 : 8	„	45×33; 2	—	III, iz- ņēmums	1. att. : 17
45	Pāle (29) Limbažu raj.	„	A 1135	„	40×26,5; 2	—	II ₃	—
46	Turpat	„	A—D _s 63	sudrabs	39,1×26,1; 1,2	—	III ₁	1. att. : 10
47	Staiķeles skolas kapsē- ta (30) Limbažu raj.	„	A 11768 : 13	bronza	39,2×26,5; 1,5	—	III ₁	—
48	Pociema kapsēta (31) Limbažu raj.	„	A	sudrabs	51×40,1	Jāņa Kazimira 1665. g. Lietu- vas šiliņš	IV	—
49	Rūjienas Lielā muiža (32) Valmieras raj.	„	CVVM 27637	„	53,2×40	—	IV	—
50	Alūksnes apkārtnē (33)	„	IVI	bronza	35,5×2	—	II ₃	—
51	Liezeres Ozolmuiža (34) Madonas raj.	„	A 6015	alva	32×23; 2,8	—	III ₂	—
52	Mārcienas Asmas (35) Madonas raj.	„	A 10486	bronza	43,5×25; 2	—	II ₂	1. att. : 4
53	Leimaņu Augstie kapi (36) Jēkabpils raj.	2. kaps	VI 136 : 6	sudrabs	46×30,1; 1	—	III ₂	—
54	Turpat	8. kaps	VI 136 : 16	„	37,5×30; 0,5	—	III	1. att. : 16
55	„	31. kaps	VI 136 : 66	bronza	36,5×25,5; 1,5	—	III ₂	—
56	„	49. kaps	VI 136 : 80	„	33,5×22; 1	1811. gada vara divkapeikas	III ₂	1. att. : 16
57	„	50. kaps	VI 136 : 84	sudrabs	45×31; 1	—	III ₂	—
58	„	74. kaps	VI 136 : 124	„	75×57,5; 1	Kārļa XI (1660.—1697. g.) Livonijas šiliņš	IV	1. att. : 12
59	„	122. kaps	VI 136 : 201	bronza	35×21,1; 0,5	1785. g. Fridri- ha II Prūsijas trīsgrasis	III ₂	—
60	„	125. kaps	VI 136 : 207	„	39×29; 1	—	III ₂	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9
61	Leimaņu Augstie kapi (36) Jēkabpils raj.	140. kaps	VI 136 : 253	sudrabs	43×28; 0,5	1811. un 1813. g. vara monētas	III ₂	1. att. : 13
62	"	156. kaps	VI 136 : 278	bronza	34,5×24,5; 1,5	nenosakāma monēta	II ₃	—
63	"	169. kaps	VI 136 : 311	"	34×25; 1,5	Kārļa X Gustava (1654.—1660.) Rīgas šiliņš, Kārļa XI (1660.—1697.) Rīgas šiliņš	II ₃	1. att. : 5
64	"	sa.	VI 136 : 361	zems sudrabs	46×31; 1	—	III ₂	—
65	"	"	VI 136 : 364	sudrabs	fragmenti	—	III ₂	—
66	"	"	VI 136 : 360	alva	38×27; 2,2	—	III ₂	1. att. : 14
67	"	"	VI 136 : 362	bronza	40×27; 1	—	III ₁	—
68	"	"	VI 136 : 363	alva	46×29; 3	—	III ₂	—
69	Rites Baši (37) Jēkabpils raj.	"	A 8097 : 1	bronza	44×31,8; 1,8	—	III ₂	—
70	Turpat	"	A 8097 : 2	"	32×25,8; 2	—	II ₁	—
71	Ilūkstes Orgi (38) Daugavpils raj.	"	A 7198 : 3	"	34×26; 1,5	—	II ₁	1. att. : 2
72	Kalupe (39) Daugavpils raj.	"	A 3942	sudrabs	fragmenti	—	III ₂	—
73	Bērzpils Bonifacova (40) Balvu raj.	"	A 64929	bronza	30,8×20,6	—	II ₅	—
74	Kurzeme	"	KPM 2028 : 1	"	29×23	—	IV	—
75	"	"	KPM 2025 : 7	"	32,2×31,5	—	I	—
76	"	"	A 3696	"	31,5×24,5; 2,3	—	II ₂	—
77	Latvija	"	RLB 1076	"	31×27; 2,1	—	II ₄	—
78	"	"	A 7400 : 5	"	35×27; 3	—	II ₅	1. att. : 7
79	Atrašanas vieta nezināma	"	KPM	"	35×21	—	III ₂	—
80	"	"	RDM	"	30×20,1	—	II ₃	—
81	"	"	RDM	"	36,8×26	—	II ₃	—
82	Cesvaines apkārtnē (41) Madonas raj.	"	Madonas NM 121	"	20,5×40	—	II ₃	—

PARINDES

¹ E. Snores vadītie arheoloģiskie izrakumi Doles Dūdiņās 1968. g. (Rīgas raj. Katlakalna c. p. Doles salā pie Dūdiņu mājām); J. Apala izrakumi Leimaņu Augstajos kapos 1970. g. (Jēkabpils raj. Kalna c. p. l/a. «Stars» teritorijā Leimaņu ciema tuvumā); D. Kleperes izrakumi Turaidas Baznīckalnā 1971. g. (Rīgas raj. Krimuldas c. p.); P. Stepiņa veiktie izrakumi Durbes Jaunoktē (Liepājas raj., Durbes c. Valsts zivju diķsaimniecībā) un Kalvenes Sērmuļos (Aizputes raj. Kalvenes c. pie Sērmuļu mājām) 1962. g.

² RK 1896. Nr. 574, 81. lpp.; Latviešu kultūra senatnē. Rīga, 1937, 120. lpp.; LXI tab.

³ Latviešu kultūra senatnē. LXI tab.; 120. lpp.

⁴ Z. Apala. Par kādu augšzemnieku rotu. — Dabas un vēstures kalendārs. Rīga, 1973, 304. lpp.

⁵ Salīdzināšanai izmantotas arī saktas, kas atrodas LVM Etnogrāfijas nodaļā.

⁶ E. Snore. Vampniešu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā. — RT 1968. Rīga, 1969, 51. lpp.

⁷ 13., 25., 31., 57., 59., 71., 106., 121., 124., 164. kaps.

⁸ Z. Apala. Izrakumi Leimaņu «Augstajos kapos». — RT 1970. Rīga, 1971, 25. lpp.

⁹ 2., 8., 31., 49., 50., 74., 122., 125., 149., 156., 169. kaps.

¹⁰ D. Klepere. Arheoloģiskie izrakumi Krimuldas Annas kalnā. — RT 1970. Rīga, 1971, 43. lpp.

¹¹ 11. kapā un savrupatradums.

¹² D. Klepere. Izrakumi Turaidas Baznīckalnā. — Mat 1971. Rīga, 1972, 82. lpp.

¹³ 15. un 43. kaps.

¹⁴ P. Stepiņš. Pārskats par Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskajiem aizsardzības izrakumiem un pieminekļu apzināšanu 1961.—1963. g., 4. un 5. kaps. Pārskats glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvā.

¹⁵ J. Daigas 1958. g. izrakumi.

¹⁶ Saktu atradumu vietu numuri atrodami 1. tabulas 2. ailē.

¹⁷ Sirdsveida saktu sarakstā nav iekļauti salīdzināšanai lietotie etnogrāfiskie materiāli.

¹⁸ K. Zīvera un K. Grēvinga izrakumi.

¹⁹ Liepājas Vēstures un mākslas muzeja fondi, Nr. 15949 (izrakumi Durbes Jaunoktē).

²⁰ Latviešu kultūra senatnē. LXI tab.; 120. lpp.

²¹ Latviešu tautas māksla, III. Rīga, 1967, 298. lpp.

²² CVVM 27637.

²³ Latviešu tautas māksla, III. 293. lpp., Nr. 644.

²⁴ Turpat, 293. lpp., Nr. 640.

²⁵ Izmantoti tikai ar monētām datēti tipu varianti.

²⁶ R. Ceplīte. Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība. — Numismātika. Rīga, 1968, 126. lpp.

²⁷ M. Slava. Latviešu tautas tērpi. Rīga, 1966, 102. lpp.

²⁸ W. Neumann. Verzeichnis baltischer Goldschmiede, ihrer Merkzeichen und Werke. Riga, 1905, 61. lpp.

²⁹ Turpat, 1.—6. lpp.

³⁰ J. Straubergs. Latviešu saktu kalēju amats un Rīgas latviešu rotas. — SM, 1939, 2, 103. lpp.

³¹ Turpat, 104. lpp.

³² H. Johnová. Sponky jako součást lidového oděvu. — Slovenský Národopis, VI, 1, 2. Bratislava, 1958, 120. lpp.

³³ RK 1896, 81. lpp., Nr. 574.

³⁴ L. Leciejewicz, M. Rulewicz, S. Weselowski, T. Wieczorowski. La ville de Szczecin des IX—XIII siècles. — Archaeologia urbium, 2. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1972, VIIa tab.

³⁵ Eesti ehted. Tallinn, 1970, 15. lpp.; I. Manninen. Eesti rahvarüete ajalugu. Tartu, 1927, 489. lpp.

³⁶ Turpat, 408. lpp.; 378. att.

³⁷ Turpat, 407. lpp.; 376. att.

³⁸ Turpat, 408. lpp.; 377. att.

³⁹ K. Spiess. Bauernkunst, ihre Art und ihr Sinn. Berlin, 1943, 168. lpp., 102. att.

СЕРДЦЕОБРАЗНЫЕ ФИБУЛЫ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

За последнее десятилетие проведены систематические раскопки некоторых кладбищ позднесредневекового периода. Там в комплексах наряду с другими находками встречались и так называемые сердцевидные фибулы, которые до того были известны из случайных находок и более позднего этнографического материала.

На основе материала из 41 места находок автором настоящей статьи предпринята попытка выделить главные типы фибул, дать их характеристику, определить хронологию и описать распространение на территории Латвии (см. рис. 2).

По внешним признакам в основном можно выделить 4 типа с 2—5 вариантами в каждом.

I тип представлен небольшими ($24 \times 30 \times 21$ — 30 мм) фибулами простой формы, у которых внизу имеется маленький продолговатый выступ (рис. 1:1). Поверхность у них гладкая, края узкие, иголка охватывает кромку.

II тип характеризуется выступом на верхней части фибулы («корона»); нижняя часть заключается или как у I типа (рис. 1:2), или небольшим удлинением с шариком на конце (рис. 1:4). По форме и размерам (30 — 44×20 — 29 мм) можно выделить 5 вариантов этого типа (рис. 1:2,4—7).

Фибулы III типа в верхней части имеют зооморфное изображение, а внизу — «ушко» для прикрепления подвески. Размеры — в пределах 32 — 46×21 — 31 мм, иголка охватывает кромку или лежит в углублении, поверхность украшена геометрическим орнаментом. III тип представлен 3 вариантами (рис. 1:10—15), к нему можно отнести и 2 своеобразные фибулы (рис. 1:16,17).

Фибулы IV типа красивее предыдущих. Они имеют широкие, орнаментированные кромки, игла закреплена в отверстии на кромке (рис. 1:18). Фибула украшена отшлифованными цветными стеклышками, или бусинами.

Часть сердцевидных фибул датируется найденными вместе с ними монетами. Наиболее древние фибулы I типа, которые можно отнести к XVI веку.

За ними следуют 1-й и 2-й варианты II типа. Фибулы 3-го и 4-го вариантов II типа датируются серединой и второй половиной XVII века. Наиболее древние фибулы III типа относятся к XVII веку; 1-й вариант (рис. 1:10) постепенно дегенерирует и в конце XVIII—начале XIX века встречается в очень стилизованном виде (рис. 1:13,15).

Фибулы IV типа встречаются в памятниках, которые датируются серединой и второй половиной XVII века; этнографический материал показывает, что они сохраняются и в XVIII—XIX веках.

Таким образом, несколько типов сердцевидных фибул существуют одновременно и большинство их относится к XVII веку.

На основе имеющегося материала еще нельзя с уверенностью ответить на вопрос о времени появления сердцевидных фибул на территории Латвии. Их форма чужда латвийскому археологическому материалу; очевидно, распространение моды на них объясняется культурными и торговыми связями.

Существование сердцевидных фибул на соседних территориях в XIII веке и некоторые другие соображения позволяют допустить, что эти фибулы могли быть известны в Латвии уже в XIII—XIV веках.

Сердцевидные фибулы на территории Латвии распространены неравномерно. Однозначное решение вопроса об ареале их бытования, равно как и других вопросов, следует отложить до того времени, когда в результате изучения средневековых памятников накопится более обширный материал.

Для изготовления сердцевидных фибул, которые в основном являлись работой местных мастеров, использовались бронза, свинцовое олово и серебро, для фибул IV типа — также цветные стеклышки и бусы. В этнографическом материале, особенно в южной части Курземе, известны сердцевидные фибулы из янтаря. Из технологических процессов для изготовления фибул применялись литье, реза, ковка, пайка, гравировка, а также инкрустация.

Z. Apala

HERZFÖRMIGE FIBELN IN LETTLAND

Zusammenfassung

Im Zuge systematischer Grabungen des letzten Jahrzehnts wurden in einigen Friedhöfen der Periode des hohen Mittelalters in komplexen Gräberfunden unter anderem auch sogenannte herzförmige Fibeln gehoben, die bisher nur als Einzelfunde und in ihren späteren Formen aus ethnographischen Sammlungen bekannt waren.

Anhand des Fibelmateriale von 41 Fundstätten

wird hier ein erster Versuch gemacht, die herzförmigen Fibeln in Typen einzuteilen, diese kurz zu charakterisieren, ihre Chronologie sowie ihre Verbreitung in Lettland (s. Abb. 2) zu klären.

Nach ihren äußeren Merkmalen kann man die herzförmigen Fibeln in 4 Typen mit 2 bis 5 Varianten einteilen.

Den **Typus I** bilden kleine (24 — 30×21 — 30 mm)

und einfache Fibeln, die unten einen kleinen länglichen Vorsprung aufweisen (Abb. 1:1). Sie haben eine glatte Oberfläche und schmale Ränder; die Heftnadel umfaßt den Rand.

Für die Fibeln vom **Typus II** ist kennzeichnend, daß der obere Rand kronenartig erhöht ist; der untere Teil endet ähnlich wie beim Typus I (Abb. 1:2) oder er hat eine Verlängerung, die in eine kleine Kugel ausläuft (Abb. 1:4). Die Größe dieser Fibeln schwankt zwischen 30—44×20—29 mm. Nach der Form des oberen und des unteren Randes können 5 Varianten unterschieden werden (Abb. 1:2, 4—7).

Die Fibeln vom **Typus III** haben einen tierförmigen Oberteil und am unteren Rande Ösen, die zur Befestigung von Anhängern dienen. Ihre Größe schwankt zwischen 32—46×21—31 mm. Die Heftnadel umfaßt den Rand oder ist in den Mittelteil des Randes eingearbeitet; die Oberfläche der Fibel ist durch ein geometrisches Muster verziert. Bei den Fibeln vom Typus III lassen sich drei Varianten unterscheiden (Abb. 1:10—15). Zu diesem Typ gehören auch zwei kleine Fibeln, die ihrer Form nach eine Sonderstellung einnehmen (Abb. 1:16, 17).

Die Fibeln vom **Typus IV** sind repräsentativer als die bisher genannten einfachen und kleinen Fibeln. Sie haben breite verzierte Ränder, und die Heftnadel ist in die innere Seite des Randes eingearbeitet (Abb. 1:18). Eine charakteristische Verzierung dieser Fibeln sind geschliffene farbige Glasstückchen, deren Fassungen an die Fibeloberfläche aufgelötet sind, oder kleine Glasperlen.

Ein Teil der herzförmigen Fibeln wurde zusammen mit Münzen gehoben, was die Lösung komplizierter Zeitstellungsaufgaben erleichtert.

Nach den uns gegenwärtig zur Verfügung stehenden Daten sind in Lettland die Fibeln vom Typus I die ältesten, und zwar gehören sie ins 16. Jahrhundert. Ihnen folgen chronologisch die Varianten 1 und 2 des Typus II sowie die anhand von Münzenfunden in die Mitte und 2. Hälfte des 17. Jh. zu datierenden

Varianten 3 und 4 desselben Typus. Aus dem 17. Jh. sind Fibeln vom Typus III bekannt, dessen ausgeprägteste Variante 1 (Abb. 1:10) im Laufe der Zeit entartet und am Ende des 18. sowie zu Beginn des 19. Jh. nur noch in stilisierter Form auftritt (Abb. 1:13, 15).

Auch die Fibeln vom Typus IV sind in Denkmälern aus der Mitte und der 2. Hälfte des 17. Jh. gefunden worden. Sie haben sich, wie aus ethnographischem Material hervorgeht, bis in das 18. und 19. Jh. hinein erhalten.

Somit existierten mehrere Typen von herzförmigen Fibeln gleichzeitig; der größte Teil von ihnen ist in Denkmälern des 17. Jh. gefunden worden.

Anhand des zur Zeit vorliegenden Materials läßt sich nicht genau feststellen, unter welchen Umständen die herzförmigen Fibeln in Lettland auftauchten. Ihrer Form nach sind sie eine der Archäologie Lettlands fremde Erscheinung, deren Auftreten durch Kultur- und Handelsverbindungen mit anderen Ländern erklärt werden kann.

In Anbetracht dessen, daß in Nachbargebieten gefundene ähnliche Fibeln in das 13. Jh. datiert werden, sowie auf Grund anderer Erwägungen scheint die Annahme gerechtfertigt, daß die herzförmigen Fibeln in Lettland bereits im 13. oder 14. Jh. bekannt waren.

Aus Bronze, mit Zinn legiertem Blei oder aus Silber (ethnographische Exemplare auch aus Bernstein) gefertigt, dienten diese einfachen, vorwiegend von einheimischen Meistern gefertigten Fibeln zum Zusammenheften des Hemdes.

Die herzförmigen Fibeln sind in Lettland nicht gleichmäßig verbreitet. Eine genauere Klärung ihrer Verbreitung und die Lösung anderer Fragen muß der Zukunft vorbehalten bleiben, da hierfür weitere Untersuchungen auf Grund eines zur Zeit noch nicht vorhandenen reichhaltigeren Fibelmaterials notwendig sind.

R. Deņisova

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU ANTROPOĻĪSKAIS SASTĀVS 16.—18. GS.

Etniskās vēstures jautājumu risināšanā liela nozīme ir kranioloģiskajam materiālam. Parasti sevišķu uzmanību saista senāko periodu galvaskausi. Taču arī viduslaiku perioda kranioloģiskajam materiālam ir sava nozīme, kas ļauj izpētīt tautas antropoloģiskā sastāva izveidošanās gala rezultātu. Tas bieži vien atspoguļo parādības, kādas rakstītos avotos netiek atspoguļotas.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā 60. gadu arheoloģisko izrakumu rezultātā uzkrājies plašs 16.—18. gs. kranioloģiskais materiāls, kas sniedz interesantus datus par dažādu apvidu latviešu fizisko tipu un tā izveidošanās vēsturi. 2. g. t. otrās puses kranioloģiskais materiāls iegūts no Saldus,¹ Jaunkandavas² un Durbes³ kapulaukiem Kurzemē, Kalnaplāteru⁴ un Tērvetes⁵ kapulaukiem Zemgalē. Daugavas kreiso krastu pārstāv Jēkabpils rajona Augsto kapu⁶ un Sēlpils⁷ galvaskausu sērijas, bet labo krastu — Kokneses⁸ un Reznu⁹ kapulauku materiāls. Arī Daugavas lejtecē iegūts plašs kranioloģiskais materiāls no Mārtiņsalas¹⁰ un Doles salas Dūdiņu¹¹ kapulaukiem.

Par Vidzemes iedzīvotāju antropoloģiskajām īpatnībām ziņas sniedz Vecpiebalgas Purgaiļu¹² un Pāles kapulauku galvaskausu sērijas. Mūsu rīcībā ir arī divas kranioloģiskās sērijas no Latgales teritorijas — viena iegūta no Ludzas¹³ kapulauka (Nirzas Breidaki), bet otra sakopota no dažādiem Ludzas un Rēzeknes rajonu kapulaukiem.

Minētais kranioloģiskais materiāls liecina par zināmu neviendabību m. ē. 2. g. t. otrās puses latviešu fiziskajā tipā. Antropoloģiskajās pazīmēs vērojama liela dažādība (1. tab.). Stipri variē lielākais galvaskausa garums un platums. Galvaskausa forma vāji mezokrāna (galvaskausa indekss — 75) vai gandrīz brahikrāna (indekss 79,6).

Stipri — no 130,6 mm līdz 138 mm — variē arī sejas platums. Jāpiezīmē, ka tikpat lielas variācijas sejas platumā novērojamas 2. g. t. sākuma slāviem, kuru apdzīvotā teritorija vairākkārt pārsniegusi latviešu apdzīvoto teritoriju. Tāpēc turpat vai 8 mm lielā starpība sejas platumā starp dažādām iedzīvotāju grupām Latvijas teritorijā jāuzskata par sevišķi nozīmīgu; tā liecina par neviendabību iedzīvotāju antropoloģiskajā sastāvā. Citiem vārdiem — 2. g. t. otrajā pusē starp vietējiem iedzīvotājiem dažādos Latvijas apvidos pastāvējušas visai izteiktas atšķirī-

bas fiziskajā tipā, liecinot, ka latviešu tautas fiziskā tipa veidošanās procesā iekļāvušās dažādas izcelsmes iedzīvotāju grupas.

I. t a b u l a

Antropoloģisko pazīmju variācija Latvijas teritorijā
2. g. t. otrajā pusē (pēc pazīmju aritmētiskiem vidējiem sērijā; sēriju skaits — 14)

Apzīmējums pēc Martina	Pazīmes	16.—18. gs. latvieši	
		Min—Max	Absolūtā starpība (mm, leņķi — grādos)
1	Lielākais galvaskausa garums	179,8—189,9	10,1
8	Lielākais galvaskausa platums	138,3—146,4	8,1
17	Galvaskausa augstums (ba—br)	130,8—138,6	7,2
9	Mazākais pieres platums	96,0—101,7	5,7
45	Sejas platums (zy—zy)	130,6—138,0	7,4
48	Sejas augšdaļas augstums	66,4—72,0	5,6
52	Orbitas augstums	31,5—34,6	3,1
54	Deguna platums	23,9—26,0	2,1
77	Nazomalārais leņķis	136,3—143,1	6,8
—	Zigomaksilārais leņķis	125,6—130,1	4,5
75 (1)	Deguna kaulu izvirzies leņķis	24,8—32,7	7,9
8 : 1	Galvaskausa indekss	75,0—79,6	4,6

16.—19. gs. Dienvidkurzemes (Saldus, Durbe), Zemgales (Tērvete), Dienvidlatgales (Ludza) un Daugavas kreisā krasta (Sēlpils) latviešiem raksturīgs liels galvaskausa garums un platums, masivitāte, plata, samērā augsta un profilēta seja ar stipri izvirzītu degunu un augstu virsdeguni. Tieši minētajos apvidos 16.—19. gs. sastopami vislielākie galvaskausa smadzeņu daļas izmēri un visplatākās sejas (135—138 mm) Latvijas teritorijā. Interesi izraisa arī tas fakts, ka šo apvidu iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam, par kuru spriežam pēc minēto kapulauku kranioloģiskā materiāla, raksturīgi vienādi galvaskausu izmēri.

Kranioloģisko sēriju salīdzināšanā lietojām matemātisko metodi, t. s. Penrouza attālumu, kas ļauj objektīvi spriest par minēto iedzīvotāju fiziskā tipa līdzības pakāpi un starp šīm sērijām ir 0,05—0,29 robežās:

	Penrouza attālums
Austrumlatvieši — Saldus latvieši	0,13
„ — Sēlpils latvieši	0,24
„ — Zemgales latvieši (apvienotā sērija)	0,43
Saldus latvieši — Sēlpils latvieši	0,16
„ — Tērvetes latvieši	0,22
„ — Zemgales latvieši (apvienotā sērija)	0,29
Sēlpils latvieši — Tērvetes latvieši	0,05
„ — Zemgales latvieši (apvienotā sērija)	0,19

Tātad austrum- un rietumlatviešu 2. g. t. otrās puses antropoloģiskie tipi ir stipri līdzīgi. Vienīgi Zemgales (Jelgavas raj.) latviešiem sejas šaurākas, tāpēc arī pēdējiem salīdzinājumā ar austrumlatviešiem lielāks Penrouza attālums (0,43). Vidēji tomēr austrum- un rietumlatviešu antropoloģiskais tips ir stipri līdzīgs; tas vienlaikus liecina arī par lielu līdzību starp latgaļi, kuršu un zemgaļi (Tērvetes kapulauks) fiziskajiem tipiem, uz kuru pamata veidojās m. ē. 2. g. t. otrās puses austrum- un rietumlatviešu fiziskais tips.

M. ē. 2. g. t. otrās puses Daugavas labā krasta (Kokneses, Reznu, Doles Dūdiņu kapulauki) iedzīvotājiem pretstatā austrum- un rietumlatviešiem un zemgaļiem raksturīga gracila galvaskausa uzbūve, vidēji lieli tā smadzeņu daļas izmēri, stipri šaurāka (130—132 mm) un zemāka seja, vidēji izvirzīts deguns, bet augsta virsdegune.

Līdzīgs gracils šaursejains tips sastopams arī 14.—17. gs. Ziemeļrietumvidzemē (Pāles kapulauks) un Ziemeļkurzemē (Jaunkandavas kapulauks).

Visumā 16.—18. gs. Daugavas labā krasta, Ziemeļrietumvidzemes un Ziemeļkurzemes latvieši ar savu gracilo galvaskausa uzbūvi un šauro seju diezgan krasi atšķiras no Dienvidlatgales, Dienvidkurzemes un Zemgales latviešiem.

Visas minētās 16.—18. gs. iedzīvotāju grupas ar šauru seju un gracilu galvaskausa uzbūvi iekļaujas teritorijā, kuru 10.—12. gs. apdzīvoja Daugavas, Rietumvidzemes un Kurzemes lībieši. Atcerēsimies, ka 10.—12. gs. lībiešu antropoloģiskajam tipam arī raksturīga galvaskausa gracila uzbūve, vidēji galvaskausa smadzeņu daļas izmēri un šaura seja.¹⁴ Tāpēc ir pamats uzskatīt, ka 2. g. t. otrās puses Daugavas lejteces, Ziemeļkurzemes un Rietumvidzemes latviešu fiziskais tips veidojies galvenokārt uz lībiešu antropoloģiskā tipa pamata. Antropoloģisko pazīmju komplekss, kāds raksturīgs senās lībiešu teritorijas iedzīvotājiem, atšķiras no austrum- un rietumlatviešu antropoloģiska tipa pazīmju kompleksa ar mazāku galvaskausa garumu (līdz 10 mm), stiprāk izteiktu me-zokrāniju, šaurāku, zemāku seju un mazāk izvirzītu degunu. Par atšķirībām fiziskajos tipos liecina arī Penrouza attālums:

	Penrouza attālums
Austrumlatvieši — Kalnaplāteru latvieši	0,82
„ — Pāles latvieši	0,72
„ — Doles latvieši	0,61
„ — Jaunkandavas latvieši	0,52

Austrumlatvieši — Kokneses latvieši	0,52
„ — Reznu latvieši	0,50
Tērvetes latvieši — Kalnaplāteru latvieši	1,16
„ — Kokneses latvieši	0,85
„ — Pāles latvieši	0,76
„ — Reznu latvieši	0,74
„ — Jaunkandavas latvieši	0,67
„ — Doles latvieši	0,62

Turpretī starp kranioģiskajām sērijām no seno lībiešu teritorijas Penrouza attālums ir niecīgs (0,02—0,32) un liecina, ka starp iedzīvotājiem, kurus pārstāv Pāles, Doles Dūdiņu, Reznu un Jaunkandavas galvaskausu sērijas, konstatējama liela līdzība fiziskajā tipā:

	Penrouza attālums
Jaunkandavas latvieši — Pāles latvieši	0,02
„ — Kokneses latvieši	0,10
„ — Reznu latvieši	0,14
„ — Kalnaplāteru latvieši	0,16
„ — Doles latvieši	0,32
Reznu latvieši — Kokneses latvieši	0,06
„ — Pāles latvieši	0,12
„ — Jaunkandavas latvieši	0,14
„ — Doles latvieši	0,19
„ — Kalnaplāteru latvieši	0,21
Doles latvieši — Reznu latvieši	0,19
„ — Pāles latvieši	0,27
„ — Kokneses latvieši	0,30
„ — Jaunkandavas latvieši	0,32

Šo iedzīvotāju antropoloģiskā tipa pamatā ir viens antropoloģisko pazīmju komplekss, kurš saistāms galvenokārt ar 10.—12. gs. lībiešu antropoloģisko tipu.

Ipašu interesi izraisa kādas Zemgales (Dobeles raj.) iedzīvotāju grupas antropoloģiskais tips, kuru pārstāv 16.—17. gs. Kalnaplāteru kranioģiskais materiāls. Šo iedzīvotāju antropoloģiskais tips, kā liecina Penrouza attālums, visumā ir tuvs senās lībiešu teritorijas iedzīvotāju fiziskajam tipam. Tomēr nav pamata Dobeles rajona Kalnaplāteru iedzīvotāju antropoloģisko tipu saistīt ar seno lībiešu tipa ietekmi. Tam nav arī ģenētiska sakara ar zemgaļu antropoloģisko tipu, no kura tas atšķiras ar stipri mazākiem galvaskausa smadzeņu daļas izmēriem, ar horizontālā virzienā zemāku, šaurāku un vāji profilētu seju.

Rodas jautājums, kādi vēsturiski notikumi ir šī Zemgales iedzīvotāju fiziskā tipa izveidošanās pamatā? Materiāla trūkuma dēļ jautājums pagaidām jāatstāj atklāts. Tomēr kāds fakts šajā sakarā saista mūsu uzmanību. Livonijas ordenis pēc sava kārtēja karagājiena uz Krievijas zemēm 15. gs. vidū nometināja Bauskas apkārtnē kādu gūstekņu grupu. Šī etniskā grupa pazīstama ar nosaukumu «krieviņi». Pēc valodnieku domām, tie bijuši voti, kas saglabājuši savu valodu līdz pat pagājušajam gadsimtam.¹⁵ Vārētu piebilst, ka Kalnaplāteru 16.—18. gs. antropoloģiskais tips stiprā mērā atgādina Viborgas apkārtnes 15.—17. gs. somu antropoloģisko tipu, kuru kranioģisko materiālu pētījis V. Aleksejevs.

Zināmu interesi izraisa vēl viena kranioģiskā sērija no Mārtiņsalas kapsētas, kas situēta senā lībiešu

teritorijā. Lai gan kapsētas kranioloģiskais materiāls tiek datēts ar laiku no 12. līdz 17. gs., tomēr galvaskausu vairākums attiecināms uz 15.—17. gs. Šim antropoloģiskajam tipam raksturīgi vidēji lieli galvaskausa smadzeņu daļas izmēri, mezokrānija, vidēji augsta, mēreni plata (133,9 mm), mazliet ieplakana seja un vidēji izvirzīts deguns.

Mārtiņsalas latviešiem salīdzinājumā ar rietum- un austrumlatviešiem ir šaurākas sejas. Bet no seno lībiešu teritorijas latviešiem tie atšķiras ar nedaudz platāku seju. Tādējādi, Mārtiņsalas iedzīvotāji pēc sava fiziskā tipa ieņem vidusstāvokli starp seno lībiešu un baltu antropoloģiskajiem tipiem. Acīmredzot Mārtiņsalas iedzīvotāju fiziskā tipa veidošanā zināma loma piederējusi gan libiskajam substrātam, gan arī baltu elementiem.

Ipašu interesi izraisa 15.—17. gs. Mārtiņsalas un 13.—15. gs. Senās Rīgas (Jaunielas kapulauks Vecrīgā)¹⁶ iedzīvotāju antropoloģisko tipu līdzība. Sevišķi liela līdzība ir sejas uzbūvē. Kā pirmajam, tā otrajam tipam sejas platums ir 133,9 mm. Šajā līdzībā nav nekā pārsteidzoša. Iespējams, ka Senās Rīgas un Mārtiņsalas iedzīvotāju fiziskais tips veidojies uz vienu un to pašu etnisko elementu pamata, pie kam veidošanās procesā, jādama, zināma loma piederējusi lībiešu antropoloģiskajam substrātam.

Augšzemes latviešu antropoloģisko tipu pārstāv Jēkabpils rajona Augsto kapu kranioloģiskais materiāls, kam raksturīgi lieli galvaskausa smadzeņu daļas izmēri ar vidēji platu (134,1 mm), vidēji augstu (69,5 mm) un labi profilētu seju horizontālā virzienā un mēreni izvirzītu degunu. 17.—18. gs. Augšzemes latviešu antropoloģiskais tips pēc absolūtiem izmēriem ierindojas starp platsejainiem austrum- un rietumlatviešiem un šaursejainiem latviešiem no senās lībiešu teritorijas. To liecina arī aprēķinātais Penrouza attālums:

		Penrouza attālums
Augšzemes latvieši (Augsto kapu kranioloģiskais materiāls)	— šaursejainās grupas (no lībiešu teritorijas, 6 sērijas)	0,26
Tas pats	— rietum- un austrum- latviešu platsejainās grupas (5 sērijas)	0,22

Sakarā ar aprakstīto 17.—18. gs. Augšzemes iedzīvotāju antropoloģisko tipu jāpiemin Daugavas kreisā krasta Lejasdopeļu kapulauka kranioloģiskais materiāls,¹⁷ kurš pārstāv 10.—12. gs. sēļu antropoloģisko tipu. 10.—12. gs. sēļu antropoloģiskais tips ar vidēji platu seju, tāpat kā 17.—18. gs. Augšzemes iedzīvotāju fiziskais tips, ierindojas starp platsejainajiem 10.—12. gs. latgaļiem un šaursejainajiem 10.—12. gs. lībiešiem. Tādējādi 17.—18. gs. Augšzemes iedzīvotājus var uzskatīt par sēļu pēctečiem. Taču šī tipa ģenēzē vēl paliek daudz neskaidra.

Vidzemes vidienes iedzīvotājus pārstāv 17.—18. gs. Vecpiebalgas Purgaiļu kapulauka kranioloģiskā sērija. Tai raksturīgs vidēji liels galvaskausa garums (183,4 mm), liels tā platums (143,7 mm) un izteikta mezokrānija (galvaskausa indekss 78,5) ar samērā platu (136,2 mm), vidēji augstu (70 mm) seju un pa-

vājinātu sejas horizontālo profilējumu (nazomalārais leņķis — 140,5, zigomaksilārais — 128°). Deguns vidēji izvirzīts, ar vidēji augstu deguna sakni.

Vecpiebalgas 17.—18. gs. latviešu antropoloģiskais tips atšķiras no šī paša perioda seno lībiešu teritorijas latviešu fiziskā tipa ar platāku un ieplakanu seju. Daugavas lejtecē, Ziemeļkurzemē un Rietumvidzemē 16.—18. gs. iedzīvotāju sejas platums ir 128—131 mm, Vecpiebalgas iedzīvotājiem — 136 mm. Atšķirības starp Vecpiebalgas latviešiem un platsejainajiem austrum- un rietumlatviešiem skar galvenokārt galvaskausa smadzeņu daļas izmērus, sejas profilējumu un deguna izvirzi. Vecpiebalgas latviešiem raksturīgs mazāks galvaskausa garums, stiprāk izteikta mezokrānija, vājāk profilēta seja un vājāk izvirzīts deguns. Visumā šīs atšķirības nav sevišķi lielas, tomēr tām ir sava nozīme Vidzemes vidienes latviešu fiziskā tipa ģenēzes skaidrošanā.

Šajā sakarā lielu interesi izraisa 12.—14. gs. Jaunpiebalgas kranioloģiskais materiāls. Jaunpiebalgas iedzīvotāju antropoloģiskajā tipā minētajā periodā saskatām tās pašas iezīmes, kādas raksturīgas 17.—18. gs. Vecpiebalgas latviešiem, tikai pirmējiem tās izteiktas stiprāk. Atšķirības, kuras vērojamas starp 17.—18. gs. Vidzemes vidienes latviešiem, no vienas puses, un 16.—18. gs. Latgales un Kurzemes latviešiem, no otras, daudz stiprāk bija izteiktas starp minēto teritoriju iedzīvotājiem 10.—14. gs.

Izteikti mezokrānais 17.—18. gs. Vecpiebalgas latviešu antropoloģiskais tips ar platu ieplakanu seju un mēreni izvirzītu degunu neapšaubāmi attīstījies uz šīs teritorijas agrāko iedzīvotāju fiziskā tipa pamata, kurš zināms pēc 12.—14. gs. Jaunpiebalgas kranioloģiskā materiāla un kura veidošanās vēsture stiprā mērā saistāma ar Vidus- un Austrumvidzemes somisko substrātu. Tuvākas paralēles šim antropoloģiskajam tipam atrodam ziemeļaustrumu virzienā starp austrumigaunjiem, ižoriešu un votu ciltīm.

Tādējādi Latvijas teritorijā 2. g. t. otrajā pusē konstatējam trīs dažādus antropoloģiskus tipus. Mezokrānais masīvais tips ar lieliem galvaskausa smadzeņu daļas izmēriem, platu, samērā augstu seju un stipri izvirzītu degunu raksturīgs Dienvidkurzemes, Zemgales un Dienvidlatgales latviešiem. Šim antropoloģiskajam tipam ir tiešs ģenētisks sakars ar iepriekšējā perioda latgaļu, zemgaļu un kuršu fizisko tipu.

Otrais, arī mezokrānais tips, bet ar mazākiem galvaskausa smadzeņu daļas izmēriem, platu, mazliet ieplakanu seju un vājāk izvirzītu degunu 2. g. t. otrajā pusē konstatēts Vidzemes vidienē. Tas ģenētiski saistāms ar līdzīgu iepriekšējā perioda antropoloģisko tipu. 1. un 2. g. t. sākumā šādu tipu pārstāv Austrumvidzemes, Vidzemes vidienes, Ziemeļ- un Viduslatgales latvieši. Etniski tas saistāms ar Baltijas somu substrātu. Šī tipa raksturīgās īpatnības 2. g. t. otrajā pusē vairs nav tik stipri izteiktas kā iepriekšējā periodā. Tas pats sakāms arī par pirmo masīvo mezokrāno tipu, kam tiešs sakars ar baltu substrātu. Tātad abi šie tipi pakāpeniski savstarpēji sajaukušies un asimilējušies. To īpaši apliecina 2. g. t. otrās puses Vidzemes un Latgales iedzīvotāju antropoloģiskie tipi.

Trešais gracilais mezokrānais un šaursejainais an-

tropoloģiskais tips, kas 2. g. t. otrajā pusē raksturo Daugavas labā krasta Vidus- un lejteces, kā arī Ziemeļkurzemes un Rietumvidzemes latviešus, saistāms ar lībiešu substrātu minētajā teritorijā. Šis trešais tips salīdzinājumā ar 10.—12. gs. lībiešu antropoloģisko tipu mainījies ļoti maz. Atšķirības, kādas konstatētas starp 10.—12. gs. lībiešu un latgaļu tipu, tikpat stipri izteiktas arī starp 16.—18. gs. šaursejaino tipu no senās lībiešu teritorijas un platsejaino tipu no seno baltu teritorijas (latgaļu, kuršu, zemgaļu), liecinot par šo divu tipu vāju savstarpēju asimilācijas procesu 2. g. t. otrajā pusē.

2. tabula
Penrouza attālums starp 2. g. t. otrās puses
kranioģiskajām sērijām

Kranioģiskās sērijas		Penrouza attālums	Kranioģiskās sērijas		Penrouza attālums		
Kalnaplāteru	— Purgaiļu (Vecpiebalga) 17.—18. gs.	0,62	Kalnaplāteru	— Kokneses 16.—17. gs.	0,06		
	— Austrumlatviešu 16.—17. gs.	0,82		— Dūdiņu (Doles sala) 16.—17. gs.	0,19		
	— Sēlpils 16.—17. gs.	0,86		— Kalnaplāteru (Zemgale) 16.—17. gs.	0,21		
	— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,47		— Purgaiļu (Vecpiebalga) 17.—18. gs.	0,33		
	— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,51		— Austrumlatviešu 16.—17. gs.	0,50		
	— Tērvetes 16.—17. gs.	1,16		— Sēlpils 16.—17. gs.	0,50		
	— Saldus 15.—16. gs.	0,66		— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,24		
	— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,16		— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,32		
	— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,17		— Tērvetes 16.—17. gs.	0,74		
	— Tērvetes 16.—17. gs.	0,06		— Saldus 15.—16. gs.	0,58		
	— Sēlpils 16.—17. gs.	0,19		— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,14		
	— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,15		— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,12		
	— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,30		Kokneses	— Dūdiņu (Doles sala) 16.—17. gs.	0,30	
	— Tērvetes 16.—17. gs.	0,45			— Kalnaplāteru (Zemgale) 16.—17. gs.	0,17	
	— Saldus 15.—16. gs.	0,19			— Purgaiļu (Vecpiebalga) 17.—18. gs.	0,24	
	— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,36			— Austrumlatviešu 16.—17. gs.	0,52	
	— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,43			— Sēlpils 16.—17. gs.	0,57	
	— Sēlpils 16.—17. gs.	0,24			— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,23	
— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,33	— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,39				
— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,43	— Tērvetes 16.—17. gs.	0,85				
— Tērvetes 16.—17. gs.	0,33	— Saldus 15.—16. gs.	0,55				
— Saldus 15.—16. gs.	0,13	— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,10				
— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,52	— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,03				
— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,72	Dūdiņu (Doles sala)	— Kalnaplāteru (Zemgale) 16.—17. gs.		0,40		
— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,12		— Purgaiļu (Vecpiebalga) 17.—18. gs.		0,33		
— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,19		— Austrumlatviešu 16.—17. gs.		0,61		
— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,19		— Sēlpils 16.—17. gs.		0,33		
— Tērvetes 16.—17. gs.	0,05		— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.		0,10		
— Saldus 15.—16. gs.	0,16		— Zemgales latviešu 16.—17. gs.		0,11		
— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,53		— Tērvetes 16.—17. gs.		0,62		
— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,56		— Saldus 15.—16. gs.	0,48			
— Augsto kapu (Augšzeme) 17.—18. gs.	0,08		— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,32			
— Tērvetes 16.—17. gs.	0,32		— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,28			
— Saldus 15.—16. gs.	0,23		Tērvetes	— Saldus 15.—16. gs.	0,22		
— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,28			— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,67		
— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,24			— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,76		
— Zemgales latviešu 16.—17. gs.	0,35			Saldus	— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,48	
— Saldus 15.—16. gs.	0,28				— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,52	
— Jaunkandavas 16.—17. gs.	0,24				Jaunkandavas	— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,02
— Pāles (Valmieras raj.) 15.—17. gs.	0,21						

PARINDES

¹ J. Daiga. Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. g. — RT 1958. Rīga, 1959, 45. lpp.

² D. Klepere. Izrakumi Jaunkandavas senkapos. — RT 1967. Rīga, 1968, 60. lpp.

³ В. П. Алексеев. Происхождение народов Восточной Европы. М., 1969, 214., 215. lpp.; 21. tab.

⁴ I. Cimermane. Aizsardzības izrakumi Vilces Kalnaplāteru kapulaukā. — RT 1966. Rīga, 1967, 27., 28. lpp.

- ⁵ E. Brīvkalnes arheoloģiskie izrakumi Tērvetē 1951.—1956. g.
⁶ Z. Apala. Izrakumi Leimaņu «Augstajos kapos». — RT 1970. Rīga, 1971, 25. lpp.
⁷ A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils kapulaukā. — RT 1965. Rīga, 1966, 31. lpp.
⁸ A. Stubava arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1961.—1962. g.
⁹ J. Graudņa arheoloģiskie izrakumi Reznu kapulaukā 1958. un 1969. g.
¹⁰ A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā. — RT 1966. Rīga, 1967, 44. lpp.
¹¹ E. Šnore. Doles Vampniešu 1967. g. ekspedīcija. — RT 1967. Rīga, 1968, 75. lpp.

- ¹² J. Apals. Izrakumi Vecpiebalgā 1970. gadā. — RT 1970. Rīga, 1971, 23. lpp.
¹³ В. П. Алексеев. Происхождение народов Восточной Европы. 216., 217. lpp.; 22. tab.
¹⁴ Р. Денисова. Прибалтийские финны на территории Латвии (I—II тысячелетия н. э.). — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Рига, 1970.
¹⁵ П. А. Аристе. Водь в топонимике. — Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Таллин, 1965, 104., 105. lpp.
¹⁶ M. Vilsonе. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1969. gadā. — RT 1969. Rīga, 1970, 32. lpp.
¹⁷ Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом типе селов XI—XII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леясдопелес. — Изв. АН ЛССР, 1964, 5.

Р. Денисова

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ЛАТВИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ II ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ НАШЕЙ ЭРЫ

Резюме

В работе производится оценка 17 краниологических серий с территории Латвии XVI—XIX веков. В этот период среди латышей представлены различные антропологические типы. Первый — мезокранный с широким профилированным лицом и выступающим носом — прослеживается среди восточных и западных латышей XVI—XVII веков (могильники Салдус, Тервете, Селпилс и сборная серия черепов из Восточной Латвии). Сходство антропологических типов восточных и западных латышей выявляется и на более позднем краниологическом материале из могильников Дурбе и Лудза (Нирзас-Брейдаки), опубликованном В. П. Алексеевым. Это сходство, очевидно, является следствием общего происхождения тех племен, на основе которых формировался антропологический тип восточных и западных латышей.

Особенности краниологической серии из могильника Аугстие-Капи (XVII—XVIII вв.) свидетельствуют о том, что в формировании типа латышей Аугшземе значительная роль принадлежала селам.

Второй антропологической тип, представленный краниологическим материалом из могильника Пургайли в Видземе (XVIII в.), тоже характеризуется мезокранией, но отличается от антропологического типа восточных и западных латышей строением лица и носа. Латыши Видземе XVIII века имеют более уплощенное лицо и слабее выступающий нос. Эти особенности сформировались под воздействием прибалтийско-финского компонента, который здесь был распространен в предыдущий период.

Третий антропологический тип второй половины II тысячелетия локализуется на древней территории ливов и представлен краниологическим материалом из Пале в северо-западной части Видземе (XIV—XVII вв.), из Яункандавы в северной части Курземе (XVI—XVII вв.), Дудиняс (XV—XVII вв.), Мартыньсала (XV—XVII вв.) и Резнес (XVI—XVII вв.) в низовье Даугавы. Этот антропологический тип, как и предыдущий, характеризуется мезокранной формой черепа, но отличается от него грацильным строением черепа и заметно более узким лицом. Он обнаруживает большое сходство с типом ливов X—XII веков. На этом основании можно сделать вывод о том, что тип латышей западной части Видземе, северной части Курземе и низовья Даугавы сформировался преимущественно на основе средневековых ливов.

Антропологический тип населения Старой Риги XIII—XV веков (могильник Яуниела) формировался главным образом в балтской этнической среде с участием ливского компонента.

Особое место занимает серия черепов XVI—XVII веков из Кална-Платери (Земгале). Антропологический тип, представленный этим могильником, отличается от типа латышей Земгале того же периода заметно меньшими размерами мозгового отдела черепа, а также узким и уплощенным лицом.

В настоящее время на основании имеющихся материалов объяснить наличие этих особенностей среди населения Земгале XVI—XVII веков не представляется возможным.

**DIE ANTHROPOLOGISCHE
ZUSAMMENSETZUNG DER BEVÖLKERUNG
LETTLANDS IN DER ZWEITEN HÄLFTE
DES 2. JAHRTAUSENDS U. Z.**

Zusammenfassung

In der Arbeit werden 17 Schädelserien aus Lettland, die den Zeitraum vom 16. bis zum 19. Jh. umfassen, ausgewertet. Innerhalb dieser Periode ist in Lettland das Vorhandensein mehrerer anthropologischer Typen festzustellen. Der eine Typus, der durch Schädelmaterial verschiedener Gebiete Lettlands — Latgale, Sēlpils, Tērvete und Saldus — aus dem 16. bis 17. Jh. vertreten ist, hat eine mesokrane Schädelform, ein verhältnismäßig breites, horizontal wohlprofilirtes Gesicht und eine vorspringende Nase. Die Ähnlichkeit der Ost- und Westletten in bezug auf den anthropologischen Typus besteht auch im 18. und 19. Jh. weiter; davon zeugt das von W. Aleksejev veröffentlichte Material der Gräberfelder von Ludza (Nirzas Breidaki) und Durbe. Man darf daraus schließen, daß die anthropologischen Typen der Ost- und Westletten sich aus denen der einander nah verwandten Stämme der Lettgallen, Kuren und Semgallen entwickelt haben.

Wie aus dem Schädelmaterial von Augstie kapi in Augšzeme (17.—18. Jh.) hervorgeht, spielte bei der Ausbildung des körperlichen Typus der Bewohner dieses Gebiets der anthropologische Typus der Sellen eine große Rolle, der sich vom Typus der Lettgallen durch eine schmalere Gesichtsform unterscheidet.

Der zweite anthropologische Typus, der durch das Schädelmaterial aus dem Gräberfeld Purgaiļi in Vidzeme (18. Jh.) vertreten ist, hat ebenfalls eine mesokrane Schädelform, unterscheidet sich aber vom ost- und westlettischen Typus in bezug auf den Gesichts- und Nasenbau. Die lettische Bevölkerung von Vidzeme im 18. Jh. hat ein flacheres Gesicht und eine schwächer vorspringende Nase. Man kann das dadurch erklären, daß der Typus der Bewohner von Vidzeme im 18. Jh. sich auf der Grundlage des mesokränen, durch ein leicht abgeflachtes Gesicht gekennzeichneten Typus ausgebildet hat, der ein finnisches

Substrat enthielt und in der vorangehenden Periode in Vidzeme verbreitet war.

Der dritte anthropologische Typus der zweiten Hälfte des 2. Jahrtausends in Lettland ist im Siedlungsgebiet der alten Liven lokalisiert und durch Schädelmaterial aus Pāle in Nordwestvidzeme (14.—17. Jh.), Jaunkandava in Nordkurzeme (16.—17. Jh.), Dūdiņas (15.—16. Jh.), Mārtiņsala (15.—17. Jh.) und Reznēs (16.—17. Jh.) am Unterlauf der Daugava vertreten. Dieser Typus hat ebenso wie der vorhergehende eine mesokrane Schädelform, unterscheidet sich aber von ihm durch eine geringere Schädelgröße und ein schmäleres Gesicht. Kennzeichnend für diesen Typus ist seine auffallende Ähnlichkeit mit dem Typus der Liven aus dem 10. bis 12. Jh. Man kann also schließen, daß der anthropologische Typus der Letten in Westvidzeme, Nordkurzeme und am Unterlauf der Daugava sich weitgehend auf der anthropologischen Grundlage der mittelalterlichen Liven ausgebildet hat.

In bezug auf den anthropologischen Typus der Bewohner Altrigas im 13. bis 15. Jh. (Gräberfeld Jauniela) gestattet das vorhandene Material die Schlußfolgerung, daß er sich auf der anthropologischen Basis der baltischen Stämme entwickelt hat, wobei auch ein gewisser Einfluß des Typus der dort ansässigen Liven festzustellen ist.

Einen besonderen Platz nimmt die Schädelserie von Kalnaplāteri (Zemgale) ein; sie weist eine ganze Reihe von Besonderheiten auf, die für keine der im obigen erwähnten Schädelserien charakteristisch sind. Insbesondere unterscheiden sich die Bewohner von Kalnaplāteri im 16. bis 17. Jh. vom anthropologischen Typus der Semgallen derselben Periode durch einen kleineren Hirnschädelumfang sowie ein schmales und stark abgeflachtes Gesicht. Über den Ursprung dieses Typus lassen sich auf Grund des zur Zeit vorhandenen Materials keine Schlüsse ziehen.

R. Grāvere

AUSTRUMLATVIEŠU ODONTOLOĢISKAIS TIPS UN TĀ IZMAIŅAS LAIKA GAITĀ

Antropoloģijai ir liela nozīme etniskās vēstures jautājumu risināšanā. Sākot ar 60. gadiem, etniskās vēstures izpētē savu ieguldījumu dod jauna antropoloģijas nozare — antropoloģiskā odontoloģija (zobu antropoloģija). Odontoloģisko datu diagnostiskā nozīme pamatojas uz zobu sistēmas specifiskajām īpatnībām, kādas pastāv līdz mūsu dienām.

Odontoloģiskais materiāls, kas tika izmantots austrumlatviešu zobu morfoloģijas pētīšanai, attiecināms uz laiku no 7. līdz 19. gs. Senāko odontoloģisko materiālu pārstāv 7.—10. gs. Lejasbitēnu kapulauka kranioloģiskā sērija (90 apbedījumi).¹ Materiāls par laiku no 13. līdz 15. gs. iegūts no Jaunpiebalgas (19 apbedījumi),² Uplantu (17 apbedījumi),³ Ikšķiles (76 apbedījumi)⁴ un Sēpils 13.—15. gs. (42 apbedījumi)⁵ kapulauku galvaskausiem. Šo dažādo kapulauku odontoloģiskais materiāls apvienots, pamatojoties uz attiecīgo kapulauku kranioloģiskā materiāla antropoloģiskā tipa lielo līdzību.⁶ Mārtiņsalas odontoloģiskā materiāla dati (197 apbedījumi) attiecas uz 13.—17. gs.⁷; 16.—17. gs. pārstāv Sēpils kranioloģiskā sērija (68 apbedījumi),⁸ bet 19. gs. — Ludzas (Nirzas Breidaku) kapulauka kranioloģiskais materiāls.⁹

Pētījuma mērķis bija noskaidrot austrumlatviešu odontoloģisko tipu un pārlicināties, kā tas mainījies laikā no 7. līdz 19. gs. Materiāla izskatīšanā un izvērtēšanā izmantota A. Zubova aprakstītā metodika.¹⁰ Pētījuma programma ietvēra tikai augšējo un apakšējo lielo dzerokļu raksturojumu pēc tādām pazīmēm kā apakšējo lielo dzerokļu pauguru skaits un savienojuma veids, vidējais starppaugurs (*tuberculum accessorium mediale internum*), trigonida distālā kore (*hintere Trigonidleiste*) un metakonida liektā kroka (*deflecting wrinkle of metaconid*) uz apakšējiem lielajiem dzerokļiem, augšējo lielo dzerokļu forma un Karabelli paugurs (*tuberculum Carabelli*).

Apakšējie lielle dzerokļi

Apakšējo lielo dzerokļu uzbūvei ir visai sarežģīta struktūra, kas variē gan pēc pauguru skaita, gan pēc to izvietojuma. Tieši šīm īpatnībām liela nozīme rasu noteikšanā un etnisko jautājumu risināšanā.

1. tabula

Pirmā apakšējā lielā dzerokļa pauguru skaits
un sastopamās formas %

Sērija, gs.	Skaitis	6 pauguri		5 pauguri		4 pauguri		3 pauguri	
		y6	+6	y5	+5	y4	+4	y3	
Lejasbitēnu, 7.—10. gs.	44	2,3	—	88,6	—	9,1	—	—	—
Apvienota 13.—15. gs. sērija	50	4,0	—	86,0	—	10,0	—	—	—
Mārtiņsalas, 13.—17. gs.	85	—	4,0	56,0	30,0	2,0	8,0	—	—
Sēpils, 16.—17. gs.	36	2,4	—	96,4	—	1,2	—	—	—
Ludzas, 19. gs.	106	—	—	84,6	11,8	—	1,2	—	—
		—	—	91,7	—	—	8,3	—	—
		—	—	61,1	30,6	5,6	2,7	—	—
		—	—	91,1	—	8,9	—	—	—
		—	—	91,1	—	8,9	—	—	—

Pirmais apakšējais lielais dzeroklis Latvijas austrumu daļas iedzīvotājiem (7.—10. gs.) raksturojams kā arhaisks zobs ar formu y5 (56,0—91,1%, 1. tab., 1. att.). Līdzās zoba formai y5 konstatējama arī forma +5 (11,8—31,8%, 1. tab., 2. att.). Pārējās eiropēdajās grupās piecpauguru pirmais apakšējais lielais dzeroklis ar zoba pauguru savienojumu + sastopams 9% gadījumu (vienīgā grupa, kam +5 forma sastopama biežāk — 20% gadījumu —, viduslaiku poļi¹¹). Eiropēdajās grupās bieži (līdz 40% gadījumu) sastopami četrpauguru pirmie apakšējie lielle dzerokļi.¹² Turpretī Austrumlatvijas 7.—19. gs. iedzīvotāju odontoloģiskajā materiālā četrpauguru zobi sastopami reti (līdz 10%). Tas nozīmē, ka pretēji redukcijas gaitai eiropēdajās grupās no y5 uz y4, austrumlatviešiem vērojama cita redukcijas līnija, no y5 uz +5. Šeit varētu atzīmēt, ka pēdējais redukcijas veids raksturīgs mongoļoīdiem, kuru odontoloģiskajā materiālā bieži sastopama pirmā apakšējā lielā dzerokļa forma +5 (20—30%).¹³ Bez pieciem un sešiem pauguriem pirmā apakšējā lielā dzerokļa kroniša virsmā Latvijas austrumu daļas iedzīvotājiem laikā no 7. līdz 19. gs. konstatēti arī seši zoba pauguriņi, bez tam līdz 17% gadījumu vērojams arī vidējais starppaugurs. Jāatzīmē, ka zoba virsmas diferenciacija raksturīgāka ir mongoļoīdajai rasei, kur sestais

paugurs sastopams 30—40% gadījumā, bet vidējais starppaugurs — vairāk nekā 15% gadījumā.¹⁴
7.—19. gs. austrumlatviešiem otrais apakšējais lie-

2. tabula

Otrā apakšējā lielā dzerokļa pauguru skaits un sastopamās formas %

Sērija, gs.	Skaits	6 pauguri		5 pauguri		4 pauguri		3 pauguri
		y6	+6	y5	+5	y4	+4	y3
Lejasbitēnu, 7.—10. gs.	68	1,5	—	5,9	—	88,2	—	4,4
Apvienotā 13.—15. gs. sērija	89	1,1	—	5,6	—	91,0	—	2,3
Mārtiņsalas, 13.—17. gs.	145	0,7	—	11,7	—	85,6	—	1,4
Sēlpils, 16.—17. gs.	52	—	—	11,5	—	88,5	—	—
Ludzas, 19. gs.	140	—	—	1,2	—	98,1	—	—
				1,2	—	9,3	—	88,8

lais dzeroklis ir stipri reducēts. Pārsvarā sastopamas četrpauguru formas ar + zīmējumu (73,1—88,8%, 2. tab.). Tomēr Latvijas austrumu daļas iedzīvotājiem raksturīgi arī četrpauguru zobi ar y savienojumu, ko var uzskatīt par otrā apakšējā lielā dzerokļa īpatnību Austrumlatvijā. Spriežot pēc mūsu rīcībā esošā salīdzināmā materiāla, y4 forma eiropēdajās grupās ir visai reta parādība, vienīgi 9.—14. gs. slāvu un 19.—20. gs. krievu un baltkrievu odontoloģiskajā materiālā¹⁵ tā sastopama biežāk. Arī mongoīdajās grupās otrā apakšējā lielā dzerokļa forma y4 nav tipiska.¹⁶ Varbūt šīs formas paaugstināto sastopamību var uzskatīt par ziemeļeiropēdu īpatnību, par arhaismu, kas parasti izpaužas ziemeļeiropēdās sērijās.

Austrumlatvijas 7.—19. gs. odontoloģiskajā materiālā sastopami arī piec- un sešpauguru otrie apakšējie lielie dzerokļi. Sešpauguru zobu skaits ir niecīgs (0,7—1,5%), arī piecpauguru otro apakšējo lielo dzerokļu sastopamība (1,2—11,5%) iekļaujas eiropēdas grupas ietvaros (15%).¹⁷

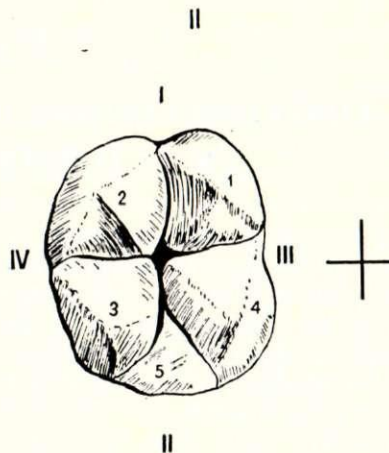
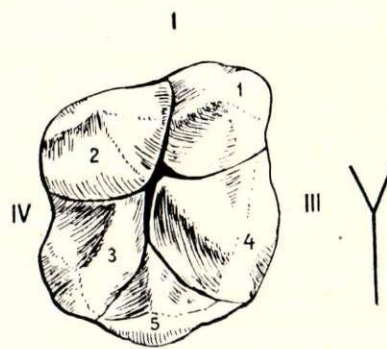
3. tabula

Trešā apakšējā lielā dzerokļa pauguru skaits un sastopamās formas %

Sērija, gs.	Skaits	6 pauguri		5 pauguri		4 pauguri		3 pauguri
		y6	+6	y5	+5	y4	+4	y3
Lejasbitēnu, 7.—10. gs.	45	4,4	—	40,0	—	42,2	—	13,4
Apvienotā 13.—15. gs. sērija	56	5,4	—	32,1	—	51,8	—	10,7
Mārtiņsalas, 13.—17. gs.	96	9,4	—	35,5	—	47,9	—	7,2
Sēlpils, 16.—17. gs.	43	4,7	—	34,9	—	55,8	—	4,6
Ludzas, 19. gs.	102	3,7	—	37,0	—	50,0	—	9,3
				10,0	—	14,9	—	35,1

Trešais apakšējais lielais dzeroklis, t. s. gudrības zobs, gan pēc savas uzbūves, gan izmēriem un novietojuma žoklī pakļauts dažādām variācijām, tāpēc

1. att. Apakšējā lielā dzerokļa pamatforma y5.

2. att. Apakšējā lielā dzerokļa forma +5.

I — meziālā norma, II — distālā norma, III — vestibulārā norma, IV — lingvālā norma, 1. paugurs — protokonids (prd), 2. paugurs — metakonids (med), 3. paugurs — entokonids (end), 4. paugurs — hipokonids (hyd), 5. paugurs — hipokonulids (hld).

spriest par kādas grupas etnisko piederību pēc šī zoba ir visai grūti. Tomēr, tāpat kā stiprāk diferencēts pirmais un otrais lielais dzeroklis, tā arī stiprāk diferencēti gudrības zobi raksturīgi mongoīdiem, mazāk — eiropēdiem. 7.—19. gs. austrumlatviešu odontoloģiskajā materiālā biežāk sastopami četrpauguru gudrības zobi, kas tipiski eiropēdiem (42,2—55,8%, 3. tab.). Uz nelielu novirzi austrumu zobu kompleksa virzienā var vienīgi norādīt sestais paugurs Latvijas austrumu daļas iedzīvotāju odontoloģiskajā materiālā (līdz 9,4% gadījumā), jo eiropēdajās grupās tas sastopams reti.¹⁸ Vidējā starppaugura sastopamība austrumlatviešiem nepārsniedz 15% (14,6%).

Bez pauguru skaita un savienojumu tipa apakšējie lielie dzerokļi sniedz vēl citus etniskajai odontoloģijai svarīgus datus. Jo īpaši tas sakāms par austrumu zobu kompleksa klasiskajām pazīmēm, kā trigonida distālo kori un metakonida liekto kroku. Abas šīs pazīmes mongoīdās rases pārstāvjiem pirmajā apakšējā lielajā dzeroklī var būt sastopamas 30% gadījumā un vēl biežāk, turpretī eiropēdiem ne vairāk kā 5—8% gadījumā.¹⁹ Par šīm pazīmēm apskatītājā Austrumlatvijas odontoloģiskajā materiālā grūti spriest, jo zobi jau ir padīluši.²⁰ Tāpēc konstatēto trigonida distālās kores (5,6%) un metakonida liektās krokas (4%) sastopamību mūsu materiālā nevar uzskatīt par precīzu. Uz esošā materiāla pamata iespējams tikai konstatēt, ka arī 7.—19. gs. Austrumlatvijas iedzīvotājiem šīs pazīmes bija raksturīgas. Jautājums par to procentuālo sastopamību paliek atklāts.

Atzīmējama likumsakarība, kuru konstatējis A. Zubovs, pētot somu cilmes tautu odontoloģisko mate-

riālu.²¹ Šeit metakonida liektā kroka sastopama kopā ar augstu redukcijas pakāpi (četrpauguru zobiem) pirmajā apakšējā lielajā dzeroklī. Šo pazīmju sakopojums, pārbaudot Austrumlatvijas odontoloģisko materiālu, atklājās Jaunpiebalgas, Uplantu un Sēlpils 13.—15. gs. apvienotajā sērijā. Pēc kranioģiskā materiāla analīzes Jaunpiebalgas un Uplantu, kā arī Sēlpils 13.—15. gs. sērijas galvaskausiem raksturīga ieplakana seja un citas austrumsomiem raksturīgas pazīmes.²² Tātad odontoloģiskais materiāls nav pretunā ar tiem secinājumiem, ko dod kranioģiskā materiāla analīze, bet gan apstiprina tos.

Augšējie lielle dzerokļi

Pirmais augšējais lielais dzeroklis Latvijas austrumu daļas iedzīvotājiem laikā no 7. līdz 19. gs. ir ļoti stabils un nereducēts zobs. Par kādas grupas etnisko piederību ļauj spriest vienīgi zoba pauguru samēri. Visās apskatītajās austrumlatviešu kranioģiskajās sērijās hipokonuss ir lielāks par metakonuss. Šāda pauguru attiecība raksturīga eiropeīdiem.²³

Austrumlatvijas 7.—19. gs. iedzīvotāju otrajam lielajam dzeroklim vērojama tieksme uz redukciju. Lai gan zobs vēl saglabā visus 4 paugurus, tomēr hipokonuss jau ir krietni samazinājies, atvirzoties uz lingvadistālo pusi. Pārsvārā šeit ir forma 4— (izņemot vienīgi Sēlpils 16.—17. gs. odontoloģisko materiālu). Salīdzinājumā ar Dienvideiropas odontoloģisko materiālu (čehiem trīspauguru zobu skaits 9.—10. gs. sastopams 54,8%, 20. gs. — 48,8% gadījumu²⁴) austrumlatviešiem redukcijas pakāpe pēc šī zoba ir zema. Tātad odontoloģiskais materiāls liecina, ka austrumlatvieši pēc odontoloģiskā tipa ir ziemeļeiropeīdi.

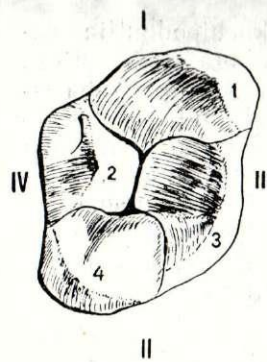
Trešais augšējais lielais dzeroklis Latvijas austrumu daļas iedzīvotājiem ir stipri reducēts, par to liecina lielais trīspauguru zobu skaits. Pēc šī zoba redukcijas līmeņa austrumlatvieši pilnīgi iekļaujas eiropeīdas grupas ietvaros, taču, ja dienvideiropeīdiem lielāko skaitu sastāda forma 3, tad austrumlatviešiem — 3+. Tas pats vērojams arī slāvu un krievu odontoloģiskajā materiālā.²⁵

4. tabula

Otrā augšējā lielā dzerokļa pauguru skaits un sastopamās formas %

Sērija, gs.	Skaits	4 pauguri		3 pauguri		2 pauguri
		4	4-	3+	3	2
Lejasbitēnu, 7.—10. gs.	37	90,2	—	9,8	—	—
Apvienotā 13.—15. gs. sērija	76	34,1	56,1	4,9	4,9	—
Mārtiņsalas, 13.—17. gs.	128	78,9	—	19,8	—	1,3
Sēlpils, 16.—17. gs.	47	34,2	44,7	14,5	5,3	—
Ludzas, 19. gs.	128	35,2	46,1	14,8	3,9	—
		74,5	—	25,5	—	—
		38,3	36,2	10,6	14,9	—
		—	62,8	—	37,0	—
		—	—	31,8	5,2	—

Augšējo lielo dzerokļu lingvālajā virsmā austrumlatviešiem 7.—19. gs. lielā skaitā konstatēts iekšējais papildpaugurs jeb Karabelli paugurs, kas parasti ļoti bieži vērojams eiropeīdajās, daudz retāk — mongoīdajās grupās.²⁶

3. att. Augšējā lielā dzerokļa pamatforma 4.

I — meziālā norma, II — distālā norma, III — vestibulārā norma, IV — lingvālā norma, 1. paugurs — parakonuss (pa), 2. paugurs — metakonuss (me), 3. paugurs — protokonuss (pr), 4. paugurs — hipokonuss (hy).

5. tabula

Trešā augšējā lielā dzerokļa pauguru skaits un sastopamās formas %

Sērija, gs.	Skaits	4 pauguri		3 pauguri		2 pauguri	1 paugurs
		4	4-	3+	3	2	1
Lejasbitēnu, 7.—10. gs.	27	18,5	—	81,5	—	—	—
Apvienotā 13.—15. gs. sērija	42	7,4	11,1	55,6	25,9	—	—
Mārtiņsalas, 13.—17. gs.	72	9,5	—	88,1	—	2,4	—
Sēlpils, 16.—17. gs.	37	2,4	7,1	54,8	33,3	—	—
Ludzas, 19. gs.	82	19,4	—	80,6	—	—	—
		9,7	9,7	48,7	31,9	—	—
Čehi, 9.—10. gs. (pēc Strouhala)	177	16,2	—	75,7	—	5,4	2,7
Čehi, 20. gs. (pēc Strouhala)	103	—	16,2	40,5	35,2	—	—
		19,6	—	80,4	—	—	—
		—	—	48,6	31,8	—	—
		16,9	—	73,0	—	6,2	—
		—	—	15,3	57,7	—	—
		13,6	—	73,7	—	12,0	—
		—	—	5,8	67,9	—	—

6. tabula

Karabelli paugura sastopamība Austrumlatvijas odontoloģiskajā materiālā (7.—19. gs.) %

Sērija, gs.	M ¹	M ²	M ³
Lejasbitēnu, 7.—10. gs.	18,2 (44)	—	3,7 (27)
Apvienotā 13.—15. gs. sērija	18,9 (90)	—	4,8 (42)
Mārtiņsalas, 13.—17. gs.	27,6 (134)	—	11,1 (72)
Sēlpils, 16.—17. gs.	14,6 (48)	—	10,8 (37)
Ludzas, 19. gs.	44,2 (120)	—	2,3 (82)

Odontoloģisko pazīmju mainība laika gaitā

Latvijas kranioģiskajā materiālā laikā no agrā neolīta līdz 19. gs. konstatēts arī laikmeta izmaiņu process. Ļoti stipri tas izpaužas apakšžokļa uzbūvē.²⁷ Apakšžoklī laika gaitā samazinās retromalārais atālums,²⁸ parādās gudrības zoba anomālijas, strauji pieaug hipodontija,²⁹ konstatējams arī kraudings.³⁰ Līdzīgas izmaiņas notiek arī augšžoklī.

Laikā no 7. līdz 10. gs. augšžoklī vērojama kā hipodontija (12%) un kraudings (4,8%), tā diastema (5%)³¹ un zobu kariēze (9,5%). Apakšžoklī šī pašā laika posmā hipodontija konstatējama 22% gadījumu, kraudings — 15,8%, bojāti zobi — 20,6% gadījumu, bez tam ar 7. gs. parādās anomālija gudrības zoba izvietojumā apakšžoklī (19%). Tātad stiprākas izmaiņas laika gaitā notiek apakšžoklī.

Laikā no 10. līdz 17. gs. augšžoklī hipodontijas sastopamība pieaug par 10%, kraudīga — par 13%, diastemas — par 7%. Parādās arī gudrības zoba izvietojuma anomālija augšžoklī. Pārmaiņas konstatējamas arī apakšžoklī, kur hipodontijas gadījumu skaits pieaug par 12%, kraudīga sastopamība — par 8%, bojāto zobu skaits — par 20%, anomālijas gudrības zoba izvietojumā — par 11%.

Augšējos lielajos dzerokļos laikmeta izmaiņu procesam visvairāk pakļauts Karabelli paugurs.³²

7. tabula
Karabelli paugura mainība laika gaitā (uz M¹ — %)

Sērija	%
Senie eiropieši (pēc Vrama)	6,12
Neolīts, Vasiljevka (pēc Zubova)	0,0
Eiropieši, 20. gs. (pēc de Terras)	40,2
Latgaļi, 7.—10. gs.	18,2
Austrumlatvieši, 13.—17. gs.	22,4
Austrumlatvieši, 19. gs. (pēc Zubova)	44,2
Austrumlatvieši, 20. gs. (pēc Zubova)	47,3

Arī austrumlatviešu odontoloģiskais materiāls liecina par izmaiņām Karabelli paugura sastopamībā laika gaitā. No 10. līdz 17. gs. Karabelli paugura sastopamība mūsu apskatītajā odontoloģiskajā materiālā pieaug par 4%, bet no 17. līdz 19. gs. — par 22%. Arī mūsdienu austrumlatviešiem šī paugura sastopamība turpina pieaugt (7. tab.).

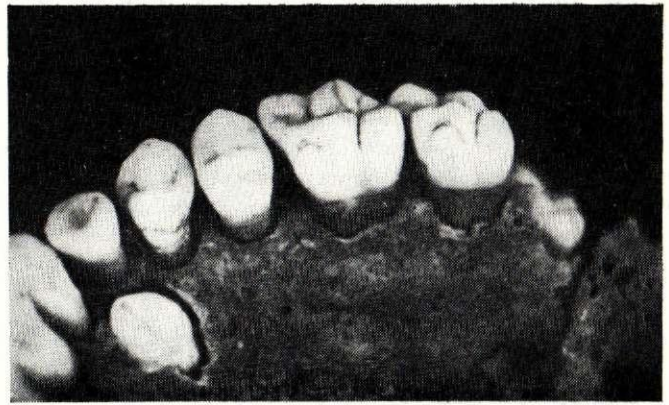
Pirmais augšējais lielais dzeroklis laikmeta izmaiņu procesam nav pakļauts un kā nereducēts četrpauguru zobs Latvijas austrumu daļas iedzīvotājiem saglabājas visu laiku no 7. līdz 19. gs.

Otrais augšējais lielais dzeroklis, kā liecina austrumlatviešu odontoloģiskais materiāls, laika gaitā stipri mainās. Ja 7.—10. gs. tas ir stingri izteikts četrpauguru zobs (trīspauguru zobi sastāda tikai 9,8%), tad, sākot jau ar 13. gs., otrā apakšējā lielā dzerokļa trīspauguru formu skaits sāk palielināties. Laikā no 10. līdz 17. gs. trīspauguru otro apakšējo lielo dzerokļu skaits palielinās par 9,9%, bet laikā no 17. līdz 19. gs. — par 16,3%. Tāda pati tendence vērojama arī slāvu un krievu odontoloģiskajā materiālā (8. tab.).

8. tabula
Pauguru skaita izmaiņas laika gaitā otrajā augšējā lielajā dzeroklī austrumlatviešu, slāvu un krievu odontoloģiskajā materiālā %

Sērija, gs.	Skaits	4 pauguri	3 pauguri
Latgaļi, 7.—10. gs.	41	90,2	9,8
Austrumlatvieši, 13.—17. gs.	251	79,3	20,7
Austrumlatvieši, 19. gs.	128	63,0	37,0
Slāvi, 9.—14. gs. (pēc Doņinas)	340	83,7	16,3
Krievi, 17.—18. gs.	131	75,5	24,5
Krievi, 20. gs.	382	56,5	43,5

Trešajā lielajā dzeroklī laika gaitā arvien vairāk sāk izzust ceturtais paugurs. Tomēr arī vēl 19. gs. austrumlatviešu gudrības zobs saglabā rudimentāru ceturto pauguru (forma 3+). Redukcijas līmenis pēc šī zoba austrumlatviešiem ir zemāks nekā dienvid-eiropiešiem (čehiem).

4. att. Karabelli paugurs.

Pirmais apakšējais lielais dzeroklis Austrumlatvijas iedzīvotājiem ir arhaisks, stabils zobs, kas maz pakļauts redukcijai. Redukcija notiek galvenokārt uz sestā paugura rēķina, kas 17. gs. izzūd pavisam.

Otrajā apakšējā lielajā dzeroklī, kas Austrumlatvijas iedzīvotājiem ir visvairāk reducēts, laikā no 7. līdz 19. gs. izzūd sestais paugurs, samazinās piecpauguru zobu skaits un palielinās četrpauguru zobu skaits. Atzīmējams, ka Austrumlatvijas 7.—19. gs. odontoloģiskajā materiālā, tāpat kā tas ir slāvu un krievu odontoloģiskajā materiālā, samazinās formu y5 un y4, bet pieaug +4 formu skaits. Tas nozīmē, ka šinī laikā notiek otrā apakšējā lielā dzerokļa redukcija uz pauguru savienojuma rēķina. Trešajā apakšējā lielajā dzeroklī mūsu iztīrītajā materiālā laika gaitā nav vērojamas kaut cik noteiktas izmaiņas.

9. tabula
Pauguru skaita izmaiņas laika gaitā austrumlatviešu otrajā apakšējā lielajā dzeroklī %

Sērija, gs.	Skaits	6 pauguri		5 pauguri		4 pauguri		3 pauguri
		y6	+6	y5	+5	y4	+4	y3
Latgaļi, 7.—10. gs.	68	1,5	—	5,8	—	88,3	—	4,4
Austrumlatvieši, 13.—17. gs.	286	0,7	1,5	2,9	9,7	2,9	11,8	76,5
Austrumlatvieši, 19. gs.	140	—	0,7	0,3	1,9	9,4	9,8	78,0
						98,1	—	—
						1,9	9,3	88,8

Visumā vērtējot zobu morfoloģijas pazīmju mainību laika gaitā, jāatzīmē, ka apakšējie lielie dzerokļi atšķirībā no augšējiem tām maz pakļauti acīmredzot tāpēc, ka apakšējie lielie dzerokļi ietver sevī galvenokārt rasu diagnosticējošās pazīmes, kuras laika gaitā mainās ļoti mazā mērā. Balstoties uz visa Austrumlatvijas 7.—19. gs. iedzīvotāju odontoloģiskā materiāla analīzi, secināms, ka iespējams konstatēt vairāku pazīmju mainību laika gaitā, kuras var nosaukt par laikmeta izmaiņām (epohālo mainību). Ļoti strauji šis process norit, sākot ar 18. gs., par ko liecina augšējo un apakšējo lielo dzerokļu formu izmaiņas, kā arī Karabelli paugura biežāka sastopamība.

PARINDES

¹ V. Urtāns. Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos. — RT 1961. Rīga, 1962, 15.—17. lpp.; V. Urtāns. Dažas atziņas par Lejasbitēnu kapulauku. — RT 1962. Rīga, 1963, 16. lpp.; V. Urtāns. Aizkraukles ekspedīcijas 1963. g. izrakumi kapulaukā, apmetnē, pilskalnā un pie puzozola. — RT 1963. Rīga, 1964, 29. lpp.; V. Urtāns. Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. — RT 1964. Rīga, 1965, 24. lpp.

² Arheoloģiskie izrakumi Mūkukalnā, Oliņkalnā un Tērvetes pilskalnās, kā arī Pungu, Jaunpiebalgas un Liepenes kapulaukos 1960. g. — RT 1960. Rīga, 1961, 12.—14. lpp.

³ Z. Apala. Aizsardzības izrakumi Uplantu kapulaukā. — RT 1969. Rīga, 1970, 46. lpp.; Z. Apala. Izrakumi Uplantu kapulaukā. — RT 1971. Rīga, 1972, 39. lpp.

⁴ J. Graudonis. Ikšķīles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. g. — RT 1969. Rīga, 1970, 47. lpp.; J. Graudonis. Arheoloģiskie izrakumi Ikšķīlē 1970. g. — RT 1970. Rīga, 1971, 36. lpp.

⁵ A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Sēpils kapulaukā. — RT 1965. Rīga, 1966, 31. lpp.

⁶ Pēc vēst. zin. doktores R. Denisovas pētījumiem.

⁷ A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā. — RT 1966. Rīga, 1967, 44. lpp.

⁸ Pamatojoties uz A. Zariņas datiem, Sēpils 13.—17. gs. kranioģiskā sērija sadalīta divos periodos, 13.—15. gs. un 16.—17. gs.

⁹ A. A. Zubov. Половые различия в размерах и строении постоянных коренных зубов человека. — Вопросы антропологии, 15, 1963; A. A. Zubov. Дистальный гребень тригоны на постоянных нижних молярах человека. — Вопросы антропологии, 26, 1967; A. A. Zubov. О расово-диагностическом значении некоторых одонтологических признаков. — СЭ, 1968, 3; A. A. Zubov. Некоторые данные одонтологии к проблеме эволюции человека и его рас. — Проблемы эволюции человека и его рас. М., 1968; A. A. Zubov. Этническая одонтология. М., 1973.

¹⁰ A. A. Zubov. Одонтология. Методика антропологических исследований. М., 1968.

¹¹ A. A. Zubov. Этническая одонтология. 121.—123. lpp., 19. tab.

¹² Turpat.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat, 148. lpp.

¹⁵ Turpat, 124.—126. lpp., 20. tab.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat, 129. lpp.

¹⁸ Turpat, 130. lpp.

¹⁹ Turpat, 143. lpp.

²⁰ Mūsu dienās šis pazīmes parasti nosaka pēc skolas vecuma bērnu zobiem.

²¹ A. A. Subow. Einige Angaben der dentalen Anthropologie über die Bevölkerung Finnlands. Helsinki, 1972.

²² Pēc vēst. zin. doktores R. Denisovas pētījumiem.

²³ A. A. Zubov. Одонтология. 161. lpp.

²⁴ E. Strouhal. Srovnání oklusního reliéfu moláru u souboru ze starší doby bronzové, střední doby hradištní a současnosti. — Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, t. 5. Bratislava, 1961, 297.—307. lpp.

²⁵ Н. И. Дони́на. О некоторых эпохальных изменениях в строении зубной системы человека. — СЭ, 1969, 2, 44. lpp., 11. tab.

²⁶ A. A. Zubov. Одонтология. 156.—157. lpp.; A. A. Zubov. Этническая одонтология. 133., 134. lpp.

²⁷ Р. Я. Денисова. Эпохальные изменения строения нижней челюсти на территории Латвии. — Человек, эволюция и внутривидовая дифференциация. М., 1972, 149.—161. lpp.

²⁸ Par retromalāro attālumu sauc vietu aiz M2, kur izaug gudriņas zobs.

²⁹ Hipodontija — kāda zoba trūkums žokli.

³⁰ Kraudings — zobu kopa, kas vietas trūkuma dēļ izvirzās ārpus alveolārā loka.

³¹ Diastema — sprauga starp zobiem.

³² A. A. Zubov. Одонтология. 156., 157. lpp.; A. A. Zubov. Этническая одонтология. 133., 134. lpp.

P. Гравере

ОДОНТОЛОГИЧЕСКИЙ ТИП ВОСТОЧНЫХ ЛАТЫШЕЙ И ЭПОХАЛЬНАЯ ИЗМЕНЧИВОСТЬ

Резюме

Для выяснения одонтологического типа восточных латышей был использован материал о верхних и нижних молярах из краниологических серий с VII по XIX век.

По описательным признакам нижних моляров население Восточной Латвии характеризуется как европеоидное, но некоторые архаичные черты, например нередуцированный первый нижний моляр и большой процент формы u4 среди вторых нижних моляров, очевидно, свидетельствуют о принадлежности восточных латышей к северным европеоидам. Кроме того, нижние моляры восточных латышей обладают признаками, указывающими на некоторую примесь восточного зубного комплекса. Сюда относится наличие шестого бугорка на всех трех молярах, несколько повышенный процент встречаемости среднего дополнительного бугорка и характерная для монголоидов линия редукции u5→+5, а также изредка — наличие дистального гребня тригоны и коленчатой складки метаконида.

Особенности верхних моляров также характеризуют население Восточной Латвии как европеоид-

ное, но и здесь отмечены некоторые архаичные признаки, например нередуцированный четырехбугорковый второй верхний моляр (форма 4—) и форма третьего верхнего моляра (3+), которые отличают восточных латышей от южных европеоидов и свидетельствуют об их принадлежности к северной группе европеоидов.

В одонтологическом материале Восточной Латвии с VII по XIX век отмечается процесс эпохальной изменчивости, появляются аномалии третьего моляра, гиподонтия третьего моляра, краудинг и растет встречаемость кариозных зубов. Очень сильно меняется с эпохой бугорок Карабелли, а также число бугорков верхних моляров. Процесс эпохальной изменчивости почти совсем не затрагивает нижние моляры. Очевидно именно в нижних молярах заключен весь комплекс расово-диагностических признаков, и поэтому они почти совсем не подвержены эпохальным изменениям. Весь одонтологический материал восточных латышей отчетливо свидетельствует о нарастании процесса эпохальной изменчивости именно в последние два века.

DER ODONTOLOGISCHE TYPUS DER OSTLETTEN UND SEINE MIKROEVOLUTION

Zusammenfassung

Zur Klärung des odontologischen Typus der Ostletten wurden die oberen und unteren Molaren von Schädelserien des 7. bis 19. Jh. untersucht.

Den deskriptiven Kennzeichen der unteren Molaren nach gehört die Bevölkerung Ostlettlands zu den Europiden, und zwar weisen einige archaische Züge, z. B. der unreduzierte erste untere Molar sowie die häufig auftretende Form y4 beim zweiten unteren Molar auf die Zugehörigkeit zur nördlichen Gruppe der Europiden hin. Außerdem sind den unteren Molaren der Ostletten auch einige Merkmale eigen, die auf östlichen Ursprung schließen lassen. Dazu gehört das Vorhandensein eines sechsten Zahnhöckers an allen drei Molaren, das verhältnismäßig häufige Vorkommen eines zusätzlichen mittleren Höckers, die für den mongoliden Typus charakteristische Reduktionslinie $y5 \rightarrow +5$ u. a. m. Alle diese Besonderheiten lassen auf eine östliche odontologische Komponente schließen.

Die Form der oberen Molaren weist ebenfalls auf die Zugehörigkeit der Bevölkerung Ostlettlands zu den Europiden hin, doch trifft man auch hier einige

archaische Merkmale, z. B. einen unreduzierten vierhöckerigen zweiten oberen Molar (Form 4-) und die Form 3+ beim dritten oberen Molar. Diese Besonderheiten, durch die sich die Ostletten von den südlichen Europiden unterscheiden, weisen auf ihre Zugehörigkeit zur nördlichen Gruppe der Europiden hin.

Am odontologischen Material Ostlettlands aus dem 7. bis 19. Jh. läßt sich auch die während dieser Periode erfolgte Mikroevolution nachweisen, und zwar treten Anomalien des dritten Molars, Hypodontie des dritten Molars, Crowding sowie ein Anwachsen der Häufigkeit von Karies auf. Bedeutenden Veränderungen ist der Carabelli-Höcker sowie die Höckerzahl der oberen Molaren unterworfen. Dagegen werden die unteren Molaren von der Mikroevolution fast gar nicht betroffen, und man darf sie deshalb als Hauptträger der rassendiagnostischen Merkmale ansehen. In seiner Gesamtheit weist das Zahnmaterial der Ostletten auf eine verstärkte Mikroevolution während der letzten zwei Jahrhunderte hin.

PARINDES UN TABULĀS LIETOTO SAISINĀJUMU PASKAIDROJUMI

A, RDM(DM), KPM, RLB, PV — Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģijas nodaļas fondu šifri.
 AF — Arheoloģija un etnogrāfija. Rīgā.
 АИЗ — Археологические известия и заметки. М.
 АО — Археологические открытия .... года. М.
 BNM — Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzejs.
 CSAB — Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae 19.—23. VIII 1930. Rigae 1931.
 CVVM — Latvijas PSR Vēstures muzeja fondu signatūra.
 ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki.
 ГИМ — Государственный исторический музей, Москва.
 Граудонис 1967 — Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Рига, 1967.
 ГЭ — Государственный Эрмитаж.
 ИИБ — Институт истории АН Белорусской ССР.
 IVI — Igaunijas PSR ZA Vēstures institūts.
 JM — Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs.
 JēKM — Jēkabpils Novadpētniecības un mākslas muzejs.
 КДИМ — Київський державний історический музей.
 КСИА — Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.
 КСИИМК — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры Академии наук СССР. М.
 LAB — P. Kulikauskas, A. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
 LNM — Ludzas Novadpētniecības muzejs.
 MAP — Материалы по археологии России. СПб.
 Mat 197... — Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 197... gada pētījumu rezultātiem. Rīga.
 МИА — Материалы и исследования по археологии СССР. М.

МИАЛ — Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. Рига.
 MMA (arī MNM) — Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs.
 Мугуревич 1965 — Э. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Рига, 1965.
 RK 1896 — Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896.
 RK 1930 — Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archaeologen in Riga 1930. Riga, 1930.
 RT 196... — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 196... gada pētījumu rezultātiem. Rīga.
 RVM — Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs.
 SA — Советская археология. М.
 Sb GeG — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.
 Sb. Kurl. — Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau.
 Sb. Rig. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde (der Ostseeprovinzen Russlands) zu Riga. Riga.
 SM — Senatne un Māksla (žurnāls). Rīga.
 SMYA — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki.
 Шноре 1961 — Э. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, 2. Рига, 1961.
 Ванкина 1970 — Л. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970.
 VI — Latvijas PSR ZA Vēstures institūts.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

(Более подробно см. подрисуночные подписи латышского текста)

Ф. ЗАГОРСКИС. ТИПОЛОГИЯ И ХРОНОЛОГИЯ ПОГРЕБЕНИЙ МОГИЛЬНИКА КАМЕННОГО ВЕКА ЗВЕЙНИЕКИ

Рис. 1. Ситуационный план могильника и стоянок Звейниеки: 1 — расположение погребений первой группы; 2 — расположение погребений второй группы; 3 — расположение погребений третьей группы; 4 — исследованная часть стоянки Звейниеки II; 5 — исследованная часть стоянки Звейниеки I; 6 — разрушения.

Рис. 2. Инвентарь мезолитических погребений: 1—4 — погр. № 45; 5, 6, 10—13 — погр. № 57; 7, 9 — погр. № 27; 8 — погр. № 16.

Рис. 3. Инвентарь ранне- и средне- и поздне- неолитических погребений: 1 — погр. № 172; 2—11, 23 — погр. № 158; 12, 18—22, 24 — погр. № 164; 13 — погр. № 178; 14—16 — погр. № 300; 17 — погр. № 177.

Рис. 4. Орудия охоты и рыболовства из средне- и поздне- неолитических погребений: 1, 3 — погр. № 221; 2 — погр. № 252; 4 — погр. № 207; 5, 6, 8, 9, 12 — предметы из жертво- приношения, погр. № 206—209; 7 — погр. № 204; 10 — погр. № 211; 11 — погр. № 263; 13 — погр. № 208.

Рис. 5. Янтарные, каменные и металлические украшения и предметы культа из средне- и поздне- неолитических погребений: 1, 3 — погр. № 194; 2, 7, 8, 14, 15, 20 — погр. № 277; 4 — погр. № 225; 5 — погр. № 206; 6, 11 — предметы из жертво- приношения, погр. № 206—209; 9, 12, 13, 16, 18, 19 — погр. № 221; 10 — погр. № 212; 17 — погр. № 275.

Рис. 6. Глиняный сосуд из погр. № 208—209.

Рис. 7. Погр. № 186: 1 — положение скелета; 2 — роговые пластинки.

И. ЗАГОРСКА. РЫБОЛОВНЫЕ КОПЬЯ ЭПОХИ МЕЗО- ЛИТА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Рис. 1. Места находок рыболовных копий в Прибалтике.

Рис. 2. Копья кундского типа; оз. Лубана (1—11) и стоянка Звейниеки II (12—14).

Рис. 3. Копья с тупыми зубцами; оз. Лубана.

Рис. 4. Копья с треугольным сечением и выделенным черешком; оз. Лубана (1—13) и стоянка Звейниеки II (14).

Рис. 5. Зазубренные наконечники копий; оз. Лубана.

Рис. 6. Копья с одним зубцом (1, 2) и разные экземпляры (3—7); оз. Лубана.

Рис. 7. Главные типы рыболовных копий мезолита Латвии (сводная таблица).

Л. ВАНКИНА. НАХОДКИ САРНАТСКОГО ТИПА НА НЕО- ЛИТИЧЕСКИХ СТОЯНКАХ ЛАТВИИ

Рис. 1. Керамика сарнатского типа; торфяниковая стоянка Сарнате: 1—4 — керамика с волнистой поверхностью; 5 — ямочный орнамент.

Рис. 2. Керамика сарнатского типа; стоянка Леясцискас.

Рис. 3. План раскопа; стоянка Леясцискас (отмечены только места находок керамики): 1 — керамика сарнатского типа; 2 — ямочно-гребенчатая керамика; 3 — неопределенные мелкие черепки; 4 — керамика культуры шаровидных амфор; 5 — шнуrowая керамика.

Рис. 4. Керамика сарнатского типа с волнистой поверхно- стью; стоянка Пурциемс, жилище С.

Рис. 5. Керамика сарнатского типа с ямочным и линейным орнаментом (второй этап развития); стоянка Пурциемс, жи- лище С.

Рис. 6. Глиняные сосудики: 1 — торфяниковая стоянка Сарнате, жилище N; 2 — донная стоянка Пурциемс, жилище С.

Рис. 7. Керамика сарнатского типа; стоянка Силиньупе.

Рис. 8. Глиняные мисочки: 1 — торфяниковая стоянка Сар- нате, жилище K; 2 — стоянка Силиньупе.

Рис. 9. Керамика сарнатского типа; стоянка Роми-Калныни.

Рис. 10. Ситуационный план донной стоянки Пурциемс.

Рис. 11. Неолитические стоянки с находками сарнатского типа (I) и типы Осы (II) на территории Латвии: 1 — 1 — торфяниковая стоянка Сарнате; 2 — Леясцискас; 3 — Пур- циемс; 4 — Силиньупе; 5 — Роми-Калныни; 6 — Павилоста. II — 1 — Оса; 2 — Ича; 3 — Двиете; 4 — Звейсалас.

И. ЛОЗЕ. ЯНТАРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ КАМЕННОГО ВЕКА ИЗ СТОЯНОК ЛУБАНСКОЙ НИЗМЕННОСТИ

Рис. 1. Янтарные подвески из неолитических стоянок Лу- банской низменности: 1—3 — ключеобразные; 4, 11, 13, 16, 19 — трапециевидные; 5, 10 — зооморфные; 6—9 — зубовидные; 12 — овальные; 14, 15 — каплевидные; 17, 18, 21, 22 — нере- гулярные и 20 — топорovidные.

Стоянка Абора I: 1—10, 15, 17, 18, 20, 21; стоянка Найниек- сте: 11, 13, 16, 19; стоянка Дзедзиекте: 12; стоянка Эйни: 14, 22.

Рис. 2. Янтарные пронизки (1—21, 23—25), шайба (22), срединные части для скрепления ожерелий (28), полуфабри- каты пронизок (27, 29) и пуговицы с V-образно просверлен- ными отверстиями (26, 30—36).

Стоянка Абора I: 1—10, 12—19, 24—30, 32, 33, 35, 36; стоянка Сулька: 11, 21; стоянка Абора II: 20; стоянка Эйни: 22; сто- янка Найниексте: 23; стоянка Дзедзиекте: 31; стоянка Асне: 34.

Рис. 3. Основные типы янтарных подвесков.

Рис. 4. Основные типы янтарных пуговиц, пронизок и шайб.

Я. ГРАУДОНИС. О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ КОСТЯНЫХ БУЛАВОК ПЕРИОДА РАННЕГО МЕТАЛЛА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Рис. 1. Костяные и бронзовые булавки: 2—5, 7 — тип I-1a; 1, 6, 8 — тип I-1b; 11—13 — тип II-A5; 15 — тип II-A2; 18— 20 — тип II-A3a; 21—23 — тип II-A3b; 24 — тип II-A6; 9, 10, 14, 16, 17 — бронзовые булавки.

1—4, 6, 7, 11, 12, 15, 21—23 — городище Кивуткалнс; 5— 8 — городище Даугмале; 13 — городище Тервете; 18 — оз. Лиелайс-Лудзас; 19 — Двиете; 20 — Калниешский могильник (I); 24 — городище Асоте.

Бронзовые булавки: 9 — Hansson 1927, табл. 34: 159; 10 — Березанская 1972, табл. XXII: 4; 14 — Gimbutas 1965, рис. 195: 3; 16 — Gimbutas 1965, рис. 195: 10; 17 — Sturms 1936, табл. 17: i.

Рис. 2. Костяные и бронзовые булавки: 1, 2 — тип II-A4a; 3—5 — тип II-A7a; 6 — тип II-A7b; 8, 10, 11 — тип II-A8a; 9 — тип II-A8b; 13 — тип II-A4b; 12, 14—20 — подгруппа III; 7 — бронзовая булавка.

1, 17—19 — Кивуткалнский могильник; 2—4, 6, 8—11, 14, 16, 20 — городище Кивуткалнс; 5 — городище Даугмале; 12, 13, 15 — Мукукалнс.

Бронзовая булавка: 7 — Gimbutas 1965, рис. 164: 6.

Рис. 3. Костяные и бронзовые булавки: 1, 2 — тип II-B14; 3, 4 — тип II-B16; 6 — тип II-B12; 8 — тип II-B10; 10 — тип II-B13; 12, 13 — тип II-B11; 14—17 — тип II-B9; 20 — тип II-B15; 5, 7, 9, 18, 19 — бронзовые и 11 — костяная булавка.

1, 2, 12 — Кивуткалнс; 3, 4, 6, 10, 14, 17, 20 — Мукукалнс; 8 — оз. Лиелайс-Лудзас; 13 — городище Даугмале; 15 — го- родище Клангюкалнс; 16 — городище Асоте.

Бронзовые булавки: 5 — Sturms 1936, табл. 13: b; 7 — Točik, Vladar 1971, рис. 34: 8; 9 — Točik, Vladar 1971, рис. 34: 2; 18 — Hansson 1927, табл. 34: 158; 19 — Točik, Vladar 1971, рис. 34: 12.

Костяная булавка: 11 — Vladar 1964, рис. 13: 5.

Рис. 4. Разные костяные булавки: 1, 5 — городище Дауг- мале; 3 — городище Тервете; 6, 8 — Мукукалнс; 7 — городище Дигная; остальные — Кивуткалнс.

Рис. 5. Хронология типов костяных булавок.

А. СТУБАВС. О ТИПОЛОГИИ И КЛАССИФИКАЦИИ ЛАТВИЙСКИХ ГОРОДИЩ

Рис. 1. Схематический план древнего укрепления близ Айзвики.

Рис. 2. Схематический план Подгурского городища.

Рис. 3. Схематический план Тукумского городища.

Рис. 4. Схематический план Киодерского городища.

Рис. 5. План городища Кентескалнс.

Рис. 6. Схематический план Городокского городища.

Рис. 7. Схематический план городища Таниса-Калнс в Рауне.

Рис. 8. Схематический план Айзкраукльского городища.

Рис. 9. Схематический план городища Темпля-Калнс в Алуksне.

Рис. 10. Схематический план Ерсикского городища.

Рис. 11. Схематический план Межотненского городища.

Рис. 12. Схематический план Сатезельского городища (Либу-Калнс) в Сигулде.

Рис. 13. Схематический план Каздангского городища.

Рис. 14. План древнего замка с форбургом и посадом в Куддиге.

Рис. 15. Размещение городищ на территории Латвии: 1 — тип А; 2 — тип В; 3 — тип С; 4 — тип D; 5 — тип Е; 6 — неопределенный тип.

Рис. 16. Схемы типов укреплений городищ на территории Латвии: I — главная линия укреплений (со стороны входа или основного вала); II — боковая линия укреплений, терраса и дополнительные валы; III — нижняя линия укреплений; IV — задняя линия укреплений.

А. ЦАУНЕ. КУЛЬТОВЫЕ КАМНИ С ВЫЕМКАМИ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Рис. 1. Чашечный камень с выемкой цилиндрической формы в Дзени (Улмале).

Рис. 2. Чашечный камень с выемкой цилиндрической формы в Пиннас (Улмале).

Рис. 3. Чашечный камень с двумя тазообразными выемками сферической формы на Риннюкалнсе.

Рис. 4. Камень с несколькими воронкообразными углублениями в Давини (Яунбуртниеки).

Рис. 5. Камень с корытообразной выемкой в Ивани (Паткуле): 1 — план; 2 — спереди; 3 — разрез А—В.

Рис. 6. Камень с корытообразной выемкой в Лиепиняс (Лаубере): 1 — план; 2 — спереди; 3 — разрез А—В.

Рис. 7. Распространение культовых камней с выемками на территории Латвийской ССР: 1 — чашечный камень с выемкой цилиндрической формы; 2 — чашечный камень с выемкой сферической формы; 3 — камень с несколькими воронкообразными углублениями; 4 — камень с корытообразной выемкой; 5 — зернотерки, использовавшиеся как культовые камни; 6 — камень, у которого форма выемки не уточнена; 7 — неуточненные сведения. Номера на карте соответствуют номерам в списке культовых камней в конце статьи.

И. ЦИМЕРМАНЕ. ЛОЩЕНАЯ КЕРАМИКА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Рис. 1. Места находок лощеной керамики: I — городища; II — поселения; III — курганы с погребениями в глиняных урнах; IV — курганы латгалов — селов V—VI веков н. э.; V — разные погребения; VI — грунтовые погребения ливов X—XI веков; VII — каменные могильники; VIII — курганные могильники с каменными ящиками.

Рис. 2. Лощеная посуда из Макашену-Салениеки.

Рис. 3. Лощеная посуда из Макашену-Салениеки.

Рис. 4. Лощеная керамика в Латвии.

Рис. 5. Лощеная керамика в Латвии.

Рис. 6. Лощеные сосуды с городища Даугмале.

П. СТЕПИНЬШ. КУРГАННЫЙ МОГИЛЬНИК БЛИЗ ИЛЕ

Рис. 1. План могильника. Курганы раннего железного века в Добельском районе (раньше — Елгавский уезд) в лесу близ Иле: 1 — исследованные; 2 — неисследованные; 3 — возможные.

Рис. 2. План I могильного кургана.

Рис. 3. Планы погребений: 1 — погребение № 1 в I кургане; 2 — погребение в XVII кургане; 3 — погребение в XVIII кургане.

Рис. 4. Найденные при раскопках предметы. Погребение № 1 в I кургане: 1 — бронзовая шейная гривна с трубчатыми концами, сломана; 2 — бронзовый перстень из 6 витков проволоки, полукруглой в сечении; 3 — бронзовая булавка с шайбовидной головкой, железной ножкой и бронзовой цепочкой; 4, 5, 7 — бронзовые браслеты, в сечении круглые; 6 — бронзовый пластинчатый браслет с суженными концами. Погребение в XVII кургане: 8 — железный втульчатый топор; 9 — бронзовая глазчатая фибула; 10 — бронзовый браслет, в сечении круглый, фрагментарный (принадлежность к погребению сомнительна). Погребение в XVIII кургане: 11 — бронзовая ви-

сочная спираль, 3 витка; 12 — бронзовая проволока, согнута в кольцо; 13 — бронзовое ожерелье из пронизок и спиралек, фрагментарное; 14 — железное шило с деревянной рукояткой.

Рис. 5. План XVII и XVIII курганов.

Рис. 6. XVII (справа) и XVIII (слева) курганы после снятия дернового слоя. Вид с юго-запада.

Рис. 7. Погребение в XVII кургане.

Рис. 8. XVIII курган после вскрытия. Вид с северо-запада.

Рис. 9. План XIII кургана.

Рис. 10. Погребение в XIII кургане. Вид с юго-запада.

Э. БРИВКАЛНЕ. ТЕРВЕТСКИЕ ФИБУЛЫ

Рис. 1. Арбалетовидные фибулы.

Рис. 2. Бронзовые подковообразные фибулы с завитыми концами.

Рис. 3. Бронзовые подковообразные фибулы с концами в форме звериной головы.

Рис. 4. Бронзовые подковообразные фибулы с гранеными, цветкообразными или четырехугольными пуговками на концах.

Рис. 5. Бронзовые подковообразные фибулы с маковидными концами и подковообразные фибулы с круглыми пуговками на концах.

Рис. 6. Бронзовые подковообразные фибулы с утолщенными и расширенными концами.

Рис. 7. Пластинчатые дисковидные и четырехугольные фибулы.

Рис. 8. Пластинчатые крестообразные фибулы.

Рис. 9. Бронзовые кольцевые фибулы.

Я. АПАЛС. ЖИЛЫЕ ПОСТРОЙКИ ЗАМКА НА ОЗЕРЕ АРАЙШУ (ЯРЕМНАЯ КОНСТРУКЦИЯ)

Рис. 1. Вид на островок на оз. Арайшу, где находился озерный замок.

Рис. 2. План первоначальной застройки замка: 1 — линия берега перед понижением уровня воды; 2 — граница культурного слоя последней застройки; 3 — бревна; 4 — столбы, жерди; 5 — бревенчатый настил; 6 — глинобитные печи; 7 — каменные дрена; 8 — вход в замок.

Нумерация построек на плане: 5, 8, 14, 16—20, 22—24, 27, 28, 30, 33, 40, 41 — жилые постройки; 44, 47, 48 — хозяйственные постройки; 35, 50—56, 59, 60, 63 — срубы оборонительного сооружения. Постройки пронумерованы в порядке их вскрытия во время раскопок.

Рис. 3. План постройки № 14: А—А, В—В — профили продольного и поперечного разрезов. 1 — бревна; 2 — жерди; 3 — глина; 4 — камни; 5 — бревенчатый настил; 6 — фундамент; 7 — угловые жерди; 8 — сопрягающая балка «ярмо»; 9 — жердевой пол; 10 — боковые стены; 11 — торцовые стены; 12 — дверной проем; 13 — глинобитная печь; 14 — пристройка; 15, 16 — каменные дрена.

Рис. 4. Фундамент постройки № 28: 1 — постройка № 28; 2 — постройка № 5; 3 — постройка № 27; 4 — постройка № 53.

Рис. 5. План постройки № 27: 1 — бревенчатый настил; 2 — фундамент; 3 — жердевой пол; 4 — боковые стены; 5, 6 — торцовые стены; 7 — угловые жерди; 8 — глинобитная печь; 9 — пристройка; 10 — вымостка перед дверьми. Обозначения материалов те же, что на рис. 3.

Рис. 6. Пол постройки № 24: 1 — доски; 2 — глинобитная печь.

Рис. 7. Общий вид постройки № 23 (вид с севера): 1 — стены; 2 — жердевой пол; 3 — глинобитная печь; 4 — жердевой пол пристройки; 5 — каменная дрена; 6 — бревенчатый настил.

Рис. 8. Фрагмент стены *in situ*.

Рис. 9. Соединение углов сопрягающими балками: 1 — северо-западный угол постройки № 33; 2 — юго-западный угол постройки № 40.

Рис. 10. Угол, рубленный «в обло», постройка № 27 (вид изнутри).

Рис. 11. Пристройка постройки № 40: 1 — стены; 2 — жерди; 3 — песчаная насыпь; 4 — каменная дрена; 5 — вымостка перед дверьми.

Рис. 12. Постройка № 33: 1 — жердевой пол; 2 — глинобитная печь; 3 — пристройка; 4 — вымостка перед дверьми; 5 — каменная дрена.

Рис. 13. Ступенька постройки № 8: 1 — камни; 2 — деревянная «решетка»; 3 — песчаная насыпь.

Рис. 14. Береста.

Рис. 15. Соединение угла постройки из поселения на оз. Ушура: 1 — угловые жерди; 2 — нижний венец торцевой стены с «клевшей»; 3 — жердевой пол; 4 — фундамент.

Рис. 16. Строительные детали, найденные в Арайшском замке: 1, 2 — стропила; 3 — поток; 4, 5 — нижние венцы с пазом для стоек; 6, 7 — кровельные доски (найжены на полу постройки № 24, см. рис. 6:1); 8 — дверной проем входа в постройку № 33; 9, 10 — курицы; 11 — самцы; 12 — строительная деталь; 13 — верхняя сопрягающая балка с проемом и стропильным гнездом; 14 — причелина.

Рис. 17. Соединение угла предклети при помощи жерди (дер. Куртыши, с/с Скайста, Краславский р-н Латвийской ССР, 1971 г.).

Рис. 18. Соединение угла риги (Шакаяйский р-н Литовской ССР. См.: K. Serbulėnas. Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija. Vilnius 1958, рис. 24).

Рис. 19. Предклеть в стойках (хут. Мазруки, с/с Драбеси, Цесисский р-н Латвийской ССР, 1973 г.).

М. АТГАЗИС. ЖЕЛЕЗНЫЕ ДВУШИПНЫЕ ЧЕРЕШКОВЫЕ НАКОНЕЧНИКИ ДРОТИКОВ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Рис. 1. Термины, употребленные в статье при описании двушипных черешковых наконечников дротиков.

Рис. 2. Железные двушипные черешковые наконечники дротиков типа А и В (VI—IX века).

Рис. 3. Железные двушипные черешковые наконечники дротиков типа С (IX—XIII века).

Рис. 4. Железные двушипные черешковые наконечники дротиков типа D (XI—XIII века).

Рис. 5. Распространение железных двушипных черешковых наконечников дротиков на территории Латвии: I — в могильниках; II — на городищах, поселениях и в других местах; III — сравнение распространения находок с некоторыми данными диалектологии (по М. Рудзите).

И. ДАЙГА. ВОИНСКИЙ БРАСЛЕТ

Рис. 1. Воинский браслет.

Рис. 2. Воинский браслет, I тип; орнаменты браслетов этого типа.

Рис. 3. Воинский браслет, II тип; орнаменты браслетов этого типа.

Рис. 4. Элементы орнамента браслетов II типа (в средней части браслета и на его наружном ребре).

Рис. 5. Воинский браслет, III тип; элементы орнамента на концах и на наружном ребре браслетов этого типа.

Рис. 6. Орнамент в средней части браслетов III типа.

Рис. 7. Воинский браслет, IV тип; элементы орнамента на концах и в средней части браслетов этого типа.

Рис. 8. Элементы орнамента в средней части и на наружном ребре браслетов IV типа.

Рис. 9. Воинский браслет с шарниром.

Рис. 10. Детские воинские браслеты.

Рис. 11. Карта распространения воинского браслета.

Рис. 12. Микроструктура воинских браслетов.

Р. ЦЕПЛИТЕ. ГИРЬКИ ИЗ ПОГРЕБЕНИЙ X—XIII ВЕКОВ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Рис. 1. Гирьки из погребений X—XIII веков на территории Латвии: 1 — весы с гирьками; 2 — гирьки.

В. УРТАНС. ОБЪЕМНЫЕ БРОНЗОВЫЕ КОНЬКИ

Рис. 1. Распространение объемных бронзовых коньков.

Рис. 2. Объемные бронзовые коньки.

Рис. 3. Объемные бронзовые коньки: 1 — Асотское городище; 2, 3 — Даугмальское городище.

Рис. 4. Бронзовый конек с Даугмальского городища.

Рис. 5. Бронзовые коньки с Даугмальского городища.

Рис. 6. Полуготовый объемный бронзовый конек, увеличен примерно в 3 раза. Даугмальское городище.

Рис. 7. Мелкие объемные бронзовые коньки.

Рис. 8. Бронзовые коньки из каменного замка на о-ве Мартыньсала.

Рис. 9. Бронзовый конек из Таскулаского могильника, погр. № 5, Туркусский музей.

Рис. 10. Бронзовые литые (1—3, 5, 6) и тиспеные (7, 8) фигурки и костяной двойной конек-подвесок (4).

Рис. 11. Глиняные коньки-свистульки.

Э. МУГУРЕВИЧ. КРЕСТОВИДНЫЕ ПОДВЕСКИ В ЛАТВИИ XI—XV ВЕКОВ

Рис. 1. Найденные на территории Латвии крестовидные подвески XI—XV веков — эмалированные, пальметовидные, ажурные и с расширенными концами.

Рис. 2. Найденные на территории Латвии крестовидные подвески XI—XV веков с утолщенными профилированными и перекладчатыми концами, ромбовидные, с закругленными, трилистными и прямыми концами.

Рис. 3. Распространение крестовидных подвесок на территории Латвии.

А. ЗАРИНЯ. МОГИЛЬНЫЙ ИНВЕНТАРЬ С ЗООМОРФНЫМИ ПОДВЕСКАМИ В НЕКОТОРЫХ ПОГРЕБЕНИЯХ НА КЛАДБИЩЕ ОСТРОВА МАРТЫНЬСАЛА

Рис. 1. Древности из погр. № 1209, 1173, 634, 1282, 246: 1—2 — ожерелье и ажурные коньки-подвески (погр. № 1209); 3 — ажурный конек-подвесок (погр. № 1173); 4—5 — подковообразная фибула с полным коньком-подвеском (погр. № 634); 6 — ажурный конек-подвесок (погр. № 1282); 7—11 — подковообразная фибула с четырьмя зооморфными подвесками (погр. № 246).

Рис. 2. Зооморфные подвески: 1 — погр. № 1248; 2 — погр. № 1173; 3 — погр. № 1282; 4 — погр. № 1209; 5 — погр. № 246; 6 — погр. № 992; 7 — погр. № 457; 8 — погр. № 1243; 9 — погр. № 457.

Рис. 3. Древности из погр. № 332: 1 — угловая фибула; 2 — подковообразная фибула; 3 — ожерелье; 4 — двойной птицеобразный подвесок.

Рис. 4. Древности из погр. № 992, 1243, 457: 1—3 — подковообразная фибула с подвесками из погр. № 992 (двойная птицеобразная фигура и лулула); 4 — двойной птицеобразный подвесок из погр. № 1243; 5—7 — бубенчик и бусина из ожерелья и 2 двойных птицеобразных подвеска из погр. № 457.

Рис. 5. Древности из погр. № 1248 и 105: 1—5 — ожерелье и подковообразная фибула с лулулой, ажурным коньком и огнивовидным подвеском из погр. № 1248; 6—9 — ожерелье, фибула, огнивовидный подвесок и нож из погр. № 105.

Рис. 6. Распространение зооморфных подвесок.

З. АПАЛА. СЕРДЦЕОБРАЗНЫЕ ФИБУЛЫ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Рис. 1. Сердцеобразные фибулы.

Рис. 2. Распространение сердцеобразных фибул на территории Латвийской ССР.

Р. ГРАВЕРЕ. ОДОНТОЛОГИЧЕСКИЙ ТИП ВОСТОЧНЫХ ЛАТЫШЕЙ И ЭПОХАЛЬНАЯ ИЗМЕНЧИВОСТЬ

Рис. 1. Форма нижнего моляра у5.

Рис. 2. Форма нижнего моляра +5.

Рис. 3. Форма верхнего моляра 4.

Рис. 4. Бугорок Карабелли.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN
(Näheres s. unter den Abbildungen im lettischen Text)

**F. ZAGORSKIS. TYPOLOGIE UND CHRONOLOGIE
DES STEINZEITLICHEN GRÄBERFELDES ZVEJNIEKI**

Abb. 1. Situation des Gräberfeldes und der Siedlungen Zvejnieki: 1 — Situation der Gräber der ersten Gruppe; 2 — Situation der Gräber der zweiten Gruppe; 3 — Situation der Gräber der dritten Gruppe; 4 — der erforschte Teil der Siedlung Zvejnieki II; 5 — der erforschte Teil der Siedlung Zvejnieki I; 6 — Verwüstungen.

Abb. 2. Das Inventar der mesolithischen Gräber: 1—4 — Grab Nr. 45; 5, 6, 10—13 — Grab Nr. 57; 7, 9 — Grab Nr. 27; 8 — Grab Nr. 16.

Abb. 3. Das Inventar der frühneolithischen Gräber: 1 — Grab Nr. 172; 2—11, 23 — Grab Nr. 158; 12, 18—22, 24 — Grab Nr. 164; 13 — Grab Nr. 178; 14—16 — Grab Nr. 300; 17 — Grab Nr. 177.

Abb. 4. Jagd- und Fischgeräte aus Gräbern des mittleren und späten Neolithikums: 1, 3 — Grab Nr. 221; 2 — Grab Nr. 252; 4 — Grab Nr. 207; 5, 6, 8, 9, 12 — Opfergabe bei Grab Nr. 206—209; 7 — Grab Nr. 204; 10 — Grab Nr. 211; 11 — Grab Nr. 263; 13 — Grab Nr. 208.

Abb. 5. Schmuckgegenstände aus Bernstein, Stein und Metall und Kultgegenstände aus Gräbern des mittleren und späten Neolithikums: 1, 3 — Grab Nr. 194; 2, 7, 8, 14, 15, 20 — Grab Nr. 277; 4 — Grab Nr. 225; 5 — Grab Nr. 206; 6, 11 — Opfergabe bei Grab Nr. 206—209; 9, 12, 13, 16, 18, 19 — Grab Nr. 221; 10 — Grab Nr. 212; 17 — Grab Nr. 275.

Abb. 6. Tongefäß aus dem Doppelgrab Nr. 208—209.

Abb. 7. 1 — die Stellung des Skeletts im Grabe Nr. 186; 2 — Hornplättchen aus dem Grab Nr. 186.

**I. ZAGORSKA. MESOLITHISCHE FISCHSPEERSPITZEN
AUF DEM TERRITORIUM LETTLANDS**

Abb. 1. Fundorte der Fischspeerspitzen im Ostbaltikum.

Abb. 2. Speerspitzen des Kunda-Typus. Fundort: Lubānas-See (1—11), Siedlung Zvejnieki II (12—14).

Abb. 3. Speerspitzen mit stumpfen Widerhaken. Fundort: Lubānas-See.

Abb. 4. Speerspitzen mit dreikantigem Querschnitt und verengtem Stiel. Fundort: Lubānas-See (1—13) und Siedlung Zvejnieki II (14).

Abb. 5. Gekerbte Speerspitzen. Fundort: Lubānas-See.

Abb. 6. Speerspitzen mit Widerhaken (1, 2) und andere (3—7). Fundort: Lubānas-See.

Abb. 7. Haupttypen der mesolithischen Fischspeerspitzen in Lettland.

**L. VANKINA. FUNDE DER JÜNGEREN STEINZEIT
VOM SÄRNATE-TYPUS AUF DEM TERRITORIUM
LETTLANDS**

Abb. 1. Die Keramik vom Särnate-Typus aus Moorsiedlung von Särnate: 1—4 — mit gewellter Oberfläche; 5 — mit Grübchenverzierung.

Abb. 2. Die Keramik vom Särnate-Typus aus der Siedlung Lejasciskas.

Abb. 3. Die Verbreitung verschiedener Keramik-Typen in der Siedlung Lejasciskas: 1 — Keramik vom Särnate-Typus; 2 — typische Kamm- und Grübchenkeramik; 3 — kleine unbestimmbare Scherben; 4 — Scherben der Kugelamphorenkeramik; 5 — Schnurkeramik.

Abb. 4. Die Keramik vom Särnate-Typus mit gewellter Oberfläche aus der Siedlung Purciems (Wohnstelle C).

Abb. 5. Die Keramik vom Särnate-Typus mit Grübchen- und linearer Verzierung (zweite Entwicklungsphase) aus der Siedlung Purciems (Wohnstelle C).

Abb. 6. Kleine Tongefäße: 1 — aus der Moorsiedlung von Särnate (Wohnstelle N); 2 — aus der Siedlung Purciems (Wohnstelle C).

Abb. 7. Die Keramik vom Särnate-Typus aus der Siedlung bei Siliņupe.

Abb. 8. Ovale Tonschalen: 1 — aus der Moorsiedlung von Särnate (Wohnstelle K); 2 — aus der Siedlung bei Siliņupe.

Abb. 9. Die Keramik vom Särnate-Typus aus der Siedlung bei Romi-Kalniņi.

Abb. 10. Situationsplan der Siedlung von Purciems.

Abb. 11. Die neolithischen Siedlungen mit den Funden vom Särnate-Typus (I) und Osa-Typus (II) auf dem Territorium Lettlands: I — 1 — Moorsiedlung Särnate; 2 — Lejasciskas; 3 — Purciems; 4 — Siliņupe; 5 — Romi-Kalniņi; 6 — Pāvilsta. II — 1 — Osa; 2 — Iča; 3 — Dviete; 4 — Zvejsalas.

**I. LOZE. STEINZEITLICHE ERZEUGNISSE AUS
BERNSTEIN IN DER LUBĀNAS-NIEDERUNG**

Abb. 1. Bernsteinanhänger aus den neolithischen Siedlungen der Lubānas-Niederung: 1—3 — schlüsselförmige Anhänger; 4, 11, 13, 16, 19 — trapezförmige Anhänger; 5, 10 — Tierfigürchen; 6—9 — zahnförmige Anhänger; 12 — ein Ovalanhänger; 14, 15 — tropfenförmige Anhänger; 17, 18, 21, 22 — unregelmäßige Anhänger; 20 — ein axtförmiger Anhänger.

Siedlung Abora I: 1—10, 15, 17, 18, 20, 21; Siedlung Nainiekste: 11, 13, 16, 19; Siedlung Dzedziekste: 12; Siedlung Eiņi: 14, 22.

Abb. 2. Perlen und andere Schmucksachen aus den neolithischen Siedlungen der Lubānas-Niederung: 1—21, 23—25 — Perlen; 22 — eine Scheibe; 28 — Verteiler eines Halsschmuckes; 27, 29 — Perlenhalbfabrikate; 26, 30—36 — Knöpfe.

Siedlung Abora I: 1—10, 12—19, 24—30, 32, 33, 35, 36; Siedlung Sulka: 11, 21; Siedlung Abora II: 20; Siedlung Eiņi: 22; Siedlung Nainiekste: 23; Siedlung Dzedziekste: 31; Siedlung Asne: 34.

Abb. 3. Typologisches Schema der Bernsteinanhänger.

Abb. 4. Typologisches Schema der Bernsteinknöpfe, Perlen und Scheiben.

**I. GRAUDONIS. ÜBER EINIGE FRÜHMETALLZEITLICHE
KNOCHENSCHMUCKNADELTYPEN AUF DEM
TERRITORIUM LETTLANDS**

Abb. 1. Knochen- und Bronzeschmucknadeln: 2—5, 7 — Typus I-1a; 1, 6, 8 — Typus I-1b; 11—13 — Typus II-A5; 15 — Typus II-A2; 18—20 — Typus II-A3a; 21—23 — Typus II-A3b; 24 — Typus II-A6; 9, 10, 14, 16, 17 — Bronzenadeln.

1—4, 6, 7, 11, 12, 15, 21—23 — Kivutkalns; 5, 8 — Burgberg Daugmale; 13 — Burgberg Tērvete; 18 — Lielais-Ludzas-See; 19 — Dviete; 20 — Gräberfeld Kalnieši (I); 24 — Burgberg Asote.

Bronzenadeln: 9 — Hansson 1927, Tab. 34: 159; 10 — Березанская 1972, Tab. XXII: 4; 14 — Gimbutas 1965, Abb. 195: 3; 16 — Gimbutas 1965, Abb. 195: 10; 17 — Sturms 1936, Tab. 17: i.

Abb. 2. Knochen- und Bronzeschmucknadeln: 1, 2 — Typus II-A4a; 3—5 — Typus II-A7a; 6 — Typus II-A7b; 8, 10, 11 — Typus II-A8a; 9 — Typus II-A8b; 13 — Typus II-A4b; 12, 14—20 — III Untergruppe; 7 — Bronzenadel.

1, 17—19 — Gräberfeld Kivutkalns; 2—4, 6, 8—11, 14, 16, 20 — Kivutkalns; 5 — Burgberg Daugmale; 12, 13, 15 — Mūkukalns.

Bronzenadel: 7 — Gimbutas 1965, Abb. 164: 6.

Abb. 3. Knochen- und Bronzeschmucknadeln: 1, 2 — Typus II-B14; 3, 4 — Typus II-B16; 6 — Typus II-B12; 8 — Typus II-B10; 10 — Typus II-B13; 12, 13 — Typus II-B11; 14—17 — Typus II-B9; 20 — Typus II-B15; 5, 7, 9, 18, 19 — Bronzenadeln; 11 — Knochenadel.

1, 2, 12 — Kivutkalns; 3, 4, 6, 10, 14, 17, 20 — Mūkukalns; 8 — Lielais-Ludzas-See; 13 — Burgberg Daugmale; 15 — Burgberg Kļauņukalns; 16 — Burgberg Asote.

Bronzenadeln: 5 — Sturms 1936, Tab. 13: b; 7 — Točik, Vladar 1971, Abb. 34: 8; 9 — Točik, Vladar 1971, Abb. 34: 2; 18 — Hansson 1927, Tab. 34: 158; 19 — Točik, Vladar 1971, Abb. 34: 12.

Knochenadel: 11 — Vladar 1964, Abb. 13: 5.

Abb. 4. Verschiedene Knochenadeln: 1, 5 — Burgberg Daugmale; 3 — Burgberg Tērvete; 6, 8 — Mūkukalns; 7 — Burgberg Dignāja; andere — Kivutkalns.

Abb. 5. Chronologie der Knochen- und Bronzeschmucknadeltypen.

A. STUBAVS. ÜBER DIE TYPOLOGIE UND KLASSIFIKATION DER BURGBERGE LETTLANDS

- Abb. 1. Schematischer Plan des Burgbergs von Aizviķi.
Abb. 2. Schematischer Plan des Burgbergs bei Podgure.
Abb. 3. Schematischer Plan des Burgbergs von Tukums.
Abb. 4. Schematischer Plan des Burgbergs bei Ķoderi.
Abb. 5. Plan des Burgbergs Kente.
Abb. 6. Schematischer Plan des Burgbergs Gorodoks.
Abb. 7. Schematischer Plan des Burgbergs Tanīsa kalns (in Rauna).
Abb. 8. Schematischer Plan des Burgbergs von Aizkraukle.
Abb. 9. Schematischer Plan des Burgbergs Tempļa kalns in Alūksne.
Abb. 10. Schematischer Plan des Burgbergs von Jersika.
Abb. 11. Schematischer Plan des Burgbergs von Mežotne.
Abb. 12. Schematischer Plan des Burgbergs Satezele — Libu kalns in Sigulda.
Abb. 13. Schematischer Plan des Burgbergs von Kazdanga.
Abb. 14. Plan des Burgbergs, der Vorburg und der stadähnlichen Siedlung von Kuldīga.
Abb. 15. Verbreitung der Burgberge Lettlands: 1 — Typus A; 2 — Typus B; 3 — Typus C; 4 — Typus D; 5 — Typus E; 6 — unbestimmbar.
Abb. 16. Die Schemen der Befestigungstypen der Burgberge Lettlands: I — die Hauptverteidigungslinie (vom Zugang oder dem Hauptwall aus); II — die seitliche Verteidigungslinie, Terrasse und die Nebenwälle; III — untere Verteidigungslinie; IV — hintere Verteidigungslinie.

A. CAUNE. GEHÖHLTE KULTISCHE STEINE IN LETTLAND

- Abb. 1. Schalenstein mit zylindrischer Höhlung in Dzeņi bei Ulmale.
Abb. 2. Schalenstein mit zylindrischer Höhlung in Pinna bei Ulmale.
Abb. 3. Schalenstein mit zwei sphärischen Vertiefungen am Rīņukalns.
Abb. 4. Schalenstein mit mehreren kleinen Aushöhlungen in Dāviņi bei Jaunburtnieki.
Abb. 5. Muldenstein in Ivani bei Patkule: 1 — Plan; 2 — Vorderansicht; 3 — Querschnitt A-B.
Abb. 6. Muldenstein in Liepiņas bei Laubere: 1 — Plan; 2 — Vorderansicht; 3 — Querschnitt A-B.
Abb. 7. Verbreitung der gehöhlten Steine in Lettland: 1 — Schalenstein mit zylindrischer Höhlung; 2 — Schalenstein mit sphärischer Höhlung; 3 — Stein mit mehreren kleinen Aushöhlungen; 4 — Muldenstein; 5 — als Opferstein benutzter Mahlstein; 6 — Stein mit Vertiefung, über deren Form genauere Nachrichten fehlen; 7 — ungewiß. Die Ziffern auf der Karte entsprechen den Nummern im Verzeichnis der gehöhlten Steine am Ende der Artikels.

I. CIMERMANE. POLIERTE KERAMIK IN LETTLAND

- Abb. 1. Die Fundstelle der polierten Keramik: I — Burgberge; II — Siedlungen; III — Hügelgräber mit Bestattungen in tönernen Urnen; IV — Gräber der mittleren Eisenzeit (5.—6. Jh.) der Lettgaller und Selen; V — verschiedene Gräber; VI — livische Gräber des 10.—11. Jh.; VII — Steinsetzungsgräber; VIII — Steinkistengräber.
Abb. 2. Polierte Keramik von Makašēnu Salenieki.
Abb. 3. Polierte Keramik von Makašēnu Salenieki.
Abb. 4. Polierte Keramik in Lettland.
Abb. 5. Polierte Keramik in Lettland.
Abb. 6. Gefäße der polierten Keramik aus Burgberg Daugmale.

P. STEPIŅS. HÜGELGRÄBER ZU ILE

- Abb. 1. Plan des Hügelgräberfeldes der älteren Eisenzeit im Forst Ile, Rayon Dobeļe: 1 — erforschte; 2 — unerforschte; 3 — mögliche.
Abb. 2. Plan des 1. Grabhügels.
Abb. 3. Gräber: 1 — das Grab Nr. 1 im Grabhügel 1; 2 — das Grab im Grabhügel 17; 3 — das Grab im Grabhügel 18.

- Abb. 4. Die Funde. 1—7 — aus dem Grabe Nr. 1 des 1. Grabhügels: 1 — bronzenener Halsring mit Trompetenenden; 2 — bronzenener Fingerring aus plankonvexem Draht (6 Windungen, zerbrochen); 3 — Bronzeschmucknadel mit Scheibenkopf (der Schaft aus Eisen) und Kettenschmuck; 4, 5, 7 — drei bronzene Armbänder mit rundem Querschnitt; 6 — bandförmiger bronzenener Armband mit verschmälerten, abgerundeten und geriefelten Enden; 8—10 — aus dem Grabe des Grabhügels 17: 8 — eiserne Tüllenaxt; 9 — bronzene Hakenfibel; 10 — bronzenener Armband mit rundem Querschnitt, beschädigt (Einzelfund; Angehörigkeit zum Grab unsicher); 11—14 — aus dem Grabe des Grabhügels 18: 11 — Flachspirale aus rundem Bronzedraht (3 Windungen); 12 — rundgebogener Bronzedraht; 13 — Fragmente eines Halsschmuckes aus bronzenen Blechröhrchen und Spiralen; 14 — Ahle mit Holzschäft.
Abb. 5. Plan der Grabhügel 17 und 18.
Abb. 6. Die Grabhügel 17 (rechts) und 18 (links) nach Entfernung der Rasenschicht, von SW.
Abb. 7. Das Grab im Grabhügel 18.
Abb. 8. Der Grabhügel 18 nach der Aufdeckung, von NW.
Abb. 9. Plan des Grabhügels 13.
Abb. 10. Das Grab im Grabhügel 13, von SW.

E. BRIVKALNE. DIE FIBELN VON TERVETE

- Abb. 1. Armbrustfibeln.
Abb. 2. Hufeisenfibeln mit aufgerollten Enden.
Abb. 3. Bronzene Hufeisenfibeln mit Tierkopfen.
Abb. 4. Bronzene Hufeisenfibeln mit facettierten Knopfen, Blütenenden und mit viereckigen Knopfen.
Abb. 5. Bronzene Hufeisenfibeln mit Mohnkopfen und mit runden Knopfen.
Abb. 6. Bronzene Hufeisenfibeln mit verdickten und verbreiterten Enden.
Abb. 7. Scheibenfibeln und viereckige Fibeln.
Abb. 8. Kreuzfibeln.
Abb. 9. Bronzene Ringfibeln.

J. APALS. DIE WOHNBAUTEN DER BURG IM ĀRAISU-SEE

(Blockbau mit Jochbalkenverbindung)

- Abb. 1. Blick auf das Inselchen im Āraišu-See, wo sich die Wasserburg befand.
Abb. 2. Plan der ursprünglichen Bautenanlage: 1 — Uferlinie vor der Senkung des Wasserspiegels; 2 — Grenze der Kulturschicht der letzten Bebauungsperiode; 3 — Balken; 4 — Pfähle, Pfosten; 5 — Unterlage; 6 — Stampflehmofen; 7 — Steindräne; 8 — Burgeingang.
Bautennummern im Plan: 5, 8, 14, 16—20, 22—24, 27, 28, 30, 33, 40, 41 — Wohnbauten; 44, 47, 48 — Wirtschaftsbauten; 35, 50—56, 59, 60, 63 — Wehrblockbauten.
Die Bezifferung der Bauten entspricht der Reihenfolge ihrer Aufdeckung während der Ausgrabungen.
Abb. 3. Plan des Gebäudes 14: A—A, B—B — Längs- und Querschnitt mit Profilansicht. 1 — Baumstamm; 2 — Stangen; 3 — Lehm; 4 — Steine; 5 — Unterlage; 6 — unterer Balkenkranz; 7 — Eckstangen; 8 — Jochbalken; 9 — Dielenlage; 10 — Längswand; 11 — Giebelwand; 12 — Eingang; 13 — Stampflehmofen; 14 — Anbau; 15, 16 — Steindräne.
Abb. 4. Fundament des Gebäudes 28: 1 — Gebäude 28; 2 — Gebäude 5; 3 — Gebäude 27; 4 — Gebäude 53.
Abb. 5. Plan des Gebäudes 27: 1 — Unterlage; 2 — unterer Balkenkranz; 3 — Dielenlage; 4 — Längswand; 5, 6 — Giebelwand; 7 — Eckstangen; 8 — Stampflehmofen; 9 — Anbau; 10 — Rundholzlage vor der Tür.
Materialbezeichnungen wie in Abb. 3.
Abb. 6. Dielenlage des Gebäudes 24: 1 — Bretter; 2 — Stampflehmofen.
Abb. 7. Gesamtansicht des Gebäudes 23 (von Norden): 1 — Wände; 2 — Dielenlage; 3 — Stampflehmofen; 4 — Diele des Anbaus; 5 — Steindrän; 6 — Unterlage.
Abb. 8. Fragment einer Gebäudewand *in situ*.
Abb. 9. Eckfügungen mit Jochbalkenverbindung: 1 — Nordwestecke des Gebäudes 33; 2 — Südwestecke des Gebäudes 40.
Abb. 10. Kreuznorke des Gebäudes 27 (Ansicht von innen).
Abb. 11. Anbau des Gebäudes 40: 1 — Wände; 2 — Stangen; 3 — Sandhaufen; 4 — Steindrän; 5 — Rundholzlage vor der Tür.

- Abb. 12.* Gebäude 33: 1 — Dielenlage; 2 — Stampflehmofen; 3 — Anbau; 4 — Rundholzlage vor der Tür; 5 — Steindrän.
- Abb. 13.* Stufe zum Gebäude 8: 1 — Steinlage; 2 — Rundholzrost; 3 — Sandschicht.
- Abb. 14.* Birkenrinden.
- Abb. 15.* Eckfüging eines Gebäudes im Ušura-See: 1 — Eckstangen; 2 — Giebelwandbalken mit Spreizholz; 3 — Dielenlage; 4 — unterer Balkenkranz.
- Abb. 16.* Bauteile aus der Wasserburg im Āraišu-See: 1, 2 — Sparren; 3 — Abflussrinne; 4, 5 — Ständerwandbalken; 6, 7 — Dachbretter (gefunden am Boden des Gebäudes 24, s. Abb. 6: 1); 8 — Türfalz am Eingang des Gebäudes 33; 9, 10 — Kniehölzer; 11 — Giebelwandbalken; 12 — Bauteil; 13 — oberer Jochbalken mit Durchlochung und Zapfenloch für Sparren; 14 — Giebel-schutzblech.
- Abb. 17.* Eckfüging einer Anbaukammer mit Stange (Dorf Kurtiši bei Skaista, Rayon Krāslava, 1971).
- Abb. 18.* Eckfüging einer Riege im Rayon Saķi, Litauische SSR (nach K. Cērbulēnas. Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija. Abb. 24).
- Abb. 19.* Ständerwand einer Anbaukammer (Mazruki bei Dra-beši, Rayon Cēsis, 1973).

M. ATGĀZIS. EISERNE SPEERSPITZEN MIT ANGEL UND WIDERHAKEN IN LETTLAND

- Abb. 1.* Die bei der Beschreibung der Speere verwendeten lettischen Termini.
- Abb. 2.* Eiserne Speerspitzen mit Angel und Widerhaken. Typus A und B (6.—9. Jh.).
- Abb. 3.* Eiserne Speerspitzen mit Angel und Widerhaken. Typus C (9.—13. Jh.).
- Abb. 4.* Eiserne Speerspitzen mit Angel und Widerhaken. Typus D (11.—13. Jh.).
- Abb. 5.* Die territoriale Verbreitung der einzelnen Speertypen in Lettland: I — in Gräberfeldern gefundene Speere; II — in Burgbergen, Siedlungen und anderen Fundstätten gefundene Speere; III — Vergleich des Areals der gefundenen Speere mit dialektologischen Daten der lettischen Sprache (nach M. Rudzīte).

J. DAIGA. DAS KRIEGERARM BAND

- Abb. 1.* Kriegerarmband.
- Abb. 2.* Kriegerarmband des I. Typus; Ornamentelemente der Arm bänder dieses Typus.
- Abb. 3.* Kriegerarmband des II. Typus; Ornamentelemente der Arm bänder dieses Typus.
- Abb. 4.* Die Ornamentelemente des Kriegerarmbandes des II. Typus (am Rand und in der Mitte des Armbandes).
- Abb. 5.* Kriegerarmband des III. Typus; Ornamentelemente an den Enden und am Rande der Arm bänder dieses Typus.
- Abb. 6.* Die Ornamentelemente des Kriegerarmbandes des III. Typus in der Mitte des Armbandes.
- Abb. 7.* Kriegerarmband des IV. Typus; Ornamentelemente an den Enden und in der Mitte der Arm bänder dieses Typus.
- Abb. 8.* Die Ornamentelemente des Kriegerarmbandes des IV. Typus in der Mitte und am äußeren Rande des Armbandes.
- Abb. 9.* Kriegerarmband mit Scharnier.
- Abb. 10.* Kriegerarm bänder der Knaben.
- Abb. 11.* Die Verbreitung des Kriegerarmbandes.
- Abb. 12.* Mikrostruktur der Kriegerarm bänder.

R. CEPLITE. GEWICHTE AUS GRÄBERN DER 10.—13. JH. AUF DEM TERRITORIUM LETTLANDS

- Abb. 1.* Gewichte aus Gräbern des 10.—13. Jahrhunderts auf dem Territorium Lettlands: 1 — Gewichte mit den Waagen; 2 — Gewichte.

V. URTĀNS. DIE PLASTISCHEN BRONZENEN PFERDCHEN

- Abb. 1.* Die Verbreitung der plastischen bronzenen Pferdchen.
- Abb. 2.* Die plastischen bronzenen Pferdchen.
- Abb. 3.* Die plastischen bronzenen Pferdchen: 1 — Burgberg Asote; 2, 3 — Burgberg Daugmale.

- Abb. 4.* Das bronzenes Pferdchen aus dem Burgberg Daugmale.
- Abb. 5.* Die bronzenen Pferdchen aus dem Burgberg Daugmale.
- Abb. 6.* Halbfertiges plastisches bronzenes Pferdchen (ungefähr dreimalige Vergrößerung). Burgberg Daugmale.
- Abb. 7.* Die kleinen plastischen bronzenen Pferdchen.
- Abb. 8.* Die bronzenen Pferdchen aus dem Burg Mārtiņšala (Kirchholm).
- Abb. 9.* Das bronzenes Pferdchen aus dem Gräberfeld Taskula, Grab Nr. 5, im Museum Turku.
- Abb. 10.* Bronzeguß (1—3, 5—6), gestanzte Figürchen (7—8) und knöchernes Anhängsel — Doppelpferdchen (4).
- Abb. 11.* Die Pferdchen — Tonpfeifen.

E. MUGURĒVICS. KREUZFÖRMIGE ANHÄNGER AUS DEM 11. BIS 15. JH. IN LETTLAND

- Abb. 1.* Auf dem Territorium Lettlands gefundene kreuzförmige Anhänger aus dem 11. bis 15. Jh. (emailierte, palmettenförmige, durchbrochene und mit verbreiterten Balkenenden).
- Abb. 2.* Auf dem Territorium Lettlands gefundene kreuzförmige Anhänger aus dem 11. bis 15. Jh. (mit verdickten und wiedergekreuzten Enden, rhombusförmige, mit abgerundeten, dreiblättrigen und geradwinkligen Enden).
- Abb. 3.* Die Verbreitung der kreuzförmigen Anhänger auf dem Territorium Lettlands.

A. ZARIŅA. EINIGE KOMPLEXE GRÄBERFUNDE AUF DEM FRIEDHOF AUF MARTIŅSALA (KIRCHHOLM) MIT TIERANHÄNGERN

- Abb. 1.* Fundstoff aus den Gräbern Nr. 1209, 1173, 634, 1282 und 246: 1, 2 — Grab Nr. 1209, Halsschmuck und Anhänger (durchbrochene Pferdchen); 3 — Grab Nr. 1173, Anhänger (durchbrochenes Pferdchen); 4, 5 — Grab Nr. 634, hufeisenförmige Fibel mit Anhänger (hohlem Pferdchen); 6 — Grab Nr. 1282, Anhänger (durchbrochenes Pferdchen); 7—11 — Grab Nr. 246, hufeisenförmige Fibel mit Anhängern (vier stilisierte Tierfiguren).
- Abb. 2.* Tieranhänger: 1 — Grab Nr. 1248; 2 — Grab Nr. 1173; 3 — Grab Nr. 1282; 4 — Grab Nr. 1209; 5 — Grab Nr. 246; 6 — Grab Nr. 992; 7 — Grab Nr. 457; 8 — Grab Nr. 1243; 9 — Grab Nr. 457.
- Abb. 3.* Fundstoff aus dem Grabe Nr. 332: 1 — eckige Fibel; 2 — hufeisenförmige Fibel; 3 — Halsschmuck; 4 — zweiköpfiger Vogelanhänger.
- Abb. 4.* Fundstoff aus den Gräbern Nr. 992, 1243 und 457: 1, 2, 3 — Grab Nr. 992, hufeisenförmige Fibel mit Anhängern (zweiköpfiger Vogelfigur und Lunula); 4 — Grab Nr. 1243, Anhänger mit zweiköpfiger Vogelfigur; 5—7 — Grab Nr. 457, Schelle und Glasperle eines Halsschmucks und zwei zweiköpfige Vogelanhänger.
- Abb. 5.* Fundstoff aus den Gräbern Nr. 1248 und 105: 1—5 — Glasperlenschmuck und hufeisenförmige Fibel mit Lunula, durchbrochenem Pferdchen und feuerzeugförmigem Anhänger aus Grab Nr. 1248; 6—9 — Halsschmuck, Rundfibel, feuerzeugförmiger Anhänger und Messer aus Grab Nr. 105.
- Abb. 6.* Verbreitungsgebiete der Tieranhänger.

Z. APALA. HERZFÖRMIGE FIBELN IN LETTLAND

- Abb. 1.* Die herzförmigen Fibeln.
- Abb. 2.* Die Verbreitung der herzförmigen Fibeln auf dem Territorium Lettlands.

R. GRĀVERE. DER ODONTOLOGISCHE TYPUS DER OSTLETTEN UND SEINE MIKROEVOLUTION

- Abb. 1.* Die Grundform des unteren Mahlzahnes y5.
- Abb. 2.* Die Form des unteren Mahlzahnes +5.
- Abb. 3.* Die Grundform des oberen Mahlzahnes 4.
- Abb. 4.* Carabelli-Höcker.

SATURS

	Lpp.
Priekšvārds	5
<i>F. Zagorskis.</i> Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka apbedījumu tipoloģija un hronoloģija	7
<i>I. Zagorska.</i> Vidējā akmens laikmeta zivju šķēpi Latvijā	25
<i>L. Vankina.</i> Sārnotes tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs	39
<i>I. Loze.</i> Akmens laikmeta dzintara rotas Lubānas zemienē	53
<i>J. Graudonis.</i> Par dažiem Latvijas agro metālu perioda kaula rotadatu tipiem	63
<i>A. Stubavs.</i> Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju	74
<i>A. Caune.</i> Dobumakmeņi Latvijā	89
<i>I. Cimermane.</i> Spodrinātā keramika Latvijā	99
<i>P. Stepiņš.</i> Senkapi Iles mežā	111
<i>E. Brīvkalne.</i> Tervetes saktas	121
<i>J. Apals.</i> Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas	141
<i>M. Atgāzis.</i> Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā	154
<i>J. Daiga.</i> Karavīra aprobe	174
R. Ceplīte. Atsvaņi Latvijas 10.—13. gs. kapu inventārā	198
<i>V. Urtāns.</i> Plastiskie bronzas zirdziņi	212
<i>E. Mugurēvičs.</i> Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs.	220
<i>Dz. Hoferte.</i> Dažu bronzas krustiņveida piekariņu spektrālās analīzes rezultāti	240
<i>A. Zariņa.</i> Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem	242
<i>Z. Apala.</i> Sirdsveida saktas Latvijā	257
<i>R. Deņisova.</i> Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.—18. gs.	267
<i>R. Grāvere.</i> Austrumlatviešu odontoloģiskais tips un tā izmaiņas laika gaitā	273
Parindēs un tabulās lietoto saīsinājumu paskaidrojumi	278

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
<i>Ф. Загорскис.</i> Типология и хронология погребений могильника каменного века Звейниeki	22
<i>И. Загорска.</i> Рыболовные копыя эпохи мезолита на территории Латвии	37
<i>Л. Ванкина.</i> Находки сарнатского типа на неолитических стоянках Латвии	50
<i>И. Лозе.</i> Янтарные изделия каменного века из стоянок Лубанской низменности	61
<i>Я. Граудонис.</i> О некоторых типах костяных булавок периода раннего металла на территории Латвии	72
<i>А. Стубавс.</i> О типологии и классификации латвийских городищ	85
<i>А. Цауне.</i> Культовые камни с выемками на территории Латвийской ССР	98
<i>И. Цимермане.</i> Лощеная керамика на территории Латвии	108
<i>П. Степиньш.</i> Курганный могильник близ Иле	119
<i>Э. Бривкалне.</i> Терветские фибулы	138
<i>Я. Аналс.</i> Жилые постройки замка на озере Арайшу	152
<i>М. Аггазис.</i> Железные двушипные черешковые наконечники дротиков в Латвии	171
<i>И. Дайга.</i> Воинский браслет	195
<i>Р. Цеплиге.</i> Гирьки из погребений X—XIII веков на территории Латвии	211
<i>В. Урганс.</i> Объемные бронзовые коньки	217
<i>Э. Мугуревич.</i> Крестовидные подвески XI—XV веков в Латвии	236
<i>Д. Хоферте.</i> Результаты спектрального анализа некоторых бронзовых крестиков	241
<i>А. Зариня.</i> Могильный инвентарь с зооморфными подвесками в некоторых погре- бениях на кладбище острова Мартыньсала	253
<i>З. Апала.</i> Сердцеобразные фибулы на территории Латвии	265
<i>Р. Денисова.</i> Антропологический состав населения Латвии второй половины II тысячелетия нашей эры	271
<i>Р. Гравере.</i> Одонтологический тип восточных латышей и эпохальная изменчивость	277
Список иллюстраций	279

INHALTSVERZEICHNIS

	Seite
<i>F. Zagorskis.</i> Typologie und Chronologie des steinzeitlichen Gräberfeldes Zvejnieki	23
<i>I. Zagorska.</i> Mesolithische Fischspeerspitzen auf dem Territorium Lettlands	38
<i>L. Vankina.</i> Funde der jüngeren Steinzeit vom Sārnate-Typus auf dem Territorium Lettlands	51
<i>I. Loze.</i> Steinzeitliche Erzeugnisse aus Bernstein in der Lubānas-Niederung	62
<i>J. Graudonis.</i> Über einige frühmetallzeitliche Knochenschmucknadeltypen auf dem Territorium Lettlands	72
<i>A. Stubavs.</i> Über die Typologie und Klassifikation der Burgberge Lettlands	87
<i>A. Caune.</i> Gehöhlte kultische Steine in Lettland	98
<i>I. Cimermane.</i> Polierte Keramik in Lettland	109
<i>P. Stepiņš.</i> Hügelgräber zu Ile	120
<i>E. Brivkalne.</i> Die Fibeln von Tervete	139
<i>J. Apals.</i> Die Wohnbauten der Burg im Āraišu-See	153
<i>M. Atgāzis.</i> Eiserne Speerspitzen mit Angel und Widerhaken in Lettland	172
<i>J. Daiga.</i> Das Kriegerarmband	196
<i>R. Ceplīte.</i> Gewichte aus Gräbern des 10.—13. Jh. auf dem Territorium Lettlands	211
<i>V. Urtāns.</i> Die plastischen bronzenen Pferdchen	218
<i>E. Mugurēvičs.</i> Kreuzförmige Anhänger aus dem 11. bis 15. Jh. in Lettland	238
<i>D. Hoferte.</i> Ergebnisse der Spektralanalyse einiger Bronzekreuzchen	241
<i>A. Zariņa.</i> Einige komplexe Gräberfunde auf dem Friedhof auf Mārtiņšala (Kirchholm) mit Tieranhängern	255
<i>Z. Apala.</i> Herzförmige Fibeln in Lettland	265
<i>R. Deņisova.</i> Die anthropologische Zusammensetzung der Bevölkerung Lettlands in der zweiten Hälfte des 2. Jahrtausends u. Z.	272
<i>R. Grāvere.</i> Der odontologische Typus der Ostletten und seine Mikroevolution	278
Verzeichnis der Abbildungen	282

ARHEOLOĢIJA UN ETNOĢRĀFIJA, XI

Redaktore *A. Feldhūne.*

Māksl. redaktors *V. Zirdziņš.*

Tehn. redaktore *M. Andersone.*

Korektore *L. Brahmāne.*

Nodota salikšanai 1974. g. 31. janvārī. Parakstīta
iespiešanai 1974. g. 6. septembrī. Tipogr. papīrs
Nr. 1, formāts 60×90¹/₈. 36,50 fiz. iespiedl.; 36,50 uzsk.
iespiedl.; 42,36 izdevn. l. Metiens 1500 eks. JT 02031.
Maksā 3 rbļ. 21 kap. Izdevniecība «Zinātne» Rīga,
Turgeneva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru
Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grā-
matu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfija «Cīņa»
Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 425-D.

